

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ARCHITECTURA

58^E JAARGANG 1937

159 B

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ v.h. MOUTON & Co., 's-GRAVENHAGE

INHOUD

VAN DEN 58^{EN} JAARGANG 1937
(met uitzondering van boekwerken en tijdschriften)

A.

„Ambassade" te Den Haag (Modemagazijn). Architect Jan Wils . . .	448
Amsterdam. Prijsvraag voor een raadhuis 24, 43, 67, 94, 118, 129, 133, 328, 368	
Amsterdam. Kaart 1:10.000. Uitgave Dienst der Publieke Werken door H. G. J. S.	288
Amsterdamsche (Het) Boschplan, door v. d. S.	57
Amsterdam (Het oude) van Wenckebach, door J. P. M.	485
Antwerpen. (Het gebouw „Elsdonck" te), door Léon Stijnen	280
Architect H.B.O.?, door B. T. Boeyinga	451
Architecten en tekenaars naar Zweden	164, 184
Architectenberoep (Re-organisatie van het), door Ir. A. Broese van Groenou	267
Architectencongres (Intern.) te Parijs	129
Idem. Wenschelijkheid n.a.v. de behandeling der thema's uitgesproken	354
A. et A. (Genootschap). Ontwerpstudie no. 8	12, 21
Idem. Ontwerpstudie no. 9 129, 141, 183, 256, 273	
Idem. Ontwerpstudie no. 10	478
Ariël, of de kunst gaat op lichte voeten, door Prof. Huib Luns	433
Aula der Rijksuniversiteit te Utrecht. Geschiedkundig overzicht door Ir. G. C. Bremer	13, 29
Aula op de Algemeene Begraafplaats te Haarlem. Architect Ir. G. Friedhoff	437

B.

Behoud van stadsschoon, door J. P. M.	436
Bergheef (J. F.) Schweizer Holzbau, door C. A. Schmidt	247
Idem. Meubelpositie „De Nieuwe Woning" bij Metz & Co.	266
Idem. Boekbespreking: Brugge, die Schoone	290
Idem. Boekbespreking: Hans Beblo. Handwerksmobel Heft 1. Tische	290
Idem. Boekbespreking: Ferienhäuser für Garten, Gebirge und See	360
Idem. Impressies van een reis door Zuid-Limburg	361
Idem. Werken van Charles Vos, Limburgsch beeldhouwer	377
Idem. Boekbespreking: W. Retera Wzn. „Het Moderne Interieur"	393
Idem. De Delftsche Markt	429
Idem. Het Zierikzee-nummer	453
Bergpolder (Woningcomplex) te Rotterdam. Arch.bur. Granpré Molière, Verhagen en Kok	33

Biz.

Bestuur (Het) van den B.N.A. Practisch werken voor studeerenden aan Middelbare Technische Scholen	54
Beveiliging tegen bliksemgevaar, door Ir. H. G. J. Schelling	441
Bierens de Haan (D.). Een kleurentwerp voor het binnenhuis	275
Boek (Een) over een andere wereld, door J. P. M.	480
Boer b.i. (Ir. J. A. M. den) Zierikzee	483
Boeyinga (B. T.). Architect H.B.O.?	451
Bolle (L.). Beeldhouwer bronzen hekken aan het Monument de Jongh te Rotterdam	205
Boschplan (Het Amsterdamsche), door v. d. S.	57
Bouwkunst en Vriendschap (Ver.). Uitslag prijsvragen 1936	103
Idem. Juryrapport Prijsvragen 1936	286
Bouwkunst-tentoonstelling op de Jaarbeurs, door J. P. M.	124
Bouwmaterialen op de Jaarbeurs, door Ir. H. G. J. Schelling	121
Bremer (Ir. G. C.). Geschiedkundig overzicht van de Aula der Rijksuniversiteit te Utrecht	13, 29
Broese van Groenou (Ir. A.). Re-organisatie van het architectenberoep	267
Bronzen hekken (De) aan het monument de Jongh te Rotterdam, door den beeldhouwer L. Bolle	205
Bruggen te Leeuwarden, door Ir. Ch. C. van de Vlis. Architect J. Zuidema	210
Bruggen (Verkeers) te Arnhem, Nijmegen, Moerdijk en Vianen, door Th. Haakma Wagenaar	293

C.

Catalogus voor de Bouwwereld	103, 123
Catalogus (De) voor de Bouwwereld, door J. P. M.	248
Cathedraal te Reims op 18 Oct. 1937 (De inwijding van de), door Th. Haakma Wagenaar	445
Centrale Vloerverwarming, door Ir. F. G. Unger	260
Congres (14e) International des Architectes 19—25 Juli 1937. Programma	248, 292
Congressen te Parijs in 1937	204
Cranbrook, door George A. Hutchinson	345
Cursus voor voortgezet en hooger bouwkundonderricht 1935—36	81

D.

Deensche (De) Tentoonstelling in het Sted. Museum te Amsterdam, door Ir. G. Friedhoff	221
Deerns w.i. (P. W.). Boekbespreking: De centrale verwarmingsketel, door F. W. van Nunen	183
De Delftsche Markt, door J. F. Bergheef	429

Biz.

Denemarken (Toegepaste kunst in), door Viggo Sten Møller	185
Dom te Utrecht (2e Bijdrage tot de bouwgeschiedenis van den), door Th. Haakma Wagenaar	305, 344
Dorsser (J. C. van). Uitbreiding gebouw van de N.V. Boek- en Kunst-drukkerij v.h. Mouton & Co. te 's-Gravenhage	177
Drie Landhuizen (van arch. Ir. W. Vermeer, H. van Putten en J. Franken)	109

E.

Eeuwfeest van de „S.I.A." te Bern en Zürich, door W. J. Gerretsen	405
Eibink (A.) Kleurennormalisatie	38, 93
Idem. Boekbespreking: Capaciteitsberekening van gasverwarming, door J. H. Hubscher	78
Idem. R.K. Kerk te Groesbeek van architect Prof. Ir. M. J. Granpré Molière	369
Eindhoven (Prijsvraag Stadhuisbouw)	483
Elffers (Corn.). Architect van de Prins Hendrik-Stichting te Egmond aan Zee	421
Elling (P.). Woonhuis te Hilversum	320
Eschauzier (F. A.). Architect gevelontwerp uitbreiding gebouw Mouton & Co., 's-Gravenhage	177
Examen Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1937. Uitslag	267
Examens Vereeniging ter veredeling van het ambacht	292, 428
Expo-1937. Eerste indrukken van de Parijsche Tentoonstelling, door v.d. S.	249
Expo 1937 (De) te Parijs, door J. P. Mieras	329, 337
Eijck (Charles). Een kruisweg in de R.K. kerk te Schijndel	213

F.

Feestweek te Amsterdam, door v.d. S.	269
Figurale Glasschilderkunst in onzen tijd, door Ir. Daan Jansen	313, 321
Flugzeughallen (Neuzeitliche) door Ir. P. C. Tirion	212
Franken (J.). Woonhuizen te Velp	116
Fransche Architectenbureaux, door J. P. M.	227
Friedhoff (Ir. G.). De Deensche Tentoonstelling in het Sted. Museum te Amsterdam	221
Idem. Architect van de aula op de Algemeene Begraafplaats te Haarlem	437

G.

Gaast (G. van der). In memoriam Alb. Kool †	277
Genderen Stort (Ing. E. A. van). Houten of stalen kozijnen?	30

Blz.	I.	L.	Blz.
Genootschap A. et A. Ontwerpstudie no. 8	In Memoriam, Josef Herman, Arch. te Amsterdam	Lammers (Th. J.) Architect van het Tehuis voor ouden van dagen e. d. te Amsterdam	12, 21
Idem. Ontwerpstudie no. 9	Idem, W. te Riele, Arch. B.N.A. te Utrecht	Landhuis aan de Bodensee, door J. P. M.	129, 141, 183, 256, 273
Idem. Ontwerpstudie No. 10	Idem, Prof. Dr. F. W. Hudig te Aerdenhout	Landhuis aan de Parklaan te Hilversum, van architect P. J. Verschuyl Jr.	478
Gerretsen (W. J.). Eeuwfeest van de „S.I.A.” te Bern en Zürich	Idem, Alb. Kool, Arch. B.N.A. te Utrecht Intern. Architectencongres (XIVe) te Parijs	Landhuis „De Witte Raaf” te Hattem van Architect A. Komter	405
Grafverzorging? (Uit „Stemmen uit de Coöperatieve Vereeniging voor Lijkbezorging”)	Indrukken uit Tsjecho-Slowakije, door Ir. H. G. J. Schelling	Leergang over „De karakteristiek van den Nederlandschen Stedebouw”	396
Granpré Molière, Verhagen en Kok (Architectenbureau). Raadhuis te Uithoorn	J.	Lezing van den Heer F. R. Yerbury	215
Idem. Architect R.K. Kerk te Groesbeek, door A. Eibink	Jaarbeurs (Bouwmaterialen op de), door Ir. H. G. J. Schelling	Lezing (Aankondiging) van Prof. Georg Schmidt	369
Idem. Een dokterswoning te Middenmeer	Jaarverslag H.B.O. over 1936	Lezingen van de V.A.N.K.	392
Gymnasium Erasmianum te Rotterdam. Prijsvraag voor een muurschildering. Juryrapport	Jaarverslag van de P.P.C. over 1936	Luchtbescherming door Ir. H. G. J. Schelling	104
Gymnasium Erasmianum te Rotterdam. Architect Ir. A. van der Steur	Jaarverslag van de Vereeniging „Hendrick de Keyser”	Luchtschacht op de Staatsmijn „Hendrik”	241
H.	Jansen (Ir. Daan), Figurale Glasschilderkunst in onzen tijd	Luns (Prof. Huib). Ariël of de kunst gaat op lichte voeten	
Haagsche Gemeentemuseum (De dag- en avondverlichting van het), door Prof. Dr. L. S. Ornstein	Jubileum (Een zeldzaam) in een architectenloopbaan, door J. P. M.	M.	
Haakma Wagenaar (Th.). De aula van de Rijksuniversiteit te Utrecht	Juryrapport „Mascotte” Prijsvraag uitgeschreven door de Vlisco-fabrieken te Helmond	Mannen (De) van de pen en de mannen van de teekentafel, hoofdstuk IV	157
Idem. Kleurenpsychologische behangels	Juryrapport Prijsvraag voor een Muurschildering in het Gymnasium Erasmianum te Rotterdam	Max (Ing. B. J.). De warmtetechnische zijde van zonstraling en zonwering	230
Idem. Cornelis Floris en de bouw van het stadhuis van Antwerpen, door August Corbet	K.	Metselwerk. (Verslag van de commissie voor het onderzoek van de verweering van metselwerk.)	219
Idem. De nieuwe St. Pauluskerk te Utrecht van Ir. G. C. Stuyt	Kamperbinnenpoort (De) te Amersfoort, door Ir. C. B. van der Tak	Metz & Co. Meubelxpositie „De nieuwe woning”, door J. F. Berghoef	266
Idem. Nieuwe Verkeersbruggen te Arnhem, Nijmegen, Moerdijk en Vianen	Kerdijk (F.), Kleurennormalisatie	Meurs (Ir. P. K. van) Boekbespreking: Elendsviertelsaniering. Uitg. Julius Hoffmann	344
Idem. 2e Bijdrage tot de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht 305, 344	Kerk en hoeve te Houthem-St. Gerlach, door J. P. M.	Meijer (Jan de). N.a.v. Normalisatie van kleuren	124
Idem. De inwijding van de Cathedraal te Reims op 18 October 1937	Klein (F), Architect van eenige woonhuizen te Wieringerwerf en Middenmeer	Meysing (J. D.) L. J. P. Kookken, 70 jaar 177	177
Idem. Boekbespreking: Quand les Cathédrales étaient blanches, voyage au pays des timides”	Kleurennormalisatie, door A. Eibink 38, 93	Mieras (J. P.) Boekbespreking: Sterkteleer deel II Mechanica door Ir. G. L. Ludolph en Ir. A. P. Potma	42
Hardeveld (J. M. van). In memoriam W. te Riele †	Kleurenontwerp (Een) voor het binnenhuis, door D. Bierens de Haan	Idem. In memoriam Josef Herman †	57
Hausbrand (F.). Boekbespreking: Goedkope arbeiderswoningen	Kleurenpsychologische behangels, door Th. Haakma Wagenaar	Idem. Drie landhuizen	109
Hendrick de Keyser (Ver.). Jaarverslag 1936	Kloot Meijburg (H. van der), Restauratie van de nieuwe kerk te Delft	Idem. Bouwkunst-Tentoonstelling op de Jaarbeurs	124
Hendriks (J. P. L.). Isolatie, naar het Hongaarsch van Dr. K. Möller	Kok (A. A.), Architect Restauratie Raadhuis Naaldwijk	Idem. Minimum-existenz	128, 132
Herman † (Josef). In memoriam, door J. P. M.	Koldewey (B. J.), Architect van de R.K. bewaarschool met zusterhuis te Huizum	Idem. Het verrollen van huizen	149
H.B.O. Diploma-uitreiking en tentoonstelling	Komter (A.), Architect Landhuis „De Witte Raaf” te Hattem	Idem. Boekbespreking: Ars belgica V. De Parochiekerken van Doornik, door Dr. Paul Rolland	151
Idem. Programma Cursus 1935-'36	Kookken (L. J. P.) 70 jaar, door J. D. Meijnsing	Idem. Boekbespreking: Ars belgica III Lier, door Prof. Dr. Ir. Stan Leurs	153
Idem. Jaarverslag over 1936	Kool † (Alb.) In memoriam door G. van der Gaast	Idem. Tentoonstelling-Jan van der Heyden te Amsterdam	153
Hoogevest (C. van). Architect Kerkje te Middenmeer	Kring Utrecht van den B.N.A. „Waarom heeft Zeist geen schoonheidscommissie?”	Idem. In memoriam Prof. Dr. F. W. Hudig †	157
Houten of stalen kozijnen? door Ing. E. A. van Genderen Stort	Kuipers (Collega Tjeerd) te Bussum 80 jaar, door J. H. v. d. Veen	Idem. Schoonheid in Friesland	194
Hudig † (Prof. Dr. F. W.). In memoriam, door J. P. M.	Kruisweg (Een) in de R.K. kerk te Schijndel van Charles Eyck	Idem. Fransche Architectenbureaux	227
Hutchinson (George, A.). Cranbrook		Idem. Wassenaar als vacantieoord en woonplaats	247

Blz.	P.	Blz.
Idem. Boekbespreking: Zuivering van afvalwater, door P. Nauta	Pauluskerk (De Nieuwe St.) te Utrecht van Ir. G. C. Stuyt, door Th. Haakma Wagenaar	291
Idem. Boekbespreking: Die Putzarbeiten, die Stuckarbeiten, die Rabitzarbeiten, door K. Lade en A. Winkler	P.P.C. Waarschuwing tegen deelname aan Prijsvraag Cobouw	291
Idem. Boekbespreking: Naar warmer woningen, van Koen Limperg	Permanente Prijsvraag Commissie. Jaarverslag over 1936	303
Idem. Boekbespreking: Berekening en constructie van Gewapend beton, door F. H. Meijling	Persdienst van het Zuivelbureau te Den Haag. Het geheim van de bouwers	312
Idem. De Expo 1937 te Parijs	Posthumus Meyjes (C.B.). Rondom de Haarlemsche Raadhuisplannen	329, 337
Idem. Boekbespreking: De Rotte met de Bleiswijksche meren enz., door J. Verheul Dzn.	Praktisch werken voor studeerenden aan Midd. Technische Scholen, door het Bestuur van den B.N.A.	352
Idem. Een zeldzaam jubileum in een architectenloopbaan	Prins Hendrikstichting te Egmond aan Zee, Architect Corns. Eiffers	353
Idem. Landhuis aan de Bodensee	Prinsjacht Piet Hein (Het), Architect Ir. S. van Ravestejn	356
Idem. Kerk en hoeve te Houthem-St. Gerlach	Prijsvraag uitgeschreven door het Centraal Genootschap voor Lijkbezorging. Tentoonstelling ingezonden ontwerpen	372
Idem. Nieuws uit den Wieringermeerpolder	Prijsvraag Raadhuis Amsterdam 24, 43, 67, 94, 118, 129, 133, 328, 368	385
Idem. Boekbespreking: Architectonische details. I Ramen en deuren, door Prof. Ir. J. C. Wattjes	Prijsvraag Cobouw. Waarschuwing van de P.P.C.	394
Idem. Boekbespreking: Ars belgica. VI De St. Martenskerk te Halle, door Dr. Andrée Louis. Uitg. „de Sikkell”, Antwerpen	Prijsvraag (Internationale) voor een zwem- en bad-inrichting te Metropolitan Borough of Hackney, London	404
Idem. N.a.v. een lezing. (Ir. Tillemas over Stadhuisbouw te Den Haag)	Prijsvraag voor een muurschildering in het Gymnasium Erasmianum te Rotterdam. Juryrapport	417
Idem. Behoud van stadsschoon	Prijsvraag (Juryrapport „Mascotte”), uitgeschreven door de Vlisco-fabrieken te Helmond	436
Idem. Een boek over een andere wereld	Prijsvraag voor een reclamebiljet, uitgeschreven door de Ned. Ver. Arti et Industriæ te Den Haag	480
Idem. Boekbespreking: Oude boerenhofsteden in Zuid-Holland, door J. Verheul Dzn.	Prijsvraag voor een affiche, uitgeschreven door de Ned. Ver. voor Volks- en Schoolbaden	484
Idem. Het oude Amsterdam van Wenckebach	Prijsvraag „Teo” Mascotte, uitgeschreven door de N.V. Vernis- en Verwarenfabriek v/h J. Wagmakers & Zonen te Breda	485
Minimum-existenz, door J. P. M.	Prijsvraag voor een modellenboekje, uitgeschreven door de Commissie inzake Huish. Voorlichting en Gezinsleiding	128, 132
Møller (Viggo Sten). Toegepaste kunst in Denemarken	Prijsvragen (Studie) uitgeschreven door de Ver. Bouwkunst en Vriendschap 1936. Juryrapport	185
Monument de Jongh te Rotterdam. Beeldhouwer bronzen hekken, L. Bolle	Prijsvraag Stadhuisbouw Eindhoven	185
Mouton & Co. te 's-Gravenhage. (Uitbreiding van het gebouw). Architect J. C. van Dorsser	Prijsvraag (H. van). Landhuis te Aerdenhout	177
Mutatie in de Commissie van Redactie		248
N.		
Ned. Ver. voor Volks- en Schoolbaden te Den Haag. Prijsvraag voor een affiche	O.	219
Nell (Ch. A. C.). Zonnestraling in Nederland	Ontwerpstudie no. 8, uitgeschreven door het Genootschap A. et A.	17
Noach (Arnoldus). De mannen van de pen en de mannen van de teekentafel. Hoofdstuk IV		12, 21
Normalisatie van kleuren (N.a.v.), door Jan de Meijer		
Normalisatie (Hoofdcommissie voor de) in Nederland		483

Blz.	R.	Blz.
Ontwerpstudie no. 9. Uitgeschreven door het Genootschap A. et A.	Raadhuis Amsterdam (Prijsvraag) 24, 43, 67, 94, 118, 129, 133, 328, 368	129, 141, 183, 256, 273
Ontwerpstudie No. 10. Uitgeschreven door het Genootschap A. et A.	Raadhuis te Haarlem. (De uitbreiding van het)	478
Ornstein (Prof. Dr. L. S.). De dag- en avondverlichting van het Haagsche Gemeentemuseum	Raadhuis te Uithoorn. Arch.bureau Granpré Molire, Verhagen en Kok	401
P.	Rapport van de Commissie van beoordeeling der ontwerpen voor een vleugel aan het stadhuis te Haarlem	401
Rapport cursus voor voortgezet en hooger bouwkundsonderricht 1935-'36	Ravestejn (Ir. S. van). Het Prinsenjacht Piet Hein	81
Ravestejn (Ir. S. van). Het Prinsenjacht Piet Hein	Reclamebiljet (Prijsvraag voor een), uitgeschreven door de Ned. Ver. Arti et Industriæ te Den Haag	413
Reclamebiljet (Prijsvraag voor een), uitgeschreven door de Ned. Ver. Arti et Industriæ te Den Haag	Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft. Architect H. van der Kloot Meijburg	212
Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft. Architect H. van der Kloot Meijburg	Restauratie van het Raadhuis te Naaldwijk. Architect A. A. Kok	215
Restauratie van het Raadhuis te Naaldwijk. Architect A. A. Kok	Riele (W. te). In memoriam, door J. M. van Hardeveld	417
Riele (W. te). In memoriam, door J. M. van Hardeveld	Rietveld (Nieuw werk van architect), door H. G. J. S.	97
Rietveld (Nieuw werk van architect), door H. G. J. S.	Rood (Ir. A. H. van). Boekbespreking: Bouwkunst als levensuiting, door A. J. Kropholler	45
Rood (Ir. A. H. van). Boekbespreking: Bouwkunst als levensuiting, door A. J. Kropholler	Roosenburg (Ir. D.). Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam	41
Roosenburg (Ir. D.). Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam	Ruyter (Ir. J. de). Boekbespreking: Weg- en Waterbouwkunde, deel I, van Ir. A. P. Potma	142
Ruyter (Ir. J. de). Boekbespreking: Weg- en Waterbouwkunde, deel I, van Ir. A. P. Potma	Schakelhuis voor de P.G.E.M. te Doetinchem, van architect Ir. G. L. van Straaten	444
Rijksverzekeringsbank te Amsterdam (Bouw), Mededeelingen door den architect Ir. D. Roosenburg	Schelling (Ir. H. G. J.) Nieuw werk van architect Rietveld	142
S.	Idem. Boekbespreking: A. W. de Goey. Het stalen raam	45
Schakelhuis voor de P.G.E.M. te Doetinchem, van architect Ir. G. L. van Straaten	Idem. Bouwmaterialen op de Jaarbeurs	78
Schelling (Ir. H. G. J.) Nieuw werk van architect Rietveld	Idem. De Catalogus voor de Bouwwereld 1937	121
Idem. Boekbespreking: A. W. de Goey. Het stalen raam	Idem. Indrukken uit Tsjechoslowakije	123
Idem. Bouwmaterialen op de Jaarbeurs	Idem. Boekbespreking: Modern architecture in England	129
Idem. De Catalogus voor de Bouwwereld 1937	Idem. Boekbespreking: Fundamental principles for the illumination of a picture gallery	165
Idem. Indrukken uit Tsjechoslowakije	Idem. Het herziene uitbreidingsplan der gemeente Zeist	165
Idem. Boekbespreking: Modern architecture in England	Idem. Kaart van Amsterdam 1:10.000. Dienst der Publieke Werken	183
Idem. Boekbespreking: Fundamental principles for the illumination of a picture gallery	Idem. Luchtbescherming	239
Idem. Het herziene uitbreidingsplan der gemeente Zeist	Idem. Boekbespreking: Housing, A European Survey by the Building centre Committee 1936	257
Idem. Kaart van Amsterdam 1:10.000. Dienst der Publieke Werken	Idem. Beveiliging tegen bliksemgevaar	288
Idem. Luchtbescherming		325
Idem. Boekbespreking: Housing, A European Survey by the Building centre Committee 1936		327
Idem. Beveiliging tegen bliksemgevaar		441

Table with 2 columns: Title and Page number. Includes sections like 'Uitbreiding (De) van het raadhuis te Haarlem', 'V.', 'W.', and 'U.'. Page numbers range from 1 to 310.

Table with 2 columns: Title and Page number. Includes sections like 'Z.', 'ONTVANGEN BOEKWERKEN.', 'OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.', 'AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.', and 'Uitbreiding (De) van het raadhuis te Haarlem'. Page numbers range from 1 to 428.

Illustraties bij het artikel over het verrollen van huizen	149 e.v.
Wandepitaaf in de St. Brixiuskerk te Doornik	152
Portretbuste van A. van Schendel Jr., van den beeldhouwer J. G. Wertheim	154
Liggende vrouwenfiguur, van den beeldhouwer Johan Polet	155
Portret van den schilder Hordijk en van mevrouw H. W., van den beeldhouwer H. M. Wezelaar	156
Illustraties bij het artikel „De mannen van de pen en de mannen van de teekentafel, door A. Noach	158 e.v.
Muziektent te Whitehaven	163
Padvindingsgebouw te Milaan	163
Jongen met vogel, van den beeldhouwer Hildo Krop	164
Illustraties bij het artikel „Indrukken uit Tsjecho-Slowakije” door Ir. H. G. J. Schelling	165 e.v.
Uitbreiding van het gebouw van de N.V. Mouton & Co., Den Haag, architect J. C. van Dorsser	178 e.v.
Relief in kalksteen, van den beeldhouwer Gijs Jacobs van der Hof	184
Malle gevallen no. 18. De „Wolfschlucht”	184
Afbeeldingen bij het artikel „Toegepaste Kunst” in Denemarken, van Viggo Sten Møller	185 e.v.
Schoonheid in Friesland	193 e.v.
De bronzen hekken aan het monument de Jongh te Rotterdam	205 e.v.
Bruggen te Leeuwarden	210
Het woonhuis van Jan Jacob Winders te Antwerpen	211
Een kruisweg in de R.K. kerk te Schijndel van Charles Eijck	213 e.v.
Het nieuwe raadhuis te Uithoorn, van het Architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok	215 e.v.
Het van Heutsz-monument te Batavia	220
Afbeeldingen van de Deensche tentoonstelling in het Sted. Museum te Amsterdam	221 e.v.
Fransche architectenbureaux	227
Affiche van Aart van Dobbenburgh voor den Nationalen Reclasseeringsdag	229
Illustraties bij het artikel over de warmtetechnische zijde van zonstraling en zonnvermogen, door Ing. B. J. Max	231 e.v.
Affiches van het Hongaarsche Vreemdelingenverkeer	240
Het Gymnasium Erasmianum te Rotterdam, van den architect Ir. A. van der Steur	241 e.v.
De Expo-1937 te Parijs	249 e.v., 320 e.v., 337 e.v.

Uitbreidingsplan van Zeist	258
Illustraties behorende bij het artikel over „Centrale Vloerverwarming”, van Ir. F. G. Unger	262 e.v.
Overgenomen uit tijdschriften: Corsettenfabriek te Slough, Stationsgebouw te Viareggio, te Reggio Emilia en te Siena, huis te Churt	268
De Feestweek te Amsterdam	270 e.v.
Ingekomen ontwerpen Ontwerpstudie no. 9 van A. et A. Onderwerp: Feestversiering van een wandelstraat	274 e.v.
Interieur, ontwerp B. van der Leek	276
Portret van den Heer Alb. Kool †	277
De St. Pauluskerk te Utrecht, van den architect Ir. G. C. Stuyt	278 e.v.
Huize „Elsdonck” te Antwerpen van den architect Léon Stijnen	281 e.v.
De architectuur op de Tentoonstelling te New-York in 1939	285 e.v.
Ontwerp voor een concert-tentoonstellingszaal van Ir. C. Wegener Heeswijk. (Prijsvraag Bouwkunst en Vriendschap 1936)	287
Fragment van de kaart van Amsterdam op schaal 1 : 10.000	289
Afbeeldingen uit „Brugge, die Schoone”	290
Landhuis in Californië, van de architecten Edgar Bissant en Masao Nisimoto (uit „Nippon”)	291
Nieuwe verkeersbruggen te Arnhem, Nijmegen, Moerdijk en Vianen	293 e.v.
De Dom te Utrecht. (De brandveiligheid in de kap op het kruiswerk)	306 e.v.
Uitblaastrechters van het ventilatorengedebouw van de luchtschacht op de Staatsmijn „Hendrik”	310 e.v.
Stofomslog van het boekwerk „Hedendaagsche architectuur in Nederland”	312
Illustraties bij het artikel „Figurale glasschilderkunst in onzen tijd”, van Ir. Daan Jansen	314 e.v., 322 e.v.
Woonhuis te Hilversum, van architect P. Elling	320
Cranbrook gebouwen, architect Prof. E. Saarinen	345 e.v.
Schakelhuis voor de Prov. Geldersche Electriciteits Maatschappij te Doetinchem, van architect Ir. G. L. van Straaten	350 e.v.
Schouwburg te Rotterdam, Architect J. Verheul Dzn.	353 e.v.
Landhuis aan de Bodensee, van den architect Conrad Feurer (Moderne Bauformen)	355 e.v.
De Kamperbinnenpoort te Amersfoort	358 e.v.

Illustraties bij het artikel „Impressies van een reis door Zuid-Limburg”	361 e.v.
R.K. Kerk te Groesbeek van den architect Prof. Ir. M. J. Granpré Molière	369 e.v.
Kerk en Hoeve te Houthem-St. Gerlach	372 e.v.
Landhuis te Hilversum, van P. J. Verschuyt	375 e.v.
Werken van Charles Vos, Limburgsch beeldhouwer	377 e.v.
St. Servatius-bron op het Vrijthof te Maastricht	382
Nieuwe bouwwerken in den Wieringermeerpolder	385 e.v.
Restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft	397 e.v.
Koor en schip van de St. Martenskerk te Halle	404
Afbeeldingen bij het artikel van den heer W. J. Gerretsen over de herdenking van het 100-jarig bestaan van de „Schweizerischer Ingenieur & Architekten Verein”	406
Hippodrome te Milaan	411
Het Prinsenjacht Piet Hein	414
Raadhuis te Naaldwijk vóór en na de restauratie	418
Prins Hendrikstichting te Egmond aan Zee, van architect Corns. Elffers	421
De Delftsche Markt	430
Groote Markt te Brouwershaven	436
Aula op de Nieuwe Alg. Begraafplaats te Haarlem. Architect Ir. G. Friedhoff	437
Beeld „De Herinnering” van Theo van Reijn	440
Cathedraal te Reims	445
Modemagazijn „Ambassade” te Den Haag. Architect Jan Wils	448
Illustraties bij het nummer gewijd aan Zierikzee	453
Landhuis „de Witte Raaf” te Hattem, van architect A. Komter	469
Tehuis voor ouden van dagen e.d. te Amsterdam Z., van den architect Th. J. Lammers	474
Eigen huis van den architect Alvar Aalto	476
Portret van de Heer Tjeerd Kuipers, met afbeeldingen van eenige zijner werken	477
Afbeelding situatie ontwerpstudie no. 10, uitgeschreven door A. et A.	479
Illustraties, overgenomen uit „English Homes” (artikel van J. P. M.)	480 e.v.
Afbeeldingen bij het artikel over „Het oude Amsterdam van Wenckebach”, door J. P. M.	486 e.v.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 2 JAN. 1937

NR 1

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

COMMISSIE VAN REDACTIE.

Met ingang van 1 Januari 1937 is als lid van de Commissie van Redactie, aangewezen door den B.N.A., wegens het eindigen van zijn zittingsperiode, afgetreden de heer J. M. v. Hardeveld.

In zijn plaats werd door de Ledenvergadering van den B.N.A. benoemd de heer Ir. H. F. Mertens.

DE UITBREIDING VAN HET RAADHUIS TE HAARLEM.

In 1936 werd door Burgemeester en Wethouders van Haarlem besloten tot het verstrekken van een meervoudige opdracht aan een 5-tal architecten, ter verkrijging van projecten voor de uitbreiding van het bestaande Raadhuis aan de Groote Markt, langs de Koningstraat en de loodrecht daarop staande Jacobijnestraat. Tot deze meervoudige opdracht werden uitgenoodigd de heeren: F. A. Eschauzier, architect B.N.A. te 's Graveland, G. H. Holt, architect B.N.A. te Haarlem, A. J. Kropholler, architect te Wassenaar, Ir. A. J. v. d. Steur, architect B.N.A. te Amsterdam en Ir. H. T. Zwiers, architect B.N.A. te Haarlem. Ter beoordeeling van deze plannen werd door B. en W. een „Commissie ter beoordeeling van de ontwerpen voor een nieuwen stadhuisvleugel” benoemd, bestaande uit de heeren:

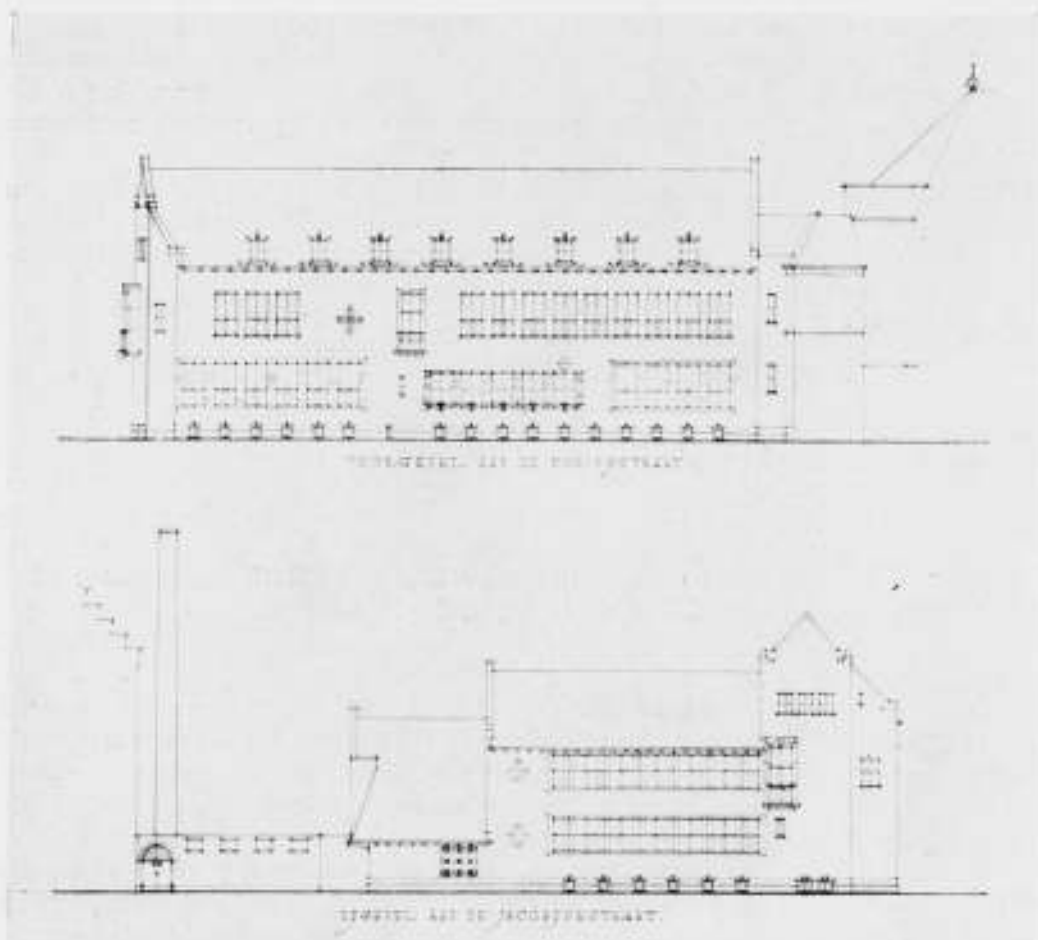
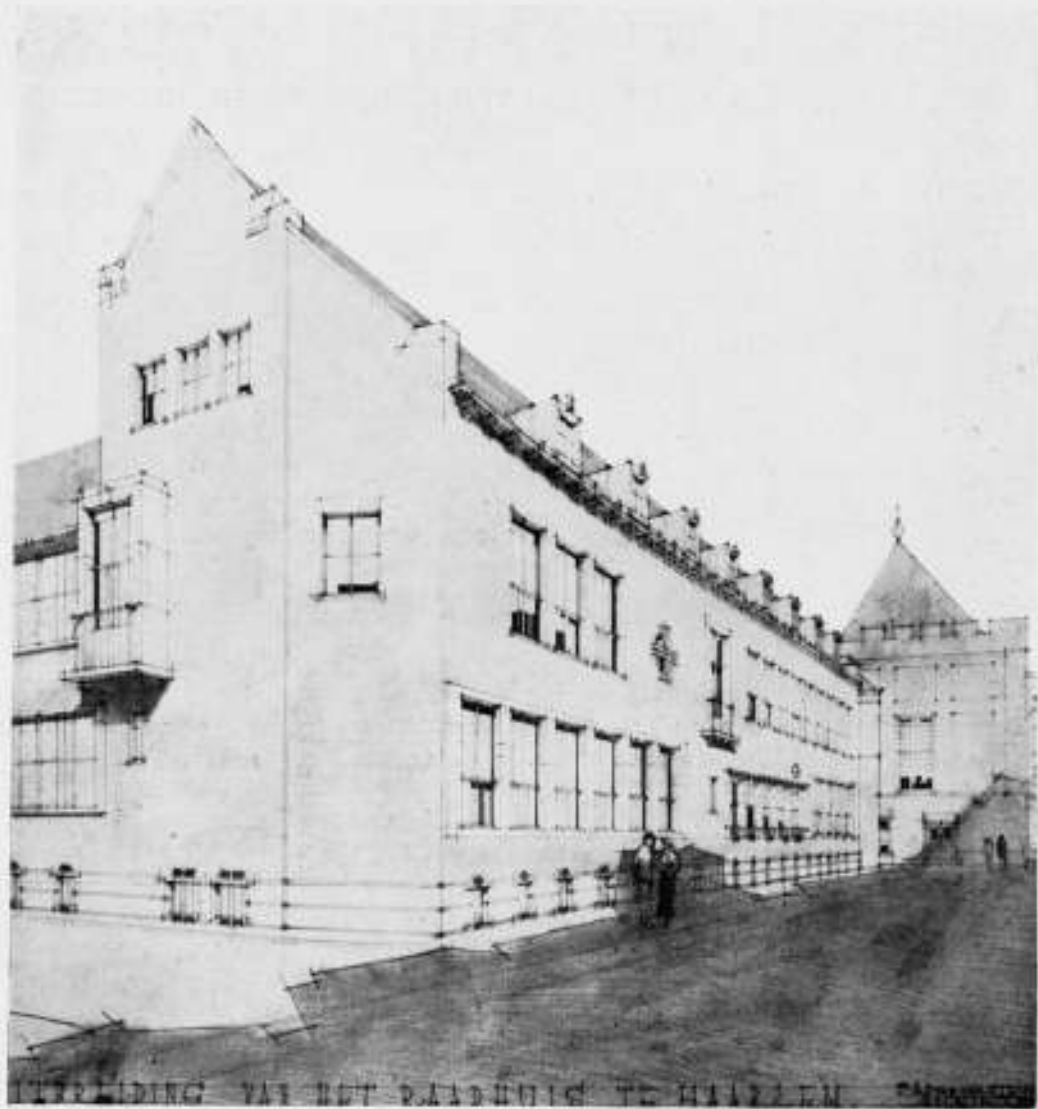
Mr. Th. A. Wesstra, Gemeente-Secretaris, als voorzitter en Ir. Jos. Th. J. Cuypers, Ir. G. Friedhoff, A. P. Smits, architecten B.N.A. en Ir. M. H. Maas, Directeur van Openbare Werken, als leden en de heer Ir. F. Ottevangers als secretaris. Hieronder laten wij het rapport van deze Commissie van Beoordeeling volgen en drukken daarbij de afbeeldingen der voornaamste teekeningen, door de uitgenoodigde architecten ingezonden, af. In afwijking van de volgorde der behandeling van de plannen in het Rapport, gaat in deze publicatie het plan van Ir. A. J. v. d. Steur, dat voor uitvoering door de Commissie werd aanbevolen, aan de andere plannen vooraf.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN BEOORDEELING DER ONTWERPEN VOOR EEN VLEUGEL AAN HET STADHUIS TE HAARLEM.

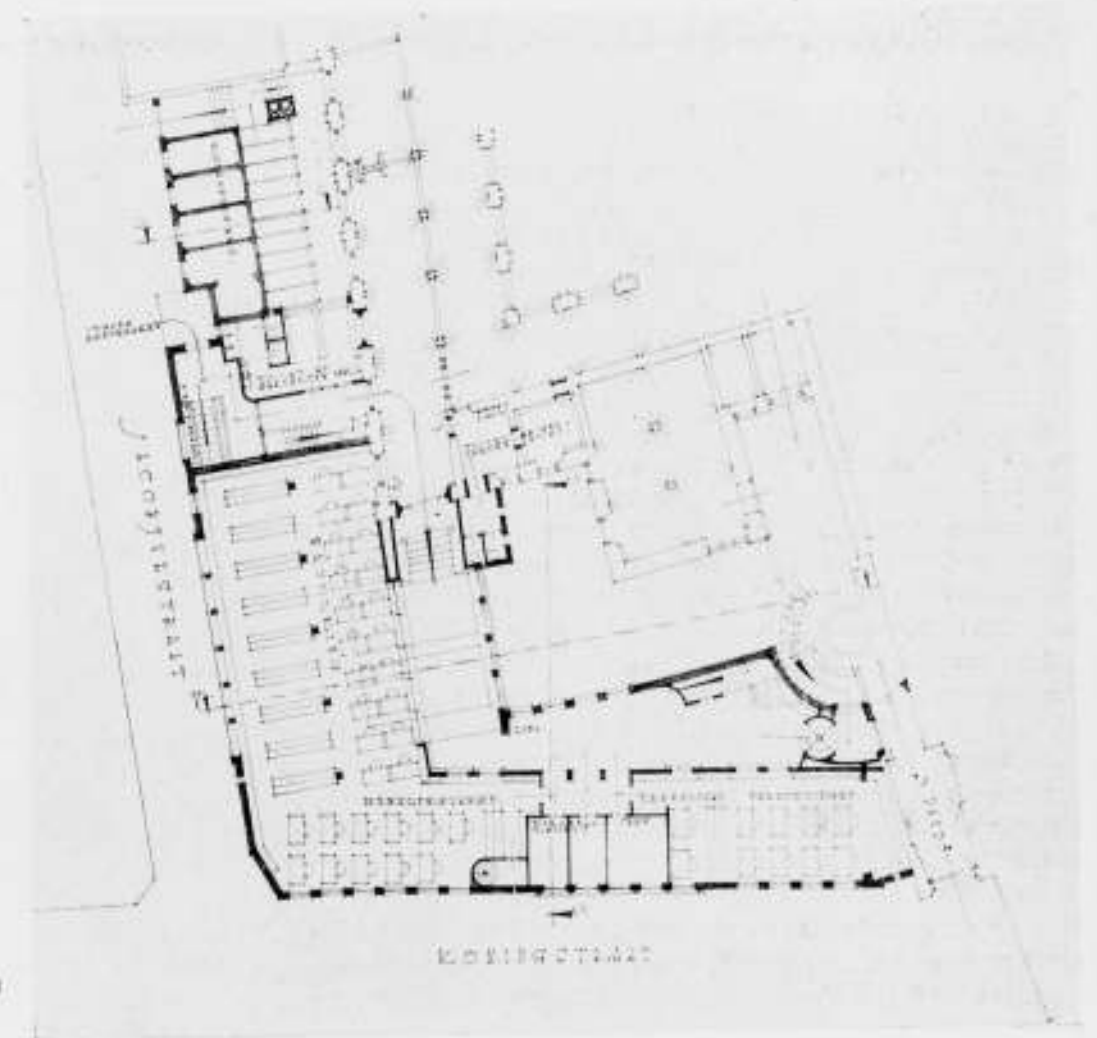
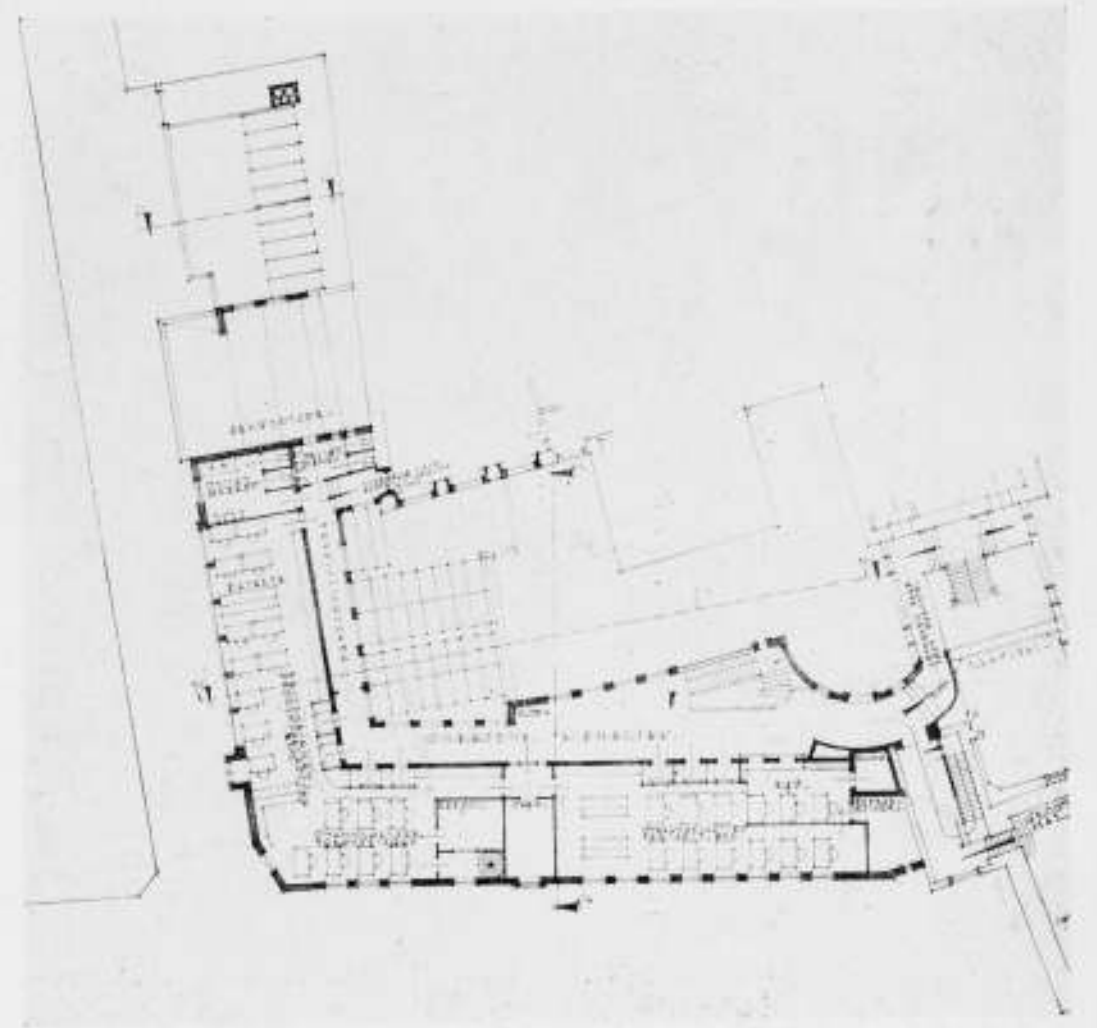
De opgave, waarvoor de aan de prijsvraag deelnemende architecten gesteld werden, was moeilijk. Het ging er om, een nieuwen vleugel te ontwerpen aan een oud gebouwencomplex, dat door de merkwaardig levendige wijze, waarop het in den loop der eeuwen onder leiding van zeer bekwame bouwmeesters is uitgegroeid zonder zijn bruikbaarheid te verliezen, gerekend mag worden te behooren tot de belangrijkste monumenten der Nederlandsche architectuur. De oplossing, die de

deelnemers hebben gemeend voor het vraagstuk te moeten geven, getuigt bij allen van een grooten eerbied voor Haarlem's oude raadhuis. Voor de toewijding, waarmede zij hunne plannen hebben ontworpen en nader uitgewerkt, heeft de Commissie alle waardeering.

De opmerkingen, waartoe de bestudeering der plannen de Commissie aanleiding gaf, mogen hier in beknopten vorm en in alphabetische volgorde van de namen der architecten volgen.

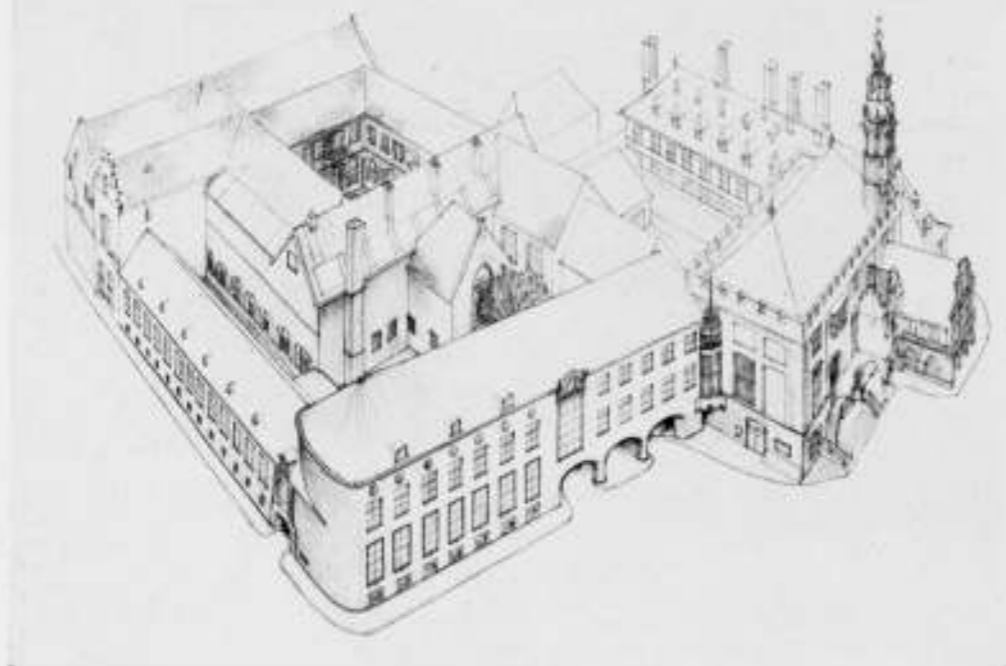

UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE HAARLEM
 GEVELS SCHAAL 1 à 400
 In. A. J. VAN DER STEUR, ARCH. B.N.A.

UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE HAARLEM
 PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 à 400
 In. A. J. VAN DER STEUR, ARCH. B.N.A.

AANBOUW RAADHUIS HAARLEM

UITBREIDING STADHUIS HAARLEM. ONTW. F. A. ESCHAUZIER, ARCH. B.N.A.

Plan Eschauzier.

De architect heeft getracht, door een gevoelige behandeling van de samenstelling der uitwendige vormen, den nieuwen vleugel harmonisch op te nemen in de sfeer van het bestaande gebouwencomplex. Tot op zekere hoogte is hij daarin geslaagd. De belangrijkste bouwmassa ligt aan de Koningstraat; aan de smalle Jacobijnestraat is een lage vleugel geprojecteerd. Door dezen opzet en door de vlakke, rustige, een eigen karakter hebbende gevels wordt een harmonische aansluiting aan het bestaande gebouw verkregen.

Tegen de indeeling echter zijn verschillende bezwaren in te brengen. Vooreerst liggen de beide in het nieuwe gebouw onder te brengen secretarie-afdeelingen op 5 niveau's, hetgeen zoowel voor den dienst hinderlijk als voor het publiek onoverzichtelijk is. Voorts is de ligging van de centrale verwarming ongunstig; de kolen moeten door den ambtenaren-ingang en door de vestibule naar de kolenbergplaats gedragen worden, terwijl de stationneerende kolenauto het verkeer in de Jacobijnestraat blokkeert. Verder is de ontworpen representatie-ruimte als zoodanig overbodig. De ontworpen hoofdingang is als toegang tot den nieuwen vleugel te grootsch; als hoofdingang voor het geheele stadhuis is hij niet geschikt, daar goede verbindingen met het oude gebouwencomplex ontbreken.

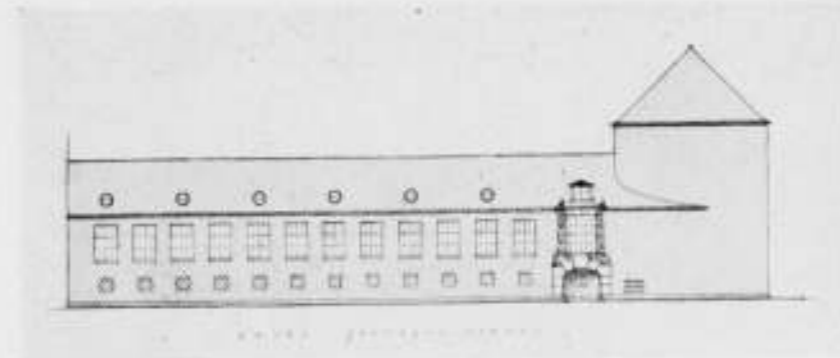
Ter wille van het verkrijgen van een grooten inrit voor auto's, welke op die plaats niet noodig en uit een oogpunt van verkeer zelfs ongewenscht is, kwam ontwerper er toe, de historische Pandpoort op te offeren, hetgeen te betreuren is, alhoewel er een waardevol detail voor in de plaats is gekomen.

Plan Holt.

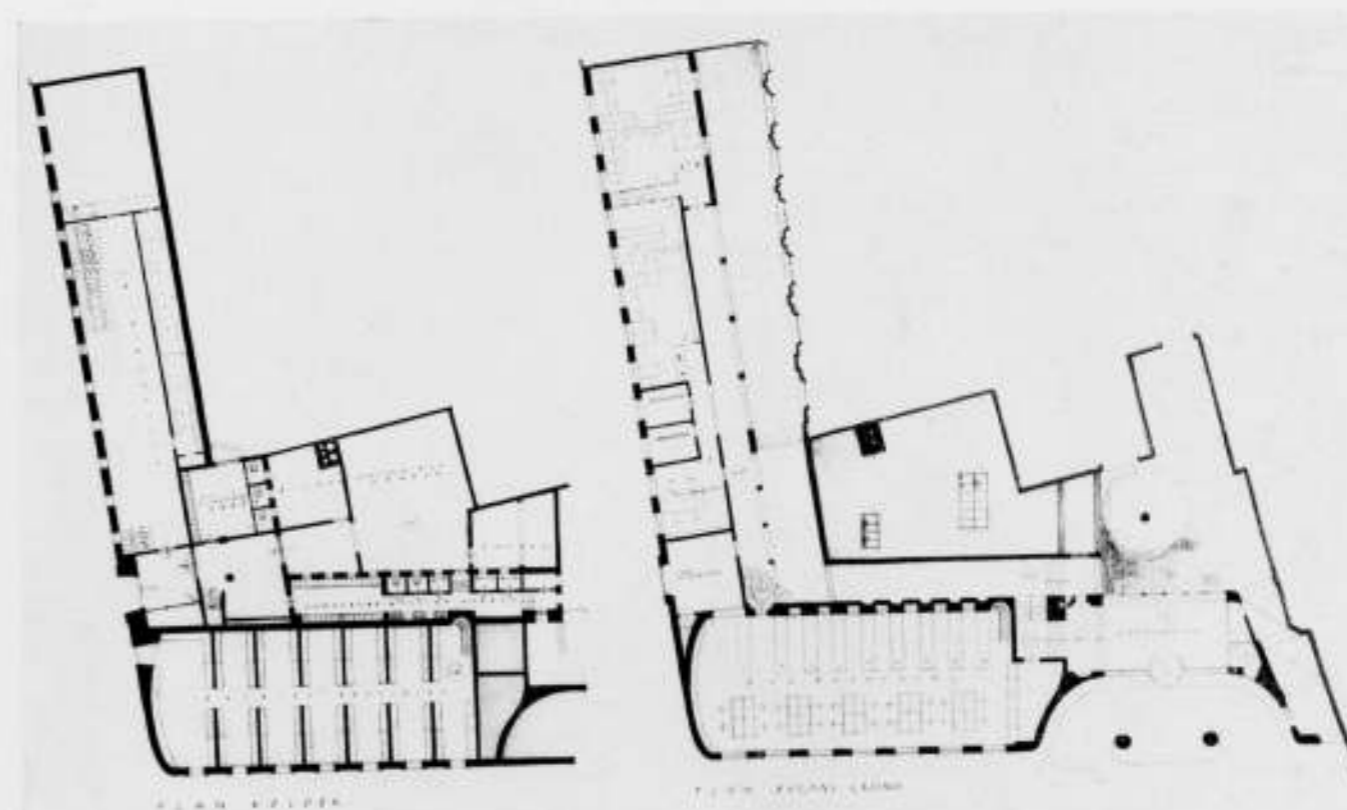
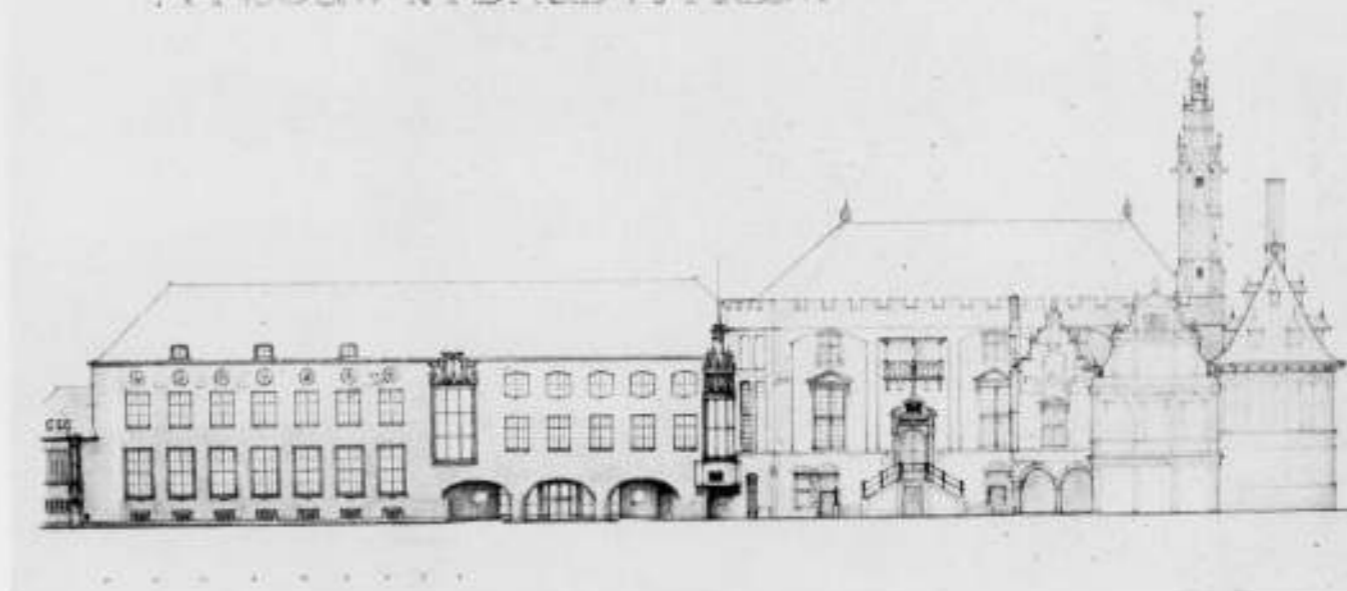
De architect heeft zijn gebouw gescheiden gehouden van het oude gebouw, hetwelk hij door teruglegging van de rooilijn beter tot zijn recht wil doen komen. Hoewel deze eerbied voor het oude gebouw te respecteeren is, komt daardoor een scheiding tusschen het oude en het nieuwe gebouw tot stand, die de eenheid van het geheel niet ten goede komt. In het oude complex zijn verschillende aan- en verbouwen op zeer intensieve wijze met en door elkaar tot stand gekomen, waardoor het geheel zijn merkwaardige bekoring heeft verkregen. De nieuwe aanbouw daarentegen wordt een op zichzelf staand geheel, dat zich in schaal niet gelukkig aansluit bij het bestaande complex en niet tot een harmonische eenheid daarmee samengroeit.

Ook de wijze van accentueering der massa's, n.l. het doorloopen van de kap van den vleugel aan de Koningstraat naar dien aan de Jacobijnestraat, is een vreemd element en niet in overeenstemming met het wezen van het oude complex, waarvan de onderdeelen wat dat betreft een zelfde karakter bezitten. Door het zeer karakteristieke verschil tusschen Koningstraat en Jacobijnestraat bevredigt bovendien de gelijke hoogte van de vleugels aan die beide straten niet.

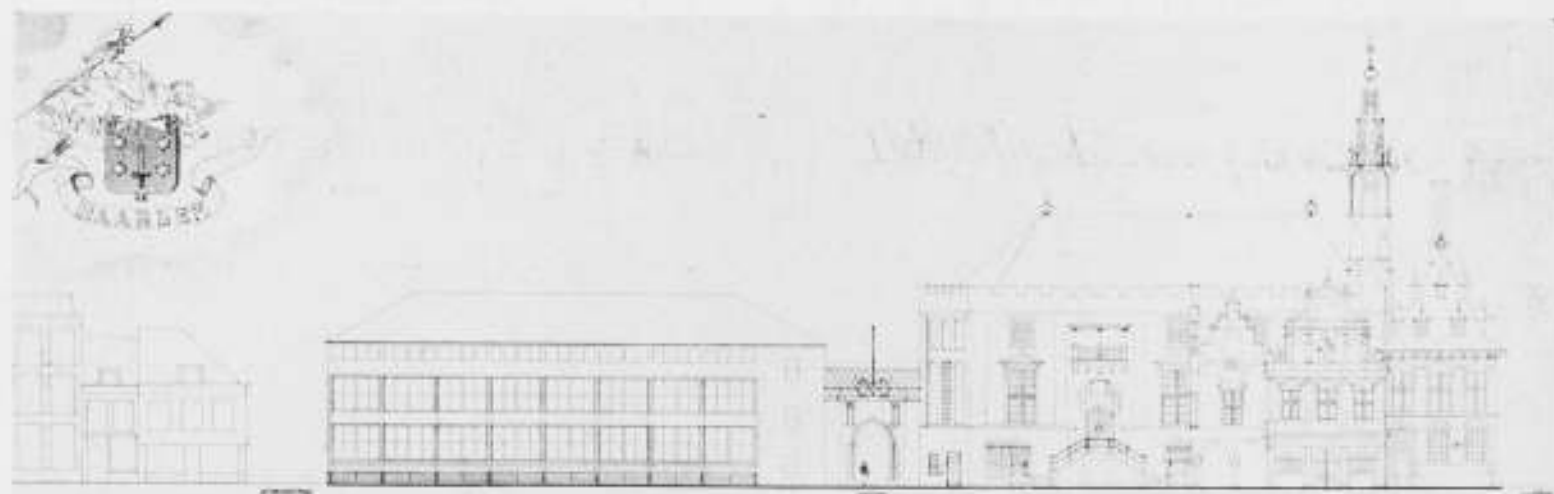
De indeeling is over het algemeen gunstig te noemen. De ligging der bureauruimten is zoowel voor den dienst als voor het publiek zeer overzichtelijk. De verlichting van de bureau's is hier en daar minder gunstig. Dat alle ambtenaren van de 6e Afdeling via de Afdeling Verkiezingen binnenkomen, is minder juist. De ligging der loketten ten opzichte van de bijbehorende afdelingen is niet overal praktisch.

AANBOUW RAADHUIS HAARLEM

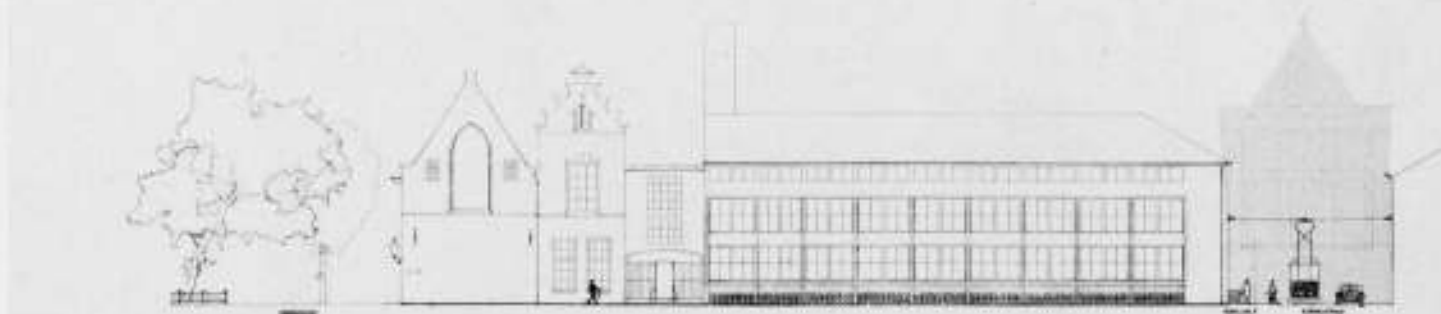

UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE HAARLEM. PLATTEGRONDEN EN GEVELS. SCHAAL 1:500. ONTW. F. A. ESCHAUZIER, ARCH. B.N.A.

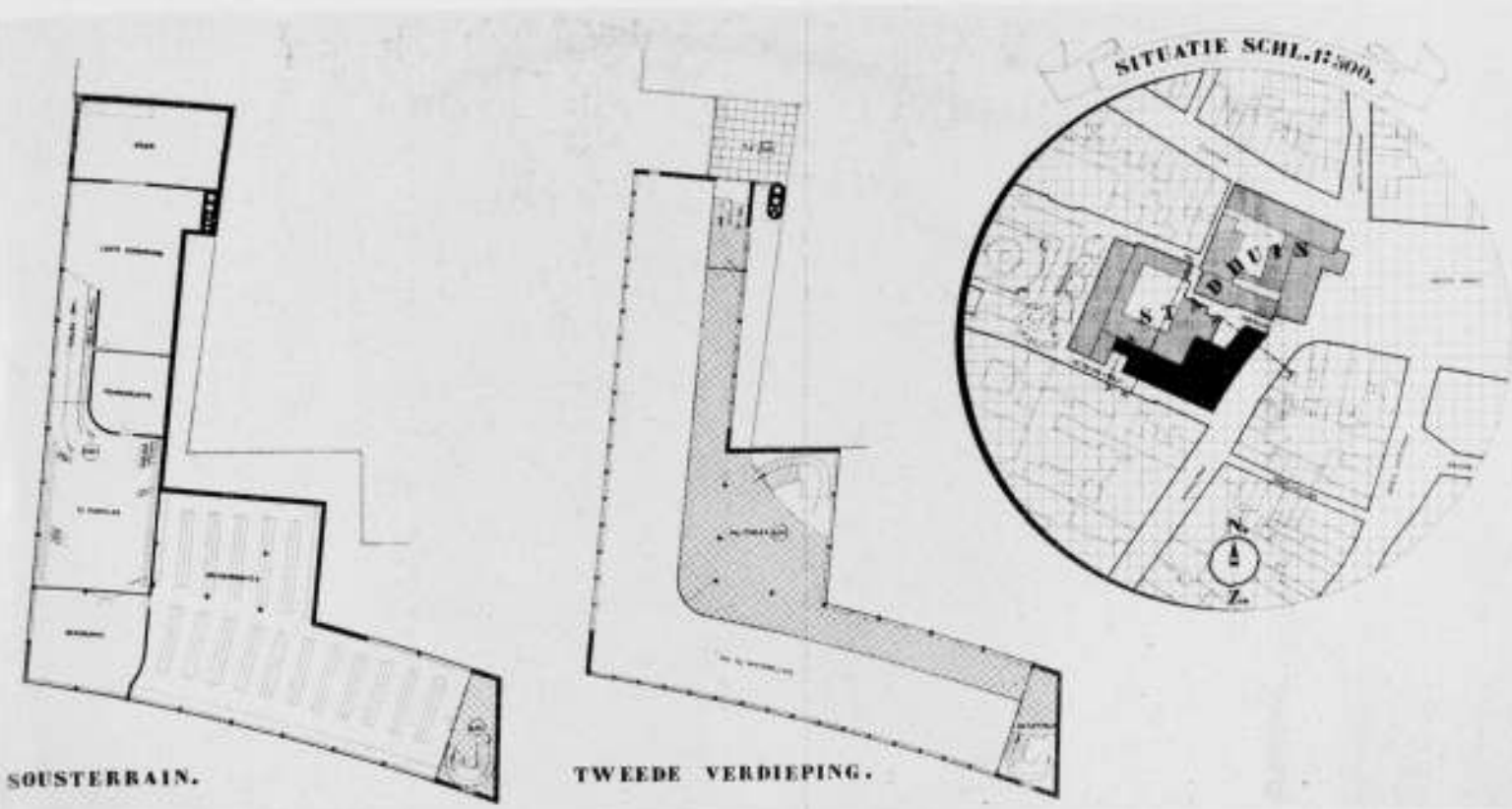

GEVEL KONINGSTRAAT

GROOTE MARKT

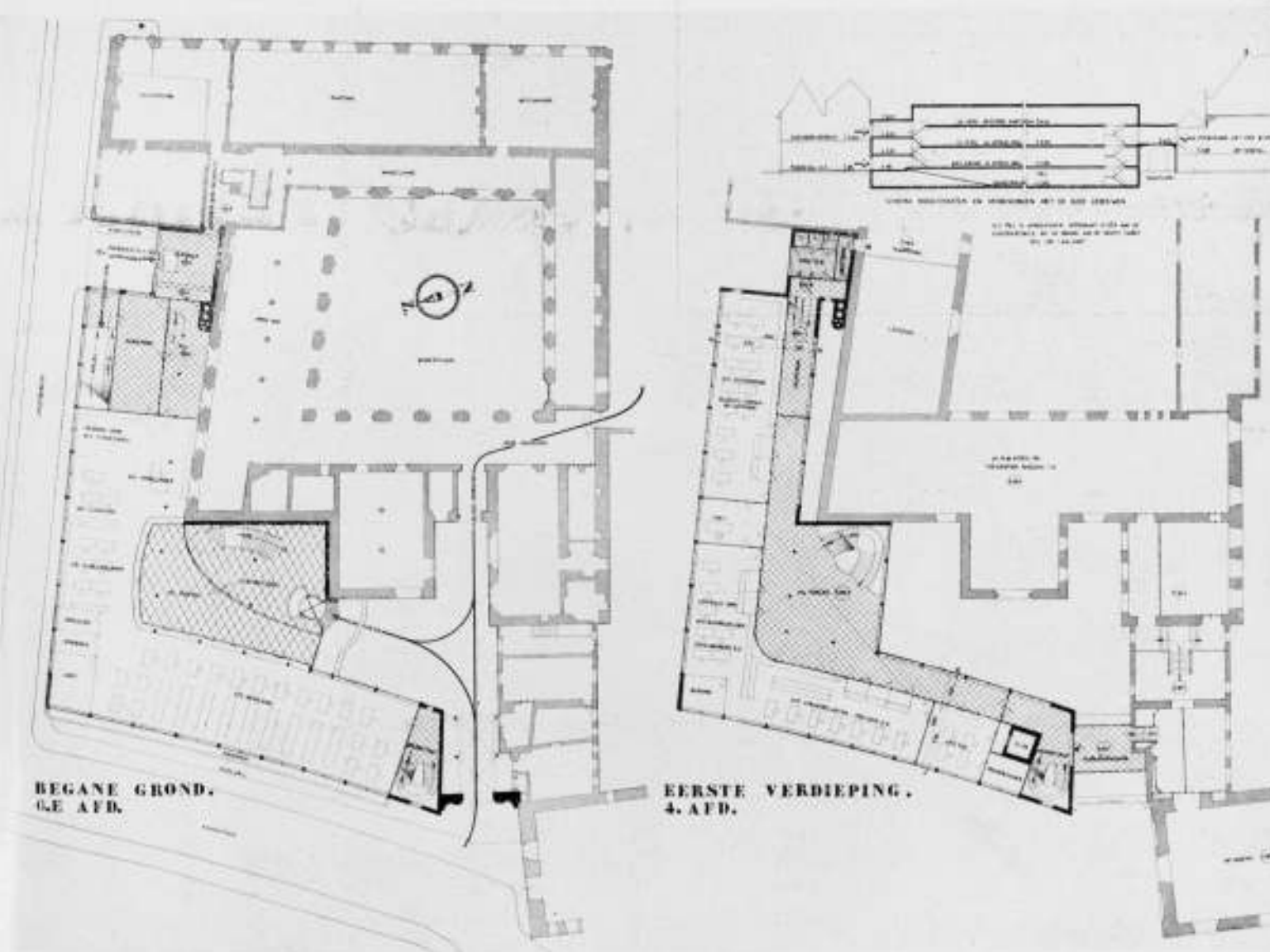

GEVEL JACOBIJNENSTRAAT

SOUSTERRAIN.

TWEEDE VERDIEPING.

BEGANE GROND.
4. AFD.

EERSTE VERDIEPING.
4. AFD.

UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE HAARLEM. PLATTEGRONDEN EN GEVELS OP SCHAAL 1 A 500.

ONTWERP A. J. KROPHOLLER.

Plan Kropholler.

Dit plan vertoont vrijwel dezelfde karakteristiek van het plan Holt. Dezelfde algemeene opmerkingen zijn hierbij dan ook te maken. De architect heeft het door hem ontworpen nieuwe gebouw nog meer geïsoleerd van het oude gebouwencomplex door een open hof er tusschen te projecteeren, zoowel aan de Koningstraat als aan de Jacobijnestraat. Daardoor ontstaat een geheel op zichzelf staand gebouw, dat niet een harmonisch geheel met het oude gebouw vormt, hetgeen, vooral van de Grootte Markt af, een minder fraai gezicht oplevert. Verder is de Jacobijnestraat een straat zonder zijwand geworden, waardoor het Prinsenhof als rustpunt in het stadsbeeld aesthetisch in waarde achteruit is gegaan. Het gebouw zelf acht de Commissie, zoowel wat de massa als de schaal betreft, te zwaar in verhouding tot het bestaande complex en de omgeving, waardoor het een te overheerschend element zal worden.

Wat de indeeling betreft, kan gezegd worden, dat de ligging der afdelingen en loketten voldoende is, zoowel voor den dienst als voor het publiek. De inwendige verbinding van het nieuwe met het bestaande gebouw heeft echter plaats langs een weinig overzichtelijken en vrij grooten omweg, hetgeen voor het gebruik door ambtenaren en publiek bezwaarlijk is.

De verlichting van de bureau's kan in het algemeen niet zeer gunstig genoemd worden.

De ligging, verlichting en vorm van de reserve-kantoorruimten zijn ongunstig.

Tot het gedeelte van het bestaande gebouw, dat in dit plan gesloopt moet worden, behoort een vleugel, welke aansluit bij den ouden kloosterhof. Verdwijning ervan zou, waar de noodzakelijkheid daarvan niet is gebleken, te betreuren zijn.

Plan Van der Steur.

In dit plan is de aansluiting met het oude gedeelte doelbewust nagestreefd. De groepeerling van de bouwmassa's is in het algemeen in overeenstemming met het karakter van het bestaande complex. De open ruimte in de Jacobijnestraat tusschen het oude en nieuw gedeelte met den schoorsteen van de centrale verwarming geeft een straatbeeld, dat minder geslaagd is, hetgeen naar de meening der Commissie op weinig ingrijpende wijze te verbeteren zou zijn.

De planindeeling voldoet zeer goed aan de gestelde eischen. De inwendige verbinding tusschen het oude en nieuwe gedeelte is uitstekend. Dat de Pandpoort als toegang tot het nieuwe gedeelte zal gaan dienen en daardoor in betekenis zal toenemen, is toe te juichen.

De architectuur van de gevels is niet in alle opzichten weloverwogen. Het gebruik van geschakelde raamreeksen past minder goed bij het karakter van het bestaande complex.

Het zoeken naar verlevendiging van den gevel door verschuiving van muurvlakken en raamopeningen ten opzichte van elkaar kan van verrassende werking zijn, zoo ook het spreken van bepaalde partijen in den gevel.

Bij den ouden Raadhuisvleugel aan de Marktzijde is dit levendige karakter echter voor een groot deel ontstaan door de veranderingen, welke in den loop der tijden hebben plaats gevonden, terwijl de in later tijd aangebouwde vleugel aan de Zijstraat zijde in wezen zeer regelmatig is, doch door de beplating en vormgeving evenzeer een levendigen aanblik biedt, die daardoor zoo goed harmonieert met het andere gedeelte van het Raadhuis.

De detaillering is nog niet op een zoodanig peil gekomen, dat deze boven het persoonlijke element wordt opgeheven. Vereenvoudiging en meerdere beheersching in schaal der onderdeelen acht de Commissie zeker gewenscht.

Plan Zwiers.

Waar Eschauzier's ontwerp voor wat zijn gevelindeeling betreft, meer op het 18e eeuwse principe is ingesteld, heeft de architect Zwiers aansluiting gezocht bij de beweeglijkheid van het bestaande complex, waarbij de afwisseling in de gevels te verdedigen is met de planindeeling. De ontwerper heeft blijkbaar doelbewust gezocht naar een vormgeving, die, ook wat de onderdeelen betreft, aansluit bij die van het bestaande raadhuis en tevens heeft hij getracht, aan de architectuur een eigen karakter te geven. Daardoor heeft deze architectuur wellicht meer dan bedoeld is, een neiging tot het Renaissancistische gekregen, hetgeen evenwel niet in overeenstemming is met den natuurlijken groei van het bestaande geheel.

De straatwand langs de Jacobijnestraat is zeer verbrokkeld, wat wel de verlichting van de bureau's ten goede komt, doch de sfeer van dit straatje en het daaraan grenzende Prinsenhof in hun wederzijdsche verhouding nadeelig beïnvloedt.

De planindeeling is zeer geslaagd te noemen en voldoet geheel aan de gestelde eischen. Een inwendige verbinding van het nieuwe gedeelte met het westelijk deel van het oude raadhuis, zooals die in het plan-Van der Steur voorkomt, ontbreekt hier echter.

De Commissie merkt op, dat bij een vergelijking van de bouwkosten der verschillende plannen een zelfde eenheidsprijs voor alle plannen door haar is aangehouden. Daarbij zijn afzonderlijk beschouwd de kelderruimten, de hoofdverdiepingen (begane-grond en 1ste verdieping) en de kapverdieping.

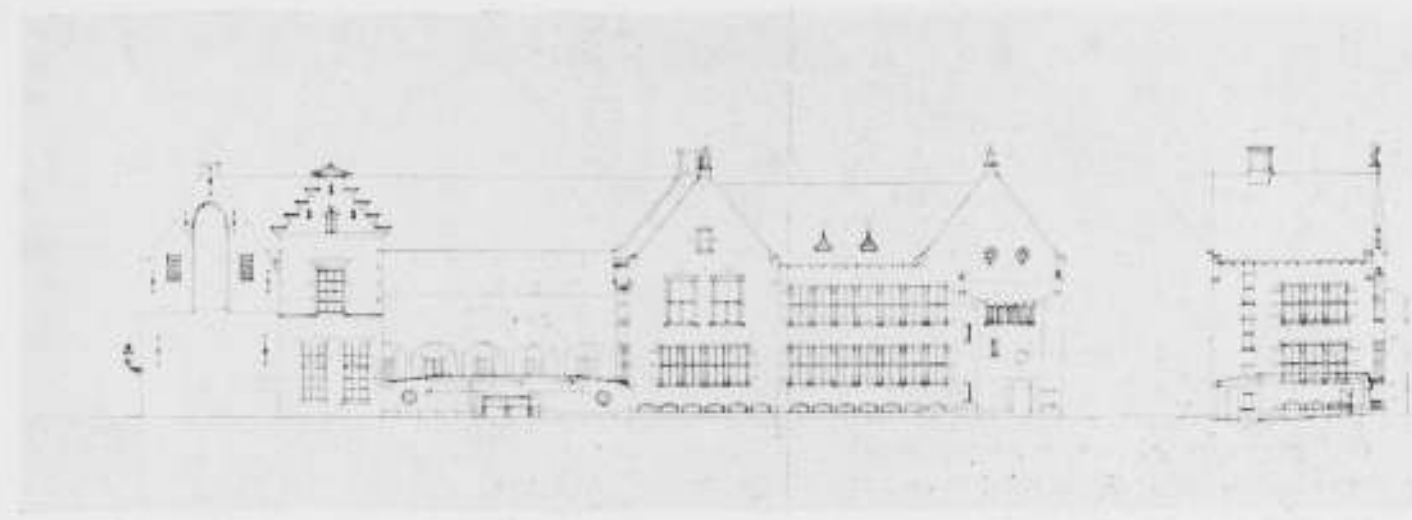
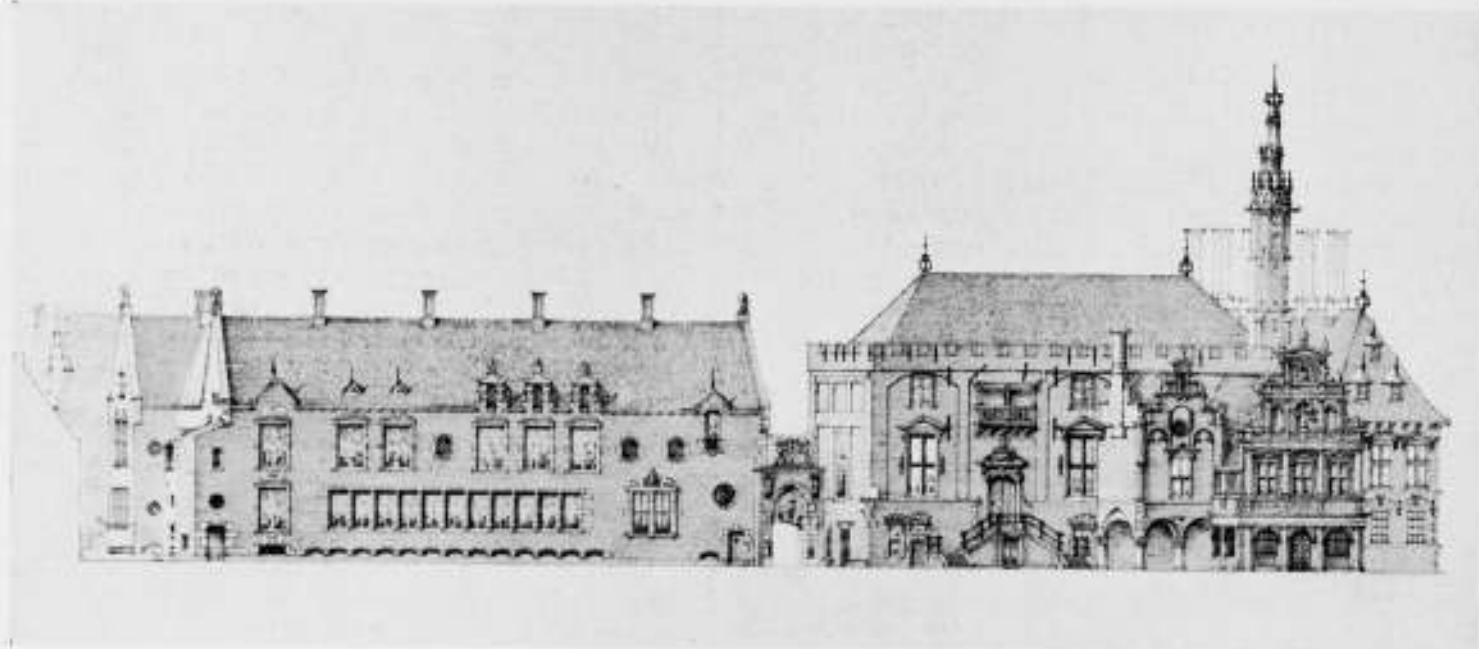
Indien voor deze categorieën als prijs per m³ aangenomen wordt resp. f 8.—, f 12.— en f 10.—, dan blijken volgens een voor alle plannen op dezelfde wijze uitgevoerde inhoudsberekening de bouwsommen te bedragen:

plan Eschauzier	f 89.000.—
„ Holt	„ 106.000.—
„ Kropholler	„ 88.000.—
„ Van der Steur	„ 93.000.—
„ Zwiers	„ 106.000.—

Ten overvloede zij nog opgemerkt, dat deze bedragen, mede door de thans aan sterke verandering onderhevig zijnde prijzen der bouwmaterialen, slechts een vergelijkende waarde hebben. De Commissie is van meening, dat feitelijk bij geen der plannen de architect aan het nieuwe gedeelte een geheel eigen karakter heeft gegeven, zooveel mogelijk het aesthetisch peil van de verschillende, in den loop der tijden tot stand gekomen onderdeelen van het bestaande gebouwencomplex benaderend, daarmee één harmonisch geheel uitmakend en waarbij tevens een aan alle eischen beantwoordende planindeeling bereikt werd. Dit wil echter niet zeggen, dat de Commissie dan ook geen plan voor uitvoering zou willen aanbevelen, daarvoor zijn er in het werk der inzenders te veel goede qualiteiten aanwezig.

Als voornaamste eisch vooropstellend, dat de nieuwe vleugel harmonisch moet aansluiten aan het bestaande gebouw en daarmee één organisch geheel moet uitmaken, meent de Commissie, dat de plannen van de architecten Holt en Kropholler niet voor aanbeveling in aanmerking kunnen komen. Zooals hiervoor reeds uiteengezet is, vormt de door hen ontworpen uitbreiding te zeer een op zichzelf staand gebouw, waardoor geen saamhoorigheid van het geheel bereikt is.

De meerderheid der Commissie is voorts van meening, dat, hoezeer zij ook de aesthetische qualiteiten van het plan-Eschauzier

UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE HAARLEM. GEVELS SCHAAL 1 A 500. ONTWERP In. H. T. ZWIERS, ARCH. B.N.A.

waardeert, dit plan evenmin aanbevolen kan worden. De bezwaren, voornamelijk tegen de planin-deeling, zijn daarvoor te belangrijk. Een der leden acht de architectonische qualiteiten van dit plan echter zoo geslaagd, dat hij, na grondige herziening der plan-indeeling, de opdracht aan dezen architect zou durven aanbevelen.

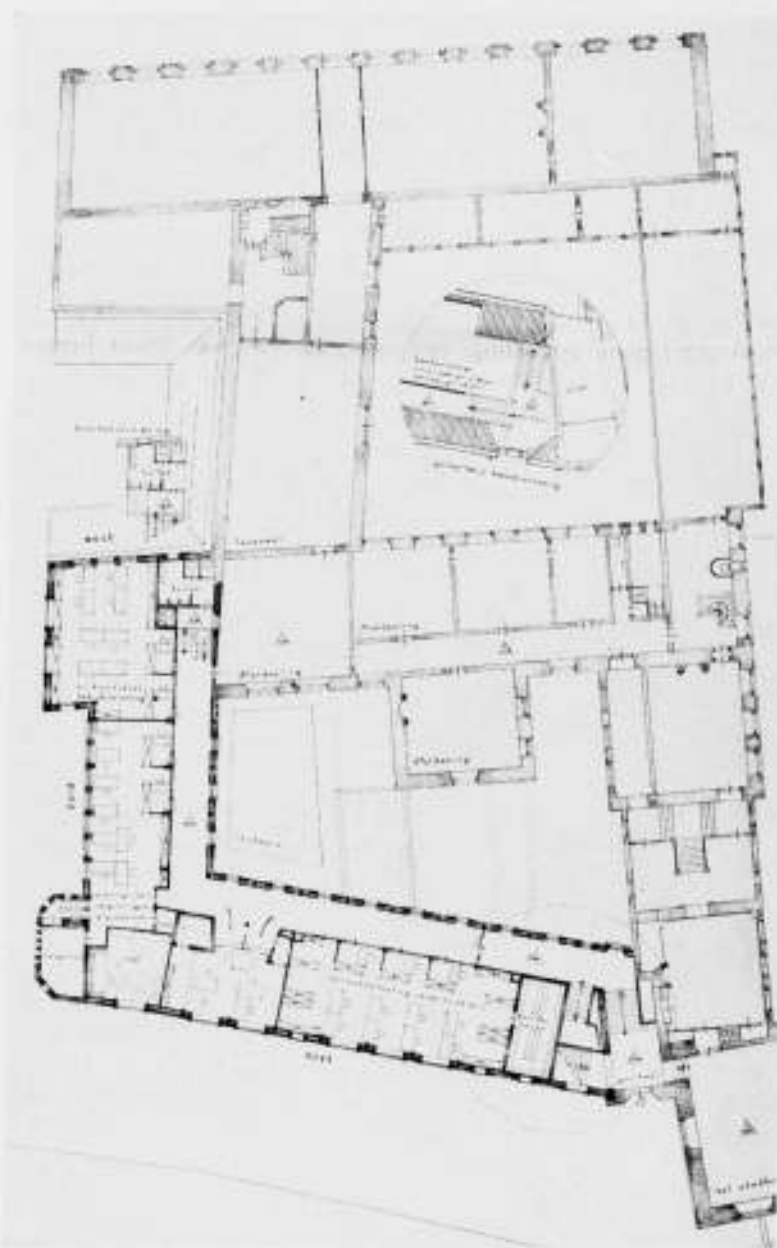
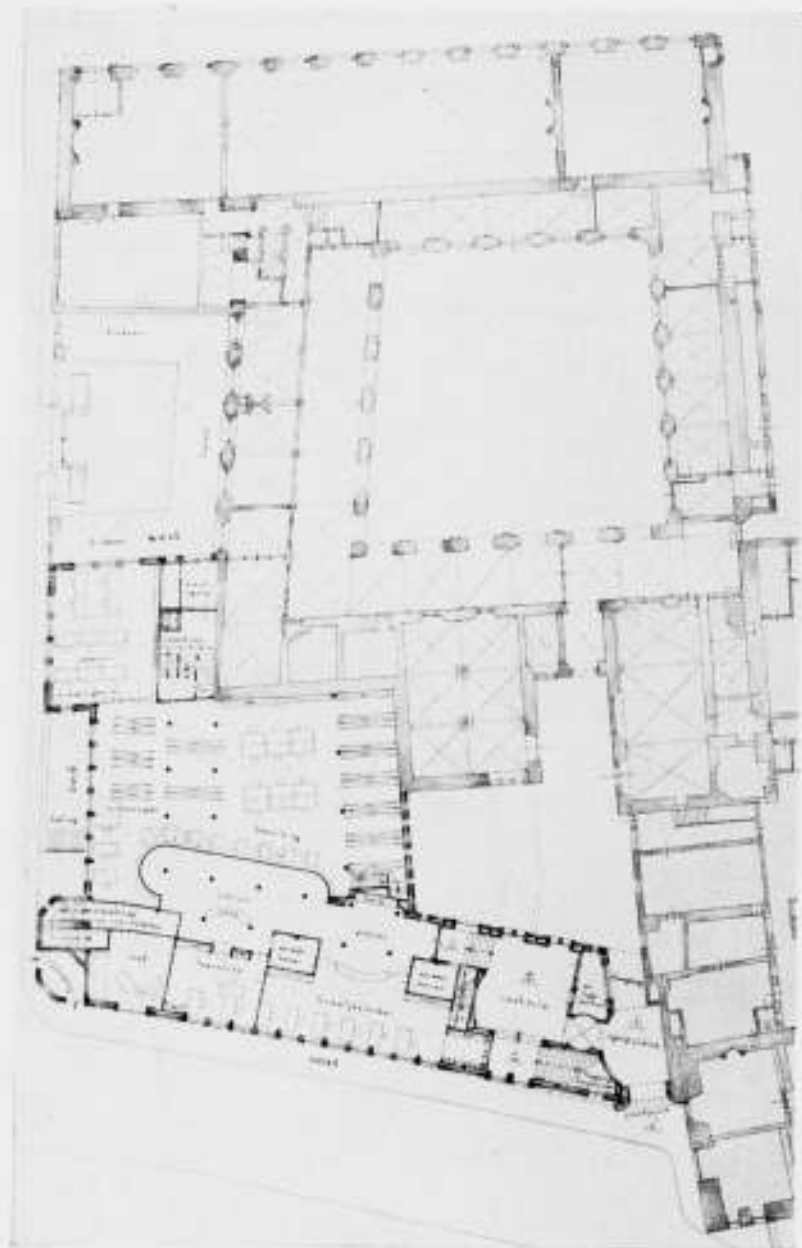
Wat de twee overblijvende plannen aangaat, meent de Commissie, dat beide wat de indeeling betreft vele goede eigenschappen bezitten. Deze plannen voldoen aan de gestelde eischen en waarborgen het verkrijgen van een doelmatig gebouw. Een der leden acht het verschil tusschen beide plannen zeer gering en zou, indien mogelijk, beide inzenders in de gelegenheid gesteld willen zien, hun gevelarchitectuur nader te bestudeeren, waarna dan een definitieve keuze zou kunnen worden gedaan. De meerderheid der Commissie acht echter de architectonische opvatting van het plan-Van der Steur juist dan die van het plan-Zwiers. De bijzonder gunstige verbinding

met het oude gebouw en de rustige straatwand aan de Jacobijnestraat geven haar dan ook aanleiding het plan-Van der Steur aan te bevelen.

Evenwel is de Commissie in haar geheel van meening, dat met het plan-Van der Steur een goede oplossing van het vraagstuk te verkrijgen is, zoodat dus de leden, die een minderheidsmeening hebben uitgesproken, zich met het voorstel van de meerderheid kunnen vereenigen.

- (w.g.) Mr. TH. A. WESSTRA, Voorzitter.
 .. Ir. JOS. TH. J. CUYPERS.
 .. Ir. G. FRIEDHOFF.
 .. Ir. M. H. MAAS Jr.
 .. A. P. SMITS.
 .. Ir. F. OTTEVANGERS, Secretaris.

Haarlem, 5 November 1936.

UITBREIDING VAN HET STADHUIS TE HAARLEM. PLATTEGRONDEN EN GEVELS SCHAAL 1 A 500. ONTW. In. H. T. ZWIERS. ARCH. B.N.A.

DE VERLOTING VAN DEN TENTOONSTELLINGSRAAD.

De Tentoonstellingsraad vestigt er nog eens de aandacht op, dat de trekking thans onherroepelijk is vastgesteld op Zaterdag 9 Januari 1937, des namiddags om half vier in het Bureau van den B.N.A. Degenen, die nog loten willen nemen (er zijn er nog beschikbaar) krijgen dus nog een laatste kans op de mogelijkheid, zich voor weinig geld eigenaar te zien worden van een aantrekkelijk kunstwerkje van aanmerkelijk hooger waarde dan de prijs van een lot bedraagt, en daardoor tevens mede te werken aan de dekking van het deficit van de Tentoonstelling-A. et A.

De trekking vindt plaats in tegenwoordigheid van de deelnemers, die daarop mochten prijsstellen.

Nu dus, voor de laatste maal:

De prijs per lot bedraagt f 1.60.

De loten moeten worden aangevraagd bij den penningmeester van den Tentoonstellingsraad: B. J. Koldewey, architect B.N.A., Parkt Vronesteyn 34, Voorburg.

Het gironummer van den Tentoonstellingsraad is: 240000.

Begint het nieuwe jaar met een kans op iets goeds!

De Tentoonstellingsraad voor
 Bouwkunst en verwante Kunsten.

RAAM VAN GEBRANDSCHILDERD GLAS FORM. 55 X 60
JOEP NICOLAS FECIT.

BRONZEN BEELDJE
S. KLINKENBERG FECIT

PRIJS VOOR DE VERLOTING VAN DEN TENTOONSTELLINGSRAAD 1936

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

R.K. BOUWBLAD, 7de Jaargang, no. 15, 20 Febr. '36.
Tentoonstellings-architectuur, de Tuinbouwtentoonstelling te Hamburg, door J. v. D. Jr. Polemieck over „de Nieuwe Zakelijkheid”, H. Buys, Prof. M. J. Granpré Molière.

IDEM, no. 16, 5 Maart '36.
Vervolg van de Nederlandsche vertaling van M. Viollet-le-Duc, Dictionnaire raisonné de l'architecture, door N. Molenaar Jr. De schrijver behandelt hier de kloosters, toegelicht door een drietal plattegronden, uit het oorspronkelijke werk.

IDEM, no. 17 en 18, 19 Maart en 2 April '36.
Voortgezet gekibbel over „de Nieuwe Zakelijkheid”, door A. S. en N. Molenaar Jr.

IDEM, no. 21, 14 Mei '36.
Een zeer belangrijk nummer dat, rijk en met goeden smaak geïllustreerd, vrijwel geheel gevuld is door een artikel van Wies Moens, getiteld „Organisch bouwen”.

IDEM, no. 24, 25 Juni '36.
Een belangwekkend artikel siert deze aflevering. „Hoe moeten architecten teekenen”, door den architect J. Jans. Een drietal linoleumsneden van den schrijver staan in den tekst doch hebben daarmede absoluut niets te maken.

A. ET A. ONTWERPSTUDIE No. 8. RECTIFICATIE EN VERZOEK.

Rapport der Commissie van beoordeeling. ERRATA (welke reeds zijn medegedeeld in de vergadering van 23 December j.l.).
C. (onderaan bl. 523) lezen a.v.: „het bootenhuis (ev. tevens fietsenberg-plaats) is slecht bruikbaar of onbruikbaar”.
Aan het rapport toevoegen: „Aan de inzendingen met de kenlijfers 1932, 1216, 3220 en 5114 wordt geen rangorde toegekend. De eigenaardigheid

IDEM, 8ste Jaargang, no. 2, 20 Aug. '36.
Twee kerkjes van architect G. Feenstra. Deze kerkjes, respectievelijk gebouwd door de Nederd. Herv. Gem. te Laag Soeren en door den Protestantenbond te Heelsum, behooren tot de zeer weinige nieuwe kerkgebouwen welke het bespreken waard zijn.

In een kort artikel bespreekt J. v. D. Jr. beide gebouwtjes aan de hand van foto's en plattegronden. In de kerk te Heelsum vraagt de schrijver nog de aandacht voor de gebrandschilderde ramen van J. Schilling te Arnhem, waarvan ook twee afbeeldingen aan het artikel zijn toegevoegd.
In dit nummer wordt de vertaling van het werk van Viollet-le-Duc, door N. Molenaar Jr. in no. 16 van den 7den Jaargang voortgezet. Vervolg kloosterbouw.

IDEM, no. 4, 17 Sept. '36.
J. v. D. Jr. wijdt een artikel aan het Olympisch dorp te Berlijn. 3 plattegronden, 9 fotografieën.

IDEM, no. 6, 15 Oct. '36.
Van Abbe-Museum te Eindhoven van architect A. J. Kropholler, door Ir. F. H. Warnaars beschreven. 1 plattegrond, 1 doorsnede over een der zalen met aanduiding van het verlichtings-systeem, 7 fotografische opnamen.
Overigens vraagt deze aflevering de aandacht door een vervolgartikel van N. Molenaar Jr. over Viollet-le-Duc, de kloosterbouw. 4 plattegronden en twee schetsen van den Mont St. Michel. T. H. W.

van het ontwerp onder nr 2098 geeft ons aanleiding dat te publiceren.”
Tevens twee verzoeken.

Twee deelnemers hebben beiden het nummer 4321 gekozen, twee andere beiden het nummer 0001. Willen deze inzenders zoo goed zijn een bepaald kenteeken op te geven, waaraan hun werk te herkennen is?

De inzender van nr 4231 heeft geen correspondentie-adres en geen naam-brief bijgesloten. Zou deze inzender dit alsnog willen doen?

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 2

9 JAN. 1937

PODIUM IN DE AULA VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT.

KORT GESCHIEDKUNDIG OVERZICHT VAN DE AULA DER RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Het tijdstip, waarop het kapittelhuis werd gebouwd, is niet met zekerheid bekend. Waarschijnlijk bestond het reeds in 1409.

Zeker is, dat de zaal in 1495-'96 in den tegenwoordigen toestand werd gebracht, d.w.z. dat het toen reeds aanwezige steenen gewelf werd afgebroken en 10 voet hoger dan het tegenwoordige gewelf werd gemaakt. De kolonnetten met hun kapitelen en consoles zullen waarschijnlijk uit denzelfden tijd zijn.

Bij deze gelegenheid zijn ook de vensters verhoogd. Van de oude zaal zijn dus alleen de vier muren overgebleven en waarschijnlijk zelfs maar drie, daar zeer waarschijnlijk gelijktijdig de oostelijke travée is verbreed, waarvoor de oude oostelijke sluitmuur moest worden gesloopt.

Bouwmeester dezer verbouwing was: Jacop Janss. Stampblock (1495).

Eenigen tijd daarna, in ieder geval vóór 1539, werd het gewelf beschilderd.

Eveneens was op den westelijken muur een beschildering aangebracht, voorstellende zeven wapenschilden met onderschrift van de groote dienstmannen van het Sticht, werkzaam aan het Hof van den Bisschop van Utrecht.

Overigens waren de muren niet beschilderd. De zaal werd niet gebruikt voor de gewone vergaderingen van het kapittel, maar uitsluitend bij buitengewone gelegenheden, wanneer vele bezoekers verwacht werden.

De zaal schijnt dan ook te zijn verwaarloosd, in 1537 werden er bijv. tijdelijk 2 brouwkuipen ingezet.

Acht jaren nadien maakte men een inrichting om een „arck”, geschenk van den Bisschop aan het kapittel, aan de gewelven op te hangen. Op den zolder werd koren geborgen.

AULA RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, GEZIEN NAAR HET WESTEN.

Toen de stad Utrecht in 1634 voornemens was een illustre school te stichten en hiervoor een gebouw noodig had, eischte zij het gebruik der kapittelzaal hiertoe op, welke 29 Maart 1634 in gebruik werd genomen met een ingang door de kloostergang, vanaf het Oudmunster kerkhof.

Aanstands werd de zaal in tweeën gescheiden door een muur, welke haar in een westelijk deel van vier traveeën en in een oostelijk deel van drie traveeën verdeelde. Een nieuwe deur, die naar de oostelijke helft leidde, werd in den kloostergang gebroken. Iedere ruimte werd voorzien van een kathedr, geplaatst tegen de buitenmuren der oude zaal. In het westelijk deel stond nog een orkest tegen den scheidingsmuur met een trap, toegankelijk uit het oostelijk gedeelte.

In het grootste auditorium vonden de theologische en de juridische, in het kleinere de philosophische (d.i. litterarische) faculteit huisvesting.

De stad Utrecht, contractueel verplicht het dak en het glas te onderhouden, verving in 1661 de oorspronkelijke leibedekking door blauwe pannen.

In de 18e eeuw verliepen „de publycke lessen en de disputatiën”

en werden er privaattlessen bij de professoren aan huis gegeven. De Auditoria stonden dus veelal ledig en bleven dan ook onveranderd.

Zoo bleef de toestand, totdat in 1815 de hoogeschool tot rijksuniversiteit werd verheven en een zaal voor plechtige gelegenheden niet kon gemist worden.

Men besloot den muur, die meer dan twee eeuwen het kapittelhuis in twee deelen had verdeeld, te sloopen. Dit geschiedde in 1824.

Daarna werd de zaal tot Aula ingericht en onderging hiertoe een grondige verbouwing. De teekeningen hiervan zijn in het archief van den Rijksgebouwendienst aanwezig.

Tegen den Oostmuur werden een groote en een kleine kathedr geplaatst, waarbij bankrijen voor curatoren en professoren aansloten. In de zaal werd een oplopende houten vloer gelegd en hierop de banken voor de studenten en het publiek opgesteld. Aan de westzijde der zaal kwam een orkest, waaronder een doorloop, welke de zaal een travee korter maakte. Vanuit dezen doorgang, welke in de kloostergang uitkwam, had het publiek toegang door een deur, die in het middenpad tusscher

AULA RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, GEZIEN NAAR HET OOSTEN.

de banken uitkwam. De toegang voor curatoren en professoren was in den zuidelijken muur in de tweede travee vanaf den oostwand; voor de symetrie was hiertegenover in den noordelijken wand een blinde deur aangebracht.

Uit de ramen werden de steenen traceeringen uitgebroken en in plaats daarvan een indeeling van geg. ijzeren roeden volgens waterstaatsmodel geplaatst, waarin gewone versterruitjes waren gezet.

Het meubilair was geel geverfd en afgezet met groen gebronsde versierselen.

De zaal werd duchtig gewit, zoo zelfs, dat de met gothische figuren en bladornamenten gesierde draagsteentjes der kolommen een onvormelijke massa waren geworden.

De zaal zag de oude kapittelzaal er in 1825 uit en in de opening van Prof. Heringa werd hare schoonheid hoog geroemd.

In 1867 werden nog voor het maken van een verbindingsgang, naast de zaal was geprojecteerd, de ondergedeelten der zaal steunbeeren aan de zuidzijde der zaal gesloopt en de bovengedeelten daarvan door middel van ijzerwerk aan de gewelven opgehangen; in plaats van gesteund te worden, werden zij dus

extra belast door de steunbeeren. Meer kon deze tijd er niet van terecht brengen.

Deze toestand bleef bestaan tot 1876, toen onder leiding van Dr. P. J. H. Cuypers de zaal zooveel mogelijk in den ouden toestand van het einde der 15e eeuw, werd teruggebracht; ook van deze restauratie zijn teekeningen in het archief van den Rijksgebouwendienst voorhanden.

De zeven ramen werden weer voorzien van steenen traceeringen, terwijl in elk raam het wapen van een der zeven provinciën en in het meest oostelijke tevens een opschrift werd aangebracht, herinnerende aan de Unie van Utrecht, welke in 1579 in deze zaal werd gesloten. (Het raam in den Oostwand was toen nog gesloten en is later geopend.)

De gewelfschilderingen werden hersteld en de op den westmuur aanwezige wapenschilden weer teruggevonden onder de witkalk en zoo goed mogelijk overgeschilderd.

De tegelijkertijd aangebrachte beschildering met tapijtmotieven onder de ramen en terzelfder hoogte op de andere muren is echter niet oorspronkelijk.

In dezen toestand is de zaal gebleven tot 1935.

DE AULA DER RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT VAN 1876-1935, RESTAURATIE VAN Dr. P. J. H. CUYPERS. (UIT: MULLER: DE DOM VAN UTRECHT)

Dat die toestand, overeenkomende met de opvattingen uit de tachtiger jaren, fraai was, kan niet worden gezegd. Door de drukke beschilderingen — op de wanden was met roode voegen een steenverband aangegeven, de kolonnetten met kapiteelen en draagsteentjes waren met bonte kleuren en goud beschilderd, de benedengedeelten der wanden waren beschilderd met tapijtmotieven, om de andere travee in rood en zwart en groen met zwart en ook de ribben der gewelven waren druk beschilderd — gingen de fraaie verhoudingen van de ruimte voor het oog geheel verloren. Het was zeer noodzakelijk, mede met het oog op den slechten toestand waarin het gebouw verkeerde, dat het grondig onderhanden werd genomen. Allereerst zijn daartoe de noodige voorzieningen tegen vocht getroffen en is het gewelf behoorlijk versterkt. Vervolgens werd alle natuursteen van gewelfribben, kolonnetten met kapiteelen en draagsteenen van de ontsierende verflagen ontdaan en werden de wanden en gewelfvelden geheel afgebikt. Gelukkig bleek, dat het fraaie beeldhouwwerk betrekkelijk weinig had geleden. De wanden en het gewelf zijn vervolgens nieuw gepleisterd met specie bestaande uit 1 deel ongezifte schelpkalk en 1½ deel rivierzand, met de plekspaan in een dunne laag opgebracht en met een jute zak opgeschuurd.

Het was merkwaardig te zien welk een veel ruimer beeld de zaal toonde toen deze schoonmaak was geschied. Het podium in de zaal werd belangrijk uitgebreid, de vroegere houten vloer en treden weggebroken en vervangen door donkere Noorsche leisteen. Tot de zaal werd vanuit het Universiteitsgebouw een nieuwe ingang gemaakt in welks tympan de wapens zijn gehakt van de illustere mannen van het Sticht, die vroeger den westwand versierden. De ramen werden bezet met gebrand glas van Joep Nicolas, het groote raam boven het podium met een allegorie van de Unie van Utrecht, die in deze zaal tot stand kwam, de andere ramen met allegorieën van de goede eigenschappen, die de Universiteit aankweekt, met hare tegenbeelden. De meubilering op het podium werd na verwijdering van den enormen preekstoel, die er vroeger stond, geheel vernieuwd naar het ontwerp van den heer A. A. van Hemert. Het glanspunt van de zaal zullen stellig worden de gobelins, die naar het ontwerp van Willem van Konijnenburg met medewerking en onder leiding van Christiaan de Moor worden vervaardigd en waarvan er op dit oogenblik een tweetal gereed zijn. Ook mag wel genoemd worden de zeer fraaie looper, die naar het ontwerp van Tom Poggenbeek te Beverwijk werd geknoopt.

Ir. G. C. BREMER.

ZONNESTRALING IN NEDERLAND.

Van alle klimatologische factoren is hier te lande sedert de oprichting van het Meteorologisch Instituut, ongeveer drie kwart eeuw geleden, veel waarnemingsmateriaal verzameld, dat ons in staat stelt tal van bijzondere eigenschappen van ons klimaat te bestudeeren. Onder al deze klimaat-factoren is er een, de zonnestraling, hoe belangrijk deze ook is, met een zekere stiefmoederlijkheid behandeld geworden. De moeilijkheden, verbonden aan een diepgaand onderzoek der zonnestraling, zijn vele en hierin ligt zeker een grond voor de verklaring, waarom wij hiervan nog zoo weinig weten. Met dat al is het toch wel eigenaardig, dat van een zoo belangrijken klimatologischen factor als de zonnestraling zoo weinig bekend is. Dit is een gemis, dat zich zeker nog tal van jaren zal doen gevoelen en zooveel te meer nu de vraag naar de groote betekenis van zonlicht en zonnestraling bij den woning- en stedenbouw hoe langer hoe meer in het middelpunt der belangstelling komt te staan.

In het jaar 1921 droeg de Nederlandsche Vereeniging voor Thalasso-Therapie mij op een systematisch onderzoek te doen naar de eigenschappen van het lichtklimaat aan het Noordzeestrand. In 1927 werden in het programma van het onderzoek metingen opgenomen van de zoogenaamde totaalstraling. Deze metingen werden voortgezet tot het einde van 1933, zoodat na zeven jaren een waarnemingsmateriaal beschikbaar was, waarmee wel iets aan te vangen is. Een deel van dat waarnemingsmateriaal, nl. van dat, hetwelk betrekking heeft op de totaalstraling, is gebruikt bij de studie, welke de zoogenaamde zoncommissie, die voortgekomen is uit een initiatief van de „Architectenkern de 8", eenige jaren geleden ter hand nam. Bij deze studie kwam nl. de vraag naar voren: wat weten wij van de zonnestraling in Nederland? Deze vraag moest natuurlijk beantwoord worden wilde men in staat zijn een goed inzicht te krijgen in de eigenschappen van het lichtklimaat in Nederland.

In den laatsten tijd heb ik, nadat het eigenlijke onderzoek van de Nederl. Vereeniging voor Thalasso-Therapie voorloopig door gebrek aan geldmiddelen was stopgezet, het uitwerken van het waarnemingsmateriaal weer ter hand genomen en dit voltooid wat betreft de metingen der totaalstraling.

Het kan van belang zijn voorloopig eenige ruimere bekendheid te geven aan de voornaamste uitkomsten van de metingen der totaalstraling, zoodat belangstellenden gebruik zullen kunnen maken van de hieronder te vermelden gegevens, die een inzicht geven, zij het dan ook geen volledig inzicht, van de intensiteit der zonnestraling op verschillende tijden.

Vooraf enkele opmerkingen van algemeenen aard.

Om een gemiddelde te krijgen van de stralings-intensiteit is een zeer groot aantal metingen noodig, die op verschillende tijden zijn verricht. De stralings-intensiteit is een factor, die van dag tot dag aan groote veranderingen onderhevig is, veranderingen, die een gevolg zijn van veranderingen in het doorlatingsvermogen van den dampkring. De stralings-intensiteit van korte golflengte worden in de atmosfeer sterk verstrooid door nevel-

en stofdeeltjes, terwijl de straling van lange golflengte ten deele door den waterdamp wordt geabsorbeerd. Slechts een betrekkelijk klein gedeelte van de zonnestraling bereikt de aardoppervlakte, zooals men kan zien uit de hieronder staande gegevens. De straling doorloopt een weg door den dampkring, die te langer is naarmate de zon lager aan den horizon staat. Alleen door de dagelijksche verandering van de zonshoogte ver- toont de intensiteit der zonnestraling een dagelijkschen gang. De maximum-intensiteit treedt op omstreeks 11 uur in den voormiddag. Zij moest eigenlijk pas om twaalf uur bij den hoogsten zonnestand intreden, maar omdat de atmosfeer vanaf omstreeks 11 uur min of meer troebel wordt en blijft, is de stralingsintensiteit na 11 uur kleiner dan bij de overeenkomstige zonshoogten vóór 11 uur. De veranderingen in de intensiteit van dag tot dag zijn een gevolg van de veranderingen in den toestand van de atmosfeer.

De intensiteit der totale zonnestraling wordt uitgedrukt in de hoeveelheid gram-calorieën, die een vierkante centimeter, welke loodrecht op de richting der straling is geplaatst, per minuut ontvangt. Alle stralings-intensiteiten worden op een oppervlak treffen, veroorzaken nl. een warmte-effect en de grootte hiervan wordt uitgedrukt in gram-calorieën, d.i. de hoeveelheid warmte, die in staat is een gram zuiver water een graad Celsius in temperatuur te doen stijgen.

In het algemeen wordt de intensiteit der totaalstraling gemeten door de hoeveelheid warmte te bepalen, die een bepaalde zwarte oppervlakte, waarop de straling loodrecht valt, opneemt. De hieronder gegeven cijfers geven het aantal gram-calorieën aan per vierk. centimeter per minuut.

In de volgende tabel zijn de zeven-jarige gemiddelden gegeven van de stralings-intensiteit in vier jaargetijden en voor zonshoogten, die met 5 graden opklommen. Op de getallenreeksen is geenerlei vereffening toegepast. De onregelmatigheden in het verloop der getallen in een horizontale rij is het gevolg van een nog te klein aantal metingen.

Dat in den vierden regel waarden zijn opgegeven tot 45° zonshoogte, die in November in elk geval niet meer voorkomt, vindt zijn oorzaak hierin, dat de herfstperiode bij 6 Augustus begint. De winterperiode is zoo gekozen, dat de kortste dag middenin valt. De langste dag valt middenin de zomerperiode.

Wij herkennen in bovenstaande cijfers een jaarlijksche periode met een maximum in den zomer. Aparte maandgemiddelden, die hier eenvoudigheidshalve niet zijn weergegeven, toonen aan, dat het maximum eigenlijk in Juni valt.

Wij zien verder, dat de grootste gemiddelde stralings-intensiteit 1.131 gr.-cal. cm²-min. is. Buiten den dampkring bedraagt de intensiteit der straling 1.940 gr.-cal. met geringe schommelingen. Men ziet dus, dat de dampkring een belangrijk gedeelte terughoudt en dat dit gedeelte bij lage zonnstanden zeer groot is.

De grootste intensiteit, welke gevonden werd, bedroeg eenmaal 1.302 gr.-cal. op 1 Juni 1928.

Zevenjarige gemiddelde stralings-intensiteit in vier jaargetijden bij verschillende zonshoogten, uitgedrukt in gr.-cal. cm²-min.

	5°	10°	15°	20°	25°	30°	35°	40°	45°	50°	55°	60°
Nov.—5 Febr.	0.393	0.662	0.764	0.884								
Febr.—5 Mei	0.582	0.684	0.848	0.878	0.943	1.006	1.062	1.080	1.131	1.093	1.047	
Mei—5 Aug.	0.839	0.973	0.917	0.918	0.950	1.015	1.052	1.070	1.112			
Aug.—5 Nov.	0.469	0.594	0.720	0.774	0.877	0.904	0.928	1.010	1.048			

Dat het eene jaar veel met het andere jaar kan verschillen wat betreft de intensiteit der zonnestraling bewijzen tal van voorbeelden uit de waarnemingsreeks. Ik kies willekeurig een voorbeeld. In de periode 6 Mei tot 5 Juni bedroeg de gemiddelde stralingsintensiteit bij 55° zonshoogte in 1928 1.249. Van jaar tot jaar daalde de intensiteit tot 0.749 in 1932. Het-

zelfde verschijnsel trad ook in andere maanden zeer duidelijk te voorschijn. Bij het bovenstaande wil ik het voorloopig laten. Later hoop ik gelegenheid te vinden uitvoeriger gegevens te publiceren.

CH. A. C. NELLI

ONTVANGEN BOEKWERKEN

GOEDKOOPE ARBEIDERSWONINGEN.

Afbeeldingen van 28 projecten, ingezonden op de door de gemeente Amsterdam gehouden prijsvraag. Uitgave W. L. & J. Brusse N.V. Rotterdam. Samengesteld door F. Ottenhof. Met een bijdrage van: Jhr. M. J. I. de Jonge van Ellemet, Ir. W. van Tijen, B. Merkelbach, Mart. Stam en Ir. J. B. van Loghem.

Het boek heeft de prijzenswaardige bedoeling een deel van de resultaten van de, door de gemeente Amsterdam uitgeschreven, prijsvraag voor vergetelheid te bewaren en het verkregen materiaal rustig te kunnen bestuderen. Wat voor den samensteller van het zeer goed verzorgde boek het criterium geweest is om van de 92 inzendingen er ten slotte 28 in het boek op te nemen,

is niet geheel duidelijk, hetzij dan dat eenige ontwerpen bedoeld zijn als voorbeeld hoe het niet moet.

Van de 28 projecten vinden we, behalve motto en naam van den ontwerper, situatietekening, perspectieven, aanzichten, doorsneden en plattegronden van de woningen en een toelichting.

Gemakshalve ware het beter geweest, dat de beoordeeling van de Jury telken bij het ontwerp geplaatst zou zijn, inplaats van achter in het boek.

Wie zich op het veelzijdige en nog zoo zeer braak liggende terrein der goede, doelmatige en tevens stedenbouwkundig verantwoorde arbeiderswoningen wil begeven, is dit boek ten zeerste aan te bevelen; mede door de bijdragen voor in het boek.

F. H.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DAS WERK. Jaargang 1936. No. 1.

Het nieuwe ijsclubgebouw te Davos en een chirurgische kliniek, eveneens te Davos, van arch. R. Gaberel, Verder enige bewaarscholen: één te Davos van R. Gaberel, één van arch. H. Leuzinger te Zürich-Starus, één te Winterthur en tenslotte één van arch. F. Singer te Weenen met zeer interessante meubileringsoplossingen. (zie afbeeldingen).

IDEM. No. 2.

Een buitengewoon interessant en leerzaam nummer, geheel gewijd aan fontijnen, met 70 afbeeldingen en bijdragen van de redactie.

IDEM. No. 3.

Bevat o.a. een mooie publicatie over het Japansche woonhuis uit het boek van Tetsuro Yoshida.

IDEM. No. 4.

In memoriam Karel Moser, 1860—1936. Beeldhouwwerk van Herman Hubacher. Een groot woonhuis te Basel van Prof. R. Salvisberg. Verder vele min of meer geslaagde landhuizen.

IDEM. No. 5.

Winkel- en restaurantnummer, in den letterlijken zin alles heel „zakelijk“.

IDEM. No. 6.

Een uitstekend affiche en drukwerk (folders enz.) nummer (zie afbeelding), met tot slot een aantal prachtige foto's van maskerade kostuums van de beroemde Basler Fastnacht Zug“.

IDEM. No. 7.

Het nummer, gewijd aan de stad St. Gallen en aan het werk van de groep arch. B.S.A. van St. Gallen. Aan het slot een artikel over het oude Appenzellerhaus.

IDEM. No. 8.

XIXde Nationale Kunsttentoonstelling te Bern, 1936, met 35 afbeeldingen van de daar geëxposeerde schilderijen.

Verder de Zwitsersche afdeling van de Triennale te Milaan, 1936 (zie afbeelding).

IDEM. No. 9.

XIVde Internationale Congres voor Kunstgeschiedenis. Aan het slot flatwoningen in het Dolderthal te Zürich, van de arch. A. en E. Roth, (in het B.W.A. gepubliceerd).

IDEM. No. 10.

Gewijd aan het houtcongres, met publicaties van houten huizen.

IDEM. No. 11.

Gewijd aan de ontwikkeling van het Theater-interieur, met vele afbeeldingen, o.a. die van het veranderde Corso-theater te Zürich.

IDEM. No. 12.

Een verzamelnummer met landhuizen, beeldhouwwerken (zie afbeelding), handgeweven stoffen, enz.

F. H.

IDEM. No. 4.

Auto-nummer.

IDEM. No. 5.

„Het triomfeeren van de open plattegrond“ bij de prijsvraag voor een Ministerie te Praag, gewonnen door arch. J. Havlicek en K. Honsile. Ir. van Loghem wijdt aan dit gebouw een uitvoerige publicatie.

Verder een artikel van K. L. Symons over: „Twee belangrijke Koninklijke Besluiten“.

IDEM. No. 6.

Twee nieuwe Montessori-scholen: één van arch. Ir. van Tijen te Amsterdam en één van de arch. Ir. H. Kammer en mevr. Ir. J. Kammer—Kret te Schiedbroek.

J. J. P. Oud schrijft ter gelegenheid van den 50sten verjaardag van Miës van der Rohe o.a.: „Is er erger denkbaar, dan dat een architecten-figuur van deze allure, met dit kunnen en met deze mentaliteit, zijn toch al zoo klein aantal opdrachten voortdurend, stuk voor stuk, vlak vóór de uitvoering ziet stranden?“

Oud (en hij wel niet alleen) wenscht, „dat zijn ster weer op moge gaan en hij zich weer in de werkelijkheid van het bouwen zal kunnen uiten: tot voldoening van hemzelf, ten voordeele van ons en van de cultuur van onzen tijd“ (zie afbeelding).

LIGMATTEN, WELKE OPGEKLAAPT DE WANDEN VORMEN TUSSEN GARDEROBE EN RUIMTE VOOR DE SPEELTAFEL. ARCHITECT FRANS SINGER. (UIT DAS WERK No. 1, 1936)

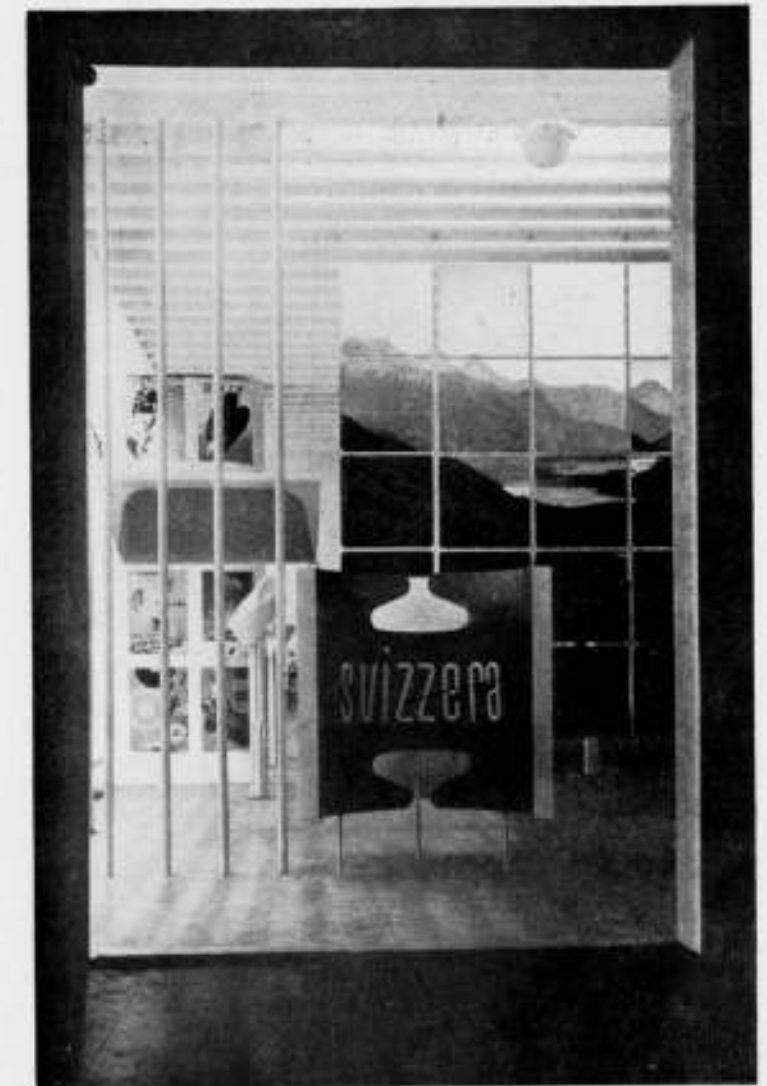

KOP VAN ROCKEFELLER. GEPATINEERDE KUNSTSTEEN 23 CM. W. SCHWERZMANN (UIT DAS WERK No. 12, 1936)

AFFICHE.

HERBERT MATTER, ZÜRICH. (UIT DAS WERK No. 6, 1936)

ZWITSERSCHE AFDEELING OP DE TRIENNALE TE MILAAN. ONTW. MAX. BILL, ZÜRICH. (UIT DAS WERK No. 8, 1936)

„DE 8 EN OPBOUW“. Jaargang 1936. No. 1.

De nieuwe jaargang begint met een voorwoord, getiteld: „Verantwoording“ door G. Holt. Daarin heet het o.a.: „Er zal gewaakt moeten worden voor verstarung; we kennen nu de noten, nu is het wachten op muziek“. Verder zal het opkomende snobisme op het gebied van het nieuwe bouwen bestreden moeten worden, terwijl: „de strijd tegen de minderwaardige eigenbouwerij en tegen de onbevoegden het zal noodig maken, dat wij naast degenen gaan staan, die werken naar een gezondmaken van het vak in den breedsten zin, waartoe de beroepsbescherming een der doelstellingen zal zijn, ... enz.“

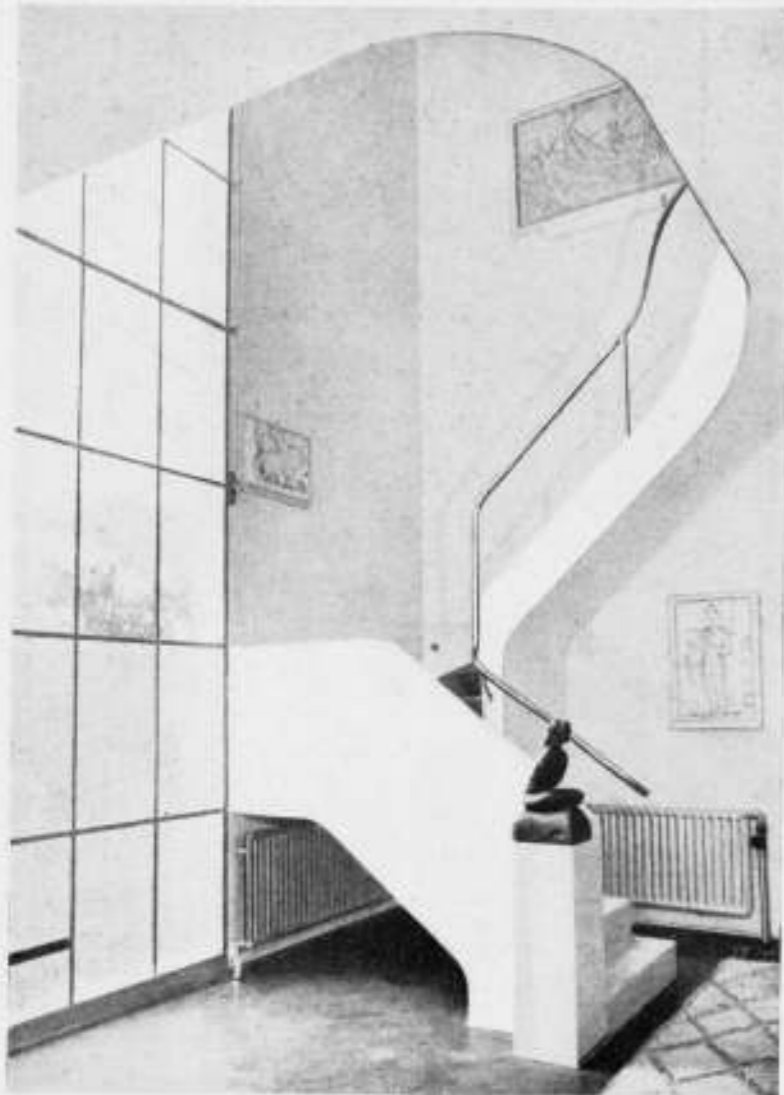
Verder publicatie van de prijsvraag ontwerpen voor „goede en goedkope woningen“ van dr. W. van Tijen en Ir. J. H. v. d. Broek. Tenslotte een recensie van het boek „Keukens“ door K. Limperg.

IDEM. No. 2.

Het nummer is gewijd aan het „Nee“ van schoonheidscommissies ten opzichte van vele landhuisjes, ontworpen volgens: „de beginselen van het z.g. nieuwe bouwen“ en welke: „in hun uiterlijke verschijning volkomen afwijken van hetgeen naar vrijwel algemeen geldende maatstaf wordt geacht te zijn een bouwwaard van landelijk karakter“. Verder het in het B.W.A. gepubliceerde „Weekend- en Vacantiegebouw te Oostvoorne“ van arch. Ir. W. v. Tijen.

IDEM. No. 3.

Fotografie-nummer door Nico de Haas.

IDEM, No. 7.
Ir. van Loghem over de lezing van Prof. Dr. G. Schmidt uit Basel: „Handwerk en machine”.
Verder eenige stands op de jaarbeurs van K. Limpert en W. Brusse en tentoonstelling „op het dak” bij Metz & Co., ook ingericht door K. Limpert.

IDEM, No. 8.
Karl Moser † 28 Febr. 1936.

IDEM, No. 9.
Rotterdam-nummer.

IDEM, No. 10.
In memoriam L. C. v. d. Vlucht, † 29 April 1936.

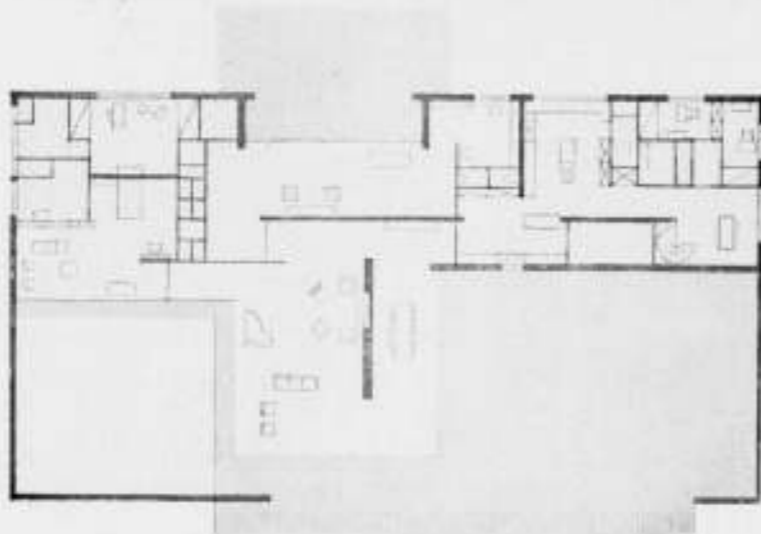
IDEM, No. 11.
Le Corbusier schrijft bij den dood van van der Vlucht en van Gustave Lyon. Verder publicatie van de verbouwing van „Eigen Hulp” te Amsterdam door arch. Joh. H. Groenewegen. Ir. van Loghem over het ontwerp Maastunnel te Rotterdam. Tenslotte eenige boekbesprekingen en een verslag van de studiegroep (?) 1935-1936 met eenige studieontwerpen.

IDEM, No. 12.
J. P. Kloos, „Naar aanleiding van interieur”. Publicatie van een villa te Wiessel, arch. J. P. Kloos. Verder volgt een interessant artikel van Ir. Boeken over: „De stalen stoel: de typische uiting van den modernen geest in het hedendaagsche interieur?” Volgt een boekbespreking over: „Goedkope arbeiderswoningen” en tenslotte een afbeelding van een van Rietveld's laatste werken. (Zie afbeelding).

IDEM, No. 13/14.
Avro-studio nummer.

IDEM, No. 15.
Woonhuis te Uccle (bij Brussel), arch. L. H. de Koninck. Woonhuis te Rearsby, Leicestershire, Engeland, arch. J. H. Groenewegen. Verder twee monumenten van Ir. Boeken: de zonnewijzer te Amsterdam en de A. N. W. B. luchtwegwijzer op Schiphol, W. H. Gijsen gispt Ir. Boeken. Tenslotte het woonhuis van den schilder A. D. de Koninck te Codinne sur Meuse, België door arch. L. H. de Koninck.

20

BOVEN: PROJECT VOOR HUIS H TE MAGDEBURG.
ARCH. MIËS VAN DER ROHE. (UIT „DE 8” No. 6, 1936)
LINKS: TRAP IN EETRUIMTE IN EEN WOONHUIS TE BLOEMENDAAL.
ARCHITECT C. RIETVELD. (UIT DE „8” No. 12, 1936)

IDEM, No. 16.
„Sport en het nieuwe bouwen”, door W. van Gelderen. Over hetzelfde onderwerp een artikel van Stam. Verder een zeer interessante publicatie van het zelljacht „Zeearend”, eigenaar C. Bruynzeel, ingericht door Piet Zwart.

IDEM, No. 17.
Naar aanleiding van „La ville radieuse”, door P. Zanstra.

IDEM, No. 18.
Vacantiehuis „Avegoor”, arch. Ir. van Loghem. Ontwerp tentoonstelling „Kleurenpracht” van Zanstra, Giesen en Symons in samenwerking met Piet Worm (zie afbeelding).
Mevrouw J. Falkenberg—Liefcrinck schrijft een artikel over het beeldhouwwerk op deze tentoonstelling. Arthur Staal zendt (met veel foto's en krabbels) een interessant en amusant reisverhaal.

IDEM, No. 19.
Een studie over arbeiderswoningen met „gaanderij-systeem”, door Zanstra, Giesen en Symons. Verder gang-woningen in het buitenland.

IDEM, No. 20/21.
„Grand Hotel Gooiland” nummer.

IDEM, No. 22.
„Het woning-vraagstuk”, een artikel van de besturen van „de 8” en van „opbouw”. „Das Japanische Wohnhaus” door Tetsuro Yoshida, besproken door A. Komter.

IDEM, No. 23.
Een schouwburg ontwerp van arch. H. Mastenbroek, met een toelichting van den architect en een kritische beschouwing van Paul Storm.

IDEM, No. 24/25.
Scholen nummer.

IDEM, No. 26.
Villa-Flats te Zürich van de architecten Alfred en Emil Roth en Marcel Breuer (in het B.W.A. gepubliceerd). Verder „eenige opmerkingen over Bosch en Lommer” van K. L. Symons. Dan 3 huisjes van architect Hans Elte, waarvan één gebouwd te Heilo bij Alkmaar. Ten slotte een bespreking van C. v. Eesteren over „Bauentwurfslehre door Prof. Ernst Neufert” (ook in het B.W.A. besproken).

F. H.

BLIEKE WERKEN, 5de Jaargang, no. 9, Februari 1936.
Uitbreidingsplan van Eindhoven, door J. M. de Caggeres, hoofd van den technischen dienst der Noord-Brabantse streekplannen, met vier plattegronden.
De tweede oeververbinding te Rotterdam, een publicatie over het tunnelplan, met een plattegrond van het stadsplan en 5 doorsneden over de ontworpen tunnels en hun opritten.

IDEM, no. 10, Maart '36.
Verbreiding van Almelo, grondexploitatie en stedelijke bebouwingen, door H. Landman, adjunct-dir. van Gem. Werken, met 1 schematische plattegrond en 5 fotografieën.

IDEM, no. 11, April '36.
Nieuwe watertoren, door Ir. J. H. J. Op den Oordt, technisch hoofdambtenaar bij den dienst van Openbare Werken te Breda. Een interessante publicatie met veel technische gegevens, teekeningen van de betonconstructie en de stempeling en bekisting tijdens de uitvoering daarvan, situatie, plattegronden, grondboringen en doorsneden, bovendien twee foto's, tijdens de uitvoering en na de voltooiing genomen.

IDEM, no. 12, Mei '36.
Brandvrij archiefgebouw te Bergen op Zoom, door Ir. J. van Roessel, directeur van Gemeentewerken, met plattegronden en doorsneden, gevelteekeningen en twee fotografieën.

Een kuip voor het droogleggen van walmuren, door Ir. P. C. van Niftrik, ingenieur bij den dienst der Publieke Werken te Amsterdam, met 6 teekeningen en 2 foto's.

IDEM, no. 13, Juni '36.
Dit nummer is gewijd aan eenige nieuwe bouwwerken en aan moderne wegenbouw te Leeuwarden. Allereerst een artikel over de Vrouwenpoortbrug aldaar, geschreven door Ir. Ch. C. van der Vliet, directeur der Gemeentewerken. Het artikel is met een vijftal fotografieën verrijkt, terwijl voorts twee situatietekeningen den tekst verduidelijken.
Voorts van denzelfden schrijver een beschrijving van eenige nieuwe scholen met drie foto's van enkele dezer kloeke bouwwerken. De architecten dezer scholen zijn A. Baart, Ir. J. Gratama en J. Zuidema.

IDEM, no. 17, October '36.
Deze aflevering verschaft nog eenige gegevens omtrent het tunnelplan te Rotterdam.

THE ARCHITECTS' JOURNAL, No. 2185 (3.12.36).
Bij een afbeelding van Crystal Palace, dat door brand is verwoest, schrijft de redactie de min of meer zure opmerking, dat het „welhaast het eenige gebouw was, waarnaar architecten uit den vreemde kwamen kijken, omdat zij niets anders in Engeland konden vinden, dat hunne bewondering waard was”.

Foto's en plannen van een filmstudio in Londen (arch. Messrs. Joseph.).

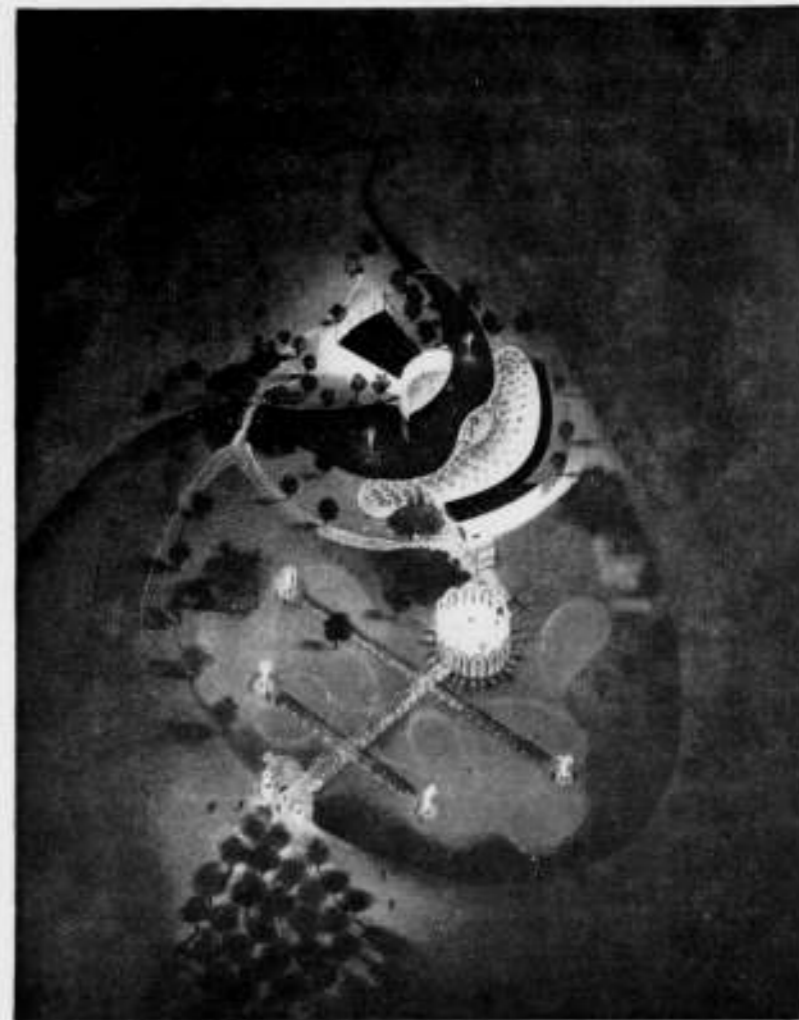
IDEM, No. 2186, (10.12.36).
Evenals in het vorige nummer: voortzetting van de gegevens over winkels.

IDEM, No. 2187 (17.12.36).
Uitslagen van de prijsvraag voor een stadhuis te Newport, een hospitaal in Llandudno en een badhuis te Leeds bieden weinig nieuws.

TENTONSTELLING VAN PRIJSVRAAG-ONTWERPEN CENTRAAL GENOOTSCHAP VOOR LIJKBEZORGING.

Het Centraal Genootschap voor Lijkbezorging in Nederland, hetwelk onlangs een Prijsvraag uitschreef ter verkrijging van karaktervolle begraafplaatsen en grafmonumenten, zal van de ingekomen ontwerpen een tentoonstelling organiseren in Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549, te Amsterdam.

Het uitschrijven van een Prijsvraag en het organiseren van een tentoonstelling op dit in ons land zoo veronachtzaamd terrein der gewijde kunst, is een

TENTONSTELLING „KLEURENPRACHT”. ONTWERP ZANSTRA, GIESEN, SYMONS IN SAMENWERKING MET PIET WORM. (UIT DE „8” No. 18, 1936)

JOURNAL R.I.B.A. No. 3 (5.12.36).
Het blad vermeldt, dat de R.I.B.A. op de Parijse tentoonstelling een volledig overzicht had willen geven van de moderne Engelse bouwkunst. Maar men zal er alleen het week-end huis aanschouwen.
Een artikel over bouwen aan de kust.

IDEM, No. 4 (19.12.36).
Lezing van Eugen Kaufmann (Frankfort a.M.) over satellieten bij stedenbouw.

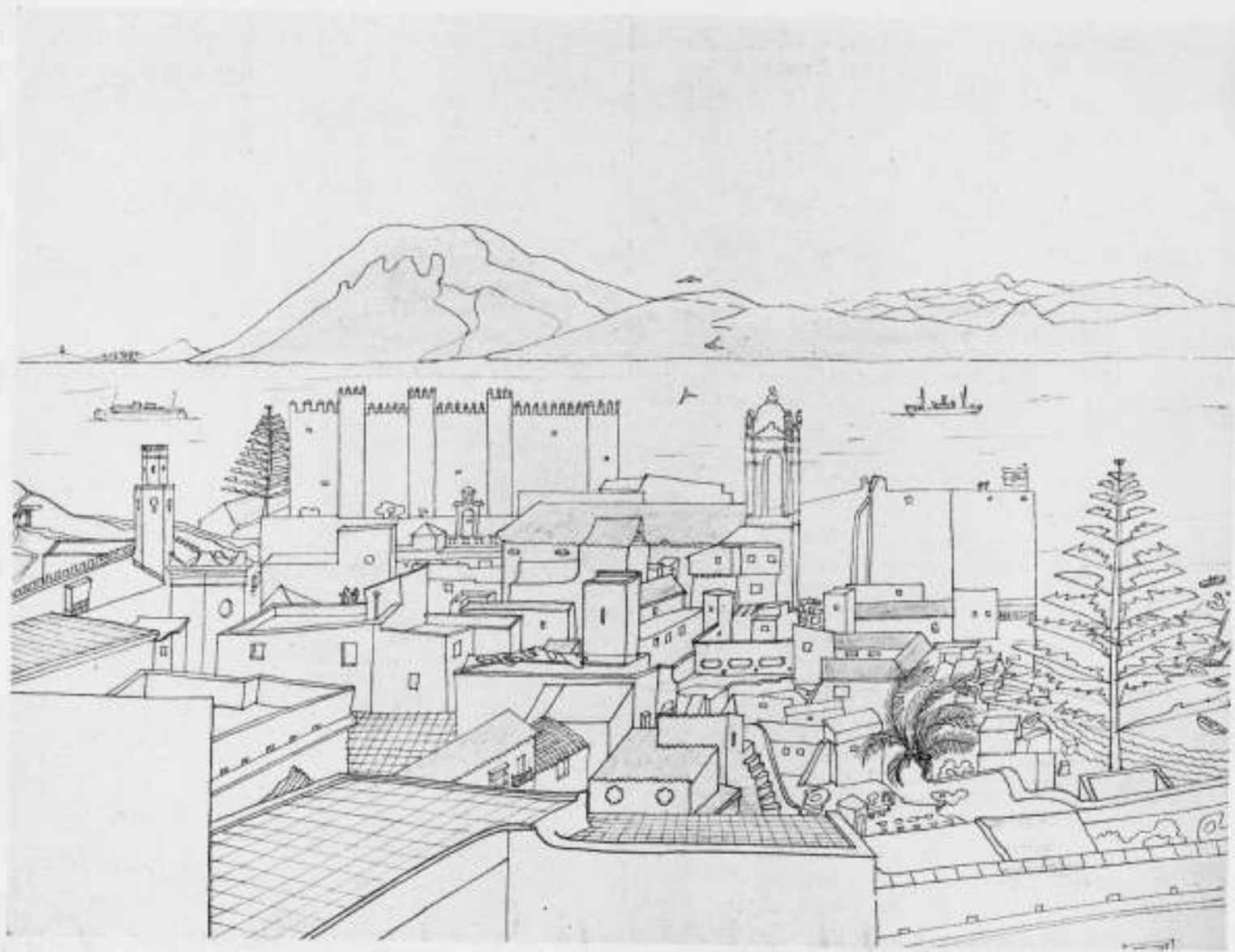
JOURNAL ARCH. ASSOCIATION, Dec. 1936.
Verslag van een excursie naar Tsjechoslowakije. Goede gegevens over tankstations van Cameron Kirby. H. G. J. S.

GENOOTSCHAP A. ET A. ONTWERPSTUDIE Nr. 8.

Indien de afzenders van Studie Prijsvraag No. 8, die geen postzegels voor terugzending bij hun correspondentieadres gevoegd hebben, wordt verzocht deze terug te zenden ten spoedigste te zenden aan het Secretariaat van het Genootschap, Poststraat 9, Amsterdam.

Voor de te Amsterdam wonende inzenders bestaat op Maandag 11, Dinsdag 12 en Donderdag 14 Januari a.s. tusschen 12 en 2 uur gelegenheid hun ontwerpen af te halen aan Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549 te Amsterdam.

21

REISSCHETSEN, VERVAARDIGD DOOR ARTHUR STAAL, PRIX DE
ROME, IN ZIJN EERSTE STIPENDIUMJAAR.
BOVEN: TARIFA, ONDER: CONSTANTINOPEL, MIHRIMAH MOSKEE
EN DE THEODOSIAANSCH LANDMUUR.

REISSCHETSEN, VERVAARDIGD DOOR ARTHUR STAAL, PRIX DE
ROME, IN ZIJN EERSTE STIPENDIUMJAAR.
BOVEN: ECYA,
ONDER: SANTORINO; THERA, KLOOSTER VAN ST. ELIAS.

Vragen en antwoorden. I.

1. Is het de bedoeling, de gebouwen, liggende op het vierkant van het plein langs Westeinde, Oosteinde en Singelgracht te beschouwen als te worden afgebroken of moeten die indien mogelijk worden behouden?
Deze gebouwen moeten worden gesloopt (zie programma, pag. 21).
2. Moet elke klasse der trouwkamers of elke der trouwkamers een afzonderlijken ingang hebben?
Ja (zie programma, pag. 28 en 39).
3. Moeten de diverse trouwkamers met elkaar in verbinding staan?
Het is niet noodig, dat de diverse trouwkamers met elkaar in verbinding staan.
4. Moeten de diverse klassen van trouwkamers met elkaar in verbinding staan?
Het is ongewenscht, dat de diverse klassen van trouwkamers met elkaar in verbinding staan.
5. Moeten de diverse trouwkamers in gemakkelijke verbinding staan met het verdere gedeelte van het gebouw en zoo ja, met welk gedeelte?
(In de vragen 2, 3, 4 en 5 is niet inbegrepen bedoeld de 1e klasse trouwkamer.)
Hoewel uit den aard der zaak tusschen de afdeling Burgerlijke Stand en de trouwkamers een nauw contact bestaat, is het nochtans niet noodig, aan een verbinding tusschen die afdeling en de trouwkamers bijzondere aandacht te schenken.
6. Moet de afdeling Algemeene Zaken met het Passenbureau in gemakkelijke verbinding staan?
Zulks is niet noodig.
7. Moet vanuit de afdeling Arbeidszaken het Pensioenbureau gemakkelijk bereikbaar zijn?
Zulks is niet noodig.
8. Hoe sterk is het contact tusschen afdeling Arbeidszaken (zonder het Pensioenbureau) en het publiek?
De afdeling Arbeidszaken behoort tot de Secretarie-afdelingen, welke niet veel bezoek ontvangen (zie programma, pag. 33).
9. Hoe groot is het contact tusschen de afdeling Maatschappelijke Steun en het publiek?
De afdeling Maatschappelijke Steun behoort tot de Secretarie-afdelingen, welke niet veel bezoek ontvangen (zie programma, pag. 33).
10. Mag of moet indeeling plantsoen Frederiksplein worden gewijzigd? resp. fontein weg of verplaatst?
De ontwerper is hierin vrij.
11. Is het niet gewenscht dat een of meer woningen worden gemaakt voor inwonende boden of andere ambtenaren?
Neen.
12. Mag of moet doorgaand verkeer kunnen plaats vinden van N. Witsenkade naar Sarphatikade of is dat ter plaatse in de toekomst erg onbelangrijk?
Doorgaand verkeer behoeft niet plaats te vinden.
13. Mogen de in de toekomst te maken nieuwe bruggen in het plan worden opgenomen, in verband met goed geheel?
Ja (zie programma, pag. 21).
14. Mag of moet op „straatmeubilair” in nabijheid Raadhuis gerekend worden? (b.v. kiosken, telefooncellen, urinoirs, e.d.).
De ontwerper is hierin vrij.
15. Vragers verzoekt of behalve de maat tusschen den hoek Westeinde-Weteringschans en den hoek Oosteinde-Sarphatistraat, zijnde 207,07 m, nog meerdere terreinmaten kunnen worden opgegeven en noemt hiertoe eenige meetlijnen.
De Jury meent, dat meerdere terreinmaten voor den eersten opzet van het plan niet noodig zijn; de situatie-teekeningen zijn zeer zuiver; hiervan kan worden gemeten.
16. Moet de kruising van het ringverkeer met het radiaalverkeer à niveau worden opgelost, dus met verkeersposten resp. lichtseinen, of mag het radiaalverkeer hetzij over het ringverkeer heen dan wel onder het ringverkeer door geleid worden?
De ontwerper is hierin vrij, doch wordt verwezen naar de volgende alinea's van pag. 21 en 22 van het programma: Pag. 21, al. 4 en 5: „Er wordt gewenscht een rechte verbinding tusschen de Weteringschans en de Sarphatistraat en bovendien een ligging van het Raadhuis, zuidelijk van deze verbinding.
Afwijkingen van de beide in de vorige alinea genoemde wenschen zijn in beginsel toegelaten. Doch de ontwerper dient ervan doordrongen te zijn, dat door deze afwijkingen zeer bijzondere voordeelen voor de situatie van het Raadhuis bereikt zullen moeten worden, om een dergelijk ontwerp voor nadere uitwerking in aanmerking te doen komen.”
Pag. 22, al. 1: „De ontwerper zal er zich rekenschap van moeten geven, dat de verbinding Weteringschans-Sarphatistraat een deel van een der belangrijkste ringverbindingen in het stadsplan vormt. Deze ring maakt de verbinding mogelijk van de op het Frederiksplein gerichte radiaalwegen met alle andere radiaalwegen van het stadsplan.”
17. Mag de toelichting niet anders bevatten dan het op blz. 16 sub e genoemde of mag de ontwerper, zij het kort, de gedachtengang en overwegingen mededeelen, die hem tot zijn ontwerp hebben gebracht?
Verlangd wordt een korte toelichting, waarin tevens opgave plaats vindt van materialen en kubieken inhoud (zie programma blz. 16, sub e).
18. Mogen de gangen in het werkgedeelte gebruikt worden voor wachtruimte voor het publiek?
De vraag moet in het algemeen ontkennend worden beantwoord, doch afwijkingen zijn toegelaten, wanneer de omstandigheden zich daartoe leenen.
19. Mag de dienkamer bij de ontvangzalen gesplitst worden in 2 kleinere dienkamers?
Neen.
20. Voor welk doel wordt het dienstvertrek (Raadzaal) gebruikt?
Dit vertrek moet een behoorlijk verlichte kantoorruimte zijn, waarin 2 à 3 personen moeten werken.
21. Welke afdelingen ressorteren onder de 2 overblijvende Wethouders?
Wil men eenige aanwijzing te dien opzichte, dan kan worden aangenomen, dat onder den eenen Wethouder ressorteert de afdeling Openbare Gezondheid, en onder den anderen Wethouder de afdeling Maatschappelijke Steun of de afdeling Levensmiddelen.

Namens de Jury:

De Voorzitter, DE VLUGT

De Secretaresse, J. H. MULDER.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIAREDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

16 JAN. 1937

NR 3

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

R.K. BEWAARSCHOOL MET ZUSTERHUIS TE HUIZUM

ARCHITECT B. J. KOLDEWEY, B.N.A.

EEN R.K. BEWAARSCHOOL MET ZUSTERHUIS TE HUIZUM EN DE SCHOONHEIDSCOMMISSIE.

Een architectonisch object van bescheiden omvang zal den ontwerper vaak voor moeilijkheden plaatsen, welke zeker niet geringer zijn te achten — zij het ook van andere orde — dan die welke bij gebouwen van grootscher allure plegen voor te komen. Bieden deze veelal gelegenheid voor ongedwongen schilderachtige of statige monumentale groepeerings elementen, bij gene zal op veel beperkter schaal moeten worden gestreefd naar een goede harmonie tusschen kracht en beweeglijkheid, zal binnen nauwere grenzen moeten worden gewaakt tegen verstarung zoowel als tegen overdreven precieus vormgeving. Het wil mij voorkomen dat bij een van de laatste werken van architect Koldewey, een R.K. Bewaarschool met Zusterhuis te Huizum, met talent het juiste evenwicht werd betracht en zich een vriendelijke ongedwongenheid manifesteert — passend in het kader van een kleuterschooltje — die geen afbreuk doet aan een pittige accentueering van een zuiver gesteld bouwkundig geheel.

Beknopte indeeling laat op den beganen grond enkele lesruimten, een refter en wat dienstruimten zien, terwijl op de verhoogde plaats een kapel met slaapzaal en een vanaf een afzonderlijken toegang te bereiken naaischool zijn ondergebracht. Binnen dit beperkt klein bestek moesten dus ruimten van zeer verschillende aard worden aaneengesloten, waarvan de architect de indeeling van de gevels duidelijk, doch niet te nadrukkelijk,

deed getuigen. Domineerend zijn de groote ramen der klassen, zichtbaar overspannen met houten lateien; de vertrekken van meer ondergeschikten aard ontvangen licht door smalle hoge vensters. De kapel wordt aangeduid door een drietal eenvoudige spitsboogramen (een sacrale vorm, gewijd door eerbiedwaardige tradities, welke zeker ook in onzen tijd bestaansrecht kan doen gelden); de plaats van het altaar — meest verheven gedeelte van het gebouw — vindt uitdrukking in een lichte doch sprekende verhooging van de contouren. Een gemetselde klokkestoel voltooit en bekroont het geheel.

Het is juist het harmonische samengaan van onderling zoo verschillende elementen, zoowel als de vaste, en vriendelijke omlijning van deze, waaruit blijkt het inzicht van den ontwerper, die geen kracht behoefde te zoeken in schematische of formeele oplossingen, en tevens oog had voor de innemende sfeer die zulk een gebouw, den kindertjes ten dienste, moet kenmerken. Onbegrijpelijk zijn dan ook de beweegredenen van de schoonheidscommissie, die dit ontwerp beoordeelen moest en daartegen op welstandsgronden ernstige bezwaren koesterde. Want noch de volgens haar oordeel onvoldoende harmonie met het bestaande kerkgebouw (dat zich overigens in geenen deele op een architectonische zuiverheid, gelijk die van het schooltje, kan beroepen), noch een toelichtende uitspraak over een te weinig strakke voorgevelindeeling (er werd n.b. gesproken over het

niet regelmatig kloppen van de assen van klasseram en verdiepingramen!) en over de onjuist geachte compositie van den achtergevel (die volkomen past in het kader van het geheel), of de onbegrijpelijke mededeeling dat de school tegenover de kerk een opdringerig karakter zou hebben door den te breedten eindgevel, het wat boven het dak opgetrokken priesterkoortje en den schoorsteen op den N.O.hoek, kunnen als deugdelijke argumenten door ernstige vakgenooten worden aanvaard.

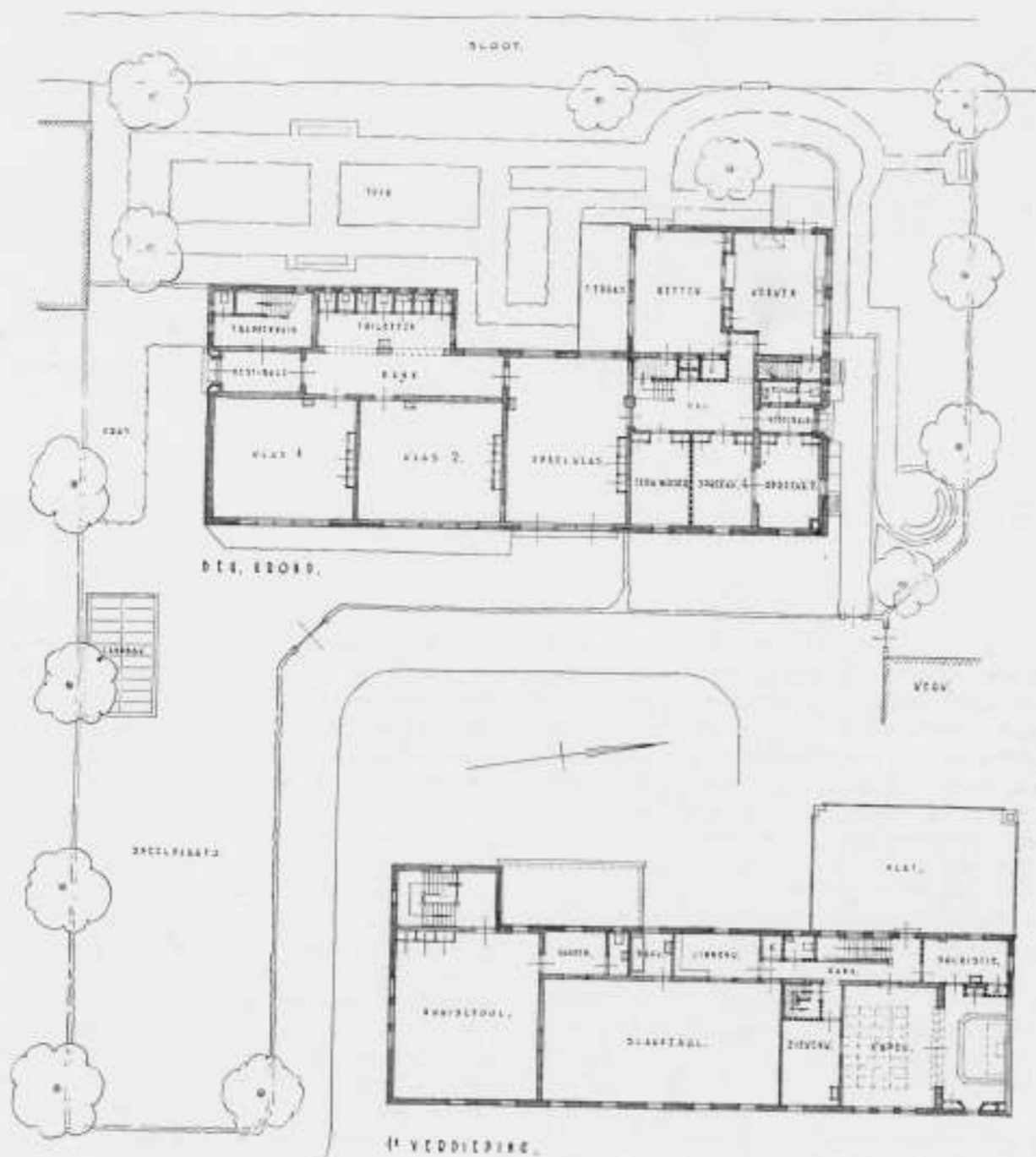
De beweegredenen, die mij tot deze bespreking nopen, zijn dan ook niet alleen de verdiensten van dit aardige ontwerp, maar tevens de hier duidelijk geprononceerde gevaren, welke de invloed van een schoonheidscommissie met zich kan meeslepen. Het betrokken gemeentebestuur was gelukkig wijzer in dit geval en verleende de bouwvergunning, maar volledig vertrouwen in de objectiviteit van deze commissie is zeker niet meer onverzwakt aanwezig.

Het ware te wenschen dat schoonheidscommissies die, bij goed

begrip van haar taak, zooveel nuttigen preventieven arbeid kunnen verrichten, zooveel onheil kunnen voorkomen, beter te grenzen zouden kennen, gesteld door het verantwoordelijkheidsgevoel van een eerlijke en bezonnen beroepsuitoefening. Commissies evenwel, wier beperkt inzicht slechts het modieuze, het schematisch „moderne“ bouwplan kan aanvaarden, die geen oog hebben voor het werk van hen, wier arbeid ten nauwste met belangrijke en levende tradities is verbonden, kunnen de natuurlijke en gezonde ontwikkelingsmogelijkheden onzer bouwkunst, zeer ten onrechte, remmend en schadelijk beïnvloeden.

Dit te voorkomen, door het betrachten van objectiviteit en bescheidenheid van oordeel naast inzicht in de waarachtige en blijvende architectonische beginselen, zij het streven — in het belang der moderne Nederlandsche architectuur — van ieder die geroepen wordt in een schoonheidscommissie zitting te nemen,

TILLEMA.

R.K. BEWAARSCHOOL MET ZUSTERHUIS TE HUIZUM SCHAAL 1 Å 300 ARCH. B. J. KOLDEWEY. B.N.A.

D.O. ST. G. V. E. L.

O. O. ST. G. V. E. L.

W. O. ST. G. V. E. L.

N. O. ST. G. V. E. L.

R.K. BEWAARSCHOOL MET ZUSTERHUIS TE HUIZUM

SCHAAL 1 Å 300

ARCHITECT B. J. KOLDEWEY. B.N.A.

RONDON DE HAARLEMSCHE RAADHUISPLANNEN.

Het is een verheugend verschijnsel, dat het Haarlemsche Gemeentebestuur de door de Commissie van advies beoordeelde plannen tot uitbreiding van het fraaie Haarlemsche Raadhuis in een tentoonstelling voor het forum der publieke belangstelling heeft gebracht. Hierdoor toch hebben de groote pers zoowel als het publiek, de gelegenheid gekregen, zich een oordeel te vormen over het zeer belangrijke werk, dat door de vijf uitgenoodigde architecten is tot stand gebracht.

De verschillende dagbladen hebben dan ook niet nagelaten een en ander reeds in extenso te publiceeren.

Dat deze tentoonstelling intusschen critiek zoude uitlokken, valt na lezing en herlezing van het juryrapport niet te verwonderen. Het zij schrijver dezes daarom vergund, in den eigen kring van ons blad, enige welgemeende opmerkingen te brengen, omdat de uitbreiding van dit historische monument van dusdanig nationaal belang is te achten, dat een bespreking van deze belangwekkende tentoonstelling niet achterwege mag blijven.

Wat het beoordeelen van een bouwkundig project, in het algemeen kan men het zwaartepunt zoeken in het plan als zoowel dan wel in de uitwendige vormgeving daarvan, meer in het bijzonder; alhoewel beide natuurlijk nooit geheel te scheiden

zijn. In dit speciale geval lijkt de vraag gerechtvaardigd, of de buitengewone historische belangrijkheid van het bestaande, historisch gegroeide complex, en de bijzondere sfeer, die de Haarlemsche Markt eigen is, een beoordeeling van de uitwendige vormgeving der geprojecteerde uitbreiding niet op den voorgrond dient te stellen.

Hiertoe bestond, o.i., te meer aanleiding, waar het programma van eischen voor deze meevoudige opdracht dusdanig vaag omschreven was, dat dit in feite eigenlijk slechts de vraag inhield: „wat kunt gij architecten, die allen als bekwame en serieuze bouwmeesters bekend staat, ons aanbieden voor een beschikbare bouwsom van ongeveer een ton gouds”.

Naast eenige concrete gegevens in het bouwprogramma, ten aanzien van de verlangde kantooroppervlakten in den nieuwen vleugel, over de diverse afdelingen verdeeld, werd als positieve eisch gesteld een verbinding binnenshuis, tusschen het te bouwen gedeelte en de groote hal in het bestaande raadhuis. Verder werd de wenschelijkheid gestipuleerd, dat de indeeling van den nieuwen vleugel de mogelijkheid niet mocht afsnijden tot een eventuele latere verplaatsing van de raadzaal naar eenige daarvoor aangewezen lokaliteiten in het bestaande complex, met den toegang vanuit de Koningstraat.

De bedoeling was dus blijkbaar, om eenige flexibiliteit ten

aanzien van de samenvoeging van oud en nieuw gedeelte te bereiken.

Als eerste les uit deze meervoudige opdracht valt na lezing van het juryrapport zeker te concluderen, dat alleen dan een steekhoudende beoordeeling der projecten mogelijk is, indien het programma van eischen aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat ten opzichte van die punten, die beslist van primair belang zijn te achten; hetgeen in casu helaas niet het geval bleek te zijn. Dit heeft de taak van de Commissie tot beoordeeling zeker niet lichter gemaakt.

Bij de uitbreiding van een historisch monument, als het onderhavige, zijn ten aanzien van de architectonische vormgeving van het nieuwe gedeelte vier mogelijkheden te onderscheiden, te weten:

- Men bouwt voort in de historische vormgeving, zij het al dan niet oorspronkelijk in opvatting (plan Zwiers).
- Men negeert het bestaande volkomen en legt in het nieuwe gedeelte doelbewust een zeer moderne vormgeving, zoodat een vooropgezette contrastwerking ontstaat (plan Holt).
- Men zet er een gebouw naast, dat door ingetogenheid van architectuur een zekere neutraliteit inhoudt, die vóór alles ten doel heeft het oude gebouwencomplex op zijn waarde te laten door het nieuwe van geheel ondergeschikte orde te doen zijn (plan Kropholler).
- Men streeft ernaar om den geest van het oude bouwwerk te benaderen in een eigen vormgeving, die van onzen tijd is, doch die niettemin een harmonische aansluiting ten doel heeft (plannen Eschauzier en v. d. Steur).

Het sub a gestelde lijkt het eenvoudigste, maar is in werkelijkheid buitengewoon moeilijk. Uit de conclusie van het juryrapport blijkt, dat, te oordeelen naar deze vijf ontwerpen, onze tijd in schoonheid van vormgeving niet met het kunnen onzer voorouders der Renaissance op één lijn gesteld kan worden. In zijn voortreffelijk doorwerkt gevelplan heeft Zwiers dit erkend. Men kan hierin wellicht een bewijs van zwakte zien, maar om zich zóódanig in den geest van een historischen stijl in te leven, dat men daarin een volkomen origineel en sterk persoonlijk oeuvre bereikt, waarvan de planindefiniteit voortreffelijk is en waarbij indeeling en uitwendige vormgeving, in tegenstelling met het bekroonde ontwerp, tot één onverbrekelijk geheel zijn uitgegroeid, dwingt zeker groote bewondering af. Het ter zijde leggen van dit voldragen project beteekent een „nederlaag”, die mijns inziens wel eens eervoller zoude kunnen blijken te zijn dan de „overwinning” van het bekroonde ontwerp.

Wat de sub b genoemde mogelijkheid aangaat, is deze in wezen, ook uit historische overwegingen bezien, zuiver van beginsel. Het plan Holt is zeker eerlijk en klaar van opzet en het mist ten eenenmale het gekunstelde, dat aan de andere projecten min of meer eigen is.

Indien men zoude stellen, dat het nieuwe zakelijkheidsbeginsel inderdaad op nationalen bodem wortelt, en indien dit project, inplaats van een soort staal-glas-cliché te zijn, zoude kunnen uitgroeien tot een gebouw dat althans eenigermate de inwendige bestemming als raadhuys-vleugel naar buiten zoude vertolken, inplaats van zooals thans, zoowel warenhuis, kleuterschool als kantoorgebouw te kunnen zijn, dan zoude dit project op historische gronden zeker aanvaardbaar zijn te achten. Immers leert de geschiedenis onzer bouwkundige monumenten, dat men in bloeitijdperken der bouwkunst immer de noodzakelijke uitbreidingen tot stand bracht in de eigen vormgeving van het oogenblik; beginsel waarmede onze nationale bouwkunst uit het verleden ongetwijfeld in hooge mate gebaat is

geweest. Vormt het bestaande complex niet een treffend bewijs hiervan?

Het sub c gestelde geval vindt blijkbaar in Kropholler een aanhanger. In zijn project is de ontwerper als persoon geheel op den achtergrond gebleven en heeft hij een simpel, zij het wat zwaarmoedig aandoend gebouw gegeven. Blijkbaar is de ontwerper dusdanig onder de bekoring geraakt van de schoonheid van het bestaande complex, dat hij bij het opmaken van zijn ontwerp heeft vergeten zijn eigen capaciteiten ten volle te benutten. Juist van dezen bouwmeester, die blijkens zijn oorspronkelijk oeuvre, steeds met de voeten op historischen grond staat, had men zeker een belangrijker oplossing van dit moeilijke probleem mogen verwachten.

Het sub d gestelde geldt zeker als het ideaal ten aanzien van het onderhavige vraagstuk, en uit hetgeen de Commissie ten opzichte van de vormgeving van het project Zwiers in haar rapport opmerkt, had men mogen verwachten, dat het bereiken van dit ideaal, of althans het benaderen daarvan, bij de beoordeeling der beide overige plannen evenzeer tot richtsnoer zoude zijn genomen.

Als men nu het beoordeelingsrapport ten aanzien van de plannen Eschauzier en van der Steur goed leest, en die ontwerpen bestudeert, dan blijkt zulks helaas echter niet het geval te zijn geweest.

Indien de „Jury” bij de beoordeeling van het zoo belangrijke project van Eschauzier als tweede argument stelt, „dat de ligging van de centrale verwarmingsruimte ongunstig is (omdat) de kolen door den ambtenaren-ingang naar binnen gedragen moeten worden, terwijl de stationneerende vrachtauto het verkeer in de Jacobijnestraat blokkeert”, dan werpt een zoodanige argumentatie ten aanzien van een cultureel vraagstuk, als het onderhavige, toch wel een zeer pijnlijk licht op de geestelijke armoede en het materialisme van dezen tijd. Bij een project, waarbij juist de geestelijke waarden van overwegend belang zijn te achten, kan men bij het lezen van een dergelijke futiele argumentatie een glimlach werkelijk niet onderdrukken. Alsof die kolenauto niet vóór of ná kantoortijd zoude kunnen lossen, en alsof dergelijke kleinigheden bij de nadere uitwerking niet waren te ondervangen!

Indien men verder in het rapport over dit zoo uitermate fijn aangevoelde en voldragen gevelontwerp leest: „Door dezen opzet en door de vlakke rustige een eigen karakter hebbende gevels is een harmonische aansluiting aan het bestaande gebouw verkregen” (*), terwijl van het tot uitvoering voorgedragen ontwerp gewaagd wordt: „de architectuur van de gevels is niet in alle opzichten weloverwogen; het gebruik van geschakelde raamreeksen past minder goed bij het karakter van het bestaande complex”, dan valt er slechts deze, mijns inziens te betreuren, conclusie te trekken, dat de uiteindelijke keuze tusschen de ontwerpen Eschauzier en van der Steur blijkbaar alleen op de planindefiniteit als zóódanig is gegrond geweest.

Inderdaad heeft van der Steur oud en nieuw gedeelte op voortreffelijke wijze met elkander in verbinding gebracht, maar dit criterium is geenszins als primaire eisch aan het programma, dat den ontwerpers werd ter hand gesteld, te ontleenen.

Een oogenschijnlijk meer klemmend argument, dat de Commissie tegen het plan Eschauzier aanvoert, is de ligging der secretarie-afdeelingen op vijf niveau's; hetgeen, zoowel voor den dienst hinderlijk (waarom?) als voor het publiek onoverzichtelijk genoemd wordt. De vraag rijst, of juist een zekere differentiatie van onderafdeelingen, voor het publiek niet aangenamer zal zijn, dan een concentratie in enkele groote afdelingen, waarbij men veelal juist telkens van 't eene loket naar het andere moet worden verwezen. Is de groote architecton-

*) Spatieering van schrijver dezes.

charme, die juist van de geprojecteerde ligging op verschillende niveau's het gevolg is, de Commissie ontgaan, of heeft de hopelooze efficiency-tendenz van onzen tijd haar daarbinnen gespeeld?

Naar mijn ernstige overtuiging komt het zoo moeizaam doorlichtte ontwerp van Eschauzier, met al zijn fijne originaliteit, de geest van het bestaande complex op zoo geheel eigen en treffelijke wijze het meest nabij. Hoe de Commissie kan beweren, dat dit ontwerp van een 18e eeuwse tendenz getuigt, is mij ten eenenmale een raadsel.

Wat aan het voor uitvoering aangewezen project is, ondanks de zekere bravoure en virtuositeit, die daarin op het eerste gezicht tot uiting komen, de geest der Renaissance ten eenenmale vreemd, omdat het harmonisch verband, tusschen planindefiniteit en gevelcompositie, in dit project gewrongen is en daarmede een der meest essentiële waarden van werkelijke architectuur ontkend wordt.

De geest der prachtige Hollandsche Renaissance is, ondanks zijn veelal frivole en boertige ornamentiek, van een klare eerlijkheid, en juist die geest van een zekere onbeveng- en vanzelf-sprekendheid, zoekt men in de, te vlot gewilde, gevelcompositie van het bekroonde ontwerp te vergeefs.

Het is zeer te hopen, dat de ontwerper hiervan, bekwaam als

hij is, er in moge slagen, bij zijn uitvoeringsproject dit bezwaar te ondervangen, en het tot een zóódanig geestelijk peil op te heffen, dat met behoud van een persoonlijk karakter, de goede eerlijke geest der Hollandsche Renaissance daaruit moge spreken, want iedere „gewildheid” in een gevelcompositie is ijdel en uit dien hoofde slechts van voorbijgaanden aard. Alleen die architectonische vormgeving, die eeuwigheidswaarden in zich houdt, zal het op den duur tegen de schoonheid en charme van het bestaande, onvolprezen, complex kunnen uithouden; ja die schoonheid zelfs grooteren luister kunnen bijzetten.

Resumeerende kan ik niet nalaten te betreuren, dat in dit bijzondere geval de uiterlijke verschijningsvorm (als dominerende aanbouw van een belangrijk historisch en nationaal monument) niet uiteindelijk als criterium in de definitieve beslissing der Commissie tot beoordeeling is aangehouden.

Voor de toekomst moge hieruit wellicht de les getrokken worden, dat in dergelijke gevallen de beoordeelingscommissie een aanzienlijk grooter aantal architect-leden zal dienen te bevatten dan hier het geval is geweest. Du choc des opinions la vérité jaillit.

C. B. POSTHUMUS MEYJES.

Aerdenhout, December 1936.

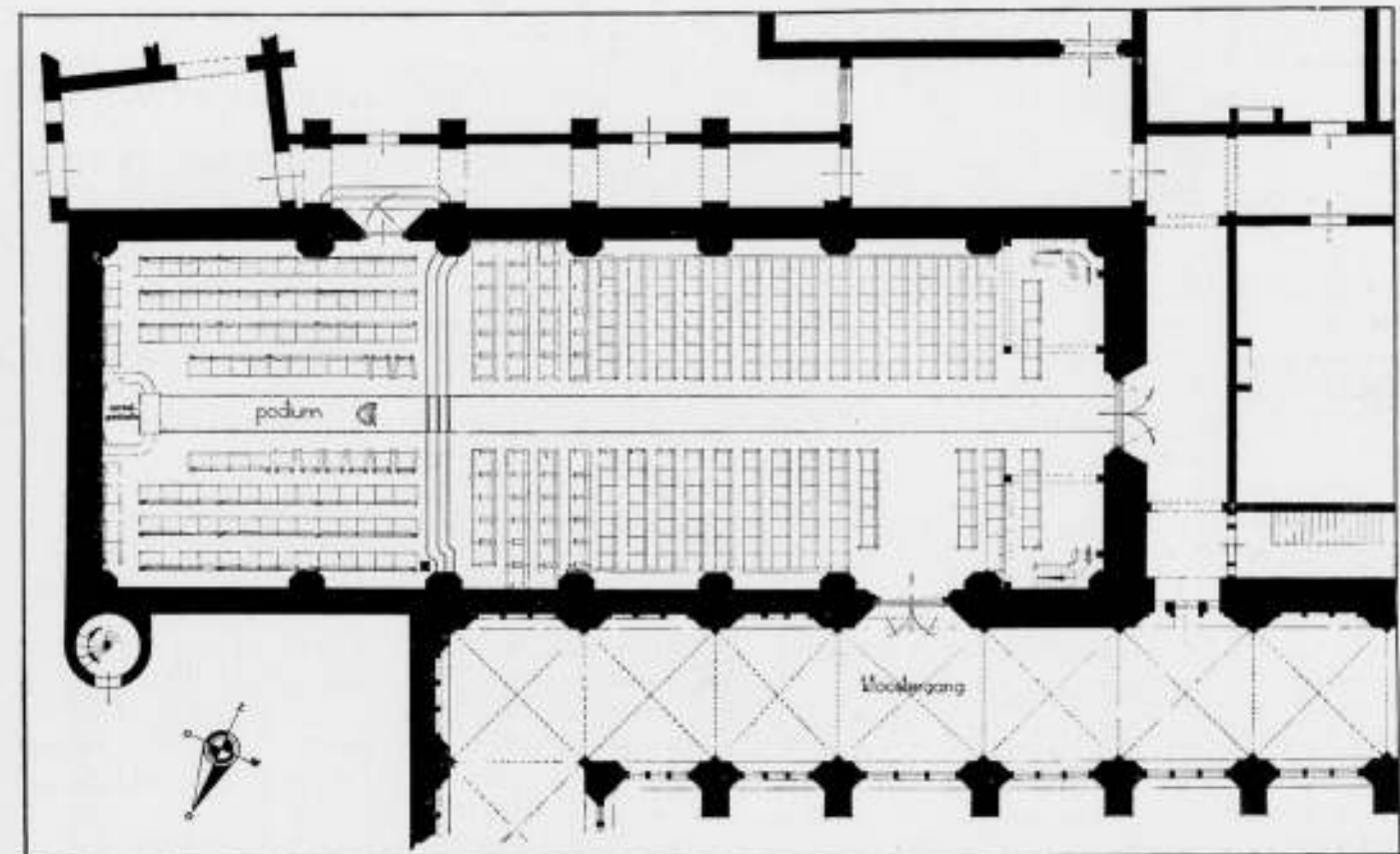
DE AULA VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

In het artikel van Ir. G. C. Bremer, No. 2 van dezen jaargang, vond ik aanleiding voor het maken van de volgende opmerking.

In de eerste kolom op blz. 13 staat: „Van de oude zaal zijn dus alleen de vier muren overgebleven en waarschijnlijk zelfs maar drie, daar zeer waarschijnlijk gelijktijdig de oostelijke travee is verbreed, waarvoor de oude oostelijke sluitmuur moest worden gesloopt.”

De breede oostelijke travee zou dus niet in het oorspronkelijke ontwerp zijn bedoeld doch pas gebouwd zijn in 1495—96, toen het hogere (tegenwoordige) gewelf werd aangebracht. Dit is reeds een oude hypothese welke evenwel door het gebouw zelf geheel wordt weersproken.

De oostgevel vertoont uitwendig aan weerszijden van het laat-Gothische, thans dichtgemetselde venster, vier oudere eveneens dichtgemetselde vensteropeningen. En wel, twee ronde lichten

WIJ PLAATSEN HIERBIJ ALSNOG DE PLATTEGROND SCHAAL 1 A 200 VAN DE AULA VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, WELKE IN ONS VORIG NUMMER TOT ONZE SPIJT NIET MEER KON WORDEN OPGENOMEN. (RED.)

voor den beganen grond en twee langwerpige ramen van de vroegere verdieping.

Bij een onderzoek boven de gewelven bleek mij bovendien, dat tusschen de smalle traveeën en de breede oostelijke travee geen enkel spoor van een bouwpaauze valt waar te nemen in het metselwerk. Integendeel, de dichtgemetselde vensterkoppen van de vroegere bovenverdieping, welke zich in den geheelen zuidwand bevinden, komen ook in de breede travee voor. Zooals gezegd, zijn aan de oostzijde die ramen zelfs ten volle uit zichtbaar gebleven aan den buitengevel.

Wel blijkt de achthoekige verhooging van den ronden traptoren op den noord-oost-hoek tegelijk met het wegbreken van de vroegere verdieping haar beslag gekregen te hebben.

Deze toren, hoewel jonger dan de zaal (blijkens een doorgaande voeg in het muurwerk), laat nog een dichtgemetselde deur zien ter hoogte van de vroegere verdieping. Aanvankelijk was de zaal op de eerste étage door een open bekapping overdekt. Een trapverbinding tot die verdieping was dus voldoende, want een hooger gelegen zolder bestond niet.

Toen nu de bovenzaal kwam te vervallen, terwille van het hogere verwulfsel van de benedenzaal, was men genoodzaakt met de daardoor ontstane zolderruimte een verbinding te maken. De traptoren werd verhoogd. Metselwerk en houten trapspil dragen de sporen van deze verlenging.

Kortom de breede oostelijke travee is oorspronkelijk aldus ge-projecteerd. De sluitmuur aan de oostzijde is, zij het in gewijzigden vorm bewaard, de oude eindgevel.

TH. HAAKMA WAGENAAR.

SCHETS VAN DEN OOSTGEVEL VAN DE AULA.
I. OUDSTE METSELWERK, II. BIJGEBOUWDE TRAPTOREN, III. VERBOUWING 1495-1496, IV. RESTAURATIE XIXe EEUW. (ABUSIEVEELIJK IS LINKS EEN KANTEEL TE VEEL GESCHETST)

HOUTEN OF STALEN KOZIJNEN ?

Met veel belangstelling las ik in No. 48 Jrg. 1936 van dit tijdschrift de beschrijving van het sanatorium „Koningsheide“ te Arnhem van de architecten Posthumus Meyers en van der Linden. Bij alle appreciatie voor het uitmuntende werk, dat deze bouwmeesters zowel aesthetisch, als constructief verricht hebben, kan ik toch niet nalaten mijn bedenken over één punt te uiten.

Op blz. 496 vindt men de volgende opmerking:

„Behoudens de deuren der leiding-, afwerp- en liftschachten, zijn alle kamer- en kastdeuren in hout uitgevoerd. Het in de mode zijnde stalen binnendeurkozijn heeft geen neuten, waardoor het gevaar van roestvorming door herhaald dweilen zeker niet denkbeeldig is te achten. Bovendien geven vlakke deuren, in een stalen kozijn zonder rubber aanslagband aangebracht, een erbarmelijk lawaai als ze dichtslaan. In verband met het streven naar rust, dat van primair belang is te achten, zijn alle deurkozijnen der patiëntenvertrekken van een holle rubber aanslag-

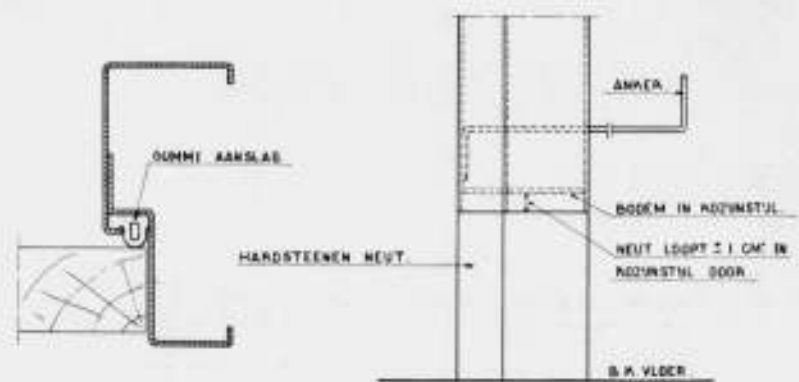
band voorzien, afneembaar opgesloten met omgezette ijzeren strippen, enz.”

Men bemerkt uit deze passus, dat de ontwerpers het stalen kozijn niet gebruikten, omdat zij bang waren voor roestvorming en lawaai vreesden bij het dichtslaan.

Wat het roesten betreft, merk ik op, dat bij geperste stalen deurkozijnen wel degelijk neuten kunnen worden aangebracht (zie bijgevoegde schets). De constructie is reeds herhaalde malen uitgevoerd en heeft uitstekend voldaan. Overigens zijn de moderne stalen deurkozijnen, zoals die door de goede fabrieken geleverd worden, zodanig behandeld, dat van roestvorming, ook na vele jaren gebruik, geen sprake is.

Wat het lawaai betreft bij het dichtslaan, dit heeft een geheel andere oorzaak dan de schrijver van het artikel meent. Het ontstaan van dit lawaai vindt zijn oorzaak in de stoot, die bij het dichtslaan ontstaat. Deze stoot veroorzaakt trillingen in de omgeving van de deur in de bouwmaterialen en, voorzover deze de vorm hebben van vlakke platen werken zij als membranen. Nu zijn er in de omgeving van het deurkozijn drie membranen aan te wijzen: ten eerste de wand, ten tweede de vloer en ten derde de deur zelf. Is het kozijn in een massieve steensmuur gevat en zijn de vloeren trillingsvrij, dan zal het lawaai van het dichtslaan heel wat geringer zijn, dan wanneer de wand uit houten beschot bestaat en er een plankenvloer aanwezig is.

De trilling van de deur zelf draagt zeer veel bij tot het lawaai. In het bijzonder geldt dit voor vlakke deuren, die gewoonlijk uit dunne platen van een harde houtsoort bestaan, op afstand gehouden door latwerk en die dus als klankborden werken. Het feit, dat deze deuren ongeveer tegelijkertijd in gebruik kwamen

de stalen kozijnen, is waarschijnlijk de oorzaak ervan, dat de lawaai van het lawaai aan het staal werd toegeschreven.

het stalen kozijn geen schuld heeft, zal na de bovenstaande beschouwing voldoende duidelijk zijn. Trouwens proefondervindelijk blijkt dit als men twee gewone houten deuren afhangt in houten en in een stalen kozijn. Een vergelijking toont dan dat bij het slaan het lawaai voor beide deuren nagenoeg gelijk is.

het slaan van deuren is nooit geheel te vermijden, vandaar dat men gaarne de deuren op rubberbanden opvangt, waardoor een groot gedeelte van de levende kracht van de stoot opgenomen wordt. Deze rubberbanden laten zich echter even eenvoudig opbrengen, als op houten kozijnen aanbrengen.

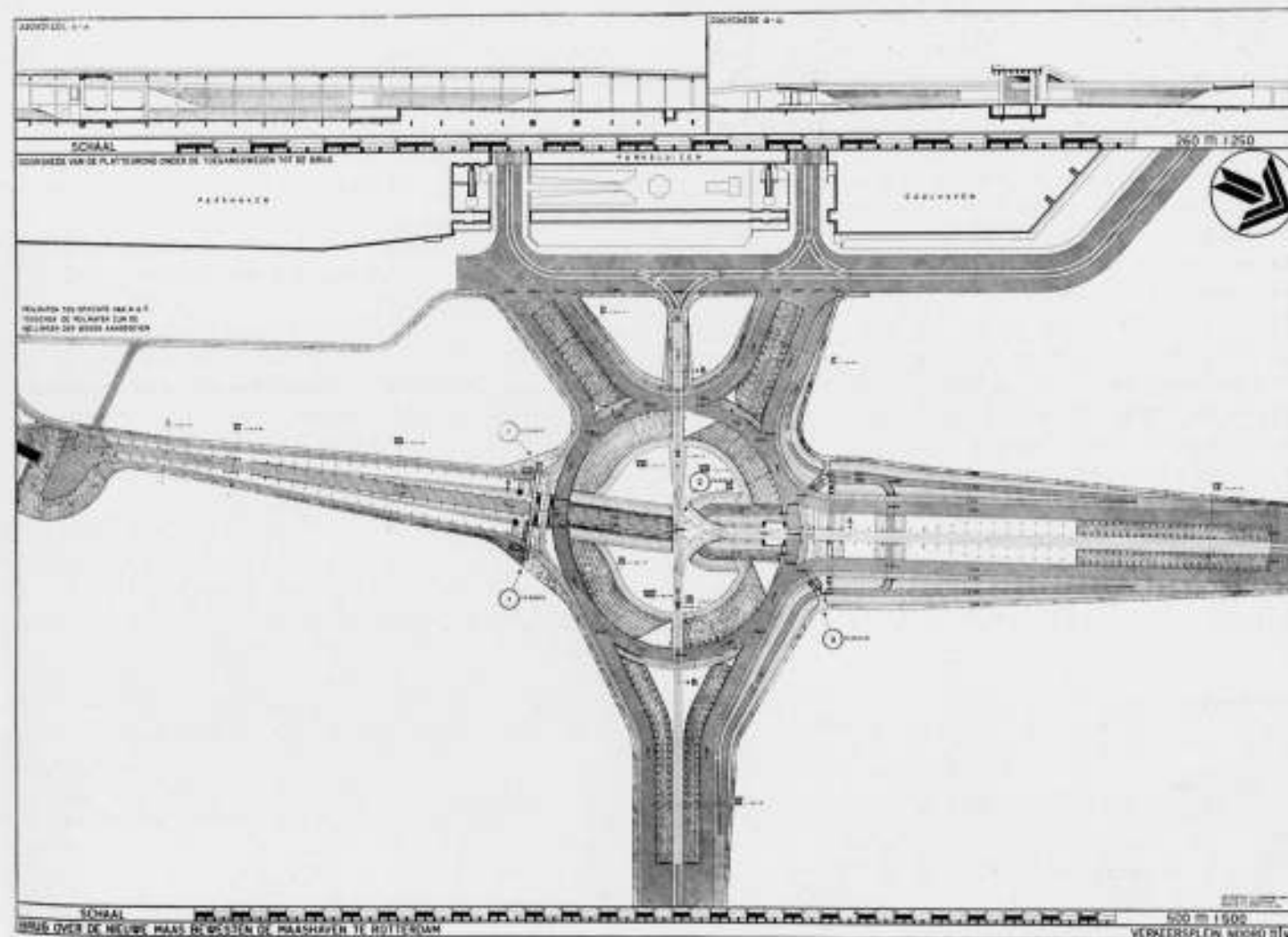
Zijn dus de nadelen, die de schrijver opsomt denkbeeldig, de voordelen waarover niet gesproken wordt, zijn niet te onder-

schatten. Stalen kozijnen trekken en krimpen niet, hetgeen vooral van belang is, als het gebouw van centrale verwarming is voorzien. Vervolgens is het stalen kozijn onbrandbaar en vormt in verbinding met een stalen deur een brandvrije afsluiting. En het wil mij voorkomen, dat zulks voor sanatoria, ziekenhuizen enz. van zeer groot belang is. Dergelijke gebouwen dienen in hoge mate brandvrij te zijn, d.w.z. zij moeten zo min mogelijk brandbaar materiaal bevatten, en wanneer ergens een vuurhaard ontstaat, moet men deze door brandvrije afsluiting kunnen isoleren of althans het overslaan naar andere ruimten kunnen belemmeren.

Voorlichtingsbureau voor Staalgebruik,

Madoerastraat 5, Den Haag,

Ing. E. A. VAN GENDEREN STORT.

UIT DR. IN. JAN EMMEN.

TWEDE ONTWERP OEVERVERBINDING OVER DE NIEUWE MAAS TE ROTTERDAM

TWEDE ONTWERP OEVERVERBINDING OVER DE NIEUWE MAAS TE ROTTERDAM, door Dr. Ir. J. Emmen, Uitg. H. J. Paris te Amsterdam. Wij ontvingen bovenstaand boekwerk, dat een beschrijving bevat van het werk volgens het bestek 126 van het Ministerie van Waterstaat dienst 1936, met eenig commentaar van Dr. Ir. Emmen.

Men herinnert zich dat op 3 September j.l. te Rotterdam een aanbesteding is gehouden van een tweetal oplossingen met een tunnelverbinding (bestekken 840 en 841 der Gemeente Rotterdam) en een oplossing met hooggelegen vaste brug (bestek 126, Min. van Waterstaat 1936). Dit besteksplan wijkt in enkele

uitwerkingen af van het bekende „Ontwerp voor de oeververbinding over de Nieuwe Maas te Rotterdam”, door Dr. Ir. J. Emmen te voren gepubliceerd in ons blad besproken op pag. 500 1935.

De Redactie is van meening dat zij zich moeilijk kan begeven in een vergelijking der plannen en in een beoordeling van het commentaar van Dr. Ir. Emmen op de gehouden aanbesteding.

De Redactie volstaat er mede te wijzen op de verzorgde wijze waarop Dr. Ir. Emmen zijn plannen voordraagt en waarvan de hierbij afgedrukte illustraties kenschetsende voorbeelden zijn.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN, Augustus 1936.

Het Rijks-Luchtvaartministerie aan de Wilhelmstrasse van Arch. Sagebiel. Toen de Luchtvaart er nog niet was, had men dergelijke Ministeriegebouwen ook al. Verder een zeer uitvoerige beschrijving van het Reichsportfeld van arch. Werner March (in ons blad ook gepubliceerd) en de Schulungsbau Sassnitz, naar ontwerp van J. Schulte Frohlinde. Het is een verbouwing. Massaverdeeling verkregen door „nachdrückliche Eingriffe in den Altbestand”.

IDEM, September 1936.

In September werd te Leipzig door den Deutsche Werkbund een tentoonstelling gehouden: „Kunst und Kunsthandwerk am Bau”. Een overzicht hiervan wordt hier gegeven. Prof. Ernst Wagner und Dipl. Ing. W. Commichau bouwden te Stuttgart vele huizen aan de stadsrand en in de omgeving (worden afgebeeld). Verder woonruimten en meubelen uit Weenen en Praag, o.a. de woon- en werkkamer van arch. H. Sylvester-Keldel.

IDEM, October 1936.

De nieuwe bouwwerken voor het Deutsche Onderzoek Instituut voor Luchtvaart te Berlijn, arch. Hermann Brenner. Wonderlijk dit alles bij elkaar. Feesthallen met kristallen kronen en even verder wanastaltige windketels op dorre fabrieksterreinen. Vervolg overzicht tentoonstelling „Kunst und Kunsthandwerk am Bau”. Gezellig hier en daar. Verder een artikel over „Gepflegte Markenmöbel” van Arno Lambrecht, met vele afbeeldingen.

IDEM, November 1936.

Belangwekkend artikel over tuinaanleg en beplanting met vele teekeningen. Verder 4 Californische landhuizen van arch. Wurster. Prachtig is de natuur, daar in Californië. Verder 6 woonhuizen in Tübingen, arch. Breittling. Prachtig is de natuur, daar in Tübingen. In Berlijn is opgericht „Meisterräume, Gesellschaft für repräsentative Wohnkultur”. We zien een serie „Meisterräume”. Prachtig is de natuur, daar in Argentinië.

TENTONSTELLING VAN HET BOSCHPLAN TE AMSTERDAM

Van 27 Januari—10 Februari zal in de Militiezaal, Singel 423, een tentoonstelling worden gehouden, waarin een beeld zal worden gegeven van de groote werken, die in voorbereiding en uitvoering zijn, om de hoofdstad te verrijken met een boschpark, ter grootte van ongeveer 900 ha.

In dit boschpark zullen in de toekomst alle groepen van de bevolking gelegenheid tot ontspanning vinden.

O.a. is in dit complex een roeibaan van 2000 meter opgenomen, die — wat aanleg en uitrusting betreft — eenig in Europa moet worden genoemd. Reeds zullen in 1937 o.a. de internationale kampioenschappen op deze baan worden verroeid.

Terreinen, geheel in hun natuurlijken staat gehouden, een beboschte oppervlakte van ± 500 ha, een arboretum, een siertuin en ongerepte waterpartijen

IDEM, December 1936.

Wandelhal en Brongebouw in Bad Mergentheim, arch. Dr. Krüger. Het Brongebouw is belangrijk als houtconstructie. Nieuwe Hotels op de Kahleberg bij Weenen. Of dit nu allemaal zoo daverend is? De Leonberger Bausparkasse van arch. Willem Bäumer te Weimar volgt nu, met allerlei woonhuizen, tot we in het Wienerische terecht komen bij Fritz Janeba e.a. J. P. M.

DER BAUMEISTER, September 1936.

De Dorfgemeinschaftsiedlung Langenhorst bij Velbert in het Rijnland, arch. Fliether. Is dit nu geraffineerde eenvoud of eenvoudig raffinement? Otto Berndt beschrijft een uitstervend boerenhuistype in Zuid-Duitsland, met goede illustraties. Max Unglehart behandelt het „Vierpännertyp”, als tusschenlid tusschen het eigenhuis en het huurhuis. Het vierpännertype bestaat uit 4 kleinere aangebouwde woningen van 1 verdieping op de 4 hoeken van een kleine binnenplaats van 4.40 m zijde. De aflevering bevat voorts een groot aantal woonhuizen en verder een school te Zürich-Manegg van arch. Rohn aldaar.

IDEM, October 1936.

Overal zien we Opel-badjes, die sierlijke lichte glijplank met die niet minder sierlijke en lichtigste zwemsters. Dus Schwimmhallen te Kiel en te Keulen. Dan bankgebouwen, minder lichtig. Eerlijk gezegd ook minder sierlijk. Verder woonhuizen. Tientallen details.

IDEM, November 1936.

Schulungsbau in Sassnitz, zie M. B. Aug. Landhuizen bij Zürich. Fijn. Schoolgebouwen te Obenwinterthur en te Elsau, arch. Hohloch.

IDEM, December 1936.

Haus der Technischen Werke te Stuttgart, arch. Dr. Schmidt. Nieuwe Sparkassen. Wat een Sparkassen. Haus der N.S. Deutschen Studentenbundes in Dresden, Prof. Jost. Oude Landarbeiderswoningen en kleine boerderijen in Nord Mark. Dan technische details. J. P. M.

zullen den vrienden van flora en fauna een prachtig studieterrain bieden. Canovijvers, voetbal-, hockeyterreinen, ruiterspaden ter lengte van 13 km, wielerspaden tot een totalen omvang van 72 km, een openluchttheater, een kampeer- en zonneweide, een hertenkamp, ziedaar een greep uit den „inventaris” van het boschpark-in-aanleg.

Op de tentoonstelling, die vele illustratieve teekeningen, foto's en bijzonder maquettes omvat, zal voortdurend deskundige voorlichting worden verstrekt terwijf geregeld rondleidingen zullen plaats vinden.

Reeds nu blijkt in kringen van den meest verschillende aard groote belangstelling te bestaan. Vooral natuur-, sport- en jeugdorganisaties geven het voornemen te kennen speciale excursies naar deze tentoonstelling te zullen organiseren. De toegangsprijs bedraagt 10 cts.; in groepsverband 5 cts.

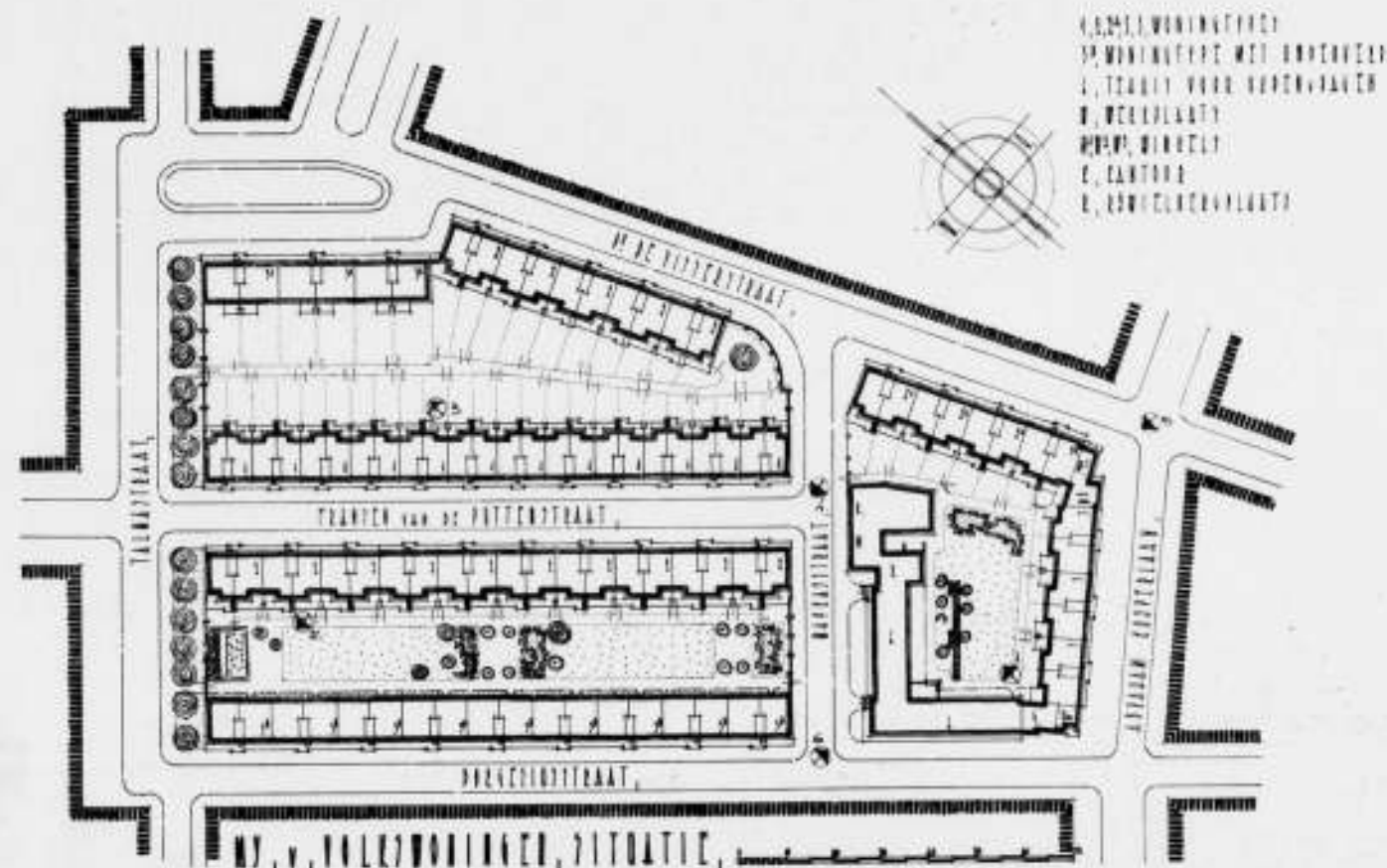
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

OPGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 23 JAN. 1937

NR 4

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

WONINGBOUWCOMPLEX VAN DE MIJ. VOOR VOLKSWONINGEN BERGPOLDER ROTTERDAM, SITUATIE SCHAAL 1 : 500.

WONINGBOUWCOMPLEX IN DEN BERGPOLDER TE ROTTERDAM.

ARCHITECTENBUREAU: GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK.

In December 1935 is gereed gekomen een complex van 313 arbeiderswoningen van de Maatschappij voor Volkswoningen, begrensd door de Abraham Kuyperlaan, de Dr. de Visserstraat, de Tulmastraat en de Bergansiusstraat.

Het complex bevat:

72 woningen type I bestemd voor zeer kleine gezinnen en bevattend behalve de woonkamer en keuken slechts 1 slaapkamer. De helft van deze woningen is van installatie voor centrale verwarming voorzien;

115 woningen type II bestemd voor normale kleine gezinnen en bevattend behalve de woonkamer en keuken 2 slaapkamers;

42 woningen type III en III A bestemd voor middelgrote gezinnen en bevattend behalve de woonkamer en keuken 3 slaapkamers;

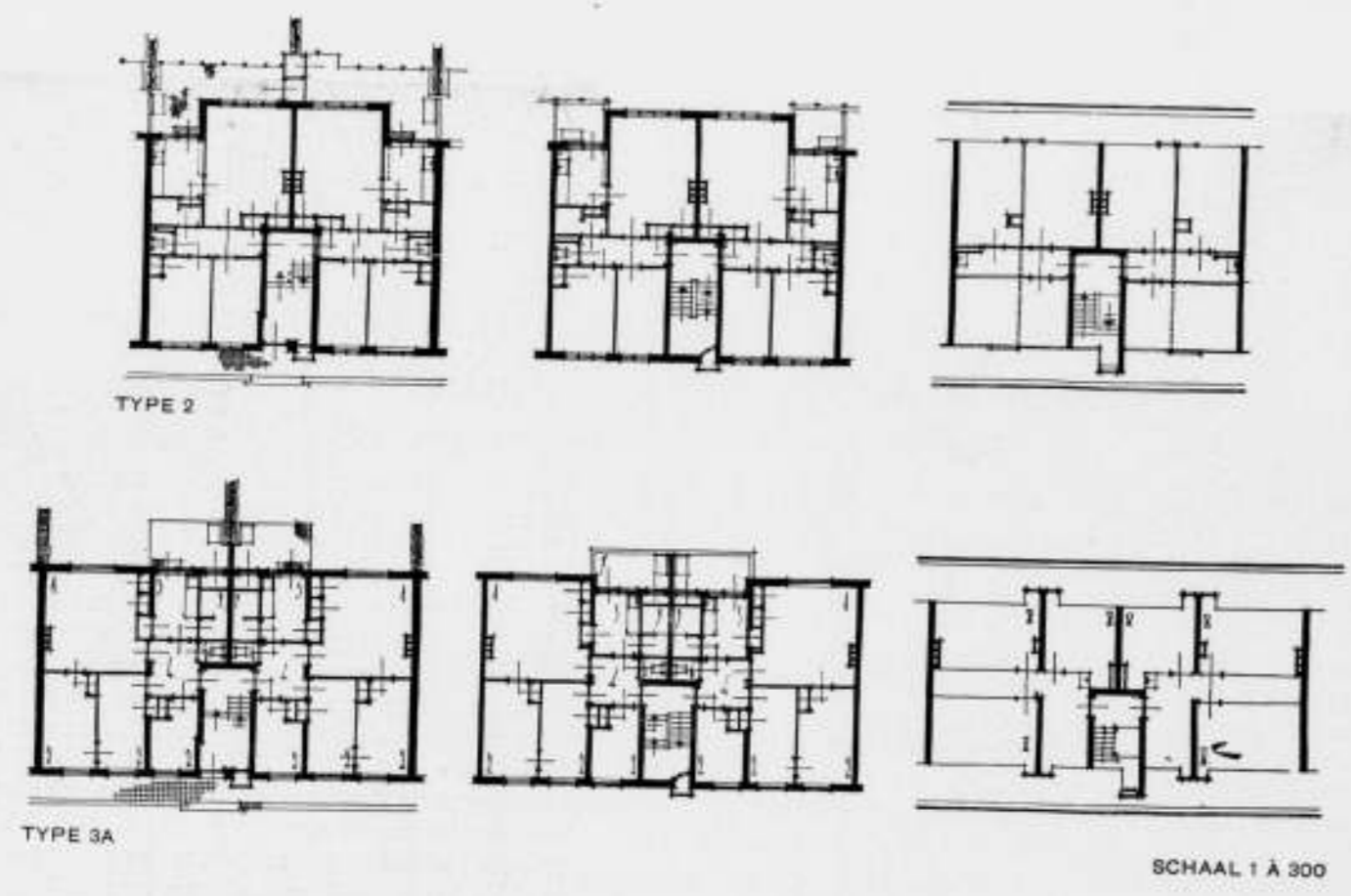
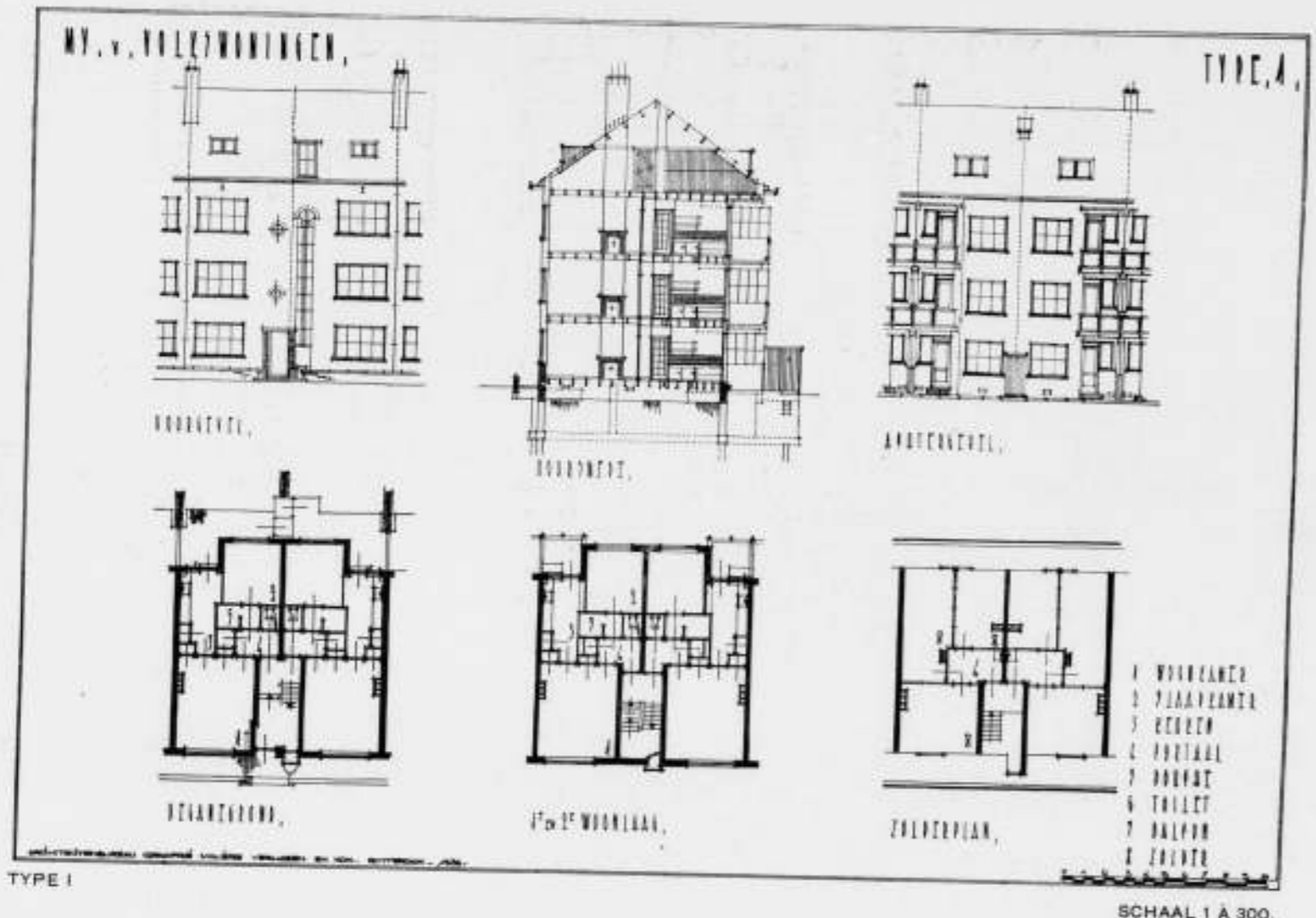
54 woningen type III B bestemd voor middelgrote gezinnen en bevattend behalve de woonkamer en keuken 3 slaapkamers; deze woningen zijn van een onderverdieping voorzien, waarin gelegenheid tot wasschen is aangebracht en waarin de bergplaatsen

gelegen zijn. Van deze woningen zijn 18 woningen voor groote gezinnen bestemd; deze bevatten behalve de woonkamer en keuken 4 slaapkamers.

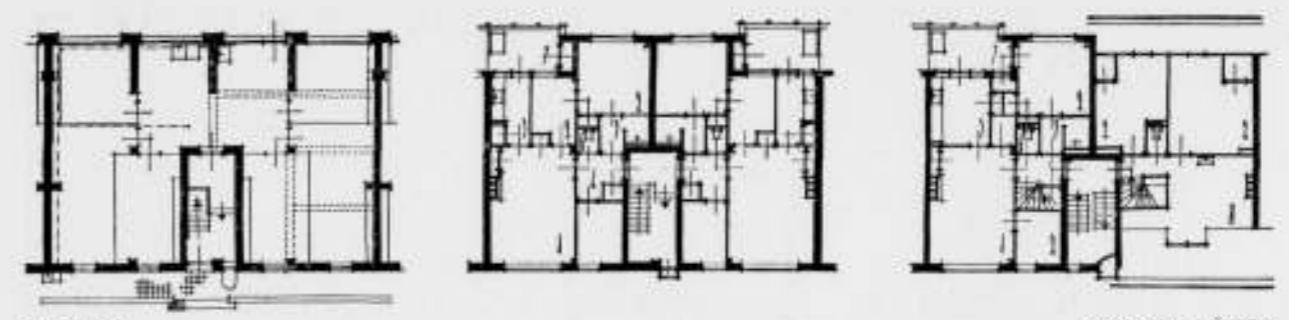
Een tehuis voor ouden van dagen met 31 eenkamerwoningen type 4. Dit tehuis voor ouden van dagen is van een installatie voor centrale verwarming voorzien. Direct tegen dit tehuis is het ketelhuis voor de centrale verwarming met bunkers gemaakt, benevens een werkplaats ten behoeve van het onderhoud der woningen, en een rijwielenbergplaats met ruimte voor de berging van 300 rijwielen.

Op de hoeken van de straten zijn een 3-tal winkels aangebracht. De zolderruimten van de woningen type 1, 2, 3, 3A en 4 zijn ingericht voor bergzolders, zoodat iedere bewoner over voldoende bergruimte beschikt. Alle woningen type 1, 2, 3, 3A en 3B hebben een doucheinrichting, terwijl de bewoners van het tehuis voor ouden van dagen over 2 badkamers kunnen beschikken. Alle woningen beschikken over een ruim werkbalkon.

De gevels zijn alle geheel opgetrokken van geelgrijs miskleur-

WONINGCOMPLEX MIJ. VOOR VOLKSWONINGEN IN DEN BERGPOLDER TE ROTTERDAM.
ARCHITECTENBUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK.

1 WOONKAMER - 2 SLAAPKAMER - 3 KEUKEN - 4 PORTAAL - 5 DOUCHE - 6 TOILET - 7 BALCON - 8 ZOLDER

rig hardgrauw met zeer spaarzame toepassing van dezelfde steensoort geglaazuurd. Voor de verlichting zijn toegepast stalen ramen, in groene kleur afgeverfd. De voordeuren zijn oranjebruin, terwijl het overige houtwerk gebroken wit is. Het dak is afgedekt met blauwe verbeterde Hollandsche pannen. De details zijn zoo eenvoudig mogelijk gehouden. De tuinen zijn deels bij de benedenwoningen gevoegd en voor een deel als gemeenschappelijke tuin aangelegd met een kinderspeelplaats. De verwarming van 36 woningen type I en het tehuis voor ouden van dagen is volgens het vacuumstoomsysteem uitgevoerd met ketels voor het stoken van nootjeskolen. Deze installatie is uitgevoerd door de N.V. Therma te Amsterdam. De totale bouwkosten zonder den grond hebben bedragen f 846.314.39, de prijs van den grond kwam op f 385.000.—. De

huren der woningen bedragen thans f 3.75 voor het tehuis voor vrouwen inclusief centrale verwarming, f 4.35 voor de woningen met één slaapkamer (f 4.75 inclusief centrale verwarming voor de ouden van dagen) tot f 6.05 aan de Abraham Kuyperlaan. De woningen aan de secundaire straten zijn goedkoper gehouden dan die aan de hoofdstraten. Bij het verhuren is er rekening mede gehouden, dat de inkomsten niet meer dan viermaal, hoogstens vijfmaal de huur mochten bedragen. Het werk werd uitgevoerd door den aannemer L. F. Capiteijns te Hillegersberg onder het dagelijksche toezicht van den hoofdopzichter P. H. Kenninck. De stalen ramen werden geleverd door de Nederlandsche Staalindustrie.

De architecten.

GEVELDETAIL. (ZIE SITUATIE PIJL No. 4).

PORTAAL IN EEN PERCEEL MET ONDERVERDIEPING.

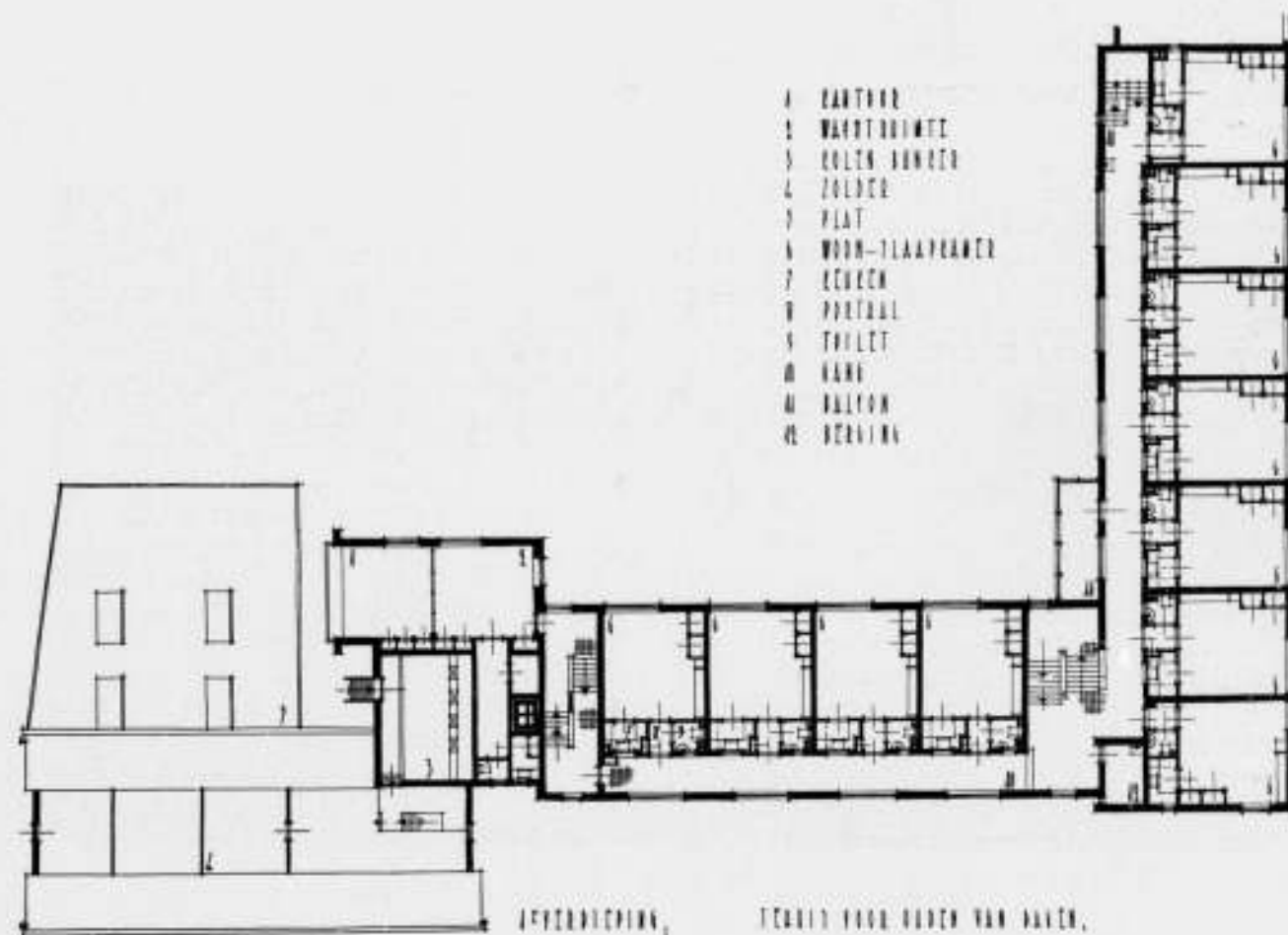
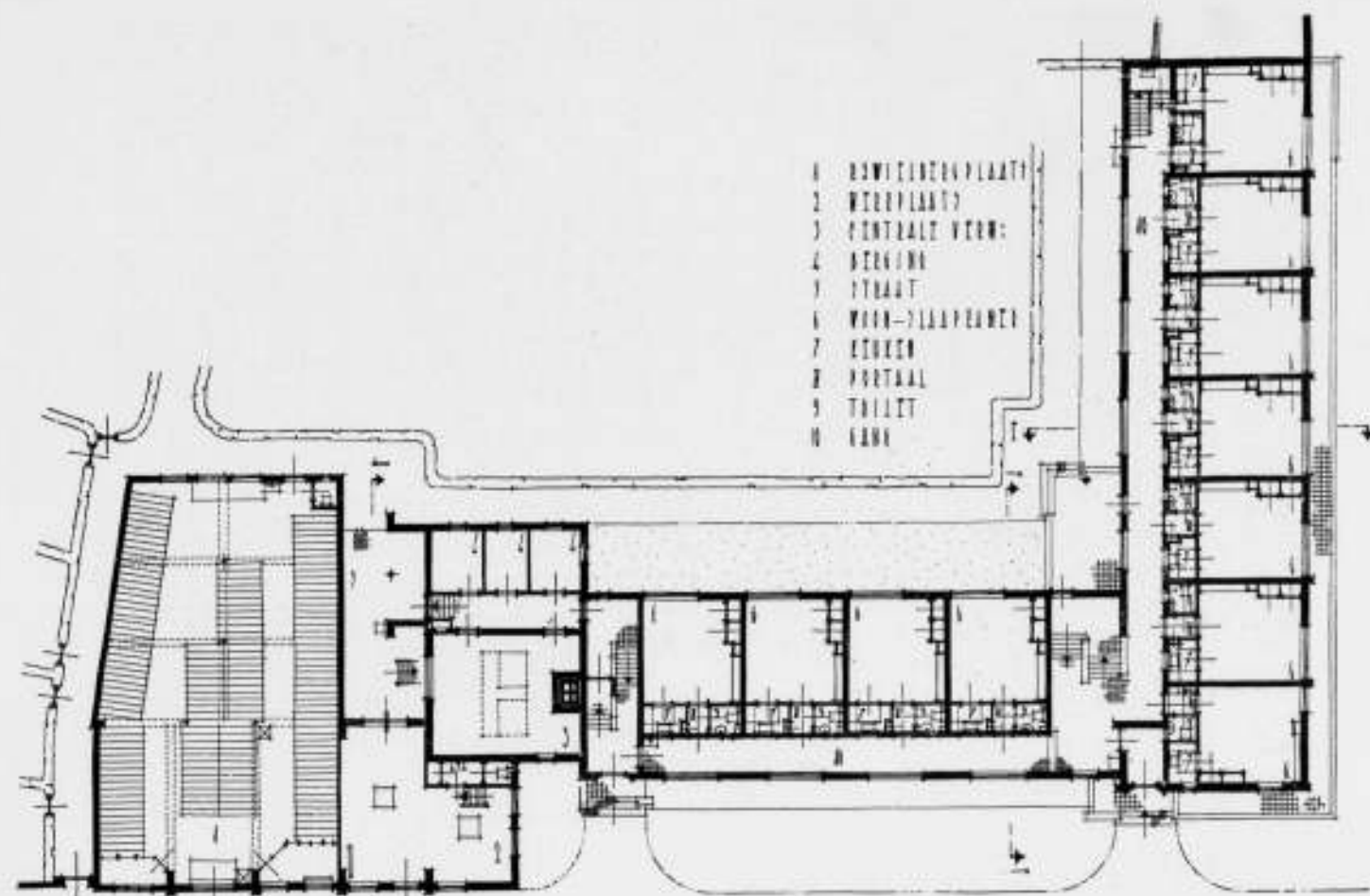
TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN

STRAATZIJDE

BINNEPLAATS VAN HET TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN

WONINGCOMPLEX MIJ. VOOR VOLKSWONINGEN IN DEN BERGPOLDER TE ROTTERDAM
ARCHITECTENBUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK

PLATTEGRONDEN VAN HET TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN, SCHAAL 1 A 300, IN HET COMPLEX MIJ. VOOR VOLKSWONINGEN

ACHT ERGEVEL VAN PERCELEN VOOR GROOTERE GEZINNEN MET PARTICULIERE TUINTJES, IZIE SITUATIE PIJL No. 3)
WONINGCOMPLEX MIJ. VOOR VOLKSWONINGEN IN DEN BERGPOLDER TE ROTTERDAM
ARCHITECTENBUREAU GRANPRE MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK

KLEUREN-NORMALISATIE.

Wij ontvingen ontwerp-normaalblad V 902 (kleuren voor lakverven) met een toelichtende nota, benevens het verzoek van de betrokken normalisatie-commissie, genoemde nota in ons blad op te nemen. Wij voldoen aan dat verzoek bij deze en voegen daaraan toe nog een gedeelte uit de brochure van den heer F. Kerdijk, lid van de normalisatie-commissie 40 (kleuren), welk gedeelte een korte omschrijving inhoudt van het toestel voor kleurmeting. Verder verwijzen wij naar deze brochure en een artikel over colorimetrie van Prof. Dr. M. de Haas, in „Normalisatie” No. 2 van Mei 1934.

Hoofdcmissie voor de normalisatie in Nederland.

De Hoofdcmissie heeft de hieronder genoemde ontwerp-normaalbladen ter critiek afgekondigd. Critiek wordt vóór 1 Februari 1937 gaarne ingewacht bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, Den Haag, of vóór 1 Januari 1937 bij den Normalisatieraad, Bragaweg 38, Bandoeng.

V 902, Kleuren voor lakverven.
V 903, Kleuren voor drukinkten.

Deze normaalbladen werden ontworpen door commissie 40 voor de normalisatie van kleuren, waarin zitting hebben:

Ir. G. J. Th. Bakker (Voorzitter); Prof. Dr. M. de Haas (Adviseur der Commissie); Ir. J. Blackstone (benoemd in overleg met den Normalisatieraad in Ned. Indië); Ir. J. W. Ph. Bosman; A. P. van Eldik; A. Grimmon; Dr. H. B. Holsboer; Ir. J. C. 38

Jurling; Dr. C. P. A. Kappelmeier; F. Kerdijk; S. M. Schoen; Ir. H. P. J. Verbeek; P. Fentener van Vlissingen Pzn.; Ir. C. J. de Vos van Nederveen Cappel; W. L. A. Warnier. Secretaris: Directeur C. N. B. (Ir. J. A. Teynck).

Toelichting.

Reeds in 1926 werd op normalisatie van kleuren de aandacht gevestigd, omdat van een genormaliseerde kleurenreeks veel nut werd verwacht, zoowel voor verschillende industrieën als voor gebruikers. Onder „normalisatie” dient hier niet te worden verstaan het samenstellen van een harmonische kleurenreeks, doch het doen van een keuze uit de oneindige reeks van kleuren en kleurnuances en wel zoodanig, dat het aldus verkregen beperkte aantal aan praktische behoeften voldoet. De moeilijkheid bleek echter te zijn, dat nog geen voldoende wetenschappelijk uitgewerkte methode bestond op grond waarvan elke kleur nauwkeurig kan worden gereproduceerd, zoodat van normalisatie vooralsnog geen positief resultaat werd verwacht. Enkele bestaande theorieën, o.a. die van Ostwald, bleken niet zonder voorbehoud als grondslag te kunnen worden aanvaard. Gedurende de laatste jaren vonden echter tal van onderzoeken plaats en een methode, welke aan de gestelde eischen voldoet, is vervat in de besluiten van het in 1931 te Cambridge gehouden congres van de Commission Internationale de l'Eclairage. Deze methode berust op een systeem van grondkleuren, t.w. spectrale kleuren rood, groen en blauw van bepaalde golflengte. Alle gewenschte kleuren kunnen worden verkregen door menging van bepaalde hoeveelheden dezer grondkleuren. Bovendien hebben de aan de T. H. te Delft gedane onderzoekingen geleid tot de constructie van een colorimeter, waarmede alle kleuren, welke dan ook de drager dier kleur moge zijn, ondubbelzinnig kunnen worden gemeten en vastgelegd in vier getallen (de percentages van de drie bovenbeschelde kleuren en de helderheid). Omgekeerd kunnen alle kleuren op grond van die getallen met behulp van die colorimeter ondubbelzinnig worden opgebouwd, zoodat tevens kan worden nagegaan, in hoeverre een bepaalde kleur in de loop der tijden is verschoten. Het tot dusver onoverkomelijke bezwaar tegen normalisatie van kleuren is dus hiermede ondervangen. Dienvolgens vond andermaal een bespreking met belanghebbende industrieën en gebruikers plaats. De vraag, of normalisatie mogelijk en gewenscht werd geacht, werd in het algemeen bevestigend beantwoord. Op grond hiervan kwam het tot de instelling van commissie 40. Deze commissie besloot in de eerste plaats bij belanghebbende groepen afzonderlijk een enquête in te stellen inzake beschikbare gegevens, behoefte aan normalisatie en de kans op praktisch resultaat. Dienvolgens werd over een groot aantal stalenkaarten de beschikking verkregen. Het aantal gebruikelijke kleuren bleek zoodanig uiteen te loopen, dat zonder overdrijving van een chaos kan worden gesproken. Uit de ingekomen antwoorden bleek ook nu, dat men in het algemeen vóór beperking is. Op grond van de aldus gebleken, zeer uiteenlopende, behoeften aan bepaalde kleuren bij verschillende industrieën en gebruikers concludeerde de commissie, dat het samenstellen van een beperkte kleurenreeks voor algemeen gebruik weinig zin zou hebben. Haar werk zou dus moeten omvatten het samenstellen van kleurenreeksen voor bepaalde gebieden, waarbij echter op zooveel mogelijk onderlinge overeenstemming zou moeten worden aangestuurd. Teneinde dit zooveel mogelijk te bevorderen, zouden de verschillende reeksen op eenzelfde systeem moeten berusten. De commissie is er sedert in geslaagd kleurenreeksen op te stellen voor lakverven (bevattende 36 kleuren) en drukinkten (bevattende 15 kleuren). Deze kleuren zijn blijkens de ontvangen stalenkaarten de meest gewilde. Aangezien ook internationale overeenstemming ten zeerste gewenscht is, werd tevens aansluiting gezocht bij de bestaande reeksen van resp. Baumann en van de British Colour Council (B.C.C.), resp. met die van de Normenausschuss für das graphische Gewerbe (Nagra). Teneinde na te gaan, welke kleuren in de verfindustrie de meest gewilde zijn, werden aanvankelijk de kleuren van de atlas van Baumann gerangschikt volgens een systematische reeks en vervolgens de kleuren van de reeks van de B.C.C. en die van de ontvangen stalenkaarten met die van de systematische reeks vergeleken. De kleuren, welke zoowel onderling, als met die volgens Baumann het meest bleken overeen te stemmen, werden telkens op een zelfde kaart opgeplakt. Aan de hand van deze kaarten kon V 902 worden opgesteld. Wat de kleuren van drukinkten betreft, konden de meeste kleuren volgens de Nagra-reeks worden overgenomen onder toevoeging van een tweede groen, een blauwviolet en een zwart, terwijl één Nagra-blauw werd weggelaten. De commissie besloot af te zien van het geven van namen aan de verschillende kleuren, aangezien deze naar haar oordeel een uitzonderlijk subjectief karakter zouden dragen. De kleuren werden dan ook alleen van nummers voorzien, bestaande uit getallen van drie cijfers. Het eerste cijfer heeft betrekking op de kleureninndeeling (rood, oranje, geel, groen, blauw, blauwviolet, zwartviolet) en de beide andere cijfers duiden de speciale kleur aan. Vermelding verdient, dat een afzonderlijke groep bruin ontbreekt. Deze kleur, die ook in de spectrale reeks ontbreekt, is afgeleid van geel, oranje of rood; colorimetrisch blijkt duidelijker, welke van deze in een bepaald bruin de overhand heeft. De verschillende kleuren zullen bij definitieve vaststelling van

meter, waarmede alle kleuren, welke dan ook de drager dier kleur moge zijn, ondubbelzinnig kunnen worden gemeten en vastgelegd in vier getallen (de percentages van de drie bovenbeschelde kleuren en de helderheid). Omgekeerd kunnen alle kleuren op grond van die getallen met behulp van die colorimeter ondubbelzinnig worden opgebouwd, zoodat tevens kan worden nagegaan, in hoeverre een bepaalde kleur in de loop der tijden is verschoten. Het tot dusver onoverkomelijke bezwaar tegen normalisatie van kleuren is dus hiermede ondervangen. Dienvolgens vond andermaal een bespreking met belanghebbende industrieën en gebruikers plaats. De vraag, of normalisatie mogelijk en gewenscht werd geacht, werd in het algemeen bevestigend beantwoord. Op grond hiervan kwam het tot de instelling van commissie 40.

Deze commissie besloot in de eerste plaats bij belanghebbende groepen afzonderlijk een enquête in te stellen inzake beschikbare gegevens, behoefte aan normalisatie en de kans op praktisch resultaat. Dienvolgens werd over een groot aantal stalenkaarten de beschikking verkregen. Het aantal gebruikelijke kleuren bleek zoodanig uiteen te loopen, dat zonder overdrijving van een chaos kan worden gesproken. Uit de ingekomen antwoorden bleek ook nu, dat men in het algemeen vóór beperking is.

Op grond van de aldus gebleken, zeer uiteenlopende, behoeften aan bepaalde kleuren bij verschillende industrieën en gebruikers concludeerde de commissie, dat het samenstellen van een beperkte kleurenreeks voor algemeen gebruik weinig zin zou hebben. Haar werk zou dus moeten omvatten het samenstellen van kleurenreeksen voor bepaalde gebieden, waarbij echter op zooveel mogelijk onderlinge overeenstemming zou moeten worden aangestuurd. Teneinde dit zooveel mogelijk te bevorderen, zouden de verschillende reeksen op eenzelfde systeem moeten berusten.

De commissie is er sedert in geslaagd kleurenreeksen op te stellen voor lakverven (bevattende 36 kleuren) en drukinkten (bevattende 15 kleuren). Deze kleuren zijn blijkens de ontvangen stalenkaarten de meest gewilde. Aangezien ook internationale overeenstemming ten zeerste gewenscht is, werd tevens aansluiting gezocht bij de bestaande reeksen van resp. Baumann en van de British Colour Council (B.C.C.), resp. met die van de Normenausschuss für das graphische Gewerbe (Nagra).

Teneinde na te gaan, welke kleuren in de verfindustrie de meest gewilde zijn, werden aanvankelijk de kleuren van de atlas van Baumann gerangschikt volgens een systematische reeks en vervolgens de kleuren van de reeks van de B.C.C. en die van de ontvangen stalenkaarten met die van de systematische reeks vergeleken. De kleuren, welke zoowel onderling, als met die volgens Baumann het meest bleken overeen te stemmen, werden telkens op een zelfde kaart opgeplakt. Aan de hand van deze kaarten kon V 902 worden opgesteld.

Wat de kleuren van drukinkten betreft, konden de meeste kleuren volgens de Nagra-reeks worden overgenomen onder toevoeging van een tweede groen, een blauwviolet en een zwart, terwijl één Nagra-blauw werd weggelaten.

De commissie besloot af te zien van het geven van namen aan de verschillende kleuren, aangezien deze naar haar oordeel een uitzonderlijk subjectief karakter zouden dragen. De kleuren werden dan ook alleen van nummers voorzien, bestaande uit getallen van drie cijfers. Het eerste cijfer heeft betrekking op de kleureninndeeling (rood, oranje, geel, groen, blauw, blauwviolet, zwartviolet) en de beide andere cijfers duiden de speciale kleur aan. Vermelding verdient, dat een afzonderlijke groep bruin ontbreekt. Deze kleur, die ook in de spectrale reeks ontbreekt, is afgeleid van geel, oranje of rood; colorimetrisch blijkt duidelijker, welke van deze in een bepaald bruin de overhand heeft. De verschillende kleuren zullen bij definitieve vaststelling van

V 902 en V 903 colorimetrisch worden vastgelegd op de boven beschreven basis van drie grondkleuren.

De commissie zal het zeer op prijs stellen van belanghebbende industrieën en gebruikers te vernemen, of nog andere kleuren dienen te worden toegevoegd, opdat de kleurenreeksen in de toekomst zooveel mogelijk aan het vooropgezette doel zullen beantwoorden.

De ontwerp-kleurenreeksen V 902 en V 903 zijn tegen de prijs van f 0,50 resp. f 0,25 verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, 's-Gravenhage.

Voor nadere bijzonderheden betreffende het doel en de werkwijze van Commissie 40 wordt verwezen naar de brochure „Kleurennormalisatie” door F. Kerdijk. Deze brochure is tegen de prijs van f 0,25 eveneens verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau.

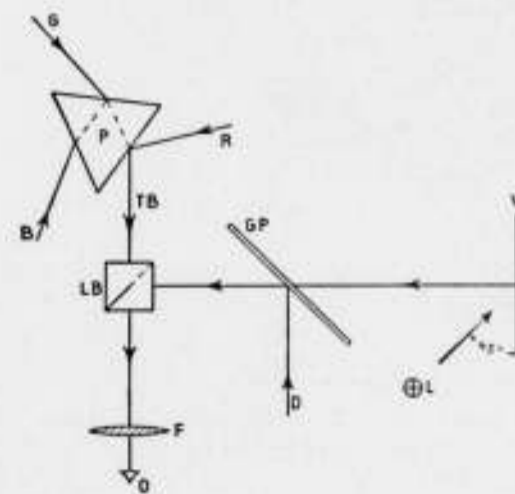
Toestel voor kleurmeting.

Tot slot geven wij hierbij een korte beschrijving van het toestel voor kleurmeting, geconstrueerd door Ir. H. P. J. Verbeek in samenwerking met Prof. Dr. M. de Haas, zooals dat in het laboratorium voor technische physica van de Technische Hoogeschool te Delft thans voor kleurmeting wordt gebezigd. De gegevens hiervoor ontleenen wij aan een artikel van laatstgenoemde, getiteld „Colorimetrie”, in het nummer van Mei 1934 van het tijdschrift „Normalisatie”. Voor een uitvoeriger beschrijving van deze colorimeter en van de wijze van kleurenberekening verwijzen wij naar dit artikel en naar de oorspronkelijke beschrijving in Physica 13, 77, 1933 en Physica I, 1082, 1934.

Om een kleurenmeting te kunnen uitvoeren, moet men de drie grondkleuren R, G en B in meetbare hoeveelheden kunnen mengen.

In onderstaand schema duiden de met pijlen voorziene lijnen R, G en B die drie lichtstralen aan, die de als grondkleuren aangenomen spectrale kleuren te voorschijn roepen. R wordt op het prisma P alleen weerkaatst, G wordt bij het intreden in het prisma en bij het uit treden gebroken, en B wordt eerst bij het intreden gebroken, dan aan de binnenzijde van het prisma weerkaatst en ten slotte bij het uit treden weder gebroken. De drie stralen R, G en B zijn zoo op het prisma gericht, dat zij na weerkaatsing en breking langs de lijn TB in één bundel, dus nu gemengd uit treden.

Door middel van diafragma's kan de intensiteit van elk der drie lichtstralen R, G en B naar wensch verminderd worden; de overblijvende intensiteit is op de trommels der diafragma's af te lezen.

dat de illustraties „meer dan slecht“ zijn omdat ze „niets lijken“. De teekeningen zijn met groote zorg uitgekozen, uit een 10 of 12 stuks die telkens van elk object werden gemaakt en dan was het niet de bedoeling die keuze te doen afdanken van de gelijkenis met de werkelijkheid doch integendeel van de geschiktheid om de bedoeling van Kropholler toe te lichten: die illustraties zijn dus niet bedoeld als getrouwe copieën doch als min of meer vrije voorstellingen die een geheel vormen met den tekst zowel wat betreft

grafisch als naar den geest en dat vind ik prachtig gelukt en het heeft niets te maken met wel of niet lijken op de aangehaalde en vanuit de verte voorgestelde werkelijkheid.“

Ten slotte vroeg Ir. v. Rood toch nog een drukspiegel op te nemen, om te toonen hoe fraai de illustratie (waarvan hij de omranding wat te zwaar vindt) bij den tekst aansluit.

Natuurlijk voldoen wij gaarne aan dezen wensch van den recensent en drukken hierbij een door hem uitgekozen opengeslagen pagina af.

Maar wij doen dit niet, omdat Ir. van Rood ons van de juistheid van zijn inzicht zou hebben overtuigd. Op gevaar af, ons onsterfelijk belachelijk te maken, blijven wij toch bij ons hierboven omschreven gevoelen, ter staving waarvan wij nog (op de werkelijke grootte) één zelf gekozen afbeelding toevoegen.

De Redactie van het B.W.A.

welke leer het eerst gepropageerd is door Prof. Ir. N. C. Kist, en waarover in de laatste decennien artikelen in tal van tijdschriften verschenen, kon, nu deze rekenwijze in de V.O.S.B. wordt aanbevolen, naar de meening van de schrijvers, niet langer achterwege blijven.

In aansluiting hiermede werd de breukhypothese van Huber-Hencky, die voor staal meer en meer wordt aanvaard, besproken en een afleiding hiervan gegeven voor een eenvoudig geval, in verband met de nieuwe inzichten in de gedragingen van constructiedelen onder de werking van (snel) wisselende belastingen, zijn de grondslagen van de in Duitschland hiervoor gevolgde berekeningsmethode toegelicht, en zijn o.a. het duurzaamheidsdiagram en de kerfwerking besproken.

In afwachting van de verschijning van Nederlandsche voorschriften voor de sterkteberekening van gesmeltaschte constructies, hebben de schrijvers gemeend, evenals in den derden druk, alleen een berekening op trek, druk en afschuiving van smeltlasschen te moeten opnemen.

J. P. M.

STERKTELEER, DEEL II VAN HET LEERBOEK DER MECHANICA, door Ir. G. L. Ludolph en Ir. A. P. Potma. 4e herziene druk met 413 figuren. Uitg.: J. B. Wolters, Groningen.

Dit bekende Leerboek voor het Middelbaar Technische Onderwijs (en tevens voor zelfstudie) wordt bij iederen herdruk weer dikker en dit 2e deel alleen bevat niet minder dan 500 pagina's. Het geheele werk bevat twee eerste deelen, over Theoretische Mechanica en over Statica en Dynamica, en een derde deel over Grafostatica, te samen een werk vormend van ver over de 1000 pagina's. Het is duidelijk dat zulk een omvangrijkheid van deze leerstof in een wanverhouding gaat staan tot de andere, althans voor de bouwkundige afdelingen der M.T.S.'en nog belangrijker leerstof.

Tegen deze wanverhouding is echter voorloopig wel niets anders te doen dan gelaten af te wachten wat er van dat alles terecht komt.

In het voorbericht lezen wij: „Een bespreking van de beginselen van de Plasticiteitsleer, toegepast op de sterkteberekening van staalconstructies,

SEINHUIS TE LENS.

SEINHUIS TE LAON

UIT ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI, No. 8, 1936

PRIJSVRAAG RAADHUIS AMSTERDAM.

Vragen en antwoorden, II.

22. Onder IV D. archief, bladz. 34, wordt genoemd een archiefbergplaats, waarin plaats voor 9000 m planklengte. Deze maat soms een vergissing, is misschien 900 m bedoeld? 9 km komt mij wat erg lang voor. De opgegeven planklengte is noodig. De daarvoor benodigde bergruimte is te stellen op $\pm 2000 \text{ m}^2$, welke kan worden ondergebracht in een gedeelte van het gebouw, waarvan de vrije verdiepinghoogten 2,50 m bedragen. Zie verder het antwoord op vraag 32.
23. Volgens „Maatregelen ter bescherming van de archieven tegen brand en brandgevaar“, bladz. 44 sub 3 moet deze bergplaats bij voorkeur in de beneden verdieping en dan zooveel mogelijk in lokalen die gelijkvloers liggen met de straat, worden ondergebracht. M.i. gaat daardoor veel kostbare kantoorruimte op den beganen grond verloren; is 't daarom niet beter het archief in den kelder onder te brengen? Vraager wordt verwezen naar het op blz. 44 van het programma onder 2 genoemde, en naar het antwoord op vraag 22.
24. Is overkluizing van Singelgracht tusschen Oost- en West- einde toegestaan?
Neen.
25. Is verbinding tusschen Nic. Witsenkade en Sarphatikade langs Singelgracht voor publiek en vervoermiddelen noodzakelijk?
Zie antwoord op vraag 12 (B.W.A., dd. 9 Januari 1937).
26. Is een conciërgewoning in het gebouwen-complex gewenscht?
Neen.
27. Mogen de koffiekamers van Burgemeester en Wethouders en die der raadsleden bij feestelijke gelegenheden gebruikt worden voor het plaatsen van buffetten, of zal hiervoor een aparte ruimte gereserveerd moeten worden?
De ontwerper is hierin vrij.
28. Is bij de raadzaal een kamer voor stenografen gewenscht? Een kamer voor stenografen is niet noodzakelijk.
29. Moet van de koffiekamer der ambtenaren een gedeelte afgescheiden worden voor hoofdamttenaren?
Zulks is wel gewenscht.
30. Mag de onder D. gevraagde archiefruimte in de onderverdieping gelegen zijn, indien deze half boven, half beneden straatpeil ligt?
Zie antwoord op vragen 22 en 23.
31. Mag de archiefbergplaats (pag. 34) ook uit 2 afdelingen bestaan, die niet aan elkaar grenzen en moeten in dat geval 2 sorteerkamers worden ontworpen?
Neen.
32. Hoe groot is de gemiddelde afstand van de planken en hoe goed moeten de paden tusschen de stellingen zijn?
- Zie antwoord op vraag 22. Er moeten 5 rijen dossiers boven elkaar per verdieping kunnen worden geborgen. De dubbelzijdige archiefstellingen kunnen $\pm 2 \text{ m}$ hart op hart staan.
33. Moet gerekend worden op toiletruimten voor het publiek? Waar toiletruimten voor het publiek noodig zijn, is zulks in het programma voorgeschreven.
34. Blz. 33. Moet elke afdeling een bodekamer hebben en voorts voor het publiek een wachtkamer, spreekkamer, garderobe en toilet?
Bij iedere afdeling behooren een bodekamer en een wachtkamer voor het publiek te worden ontworpen. Een garderobe en een toilet voor het publiek zijn voor de hier bedoelde afdelingen niet noodig.
35. Mag de garderobe ten behoeve van de ontvangzalen op de verdieping, zelf op den beganen grond liggen, vlak voor de hoofdtrap(pen)?
De ontwerper is hierin vrij.
36. Waartoe dient het dienstvertrek in de onmiddellijke nabijheid van de Raadzaal? Wordt met onmiddellijke nabijheid bedoeld een ligging direct naast de Raadzaal?
1e deel vraag: zie antwoord vraag 20 (B.W.A., dd. 9 Januari 1937);
2e deel vraag: neen.
37. Wordt met perspectievische schetsen, welke aan de Jury een duidelijk beeld moeten geven van de groepeerings der bouwmassa's, bedoeld behoorlijk uitgewerkte teekeningen c.q. worden meer dan schetsmatig behandelde perspectieven ter zijde gelegd?
Met den in het programma gestelden eisch worden niet bedoeld uitgewerkte teekeningen, doch perspectievische schetsen, welke een duidelijk beeld moeten geven van de groepeerings der bouwmassa's of ruimten. De ontwerper wordt verder verwezen naar het programma, pag. 19, sub 10; „Inzenders, die in hunne ontwerpen volgens het oordeel der Jury op ontoelaatbare wijze afwijken van het programma, kunnen van eenige onderscheiding worden uitgesloten.“
38. Het is een kleine kunst om den prijs per m^3 ombouwde ruimte zoodanig te stellen, dat deze vermenigvuldigd met den totaalinhoud van het gebouwencomplex een totaalbouwsom oplevert binnen het bedrag van zes miljoen gulden. Gevraagd wordt echter de prijs per m^3 ombouwde ruimte, die de Jury zich voorstelt voor een dergelijk gebouw als het gevraagde nieuwe Raadhuis, een en ander met inbegrip van de bijbehorende installaties.
De vraag is niet zeer duidelijk. Medegedeeld wordt, dat het van de te gebruiken materialen, constructies, enz. afhangt, welke prijs per m^3 moet worden berekend.

39. Waarom moet de tamelijk nieuwe brug Westeinde—van Woustraat vervangen worden? Zij is toch breed genoeg en zal toch ook wel zwaar genoeg zijn voor een intensief één-richtingsverkeer.

De bedoeling is, dat de ontwerpers vrij zijn, de beide bruggen Oost- en Westeinde in hun plannen te betrekken, en aannemen, dat deze in de naaste toekomst zullen worden vernieuwd en verbreed (zie programma, pag. 21, 6e alinea). De ontwerper behoeft zich geen zorgen te maken over de vraag, of dit wel noodig is. De kosten van de brugvernieuwingen behoeven niet in de begroting te worden opgenomen.

40. Mogen ondergrondse voetgangerstunnels worden geprojecteerd of komen deze in verband met technische moeilijkheden of kosten in het geheel niet ter sprake? De ontwerper is hierin vrij, doch de kosten moeten in den bouw worden betrokken.

41. Op blz. 24 van het programma is als eisch gesteld, dat de kantoorruimten een diepte dienen te hebben van ± 6 m en een oppervlakte-eenheid van ± 25 m². Geldt deze eisch óók voor de bureaux der Secretarie of is het geoorloofd deze ruimten een grootere diepte te geven en bijv. tot één of meerdere halls te groepeeren waaromheen de ruimte voor het publiek kan worden geprojecteerd? Deze eisch geldt ook voor de bureaux van de Secretarie. Afwijkingen zijn echter geoorloofd, wanneer daardoor voordeelen worden verkregen, die zwaarder wegen, dan de daaraan verbonden nadeelen.

42. Wordt het niet noodzakelijk geacht de ruimten voor het publiek onderling met elkaar in verbinding te brengen teneinde het buiten-om-het-gebouw-loopen bij eene vergissing van ingang te voorkomen? Zulks is niet noodzakelijk en ook niet gewenscht.

43. Is een onderlinge verbinding van de kantoorruimten óók niet noodzakelijk? Zulks is niet noodzakelijk.

44. Op blz. 39 van het Prijsvraagreglement staat vermeld: „Zoo mogelijk wordt de gelegenheid gegeven zich rechtstreeks uit de zalen naar een balkon of loggia te begeven”. Wordt hiermede bedoeld, dat de toegang naar loggia of balkon vanuit de zalen ook via de hall mag geschieden? De ontwerper is hierin vrij.

45. Op dezelfde pagina: „De zalen zullen dus bijeen moeten liggen en naar omstandigheden kunnen worden opengesteld”. Is het dus de bedoeling, dat deze zalen ineenslopend zijn, of gegroepeerd om de hallen, e.d.? Zulks wordt aan den ontwerper overgelaten.

46. Is het geen bezwaar, indien de bediening vanuit de dienkamer via de gangen geschiedt? In het algemeen is het natuurlijk wenschelijk, dat de afstand van de plaats van bediening tot de dienkamer zoo gering mogelijk zij. Doch er is principieel geen bezwaar tegen, dat de bediening via een gang geschiedt.

47. Kunt U mij ook melden, hoe groot de ruimte ongeveer moet zijn voor de op blz. 34 sub D genoemde 9000 m planklengte? Zie antwoord op vraag 22.

44

48. Is het de uitdrukkelijke programmawensch, dat het representatieve gedeelte als het ware een geheel afzonderlijk gebouwonderdeel van het Raadhuis vormt, waarin alléén de in het programma op blz. 22 en 23 genoemde lokaliteiten moeten worden ondergebracht?

Dit is geen uitdrukkelijke programmawensch. Doch de vraag wordt verwezen naar het programma, pag. 22, hoofdstuk II, tweede alinea, waarin er op wordt gewezen, dat aan een scheiding van het representatieve gedeelte en het werkgedeelte bepaalde voordeelen zijn verbonden.

49. Vragers informeert of een overschrijding van de zes miljoen gulden voor de kosten van het bouwwerk is toegestaan, als het ontwerp dat mede brengt. De Jury meent, dat het gestelde op pag. 9, sub 1, 3e alinea, van het programma, duidelijk de meening van het Gemeentebestuur weergeeft.

50. Op blz. 32 is vermeld, dat de ruimte voor het publiek, noodig voor Afd. 7, 8 en 9 vereenigd mag worden met de ruimte voor het publiek, noodig voor Bevolkingsregister-Burgerlijken Stand of voor Belastingen-Gemeente Ontvanger. Zowel afd. Bevolkingsregister als Belastingen behooren op den beganen grond te worden ontworpen. Volgt hieruit dan niet automatisch, dat Afd. 7, 8 en 9 ook op den beganen grond moeten liggen? Indien de ontwerper de ruimten voor het publiek, noodig voor Bevolkingsregister-Burgerlijken Stand, of voor Belastingen-Gemeenteontvanger, vereenigt met die onder 7, 8 en 9 genoemd, volgt hieruit dat in dat geval deze laatste ruimten ook op den beganen grond moeten liggen.

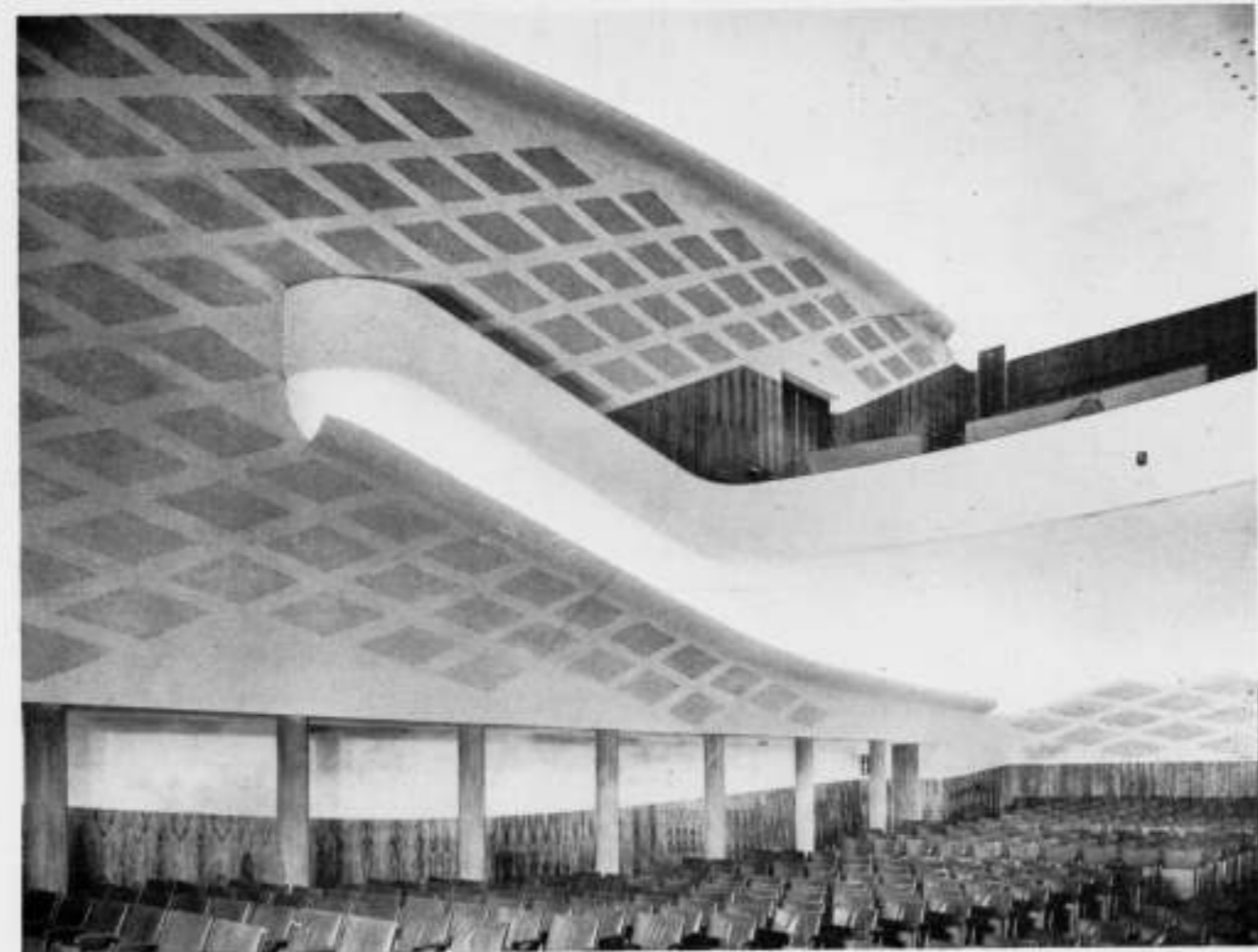
51. Wanneer de gangen in het werkgedeelte niet tevens mogen worden gebruikt voor publieke wachttruimte, waartoe ze ook te smal zijn, mag dan de bredere ruimte voor de loketwanden gevonden worden door plaatselijke verbredening der gangen, waardoor wachtend publiek en intern verkeer geen hinder van elkaar ondervinden? Dit is dus een tusschenvorm tusschen gangen waaraan wachttruimten, en gangen, tevens wachttruimten. Zie antwoord op vraag 18 (B. W. A., dd. 9 Januari 1937).

52. De op de bladzijden 30, 31, 32 en 33 genoemde kleinere archieftruimten zijn toch bedoeld extra boven het algemeen archief van 9000 m planklengte, genoemd op blz. 34? Ja.

53. Op blz. 21 wordt de mogelijkheid genoemd om met een gedeelte van het gebouw de zuidgrens van den verbindingsweg Weteringschans-Sarphatistraat naar het Noorden toe te overschrijden, waarmee het beschikbare bouwterrein wordt vergroot. Is het echter geoorloofd om bij behoud van bovengenoemde noordgrens van het terrein, uit naar het Zuiden toe te vergrooten door het dempen of overkluizen van het gedeelte Singelgracht tusschen de Westeinde-brug en de Oosteindebrug? Zie antwoord op vraag 24.

54. Waartoe dient de groote vergaderzaal voor 50 personen, genoemd op blz. 29? Deze vergaderzaal is bestemd voor vergaderingen van groote commissies.

Namens de Jury,
DE VLUGT, Voorzitter,
J. H. MULDER, Secretaris

ZAAL IN DE BIOSCOOP AAN HET VREEBURG TE UTRECHT.

ARCHITECT G. RIETVELD

NIEUW WERK VAN ARCHITECT RIETVELD.

In dit artikel zal eenig nieuw werk van architect Rietveld uit Utrecht, dat in de laatste jaren tot stand is gekomen, aan de hand van plattegronden en foto's worden toegelicht.

Allereerst de kort geleden in gebruik genomen bioscoop aan het Vreeburg te Utrecht.

In wezen is de bioscoop een werk der duisternis. Het komt er op aan, daarvoor een rustige zaal te bouwen, die normaal in het duister gehuld, bij het aangloeien der lichten den bezoeker niet door eenig detail irriteert. Men moet als dat licht weer verdwijnt, gemakkelijk zittend, turen kunnen naar den „volmaaktendroom”.

Hoofdvereischte is de goede zaal, nevenvereischte de verlichte gevel, die den mensch van alle dag verleiden moet, de ontspanningsplaats op te zoeken, waar de werkelijkheid droom wordt.

Het is daarom mijns inziens wel goed gezien, den gevel op te lossen als één groote lichtreclame, die in het donker brutaal mededoet met al het andere in letters tegen den hemel geschreven, wat de avondstad haar bijzondere bekoring geeft.

Op den dag treden de letters terug en zijn zij onzichtbaar. De lichtreclame is dan een even getinte lichtbak, die den gevel bedekt.

Op toevallige manier liggen er de ramen van het bestaande bovenwoninghuis tusschen, aanvaard als een onafwendbaar gegeven.

De benedenpui bevat zelfs nog een winkeltje, dat eveneens moest worden behouden, en nu zoo goed en zoo kwaad als dat ging naast den bioscoop-ingang ligt.

Die ingang heeft aan de straatzijde de onvermijdelijke programma-aankondiging en het open voorportaal met foto's, die een voorsmaak geven van wat zal worden vertoond.

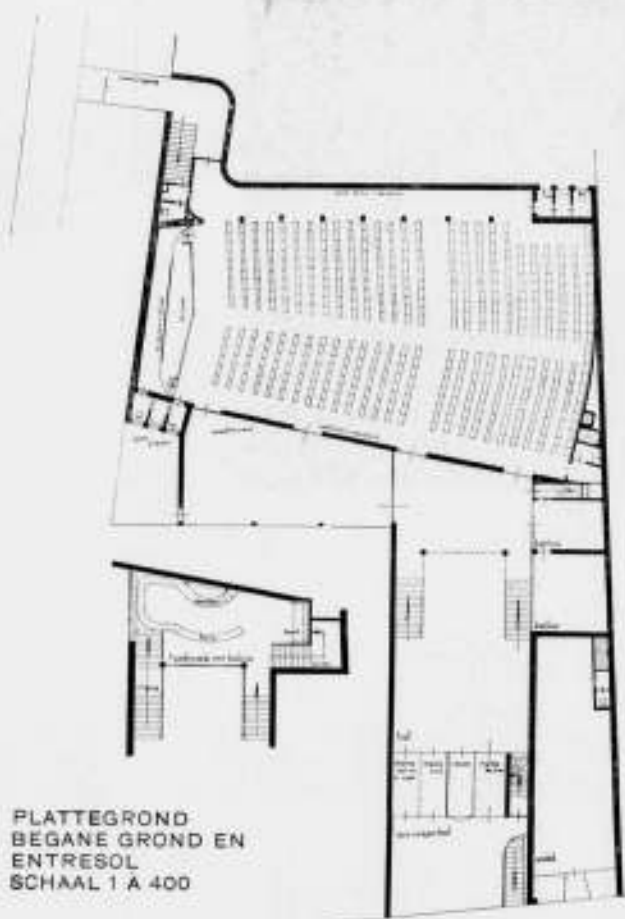
De geheele Vreeburgwand aan de zijde van deze bioscoop is thans zonder eenige beteekenis, de aansluitende bebouwing heeft geen enkel karakter. Men kan niet zeggen, dat de bioscoopgevel daaraan had moeten worden aangepast. Wij moeten den gevel zien als een op zichzelf staand eerste begin, waaraan op den duur bebouwing zal moeten komen ter vervanging van de thans bestaande. En als onderdeel van een straatwand

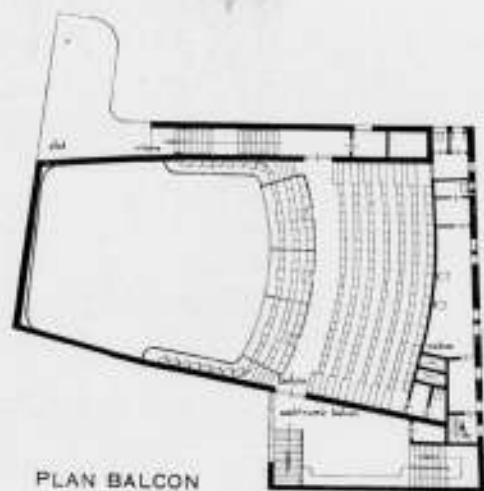
BIOSCOOPGEVEL BIJ AVOND

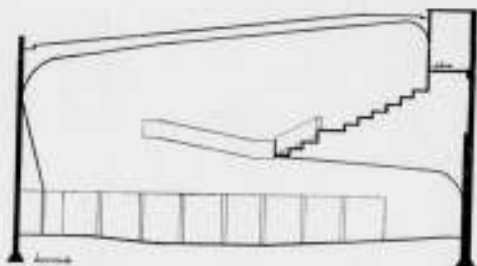
ENTRESOL

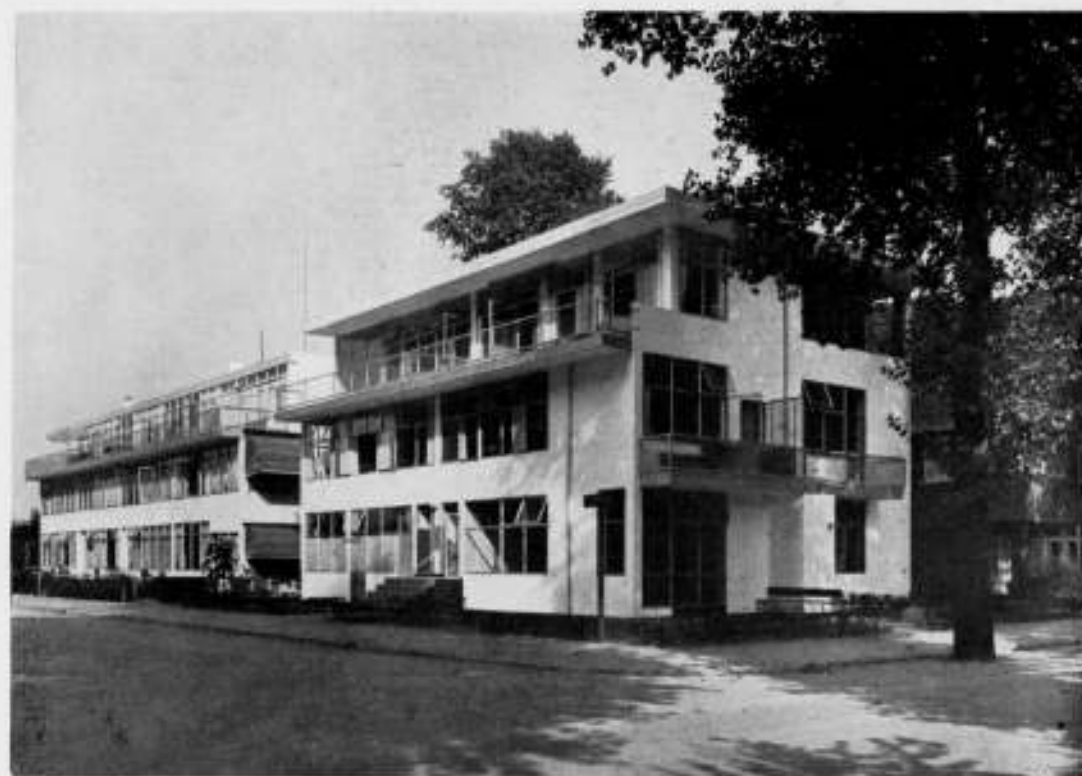
PLATTEGROND
BEGANE GROND EN
ENTRESOL
SCHAAL 1 : 400

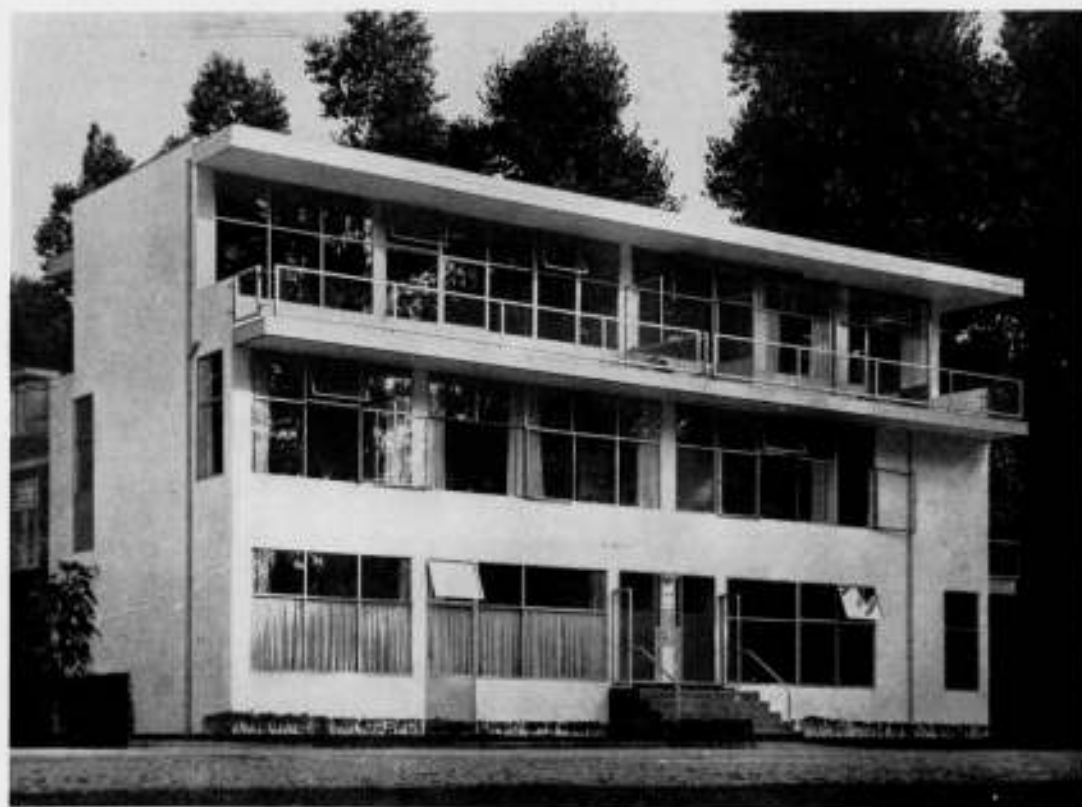
PLAN BALCON

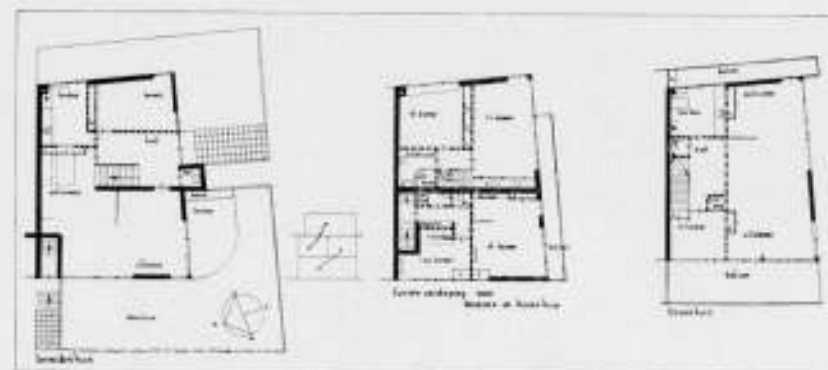
LANGSDOORSNEDE OVER DE ZAAL
ARCHITECT G. RIETVELD

OVERZICHT ERASMUSLAAN TE UTRECHT

GEVEL AAN DE ERASMUSLAAN TE UTRECHT

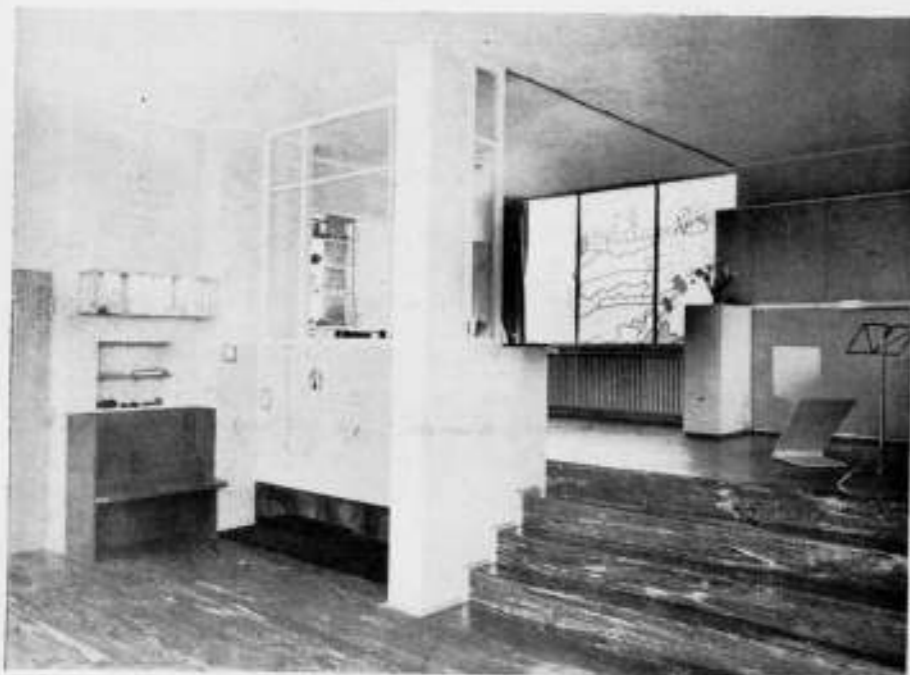
PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 : 400

WOONHUIZEN AAN DE ERASMUSLAAN TE UTRECHT

ARCHITECT G. RIETVELD
47

EXTERIEUR

KIJKJE VAN WOON-
NAAR EETRUIMTE

KEUKEN

WOONHUIS HILLEBRAND TE DEN HAAG
ARCHITECT G. RIETVELD

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE WOONHUIS HILLEBRAND TE DEN HAAG
SCHAAL 1 A 300' ARCHITECT G. RIETVELD

met kleinere winkels acht ik de nieuwe bioscoop zeer goed aanvaardbaar.

De zaal heeft een trapeziumvormigen soepelen plattegrond. De vloer ligt in het midden horizontaal en loopt naar het doek en naar den achterwand op. Daarbij is er naar gestreefd, van uit elke zitplaats een zoo goed mogelijk blik op het scherm te verkrijgen. Het oploopen van de zitplaatsen naar het doek toe heeft ten gevolge, dat de vooraanzittenden minder sterk naar boven behoeven te zien en dicht bij het doek zitten. Bovendien ziet men in de pauzen achter in de zaal meer van de vooraanzittenden, een gevoel dat als factor schijnt mee te spreken. Het balkon neemt ongeveer twee vijfde deel van het zaaloppervlak in. Het heeft een front met twee langs de lange wanden typisch oplopende uitloopers, van waar uit men een aardigen blik in de zaal heeft.

De helling van deze uitloopers en de algemeene helling van het balkon zijn symmetrisch ten opzichte van den horizontalen vloer gericht, en hebben den architect aanleiding gegeven tot de ruitvormige indeeling der vakken, waarin de langswanden zijn verdeeld.

Dit element moet m.i. niet worden onderschat. Het is dienstbaar gemaakt aan de acoustische eischen, en geeft aan den betonbouw die mate van geluidsabsorptie die noodig is voor een goede geluidswaergave. De vakken zijn gemaakt van een typisch weefsel van gewone biezen, die in ruitvorm in de specie zijn gedrukt, en met de specie zijn aangewerkt. Uiteraard is dat eenigszins slordig geschied, het materiaal liet een strakkere behandeling ook feitelijk niet toe, en juist die variatie in den vorm geeft aan den wand een merkwaardig, levend aspect.

De ruitindeeling is niet minder belangrijk als ruimtebepalend element. De min of meer soepele vormen van balkon en zaal krijgen er een uitgesproken tegenstelling door, die in haar losheid buitengewoon aangenaam aandoet.

Een aardig element in de zaal is de met kolommen afgesloten gang, die verbinding geeft met den nooduitgang, en die schaal geeft aan het geheel.

De foto's geven een indruk van de wachtruimte voor het publiek, halverwege het balkon, en van de zaal.

De vloeren van trappen en trappenhuis zijn van gewapend beton, dat met een naadloos vloerenmateriaal is bedekt, welk materiaal als plint vrij hoog tegen den wand is opgezet. Waar publiek komt zijn alle staande wanden met triplex van West-Indische houtsoorten bekleed.

Toont Rietveld zich in dit laatste werk vooral als een begaafd schepper van het interieur, hetzelfde treft ons bij de woonhuizen, waarvan wij er hier eenige reproduceeren.

Daarbij staan de woonhuizen aan de Erasmuslaan te Utrecht eenigszins apart. Het was de bedoeling van deze huizen, die in samenwerking met Mevrouw T. Schröder—Schröder werden ontworpen, woongelegenheid te maken voor verschillende inkomens. Daardoor is de vrij ingewikkelde plattegrond ontstaan, waarbij het grootste woonhuis een woonverdieping gelijkvloers en een slaapverdieping daarboven heeft, het kleinste huis de rest van de eerste verdieping beslaat, en het derde huis afzonderlijk op de tweede verdieping ligt. Uit een verhuursoogpunt schijnt dit een zeer gelukkige oplossing te zijn.

Ongedwongen geven de gevels uitdrukking aan deze merkwaardige indeeling.

Op een der foto's is het oudere blok aan de Erasmuslaan tevens afgebeeld. In de omgeving zijn beide blokken steeds weer een genot om te zien.

De overige vier woonhuizen van Rietveld, die wij hierbij afbeelden, zijn voorzover wij naar de foto's van het uitwendige kunnen oordeelen, niet bepaald „mooi”. Zij zijn een uitvloeisel van de meestal vrij ingewikkelde plattegronden, maar juist die plattegronden zijn alleszins een nadere bestudeering waard. Hierin is met groote liefde en met een rijke fantasie aan al datgene wat het wonen van een gezin bepaalt, zijn typische plaats gegeven. De woonkamer, de plaats waar muziek gemaakt wordt, de eettafel in verband met de keuken, de speelruimte voor de kinderen, de plantenkas, alles is met groote zorg naar zijn juisten omvang geschat, en in samenhang met de andere functies de goede plaats toegedacht, zoodat het een dierend genot zal zijn, in zoo'n huis te wonen.

En wat weet Rietveld te maken van een simpel onderdeel, een trapje, luchtig gebogen, en enkel begeleid door een enkele niet dan aan de einden ondersteunde leuning. Zelfs een ijzeren trapje stoort niet als het uit zijn handen komt.

Aandachtige beschouwing van de bij deze woonhuizen behorende interieurs doet ons zien, dat hier een architect aan het woord is geweest, die de kunst verstaat, het interieur op te heffen tot een zuiverheid, die maar weinigen bereiken.

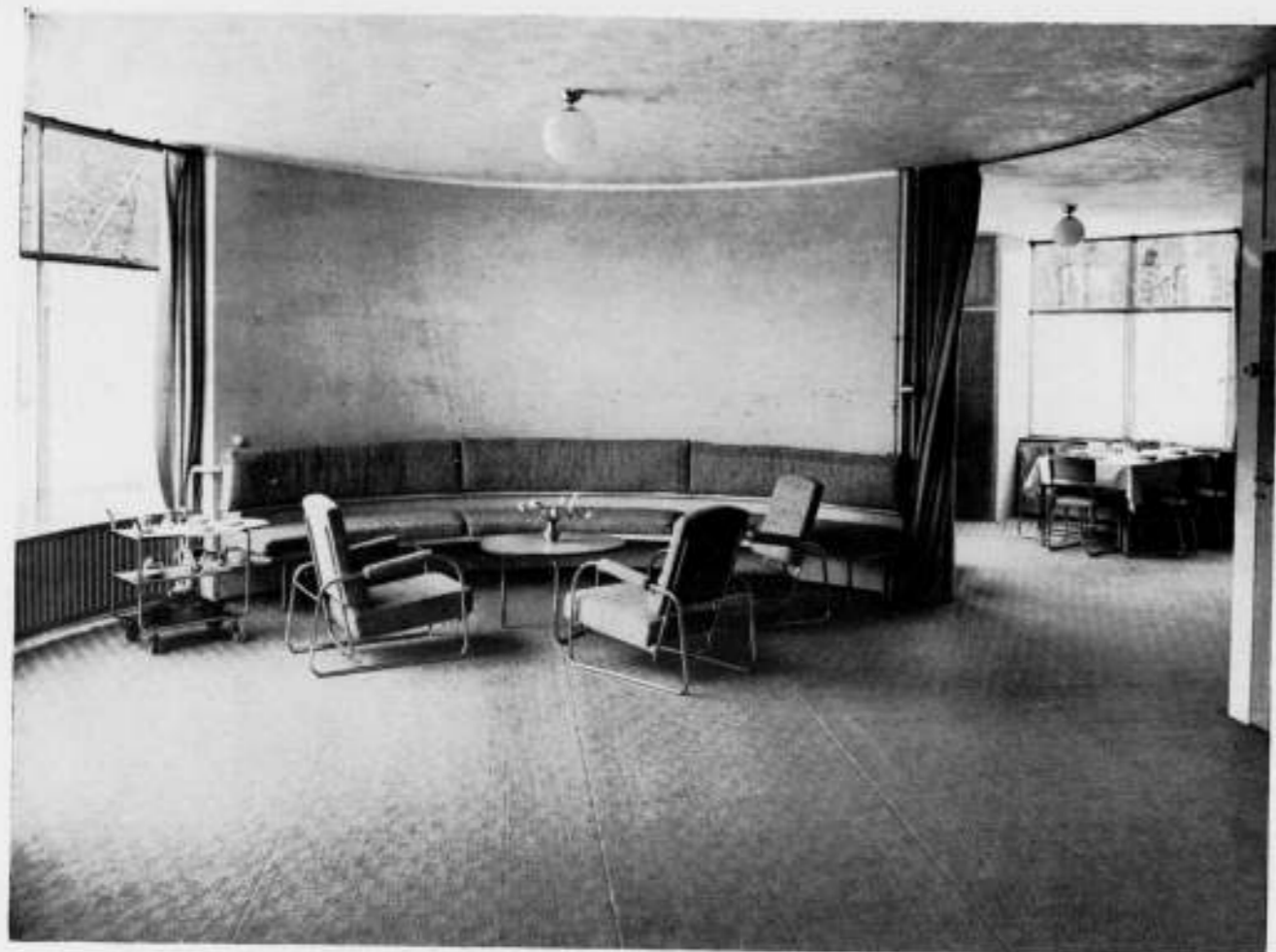
Hier geen zuiver rationeele of zuiver functioneele architectuur, maar een architectuur van vreugde.

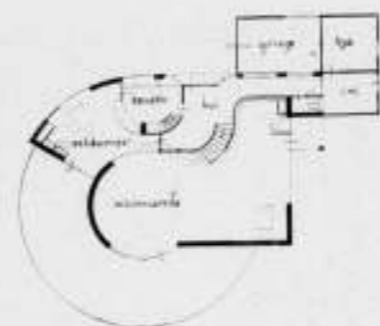
SCHAAL 1 A 300

WOONHUIS DR. MEES TE DEN HAAG

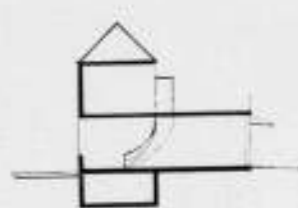
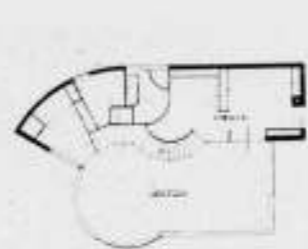
ARCHITECT G. RIETVELD

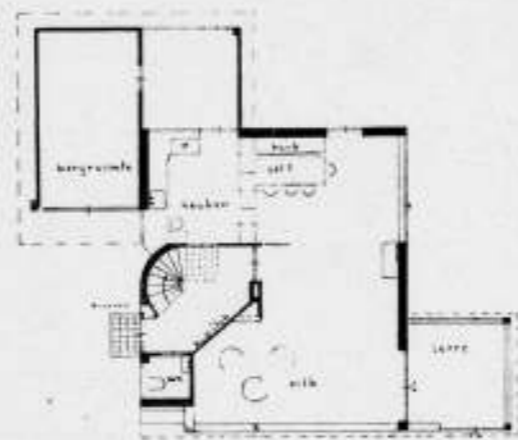
WOONHUIS SZÉKELY TE SANTPOORT. WOONKAMER

WOONHUIS SZÉKELY

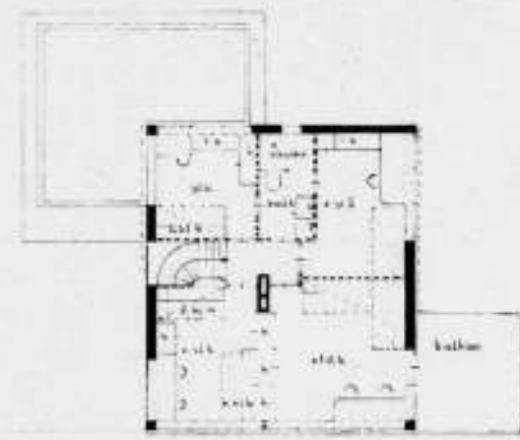

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE SCHAAL 1 A 400

begane grond

WOONHUIS TE DEN DOLDER

verdieping

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 A 200

WOONHUIS SZÉKELY. TRAP

ARCHITECT G. RIETVELD

WOONHUIS TE DEN DOLDER. TRAP

WOONHUIS TE DEN DOLDER.

ARCHITECT G. RIETVELD

WOONKAMER

WOONHUIS TE DEN DOLDER

EXTERIEUR

ARCHITECT G. RIETVELD

PRAKTISCH WERKEN VOOR STUDEERENDEN AAN MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOLEN.

Sinds de invoering van de leerprogramma's volgens het rapport-Hofstede aan de Middelbare Technische Scholen is tussen het 2e en 4e leerjaar een praktijkjaar voor de studeerenden voorgeschreven.

Aan vele leden van den B.N.A. wordt van tijd tot tijd, hetzij door Directeuren van de M.T.scholen, hetzij door werkzoekende praktikanen, de vraag gesteld, of zij op hun bureau of wel op onder hun leiding in uitvoering zijnde bouwwerken, een studeerenden M.T.S.-leerling willen plaatsen.

Het blijkt, dat vele van onze leden niet precies begrijpen, hoe zij tegenover dergelijke vragen moeten staan en verschillende malen bereikt het Bestuur van den B.N.A. een vraag van een lid, of het mogelijk is, inlichting te verstrekken over de bedoelingen, die men met de praktische werkzaamheid der studeerende M.T.S.'ers eigenlijk heeft.

Het Bestuur heeft naar aanleiding van die vragen zich in verbanding gesteld met het Bestuur van de Vereniging van Directeuren van Middelbare Technische Scholen en met dit Bestuur een onderhoud gehad, waarbij verschillende vragen, die naar aanleiding van het praktische leerjaar naar voren kwamen, zijn besproken.

Wij laten hieronder deze vragen, en de daarop door het Bestuur

van de Vereniging van Middelbare Technische Scholen gegeven antwoorden volgen:

Vragen.

- 1e. Waaraan wordt de voorkeur gegeven, aan een werkzaamheid als timmerman of als assistent-teekenaar?
- 2e. Is het beter dat de jongeman aan den kant van den architect of aan die van den aannemer staat?
(Deze vraag mede in verband met belangstelling uit de aannemerskringen.)
- 3e. Zal de praktikant loon moeten ontvangen?
- 4e. Bestaat er voldoende gelegenheid tot plaatsing?
- 5e. Hoe is de ervaring omtrent de plaatsing van leerlingen van het praktisch jaar bij Gemeente- en Rijksinstellingen?
- 6e. Wat geschiedt indien een jongeman in het praktisch leerjaar niet voldoende werkdagen heeft gehad?

Antwoorden.

- 1e. De voorkeur wordt gegeven aan handenarbeid, als timmerman of metselaar. Na de studie zullen de jongelui meer voor leidende functies in aanmerking komen, waardoor ze in genoemde werkzaamheden geen ondervinding meer zullen kunnen opdoen, terwijl die toch als ervaring nuttige diensten zullen bewijzen in hun latere carrière, m.n. de omgang met arbeiders, het bezien van het werk uit het oogpunt van den arbeider en de verhouding van den arbeider tot den patroon.
Daarnaast, mits niet te langen tijd, op een teekensbureau, nog beter op het bouw bureau.
- 2e. Bij beide groepen is plaatsing wenschelijk.
Hoofdzaak is: Waar leeren ze het meeste en waar wordt voor hen de sociale taak het beste belicht?
Ze moeten zich leeren aanpassen onder verschillende omstandigheden in een zekere omgeving, hun opmerkzaamheid scherpen en veel zien, zaken die den voedingsbodem vormen voor de technische leerstof in het laatste studiejaar van de school.
- 3e. In het algemeen zal het aanbeveling verdienen den praktisch-werkenden een zekere tegemoetkoming te verstrekken, geen „loon", en wel om de verantwoordelijkheid te sterken, de belangstelling te bestendigen en al te groote vrijheid van sommigen te belemmeren, bovendien wordt het gevoel van eigenwaarde verhoogd.
Maandelijks moeten de leerlingen een rapport inleveren, mede-ondertekend door patroon of gemachtigde, waarin de aard en de duur van de te verrichten werkzaamheden benevens de naam van den patroon en de eventuele tegemoetkoming worden vermeld, waardoor het contact met de school behouden blijft en correctie in den arbeidsgang mogelijk is. Meermalen komt het voor, dat dit rapport melding maakt van verhooging van tegemoetkoming; bijvoegingen van den patroon en vragen van den leerling zijn niet zeldzaam.
- 4e. Veel medewerking wordt ondervonden van patroons-zijde. Er bestaat tot heden voldoende gelegenheid de jongelui te plaatsen hoewel de ongunstige tijdsomstandigheden t.a.v.

het bouwvak niet bevorderlijk zijn voor ruime keuze in aanbevelenswaardige plaatsen.

Door een rouleersysteem bestaat de mogelijkheid van overplaatsing van de praktisch-werkenden.

Bij voorkeur wordt gezocht naar werken van niet te grooten omvang, grootere werken zijn voor deze jongelui niet zoo geschikt.

- 5e. De ervaring leert dat de plaatsing bij Rijksinstellingen vlot verloopt, bovendien wordt veelal een tegemoetkoming verstrekt.
Het gaat hier echter bijna uitsluitend om het assisteeren van toezichhoudend personeel, handenarbeid komt zelden voor.
- 6e. Een enkele maal kan een jongeman niet voldoende werkgelegenheid verkrijgen in het praktisch leerjaar, welke tijdsduur vastligt. De rest van den tijd wordt na afloop van den studietijd ingehaald.
Deze oplossing van zulk een geval, waarvan de oorzaak aan de geringe bouwnijverheid is te wijten, is vanzelfsprekend niet ideaal te noemen.
De afgestudeerden ontvangen naast hun getuigschrift van de school een verklaring dat zij gedurende 12 maanden ten minste 280 dagen praktisch werkzaam zijn geweest in het bouwbedrijf.

Het Bestuur van den B.N.A. vertrouwt, hiermede aan zijn leden een duidelijker inzicht te hebben gegeven omtrent de bedoelingen van het praktische leerjaar. Gezien het feit, dat het aan geen twijfel onderhevig is, dat het praktische jaar, mits het op een juiste wijze wordt benut, voor de vorming van het technische inzicht van de studeerenden aan de M.T.S. van bijzonder groote waarde kan zijn, en de goede beoefening van het bouwvak daarmede in sterke mate kan worden gediend, doet het Bestuur een beroep op de leden om, wanneer zij daartoe de gelegenheid hebben, de studeerende M.T.S.-ers te steunen door het verstrekken van een goede, leerzame werkgelegenheid, die hen in hun praktische kennis en hun inzicht in het vak kan steunen.

Het Bestuur van den B.N.A.

DIPLOMA-UITREIKING EN TENTOONSTELLING H.B.O.

Op Zaterdag 6 Februari 1937, des namiddags om 3 uur, zal in de aula van de Rijks-academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam de diploma-uitreiking plaats hebben aan een drietal afgestudeerden van den cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht.

Hierin zal gelegenheid bestaan tot bezichtiging van de tentoonstelling van het cursuswerk van de gediplomeerden van den cursus 1935-'36.

De tentoonstelling, die in de Rijks-academie zal worden gehouden van Zaterdag 6 t/m Zaterdag 13 Februari a.s., is kosteloos toegankelijk voor alle belangstellenden.

Namens het Dagelijksch Bestuur van den cursus V.H.B.O.,
Ir. A. J. VAN DER STEUR, Voorzitter,
B. T. BOEYINGA, Secretaris.

TENTOONSTELLING VAN HET „BOSCHPLAN" IN DE MILITIEZAAL TE AMSTERDAM VAN 26 JAN.—8 FEBRUARI.

Wij vestigen hierbij de aandacht op de belangrijke en interessante tentoonstelling van de maquette en de teekeningen van het „Boschplan" te Amsterdam, waarover wij in No. 3 een aankondiging plaatsten.

In ons volgende nummer zal een uitvoerige publicatie van het plan worden opgenomen. Inmiddels bevelen wij een bezoek aan de tentoonstelling aan.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN. Jan. 1937.

Sinds jaar en dag ben ik in de Deutsche Tijdschriften Haus K. tegengekomen. Vroeger was daar de sympathieke „Berliner Architekturwelt", die altijd een beetje naar steensnede rook, maar overigens heel Duitschland vertegenwoordigde, waar ik Häuser K. zag van de fameuse Kayser und von Grossheim, van de ijverige Cremer und Wolffenstein, van de hoogdravende Schilling und Gräbner, van Paul-achtigen Bruno Möhring, van den geweldigen Bruno Schmitz, van den elegischen Franz von Schwechten, van den somberen Richard Riemerschmid, van den punctuelen Alfred Grenander, en van den somptueusen Alfred Messel.

En een wereldoorlog brak los over het oude Europa, en blies de heele civilisatie, waaraan deze Häuser K. hun faam dankten, omver.

Weg de geest van al die beroemde mannen, als kruimels van een gebruikt tafellaken weggeveegd. Niets bijzonders, Sic transit, etc.

De Berliner Architekturwelt overleed.

Maar het Haus K bleef.

Nieuwe bladen, nieuwe namen, nieuwe storm. Weg al die celebriteiten. Maar het Haus K bleef. En zoo zien wij in de nieuw begonnen jaargang van Moderne Bauformen, het Haus K, met zijn Halle, zijn Wohnraum, zijn Speisezimmer, Herr und Dame Zimmer, Küche, Schlaf- und Gast Zimmer in zijn hardnekkige oerkracht weer terug.

Gezien vanuit het Haus K. is de civilisatie in een kwart eeuw tijds slechts de „garage" rijker geworden. Dat is ook inderdaad misschien het eenige dat we rijker zijn, hoewel daar het verlies van het aristocratische koetshuis weer tegenover staat.

Zoo zullen generaties en generaties na ons komen. Architecten zullen opstaan, als hun groote voorgangers schitteren in Häuser K. en in vergetelheid wegschemeren.

Sinds jaar en dag ben ik in de Deutsche tijdschriften Haus Dr. O. tegengekomen, etc.

Zoo zullen generaties en generaties na ons komen. Architecten zullen opstaan, als hun groote voorgangers schitteren in Häuser Dr. O. en in vergetelheid wegschemeren.

De architect van deze beide huizen, is Paul Darius te Stuttgart. Verder bevat dit nummer het Verwaltungsgebäude der Feuersozietät der Provinz Brandenburg van architecten Prof. Paul Mebes en Paul Emmerich. De beoefenaars van de toegepaste kunsten hebben aan dit bouwwerk niet te klagen gehad. Voortreffelijke detailteekeningen begeleiden de vele foto's van dit werk.

Tot slot meubels, tapijten, lichtkronen. Een rijkgesorteerd nummer. J. P. M.

DER BAUMEISTER No. 1. 1937.

Ook het Januarinumnummer van dit Deutsche tijdschrift bevat groote verscheidenheid, o.a. De „Sanitätsschule" der S.A. in Tübingen.

Arch. Karl Wüstenhagen, een voorbeeld van een klein gebouw mit den „besten Wirkungsgrad", zooals de Redactie het noemt.

Van denzelfden architect een eengezinshuis Siedlung, ook te Tübingen. Ziet er strak en kantig uit.

Verder nog van hem de wederopbouw van de 1000-jarige boerderij „Schwarzloch".

Prof. Preszberger beschrijft oude boerenhuizen in Holstein. We kunnen niet alles vermelden.

Een architecten woonhuis met atelier in Zürich. Arch. Debrunner en Blauhart. Ten slotte de Heilig Kreuzkirche te Würzburg, arch. Niedermeier.

Vele technische details. J. P. M.

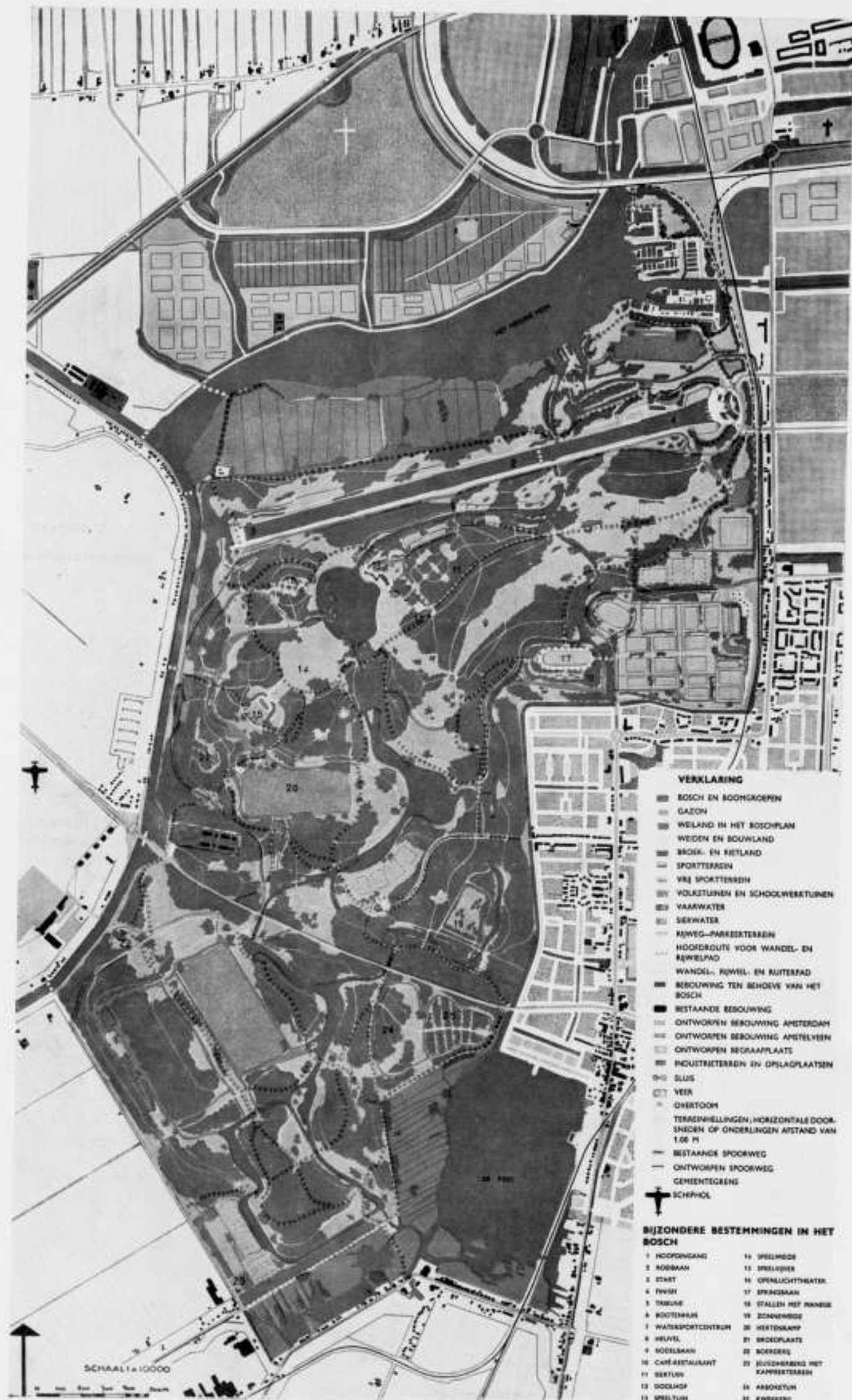
RECTIFICATIE.

Door een verkeerde regelstelling is er een fout geslopen in de linkerkolom op pag. 40. Men gelieve te lezen van af regel 15 van onderen:

2°. De voor normalisatie voorgestelde kleuren vormen geen harmonische

reeks, maar zijn een betrekkelijk willekeurige keuze uit de „chaos" van de in den handel gebrachte kleuren.

3°. De verfstoffen, met hun eigenschappen ten aanzien van kleureffekt en kleurbestendigheid, zijn in deze normalisatie niet betrokken.

Behoort bij Bouwkundig Weekblad Architectura No. 6, dd. 6 Februari 1937.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 6 FEBR. 1937

NR 6

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

JOSEF HERMAN. †

Een karakteristiek persoon is uit het bouwkundige leven verdwenen. Hij was architect van nature. Welke loopbaan hij ook gekozen zou hebben, hij zou later toch architect zijn geworden. Zijn heele uiterlijk was type van den beroepsuitoefenaar en door de menging van zijn Hollandsche en Belgische allure trof hij vaak door een geste die aan het onvermengde landeigene hier vreemd was en die hem sympathiek maakte. Maar buiten dat was architect Herman een joviaal en beminnelijk mensch die in zijn vriendenkring een middelpunt was. In zijn werk was hij in zijn hoogte-jaren zeer persoonlijk. Men herkent Hermans werken direct. Al het persoonlijke heeft in dezen industrialistischen tijd zijn tijdelijk stempel. Maar het werk blijft de verdienste be-

houden boven de egale onpersoonlijke werken uit eigen tijd als voorbeelden van persoonlijk talent uit te blinken en in hun zwier iets te zeggen van de joviale natuur, die Josef Herman was. Hij was een harde werker en hij heeft veel geteekend. Hij ontwierp een studie voor een Academiegebouw en een plaatwerk over villa's en landhuizen. Hij kwam meermalen bij me oploopen op het Bureau van den B.N.A. en liet dan altijd een blijmoedigen indruk achter. De laatste jaren zag ik hem niet meer. Hij had het lichamelijke moeilijk. Nu hoorden wij zijn overlijden. Aan Josef Herman zullen wij een goede herinnering behouden.

J. P. M.

HET AMSTERDAMSCH E BOSCH PLAN.

(HIERBIJ EEN KAART IN KLEUREN OP SCHAAL 1 A 2000)

Met de interessante, van Maandag 26 Januari t/m 8 Februari 1937 in de Militiezaal (Singel 423) gehouden tentoonstelling van het groote Boschplan, treedt het Gemeentebestuur van Amsterdam voor het eerst volledig in de openbaarheid met een van de merkwaardigste en sociaal belangrijkste projecten van den laatsten tijd. Het gaat hier om niet meer en niet minder dan het scheppen, midden in ons vlakke polderland, van een boschpark van respectabelen omvang in de onmiddellijke nabijheid van de groote stad, teneinde daarmede te voorzien in de grootste leemte, die onze schoone hoofdstad, als woonstad beschouwd, tot heden aankleeft. Het onvolprezen Vondelpark ligt den Amsterdammer zeer na aan het hart, maar het is wel zeker, dat deze liefde gestimuleerd is door de overweging, dat het het eenige park van eenigszins behoorlijken omvang is, dat de stad bezit, welk park dan nog (beschamende overweging voor een stad van 780.000 inwoners) een particuliere onderneming is! Wie weinig bezit, koestert zijn waardevolle eigendommen met groter teederheid dan hij, die het breed kan laten hangen. Want het is een feit, dat Amsterdam, ondanks zijn Vondelpark, zijn Oosterpark, zijn IJ-bosch, terzake van de ontspanningsgelegenheden, in de open lucht, in de onmiddellijke nabijheid der stad, goedkoop en gemakkelijk bereikbaar voor de groote massa, miudeeld is. De vlakke polder heeft ongetwijfeld zijn eigenaardige en stemmingsvolle schoonheid, maar hij leent zich slecht voor het volksvermaak.

Het gidsje, dat den bezoeker van de tentoonstelling een korte en overzichtelijke inleiding tot het plan biedt, zegt dan ook terecht:

„De aanwezigheid van het Gooische natuurreservaat op een vijfen-twintig kilometer afstand van de hoofdstad is in dit opzicht reeds een kostelijk ding. Hoe waardevol ook dit bezit mag heeten, het is ten slotte toch slechts voor een betrekkelijk klein gedeelte der bevolking regelmatig bereikbaar. En dan nog maar alleen op Zon- en feestdagen. Ondanks rijwiel, motor, auto en trein blijft daarom de dringende behoefte bestaan aan een onder het onmiddellijk bereik van den hoofdstedeling gelegen ontspanningsoord, waar men, na volbrachte dagtaak, kan toeven, waar de schooljeugd op haar vrije middagen heen kan trekken, en waar men zonder veel moeite en kosten kan komen.”

De gemeente Amsterdam zal, bij de totstandkoming van dit plan, die vrijwel in kannen en kruiken schijnt te zijn, een gemis inhalen, dat door de kortzichtigheid van gedachten van onze voorgangers is veroorzaakt. Het zal door de schepping van dit park Amsterdam maken tot een stad, waar het cijfer, dat de oppervlakte aan groen per inwoner aangeeft, gunstig wordt. En wat dit in onzen tijd van haastig, jachtig en ingespannen leven, in een steeds sterker dreigende en steeds verder voortschrijdende vervreemding van de natuur, voor het geestelijk en fysiek welzijn van de bevolking beteekenen zal, is in geen cijfers uit te drukken.

Het inzicht, dat Amsterdam in dit opzicht een grooten achterstand heeft in te halen, rijpte op 28 November 1928 tot een eerste daad: het Gemeenteraadsbesluit, waarbij Burgemeester en Wethouders werden uitgenoodigd, een boschplan te ontwerpen op de gronden tusschen den Amstelveenschen weg, de Ring-

vaart van de Haarlemmermeer en het Nieuwe Meer. Hiertoe werd een „Boschplancommissie” gevormd, die in Mei 1931 een omstandig rapport uitbracht, waarin de eischen, waaraan het Boschplan moest voldoen, aan de hand van de omstandigheden van terrein, beplanting, grondsoorten en grondwaterstanden enz. op grondige wijze werden behandeld. Inmiddels wist het Gemeentebestuur de medewerking der Regeering te verkrijgen voor de totstandkoming van een onteigeningswet, die op 10 Februari 1931 werd ingediend en op 15 Mei 1931 in het Staatsblad verscheen.

De hieruit voortvloeiende procedures zijn nog in vollen gang, maar reeds is een zoodanig groot gebied in de handen der gemeente overgegaan, dat met den aanleg van het Boschpark een begin kan worden gemaakt, en aangenomen kan worden, dat in een regelmatig tempo met een arbeiderslegertje van ongeveer 1000 man de aanleg in ongeveer vijf jaar kan worden voltooid. Een respectabel stuk werkverschaffing waarbij de regeering ook uit dien hoofde haar steun verlenen zal.

Ten aanzien van de leidende gedachten, welke aan het plan ten grondslag liggen, kunnen wij aan de toelichting, die door den Directeur van P.W.: Ir. W. A. de Graaf, bij het plan werd gegeven, ontleenen, dat het boschpark „een overwegend sociaal karakter zal moeten krijgen”.

„Het is dus geen „productiebosch” en ook geen „sierbosch”, het zal „moeten voldoen aan de zeer gedifferentieerde behoeften van de Amsterdamsche bevolking”, het moet „een groote verscheidenheid van elementen ter ontspanning en verpoozing” bieden, „in evenwicht met elkaar en in onderling harmonisch verband gegroepeerd”.

„Het boschpark zal geen aaneengesloten bosch mogen vormen, evenmin zal de openheid der grasvlakten mogen domineeren. De open ruimten en groote boschpartijen moeten juist tegen elkaar worden afgewogen. De geaccidenteerde terreingedeelten, zooals de dijkschellingen, moeten logisch in het plan worden opgenomen: kleine hoogteverschillen, hoe onbelangrijk zij ook mogen schijnen, kunnen er veel toe bijdragen, om het monotone van een volkomen vlak landschap op te heffen. De mogelijkheid van een heuvel dient overwogen te worden.

Het karakter van het boschpark zal ten deele gebonden en geconcentreerd, anderzijds meer landschappelijk moeten zijn, opdat zowel den liefhebber van de meer speciale genoegens (sport, spel, siertuinen, openluchtspel enz.) als den natuurliefhebber mogelijkheden tot ontspanning worden geboden.

Het min of meer concentreeren van veel menschen trekkende gezelligheids- en vermakelijkheidsobjecten is wel gewenscht, daar hierdoor grootere gedeelten van het bosch vrij van rumoer kunnen worden gehouden.”

Naast deze overwegingen van algemeen karakterbepalenden aard vinden wij de vermelding, dat men zich vervolgens nog rekenschap te geven had van „de vraag, of het wenschelijk en mogelijk zal zijn, een aantal elementen en objecten van zeer uiteenlopenden aard in het plan op te nemen en tot een harmonisch geheel te verwerken. Na zorgvuldig overwegen van elk der vele, aandacht vergende, elementen werd besloten, behalve de reeds genoemde roeibaan, de navolgende objecten in het plan op te nemen:

1. Een watersportcomplex in het Noordelijk deel van de oeverlanden van het Nieuwe Meer.
2. Een complex terreinen voor georganiseerde sport (voetbal, cricket, hockey, tennis, enz.), van niet te grooten omvang.
3. Een centrum voor de ruitersport, met daarvan uitgaande ruitersporen naar verschillende punten van het Boschplan.
4. Een openluchttheater van beperkte grootte.
5. Verscheidene speelweiden voor vrij spel, waarop, naar Engelsch voorbeeld, tevens gelegenheid kan worden gegeven voor een beperkt gebruik voor georganiseerd spel en sport.

6. Een speelweide met plasvijver voor kinderen.
7. Een weide, geschikt voor zonnebaden.
8. Een tweetal boerderijen, tevens melkhuis.
9. Een jeugdherberg, annex kampeerweide.
10. Een heuvel van niet te groote afmetingen, met rodelbaan.
11. Een botanischen tuin of een arboretum.
12. Siertuinen.
13. Een centraal café-restaurant en verder meerdere, verspreid gelegen ververschingsgelegenheden.
14. Vijvers en waterlopen, geschikt voor spelevaren en andere, niet bevaarbare „sierwateren”.
15. Een behoorlijk systeem van autowegen, rijwielen- en wandelwegen, bosch- en veldpaden.

Ten slotte moest nog rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat het Boschpark zich zal uitstrekken tot in de onmiddellijke nabijheid van de Luchthaven Schiphol. Ingevoege de bepalingen van de Luchtvaartwet zijn n.l. rondom het luchtvaartterrein kringen ontstaan, waarbinnen de hoogte van aanwezig of nog aan te brengen obstakels (bebouwing, beplanting, masten, e.d.) wordt beperkt. Het is slechts mogelijk, voor wat het Boschplan betreft, ontheffing van deze beperkende bepalingen te verkrijgen, indien op bepaaldelijk daarvoor aangewezen plaatsen in het bosch twee terreinen vrij van opgaande beplanting worden gehouden, zoodat daarop in uiterste gevalen, zoo noodig, zonder gevaar voor vliegers en voor in het bosch aanwezige bezoekers, noodlandingen zullen kunnen worden uitgevoerd. Een dezer terreinen kan als hertenkamp worden ingericht, terwijl het andere, in de onmiddellijke nabijheid van een der boerderijen gelegen, als weiland voor koeien zal kunnen worden gebruikt.

Ten slotte moeten de militaire terreinen, met de daarop aanwezige bebouwing, aan het Noordwestelijk einde van den Burgemeester Colijnweg gehandhaafd blijven. Dit aan het wezen van het Boschplan vreemde element diende aanvaard te worden en zal zoodanig door beplanting moeten worden omgeven, dat het zoo weinig mogelijk opvalt.”

Bij de uitwerking van deze gegevens is er in de eerste plaats naar gestreefd, groote afwisseling in het plan te brengen. „door de open vlakten naar den aard van het gebruik, dat er van zal worden gemaakt, verschillend van grootte en vorm te ontwerpen, in verband met de boschgroepe die haar omsluiten, terwijl verder steeds tot in kleinigheden toe zorgvuldig gebruik wordt gemaakt van aanwezige of nog aan te brengen hoogteverschillen, zooals dijksglooiingen, een heuvel, waterkanten en dergelijke. Het plan heeft hierdoor eenige overeenkomst met de, in landschappelijke stijl gehouden, Engelsche boschparken. Boschaanleg in ons vlakke polderland moet weliswaar de natuurlijke afwisseling van een geaccidenteerde landschap missen: hiertegenover staat echter het voor Holland uit een oogpunt van ontwatering onmisbare en daarom zoo typische element van het water, dat een bijzondere en geheel eigen bekoring aan het Amsterdamsche boschpark zal verlenen. Het werd dan ook, zooals uit het plan blijkt, dankbaar aanvaard en bracht tevens de mogelijkheid, om het al te vlakke aan het bestaande terrein te ontnemen. De uit de af te graven dijken en de te maken vijvers en waterlopen afkomstige grond zal namelijk veel meer bedragen dan benodigd is, om de bestaande slooten te dempen, zoodat de overblijvende grond kan worden aangewend om diktaluds te verzwaren en te verflauwen en enkele gedeelten van het bosch te verhoogen. Aangezien hoogteverschillen van slechts enkele meters in een zoo vlak land reeds een groote uitwerking hebben op het landschap, zal het boschpark dan ook reeds door deze kleine verhoogeningen in wezen merkbaar afwijken van het karakter der bestaande Amsterdamsche parken. De aanleg van het reeds gereed gekomen gedeelte van den Noordelijken oever van de roeibaan, waar het bestaande stugge dijkslichaam van

MAQUETTE VAN HET AMSTERDAMSCH BOSCPLAN. GEZICHT OP HET BOSCH IN DE RICHTING NOORD-ZUID.

de Koenenkade is vervormd tot een zachtglooiende helling van telkens wisselend beloop, met een beplanting, die den waterkant grootendeels vrijlaat en er slechts op enkele zorgvuldig gekozen plaatsen toe afdaalt, toont duidelijk aan, wat op deze wijze te bereiken valt.

Een ander verschilpunt met de bestaande parken zal ontstaan door het beeld, dat de verschillende ontworpen open vlakten zullen vertoonen. Deze zullen namelijk zoo worden aangelegd, dat de bezoekers vrij daaroverheen zullen kunnen loopen, zich erop neer mogen vlijen om te rusten of te picknicken en erop kunnen spelen. De bevolking zal dus haar lang gevoelde en dikwijls geuite wenschen in dit opzicht eindelijk bevredigd zien en de open vlakten ook buiten de vele erdoorheen voerende paden vrij kunnen betreden.”

Het beschikbare terrein, dat over drie polders loopt, vindt een typische en landschappelijk zeer dankbare begrenzing in het Nieuwe Meer aan de Noordzijde, en den Poel aan de Zuidoostzijde, ten Zuiden van de kom van het dorp Amstelveen, dat door het Boschpark gedeeltelijk wordt omvat. De nieuw aangelegde Burgemeester Colijnweg, die Amstelveen verbindt met Schiphol, snijdt het park in twee ongelijke delen, waarbij er naar gestreefd zal worden, de „veel menschen trekkende gezelligheids- en vermakelijkheidsobjecten” in de Noordelijke helft te concentreeren en daardoor aan het Zuidelijke gedeelte een rustiger, meer tot den eenzaamheid zoekenden natuurminnaar sprekend karakter te verlenen. Hier ligt de bovenvermelde groote weide (noodlandingsterrein), hier komt een arboretum, waarin verschillende uitheemsche, maar in streken van gelijkwaardige klimatologische omstandigheden als ons land thuisbrennende boomen zullen worden aangeplant. De toelichting spreekt van: „Canada, en de Noordelijke gedeelten van de Ver-

eenigde Staten, Noordwest- en Middenwest-Europa, West-, Midden- en Oost-Azië en de hoogvlakten en gebergten uit Klein-Azië, de Himalaya, China en Japan.”

Het eenige object in dit Zuidelijke deel, dat een bepaalde bedrijvigheid doet verwachten, is de jeugdherberg met kampeerterrein, die in den Zuidelijken uithoek is gelegen, en waarvan een tot jeugdherberg te verbouwen bestaande boerderij de kern uitmaakt. „De daarbij ontworpen open ruimten”, zegt de toelichting: „kunnen deels als kampeerweide door „trekkers” worden benut, deels voor spelen worden gebruikt, zoodat ook daar een bekoorlijk centrum van eigen karakter kan ontstaan”.

De Burgemeester Colijnweg, die op een dijk ligt, „zal in het plan harmonisch opgenomen kunnen worden, indien de dijksglooiingen worden verflauwd en gedeeltelijk beboscht, zoodat over de van beplanting vrij te houden gedeelten mooie doorkijken in het bosch ontstaan.” „Voorts is van de hoogere ligging van dezen verkeersweg partij getrokken, door de verbindingen tusschen de beide gedeelten van het Boschplan onder den weg door te voeren, zoodat niet alleen kanovaarders, doch ook autorijders, fietsers en wandelaars den verkeersweg zullen kunnen kruisen, zonder gevaar of hinder te ondervinden of te veroorzaken.”

„De hoofdingang is zoo dicht mogelijk bij de stad ontworpen, aan het begin van het eigenlijke boschpark, ongeveer in het midden tusschen de ringspoorbaan en de Kalfjeslaan. Deze hoofdingang zal in de toekomst als het ware de voortzetting vormen van de breede parkstrook, welke de Amsteloovers met den Amstelveenscheweg zal verbinden. Aan dezen verkeersweg is de hoofdingang ontworpen met een gescheiden in- en uitgang, die op eenigen afstand uit elkander zijn gelegd en die

MAQUETTE VAN HET AMSTERDAMSCH BOSCHPLAN.
HET BOSCH, GEZIEN UIT HET N.W., STAANDE IN DE NABIJHEID VAN HET VLEGVELD SCHIPHOL, OP DEN VOORGROND DE RING-
VAART EN DE HAARLEMMERMEER.

beide in de toekomst door middel van viaducten onder de alsdan te verhoogen spoorlijn Amsterdam-Aalsmeer doorgevoerd kunnen worden.

Door den (Noordelijken) ingang komen de bezoekers van terzijde op een plateau, dat op dezelfde hoogte als de Amstelveenscheweg is gelegen. Van dit plateau, dat deels beplant is gedacht in aansluiting met de daaraan grenzende boschpartijen, openen zich dan verrassende vergezichten naar verschillende zijden. Noordwestwaarts ziet men van deze hoogte over het Nieuwe Meer, de aan de Noordzijde daarvan aanwezige sportterreinen en volkstuinten, tot de blik gevangen wordt door het hoge geboomte van de ontworpen begraafplaats. Westwaarts strekt zich ruim 2 km lang het 65 meter breede watervlak van de roeibaan uit en Zuidwestwaarts krijgt men over zacht afglooiende grasvlakten een doorkijk naar het bosch."

"De roeibaan is zoo breed ontworpen, dat daarop door 5 ploegen tegelijk kan worden geroeid.

De „start" bevindt zich aan het Westelijk uiteinde, waar de noodige startsteigertjes, een haventje voor achter de ploegen aanvarende motorboten en eenige aanlegsteigers voor de op den volgende wedstrijd wachtende giekers, benevens een kleine wachtruimte zijn ontworpen.

Bij de „finish", nabij het ingangspaneeu, 2000 m van de startlijn af gelegen, is aan de Noordzijde van de baan een overdekte tribune ontworpen voor 2400 zitplaatsen, waaronder vertrekken voor wedstrijdleiding, pers, telefoon en telegraaf en een café. Een bootenhuis, met reparatie-inrichting en de noodige kleedruimten, bevindt zich onder het ingangspaneeu, terwijl, ter

weerszijden daarvan, door slooten afgescheiden grasvlakten zijn aangebracht, waarop tijdens belangrijke wedstrijden, zoo noodig, tijdelijk tenten voor nog meerdere bootenberging kunnen worden opgeslagen.

De baan verwijdt zich bij de tribune tot zoodanige breedte, dat daarop hardrijderijen op de schaats en ijshockey-wedstrijden zullen kunnen worden gehouden, terwijl ook overigens in ijsperioden de roeibaan als ijsbaan kan worden ingericht of wel als beginpunt kan dienen voor schaatsentochten door het bosch."

"Langs de roeibaan zijn aan de Noordzijde fiets- en wandelwegen en aan de Zuidzijde een autoweg en, gescheiden daarvan, fiets- en wandelwegen ontworpen en deels reeds aangelegd. Tijdens roeiwedstrijden zullen de wegen aan de Zuidzijde zoodanig worden gebruikt, dat het meerijden van auto's en fietsen zoo goed mogelijk zal kunnen plaats hebben. Daartoe is de weg voor auto's zooveel hoger aangelegd, dat de inzittenden, over de hoofden der meerijdende fietsers heen, het volle gezicht op de roeibaan blijven behouden. Voorts zal tijdens de wedstrijden ook de voetweg langs de Zuidzijde uitsluitend voor fietsers worden opengesteld, zoodat de met de roeiploegen meerijdende stroom van wielrijders over beide paden zal kunnen beschikken. Voor de auto's zijn aan beide einden keerpunten aangebracht." Het bestaande watersportcomplex aan het Nieuwe Meer, waarvan uitbreiding is voorzien, sluit aan de roeibaan op natuurlijke wijze aan. De oevers van het Nieuwe Meer en het aangrenzende broekland worden door een dichte, tusschen het Nieuwe Meer en de roeibaan aan te brengen beplanting omzoomd, waardoor aan die zijde het bosch een fraaie karakteristieke begrenzing

MAQUETTE VAN HET AMSTERDAMSCH BOSCHPLAN.
ZUIDELIJK DEEL VAN HET BOSCH AAN DE WESTZIJDE VAN DEN POEL.

zal verkrijgen. Een in het Westen aanwezige boerderij met buitendijks gelegen weiland blijft als zoodanig behouden.

"Van het plateau bij den hoofdingang voeren verschillende paden Zuidwaarts naar het bosch, dat door een groote glooiende grasvlakte als het ware wordt ingeleid. Wie schaduw zoekt, vindt hier dichtbij reeds dadelijk boschgroepen langs de Zuidzijde van de roeibaan. Over de zonnige vlakte, welke met afzonderlijke boomgroepen zal worden beplant, zullen op mooie dagen duizenden kunnen wandelen, dan wel op het gras kunnen spelen of rusten.

Naar het Zuiden toe loopt de vlakte glooiend op naar een heuvel. Deze heuvel zal een hoogte bereiken van ± 12 meter, op welke hoogte een plateau van niet te grooten omvang wordt aangelegd, met een kleiner, nog 3 meter hoger gelegen gedeelte, dat dus ± 15 meter boven het omringende land zal uitsteken. Het zijn niet alleen de groote kosten, welke hier beperking van de hoogte min of meer gebiedend voorschreven, doch ook het landschap zelf maakt zulks noodzakelijk. In een zoo vlak land is dit voor een enkelen heuvel een flinke hoogte, die, wat zijn hellingen betreft, reeds bijzondere zorg en aandacht vraagt, wil hij zich niet als een onnatuurlijke kegel voordoen. Hij vereischt dan ook reeds bij deze hoogte een aanzienlijk grondvlak, doch zoo, indien de hoogte belangrijk zou moeten worden opgevoerd — stel, dat de kosten en andere bezwaren dit toelieten — veel meer den vorm van een heuvelrug dienen te verkrijgen. Zoodanig als die van de Veluwsche heuvels, den Lemelerberg bij Ommeren of den Holterberg, of, dichterbij, de duinen. Ons landschap verdraagt slechts golvingen van gestrekten vorm. Bovendien

leert de ervaring, dat geringe hoogteverschillen reeds verrassend groote effecten te weeg brengen.

Van dezen heuvel openen zich tusschen de dichte boschpartijen door naar drie zijden schoone doorzichten. Noordoostwaarts langs de flauw gebogen helling, die zoodanig zal worden aangelegd, dat zij des winters, als er sneeuw ligt, als „rodelbaan" kan worden gebruikt."

"Naar het Noordwesten, waar de heuvel steilere hellingen krijgt, opent zich van den heuveltop een doorzicht over den groten vijver, die uit de ontgraving van het zinkgat zal ontstaan en waaraan ter rechterzijde het centrale restaurant met speeltuin, doolhof en siertuinen is gedacht. Het restaurant met zijn terrassen aan het water, waar men van het prachtig wijde gezicht over het water en de weiden en bosschen aan de overzijde zal kunnen genieten, zal een centraal punt zijn, van waaruit men allerlei aantrekkelijke plaatsen in het bosch gemakkelijk zal kunnen bereiken en dat omgekeerd voor hen, die willen rusten, gemakkelijk te vinden en bekoorlijk gelegen zal zijn. Men zal er dan ook per auto kunnen komen, evenals te water, per rijwiel, te voet of te paard. Voor deze viervoeters zal er een eenvoudige gelegenheid moeten zijn, waar zij tijdens het verblijf van hun berijders, onderdak kunnen vinden.

Het restaurant zal zijn bezoekers, elk naar hun aard en verlangen, verschillende attracties moeten kunnen bieden. Aanlegplaatsen voor kano's en roeibooten, waarmede men op den vijver vaart, terrassen waar ouderen rustig van het uitzicht kunnen genieten, een speeltuin en een doolhof voor de rusteloze jeugd en in de onmiddellijke nabijheid een complex sier-

MAQUETTE VAN HET AMSTERDAMSCHES BOSCHPLAN.
SPEELWEIDE EN SPEELVIJVER, GEZIEN VAN UIT HET N.O.

tuinen, dat gedeeltelijk aan den vijver en gedeeltelijk in het bosch gelegen, door zijn vele bloemen een zeer kleurig element in het bosch zal vormen, verder eenige tennisbanen, dit alles is in het plan voorzien en kan geleidelijk tot stand komen, naarmate het bosch opgroeit en daarmee ook de mogelijkheid van exploitatie van het restaurant toeneemt.

Van den heuveltop opent zich naar de Zuidzijde een vergezicht over een door een verdiept gedeelte langs den heuvelvoet loopend sierwater naar een verder Zuidwaarts gelegen vijvervormige verwijding van den voornaamsten waterweg door het bosch, dien men dan verder met den blik volgen kan tot in de nabijheid van den Burgemeester Colijnweg. Enkele kleine boomgroepen op de hellingen en grasvlakten markeeren schaal en afstand voor het oog.

Een zware boschbeplanting op de Oostelijke helling van den heuvel onttrekt de nabije bebouwing van Amstelveen volledig aan het oog."

„Langs deze zijde van den heuvel afdalende, bereikt men Oostwaarts eerst het centrum voor de paardensport en vervolgens het sportcentrum, die beide langs den ontworpen ingang tegenover de Kalfjeslaan (ter plaatse waar zich thans de Nieuwe Kalfjeslaan bevindt) ook direct van den Amstelveenscheweg bereikbaar zullen zijn. Het centrum voor de paardensport is ontworpen als een „buitenmanège" met de daarvoor benodigde gebouwen; er zal gelegenheid zijn tot het houden van springoefeningen, schoonrijden en dergelijke meer, terwijl de ruiters van daaruit verschillende tochten door het

bosch zullen kunnen maken. Op deze wijze zullen langgevoelde behoeften op dit gebied kunnen worden vervuld en zijn de ruiters niet meer in die mate op de duinen of het Gooi aangewezen, wanneer zij buiten willen rijden.

Het sportcentrum (groot ruim 30 ha) is zoo dicht mogelijk bij de bestaande en toekomstige bebouwing geprojecteerd. Het zal door geboomte worden omzoomd, terwijl ook verschillende beplante wegen en paden erdoorheen zullen voeren, zoodat wandelaars naar de sportbeoefening zullen kunnen kijken op de wijze, waarop dit thans bijvoorbeeld op enkele gedeelten van den Zuidelijken Wandelweg het geval is. Er is gerekend op den aanleg van voetbal-, hockey-, korfbal- en cricketvelden, benevens tennisbanen, terwijl ook een afzonderlijk gelegen atletiekbaan als omsluiting van een voor bijzondere wedstrijden te gebruiken sportveld is voorzien. Al deze velden zullen dienen voor de beoefening der georganiseerde sport. Zij zullen dus aan verenigingen worden verhuurd, die ze op vaste tijden en dagen zullen bespelen. Daarnaast zal op verschillende speelweiden in het bosch de mogelijkheid bestaan, op vrije middagen bepaalde terreingedeelten voor vrije sportbeoefening aan te wijzen. Aldaar kunnen dan doelpalen worden opgesteld en na afloop van het spel in daarvoor aan te brengen bergloodsen wederom worden opgeborgen. Op deze wijze, die in Engeland veelvuldig en met succes wordt toegepast, kan de kostbare en slechts voor een beperkt aantal sportbeoefenaren toereikende aanleg van de speciale, afgesloten sportterreinen worden beperkt en kan de sport tevens meer onder het publiek worden gebracht.

Van het restaurant bereikt men langs de Noordzijde van den

MAQUETTE VAN HET AMSTERDAMSCHES BOSCHPLAN.
GROOTE VIJVER MET RESTAURANT, GEZIEN VAN UIT HET Z.W.

grooten vijver in enkele minuten het openluchttheater, dat op een rustige plek temidden van het bosch is ontworpen. Het zal van bescheiden omvang zijn, cirkelvormig van aanleg, met amphitheatergewijze oplopende rijen banken, ruimte biedend voor 1000 à 1200 zitplaatsen; kleedruimte en berging voor requisieten kunnen in het omringende geboomte onzichtbaar worden opgesteld.

De toegangsweg wordt zoodanig ingericht, dat deze ten behoeve van het gebruik van het theater voor uitvoeringen van spel, muziek en dans, met auto's bereden kan worden, waarvoor parkeergelegenheid op bescheiden schaal aanwezig zal zijn. Het terreingedeelte zal door een niet bevaarbaren waterloop worden omgeven, zoodat het gemakkelijk kan worden afgesloten tijdens de voorstellingen.

Meer naar het Zuiden, aan den grooten vijver tegenover het restaurant, is een groote speelweide ontworpen, die in twee deelen is ingedeeld. Het deel nabij den vijver is voor de ouderen bestemd; gescheiden daarvan door schaduwrijke lanen, met banken en bloemen, ligt de speelplaats voor de kinderen, die er ook een plaatsvrijver zullen vinden.

Zoals reeds werd vermeld, zal men van het restaurant over den grooten vijver en de speelweiden heen een ver uitzicht hebben tot diep in het daarachter liggende bosch. Daarom is de speelweide zoodanig ontworpen, dat zij landwaarts iets oploopt en van beide zijden door boschpartijen en uitloopers daarvan wordt geflankeerd. De blik wordt daardoor op verschillende afstanden als door coulissen gevangen en door fraaie begrenzingen geboeid. Aan het einde is een sierlijke pergola ont-

worpen, die schaal en grootte van de open ruimte bepaalt. Achter deze speelweiden ligt, diep in het bosch verscholen, een kleine, door verschillende watertjes doorsneden, open ruimte, die als broedplaats voor watervogels zal kunnen dienen, die zich hier ongestoord kunnen nestelen.

Ongeveer op dezelfde hoogte, meer Oostwaarts, is een der beide onbeplante grasvlakten ontworpen, waarop in noodgevallen door vliegers landingen zullen kunnen worden uitgevoerd. Hoewel dit gebruik er slechts zelden van zal behoeven te worden gemaakt, zal deze vlakte veiligheidshalve niet door het publiek betreden mogen worden. Het ligt in de bedoeling, haar tot hertenkamp te bestemmen, zoodat zij toch een levendig element in het boschcomplex zal vormen.

In het aan de overzijde van den voornaamsten waterloop gelegen groote boschgedeelte zal een beschutte open grasvlakte gelegenheid bieden tot het nemen van zonnebaden, terwijl langs het water wederom een speelweide wordt aangetroffen, waarop „vrije" sportterreinen kunnen worden uitgezet." Het wegensysteem in het Boschplan voorziet in autowegen, fietswegen, wandelwegen en ruitersporen. De autowegen, behalve de reeds bestaande Burgemeester Colijnweg, doorsnijden het bosch niet, maar volgen in hoofdzaak den buitenomtrek, terwijl enkele korte „spruiten" van dezen ringweg de tribune bij de finish van de roeibaan en het hoofdrestaurant voor auto's bereikbaar maken. Langs de autowegen worden op daartoe geschikte plaatsen eenvoudige parkeergelegenheden aangebracht, waar autorijders, die in het bosch willen wandelen, hun wagen kunnen laten staan.

MAQUETTE VAN HET AMSTERDAMSCHES BOSCHPLAN.
FINISH VAN DE ROEIBAAN, GEZIEN VAN UIT HET WESTEN.

Ten aanzien van de wandel- en fietswegen zegt de toelichting: „Deze wegen zijn het, die de bezoekers in staat moeten stellen, het bosch in alle richtingen op telkens andere plaatsen te door- kruisen en alle bijzondere punten direct of langs aantrekkelijke omwegen te bereiken. Het stelsel is daartoe met zorg getra- ceerd, waarbij uitgegaan is van het beginsel, dat wielrijders en wandelaars elkander zoo min mogelijk mogen storen. De rijwielpa- den en wandelwegen, die zooveel mogelijk op onderling ver- schillende wijze zullen worden verhard, zijn daartoe van elkaar gescheiden ontworpen en worden alleen bij elkander gebracht bij de bruggen en dammen over de waterlopen en bij de beide onderdoorgangen onder den provincialen weg.

De lengte der op het plan ingetekende rijwielpaden bedraagt rond 37 km, die van de wandelwegen en paadjes rond 73 km.“ Over de ruiterspaden citeeren wij:

„Het ligt voor de hand, dat de buitenmanège met de daarbij be- hoorende stallen het centrale punt moet zijn, vanwaar de ruiters- paden naar verschillende richtingen het bosch invoeren. In de eerste plaats is er een ruiterspad ontworpen, dat van den hoofd- ingang over de glooiende vlakke en door de bosschen naar het restaurant bij den vijver voert (met een aftakking naar de manège). Dit pad is — eenigszins in afwijking met de overige ruiterspaden, die zooveel mogelijk op voldoende afstand van de fiets- en wandelwegen zijn gehouden — over een deel van het hoofdtracé min of meer samengeweven met den wandelweg, die in dezelfde richting voert. Het ligt in de bedoeling, dit speciale ruiterspad een meer monumentaal karakter te geven, opdat het zich zal kunnen ontwikkelen in den trant van de be- roemde „Rotten Row“ in het Hydepark in Londen, waar men flaneert om te zien en gezien te worden en vooral de wandelaars het sierlijk bewegen van ruiters en amazones zullen kunnen gadeslaan. Het geheele samenstel van ruiterspaden, ter gezamen- lijke lengte van 13 km, zal gelegenheid bieden tot het maken van tochten van langeren duur, waarbij verschillende bekoor- lijke plaatsen van het bosch bezocht kunnen worden.“

Belangrijk en karakteristiek voor dit boschproject in polderland is zijn rijkdom aan water. Ik acht dit zeer juist gezien en buitengewoon aantrekkelijk. Hierin is een waterstaatkundige nood- zakelijkheid: het waarborgen van een voldoende waterberging en de mogelijkheid van een goede afwatering in een diepen polder, uitgewerkt tot een element van typische ruimtewerking, dat aan dit bosch t.z.t. een zeer eigen karakter zal verleenen, dat natuurlijk voortkomt uit de terreingesteldheid. De toelich- ting omschrijft dit stelsel van waterwegen als volgt:

„Behalve de reeds genoemde, uit de ontgraving van het z.g. zink- gat voortgekomen, groote vijver, met de eilandengroep aan de Westzijde, zullen nog eenige kleinere vijvers ontstaan, die onder- ling worden verbonden door wateren van verschillende breed- ten en sierlijk wisselend beloop. Nu eens zullen zij de open vlakten doorsnijden, om dan weer in de donkerten van het bosch te verdwijnen.

Voor een deel zullen zij bevaarbaar zijn voor kano, roeiboort of „pierelegochel“, voor het overige zullen zij worden afgesloten en het karakter van „sierwater“ verkrijgen, waarin een weel- derige waterflora zich zal kunnen ontwikkelen. De vaarwateren zullen daarentegen slechts een mooie, passende oeverbeplan- ting kunnen verdragen en zullen, wil men er werkelijk kunnen blijven varen, op geregelde tijden schoongemaakt moeten worden.

Bij de uitvoering van de roeibaan bleek de noodzakelijkheid, om de uitgravingen in het algemeen te beperken tot een diepte van ten hoogste 2.50 m beneden terreinhoogte. Aangezien ten behoeve van een goede ontwatering het waterpeil in het bosch zal moeten worden afgemalen tot 1.50 m beneden de normale terreinhoogte (d.i. 5.50 m—N.A.P.), zullen de boschwaten dus ongeveer 1 m diep zijn. Voor het spelevaren is deze diepte voldoende, doch voor het wedstrijdroeien op de roeibaan moet minstens 2 m water aanwezig zijn. Aangezien de roeibaan en nader te noemen technische redenen niet dieper kan worden uitgegraven dan de wateren in het bosch, volgt hieruit, dat het

water in de roeibaan 1 m hoger komt te liggen dan het water in het bosch.

Er dient dus rekening te worden gehouden met de volgende hoogteverschillen tusschen de buitenwateren en het bosch, welke het maken van eenige kunstwerken ten gevolge hebben. Tusschen het Nieuwe Meer (peil 0.60 m—N.A.P.) en de boven- tocht van den Buitendijkschen Buitenvelderschen Polder (peil 1.50 m—N.A.P.) vormt de bestaande schutsluis in de Koenen- kade de verbinding. Daarnaast wordt thans een nieuwe schut- sluis gebouwd, die het niveauverschil van rond 4 m tusschen het Nieuwe Meer (0.60 m—N.A.P.) en de roeibaan (4.50 m— N.A.P.) zal moeten overbruggen. Verder zal nog een overtoom tusschen roeibaan en boschwaten (peil 5.50 m—N.A.P.) noodig zijn, om het bosch van het Nieuwe Meer te water te kunnen bereiken. Daarna zal men het geheele bosch langs verschillende waterlopen door kunnen varen en via de onderdoorgangen onder den provincialen verkeersweg ook het Zuidelijk bosch- gedeelte kunnen bereiken. Nabij het splitsingspunt van den Oosteinderweg in Aalsmeer zal dan nog een overtoom moeten worden gebouwd, om het 4 m hoger gelegen water van den Peel (1.50 m—N.A.P.) te kunnen bereiken.

Ook te water zullen dus tochten van verschillend tracé en af- wisselende lengte kunnen worden gemaakt. Uit den aard der zaak zullen op den duur in het bosch zelf op enkele plaatsen aanlegsteigertjes met bootenbergloodsen ontstaan. In het plan zijn de meest geschikte plekken daarvoor aangegeven, waarbij erop is gelet, dat de hierbij onmisbare gebouwen steeds in de beplanting verscholen zullen kunnen worden geplaatst. Deze gebouwen dienen bij gebleken behoefte en exploitatiemogelijk- heid door de exploitanten zelf te worden opgericht.

De verschillende wegen zullen over deze waterlopen dienen te worden heengevoerd door middel van bruggen en dammen. Om het aantal dezer kunstwerken zooveel mogelijk te beperken, worden, zooals reeds is opgemerkt, de, overigens van elkaar gescheiden gehouden, wegen voor verschillend gebruik, bij de bruggen bij elkaar gebracht. Niettemin blijft er bij een terrein van dezen grooten omvang een betrekkelijk groot aantal brug- gen noodig, wil men de practische bereikbaarheid der verschil- lende onderdeelen onderling niet te zeer schaden.

De overgangen zijn in drie verschillende typen te onderscheiden:

- hoog gelegen bruggen over de vaarwateren;
- laag gelegen bruggen of vlonders over de sierwateren;
- voor de ruiterspaden zooveel mogelijk dammen in de sier- wateren.

Deze onderscheiding van de onderling in uiterlijk verschillende overgangen zal zich op karakteristieke wijze in het landschaps- beeld uiten.“

Over de beplanting zegt de toelichting o.m. het volgende:

„De op het Boschplan aangegeven boschpartijen zullen in het

algemeen bestaan uit hoog-opgaand geboomte, met een bij- behoorende onderbeplanting. In eersten aanleg zal het struik- gewas sterk domineeren. Dit groeit nl. sneller op, hetgeen het voordeel heeft, dat de daartusschen geplante boomen, die het latere bosch zullen vormen, gedurende de eerste jaren beter tegen te sterke weersinvloeden worden beschermd. Tevens zal het opschietend struikgewas — dat zoo zal worden gekozen, dat het later, zij het ook na sterke uitdunning, als blijvende onderbeplanting dienst kan doen — het vormen van de voor een goeden boomgroei benodigde humuslaag bevorderen en er toe bijdragen, dat het eigenlijke „boschklimaat“ spoediger ont- staat.

Ter oriëntering worden genoemd als boomsoorten, die voor het opgaande hout in aanmerking komen: eik, beuk, berk, linde, populier, esch, eschdoorn, wilg, enkele naaldbhoutsoorten, enz., terwijl voor onderbeplanting o.a. in aanmerking kunnen komen: meidoorn, zwarte els, vlier, lijsterbes, hazelaar, Geldersche roos, vogelkers, hulst, taxis, enz.

Verder zullen verschillende woudbloemen op den boschbodem voorkomen, zooals anemonen, wilde hyacinthen, lelietjes der dalen, enz.

Wat de inrichting van het bosch betreft, dient in de eerste plaats te worden voldaan aan den eisch, dat het tijdens zijn groei als geheel zooveel mogelijk tegen de heerschende winden wordt be- schermd. Daartoe zullen langs de daarvoor aangewezen bosch- randen, met name op de mede voor dit doel verflauwde taluds der omringende dijken, minstens 25 m breede „windsingels“ worden aangebracht, bestaande uit een beplanting, die voor dit doel geschikt is. Hiervoor komen dus slechts de windvaste soorten in aanmerking, zooals peppels, schietwilgen, eiken, eschdoorns, esschen, enz., met bijbehoorende onderbeplanting van meidoorns, zwarte elzen en vlier.

Achter deze windsingels zal het bosch voor een groot deel be- staan uit „gemengd bosch“, dat is een bosch, waarin de eigen- lijke typen uit het Noordwest-Europeesche woud min of meer volledig voorkomen. Het ligt in de bedoeling, deze boschpartijen het karakter te geven van een z.g. „plenterbosch“, waarbij dus z.g. kaalslag wordt vermeden, doordat bij voortdurende en regel- matig voor vernieuwing van het boombestand wordt gezorgd. Het „plenterbosch“ wordt dan ook gekarakteriseerd door de omstandigheid, dat men er slechts de boomen in verschillende leeftijden bij elkaar aantreft.

Als gemengd bosch zullen b.v. de boschpartijen ten Westen van de beide vijvers worden aangelegd.

Voor het overige zal de bebosching in bepaalde boschkarakters worden ingedeeld, waarin enkele boomsoorten of combinaties van boomsoorten, groepsgewijze domineeren. Elk van deze boschgedeelten zal dus hierbij een meer speciaal type vertegen- woordigen en daardoor een eigen karakter te verkrijgen.“

HET AMSTERDAMSCHES BOSCHPLAN. ENKELE BEPLANTINGEN.

De waterstaatkundige problemen, die bij het Boschplan moesten worden opgelost, zijn interessant. Wij halen hieromtrent uit de toelichting het volgende aan:

„Allereerst wordt eraan herinnerd, dat het bosch gesticht wordt in drie polders, nl. den Buitendijkschen Buitenvelderschen Polder, den Rietwijkerorderpolder en een deel van den Zwartten Polder of Schinkelpolder.

Deze polders hebben een waterpeil, dat slechts weinig van elkaar verschilt en gemiddeld ongeveer 4.60 m—N.A.P. bedraagt. Er is dus alle aanleiding, om bij de totstandkoming van het Bosch de drie polders tot één waterstaatkundige eenheid te vereenigen door den dijk tusschen Buitendijkschen en Buitenvelderschen Polder en Rietwijkerorderpolder te vergraven en een open verbinding tusschen laatstgenoemde polders en den Zwartten Polder of Schinkelpolder tot stand te brengen. Hierdoor zal dus in het geheele bosch eenzelfde waterstand ontstaan.

Een uitzondering hierop maakt de roeibaan, waarvan de waterstand, zooals vermeld, 1 m hooger zal moeten liggen, om over de voor het wedstrijdroeien vereischte waterdiepte van minstens 2 m te kunnen beschikken. Oorspronkelijk heeft het wel in de bedoeling gelegen, om ook de roeibaan op het peil van het bosch te brengen, doch, zooals reeds werd opgemerkt, moest van een diepere ontgraving van den bodem worden afgezien. Tijdens de uitvoering werd namelijk een sterke verticale kwel geconstateerd, die bij diepere ontgraving onvermijdelijk tot ernstige bezwaren aanleiding zou hebben gegeven.

In de bestaande polders staat het water in de slooten ongeveer 0.80 m onder de gemiddelde terreinhoogte, terwijl de grondwaterstand in de terreinen tusschen de slooten gemiddeld 0.20 m hooger ligt dan het waterpeil in de slooten; in tijden van veel regen en weinig verdamping in het najaar en in den winter kan de grondwaterstand zelfs nog beduidend hooger zijn.

De ter zake deskundige leden van de Boschcommissie zijn tot de conclusie gekomen, dat het voor den optimalen groei van het bosch noodzakelijk is, den grondwaterstand blijvend te houden op een minimum-diepte van 1 m onder terreinhoogte. Dit is niet alleen een vereischte voor den groei van de boomen zelf, maar is ook absoluut noodzakelijk om een bosch te verkrijgen, dat tegen stormen bestand is. Slechts op deze wijze kan het wortelgestel van de boomen zich verticaal naar beneden ontwikkelen en in den grond als het ware verankeren, hetgeen het eenige middel is om de boomen bij storm voor omwaaien te behoeden.

Over de uitvoering tenslotte vinden wij in de toelichting bevestigd, dat het Boschplan zich in het bijzonder leent voor uitvoering in werkverschaffing.

„Dit vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat de verschillende

werkzaamheden voor het overgrote deel van zoo eenvoudigen aard zijn, dat zij zonder groot bezwaar door ongeschoolde werklieden kunnen worden uitgevoerd.

In de eerste plaats de grondwerken, die den grootsten post vormen in de kostenraming en die in twee hoofdgroepen zijn te verdeelen:

a. Het ontgraven van de vijvers en waterlopen met hun flauwe taluds en het afgraven van den dijk tusschen den Buitendijkschen Buitenvelderschen Polder en den Rietwijkerorderpolder vordert een aanzienlijk grondverzet. De hieruit vrijkomende grond moet namelijk worden verwerkt aan het vervoeren en vervormen van de bestaand blijvende ringdijken, het dichten der vele aanwezige poldersloten, het aanbrengen van verschillende bescheiden terreinverhoogingen en het opwerpen van den ontworpen heuvel;

b. De uitvoering van het drainage-stelsel vereischt eveneens een intensief graafwerk, dat, evenals het vorengenoemde, practisch geheel door ongeschoolden kan worden verricht. Dan zijn er de autowegen en de rijwielen-, wandel- en ruiterspaden, die gezamenlijk een aanzienlijke lengte zullen verkrijgen en waarvan de constructie zich eveneens zeer wel leent, om door ongeschoolde werklieven te worden uitgevoerd.

Voorts kan het aanplanten grootendeels door ongeschoolden geschieden, zoodat ten slotte de verschillende kunstwerken overblijven, die wel groot in aantal zijn, doch in de begrooing slechts een bedrag van rond 9 % uitmaken. Blijkens de bij de uitvoering van de werken voor het roeibaancomplex opgedane ervaring, kunnen deze kunstwerken bovendien zeer wel in werkverschaffing worden uitgevoerd, mits een deel der tewerkgestelden uit geschoolde arbeiders bestaat. Practisch gesproken leent het omvangrijke werk zich dus als geheel uitstekend voor uitvoering in werkverschaffing.

Wij meenen met deze aanhalingen uit de toelichting van Ir. de Graaf te kunnen volstaan. Wij geven er de voorkeur aan, op de kostencijfers, die in het laatste deel van de toelichting zijn genoemd, niet in te gaan, aangezien Ir. de Graaf ons mededeelde, dat deze niet definitief zijn. Dat de kosten, voor den aanleg van een boschpark van niet minder dan 895 ha, een groot aantal miljoenen zullen beloozen, spreekt vanzelf. Wij meenen, dat deze aan dit plan buitengewoon goed besteed zullen zijn. Het is een plan van breede allure, dat der hoofdstad waardig is. En dat ons in het bezit zal stellen van een „recreatiegebied, dat door zijn omvang en zijn aard eenig zal zijn in ons land.”

Moge het tot stand komen, tot zegen van de hoofdstad en haar bevolking, en tot vreugde van de na ons komende geslachten.

v. d. S.

PRIJSVRAAG COBOUW.

In het nummer van 22 Januari 1937 van CoBouw, Centraal Orgaan voor de Bouwwereld, is gepubliceerd het Programma van een prijsvraag voor een Week-end-huisje. De Permanente Prijsvraagcommissie (P.P.C.) is verplicht er op te wijzen dat de opzet van deze Prijsvraag in strijd is met hetgeen in de Algemeene Prijsvraagregelen aangaande Studieprijsvragen en an-

dere algemeene Prijsvragen is bepaald. Zij ontraadt derhalve den Kunstenaars in deze Prijsvraag mede te dingen.

De Permanente Prijsvraag-Commissie
W. F. GOUWE, Voorzitter.
Ir. H. THUNNISSEN, Secretaris.

PRIJSVRAAG RAADHUIS AMSTERDAM.

Vragen en antwoorden, III.

55. Blijft in de toekomst de as der straten Oosteinde en Westeinde op de huidige plaats? Zoo niet, welke breedte moet voor deze straten en aansluitende bruggen over de Singelgracht worden aangehouden?

De ontwerper is hierin vrij, doch hij moet zich houden aan de voorschriften der Bouwverordening ten aanzien van de breedte der straten, en hij moet rekening houden met de verkeerseischen.

56. Kan de gemiddelde hoogte van den waterstand in de Singelgracht worden opgegeven in verband met eventueel te projecteeren aanlegsteiger?

De gemiddelde hoogte van den waterstand in de Singelgracht over de laatste jaren is —.45 ÷ A.P. Hoogste stand A.P., laagste stand —.60 ÷ A.P.

57. Op blz. 24 van het programma wordt een diepte-maat van ± 6 m verplicht gesteld voor de kantoorlokalen in het werkgedeelte. Moet deze diepte-maat ook worden aangehouden voor de bureaux, welke op den beganen grond dienen te worden ontworpen, t.w. bevolkingsregister, verkiezing- en passenbureau, belastingen en gemeente-ontwanger, of mogen deze bureaux ieder ontworpen worden in één kantoorruimte van groote afmetingen?

In antwoord op deze vraag en op de vragen 62 en 73, en mede wellicht ter verduidelijking van het antwoord, gegeven op vraag 41, zij medegedeeld, dat de eenheid van 25 m² oppervlakte voor de kantoorlokalen speciaal geldt voor die bureaux der Secretarie, welke onder C, pag. 33 van het programma worden genoemd. Voor de bureaux der Secretarie, genoemd onder B, pag. 29 e.v., geldt deze eisch niet. Hier worden ruimten gevraagd, waarvoor de eischen in dit gedeelte nader zijn omschreven.

De ontwerper is vrij, de bureauruimten onder B genoemd al of niet van bovenlicht te voorzien. Voor de kantoorlokalen op de verdiepingen is bovenlicht niet gewenscht.

58. Kan toegestaan worden, dat de grootste bureaux (bevolkingsbureau e.a., belastingen) worden ontworpen in verschillende gedeelten, welke niet onmiddellijk aan elkaar grenzen, doch wel op dezelfde verdieping liggen? Dit kan worden toegestaan.

59. Is het verplicht de publieke ruimten van die der ambtenaren over de volle verdieping-hoogte af te scheiden? In het algemeen is dit verplicht, doch dit geldt uiteraard niet voor de ruimten, genoemd onder B, hoofdstuk IV.

60. Zijn er in het werkgedeelte afdelingen, waar het gewenscht is, loketnissen te ontwerpen, waarin het publiek geheel of gedeeltelijk afgescheiden van het overige wachtende publiek, zich rustig met de ambtenaren aan het loket in verbinding kan stellen?

In het algemeen zal dit niet noodig zijn. Het kan echter aan den ontwerper worden overgelaten, om in sommige bijzondere gevallen met dergelijke voorzieningen rekening te houden.

61. In het Bouwkundig Weekblad Architectura No. 2 van 9 Januari jl. wordt de 2e vraag met „ja” beantwoord. Waarop slaat dit „ja”. Op het laatste gedeelte van de vraag? Volgens blz. 28 van het programma moeten er 2 trouwkamers en 2 wachtkamers 3e klasse komen. Die wachtruimten mogen ook tot één ruimte worden vereenigd. Daaruit zou m.i. dus volgen, dat voor de 3e klasse geen 2 toegangen noodig zijn, doch met één toegang voor beide wachtkamers kan worden volstaan. Is dat juist? Ter verduidelijking van het antwoord, gegeven op vraag 2, zij medegedeeld, dat elke klasse der trouwkamers een afzonderlijken ingang moet hebben, en dat inderdaad bij de trouwkamers derde klasse, waarvan er 2 zijn voorgeschreven, een gemeenschappelijke toegang toegelaten is, al wordt dit niet geëischt.

62. Moeten alle kantoorruimten onderverdeeld worden in kamers van 25 m² of mogen gedeelten daarvan bestaan uit ruime zalen, gedeeltelijk met bovenlicht? Zie antwoord op vraag 57.

63. Mag behalve de twee perspectievische schetsen van de door den ontwerper gedachte groepeerings van de bouwmassa's ook nog ingediend worden één perspectievische schets van het inwendige van traphal of burgerzaal? Een derde schets wordt niet toegelaten. Overigens is de ontwerper vrij in zijn keuze.

64. Mogen op de situatietekening schaal 1 à 1000 ter onderscheiding van tramverkeer, autoverkeer, rijwielverkeer en voetgangersverkeer de verschillende verkeerslijnen in verschillende, niet zwarte, kleuren worden ingeteekend? Hiertegen bestaat geen bezwaar.

65. Wie zijn de uitgenoodigde architecten? De namen van de eventueel uitgenoodigde architecten zijn de Jury niet bekend.

66. Zenden de uitgenoodigde architecten hun werk in onder een motto of ondertekenen zij hun werk met hun naam? De eventueel uitgenoodigde architecten moeten aan dezelfde bepalingen voldoen als de overige inzenders.

67. Is een toren met klokkenspel gewenscht? Ja of neen (positief antwoord s.v.p.), daar dit een groot verschil in m² inhoud kan geven? Zulks wordt aan den ontwerper overgelaten.

68. Hoe staat de Jury tegenover de architectuur. Modern Hollandsch of Ultra modern? Positief antwoord gewenscht (Moskou). Objectief.

69. Mag van de 4 gevels en perspectief ook een variant worden ingezonden ter beoordeeling?
Nee. Varianten behoren als een nieuw ontwerp te worden ingezonden (zie programma pag. 17).
70. Mag de expeditieruimte gelegen zijn op een entresol boven de rijwielbergplaats voor 400 rijwielen van bezoekers?
De expeditieruimte moet zowel vanaf de straat als vanuit de rijwielbergplaats voor ambtenaren gemakkelijk bereikbaar zijn.
71. Is het geoorloofd om van op schaal 1 à 100 geteekende plans, doorsneden en gevels fotografische verkleiningen in te dienen op schaal 1 à 200?
Dit zou vooral voor de gevels van zeer veel nut kunnen zijn, omdat deze dan veel gedetailleerder kunnen worden uitgeteekend en men blijft toch voldoen aan het gestelde op blz. 16 onder e., waarbij verlangd wordt o.m. lichtdrukken, donkere lijnen op lichte grond.
Ja, doch daar er slechts schetsen worden gevraagd (zie programma, pag. 9, sub 1), is er geen plaats voor volledig gedetailleerde geveltekeningen. Zie in verband hiermede ook het antwoord op vraag 37 (B.W.A., dd. 23 Januari '37).
72. Wanneer de rechte verbinding tussen de Weteringschans en de Sarphatistraat in een plan wordt tot stand gebracht, is het dan geoorloofd om bijv. het representatieve gedeelte van het Raadhuiscomplex aan de noordzijde van deze rechte verbinding te projecteren, waardoor het o.a. mogelijk is om de feestruimten op het Zuiden te leggen en daardoor het volle zonlicht in de zalen te krijgen, terwijl zij dan ook met het front aan één der hoofdringaders van de stad komen te liggen?
De ontwerper is hierin vrij (zie programma, pag. 21, 5e al.).

73. Blz. 24 van het programma geeft aan voor kantoorlokalen $\pm 25 \text{ m}^2$. Is het de bedoeling, dat b.v. voor Bevolkingsregister, Bureau Verkiezingen en Passenbureau, het voor kantoorruimte bestemde gedeelte wordt verdeeld in kamers van $\pm 25 \text{ m}^2$?
Zie antwoord op vraag 57.
74. Moeten in dit geval de tussenwanden dicht zijn tot aan het plafond of kunnen er glaswanden tot willekeurige hoogte worden toegepast?
Zie antwoord op vraag 59.
75. Moeten Burgemeesterskamer, Vergaderkamer B. en W. en de koffiekamer B. en W. aan elkaar grenzen?
Dit is niet noodzakelijk.
76. Voor Burgemeesterskamer en Vergaderkamer B. en W. is de eisch, dat deze geen hinder van straatruoer ondervinden (blz. 26). Mogen deze kamers dus niet aan de straat gelegen zijn?
Deze vertrekken mogen aan de straat liggen, mits de inrichting zoodanig is, dat zij geen hinder van het straatverkeer ondervinden.

Namens de Jury,

S. R. DE MIRANDA, Vice-Voorzitter.

J. H. MULDER, Secretaresse.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND,
IR. F. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 13 FEBR. 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 7

CENTRALE WERKPLAATS DER K.L.M. OP SCHIPHOL

DIENST OER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

DE WERKPLAATSEN DER K.L.M. OP SCHIPHOL DOOR IR. P. C. TIRION.

Een goed geleid vliegbedrijf zal streven naar het bereiken van een zoo groot mogelijke bedrijfszekerheid en hiertoe de vliegtuigen op gezette tijden uit den dienst nemen, om ze aan een zeer intensieve algeheele controle te onderwerpen.
Daar de eertijds op Waalhaven gevestigde werkplaatsen van de K.L.M. te klein werden voor het steeds groeiend bedrijf en de Amsterdamsche vlieghaven meer en meer het centrum van de burgerluchtvaart bleek te worden, werd besloten tot overbrenging van de werkplaatsen naar Schiphol, waar de Gemeente Amsterdam een naar de eischen des tijds ingericht gebouwencomplex ter beschikking wilde stellen.

Dit complex bestaat uit:

- de centrale werkplaats, een gebouw in afmeting gelijk aan een vliegtuigloods. In de groote hal worden de te controleeren toestellen geheel gedemonteerd; in de aan drie zijden tegen de hal geplaatste zijgebouwen zijn de noodige werkplaats-, magazijn-, schaft- en kantoorruimten ondergebracht.
- de motoren-werkplaats, een vrijstaand gebouw voor de revisie der gedemonteerde motoren;
- een ketelhuis annex transformatorruimte en gasmeterhuisje;

d. een motorproefstand, waar de gereviseerde motoren, alvorens weer in het vliegtuig te worden geplaatst, onder nauwlettende controle kunnen inloopen.

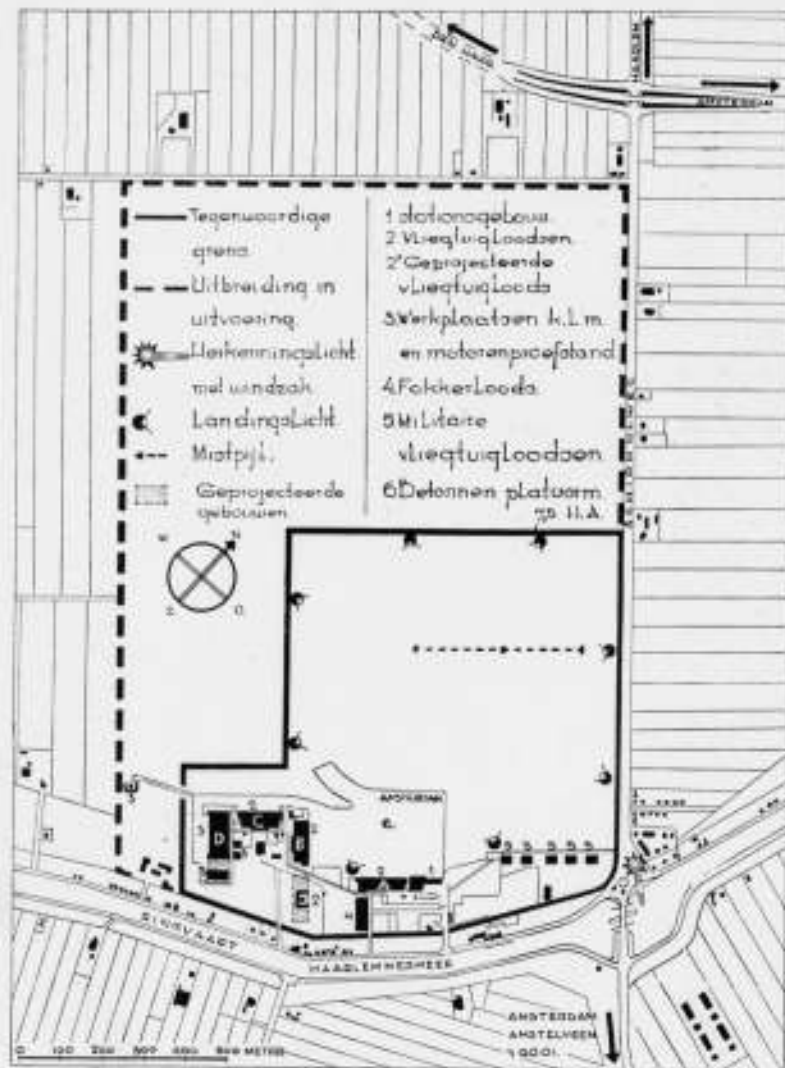
Situatie.

Op ieder vliegveld bestaat het streven de voor het vliegbedrijf noodzakelijke gebouwen zoo compact mogelijk te groepeeren, aangezien een lang bebouwingsfront een sterke beperking van de inzweefgelegenheid beteekent.

Voor het vliegveld Schiphol vormde de dijk met weg langs de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder en de hierlangs staande bebouwing een natuurlijk obstakel; daarom zijn de bij het vliegbedrijf behoorende gebouwen aan de Ringvaartzijde van het veld geplaatst.

Van deze gebouwen zijn, wat de plaatsruimte betreft, de vliegtuigloodsen voor de burgerluchtvaart het belangrijkste. De vorm en afmeting dezer gebouwen wordt, behalve door de grootte der te bergen vliegtuigen hoofdzakelijk bepaald door de eisch, dat het in- en uitbrengen der machines gemakkelijk, d.w.z. zonder veel verplaatsing van andere toestellen moet kunnen geschieden. Dit heeft op Schiphol geleid tot het bouwen van loodsen met een zeer lang deurfront (tot 96 m) bij een diepte van maximaal 40 m.

SITUATIE VAN HET VLEGVELD SCHIPHOL

Indien dergelijke loodsen werden gebouwd met het deurfront naar het vliegveld gekeerd, zou door de langgerekte vorm een te grote lengte aan bebouwingsfront ontstaan. Daarom zijn de loodsen geplaatst langs uitlopers van het vliegveld, waardoor de lengte aan bebouwingsfront vermindert en bovendien nog het voordeel wordt verkregen, dat de vrije ruimte voor de loodsen gelegenheid biedt voor het verrichten van allerlei kleine manipulaties aan de vliegtuigen buiten het eigenlijke vliegveld. Het werkplaatscomplex is geplaatst aan de 2e uitloper van het vliegveld.

Constructie.

De bovenste grondlagen op Schiphol bestaan uit klei vermengd met zeer fijn zand; de vaste zandlaag wordt op ± 10 m onder het maaiveld aangetroffen.

De eerstgenoemde grondsoort bezit in drogen toestand een behoorlijk draagvermogen, doch verweekt zeer sterk na toetreding van water. Dit maakte het mogelijk de zeer grote oppervlakte aan begane grondvloeren binnen de gebouwen, waar voor watertoetreding geen vrees behoeft te bestaan, uit te voeren als niet onderheide gewapend betonplaten, terwijl de gebouwen zelf geheel op houten palen zijn gefundeerd.

De op deze palen geplaatste betonvoetingen, verbonden door gewapend beton randbalken, dragen den bovenbouw, welke is uitgevoerd als staalvakwerkbouw met baksteen vulwanden en stalen ramen.

De buitenmuren bestaan uit halfsteens klinkermetselwerk in specie van 1 cement op 3 zand, aan de binnenzijde met dezelfde specie afgepleisterd; de buitenmuren van de kantoren zijn voor meerdere waterdichtheid uitgevoerd als halfsteensmuur met klamp, waardoor tevens het staalskelet aan de binnenzijde afgedekt kan worden. Om scheurvorming in de plaats te vermijden is hier een strook metaalgaas ingelegd.

De daken zijn afgedekt met bimsbeton kassetten platen, die om de andere met een haakbout aan de gordingen zijn verankerd. De dakbedekking bestaat uit twee lagen teervrij dakvilt bespoten met aluminiumpoeder. Voor de afdichting tegen opstanden is met weefsel gewapend bitumen toegepast, hetwelk kon worden vastgebrand.

Om van een behoorlijke waterafvoer verzekerd te zijn, is de dakhelling voor de groote daken niet geringer dan 1 : 50 gemaakt. De dakhelling is niet gecamoufleerd door borstweringen, welke leiden tot platconstructies met kans op waterverzameling; de waterafvoer geschiedt door naast het gebouw opgehangen goten.

De aannamen voor sneeuw- en windbelasting, alsmede de grootte der in de staalconstructie toe te laten spanningen, zijn gekozen overeenkomstig de normalisatievoorschriften.

Evenals de verticale belastingen worden de windkrachten geheel door het staalskelet opgenomen; er is geen rekening gehouden met de eventuele verstijving, welke ontstaat na plaatsing van de vulwanden en het bimsbeton dak. In alle gebouwen is een volledig windverband aanwezig, dat gedurende den bouw als montageverband heeft dienst gedaan, waardoor het aftuilen der staalconstructie in deze periode nagenoeg geheel overbodig werd.

Aangezien een goede lichttoetreding voor werkplaatsten van het grootste belang is, zijn in de gevels zeer groote raamvlakken geplaatst. Daklichten werden voor de montage-hal niet toegepast, omdat de vleugels der vliegtuigen het van boven invallend licht sterk onderscheppen en dus deze wijze van verlichten minder effectief maken; op de zijgebouwen, waar alleen vliegtuigonderdelen komen, zijn verscheidene daklichten geplaatst. Ook de motoren-werkplaats is over de volle lengte van een daklicht voorzien.

Deze glasdaken zijn uitgevoerd met dubbele dichting om het zoo hinderlijke tochten en de kans op het binnendringen van stof te verminderen.

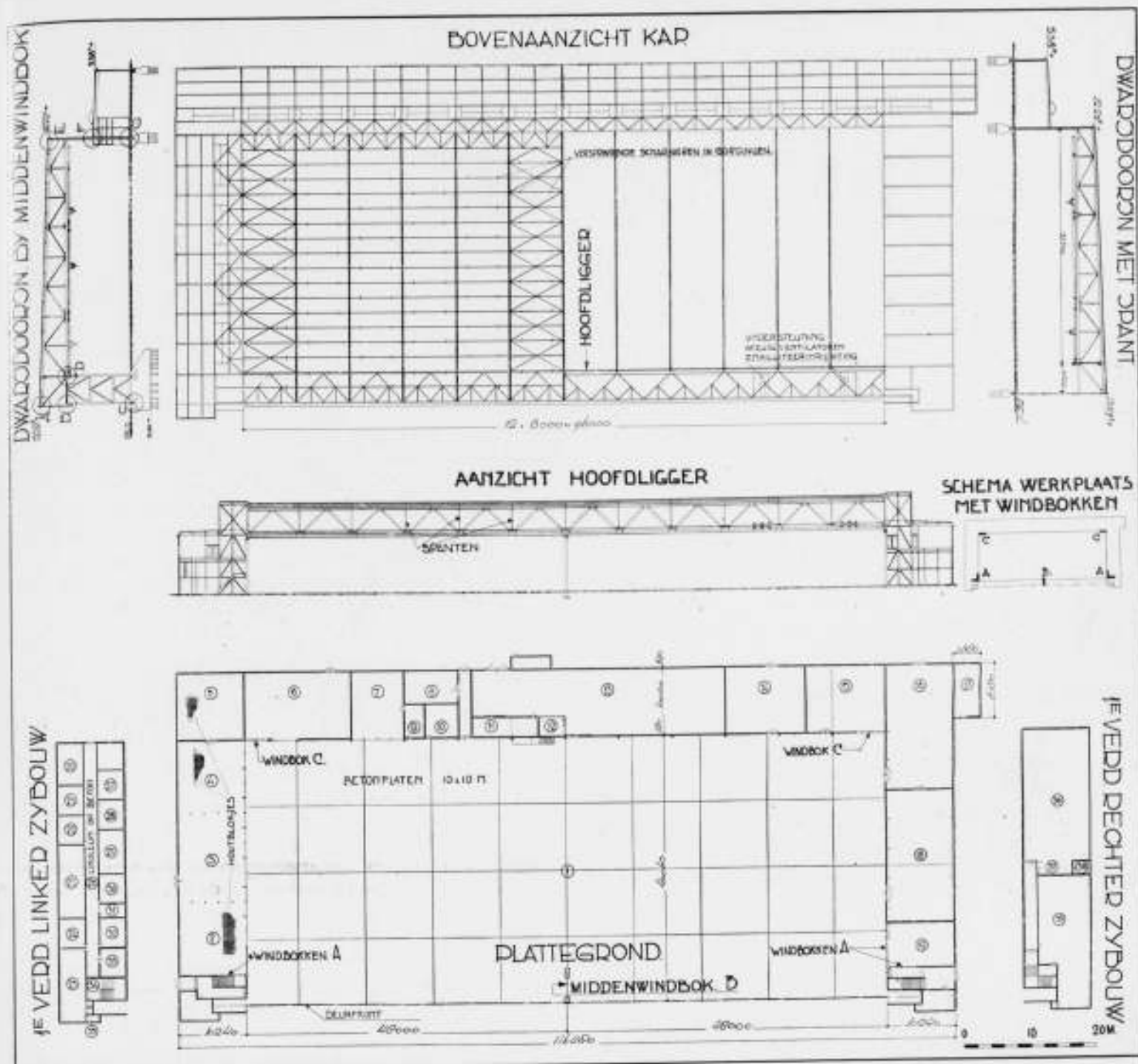
In de kantoren werden bovendien onder de daklichten, ter hoogte van het plafond, glazen legramen geplaatst.

Bij de constructie der stalen ramen is bijzondere zorg besteed aan een goede afdichting, met het oog op de hevige wind- en regenaanval, welke op het open terrein is te verwachten.

De ramen zijn aan alle zijden ingesloten door het staalskelet en de bewegende deelen zijn voorzien van een dubbele aanslag, zooals is aangegeven op de type-teekening. (Zie figuur op pag. 75). De bovenraamdorpel bestaat uit een Z profiel en de onder-raamdorpel uit een U-profiel, waardoor een waterdichte aansluiting tegen het metselwerk wordt gewaarborgd; deze dorpels zijn pasgemaakt tegen het lijf van de stijlen en geheel vastgelascht om het doorslaan van regenwater in de hoeken te voorkomen.

In het bestek was voorgeschreven, dat bij de aansluiting van het metselwerk tegen het staalskelet, de steenen vol en zat in de specie moesten worden gezet om een zoo waterdicht mogelijke aansluiting te verkrijgen.

Ten behoeve van een goede luchtverversing zijn vele hooggelegen ramen beweegbaar gemaakt. Het normaaltype prestinsluiting werd voor de betrekkelijk groote ramen te licht geacht en er bestond groote kans op het hinderlijke doorglijden van het trekkoord. Daarom is een verzawaard type geconstrueerd, waarbij de beweging wordt overgebracht door een ketting.

CENTRALE WERKPLAATS SCHIPHOL. SCHAAL 1 : 800

DIENT DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

1. Montagelooze, 2. Koperslagerij, 3. Lasserij, 4. Bankwerkerij, 5. Radio electriciens, 6. Propeller afdeling, 7. Machinale bankwerkerij, 8. Toilet, 9. Smederij, 10. Gereedschap, 11. Banden en gummi-artikelen, 12. Kantoor, 13. Magazijn, 14. Houtbewerking, 15. Vliegtuigdeelen, 16. Emailleerij, 17. Vuilnisberging, 18. Bekleederij en schilderswerkplaats, 19. Bergplaats, 20 t/m 35. Kantoren, 36. Schaftlokaal, 37. Buffet, 38. Keuken, 39. Wasch- en Kledlokaal.

Centrale Werkplaats.

In een staalvakwerkbouw zal, ook bij zeer zorgvuldige uitvoering, op den duur roestvorming aan de muurstijlen kunnen ontstaan tengevolge van het voortdurend vochtig worden der baksteenwanden. Daarom werd het raadzaam geacht tenminste het hoofdtraagskelet van de groote hal vrij te houden van de buitenwanden.

De halconstructie bestaat uit een zware vakwerkligger, welke het deurfront overspant, dat door één tussensteunpunt is oververdeeld in twee openingen van elk 48 m breedte. In deze hoofdligger dragen de op 8 m van elkaar geplaatste vakwerkspanten, die aan de achterzijde van het gebouw rusten op vrijstaande kolommen.

De spanten zijn opgelegd op de onderrand-knoopplaten van de

hoofdligger en steken als overkragende liggers nog 4.52 m uit. Op de voorpunt van de spanten draagt de afsluitwand van het gebouw boven de deuren; tevens hangt hieraan de draagrail van de groote deuren.

Door deze constructiewijze wordt de hoofdligger vrijgehouden van den glazen voorwand, hetgeen aesthetische en constructieve voordeelen biedt, terwijl de spanten als overkragende liggers tamelijk licht van constructie worden.

De afmeting van de gordingen wordt, zooals bijna steeds het geval is, bepaald door de toelaatbaar geachte doorbuiging, welke voor dit gebouw is gesteld op ten hoogste 1/500 van de overspanning.

De gordingen zijn, om de afmeting te beperken, uitgevoerd als Gerberligger, doorlopend over den bovenrand der spanten,

welke laatste op deze wijze tevens vrij blijven van het bimsbetondak. Om ondanks deze constructiewijze zoo min mogelijk aan stijfheid in te boeten zijn de scharnieren van de naast elkaar gelegen gordingen verspringend geplaatst. De einden van de gordingen zijn vastgelascht op de eronder geplaatste muurstijlen om een gedeeltelijke inklemming van deze uiteinden te verkrijgen, die het mogelijk maakte, ook in het eindvak met dezelfde gordingafmeting binnen de gestelde grens voor de doorbuiging te blijven.

Windverband.

Door het aanbrengen van diagonaalstaven tusschen de gordingen en spanten zijn de buitenste strooken van het dakvlak uitgestijfd. Tegen de aldus gevormde horizontale vakwerkliggers steunen de boveinden van de muurstijlen en hiermede de wanden van het gebouw.

De winddruk wordt door de windliggers overgebracht naar de vertikaal geplaatste vakwerken (windbokken), welke de winddrukreacties naar de fundeering brengen. De plaats der windbokken in het gebouw is, behalve op de plattegrond, ter verduidelijking nog aangegeven in een schemateekening.

Vanzelfsprekend ontstaan door de winddrukreacties zeer groote krachten op de windbokken en moeten aan de fundeering zowel trek- als drukreacties kunnen worden afgegeven. In de teekening is aangegeven de verankering van den voorstijl van den middenwindbok, welke de grootste winddrukreacties moet opnemen.

Montage.

Aangezien een samenstel van twee loodrecht op elkaar staande windbokken een stabiel geheel vormt, werd begonnen met de plaatsing van de zijwindbokken A. Hierna is de middenwindbok B opgesteld met een tijdelijke aftuiging in de langsricting van het gebouw. Daarop kon de hoofdligger worden gemonteerd,

waardoor de middenwindbok werd gekoppeld aan de stabiele zijconstructie.

De hoofdligger werd in verband met zijn lengte en zijn groote gewicht (± 70 ton) in twee stukken gemonteerd.

Deze ligger op drie steunpunten vertoont, onder de nagenoeg gelijkmatige belasting momentennulpunten, ongeveer ter plaatse van het eerste onderrandsknooppunt naast den middenwindbok. In de tegenover dit knooppunt gelegen bovenrandstaaf treden dus slechts geringe krachten op, hetgeen aanleiding was de montage-lasch in deze staaf te leggen.

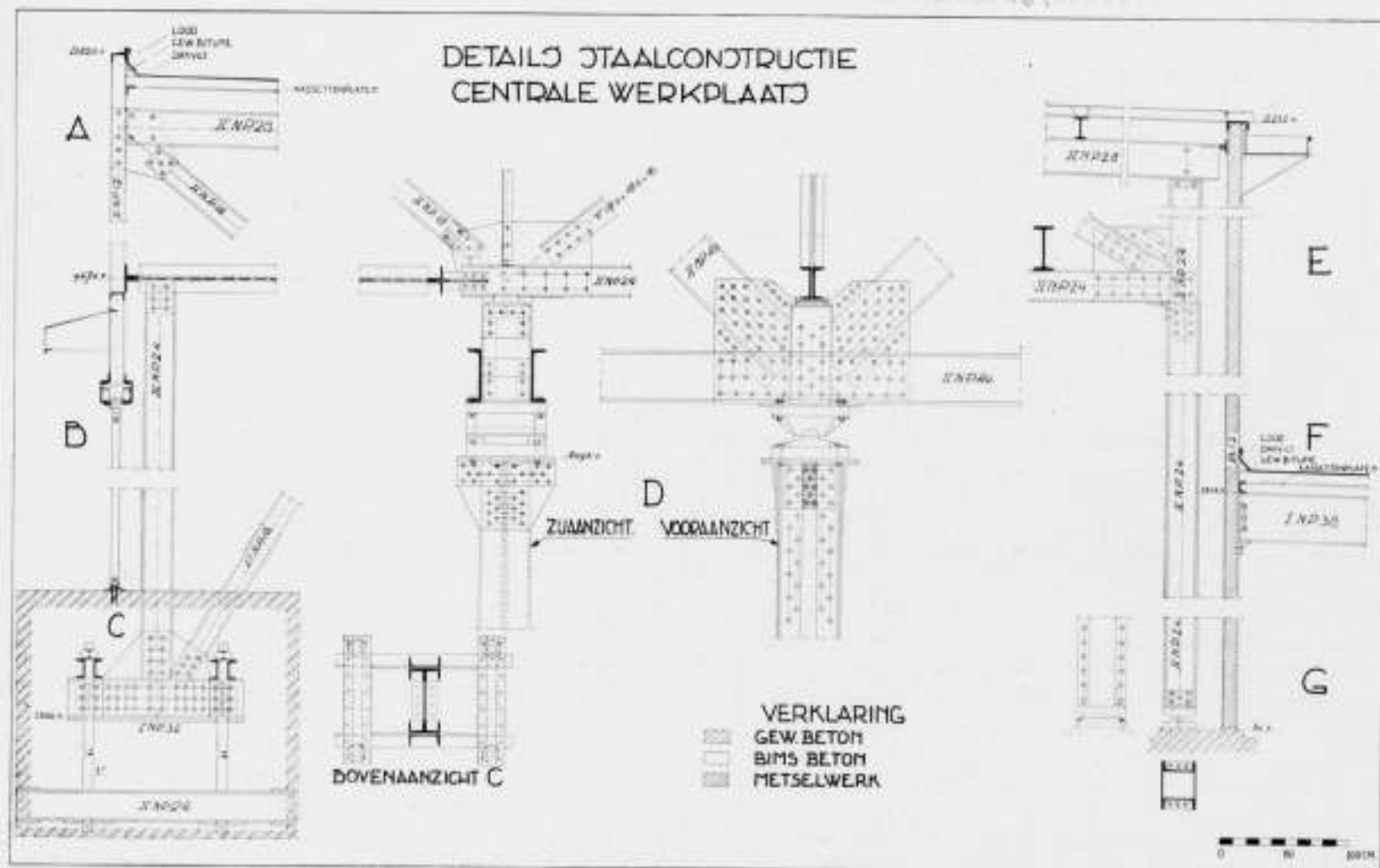
De hoofdligger is dus gemonteerd in twee ongelijke helften; nadat het grootste stuk, reikend tot aan het eerste onderrandsknooppunt voorbij de middenwindbok, was geplaatst, werd het kleinste stuk ingehangen, rustend op dit knooppunt. Hierna is de tegenover dit knooppunt gelegen bovenrandstaaf aangesloten, welke dus door deze wijze van monteren nulstaaf werd voor het eigen gewicht van de ligger.

De hoofdligger werd geconstrueerd met een zeeq van ± 6 cm, overeenkomend met de berekende doorbuiging onder invloed van eigen gewicht en maximum sneeuwbelasting.

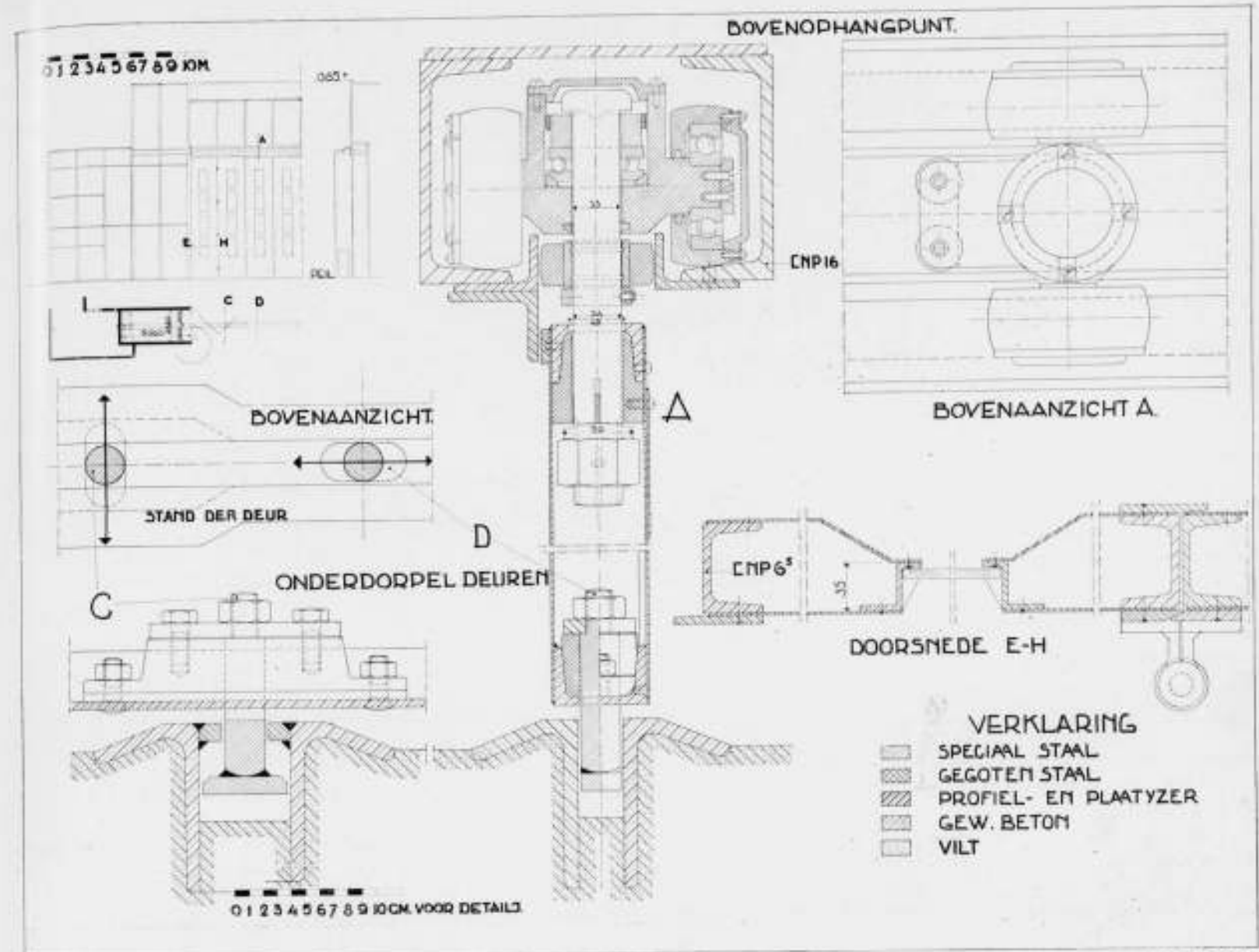
Nadat de hoofdligger geplaatst was, moest de bovenrand, welke over de lengte van 48 m tusschen de windbokken niet knikzeker was, met tuien worden verzekerd, totdat de spanten met het daarbij behorende langwindverband waren gemonteerd en deze functie konden overnemen.

Groote deuren.

Een vliegtuigloods, waar geregeld vele vliegtuigen in- en uitgaan, wordt gewoonlijk voorzien van electrisch bewogen deuren, welke in zeer korten tijd geopend en gesloten kunnen worden. In de montage-werkplaats blijven de meeste vliegtuigen geruimen tijd staan; de deuren worden dus niet vaak bewogen en het is dus niet noodig om het openen en sluiten dezer deuren buitengewoon snel te doen geschieden. Om de hooge kosten

CONSTRUCTIE CENTRALE WERKPLAATS DER K.L.M. SCHAAL 1 A 50 (VOOR DE LETTERS DER DETAILS ZIE MEN DE FIGUREN OP PAG. 71) DIENST DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

GROOTE DEUREN CENTRALE WERKPLAATS DER K.L.M. DETAILS OP SCHAAL 1 A 4. DIENST DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

verbonden aan electrische beweging te ontgaan, zijn in dit gebouw met de hand bewogen deuren toegepast.

Elk der beide deuropeningen van 48 m breedte wordt afgesloten met 24 stalen deuren van 2 m breedte en 8.5 m hoogte. Elke deur is centrisc en draaibaar afgehangen aan een tweewielig rolwagentje, loopend in een kokervormige bovenrail; aan de onderzijde van de deur bestaat de geleiding uit een centrisc pen, loopend door een sleufvormige onderrail.

De deuren zijn twee aan twee gekoppeld door scharnieren langs de lange zijden. Een dergelijk dubbelstel gedraagt zich in gevouwen toestand als één deur, hangend aan twee wagentjes; het is stijf in het vlak door de rails. Aangezien de wagentjes, loopend op kogellagers, in de kokervormige bovenrail behoorlijk tegen verontreiniging zijn beschut, bewegen de deuren zoo licht, dat ze in dezen stand door één man zeer gemakkelijk kunnen worden verplaatst.

De rolwagens moeten zeer kort zijn, opdat de deuren in gevouwen toestand vlak naast elkaar kunnen komen te hangen. Dienengevolge is een dubbelstel in gevouwen toestand niet zeer stabiel; wordt er in dezen stand onder tegen geduwd dan gaan de deuren door de weerstand in de rolbaan onder geringe vervorming eenigszins schuin hangen.

Het verrijden van de deuren geschiedt dan ook het beste in ongevouwen toestand.

De deuropening wordt vrij gemaakt door de dubbelstellen achterenvolgens te verrijden naar in de hoeken van het gebouw geplaatste deurkassen, ze te vouwen en in de kas te schuiven.

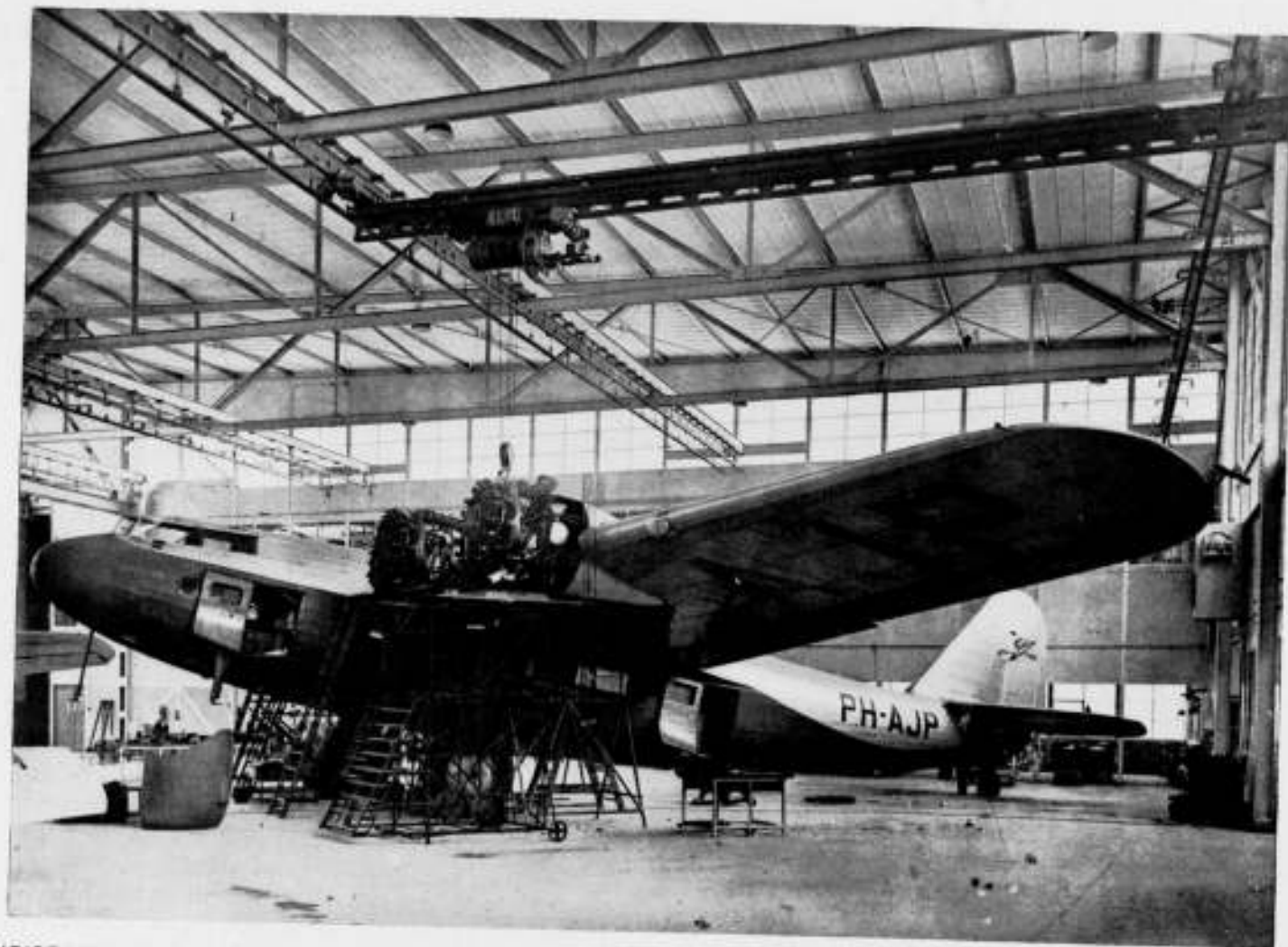
Het vouwen van de deurstellen geschiedt afwisselend binnen- en buitenwaarts om een tochtvrije aanslag mogelijk te maken. Aan de bovenzijde bestaat de tochtafsluiting uit een tegen de hangrail aangebracht hoekijzer. Dit hoekijzer belet tevens het vouwen van de deurstellen tijdens het verrijden. Omdat de deuren bij de deurkas worden gevouwen loopt dit hoekijzer niet over de volle lengte door; de tochtafsluiting langs het laatste gedeelte van de bovenrail wordt gevormd door een paardenharen strook.

De tochtafsluiting aan de onderzijde bestaat uit rubberstrooken, welke door een hefboom op de onderrail worden gedrukt en voor het verrijden worden geheven.

Ter afsluiting van het gebouw is aan den voorwand van elke deurkas een stalen draaideur van 8.5 m hoogte aangebracht, welke zijn aanslag vindt tegen de laatste roldeur in uitgeschoven toestand. In deze draaideuren zijn klinketdeurtjes gemaakt om het gebouw na sluiting van de groote deuren te kunnen betreden.

De stalen pennen aan de onderzijde van de deuren loopen, zooals reeds is aangegeven, in een sleufvormige onderrail en geven aldus geleiding bij het verrijden der deuren. Tijdens den bouw is het voorgekomen, dat een bij de deurkas samengevouwen deurstel door een heftigen rukwind zoo sterk slingerde, dat beide pennen uit de onderrail werden gelicht.

Om een herhaling hiervan te voorkomen is toen het laatste gedeelte van de onderrail, waar de deuren vouwen, alsmede de onderpen van de deuren gewijzigd. De hoekijzers van de onder-

74 INWENDIGE VAN DE CENTRALE WERKPLAATS DER K.L.M. OP SCHIPHOL

DIENT DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

rail worden iets verder uit elkaar geplaatst en voorzien van aan de binnenzijde opgelaschte randen, terwijl aan de onderzijde van elke deurpen een dwarsstuk werd gelascht, evenwijdig aan het vlak van de deur. Worden nu de deuren gevouwen, waarbij het deurvlak loodrecht op de rail komt, dan grijpt de kop van de alomtegenwoordig gevormde hamerbout onder de opgelaschte rand en kan dus niet meer uit de rail lopen.

De bovenhangpen van de deur bestaat uit chroomnikkelstaal, dat speciaal tegen schokken bestand is. Deze pen is zoodanig bevestigd, dat door het gewicht van de deur geen buiging kan ontstaan.

De wedddruk wordt door een stalen rolring overgebracht naar twee geleidingshoekijzers, welke aan de looprail zijn bevestigd. Zoodanig reeds werd vermeld moeten de rolwagens kort zijn, om de deuren in gevouwen toestand vlak naast elkaar te kunnen plaatsen; dit maakte het onmogelijk ze uit te voeren met een dubbel stel wielen. Ter voorkoming van draaiing in de rail is het huis van elke rolwagen voorzien van een staartstuk met twee wielletjes, welke steunen tegen de hierboven genoemde hoekijzers.

De geheel stalen deuren zijn voor de stevigte en voor temperatuurisolatie dubbelwandig uitgevoerd. Het stijl- en regelwerk bestaat uit N.P. 6.5; de 2 mm dikke platen zijn aan de buitenzijde geheel en aan de binnenzijde zooveel mogelijk gelascht. Deze gestrekte platen gingen bij het lasschen sterk trekken, zoodat het noodig was ze eerst met puntlasschen vast te zetten; eerst hierna kon de plaat geheel worden vastgelascht.

Het deurfront is op het Z.W. georiënteerd en ontvangt dus gedurende een groot deel van den dag veel licht. In verband met de wensch naar goede verlichting zijn daarom de deuren voorzien van ruiten met gewapend glas.

Voor de afstelling van de onderrail moest rekening worden gehouden met de doorbuiging, welke de draagconstructie van de deuren ondergaat onder invloed van sneeuwbelasting op het dakvlak. Aangezien de draagrail is opgehangen aan de uit-

kragende voerpunt der op de hoofdlijger opgelegde spanten en beide constructies onder invloed van de belasting vervormen, is de theoretische berekening der doorbuiging tamelijk ingewikkeld. Daar bovendien een vakwerklijger wel eens stijver is dan uit de theoretische berekening volgt, gaf de theoretische berekening geen waarborg voor een voldoende benadering van dit samengestelde buigingsgeval.

De montage van de bimsbetondakplaten verschafte echter de gelegenheid, de onder invloed van deze gelijkmatige belasting in de verschillende constructies optredende doorbuigingen zuiver op te meten. Door reductie kon hieruit worden bepaald, welke doorbuigingen later onder invloed van de sneeuwbelasting nog zouden ontstaan.

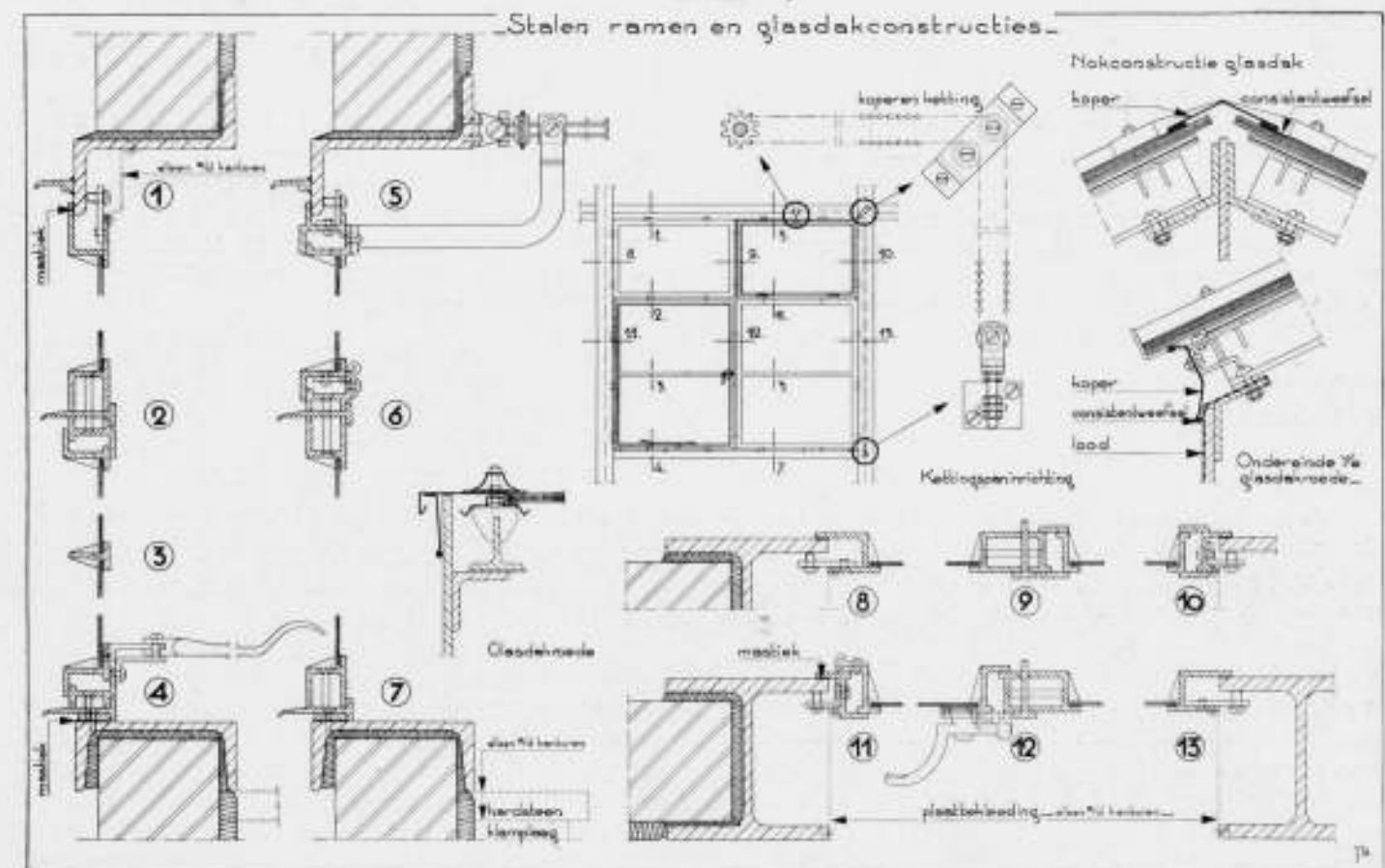
De betonvloeren zijn vóór het afbinden ingestrooid met cement en afgewerkt met een stalen troffel, waardoor een betrekkelijk glad oppervlak is verkregen. Daar waar het personeel stilstaand zijn werk verricht aan draaibanken, enz. zijn voetwarme, houten blokjesvloeren toegepast, waarvoor de betonplaten plaatseeljk werden verdiept.

De architectonische verzorging heeft zich zeer wel weten aan te passen aan den constructieven opzet en deze tot in de details aanvaard.

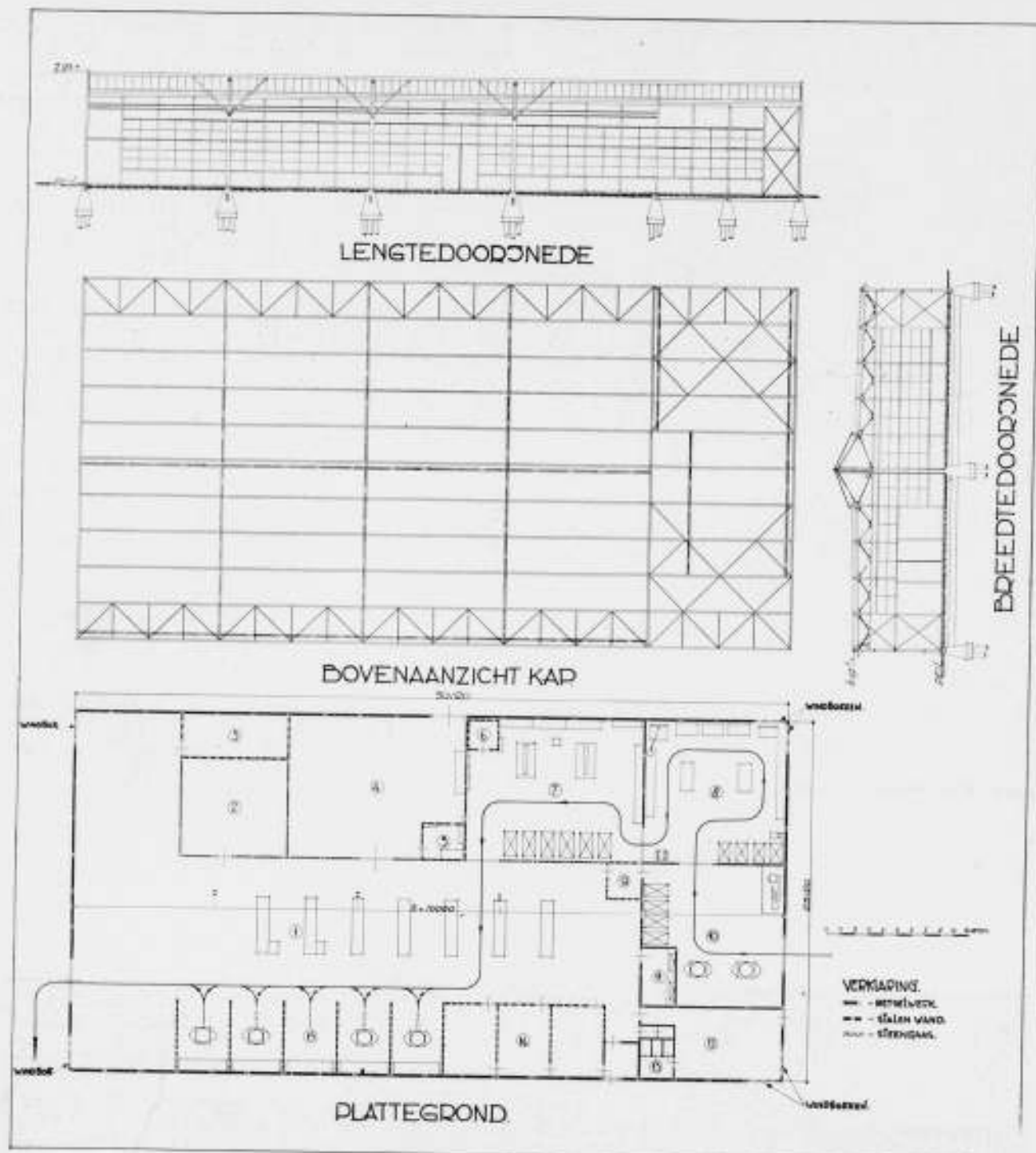
Voor de veiligheid der vliegtuigen werd groote prijs gesteld op een goede zichtbaarheid der gebouwen, welke bij avond zelfs uitwendig worden verlicht.

Het metselwerk is uitgevoerd in geelgrijze klinker, het staalskelet is sprekend blauw en de ramen in aluminiumkleur geschilderd.

Met het oog op de verlichting binnen het gebouw is het schilderwerk boven reikhoogte, waar dus niet meer behoefde te worden gerekend op vuil worden, in zeer lichte kleuren uitgevoerd. Het staal is geschilderd in aluminiumkleur, terwijl de muurvlakken en de onderzijde van het bimsbetondak tweemaal zijn gesausd met witte portland cement.

CENTRALE WERKPLAATS DER K.L.M. OP SCHIPHOL. DETAIL DER STAAL RAMEN EN GLASDAKCONSTRUCTIE SCHAAL 1 A 5
DIENT DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

MOTORENWERKPLAATS DER K.L.M. SCHAAL 1 : 400 DIENST DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM
 1. Montage hal, 2. Afd. magn. starters, pompen, enz., 3. Moffelkamer, 4. Magazijn, 5. Kantoor Magazijnmeester, 6. Contrôle kamer,
 7. Contrôle, 8. Spoelafdeeling, 9. Werkmeester, 10. Demontage, 11. Soldeerruimte, 12. Wasch- en kleedlokaal, 13. Toiletten, 14. Kantoren, 15. Montage boxen.

Terreinverharding.

Op de terreingedeelten waarover zich veelvuldig vliegtuigen bewegen wordt de grasmat zeer spoedig zoodanig vernield, dat zij zich niet meer herstellen kan. Daarom is de opstelruimte voor de loods en de toeleidingsweg naar het vliegveld voorzien van een verharding, van op een zandbed gestorte gewapend betonplaten.

De platen zijn uitgevoerd in een afmeting van 5×5 m, dik 12 cm en gewapend met een dubbel kruisnet, waardoor de zeer aanzienlijke wioldruk (maximum $7\frac{1}{2}$ Ton) over een groot draagvlak wordt verdeeld.

Voor afvoer van het regenwater helt het platform onder een afschot van $\pm 1 : 100$ naar de ingebetonneerde straatkolken, welke loozen op een onder het platform gelegde rioleering.

Zoals reeds eerder is opgemerkt, verweekt de draagkrachtige bodem zeer door watertoetreding. Om dit zooveel mogelijk te

voorkomen zijn alle betonplaten omgeven door een 10 mm breede voeg, gevuld met een asfaltmengsel. Het groote aantal betrekkelijk dicht bij elkaar gelagen voegen beoogt de uitzetting per voeg zóó klein te houden, dat ondanks de zeer eenvoudige constructie toch een waterdichte voeg wordt verkregen.

Motoren-Werkplaats.

De te reviseeren motoren worden binnengebracht in de demontage-afdeeling en op draaiende demonteerbanken uit elkaar genomen. Alle onderdeelen van een gedemonteerde motor worden geplaatst op een speciaal hiervoor gemaakte wagen en dan naar de spoelafdeeling gebracht. Hier worden ze gereinigd in tanks met speciale vloeistoffen en eventueel in een staalgruis blaastoestel. Ze passeeren daarna de contrôle-afdeeling waar wordt nagegaan of er onderdeelen zijn, die moeten worden vervangen door nieuwe uit het aangrenzende magazijn en ko

men dan in de montage-hal waar verschillende werkbanken staan opgesteld. Annex aan deze ruimte, doch in verband met brandgevaar geheel ervan gescheiden, liggen de moffelkamer en de afdeeling voor reparatie van magneten, carburatoren, benzinepompen, enz. Nadat de motor-onderdeelen alle afdeelingen zijn gepasseerd worden ze wederom op de wagen verzameld en na een laatste contrôle naar een montage-bank gebracht om weer tot één geheel te worden vereenigd. De constructie-details voor dit gebouw zijn analoog aan die beschreven voor de centrale-werkplaats. Slechts kan nog worden vermeld, dat in eenige ruimten, waar veelvuldig olie, benzine of andere vloeistoffen worden gemorst, dekvloeren van dubbel hard gebakken tegels zijn aangebracht.

Verwarming en Ventilatie.

De verwarming en warmwatervoorziening van de werkplaatsen geschiedt door middel van lagedruk-stoom opgewekt in een automatische oliestook-installatie. In een apart gelegen ketelhuis zijn hiervoor drie geslagen ijzeren stoomketels met een V.O. van 65 m^2 opgesteld, terwijl voor de stoomlevering ten behoeve van de kookpannen, waarin de motoren-onderdeelen worden gereinigd een zgn. bedrijfsstoomketel met een V.O. van 28 m^2 is opgesteld.

De drie eerstgenoemde ketels zijn elk voorzien van een groote en een kleine oliebrander, met een capaciteit van 600.000 cal. per uur. De bedrijfsketel heeft een dubbele oliebrander van 250.000 cal. per uur. De branders zijn regelbaar van nul tot maximum in trappen van $1/8$ der capaciteit. Deze regeling geschiedt door thermostaten, welke in de te verwarmen ruimten zijn opgesteld. Alle meet- en bedieningsinstrumenten voor

de oliestookinrichting zijn gecentraliseerd en ondergebracht in het ketelhuis. Een eventuele storing in de stookinrichting is op het centrale schakelbord in het ketelhuis zichtbaar en wordt tevens door een zoemer in de gebouwen kenbaar gemaakt.

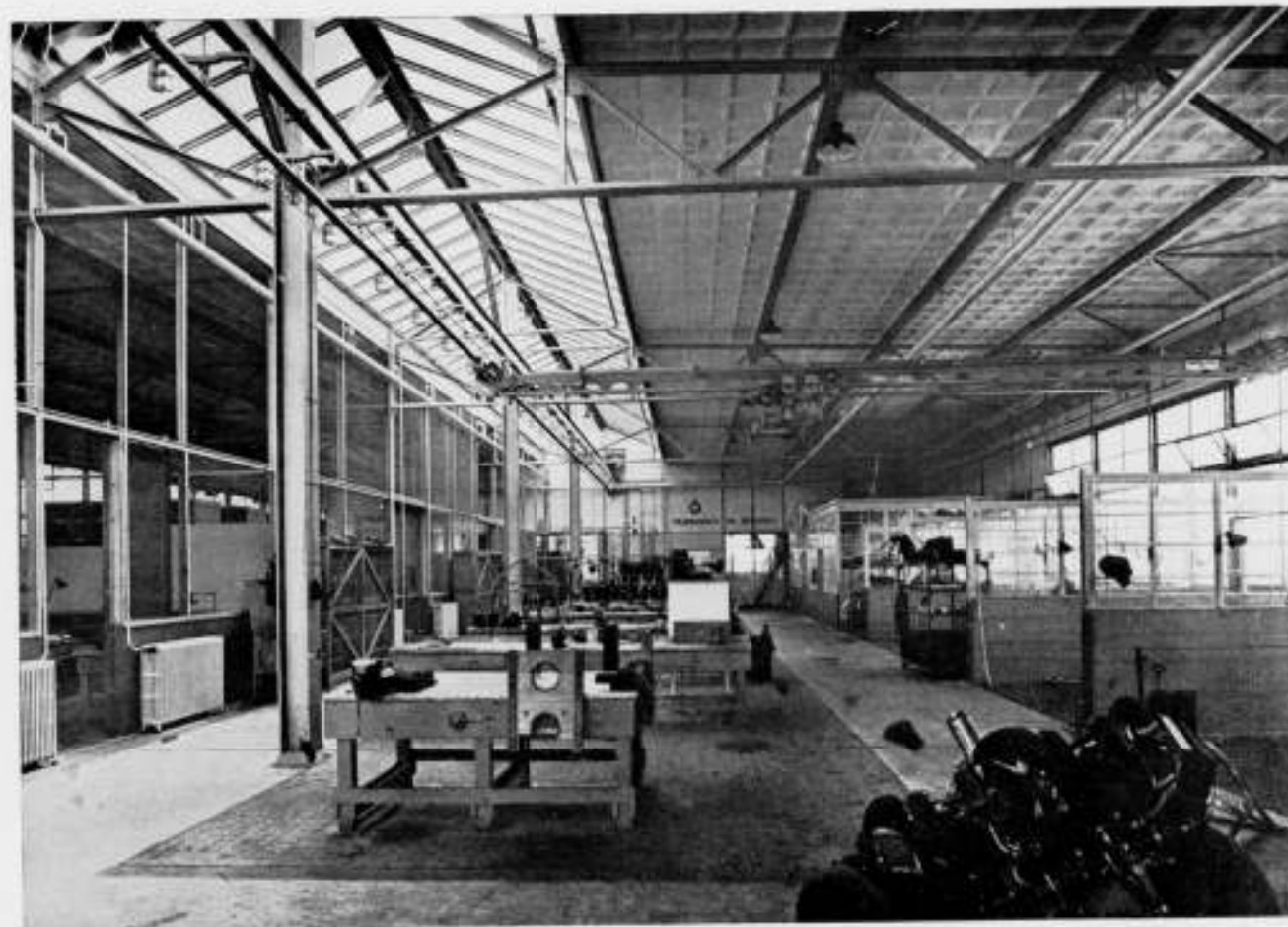
De voorraad stookolie is opgeslagen in twee ondergrondse tanks, elk met een inhoud van 30.000 liter, welke door koperen leidingen zijn verbonden met de stookinrichting. De olie wordt uit de tank naar de branders gevoerd door een oliepomp.

Het ketelhuis is door ondergrondse, gewapend beton leidingen-tunnels verbonden met de werkplaatsen.

De verwarming van de groote hal geschiedt door 25 luchtverhitters met capaciteiten variërend tusschen 8000 en 106.000 cal. per uur, welke de doorstroomende lucht van 5° tot 40° C kunnen verhitten. Voor de verwarming van de overige ruimten zijn radiatoren toegepast.

Voor de afzuiging van dampen zijn in verschillende ruimten ventilatoren opgesteld.

Om het bespuiten der niet metalen vliegtuigen, het zgn. emailiteeren, zonder gevaar voor het personeel te doen geschieden, kan een gedeelte der groote hal door zeilen worden afgescheiden. Voor het afzuigen zijn twee centrifugaal ventilatoren opgesteld, elk voor een luchtverplaatsing van 35.000 m^3 per uur. De zuigmonden van deze ventilatoren staan in verbinding met zeildoeken kokers, die door middel van wandlieren omlaag kunnen worden gelaten om de schadelijke dampen, welke zwaarder zijn dan lucht, dicht bij den vloer af te zuigen. De luchtinvoer geschiedt door openingen in de achterzijde van het gebouw, welke kunnen worden aangesloten op de daar geplaatste luchtverhitters, waardoor het mogelijk is de binnenkomende lucht eventueel te verwarmen.

MOTORENWERKPLAATS DER K.L.M. OP SCHIPHOL

DIENST DER PUBLIEKE WERKEN TE AMSTERDAM

Electrische loopkranen.

In de montage-hal was het gewenscht overal de beschikking over hijschgelegenheid te hebben. In de breedterichting van de hal zijn hiertoe naast elkaar drie electrisch bewogen loopkranen opgesteld elk met een spanwijdte van ± 12 m. Deze loopkranen bewegen zich over rails, die door middel van draagbalken aan den onderrand der spanten zijn bevestigd, in de lengterichting van het gebouw en bestrijken op deze wijze tezamen nagenoeg het geheele haloppervlak. De kranen hebben een hefvermogen van respectievelijk 3000 kg. en 2×1500 kg. De rijsnelheid der kranen zoowel als die der loopkatten bedraagt 40 cm per sec., terwijl voor het nauwkeurig stellen van de last een tweede snelheid van 4 cm per sec. kan worden ingeschakeld. De snelheid voor het heffen en strijken van de last bedraagt bij de 3-tonskraan 10 cm, respectievelijk 1 cm per sec. Voor de $1\frac{1}{2}$ -tonskranen zijn deze snelheden 15 cm resp. 1 cm per sec. In de propeller-afdeeling is een dergelijke loopkraan opgesteld met een baanlengte van 17 m, een spanwijdte van ruim 9 m en een hefvermogen van 350 kg. De rijsnelheid voor de kraan zoowel als voor de loopkat is 20 cm per sec. Het heffen en strijken van de last geschiedt met een snelheid van 15 cm resp. 1 cm per sec.

In de motoren-werkplaats zijn in de demontage, speelruimte en montage-afdeeling wederom dergelijke loopkranen opgesteld. De bediening van al deze loopkranen geschiedt onder de loopkatten op den begane grond.

De kranen zijn uitgevoerd als hangbaankranen; het zijn de eerste van dit type, welke geheel in Nederland zijn vervaardigd.

Motorproefstand.

De gereviseerde motoren moeten geruimen tijd proefdraaien voordat ze weer in een vliegtuig gemonteerd worden, hetgeen gepaard gaat met het bekende zeer hinderlijke lawaai. De motorproefstand waarop het proefdraaien plaats vindt is echter om praktische redenen niet al te ver van de werkplaatsen zijn verwijderd.

Daar de werkplaatsen op Schiphol bovendien grenzen aan de bebouwing langs de Ringvaart, waartusschen zich ook een schoolgebouw bevindt, was het absoluut noodzakelijk maatregelen te treffen, om de geluidshinder zooveel mogelijk op te heffen.

De proefstand, bestaande uit twee bokken voor opstelling van de proefdraaiende motoren met een daartusschen geplaatste tegen geluid geïsoleerde bedieningscabine, is opgesteld binnen een 6 m hoogen hoefijzervormigen aarden wal, die met de open zijde naar het vliegveld is gekeerd. Het reeds op Waalhaven gebruikte gegolfd plaatijzeren afdak werd opnieuw opgesteld en vergroot om zoo dicht mogelijk tegen den aarden wal aan te sluiten. Om te voorkomen, dat het plaatijzer in trilling zou kunnen komen en een geluidsbron zou vormen is de onderzijde van het dak geheel bekleed met Celotex.

Aangezien de wal werd opgeworpen van grond afkomstig uit de ontgraving voor den bouw der werkplaatsen, zijn de kosten van deze voorzorgsmaatregelen betrekkelijk gering geweest. De geluidsafname in de richting der omringende gebouwen is zoo groot, dat men binnenshuis nauwelijks merkt, dat er motoren aan het proefdraaien zijn.

BOEKBESPREKING.

A. W. DE GOEY, HET STALEN RAAM. N.V. Uitgevers-Maatschappij „Kosmos“, Amsterdam, 1936.

De schrijver van dit boek is leider van de afdeling Stalen Ramen aan de fabriek van De Vries Robbé & Co. in Gorinchem. Hij heeft ons een boek gegeven, dat ten aanzien van het stalen raam en de stalen deur alle gegevens bevat, die voor den architect noodig zijn. Hij bespreekt achtereenvolgens de verschillende profielen, de wijze van constructie, het hang- en sluitwerk met de speciale sluitingen van bovenlichten, de aansluitingen tegen muren en wanden, de afwerking van de ramen, de behandeling op de bouwplaats, en aan het slot komen nog talrijke voorbeelden van ramen, deuren en puien uit de praktijk. Een hoofdstuk over constructies voor tropische landen is bovendien nog aan het boek toegevoegd.

Ik aarzel niet, dit boek van De Goey een goed boek te noemen. Aan de hand van goede, duidelijke figuren worden er vrijwel alle raam- en deurtypen in besproken. Goede grafische voorstellingen maken het den ontwerper mogelijk, spoedig een keuze uit de profielen te doen. Het boek geeft op vrijwel alle vragen, die op dit onderwerp betrekking hebben, een afdoend antwoord.

Het eenige bezwaar, dat ik er tegen heb is gelegen in de behandeling van de aansluiting tegen muren en wanden (hoofdstuk 6), waar m.i. de hulp van een ervaren architect noodig was geweest. De daarbij gegeven adviezen zijn namelijk niet geheel zonder bedenking. Men neme b.v. pagina 106, waar de plaatsing van het raam met kozijn van staalplaat geen waarborg geeft voor waterdichtheid. Bij de aansluiting met houten regel (pagina 107) is het niet duidelijk, wat de betonlaag achter de halfsteensbinnenwand te

betekenen heeft. En zoo is er meer. Ik wijs o.a. op de toepassing van het lood boven de ramen, dat m.i. in de spouw hoger moet worden opgezet, en in het algemeen aan den voorkant van het muurwerk lager moet liggen dan in de meeste figuren geteekend is.

De schrijver stelt vast, dat de praktijk geleerd heeft, dat bij plaatsing van ramen op 22 cm en meer uit den voorkant van het metselwerk, geen doorslag meer plaats vindt. Maar waar komt dit cijfer in de praktijk nog voor? De bewering, dat de stalen ramen gewoonlijk geplaatst worden nadat de muren geheel zijn opgetrokken, is m.i. niet vol te houden.

Bij den tweeden druk moet de schrijver de constructietekeningen der deuren aanvullen met de ontbrekende doorsnede over den bovenkant van het deurpaneel, en moeten slordige drukfouten (vele malen rawplug inplaats van rawplug) worden verbeterd.

Van hooggeleerde zijde is aan dit boek een voorwoord toegevoegd, dat naar mijn bescheiden meening in zijn enthousiasme wel wat ver gaat. Zelfs zo ver, dat al hetgeen over dit onderwerp reeds gepubliceerd werd, ook de behandeling in het handboek van den voorwoordschrijver, zoo maar diltantisch wordt geheeten.

Ook lijkt het mij wel wat erg om „ieder bouwkundige, ieder architect en ieder bouwer, die als hij nog stalen ramen toepast zonder dit vakboek ernstig te hebben bestudeerd“, „onverantwoordelijk“ te noemen. Met wat minder overdrijving had dit boek ook wel aangeprezen kunnen worden. Ik acht het boek van De Goey er te degelijk voor.

H. G. J. E.

Verder worden de karakteristieke eigenschappen van gasverwarming behandeld en wordt een capaciteitsberekening opgesteld en verklaard welke indaard met deze eigenschappen rekening houdt.

Een goed boekje, dat zeker de aandacht van architecten verdient.

A. E.

CAPACITEITSBEREKENING VAN GASVERWARMING.

door J. H. Hubscher. Uitgave Nijgh & van Ditmar N.V. Rotterdam.

Op vlotte en duidelijke wijze wordt in dit boekje aangetoond dat, voor de capaciteitsberekening van gasverwarming, de gebruikelijke transmissieberekening faalt en tot vele mistukkingen heeft geleid.

DWARSHAL

PERRON

TOEGANGSPORTIEK TOT DE REIZIGERSHAL
NIEUW STATIONSGEBOUW TE FLORENCE

REIZIGERSHAL

(UIT L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI)

SEINHUIS

SEINHUIS

HET NIEUWE STATION TE FLORENCE.

In het nummer van 27 Mei 1933 (No. 21) gaven wij enkele afbeeldingen van het bekroonde project in de prijsvraag voor het nieuwe station te Florence. Thans is dit werk geheel gereed en naar het bekroonde project uitgevoerd. De architecten zijn de heeren G. Michelucci, N. Baroni, P. N. Barardi, J. Cam-

berini, S. Guarnieri en L. Lusanna, tezamen „de Toscaansche groep” genaamd. Aan een speciale aflevering van het Fransche tijdschrift „L'Architecture d'Aujourd'hui” ontleenen wij enkele afbeeldingen van dit bouwwerk.

INTERNATIONALE PRIJSVRAAG TER VERKRIJGING VAN EEN PROJECT VOOR EEN ZWEM- EN BAD- INRICHTING TE METROPOLITAN BOROUGH OF HACKNEY, LONDON E. 8.

Het Bestuur van de Hackney Metropolitan Borough schrijft een prijsvraag uit ter verkrijging van projecten voor een bad- en zweminrichting, die men zich voorstelt te doen bouwen op het terrein aan de Clapton Square en Lower Clapton Road.

Aan deze prijsvraag kunnen zowel Engelse als buiten Engeland gevestigde architecten deelnemen.

Bij de beoordeling van de ingekomen ontwerpen zal bovengenoemd bestuur terzijde worden gestaan door den heer J. Horth, F.R.I.B.A.

Architecten, die aan deze prijsvraag deel wenschen te nemen kunnen het programma hiervan aanvragen bij den Town Clerk. De kosten hieraan verbonden bedragen £ 1.1., welke den aanvrager zullen worden gerestitueerd na inzending van zijn ontwerp, of, indien de aanvrager besluit aan de prijsvraag

niet mede te doen, na terugzending van het programma binnen 4 weken vóór de sluiting van de inzending van ontwerpen.

Uitgelooft worden 3 prijzen, een eerste prijs van £ 500., een tweede van £ 300., en een derde van £ 200.

Vragen betreffende deze prijsvraag kunnen tot 18 Maart a.s. worden gericht aan het adres van den heer R. H. R. Tee LL.D. Town Clerk, Town Hall, Hackney, London E. 8.

Termijn van inzending der ontwerpen is gesteld op uiterlijk 31 Mei 1937.

N.B. Belangstellenden kunnen op het Bureau van den B.N.A., Weteringschans 102, het programma en de situatietekening voor deze prijsvraag komen inzien.

TENTOONSTELLING ISLAMITISCHE ARCHITECTUUR UITGESTELD TOT APRIL 1938.

Het Bestuur van den B.N.A. ontving van den Minister van O. K. en W. mededeeling dat de voorgestelde internationale tentoonstelling voor Islamitische architectuur, welke April 1937 te Cairo zou worden gehouden, uitgesteld wordt tot April 1938, dit in verband met het feit dat de meeste architecten thans bezig zijn met werkzaamheden betreffende de Internationale tentoonstelling te Parijs, die Mei 1937 zal worden geopend.

In verband met den gewijzigden datum zullen ontwerpen voor de op de tentoonstelling te Cairo uitgeschreven prijsvraag voor een nieuwe Egyptische bouwstijl (wij verwijzen onze lezers naar no. 25 jrg. 1936) kunnen worden ingezonden tot uiterlijk 28 Februari 1938. Het adres luidt: Control of Fine Arts, Ministry of Education, Cairo, Egypt.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 20 FEBR. 1937

NR 8

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

PROJECT VOOR EEN FAMILIEHOTEL

ONTWERPER JOOP POT

CURSUS VOOR VOORTGEZET EN HOGER BOUWKUNSTONDERDERRICHT.

Cursusjaar 1935—1936, 4e leerjaar. Vak 1 Architectonisch Ontwerpen. Docent Ir. A. J. van der Steur.

Opgave: Een familiehotel aan den Zuidelijken rand van de Veluwe.

Programma.

Het hotel is gedacht als een rustig familie hotel-pension voor verblijf van langeren duur; het is géén z.g. luxehotel, er worden géén dagjesmensen en andere passanten verwacht, maar wat men den gasten wenscht aan te bieden, is wél een hoogst geriefelijke, en tevens ruime, maar niettemin huiselijke omgeving. Parademonumentaleit wordt uitdrukkelijk niet gewenscht, wél: ruimte, zon, rust en gerief. Aan dezen wensch moet worden voldaan met inachtneming van het tweede uitgangspunt, dat voor een rendabele exploitatie gerekend moet worden op een capaciteit van tenminste 70 à 80 gasten, terwijl de gelegenheid er moet zijn, door een behoorlijk aantal grootere vertrekken in bijzondere gevallen deze capaciteit op te voeren tot ± 100 gasten. De capaciteit van de voor het gemeenschappelijk gebruik der gasten en voor den dienst bestemde ruimten moet op deze hoeveelheid berekend zijn.

Begane grond.

De entree moet voor auto's op een gemakkelijk bereikbare plaats liggen, zoodat zonder moeite kan worden voorgereden en geparkeerd. De entree, van een tochtportaal voorzien, voert in de eerste plaats langs een receptiekantoor, waar tevens de

administratie geschiedt. Het hotel heeft geen gegalonneerden portier; de receptieruimte moet dus zoodanig liggen, dat het daarin werkende personeel direct contact heeft met iedereen die in- of uitgaat, en bovendien ook vanuit de dienstruimten gemakkelijk te bereiken is. Bij de receptieruimte een telefooncel. De directeur heeft in de nabijheid van deze receptieruimte zijn woonkamers.

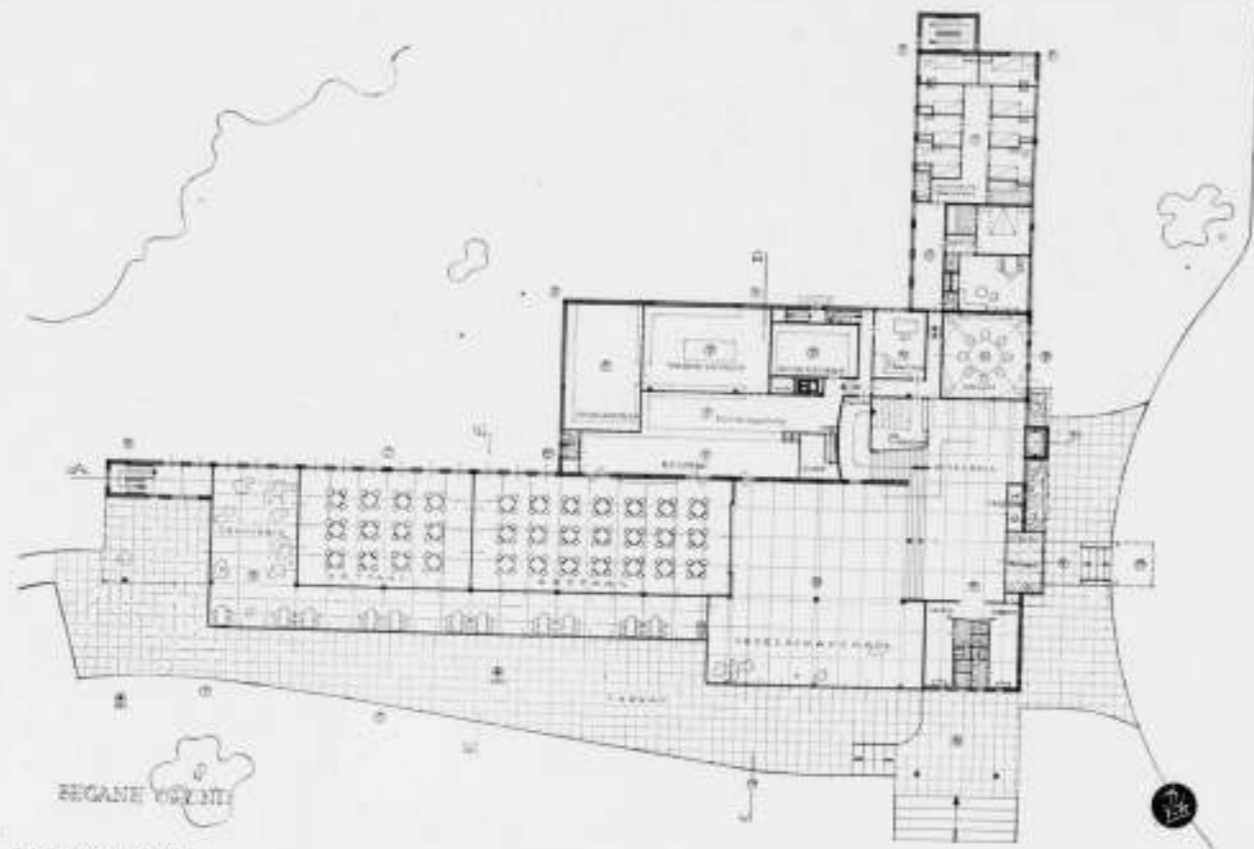
Ten dienste van de gasten vinden wij op den beganen grond voorts:

garderobe en toiletten voor dames en heeren (ruim, denk aan de 100 gasten!);

een hal, die de centrale conversatieruimte van de gasten is. Deze hal moet dus in het bijzonder gesitueerd zijn op de zon en het uitzicht; een aangrenzende plantenserre met eenige rustige zithoekjes is gewenscht.

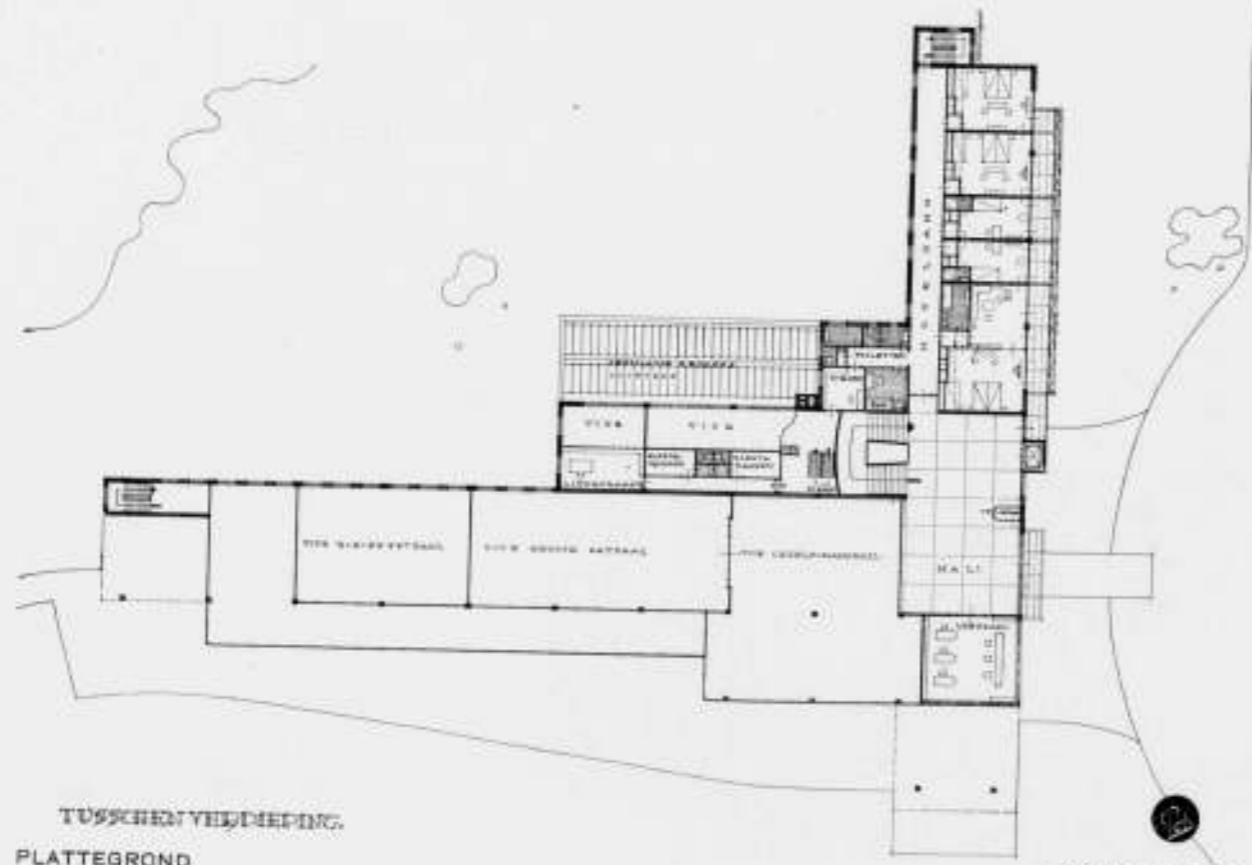
een schrijf- en leeskamer;

een afzonderlijke ontvangsalon voor intiemere feestelijkheden; een groote eetzaal, met aangrenzende kleine eetzaal en eventueel een serre. Deze ruimten moeten zoodanig zijn gesitueerd, dat zij op gemakkelijke wijze door schuif- of harmonicawanden tot één groote feestruimte zijn te vereenigen. De groote eetzaal dient voor den normalen dienst; de kleine voor afzonderlijke diners of partijen. De 3 ruimten samen moeten op gemakke-

REGANE VISIË
PLATTEGROND

SCHAAL 1 A 500

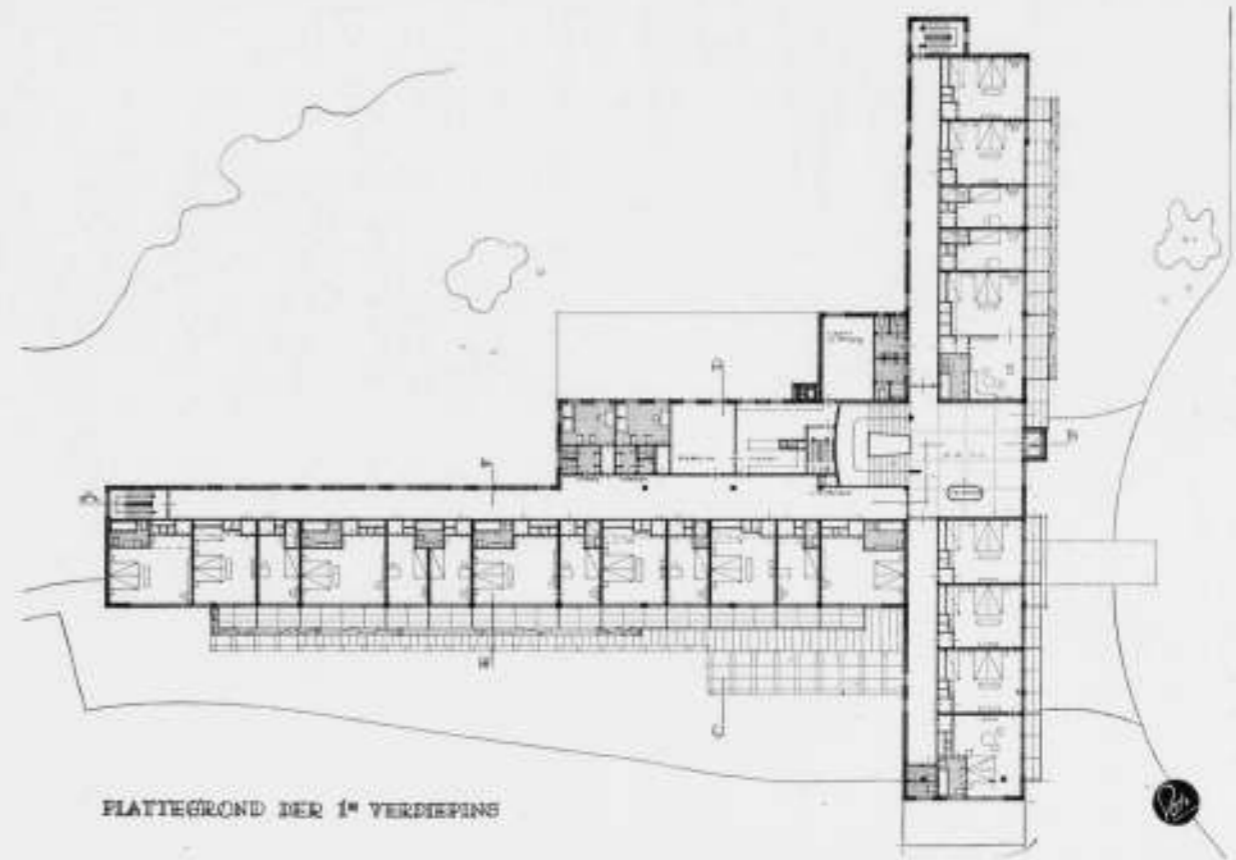

TUSSENVAN VERDIEPING.
PLATTEGROND

SCHAAL 1 A 500

ONTWERP FAMILIEHOTEL. 4^e CURSUSJAAR H. B. O.

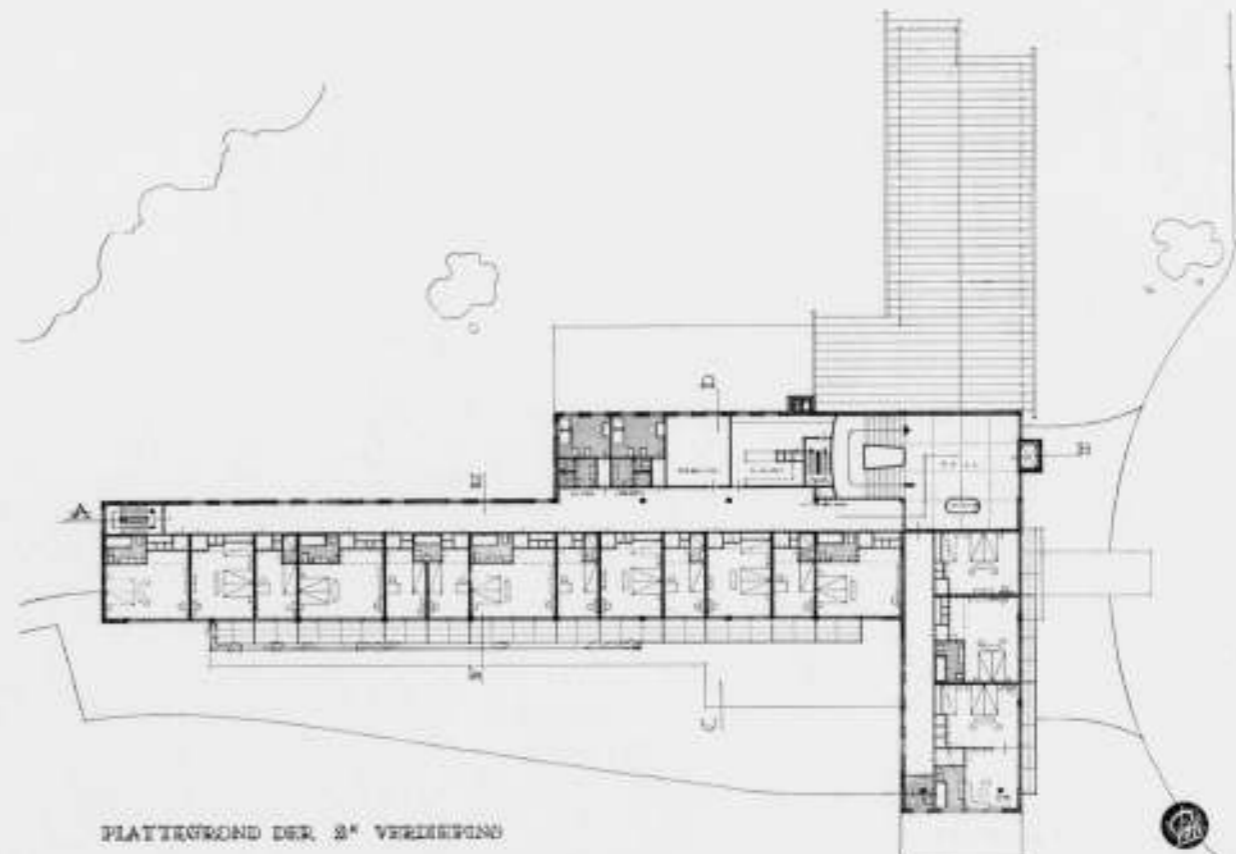
ONTWERPER JOOP POT

PLATTEGROND DER 1^e VERDIEPING

PLATTEGROND

SCHAAL 1 A 500

PLATTEGROND DER 2^e VERDIEPING

PLATTEGROND

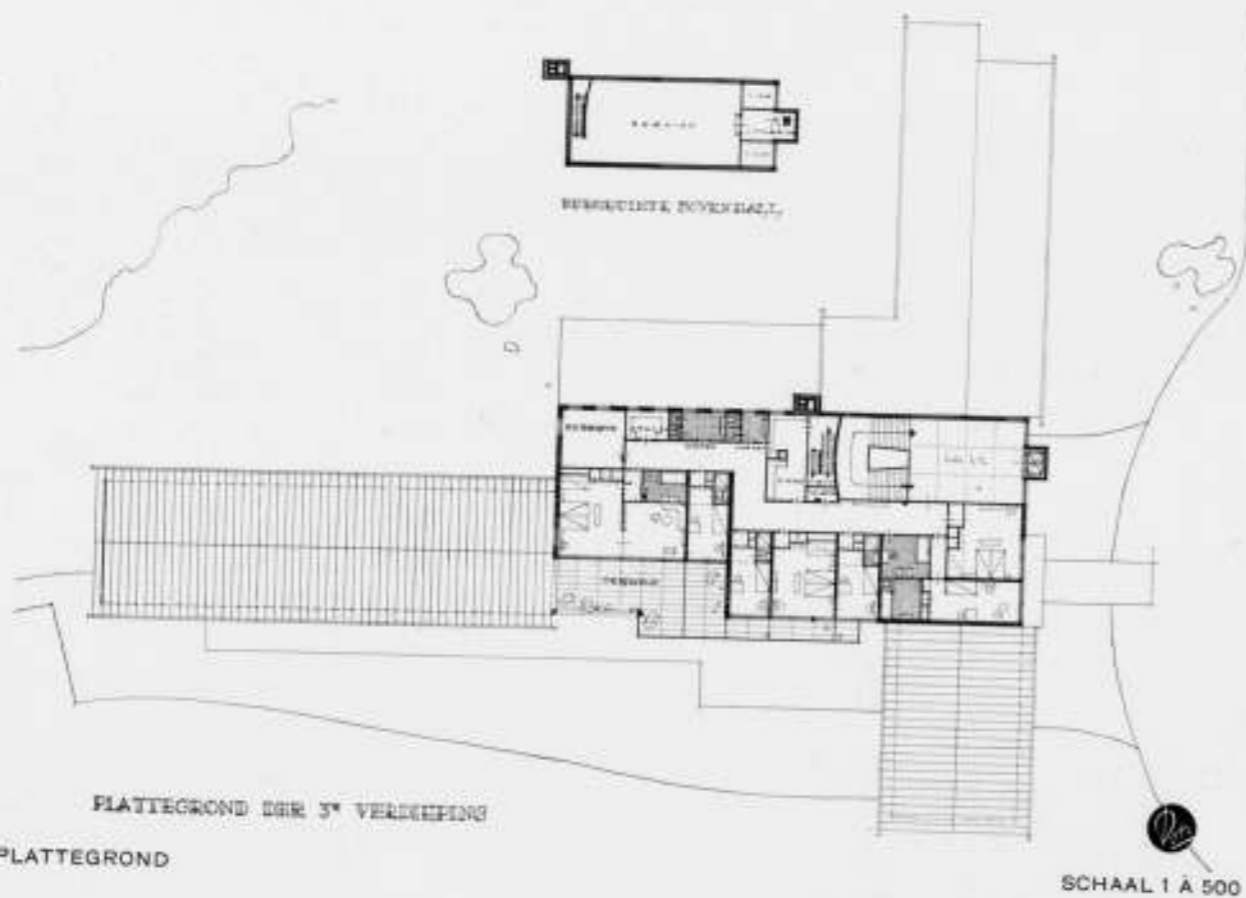
SCHAAL 1 A 500

ONTWERP FAMILIEHOTEL. 4^e CURSUSJAAR H. B. O.

ONTWERPER JOOP POT

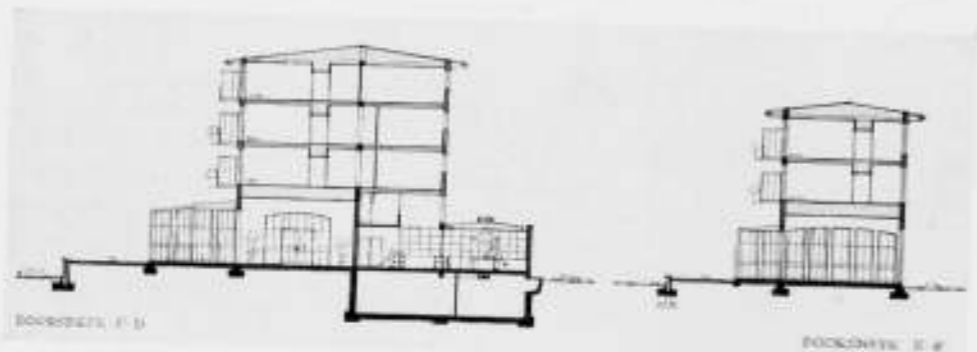
PERSPECTIEF

PLATTEGROND DER 3^e VERDIEPING

PLATTEGROND

SCHAAL 1 A 500

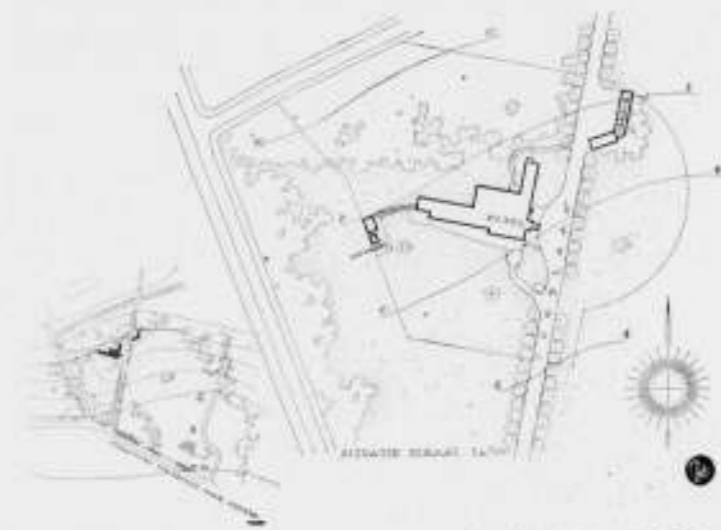

DOORSNEDEN 1-1

DOORSNEDEN 2-2

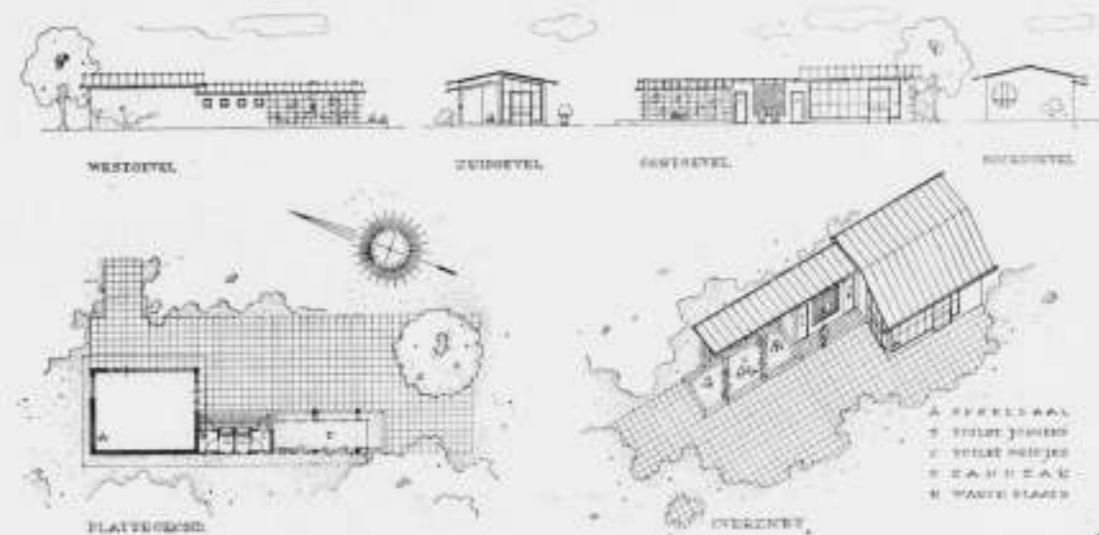
DOORSNEDEN
ONTWERP FAMILIEHOTEL 4^e CURSUSJAAR H. B. O.

SCHAAL 1 A 500
ONTWERPER JOOP POT

SITUATIES

SCHAAL 1 A 20000 EN 1 A 4000

PLATTEGROND

PERSPECTIEF

KINDERSPEELPAVILJOENTJE
ONTWERP FAMILIEHOTEL 4^e CURSUSJAAR H. B. O.

SCHAAL 1 A 500
ONTWERPER JOOP POT

lijke wijze plaats bieden aan 100—200 gasten aan afzonderlijke tafels.

Bij hal, serre en eetzaal een ruim buitenterras.

De dienstafdeling bevat de volgende ruimten:

Een buffetkamer. Dit is tevens de koffiekeuken, waar dus de geheele dienst van het ontbijt zich afspeelt. De buffetkamer is het centrale punt, waar de bediening tijdens de maaltijden is geconcentreerd. Zij heeft dus ook een centrale ligging tusschen de keukenafdeling en de kellnerskamer.

De kellnerskamer is de ruimte, waar de kellners de uit de buffetkamer komende schotels in ontvangst nemen, en het gebruikte servies terugbrengen, dat dan vanuit de kellnerskamer wordt doorgegeven naar de spoelkeuken. De spoelkeuken moet dus liggen in direct contact, zoowel met de kellnerskamer als met de keuken, aangezien behalve het wasschen van het vaatwerk en het servies hier ook de pannen worden gereinigd en bovendien groente wordt schoongemaakt. Met deze drie functies moet bij de bepaling van grootte en indeeling van de spoelkeuken worden rekening gehouden.

De keuken is tweedeelig: de hoofdkeuken of warme keuken, en de koude keuken, voor het bereiden van koude schotels. Grenzend aan de beide keukens moet een z.g. „garde-manger” aanwezig zijn: een koele ruimte voor het bewaren van resten en

voorraden, die aan bederf onderhevig zijn, met ijskast of koelcel voor koude dranken enz.

Een linnen- en naaikamer, een klein administratiekantoor, een kleedkamer met toilet voor de koks, hetzelfde voor het vrouwelijk personeel, en een toilet voor de kellners voltooiën de opsomming van de benodigde dienst ruimten op den beganen grond. Gewenscht is nog een gedeeltelijk afgedekte open werkplaats bij de spoelkeuken, en een gemakkelijke toegang vanuit de dienstafdeling tot de kelders, met name de provisiekelder en de wijnkelder, alsmede de bierkelder. Deze kelders moeten bij voorkeur voor het binnenbrengen van voorraden ook van buiten toegankelijk zijn. Deze toegang zoo mogelijk ook te bezigen voor de verwarmings- en de kolenkelder.

Nog een klein detail: het keukenfornuis staat vrij in het midden van de keuken en krijgt een centrale ondergrondse rookafzuiging. Voor het stoken van het fornuis moet een afzonderlijke kleine kolensilo worden gemaakt, die vlak bij de stookening van het fornuis moet zijn geplaatst. De kok stookt.

Verdiepingen.

Het is gewenscht, behalve een hoofdtrappenhuis met lift nog een tweede trappenhuis aan te brengen, met het oog op de veiligheid bij brand. Bij de bepaling van de ligging dezer trap-

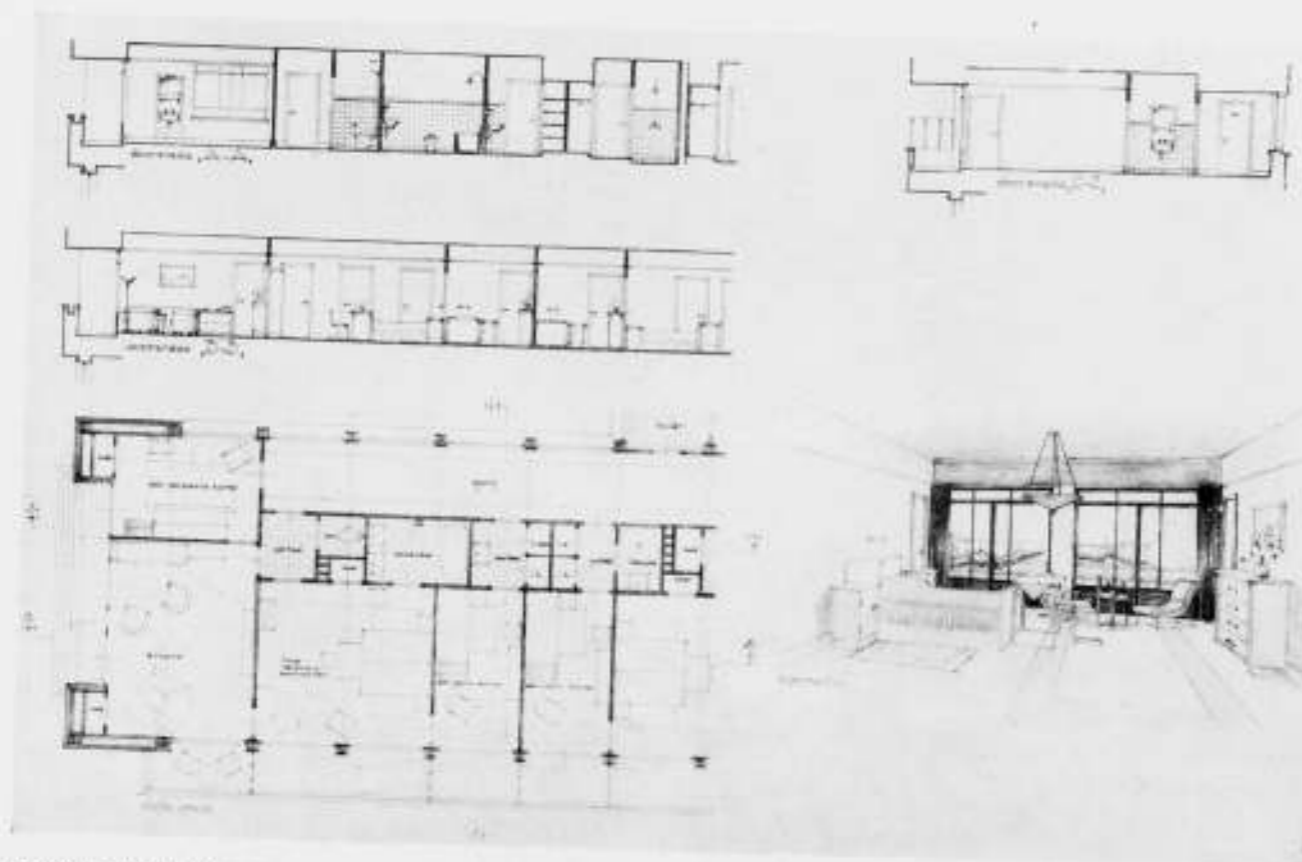

SITUATIES SCHAAL 1 À 20000 EN 1 À 4000

PERSPECTIEF

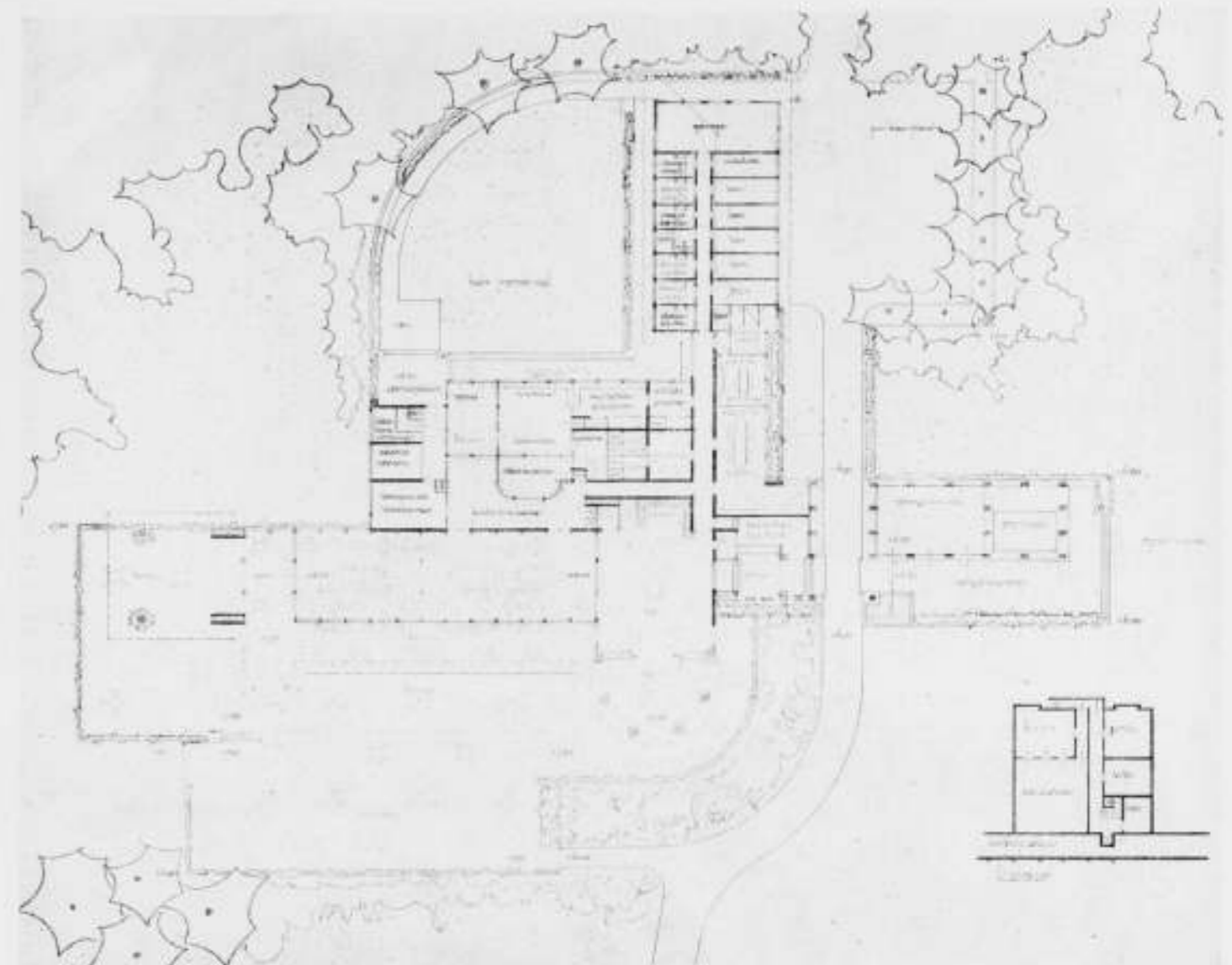

DETAILS HOTELKAMER

ONTWERP FAMILIEHOTEL, 4^e CURSUSJAAR H. B. O.

SCHAAL 1 À 200

ONTWERPER A. W. GMELIG MEIJLING

ONTWERP FAMILIEHOTEL, PLAN BEGANE GROND

SCHAAL 1 À 500. ONTWERPER A. W. GMELIG MEIJLING

penhuizen moet men de veiligheidsoverwegingen nooit uit het oog verliezen.

Het gebouw krijgt, al naargelang men aan den beganen grond een grootere of kleinere afmeting heeft gegeven, twee of drie verdiepingen. Hierin worden de ontwerpers vrijgelaten, doch uitdrukkelijk wordt gewaarschuwd tegen te groote wijdloopigheid. Beknoptheid is in een gebouw van dezen aard eerste voorwaarde voor de hoogst noodzakelijke overzichtelijkheid en den eenvoud van den dienst.

De 70 à 80 gasten moeten worden ondergebracht in ruime, maar niet overmatig groote kamers, welke op zoodanige wijze moeten worden verdeeld, dat ongeveer 20 éénpersoonskamers aanwezig zijn; de rest zijn 2-persoonskamers, terwijl een 7-10-tal daarvan zóó ruim moeten zijn, dat er zonder bezwaar een 3e bed kan worden bijgeplaatst. Voorts moeten er 3 à 4 zitkamers aanwezig zijn, welke met 1 of 2 slaapkamers gecombineerd kunnen worden tot een appartement. Bij een dergelijk appartement behoort voorts een eigen badkamer en een afzonderlijke W.C. Elke slaapkamer heeft minstens 1 ingetimmerde kast en, voorzover geen privé-badkamer aanwezig is, een enkele of dubbele wastafel.

De aantal badkamers moet zoodanig zijn, dat er minstens 1 badkamer is op elke 4 logeerkamers; op elke verdieping zijn 2 badkamers voor gemeenschappelijk gebruik. Voorts de noodige W.C.'s en op elke verdieping een dienstvertrekje met linnenkasten, spoelgelegenheid enz.; een paar uitstortbakken voor vuilwater, een telefooncel en een kofferberging. De dienstvertrekjes moeten door een spijzenlift in verbinding staan met de ballnerskamer.

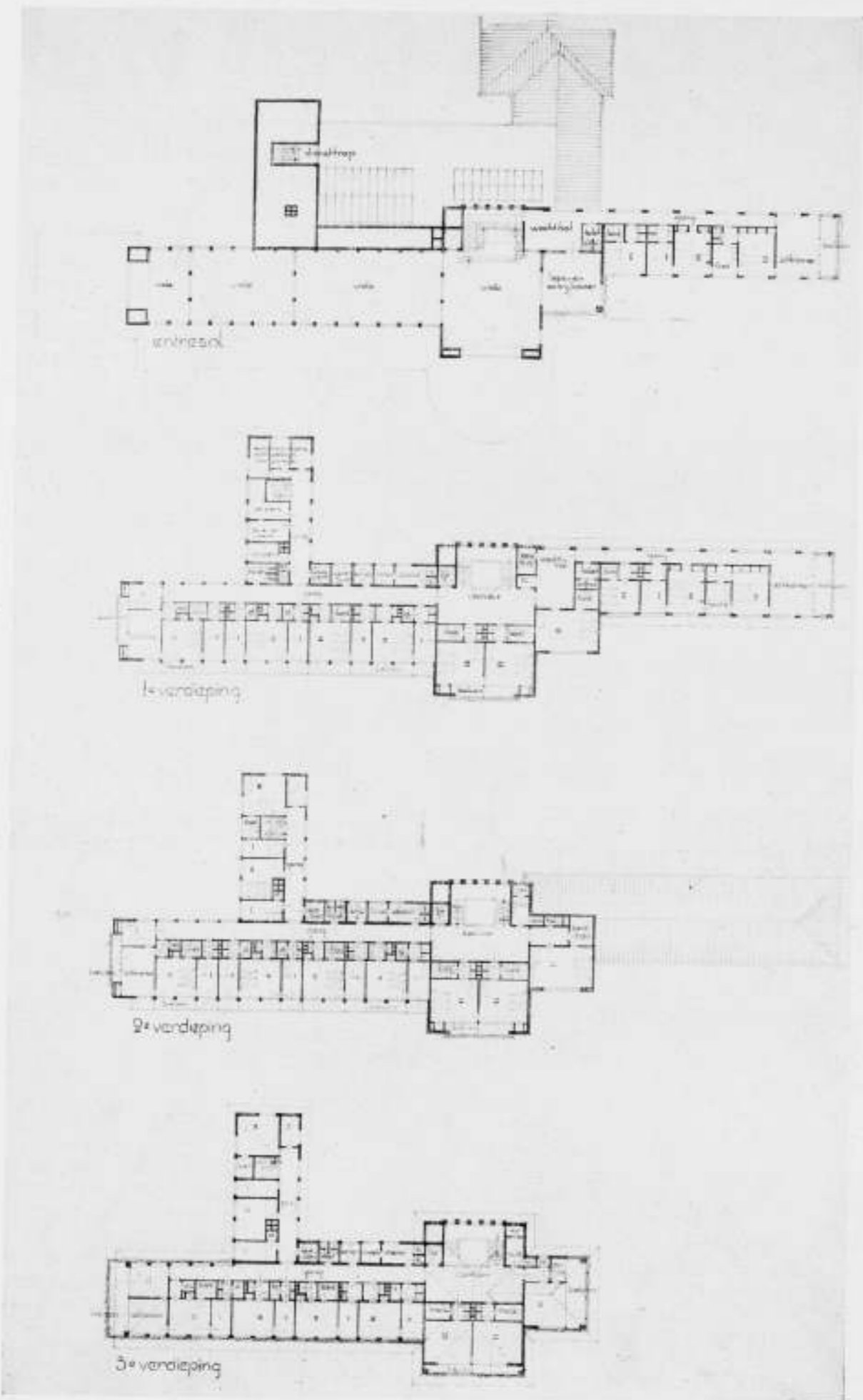
Van de 20 éénpersoonskamers 10 te voorzien van een douche-cel. De kamers moeten zooveel mogelijk op zon en uitzicht worden gesitueerd; die op de zonzijde moeten van balkons worden voorzien.

Bij het stellen van den eisch: de kamers zooveel mogelijk op zon en uitzicht, moet niet uit het oog worden verloren, dat niet iedereen de zon zoekt. Zeer nerveuse personen mijden de zon; bovendien zijn er ook in een hotel van deze soort toch nog wel passanten, die maar één of twee nachten blijven. Voor deze categorieën is een klein percentage kamers aan de Noordzijde geschikt, die hoogstwaarschijnlijk bij een sterk doorgevoerd streven naar een beknopten aanleg wel niet geheel zullen kunnen worden ontgaan. Bij deze kamers is een balkon ongewenscht.

Aangezien het hier een familiehotel geldt, moet aandacht gewijd worden aan de mogelijkheid van combinatie of scheiding van meerdere kamers. Gewenscht is dus een zoodanige groepeerings, dat het mogelijk is meerdere kamers tot een appartement voor een groot gezin of een familie te combineren, maar ook de groepeerings zoodanig te maken, dat elke kamer op zichzelf verhuurbaar blijft, en dan van zijn buurman niets merkt. Gelet moet worden op goede onderlinge isolatie, spouw-wanden en dubbele deuren.

Het personeel moet zoodanig worden ondergebracht, dat het geen last aan de gasten kan veroorzaken. Let voorts op goede scheiding van mannen en vrouwen. Er moet behoorlijke slaapgelegenheid zijn voor 6 kellers en 8 meisjes; voor elke categorie een eigen W.C. en badkamer.

Voorts te rekenen op een boxengarage met plaats voor 6 wa-

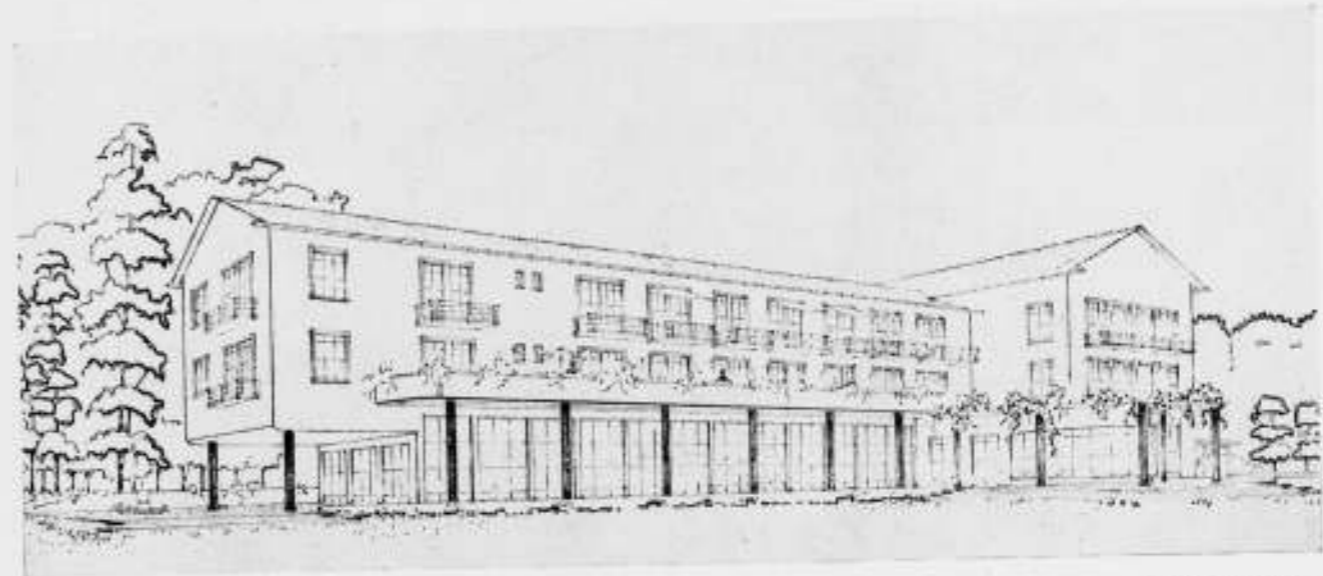

PLATTEGRONDEN

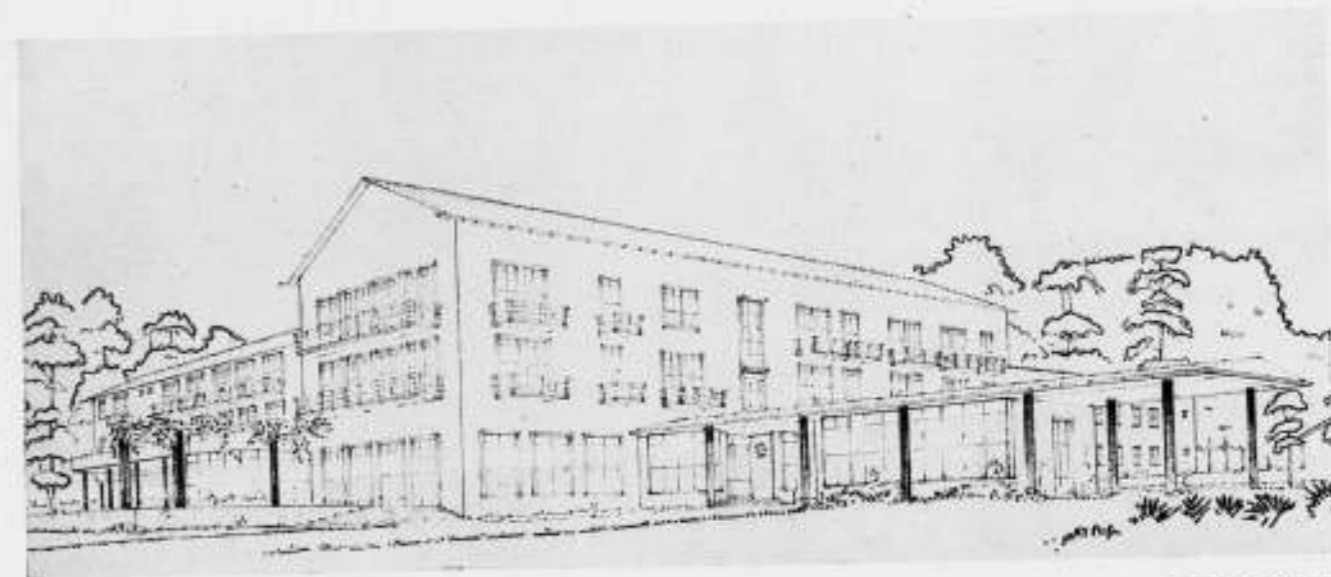
SCHAAL 1 : 600

ONTWERP FAMILIEHOTEL. 4e CURSUSJAAR H. B.O.

ONTWERPER A. W. GMELIG MEIJLING

PERSPECTIEF

PERSPECTIEF

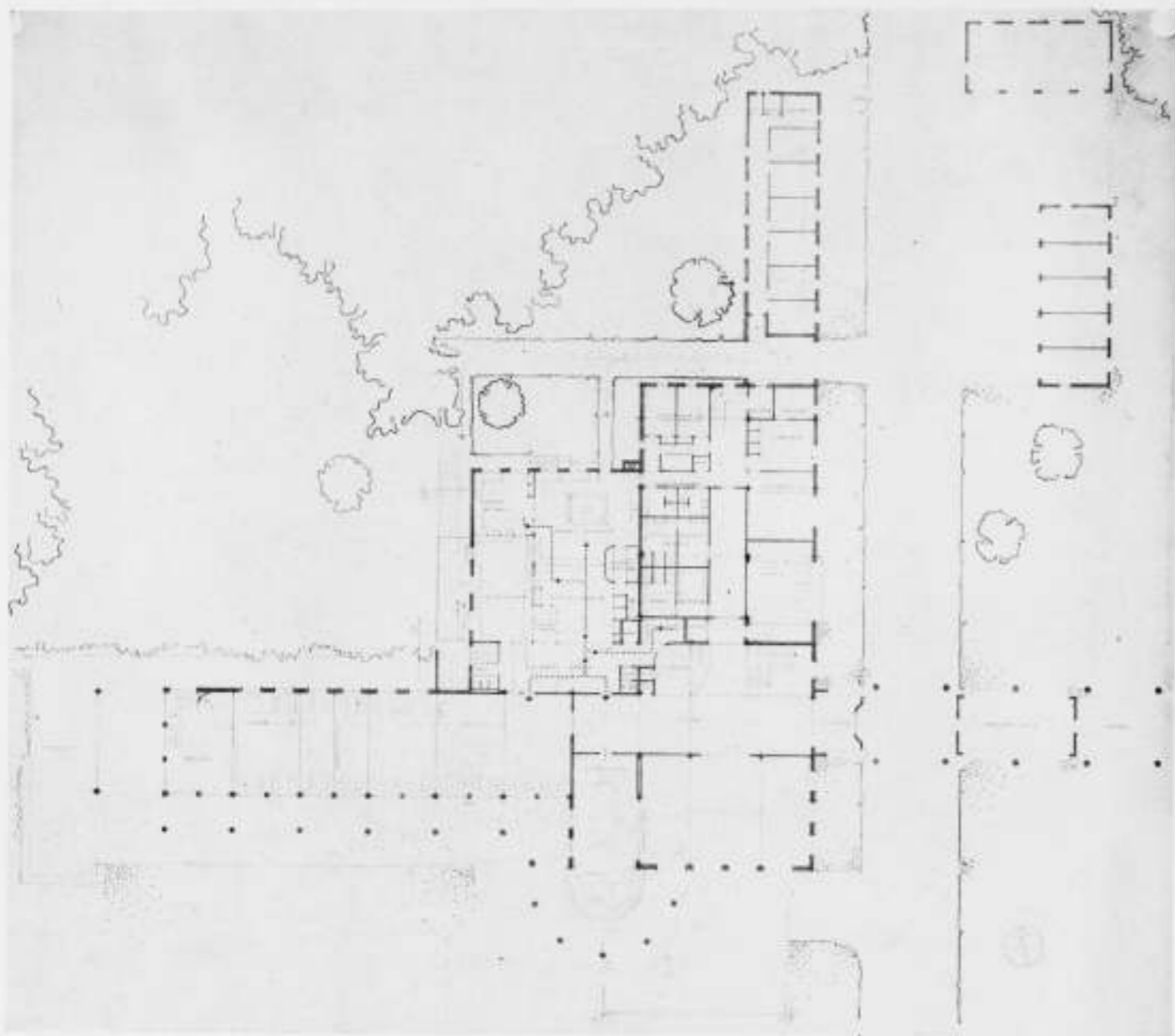

SITUATIE

SCHAAL 1 : 6000

ONTWERP FAMILIEHOTEL. 4e CURSUSJAAR H. B.O.

ONTWERPER S. NIJKERK

ONTWERP FAMILIEHOTEL. 4e CURSUSJAAR H. B. O. BEGANE GROND PLAN SCHAAL 1 A 500. ONTWERPER S. NIJKERK

gens in boxen, en een groote garage voor 4 wagens, waarvan 2 in den eigen dienst van het hotel. Al of niet in samenhang hiermede, maar in elk geval afgescheiden van het hotel zelf een ruime speelgelegenheid voor kinderen, waar zij zich bij slecht weer kunnen vermaken zonder de volwassenen te hinderen. Hierbij is gedacht aan een gesloten, maar goed verlichte, speelzaal met een gedeeltelijk overdekte zandspeelplaats met enkele gymnastiektoestellen: wip, evenwichtboom, schommel en rekstok, klimtouwen en -palen, en een overdekte zandbak voor de kleuters.

RAPPORT van den Docent over de ontwerpen, vervaardigd door de Cursisten van het vierde jaar.

A. W. Gmelig Meyling.

De situatie en aanpassing aan het terrein zijn goed begrepen; in de oriëntering zijn geen fouten.

De algemeene opzet van het plan geeft een juisten en gezonden opbouw te zien; hierop zijn twee principieele punten van kritiek aan te wijzen: 1e. het in de bouwmasa van het hotel opnemen van de garages, waardoor gevaar ontstaat voor verstoring van de rust der gasten, en waardoor in architectonisch opzicht de bouwmasa van het hotel wat te groot en te gecompliceerd wordt, hetgeen bij gescheiden situatie van de garages had kunnen worden vermeden; 2e. de situatie van de kinderspeelplaats

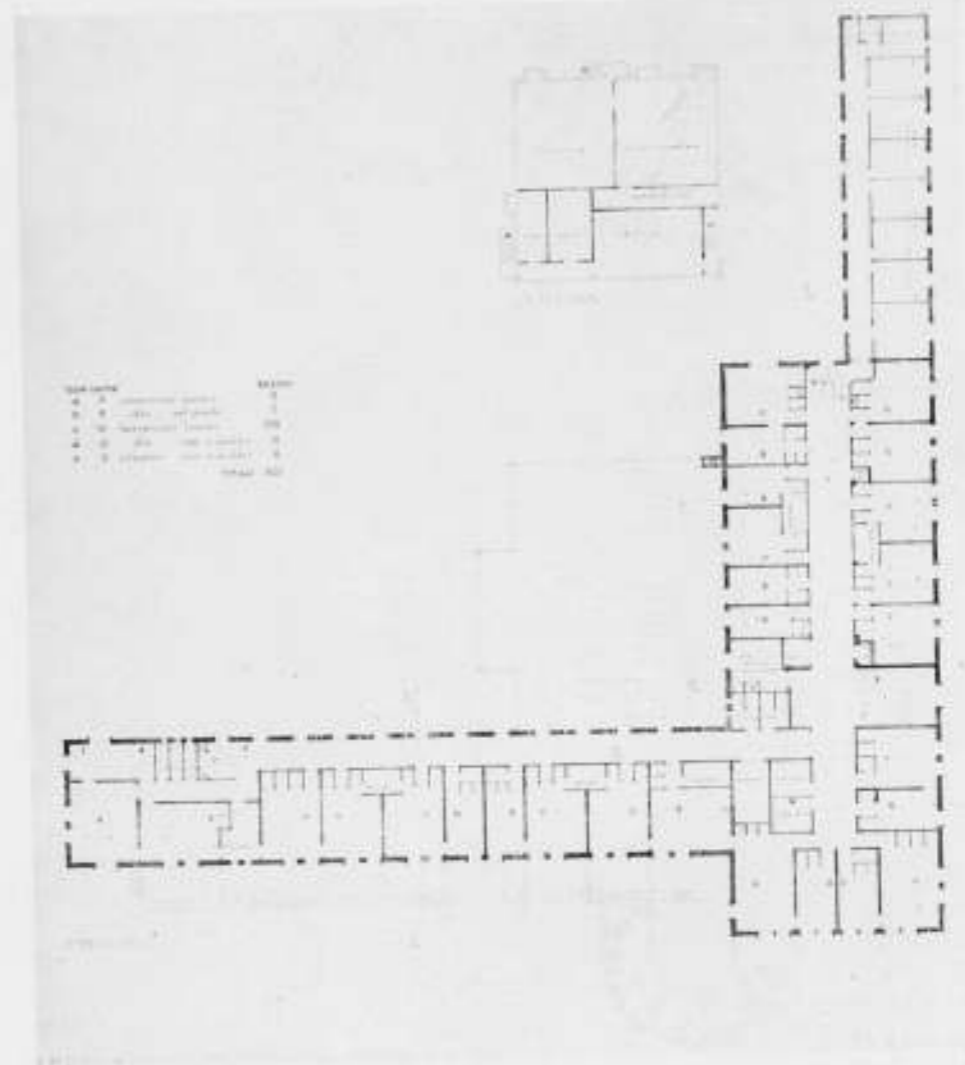
aan de overzijde van den oprijweg, die bezwaren geeft met betrekking tot de veiligheid.

In de distributie zijn overigens geen ernstige fouten; de groot dwarsgelegde secundaire massa van den opbouw boven de hal is in de totale massagroeping wat te volumineus, ten koste van de werking van de lange hoofdmassa. Dit groote volume wreekt zich op de bovenverdiepingen in wat te royale afmetingen van het hoofdtrappenhuis en de daaraan grenzende kamers.

De indeeling der kamers is goed begrepen en intelligent uitgewerkt, met juist begrip van het gebruik. De traveeverdenling van het skelet is met goed begrip bepaald.

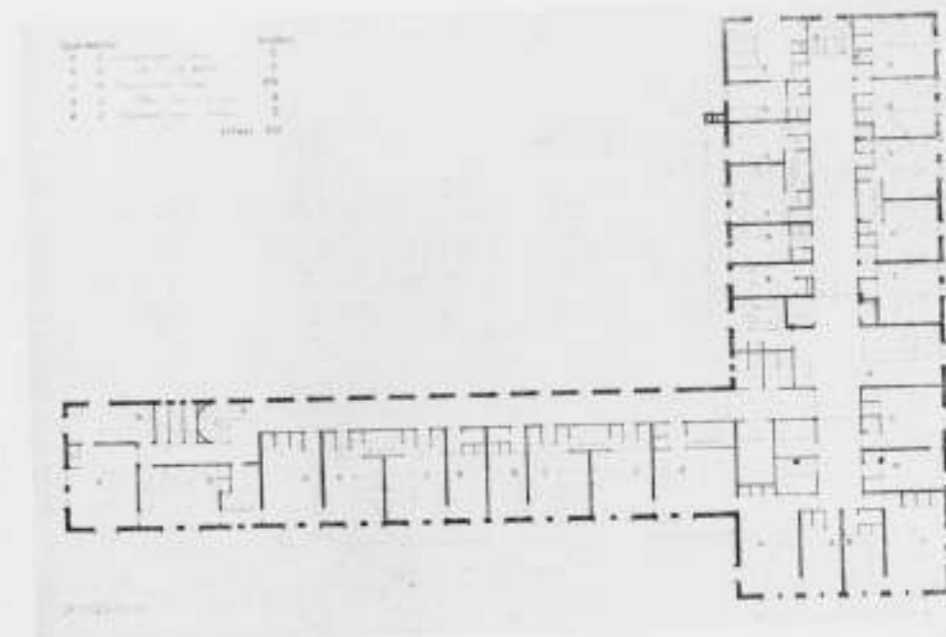
De interieurs van de kamers zijn verdienstelijk uitgewerkt. In het interieur van de hal is geen karakteristiek geheel bereikt. Er zijn zwakke detailoplossingen in, en het geheel hinkt eenigzins tusschen een juist begrip van intimiteit en een onjuist streven naar monumentale werking. Speciaal in de oplossing van de hoofdtrap met het, voor een dergelijken opzet te kleine waterbekken, spreekt zich dit uit.

De totale conclusie is, dat aan dezen cursist het eindip kan worden verleend. Hierbij moge nog met waardeering worden vermeld, dat de Heer Gmelig Meyling halverwege den cursus naar Indië is vertrokken en zijn project dus niet alleen zonder verdere leiding van den docent (alleen éénmaal schriftelijke kritiek) heeft afgewerkt, maar dit bovendien, niettegen-

PLATTEGROND 1e VERDIEPING

SCHAAL 1 A 500

PLATTEGROND 2e VERDIEPING

SCHAAL 1 A 500

staande hij door zijn verplaatsing veel tijd verloren heeft, op tijd heeft ingezonden. Een eeresalut aan de door hem be- toonde toewijding en energie mag zeker niet ontbreken.

Joop Pot.

De situatie en aanpassing aan het terrein zijn goed begrepen; in de oriëntering zijn geen fouten. De gescheiden ligging van de garages is juist; de rustige en goed controleerbare ligging van het afzonderlijke kinderspeelpaviljoentje is uitstekend. De groepeeringsvormt een goed geheel.

De algemeene indruk van het plan is klaar en vlot. Er zit een goede en klare gedachtengang in de T-vormige hoofdcorridor van de verdiepingen, die op verdienstelijke wijze naar boven toe is gevarieerd en verkleind. De moeilijke aansluiting aan geheel andere ruimten beneden is op goede, natuurlijke wijze tot stand gebracht. Er is een goed geheel ontstaan van hal, eetzaal en serres. De kellerskamer en de buffetskamer schijnen wat overdreven lang; een kleine verkorting van de dienstafdeeling ware voordeel, ook met het oog op de verlichting van de eetzaal.

In de bovenverdiepingen is uitgegaan van een serieus bestudeerde indeeling der kamers, waaruit een goed begrip van het gebruik blijkt. De systematische verwerking hiervan in het plan is verdienstelijk te noemen. Het plan van de 3e verdieping schijnt wat verbrokken; er ligt hier echter een uitstekend ingedeeld appartement. De gang had korter gekund, waardoor aan de achterzijde een kamer had kunnen worden gewonnen; het plan ware dan klaarder geworden en beter uitgenut.

De ligging van de kamers voor het vrouwelijk personeel en de directeurswoning is voortreffelijk. De gescheiden ligging van de vertrekken voor het mannelijk personeel getuigt van juist begrip. Het kinderspeelpaviljoentje is charmant.

De architectonische verschijning van het project maakt een prettigen indruk; er zit in dit plan een zeker élan en het ge- bouw heeft sprekende contouren. Dat deze cursist niet álle problemen volkomen gaaf heeft weten op te lossen, kan nauwe- lijks als een grief worden aangemerkt, want hij heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt en ernstig gestreefd om het wezen van de opgave te benaderen. Uit zijn werk spreekt talent en karakter. Deze cursist verdient zijn diploma ten volle.

KLEURENNORMALISATIE

Geachte redactie,

Wilt U mij wel gelegenheid geven om een lans te breken voor het goede recht der bereide verven, naar aanleiding van het artikel van Uw geachten medewerker A. Eibink over Kleuren- normalisatie in het nummer van Uw blad van 23 Januari.

De schrijver brengt in herinnering, dat „vroeger“ de architect en de schilder bij het kleurbepalen op het werk, de verf en daarmede de kleur samenstelden uit afzonderlijke verfstoffen, waar- van zij de eigenschappen kenden ten aanzien van bestendigheid en kleurmogelijkheden, terwijl de architect tegenwoordig in dit opzicht een zekere onwil bij den schilder zou ontmoeten, die liefst alleen met een kleurenkaart gewapend op het werk ver- schijnt. De schrijver brandmerkt dit verschijnsel als een gevolg van gemakzucht en gebrek aan kennis. Het geconstateerde feit moge juist zijn, maar „onwil en gemakzucht“ zijn hier mis- plaatste verwijten. „Vroeger“ was de keuze der grondstoffen beperkt, een goed onderlegde vakman moest en kon daarvan voldoende kennis bezitten, om inderdaad zelf zijn keuze te be- palen. Daarop volgde een periode, waarin tal van nieuwe verf- stoffen op de markt verschenen, welke eigenschappen wat kleurechtheid, onderlinge mengbaarheid, zuurvastheid, enz. be-

S. Nijkerk.

De situatie en oriëntering van dit plan zijn aannemelijk; het aantal kamers, dat op het Westen is gesitueerd en niet ver- toert van de mogelijkheden van uitzicht, die het terrein biedt, is aan den grooten kant. De ligging van de kinderspeelplaats aan de overzijde van den oprijweg is ook hier een punt van kritiek. De algemeene indruk van dit plan wordt het meeste gekenschetst door een streven naar economie en een vast be- sluit om het gebouw niet in zijn omgeving te laten domineren. Het heeft, in afwijking van de plannen der andere cursisten, slechts twee verdiepingen. Om dit te bereiken zonder te ver- vallen in te groote wijdloopigheid, heeft deze cursist in een gedeelte van het gebouw een aan beide zijden ingebouwde gang moeten accepteren. Men kan hierop kritiek oefenen, hier staat tegenover, dat deze gang niet zeer lang is en aan het eind vrij goed verlicht wordt.

Het complex van conversatie- en eetzaal met hal en kleine salon is van een geslaagde, intieme ruimtewerking. De dienst- afdeeling is zoodanig in de inspringende hoek van het hoofd- gebouw ingeschoven, dat de begane-grond-plattegrond een ietwat zwaarmoedig en niet geheel overzichtelijk, moeizaam samengevoegd conglomeraat is geworden, en het plat afgedekte gedeelte, waarin de dienstafdeeling is ondergebracht, de totale massawerking van het gebouw aan de achterzijde schaadt.

De indeeling der kamers is goed bestudeerd; aan de verbindingsmogelijkheid der kamers tot appartementen is behoorlijk aandacht gewijd.

De uitwendige architectonische verschijning is pretentieloos, beschaafd en smaakvol, maar zonder zeer bijzondere kwalitei- ten. Deze cursist heeft voorts van het interieur meer werk gemaakt dan verschillende anderen; uit zijn werk blijkt ook hier goede smaak en behoorlijk materiaalbegrip; de hangende bak boven het receptiekantoor is echter verre van gelukkig; de leuning van de hoofdtrap is vrij banaal.

De conclusie is, dat dit werk bepaalde zwakke zijden heeft en getuigt van een nog niet volkomen gerijpt architectonisch ver- mogen. Het bezit echter voldoende kwaliteiten en beloften om den Heer Nijkerk het diploma waardig te keuren.

treft, nog niet voldoende onderzocht waren. Toch veroverden zij snel een groot afzetgebied, daar hun kleurkracht en hun fraaie tinten een grote aantrekkelijkheid bezaten. Door tekort- schietende kennis van alle eigenschappen werd menig onheil aangericht: vooral snelle verkleuring trad menigmaal op en de schilder stond daar machteloos tegenover. Zijn patroon ver- langde de fraaie en sterke tinten en hij was zelf niet in de ge- legenheid, om te onderzoeken, welke grondstoffen hij wel en welke hij niet mocht gebruiken. Deze taak is voor hem door de fabrieken van bereide verven verricht, die het onderzoek op wetenschappelijke grondslag inrichtten en die nu voor den schilder (en den architect) uitzoeken, welke verfstoffen voor buiten- en binnenwerk toelaatbaar zijn. Dat de schilder nu hier- op steunt, is niet een gevolg van zijn gemakzucht, maar van de onmogelijkheid, waarin de moderne verfstoffenindustrie hem geplaatst heeft, om op eigen oordeel af te gaan. Den architect past o.i. dus erkentelijkheid, daar hij nu, dank zij het nog steeds voortgezette werk der fabrieken van bereide verven, over verven kan beschikken, in welke de nieuwere kleurkrachtige en bestendigste grondstoffen zijn verwerkt, die het schilder- werk op het hoogst mogelijke peil voeren.

Dat hiermede in zeker opzicht vervlakking gepaard ging, zij

zonder meer toegegeven; de heer Eibink acht die onder be- paalde voorwaarden ook aanvaardbaar. Onzes inziens zijn zulke voorwaarden hier aanwezig. En nu de kleurennormalisatie, die volgens de mening van den heer Eibink de bovenbedoelde vervlakking zou verergeren. Het immateriële gedeelte (de kleur) van de verf is van het mate- riële gedeelte niet zonder meer te scheiden. De kleurenkeuze zal wel degelijk rekening moeten houden met de grondstoffen, met welke bepaalde tinten te verkrijgen zijn in voldoende licht- echtheid, enz. Bij lakverven (die architecten wel het meest interesseren) zal een normaalreeks niet vastgesteld kunnen worden door alleen op het uiterlijke kleurverschijnsel te letten:

De heer Kerdijs heeft, meen ik, mijn artikel niet goed gelezen. Ik heb het „goede recht“ van de bereide verven aangevallen noch betwist. Dat zou ook geen zin hebben, want dat recht is er! Ik kan er alleen voorlopig nog niet erg blij mee zijn en zie niet gaarne dat ter wille van dat recht klakkeloos andere wor- den prijsgegeven. Vandaar mijn verzet tegen de voorgestelde normalisatie.

Want rechten plegen veroverd te worden en daarbij gaat meestal een bestaand recht ten gronde, terwijl we maar af moe- ten wachten of we met het nieuwe recht gelukkiger zullen zijn. Hierbij komt nog dat het terrein waar de verovering plaats vindt voorlopig als een chaos wordt achtergelaten. De Heer Kerdijs constateert ook wel dat er „menig onheil“ aangericht werd, maar meent dat we niet te klagen hebben omdat die goeie fabrikanten-veroveraars de boel weer netjes in orde ge- bracht hebben en voortaan voor ons en de schilders wel zullen bepalen wat goed voor ons is. Maar geachte Heer Kerdijs, noch de schilders noch de architecten hebben indertijd om andere verfstoffen of om bereide verven gesmeekt, maar toen ze er desondanks kwamen, hebben zij de narigheden plus de verant- woording voor de door u omschreven mislukkingen moeten dragen en die dragen ze nog. Ik geef toe dat we als winst een aantal verven met bijzondere eigenschappen hebben te boeken, maar daarnaast wordt ook, onder allerlei schoon klinkende namen, veel bocht aan de markt gebracht.

De Heer Kerdijs heeft het verder over het verwijt van „onwil en gemakzucht“, dat volgens hem misplaatst is.

LEZINGEN EN TENTOONSTELLINGEN VANWEGE DE VAKGROEP BOEKBINDEN VAN DE V. A. N. K. NED. VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST.

De vakgroep maakt hierbij haar programma voor Amsterdam voor het voorjaar 1937 bekend en nodigt alle belangstellenden uit de tentoonstelling en de lezingen te bezoeken welke in het Stedelijk Museum zullen worden gehouden.

23 Februari 8 uur.

Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer. Causerie over het heden- daagsche schoone boek. Ter illustratie zal een collectie boeken, uit prekers bezit aanwezig zijn.

bij elke te kiezen tint heeft men zich af te vragen, of in alle opzichten geschikte grondstoffen aanwezig zijn, ook al zal men deze bij de normalisatie-voorschriften niet in het geding bren- gen en alleen het te bereiken kleureffect vastleggen.

De apodictische uitspraak van den heer Eibink, dat de wijze van kleurmeting en vergelijking geen wetenschappelijk nut heeft, laten we verder rusten, omdat een discussie hierover te ver zou voeren en Uw lezers wellicht niet voldoende zou interesseren; wij mogen het daarom wel bij een verklaring laten, dat deze uitspraak op goede gronden weersproken kan worden.

F. KERDIJK.

Ik heb niemand onwil of gemakzucht verweeten, maar onwil, gemakzucht en verlies aan kennis van de materialen als gevolg van de bereide verven verklaard.

In de opmerkingen van den Heer Kerdijs betreffende de kleur- normalisatie kan ik geen bestrijding vinden van de mening die ik daarover gaf. De noodzakelijkheid noch de voordelen ervan worden door hem aangetoond.

Ik heb er de nadruk op gelegd dat de voorgestelde normalisatie geen betrekking heeft op de verfstoffen en hun eigenschap- pen t.a.v. kleurbestendigheid, enz.

De Heer Kerdijs vindt blijkbaar, evenals ik, dat dit onjuist is, maar zegt verder: „Bij lakverven zal een normaalreeks niet vastgesteld kunnen worden door alleen op het uiterlijk kleur- verschijnsel te letten: bij elke te kiezen tint heeft men zich af te vragen of in alle opzichten geschikte grondstoffen aanwezig zijn, ook al zal men deze bij de normalisatie-voorschriften niet in het geding brengen en alleen het te bereiken kleureffect vast- leggen“.

Wat de Heer Kerdijs hiermee wil zeggen begrijp ik niet goed. Die „men“ kunnen in dit geval alleen de fabrikanten zijn en deze kunnen een zelfde tint verkrijgen met verfstoffen van ver- schillende kwaliteit en eigenschappen. Het blijft dus een feit dat slechts de kleur genormaliseerd wordt.

Ten aanzien van mijn „apodictische uitspraak“ wil ik nog op- merken dat deze eveneens „op goede gronden“ berust.

A. E.

PRIJSVRAAG RAADHUIS AMSTERDAM.

Vragen en antwoorden, IV.

77. Welke breedte wordt voor Oost- en Westeinde in de toekomst gewenst?
Zie antwoord op vraag 55 (B.W.A. dd. 6 Februari 1937).
78. Is het geoorloofd van het Bureau voor Militaire Zaken een klein gedeelte naar boven te projecteeren met gemakkelijke verbinding onderling?
Evenzoo met de afd. Burgerlijke Stand?
Deze afdelingen zijn elk op zichzelf administratief één geheel; dit behoort in het project tot uiting te komen.
79. Mag van Bevolkingsregister iets meer dan 200 m² naar boven?
Neen.
80. Is de gestippelde omlijning van het terrein de uiterste grens van bebouwing of mag hiervan ten Westen of Oosten worden afgeweken?
De gestippelde lijn geeft de plaats aan, waar tegenwoordig een schutting en een hek om het terrein van het v.m. Paleis voor Volksvlucht aanwezig zijn. Voor den bouw van het nieuwe Raadhuis is het terrein, gelegen tusschen de verkeerswegen Oosteinde, Westeinde, den verbindingsweg Weteringschans-Sarphatistraat en het water van de Singelgracht beschikbaar.
De zich op dit terrein bevindende gebouwen worden gesloopt. (Zie verder programma, pag. 21).
81. Moeten de Secretarie-afdeelingen op de verdiepingen een diepte krijgen van 6 m of kunnen deze dieper worden wanneer daardoor een groote besparing van ruimte verkregen wordt?
De kantoorlokalen in het werkgedeelte op de verdiepingen moeten bij voorkeur ± 6 m diep worden ontworpen.
82. Het is toch niet de bedoeling de Burgerzaal op dezelfde verdieping van en bij de overige Ontvangzalen onder te brengen?
De vrager leze hierover de eischen op blz. 25 van het programma.
83. De dienkamer voor de ontvangzalen komt in het representatieve gedeelte te liggen, terwijl de huisvesting van den Inwendigen Dienst in het werkgedeelte moet worden ondergebracht.
Nu wordt vermeld, dat de keuken voor den Inwendigen Dienst tevens voor ontvangzalen moet kunnen dienen, zoodat met de ligging dier keuken ten opzichte van bovengenoemde dienkamer rekening moet worden gehouden.
Moeten deze vertrekken nu in directe verbinding staan met elkaar en is het geoorloofd, deze keuken in het representatieve gedeelte onder te brengen?
De dienkamer moet in gemakkelijke verbinding staan met de keuken. De ligging van de keuken wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.
84. Welke straatbreedte wordt verlangd voor Oosteinde en welke voor Westeinde?
Zie antwoord vraag 55 (B.W.A. dd. 6 Februari 1937).
85. Is de Jury bereid gegevens te verstrekken betreffende het getelde en — zoo mogelijk — het te verwachten verkeer in de omgeving van het nieuwe Raadhuis (d.w.z. langs Utrechtsche straat, Weteringschans, Sarphatistraat, Oosteinde, Westeinde, Stadhouderskade en Amsteldijk, Hemonystraat en Van Woustraat)?
De Jury zal deze vraag bij de volgende serie vragen beantwoorden.
86. Op welke breedte beoogt het Gemeentebestuur de Utrechtschestraat in de toekomst te brengen?
Plannen dienaangaande staan nog niet vast.
87. Hoeveel trouwauto's zullen op de drukste trouwdagen gelijktijdig opgesteld moeten kunnen worden op of om het raadhuis terrein?
In de toekomst moet op de drukste trouwdagen worden gerekend op ongeveer 250 aanrijdende auto's tusschen 9 en 12 uur. Tijdens het drukste moment in de ochtenduren zal gelegenheid moeten worden gegeven om ongeveer 60 trouwauto's tegelijk te parkeeren.
88. Heeft de Jury er bezwaar tegen, dat in het te ontwerpen raadhuis een „raadselder” wordt opgenomen of een restaurant?
Voor zooveel het den Raadselder betreft is de ontwerper vrij.
89. In het programma van eischen komt de mededeeling voor dat „aangenomen wordt”, dat de Oostkant van het Oosteinde en de Westkant van het Westeinde onveranderd blijven bestaan.
Houdt deze bepaling en de daaraan voorafgaande omschrijving van het beschikbare terrein in, dat een ontwerp waarin een aansluitend terrein is betrokken, met name het terrein tusschen het Oosteinde en den Amstel onherroepelijk ter zijde wordt gelegd?
Ja. De Jury is verplicht een dergelijke oplossing terzijde te leggen, omdat zij in strijd is met het programma, dat gebaseerd is op het Raadsbesluit van 19 December 1935, luidend:
„De Gemeenteraad van Amsterdam, gezien . . .” enz.
„Besluit:
I. . . . .” enz.
„II als plaats voor den bouw van het sub I b bedoelde Raadhuis te bestemmen het terrein aan het Frederiksplein en voorts begrensd door het Oosteinde, de Singelgracht en het Westeinde.”
90. Het is denkbaar, dat verbreding van de Utrechtschestraat naar één zijde naast besparing van kosten, bij eenig project uit stedenbouwkundig oogpunt een gunstiger oplossing geeft dan de volgens het programma beoogde verbreding naar beide zijden.
Is een zoodanige afwijking toegelaten?
Neen, deze afwijking wordt niet toegelaten.
91. Is het — indien een project hiertoe leidt — toegelaten dat de brug over de Singelgracht voor het Oosteinde:
a. geheel vervalt,
b. wordt vervangen door een brug over die gracht nabij den Amstel, tusschen den Amsteldijk en de Sarphatikade?
a. De ontwerper is hierin vrij, mits de alsdan ontstane verkeersstoestand bevredigend wordt opgelost.
b. Deze vraag heeft in verband met het antwoord op vraag 89 thans haar beteekenis verloren.
92. Is het een bezwaar als de feestzaal en de ontvangzalen op het noorden komen te liggen?
Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.
93. Waar zijn inlichtingen te bekomen betreffende de voor Amsterdam geldende verkeersregelen?
De Politieverordening bevat bepalingen t.o.v. het Amsterdamsche verkeer.
94. Blz. 23 en 24. Gevraagd wordt een ingang voor ambtenaren en voorts verspreide garderobes.
Bestaat er een tijdcontrolesysteem voor ambtenaren of zal het wenschelijk zijn m.h.o. op de circulatie bij het komen en gaan, er rekening mede te houden, dat een dergelijk systeem in de toekomst wordt ingesteld?
Indien dat het geval zou zijn, is dan één centrale garderobe wenschelijk of geoorloofd?
De controle geschiedt door het teekenen van presentielijsten; een centrale garderobe is niet gewenst.
95. Blz. 34. Reserveruimte voor secretarie-afd.
Mag dit één ruimte (bijv. een geheele verdieping of gedeelte daarvan) zijn? Of is het de bedoeling, dat deze totale ruimte van 1000 m² verdeeld wordt over de verschillende afdelingen? Zoo ja, in welke verhouding?
Dit mag één ruimte zijn. Het is niet de bedoeling, dat deze ruimte over de verschillende afdelingen wordt verdeeld.
96. Blz. 31. Van de 1200 m² kantoor voor belastingen mogen 475 m² op de eerste verdieping worden ondergebracht.
Moet deze ruimte ook voor het publiek toegankelijk zijn?
Ja. Enkele personen uit het publiek kunnen naar deze kantoorruimte worden verwezen.
97. Blz. 26. Gevraagd worden tribunes in de raadzaal.
Wil dit zeggen, dat de ruimte daarvoor begrepen is in de opgegeven 300 m² voor de raadzaal?
Deze ruimte is niet begrepen in de 300 m² voor de Raadzaal; de tribunes liggen boven den vloer van de Raadzaal.
98. Op blz. 21 van het programma staat vermeld: „Hierbij zal ook duidelijk moeten blijken, hoe de verkeersregeling zal zijn bij feestelijke ontvangsten en bij trouwplechtigheden”.
Is hiermee bedoeld, hoe het noodzakelijke verkeer ten gerieve van het raadhuis uit het stadsverkeer het raadhuis bereikt of hoe het stadsverkeer geregeld dient te worden ingeval het bij feestelijkheden en trouwplechtigheden van groot formaat het normale stadsverkeer onmogelijk maakt?
De ontwerper moet aangeven, hoe hij zich het normale stadsverkeer in de omgeving van het Raadhuis denkt, waarbij zich als vanzelf het noodzakelijke verkeer ten gerieve van het Raadhuis zal aftekenen.
Onder dit noodzakelijke verkeer zijn in het algemeen trouwplechtigheden en feestelijke ontvangsten begrepen; het is niet juist, dat het stadsverkeer hiervoor steeds zou moeten worden omgeleid.
Bij buitengewone feestelijkheden en samenkomsten wordt uiteraard het stadsverkeer langs andere wegen omgeleid; de ontwerper behoeft, ofschoon hij in zijn ontwerp zich wel rekenschap moet geven van die feiten, met de verdere regeling van het stadsverkeer geen rekening te houden.
99. Is het in verband hiermede b.v. noodzakelijk te rekenen op een samenkomst van eenige duizenden menschen voor het raadhuis, waardoor het verkeer eventueel tijdelijk langs andere wegen dient afgeleid te worden of is aan te nemen, dat zeer groote bijeenkomsten bij bepaalde feesten in de naaste toekomst nog plaats zullen vinden voor het paleis op de Dam?
Er moet dus gerekend worden op groote samenkomsten voor het nieuwe Raadhuis.
100. Is het geoorloofd, gezien de zeer geringe stedenbouwkundige mogelijkheden voor het raadhuiscomplex op het door het programma aangegeven terrein, in de naaste toekomst te rekenen op een wijziging van de omliggende gebouwencomplexen, grenzende aan het Oost- en Westeinde? Is dit wellicht bedoeld met de inhoud der 5 bovenste regels van blz. 16 van het programma?
Het is nl. moeilijk uit het programma af te leiden, wat met de inhoud van de 5 bovenste regels van blz. 16 wordt bedoeld, aangezien een situatietekening, welke onder a. op blz. 15 wordt verlangd, toch volkomen de stedenbouwkundige ligging vastlegt.
Moet hieruit dus gelezen worden, dat de completeering daarin bestaat, dat een voorstel tot eventuele toekomstige wijziging in de directe omgeving op een aparte teekening dient aangegeven te worden?
Zie antwoord op vraag 89. De bedoeling van de eerste alinea van blz. 16 is geen andere, dan om den ontwerper de gelegenheid te geven, zich duidelijker over de door hem gedachte situatie uit te spreken, indien hij van meening is, dat deze gedachte op een der bij de bijlagen vermelde situatietekeningen II niet voldoende tot uiting mocht komen.

101. Mag ter verduidelijking van de bedoeling van den ontwerper op de plattegrondteekeningen c.q. lichtdrukken, het navolgende worden aangegeven:
- glaswanden b.v. met groene lijnen?
  - publiek-verkeer in het gebouw b.v. met roode lijnen?
  - personeel-verkeer in het gebouw b.v. met blauwe lijnen?
  - meubilair (bureau's met krukken, vergadertafels met stoelen, enz.) waar noodig b.v. in geel?
- Ja.
  - Ja.
  - Ja.
  - Ja.
- De ontwerper denke er echter aan, dat het ontwerp een schetsontwerp moet blijven; hij wordt verwezen naar het programma, pag. 19, sub 10.

102. Mag de naamsaanduiding van veel voorkomende ruimten als garderobes, dames- en heerentoiletten, dienstvertrekken (II f, blz. 25 bovenaan), bodekamers, liften, wachtkamers, enz. geschieden door middel van een renvooi met verwijzing naar cijfers op de teekeningen?
- Ja.

103. Er wordt in het programma nergens gesproken over personenliften. Is het geoorloofd om verspreid over het geheele gebouw op personenliften te rekenen, zulks in de nabijheid van ingangen, c.q. trappenhuizen?
- Vanzelfsprekend ja.

104. Mag het geheele raadhuissterrein met een monumentaal hekwerk worden afgesloten, waarin b.v. slechts 3 à 4 ingangen met portiershuisjes?
- Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten. Hij wordt verder verwezen naar de laatste alinea van pag. 23 en voorts naar pag. 24 van het programma.

105. Mogen alle ruimten in het gebouw, waar publiek wordt toegelaten, met een vlakke tint worden gekleurd?
- Neen.

De aandacht van deelnemers wordt erop gevestigd, dat zij uiterlijk tot en met 10 Maart a.s. vragen mogen stellen.

In verband met enkele binnengekomen vragen wordt den deelnemers medegedeeld, dat de kosten voor foto's van het Frederiksplein en omgeving, situatietekeningen e.d. kunnen worden voldaan op één der navolgende wijzen:

- per postwissel (gericht aan den Administrateur P.W., Kloveniersburgwal 74, Amsterdam-Centrum);
- door storting op rekening no. 44 bij het Girokantoor der Gemeente Amsterdam;
- door storting op postrekening no. 13500, met vermelding: „bestemd voor rekening no. 44 van den Dienst der Publieke Werken”.

Namens de Jury,

S. R. DE MIRANDA, Vice-Voorzitter,
J. H. MULDER, Secretaresse.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 9

27 FEBR. 1937

WOLTER TE RIELE †

Ik heb den heer Te Riele de laatste jaren eenige malen ontmoet op vergaderingen en excursies. Daarbij is mij opgevallen, hoe zeer en hoe intens deze, toen al niet meer jonge, bouwmeester belangstelling toonde voor allerlei bouwkundige vraagstukken en gebeurtenissen. Het heeft mij verrast hoe mild hij kon staan tegenover allerlei uitingen van het bouwen hoewel ze toch volkomen vreemd moesten zijn aan zijn voorstellingswereld, opgevoed als hij was in de sfeer der Neo-Gothiek.

Architect Wolter Te Riele kon bogen op een omvangrijk oeuvre. Onder zijn uitgevoerde werken telt men bijna zestig kerken, verder een groot aantal scholen en andere bouwwerken, mee-

rendeels van een religieuze bestemming. Doch ondanks zijn drukke praktijk ging zijn belangstelling sterk uit naar de oude monumenten van bouwkunst in ons land, niet als iemand die er maar zoo wat in liefheeft, maar zeer daadwerkelijk. Hij was dan ook één der beste kenners van de oude bouw- en kunstwerken in Overijssel en Gelderland, waarvan hij, als lid van de Rijkscommissie voor de Monumenten, een belangrijk deel van de beschrijving verzorgde.

Wolter Te Riele ontving, evenals vele andere vakgenooten, zijn opleiding in hoofdzaak in de praktijk van het vak.

Eerst op het bureau van zijn vader te Deventer, daarna drie jaar

KERK VAN DEN H. NICOLAAS TE DENEKAMP (O).

ARCH. WOLTER TE RIELE, B.N.A.†

KERK VAN ST. PETRUS-BANDEN TE GILZE-RIJEN

ARCH. WOLTER TE RIELE, B.N.A.†

aan de St. Lucasscholen te Gent onder de voortreffelijke leiding van Helleputte, Baron de Bethune en Reuvs, waar hij tot tweemaal toe op de jaarlijksche gouden medaille beslag legde. Na Gent een jaar op het bureau van Dr. Cuypers te Amsterdam, die toen met de plannen voor den bouw van het Rijksmuseum

98

bezig was en vervolgens een jaar studie in de archeologie te Londen.

Niet onbelangrijk, vooral in den eersten tijd van zijn architectonische loopbaan, was zijn arbeid op restauratiegebied.

Zoo leidde hij in Deventer, waar hij zich gevestigd had, eerste de

restauratie van de Grooten of Lebuinuskkerk, later ook die van de Bergkerk. Tot zijn restauratiewerken behooren ook de kerken te Hattem, Doesburg, Zutphen, Steenwijk en Vollenhove.

Na het in werking treden der nieuwere inzichten omtrent restauratie heeft Te Riele praktisch geen restauratiewerk meer gedaan, trouwens zijn vele opdrachten voor nieuwbouw namen hem alrijve geheel in beslag.

Wolter Te Riele was een zeer bedreven gewelbouwer. Er is bijna geen grondvlak denkbaar zoo willekeurig van vorm of Te Riele kon er wel een gewelf over slaan.

Er zijn in de architectonische bedrijvigheid van Te Riele twee perioden te onderscheiden; zijn Deventersche en zijn Utrechtsche, waarvan de Deventersche wel als de beste is aan te merken.

Wolter Te Riele was een discipel der Neo-Gothiek, daarin was zijn kunstopvatting gevormd en gerijpt, in die vormenwereld kon hij denken en beelden en daarin heeft hij ten slotte zijn beste werken gemaakt.

Daaronder zijn te noemen de kerken te Denekamp, Almelo, Lonneker, Steggerda, Hilversum, Gilze-Rijen, Coevorden, Deventer. Deze kerken zijn, als men ze accepteert in haar Neo-Gothische vormgeving, groot van opzet en massawerking, goed verantwoord in haar details en de verhouding tusschen constructieve en decoratieve elementen.

Er is een, voor deze periode uitzonderlijke, neiging tot het maken in zijn kerken van een breed middenschip. Uit deze bouwwerken spreekt een groot vakmanschap.

In 1918 vestigt Te Riele zich te Utrecht. Dat zijn liefde voor de oude kunst nog niet verflauwd is, bewijst de inrichting van zijn huis in de Korte Nieuwstraat, dat zoo'n beetje een architectuurmuseum werd en waar hij nu ook overleden is, 69 jaar oud.

KERK VAN DEN H. WIRO TE OOSTERWIERUM
ARCH. WOLTER TE RIELE, B.N.A.†

In de Utrechtsche periode ondergaat Te Riele sterk den invloed van allerlei modernistische stroomingen. Maar het spelen met baksteen, het goochelen met bizarre vormen, ligt hem niet, het vertroebelt zijn voorstellingswijs en heeft tenslotte een funesten invloed op zijn werk. Veel van het klare, beheerschte, der vroegere perioden verdwijnt, om plaats te maken voor allerlei gewaagde speelschheid en gezochte vormen; het decoratieve overwoekert het constructieve. Uit deze periode zijn de kerken te Hengelo, Montfoort, Oldenzaal, Zeist, Laren, Breda, Arnhem, Utrecht. En toch is bij deze bouwwerken geen sprake van gebrek aan toewijding, er is eer een teveel aan verzorgdheid. Ik kan me zoo voorstellen, dat Te Riele hier werkelijk met volle overgave aan gewerkt heeft, dat hij heeft gezocht en geploeterd en eerlijk meende de kerkelijke bouwkunst ermee vooruit te brengen.

In zijn allerlaatste werken is weer iets terug gekomen van de vroegere beheerschedheid, o.a. bij de kerken te Koewacht, Oosterwierum en Lintfort (Rheinland), alsook Borne, zijn laatste kerk. Met Wolter Te Riele is waarschijnlijk de laatste aanhanger der Neo-Gothiek, zij het dan op een eigen manier geïnterpreteerd, heengegaan.

Hij stond dan ook in zijn architectonisch werk betrekkelijk alleen. Maar men zal hem zeker de verdienste niet kunnen onthouden van zijn groot vakmanschap, van zijn persoonlijke, rustelooze arbeidzaamheid, van zijn groote belangstelling voor alles wat de kunst aangaat en zijn hartelijke collegialiteit. Een man wien het Domine, dilesci decorem domus tuae¹⁾ tot een tweede natuur was geworden.

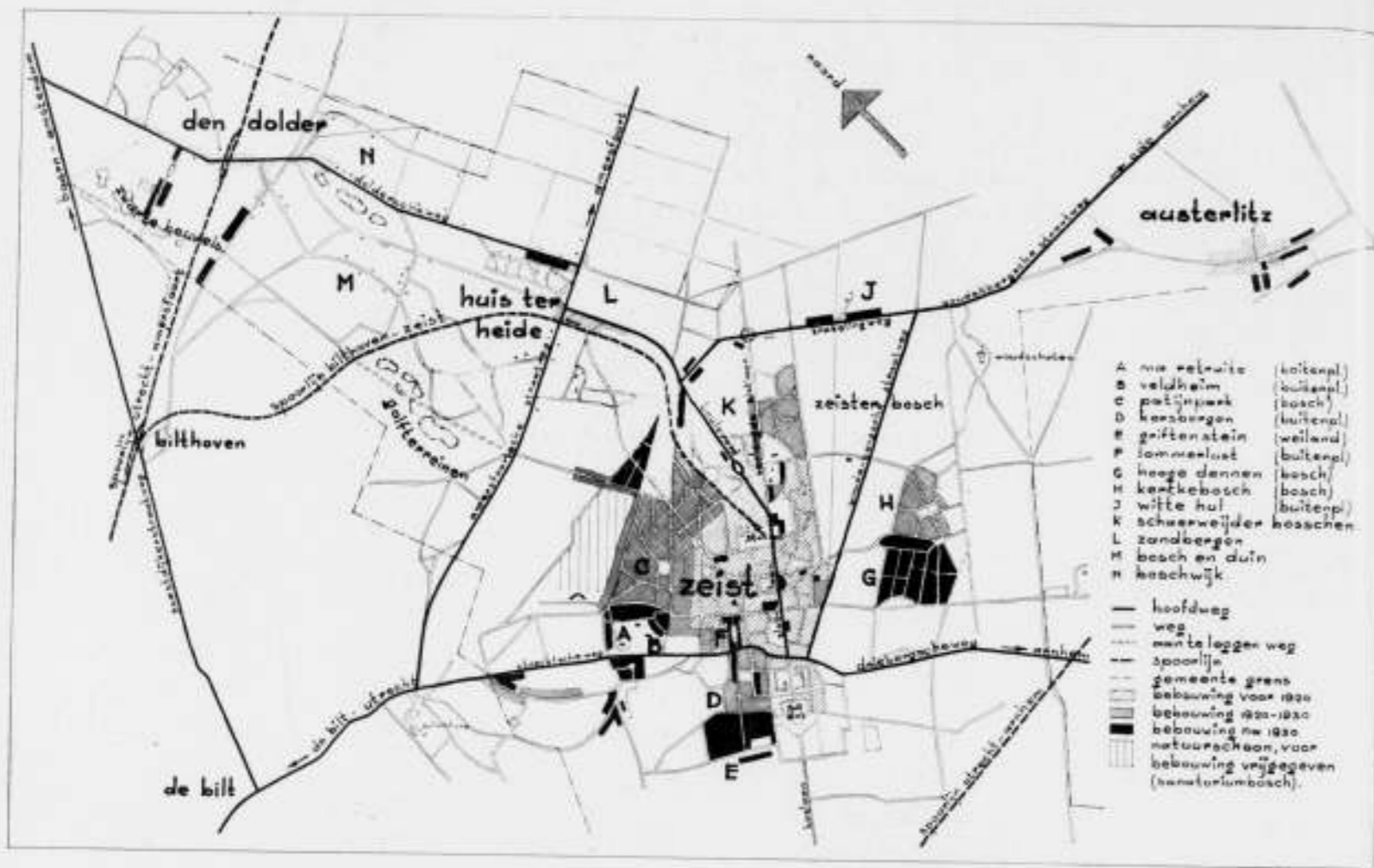
J. M. v. HARDEVELD.

¹⁾ Heer, ik bemin den luister van Uw Huis.

INTERIEUR R.K. KERK TE OLDENZAAL
ARCH. WOLTER TE RIELE, B.N.A.†

99

WAAROM HEEFT ZEIST GEEN SCHOONHEIDSCOMMISSIE ?

In 1905 telde Zeist 10.000 inwoners. In 1930 was dit aantal tot 24.000 aangegroeid. Thans nadert het zielental de 31.000. Is Zeist met dezen geweldigen groei een welvarende plaats geworden? Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord. Zeist kent een groot aantal werklozen en heeft belastingen die zoo zeer gestegen zijn, dat de kapitaalkrachtigen de gemeente reeds gaan verlaten.

Men heeft getracht, Zeist grooter te maken. Daarvoor moest gebouwd worden. Steeds meer kleine huizen kwamen er tot stand, steeds maar weer dichter op elkaar, voor steeds lager bouwsommen, zoodat zij weer goedkoper konden worden verhuurd of van de hand gedaan.

Ook het gemeentebestuur heeft dezen ongezonden groei bevorderd en heeft bebouwingsvoorschriften gegeven, die bijna uitsluitend gericht waren op het tot stand komen van dubbele woninkjes op terreinen van minimum afmetingen.

De goede architecten hadden daardoor allerlei ontheffingen noodig om met deze voorschriften, die speciaal voor speculatiebouwers gemaakt schijnen te zijn, een behoorlijk verzorgd ontwerp te maken.

Het nieuwe gemeentelijke uitbreidingsplan, dat korten tijd geleden ter visie heeft gelegen, geeft helaas weinig hoop voor de toekomst.

Het houdt immers in 't geheel geen rekening met het oorspronkelijke karakter van Zeist met zijn vier afzonderlijke woonker-

nen: Zeist, Huis ter Heide, Den Dolder en Austerlitz, maar scheert alles over één kam.

Laten wij dit ontwerp-uitbreidingsplan en zijn ter visielegging eens wat nader beschouwen.

In het begin van de maand December 1936 verscheen een aankondiging aan het bord ten Raadhuije en een advertentie in het Utrechtsch Dagblad, vermeldende dat het ontwerp-uitbreidingsplan van 12 December 1936 tot 7 Januari 1937 op de Secretarie ter visie lag. Deze advertentie werd, nauwkeurig volgens de voorschriften, in een dagblad van een naburige plaats opgenomen, omdat in Zeist geen dagblad verschijnt. De bedoelde voorschriften spreken echter van aankondiging „op de gebruikelijke wijze“, die in Zeist behalve aanplakking op het raadhuis tevens plaatsing in de „Zeister Courant“ had kunnen zijn. Dat dit laatste niet geschiedde, heeft veel ontevredenheid gewekt. De termijn van de bovengenoemde ter visielegging was niet gelukkig gekozen, nu Kerstmis, Oud- en Nieuwjaar en de trouwdag van Prinses Juliana er in vielen. Booze tongen fluisterden, dat deze termijn opzettelijk zoo was gekozen. Men heeft intusschen een tweede ter visielegging verzocht.

Een tweede feit was de ongunstige ter visielegging van het plan. De ruimte waar deze gegevens getoond werden was geheel onvoldoende, er was geen goede overzichtsteekening aanwezig. Het plan bestond uit een groot aantal detailbladen op de schaal 1 : 2500, die een goed overzicht van het geheel niet toelieten.

DOLDERSCHE WEG

DEN DOLDER

Noch onderdeelen van het plan, noch bebouwingsvoorschriften waren verkrijgbaar. Wilde men gedeelten van het plan overnemen, dan kon dit alleen geschieden door de kaart, die dan daarvoor in een glazen bak werd gelegd, na te teekenen.

Een bespreking van het geheele plan moet daarom in dit artikel achterwege blijven. Wij bepalen ons tot de behandeling van een ongeveer honderd hectare groot onderdeel.

Hier mogen dubbele huizen gebouwd worden met een minimum inhoud van 400 m², waarbij garage en bijkeuken nog meetellen als zij aangebouwd zijn.

Geen enkel dubbel huis werd de laatste jaren in dit deel van de gemeente Zeist gebouwd. De eigenaars der terreinen verzochten hiervoor ruime rooilijnen vast te stellen; op het plan zijn deze op 10 en 15 meter uit de weggrens aangegeven. Onverschillig of op deze terreinen een enkel of een dubbel huis wordt gebouwd, zij moeten een frontbreedte van 40 meter hebben.

Over ongeveer één zesde deel van het geheele terrein zijn plantsoenstrooken geprojecteerd, ter breedte van 50 à 60 meter, strooken die geheel willekeurig zijn aangegeven en die vrijwel nergens rekening houden met de bestaande bebossching. Op een punt ligt deze strook dwars over een huis, op een ander punt, honderd meter daar vandaan, ligt een prachtige beukenlaan in de bouwterreinen.

Can wij de exploitatiemogelijkheden van dit onderdeel eens

globaal na, dan blijkt het plan ook in dit opzicht in het geheel niet verantwoord te zijn.

Voor de wegen in dit deel, rond 3000 strekkende meter en die men in Zeist tegenwoordig voor f 50.— per strekkende meter aanlegt, moet men reeds op f 150.000.— rekenen.

Aan grond kosten deze wegen 48000 maal f 0.60 of f 28.800.—. De plantsoenstrooken, in totaal 13,50 ha groot, zullen tegen f 0.30 per vierkante meter f 40.500.— vorderen.

In totaal dus f 219.300.—.

Voor dit bedrag zullen in het geheel ongeveer 90 bouwperceelen worden verkregen, elk perceel is dus belast met ruim f 2400.—! Als men bedenkt, dat op die bouwperceelen enkele of dubbele huizen mogen komen van 400 m² inhoud, dus met een bouwsom van f 4500.— of f 8500.—, dan ziet men hoe absurd deze opzet is. Bovendien zal de Gemeente dan nog voor f 40.500.— plantsoen moeten aankopen (gerekend tegen f 0.30 per m²), of als dit niet geschiedt, den aanleg van deze strooken ten laste van den wegeaanleg brengen, wat zeker nog opnieuw een bedrag van f 40.500.— zal vorderen.

Waarom deze strooken niet tot een flink wandelbosch van 13 à 14 ha samengevoegd? Dit zou veel natuurschoon hebben gered. Waarom de bouwterreinen niet meer geconcentreerd? Dit had den wegeaanleg belangrijk vereenvoudigd en vele kosten bespaard. Waarom de rooilijnen niet verder terug gelegd, waar-

REELAAN

DE PALTZ

DEN DOLDER

door de huizen meer verscholen in het landschap zouden zijn gelegen? Waarom juist een breeden weg ontworpen door de prachtige golfvelden en het terrein de Zwarte Heuvels bij Den Dolder? Waarom niet om elke woonkern een groenen gordel van natuurschoon getrokken? Dit blijven alle open vragen.

Reeds zeven jaren geleden waarschuwde Dr. Ing. Ph. A. Rappaport, Verbandsdirecteur van het Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk in een te Essen gehouden lezing, dat „tenzij spoedige en afdoende maatregelen worden genomen, vóór een kwart-eeuw voorbij is, de mooie streek tusschen Utrecht en Arnhem tot het verleden zal behooren”.

Velen hebben er na hem op gewezen. Wij noemen b.v. het Utrechtsch Dagblad en de Standaard, die er hoofd artikelen aan wijdden, wij noemen de Provinciale Utrechtsche Commissie tot instandhouding en bevordering der schoonheid van stad en land, den inspecteur voor de Volkshuisvesting enz..

Maar is de toestand thans beter geworden?

Het tegendeel is waar. In Zeist zal binnenkort geen stukje natuurschoon meer over zijn. Ma Retraite is verwoest, Kersbergen is vermoord, Veldheim wordt nu reeds met den grond gelijk gemaakt, het Sanatoriumbosch zal nog dit jaar volgen op voorstel van B. en W., de Witte Hul is ten doode opgeschreven, de Hooge Dennen bestaan alleen nog maar in naam, Valcken-

bosch wordt verkaveld, Austerlitz wordt hopeloos verknoeid, het Patijnpark is een mislukking.

Is er dan geen toezicht op de bebouwing? Ja, die is er, maar de weinig hoopvolle resultaten ziet gij als illustraties bij dit artikel opgenomen.

Er zijn wel enkelen, die het goede willen. Maar de groote massa bouwers verkavelt en bouwt en probeert geld te verdienen, alles ten koste van de schoonheid die Zeist bezat.

Vijf en twintig jaar geleden werd er een noodkreet gehoord over de vernieling van het Gooi. Toen kon Zeist nog tot voorbeeld worden gesteld. Thans is het Gooi gered, al zijn ook daar nog heel wat wenschen onvervuld. Amersfoort was vroeger berucht om zijn bouw, thans lijkt het ons verre te verkiezen boven het eens zoo schoone Zeist.

Het wordt hoog tijd, dat op den eenmaal ingeslagen weg niet langer wordt doorgedaan. Zeist moet een goed uitbreidingsplan krijgen, door zeer bekwame hand ontworpen. Zeist moet een schoonheidscommissie krijgen, die het thans onvoldoende toezicht op den welstand in handen krijgt. Zij redde wat nog te redden valt.

Gewestelijke Kring Utrecht van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A..

ZWARTE HEUVELS
102DEN DOLDER
ZWARTE HEUVELS

DEN DOLDER

AUSTERLITZ. „UIT EEN OOGPUNT VAN WELSTAND . . . .”

AUSTERLITZ. „UIT EEN OOGPUNT VAN WELSTAND . . . .”

CATALOGUS VOOR DE BOUWERELD.

Wij vernamen, dat de verschijning van den 3en Catalogus voor de Bouwwereld aanstaande is. Daarmede wordt een uitgave voortgezet, die bedoelt een vraagbaak te zijn voor de architecten, in het bijzonder voor de praktijk van hun vak, voor de uitvoering van hun bouwwerken.

De Catalogus ordent en systematiseert de technische gegevens en adressen, die in de te rijke zegening, waarmede zij over de architecten worden neergestort, zonder hem veelal van weinig nut zijn, tenzij men de kostbare moeite van het ordenen zelf doet. Bovendien vermindert de Catalogus de behoefte aan het verzenden van afzonderlijke circulaires en prospecti aan den architect door fabrikanten en leveranciers. Het is echter zeer

wenschelijk, zoo niet noodig, dat deze laatsten het gevoel van waarborg krijgen, dat de Catalogus inderdaad zijn werking niet mist. Bij den nieuw te verschijnen Catalogus heeft de Uitgeefster een aantal sluitzegels bijgesloten, met het verzoek aan de architecten, die te gebruiken bij hun correspondentie met de in den Catalogus voorkomende firma's, ten tekenen dat de Catalogus gewaardeerd is geworden.

Een praktisch denkbeeld, dat er toe moge leiden, dat de in den Catalogus voorkomende firma's de overtuiging krijgen, dat dit boekwerk door de architecten als een onmisbaar handboek op hun bureau wordt gewaardeerd.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP”.

De jury ter beoordeeling van de antwoorden op de door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” uitgeschreven prijsvragen, heeft aan het bestuur van deze vereeniging voorgesteld de hieronder genoemde prijzen aan de daarbij vermelde inzenders toe te kennen.

Voor het ontwerp voor een gebouw voor een courantenbedrijf: drie derde prijzen en wel aan P. H. Dingemans met motto 4371, Nic. Hulsboach met motto „t muskietennest” en W. P. M. Vintges met motto L.L. en drie eervolle vermeldingen aan P. Kokke met motto „neutraal”, Ir. J. H. Piets met motto „a.b.c.” en H. E. Schulte met motto 999.

Voor het ontwerp voor een tentoonstellings- tevens concertzaal o.a.: een eerste prijs aan Ir. C. Wegener Sleswijk met motto 1105 P, een tweede prijs aan C. J. M. van der Veken met motto „1310” en een derde prijs aan J. Schipper met motto „ojo y oreja”.

Voor het ontwerp voor een boekband: een eerste prijs aan George Notenboom

met motto „List”, een tweede prijs aan L. de Miranda met motto „Foxtrot” en een derde prijs aan A. Langeberg met motto „Diplomaat”.

De jury voor de eerste twee onderwerpen bestond uit de architecten J. F. Berghoef, Ir. J. W. E. Buijs, J. Poot en W. C. Pouderoyen en de heer J. Mooij, directeur van de drukkerij van de N.V. van den Bergh's fabrieken te Rotterdam, terwijl de heer N. J. F. Trijaburg de jury mede met bedrijfstechnische voorlichting van dienst is geweest. De inzendingen voor den boekband werden beoordeeld door de heeren Pieter den Besten, sierkunstenaar, Ir. M. C. A. Meischke, J. Mooij en W. C. Pouderoyen.

Door ziekte van enkele juryleden heeft de beoordeeling veel meer tijd gevorderd dan aanvankelijk was verondersteld. Thans geeft het zoeken naar een bruikbare tentoonstellingsruimte nieuwe vertraging; het bestuur hoopt hierin echter binnen afzienbaren tijd te kunnen voorzien, waarna plaats en tijd van de tentoonstelling zullen worden bekendgemaakt.

DEN DOLDER, PALTZERWEG (WAS VROEGER HEI MET BERKEN)

HUIS TER HEIDE, REMBRANDTSLAAN
103

ZOO WAS HET

ZOO WERD HET

PRIJSVRAAG VOOR EEN MUURSCHILDING IN HET GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM

Aan het Juryrapport van de Prijsvraag voor een muurschildering in het trappenhuis van het Gymnasium Erasmianum te Rotterdam, uitgeschreven op verzoek van de Stichting Erasmus door de Stichting ter behartiging van de belangen van Rotterdamsche Beeldende Kunstenaars, ontleenen wij het volgende:

Ingekomen zijn 29 ontwerpen, welke alle voldoen aan de eischen, zooals deze in het programma zijn opgenomen.

De groep, waarvan bekroning in overweging genomen is, betreft de ontwerpen onder de motto's:

„Keim“ „10.3“ „Terracotta“ „Hellas“ „S.P.“

„Keim“. De opzet bleek niet van voldoende sterkte om tot bekroning van dit ontwerp over te gaan. Vooral de achtergrond met den tempel wordt wel bedenkelijk geacht. De teekening heeft een groote verfijning en het

blijkt in het detail dat de ontwerper de uitwerking beheerscht en waarschijnlijk het geheel op hooger peil zou kunnen brengen. Zonder aan de fijnheid afbreuk te doen, kan hier een versterking van het uitgewerkte onderdeel worden aangewezen.

„10.3“. Met grooten zin voor humor wordt hier de fakkellooper uitgebeeld zooals hij door de tijden heen en over de geheele wereld zijn loop door de geslachten blijft vervolgen. Pittig van kleur, dat in het detail echter de gewenschte verfijning mist, zijn de 4 paneelen neergeschreven. Voor de aangewezen plaats wordt het ontwerp minder geschikt geacht, niet alleen omdat de compositie niet geheel past in de architectuur maar omdat ook de vraag rijst of een zóo humoristische opvatting niet meer geschikt is als illustratie van een boek dan als muurschildering die zoo geheel andere eischen stelt.

ZEIST. SANATORIUMLAAN.
104

ZEIST. „MA RETRAIT“

„Terracotta“. Dit is een verdienstelijke vertolking van motieven uit klassieke tijden, geheel eigen van opvatting en levendig van compositie opgezet in een fraai rythme, dat rekening houdt met de opgaande beweging in een trappenhuis. De rythmiek is ook in de kleur doorgewerkt waarbij de invloeding van het terracotta verdienstelijk geacht wordt. Het is een ontwerp dat zeker, indien uitgevoerd, tot versiering van het trappenhuis zou bijdragen. Het detail heeft een zekere vlotheid, die aantrekkelijk is al dient de vraag gesteld te worden of eenige verfijning daarbij niet wenschelijk zou zijn. Omdat de ontwerpen, welke voor den 1en en 2en prijs in aanmerking konden worden aangewezen, heeft de jury met algemeene stemmen dit ontwerp den 3en prijs verleend.

„Hellas“. Met groote verfijning is hier een compositie samengesteld die de sfeer en wijze van behandeling zeker zou passen binnen de muren van het Gymnasium Erasmianum.

Met groote vaardigheid zijn allerlei onderdelen getekend en de Jury heeft dan ook groote waardeering voor dit ontwerp, waarbij de fonds in grijs toen zeer verrijnd zijn opgezet.

De staffeering van het landschap met figuren is niet overal even gelukkig al onstaat uit de doorgevoerde groepeerings van bruine naakte mannenfiguren tegenover de in het blauw gekleede vrouwenfiguren een verdienstelijk rythme. Bijzonder de aandacht trekken de fijne kinderfiguurtjes, de mooie beestjes, de geestige vogels en de boompartijen, die met Oosterse verfijning zijn uitgebeeld.

Het detail is wat minder sterk dan de rest van het ontwerp.

De Jury was het er over eens dat dit verdienstelijke werk voor bekroning in aanmerking moest worden gebracht. Bij meerderheid van stemmen werd de 2e prijs aan dit ontwerp gegeven.

„S.P.“. Geheel anders van opvatting dan één der andere ontwerpen is dit van de inzending onder motto „S.P.“. De inzender heeft er aandacht aan geschonken dat op deze plaats, naast het raam, het opvoeren van kleurtegenstelling geen euvel zou zijn en hij heeft de sfeer die gewenacht wordt zeer goed begrepen door zijn op eigen wijze vertolkte Grieksche gegevens op terracotta fond te plaatsen.

De gedachte, de onderste gedeelte der wanden niet in de schildering te betrekken is in dit ontwerp tot uitdrukking gebracht door deze gedeelten van uitvoerige decoratieve opschriften te voorzien, die de betekenis der voorstellingen verhalen. Op deze wijze is een groote eenheid in het geheel tot stand gebracht en door het leggen van fijne witte vlekjes in de opschriften is op geestige wijze elke mogelijkheid van verving gebroken. De vorm der letters zal eenige correctie moeten ondergaan. De schilderijen zelf zijn, vooral in de 2 bovenpanelen, in krachtig rythme opgebouwd, waarbij de schepen, roeiers, riemen, masten en zeilen spelend het muurveld bedekken in sterk decoratieve werking. Juist hierdoor vormen zij een echte muurschildering zooals deze hier verlangd wordt.

Het detail, ofschoon knap van teekening, bereikte nog niet geheel het peil van het ontwerp zelve doch sluit toch zoodanige beloften in zich dat de Jury niet in twijfeling werd gebracht.

Met algemeene stemmen werd aan dit ontwerp de 1e prijs gegeven.

Na opening van den naambrief bleek dit ontwerp te zijn gemaakt door Pieter Cent van der Wilt, Voorschoterlaan 6, Rotterdam.

De Jury is van meening dat het maken van een definitief ontwerp, waarin enkele details herziening behoeven, aan dezen prijswinnaar kan worden opgedragen, hetgeen zij aan de Stichting in overweging geeft.

Na verkregen toestemming om tot opening der naambriefen over te gaan bleven van de volgende motto's de ontwerpers te zijn:

„Hellas“, Cor van Kralingen, Wigstraat 7, Rotterdam; „Terracotta“, W. P. van der Pijl, Rochussenstraat 209b, Rotterdam.

Rotterdam, 30 Januari 1937.

De Jury: D. Hannema, Mr. H. C. Hintzen, Dr. M. J. Pattist, Prof. R. N. Roland Holst, Ir. A. van der Steur.

UIT EEN OOGPUNT VAN WELSTAND NIET TOELAATBAAR GEACHT

WEL TOELAATBAAR . . . .

AFGEKEURD UIT EEN OOGPUNT VAN WELSTAND

AARDIG DOORKIJKJE. ENTREE VAN ZEIST, HIER WAS EENS EEN PARK.

IN HET CENTRUM VAN ZEIST

VOORBEELD: NOORDWEG TE ZEIST

LANDELIJK DEEL VAN ZEIST

LANDELIJK SCHOON TE ZEIST

EVEN LANDELIJK . . . . .

VILLAPARK „DE HOOGHE DENNEN“

PRINS MAURITSLAAN

SCHAERWEYDEPARK

HIER WAS EENS EEN MOOI PARK

HET KERCKEBOSCH (HET TERREIN WAS NIET GROOTER)

HET TERREIN WAS JUIST GROOT GENOEG

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL, No. 2188 (24-12-'36).
Nieuwe Zakelijkheid naast oude romantiek: twee huizen in Chelsea, het eene van W. Gropius en E. Maxwell Fry, het andere van Mendelsohn en Chermayeff, naast Sir Edwin Lutyens' huis The Drum Inn te Cockington. Beide in hun soort te waardeeren.

IDEM, No. 2189 (31-12-'36).
Opnieuw een zeer modern woonhuis, architect is F. R. S. Yorke. Het huis is gebouwd te Iver, Buckinghamshire.

IDEM, No. 2190 (7-1-'37).
In Engeland werden tusschen September '35 en September '36 niet minder dan 339.538 woningen gebouwd; méér dan in eenig jaar daarvóór. Fraaie showroom en garage te Glasgow door R. Mervyn Noad en Wallace. Een soort Cineac in Victoria Street S.W. (Londen) van Alister Macdonald. (Helaas geen gevel).

IDEM, No. 2191 (14-1-'37).
Het nieuwjaarsnummer. Een respectabele uitgaaf, van ruim 80 pagina's, met aardige overzichten over het afgelopen jaar, eerst over het bouwen in Engeland, dan over de prijsvragen, vervolgens het buitenland, dan nieuwe literatuur, tenslotte de woningbouw.

Het jaaroverzicht van Astragal spreekt al van een „boom“-periode, opgang na de crisis, meer werk, meer kwantiteit, maar ook — minder kwaliteit. Hij betreurt het, dat er vele architecten zijn, die volhardten bij hun zelfgekozen technische beperkingen, zonder nog te komen tot de kern van het probleem: the planning of accommodation for use and delight. Hij ziet de juiste oplossing daar, waar de baksteenmuur gebruikt wordt waar die het meest op zijn plaats is, de glazen wand waar die noodzakelijk is, hout waar

hout wordt vereischt, centrale verwarming zonder de waarde van den open haard waar die noodig is te kort te doen.

Bij den werkman ziet hij de ontwikkeling naar de specialisatie als een steeds grooter wordend nadeel, hij meent, dat de werkman op den duur niet de slaaf moet blijven van het eene materiaal dat hij kent. Hij moet een muur kunnen maken, van welk materiaal die ook zij, een dak, hoe ook geconstrueerd.

In het buitenland overzichten zegt de schrijver (Philip Scholberg) van Nederland: „Holland gaat op den ingeslagen weg voort: na den dood van Dr. Berlage moet men aannemen dat de leiding in handen is van Dudok, die heel wat werk maakt, winkels en zoo in Amsterdam en in andere groote steden, naast zijn stedenbouwkundige taak en zijn gebouwen in Hilversum. Er zijn evenwel teekenen die er op wijzen, dat zijn werk niet meer zoo populair is als het was bij de jongere architecten. Als verklaring hiervoor kan men volstaan met Dudok zelf te citeeren, die bij een van zijn Hilversumsche werken verklaarde: „Ik kan de boog die U hier ziet niet verdedigen, maar ik houd er van omdat het een schoone vorm is“. Een eerlijk getuigenis van een persoonlijke opinie, maar een die wel geen genade zal vinden bij de avant-garde.

IDEM, No. 2192 (21-1-'37).
Goede meisjesschool, Hammersmith, van Sir John Burnet, Tait en Lott.

IDEM, No. 2193 (28-1-'37).
Walter Gropius wordt professor aan de Harvard University in America. Interessant is de publicatie van een gebouw voor de „Government Printing Press“ in Jeruzalem, van Austen St. B. Harrison.

H. G. J.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 10

6 MAART 1937

LANDHUIS TE WASSENAAR

dr. W. VERMEER B.N.A.

DRIE LANDHUIZEN.

De Redactie vraagt mij in koelen bloede iets te schrijven als inleiding bij de landhuizen, die in dit nummer zijn opgenomen. Ik zal me van deze taak kwijten door hieronder een gedichtje af te drukken van Rainer Maria Rilke, getiteld: Der Bau.

En als men vindt dat het met deze landhuizen weinig te maken heeft, dan blijft het in elk geval een mooi gedichtje, dat het overdenken waard is.
J. P. M.

DER BAU.

Die moderne Bauschablone
Will mir wahrlich gar nicht passen.
Hier, dies alte Haus darf fassen
Reiche, weite, Steinterrassen,
Kleine, heimliche Balkone.

Und die weitgewölbten Decken,
Die so günstig sind den Lauten,
Nischen rings, die eingebauten,
Draus die Arme sich der trauten
Dämmerung dir entgegen strecken.

Alle Mauern breiter, stärker,
Und aus echten Quaderkernen:
Traun, das Gruseln könnt ich lernen
Seh' ich auf die Zinskasernen
Aus dem kleinen stillen Erker.

RAINER MARIA RILKE.

LANDHUIS TE WASSENAAR

Ir. W. VERMEER B.N.A.

LANDHUIS TE WASSENAAR SCHAAL 1 A 400

Ir. W. VERMEER B.N.A.

INGANG LANDHUIS TE WASSENAAR

Ir. W. VERMEER B.N.A.

TOELICHTING BIJ HET LANDHUIS TE WASSENAAR.

Het Landhuis, dat in 1935 gebouwd is, is gelegen aan de Konijnen-
land te Wassenaar.
Aanbeveling voor de gebruikte materialen kan het volgende
vermeld worden:

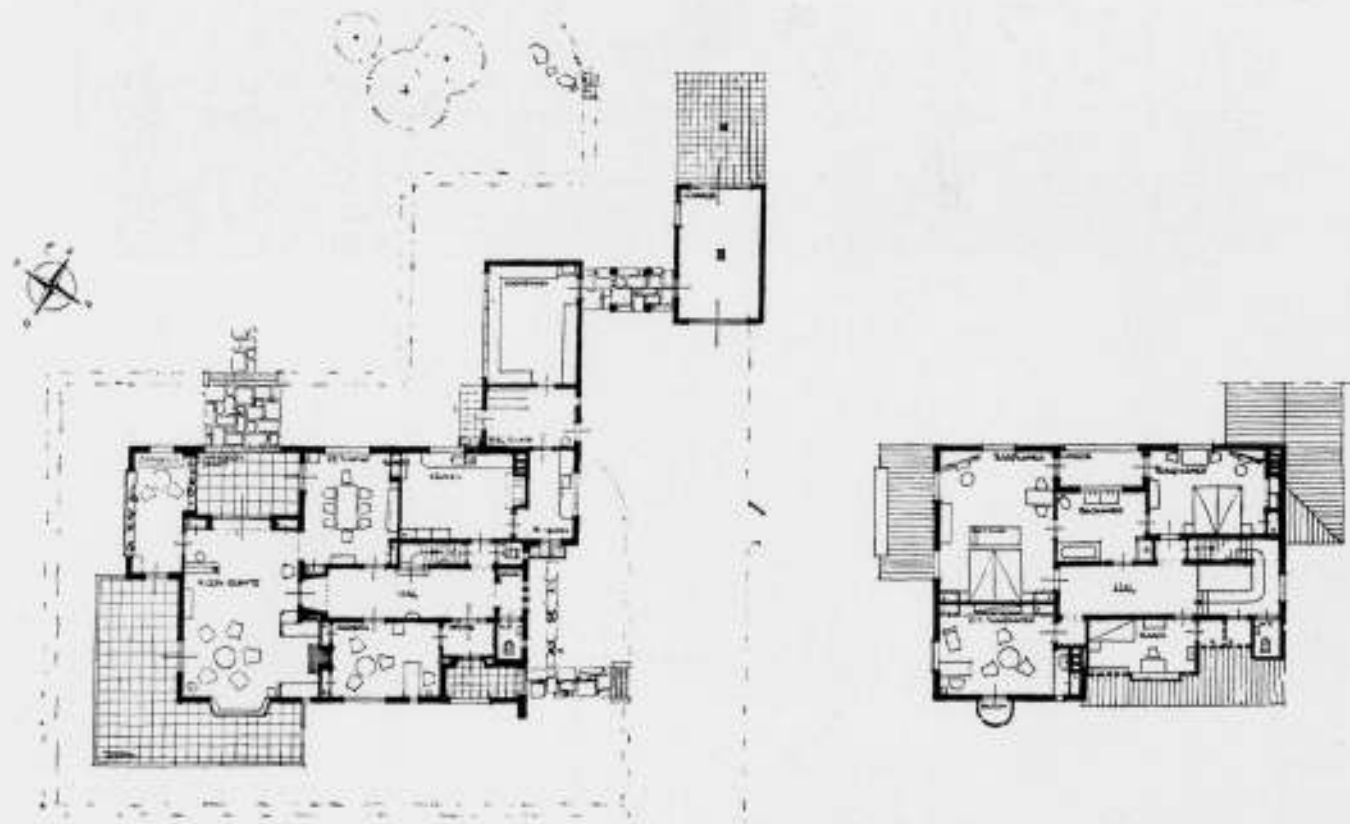
Hoofdgebouw: gepleisterde gevels, crème gesausd.
Plint hoofdgebouw en garage geheel in blauwe klinkers.
De daken gedekt met rode leipannen.

Ir. W. VERMEER, B.N.A.

HUIZE „WELFHOVE“ TE AERDENHOUT

H. v. PUTTEN, ARCHITECT

HUIZE „WELFHOVE“ TE AERDENHOUT

H. v. PUTTEN, ARCHITECT

OMSCHRIJVING VAN HUIZE „WELFHOVE" TE AERDENHOUT.

Bij de ontwikkeling der ruimtelijke woonelementen is getracht, gezien de behoeften, situatie terrein, enz., deze zoo natuurlijk mogelijk te doen plaats vinden. Wat betreft de gebruikte materialen, kunnen de hier volgende toelichtingen dienen:

De bouw is opgetrokken van handvormsteen. Het plint is bruinzwart en opgaand werk als gebroken wit met mineraalverf behandeld.

Dakbedekking van blauwgrijze verbeterde Hollandsche pannen

en voor uitbouw Noord-Oostgevel loodafdekking. Zinken mastgoten.

De voordeur is van blank eiken. De buitendeuren van garage en keukens, schuur en bloemenkas van blank oregonpine rift. Overigens stalen ramen en deuren.

De zonneschermen zijn ingebouwd. Markiezendoek grijskleurig. Het buiten-schilderwerk is groengrijs.

H. v. PUTTEN, Architect.

WOONHUIS AAN DE FREDERIKSTRAAT EN MIDDENSTANDSWONINGEN TE VELP.

Opdrachtgever van het woonhuis was een rustend winkelier, die het achter-gedeelte van zijn terrein wilde benutten voor een bescheiden woning.

Er stond op het te bebouwen plekje een oude veeschuur, uit den tijd, dat er nog geen slachthuizen bestonden en de Frederikstraat nog een landweggetje was.

De achtergevel-rooilijn (Oost) moest in verband met de schoolspeelplaats, opnieuw worden bepaald, terwijl de gedeeltelijke N.zijde was aangewezen door het erf van den buurman. De

eigenaar van den grond aan de Z.zijde wilde de afschuiving van zijn terrein niet prijsgeven.

Principaal stelde als eisch, het „kamer en suite" systeem, wat mij, gezien de te bebouwen oppervlakte, deed besluiten tot deze plattegrond, waar opdrachtgever zich (gelukkig!!) mee liet vereenigen.

Een mooi veldoven-steentje van geel-grijze kleur. Dakvlak bedekt met verb. Holl. pan.

Bouwsom bedroeg / 5139.—. Opgeleverd eind 1935.

De Middenstandswoningen kwamen einde 1935 tot stand.

TRAPHAL IN HUIZE „WELFHOVE" TE AERDENHOUT

H. v. PUTTEN ARCHITECT

MEDEDELING VAN DE PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE.

De P.P.C. vernam, dat door het Gemeentebestuur van Baexem (L.) een aantal architecten zou worden uitgenoodigd voor een onderhandsche Prijsvraag voor een te bouwen Raadhuis. Daar deze Prijsvraag niet door de P.P.C. is goedgekeurd, mogen

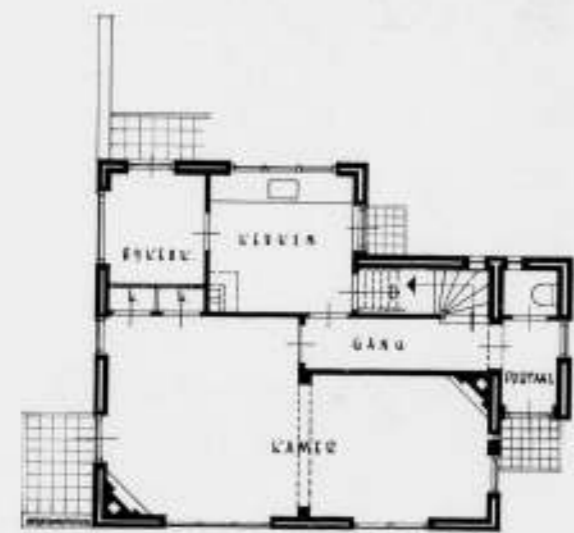
leden van de Constitueerende vereenigingen daaraan niet medewerken.

Namens de P.P.C.,
H. THUNNISSEN, Secr.

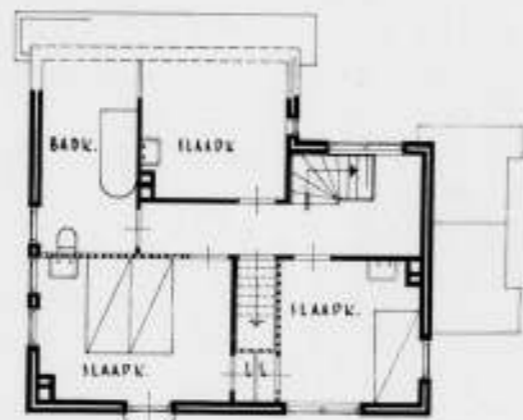
LEZING VAN DEN HEER F. L. v. d. BOM.

Op Maart des avonds 8 uur zal de Heer F. L. v. d. Bom, Voorzitter der Nederlandsche Bond van Boekbinderspatroons, een voordracht houden getiteld „lets over de Fransche bindwijze". De

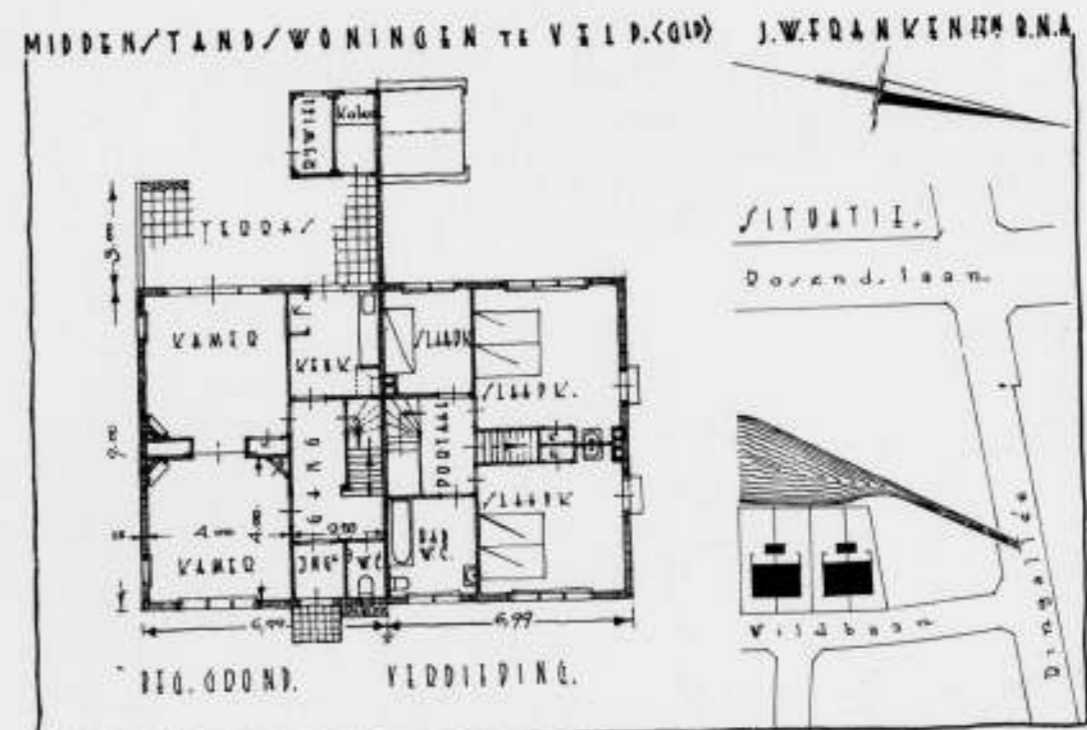
lezing, welke gehouden wordt in het Stedelijk Museum te Amsterdam, is voor iedereen kosteloos toegankelijk.

WOONHUIS TE VELP

J. FRANKEN Jzw., ARCHITECT B.N.A.

MIDDENSTANDSWONINGEN TE VELP

J. FRANKEN Jzw., ARCHITECT B.N.A.

Vragen en antwoorden V.

106.85. Is de Jury bereid gegevens te verstrekken betreffende het getelde en — zoo mogelijk — het te verwachten verkeer in de omgeving van het nieuwe raadhuis (d.w.z. langs Utrechtschestraat, Weteringschans, Sarphatistraat, Oosteinde, Westeinde, Stadhouderskade en Amsteldijk, Hemonystraat en van Woustraat)?

Deze vraag is bij de vorige serie vragen reeds onder No. 85 vermeld. Het antwoord hierop wordt thans gegeven.

De aanleg van de omgeving van het nieuwe Raadhuis zal uit den aard der zaak in overeenstemming moeten zijn met de waardigheid van dit representatieve gebouw. Dit zal zich ook uiten in den wegaanleg. Er behoeft dus niet te worden gestreefd naar een oplossing, welke juist voldoende accommodatie geeft voor het te verwachten verkeer. Om echter de gedachte te bepalen en vooral om een denkbeeld te geven van de relatieve belangrijkheid der verschillende wegen volgt hier een globale schatting van het verkeer, dat op de verschillende toegangen tot het plein ten hoogste kan worden verwacht. De cijfers geven het verkeer in beide richtingen tezamen tusschen 6.30 en 18.30 uur. In den ochtendspitstijd is het verkeer van rijwielen in de richting naar de binnenstad groot; in den avondspitstijd, dat van de binnenstad naar de buitenstad. Het automobielverkeer is tusschen 9 en 18 uur vrijwel gelijkmatig over de tijden van den dag verdeeld. Op de ringwegen komen op deze tijden gelijkwaardige stroomen in beide richtingen voor. Het verkeer van de Stadhouderskade gaat ter plaatse van het nieuwe Raadhuis voor een groot deel over naar de Sarphatistraat.

Schatting van het verkeer, dat ten hoogste verwacht kan worden:

No.	Weg	Rijwielen ¹⁾	Auto's ²⁾	Andere voertuigen ³⁾
1.	Utrechtschestraat bij Frederiksplein	40.000	10.000	800
2.	Weteringschans " "	26.000	12.000	1000
3.	Sarphatistraat " "	54.000	23.000	2000
4.	Oosteinde	30.000	12.000	1100
5.	Westeinde	24.000	9000	900
6.	Stadhouderskade ten Westen van Westeinde	30.000	18.000	700
7.	" tusschen Oost- en Westeinde	24.000	16.000	600
8.	" ten Oosten van Oosteinde	14.000	9000	200
9.	Van Woustraat	22.000	7000	600
10.	Hemonystraat	12.000	6000	700

¹⁾ alleen personenrijwielen.

²⁾ personenauto's en vrachtauto's.

³⁾ bespannen voertuigen, handkarren en bakfietsen.

107. Moet het personeel geen contrôleklok passeeren bij het binnenkomen en verlaten van het gebouw? Zulks in verband met het ontwerpen van één centrale ingangshal, waar iedere ambtenaar moet passeeren.

Zie antwoord vraag 94 (B.W.A. 20 Februari 1937). Het al of niet ontwerpen van een centrale ingangshal wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.

108. Mag voor het personeel, op den beganen grond werkzaam, een centrale kleerenbergplaats worden ontworpen? Een centrale garderobe speciaal voor het personeel op den beganen grond werkzaam, is geoorloofd, mits zij gemakkelijk vanuit alle afdelingen bereikbaar is.

109. Is de bibliotheek uitsluitend bedoeld voor het opbergen van boek- en plaatwerken of moet daarbij in de bibliotheek ook nog gelegenheid zijn voor het raadplegen van deze werken, of is daarvoor de leeskamer voor de raadsleden o.m. bedoeld en zoo ja, moet dan de bibliotheek in de nabijheid liggen van de leeskamer?

In de bibliotheek moet tevens gelegenheid zijn voor het raadplegen van de aldaar aanwezige boek- en plaatwerken. Zij behoeft niet in de onmiddellijke nabijheid van de leeskamer te worden ontworpen; deze kamer is uitsluitend bestemd voor het ter visie leggen van stukken, welke in den Gemeenteraad in behandeling zullen worden gebracht.

110. Mogen Burgemeesterskamer, Vergaderkamer B. en W., Koffiekamer B. en W. en Raadzaal op verschillende verdiepingen liggen?

Volgens het programma zal het als een voordeel worden beschouwd, wanneer de Burgemeesterskamer, Vergaderkamer van B. en W. en de Koffiekamer B. en W. tot één geheel vereenigbaar zijn. Het wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten, hoe de Raadzaal t.o.v. dit complex moet liggen.

111. Wordt de Koffiekamer raadsleden alleen gebruikt tijdens Raadsvergaderingen, of wordt deze door de Raadsleden ook bezocht als zij voor andere doeleinden in het Raadhuis zijn? (bijv. lezen der ter visie gelegde stukken). De Koffiekamer voor de Raadsleden wordt alleen gebruikt tijdens de Raadsvergaderingen. Voor het lezen van ter visie gelegde stukken leze men het antwoord op vraag 109.

112. Door wie worden de vier spreekkamers gebruikt, genoemd op blz. 27?
Door Raadsleden gedurende de Raadsvergadering.

113. Mag Koffiekamer Raadsleden ook zijn Koffiekamer voor ambtenaren?
Neen.

114. Er worden voor het representatieve deel gevraagd 2 ontvangzalen ieder 200 m².

In er sprake van een 1e en 2e ontvangzaal:

a) in dien zin, dat de eene voor hooge gasten en de andere voor minder hooge gasten wordt gebruikt;

b) of in dien zin, dat de 2e zaal alleen gebruikt wordt als de eerste te klein is;

c) of, is er geen sprake van een 1e en 2e ontvangzaal en worden de zalen onafhankelijk van kwaliteit en quantiteit van het bezoek om de beurt (eventueel gelijktijdig) gebruikt;

d) komt het voor, dat de 2 ontvangzalen gelijktijdig, maar gescheiden worden gebruikt?

Het ligt in de bedoeling beide zalen voor groote ontvangsten tegelijk open te stellen, bij kleinere ontvangsten wordt een der zalen gebruikt. Het zal zelden voorkomen, dat de zalen tegelijkertijd en onafhankelijk van elkaar worden gebruikt; de ontwerper behoeft met dit geval geen rekening te houden.

Een differentieering in de eischen t.o.v. hooge of minder hooge gasten wordt niet verlangd.

115. Mogen de ramen op de gevelteekeningen met een vlakke tint worden ingevuld?
Neen.

116. Hoeveel per m³ wordt gerekend voor den bouw met installatiën?

Of moet er een andere begroting dan een globale per m³ worden gemaakt?

Het zal van de te gebruiken materialen en constructies enz. afhangen, welke prijs per m³ moet worden berekend; uit den aard der zaak moet de inzender zelf dezen prijs vaststellen. Een gedetailleerde begroting wordt niet verlangd.

117. Is het geoorloofd Oost- en Westeinde voor éénrichtingverkeer te bestemmen?
Ja, mits aldus een goede verkeerstoestand wordt verkregen.

118. Moet voor alle ingangen met automobielen voorgereden kunnen worden?

Voor alle ingangen, behalve voor de tribunes van de Raadzaal, vluchtelder en rijwielelder.

119. Moeten er behalve gescheiden ingangen ook gescheiden trappenhuisen en gangen voor secretarie-ambtenaren en bezoekers dier afdelingen worden ontworpen?

Gescheiden trappenhuisen en gangen voor bezoekers en ambtenaren zijn niet noodzakelijk.

120. Hoeveel ambtenaren werken er in de ruimten welke op den beganen grond moeten liggen?

De Jury meent, dat de beantwoording van deze vraag te ver in details voert voor dit schetsontwerp en acht de gegeven oppervlakten der ruimten een voldoende maatstaf.

121. Mogen de afdelingen genoemd pag. 30 sub 5 en 6, zoo gesitueerd worden, dat zij op den beganen grond geen verbinding hebben met die genoemd sub 1, 2, 3, 4 en 9, doch dit contact slechts over de verdieping kan plaats vinden?

In het programma wordt op pagina 30 niet gesproken over een contact tusschen de afdelingen 5 en 6 met 1, 2, 3, 4 en 9, wel over een contact tusschen de afdelingen 7 en 8 met de afdelingen 1, 2, 3, 4 en 9.

Met dit contact wordt bedoeld, dat ambtenaren van de bureaux onder 7 en 8 genoemd, op gemakkelijke wijze kunnen worden bezocht van uit die onder 1, 2, 3, 4 en 9 genoemd.

122. Moet het deel van het Bevolkingsregister, groot 200 m² en het deel van het Belastingkantoor groot 475 m², welke op de eerste verdieping mogen liggen, ook voor het publiek toegankelijk zijn en aan een publiekruimte grenzen? De gedeelten van het Bevolkingsregister en het Belastingkantoor, welke op de verdieping mogen liggen, moeten voor enkele personen uit het publiek toegankelijk zijn. Hiervoor behoeven geen speciale publiekruimten te worden ontworpen.

123. Wordt ook voor een verre toekomst de tegenwoordige breedte van de Weteringschans als „een der belangrijkste ringverbindingen in het stadsplan" voldoende geacht, m.a.w. behoeft men bij het ontwerpen van een verkeersregeling voor het Frederiksplein en omgeving niet te rekenen op een latere verbreding van de Weteringschans? Op verbreding van de Weteringschans behoeft niet te worden gerekend.

124. Wordt de brug over den Amstel bij de „Hooge Sluis", die niet al te breed is, in de toekomst vervangen gedacht door een nieuwe en bredere brug?
Zoo ja, mag dan daarmee bij het ontwerpen van een verkeersregeling voor het Frederiksplein en omgeving rekening worden gehouden?
De brug „Hooge Sluis" wordt zeer waarschijnlijk in de toekomst door een bredere vervangen. Zoo de ontwerper dit wenscht, kan hij hiermede rekening houden.

125. Mag uitgegaan worden van de veronderstelling, dat trouwstoeten bestaande uit auto's of rijtuigen wel verwacht mogen worden bij de ingangen voor de eerste, tweede en zelfs ook nog bij die voor de derde klasse trouwkamers, maar niet of slechts heel zelden mogen worden verwacht bij den ingang voor de vierde klasse trouwkamer? Alle trouwklassen maken gebruik van auto's, ook de vierde of algemeene klasse.

126. Kan de datum van inzending der projecten met maximum twee maanden worden verlengd?
De termijn van inzending kan niet worden verlengd.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 13 MAART 1937

NR 11

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

127. Daar de beide doorsneden over de assen van het representatief gedeelte genomen moeten worden en in beide doorsneden de Burgerzaal moet voorkomen, heeft het programma zich dan ook definitief uitgesproken dat deze zaal niet aan den voorgevel (Frederiksplein) ontworpen moet worden.

Zij die dat wel doen, kunnen in de beide doorsneden niet de Burgerzaal opnemen. Ter voorkoming van teleurstelling van velen verzoek ik U zich hierover nog eens duidelijk uit te spreken, niet zeggen U is vrij, want men is niet vrij volgens programma in dezen zin.

Er worden volgens het programma geen doorsneden gevraagd over de assen van het representatieve deel. De ontwerper is dus vrij deze doorsneden te nemen dáár, waar hij wenscht, mits over het representatief gedeelte en zoodanig, dat de Burgerzaal hierop voorkomt.

128. Uit het antwoord op vraag 57 blijkt, dat de 3800 m² kantoorruimte der onder C genoemde afdelingen moet worden verdeeld in 152 kamers van 25 m².

Moet voor elk dezer kamers voor zoo ver de afdelingen meer of minder publiek ontvangen een ruimte voor publiek beschikbaar zijn, of moet voor elke afdeling op een grotere ruimte voor publiek gerekend worden?

Voor deze kamers behoeven geen afzonderlijke „publiekruimten” beschikbaar te zijn; zie verder de antwoorden op vragen 18, 34, 51 en 60.

129. Is de toegang vanaf de Singelgracht, welke per motorboot zal worden bereikt, van groot belang b.v. bij voorname bezoek, of is deze alleen noodig om op het terrein te komen?
De ontwerper is daarin vrij. Een dwingende eisch wordt te dien opzichte niet gesteld.

130. Van de 1650 m² kantoorruimte voor bevolkingsregister, bureau verkiezingen en passenbureau, mogen 200 m² op de verdieping worden ondergebracht (blz. 30). Tot welke der drie afdelingen behooren deze 200 m²?
Deze drie afdelingen zijn in dit opzicht als één geheel te beschouwen.

De aandacht van deelnemers wordt er nogmaals op gevestigd, dat zij uiterlijk tot en met 10 Maart a.s. vragen mogen stellen, waaronder wordt verstaan, dat op dien datum de vragen bij de Jury moeten zijn binnengekomen.

Namens de Jury,

DE VLUGT, Voorzitter.
J. H. MULDER, Secretaresse.

BOUWMATERIELEN OP DE JAARBEURS.

Het is vrijwel ondoenlijk, een nauwkeurig, systematisch overzicht te geven van alles wat op het uitgebreide gebied der bouwmaterialen thans op de voorjaars-beurs aanwezig is. De Secretaris-Generaal heeft in zijn inleiding op de persconferentie gezegd, dat de groep bouwmaterialen de eenige groep is, waarvan gezegd kan worden, dat zij inderdaad representatief is. Wij zullen uit deze representatieve veelheid hier en daar een greep doen, en mededeelen, wat ons bij een rondgang op den eersten jaarbeursdag trof.

Als algemeene indruk kan daarbij wel vooropgesteld worden, dat het prettig aandoet, dat er in ons land bij de fabricage van bouwmaterialen hard gewerkt wordt, dat vele fabrieken er een eer in stellen, telkens weer met nieuwe producten voor den dag te komen of dat product op hooger peil trachten te brengen. Speciaal treft dat bij de steenfabrieken, waarvan er niet eens zoo heel veel vertegenwoordigd zijn, maar die toch ieder voor zich weer interessante dingen vertoonen. Ook de vervolmaking van betonproducten is een verheugend feit.

BAKSTEEN, PANNEN, TEGELS.

Canoy Herfkens (Venlo) vertoont goed afgewerkte verblendsteenen en verglaasde steen.

Russei (Tegelen) maakt als nieuw product strippen voor gevelbekleding, die o.a. in Parijs te zien zullen zijn. Kantig afgewerkte raamdorpelsteenen, verblendsteen, verglaasde steen.

De Ridder (Wassenaar) verrast ons met dezelfde gele verblendsteen, van uitstekende hoedanigheid. Een zeer gevarieerd steenproduct overigens, tot schoorsteensteenen toe. Mooie verglaasde steen trekt hier de aandacht, ook baksteentegels van groot formaat, 30 x 30 cm. voor vloeren.

Gebro. Teeuwen (Tegelen) maken gevelstrippen van ongeveer 30 cm lengte met eenigszins bont verglaasd oppervlak. Nieuw is ook de Italiaansche pan, die zoowel in kruisdekking als in rechtdekking gemaakt wordt. Het is een echte Romaansche pan, zooals die in de oude Italiaansche stadjes slordigweg op de daken liggen. Hier is het een goed-doordachte constructie geworden, waarop zelfs octrooi is aangevraagd. De maat is kloek, er gaan er 15 op de vierkante meter. Onverglasd worden zij rood en blauw geleverd, geëngobeerd in drie kleuren, verglaasd in twaalf verschillende nuances.

Een fraai grès-materiaal in buitengewoon groote afmetingen geeft een goeden indruk van wat deze fabriek kan maken. Ook op huizegebied zijn de met de vacuumpers gemaakte producten van een zeldzame homogeniteit.

De Valk (J. Meuwissen, Echt) komt met een uitgebreide serie pannen, die zij Ruberfalco, Fulvusfalco en Nigerfalco hebben genoemd. Het fabriek heeft door behandeling met een speciale grondstof, een typische gladde oppervlakte, die ze praktisch onaantastbaar schijnen te maken voor vuil. De fabriek zegt dat zij hun frissche kleur blijven behouden. Kleuren: rood, genuanceerd en matzwart.

Oppelaar (Koudekerk a. d. R.) vertoont draineerbuizen en dakpannen.

Chamottefabrieken (Geldermalsen) maken ook metselsteenen van een vuurvast chamotteproduct, dat echter niet bijzonder aantrekkelijk aandoet. Bouwceramiek in den vorm van tegels, raamdorpels, enz. zijn oude bekenden. Het witte materiaal schijnt daarbij het z.g. geelblonde in hardheid te overtreffen.

BETON, CEMENT.

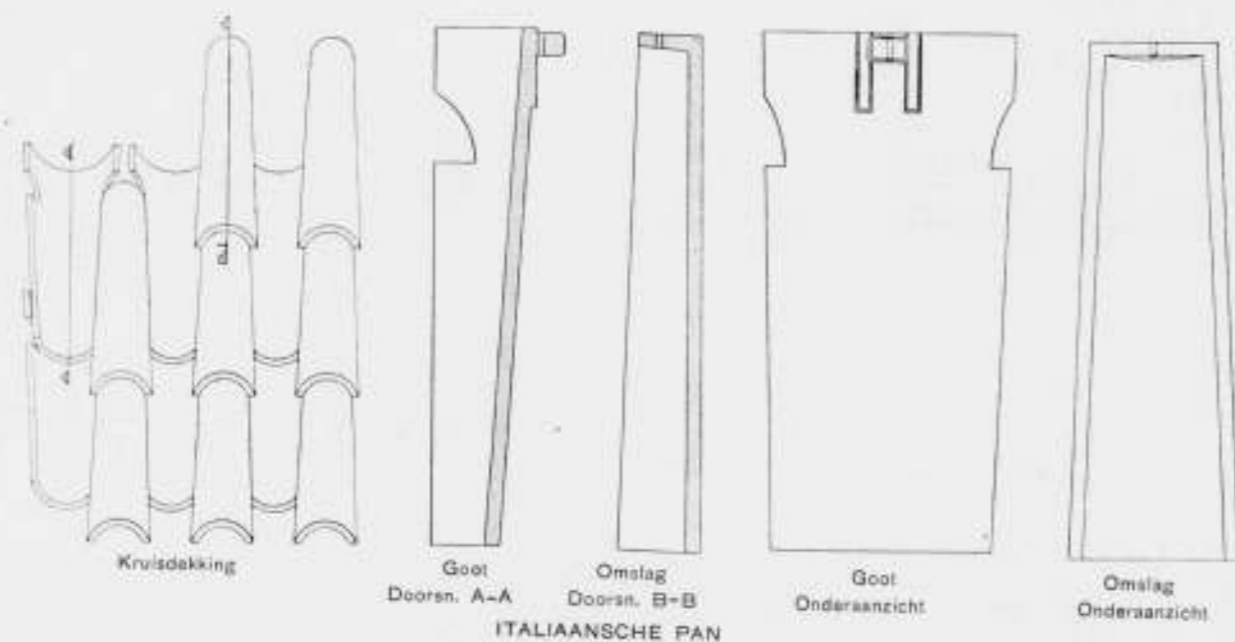
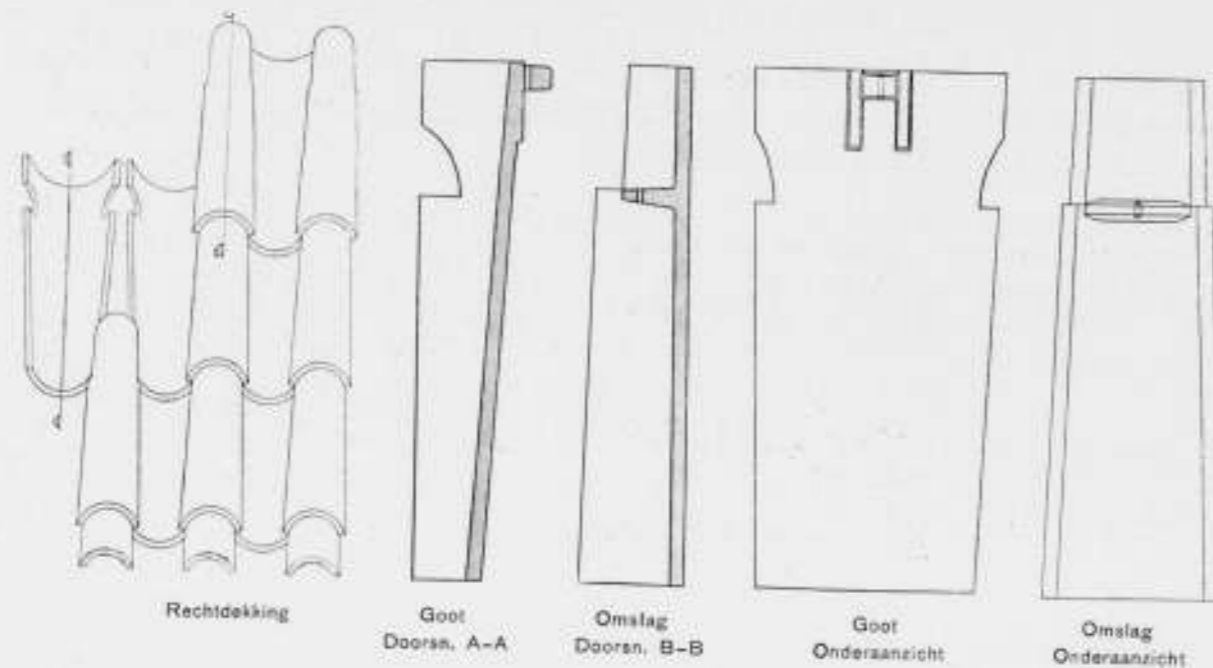
In een afzonderlijke stand (Verkoopassociatie Enci-Cemij N.V.), goed verzorgd door den architect Merkelbach, kan men allerlei wetenswaardigs over cement en beton te weten komen. Een aardige uitgave van deze N.V. over Cementvloeren, van de hand van Ing. J. A. Zwolsman, wordt er uitgereikt. Men kan er overtuigd worden van het groote nut dat er in gelegen is, de mortel- en betonverhoudingen in gewichtsdeelen en niet in maatdeelen aan te geven.

De Meteor (De Steeg) komt met het bekende, niet door ieder gewaardeerde Articon, dat naast natuursteen een kans schijnt te krijgen. Practische rijwielblokken. Iets nieuws zijn de klinkerbetonblokken. Vroeger bestonden deze uit vier klinkers op een laag beton. Deze zijn thans vervangen door twee klinkertegels, dus minder voegen.

Schokbeton en Schokindustrie (Zwijndrecht) laten allerlei interessante toepassingen zien van dit inderdaad buitengewoon goede product. Zij voerden al verschillende bouwwerken van schokbeton in skeletbouw uit, die een nadere bestudeering waard zijn.

Ook komen zij met een nieuw type opzetter, die omdat het een schokbetonproduct is, hooge verwachtingen wekt.

Wernink (Leiden) toont z.g. Colcret-graniet, een met Articon overeenkomend vervangingsmiddel van natuursteen. De witboorpaal biedt mogelijkheden voor het maken van paalfunderingen binnenshuis.

Baustahlgewebe (Düsseldorf) toont aan, dat men met het hoogwaardige materiaal een groote gewichtsbesparing op de wapening kan verkrijgen, omdat hierin een spanning van 2100 kg per cm² mag worden toegelaten. Het gelaschte weefsel maakt vlechten van de wapening overbodig.

Ramondt & Co ('s-Gravenhage) laat met allerlei proeven zien, hoe het materiaal Pudlo, mortel en beton volkomen waterdicht kan maken.

HOUT.

R. E. T. Triplexhandel (Utrecht) laat allerlei fraaie triplexplaten uit Finland zien. Prachtig berkentriplex, wortelberken, vlamberken, fraai limba.

Wijssbek, Soons & Co (Heerlen) vertoonen opmerkelijke fineertriplexplaten, die in ruitvormen watervast samengelijmd zijn en daardoor een fraai effect maken. Teak, mahonie, kastanje, limba, esschen, acacia, noten, al deze houtsoorten geven door het op andere wijze afschillen van den boomstam, een merkwaardig decoratief effect.

PLAATMATERIALEN.

Op dit gebied is een waarlijk duizelingwekkende verscheidenheid, die zich aan elke beschrijving onttrekt. Celotex, Insulating board, golfkarton, Union-bouwplaat, insulwood, sundeala, lumbolite, sheetrock, masonite, tentest, treetex, te veel om op te noemen.

Masonite (William Pont, Zaandam), om er eens één te noemen uit de vele, wordt nog in verschillende kwaliteiten in den handel gebracht: poreus, halfhard, hard en extrahard. Als betonbekisting schijnt het extra harde materiaal in Amerika toepassing te vinden. Het geeft een fraai glad betonoppervlak en schijnt zeer vele malen achtereen gebruikt te kunnen worden. In de beschrijving wordt zelfs een cijfer van 45 maal genoemd, dat wel wat Amerikaansch in onze ooren klinkt.

Acousti-celotex schijnt ook een materiaal om eens in herinnering te houden.

IJZER.

De stalen ramen en deuren worden alleen vertegenwoordigd

door **De Vries Robbé** (Gorinchem), met een fraaie stand van architect **Merkelbach**. Bronzen puien, roestvrije ramen, opvouwbare ramen; zelfs gasdichte deuren worden er getoond....

DIVERSEN.

Wij beoogden nog de **Hevea**-stand, die goede rubbervloeren laat zien, mooi uitgevoerde rubber trapbekledingen, en zeer fraaie rubbervloeren voor het promenadedek van de „Nieuw-Amsterdam”. In vele kleuren leverbaar, effen en gemarmerd, stroef van oppervlak en nagenoeg onverslijtbaar.

„**Martinit**” (Amsterdam) vertoont opmerkelijke gootstenen en sanitaire artikelen van „silicit”, ook tegels. Zij maken een goed effect. Ook gevelletters van asbestcement trekken hier de aandacht.

Vereenigde Glasfabrieken (Schiedam) komen met de nieuwe (in Nederland gemaakte) „**Insulux**” glazen bouwstenen, een holle bouwsteen, die uit twee helften is opgebouwd, welke met vloeibaar aluminium aan elkaar worden gesmolten.

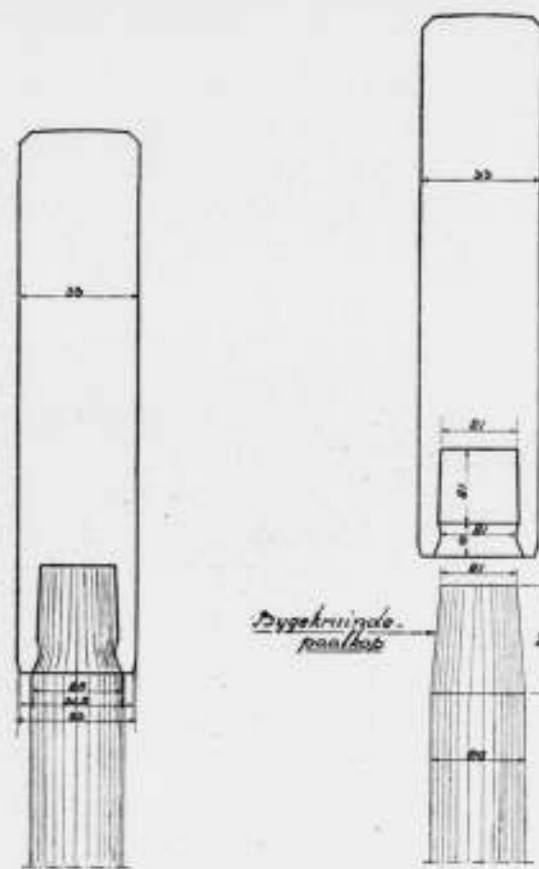
Als isolatiemiddel komt de „**Vegisol**”-deken in aanmerking: een zeer fijne glaswol.

De firma **J. Beisterveld** (Utrecht) toont Noorsche kwartsieten als vloer- en wandmateriaal. De afslijting schijnt even gering te zijn als van graniet. Het oppervlak is stroef en fraai uitziend.

Martin & Co (Amsterdam) heeft, behalve de bekende materialen, fraai glas van **Fischmann Söhne** uit Tsjechoslowakije, dat pas na zeer serieuze schifting in den handel gebracht schijnt te worden (Verlith-glastegels).

Philips (Eindhoven) heeft allerlei door de praktijk beproefd deurbeslag-materiaal van goeden vorm en afwerking. (Philite).

Vanden Doelen Fray (Den Haag) komen met een blauwe

verf, die zij als volkomen lichtecht in den handel brengen. Het heet **Pantserrubber standblauw**.

En hiermede sluit ik de langzamerhand vervelend wordende opsomming van wat er zoo al te zien is. Er is natuurlijk nog heel veel meer. Maar ieder architect die de jaarbeurs bezoekt moet na deze vermoeiende wandeling niet vergeten de architectuurtentoonstelling te gaan zien, de groep Kunst en Kunstnijverheid van den Bond „Kunst in Industrie”, en de inzending van de Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst. Daar is allerlei moois te zien.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

CATALOGUS VOOR DE BOUWERELD 1937.

Keurig op tijd, vlak vóór de bouwmaterialen-jaarbeurs, is deze derde uitgave van den bouwmaterialencatalogus verschenen.

Langzamerhand wordt deze uitgave een onmisbare hulp, die steeds op onze werktafel bij de hand is, en vele malen wordt geraadpleegd.

Men kan er al heel wat in vinden. De systematische indeeling bevordert, dat dit ook vlug gaat. Afdoende zou de hulp zijn als de catalogus volledig was. Dit is nog wel niet bereikt, maar elk jaar wordt het beter, en wij kunnen nu gerust spreken van een schat van gegevens die ons hierin geboden wordt.

Ook die normaalbladen van de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland, die voor architecten en ingenieurs van belang zijn, zijn opgenomen. Zij komen vele malen goed te pas, ze zijn onberispelijk gereproduceerd, en zeer volledig.

Aan het boek zijn thans een elftal technische artikelen toegevoegd, die beton, hout, staal, metselwerk, natuursteen, dakpannen, wegebouw, bouwphysica, schilderwerk, liften en zonneschermen behandelen. Deze afdeling is een uitbreiding van de door wijlen M. Sirag Jzn. samengestelde, goede tabellarische gegevens over hout, metselsteen en natuursteen. Medewerkers zijn nu ing. O. Jelsma, Ir. G. J. Meyers, Ir. J. F. W. Burky,

Ir. J. F. Grootte, Prof. Dr. C. Zwicker, J. A. P. Meere en E. Verschuyl.

Zonder aan de waarde der verschillende artikelen af te doen, vraag ik mij toch af, of men met het opnemen van deze bijdragen wel op den goeden weg is. De Catalogus blijve naar mijne meening een boek, waarin men spoedig eenig gegeven kan vinden, dat men op een oogenblik dringend noodig heeft. Studiemateriaal moet men aan andere werken ontleenen. Een technisch artikel over gewapend metselwerk past niet in het kader van den catalogus. Ook komt het mij ten eenenmale onjuist voor, rekenvoorbeelden op te nemen, zooals nu voor beton en ijzeren balken is geschied. Zij leiden zoo licht tot het klakkeloos toepassen van formules door niet-deskundigen of niet ten volle deskundigen.

Aan het slot van het boek vindt men nog beknopte gegevens van maten, die men graag bij de hand heeft. Daarbij zijn nu ook de parkeermethoden opgenomen; zij moeten echter wel onder de loupe genomen worden.

Uitbreiding van deze laatste afdeling zou ik ten eerste toejuichen.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

Het is maar een bescheiden tentoonstellinkje, daar boven in het Jaarbeursgebouw. Maar niettemin moet men de betekenis ervan niet onderschatten. Dat hier in deze omgeving van ellebogen-gedrang, de bouwkunst een kleine ruimte heeft gekregen om vrij en rustig te ademen, is op zich zelf reeds vermeldenswaard.

De architecten kunnen dan ook het Jaarbeursbestuur zeer zeker dankbaar zijn, dat het zijn steun heeft verleend aan het door den Kring Utrecht van den B.N.A. genomen initiatief. Een tweede punt, dat gewaardeerd mag worden, is de toegevoegde plek op den verbindingsweg tusschen de langsgalerijen.

Deze plaats is uitmuntend. Het publiek behoeft niet apart naar de bouwkunstafdeling, het gaat er van zelf doorheen.

Heet staat midden in de expositie, vóór het 't weet. Geen entree met symbolische attributen, die je het beklemmende gevoel geven van „nu gaan we naar iets hoogers“.

Al is de ruimte betrekkelijk klein, er hangen op deze tentoonstelling vrij veel foto's.

Ze zijn bevestigd aan schotten die in een schuinsche richting over de zaal zijn opgehangen en niet lager komen dan een meter boven den vloer.

Langs het plafond een breede strook geel, waarop met blauwe pijlen de looprichting is aangeduid.

De ontwerper van deze eenvoudige en aardige oplossing verdient zeker daarvoor een woord van hulde.

De tentoonstelling is ingericht door den Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en aanverwante Kunsten. Waarom de laatste in de groote opschriften aangeduid worden door A.K. is niet duidelijk. Stel de aanverwante kunsten vormen eens den hoofdschotel. Zou men dan lezen Tentoonstellingsraad voor B. en aanverwante Kunsten?

Moeten de A.K. eigenlijk niet de V.K. zijn? Voor deze tentoonstelling heeft zich een commissie gevormd, bestaande uit de Heeren:

Prof. N. Lansdorp, Voorzitter, A. Kool, Ir. H. F. Mertens, Ir. S. van Ravesteyn en Ir. A. Siebers.

De inzending is natuurlijk collectief. Het viel ons op hoeveel architecten hier nog vertegenwoordigd zijn. Men kan dan ook zeggen dat deze tentoonstelling wel een representatief beeld

geeft van de algemeene geaardheid van de hedendaagsche architectuur in ons land.

Sommige gebouwen zullen naar subjectieve beoordeelingen gemist worden. Dat is natuurlijk heelemaal niet erg.

Een enkele opmerking wil ik nog plaatsen. Van enkele gebouwen zag ik alleen maar het interieur. Ik concludeer hieruit dat de Commissie het exterieur niet belangrijk genoeg vond om te plaatsen. Maar dat lijkt mij dan niet juist. Men exposeert een gebouw, misschien met nadruk op een fragment, dat men geslaagd acht. Maar men supprimeert geen fragment, dat men minder geslaagd acht. Het is ook geen gewoonte minder geslaagde deelen van een overigens goede gevel af te dekken op de foto. In wezen is het alleen plaatsen van een interieur foto, het afdekken van een deel van het bouwwerk.

En ten slotte een woordje over de foto's.

De verzameling van den Tentoonstellingsraad in 10-12 jaar tijd opgebouwd, dwingt ongetwijfeld bewondering af. Vóór het stichten van deze collectie was het een getob met architectuur-tentoonstellingen. De mooie collectie echter heeft ons thans verwend en minder fraaie foto's storen bedenkelijk. De collectie zal ook photographisch op hoog peil moeten blijven.

Enkele foto's (van de Zuiderzee-sluizen en woningen in de Wieringermeer bijv.) doen bedenkelijk aan niet al te beste amateur-foto's denken. En het is juist het imponeerende van de foto's, dat op een architectuurtentoonstelling in de eerste plaats het contact moet te weeg brengen tusschen beschouwer en het afgebeelde gebouw.

De wat malicieuse opmerking dat een goede foto een leelijk gebouw mooi kan maken, is maar al te waar, d.w.z. in het omgekeerde geval is de fotografie een gevaarlijke vijand. Zij kan van goede architectuur een verkeerden indruk geven, hetgeen op een tentoonstelling heel wat erger is.

Intusschen ik zeg hier maar globale dingen, maar ik geloof dat het photographisch element op de architectuurtentoonstelling nog vraagstukken inhoudt die ernstig en rustig bestudeerd moeten worden.

Ik hoop, dat de „stand“ van den Tentoonstellingsraad veel bezoek moge trekken.

J. P. M.

NAAR AANLEIDING VAN NORMALISATIE VAN KLEUREN.

Zij, die ons vak niet opvatten als een serie verstandelijke te leeren regelen, voorschriften en daaruit voortvloeiende constructiewijzen, zullen met mij de beschouwing van collega Eibink aan het slot van de mededeelingen over „Kleuren-normalisatie“ (Bouwk. Weekbl. No. 4 van 23 Januari 1937) hebben toegejuicht. In onze binnenkamer gezeten, stemden wij tevreden knikkend met zijn woorden in, dachten er nog over na, doch zwegden verder.

Nu echter de Heer Kerdijk, lid der „Commissie voor de Normalisatie van Kleuren“ het noodig acht den Heer Eibink te weder spreken, lijkt het gewenscht een geluid te doen hooren — mogen het meerderen doen! — om het standpunt van Eibink te steunen. De kern der zaak is, of normalisatie van kleuren in het wezen der zaak mogelijk is en of zij voor de vakken noodzakelijk is. In de slotbeschouwing karakteriseert Eibink „normalisatie“ als: „vervlakking“ en terecht; want de hooggeroemde middelmaat is nooit en te nimmer een spiritueele drijfkracht geweest. Van middelmatige menschen kan de Menschheid niet leven! Zij zijn wel is waar het onontbeerlijke en waardevolle vulsel, doch door de uitzonderlijken bestaan zij; de uitzonderlijken vormen de structuur der samenleving, bepalen haar gehalte, haar gees-

telijke waarde. Zij verhouden zich als de bouwstoffen tot de architectuur.

Het tegenwoordige streven is kleur als een waarde door en om zichzelf te beschouwen, los van den vorm. In de schilderkunst vinden wij daarvan geslaagde en minder geslaagde pogingen. De factor „vorm“ wordt daarbij weggedrongen.

Wat echter in de schilderkunst tot merkwaardige uitingen kan voeren, is in de architectuur — en feitelijk ook in de beeldhouwkunst — niet mogelijk. Hier is „vorm“ niet uit te schakelen; scheiding van vorm en kleur niet door te voeren, hoogstens te vereenvoudigen, zooals dit in het Nieuwe Bouwen logisch wordt getracht te doen.

Waar vorm niet kan ontbreken, blijven wij gelukkig op het ontstaansgebied van „kleur“.

Natuurkundig gesproken ontstaat kleur door de trillingen der uiterste grens der stof (vorm) in verband met verschillende golflengten, waarbij de aard der stof de voornaamste rol speelt; de Natuur blijft ook hierin de beste leermeesteres, zeker daar waar wij met onze oogen kleur reeds niet meer kunnen zien.

Merkwaardig is, dat alweer de Pythagoreïsche tijd dit zoo juist

heeft aangevoeld. Veel juiste inzichten en begrippen zijn in dien tijd in de taal vastgelegd. Zoo het woord „chroia“, dat zoowel „oppervlak“, als „kleur“ beteekent; het latere woord „chroma“ beteekent eveneens zoowel „kleur“ als „huid“. En het Grieksche woord voor „schilderen“ = „chromatographeo“ is buitengewoon zinnig: „teekenen met kleur“.

Ik stiftte het hierboven aan: de werkelijke kleurschaal is uitgebreider dan ons oog toelaat te zien. Ons oog heeft normaal een beperkte capaciteit; b.v. de infra-roode en ultra-violetten kennen wij in hun gevolgen; zien kunnen wij ze normaal niet. Menschen zijn op dit punt beter toegerust dan wij, menschen. En toch zijn er ook gevoeligen onder ons, die van die kleuren afweten. Het is wat wij noemen de psychologische factor, welke hierbij optreedt, d.w.z. niet alleen het oog neemt waar, doch ons aanvoelen (waarop ons gemoedsleven berust) neemt een belangrijke plaats bij het ervaren in. Een parallel vinden wij bij een andere wijze van ervaren. De volkstaal — de beste bron van de in een volk levende natuurlijke kennis — zegt karakteristiek: „ik kan hem niet luchten of zien“; niet omgekeerd. Kleur is dan ook van lyrischen aard, vorm van geestelijken aard; zoodoende is de vormervaring vaster, de kleurervaring zweekender.

Tusschen menschen is er eerder overeenstemming te bereiken op het gebied van den vorm, dan op het gebied der kleur.

„Vorm“ staat los van onze persoonlijkheid, behoort tot onze individualiteit, ons innerlijk „ik“; „kleur“ is geheel en al met onze persoonlijkheid saamgeweven. Ieder ziet niet alleen „kleur“ anders genuanceerd, maar hijzelf ziet „kleur“ het eene oogenblik anders dan het andere.

Ik wil hierbij betrekken het geestige woord van Voltaire, die in een brief schreef: „Sedert ik mijn kamer van karmozijnrood in geel heb gestoffeerd, is de toon van mijn gesprek veranderd“.

Als nu tegen de natuur der zaak in, het drijven naar normalisatie van kleur als noodzakelijk wordt gevoeld, alleen omdat op ander gebied het normaliseeren praktische voordeelen biedt, wordt den maker het kleuren van zijn werk ontnomen, zijn persoonlijk uitdrukkingsvermogen geweld aangedaan. Wat voor voordeel heeft dit voor onze ontwikkeling? Al ons menscheijk denken, handelen en maken is — volgens mijn inzicht — slechts middel, niet doel, om door ervaren tot de fijnste kennis en zoo tot zelfkennis te komen. Dit streven naar ontwikkeling is toch ook de basis tot ons gemeenschapshandelen. Het streven ons menschen tot confectiepoppen te maken kan uiteindelijk slechts tot verval leiden.

Doch zelfs, al schakelen wij de persoonlijke vreugde aan kleur — daar wij ons gemoedsleven er in uitspreken — uit, dan nog is kleur afhankelijk van factoren buiten ons om. Ik laat nu rusten het verschil in materiaal: zijde, fluweel, linnen, katoen, papier, enz., waarop eenzelfde kleur zich geheel anders voor doet. Ik houd mij hier aan het gebruik in de architectuur. Dan is de eerste factor: de ondergrondverf, waarop de al of niet gemengde kleur wordt aangebracht; ten tweede: de plaats, waar de kleur komt; ten derde: de tegenover-elkaar-stelling van kleuren, waardoor, afhankelijk van de verhouding der oppervlakten, de kleurindrukken zich sterk wijzigen.

Als de Heer Kerdijk nu in zijn brochure (blz. 10) schrijft, dat de door de commissie genormaliseerde lakverfkleurenreeks „het resultaat zal opleveren, indien voor elke kleur een ondergrond wordt bezigt, welke in tint al eenigszins overeenkomt met de definitieve kleur, welke men wil bereiken, zooals trouwens in schilderwerk algemeen gebruikelijk is“ (spatieering van mij), dan wordt een eeuwenoude traditie misgevat, die leert, dat een kleur verschillend werkt, al naar gelang de kleur van den ondergrond. Goud op gelen of op rood ondergrond werkt heel anders; een groenblauw (smaragd-kleur) op grijzen geheel anders dan op groenen ondergrond;

rood op rood anders dan op geel; geel op geel anders dan op wit. Instinctmatig is dit aangevoeld en daarom met de normalisatie van lakverven begonnen, welke zwaardekend, doch niet transparent zijn. Hoe is niet in de schilderkunst de stijl veranderd toen de sepia-ondergrond werd verlaten voor den witten. Laet ik erbij voegen, er zijn gevallen, waarbij zij van waarde kunnen zijn, ofschoon de verven dan van andere samenstelling zijn. Aan het slot kom ik hierop terug.

Met dit transparent-zijn raken wij een bijzondere verfijning bij het kleurbepalen aan. Eibink heeft het zoo juist uitgedrukt: verlies aan kennis der materialen. Deze ramp is niet van jongen datum. Reeds een vijftig jaar geleden werd in het vak van „klantengeel“ gesproken, een geel samengesteld uit gele oker, wit en „een tije zwart“. Dat was de overal goed voor zijnde lichte kleur, welke nog in vele oude huizen is te vinden; zij was vooral geliefd voor keukens.

Engelsch rood, cobaltblauw en cobaltgroen, Pruisisch blauw, chromeetgeel en chromeetgroen vulden den inventaris van den schilder aan, helaas meestal nu nog. Zelfs in de „Handleiding voor het huisschilderen“ door J. M. Koppel (bekroond antwoord op de prijsvraag uitgeschreven door de Mij. tot Bev. der Bouwk.) krijgen deze verfstoffen extra vriendelijke woorden. En dit zijn nu juist de kleurstoffen, welke met de grootste terughoudendheid moeten worden toegepast. Zij zijn sterk maar plomp, maken de kleur dik, ontnemen er alle transparantie aan en vreten, vermengd met andere meer transparante verfstoffen deze grootdeels op. Daarom verbaast het me zelfs in zoo'n goed schildersblad als „Verf en Kleur“ in het Januari-nummer van dit jaar een bijvoegsel te vinden, een plaat, afgrijpselijk van kleur, hoe een arbeiderswoning moet worden geschilderd: zee-groene kozijnen met roodbruine ramen en deur en een geelgrijs voor de gootlijst; voor deze laatste kleur wordt het recept gegeven: wit, zwart en een weinig goudoker. Een tije zwart!

Telkens bij kleurbepalen ontmoet ik zelfs goede schilders, die om een kleur af te dempen, te vergrijsen, naar zwart grijpen, met steeds hetzelfde resultaat, dat de kleur vuil wordt. Dat b.v. in de groene kleuren het goede ultramarijn vergrijzend werkt, als de kleur na een tijdje is bestoven, heeft de schilder verleerd. Nog een heele reeks fraaie verfstoffen: ongebrande en gebrande omber, roode en paarse doodekop, casselsch aard, guttagom, enz. zijn uit zijn gezichtskring verdwenen. Was op het platteland nog vakkennis op dit punt te vinden, ook daar gaat zij teloor. Een paar jaar geleden overkwam mij dit te Schoorl, waar een schilder van zijn baas 10 jaar geleden den schilderswinkel met den geheelen inventaris had overgenomen. Toen ik hem bij het bepalen van kleur vroeg: „heb je ook doodekop?“, zei hij dit niet te weten. Met hem meegaande naar den winkel, liet hij ouden voorraad zien, waaronder natuurlijk doodekop was. Er lagen ook o.a. in een laatste donkerbruingele brokken. Hij wist niet wat dat was. 't Bleek guttagom te zijn. Hij liet dezen ouden voorraad maar liggen, want het was voor hem gemakkelijker de bereide fabrieksverven te koopen en met de kleurenkaart te werken.

Nu zijn er verschillende fabrieken — Fransche, Engelsche maken fijnere tinten — die kleurenkaarten de wereld insturen; feitelijk zijn het geen kleuren, maar een willekeurige verzameling tinten. Ik vermoed, dat de verffabrikanten deze zijn gaan maken, bekoord door de kaarten, waarop voor de mode de kleuren in een bepaald seizoen worden gegeven. Zó'n samenstelling is echter niet willekeurig; met kennis van zaken is een harmonieerende reeks samengesteld, rekening houdende met een bepaalde natuurperiode: voorjaar, zomer, herfst, winter. Zouden de fabrikanten van stoffen gelukkig zijn, als een bepaalde reeks werd genormaliseerd? Zouden de vrouwen dat aanvaarden? Ja, alleen als er kwartaalnormalisatie was. En de schilder? Geeft die zijn eigen „palet“ op? Is niet juist „palet“ het woord, dat de kleur van zijn werk karakteriseert? Willen wij den schilder lee-

ren kennen, dan vragen wij zijn palet te zien, niet alleen om te zien, welke kleuren hij gebruikt, doch meer nog, hoe hij ze op zijn palet heeft gerangschikt. Heel zijn schilderspsyche ligt daar voor ons open.

En nu wordt ons architecten botweg voorgelegd een kaart met genormaliseerde, willekeurige kleuren, „dus het effect, dat met de verven wordt bereikt”, zooals de Heer Kerdijk in zijn brochure „Kleurennormalisatie”, sprekende over de adder in het gras zegt: „Hier schuilt een adder in het gras; men ver- „warre niet de kleuren (Kleurindrukken) met de kleurstof- „fen, resp. met de aangemaakte verven. Normaliseeren kan „men in bovenbedoelde zin alleen de kleuren, dus het effect, „dat met de verven wordt bereikt. Men kan dus van een fabri- „kant niet een „genormaliseerde verf” verlangen, maar alleen „een verf, die onder bepaalde omstandigheden een genormali- „seerde kleur teweeg brengt. En die bepaalde omstandigheden „kunnen van grooten invloed zijn op het resultaat” enz. (lees dit gedeelte vooral uit). Doch is niet juist „het effect” de adder, die de normalisatie doodt?

Op de monsterkaart zijn 36 kleuren voor lakverven aangegeven; nogmaals gezegd, een willekeurige verzameling, die zich in weinig onderscheidt van de beruchte staalkaarten van verf-fabrikanten, staalkaarten, waarmede de huisschilder ons bij het bepalen van kleur komt vervelen. 't Maakt altijd een belachelijken indruk, als bij de samenkomst voor zulk een heerlijk werk, de schilder — zonder ingrediënten — een kaart uit zijn jaszak te voorschijn haalt en als een echte commis-voyageur vraagt: „wat kiest U?”

De architecten zullen tegen deze eerste normalisatie-kleurenkaart dezelfde grief hebben. Ook hier zijn ze opgezet op hard papier, waarop zij een ander effect maken dan op een anderen ondergrond. Foeteren wij niet tegen den huisschilder, die bij het bepalen van kleur een stuk glas voor het opzetten gebruikt inplaats van een stuk voorgeverfd hout? En dan nog kunnen wij, nadat het hout in de ondergrondkleur staat, pas uiteindelijk den juisten kleurtoneel bepalen. Daarenboven, deze kaart is voor lakverf, dus alleen voor binnenwerk. De goede vakman grijpt voor buitenwerk gelukkig weer terug op standolieverf, welke een andere toonnuance geeft.

Maar gesteld, wij aanvaarden deze normalisatiekaart en er is een kleur, welke ons toevallig bruikbaar lijkt, dan zal, laten wij b.v. nummer 310 nemen, dit rood onder de eene belichting goed, onder de andere belichting niet goed zijn. De belichting uit verschillende hemelstreken wijzigt de kleur; voor het binnenwerk geldt dit nog veel sterker. Daardoor weet ieder hoe een zelfde kleur bij staand werk geheel anders doet dan bij plafondwerk. Al hebben wij ieder een neiging voor een bepaalde kleur, toch moeten wij de menging onder iedere omstandigheid wijzigen. Waar blijft op dit gebied normalisatie?

Evenals op alle staalkaarten zijn de ons geboden genormaliseerde kleuren dik, dus doodsch. Werkelijk levend schilderwerk wordt verkregen door transparante kleur. Wil dit volmaakt worden bereikt, dan lukt dit slechts door glazeeren. Er bestaat b.v. onder de roode verfstoffen zoo goed als geen rood, dat onvermengd bruikbaar is. Mengen wij in rood andere kleuren, dan wordt het rood licht „vuil”. Om rood levend te houden en toch gedekt, zal een uiterst dunne glacis van b.v. Pruisisch blauw het goede effect geven. Ik neem juist dit voorbeeld, omdat Pruisisch blauw, toegevoegd aan andere kleurstof, de kleur ervan wegvreet en overheerscht.

Zoo zit het kleurbepalen vol van kleine vakgrepen, welke pas na langdurige ervaring worden verkregen en welke niet in een receptenboek kunnen worden neergelegd, zeker niet genormaliseerd kunnen worden, daar iedere omgeving en sfeer een anderen toon vraagt.

Wij komen met bovenstaande uiteenzetting geheel op psycho-

logisch gebied. In tegenstelling met de bestudeering van het kleurenvraagstuk volgens den weg der physica en die der mathemata, kan de psychologische mogelijk meer hoort vast geven. Doch het moet een psychologie zijn, welke in de praktijk wortelt. Dit wil de, in Maart 1936 opgerichte „Commissie voor Praktische Kleurenpsychologie” trachten te bereiken „door be- „studeering van de analyse der stemmingswaarde voor het „kleurbelevens, van de voorwaarden van het behagen in een „kleur of kleurencombinatie, alles in verband met de prakti- „sche toepassing en het probleem der wetmatige kleuren- „harmonie”.

Deze commissie stelt zich dus op het te waardeeren standpunt, waar zij er aan toevoegt: „Maar evenals bij de studie van de „physica der kleur rest den kleurontvankelijken mensche bij „de studie van deze kleurenpsychologie een opmerkelijke leegte, „want ook deze studie brengt hem weinig nader tot de levende „kleur, zegt hem niet genoeg omtrent zijn innerlijke kleur- „belevens. Deze kleur-psychologische studies met hun nood- „zakelijke filosofische tendenz raken slechts in geringe „mate de praktijkkleur, de kleur van den kleurgebruiker. De „kunstenaar, de kunstschilder, de nijverheidskunstenaar, de „architect zal, wanneer hij zich de vraag stelt, of zijn intuïtieve „kleurenkeuze behalve aan zijn aesthetische eischen, ook vol- „doet aan zekere psychologische eischen, bezwaarlijk een ant- „woord op die vraag vinden in de studie van de hedendaagse „philosophisch getinte kleurenpsychologie.”

Zie, hiermede voelen wij ons staan op rebelen vakkodern. Dit is iets anders dan „Normalisatie van Kleur”.

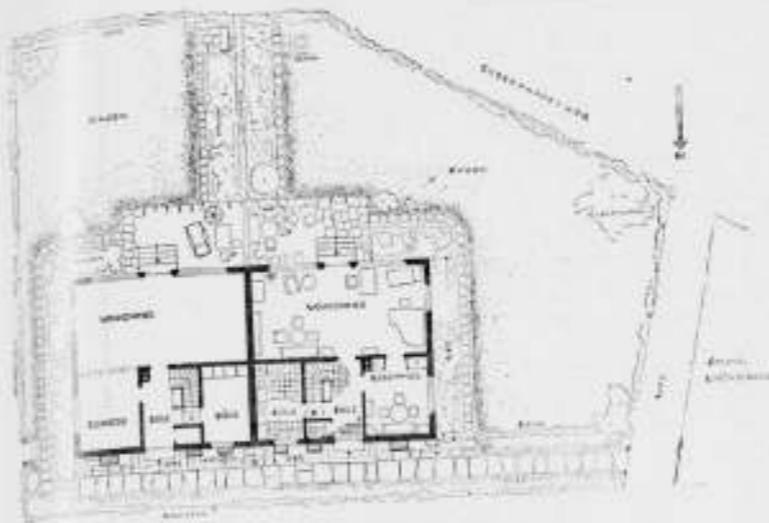
Ik bekijk nogmaals de normalisatiekleurkaart. Dan stijgen, denkende aan de eenheidsworst, de woorden van Cats' drastisch versje bij mij op en ik vraag: „wat er is ingedouwd”; in ons geval: uit welke kleurstoffen zijn die willekeurige kleuren samengesteld. Hoe naïef doet het aan in de brochure van den Heer Kerdijk te lezen (blz. 10): „Normaliseert men kleuren, „dan mag men dus alleen aan het resulterend effect denken „en is het de taak van den fabrikant, schilder of anderen toe- „passer van de verf, om het voorgescheven resultaat te be- „reiken.”

Uit het weinige, dat wij hebben gezegd over het samenstellen van kleuren, blijke al genoeg de onmogelijkheid onder de verschillende omstandigheden éénzelfde kleur aan te houden. De Heer Kerdijk voelt ook dat dit moet worden opgevangen; hij wijdt daaraan enkele zinnen onder het hoofd „Tolerantie” (blz. 11), waarmede hij bedoelt: „welk percentage afwijking der „genormaliseerde kleur is veroorloofd”. 't Gaat bij kleur juist nooit over groote verschillen, doch over subtiele nuances.

In iedere gedachte is iets goeds.

Ieder mensch is cosmisch aangesloten. Naarmate hij als ont- vangtoestel en als zender fijner is geïnstrumenteerd, zal zijn gedachte van meer of mindere waarde zijn. Hij moet echter oppassen onmiddellijk te denken, dat zij aldoordringende waarde heeft. 't Toont een juist inzicht zich te weten te beperken.

Zoo is dat ook met de normalisatie van kleur. Zij is beperkt, doch kan nuttig en juist zijn. Laat ik één voorbeeld mogen nemen: signaalkleuren. Hierbij gaat het niet meer om wat ieder voor zich „mooi rood”, of „mooi groen”, of „mooi wit” vindt, doch wat voor den doorsneemensch duidelijk onderscheidbaar is. Wij moeten zelfs den doorsneemensch uitbreiden tot den internationalen mensch, ofschoon wij blijven weten, dat elk volk — gebonden aan het gedeelte der aarde, waarop het leeft — zijn eigen kleurtoneel heeft, welke samenhangt met zijn doorsneep- psychologische gevoeligheid. Ook deze gevoeligheid zal door het verlies van afstanden moeten worden genormaliseerd. Een technische vondst als het „flamboyant-wit”, waartegen alle gewone witte kleuren grijs lijken, is het toejuichen waard. Dit is te danken aan laboratorium-onderzoek. Er ligt nog een

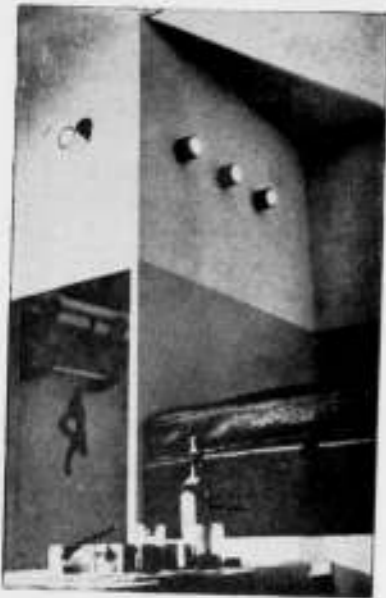

DUBBEL LANDHUIS TE STUTTGART, ARCHITECT HANS EITEL
(UIT MODERNE BAUFORMEN)

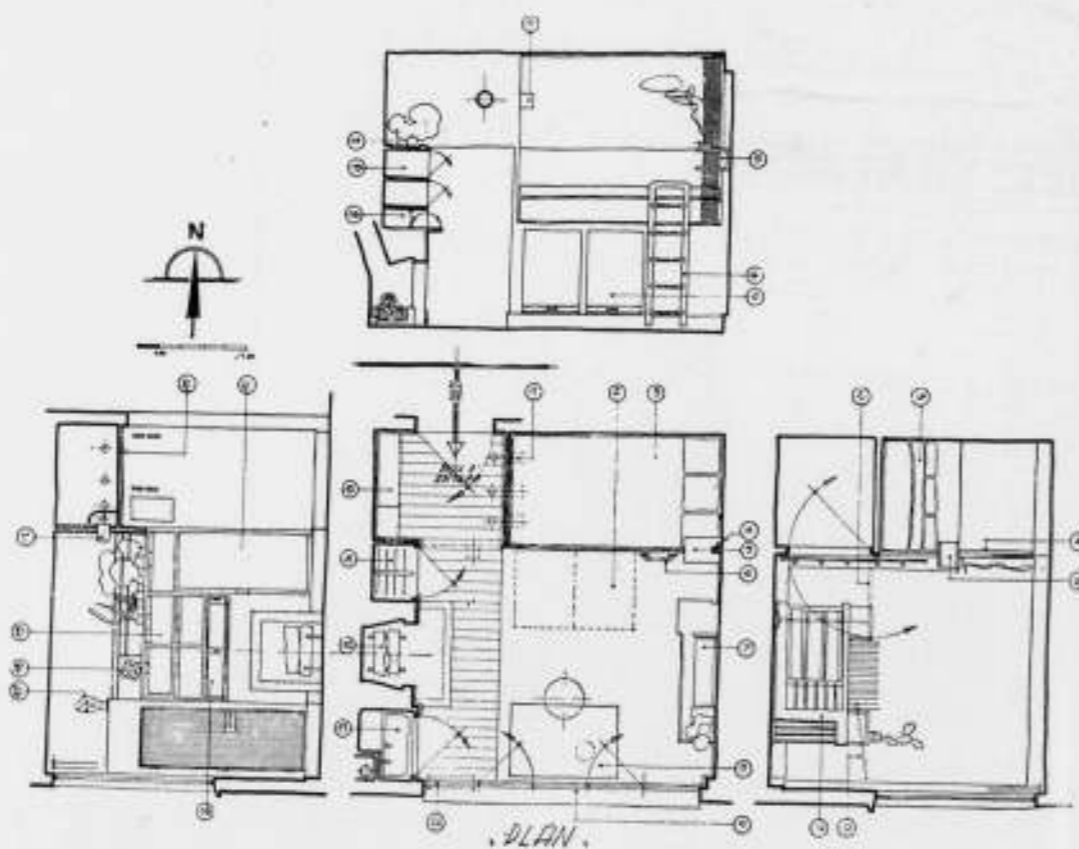
gebied veld van werkzaamheid op dit gebied open: onder- zoek van grondstoffen in het algemeen en voor de techniek b.v. Wasmachines, schepen: kleurproeven in verband met de ge- zondheid en in verband met geneeskrachtige stoffen; onderzoek van kleurenblindheid en haar geneeswijze. Nuttig werk genoeg!

Maar — laat ik hier mogen eindigen met de goede woorden van Elbink — „laat zij angstvallig vermijden zich op gebieden te be- geven, waar „efficiency” vermindering beteekent van geeste- lijke waarde en levensvreugde”.
Februari 1937.

JAN DE MEIJER.
127

1. Patspoortjes.	11. Hangkast.
2. Verstelbaar tafeltje.	12. Houtvuur.
3. Divanbed.	13. Wasch-toilet.
4. Indirecte verlichting.	14. Plafond voor planten.
5. Hoofdpaluw.	15. Bergkasten.
6. Trapje.	16. Glaswerk e.d.
7. Laag meubeltje.	17. Antiek beeldhouwwerk.
8. Beweegbare werktafel.	18. Ventilator.
9. Breed venster op het Zuiden.	19. Tusschenplafond.
10. Vestiaire.	20. Aérateur.

MINIMUM-EXISTENZ.

De opgave was: een woonruimte, tevens werkruimte, slaapvertrek, ontvangstgelegenheid met zitje, in een ruimte van 3×3 meter. Daarvan moest de vestibule af.

Ziehier hoe architect Edouard Lanson zich van zijn taak kwade. Overgenomen uit l'Architecture d'Aujourd'hui.

J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 20 MAART 1937

NR 12

DE PRIJSVRAAG VOOR HET NIEUWE RAADHUIS VAN AMSTERDAM.

Een groot deel van dit nummer wordt ingenomen door de vragen en antwoorden met betrekking tot de Raadhuisprijsvraag. Dit is de laatste serie vragen, die de Jury heeft beantwoord. Op 10 Maart was de termijn gesloten.

Nu thans alle gegevens bekend zijn, waarover de ontwerpers hebben te beschikken, is hun tijd aangebroken. De ontwerpen moeten vrachtvrij worden bezorgd uiterlijk den 10en Augustus 1937, des middags 12 uur aan het Stadhuis, kamer 200, Amsterdam C.

GENOOTSCHAP A. ET A. ONTWERP-STUDIE No. 9.

In het eerstvolgend nummer zal het prijsvraagprogramma worden opgenomen van de door het Genootschap Architectura et

Amicitia uitgeschreven ontwerpstudie No. 9. Het onderwerp van deze ontwerpstudie ligt op het gebied der stadsversiering.

XIVe INTERNATIONALE ARCHITECTENCONGRES, TE PARIJS 19-25 JULI 1937.

Wij ontvingen van het Comité Permanent International des Architectes een voorlopig prospectus van het op 19-25 Juli te houden XIVe Internationale Architectencongres te Parijs, dat dezen keer georganiseerd wordt door de Confédération des Sociétés Françaises d'Architectes.

Het voorloopige programma maakt melding van de volgende thema's en studies.

Thema I. Over de beroepsuitoefening, in het bijzonder over de voorwaarden waaronder de architecten en aannemers een gemeenschappelijke doelstelling zullen kunnen hebben.

Thema II. Dit is een technisch thema en wel over den invloed van het toepassen van nationale materialen op den vorm en het uiterlijk van bouwwerken en de bezuiniging, die er het resultaat van kan zijn.

Thema III. Dit heeft betrekking op de opleiding.

- De vooropleiding. De graad van algemeene ontwikkeling die voor het onderwijs in de bouwkunst moet worden geëischt.
- De definitieve opleiding. Stage en technische studies, welke in het bijzonder noodig zijn om de bevoegdheid te hebben het architectenberoep uit te oefenen.

Thema IV. Stedebouw. Saneering van oude steden.

Studie A. Ontwikkeling van het Architectenberoep.

Studie B. Tegenwoordige staat van de wetgeving en de jurisprudentie op het gebied van de verantwoordelijkheid van den architect tegenover de Staat.

Een congres te Parijs beteekent voorts dat men met vertrouwen de entourage en de festiviteiten kan afwachten, waarin en waarmede de deelnemers zullen worden ontvangen.

Het lidmaatschap van het congres zal ongeveer Fr. 200 kosten per persoon en Fr. 100 voor ieder introducée.

JURY-RAPPORT BETREFFENDE „MASCOTTE" PRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR DE VLISCOFABRIEKEN (N.V. P. F. VAN VLISSINGEN EN CO'S KATOENFABRIEKEN) TE HELMOND.

De prijsvraag is niet alleen geslaagd voor wat betreft het praktische resultaat voor de prijsvraaguitschrijver, maar ook door het uitnemende en typographisch goed verzorgde juryrapport. In tegenstelling tot de meeste prijsvragen, waarbij slechts de bekroonden het tot reproductie van hun ontwerp brengen, heeft de jury alle ontwerpen die na de eerste schifting

overbleven, gereproduceerd. Hierdoor is het juryrapport een voor ieder leesbaar schriftuur geworden, en vooral door de vaak zoo juiste karakteristieken, die de jury over de ontwerpen geeft. Met het oog op het laatste hebben wij het rapport vrijwel in extenso opgenomen. Het luidt aldus:

De prijsvraag mag geslaagd heeten, zoowel quantitatief als kwalitatief. Niet minder dan 230 inzendingen kwamen tijdig binnen en werden door de jury beoordeeld. In vier gevallen bleken meerdere inzendingen in één pakket verpakt te zijn, hetgeen volgens de voorwaarden niet geoorloofd was. De jury meende echter deze inzendingen toe te kunnen laten tot de beoordeeling, aangezien dit geen onbillijkheden tegenover de andere inzenders meebracht (zie prijsvraagprogramma art. 2, laatste alinea).

Met voldoening heeft de jury kennis genomen van de inzendingen, welke, over het geheel genomen, goed geteekend waren. De jury waardeerde bijzonder, dat de vormgeving van het meendeel der ingekomen ontwerpen geheel in dezen tijd paste; dat dikwijls de modernste technieken werden aangewend en dat zeer vele teekeningen van een gedegen vakkundigheid getuigden. Uitingen van dilettantisme waren, in tegenstelling met de inzendingen op andere prijsvragen, zeldzaam. Blijkbaar hebben vele vooraanstaande reclame-ontwerpers hun krachten op deze prijsvraag beproefd.

Ook van de ontwerpen, die bij eerste schifting uitvielen, heeft de jury dikwijls de goede hoedanigheden kunnen waardeeren, al was zij van oordeel, dat deze teekeningen niet voor een prijs in aanmerking konden komen, aangezien zij óf niet voldeden aan de in het programma vermelde voorwaarden óf van reclame-technisch, dan wel van artistiek standpunt beoordeeld, onvoldoende moesten worden geacht.

Bij de eerste schifting vielen reeds 184 inzendingen uit; de volgende nummers bleven over: 4, 10, 13, 14, 18, 23, 24, 27, 32, 39, 40, 42, 75, 85, 90, 93, 94, 95, 101, 104, 105, 112, 114, 116, 118, 122, 123a, 123b, 123f, 123g, 123i, 131, 135a, 135b, 144, 152, 153, 155, 165, 167, 172, 191, 193, 195, 199 en 215.

Bij het opstellen van de prijsvraag-voorwaarden had de jury er zich rekenschap van gegeven, dat het zeer moeilijk zou zijn om één mascotte te ontwerpen, welke zoowel voor dames- als voor heren- als voor kinderstoffen dienen kon. Toch meende de jury, dat een goede oplossing zeer wel mogelijk zou zijn. Uit de onderstaande, stuksgewijze bespreking van de ontwerpen, die volgens het eenstemmig oordeel der jury, bij de tweede schifting uitvielen, blijkt duidelijk, dat ook deze moeilijkheden den inzenders parten hebben gespeeld.

Bovendien konden meerdere ontwerpen niet in aanmerking komen, omdat ze — ongeacht hun goede kwaliteiten — beter voor andere fabrieken geschikt zouden zijn. De inzenders hebben niet voldoende begrepen, dat het hier niet gaat om de pro-

ducten van een weverij of van een verfstoffenfabriek. De Vlisco-fabrieken betrekken het ruwe doek en de verf van elders en het fabricage-product wordt verkregen door een veredelingsproces, waarbij het ruwe doek wordt geverfd en/of bedrukt. Ontwerpen, die meer als reclame voor spinnerijen, weverijen of verfstoffenfabrieken waren bestemd, konden dus niet in aanmerking komen.

Was dus bij deze inzendingen de voorstelling verkeerd gekozen, bij andere haperde weer wat aan de vormgeving. Vooral bleek herhaaldelijk de moeilijkheid om tekst en voorstelling tot een eenheid te verweven, al heeft de jury ook anderzijds verschillende malen een uitstekende belettering kunnen waardeeren. Bovendien werden hier en daar aardige en enkele treffende en vernuftige slagzinnen gevonden, welke getuigen van de vindingrijkheid der inzenders.

Bij deze tweede schifting vielen 31 ontwerpen uit, namelijk:

- No. 4. Aardige, decoratieve tekening, doch niet voldoende duidelijk en te weinig verband houdende met de fabrieken.
- No. 10. Zweet te veel naar het caricaturale.
- No. 14. Goede verdeling, echter te weinig toepasselijk op het fabriek.
- No. 18. Zeer veel valt in de zwart/wit-verdeeling te waardeeren, doch te eenzijdig in reclame-waarde.
- No. 23. Te weinig opwekkend en neigend naar het caricaturale.
- No. 24. Meer geschikt voor verfstoffen dan voor de gevraagde fabrieken.
- No. 32. Is fijn van vormgeving en verdeling, doch meer vignet dan mascotte.
- No. 39. Te weinig origineel en alleen als reclame voor damesstoffen geschikt.
- No. 42. Waardeering voor wit/zwart-verdeeling, doch te veel gericht op reclame voor damesstoffen.
- No. 85. Is te onrustig en staat in geenerlei verband met de producten der Vlisco-fabrieken.
- No. 90. Te onrustig en bij verkleining te onduidelijk.
- No. 94. Waardeering voor de alleraardigste tekening, doch uitsluitend geschikt als reclame voor damesstoffen.
- No. 95. Wit/zwart-verdeeling van het middenvlak zeer goed; lettertype goed, maar de hoofdvorm is onbevredigend en niet voldoende toepasselijk op het geheele fabriek.
- No. 101. Goede wit/zwart-verdeeling, goede letters, maar niet verwijzend naar het fabriek.

- No. 105. Opvallend in zijn grooten eenvoud, aardige wit/zwart-verdeeling, maar niet toepasselijk op het fabriek.
- No. 112. Aardig idee, maar te weinig betrekking hebbende op het fabriek.
- No. 118. Elegant van opzet, doch niet compact genoeg en te uitsluitend gericht op reclame voor damesstoffen.
- No. 122. Vlot geteekend, doch te veel alleen als reclame voor damesstoffen toepasselijk.
- No. 123a. Alhoewel deze inzending een te waardeeren poging is om een geestige mascotte te vinden en zeer goed is geteekend, vestigt zij te uitsluitend de aandacht op één der grondstoffen.
- No. 123f. Ofschoon uitgegaan is van een goed idee, is de uitwerking niet bevredigend.
- No. 123g en i. Deze vlot opgezette en aardige teekeningen maken te uitsluitend reclame voor stoffen voor kinderkleding.
- No. 135a en b. De ontwerper heeft getracht een goede compositie te maken. Hij is er echter niet in geslaagd de tekening tot een goed geheel met de letters te maken.
- No. 144. Mascotte-mannetje wordt door den inzender geestig weergegeven, doch er is geen voldoende verband met het bijschrift.
- No. 152. Decoratieve combinatie van letters en lijnen mocht hier niet tot een treffend geheel voeren.
- No. 153. Fijn van tekening, doch niet overtuigend van reclamekracht.
- No. 165. Veel waardeering voor de aesthetische qualiteiten, is echter meer affiche dan mascotte.
- No. 172. Figuur en letter houden te weinig verband met het fabriek.
- No. 191. De inzending heeft te weinig verband met het fabriek.
- No. 193. Lof voor de goede tekening. Het ontwerp is echter te veel verhalend, te weinig sprekend.

Daarna bleven over de Nos. 13, 27, 40, 75, 93, 104, 114, 116, 120, 131, 155, 167, 195, 199, 215.

In verband met de voorwaarden, gesteld in het programma, wat de deponeerbaarheid der ontwerpen betreft, achtte de jury het raadzaam de overgebleven 15 ontwerpen aan het oordeel van het Bureau voor den Industrieelen Eigendom te onderwerpen alvorens haar verdere beslissingen te nemen. Daardoor werd de beoordeeling eenige dagen verlaat en kon de toekenning der prijzen en premiën eerst op 5 Februari 1937 plaats vinden. Uit het rapport van genoemd bureau omtrent de aan hem voor-

gelegde ontwerpen bleek, dat de Nos. 13, 75, 116 en 155 niet voor de in het programma als voorwaarde gestelde deponering ten behoeve der Vlisco-fabrieken in aanmerking konden komen, zoodat zij van verdere mededinging moesten worden uitgesloten. Niettemin meende de jury ook over deze 4 nummers haar oordeel te moeten uitspreken.

No. 13. Zeer veel waardeering voor het ontwerp. Zoowel artistiek als decoratief wellicht één van de beste inzendingen.

No. 75. Aantrekkelijke inzending, welke decoratief fraai was uitgewerkt, ofschoon iets onrustig door de halveering der letters in zwart en wit.

No. 116 en 155. Artistiek zeer geslaagd. De vlinder herinnert echter te veel aan stoffen, uitsluitend bestemd voor dames.

Bij derde schifting vielen vervolgens af de Nos.:

No. 40 en 93. Eenvoudige, sprekende teekeningen; goede wit/zwart-verdeeling, doch uitsluitend geschikt als reclame voor damesstoffen.

No. 114. Beantwoordt volkomen aan het gekozen motto (Eenvoud), doch wordt niet voldoende karakteristiek geacht om reclame te maken voor bedrukte stoffen.

No. 195. Ingenius gevonden. Ook bij verkleining blijft de tekening duidelijk. Het ontwerp maakt niet voldoende reclame voor bedrukte stoffen.

No. 199. Eenvoudige, duidelijke voorstelling, die sterk de aandacht trekt. Wat de oplossing der vrouw- en manfiguur echter betreft, wordt zij te weinig elegant geacht als reclame voor stoffen.

Tenslotte bleven dus over de Nos. 27, 104, 123b, 131, 167 en 215. De rangorde, waarin deze nummers voor bekroning in aanmerking dienden te komen, werd door elk der juryleden afzonderlijk vastgesteld, door toekenning in volgorde van de cijfers 1 tot en met 6. Vervolgens werden voor elk ontwerp deze cijfers der 5 juryleden te zamen geteld, zoodat de totalen de volgorde der prijzen en premiën weergeven, met dien verstande dus, dat het laagste totaal de grootste waardeering uitdrukte. De uitkomsten waren:

No. 123b	.....	totaal	5
No. 131	.....	..	16
No. 167	.....	..	17
No. 104	.....	..	18
No. 215	.....	..	24
No. 27	.....	..	25

123b

27

zoodat de eerste prijs werd toegekend aan F. Stapel te Den Haag, voor zijn inzending 123b, waaromtrent de jury als haar eenstemmig oordeel wenscht uit te spreken, dat dit knap opgezette ontwerp uitsteekt boven alle andere in aanmerking komende inzendingen. Het ontwerp biedt vele mogelijkheden. Het kan zoowel plastisch als in kleur, alsook in vlak zwart en wit worden gebruikt en is zeer geschikt voor verkleining. Het leent zich bovendien voor gevarieerde, levendige toepassing, terwijl beiden seksen de noodige eer bewezen wordt. Op grond der vastgestelde voorwaarden werd de tweede prijs toegekend aan A. Zwarts te Arnhem, voor zijn inzending No. 131, welke inzending enkele qualiteiten van het met den eersten prijs bekroonde ontwerp bezit, doch zooals uit het waardeeringstotaal blijkt, wel op lager plan staat. De derde prijs verkreeg Salim te Amsterdam, met zijn inzending No. 167, welk ontwerp in artistiek opzicht een aantrekkelijke oplossing brengt, doch waarvan de reclame-waarde voor het fabriekaat minder hoog wordt aangeslagen. Gepremieerd werden de inzendingen:

- No. 104 van H. Molenaar te Laren,
- No. 215 van W. Flem te Scheveningen,
- No. 27 van P. Fernhout te Amsterdam.

Het oordeel over deze ontwerpen luidt: No. 104 heeft in zijn eenvoud voor meerdere juryleden groote aantrekkelijkheid, wat eveneens uit het waardeeringscijfer blijkt. De V kan echter als X worden gelezen en ook het caricaturale element vindt minder waardeering.

MINIMUM-EXISTENZ

In het staatje behorende bij de teekeningen van de Kamer van 3 x 3 m, van architect Edouard Lanson, is zoowaar een foutje geslopen. No. 5 is namelijk geen hoofdpeuw, maar een muurplankje, met de beroemde rookende sigaret er op. Dit laatste doet direct rechtvaardigen twijfel rijzen aan een peluw. 132

Gebleken zal intusschen wel zijn, dat de kamer die van een architect is. Een jong architect. Het is zijn woonkamer en slaapkamer en tevens zijn bureau. Verder is de ruimte geschikt om „pouvoir rêver avec ses amis dans une atmosphère sympathique et leur offrir à boire“.

No. 215 toont aantrekkelijke figuurtjes en is grafisch uitmuntend opgezet. Het is echter eenigszins tweeslachtig van stijl. No. 27 wordt gewaardeerd om het idee, hetwelk goed is uitgewerkt. Aan duidelijkheid gaat bij sterke verkleining echter veel verloren. Gelijk reeds in den aanhef van dit rapport is vermeld, meent de jury, dat deze prijsvraag geslaagd mag worden genoemd en dat niet alleen door het algemeen gehalte der inzendingen, doch vooral door het feit, dat er bij die inzendingen een ontwerp werd gevonden, dat ten volle aan de gestelde eischen voldoet en derhalve naar het eenstemmig oordeel der jury met den eersten prijs werd bekroond. Wellicht mag dit resultaat mede geweten worden aan de goede opstelling der prijsvraag-voorwaarden, waarbij de Permanente Prijsvraag Commissie haar volle medewerking heeft verleend. Op deze plaats willen wij gaarne een woord van dank uitspreken aan dit lichaam voor haar praktische adviezen.

Februari 1937.

De Jury:

M. ARONSON, Amsterdam.
P. FENTENER VAN VLISSINGEN, Helmond.
Jhr. W. J. H. B. SANDBERG, Amsterdam.
Ir. H. J. W. THUNNISSEN, Den Haag.
S. KOLTHOFF, Rapporteur, Scheveningen,
Harteveltstraat 22.

PRIJSVRAAG RAADHUIS AMSTERDAM.

Vragen en antwoorden VI.

131. Is er een rooster op te geven in welke klassen er tegelijk wordt getrouwd?
Kan en ander in verband met het goede voorrijden van trouwauto's.
Er wordt in alle klassen tegelijk getrouwd.
132. Kan bij gunstige ligging een bodekamer met wachtkamer voor meer dan een afdeling dienen?
Bij voorkeur niet.
133. In het programma wordt op blz. 32 over de ruimten voor het publiek gezegd: De ruimten voor het publiek, noodig voor de afdeling Militaire Zaken, het Pensioenbureau en het Centraal Bureau voor Inschrijving van Leerlingen, mogen tot één ruimte worden vereenigd.
Wil dit nu ook zeggen, dat de ruimten voor het publiek van Bevolkingsregister-Burgerlijken Stand en Belastingen-Gemeente-ontvanger tot één ruimte mogen worden vereenigd?
Neen.
134. Maken de Raadsleden voor de vergaderingen gebruik van den hoofdingang of moet ook voor hen een speciale toegang worden ontworpen?
De Raadsleden maken gebruik van den hoofdingang.
135. Is het noodzakelijk de publieke ruimten van Bevolkingsregister en Burgerlijken Stand enerzijds en die van Belastingen en Gemeente-ontvanger anderzijds sterk te scheiden?
Tusschen de publieke ruimten voor Bevolkingsregister en Burgerlijken Stand en die voor Belastingen en Gemeente-ontvanger behoort een scheiding aanwezig te zijn (zie verder het antwoord op vraag 42, B.W.A. dd. 23 Jan. 1937).
136. Is het geoorloofd eenige vleugels van het gebouw over de Singelgracht, tusschen Oost- en Westeinde, heen te bouwen?
Ja, mits de scheepvaart niet wordt gehinderd. Zie overigens het antwoord op vraag 24 (B.W.A. dd. 23 Jan. 1937).
137. Gelieve opgave te geven van het aantal te plaatsen bureaux e.a. in Secretarie-afdeelingen en het aantal bureaux, dat door één chef moet kunnen worden overzien, een en ander ter verkrijging van een beter inzicht in de juiste werkwijzen op deze afdeelingen.
De Jury meent, dat de beantwoording van deze vragen te ver in details voert voor dit schetsontwerp. De bedoeling is, dat de ruimten voor de Secretarie-afdeelingen zoodanig worden ontworpen, dat veranderen op eenvoudige wijze steeds mogelijk is, daar er vaak verschuivingen en verwisselingen plaats hebben.
138. a. Mag de vluchtelder tot raadskelder ingericht worden?
b. Mag de keukeninrichting van den raadskelder dan tevens als centrale keuken dienen voor de koffiekamer ambtenaren en ontvangzalen?
a. Dit wordt aan den ontwerper overgelaten. Opgemerkt wordt, dat in het programma van eischen een raadskelder niet wordt gevraagd.
b. Neen.
139. De tribunes, uitgezonderd voor ambtenaren, wat het Raadhuis betreft en de wachtkamers voor pers en publiek geven noch toegang tot de Raadzaal noch tot het Stadhuis, doch door samenlegging wachtkamer loopjongens met wachtkamer publiek is toegang mogelijk (onder Raadzaal wordt hier verstaan Raadzaal zonder tribunes).
a. Is dat gewenscht?
b. Moet de wachtkamer loopjongens evenals de twee andere ook op circa 3 meter boven de Raadzaal liggen?
c. Moet de wachtkamer loopjongens in directe verbinding met de Raadzaal staan?
d. Voor wie zijn de loopjongens, voor de Raadsleden, pers of publiek?
a. De vraag is onduidelijk gesteld. Pag. 26 en 27 van het programma geven precies de bedoeling omtrent tribunes en wachtkamers weer.
b. Er wordt in het programma niet over een hoogteligging der wachtkamers gesproken.
c. Een directe verbinding is niet noodig.
d. Voor de pers.
140. a. Wordt de bodekamer bij den ingang Raadzaal (pag. 27) alléén gedurende de Raadzitting gebruikt?
b. Zoo ja, is er dan bezwaar tegen, dat dat vertrek deels op kunstlicht aangewezen is?
c. Zoo neen, mag dan de bodekamer naast de Raadzaal, dus niet vlak naast den ingang Raadzaal komen te liggen, dus niet met directe controle op de toegangsdeur Raadzaal?
d. Is in dit laatste geval een verbindingsdeur tusschen bodekamer en Raadzaal gewenscht?
e. Mag bodekamer tevens wachtkamer loopjongens zijn, daar de bode de loopjongens uitzendt?
a. Ja.
b. Hiertegen is geen bezwaar.
c. De bodekamer moet zoo gelegen zijn, dat controle op de toegangsdeur van de Raadzaal mogelijk is.
d. Neen.
e. Neen.
141. Wat schrijft de Amsterdamsche Bouwverordening voor omtrent de hoogte van bebouwing ter plaatse (nieuwe Raadhuissterrein)?
De ontwerper neme hier zelf kennis van.
142. Acht de Jury zich aan deze verordening gebonden bij hare beoordeeling of houdt zij rekening met mogelijke ontheffing?
De Jury houdt rekening met de in de Bouwverordening genoemde mogelijke ontheffingen.
143. Acht de Commissie het een voordeel, wanneer de muziek-galerij (van de Burgerzaal) en enkel deze vanuit een afzonderlijk trappenhuis met ingang aan het afsluitbare Raadhuissterrein bereikbaar is?
Er wordt in het programma slechts gevraagd, dat de muziek-galerij met orgel afzonderlijk toegankelijk zijn, d.w.z. niet vanuit de Burgerzaal. Een afzonderlijke toegang vanaf het Raadhuissterrein is niet noodig.
144. Wanneer hetzelfde het geval is met de keukens en bijbehorende ruimten wordt niet verlangd.
145. Wanneer de wachtruimte van het publiek bij de Raadzaal tevens door de loopjongens moet worden gebruikt, moet dan de geëischte scheiding tusschen ruimte publiek en pers gehandhaafd blijven?
Ja.

146. Moet bij de wachtruimte voor pers en publiek op toiletten gerekend worden?
Dit is wel gewenscht.
147. De wachtruimte voor de 4e klasse trouwkamer bestaat uit een grooter en kleiner gedeelte. Uit welke eischen vloeit dit voort?
Bij de vierde klasse is om organisatorische redenen een splitsing noodig met het oog op de trouwstoeten, welke per auto komen en die welke te voet komen.
148. Van welken ingang zullen de bezoekers der vergaderkamers gebruik moeten maken?
Hoofdingang.
149. Moet de goederenbergplaats van den inwendigen dienst per sé in de onderverdieping liggen?
Dit is wel gewenscht, maar niet noodzakelijk.
150. Moeten de ruimten, bereikbaar door ingang inwendigen dienst (laatste alinea, blz. 36), een afsluitbaar geheel vormen, of is vrijere communicatie met het verdere gebouw geoorloofd?
De ruimten, genoemd in de laatste alinea van pag. 36, mogen een verbinding hebben met het overige deel van het Raadhuis.
151. Is het geoorloofd een gedeelte van de 100—150 auto's op het Frederiksplein te parkeeren, of wordt onder „naaste omgeving van het Raadhuis” verstaan het gebied tusschen Weteringschans en Stadhouderskade, Oost- en Westeinde?
Het is geoorloofd de 100—150 auto's alle of ten deele op het Frederiksplein te parkeeren. Met „naaste omgeving van het Raadhuis” worden de aangrenzende wegen en pleinen bedoeld.
152. Moet buiten de 100—150 parkeerende auto's bovendien nog worden gerekend op standplaats voor 60 trouwauto's, of zijn deze laatste in voornoemd aantal begrepen?
De 60 trouwauto's zijn niet onder de 100—150 begrepen.
153. Mogen de trouwauto's na 't voorrijden, het Raadhuis terrein verlaten, en zich weder op den openbaren weg begeven, teneinde een standplaats te kunnen innemen, van waaruit het wederom voorrijden gemakkelijk kan geschieden?
Ja.
154. Moet er op gerekend worden, dat in alle klassen tegelijk wordt getrouwd?
Zie antwoord op vraag 131.
155. Op welke dagen wordt doorgaans in 3e en 4e klasse getrouwd?
Meest op Woensdag en Donderdag.
156. Hoe groot is het aantal trouwauto's waarop voor parkeerruimte moet worden gerekend voor iedere klasse afzonderlijk?
Moet voor iedere klasse op een eigen parkeerruimte worden gerekend, of mag deze ruimte gemeenschappelijk zijn?
Het aantal trouwauto's voor iedere klasse afzonderlijk is zoo wisselend, dat het geen aanbeveling verdient voor elke klasse afzonderlijk op parkeerruimte te rekenen. De parkeerruimte mag dus gemeenschappelijk worden gebruikt. (Zie verder antwoord op vraag 87, B.W.A. dd. 20 Februari 1937).
157. Moet ten behoeve van de Raadsleden op een afzonderlijken toegang (en trap) worden gerekend, of mogen (moeten) zij gebruik maken van den hoofdtoegang (hoofdtap)?
Zie antwoord op vraag 134.
158. Moet het vertrek van den Gemeentesecretaris in de onmiddellijke nabijheid van dat van den Burgemeester zijn gelegen?
Het vertrek van den Gemeentesecretaris behoort niet in de onmiddellijke nabijheid van de Burgemeesterskamer te liggen.
159. Moet de dienkamer voor de ontvangzalen op dezelfde verdieping als deze zalen zijn gelegen?
De ontwerper is hierin vrij, mits vanuit de dienkamer de ontvangzalen gemakkelijk te bereiken zijn.
160. Staat de koffiekamer voor de Raadsleden steeds voor de heeren- en dames-Raadsleden open en is op gebruik van die kamer door de Raadsleden te rekenen ook tijdens plechtigheden en ontvangsten?
Zie antwoord op vraag 111 (B.W.A. dd. 6 Maart 1937).
161. In welke volgorde verdient de nabuurschap van de koffiekamer voor de Raadsleden de voorkeur ten aanzien van de navolgende groote vertrekken en reeksen van vertrekken:
a. complex van ontvangzalen met koffiekamer voor Burgemeester en Wethouders (zie de suggestie hieromtrent in het programma);
b. vier spreekkamers en 4 à 5 telefoocellen;
c. leeskamer voor de Raadsleden en Gemeentebld;
d. Raadzaal?
De nabuurschap van de koffiekamer voor de Raadsleden wordt alleen voor de Raadzaal gevraagd.
162. Vragers verzoekt of de tijd voor het maken der plannen verlengd kan worden met dien tijd, welke verloren is gegaan voor 't definitief besluit van geen wijziging in 't programma.
Zie antwoord op vraag 126 (B.W.A. dd. 6 Maart 1937).
163. Het aangeven van schaduw op de geveltekening met een arceering is toch niet in strijd met het bepaalde op blz. 16 sub e van het programma?
Niet in strijd.
164. De verhouding tusschen kantoorruimte en die voor het publiek is bij de afdelingen Bevolkingsregister, Belastingen en Gemeente-ontvanger eenigszins af te leiden. Immers is de ruimte voor het publiek bij:
Bevolkingsregister . . . . . 80 × 4 = 320 m²
Belastingen . . . . . 40 × 6 = 240 „
Gemeente-ontvanger . . . . . 25 × 6 = 150 „
Hoe staat het echter met de verhouding van bovengenoemde ruimten bij de afdelingen Burgerlijken Stand (samen 500 m²), Militaire Zaken (samen 470 m²), Centraal Bureau voor Inschrijving van Leerlingen (samen 400 m²) en Pensioenbureau (samen 250 m²)?
De Jury acht het ongewenscht hiervoor verhoudingen op te geven, omdat het geheel afhangt van het plan van den ontwerper en of hij al of niet gebruik maakt van de mogelijkheid tot samenvoegen van de publiekruimten, zooals het programma die beschrijft.
165. De op blz. 33 sub C in het programma genoemde Secretarie-afdeelingen ontvangen belangrijk minder publiek. Op blz. 40 e.v. echter wordt aangegeven, dat de afdelingen Algemeene zaken, Levensmiddelen enz., Openbare Gezondheid en Ziekenhuiswezen en Publieke Werken zich nog tamelijk veel publiek, dat aan loketten moet worden te woord gestaan, ontvangen. Is het mogelijk om ook voor deze bovengenoemde afdelingen aan te geven hoeveel loopende meters loketwand er voor elk dezer afdelingen noodig zijn?
De Jury meent, dat de beantwoording van deze vraag te ver in details voert voor een schetsontwerp voor een éénprijsvraag en volstaat met er op te wijzen, dat het bezoekersaantal voor de op pag. 33 genoemde afdelingen belangrijk minder is, dan dat voor de op pag. 29 e.v. genoemde afdelingen; slechts enkele loketten zijn daar noodig.
166. Expeditiedienst blz. 35, mag met inachtneming van het overige daaromtrent bepaalde, de gevraagde ruimte in onderverdieping?
Ja, mits deze ruimte zoowel vanaf de straat als vanuit de rijwielbergplaats gemakkelijk bereikbaar is.
167. In hoofdstuk III (representatief gedeelte) zijn opgenomen de benodigde ruimten en bepalingen voor de 1e, 2e, 3e en 4e trouwklassen. Indien ten volle rekening wordt gehouden met de verder daaromtrent gestelde eischen, is de ontwerper dan vrij de 2e, 3e en 4e klasse niet in het representatieve gedeelte te plaatsen?
De trouwkamers moeten alle in het representatieve gedeelte liggen.
168. In antwoord op vraag 34 zegt de Jury, dat iedere afdeling een bode- en wachtkamer moet hebben.
Slaat dit op de afdelingen onder C, bladz. 33?
Zoo ja, kunnen dan die bodekamer en wachtkamer vervallen voor die afdelingen, waar weinig of geen publiek komt?
De beantwoording van vraag 34 slaat op de afdelingen, genoemd onder C, pag. 33. Deze kamers kunnen dus niet vervallen.
169. Moet uit het bepaalde op bladz. 43 „Bij de Secretarie behoren bovendien” enz. en uit „Expeditiedienst”, bladz. 35, worden verstaan, dat het gewenscht is, de centrale schrijfkamer op den beganegrond te plaatsen?
De centrale schrijfkamer behoort niet op den beganegrond te worden geprojecteerd.
170. Is contact gewenscht tusschen „centrale schrijfkamer” bladz. 35 en „ruimte voor machinalen arbeid”, bladz. 33? Een direct contact tusschen de centrale schrijfkamer en de ruimte voor machinalen arbeid is niet noodig.
171. Op pag. 44 van het programma sub 3 wordt voor archiefbergplaatsen de voorkeur gegeven aan een ligging gelijkvloers met de straat. Sluit dit ook in een ligging aan de straat? Is dit gelijkvloers liggen een eisch van de mogelijkheid tot ontruimen bij het uitbreken van brand (zie punt 6, blz. 45) dan wel een eisch van ventilatie, of anderszins?
De op pag. 44 e.v. opgenomen maatregelen zijn Ministeriele bepalingen van algemeenen aard. Vragers leze in verband met de archiefbergplaats ook het sub 2, pag. 44 beschrevene.
172. Op pag. 24 wordt gesproken van „ingangen” en van „toegangen”. Het wekt den indruk, dat met ingang bedoeld wordt de ingang van het gebouw zelf en met „toegang” een toegang tot het terrein. Indien dit juist is, is dan de bedoeling der laatste alinea op die bladzijde, dat bodekamer, wachtkamer en toiletten voor het publiek worden gemaakt bij de toegangen tot het terrein, of moet bij iederen publiekingang der 9 onder IV B genoemde afdeling een bodekamer c.a. worden ontworpen? Mocht dit het geval zijn, worden dan de terreintoegangen niet gecontroleerd?
De woorden toegang en ingang zijn als synoniemen gebruikt. Met de laatste alinea op pag. 24 wordt bedoeld, dat bij iederen publiekingang der onder IV B genoemde afdelingen een bodekamer etc. aanwezig moet zijn. De terreiningangen moeten worden gecontroleerd, hetgeen eventueel vanuit het gebouw kan geschieden.
173. Moeten bij de ambtenareningangen geen bodekamers? En bij de verschillende trouwkamers?
Bij de ambtenareningangen en bij de trouwkamers zijn geen bodekamers noodig.
174. Is het gewenscht de parkeerruimte voor 100-150 auto's, op pag. 22 genoemd, op het Raadhuis terrein te ontwerpen? Of is de bedoeling op den openbaren weg?
De 100-150 auto's moeten op den openbaren weg worden geparkeerd. Zie ook het antwoord op vraag 151.
175. Op pag. 35 bij Expeditiedienst wordt vermeld, dat deze en de rijwielbergplaats in het representatieve gedeelte mag liggen. Is dat juist?
Ja.
176. De op blz. 44 van het programma onder 2 genoemde bepaling is mij niet recht duidelijk; kan die nader toegelicht worden?
Deze bepaling is een onderdeel van het algemeene voorschrift van Rijkswege. Ook de Jury beschikt niet over een nadere toelichting hierop.
177. Om de hoeveel jaren ongeveer wordt de 200 m² ruimte voor volkstellingen gebruikt?
Om de 10 jaar. Het is echter niet uitgesloten, dat deze ruimte tusschentijds voor andere doeleinden wordt aangewend.
178. Is het noodig, dat bij elke trouwzaal of groep trouwzalen een kamer voor den ambtenaar van den Burgerlijken Stand wordt ontworpen?
Dit wordt niet verlangd. De ontwerper is echter vrij één kamer voor het geheele complex van trouwzalen voor den ambtenaar van den Burgerlijken Stand te ontwerpen.
179. Moet voor den Inwendigen Dienst eigen ingang en eigen trappenhuis ontworpen worden?
Dit is niet noodzakelijk.
180. Het antwoord op vraag 114 luidt: Het ligt in de bedoeling beide zalen voor groote ontvangsten tegelijk open te stellen enz.
Men zou hieruit kunnen opmaken, dat deze 2 zalen van 200 m² aan elkander moeten grenzen of althans zeer dicht bijeen (vis à vis?) moeten liggen en b.v. niet aan weerszijden van de Burgerzaal?
De ontwerper is hierin vrij.

181. Voor de Secretarie-afdeelingen onder hoofdstuk C worden archiefruimten voorgeschreven.
Moeten deze ruimten zoo dicht mogelijk bij de betreffende afdeeling gelegen zijn en zijn zij uit dien hoofde meer bestemd voor opberging van dagelijks benoodigde en misschien minder waardevolle documenten of moet aan deze ruimten dezelfde zorg besteed worden als aan die onder Hoofdstuk D beschreven?
De archiefbergplaatsen van $\pm 25 \text{ m}^2$ bij de Secretarie-afdeelingen op pag. 33 genoemd, moeten zoo dicht mogelijk bij de betreffende afdeelingen worden geprojecteerd. Zij zijn bestemd voor de opberging van de dagelijks benoodigde stukken.
Aan deze ruimten behoeven niet dezelfde eischen te worden gesteld, als aan die onder D op blz. 34 genoemd.
182. Volgens antwoord op vraag 75 is het niet nodig, dat de Burgemeesterskamer, vergaderkamer B. en W. en koffiekamer B. en W. aan elkaar grenzen, terwijl volgens antwoord op vraag 110 deze kamers vereenigbaar moeten zijn. Deze antwoorden komen niet met elkaar overeen.
Welk antwoord is juist?
De genoemde kamers moeten met het complex ontvangzalen tot één geheel van zalen en kamers vereenigbaar zijn.
183. Moeten de twee ontvangzalen van 200 m^2 aan elkaar grenzen?
Dit is niet noodzakelijk.
184. In het programma wordt gesproken over Raadhuissterrein en openbaren weg.
Wordt hiermede bedoeld, dat het Raadhuissterrein moet worden afgescheiden of verloopt dit in openbaren weg?
De ontwerper heeft hierin een zekere vrijheid, doch moet voldoen aan de voorschriften vervat in de 3e alinea van pag. 24 van het programma.
185. Indien één ontwerper twee ontwerpen inlevert, moet dit in afzonderlijke verpakking geschieden en met verschillend handschrift geadresseerd worden, enz. (D. 4).
Wat doet de Jury, indien bij weliswaar andere organisatie door bepaalde aesthetische merkmalen duidelijk dezelfde inzender te onderkennen is?
Indien aan de eischen, omschreven op pag. 17, 5e alinea, van het programma geheel is voldaan, beoordeelt de Jury elk ontwerp geheel op zichzelf.
186. Indien naderhand besloten moet worden tot uitbreiding van het werkgedeelte, zal dat dan aan het Oost- of aan het Westeinde gebeuren of zal dit door opbouwen van meerdere verdiepingen plaats moeten vinden? Het eerste is organisatorisch, het tweede om aesthetische redenen belangrijk.
Het programma stelt niet den eisch, dat op uitbreiding moet worden gerekend.
187. Volgens blz. 24 moet er gerekend worden op 800 ambtenaren in het werkgedeelte. Bij verdeling van toiletruimten, enz., is het echter noodzakelijk, dat ongeveer een verdeling van dit aantal over de afdeelingen van dit werkgedeelte wordt aangegeven. Deze verdeling wordt gevraagd.
De Jury meent, dat de beantwoording van deze vraag te ver in details voert voor een schetsontwerp. De ontwerper projecteere daar toiletten e.d., waar zij in het programma gevraagd zijn.
188. De serie photo's, die na aanvraag wordt toegestuurd, zijn voor niet-Amsterdammers, vooral voor inzenders uit koloniën, die niet in staat zijn een duidelijk stadsbeeld te krijgen, onvoldoende. Gevraagd wordt, of de Jury niet van oordeel is, dat iederen aanvrager van het programma — zooals bij grootere prijsvragen gewoonte is — twee K.L.M.-opnamen van het betreffende bouwterrein alom moeten worden toegezonden?
Van het Frederiksplein en omgeving zijn geen K.L.M.-opnamen aanwezig. De Jury acht de verstrekte foto's voldoende duidelijk voor het beoogde doel.
189. Mag de dienkamer van blz. 25 dezelfde zijn als van blz. 26 van het programma?
Dit is niet uitgesloten. Zie ook het antwoord op vraag 271.
190. Moeten van de oppervlakten der ruimten genoemd onder B gedeelten worden bestemd voor vertrekken van $4,5 \times 6 \text{ m}$ eventueel te gebruiken door chefs?
Mogen deze laatste alle op de verdieping worden ondergebracht, indien de grootste gedeelten dezer ruimten op den beganegrond liggen?
De onder B op pag. 29 e.v. genoemde kantoorruimten moeten elk als één groote, niet verder onder te verdeelen ruimte worden geprojecteerd.
191. Geldt als slechte oplossing om de centrale schrijfkamer van 450 m^2 onder te brengen in strooken van 6 m breedte?
Ja.
192. Is onderverdieping in het programma synoniem met kelder? Voldoet dus dat plan op dit punt 't meest aan de eischen der Jury, waarin alle ruimten, waarvoor een plaats wordt geëischt in de onderverdieping, liggen beneden het straatpeil?
Zoo niet, dan is het noodig, dat wordt medegedeeld van welke ruimten het plafond beneden, en van welke ruimten de vloer boven het straatpeil moeten liggen.
Onder onderverdieping wordt verstaan de verdieping onder den beganegrond van het gebouw. Deze verdieping ligt dus geheel, of indien de beganegrond boven het straatpeil ligt, wellicht gedeeltelijk onder het straatpeil. Het wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten, op welke hoogte hij de vloeren van de beganegrondverdieping en onderverdieping wenscht te leggen.
193. Verzocht wordt een omschrijving van de beteekenis van de benaming onderverdieping in dit programma. Vraag 70 en haar beantwoording vergrooten de onduidelijkheid.
Zie antwoord op vraag 192.
194. Licht het zwaartepunt van de beoordeeling, naast de stedenbouwkundige situatie, in eerste instantie op het representatief karakter van het Raadhuis?
Zoo ja, mag dan worden aangenomen, dat de groep ruimten tot het representatieve gedeelte behoorend, in het gehele complex domineert?
De Jury beoordeelt een ontwerp als geheel en kan niet van te voren discrimineeren ten opzichte van de verschillende onderdeelen.
195. Geldt de gewenschte rechte verbinding Weteringschans-Sarphatistraat ook voor het tramverkeer?
Ja, doch ook voor de tram geldt, al of niet gecombineerd met het overige verkeer, wat is opgemerkt op pag. 24, 5e alinea, van het programma. Zie ook antwoord op vraag 16 (B.W.A. dd. 9 Januari 1937).
196. Kan voor de niet in Amsterdam woonachtige architecten het tramverkeer op het Frederiksplein door loop en richtingaangave worden verduidelijkt?
Op de situatietekeningen staat dit niet aangegeven. Maar de meening van de Jury is de verstrekte situatietekening ook op dat punt duidelijk.
197. Mag terreinafsluiting ook door middel van plantsoenstrooken tot stand gebracht worden?
Zie antwoord op vraag 184.
198. Met betrekking tot parkeergelegenheid voor 100 à 150 auto's op blz. 22 genoemd, staat „in de naaste omgeving” enz.; wordt daarmede bedoeld, op het Raadhuissterrein selve een zoodanige gelegenheid in te richten?
Zie antwoord op vraag 174.
199. Mag, zoo nodig, toegang tot ontvangzalen van 200 m^2 alleen via de Burgerzaal geschieden?
De ontwerper is hierin vrij.
200. Moet de Burgerzaal, zoo gewenscht, ook geschikt zijn voor kleine tooneelvoeringen?
Dit wordt niet verlangd.
201. Is de muziekgalerij alleen voor de musici dienstig?
Ja.
202. Moet in de onmiddellijke nabijheid van de Burgerzaal geen stoelenberging worden ontworpen?
Neen.
203. Mag de koffiekamer Raadsleden, in plaats van koffiekamer B. en W. bij het complex ontvangzalen aansluiten?
Neen.
204. Mag de ontvangzaal van 100 m^2 ook tegenover de ontvangzalen van 200 m^2 worden ontworpen, echter zoodanig, dat met inbegrip van hallen en trappen tóch één groot geheel wordt geschapen?
Ja.
205. Mag de koffiekamer enz. voor ambtenaren in het representatief gedeelte, hoogste verdieping, worden ontworpen, wanneer zorg wordt gedragen, dat communicatie met de in hoofdstuk III en IV A genoemde ruimten niet plaats heeft?
Ja.
206. Moeten de in hoofdstuk II, blz. 25, genoemde dienstruimten van plm. 25 m^2 ook in het representatief gedeelte worden ontworpen?
Neen.
207. Mag worden aangenomen, dat één der tribunes b of c, niet achter de Voorzittersplaats mag worden ontworpen, zoodat genoemde tribunes bij een rechthoekigen vorm der Raadzaal boven elkaar gelegen moeten zijn?
De Voorzitter moet een goed overzicht over de tribunes b en c hebben; deze mogen dus niet achter hem worden ontworpen.
208. Kan een foto van een maquette als perspectief gelden, of mag bij de perspectief met fotomontage gewerkt worden? Er worden perspectivische schetsen gevraagd, dus geen foto's van maquettes en geen fotomontage. Zie ook het antwoord op vraag 37 (B.W.A. dd. 23 Januari 1937).
209. Werken de afdeelingen Ontvanger en Belastingen met een kaartenmateriaal, dat afzonderlijk van de overige Secretarie-afdeelingen functionneert?
Ja.
210. Kan opgegeven worden welke afdeelingen van de Secretarie genoemd onder B gemeenschappelijk een kaartstelsel gebruiken, of waarvan de kaartsystemen met elkaar in contact moeten zijn?
Deze vraag gaat te ver in details.
211. Mag in de gevelteekeningen schaduw aangegeven worden?
Schaduw mag slechts met arceering worden aangegeven. Zie ook het antwoord op de vragen 115 (B.W.A. dd. 6 Maart 1937) en 163.
212. Kan de termijn van inzending der projecten met b.v. 2 maanden worden verlengd?
Zie antwoord op de vragen 126 (B.W.A. dd. 6 Maart 1937) en 162.
213. Mag of moet de vluchtelder zoowel van buitenaf, als van binnenuit bereikbaar zijn? M. a. w. kunnen de burgers buiten het Raadhuis, alsook de ambtenaren en publiek binnen het Raadhuis, tijdens een luchtaanval gebruikmaken van den vluchtelder?
Als eerste eisch geldt, dat de vluchtelder gemakkelijk van buitenaf via het Raadhuissterrein bereikbaar moet zijn.
214. Is het de bedoeling, dat de Raadsleden bij een Raadsvergadering van den hoofdingang gebruik maken?
Zie antwoord op vraag 134.
215. Mogen de onder IV A op bladzijde 29 genoemde vergaderkamers een afzonderlijken ingang hebben? Worden deze vergaderkamers uitsluitend gebruikt door personen in het Raadhuis werkzaam?
De hoofdingang vormt den toegang tot deze kamers, die zoowel door personen binnen als buiten het Raadhuis werkzaam worden gebruikt.
216. Onder II op bladzijde 25 staat vermeld, dat op de verdiepingen op afstanden van ± 25 à 30 m dienstvertrekken moeten worden ontworpen. Geldt dit voor het geval er aan één zijde van de gangen kantoorruimten worden ontworpen, of als er aan twee zijden van den gang kantoorruimten worden geprojecteerd?
Voor beide gevallen.
217. De anonimiteit van de inzenders (Prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis) is in het programma voor de openbare prijsvraag wel verzekerd. Nergens blijkt echter dat deze ook verzekerd is voor de ev. besloten prijsvraag. In het bijzonder nu het Gemeentebestuur zich heeft voorbehouden speciaal architecten tot deelname aan de openbare prijsvraag uit te noodigen (architecten, die dus naar het oordeel van het Gemeentebestuur voor den bouw van het nieuwe Raadhuis in het bijzonder in aanmerking komen) komt het vraagsteller gewenscht voor, dat de algeheele anonimiteit, ook voor de Jury en Gemeentebestuur, tot na het eindoordeel bewaard blijft. Dus zoo, dat de deelnemers aan de ev. besloten prijsvraag daaraan anoniem meedoen, de correspondentie via het correspondentieadres gaat en de naambrief pas geopend mag worden na het eindoordeel?
Vrager wordt verwezen naar de desbetreffende bepalingen in het Reglement voor den wedstrijd.

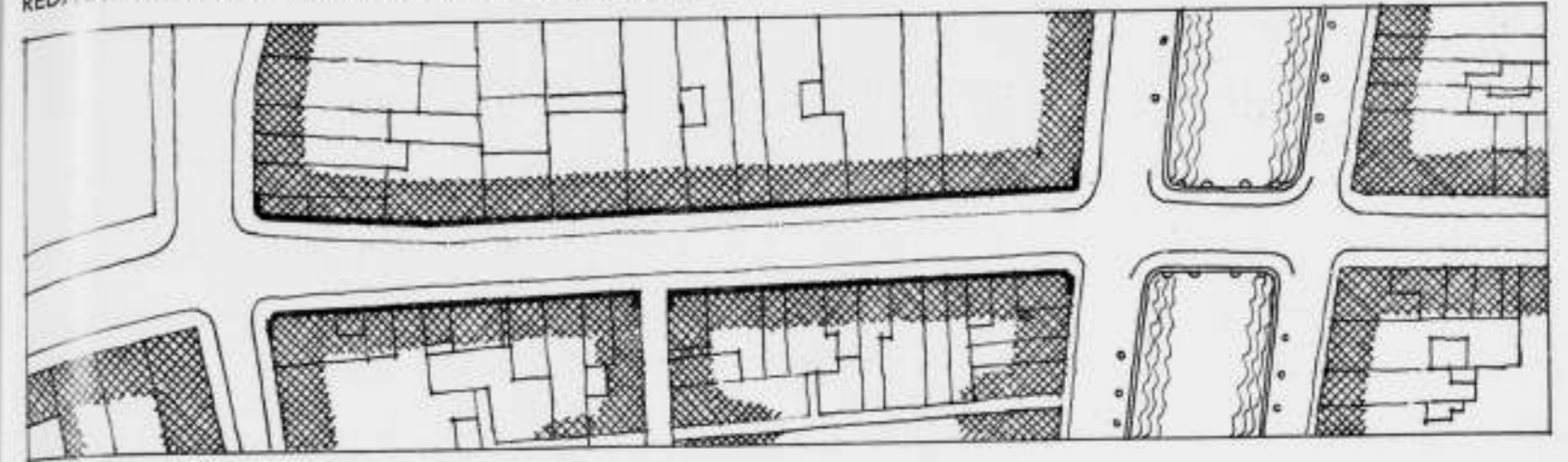
218. „Militaire Zaken“, blz. 31. Mag hier verstaan worden: „Kantoorruimte met ruimte publiek is ± 470 m²?“ De ruimte voor het publiek bij de afdeling Militaire Zaken is niet in de ± 470 m² begrepen.
219. Vluchtelder blz. 37. Waarom moet die vluchtelder onder het Raadhuis komen? Is de ontwerper vrij in een andere plaats onder den grond? Ja, mits hij gemakkelijk toegankelijk is.
220. Mag de tribune voor ambtenaren ook ± 3 m + vloer van de Raadzaal gelegen zijn? Ja.
221. Mogen de archiefruimten voor de onder C genoemde afdelingen in den kelder worden ondergebracht, of moeten deze bij die afdelingen gelegen zijn? Zie antwoord op vraag 181.
222. a. Moet de wachtruimte voor de Politie in het gebouw gelegen zijn? Zoo ja, mag zij in de onderverdieping gelegen zijn? Zoo neen, mag zij aan de zijstraten gelegen zijn?
b. Moet deze ruimte van 80 m² worden onderverdeeld in vertrekken?
a. Bij voorkeur in het gebouw; zij mag niet in de onderverdieping gelegen zijn, wel aan een der zijstraten.
b. Neen.
223. In de voorrede van den Burgemeester wordt gesproken van een grootsche manifestatie van hetgeen onze twintigste eeuwse bouwkunst vermag. Wat is twintigste eeuwse bouwkunst? De Beurs van Amsterdam? Het Vredespaleis? Het Rotterdamsche Raadhuis? Het Raadhuis van Hilversum? Of ook het nieuwe Politiebureau te Amsterdam? Of de z.g. Nieuwe Zakelijkheid? Waaraan geeft de Jury de voorkeur? De Jury meent deze vraag met stilzwijgen te mogen voorbijgaan.
224. Refereerende aan vraag 65 kan het antwoord daarop niet geheel juist zijn. Het is toch moeilijk aan te nemen, dat de Burgemeester, tevens Voorzitter van de Jury, alsmede zijn adviseurs in deze zaken, ook twee leden der Jury, niet weten, welke architecten zijn uitgenoodigd. Zijn het soms de architecten uit de vorige commissie van beoordeeling of voorbereiding? Dudok, Staal, enz. De Jury meent deze vraag stilzwijgend te mogen voorbijgaan.
225. De Burgerzaal met muziekgalerij aan de smalle zijde. Is de bedoeling een rechthoekige vorm of is b.v. een sectorische of halfcirkelvorm als zaalvorm geoorloofd? De ontwerper is hierin vrij, doch moet er voor zorgdragen, dat de ligging der muziekgalerij aan accoustische eischen voldoet.
226. Bij feestelijke gelegenheden moeten Burgerzaal en ontvangzalen enz. tot één geheel worden vereenigd. Wordt bedoeld wegneembare wanden, rolluiken o.a. of groote deuren? Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.
227. Moeten de genoemde zalen onmiddellijk aan elkaar grenzen of mogen ze door hal of gang gescheiden liggen? Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.
228. Mag de rooilijn zoodanig worden overschreden, dat b.v. de vleugels worden doorgetrokken over Weteringschans en Sarphatistraat, waaronder het verkeer kan worden doorgeleid? Aldus ontstaat „binnenplein-Raadhuistuin“ en gesloten beelden t.a.v. genoemde straten. De ontwerper is hierin vrij (zie verder 5e alinea, pag. 21, van het programma).
229. Indien de vluchtelder bij gebrek aan ruimte nog een verdieping lager zou moeten, dan worden de bouwkosten evenredig hooger. Mag de oplossing aldus gevonden worden b.v. onder de straten aan oost- en westzijde gebouwd met ingang vanaf Raadhuissterrein? Zie antwoord op vraag 219.
230. Kunt U voor de afdeling Bevolkingsregister met Verkiezingsbureau en Passenbureau de grootte opgeven van de ruimte voor het publiek? Evenzoo voor afd. Burgerlijken Stand, Centraal Bureau voor Inschrijving van Leerlingen en Pensioenbureau? De Jury meent, dat de gegevens in het programma t.o.v. de genoemde ruimten voldoende zijn voor het maken van een aan alle eischen voldoende schetsontwerp.
231. Is de vluchtelder uitsluitend bedoeld voor de ambtenaren en toevallige bezoekers van het Raadhuis? Waarom zijn er voor den vluchtelder uitsluitend ingangen „van buitenaf“ gevraagd? De vluchtelder is niet uitsluitend bedoeld voor de ambtenaren en de bezoekers van het Raadhuis. Het gebruik van een vluchtelder eischt toegangen van buitenaf. Zie verder antwoord op vraag 213.
232. Door welke afdeling wordt de Administratieve Bibliotheek beheerd? Komen ook de ambtenaren deze bibliotheek raadplegen? Door de afdeling Algemeene Zaken. Ook ambtenaren kunnen deze bibliotheek raadplegen.
233. Het is steller dezes niet duidelijk waarom een splitsing in representatief en werkgedeelte groote voordeelen biedt o.a. met het oog op de veiligheid. Welke veiligheid is hier bedoeld? Het is niet gewenscht, dat publiek vanuit het werkgedeelte zich zonder noodzaak naar het representatief gedeelte begeeft.
234. Zijn de muziekgalerij en het orgel begrepen in de gevraagde 700 m² voor de Burgerzaal? Neen.
235. Kan het voorkomen, dat bij feestelijke ontvangsten ook de Raadzaal betrokken wordt? Indien een plan dit toelaat, kan de Raadzaal bij feestelijke ontvangsten worden opengesteld.
236. Waarom moet de Expeditiedienst gelegen zijn nabij de sub F genoemde rijwielbergplaats? De boodschappenjongens, behorende tot den Expeditiedienst, stallen hun fietsen in de rijwielbergplaats voor ambtenaren.
237. Mag worden verwacht, dat ook de, omreden van afwijking van het programma, terzijde gelegde ontwerp worden tentoongesteld? Dit mag niet worden verwacht.
238. Moeten de 14 archief-bergplaatsen, genoemd op pag. 33, ieder groot 25 m², gelegd worden op de verdiepingen, direct naast de afdelingen waartoe ze behooren, dan wel tramen op den beganegrond, aansluitend aan de groote archiefruimte, of mogen ze in een onderverdieping worden gelegd? Zie antwoord op vraag 181.
239. Is de onder C genoemde ruimte voor afd. Onderwijs (blz. 33) inclusief of exclusief het Centr. Bureau voor Inschrijving van leerlingen? Exclusief.
240. Mag de onder F genoemde rijwielbergplaats voor de ambtenaren in twee afzonderlijke ruimten (nabij elken ingang) voor elk 300 rijwielen worden geprojecteerd? Dit is niet wenschelijk met het oog op de controle.
241. Mag de centrale schrijfkamer worden opgenomen in het representatieve gedeelte, althans nabij de ruimten voor Gemeentesecretaris en vergaderzalen (dus gescheiden van ontvangzalen o.a.)? De ontwerper is hierin vrij, mits de centrale schrijfkamer gemakkelijk bereikbaar blijft vanuit alle Secretarie-afdelingen.
242. Blz. 35. Onder koffiekamer voor de ambtenaren wordt o.a. gevraagd een kleed- en toiletruimte, groot 60 m². Is deze bestemd voor ambtenaren of voor het keukenpersoneel? Zoowel voor ambtenaren als voor het keukenpersoneel.
243. Blz. 35. Expeditieruimte. Mag deze afdeling in de onderverdieping worden ondergebracht, indien voor voldoende dagverlichting wordt gezorgd? Zie antwoord op vraag 166.
244. Blz. 16 c. De teekeningen van alle gevels 1 : 200. Worden hieronder ook gerekend alle binnenplaatsgevels, ook die rondom een glas-velum? Stel dat er 3 binnenpleinen ontworpen zijn, dan zouden er 3 X 4 is 12 gevelteekeningen komen buiten de teekeningen van de 4 hoofdgevels. Kan een inzender het aantal binnenpleingevels in zoo'n geval naar eigen inzicht vaststellen? Van alle gevels worden teekeningen verlangd (zie programma pag. 16 sub c). Van ondergeschikte binnenplaatsgevels kan met summier schetsen worden volstaan.
245. Blz. 21. Levert het voor de scheepvaart bezwaar op, indien de brugpeilers van de bruggen voor het Oost- en Westeinde in het midden van de Singelgracht geprojecteerd worden? Dit levert principieel geen bezwaar op.
246. Blz. 16 e. Is het de bedoeling, dat de perspectiefteekeningen als zuivere lijnteekeningen worden behandeld of is men er vrij in deze teekeningen in kleur en met schaduw op te werken? De ontwerper is vrij in de behandeling van de perspectivische schetsen. Zie ook het antwoord op de vragen 37 (B.W.A. dd. 23 Januari 1937) en 208.
247. Mag koffiekamer Raadsleden ook zijn koffiekamer Burgemeester en Wethouders? Neen.
248. Circa hoeveel personen bevinden zich maximaal in de diverse ruimten voor het publiek (onder B, blz. 29 genoemd) gedurende het drukste oogenblik op den druksten dag van de maand? n.l. de opgave per dag laat zeer te wenschen over, daar het bezoek per dag ongelijk verdeeld is. De beantwoording van deze vraag voert te ver in details voor een schetsontwerp.
249. Kunnen de minimale ruimten voor het publiek eenigermate omschreven worden? Zie antwoord op vraag 248.
250. Is de breedte voor de diverse ruimten publiek, uitgezonderd 5 en 6, blz. 30, op minimum 4 meter te stellen? Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.
251. Voor hoeveel kleerkasten (1 kleerkast per persoon) of voor hoeveel personen dient de centrale garderobe onder vraag 108 genoemd? Zie antwoord op vraag 120 (B.W.A. dd. 6 Maart 1937).
252. Gewenscht wordt, dat vanuit de kamer Gemeente-Secretaris de kamer Burgemeester gemakkelijk bereikbaar zal zijn.
a. Wordt aan dezen eisch voldaan, indien deze vertrekken op dezelfde verdieping liggen?
b. Hoeveel meter mag maximaal de afstand tusschen deze vertrekken zijn, indien deze op dezelfde verdieping liggen?
a. Ja.
b. Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.
253. Kan het door Publieke Werken ontworpen plan Raadhuis Amsterdam in B.W.A. gepubliceerd worden, opdat de verlangde eischen, welke zeker daarin verwerkt zijn, beter tot uiting komen? Dit plan is de Jury niet bekend.
254. Wat is een Burgerzaal? Een grootsche ontvangruimte.
255. Mag om te laten blijken hoe een ontwerper zich mogelijkheden in de verdere omgeving voorstelt, bij voorbeeld na afbraak of anderszins, een vogelvluchtperspectief of de 2de, vrije, situatietekening een grooter stadsdeel beslaan dan de situatietekeningen B II? (Er wordt dus niet bedoeld een grooter terrein voor het Raadhuis zelf!) Neen, de ontwerper moet in zijn teekeningen de bebouwing betrekken welke aanwezig is.
256. Is de bibliotheek van bladzijde 24 dezelfde als die van bladzijde 40? Ja.
257. Zijn archief en bibliotheek (blz. 34 D en E) ook ten dienste van publiek? Moeten deze in korte verbinding met elkaar staan? Geen van beide ruimten is ten dienste van het publiek. Een verbinding is niet noodig.
258. Mag uit het programma terecht opgemaakt worden, dat het archief (blz. 34 D) slechts den ambtenaren in het Raadhuis behoeft te dienen en niet ter vervanging strekt van die op Amsteldijk en Heerenmarkt o.a.? Ja.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

NR 13

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR, SECRETARIS: J. P. MIERAS. 27 MAART 1937

PROGRAMMA VOOR ONTWERPSTUDIE No. 9.

Onderwerp: de feestversiering van een verkeers- en winkelstraat in het centrum van Amsterdam ter gelegenheid van het aanstaande bezoek van H.M. de Koningin en het Prinselijk Paar aan de hoofdstad.

Gegevens: een straat volgens de hierbij afgebeelde situatie-tekening. Het grootste gedeelte der straat is 11,50 m breed, de grootendeels 19e eeuwse bebouwing (zonder markante gebouwen) is gemiddeld 14 m hoog. De geasfalteerde rijweg is 6,50 m breed; de voetpaden, geplaveid met basaltinetegels, zijn elk 2,50 m breed.

Opgave: De versiering moet de geheele straat gedurende tenminste een week, bij dag een feestelijk aanzien geven, in de eerste plaats ter eere van het jonggetrouwde Prinselijk Paar. Daar het Vorstelijk bezoek in den voorzomer zal vallen, wordt geen feestverlichting verlangd.

De versiering van de straat moet als een zelfstandig geheel worden opgevat. Aangenomen wordt dat de aansluitende straten en gracht met brug niet zullen worden versierd.

De versiering moet kunnen worden uitgevoerd voor f 1500.— Teekening. Gevraagd wordt een schetsontwerp op schaal 1 : 50 (voor zoover in projectie geteekend) met de eventueel noodige toelichting in tekening gebracht op één blad, groot 70 x 70 cm. De situatie kan worden geteekend op schaal 1 : 1000. De wijze van voordragen is overigens vrij. Een witte lichtdruk wordt toegelaten.

Een duidelijk inzicht moet worden gegeven in de samenstelling der versiering (constructie, materialen, kleuren). De tekening moet worden opgezet op karton groot 70 x 70 cm, gereed om opgehangen te worden.

Inzending geschiedt anoniem. Het handschrift van den ontwerper mag op de inzending niet voorkomen. De tekening moet in den rechterbovenhoek voorzien zijn van een getal van 5 cijfers (tenminste 1 cm hoog) als kenmerk. Bij de tekening moeten twee gesloten enveloppen worden gevoegd, voorzien van datzelfde kenmerk. In de eene — waarop „Naambrief” te vermelden — geeft de inzender zijn naam en adres op en sluit hij de verpakking in, dat het ontwerp zijn geestelijk eigendom is en door hemzelf is geteekend; in de andere — waarop „Correspondentie-adres” te vermelden — geeft hij een adres op, door middel waarvan de Commissie van beoordeling zich met hem in verbinding kan stellen.

Bovengenoemde stukken moeten vrachtvrij worden ingeleverd of ingezonden aan het Genootschap Architectura et Amicitia, p/a Gebouw Heystee, Heerengracht 545, Amsterdam (C), uiterlijk op 6 April a.s. (eventueel blijkens datum poststempel of vrachtbrief).

Te zijner tijd zal in het „Bouwkundig Weekblad Architectura” (B.W.A.) worden gepubliceerd wanneer de inzendingen kunnen worden teruggehaald.

Inzenders, die hun inzending aan hun Correspondentie-adres teruggezonden wenschen, sluiten daartoe in de enveloppe met „Correspondentie-adres” een adresstrook plus porto-kosten in postzegels.

Beoordeling enz. Vragen worden niet beantwoord. Ongevraagde stukken (als maquettes, extra teekeningen e.d.) blijven buiten beoordeling.

De inzendingen, welke aan de bepalingen van dit programma voldoen, worden beoordeeld door onderstaande Commissie. Zij zal haar rapport bij het Bestuur van het Genootschap indienen vóór 20 April a.s..

De conclusie daarvan zal zoo spoedig mogelijk daarna in het B.W.A. worden gepubliceerd.

Indien een ontwerp bekroond wordt, is het niet uitgesloten, dat den inzender daarvan een opdracht zal kunnen worden gegeven in verband met de stadsversiering van Amsterdam.

Het rapport, eventueel begeleid door afbeeldingen van eenige ontwerpen, zal niet vóór 10 Juni a.s. in het B.W.A. worden opgenomen.

De Commissie heeft het recht de naam-brieven van de door haar ter bekroning en publicatie voor te dragen ontwerpen te openen, teneinde de namen der ontwerpers bekend te kunnen maken.

Alle ontwerpen worden op een Genootschapsvergadering en zoo mogelijk in het openbaar tentoongesteld na 10 Juni a.s.

In verband met het karakter van studie-ontwerp worden geen prijzen uitgelooft.

De Commissie van beoordeling: Voor het Bestuur A. et A.:

Ir. J. H. MULDER b.i.
Fr. HAUSBRAND.
J. ZIETSMA.

WIEGER BRUIN, Voorzitter.
A. EIBINK, Secretaris.

259. Welke afmetingen worden gewenscht voor stellingen en werktafels in archief, Bevolkingsregister en andere afdelingen?

Voor het archief leze vrager het antwoord gegeven op vraag 32 (B.W.A. dd. 23 Jan. 1937). De beantwoording van het overige gedeelte van de vraag voert te ver in details voor dit schetsontwerp.

260. Aan welken toets dient een architect te beantwoorden om uitgenoodigd te worden? Van wie gaat een uitnodiging uit, immers de Burgemeester en de Wethouder voor de P.W. behoren tot het Gemeentebestuur en de Jury beide! Verwezen wordt naar het bepaalde in hoofdstuk A, sub 3, pag. 9, van het programma.

261. Is er iets tegen verschuiving of een lichte zwenking van de as der Utrechtschestraat?

Zoo ja, wat?

Volgens het programma moet de as van de Utrechtschestraat gehandhaafd blijven. Van dezen eisch moet dus de ontwerper uitgaan.

262. Welke overwegingen hebben geleid tot de voorkeur van een rechtdoorgaanden verkeersweg boven het tegenwoordig meer en meer toepassen van het z.g. „carroussel”-systeem, zooals op het Frederiksplein reeds bestaat, of kruisingen op ongelijke hoogte?

Daar de verbinding Weteringschans-Sarphatistraat een deel van een der belangrijkste ringverbindingen in de stad vormt, wordt ten behoeve van het verkeer op een recht doorgaand tracé prijs gesteld. Andere oplossingen zijn nadrukkelijk toegelaten (zie pag. 21, 5e alinea).

263. Vlakke tinten op de ramen en b.v. de kap en de gangen is niet toegestaan, maar een arceering zeker wel? Een arceering is toegestaan.

264. Met maximum drie doorsneden zijn niet alle gevels aan open binnenplaatsen aan te geven, of vallen deze onder de gevels. Mag terzijde van de doorsnede die b.v. gaat over Burgerzaal en Raadzaal een dwarsdoorsnede van deze zalen bijgeteekend worden?

Ontwerper moet met uiterlijk drie doorsneden volstaan; de doorsneden van het gebouw behoeven echter niet in één vlak te worden genomen, maar kunnen verspringen. Zie voorzover het de gevels op de binnenplaatsen betreft het antwoord op vraag 244.

265. Mogen vergaderkamers IV A op verschillende verdiepingen liggen en hoeveel m² oppervlak is b.v. per persoon noodig?

De vergaderkamers behoeven niet op één verdieping te liggen. Een oppervlakte per persoon is niet aan te geven.

266. Mogen trouwkamers ook alleen door de wachtkamers toegankelijk zijn en moeten de toegangen geheel afzonderlijk gelegen zijn?

De trouwkamers mogen door de wachtkamers toegankelijk zijn. De toegangen tot de trouwkamers moeten gescheiden zijn.

267. Publiekruimten IV B mogen toch wel in open verbinding langs de gangen liggen. Door beantwoording vragen 18 en 42 werd de indruk gewekt, dat dit beslist afgescheiden hallen moeten zijn.

Worden voor deze ruimten ook nog aparte wachtkamers en garderobes gevraagd (eenige toiletten zijn natuurlijk noodig) of kunnen banken in de publiekruimten geplaatst worden?

Het programma spreekt dan weer van oppervlakte kamer + wachtruimte en dan weer van kamer + wachtruimte alleen, is dit juist?

En tenslotte wat is de afstand tusschen twee loketten?

Publiekruimten mogen in open verbinding staan met eventuele gangen. Wachtkamers en toiletten worden bij de ruimten op den beganegrond onder IV B genoemd gevraagd (zie programma, laatste alinea, pag. 24). Banken mogen in de publiekruimten worden geplaatst. De opgegeven maten voor kantooruimten met en zonder publieke ruimten zijn juist. De afstand tusschen 2 loketten kan zeer verschillend zijn. Ontwerper moet rekening houden met de totale lengte der loketten.

268. Moeten auto's voor de ingangen trouwkamers wachten, of kunnen deze in de omgeving parkeeren?

De auto's behorende tot de trouwstoeten moeten elders parkeeren, daar zij elkaar anders bij het voorrijden hinderen.

269. Moeten alle toiletten aan de buitenmuren grenzen, of is ventilatie door middel van kanalen toegestaan? Dit wordt aan het inzicht van den ontwerper overgelaten.

270. Op bladz. 26 van het programma staat een wachtkamer van ± 30 m² (bij de Burgemeesterskamer), voorts bij de trouwkamer 1e klas een wachtkamer van ± 40 m².

Indien een plan er toe leidt, dat het trouwen 1e klas in de kleine feestzaal kan plaats hebben en de wachtkamer van den Burgemeester daarbij gebruikt kan worden, blijft deze wachtkamer dan toch 30 m² en vervalt dus overigens de trouwkamer 1e klas met wachtruimte? Ja.

271. Op blz. 26 staat een koffiekamer voor Burgemeester en Wethouders, voorts op bladz. 27 één voor de Raadsleden met daarbij behorende dienkamer enz. Indien dus de koffiekamer voor B. en W. gunstig ligt, nl. gebruikt kan worden als dienkamer voor die der Raadsleden, vervalt dus eenige andere dienruimte, behoudens de dienkamer van 50 m² voor de feestzalen?

De koffiekamer B. en W. kan niet als dienkamer voor de koffiekamer van de Raadsleden worden gebruikt. Vragers bedoelt waarschijnlijk, dat beide koffiekamers van één dienkamer gebruik kunnen maken, indien deze kamer gunstig ligt. Dit is toegelaten volgens het programma, in dat geval vervalt dus een dienkamer. De dienkamer voor de ontvangzalen moet in ieder geval gehandhaafd blijven.

272. Op bladz. 33 onder C staat niet vermeld bij de ruimten plus minus, kunnen deze ruimten ook als zoodanig opgevat worden en mogen zij eventueel over twee verdiepingen verdeeld worden, maar dan boven elkaar gelegen in de nabijheid van lift en trappen?

Voor de oppervlakten voor de ruimten onder C op bladz. 33 genoemd is eenige speling toegelaten; de ruimten mogen over meer verdiepingen verdeeld liggen.

273. Mag de gestippelde omlinjing van het terrein noordelijk overschreden worden als een plan daar aanleiding toe geeft?

Ja, zie verder 5e alinea pag. 21.

Namens de Jury:

DE VLUGT, Voorzitter.

J. H. MULDER, Secretaris.

MEDEDEELINGEN OVER HET GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM.

Het terrein, gelegen aan den hoek Apollolaan en Stadionweg was in het Uitbreidingsplan bestemd voor een groot Openbaar Gebouw en met bedoeling, daar dit terrein behalve door zijn ligging aan de doorsnijding van twee belangrijke wegen, ook door zijn diagonaal-as, die samenvalt, aan den eenen kant met die van het Amstelkanaal en aan de andere zijde met die van de Euterpestraat, een belangrijk punt van het Uitbreidingsplan te zijn.

Op dit terrein moet een Kantoorgebouw verrijzen voor 600 ambten, waaraan moet zijn verbonden een groot Archief voor alle rentekaarten en de vele dossiers, die in dit gebouw zullen moeten worden bewaard. Het bleek weldra, dat het Archief in dit samenstel een belangrijke factor zou zijn, te meer daar aan het Rentekaarten-Archief, waar dagelijks een 40-tal menschen in moeten werken, de eisch werd gesteld van ruime verlichting, overzichtelijkheid en makkelijk transport der kaarten.

Uit deze eischen is de cirkelvorm van het Archief geboren: deze vorm maakt het mogelijk een zeer eenvoudige transportinrichting in te bouwen in den vorm van een wiel, dat zeer licht zal draaien en voor het transport der kaarten uiterst geschikt is. Zodoende is het grootste gedeelte van den beganegrond ingenomen door het Kaartenarchief, het overige ervan is het Dossierarchief; onder den middenbouw en onder den voorbouw is de ingangsgroep gemaakt met de entreehal, waarin liften en trappen zijn gelegen. Deze entree is overbouwd door de kantoerverdiepingen, zodoende is zij beschut bij regen en kan met taxi's droog worden voorgereden. De bovenbouw steunt daar op zware betonkolommen en steunpunten.

In het souterrain bevinden zich rijwielbergplaatsen, archief-reserve, technische installatie voor verwarming, ventilatie, elektrisch licht en -kracht en bergplaatsen. Het is doorsneden door een doorrit, waardoor auto's en wagens het gebouw van het noodige kunnen voorzien.

Boven den middenbouw en voorbouw zijn de verdiepingen voor de kantoren: op den middenbouw 5 en op den voorbouw 6. Het achtergedeelte van den middenbouw heeft op de 6e verdieping een peroneelscantine met dakterras.

Eventuele uitbreiding kan geschieden door verhooging met 2 verdiepingen. De capaciteit van de constructie en van de technische installatie is daarop berekend.

Elke verdieping is onderverdeeld in kantoorlokalen door eenheidsschotten, ingedeeld op 90 cm, welke door het geheele gebouw verplaatsbaar zijn: daardoor is het mogelijk elke verandering in de organisatie van den dienst direct te volgen en ruimten naar believen te vergrooten of te verkleinen.

Zoo ontstaat dus een gebouw, dat als basis heeft een ronden onderbouw van 9 m hoogte, waaruit oprijst een hooger gedeelte, dat aan de voorzijde, d.i. de hoek van de groote wegen, ± 40 m hoog is en aan de achterzijde ± 35 m, op afstanden van de bestaande bebouwingen van resp. gemiddeld 45 m en 60 m. Deze afstanden zijn zoodanig, dat men een groot gevoel van ruimte zal behouden, terwijl lichtinval enz. niet zullen worden belemmerd. Alle onbebouwde gedeeltes van het vierkante terrein zullen met plantsoen worden bezet.

Bij normaal volbouwen in den vorm van het terrein zou een gebouw van dezelfde capaciteit een hoogte van ± 18 m hebben gekregen en het zou voor omwonenden en publiek het resultaat geven van een gesloten straatwand. Niet alleen de omwonenden zouden licht en lucht minder hebben gekregen, maar ook de beamten van de Rijksverzekeringbank zouden tekort gekomen

zijn. Zoo ergens, dan was hier een bouw hooger dan normaal aangewezen: er wordt hier ruimte op het platte vlak gewonnen door hooger bouwen.

Deze hoogbouw zal worden bekleed met ceramiekwerk in een lichte kleur, waarin eenige schakeering zal zijn teneinde deze groote massa te verlevendigen.

Architectonisch zal het gebouw met het achtertrappenhuis een afsluiting van de Euterpestraat geven. De groote voorbouw zal het kruispunt der groote wegen beheerschen en de overrekte entree zal daar belangrijk als detail werken, terwijl het gebouw tevens een moment zal vormen in de as van het Amstelkanaal. Voor de technische opzet van het gebouw de volgende gegevens: De fundeering is op houten palen van ± 14 m lengte. Vooronderzoekingen gedaan door het Laboratorium voor bodemonderzoek te Delft hebben uitgewezen, dat onder het terrein op ± 16 m diepte een zandlaag is die overal dezelfde puntweerstand gaf, terwijl een grondboring tot 40 m diepte uitwees, dat deze zandlaag voldoende dikte heeft en dat zettingen, die eventueel het gevolg zouden kunnen zijn van kleilagen, uitgesloten zijn te achten.

Op deze fundeering is een betonkelder geconstrueerd met een gewapend betonvloer voor den beganegrond. Het voorgedeelte met den inrit en de ingangstrappen is tot de 1e verdieping in gewapend beton; daarboven is alles stalen geraamte.

Als gevolg van de berekening worden alle palen door Eigen-gewicht en Nuttige last gelijk belast met ± 9 ton, terwijl de invloed van winddruk te zamen met het eigengewicht en nuttige last aan een zijde (van de wind afgekeerd) de buitenste palenrijen tot een maximum van 10 ton belast.

De nuttige last is in de totale berekening volgens de normaal-bladen gereduceerd voor de lagere verdiepingen; dit heeft zijn invloed op de kolommen. De vloeren zijn alle berekend voor vol nuttige last aangenomen op 500 kg per m inclusief de scheidings-wanden. De in de bouwverordening voorgeschreven 300 kg per m is mij namelijk gebleken te klein te zijn, daar meermalen door opeenstapeling van groote massa's papier veel grootere belastingen zijn geconstateerd.

De windverbanden bevinden zich in de dwarswanden van hal en toiletten en van het achtertrappenhuis, terwijl de binnenkolommen zijn benut om dwarsverstijvingen aan te brengen.

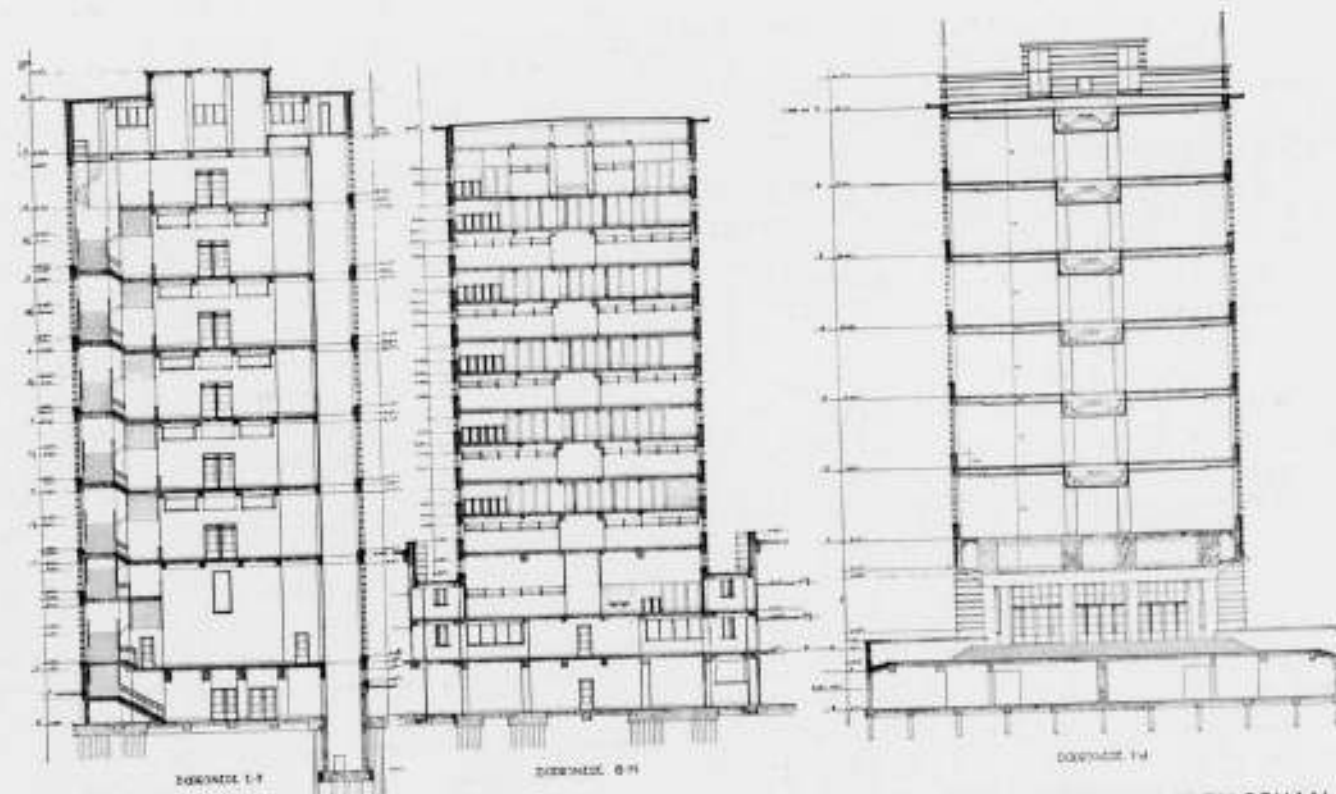
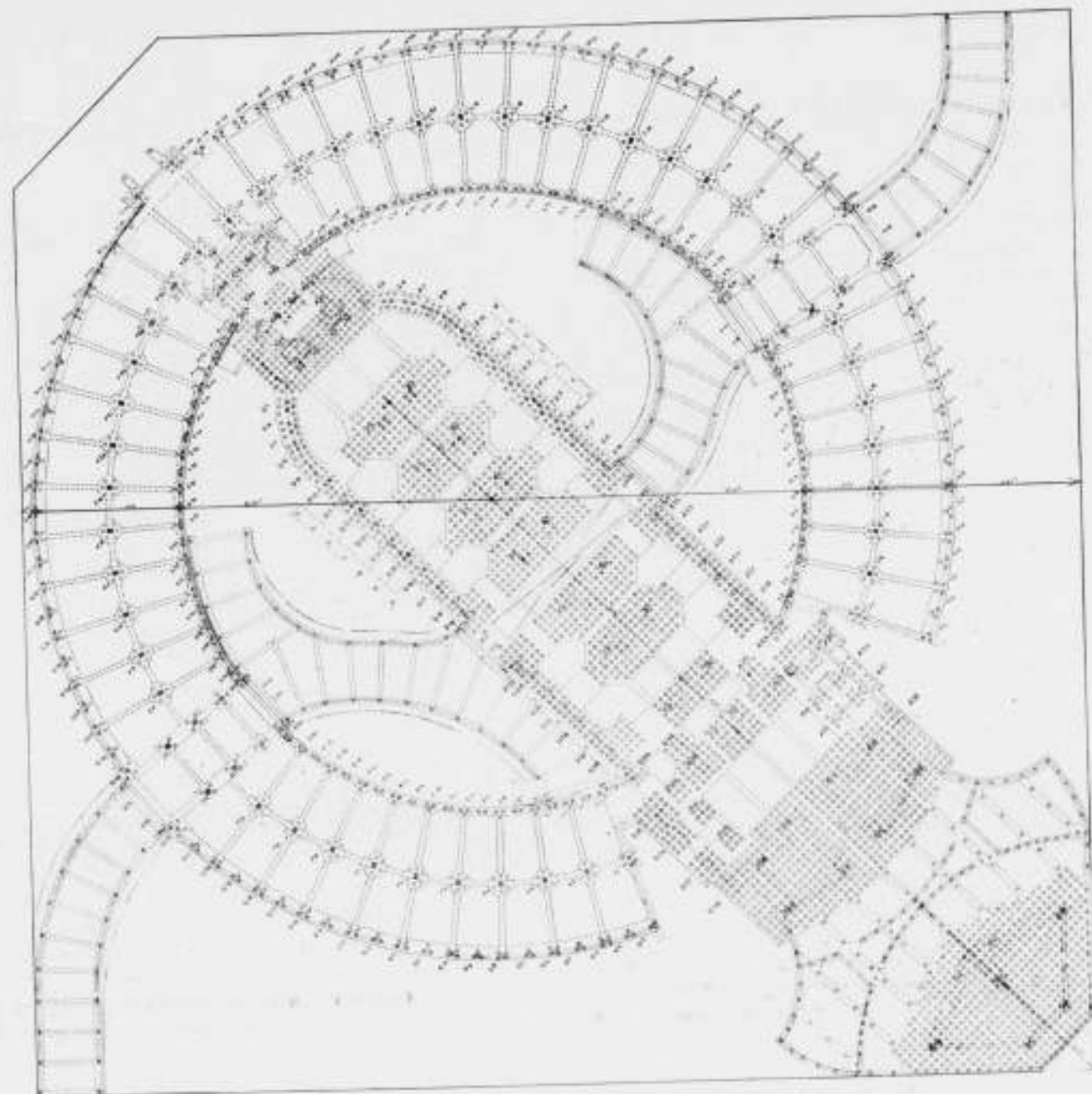
Voor de kantoorruimten worden aan de onderzijde van de ijzeren balken gewapend betonplafonds aangebracht, waarin zich de verwarmingsbuizen bevinden. De verdere verwarming geschiedt met radiatoren.

De vloeren zijn van gasbetonplaten gewapend voor de zoo noodige isolatie en worden bedekt met estrich en linoleum.

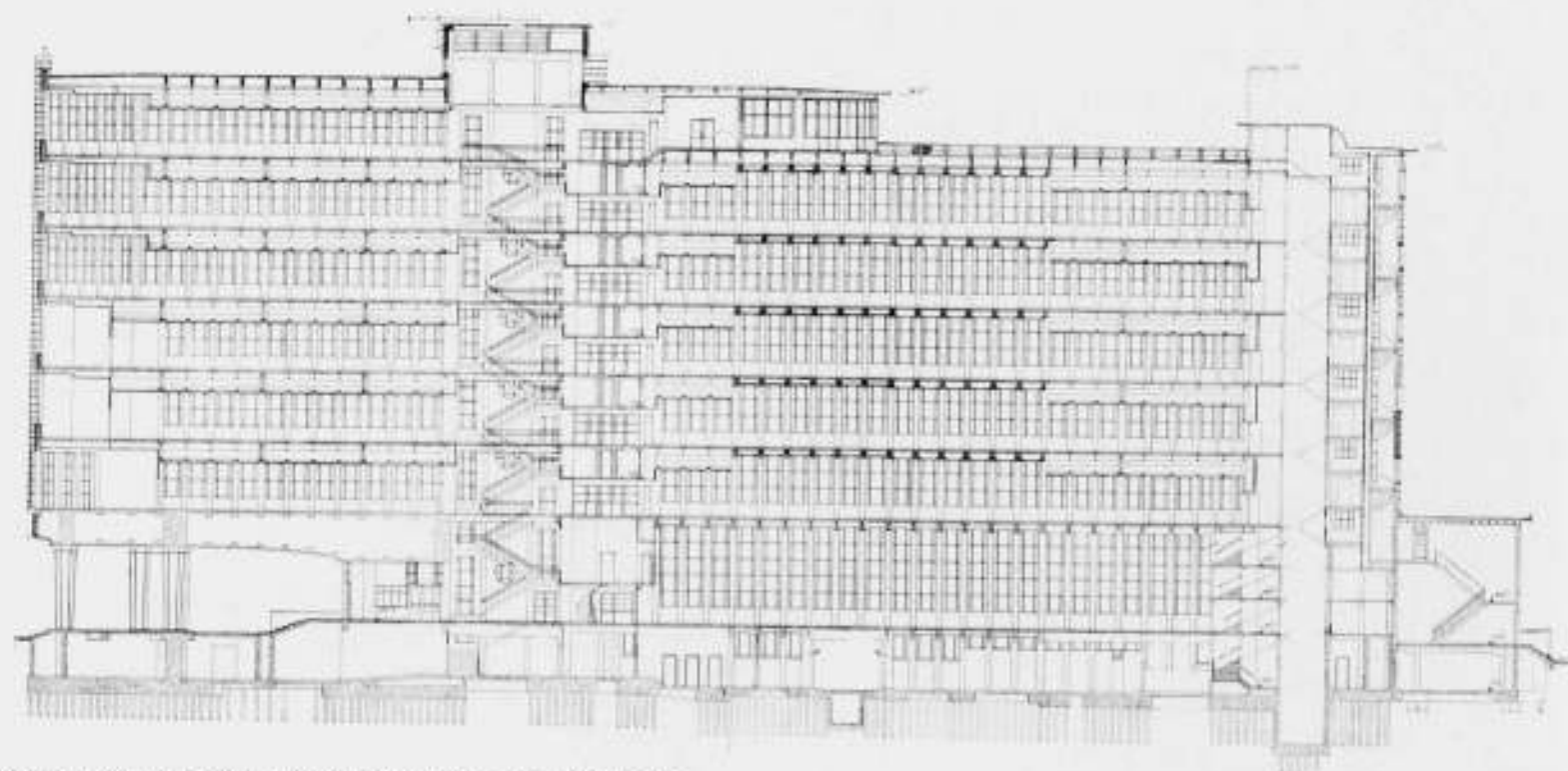
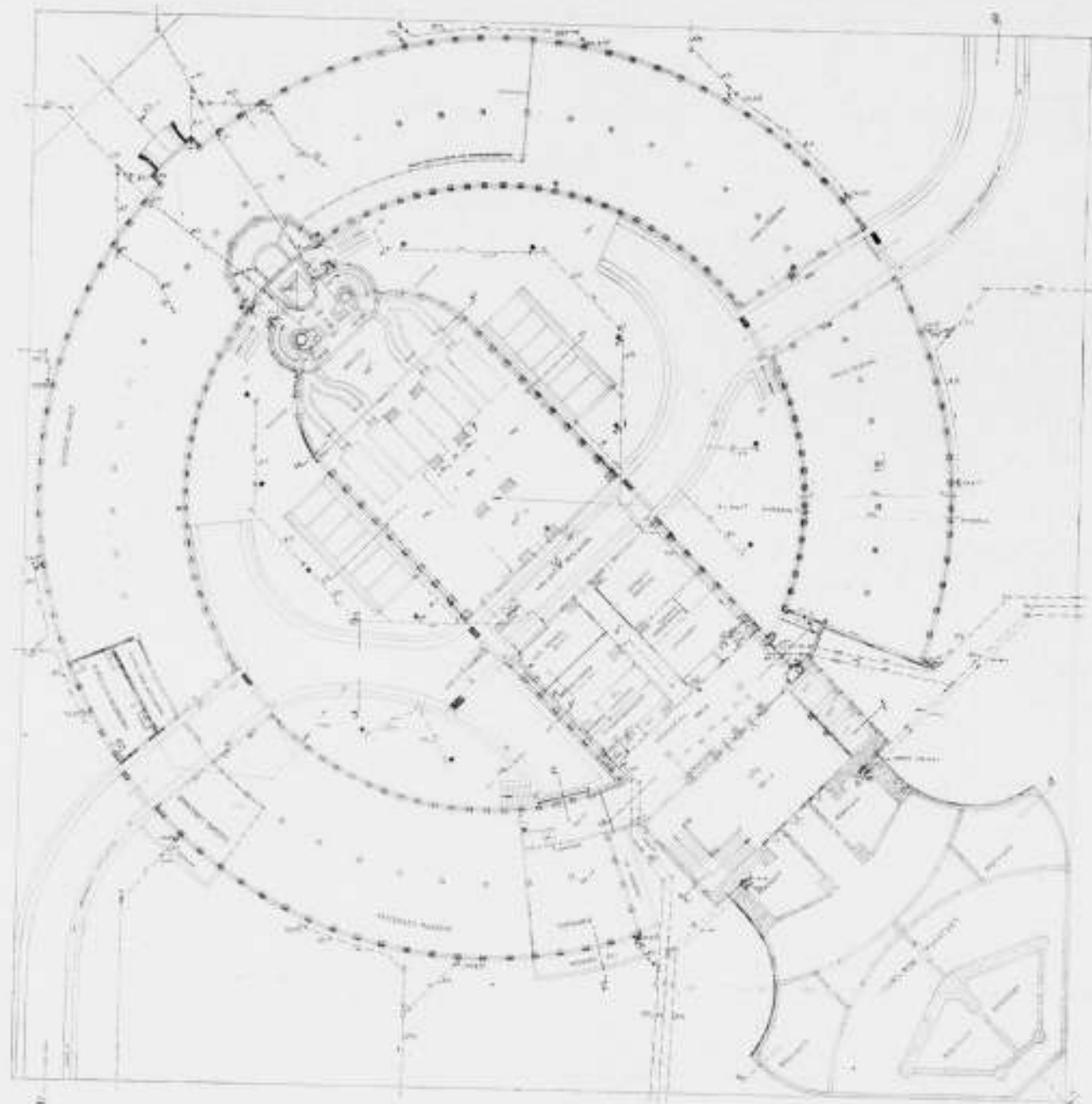
De kolommen worden omkleed met gasbeton en metselwerk. Deze bekleding wordt aan de buitenzijde bekleed met ceramiek en wel zoodanig, dat op afstanden van 49,5 cm banden verglaasde steen worden uitgemetseld en tusschen deze banden worden groote ceramiekplaten tegen het metselwerk aangebracht. De uitgemetselde lagen zullen een samenstelling van zeer lichte kleuren zijn die aan parelmoer doen denken; de groote platen zullen gebroken wit zijn.

Als verdere technische installatie zal het gebouw worden voorzien van een mechanische ventilatie, een elektrische installatie voor verlichting, noodverlichting en alarmsystemen, een brandleiding met perspomp en waterleiding met persketel en pomp. De liften zullen elektrisch gedreven worden met een snelheid van 1,50 m per seconde.

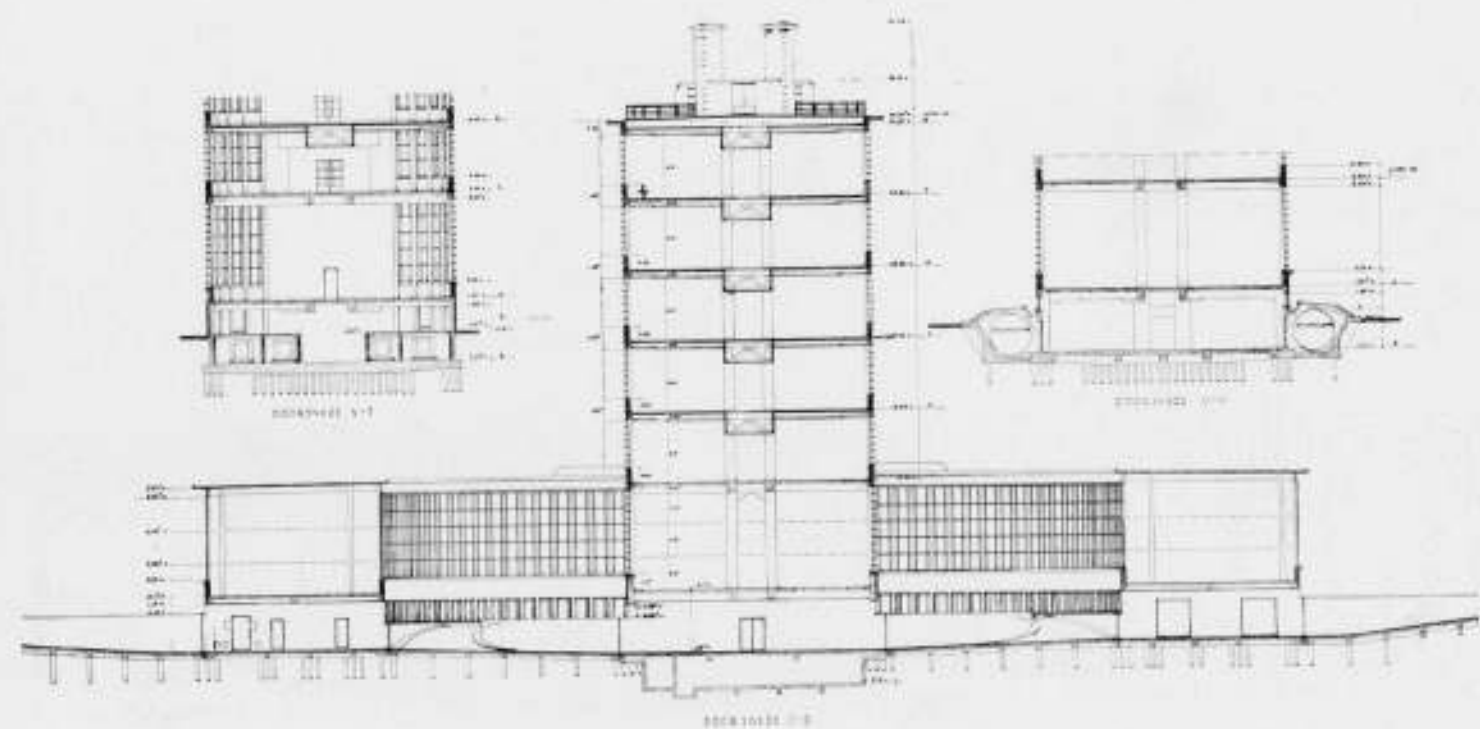
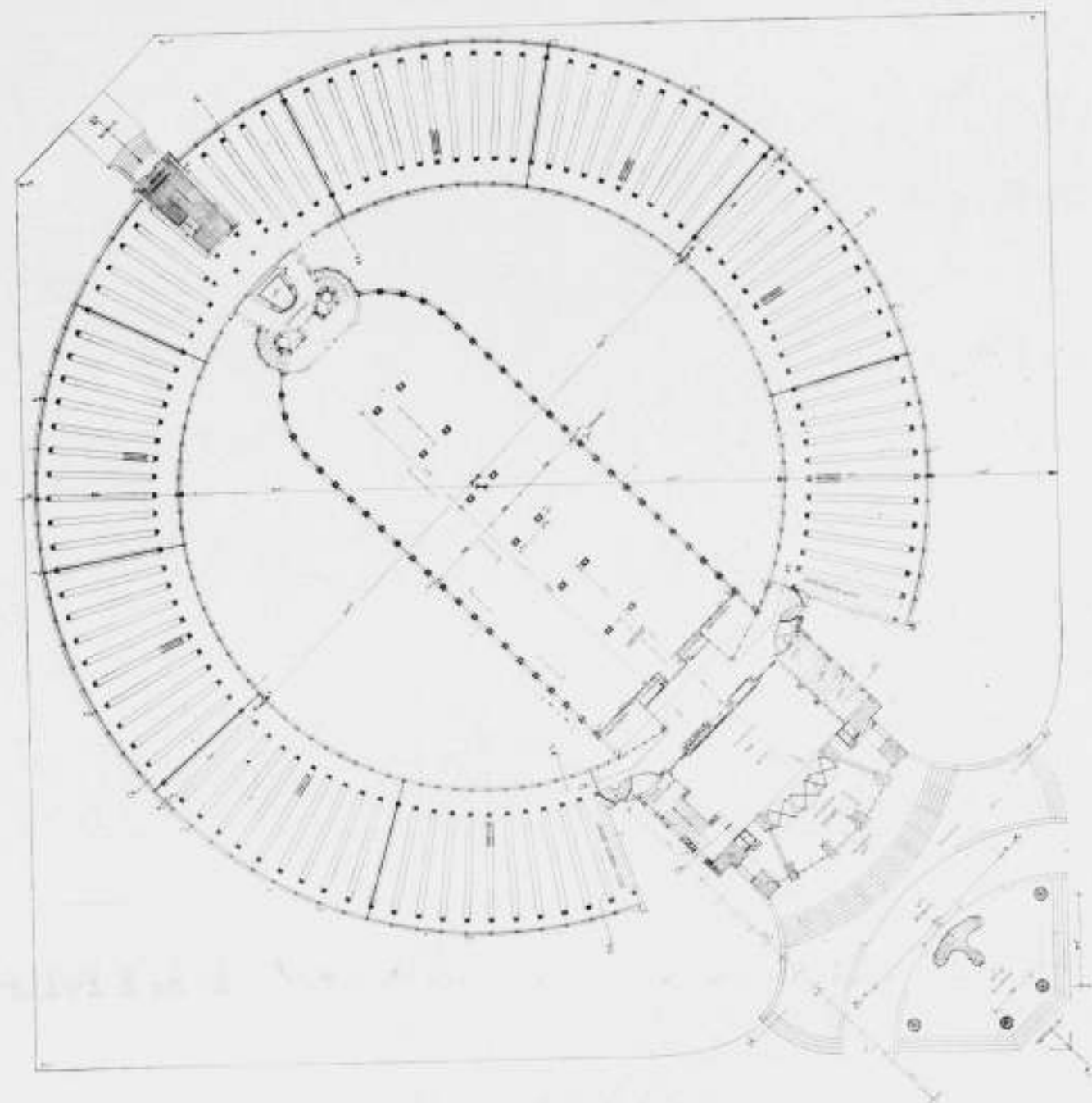
Ir. D. ROOSENBURG

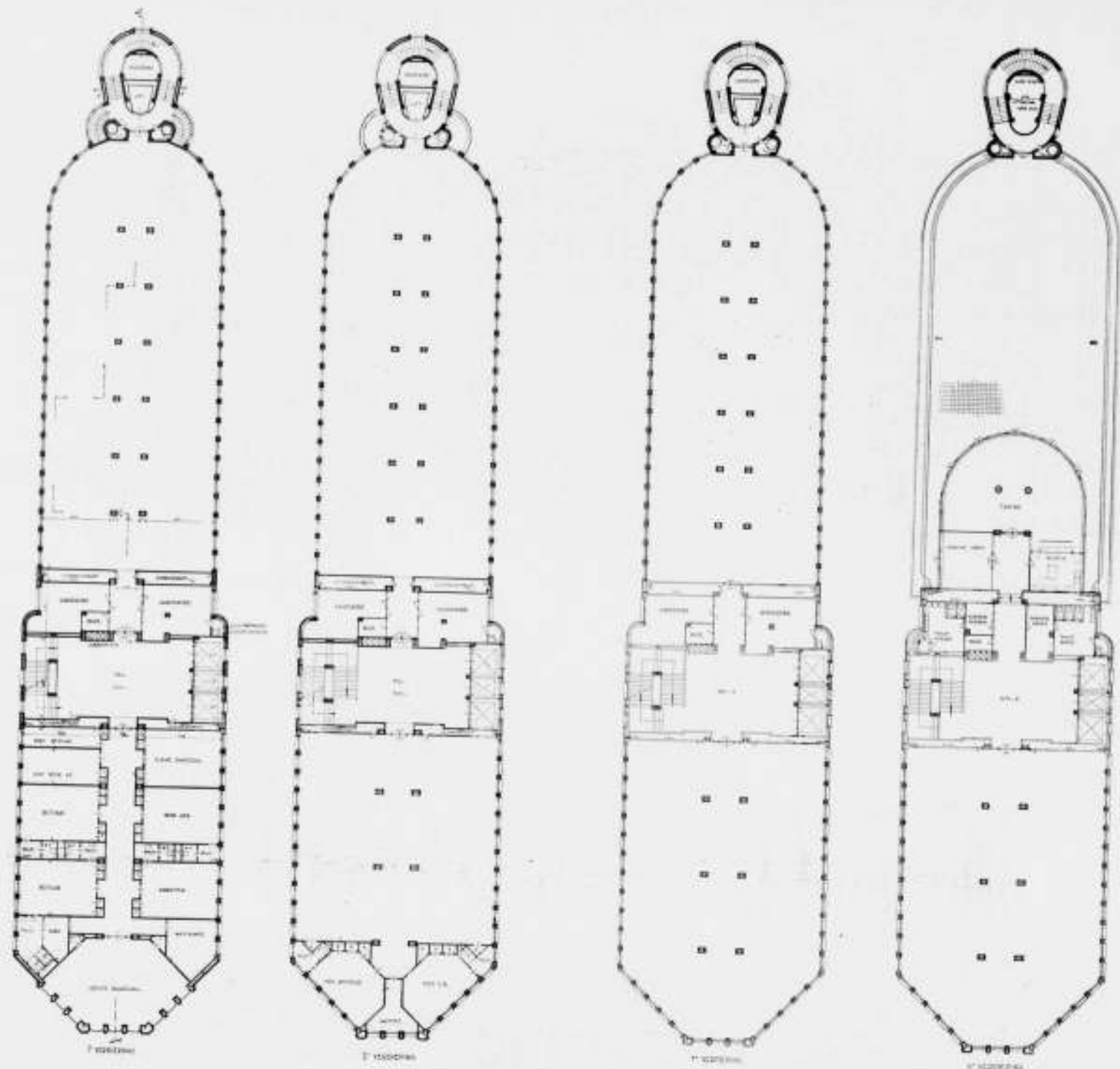
GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM
ARCHITECT Ir. D. ROOSENBURG B.N.A.
FUNDEERING EN DOORSNEDEN SCHAAL 1:500

GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM
 ARCHITECT Ir. D. ROOSENBURG B.N.A. SOUTERRAIN EN DOORSNEDE A-B. SCHAAL 1 A 500

GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM
 ARCHITECT Ir. D. ROOSENBURG B.N.A. BEGANEGRONDPLAN EN DOORSNEDE C-D SCHAAL 1 A 500

DE PLATTEGROND DER 3E VERDIENING IS GELUK DIE DER 2E
DE PLATTEGROND DER 4E VERDIENING IS GELUK DIE DER 3E

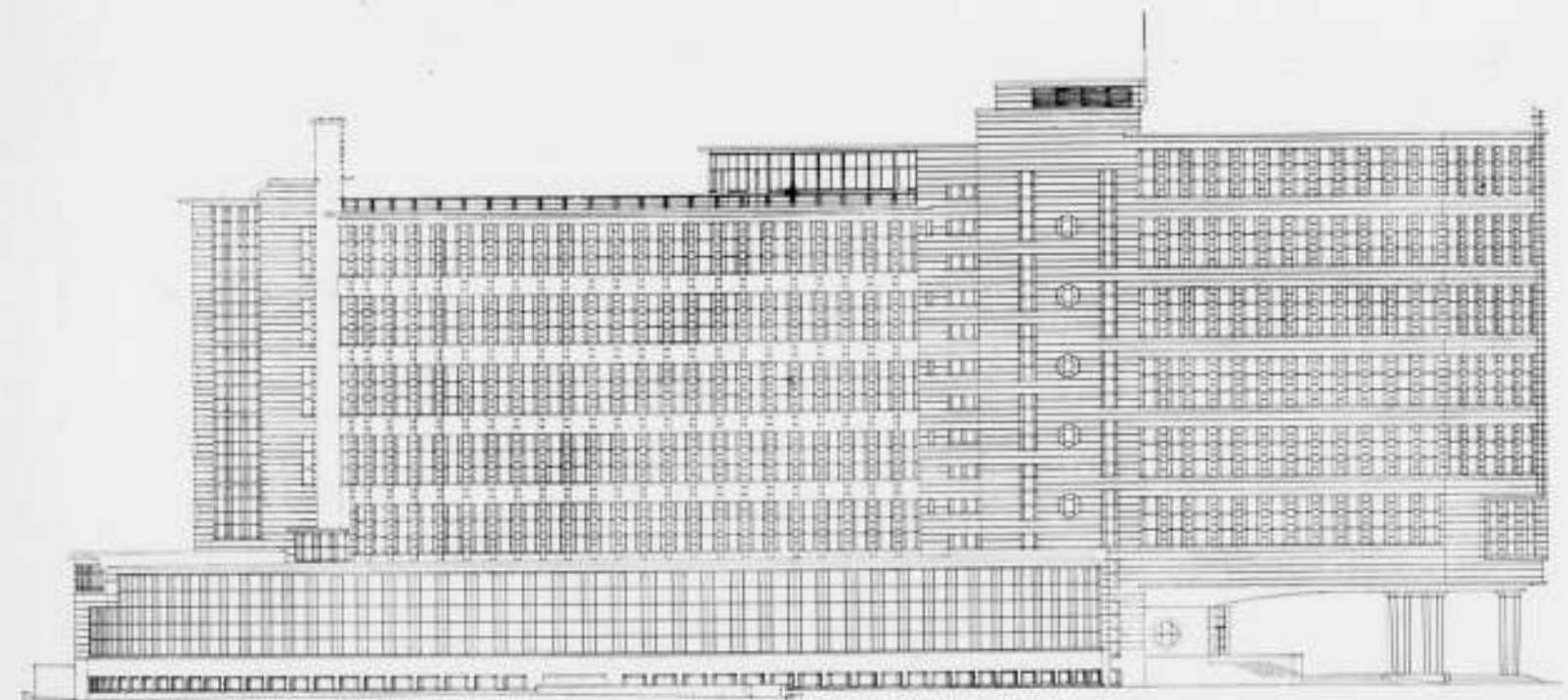
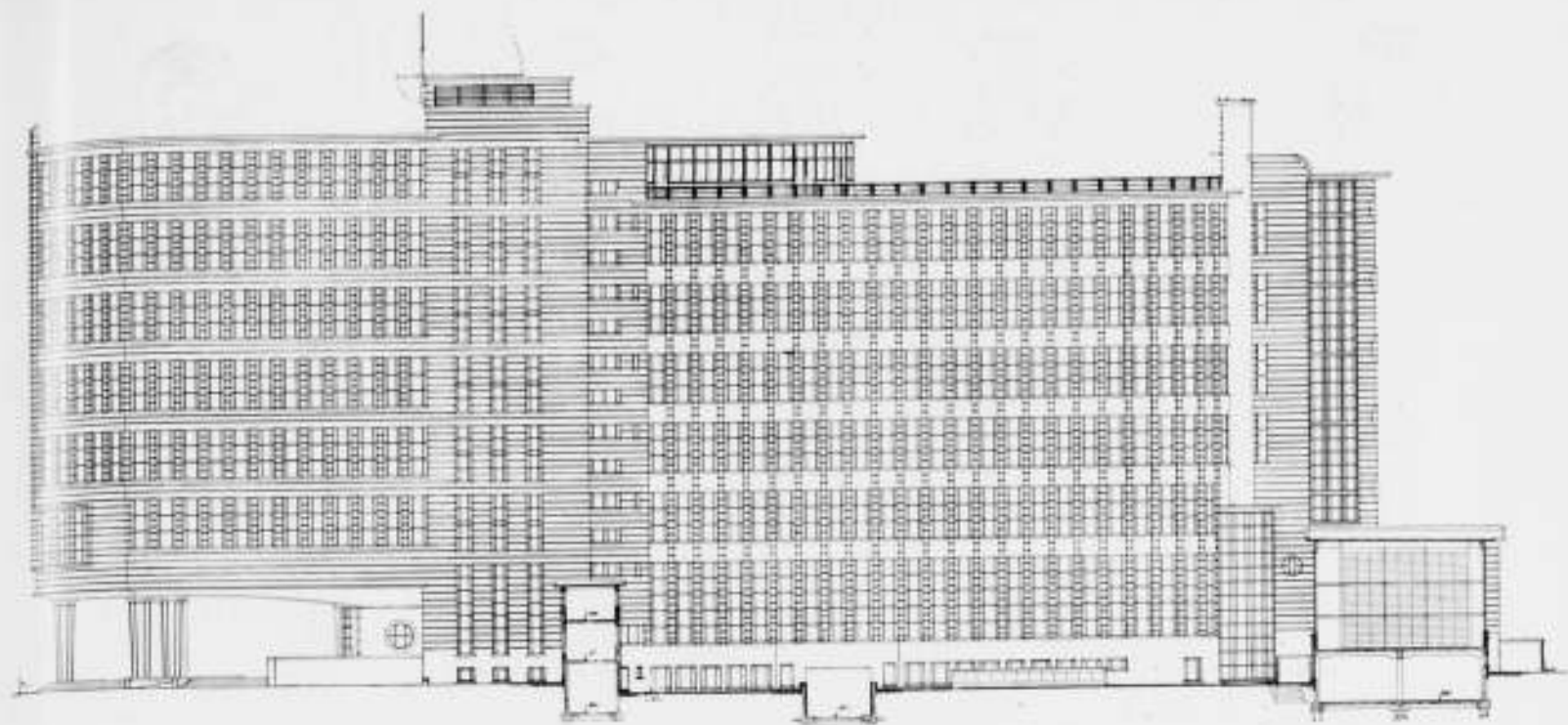

SITUATIE SCHAAL 1 à 5000

GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM

ARCHITECT Ir. D. ROOSENBERG B.N.A.

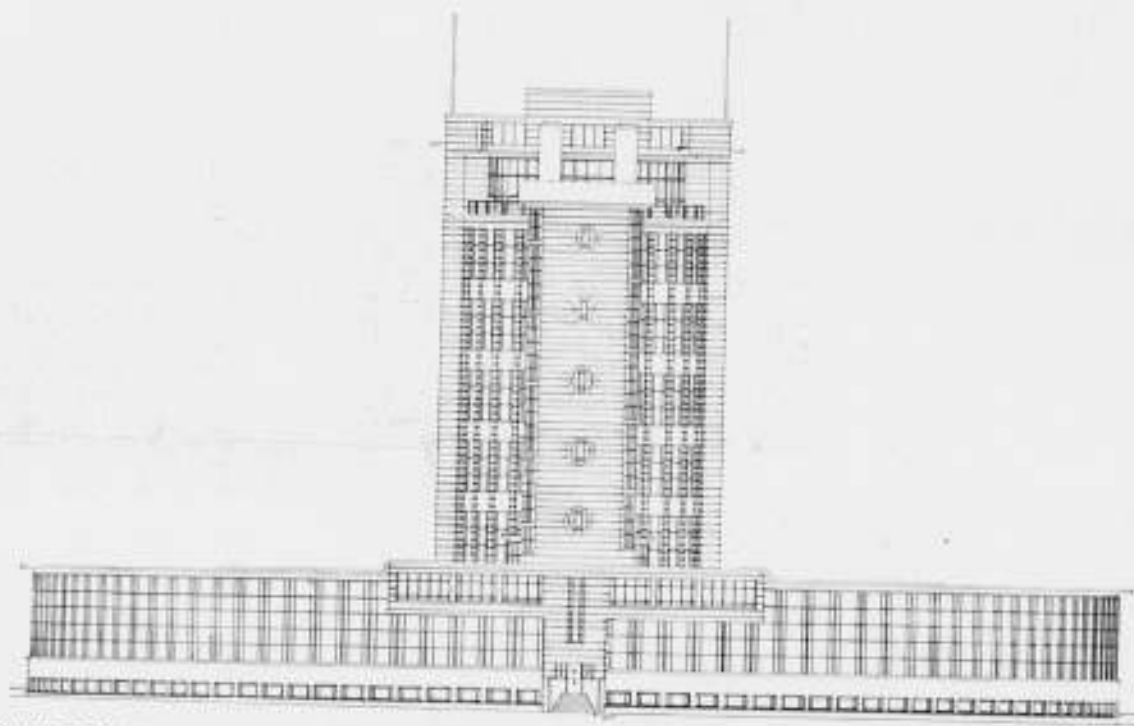
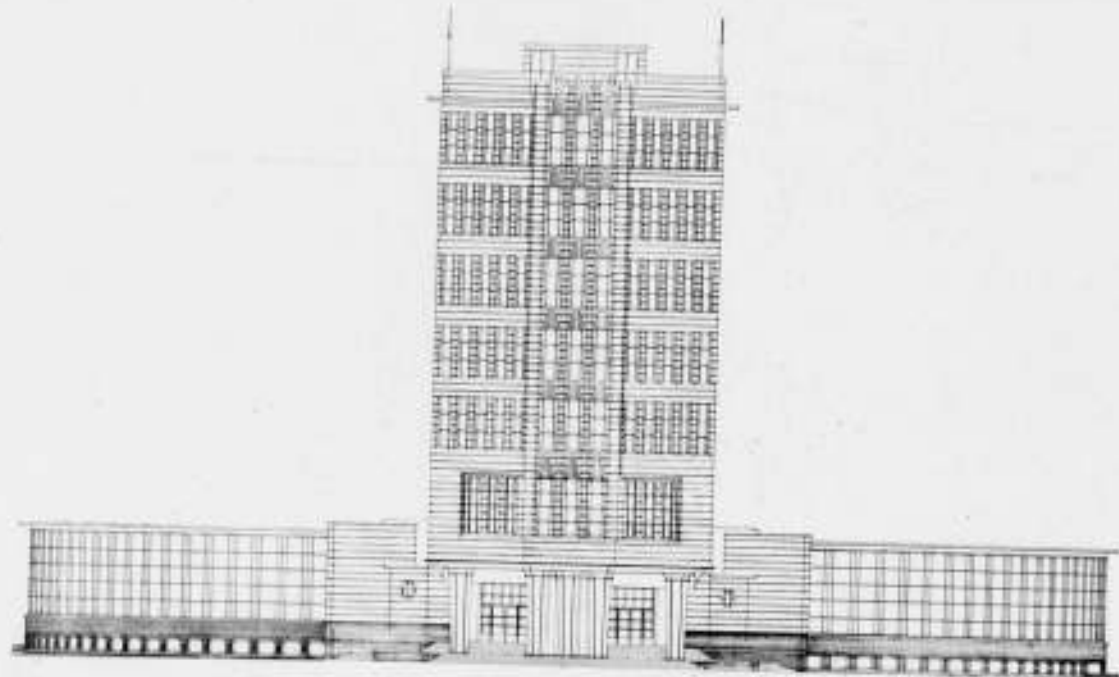
VERDIENINGPLANNEN. SCHAAL A 500

RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM

ARCHITECT Ir. D. ROOSENBERG B.N.A.

NOORD- EN ZUIDGEVEL. SCHAAL 1 A 500

GEBOUW DER RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM OOST- EN WESTGEVEL. SCHAAL 1 A 500
ARCHITECT *dr.* D. ROOSENBURG B.N.A.

LEZING F. R. YERBURY.

Op Vrijdag 2 April zal de Heer F. R. Yerbury, Algemeen Secretaris van de Architectural Association te Londen, voor het Genootschap Nederland-Engeland een lezing houden over: „English Town Halls, with special reference to the London County Hall”. De lezing zal te Amsterdam worden gehouden.

Voor de leden van A. et A. en den B.N.A. zijn door het genoemde Genootschap introductiekaarten tot een beperkt aantal beschikbaar gesteld.

Deze kaarten worden op aanvraag verstrekt door het Bureau van den B.N.A.

VOORDRACHT AMSTERDAMSCHER VEREENIGING VOOR LUCHTBESCHERMING.

Op 16 April a.s. te 8.30 uur des avonds, zal in de Concertzaal van het gebouw „Bellevue” te Amsterdam, voor genoodigden en leden van bovengenoemde Vereeniging, een zeer belangrijke voordracht worden gehouden door den Adj. Inspecteur van het Departement van Binnenlandsche Zaken voor de Bescherming

van de Bevolking tegen Luchtaanvallen, den Heer J. H. van Riessen, over het onderwerp: „Bedrijfsbescherming”.

Leden van den B.N.A., die deze lezing wenschen bij te wonen, kunnen gratis toegangskarten ontvangen, die aangevraagd kunnen worden bij het Secretariaat van bovengenoemde Vereeniging, Sarphatistraat 108a, Amsterdam. Tel. 53725.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. C. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 14
3 APRIL 1937

Mr. JOHN B. EICHLEAY

HET VERROLLEN VAN HUIZEN.

Eenigen tijd geleden heeft onze Redactie in haar midden gehad Mr. John B. Eichleay, een voor haar tot op dat oogenblik volmaakt onbekend iemand, die echter na kennismaking een persoonlijkheid bleek te zijn van zeer groote beteekenis. Laten wij even den Heer John B. Eichleay, wiens portret wij hierbij tevens afdrukken, aan onze lezers voorstellen.

De Heer Eichleay is woonachtig in Pittsburg en werkt daar tezamen met zijn broeders Harry, Roy en Walter, het vak van bouwkundig-verroller uitoefenend. Het is een techniek, die hier te lande onbekend is. Het eenige verrolde huis, dat in Halfweg op het Station stond, heeft jarenlang met zijn opschrift „dit huis is verrold” tot de verbeelding van het Nederlandsche volk moeten spreken. Straks zal in Rotterdam de Delftsche Poort worden verrold, een karweitje van maar f 160.000,—. Dit is op zich zelf zoo erg niet, maar ieder houdt zijn hart vast en blijft uit de buurt.

Het was daarom interessant uit de praktijk van de firma Eichleay op dit gebied een en ander te vernemen. Vooral ook om de hoogst bescheiden wijze waarop de Heer Eichleay van zijn karweitjes gewaagde.

Aan de hand van vele foto's liet hij het een en ander zien. Gij ziet hier 2 huizen uit Charleston-West Virginia. Deze huizen werden 2½ km verplaatst via de rivier die daar in de buurt stroomt.

Dit was echter niet de geheele karwei. De karwei bestond uit het verplaatsen van 50 huizen op de plek in Charleston, waar plaats gemaakt moest worden voor een nieuw State-capitol.

Denkt nu niet, geachte lezer, dat de praestaties van de Eichleay Bros. zich uitstrekken tot dergelijke onschuldige woonhuizen, zoals die in Charleston. In fig. 2 ziet ge een kantoorgebouw van 8 verdiepingen, waarvan de fundeering ernstige gebreken vertoonde. Op het terrein ernaast is toen een nieuwe prima fundeering gemaakt. Het 8 verdiepingen hooge gebouw is 12 inches omhoog gevijzeld, boven de nieuwe fundeering verrold en toen weer op de fundeering neergelaten. Het werk ging in dit Bankgebouw tijdens het transport gewoon, normaal door. De koersen der fondsen in het gebouw maakten de stijging en daling van 12 inches mee.

Een aardig geval. Mr. Eichleay denkt daar met genoeg aan terug, was het verrollen van een groot landhuis in de buurt van Baltimore. Het huis stond onderaan een heuvel. Het huis is toen even 168 feet naar boven gevijzeld en daarna nog 500 feet naar achteren op het plateau van den heuvel, waar het thans staat. Op onze vraag aan Mr. Eichleay waarom in dat geval het huis niet werd afgebroken en boven werd herbouwd antwoordde hij, with a smile: „for sentimental reasons, the owner did not wish to have it torn down”.

Met 35 man was het heele zaakje in drie maanden tijds gepleept. Leuk was ook de verrolling van het landhuis van Mr. Schwab te Loretta, dat over drie toppen van een heuvel moest worden verrold. Mr. Schwab had er op gestaan dat het jonge groen, dat zich op den weg naar de nieuwe bouwplaats bevond, vooral niet mocht worden beschadigd. Het transport had dan ook plaats over een viaduct van 37 feet boven den grond.

BANKGEBOUW VAN 8 VERDIEPINGEN
TIJDENS HET VERROLLEN

LANDHUIS TE BALTIMORE TIJDENS
HET OMHOOG BRENGEN

TWEE HUIZEN UIT CHARLESTON IN WEST VIRGINIA OP
TRANSPORT

LANDHUIS VAN M^r. CHARLES SCHWAB TE LORETTA

Is het wonder, dat wij met eenige schaamte terugdachten aan ons verrolde huis in Halfweg, dat ons vanaf onze jeugd zoo in geestvervoering had gehouden en was het wonder dat Mr. Eichleay in staat was ons met betrekking tot ons eigen land (dat hij zeer bewondert), eenige interessante ideeën aan de hand te doen. Hij is een man van initiatief, zooals even later zou blijken.

150

Ten zeerste geïmponeerd door de figuur van Generaal van Heutsz is Mr Eichleay het monument natuurlijk gaan bekijken. Groot was zijn verwondering toen hij zag dat het op een totaal verkeerde plaats stond.

„Wat”, vroeg hij wrevelig, „wat heeft de groote van Heutsz nu met de Grieksche mythologie te maken, waar de geheele buurt van ademt. Miniverva, Olympia-Apolla, Circe, Euterpe-straat. Generaal van Heutsz hoort z.i. in de archipelbuurt, bijv. het Javaplein zou uitermate geschikt zijn. De verrolling heeft niets om het lijf. Het plasje water kan bij het transport erin blijven. En toen wij Mr. Eichleay attent maakten op de spoorwegoverwegen in de Overamstelstraat en bij de van Swindenstraat, haalde Mr. Eichleay zijn schouders op. Dáár was zijn broer Harry voor.

Over de Appollohal was Mr. Eichleay niet goed te spreken. Die lag nl., een deskundige als hij ziet het op het eerste gezicht, uitstekend, en dan is er bij hem alle aardigheid af. Hij zag haar aan voor een Melkproductenfabriek. Desnoods kan de woning van den Chef Melker 18 inches hooger, of lager.

Met veel belangstelling heeft hij verder in Utrecht rondgekeken, waar hij heel veel van zijn gading vond. Hij wees ons er op dat de stedebouw zonder het verrolsysteem eigenlijk nooit volmaakt kan zijn. De ontwerpers der uitbreidingsplannen mogen met nog zooveel talent bepaalde gedeelten voor bepaalde doeleinden bestemmen, in de praktijk krijgt men verwarring. Mr. Eichleay sprak van troubles, en het is juist zijn bijzondere superieure taak om die slordigheden zeg maar, door een klein transport van gebouwen te herstellen, als het ware een stedebouwkundige „finishing touch”.

Bij wijze van proef heeft hij, Mr. Eichleay, gelegenheid gekregen in Zeist een staaltje van zijn kunnen te toonen. Mr. Eichleay zei: „Zeist is wonderful, however the objects have to be moved. Each building to its own character”. En zoo verrolt Mr. Eichleay bij wijze van proef thans een zeer bekend modern huis naar een plaats waar het geen aanstoot meer kan geven en dus voldoet aan eischen van welstand.

De firma verrolt van 200—300 gebouwen per jaar. In een klein twee jaren is Zeist dus what you call. Wij vroegen Mr. Eichleay nog naar technische bijzonderheden. The main secret of my succes is my feeling for balance. Wij vroegen hem toen: How do you balance buildings ohne balance? Verwonderd vroeg hij: What do you mean with buildings ohne balance? Nou, Moe.

VERROLLING VAN EEN MODERNE VILLA TE ZEIST

BOEKBESPREKING.

ARS BELGICA. V. De parochiekerken van Doornik door Dr. Paul Rolland, met een inleiding door Prof. Dr. Ir. Stan Leurs. Uitg. „De Sikkel”, te Antwerpen.

Zoals uit dit deel blijkt, richt „Ars Belgica” zich niet uitsluitend op de groote en de bekende bouwwerken, maar deze serie monographieën laat ook het licht vallen op minder belangrijke bouwwerken, die alleen zij uit den Baedeker kennen, die ook aandacht schenken aan hetgeen zonder kruisjes is vermeld. Zoo is dit deel van „Ars Belgica” gewijd aan de Parochiekerken van Doornik, gebouwen waarvoor in 't algemeen geen groote belangstelling is, omdat natuurlijk de cathedraal alle aandacht op zich concentreert. Toch zijn deze kerken het aanschouwen waard niet alleen, maar zijn zij ook voor nauwkeurig kunsthistorisch inzicht van nut. Doornik is zoo gelukkig geweest een rijken schat aan middeleeuwsche kerkelijke architectuur te bewaren. Van de 12 Parochiekerken zijn er nog 9 bewaard gebleven en de meeste onder haar hebben nog voor een goed gedeelte haar romaansch of vroeg-gothisch uiterlijk bewaard.

Twee kunnen romaansch genoemd worden, de St. Brixius en de St. Pieters.

De St. Quintens dateert uit den overgangstijd van romaansch naar gothisch. Vroeg-gothisch zijn de St. Nikolaas, St. Jacobs, St. Maria-Magdalena en de torens van de St. Margarethakerk. Hoog-gothisch zijn de torens van de St. Jan, tot de barok behoort het overige gedeelte van de St. Jan en de St. Margarethakerk.

De St. Brixiuskerk is een staalkaart van bouwstijlen. Naast den romaanschen kerkbouw zijn gedeelten in vroeg-gothiek, laat-gothiek en barok aan te wijzen.

Prof. Dr. Ir. Stan Leurs behandelt in de inleiding de plaats die deze parochiekerk in de ontwikkeling der kerkelijke bouwkunst in de Nederlanden inneemt, terwijl Dr. Paul Rolland, adj. conservator van het Staatsarchief te Antwerpen, beknopte archeologische notities maakt van ieder der kerken afzonderlijk.

Voortaf wijst hij er in een historische beschouwing op, dat de studie der parochiale kerken in Doornik in nauw verband staat met verschillende historische vraagstukken.

„De parochiale kerken van Doornik bestudeeren wil zeggen: de oorspronkelijke gedachten der meesters, de oertheorie der beeldhouwers doorgronden op de plaats zelf, waar de inspiratie geboren, de steenen gewonnen werden. Hier lag de bakermat van het kunstleven — en welk een kunstleven! — van de toenmalig rijkste streek van het westen, Vlaanderen.

De ouderdom van een dergelijk prototype bepalen is een vraagstuk van het hoogste belang. Maar zijn geheele oplossing eischt een volledige verklaring van de omstandigheden, die de oprichting der gebouwen, hun ligging, hun orientatie, hun afmetingen, hun architecturale pracht, hun rijkdom aan versiering, hun meubilair hebben beïnvloed, en 't is zelfs noodig even de voorwaarden van de topographische ontwikkeling van de stad na te gaan. De constitutioneele, kerkelijke beschavings- en economische geschiedenis, alsook het urbanisme staan hiermede in nauw verband.”

Zeer rijk is in deze aflevering ook weer het platenmateriaal, veel van de St. Quintens- en de St. Jacobskerk. Behalve van de architectuur vinden wij van het meubilair veel afbeeldingen. Wij reproduceeren hierbij de afbeelding van de koperen wandepitaaf uit de St. Brixiuskerk. Het is een gegraveerd geelkoperen wandepitaaf van Jean de Dours, bijgenaamd van Manage, en van zijn vrouw Catherine van Harlebecque. De kunstenaar heeft er de beeltenissen van den Doornikschen burger en van zijn vrouw tezamen met hunne twee jongens en vier meisjes geknield voor de H. Drievuldigheid, begeleid door St. Jan Baptist en de H. Katharina op voorgesteld. In de bovenhoeken: wapenschilden. Op deze plaat treft men gekleurde plastieksporen aan, die de holtten versierden (1453).

Tenslotte bevat dit boekwerk een aanhangsel met afbeeldingen van eenige grafmonumenten, welke thans in het Museum van Sierkunsten en in het Museum van de St. Lucasschool zijn opgesteld en die, door het feit dat de Doorniksche grafsteenen op de ontwikkeling van de buitenlandsche beeldhouwwerken en zelfs, zooals wij lezen, op de vorming van de schilderschool van Campin de la Pasture—(v. d. Weyden) grooten invloed hebben uitgeoefend, van groote beteekenis zijn.

151

WANDEPITAAF IN DE SINT BRIXIUSKERK TE DOORNIK
UIT ARS BELGICA V. DE PAROCHIEKERKEN VAN DOORNIK

In een archeologische synthetische slotbeschouwing schrijft Prof. Leurs:

„Inderdaad wordt het karakter der eerste vormen van de Doorniksche kerken rechtstreeks of onrechtstreeks op zeer logische wijze bepaald door de algeheele afwezigheid van steenen wulf-sels, zoowel tijdens de romaansche als tijdens de gotische periode. Alhoewel we niet mogen vergeten dat deze afwezigheid ook de monumenten van min of meer nabijgelegen streken zooals Normandië oorspronkelijk heeft gekarakteriseerd, moeten we hier toch opmerken, dat we ons voor een feit bevinden, waarvan we de wetenschappelijke waarde niet mogen onderschatten, daar het een gevolg is van den aard van de plaatselijke steensoort. Immers de Doorniksche steen is een soort

kalksteen, vast, lastig te klieven en moeilijk te houwen, en enkel in den vorm van onregelmatige breuksteen te gebruiken; had men hem voor gewelven willen bezigen, dan waren die buitensporig dik geworden.

Zoodat we ten laatste mogen besluiten dat de werkelijk eigenaardige vormen van de Doorniksche bouwkunst — die later Scheldekunst wordt doordat we specimen van deze kunst te Audenaarde (O.L. Vrouwe van Pamele), te Deynze, te Gent (Sint Nicolaas) aantreffen — het gevolg van de geologische gesteldheid van den bodem zijn. De bouwkunst is dus in het met de natuur van den grond verbonden waarop zij geboren werd.”

J. P. M.

ARS BELGICA III, LIER, door Prof. Dr. Ir. Stan Leurs, met een inleiding van Dr. J. A. Goris.

Uitgegeven door „De Sikkel” te Antwerpen.

Dit nummer valt een weinig uit den wetenschappelijken toon, die de overige verschenen nummers van Ars Belgica kenmerkt. Maar we zijn dan ook in Lier, in Lier dat we, sinds we weten dat Felix Timmermans er woont, een beetje voor een oubollig stadje verslijten, met een zachte lyriek van devotie en goedmoedigen humor.

Maar het blijkt ons, dat Lier altijd Lier is geweest, lang voor Palliser den omtrek langs de Nethe onveilig maakte. De historicus Dr. J. A. Goris vertelt in de inleiding van dien eigenaardigen lokalen trots der Lierenaars, hun eigenliefde, hun buitengewone soliditeit, die tot gevolg heeft, dat de geheele stad haar kinderen op en over het paard tilt, welke eigenschappen al eeuwen lang de stad Lier in de Zuidelijke Nederlanden tot een onderwerp van amusement hebben gemaakt.

„Menigvuldig zijn de oude en nieuwe teksten die men kan aanhalen om te begrijpen dat de stad Lier het kleinood van het Westen is, dat ze haar gelijke in schoonheid niet vindt aan de oevers van de Ganges, noch aan de boorden van de Missouri, kortom dat zij weinig minder is dan de navel der aarde” schrijft Dr. Goris. „Waaruit bestaat het charme van een klein stadje? Niet uit de vormeloze en vage overblijfsels van geschiedkundige herinneringen die ieder op zijn wijze verklaart en simplificeert.

Niet uit de aanwezigheid van enkele monumenten van onbetwistbare schoonheid. Het is iets meer essentieel en subtiel, want charme is mysterie en persoonlijkheid.

Het is een verrukkelijke harmonie tusschen het historisch kader en den geest van de inwoners, een onfeilbare samenklank die de bochten van de straten zoo zacht gemaakt heeft, die haar hoeken bij de kruispunten heeft afgerond, en die den stielman, den schrijnwerker, den metselaar, den smid, heeft geïnspireerd bij hun bescheiden en veelvuldig werk. Détails vormen de bekoring van een stad. De fijne eenheid van inspiratie, die het werk van al deze kleine ambachten geleid heeft, die de monumentale pompen elegant maakte, die profijt wist te trekken uit

de tegenstelling tusschen water en groen te midden van de huizengroepen, die elke bocht, elke kromming heeft benut tot verrassingen voor het oog. Het is de aanraking met de vele en harmonieuze uitingen van haar persoonlijkheid, de ontdekking van de ziel van de stad, bescheiden of trotsch, maar werkelijk, eenig, onveranderlijk en alomtegenwoordig.

Sommige wijken van Lier bezitten dit charme met een buitengewone intensiteit. Er is niet aan te ontkomen. Haar eenvoudige en helder plan vertoont het middeleeuwsche centrum rationeele en cirkelvormige vergrooiingen die weinig veranderd hebben aan het uitzicht dat den eerbiedwaardigen Theobaldus reeds in verrukking bracht. De stad is omgordeld door water en groen, haar traten buigen zachtjes naar de Grootte Markt en het kleine centrale eiland toe. De twee Nethen ontmoeten en kruisen elkaar, doervloeiën de stad in lange bochten, glijden onder monumentale sluizen en weerspiegelen rond heel de stad het edele fijne silhouet van de groote populieren. Er heerscht harmonie in de verhoudingen. Geen enkel huis beproeft de maat te overschrijden die de eeuwen gegraveerd hebben in den geest van de Lierenaars, geen enkel gebouw overtreedt de onveranderlijke regels van de evenredigheid der lijnen, het rythme der volumens en de harmonie der kleuren. Een muur van hel wit wordt onderbroken door een nisje van blauw, waartegen een eeuwig-glimlachend Lieve-Vrouwke afsteekt. Een lange straat, die dreigt te gaan vervelen, verandert plotseling van richting en ontsluit een lief huisje, een geveltje met gedurfd voluten.

Zij zijn zeldzaam, de steden waar de urbanistische ordonnancie zooveel succes kan boeken, waar de verscheidenheid niet vermoeit, en waar de liefderijke zorg, besteed aan de détails, niet in gepeuter ontaardt.”

Prof. Dr. Ir. Stan Leurs beschrijft verder achtereenvolgens de Romaansche St. Pieterskapel, de St. Gummaruskerk met haar mooien toren en rijk bewerkt oxaal en ramen, het stadhuis van 1740 enz.

De 120 lichtdrukken geven een indrukwekkend beeld van den rijkdom van Lier aan mooie dingen.

J. P. M.

JAN VAN DER HEYDEN-TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM.

Ongetwijfeld was Jan van der Heyden, wiens geboortedag vóór 300 jaren in deze maand herdacht wordt door een tentoonstelling in de St. Anthonies Waag te Amsterdam, een singulier persoon. Schilder van groot talent, wiens beste werken den naam van meesterstukken zeker verdienen, was hij tegelijk de vermaarde „inventeur” wiens uitvindingen hem posten bezorgen, die kwalijk als een sinecure kunnen worden aangemerkt. En, zooals de documenten op deze tentoonstelling laten zien, Jan van der Heyden maakte er zelf ook geen sinecure van. Hij was Hoofdbrandweermeester en „Generale Opsigter der Stad Lantarens van Amsterdam”. Hij schreef voorts het brandspuitenboek en vanwege zijn beslommeringen met zijn uitvindingen moet zijn hoofd meermalen niet naar kunstinspiratie hebben gestaan.

Men merkt dit echter aan zijn schilderwerken niet en zijn stadsgezichten zijn meermalen fijne staaltjes van zijn fantasie. Want Jan van der Heyden gaf zijn stadsgezichten niet met topografische juistheid, maar componeerde stadsgezichten met behulp van (waarschijnlijk) bestaande bouwfragmenten. Zijn bekende „Martelaarsgracht” in het Rijksmuseum is dan ook een stadsgracht, die wat betreft de ligging, overeenkomt met de oude Martelaarsgracht, in de huizen erop herkent men woningen welke op een andere plaats stonden. Ongemeen mooi is

een gezicht op de „Nieuwe Zijdsvoorburgwal, naar het stadhuis gezien”, thans in een particuliere verzameling te Londen. Het is zeer wel de parel der tentoonstelling.

Merkwaardigerwijs liet Jan van der Heyden het schilderen der figuren aan anderen over, o.a. aan Adriaan van de Velde. Hij zelf was echter een bekwaam teekenaar van personen in actie, zooals zijn schetsen getuigen.

De Heer Dr. van Regteren Altena schrijft in den Catalogus: „In het feit, dat zulke 17e eeuwse architectuur-visioenen ons, nuchtere twintigste eeuwers, ligt zeker een van de overtuigendste bewijzen van de grootheid van den schilder Jan van der Heyden, constructeur in alles, maar kunstenaar in alles tevens. Geen inventeur heeft zooals hij, zijn werkstukken kunnen bekend maken met geïllustreerde geschriften, waarvan de smetteloze gaafheid de beste spiegel van zijn degelijken aard en rustig gemoed genoemd zou kunnen worden. Noch als werktuigkundige alleen, noch slechts als schilder zou Jan van der Heyden geweest zijn, wie Jan van der Heyden was.” We raden nuchtere twintigste eeuwers, die geboeid willen zijn, ten zeerste aan deze mooie tentoonstelling te bezichtigen. Ze sluit 12 April.

J. P. M.

152

PORTRETBUSTE IN BRONS VAN DEN HEER A. VAN SCHENDEL J.,
DOOR BEELDHOUWER JOH. G. WERTHEIM

AFBEELDINGEN VAN BEELDHOUWWERK.

Op geregelde tijden zullen in ons blad afbeeldingen worden opgenomen van beeldhouwwerken. In dit nummer treft men een viertal werken aan.

WAT AL NIET AAN DE REDACTIE VAN HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA WORDT TOEGEZONDEN.

Wij ontvingen van het Departement van Landbouw en Visserij, No. 183, Nederlandsche Zuivelcentrale, afdeling Zuivelsteun, het volgende stukje van den Persdienst van het Zuivelbureau 's-Gravenhage, ter opname.

HET GEHEIM VAN DE BOUWERS.

Een van Van Lenneps korte historische verhalen, welke hij onder den verzamelaar „Onze Voorouders” liet verschijnen, beschrijft den bouw van de Mariakerk te Utrecht, welke tegen het eind der elfde eeuw plaats vond, en waarin een zekere Plebo van Dokkum, de „Friesche Bouwmeester” een belangrijk aandeel had. Oorspronkelijk, zoo vertelt de auteur, kon het werk geen voortgang vinden, omdat de fundamenten steeds weer verzakten, doordat de bodem een wel bevatte, die niet te dichten was. Alles werd beproefd, steeds meer zand, puin en takkenbossen werden in den kuil gestort, doch men slaagde er niet in een voldoende vaste basis voor de op te trekken gewelven te vormen. Wellicht zou men naar een andere plaats hebben omgezien, indien niet de reeds genoemde Friesche bouwmeester had aangeboden de opening te dichten. De wijze waarop wilde hij echter niet bekend maken; het geheim daarvan behoorde, zoo zeide hij, aan de broederschap der Kuldeërs, in de Engelsche stad York gevestigd, die alom bekend

154

waren om hun bouwkunst. Over hun werkwijze moest ieder het diepste stilzwijgen bewaren; de zinspreuk der orde luidde dan ook: In zwijgen en vertrouwen is onze kracht gelegen (in silentio et spe fortitudo nostra). Hoe de Utrechtsche bisschop er niettemin in slaagde dit geheim te bemachtigen en den bouw zijner kerk voortgang te doen vinden, kan hier verder buiten beschouwing blijven; wie er belang in stelt kan het verhaal bij Van Lennep vinden. In den tegenwoordigen tijd zijn onze bouwmeesters veelal niet meer zoo geheimzinnig als hun Friesche voorzaat, en het onder hun leiding werkende personeel is het evenmin. De Nederlandsche bouwvakarbeiders, die ons paviljoen op de tentoonstelling te Parijs optrokken, hebben tenminste niet verzwegen, waaruit de stimulans van hun arbeid bestaat, al zijn zij er in het begin eenigszins om bespot. Aanvankelijk te vermaak van hun Fransche kameraden — aldus een courantenbericht — dronken zij bij hun werk melk. En het resultaat? Na korten tijd zelden de Franschen: „Die Hollanders gaan het behang al plakken, terwijl wij nog niet eens de muren opgetrokken hebben”. Geen wonder, dat men de eenvoudige waarheid, dat melk sterkt, steeds meer gaat beseffen.

LIGGENDE VROUWENFIGUUR IN BRONS. (0.60 M LENGTE)

BEELDHOUWER JOHAN POLET

155

PORTRET VAN DEN SCHILDER HORDIJK, TERRA COTTA
BEELDHOUWER H. M. WEZELAAR

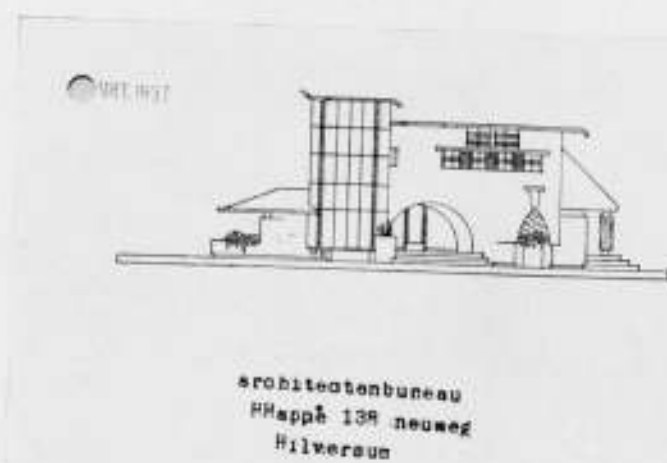

PORTRET VAN MEVROUW H. W., BRONS

ZOO ZIJN ONZE MANIEREN.

Tot goed begrip van deze zaak diene, dat onderstaande afbeeldingen de voor- en achterzijde van een briefkaart zijn, links de adreskant, rechts de schrijfkant.
Op den schrijfkant ziet men de afbeelding van een villa, erop gedrukt. De architect heeft deze afbeelding, voorzien van zijn naam en zijn adres, als een circulaire rondgestuurd.

Op den adreskant staat een prijs van f 8.000,— hoogstwaarschijnlijk bedoeld als de prijs voor een dergelijk riant villaatje.
Het eenige wat de Redactie graag zou willen weten is, of in dezen prijs ook de kosten van de centrale verwarming begrepen zijn.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. S. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR, SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 15
10 APRIL 1937

PROF. DR. F. W. HUDIG †

Met diepen weemoed herdenken wij hier Prof. Dr. F. W. Hudig, die sedert 25 April 1935 den belangrijken vertrouwenspost van Voorzitter van het College van Advies inzake de keuze van een Architect bekleedde.

Het is een stille post, dit Voorzitterschap. Hij, die de functie vervult, komt in geen der drie Vereenigingen, die het College hebben ingesteld, voor het voetlicht, zijn werkzaamheid staat buiten de openbaarheid en waardeering ervoor kan slechts rijzen in den engen kring van het College zelf.

Het is een werkzaamheid waarvan de vrucht gezien moet worden niet in het bereikte resultaat als zoodanig, maar in het besef naar eer en geweten het beste gedaan te hebben, wat menselijkerwijs mogelijk is.

Want zoo ergens, dan geldt het zeker voor het College van Advies, dat uitverkorenen moet kiezen uit gelijkerechtigden, dat het zijn taak naar eer en geweten vervult.

Prof. Hudig heeft dezen hoofdeisch steeds streng laten gelden. Met groote nauwkeurigheid bestudeerde hij de beteekenis van de opdracht en de bedoeling van den opdrachtgever en bij het uiteindelijk bepalen van de voordracht wist hij met tactvol overleg de „opdracht”, die bij de discussie wel eens dreigt te gaan zweven, scherp en vast in het centrum van de overwegingen te plaatsen.

Hij kon dan ook rustig het gevoel hebben, dat de opgemaakte voordracht zoo dicht mogelijk benaderde, wat met betrekking

tot de opdracht het College als het beste beschouwde. En dank zij zijn leiding kon het College zijnerzijds den druk van het nooit geheel bevredigende gevoel over een uitgebrachte voordracht lichter voelen in het besef, dat de Voorzitter menselijkerwijs het beste had bereikt.

De bescheiden belooning, die Prof. Hudig zich dacht voor zijn arbeid aan het College van Advies, — hij zei het in antwoord op de installatie-rede — was het meer dan anders wellicht mogelijk geweest zou zijn, in kennis komen met het werk van de hedendaagsche architecten, ten einde dit te kunnen zien tegen den achtergrond van de historische bouwkunst, die zijn groote liefde en bewondering had.

Helaas heeft het ondoorgrondelijke lot hem niet den tijd gegeven deze belooning rijkelijk te ontvangen.

Na een korte ongesteldheid is Prof. Hudig op Woensdag 31 Maart jl. gestorven. Hij werd jl. Zaterdag te Bloemendaal ter aarde besteld, onder een groote deelnemende belangstelling, die naast den man van wetenschap en den kunstvriend, den innemenden eenvoudigen mensch gold.

De Voorzitter van den B.N.A., de Heer H. van der Kloot Meijburg, vertegenwoordigende op de begrafenis de architecten.

Het College van Advies en de Vereenigingen, die dit hebben opgericht, zullen de nagedachtenis van Prof. Hudig blijvend eeren in grooten eerbied en dankbaarheid voor zijn hooggedragen Voorzitterschap.

DE MANNEN VAN DE PEN EN DE MANNEN VAN DE TEEKENTAFEL.

De Theorie der Architectuur van Leon Battista Alberti tot Le Corbusier.

DOOR ARNOLDUS NOACH.

IV.

DE NEDERLANDEN PRO EN CONTRA ITALIË

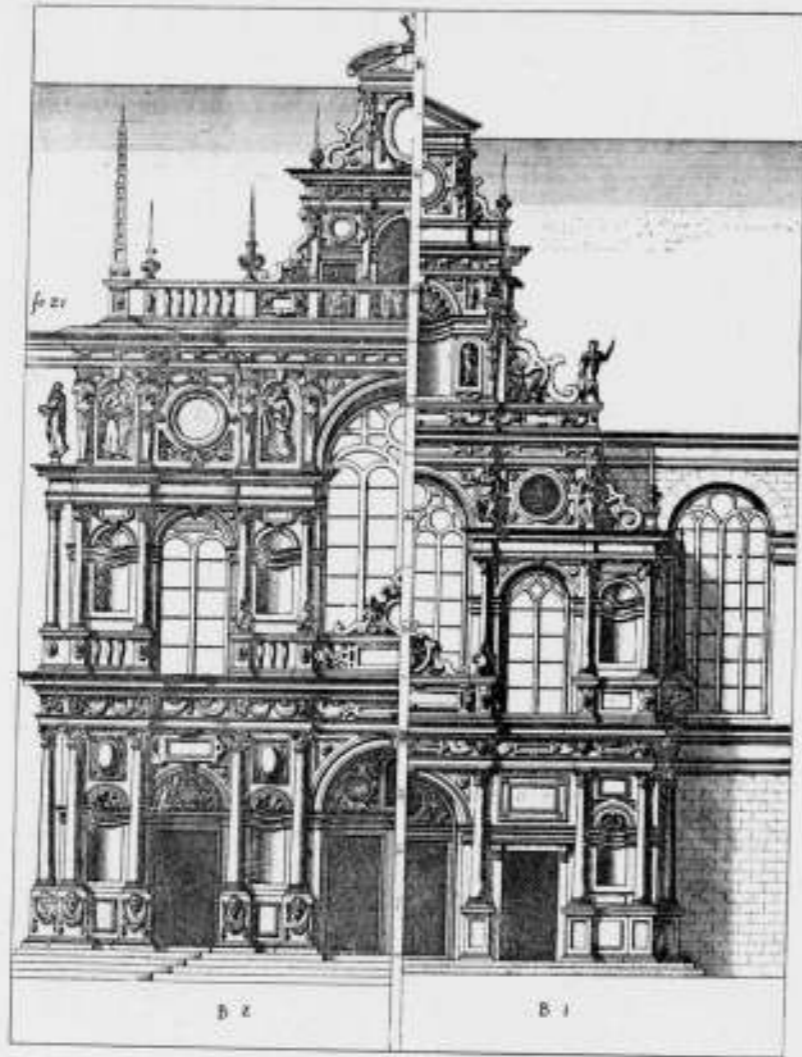
Vitruvius den experten excellenten Architect, heeft Rome versierd en Griekenland is vol synder werken. Jacobus Androvetus 't syne oock, wijt veel perfect, gheeft Elck in distancie soo men wel aanmercken.
Sebastiano Serlio, der voornaemster Vitruvius clercken, Een, daer hem Pieter Cock van Aelst toe refereert. Hun sciencien blijktt aen d'Edificien, 't sy Palleyen oft Kercken, Dwelck hem al meest met Vitruvius confirmeert.
't is een excellente Conste, dwelck synen meester laudeert.

In het algemeen zien we een architect liever bouwen dan dichten. Het resultaat van het eerste bevredigt het artistieke gevoel gewoonlijk meer dan een lyrische ontboezeming.

Anders staat de zaak, wanneer een kunsthistoricus op speurt, in zulk een gedicht behalve een mislukte poging tot poëzie iets kan vinden ter laving van zijn ziel, die immers smacht naar het verleden der kunst.

Een dergelijke bevrediging mochten wij ondervinden bij het lezen van het gedicht, waarmee dit artikel begint. Het werd in

de zestiger jaren van de 16de eeuw gemaakt door den architectuur-theoreticus Jan Vredeman de Vries, die er zijn „Architectuur”, een compendium van zuilorden en ornamenten, mee opende. In negen regels is hier een stukje bouwkunstgeschiedenis samengevat van het tijdvak, waarin de Renaissance haar intrede in de Nederlanden deed. Vitruvius vervult er de rol van schutspatroon der Architectuur. Zijn naam wordt als een bezweringsformule vóór alle andere geplaatst. Hoe slecht de auteur hem kent, bewijst echter het feit,

JAN VREDEMAN DE VRIES: KERKPORTALEN

dat volgens deze bron „Griecken vol (is) synder wercken”. Vredeman de Vries is echter niet de eenige, die den oudsten theoreticus slechts uit de verte heeft bekeken: Vitruvius heeft voor de bouwmeesters van de 16de eeuw in Nederland de plaats gekregen van een der Klassieken, die men wel kent maar niet leest.

Jacques Androuet Ducerceau krijgt in dit lofdicht de eereplaats, onmiddellijk achter den ouden Romein. Over zijn beteekenis voor de ontwikkeling van de theorie hebben wij in het vorige artikel in deze reeks voldoende gesproken. Zijn theoretische werken in eigenlijken zin hebben een geringeren invloed uitgeoefend dan zijn voorbeeldenboeken, die hij voor het grootste deel naar eigen ontwerpen samenstelde. In de Nederlanden was hij vooral bekend door zijn „Bastiments de France”.

Serlio heet wonderlijk genoeg de voornaamste leerling van Vitruvius. Indien er echter één theoreticus zonden begaat tegen de orthodoxe leer, dan is het deze Noord-Italiaan; maar, doordat Serlio's kunst juist den Nederlanden der 16de eeuw het nauwst verwant was, kon hij als de schakel bij uitnemendheid tusschen het Gothische Noorden en het Klassieke Zuiden gelden. De ruige vormen van zuilen en ornamenten, de voorliefde voor het gebruik van rustiek werk, de vrije plattegronden, al deze kenmerken van Serlio's kunst konden in de lage landen eerder worden geadopteerd dan de geschaafde en beschaafde vormen, die in het oeuvre van Serlio's orthodoxere landgenooten te vinden waren.

Dat Serlio in één adem met Pieter Coecke van Aelst wordt genoemd, is niet bijzonder frappant. Immers, Pieter Coecke was de man geweest, die Serlio's werk in de Nederlanden had geïntroduceerd. Tien jaar duurde de uitgave: in

1539 publiceerde Coecke het vierde boek van Serlio's theorie, het deel, waarin de zuilorden zijn behandeld. Achtereenvolgens verschenen nu de overige deelen van deze vertaling: na het vierde boek het derde (Romeinsche Oudheden); vervolgens het eerste en het tweede, over meetkunde en perspectief; ten slotte het vijfde boek. De volledige uitgave in regelmatige volgorde had pas plaats in het jaar van Coecke's dood, in 1553.

De Serlio-vertaling werd een „best seller”. Schilders en bouwmeesters hadden reeds lang op een dergelijk boek gewacht. Hier werd nu eens een werk, waarin alle wijsheid van de bouwkunst der Renaissance was vervat, in duidelijke taal opgesteld voor hen, die geen Italiaansch en geen Latijn kenden. De volgorde, waarin de deelen verschenen, kenmerkt de behoefte aan kennis die de kunstenaars hadden: op de eerste plaats komt het boek van de zuilorden, vervolgens het deel over de antieke gebouwen zelf; tot slot de grondbeginselen van de bouwkunst. Het behoeft geen betoog, dat juist de zuilorden voor de architecten in de Nederlanden het moeilijke punt vormden. Om te komen tot zulk een klare ontleding van horizontale en verticale deelen, om een gebouw in een toestand van volkomen evenwicht te kunnen brengen, hiertoe was een langzame ontwikkeling noodig voor de kunstenaars, die nog midden in de traditie van de late Gothiek stonden. In nog sterkere mate dan wij reeds voor Frankrijk hebben aangetoond, geldt voor de Nederlanden de uitspraak, dat de Italiaansche vormen niet meer dan een omhulling waren. De vroege Renaissance heeft bij ons nimmer haar laat-Gothische afkomst kunnen verbergen; eerst in de 17de eeuw kan hier van een Klassiecit van den geestesprake zijn.

Voor dit ornamentale karakter van deze nieuwe kunst is het

JAN VREDEMAN DE VRIES: KASTELEN

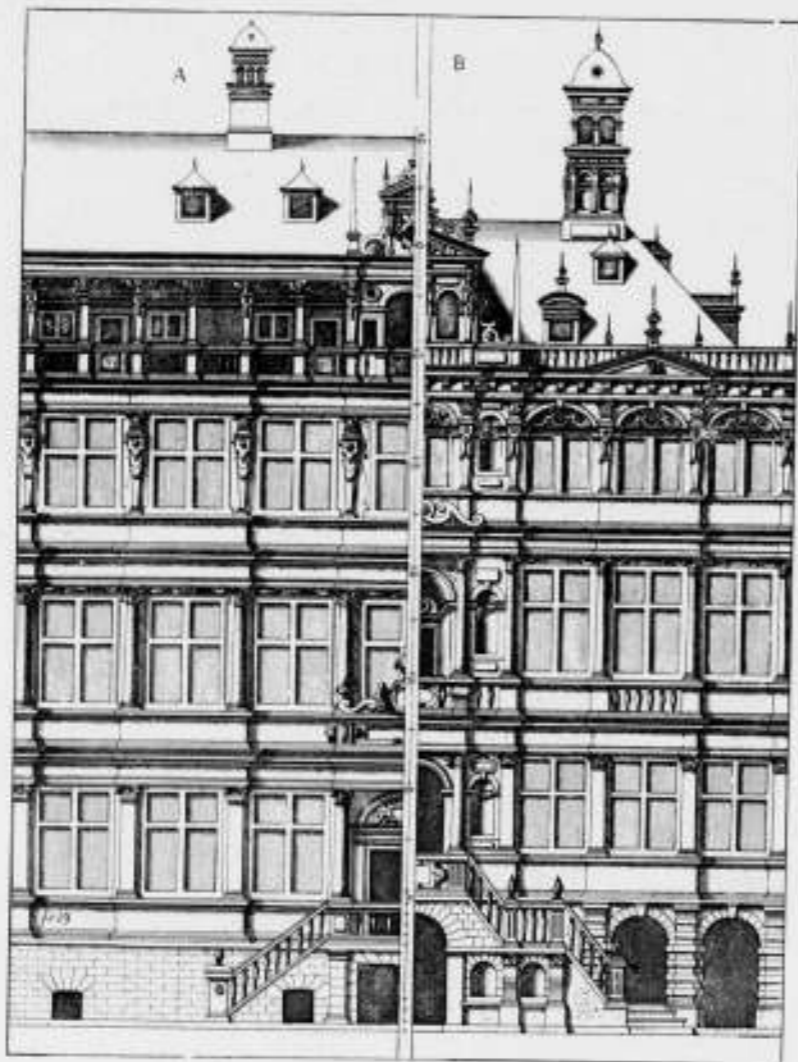
oeuvre van Pieter Coecke zelf tekenend. Immers, al heette hij architect, toch heeft hij nimmer iets ontworpen van wat men in onzen tijd architectuur noemt. Zijn roem als practisch kunstenaar dankte hij aan het meest onpractische dat men zich kan voorstellen: aan het ontwerpen van feestdecoraties. Bij den intocht van Karel V en Philips II in Antwerpen in het jaar 1549 ontwierp Pieter Coecke de eerepoorten, die over den weg van de „blijde inkomst” waren gespannen. Van hout en doek waren hier schijngebouwen opgericht, die met hun zware zuilen duurzamer materialen suggereerden. Wij kennen ze uit de afbeeldingen, die in hetzelfde jaar 1549 zijn uitgegeven.

Frappant is de tegenstelling tusschen den gedrukten en zelfs ietwat loggen hoofdvorm van deze poorten en hun rijke versiering. Ze zijn samengesteld uit een onderbouw van ruige, rustieke bewerking, (geheel in den geest van Serlio) en een bekroning, die daarentegen een geheel ander karakter heeft. De bizarre, overdadige ornamentiek van het rolwerk, de vormen, die doen denken aan een uitgesneden lap leer, waartusschen bloemslingers, maskers en menselijke figuren zijn ingeklemd, zijn hier op vaak wat al te gulle wijze toegepast.

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat de uitgave in prent van deze feestdecoraties bijna nog meer opgang heeft gemaakt dan Coecke's vertaling van Serlio. In onzen tijd is het helaas niet zoo goed mogelijk, een vorstelijken intocht tot de manifestatie van een nieuwe kunst te maken; Architectura's jongste prijsvraag toont aan, hoe sterk thans de eisch tot soberheid bij zulk een intocht is. In artistieke beteekenis vertoonen de bestversieringen der Renaissance echter meer overeenkomst met moderne tentoonstellingsgebouwen; immers, vaak wordt ook daarin verwezenlijkt, wat de „permanente bouw-

kunst” nog niet aan de practijk heeft kunnen (of willen) toevertouwen. Uit de internationale verzamelingen van goederenloosden en kermistinten te Parijs, Brussel en Chicago zal eens de langverbeide Nieuwe Kunst te voorschijn komen!!

Zoo werkt dit voorbeeldenboek van Pieter Coecke van Aelst bijna even sterk in op de ontwikkeling der architectuur als de „grootte theorie”. Hierin staat dit werk niet alleen. De geheele Nederlandsche theorie der bouwkunst is geen theorie in den eigenlijken zin; zij is een aaneenschakeling van voorbeelden, hoe anderen bouwen of zich voorstellen te bouwen. Het meeste leerden de Nederlanden (en de Nederlanden niet alleen) in dit opzicht van Jan Vredeman de Vries. De beteekenis van dezen meester voor de architectuur van geheel Noordwestelijk Europa is reeds zoo dikwijls en zoo grondig gereleveerd, dat het ons overbodig lijkt hem hier ten voeten uit te schilderen. Reeds door zijn afkomst was hij voorbestemd voor een „internationale carrière”. Als zoon van een Noordduitscher werd hij in 1539 te Leeuwarden geboren. Zijn opleiding kreeg hij te Antwerpen, waarschijnlijk voor een deel bij Pieter Coecke. Het terrein van zijn werkzaamheid lag niet zoozeer op het gebied van de practische bouwkunst, maar, evenals dat van zijn voorganger, in de decoratieve kunst. Alle bouwwerken van zijn hand, die nog bewaard zijn gebleven (heel vele zijn dat niet) getuigen van denzelfden geest: deze kunstenaar is bezeten door de ruimte. Eindeloze perspectieven vullen de vlakken, die hij versiert, of het wandtapijten zijn dan wel schilderijen; in alles brengt hij de architectuur. Men zie slechts het „Gezicht in een tuin”, dat in het Rijksmuseum hangt. Vredeman de Vries is vóór alles beroemd geworden door de versieringsmotieven, die hij aan het „rolwerk” ontleende. Bij dit artikel hebben wij echter de voorkeur gegeven aan afbeel-

JAN VREDEMAN DE VRIES: STADHUIZEN

dingen van enkele van zijn ontwerpen voor kasteelen en buitenhuizen. Commentaar is hierbij overbodig; de projecten spreken voor zichzelf, voor den kunstenaar die ze maakte en voor den tijd van hun ontstaan.

Vredeman stierf in 1607. Zijn leven vulde dus het grootste deel van de 16de eeuw; zijn invloed reikte echter nog veel verder. Tot diep in de 17de eeuw strekt het imperium van Vredeman's kunst zich uit. De gebouwen, die onder zijn invloed zijn ontworpen, vertoonen in groote trekken alle hetzelfde beeld: eenvoudige ruimtevormen, een gecompliceerde versiering. Zoo is er, ondanks het feit, dat deze kunst geheel aan de 16de eeuwse „veranderlustigheid” beantwoordt, toch een groote monotonie in te bespeuren; de ruimtekunst raakt in het gedrang bij de versieringskunst. Het is dan ook geen toeval, dat de kunstminnaars van het midden der vorige eeuw, die zoo slecht begrepen dat de ruimte het begin en het einde van de architectuur beteekent, Vredeman hemelhoog hebben verheven boven zijn tijdgenooten. Het is wonderlijk te bedenken, dat deze kunstenaar, die, waar hij kon, in vlakversieringen, de ruimte suggereerde, haar in de realiteit tot een stiefkind der bouwkunst maakte.

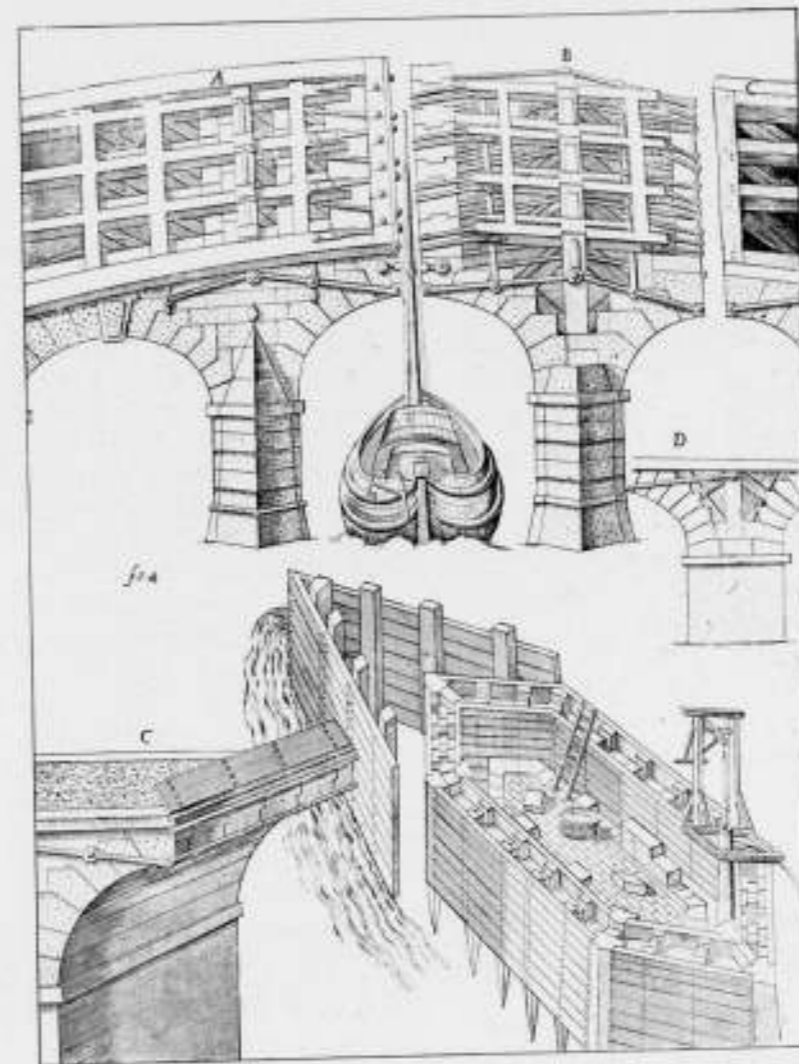
Alle publicaties van Vredeman de Vries en zijn leerlingen hebben dan ook hetzelfde karakter. Het zijn steeds opnieuw constructies en varianten van de obligatoire zuilorden en reeksen van ornamentprenten. In de voorwoorden paradeert telkens de opmerking, dat de werklieden zoo groote behoefte hebben aan goede leiding, aan een opleiding in den nieuwen geest. Een vakschool vormden deze boeken echter in het geheel niet; wel een leerboek, waarin de proportiestelsels tot enkele eenvoudige formules zijn teruggebracht. Pleit het voor de vak-kennis der Nederlandsche bouwmeesters (misschien is met

selaars een betere term), dat door Vredeman nimmer de klacht over hun onbekwaamheid wordt geuit, zooals men die bij Philibert Delorme zoo dikwijls tegenover de Fransche vaklieden hoort uiten? Wij zijn chauvinistisch genoeg om dit aan te nemen. De talrijke overblijfselen van de Nederlandsche bouwkunst uit de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw getuigen trouwens van hun grandiooze beheersching van het handwerk.

Het theoretische werk van Vredeman en zijn school hier hoofdstuk voor hoofdstuk te bespreken, lijkt ons overbodig. Genoeg zij, dat wij hier het aantal der publicaties noemen, die weliswaar niet talrijker zijn dan vijf, maar zeer veel herdrukken hebben beleefd. Het oudste van zijn „Zuilenboeken” werd in 1578 uitgegeven; de laatste herdruk dateert van 1662. Vredeman's zoon Paul en zijn leerling, de plaatsnijder Hendrik Hondius onderscheidden zich door individueele beschouwingen niet van hun meester; hún werk is niet meer dan een navolging. Zoo leidde Vredeman's leer tot een, ondanks groote variabiliteit, toch verstarde kunstvorm.

Tegen 1630 wordt tegen deze verstarring voor het eerst een stem verheven, nadat de praktische bouwkunst, wat Noord-Nederland betreft, reeds lang onder figuren als Hendrick de Keyser een geheel nieuwe richting had ingeslagen. Hiervan getuigt trouwens het lang na De Keyser's dood gepubliceerde voorbeeldenboek, de „Architectura Moderna”, waarin het geheele oeuvre van dezen meester in beeld was gebracht. De theorie kwam in Nederland echter achter de praktische bouwkunst aan.

De kunstenaar, die zijn stem tegen Vredeman's richting verheef, was geen architect, maar een schilder: Jacques de Ville (1589-1665), wiens werken alle verloren zijn gegaan.

JAN VREDEMAN DE VRIES: BRUGGENBOUW

De Ville gaf in 1628 een pamflet in het licht, waarin hij zijn grieven tegen de architectenopleiding van zijn tijd lucht. In den vorm van een samenspraak tusschen een schilder-architect en een timmerman is deze critiek vervat. Als derde persoon fungeert een minder bekwaam schilder. De laatste zegt, dat hij zich in zijn tijd best thuis voelt; op geen vak-kennis wordt gelet (N.B. wij zijn hier midden in de glansperiode van onze schilderkunst!); er ontspint zich een ellenlang gesprek, waarvan de voornaamste punten nog eens in een nawoord worden samengevat. De schrijver zegt hier, dat hij als autodidact geen enkel houvast aan Vredeman's werken heeft gehad, dat het eerste goede en voor Hollanders begrijpelijke theorieboek nog geschreven moet worden en, vooral, dat wat er in zijn tijd te Amsterdam wordt gebouwd, niet alleen leelijk, maar ook verachtelijk is. Zoo spreekt een kunstenaar uit de jaren na het sterven van Hendrick de Keyser en vóór de opkomst van de periode, die men als Nederlandsch Klassicisme betitelt, de groote tijd van Jacob van Campen en zijn school. Een Hollandsche theoreticus in den geest van De Ville's woorden is er nooit opgestaan; onze voorouders hebben zich moeten behelpen met vertalingen van de groote Italianen, met Androuet Ducerceau, maar vooral met de groote voorbeeldenboeken van Philip Vingboons en Pieter Post. Het is opmerkelijk, dat Rubens' prentwerk over de Paleizen van Genua in het Noorden geen opgang heeft gemaakt, evenmin als Francart's theoretisch werk, die beide in de Zuidelijke Nederlanden in sterke mate de architectuur hebben beïnvloed. De bouwkunst van het Noorden ging geheel andere wegen uit; zij hield zich aan de Klassieke leer, zij bande hoe langer hoe meer elke beweging, elke antiklassiek gebogen lijn uit.

Als het keerpunt in de Nederlandsche bouwkunst van de 17de eeuw kan men het contact tusschen Van Campen en Huygens beschouwen; de aanraking tusschen deze twee figuren bracht den eerste de groote opdrachten voor het Hof der Oranjes; zij gaf den laatstgenoemde gelegenheid om zijn invloed op de architectuur te doen gelden. Huygens vertaalde Vitruvius; met van Campen tezamen bewerkte hij Palladio's theoretisch werk. Deze Palladio-vertaling heeft de legende van het Nederlandsche „Palladianisme” in de wereld gebracht. Het staat echter vast, dat de Italiaan nimmer zoo groten invloed in de Nederlanden heeft uitgeoefend, als wel eens is (en wordt) beweerd. Wij hebben er vroeger reeds op gewezen, dat het Nederlandsche Klassicisme, indien het onder directen Italiaanschen invloed heeft gestaan, nooit aan Palladio's ideaal van stoere kracht heeft beantwoord, maar veeleer aan de klare, misschien ietwat starre en stroeve leer van Scamozzi.

Een van de onder de Hollandsche architecten meest bekende werken was dan ook de vertaling van Scamozzi's theoretisch werk, die in 1640 onder den titel „Grondtregulen der Bouwkunst” te Amsterdam werd uitgegeven. Een vergelijking tusschen hetgeen hierin wordt gezegd en hetgeen in de practijk wordt gebouwd, is voldoende om den groten invloed van dit boek aan te toonen. Het Paleis op den Dam is immers een in steen verwezenlijkt theorieboek! Zelden heeft de architectuur in Europa zoozeer de „graue Theorie” in de practijk verwezenlijkt als de Nederlanders uit de eerste helft van de 17de eeuw. Hoe paradoxaal het ook klinkt, daardoor juist is de afwezigheid van een geschreven theorie te verklaren; want de bouwmeesters vonden den ijzeren dwang in zich zelf.

Zoo mager is de oogst in Nederland. Wij hebben enkele werken buiten beschouwing gelaten, daar deze slechts aanleiding zouden geven tot een herhaling van hetgeen wij hierboven reeds hebben gezegd; zoo bij voorbeeld de Vignola-uitgaven die sinds het jaar 1617 telkens worden herdrukt. Zij betekenden niet meer dan andere zuilenboeken, waarvan wij o.a. de publicaties van den plaatsnijder Claes Jansz. Visscher noemen, die werkte naar het Duitsche voorbeeld van den Mainzer bouwmeester Hans Blum.

Een bijzondere plaats nemen echter de leerboeken voor den werkmans in. Het is daarbij opmerkelijk, dat zij niet worden geschreven door kunstenaars „van reputatie”, maar door vaklieden, die het handwerk nooit geheel hebben losgelaten. Als voorbeeld noemen wij het werkje van den architect-uitgever Justus Danckertsz., de „Architectura Civilis, vertoonende verscheidene Cappelen en eenige Wenteltrappen”, een voor den timmerman misschien nuttiger boek dan alle theorieën bij elkaar. Danckertsz., lid van een boekhandelaarsfamilie, die zich in het bijzonder op het uitgeven van architectuurhandboeken toelagde, zet hierin door middel van gegraveerde voorbeelden de constructie van daken en trappen uiteen, die voor de Nederlandsche bouwkunst van vroeger en van thans wel het moeilijkste deel vormen. Voor zulk een werk geldt echter hetzelfde, wat wij vroeger reeds bij andere gelegenheden opmerkten: de kennis van de constructie der 17de eeuwse gebouwen, zooals die tot in onzen tijd bewaard zijn gebleven, is te gering, dan dat men voldoende materiaal ter vergelijking met het theoretische werk zou bezitten. Een kunsthistoricus kan van Danckertsz. boek dus niet veel vertellen.

Deze opmerking behoeven wij niet te maken naar aanleiding van het laatste werk, dat wij in dit artikel bespreken: Simon Bosboom's „Kort onderwijs van de vijf Colommen”. Hier is nu eens een boek, dat ondanks zijn kleinen omvang en zeer beknopte inhoud (of misschien juist daardoor) een ontzaglijk grooten invloed heeft uitgeoefend. Zoolang Antieke zuilvormen het ideaal van elken Nederlandschen architect

vormden, is dit werkje bestudeerd. De eerste druk dateert van 1657; de laatste uit het jaar ... 1816. Het vormt een uitwissel van Scamozzi, veranderd naar den smaak van den tijd. Simon Bosboom was een van de werklieden, die in het van Daniël Stalpaert het Stadhuis aan den Dam binnengebracht. Evenmin als zijn meester viel hij door de groote bescheidenheid op. Bosboom, wiens aandeel in het te werk nog steeds niet is vastgesteld, genoot in zijn tijd de reputatie van een bijzonder kundig metselaar; zijn werk is de stedelijke overheid hoog gehonoreerd. Niet alleen als tisch beoefenaar van het vak was hij echter beroemd, doch ook als vormverder van een school; zeven van zijn leerlingen zijn met name bekend, al zijn van deze architecten evenmin werken aan te wijzen als van hun meester.

Een groote persoonlijkheid kan Bosboom niet geweest zijn; in zijn „Kort Onderwijs” vindt men geen ruimte- of versieringsvormen, waarin het voorbeeld van het Stadhuis, van Vingboon's werken of zelfs van Hendrick de Keyser's latere scheppingen niet te herkennen is. Het was echter niet zijn bedoeling iets nieuws te scheppen; integendeel, Bosboom wilde datgene vastleggen, wat in zijn tijd als schoon en klassiek gold. Hij wilde den „minderen goden” der architectuur gelegenheid geven, zich die vormen eigen te maken. Dat hij hierin is geslaagd, is niet te betwijfelen; de populariteit van zijn boekje, waarin de leerling alles kon vinden, wat van zijn gading was, bewijst dit. Tot de kleinste nuttige details toe vinden wij in dit boekje afgebeeld. Zelfs de constructie van Amsterdamsche brugleuningen en grachtenpaaltjes is er in aangegeven!

Simon Bosboom kende zijn waarde maar al te goed. Genoeg zijn deze regels, waarmee hij zijn tegenstanders afmaakt:

„Tot al mijn Nijdige en Vuylspreekende Lasteraars,
„Kom Schenders, die U macht weleer ontging van onder,
„Met ysselijk geschreeuw of rasen van den Donder,
„Beschouwd hier vrij mijn werk, 't is voor U niet beschaamd,
„Want Schenders blijven gewoonlijk soo befaamd.”

Maar tegenwoordig zeggen we het toch een beetje anders!

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL, No. 2194 (4.2.'37).

Voor de scholen-prijsvraag, door het dagblad „News Chronicle” uitgeschreven, zijn niet minder dan 230 ontwerpen ingezonden!

Interessante muziektent te Whitehaven door J. A. Dempster. (Zie afb.).

IDEM, No. 2195 (11.2.'37).

Hernieuwd enthousiasme over de prijsvraag van de krant, Het Engelsche paviljoen voor de Parijche tentoonstelling met plattegronden en goede foto's van de maquette. Het wordt heel wat beter dan Brussel. Oliver Hill is de architect.

IDEM, No. 2196 (18.2.'37).

Op de frontpagina een perspectief van een nieuw kantoorgebouw te Racine, Wisconsin, ontwerper Frank Lloyd Wright. Lubetkin en Tecton vertoonen twee nieuwe bungalows te Whipsnade van moderne vormgeving en op elkaar gelijkende niet-conventionele plattegronden.

De gegevens over winkels worden nog steeds voortgezet (mooie schoenwinkel van Mallet Stevens).

IDEM, No. 2197 (25.2.'37).

Weinig belangrijks.

IDEM, No. 2198 (4.3.'37).

Dit nummer vermeldt het feit, dat Serge Chermayeff een huis voor zichzelf had willen bouwen, dat door de bevoegde schoonheidsrechtters is afgekeurd. In hooger beroep heeft de Minister of Health het plan goedgekeurd (foto van het model in No. 2196).

Uitvoerig artikel over sanitair, een historisch overzicht over bad- en w.c.-toestanden vanaf Tel el Amarna.

IDEM, No. 2199 (11.3.'37).

Guildhall Civic Centre, naar onzen smaak niet navolgenswaard. Burnet, Tait and Lorne geven een goed kantoorgebouw voor de Engelsche IJzer- en Staal Federatie. Wallis, Gilbert and Partners geven een omvangrijk tankstation met 22 pompen te Brentford.

THE ARCHITECTURAL ASSOCIATION JOURNAL (A.A. Journal), Febr. 1937.

De architect Hope Bagenal spreekt over de wijsbegeerte van het modernisme. Foto's en nadere gegevens over de John Keble kerk te Mill Hill, architect D. F. Martin-Smith. Het ontwerp heeft goede architectonische kwaliteiten.

IDEM, Maart 1937.

Gegevens over de nieuwe gebouwen voor de Londense Universiteit.

JOURNAL ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS (R.I.B.A.), No. 5 (9.1.'37).

Geeft enige besprekingen over de verhouding tusschen moderne kunst en architectuur, door L. Moholy-Nagy, N. Gabo, Eileen Holding en Herbert Read.

IDEM, No. 6 (23.1.'37).

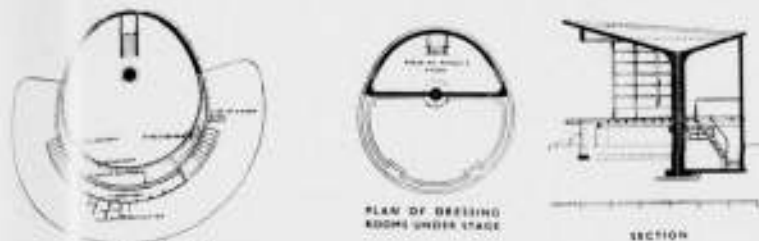
Biedt een gedocumenteerd artikel door L. W. Burridge over gewapend metselwerk, met formules voor de berekening en cijfervoorbeelden.

IDEM, No. 7 (6.2.'37).

Werk van studenten voor verschillende prijsvragen, met afbeeldingen. John Keble kerk te Mill Hill, Middlesex, architect D. F. Martin-Smith.

IDEM, No. 8 (20.2.'37).

Bevat een uitvoerige studie over Sir Christopher Wren van de hand van John Summerson.

PLATTEGROND EN DOORSNEDE MUZIKTENT TE WHITEHAVEN

IDEM, No. 9 (6.3.'37).

Afbeeldingen bij een beschrijving van de luchthavens- en luchtlijnen-tentoonstelling, o.a. Keulen (Prof. Mehrrens, 1935).

IDEM, No. 10 (20.3.'37).

Geeft interessante voorbeelden van ingediende en door de Schoonheidscommissie herziene bouwplannen. (Advisory Panels System). Prachtig voorbeeld van een „slum clearance tenement scheme”, Kensal House, Ladbroke Grove, Kensington.

Afb. geven de 2 typen van flatwoningen weer. Elke woning heeft een afzonderlijke werkkeuken, balkon, en open ruimte voor het drogen van kleeren (drying balcony). Alle slaapvertrekken liggen op het oosten en de woonvertrekken op het westen. Onder aan de trap ruimte voor berging van rijwielen en kinderwagens. Tusschen straatniveau en deze berging zijn geen treden.

De perspectief geeft het geheele complex te zien. De hoofdweg is aan de voorzijde met den hoofdingang onder de betonlifel in het midden. Er is een tweede ingang rechts. 't Rechtere blok bevat eenige kleine winkels. De voorbereidende school is in halfcirkelvorm achter de woningen gelegen.

H. G. J. S.

RASSEGNA DI ARCHITETTURA, Nov. 1936.

Koloniale architectuur in Libië. Niet opwekkend. Familiegraven op de monumentale begraafplaats te Milaan.

IDEM, Dec. 1936.

Padvindersgebouw te Milaan, architect M. Ceregini. (Zie afb.).

IDEM, Jan. 1937.

Groote huizenblokken, Milaan en Campobasso, maar niet mooi.

L'ARCHITETTURA ITALIANA, Dec. 1936.

Geeft vele afbeeldingen van den uitslag van de prijsvraag voor een gebouw voor het provinciaal bestuur van Torino.

Aardig koloniaal architectuur-project van arch. Melli te Taorga (Misurata).

IDEM, Febr. 1937.

Geen nieuwe gezichtspunten.

H. G. J. S.

MODERNE BAUFORMEN, Februari 1937.

Het artikel over „Gartenplanung und Bepflanzung” wordt vervolgd. Uitvoerig wordt thans de bebouwing van hellende terreinen besproken. De verschillen tusschen „Hangbebauung” naar het Noorden, Zuiden, Westen en Oosten worden uitgewerkt. Voorts lezen wij een en ander over het nabuurschap van boomen en struiken.

Drie woonhuizen van Hans Eitel, waarvan wij er één reeds hebben afgebeeld op blz. 127 van No. 11. Verder werk van Walter Furthmann te Düsseldorf.

IDEM, Maart 1937.

Na een overzicht van het Duitsche Jeugherbergwerk, een beschrijving van het „Haus der Jugend” te Tübingen. Ontwerp Ernst Breitung en Hans Bruhn. Verder woonhuizen in Hamburg. „Man vermutet richtig, dass diese Wohnhäuser auf teurem Baugrund stehen”. Wat architectuur toch niet allemaal kan uitdrukken. De architecten Erich Elingius und Gottfried Schramm. Ten slotte interieurs en gekleurde afbeeldingen van „Meisterräume”. Allemaal teere kleurtjes.

IDEM, April 1937.

Prof. Bestelmeyer heeft aan het „Deutsche Museum” te München een Conceptorial en een Bibliothek geheid.

Verder het in den a.s. zomer te openen Haus der Deutschen Kunst van Ludwig Troost, die gestorven is, of, zooals wij hier lezen, „verwigt”. Het is gebouwd in klassieke trant. Of het erg stijlvol is? De architect Carl Hermann laat woonhuizen in Hamburg zien en zijn collega Denis Boniver woonhuizen te Stuttgart. Ludwig Bosch heeft te Fürth in een ruimte van 25 x 15 m in een kantoorgebouw twee afzonderlijke kamers en een groote vestibule met bergkasten ingericht. Een aardig geval. Ten slotte zien we een bibliotheek, een collegezaal en een werkplaats in het Kaiser-Wilhelm-Institut voor Metaalonderzoek te Stuttgart. Arch. G. Wilhelm.

MUZIKTENT TE WHITEHAVEN ARCH. J. A. DEMPSTER (UIT THE ARCHITECTS' JOURNAL)

PADVINDERSGEBOUW TE MILAAN ARCH. M. CEREGINI (UIT RASSEGNA DI ARCHITETTURA)

PADVINDERSGEBOUW TE MILAAN ARCH. M. CEREGINI (UIT RASSEGNA DI ARCHITETTURA)

JONGEN MET VOGEL (BETON) HILDO KROP BEELDHOUWER

ARCHITECTEN EN TEEKENAARS NAAR ZWEDEN.

Op verzoek van het Ministerie van O. K. en W. plaatsen wij het volgende. In de Nederlandsche pers is een bericht voorgekomen, volgens hetwelk in Zweden op het oogenblik gebrek zou bestaan aan architecten en bouwkundige teekenaars. Blijkens ter zake door den consul-generaal der Nederlanden te Stockholm bij „Kungl Social Styrelsen" aldaar ingewonnen inlichtingen zou bovenbedoeld bericht inderdaad waarheid bevatten. Het is dan ook, gelijk de consul-generaal van „Social Styrelsen" vernam, af en toe voorgekomen, dat Zweedsche werkgevers werkvergunning voor buitenlandse architecten hebben aangevraagd en dat deze voor korten tijd zijn toegestaan. „Social Styrelsen" acht zich in den regel niet bevoegd arbeidsvergunning aan vreemdelingen te verleenen, voordat de Zweedsche werkgever de aanvraag om deze vergunning heeft ondertekend. De gang van zaken is daar-

om gewoonlijk, dat een Zweedsche werkgever contact zoekt met een bepaalden buitenlander, waarna deze een aanvraag om werkvergunning onder overlegging van een schriftelijke aanbeveling van den betrokken werkgever inzendt. De vreemdelingen worden met nadruk ervoor gewaarschuwd te vertrekken naar Zweden, zoolang de vergunning niet is verleend, aangezien zulks op de beslissing een ongunstigen invloed zou kunnen hebben. Nederlandsche architecten en teekenaars, die ondanks den onzekerden duur van een eventuele plaatsing willen trachten werk te krijgen in Zweden, kunnen zich daartoe wenden tot Svenska Arkitekters Riksbund, Kungsgatan 32, Stockholm; Svenska Arkitekt Foreningen, Brunkebergstorg 10, Stockholm en Stockholms Byggnads Tareforening, Lastmake Aregatan 7, Stockholm.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 17 APRIL 1937

NR 16

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

KARELSBRUG TE PRAAG

INDRUKKEN UIT TSJECHOSLOWAKIJE

DOOR Ir. H. G. J. SCHELLING.

Wie in 1925 de internationale tentoonstelling van decoratieve kunst te Parijs bezocht heeft, zal zich daarvan het door Prof. Josef Gocar ontworpen paviljoen herinneren, van buiten zwaar, en onnoodig fel rood gekleurd, van binnen vol fraaie kunstvoorwerpen. Het is de uiting van een jong volk, dat op overduidelijke wijze te kennen geeft, dat het er is, en trotsch is op zijn onafhankelijkheid.

Brussel, 1935, laat weer goede kanten zien van Tsjechischen kunstzin: glas en grafisch werk o.a., in een paviljoen van de hand van architect M. Heyman, dat met dat van Zwitserland, tot de allerbeste van de tentoonstelling behoorde. Prachtig de ontvangstruimte, afgesloten door een traliewerk van blauwe glazen staven, die tegelijk architectuur zijn en tentoonstellen wat het land voortbrengt.

En zoo zal Parijs in dit jaar zeker weer een belangrijk paviljoen van de Tsjechische Republiek laten zien, werk van architect J. Kreycar, in samenwerking met Z. Kejr, interessant resultaat van een besloten prijsvraag.

Tsjechoslowakije bestaat uit een viertal provincies, die in totaal voor 15 miljoen menschen bewoond worden. Bohemen en Moravie in het westen zijn sterk geïndustrialiseerd en hebben een

beteekenis als centrum van landbouw. Het oosten heeft een meer primitieve bevolking.

In 1918 als onafhankelijke natie erkend, is de Tsjechische Republiek vooral door den eminenten president Masaryk tot grooten bloei gebracht.

De prachtige hoofdstad Praag vertoont op den Hradschin de oudste romaansche architectonische overblijfselen. Er zijn bouwwerken van den allereersten rang, de groote Kathedraal van St. Vitus, de torens op de beroemde Karelsbrug, de Tyn-Kerk, een onafzienbare rij. Gothiek uit de 14de, Barok uit de 18de eeuw, hebben prachtige monumenten in de stad Praag doen ontstaan.

De moderne bouwkunst is begonnen met het werk van de architecten Jan Kotera en Plecnik, beiden leerling van Otto Wagner. Thans is er een groote groep moderne architecten werkzaam.

Van den lagen oever van de Moldau af is het silhouet van het Hradcany Paleis, een als een Acropolis bebouwd heuvel vol merkwuurige gebouwen, waar de Kathedraal met haar prachtige omtrek boven uit komt, een van de onvergetelijkste indrukken die Praag oplevert. En omgekeerd, staande op dien heuvel, overziet men geheel Praag met al zijn prachtige bouw-

OUDE STAD PLEIN MET LINKS HET PALEIS KINSKY EN OP DEN ACHTERGROND DE TEYNKERK. OP HET PLEIN HET HUS-MONUMENT (1915)

KERK OP HET KRALE JIRIHO-PLEIN.

ARCHITECT PLEČNÍČ

GEBOUW VOOR DE PENSIOENEN
166

ARCHITECTEN HAVLICEK EN HONZÍK

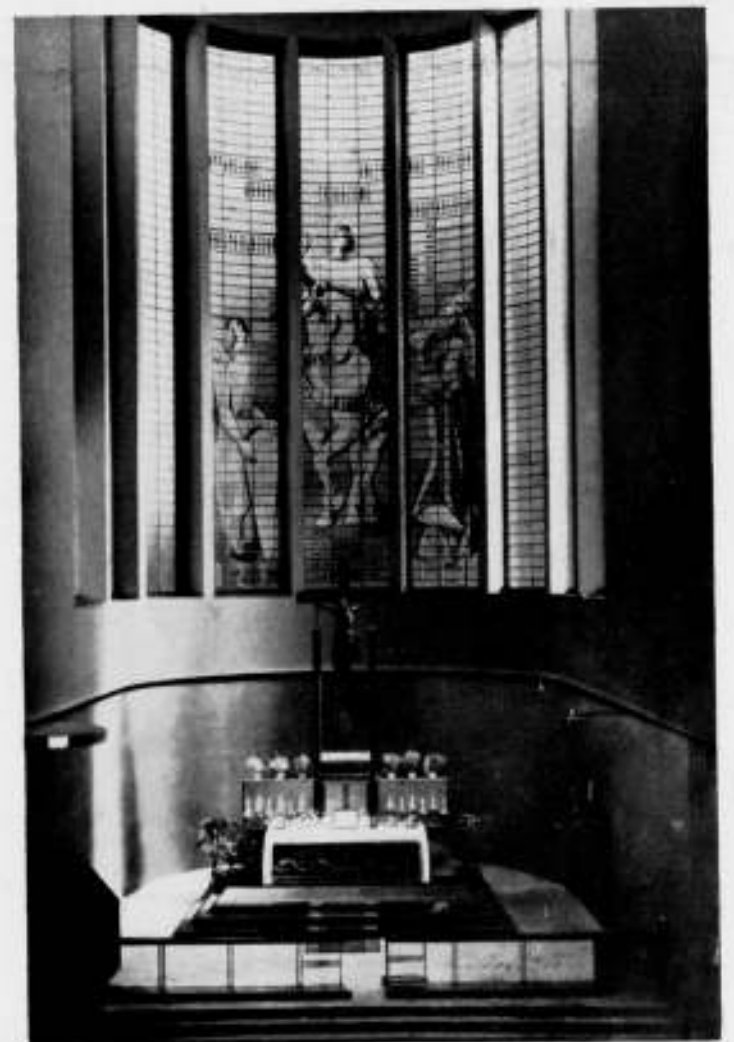
ST. VEITS OOM OP DEN BURG

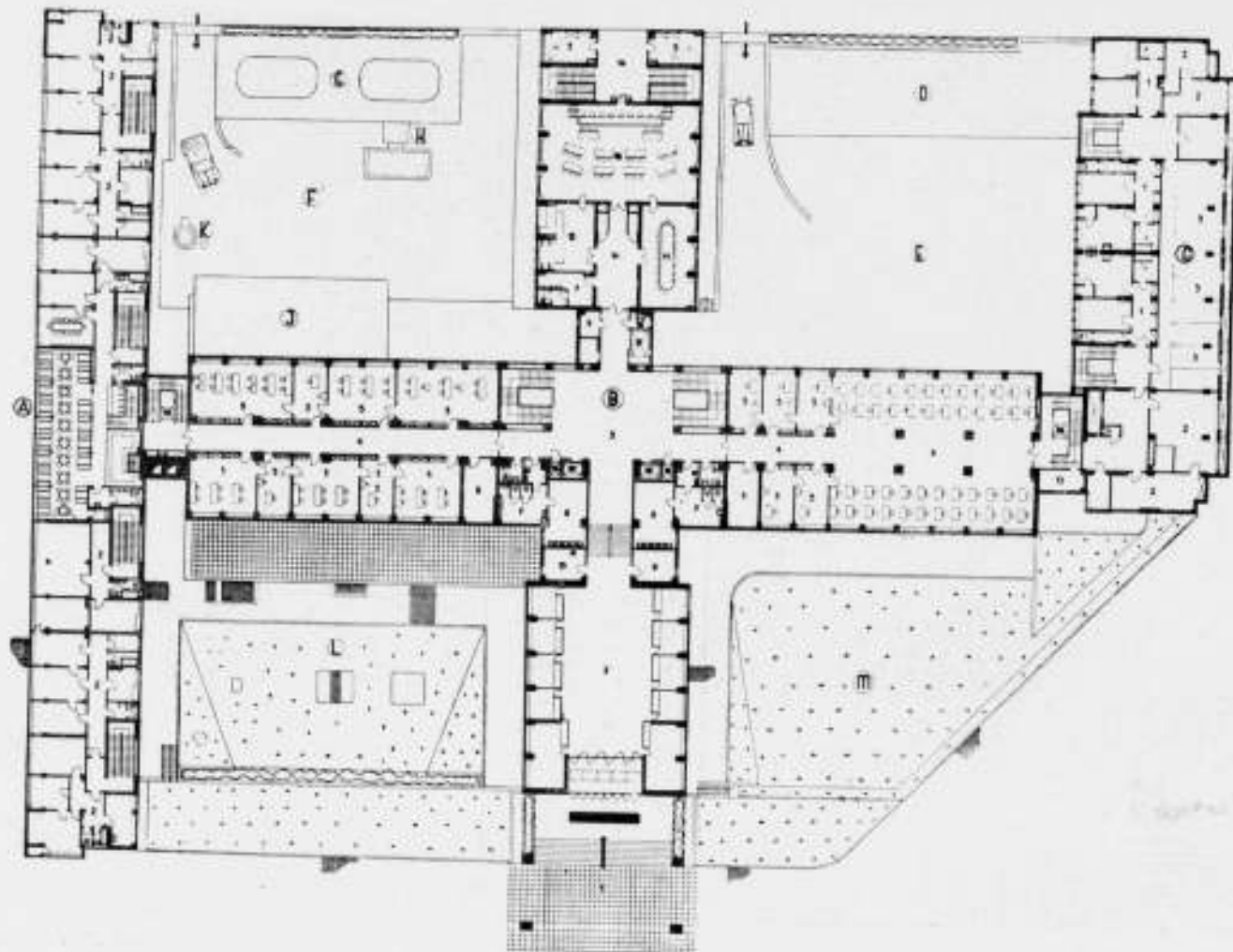
GEZICHT OP DE KARELSBRUG

NIEUWE ST. WENZELSKERK. ARCHITECT JOZEF GOČÁR

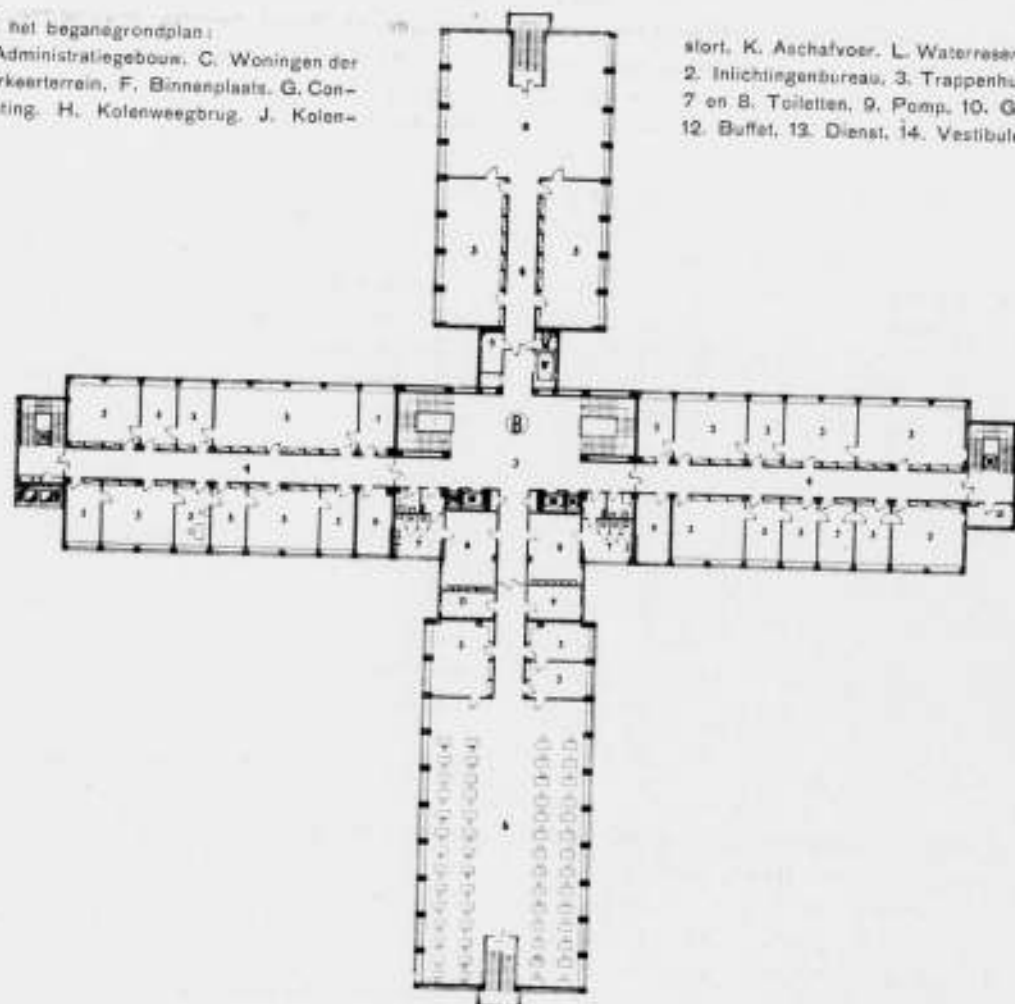

GEZICHT IN HET KOOR

Verklaring van het begane grondplan:
 A. Vleugel met kantoren, B. Administratiegebouw, C. Woningen der beambten, D. Garages, E. Parkeerterrein, F. Binnenplaats, G. Condensatoren van de koelinrichting, H. Kolenweegbrug, J. Kolen-

stort, K. Aschafvoer, L. Waterreservoir. In B voorts: 1. Hoofdingang, 2. Inlichtingenbureau, 3. Trappenhuis, 4. Gang, 5. Bureaux, 6. Idem, 7 en 8. Toiletten, 9. Pomp, 10. Grote zittingzaal, 11. Kleine idem, 12. Buffet, 13. Dienst, 14. Vestibule, 15-18. Liften.

PLATTEGRONDEN BEGANE GROND EN VERDIEPING VAN HET GEBOUW VOOR DE PENSIOENEN

GEBOUW VOOR HET ELECTRICITEITSBEDRIJF TE PRAAG. ARCH. BENŠEN KRIZ (GELEGEN TEGENOVER DE HLAVKUV-BRUG OVER HET HETZ-EILAND)

werken. Merkwaardig steekt daarbij het moderne Gebouw voor de Pensioenen af, een fel wit blok tegen de donkere omgeving. Het is niet het eenige. In den laatsten tijd zijn talrijke nieuwe bouwwerken ontstaan, het gebouw voor het electriciteitsbedrijf o.a., een nieuw crematorium, een nationaal gedenkteeken op den rechter Moldau-oever. Vele winkels zijn nagenoeg geheel van glas en ijzer opgebouwd, of zijn met gekleurde glasplaten bekleed. Het is het land van het glas; grootere afmetingen dan wij hier te lande gewend zijn, geven aan de winkelpuien een andere schaal dan wij kennen. Geen kleine roede-verdelingen, bekledingsplaten van twee bij drie meter zijn geen zeldzaamheid, de gevelwand is een smal tee-ijzertje, met den voet naar buiten gekeerd, waarin de bekledingsplaat is opgenomen. Karakteristiek is bv. de Bata-winkel in Praag, die hierbij is afgebeeld: ijzer, transparant en spiegelglas, geen ander materiaal is aan de pui verwerkt. De niet als ramen dienende deelen zijn als lichtbakken behandeld, waardoor de avondindruk haast het getrouwe negatief is van den winkel bij dag. (Zie fig.).

De opmerkelijke, buitengewoon fraaie kerk van Josef Gocar (St. Wenzelskerk) is een gewapend-betonkerk uit 1925. Het dak klimt trapsgewijs naar het koor toe op en concentreert daardoor alle licht op het altaar. Op de foto, kort na het gereedkomen gemaakt, is het nog een prachtig wit tegen den hemel. Nu is alles grauw en vuil geworden en mist het bouwwerk veel van zijn oorspronkelijke bekoring. Het beton is toch eigenlijk geen materiaal dat edel genoeg is voor een dergelijk monument.

Binnen verrassen goede decoratieve glas-in-lood ramen achter het altaar en in de zijbeuken fraai ornamentaal op de ruitverdeling aangebrachte geschreven teksten.

Een kerk van recenter datum, van de hand van architect Plecnik, treft door ongewone vormgeving. Het exterieur is opgebouwd van een zeer kloeke baksteen van ijzerklinkermateriaal, donkerbruin met paarsen glans. Daartusschen steken stevige blokken natuursteen uit. De kerkruimte ontvangt uitwendig staand licht door een zeer hoog geplaatsten krans van ramen. Het interieur, dat van roode baksteen is gemaakt, is daardoor buitengewoon rustig.

De nieuwe gebouwen voor de Pensioenen en voor de Elec-

tricitetsbedrijven is de buitenwand met zeer licht gekleurde, verglaasde tegels bekleed. Het formaat is 20×40 cm. Speciale hoekstukken en vensterbankdorpels zijn van dit materiaal gemaakt. Dit houdt zich voortreffelijk. En al loopt er wat vuil langs den gevel, dat van de dorpels wordt afgespoeld, over het geheel blijft het gebouw schoon.

Het Gebouw voor de Pensioenen werd door de architecten Josef Havlicek en Karel Honzik ontworpen. Het was het resultaat van een in 1929 gehouden besloten prijsvraag, waartoe 9 architecten waren uitgenoodigd. De bedoeling om het gebouw om twee binnenplaatsen heen te bouwen werd door de prijswinnaars veranderd in een zeer logischen open plattegrond, die den oorspronkelijk geraamden inhoud van 200.000 m^3 tot 150.000 m^3 terugbracht. Het kruisvormig middendeel bevat 14 en 9 verdiepingen, links daarvan bevindt zich een laag gedeelte van 3 verdiepingen met winkels aan de straat. Aan de achterzijde liggen de benodigde woningen.

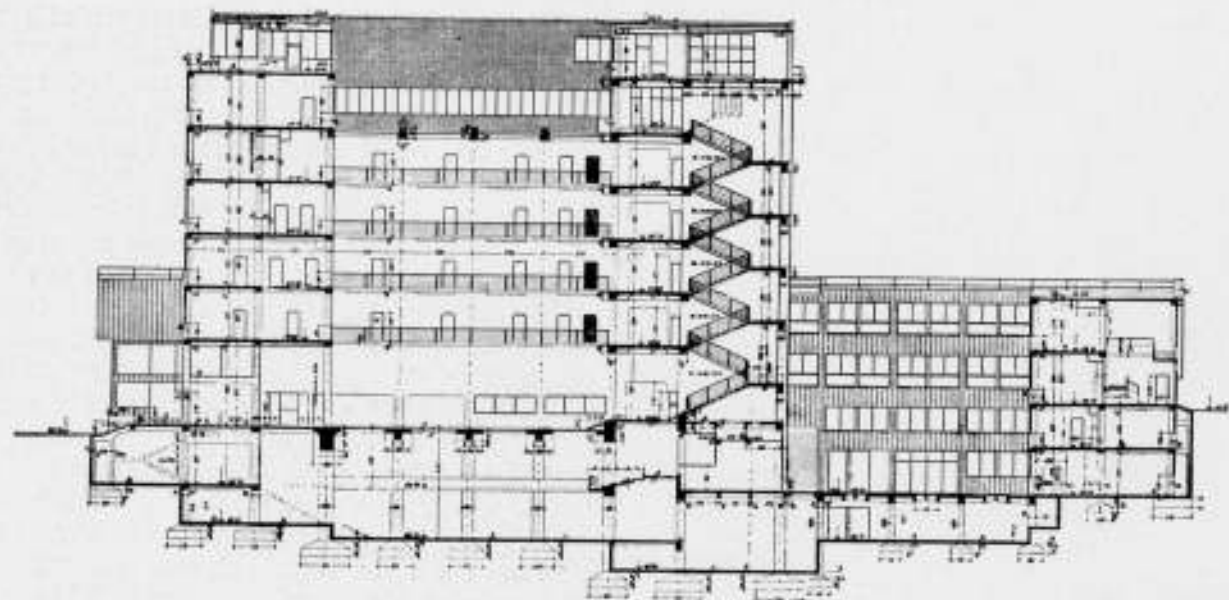
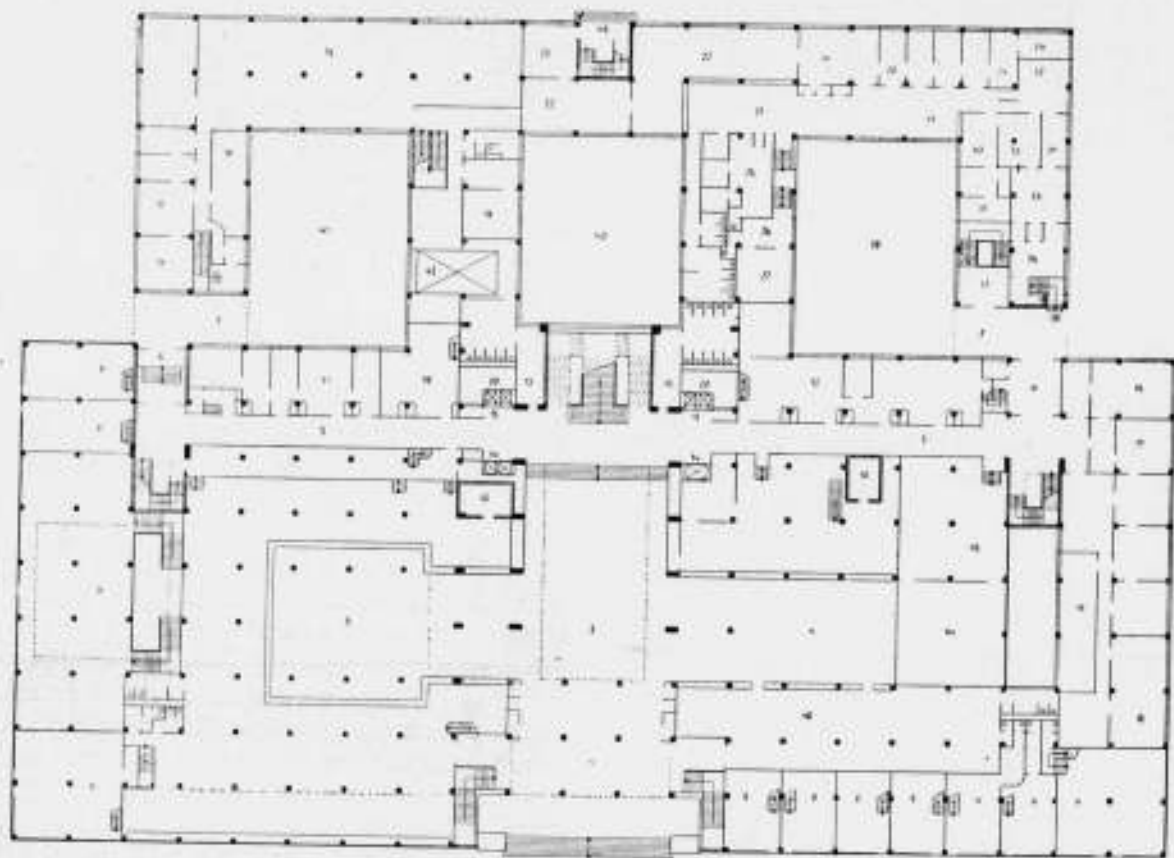
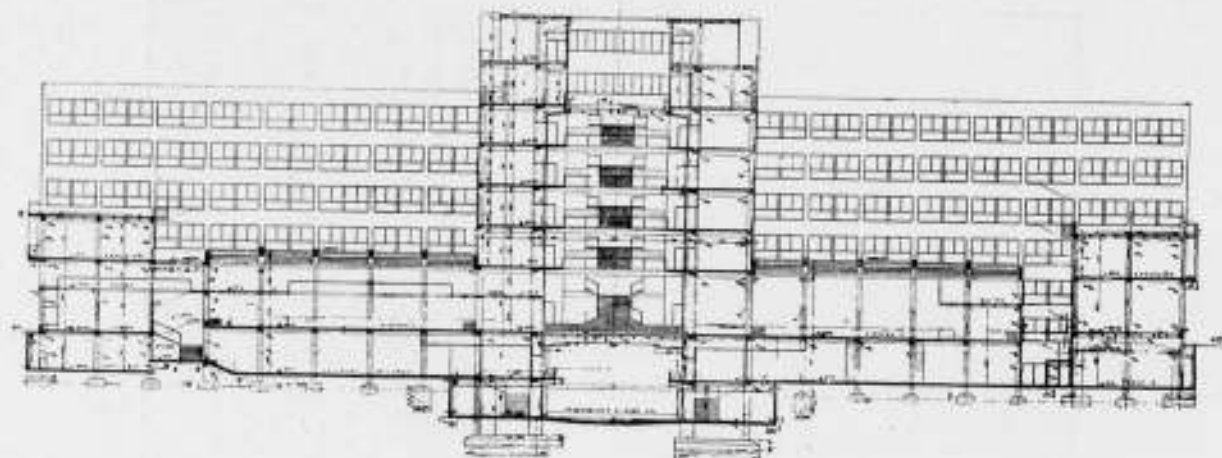
De bouw duurde van April 1932 tot Februari 1934.

Het betonskelet is rijkelijk maar niet overdadig van ramen voorzien. De raamverdeling is in de openingen van het dakterras doorgevoerd, waardoor een groote rust in den gevel is ontstaan. Bij de aanbesteding in 1931 werd een tweeledige prijs gevraagd, nl. voor een staalskelet en voor een betonskelet. Daarbij heeft het betonskelet overwonnen.

De lagere vleugels van 9 verdiepingen zijn raamconstructies van 16 m. spanwijdte, het 14 verdiepingen hooge gedeelte heeft bij dezelfde breedte van 16 m. steunpunten aan weerszijden van de middengang. Alle pijlers hebben 50 cm. frontbreedte, maar verschillen in diepte. De bureauruimten zijn 3.40 m. breed en 5.80 m. diep.

Het gebouw bevat een klimatiseringsinrichting systeem Carrier, waardoor nergens radiatoren voorkomen. Zonder straatlawaaï, zonder stof van buiten, worden de werkruimten in den winter van warme, in den zomer van koele gezuiverde lucht voorzien, die vier à vijfmaal in het uur wordt ververscht.

De ramen zijn van eikenhout, standaardmaat 2.90×1.50 m., zij zijn als dubbele ramen uitgevoerd en hebben slechts één middenroede. De lange trapramen zijn stalen ramen; zij zijn langs de bordessen (die 25—30 cm. vrij blijven) doorgevoerd. Deze

PLATTEGROND, LANGS- EN DWARSDOORSNEDEN VAN HET GEBOUW VOOR HET ELECTRICITEITSBEDRIJF TE PRAAG
ARCHITECTEN BENS EN KRIZ

trappen kunnen door ophanging in het midden over 180° draaien, waardoor schoonmaken van den buitenkant binnen mogelijk is.

Het geheele gebouw heeft zonder meubelen 64.000.000 Kronen gekost (± 4.000.000 gulden).

Het gebouw voor het Electriciteitsbedrijf (van de architecten A. Bens en J. Kriz) hoewel van buiten minder gaaf dan het gebouw voor de Pensioenen, is als groot bureaugebouw even knap opgezet.

Het gebouw is symmetrisch om een hoofdas die oost-west is gericht. Het noordelijk deel bevat de administratie van de electriciteitsvoorziening der stad, het zuidelijk deel den verkeersdienst.

Het hoge middengedeelte in T-vorm heeft een centraal gedeelte van 6 verdiepingen met twee vleugels van 4. Een centrale hal gaat door alle verdiepingen heen.

Aan dit middendeel sluiten één verdieping hoge gebouwen aan, die in hoofdzaak de ruimten voor het publiek bevatten. Het souterrain is intensief benut en bevat o.a. showrooms voor elektrische apparaten, en uitgebreide badinrichtingen voor het personeel. Er werken ongeveer 1100 personen.

De plattegronden zijn op een kwadratsysteem van 5,20 × 5,20 m. ontworpen.

Het gebouw is als betonskelet uitgevoerd, de bekleding bestaat als bij het vorige gebouw uit vorstbestendige Rakodurtegels van 20 × 40 cm.

De klimatiseringsinrichting is eveneens van het systeem Carrier, zowel verwarming als ventilatie, dus met hermetisch gesloten ramen. De lucht wordt door plaatijzeren kanalen in de vertrekken op de hoogte van de plafonds binnengebracht en ontwijkt door openingen op vloerhoogte. In de bureauruimten heerscht ten opzichte van de gangen een zekere overdruk. Uit de gangen wordt de lucht over oliefilters naar de machineruimten afgezogen; na verwarming en menging met versche lucht wordt de lucht in de werkruimten teruggeleid. In het geheele gebouw zijn 21 van zulke machineruimten. De verwarming en ventilatie geschiedt in 45 gesloten kringlopen. De benodigde stoom wordt met een druk van 0,2 atmosfeer door geïsoleerde kanalen van de bron naar de 21 afzonderlijke machineruimten gevoerd, waar deze niet alleen de in gesloten kringloop circulerende lucht, maar ook de versche lucht die bij de van de gangen aangezogen lucht wordt gevoegd, verwarmt.

Circa een vierde gedeelte versche lucht wordt aan de circulatie toegevoegd, terwijl de lucht in den tijd van één uur viermaal wordt ververscht. De versche lucht wordt op de hooggelegen balkons opgevangen, naar het souterrain gezogen, gereinigd, gekoeld of verwarmd, en naar de machineruimten gevoerd. De vochtigheidsgraad wordt naar behoefte geregeld. Temperatuurregeling geschiedt door in de verwarmde ruimten aanwezige thermostaten. De luchtverdeling in de bureaux is zoo ingericht, dat in ruimten die aan de zonneschijn zijn blootgesteld, lucht van lagere temperatuur wordt ingeblazen dan in ruimten die aan den schaduwkant liggen.

In den zomer kan de lucht tot 7° C. beneden de buitentemperatuur gekoeld worden. De koeling geschiedt door een ammoniakkoelapparaat, waarvan de condensatoren op het dak van een diepe laag zijn geplaatst.

Totale kosten 52.000.000 Kronen, of ongeveer f 3.000.000 (120,— per m²).

Besluis in Praag bezit Tsjechoslowakije in verscheidene kleinere steden goede voorbeelden van moderne architectuur. Opmerkelijk is het kleine plaatsje Zlin, eertijds een klein onbekend dorp, thans als Eindhoven uitgegroeid tot een industriestadje van beteekenis. Zlin is het centrum van de Bata-(zeg Batja-) fabrieken; schoenen en autobanden worden er gemaakt. Het is een merkwaardige opzet, een aantal even groote fabrieksge-

TOONZAAL

TRAPHAL
GEBOUW VOOR HET ELECTRICITEITSBEDRIJF
171

PLEIN VAN DEN ARBEID TE ZLÍN BIJ AVOND

HOTEL EN BIOSCOOP OP HET PLEIN VAN DEN ARBEID TE ZLÍN

PLEIN VAN DEN ARBEID TE ZLÍN BIJ AVOND

OVERZICHT VAN ZLÍN. HET PLEIN VAN DEN ARBEID (NÁMĚSTÍ PRÁCE) VINDT MEN 3. KOLOM LINKS, OP DE GRENS 3. EN 4. VIERKANT VAN BOVEN

bouwen, ongeveer 20 x 80 meter elk, in rijen naast en achter elkaar geplaatst. Bij den bouw dier fabrieken is overal een eenheidsmaat van 6.15 m. doorgevoerd, waardoor een zekere stijl-eenheid is verkregen. Bijzonder mooi zijn ze niet, maar imponerend door de herhaling der gelijke eenheden.

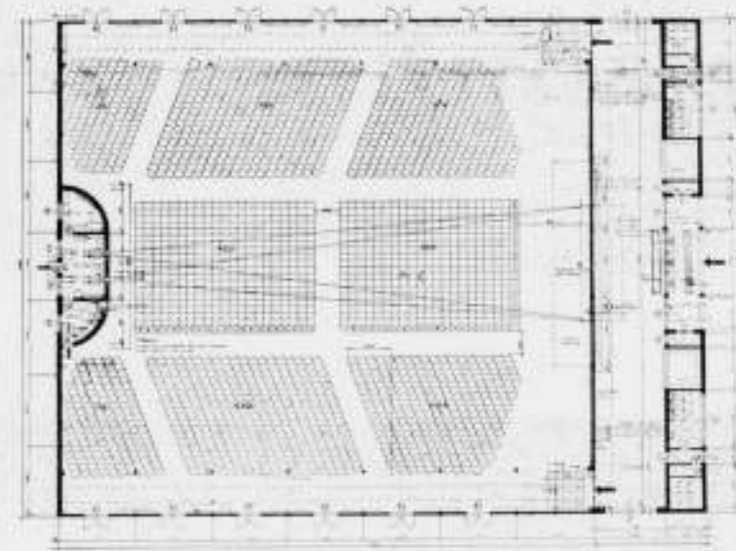
Voor den ingang van de fabriek ligt een groot plein, dat nog niet geheel van de daarvoor bestemde gebouwen is voorzien. Er staan thans een groot hotel van 11 verdiepingen, een zeer groot warenhuis en een groote bioscoop. Uit de bijgevoegde foto's blijken de enorme afmetingen. Ook hier is de eenheidsmaat van 6.15 m. behouden en een fraaie monumentaliteit ontstaan, die in den avond door verlichtingen van de contouren een goeden indruk maakt.

Een typisch staal van het werk van den architect F. L. Gahura, die bovengenoemde gebouwen ontwierp, is ook het afgebeelde kleine Bata-museum, logisch-nuchtere glas-, ijzer- en betonconstructie, waarbij de verticale glasvlakken van dak tot voet doorloopen, de verticale roeden van ijzer, de horizontale (op de foto onzichtbaar, maar overeenkomend met de indeeling der beweegbare raampjes) van lood.

Bij de arbeiderswoningen die in grooten getale tegen de berg-hellingen liggen, is het platte dak evenals bij de fabrieken volgehouden. Een deel zijn 4-gezinswoningen met groote woonkamer, keuken, en 2 slaapkamers; een ander deel 2-gezinswoningen met woonkamer, keuken en 3 slaapkamers.

Hoe het plein (plein van den arbeid) er op den duur uit zal gaan zien, laat de bijgevoegde perspectieftekening van F. L. Gahura zien. (Links in het midden het hotel).

Zlín maakt den indruk van een internationale fabrieksstad. De formalisatie der maten geeft er iets monumentaals aan. Het mist een eigen Tsjechisch cachet. Dat is misschien wel het meest treffende van het bezien van deze moderne architectonische uitingen, dat zij geen nationaliteit meer schijnen te be-

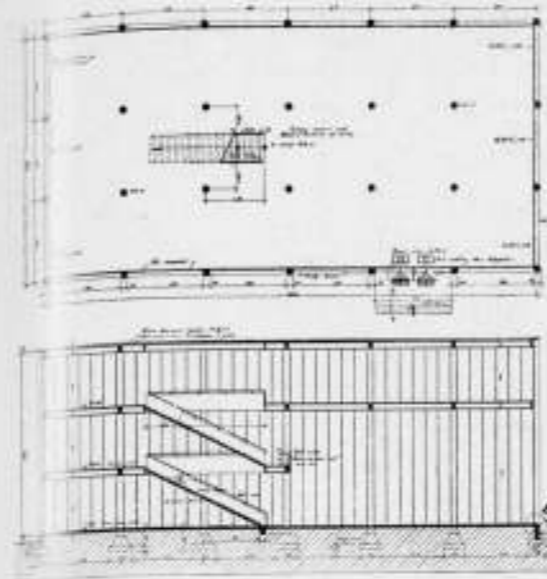

PLATTEGROND EN DOORSNEDE VAN DE BIOSCOOP ARCHITECT F. L. GAHURA

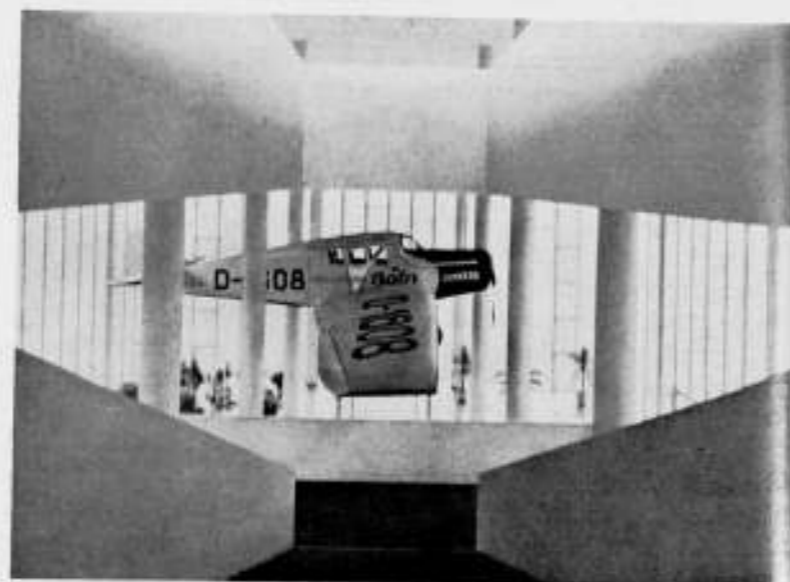
zitten, te weinig van den maker laten zien. Bij 't gebouw voor de Pensioenen in Praag kan men nog wel van een fiere vrijwel nationale houding spreken, het electriciteitsgebouw is al zonder nationaliteit. Mijns inziens is dit een fout. Functioneele architectuur moet de kenmerken dragen van het land waarin zij werd ontworpen.

BATA-WINKEL TE PRAAG

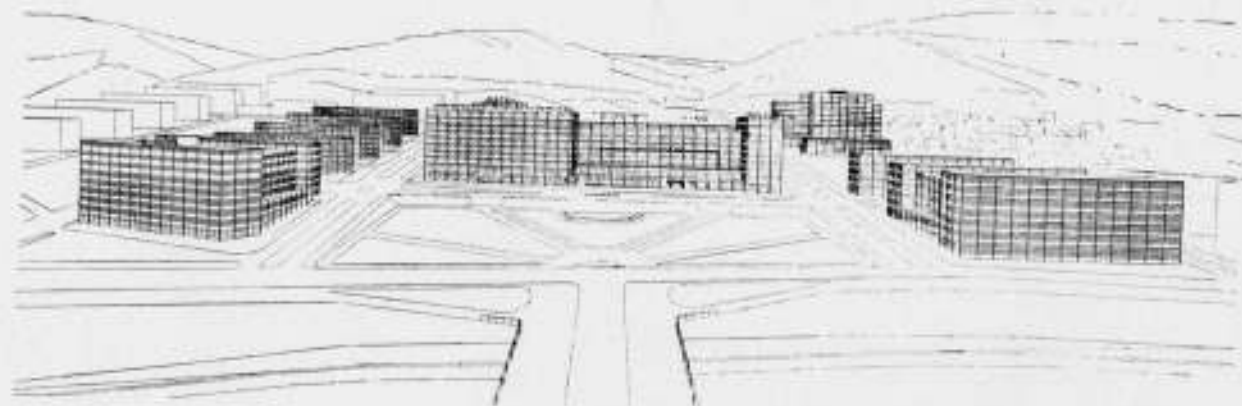

PLAN, DOORSNEDE EN FOTO VAN HET THOMAS BATA MUSEUM TE ZLIN

BEELTENIS VAN THOMAS BATA IN HET MUSEUM TE ZLIN

FABRIEKSGEBOUW TE ZLIN

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 24 APRIL 1937

NR 17

L. J. P. KOOKEN. 70 JAAR.

Als dit nummer van het B.W.A. onder de oogen komt van de leden van onzen Bond en van de vele andere lezers van dit orgaan, is Lodewijk Josephus Petrus Kooken, de nestor van den Kring Eindhoven, zeventig jaar.

Geboren in het, toen nog partriarchale, maar niettemin sterk industrieel georiënteerde Eindhoven met zijn 8000 inwoners, — 33 jaar voor het aanbreken van de nieuwe area der twintigste eeuw, 22 jaar voor Philips het den impuls gaf voor een bijna Amerikaansche ontwikkeling — was hij zijn zoo snel groeiende stad voldoende toegewijd, om in onderscheidene openbare functies: Gemeente-architect, Directeur van de Teekenschol, lid van den Gemeenteraad, 25 jaar lang lid van de Commissie van Toezicht op het Middelbaar onderwijs, ongekende — maar ook soms miskende — diensten aan de stad die hij lief had te bewijzen.

Maar hij was tegelijkertijd ruim en breed genoeg, om met het aanvaarden van zijn ambt als Gemeente-architect in 1899, lid te worden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en vele jaren, als eenig lid van die Maatschappij in deze gewesten, de vaan hoog te houden van de Bouwkunst en van de hooge beginselen, die het richtsnoer moeten zijn van alle beoefenaren dier edele kunst.

Men wordt zich eerst goed bewust van zijn integrale beroepsopvatting, als men hem hoort verhalen, hoe hij met het aanvaarden van zijn ambt, vrijwillig de particuliere praktijk opgaf, maar ook hoe hem op een goeden dag — zonder meer — de op-

en inrichting van Gasfabriek en waterleiding werden opgedragen en hij den deskundigen adviseur, dien hij noodig achtte voor die waterleiding, had te betalen uit . . . . . eigen zak. Dies zeide deze ambtenaar dit nare ambt vaarwel, om zich een drukke practijk te verwerven en de gemeenschap op andere wijze te dienen.

Ook in zijn vakbond verwierf hij zich een eervolle plaats. Kenner als slechts weinigen van het vak, was hij vele jaren lid van de examencommissie voor het Opzichtersdiploma; de Raad van Arbitrage telt hem onder zijn ervaren leden. Meermalen was hij Voorzitter van den Kring Eindhoven en lid of plaatsvervangend lid van de Commissie voor Stadsschoon te 's Bosch; en nog op zeventigjarigen leeftijd is hij lid van de Provinciale Schoonheidscommissie in Limburg, waarvan hij geruimen tijd het Voorzitterschap waarnam.

Is het te verwonderen, dat iemand van zoo rijpe en veelzijdige ervaring zoo menig collega, in moeilijke omstandigheden, met raad en daad bijstond en dat hij wellicht het meest door deze benijdenswaardige gave, om mee te leven met anderen, zoo gezien is in onzen Kring?

Zijn ongekende vitaliteit heeft hem tot dezen dag bewaard, recht op naar lichaam en geest, veerkrachtig van gang en mentaliteit, oolijk en fonkelend van oogopslag.

Ons aller wensch is dat hij nog lang, nog vele jaren zoo zal mogen blijven.

Eindhoven 19 April 1937.

J. D. MEYSING.

UITBREIDING VAN HET GEBOUW VAN DE N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ VORHEEN MOUTON & CO. TE 'S-GRAVENHAGE.

Mijn opdracht betrof den bouw van eene uitbreiding van de drukkerij voor de N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co te 's-Gravenhage. De geheele bouw werd door mij ontworpen in aansluiting en één geheel vormend met bestaande blivende bedrijfs-, directie-, administratie- en andere lokalen. De bouw te stichten op een terrein waarop zich zeven reeds aan de firma Mouton in eigendom behorende oude huizen bevonden met een gevel van 29 m. aan de Herderstraat en 55 m. aan den Lutherschen Burgwal.

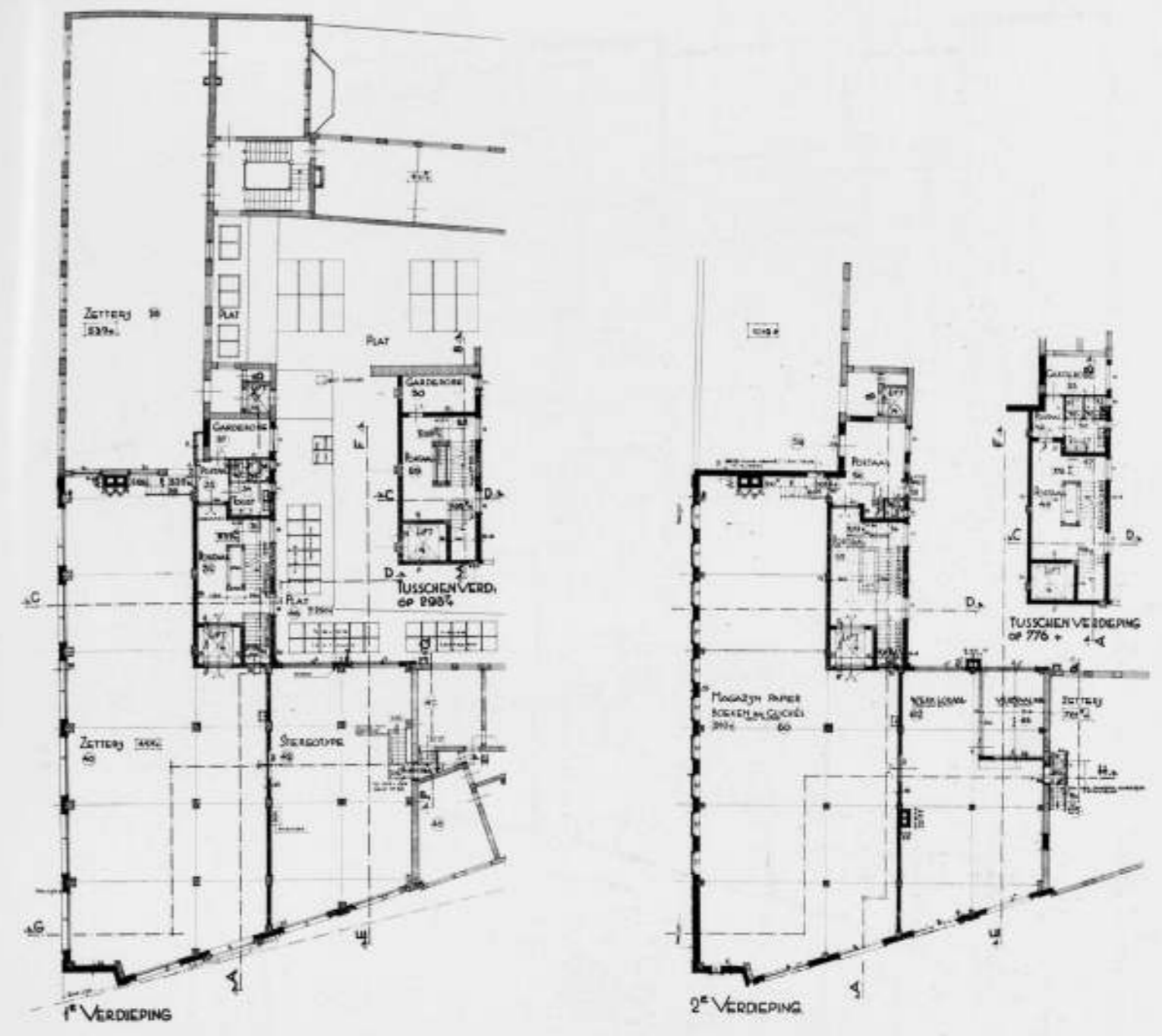
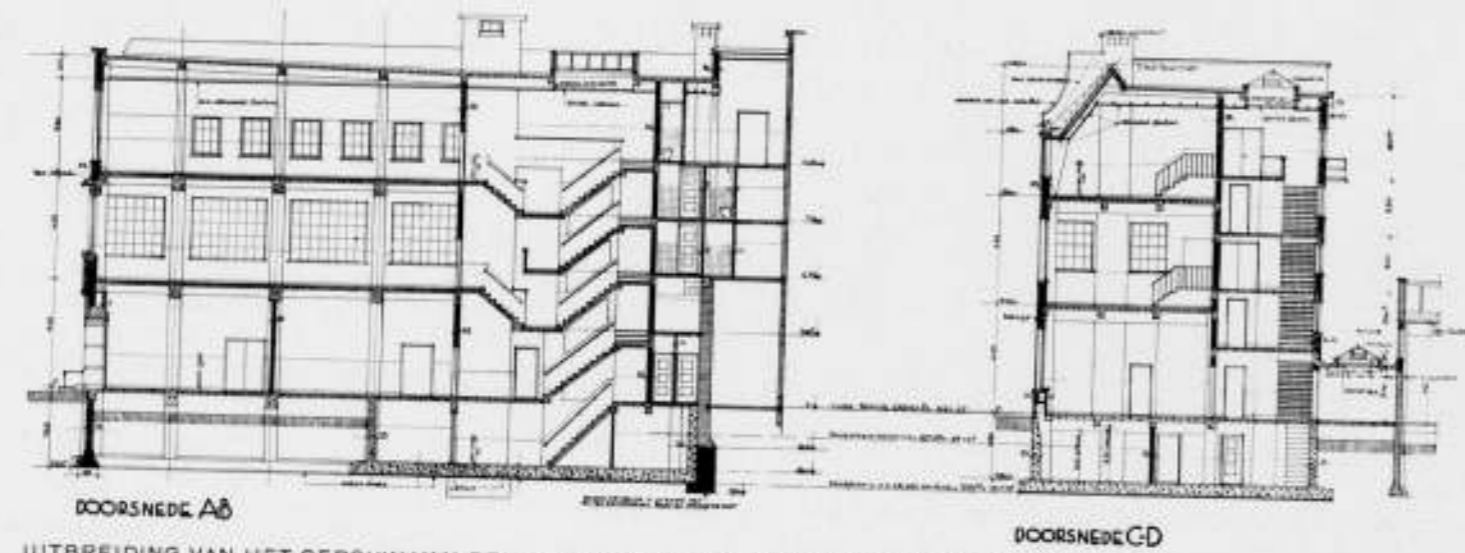
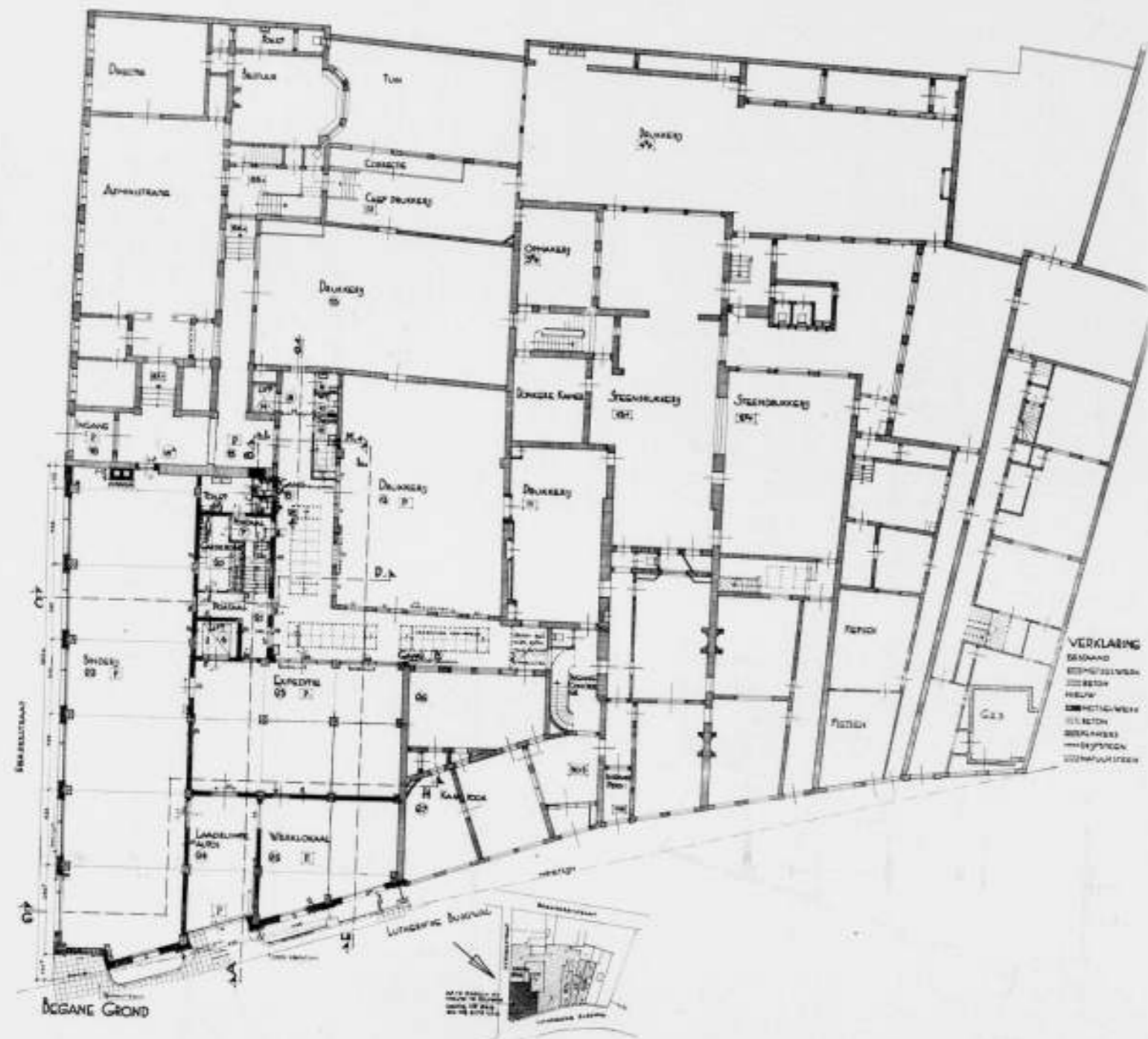
Van dit uitbreidingsplan is thans het eerste gedeelte en wel dat aan de Herderstraat geheel en voor een gedeelte aan den Lutherschen Burgwal volgens de bijgevoegde afbeeldingen uitgevoerd. De verdere uitbreidingsbouw zal eerst later tot uitvoering komen. Van den geheelen gevel aan den Lutherschen Burgwal na de uitvoering van het volledige plan is eene afbeelding bijgevoegd.

Indeeling van den uitgevoerden bouw:

Het souterrain bevat centrale-verwarmingskelder, kolenbergplaats, liftmotorruimte, dienst; de begane grond: binderij, expeditie, laadruimte, dienstlokalen; 1e verdieping: zetterij, stereotypie, dienstlokalen; 2e verdieping: papiermagazijn, etsdrukkerij en verstaalinrichting.

Van souterrain tot de tweede verdieping is een dienst- en noodtrappenhuis aangebracht, hetwelk tevens de verbindingen op de verdiepingen tot stand brengt tusschen het nieuwe en het oude gebouw, waarvan de verdiepinghoogten zeer verschillend zijn. Dezelfde oplossing brengt ook de nieuwe electriche goederenlift met personenbegeleiding, welke eveneens van souterrain tot 2e verdieping voert. Om het genoemde trappenhuis zijn de toiletten en garderobes voor het personeel gegroepeerd.

De geheele bouw is als betonskeletbouw uitgevoerd. De gevels, naar ontwerp van den architect F. A. Eschauzier B.N.A. te 's-Graveland, zijn in baksteen gehouden.

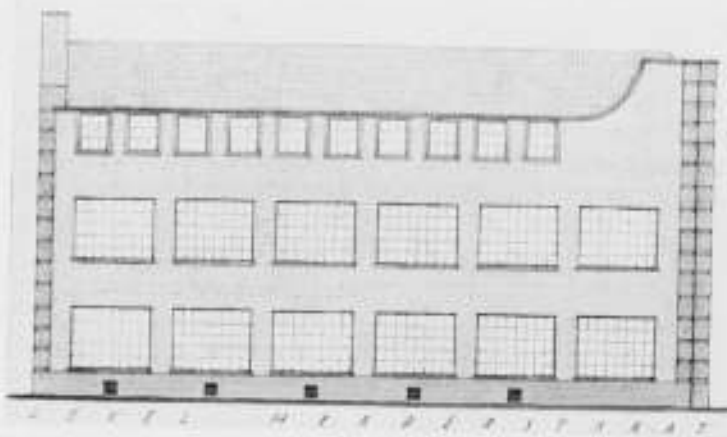
UITBREIDING VAN HET GEBOUW VAN DE N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ VOORHEEN MOUTON & CO. TE 'S-GRAVENHAGE. GEDEELTELIJKE PLATTEGRONDEN 1e EN 2e VERDIEPING SCHAAL 1 A 300. ARCHITECT J. C. VAN DORSSER, B.N.A.

UITBREIDING VAN HET GEBOUW VAN DE N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ VOORHEEN MOUTON & CO. TE 'S-GRAVENHAGE. BEGANE GROND EN DOORSNEDEN SCHAAL 1 A 300. ARCHITECT J. C. VAN DORSSER, B.N.A.

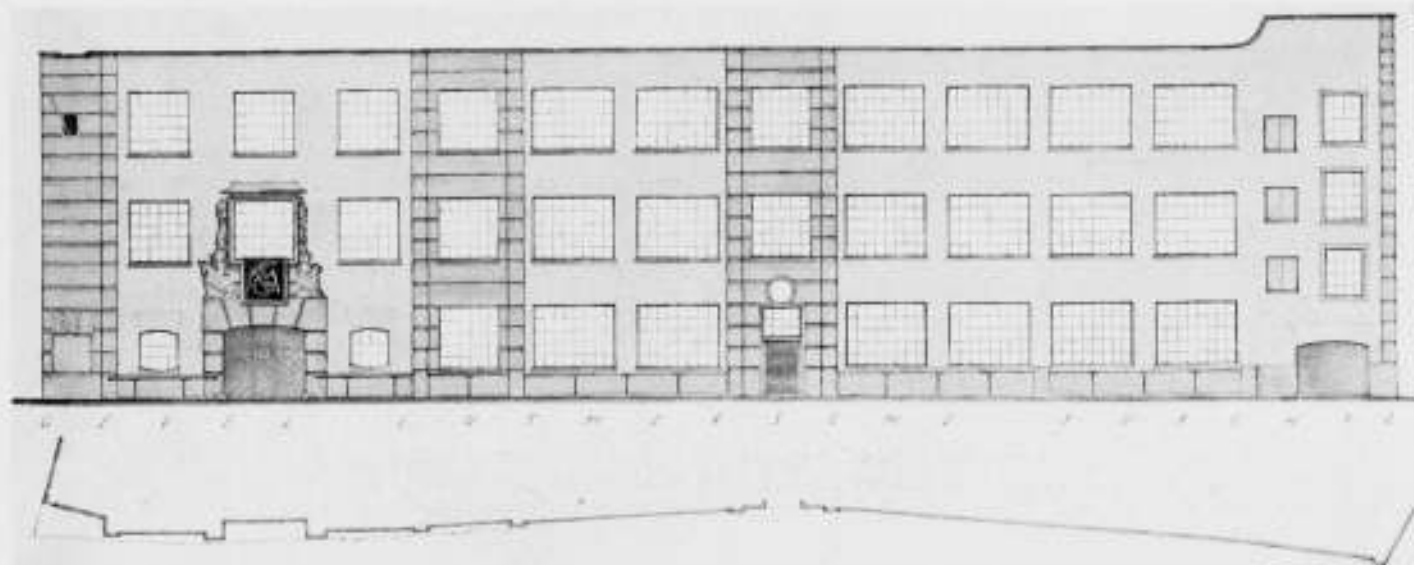
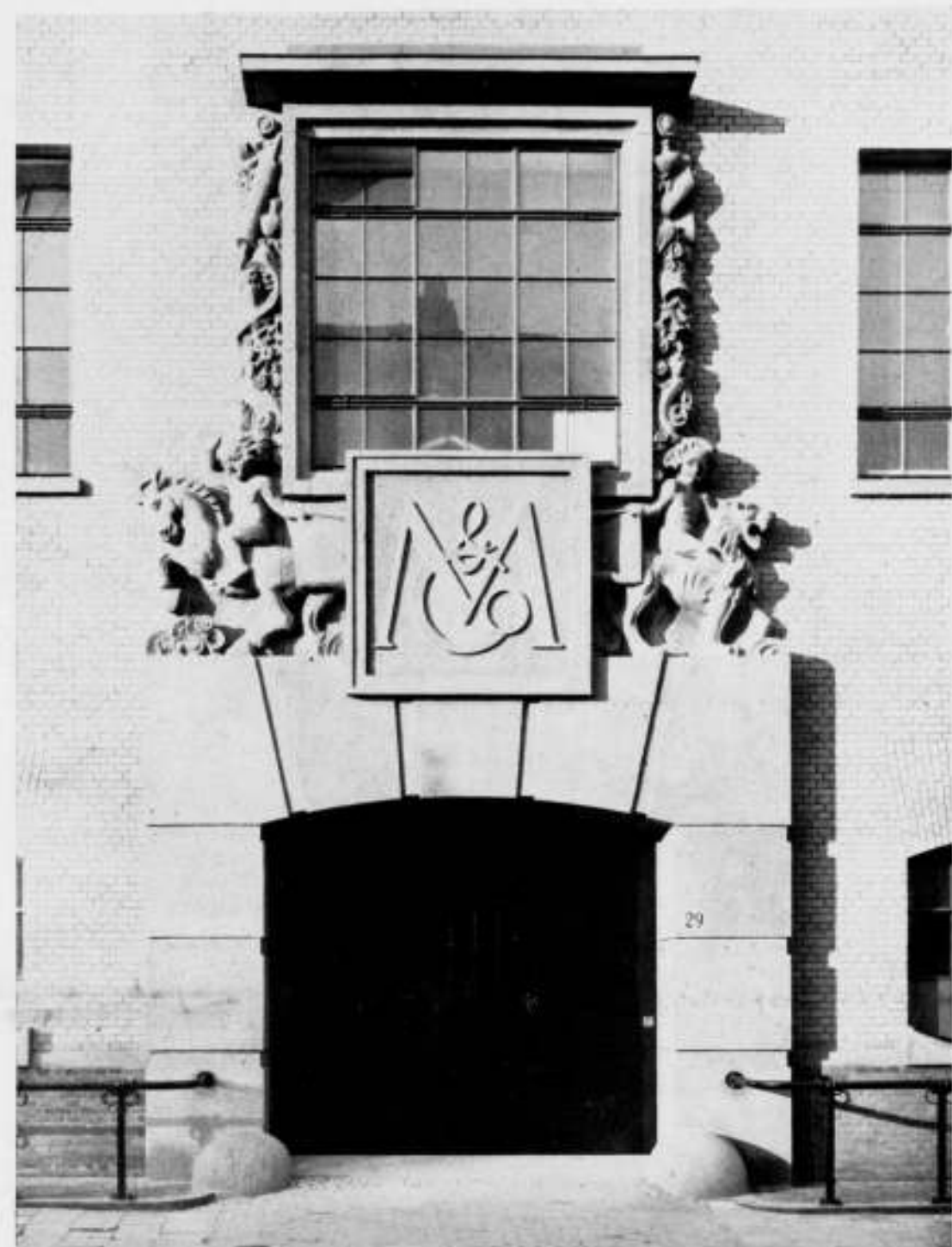
De gevels aan Herderstraat en Lutherschen Burgwal zijn in geelgrijze klinkers in Waalformaat gemetseld, de basementen en een paar opgaande gevelpartijen in donkere paarse klinkers. De natuurstenen banden, raamdorpels en gevelafdekkingen, zonnede de middenpartij met inbegrip van de beeldhouwwerken boven den ingang van de laadruimte zijn van Lava-basalt. Voor buitenkozijnen, ramen, deuren en binnenglaspluien en -deuren is staal toegepast. In de werklokalen werden in hoofdzaak maple-dekvloeren, verdunde ankerplaattegel-, Duratex en zuurvaste tegelvloeren toegepast. De lambriseeringen van de werklokalen, gangen en trappen werden in Tungaline behandeld. De verwarming van het nieuwe gebouw en voor een gedeelte van den bestaand blijvenden bouw werd een centrale warmwaterverwarmingsinstallatie aangebracht. De ketels werden in den

nieuwen verwarmingskelder geplaatst met toepassing van kolen-voorstoker. Met den bouw werd in April 1936 aangevangen; eind December van dat jaar werd de nieuwe bouw in gebruik genomen. Het nieuwe gebouw is volgens ontwerp en onder leiding van ondergeteekende uitgevoerd. Ten slotte vermeld ik dat de geheele bouw en de betonwerken werden aangenomen door de N.V. Nederlandsche Aanneming Mij. v.h. fa. H. F. Boersma te 's-Gravenhage. Als adviseur voor de elektrische licht- en krachtinstallatie trad op Ir. G. J. van Haersma Buma te 's-Gravenhage. Het beeldhouwwerk aan den hoofdingang is van den beeldhouwer W. Nijs te Blaricum.

J. C. VAN DORSSER.
Architect B.N.A.
179

UITBREIDING VAN HET GEBOUW VAN DE N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ VOORHEEN MOUTON & CO, TE 'S-GRAVENHAGE.
 ARCHITECT J. C. VAN DORSSER, B.N.A., GEVELONTWERP EN TEEKENING ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER, B.N.A., BEELDHOEWER W. NIJS.
 180

UITBREIDING VAN HET GEBOUW VAN DE N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ VOORHEEN MOUTON & CO, TE 'S-GRAVENHAGE.
 ARCHITECT J. C. VAN DORSSER, B.N.A., GEVELONTWERP EN TEEKENING ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER, B.N.A., BEELDHOEWER W. NIJS.
 181

„Gevoel! Gedachte! Ik heb het zoo goed gevoel en gedachte als 'n ander, zou ik denken! Maar als jij voor mij verwen wilt, dan moet ik kleur zien, kleur! kleur!“

ALEXANDER VER HUELL, 1880.

Eenigen tijd geleden werd de redactie verblijd met een boekje over kleurenpsychologie. Wij lazen elkaar zoo nu en dan daaruit voor, en ziet, nog voor wij aan de ontknooping toe waren, bereikte ons een nieuwe verrassing: een boek als een blok, vol met behangspapier en doorschoten met briefjes, — attestjes zoo men wil — over kleurenpsychologie.

In Utrecht staat 's zomers, als het te warm wordt, een neo-rococo-ijscowagen, waarvan de architraaf in tjlpende lettertjes verkondigt: „is en mag schellkundig onderzocht worden!“

Zoo is het nu ook met dezen bundel behangpapier. Geen kleur of zij „is en mag psychologisch onderzocht worden!“

Nederland heeft eeuwenlang met zijn schildersscholen aan de spits gestaan op picturaal gebied. Het eigenaardige kleurrijke landschap, de houtbouw, de baksteen, het ontbreken van steengroeven dus van beeldhouwers in hart en nieren, zooals men in Frankrijk of Italië kon verwachten, — dit alles heeft den Nederlander van oudsher genoodzaakt en geïnspireerd, zich te bekwamen en te verdiepen in het schilders-ambacht.

De Groninger baksteenkerk, de boerenhofstede in Achterhoek of Betuwe, de Amsterdamsche gracht, steeds is het haar kleurenpracht, die dergelijke bouwwerken of stadsgezichten onderscheidt van het eentonige Oosten of het valse Zuiden, en hen als Nederlandsch erfdeel kenschetst.

En toch is al hetgeen het voorgeslacht aan kleurenweelde naliet leekenwerk geweest, want nu eerst vinden wij een psychologische handleiding over wat dat nu eigenlijk is, waar al die geslachten maar onnadenkend mee hebben gesold en gesopt.

Zonder deze bespreking een staatsgevaarlijke wending te geven, zie ik, gepapend met deze nieuwe kennis, ontzaglijke mogelijkheden in den politieke partijen-strijd.

Een geloofwaardig reiziger heeft mij onlangs op handslag verzekerd, dat bij een recente politieke schermutseling in een overigens vriendelijke tuinwijk te China, door de juiste keuze van gekleurde vlag en -bombakkerij, psychologisch groote successen konden worden geboekt.

„Waar blijven“, en mijn stem lost zich op in het spreekwoord van eensgezinde lezers hetwelk mij in gedachten omfloerst, „waar blijven de geluidspsychologen en“, aldus roep ik nu stampvoetend, „de reuk- en smaakpsychologen!“

Als volslagen leek hebben wij immers tot nu toe karnemelk, chocolade of klarejandoedel genuttigd, zonder ons ook maar een moment rekenschap te geven van de juiste waarde van bitter en zoet.

Zie wat bijvoorbeeld door het genootschap voor practische kleurenpsychologie bij monde van den behanger wordt gezegd van terra cotta:

„In terra cotta wordt het laaiende van het rood of het oranje sterk getemperd met grijs. Hierdoor wordt het opdringerige van deze kleur geëlimineerd. Overal waar men iets van het karakter van rood en oranje wenscht aan te brengen, doch zonder het luidruchtige daarvan, zal men terra cotta met succes kunnen aanwenden. De terra cottakleur kan vrij sterk in tint verschillen, maar alle tinten hebben eenige warmte in zich, die aan het vertrek

een cachet van voornamelijk behagelijkheid geeft. Het karakter van levendigheid, aan rood en oranje eigen, is in terra cotta tot op zekere hoogte bewaard gebleven, echter wordt het drukdoende en pompeuse van deze kleuren door het grijsgehalte tot een getemperde opgewektheid, die zelfs een gevoel van innigheid kan wekken, gereduceerd. De licht activeerende werking van deze fraaie kleur scheidt in het woonvertrek een sfeer van warme gezelligheid.“

Van groenblauw:

„Groenblauw heeft een geheel andere werking dan het reine blauw. Het maakt een rustigen indruk, werkt gedempt, soms treurig. In bepaalde nuances gaat er iets van koude, van guurheid uit van deze kleur (ijsblauw).

De kleur heeft iets van water, van ijs ook in zich. In een harde nuance werkt het kil, nuchter. Een lichamelijke verkilling kan door gevoelige menschen worden waargenomen.

De zachte nuances daarentegen kunnen rustig, ernstig en stil werken. Een stemming van standvastigheid en duurzaamheid kan er mede verbonden zijn. Concentratie en rustig nadenken worden door de kleur bevorderd. Voor een zekere stemming van melancholie moet worden gewaakt.

Deze stemming kan n.l. door de intensieve kleur worden te voorschijn geroepen.“

Van geel met oranje nuance:

„In oranje wordt het stralende element van het geel geactiveerd door het warme rood. De twee actieve kleuren, geel en rood, werken versterkend op elkaar. Echter wordt het vlammende, hartstochtelijke van het rood getemperd door het milde, lichtende van het geel. Een evenwicht ontstaat tusschen elementen van kracht en bezonnenheid.

Oranje mist het reine lichtkarakter van geel, maar geeft een gevoel van gezondheid en welbehagen. Het brengt warmte in onze woning.

Het is een kleur, die levensblijvendheid, vreugde en daadkracht tot uitdrukking brengt. Menschen met een gezond, sterk idealisme houden van oranje.

Oranje is echter een kleur, die door zijn overvloedig, sterk karakter met voorzichtigheid moet worden toegepast, daar een intensieve werking onrust en vermoeidheid zou veroorzaken.

Voor wandbekleding komt de kleur vooral in aanmerking, wanneer een sterke menging met wit het al te energieke van de kleur bedwongen heeft.“

Al die ismen, quasi religieuze, quasi wetenschappelijke of quasi filosofische moderegellen zijn als de fantastische schimmels op een verwaarloosd meubelstuk: heel aardig om eens te bekijken, maar een goede huisvrouw wrijft er een lap boenwas over.

Quasi noem ik een kleurenpsychologie die den spot drijft, zoowel met de van oudsher overgeleverde kleurensymboliek als met het begrip psychologie door zich te verslingeren als reclame-impressor, en daarbij niet boven het advertentiepeil uitkomt van „dame te Den Haag kon alleen nog maar achter uit loopen“ of „het geheel vormt een seer smakelycke toespijs“.

TH. HAAKMA WAGENAAR

Op de prijsvraag zijn 8 geldige antwoorden ingekomen onder de kennummers: 29980, 23120, 35237, 78740, 13579, 72248, 55555, 54312. Het beste ontwerp is door de Commissie van beoordeeling aangezien de inzending onder nr. 54312. De tweede plaats werd toegekend aan de inzending onder nr. 55555. De inzending van het eerstgenoemde ontwerp bleek te zijn de Heer J. J. Aanstoot te Heemstede; het tweede is ingezonden door J. J. F. Keegstra en J. W. H. C. Pot.

Het rapport van de Commissie van beoordeeling en afbeeldingen van beide ontwerpen zullen, overeenkomstig het bepaalde in het programma, zoo spoedig mogelijk na 10 Juni a.s. in het Bouwkundig Weekblad Architectura worden opgenomen.

De Commissie van beoordeeling: Voor het Bestuur A. et A.:
Ir. J. H. MULDER b.i.
FR. HAUSBRAND
J. ZIETSMA. WIEGER BRUIN, Voorz.
A. EIBINK, Secr.

BOEKBESPREKING.

MODERN ARCHITECTURE IN ENGLAND. The Museum of Modern Art. New York 1937.

Dit aardige boekje schijnt een catalogus te zijn van de in bovengenoemd museum gehouden tentoonstelling van moderne Engelse bouwkunst.

Het geeft een drietal inleidende artikelen, gewijd aan de negentiende eeuw in Engeland en de nieuwere architectuur, van de hand van Henry-Russell Hitchcock Jr., aan het woningvraagstuk in Engeland, door Catherine K. Bauer, en tenslotte een goed overzicht van de moderne architectuur in Engeland, eveneens van Henry-Russell Hitchcock Jr.

Aan het slot komen de namen van de exposeerende bouwmeesters met de lijst hunner werken, en met eenige biografische gegevens.

Daaruit blijkt sterk het overheerschen van het buitenlandsche element: Marcel Breuer, Serge Chermayeff, Walter Gropius, Eugen Kaufmann, William Lescage, Erich Mendelsohn, Berthold Lubetkin.

Toch beteekent dit volgens den schrijver niet enkel een verachtnis uit den vreemde, maar het begin van een vernieuwing in de Engelse bouwkunst, die in een korte periode van misschien vijf jaren reeds een Engelsch karakter heeft verkregen. Lubetkin is aan het hoofd komen te staan van een groep jongere Engelse architecten, de z.g. Tecton groep, die reeds opmerkelijk goed werk maakten. Gropius heeft zich met den Engelsingman Maxwell Fry geassocieerd, die zeker niet voor Gropius onder doet. Ook Breuer heeft zich met een begaafden Engelschen bouwmeester, F. R. S. Yorke, verbonden.

DE CENTRALE VERWARMINGSKETEL door F. W. van Nunen. Uitgevers Mij. E. E. Kluwer te Deventer.

Dit boek moest eigenlijk alléén degelijk ingebonden worden verkocht; heel dikwijls toch zal telkens weer worden gegrepen naar dit boek, omdat het zoveel gegevens bevat, die voor practijk en studie onmisbaar zijn en is aangevuld met grafieken, aan nauwkeurige en onpartijdige opnamen ontleend, welke niet alleen een juist inzicht geven van de verschillende keteltypen, maar ook een practijkcontrole op eigen waarneming of theoretische berekeningen.

De schrijver houdt zich aanbevolen voor opbouwende critiek, echter is het doel dat de schrijver beoogt, n.l. het verstrekken van stooktechnische gegevens, volkomen bereikt. Blijven dus slechts „wensen“ over en deze zullen zeer verschillend zijn, al naar men behoort tot een der vele categorieën, ten dienste waarvan deze gegevens zijn verzameld.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL, No. 2200 (18.3.37).

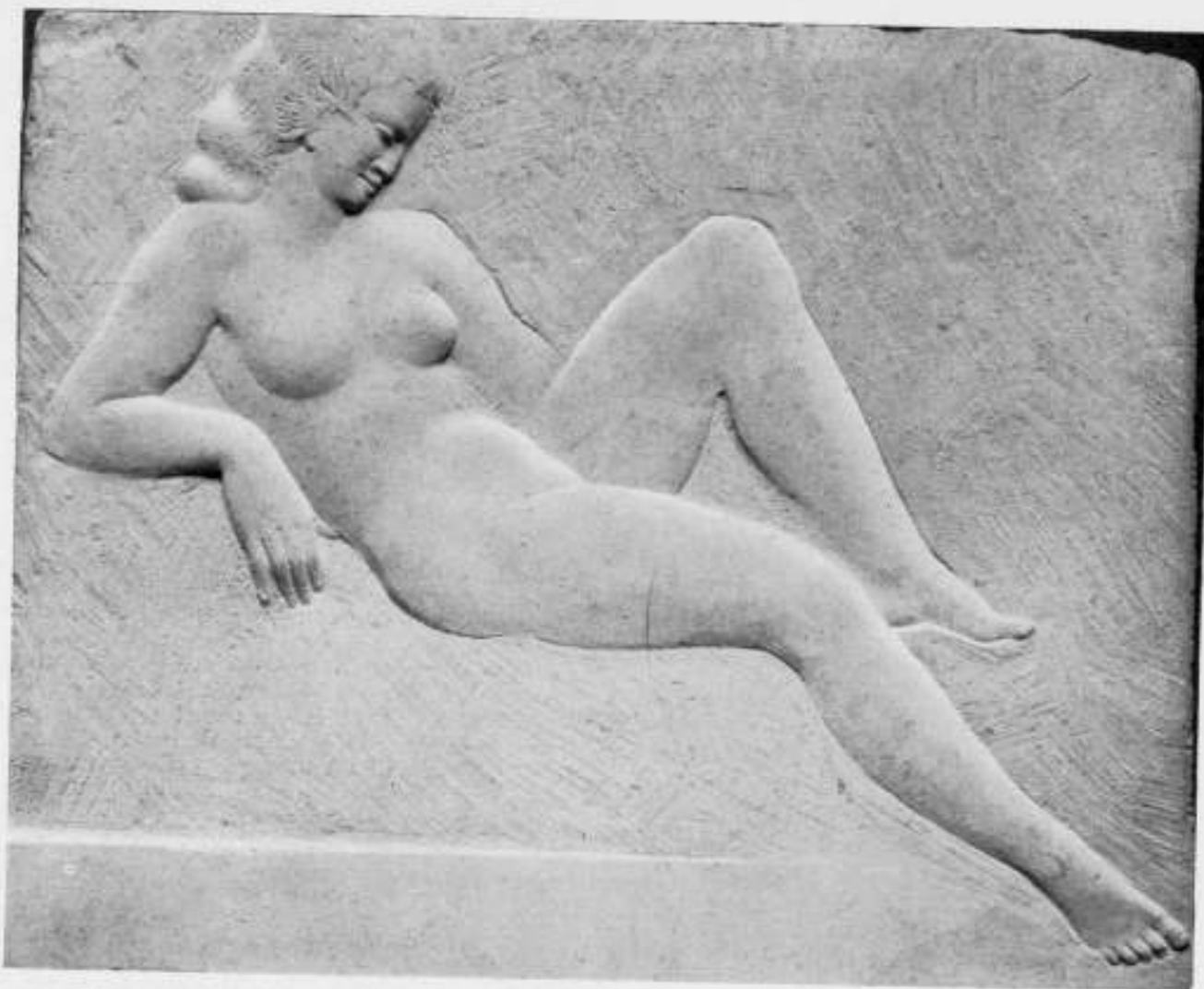
Professor W. Gropius, die in 1934 naar Londen is gegaan en zich later met Maxwell Fry heeft geassocieerd, heeft zooals bekend is, thans het professoraat aan de Harvard Universiteit in Amerika aanvaard. Bij zijn afscheid heeft hij gezegd, het evenwichtige van den Engelschman als benijdenswaardig te beoordeelen, en zijn zin voor onderneming. Maar hij verwijt den Engelschman dat hij — ofschoon vroeger zich volmaakt in zijn architectuur uitdrukking — thans te veel hangen blijft aan de oude schoonheid en te weinig wetenschap heeft voor de architecten, die de problemen van dezen tijd en zijn toekomst onder de oogen willen zien. Hij vestigde de aandacht op de „kille“ groep, menschen die — ofschoon zij zeer moeilijk hunne denkbeelden uitdrukking kunnen doen vinden — naar zijn meening toch ten slotte zullen slagen. Hij richt paviljoen voor de Parijsche tentoonstelling stelt teleur. De bespreking van „European Housing“, Vol. I.

IDEA, No. 2201 (25.3.37).

Geheel gewijd aan de scholensprijsvraag van de „News Chronicle“. Astragal merkt op, dat het hier nu eens niet ging om het oplossen van het bekende technische legkaartpuzzletje, maar ontwerpers met ideeën en idealen op den voorgrond bracht. Hij beveelt dergelijke prijsvragen aan, ook voor andere onderwerpen, omdat zij een frisschen kijk kunnen geven. „De goede soort prijsvraag zou hier in Engeland“, zegt hij, „een nieuw, en misschien zelfs beter, Hilversum kunnen opleveren.“

Bij de goede oplossingen is een tendenz op te merken, de gebouwen op een hooger niveau te plaatsen en de gelijkvloersche open ruimte daaronder als overdekte speelplaats te benutten.

Het nummer bevat veel wat een nadere studie waard is. Helaas zijn de afbeeldingen niet zoo, dat zij goed reproduceerbaar zijn.

RELIEF IN KALKSTEEN (0,75 X 0,50 M)

GIJS JACOBS VAN DER HOF, BEELDHOUWER.

IDEM, No. 2202 (1.4.37).
Im Westen nichts Neues.

IDEM, No. 2203 (8.4.37).
Philip Scholberg beschrijft een door Carrier in den handel gebrachte kleine machine, die voor de klimatisering van een gewone kamer is ontworpen, de

z.g. „weathermaker“. Aangesloten aan het electrisch net, geeft de machine door het filteren van de aangezogen lucht, die op den benodigden vochtigheidsgraad te brengen, te verhitten of af te koelen en naar de hoogere gedeelten van het vertrek te blazen, een goed bruikbare klimatisering.

H. G. J. S.

ARCHITECTEN EN TEEKENAARS NAAR ZWEDEN.

Naar aanleiding van de op verzoek van het Ministerie van O.K.W. geplaatste mededeeling op pag. 164, heeft een der leden van den B.N.A. zich gewend tot den Voorzitter van de Zweedsche Architectenvereniging. Uit diens antwoord achten wij het wenschelijk onderstaande mededeeling over te nemen:

„De mededeelingen door den Consul-generaal in Stockholm gedaan, geven het juiste van de zaak niet weer, doch zouden zoo kunnen worden uitgelegd, dat

momenteel hier een groot aantal buitenlandsche architecten werkzaam is en dat hier thans vraag is naar onderlegde architecten. Maar het is zeer onzeker of deze vraag naar architecten langer dan dit seizoen zal duren. Wij kunnen buitenlandschen architecten dus niet den raad geven naar Zweden te komen. Met den tijd dat een buitenlandsch architect zich aan onze omstandigheden heeft aangepast, kan de momenteele opleving in het bouwbedrijf voorbij zijn.“

MALLE GEVALLEN No. 18.

ARCHITECTURE LUXEMBOURGEOISE. DE WOLFSCHLUCHT.

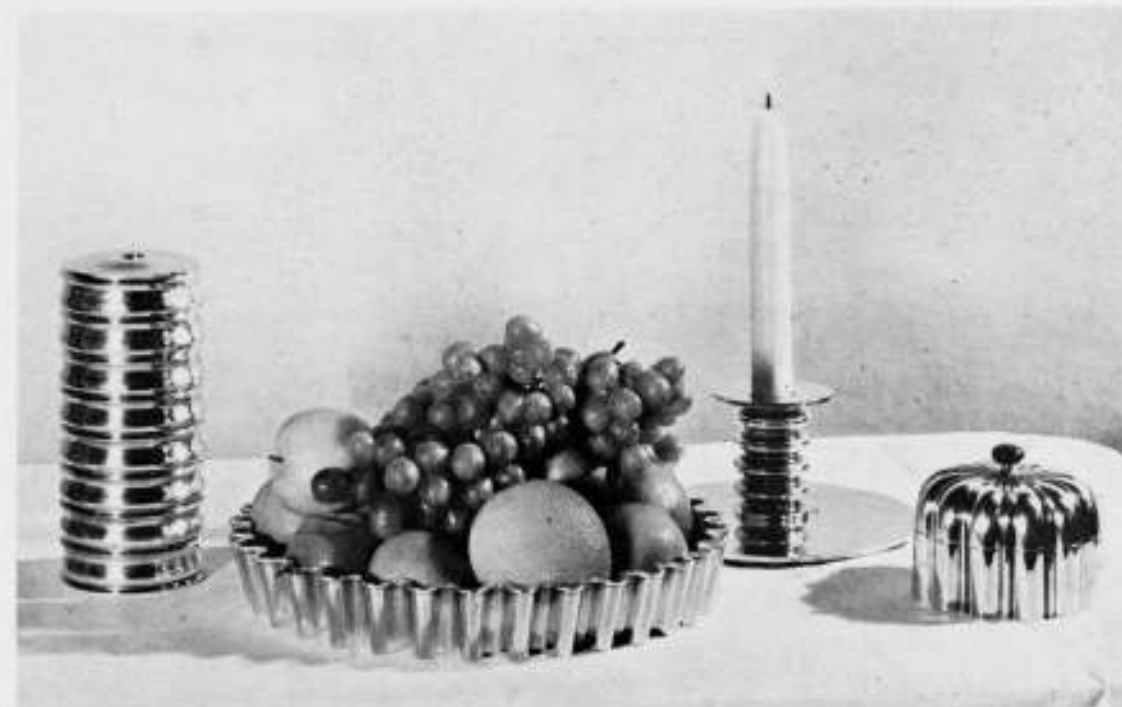

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR, SECRETARIS: J. P. MIERAS. 1 MEI 1937

NR 18

ZILVERWERK ONTWERP KAY FISKER UITGEVOERD DOOR A. MICHELSEN. KOPENHAGEN.

TOEGEPASTE KUNST IN DENEMARKEN

door Viggo Sten Møller, architect, redacteur van „Nyt Tidsskrift for Kunstindustri“.

De stroomingen van de laatste jaren in de architectuur en toegepaste kunsten hebben Denemarken niet onberoerd gelaten. In de laatste helft van de 19e eeuw werd het scheppend vermogen van de kunstenaars beheerscht door de historische stijlen, waardoor de tastbare resultaten van hun kunst langzamerhand een hinderlijk academisch stempel gingen dragen. Bij den aanvang van de nieuwe eeuw begon het individualisme zijn nieuwe wegen te zoeken, het eerste streven was gericht op zeer nadrukkelijke persoonlijke en verrassende effecten. De wensch ontstond om gewone gebruiksvoorwerpen een artistiek jasje aan te trekken, waardoor dikwijls echter de bruikbaarheid werd geschaad. Met dit individualisme krijgt men hoogstens dragelijke resultaten en bij de normale productie van dagelijksche gebruiksvoorwerpen leidt dit o zoo gauw tot diletantisme. Toegepaste kunst evenwel, is vóór alles iets voor het dagelijksche leven, het voorwerp moet de meeste artistieke mogelijkheden vereenigen met de praktische bruikbaarheid en dit probleem oplossen op de elegantste en meest aanvaardbare wijze in het daarvoor meest geschikte materiaal, zonder, natuurlijk, de onvermijdelijke eischen uit het oog te verliezen. Menig jong kunstenaar is de laatste jaren te werk gesteld in werkplaatsen of fabrieken en heeft zonder twijfel bijgedragen tot de ontwikkeling van nieuwe vormen en methoden. Deze pogingen om de productie met nieuw bloed te verfrissen hebben evenwel niet de aandacht van de goede oude moreele traditie afgeleid, dat de kwaliteit de eerste en laatste overweging behoort te zijn. Deensche toegepaste kunst heeft een benijdenswaardigen naam in vele landen en de reden hiervan is bovenal te zoeken in het

feit, dat zij steeds het stempel van waarachtig vakmanschap draagt. Porcelain en zilver introduceerden het eerst de Deensche kunstnijverheid in het buitenland en daarom zullen deze beide ook hier het eerst behandeld worden.

Keramik.

Het Kopenhaagsche porcelain was reeds beroemd op het eind van de vorige eeuw, toen de pottenbakkers met de onderglazuurdecoratie begonnen, die sindsdien het overglazuur op de tweede plaats drong. De laatste tien jaar is de belangstelling voor een groot deel naar het aardewerk overgegaan, een soort keramiek dat van zuivere materiaaleffecten afhangt, d.w.z. vooral van de glazuren.

Een van de vooraanstaande Deensche keramisten, Mej. Nathalie Krebs, zegt: „het eerste wat ik doe, is mij concentreren op het zuiver begrijpen van het materiaal, de zachtheid van het oppervlak, den glans, den graad van doorzichtigheid van het glazuur, de effecten van de structuur zelf, enz. Het materiaal heeft niet slechts één karakter, dat we als het ware moeten beschouwen; het kan bijv. mooi van kleur zijn, maar de onverbidde eisch is, dat het prettig zacht moet aanvoelen.“

Zonder twijfel heeft deze grondige studie van het keramische materiaal het fijne gevoel voor vorm en materiaal van den Deenschen pottenbakker ontwikkeld en heeft daardoor de Deensche keramiek een vooraanstaande plaats kunnen verzekeren bij alle internationale tentoonstellingen. De gedecoreerde vaas met onderglazuurschildering, waarvoor motieven uit landschap en fauna van Denemarken genomen worden, representeert in het

EETSERVIES GENAAMD „AMOR“, ONTWORPEN DOOR EBBE SADOLIN. UITV. BING & GRØNDAHL.

UIL VAN AARDEWERK DOOR KNUD KYHN
KONINKL. KOPENHAAGSCHE PORCELEINFABRIEK

VAAS VAN JENS TIRSLUND
UITV. HERMAN A. KÄHLER. NÆSTVED.
186

VAAS VAN SVEND HAMMERSHØI
UITV. HERMAN A. KÄHLER. NÆSTVED.

EETSERVIES ONTWORPEN DOOR THORSKILD OLSEN.
KON. KOPENHAAGSCHE PORCELEINFABRIEK

ANTILOPENKOP VAN AXEL SALTO
IN GEGLAZUURD AARDEWERK.
KOPENHAAGSCHE AARDEWERKFABRIEK.

ZILVERWERK ONTWERP HARALD NIELSEN.
UITVOERING GEORGE JENSEN. KOPENHAGEN.

ZILVERWERK ONTWORPEN DOOR SVEND WEIHRACH.
UITVOERING FRANTZ HINGELBERG. AARHUS.

STOEL ONTWERPEN DOOR KAARE KLINT
UITVOERING RUD. RASMUSSEN, KOPENHAGEN.

ARMSTOEL ONTWERPEN DOOR OLE WANSCHER
UITVOERING A. J. IVERSEN, KOPENHAGEN.

STOEL (MASSAPRODUCT) VAN
FRITZ HANSEN'S EFTF. KOPENHAGEN.

KAST ONTWERP O. MØLLGAARD-NIELSEN
UITVOERING JACOB KJÆR, KOPENHAGEN.

buitenland nog steeds het typisch Deensche porcelein; maar naast deze productie zijn de laatste jaren getuigen geweest van den groei van een fijn en elegant aardewerkproduct, waarbij het effect van het materiaal voor het grootste deel dat van de versiering heeft verdronken. De twee grootste porceleinfabrieken van het land, de Koninklijke Porcelein Fabriek en Bing & Grøndahl, hebben kunstenaars aan haar bedrijf verbonden, die „vrije kunst” beoefenen. Bij de Koninklijke Porceleinfabriek hebben Knud Kyhn, Jais Nielsen, Malinowski, en verscheidene anderen werk van hoog gehalte vervaardigd. Jais Nielsen werkt meestal met bijbelsche motieven *) en hij heeft er slag van om het geheel eenvoudig te houden, het kenmerk van den goeden keramist. Knud Kyhn heeft een speciale liefhebberij voor diergroepen, vooral apen, die hij in levendige en karakteristieke houdingen weergeeft en met schitterend gevoel voor groepeerings.

Bij het product van Bing & Grøndahl moet vooral aandacht gewijd worden aan het werk van Jean Gauguin, die geniaal is in het gebruik van éénkleurig materiaal (roche céramique) en dat vaak op geraffineerde wijze tegen glazuur weet te plaatsen. Behalve dit soort werk maken beide fabrieken gebruiks-aardewerk zooals b.v. serviezen e.d.

Tegels zijn een speciale tak van het keramische product. De moderne architecten hebben hier belangstelling voor, b.v. in gevels van kantoorgebouwen, voor interieur als wanden, trappen, enz. De hedendaagsche menschen zijn gesteld op kleur, eenvoudige lijnen, mooie materialen en daarom maken deze tegels opgang.

De belangstelling in de aardewerkkunst is groot in Denemarken. Haast iedere kunstenaar doet het eens van tijd tot tijd. Behalve de reeds genoemde Kopenhaagsche firma's zijn er verscheidene vooraanstaande pottenbakkers op het land. Herman A. Kähler van Næstved, maakt aardewerk van hoog artistiek gehalte en werkt samen met kunstenaars als Svend Hammershøj, Jens Tirslund en Helge Jensen. Dit zijn alle keramisten met individuele capaciteiten. Hammershøj heeft een mooi eigen vorm tot stand gebracht. Tirslund be-

steedt zijn aandacht aan kleurrijke burlesken op tegels en Helge Jensen is specialist in het decoreren van vazen — meestal met vrouwenfiguren — in zuivere heldere kleuren.

Het mooie werk van Nathalie Krebs heeft in korten tijd in binnen- zoowel als buitenland groote reputatie verworven onder den naam van „Saxbo aardewerk”. Van bijzonder kunstzinnig gehalte is het werk van den schilder Axel Salto; menig een beschouwt zijn werk als het beste in dat soort wat nu gemaakt wordt. Zijn schalen zijn niet alleen aangenaam van vorm, de materiaaldikte harmonieert met vorm en glazuur, de indruk van 't geheel is iets van volkomen zuiverheid, wat nog ondersteund wordt door de eenvoudige knop- of plooversiering die hij toepast. In aardewerk maakte hij ook een paar voortreffelijk gemodelde dieren en koppen.

Metaalwerk.

Evenals kostbare steenen hun ware schittering slechts toonen als ze goed geslepen zijn, zoo vereischen zilver en brons een perfecte technische uitvoering en zuiverheid van behandeling om een goed effect op te leveren. Onder de leidende zaken op dit gebied is Georg Jensen een naam, die door de geheele wereld bekend is. Georg Jensen begon zijn zilversmederij in 1904/05, en van den aanvang af toont zijn werk de onmiskenbare teekenen van een eerbiedig respect voor het ware zilversmidvak. Soms heeft hij zijn werk een zeer weelderigen vorm gegeven. De laatste jaren zijn aan zijn werkplaats ook verbonden Gundlach Pedersen en Harald Nielsen. De laatste vooral heeft het werk meer in den geest van den laatsten tijd gebracht; zijn profileering is zuiver en goed gevormd, de behandeling van het materiaal uitmuntend. De groote vischschotel met den spartelenden visch bovenop is een prachtig en sterk staal van zijn arbeid. Svend Wehrauch is een medewerker van Frantz Hingelberg uit Aarhus en heeft verscheidene rijke en fijn gevormde schalen en kannen gemaakt. De afbeelding toont dat hij een gevoelig oog heeft voor den eenvoudigen vorm. Zonder de minste versiering stelt zijn brillant lijnwerk hem in staat zulke gevoelige vormen te maken, dat het oog direct bekoord is.

Een andere leidende firma is A. Michelsen, die steeds den moed heeft gehad om met jonge kunstenaars samen te werken.

Dat was zoowel in vroeger tijden, toen de groote naam in de kunstnijverheidswereld Thorvald Bindesbøll was, als nu met zijn bekende medewerkers de architecten Kay Fisker en Ib Lunding en de kunstenaars Ebbe Sadolin en Arne Bang. Met deze krachten heeft Michelsen merkwaardig modern werk tot stand gebracht, mogelijk niet altijd even luxueus of met beteekenis voor verdere ontwikkeling in die richting. De afbeelding toont werk van Kay Fisker, dat van een verfijnden smaak getuigt. De weerskaatsingsmogelijkheden van het materiaal zijn uitgebuit, door het oppervlak te golven, een wijze van behandelen, die van den zilversmid de grootste bekwaamheid vereischt.

Just Andersen is een ander zeer bekend metaalwerker. Hij heeft filialen in Londen, Parijs, Berlijn, New-York en Los Angeles. Zijn specialiteit is brons en tinwerk, waar hij met groote vakkennis in werkt. Hij studeert veel in de ethnologie en daarvan getuigen verschillende van zijn ontwerpen, vooral de bronzen. Er is ook relatie tusschen zijn werk en de oude Deensche zeevaart en klassieke kunst.

Van de andere goede zilversmeden moeten o.a. nog genoemd worden Evald Nielsen en Henning Wolfhagen. De laatste maakt ook tinwerk, in welk metaal hij een voornamen en verfijnden smaak toont.

In Denemarken bestaat — evenals overal elders — een groot deel van de zilverproductie uit tafelzilver. Natuurlijk zijn er vele verschillende ontwerpen, waarvan de beste verder bouwen op de goede traditie van vroeger dagen. Dit kan gezegd worden van het werk van den zilversmid Kay Bojesen wiens tafelzilver goed van vorm is, van een aangename niet te groote maat, terwijl het materiaal zoo gunstig verdeeld is, dat ieder voorwerp prachtig in evenwicht is bij het gebruik.

Meubilair.

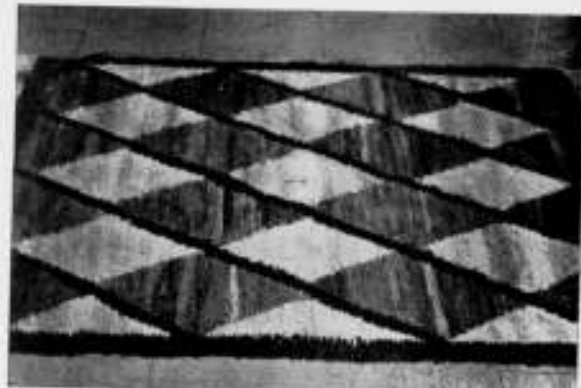
Dit wijls is de Deensche meubelmaker onder Engelschen invloed geweest. In 1777 werd door de regeering „Het Koninklijke Meubelmagazijn” opgericht (Det Kongelige Møbelmagasin) waar speedig Engelsche ontwerpen en meubilair overheerschten. Een groot aantal Deensche meubelmakers kreeg zijn opleiding in Engeland, waar materialen en gereedschappen werden gekocht.

De belangstelling voor het Engelsche meubelvak dateert van de 18e en het begin der 19e eeuw en is in Denemarken levend gebleven tot in de laatste jaren. Dit komt o.a. daardoor, dat de meest vooraanstaande meubelontwerper van het huidige Denemarken: Kaare Klint, zich ernstig heeft verdiept in het laatste gedeelte van de achttiende eeuw — de Chippendale periode — waarvan de resultaten zoowel in zijn werk, als in zijn onderwijs aan de Kunstacademie merkbaar zijn. Deze belangstelling voor de Engelsche meubelkunst is zeer begrijpelijk. Het streven van den modernen meubelkunstenaar is erop gericht om zijn werk een basis van bruikbaarheid en zakelijke constructie te geven. De meeste oude Engelsche meubelen bezitten deze eigenschappen, en de schitterende en verfijnde behandeling van de materialen trekt de moderne kunstenaar aan. Het werk van Kaare Klint toont aan, dat hij met zijn fijn gevoel voor vorm en ideeën wel zijn uitgangspunt heeft genomen bij een historische periode, maar er zijn eigen stempel op heeft gedrukt en ze tot modern werk heeft gemaakt. De afgebeelde stoel is op uiterst zorgvuldige wijze uitgevoerd door den meubelmaker Rud. Rasmussen, die door zijn goed vakmanschap de bedoelingen van den kunstenaar heeft onderstreepd.

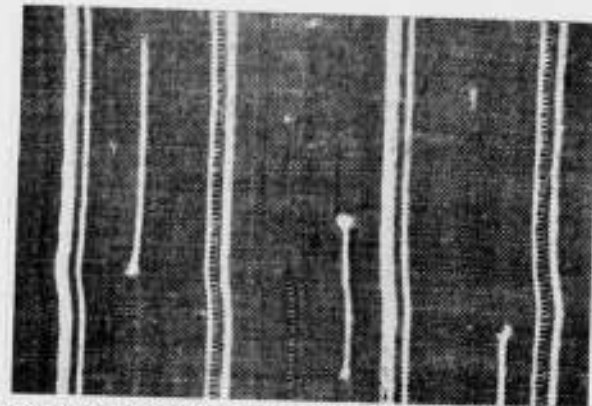
Menig ander kunstenaar werkt op dezelfde wijze, sommigen zijn leerling van Klint. De andere stoel die is afgebeeld, is ontworpen door Ole Wanscher; het is een armstoel, die, volgens hem zelf, op achttiende eeuwsch Engelsch meubilair is geïnspireerd, zonder een copy te zijn. Hij beschrijft deze als een stoel met Spartaansch comfort, en zoowel geschikt voor schrijven, lezen, kaartspelen of eten. Hij is van Cubamahony in de was en met leeren bekleeding; de meubelmaker Iversen heeft dezen stoel gemaakt.

De meubelmaker Jacob Kjær heeft de kast gemaakt die is afgebeeld. Hij zelf schrijft hierover: „Om voortdurend genoeg van een meubel te beloven is het niet voldoende, dat het er goed uitziet. Het moet ook practisch en gemakkelijk in het dagelijksche gebruik zijn.” In dezen geest is de kast ontworpen. De laden zijn zoo van afmeting dat ze 2, 6, 12 of 24 gewone huishoudelijke voorwerpen — kopjes, glazen, borden enz. — kunnen bevatten, terwijl de onderlinge afstand variabel is naar gelang van de hoogte van deze dingen. Nu men in Kopenhagen van de

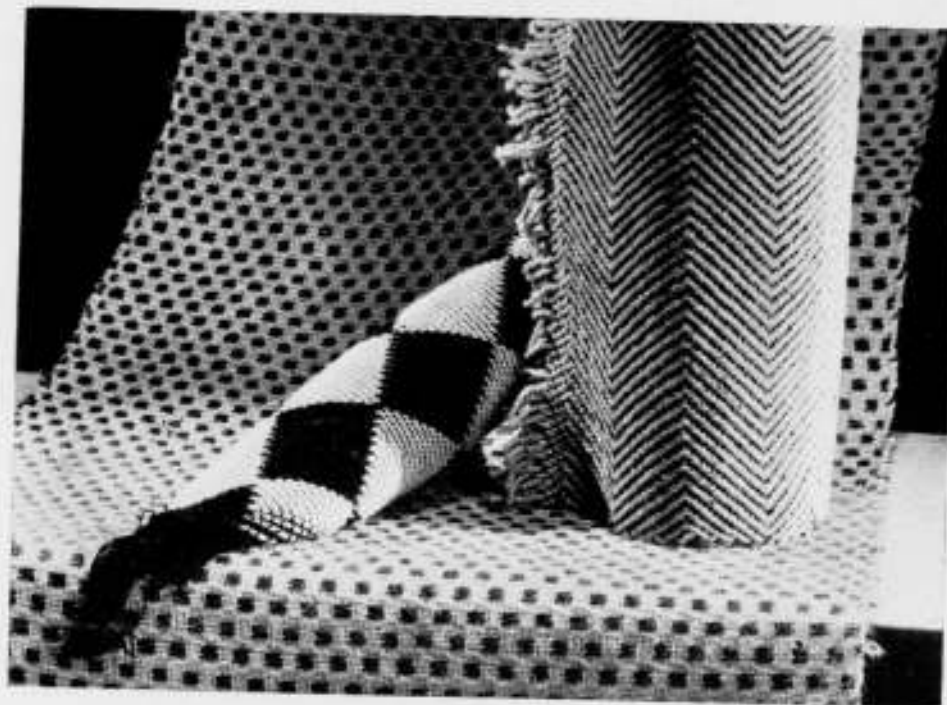
*) Zie B.W.A. 1934 blz. 96 (Red.).

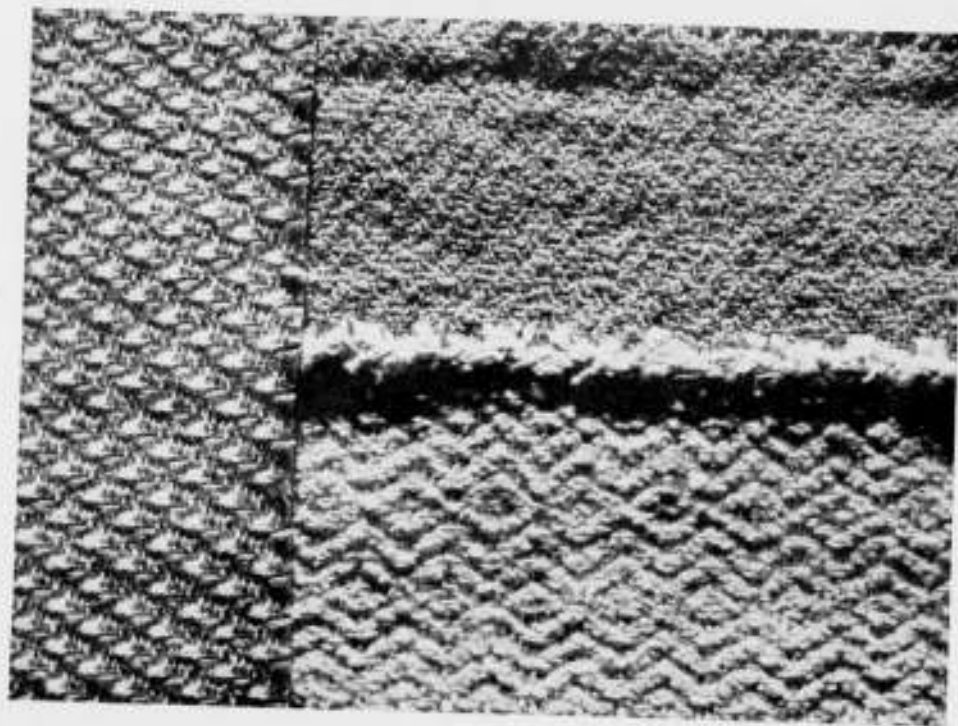
GUDRUN CLEMENS HANDGEWEVEN KLEED

ASKOVHUS (TROCK & BOUMAN) HANDGEW. KLEED.

MEJ. KAREN WARMING HANDGEWEVEN STOFFEN

HAANDARBEJDETS FREMME. HANDGEWEVEN STOFFEN.

GEROOKT GLASSERVIES, GEMAAKT DOOR HOLMGAARDS GLASFABRIEKEN.

GEGRAVEERDE VASEN VAN HOLMGAARDS GLASFABRIEKEN.

oude grote woningen verhuist naar kleine moderne flats met meestal kleine kamers, is het duidelijk, dat zoo'n meubel is gemaakt om plaats te winnen, terwijl het uiterlijk met de nieuwe architectuur harmonieert.

Het tot nu besproken meubilair is handwerk van een vrij kostbare soort.

Slechts weinig pogingen zijn er gedaan — zowel hier als elders — om goed en goedkoop meubilair te maken voor minder kapitaalkrachtige koopers. Fabrieken, die dit geprobeerd hebben, zijn in hun pogen volslagen gestruikeld. De mogelijkheden die de moderne techniek biedt voor het vervaardigen van goedkoop, zakelijk meubilair geschikt voor alle klassen, zijn nog niet volledig bestudeerd, behalve misschien voor zoover het het werk van de fa. Fritz Hansen's Eftf. betreft, die de laatste tien jaren het moderne meubel volgens industriële methoden vervaardigt. Ze zijn specialiteit in gebogen houten meubelen, maar hebben ook op ander gebied goed werk verricht in samenwerking met jonge architecten.

Textiel- en handwerk.

De wortels van de hedendaagsche Deensche weefkunst roiken tot de oude huisvlijtwefkunst van de boeren. Op initiatief van twee architecten, Martin Nyrop en Anton Rosen, werden in het begin van deze eeuw stappen ondernomen om de weefkunst te doen herleven met oude kleuren en patronen. Een nationale organisatie „Dansk Husflidsselskap" (Deensche huisvlijtvereniging) wekte bij de bevolking een belangstelling in handweven, waardoor dit nu over het geheele land wordt beoefend. Gordijnen, karpetten en bekleedingsstoffen spelen een grote rol in het eenvoudige moderne interieur. Het karakter van een kamer hangt steeds meer van het kleurschema af en het patroon van het bekleedingsmateriaal onderstreept vorm en type van het meubilair. Zoowel het materiaal als de kunstzinnige verwerking daarvan moet voldoen aan critische eischen en het mag worden gezegd, dat de Deensche handweefkunst, niet belemmerd door een of andere strenge traditie, gedurende de laatste generatie flink vooruit is gegaan en haar eigen karakter heeft gevonden zonder vreemden invloed. Een van de best be-

kendstaande Deensche weefsters Mej. Poula Trock uit Askovhus in Zuid-Jutland schrijft over het werk dat de laatste jaren gedaan is als volgt: „Het nieuwe, eenvoudiger meubilair vraagt andere stoffen dan de zware en elegantere meubels van oudere tijden. Menige studie is door de handwevers in hun werk-kamers gemaakt, die telkens weer genoodzaakt waren om van voren af aan te beginnen, om proefondervindelijk na te gaan wat van het materiaal verlangd mocht worden om het een zoo belangrijk mogelijke plaats te doen innemen, zonder dat het door het te veel aan patroon onrustig werd. Maar de laatste jaren is er alweer een andere ontwikkeling te bespeuren: de patronen komen weer terug, en ontwikkelen zich weer uit de eenvoudige stoffen". Bekleedingsstoffen van prachtige kwaliteit worden vervaardigd in de werkplaatsen te Askovhus zoowel als bij Gerda Hennig, Mej. Trolle, Karen Warming en anderen. De zware effecten van de oude landelijke boerenpatronen hebben plaats gemaakt voor lichte en zonnige kleuren. Hierbij worden afbeeldingen gegeven van Karen Warming, de Askovhus weefgetouwen en Haandarbejdet's Fremme; deze toonen dat de wevers schitterende effecten kunnen bereiken door de eigenschappen van het materiaal zelf. Karen Warming heeft met vermening van verschillende materialen proeven genomen, zooals wol, zijde, hennep, katoen enz. en heeft laten zien, dat de draad zelf van het grootste belang is bij het tot stand komen van het karakter van weefwerk. In de illustratie is het reliefachtige karakter duidelijk te zien.

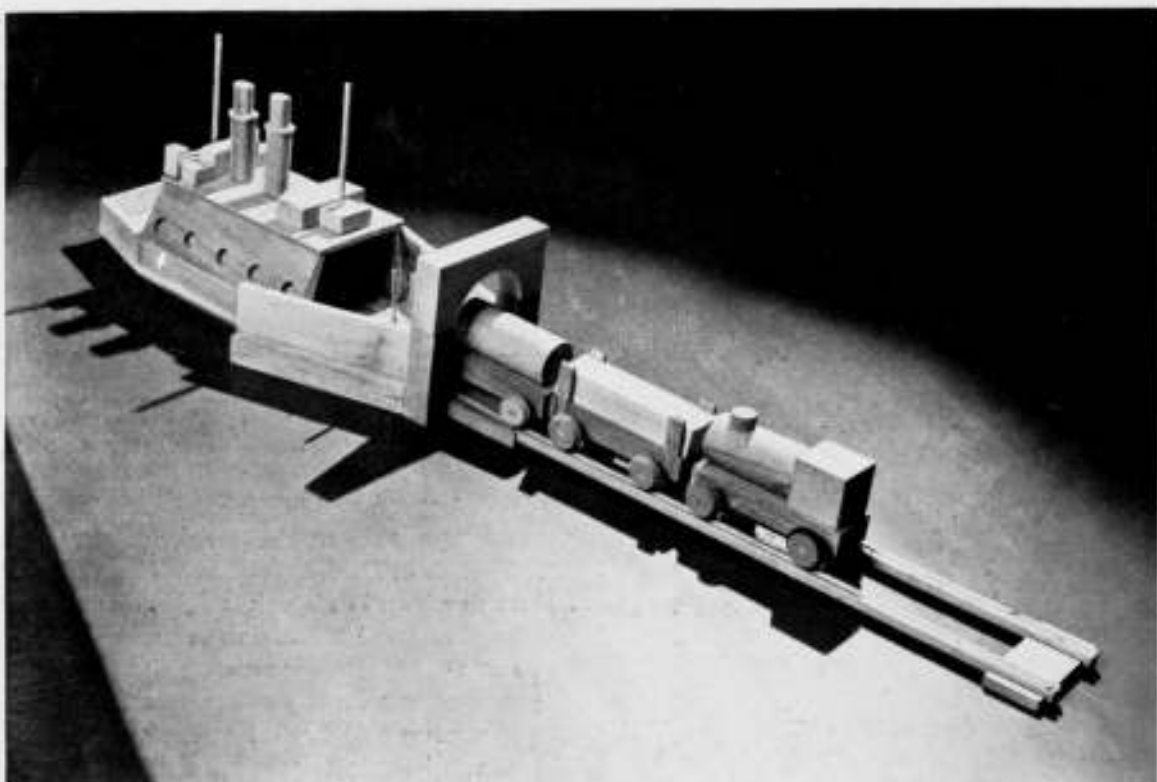
De handwevers maken ook karpetten. Eenige jaren geleden is Gudrun Clemens daarmede begonnen. Oorspronkelijk is dit een Zweedsche specialiteit, maar ze heeft de techniek zoo gecultiveerd en zulke mooie patronen en kleurschema's gemaakt, dat Zweden nu deze Deensche producten importeert. Ze zijn van een prachtige kwaliteit en met wol zoodanig geweven, dat ze goed vlak op den vloer liggen en niet opkrinkelen.

Borduurwerk wordt in Denemarken ook veel beoefend, vooral het zg. „Hedebo" patroon. De vereeniging tot bevordering van het kunstnaaldwerk („Selskabet til Haandarbejdet's Fremme") is de intermediar voor verkoop van op het platteland vervaardigde borduurwerken.

Glas en Verlichting.

Deze beide takken van kunstnijverheid zijn de laatste jaren belangrijk geworden. Denemarken heeft een van de beste lampen der wereld gemaakt: de P. H. lamp, ontworpen door architect Poul Henningsen en gemaakt door de fa. Louis Poulsen & Co. te Kopenhagen. Een andere firma Fritzsches Glas-handel maakt ook moderne lampen in samenwerking met twee bekende architecten Schlegel en Vilh. Lauritzen.

In de nabijheid van Næstved, op het eiland Zeeland gelegen, is de glasfabriek van Holmgaard. Deze is meer dan 100 jaar oud en is onder leiding van den directeur Chr. Grauballe de laatste jaren op schitterende wijzen herboren.

TREIN, EEN STOOMPONT OPGAANDE. SPEELGOED VAN KAY BOJESSEN, KOPENHAGEN.

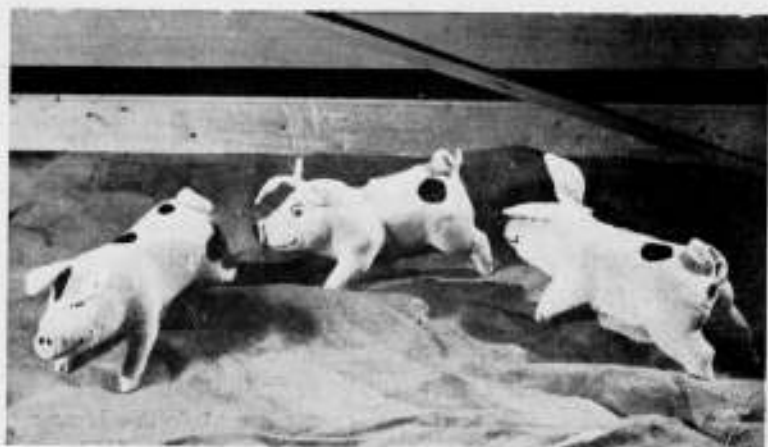
Holmgaard's glas is beroemd geworden, voornamelijk door het maken van goed ontworpen huishoudelijk glas onder leiding van den architect J a c o b B a n g. Hij heeft het bierglas weer opnieuw ontdekt en het zijn zuiveren vorm — praktisch zoowel als aesthetisch — gegeven.

Hij teekende vele decoratieve vazen en schalen en is den laatsten tijd met gegraveerde en geslepen glas bezig.

Kinderspeelgoed.

Het is niet de vraag van groote variatie of hoeveelheden, maar om iets te produceeren dat echt bruikbaar is. Den laatsten tijd zijn er in Denemarken verschillende goede modellen gekomen meerendeels het resultaat van wel doordachte ideeën van K a y B o j e s e n — die als zilversmid reeds genoemd is — en die in samenwerking met een aantal kunstenaars het probleem van het kinderspeelgoed heeft opgevat en vele dingen maakt die er op berekend zijn om het scheppend vermogen van de kinderen te inspireeren bij hun spel.

De Deensche kunstnijverheidsvoorwerpen zijn bescheiden en onpretentius van karakter en houding; bizarre effecten zijn den Deenschen werker vreemd. De beste dingen die hij voortbracht, droegen alle den stempel van de ware vakmanstrots. Naast een natuurlijken wensch om de traditioneele methoden en gebruiken te herzien in het licht van de vraag van dezen tijd is

DEENSCHER BIGGEN VAN FLUWEL,
ONTWORPEN DOOR KNVD KYHN (KAY BOJESSEN UITV.)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND,
IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 19

8 MEI 1937

DE OLDEHOVE IN LEEUWARDEN.

er steeds een gezonde kritische afwachtende houding ten opzichte van ontijdig modernisme.

In kunst, in architectuur en in de toegepaste kunsten heeft Denemarken wilde conflicten vermeden, zooals die in andere landen zoo nu en dan zijn voorgekomen, daarbij vasthoudende aan het meest waardevolle van de eigen cultureele traditie, zonder daarbij het beste, dat in nieuwe materialen en ideeën te vinden was over het hoofd te zien.

Bezoekers van Kopenhagen, die belang stellen in kunstnijverheid zullen veel belangrijks vinden in het „Kunstindustrie museum“, een charmant oud gebouw — dateering gaat terug tot in het midden van de 18e eeuw — in Bredgade en in de „Permanente Udstilling“ (Permanente tentoonstelling) in het gebouw Vesterport aan de Vesterbrogade, waar steeds een groote voorraad Deensche kunstnijverheid aanwezig is, die steeds op het laatste peil wordt bijgehouden.

Bovenstaand artikel werd ons uit Denemarken toegezonden naar aanleiding van de Deensche kunstnijverheidstentoonstelling die van 8 Mei—6 Juni in het Stedelijk Museum te Amsterdam wordt gehouden en daarna nog drie weken te Eindhoven. We komen op de tentoonstelling zelf later nog terug.

RED.

STADHUIS TE LEEUWARDEN.

KANSELARY TE LEEUWARDEN.

PRINSESSEHOF TE LEEUWARDEN.

SCHOUW IN HET PRINSESSEHOF.

DE TOREN DE OLDEHOVE.

Nabij de plaats waar voorheen een kapel had gestaan en later een kerk, die in 1595 werd afgebroken, begon men in 1529 onder leiding van den bouwmeester Jacob van Aaken een nieuwe kerk en toren te bouwen waarvan echter alleen de toren gedeeltelijk werd uitgevoerd en in 1533 onder leiding van Cornelis Frederiks beëindigd en nimmer geheel voltooid. Wegens de slechte bodemgesteldheid zakte de toren reeds van af het begin naar het noordwesten over, welke afwijking van den verticalen stand thans 1,55 M. bedraagt, hoogte is 39 M.

De vrijstaande toren is van roode en gele baksteen opgetrokken met banden en traceeringen en afdekkingen van Bentheimersteen, de opbouw bestaat uit 3 geledingen waarvan de 3e geleding terug springt. De dubbele hoekbeeren zijn over de geheele hoogte doorgezet en schuin afgedekt.

In den noordmuur van het benedengedeelte geeft een zandsteen poortje toegang tot den traptoren, op de verdieping is een dergelijk poortje met zandsteen omlijsting waarop verschillende steenhouwersmerken voorkomen.

Op de 2e verdieping aan de noord-oostzijde bevindt zich het voormalige torenwachterskamertje met venster en schouw. In den traptoren is een spiltrap met treden van Bentheimersteen.

Nog enkele bijzonderheden, de opdracht aan den architect betreffende, mogen hier volgen. Het contract bevatte onder meer de bepaling dat de architect aan honorarium toekwam 8 sturen deis vrij wenjen en een ry kleed, d.w.z. 8 stuivers per dag, vrij wonen en nieuwe kleeren, terwijl ook nog de bepaling voorkwam dat hij er geen ander werk bij mocht verrichten; men wenschte dus den geheelen man! Hoewel men in aanmerking moet nemen, dat men met een stuiver te dien dage geheel wat meer deed dan een Bendorp-chocoladereep koopen, valt het toch wel op dat de honorariumregelingen te dien dage niet bijzonder gunstig waren voor de beoefenaren der schoone bouwkunst. De arbeiders verdienden een branning, dat is 6 ct per dag.

DE KANSELARIJ. TURFMARKT LEEUWARDEN.

Dit was de voormalige zetel van het hof van Friesland, het oppergerechthof, het is in 1568—1571 gebouwd door Bartholomeus Janszoon. Het gebouw is in latere jaren ook gebruikt als huis van bewaring, als militair hospitaal en als kazerne. Het werd in 1892 gerestaureerd en is sedert dien in gebruik als Rijksarchief en als Prov. Bibliotheek.

Het voorgebouw heeft 2 verdiepingen, gedekt door hoog zadeldak met dek-

kapellen, de noordzijde wordt afgesloten door eindgevel met trappen, de zuidzijde heeft een vlakken eindgevel, wat evenals de tandingen en aanzetten in den voorgevel er op wijst, dat oorspronkelijk het plan bestond om het gebouw naar het zuiden te verlengen.

In het zuidelijk deel van den voorgevel bevindt zich de hoofdingang met trapbordes, aangebracht in 1621, waaronder de ingang naar de keldertrekken is gelegen.

De hoofdingang, waarboven een gebeeldhouwe zandsteenbekroning met opschrift en jaartal 1571, ligt rechts van de as der ingangstravee, op de trappen zijn allegorische beelden geplaatst. Een rechte kroonlijst met kraagsteenen afgedekt door balustrade loopt over de geheele lengte van den voorgevel en sluit aan bij het traptorentje op den noordelijken hoek.

Inwendig is het gebouw grootendeels gewijzigd en gerestaureerd, in de kelders vindt men vlakke kruisgewelven op zandsteenen zuilen. In alle vertrekken zijn zolderingen met moer en kinderbalken aangebracht, op de zandsteenen kraagstukken zijn wapens uitgehouwen.

Voor de verbinding van beneden- en bovenverdieping dient een gemetselde trap met geprofileerde gewrongen spil, de breede eiken dektraden rusten op van spilt tot muur geslagen bogen, waartusschen gewelfjes op fijn genrof. ribben, die samenkomen in gebeeldhouwe sluitstukken.

maakt, maar dan kan men gerust wel zeggen, dat de kans van de architectuur ook voorloopig verkeken is.

Gevoelen zijn tijdelijk, heerlijk tijdelijk. Gerestaureerde gebouwen zijn knappe vijftigers met een kunstgebit.

Er is geen rijkdom en armheid aan schoonheid. En als 't er is, moet het je geen cent kunnen schelen. Friesland heeft zijn mooie huizen, zijn stinzen, zijn raadhuizen en zijn Kerkjes en al dat alles is schoonheid te beleven. Verwacht men een zoo heerlijk gebeeldhouwe schouw in Dokkum? Gelieve deze op-

SCHOONHEID IN FRIESLAND.

Friesland, rijk aan architectuur of arm? Waarom stelt men eigenlijk deze vervelende vraag zoo vaak en waarom tracht men haar te beantwoorden? Dat geldt natuurlijk niet alleen voor Friesland, maar voor overal. Ik las, dat de Engelsche koningskroon 3091 edelsteenen bevat. Eén bonk edelsteen! Stel U eens voor een land, als één bonk architectuur. Het is merkwaardig hoe sommige menschen de schoonheid afmeten naar de kwantiteit en blijkbaar de armheid aan schoonheid zoo verbijsterend

vinden dat ze bij ieder dreigend verlies van een oud gebouw de handen ten hemel heffen. Alsof men de architectuur op soupeeren kan. En die eeuwigheidswaarde van de architectuur is natuurlijk ook maar betrekkelijk. De huizen aan de Bocht van de Heerengracht en de Aya Sophia zijn ten doode opgeschreven. Dat is duidelijk. De wereld zal het eens zonder hen moeten doen.

Tenzij een aangenaam botsinkje een eind aan onze wereld

PRINSESSEHOF TE LEEUWARDEN.

Dit is een reeds in 1622 bestaand patricisch huis, dat verbouwd werd door prinses Maria-Louise, weduwe van Johan Willem Friso, Stadhouder van Friesland. Het huis werd met de oostelijk aangrenzende Papinga stins en een aan de westzijde gelegen huis in 1642 tot een complex verenigd en is in 1911 en 1912 gerestaureerd. Het werd in 1916 eigendom van de Gemeente Leeuwarden en is sedert ingericht voor museum en tentoonstellingsgebouw.

Het bestaat uit 2 verdiepingen en een in 1731 daarop aangebrachte zolderverdieping. De baksteenen gevel heeft een rechte kroonlijst op gebeeldhouwe consoles, de onderste verdiepingen zijn gescheiden door een breede zandsteenen lijst. Tusschen de vensters der verdiepingen bevinden zich baksteenen pilasters met zandsteenen composietkapiteelen. Boven de vensters afwisselend engelenkopjes, bloem en vruchtenslingers en driehoekige frontons met schelpvormige vullingen.

Schoorsteenmantel, 2e zaal rechts (beneden). Goudleerwandbekleding en schilderij voorstellende Hendrik Casimir II, op 12-jarigen leeftijd.

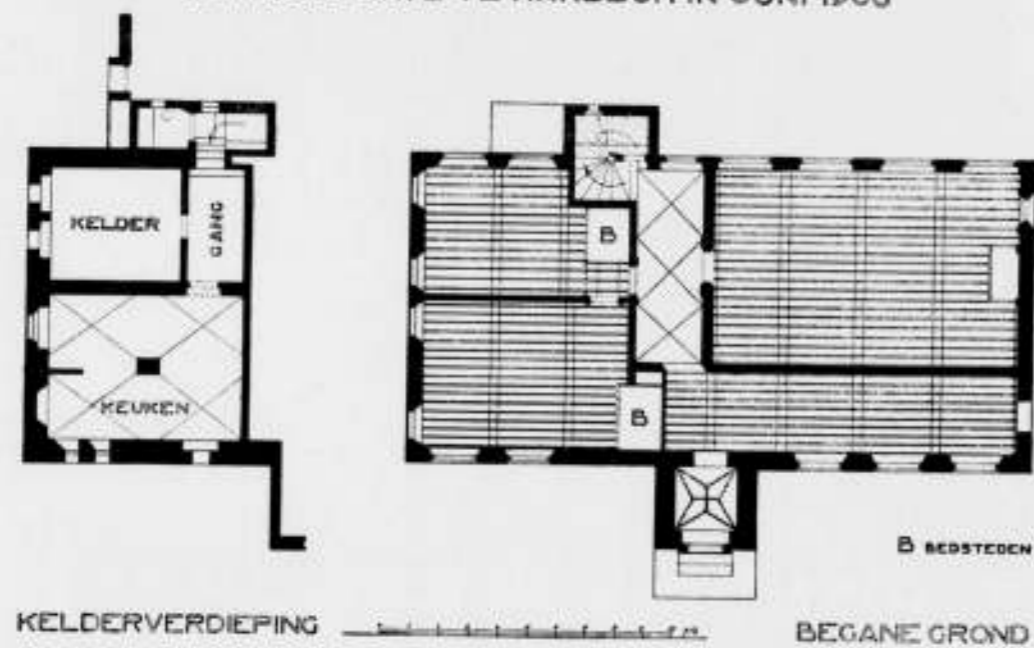
merking niet onvriendelijk te beschouwen. En dat aardige Raadhuisje. Het zal wel danig verknoeid zijn in den loop der tijden, maar dat hoort er zoo bij. Men moet zich voor schoonheid ruim openstellen, want „niet van de dingen zelf, maar van den aanschouwenden geest is de schoonheid“.

Wij danken hierbij den Frieschen Bouwkring en de Provinciale Bibliotheek voor het beschikbaar stellen der foto's en toelichtingen, die wij hierbij voor zoover mogelijk afdrucken.

J. P. M.
195

HERINGA STATE TE MARSSUM IN JUNI 1903

HERINGA STATE OF POPTASLOT TE MARSSUM.

REGENTENKAMER IN HERINGA STATE TE MARSSUM.

HERINGASTATE OF POPTASLOT TE MARSSUM BIJ LEEUWARDEN.

Het hoofdgebouw heeft een kelderverdieping, een verhoogde begane grond, een tusschen- en een zolderverdieping en is gedekt met hoog zadeldak. Tegen het midden van den westelijken gevel is de hoofdtoren aangebouwd; deze hoofdtoren bestaat uit een vierkant benedendeel met schildhoudende leeuwen op de hoeken en achtkante bovengleding met peervormige bekroning. Ook de oostelijke toren is vierkant en heeft evenals de westelijke een peervormige bekroning.

Aan de noord- en zuidzijde bevinden zich de uit de slotgracht oprijzende trapgevels.

Heringastate is de eenig overgebleven stins of state uit de 16e eeuw. Voorheen vond men in Friesland vele van dergelijke stinsen zooals Bonga bij Marssum, Lyauckema te Sexbierum en Cammingastate te Ferwerd.

Veel van wat op tekeningen uit dien tijd niet kan worden afgeleid vindt men nog op Heringastate in ongeschonden toestand bewaard. De stins of slot werd in 1526 gebouwd, terwijl in 1631 een verbouwing plaats vond die in hoofdzaak bedoelde de stins te verfraaien.

In 1906-1908 heeft de Haagsche architect Frowein de stins gerestaureerd op pleitelvolle wijze zoodat deze thans nog als een voorbeeldig representant van Friesche stinsbouw kan worden aangemerkt.

DE KERK EN TOREN TE DEINUM BIJ LEEUWARDEN.

De kerk vertoont aan de noordzijde nog restanten der eerste steenen kerk, afgetrokken van tufsteen in de 11e eeuw. Ze was gewijd aan St. Jan. In dit gedeelte in Romaanschen stijl vindt men nog twee kleine raam- en muurstenen, welke de hoofdvorm aangeven. In het laatst der 13e eeuw is de kerk vergroot door wegbreking van het koorinde en door verlenging van het schip, dat daarna gesloten werd met een regelmatig vijfhoekig koor. De laatste vergrooing in de 15e of het begin der 18e eeuw is geschied door verhooging der muren, vergrooing der lichtopeningen en vernieuwing van den toren.

In dezen tijd zal ook de noordelijke uitbouw gemaakt zijn, die op de afbeelding van Ter Idzert en anderen voorkomt.

Zo zal gediend hebben tot kapel eener familie, die in de nabijheid van het dorp hare state had.

Het fries der kerk is zeer eenvoudig en wordt gevormd door een holle profielsteen, afgedekt met een platte laag.

Van het oorspronkelijk eiken interieur der kerk is niets meer over. De tegenwoordige betimmering is, evenals het gewelf, uit een oogpunt van bouwkunst geheel waardeloos.

Tegen de noordwand in de kerk zijn een viertal bebeeldhoude grafzerken opgesteld, die vroeger in het koorinde de graven deden van leden van het geslacht Feitsma.

No. 1, 2 en 4 vanaf de ingang zijn rijk bebeeldhouwd en vertoonen ornament in den geest van Hans Vredeman de Vries.

Het beeld en ornament van de derde steen is van lateren tijd, van 1620, en is veel minder fraai van opvatting en als beeldhouwwerk eveneens.

De toren is veel rijker behandeld. Hij is versierd met, door laat Gotische traceering onderverdeelde, nissen.

De bovenste traceeringen zijn door het ondoelmatig aanbrengen van de wijzerplaten vernield.

Volgens de legende zou de tegenwoordige bekroning van den toren een overblijfsel zijn van de kruistochten. Een der edelen, die in de omgeving zijn woonplaats had, zou, nadat hij behouden van de tocht naar het heilige land was teruggekeerd, geld geschonken hebben voor den bouw van den toren, daaraan echter de bepaling verbindend, dat hij in den vorm overeen moest stemmen met de minarets, welke hij in het heilige land had gezien. Op deze wijze zou de typische — in Friesland alleenstaande — bekroning van dezen toren zijn ontstaan. Men vindt in elk der beide andere provincies een dergelijke afdekking, nl. in de provincie Groningen op den toren te Noordwolde, in Drente op dien te Dwingelo.

Denkelijk is het echter niets anders dan een Renaissance-afdekking op een Gotische torenromp. In 1550, toen de toren met deze koepel werd bekroond, deed de Renaissance ook hier haar invloed gelden.

KERK TE DEINUM.

KERK TE GOUTUM.

SCHOONHEID IN FRIESLAND.

HET BUITEN „SCHATZENBURG“ TE DRONRIJP.

HET GASTHUIS „VREDENHOF“ TE DRONRIJP.

SCHOONHEID IN FRIESLAND.

DORPSSTRAATJE TE HALLUM.

KERKJE TE RINSUMAGEEST.

RAADHUIS TE DOKKUM.

KRYPT IN HET KERKJE TE RINSUMAGEEST.

SCHOONHEID IN FRIESLAND.

SCHOUW IN HET RAADHUIS TE DOKKUM.

SCHOONHEID IN FRIESLAND.

VOORMALIG ZEEKANTOOR TE DOKKUM.

CRACKSTATE TE HEERENVEEN.

KERK EN TOREN DER NED. HERV. GEMEENTE TE GOUTUM. Uitgave van de Friesche Bouwkring. 1929-1930. No. 94.

Het oudste gedeelte dezer kerk dateert uit de 12e eeuw en is van tufsteen opgetrokken. Het gevelvlak van dit gedeelte is versierd met tufsteenbanden, terwijl men hierin ook nog eene moet vinden van een Romaansche lichtopening. De uitbreiding van het koor met zijn zware contreforten en de toren dateren uit de 15e eeuw. Het interieur is door herhaalde herstellingen smakeloos geworden. In de opening tusschen kerk en toren vindt men nog een deur met Gotische briefpaneelen. De fraaie toren is in 1929 geheel hersteld.

"T BUITEN „SCHATZENBURG" TE DRONRIJP, tusschen Leeuwarden-Franeker. Uitgave van „De Friesche Bouwkring". 1933-1934. No. 105.

Het huis werd gesticht in de eerste helft der 18e eeuw en omstreeks 1780 gewijzigd voor J. L. Huber. Het bordes met trap en windvang voor de hoofdingang werd in 1925 aangebracht. De verhoogde middenpartij is bekroond door een beeldhouwd zandsteenen fronton met alliantie wapen. Het huis is omgeven door een groote tuin met vijver. Op de vernieuwde hekpijlers staat het jaartal 1724.

"T GASTHUIS „VREDENHOF" TE DRONRIJP, Uitgave van „De Friesche Bouwkring". 1933-1934. No. 106.

Het gasthuis voor oude vrouwen is in 1744 gesticht door Agneta Huber, het bestaat uit 2 rijen van 6 kamertjes, welke met den achterkant tegen elkaar gebouwd zijn. De foto geeft den Zuidkant te zien. De muren zijn grijs geschilderd. Het is te wenschen dat de dakbedekking van asbestcementleien nog eens door dakpannen wordt vervangen.

DORPSSTRAATJE TE HALLUM (tusschen Leeuwarden en Dokkum).

Herhaaldelijk wordt het mooie van de Friesche dorpen geschonden door afgraving en door het stichten van nieuwe bouwwerken, die meestal zoowel door den vorm als door de kleur het mooie van het dorpsbeeld en van het straatbeeld schenden.

Voor het kunnen verkrijgen van een bouwwerk, dat goede vormen laat zien, mag als voorwaarde worden gesteld, dat het geheel past in en aansluit bij de omgeving. Vele bouwers zouden op het goede pad kunnen komen als zij goede aandacht gaven aan de vormen van de bouwwerken uit den tijd toen de traditie heerschende was.

Om de aandacht voor het Friesche dorpsbeeld te vragen is hierbij gegeven het beeld van een eenvoudig dorpsstraatje te Hallum. Eenvoudige huisjes van de 19e eeuw met kerk en kerktoren, die het dorpsbeeld afsluiten of beheerschen.

De beplanting met een paar goed geplaatste boomen verhoogt de schoonheid van het eenvoudige straatje.

De neiging tot schenden wordt hier aangekondigd met twee misplaatste palen voor verlichting.

KRYPT TE RINSUMAGEEST. Uitgave van de Friesche Bouwkring. 1925-1926. No. 79.

De krypt is gelegen onder het vroegere koor der kerk te Rinsumageest. De zuiver Romaansche teerlingkapiteelen en basementen zijn van zandsteen, de kolomschachten van travertien.

De krypt is alleen toegankelijk aan de oostzijde door een later ingebroekt verdiepte deur. De verbinding met de kerk is verbroken.

Uit de kerk te Rinsumageest is afkomstig de grafsteen met figuratief beeldhouwwerk en het jaartal 1341, die thans onder no. 647 in het Friesch Museum wordt bewaard.

In den oostgevel van den bijbouw is een mooi spithaaf van zandsteen ingemetseld.

DE „MESSINGKLOPPER" TE YLST. EIGENDOM VAN DE VEREENIGING „HENDRICK DE KEYSER".

RAADHUIS TE DOKKUM. SCHOUW IN HET STADHUIS TE DOKKUM. 1925-1926. No. 80.

Het stadhuis staat aan de Hoogstraat. In 1608 heeft het stadsbestuur de adellijke stins „Blauwhuis" gekocht. In 1763 is het aanmerkelijk vergroot en in 1831 in zijn tegenwoordigen staat gebracht.

De schouw staat in de zaal voor de raadzaal en draagt het jaartal 1603. Het materiaal is zandsteen, thans geheel geschilderd in groene kleur met verguld.

De kolonnetten met voetstukken en kraagsteenen zijn in den trant van de motieven van Hans Vredeman de Vries.

De achterwand der stookplaats is thans bedekt met geteerde ijzeren platen. De wandbespanning is goudleer.

De schoorsteen is hoog 3.30 en breed 2.00 meter.

CRACKSTATE TE HEERENVEEN. Uitgave van de Friesche Bouwkring. 1925-1926. No. 73.

Van deze door de familie Crack gestichte deftige 17e eeuwse patriciërs-woning worden de groepeerings- en de detaillering beheerscht door de aandacht te willen leiden naar den in het midden geplaatsten hoofdingang.

Van de groote orde zijn de pilasters van roode baksteen, basementen, kapiteelen, architraaf, steunlijst en consoles van zandsteen. Ook zijn de architectonische omlijsting van den hoofdingang en de groote klauwstukken van zandsteen.

De baksteen en de zandsteen zijn bedekt met witkalk en verf. De omlijsting van het raam boven de hoofdlijst is van later tijd.

Van het inwendige zijn de hoofdtrap en de groote zaal om hun eiken betimmeringen architectonisch belangrijke ruimten.

Het gebouw was het woonverblijf der familie Crack. Van 1811 tot September 1923 was het Paleis van Justitie. Nu de rechtbank te Heerenveen is opgeheven wordt het gebruikt voor kantongerecht en enkele rijkskantoren.

„DE MESSINGKLOPPER" TE YLST.

Dit pand is in 1919 eigendom geworden van de Vereeniging Hendrick de Keyser, van welke wij het fraaie cliché mochten leenen. De gevel is geheel gaaf. Een jaartalsteen vermeldt 1669. Een gevelsteen heeft het geslachtswapen van een onbekende familie.

CONGRESSEN TE PARIJS.

Ter gelegenheid van de Tentoonstelling te Parijs, die binnenkort geopend wordt naar men hoopt, zal een reeks congressen worden gehouden.

Zoo zal het Comité Permanent International des Architectes het 14e Internationale Architecten Congres houden van 19—25 Juli.

Het congres wordt, zooals wij reeds hebben medegedeeld, georganiseerd door de Confédération des Sociétés Françaises d'Architectes.

Behoudens diverse excursies, diners, soupers enz. zullen tijdens de zittingen een viertal thema's worden besproken, nl. over de beroepsuitoefening van den architect, de opleiding, de techniek en over stedenbouw.

Het volledige programma ligt voor belanghebbenden op het Bureau van den B.N.A. ter inzage.

Wie echter een voorproefje wil hebben, zal zijn aandacht kunnen schenken aan het 2e Congres van de Confédération Internationale des Artistes op 24 en 25 Mei 1937.

Het volledige programma van dit congres ligt voor belangstellenden ter inzage op het Bureau van den B.N.A.

Aangezien dit congres maar 2 dagen duurt, zal echter een meer intensieve voorbereiding kunnen worden gevonden in

Quatrième Réunion Internationale d'Architectes, die door de Réunions Internationales d'Architectes van 28 Juni—7 Juli zal worden gehouden.

Dit is waarlijk door en door een echt congres, met August Perret als Eerevoorzitter. Het wordt gevolgd door excursies o.a. naar de kasteelen langs de Loire, het bezoeken van Reims, Fontainebleau-Barbizon, Chartres, Orléans etc. etc. Behandeld zal worden het onderwerp: "L'architecte, Artiste et Technicien".

Aan het congres zelve zijn ook diverse excursies en feestelijke bijeenkomsten verbonden, die in het programma uitvoerig zijn omschreven.

Belangstellenden kunnen dit programma zoolang de voorraad strekt, bij het Bureau van den B.N.A. aanvragen.

Zijn dit meer de artistieke en technische congressen, de architecten zullen ook nog een Woningbouwcongres kunnen bijwonen, dat door de International Federation for Housing and Town Planning te Londen en het Internationaler Wohnungs- und Städtebaucongres te Frankfurt a.M. gezamenlijk zal worden gehouden.

Dit is natuurlijk ook geen kleinigheid.

Er is een studiereis van 12—19 Juli en een rondreis van 12—22 Juli door half Frankrijk.

Deelnemers aan het Congres van het C.P.I.A. moeten echter goed op den datum letten: 19—25 Juli.

Van het Woningbouwcongres ligt het volledige programma ook ter inzage op het Bureau van den Weteringschans 102, Amsterdam.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN

DER BAUMEISTER. Febr. 1937.

Afbeeldingen van de Karl-Wahl-Siedlung in Augsburg, architect Freyberger, Städt.-Baurat. Voorts landhuizen van arch. Sep Ruf te München en G. H. Winckler te München. Ten slotte fraaie voorbeelden van oude bouwkunst op het land.

DER BAUMEISTER. Maart 1937.

De Königsplatz te München heeft het zwaar te verantwoorden, hij wordt monumentaaliseerd, voor zoover hij dat niet was. Op de plaats van het in 1931 verbrande Glaspalast komt nu het Haus der Deutschen Kunst. Verder van Rudolf Krüger woonhuizen te Saarbrücken. Van arch. Moser en Kopp te Zürich een landhuis in Herrliberg. Een nieuwe Geschichte aus dem Wiener Wald is het Kahlenberg Hotel met een honderd meter lange rij tafeltjes en stoeltjes op het terras, waar het ongetwijfeld zeer intiem fluisieren is, waarbij het oog over het Tullnerfeld tot in de Kleine Karpathen kan glijden, hoewel het natuurlijk ook dicht bij haar kan blijven,

wat geheel buiten de architectuur van Erich Boltstein staat. Die zien wij dan ook zeer volledig in dit nummer opgenomen.

DER BAUMEISTER. April 1937.

Jeugdherbergen in Urfeld en Detmold. Architect Theo Wieland heeft zich gevestigd in Saronia bij Jaffa, en bouwde zich daar een eigen huis om mee te beginnen. Het nieuwe clubhuis van de Hockey- en Tennisclub te Keulen, arch. Otto Scheib en Pohl, geeft niet direct den indruk van tijdelijk verblijf. Tenslotte een zangekocht ontwerp in de prijsvraag voor een Spaarbank te Pasing, als voorbeeld van een doorwerkte studie van de bebouwings- en verkeersvraagstukken van een kleine stad. Arch. Rettig en Lämmle.

J. P. M.

DER BAUMEISTER. Mei 1937.

Vliegtuigloodsen en wat daarmee samenhangt. Verder de resultaten van een prijsvraag voor een nieuw Landesfinanzamt in München. Vele platen en technische teekeningen.

J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

15 MEI 1937

NR 20

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

DE BRONZEN HEKKEN AAN HET MONUMENT DE JONGH DOOR L. BOLLE.

Aan een bespreking van het eigenlijke beeldhouwwerk moge ik enkele opmerkingen van algemeenen aard doen voorafgaan. Aan een bouwwerk heeft de plastiek een ondergeschikte rol te vervullen; zij wordt bepaald door den aard van het totale complex. Een nauwkeurige bestudeering van het monument deed mij begrijpen, dat een drukke, zoo mogelijk rijke vormgeving door den ontwerper Ir. van der Steur bedoeld werd, opdat de verdere stille partijen niet leeg zouden schijnen, maar een element van rust zouden brengen; dat vooral de details niet onverzorgd mochten blijven, zoodat er voor den bezoeker van zijn bank af wat te bekijken viel.

Voorts kwam ik tot het inzicht dat er met het oog op de functie van de hekken als afsluiting twee-dimensionaal geaccentueerde partijen, maar daarnaast, gezien het feit dat de hekken visueel gesproken in de ruimte stonden, evenzeer drie-dimensionale partijen moesten wezen, ook al, omdat de hekken tusschen de breede steenen borstweringen gevat zijn.

Om die reden dienden de vlakke gedeelten met laag reliëf geornamenteerd te worden, teneinde het vlakke nog te accentueeren. De van het midden uit schuins door de hekken loopende lange smalle horizontale, dus de diepte accentueerende vlakken, waarop de drie-dimensionale figuurtjes geplaatst zijn, behalven op gevarieerde wijze de gestrektheid van het geheel van het monument.

Wat nu de voorstellingen zelf betreft valt nog het volgende op te merken.

Omdat een hek nu eenmaal een geometrische constructie is, die, zooals in dit geval, een plastisch, visueel spel van lijnen en vlakken vormt, is het niet alleen een ornament in groot verband, zooals beelden in het geheel van een bouwwerk, maar blijft het een ornamenteel karakter dragen, ook als men de hekken alleen, doch dan in hun geheel in oogenschouw neemt. Is het nu bij het De Jongh-monument geoorloofd, om, evenals dat in vroeger eeuwen wel geschiedde, het ornament te verbinden met uit het dagelijksche leven ontleende voorstellingen, die van een speelschen humor getuigen? Mijs inziens is een tikje humor in de wijze van behandeling der mij door den heer D. G. van Beuningen verstrekte opdracht geenszins misplaatst, gezien de omstandigheid, dat het portret in hoog-relief aanwezig is, en Gidding's mozaiek en de door Chabot in den muur gebeitelde inscriptie het zakelijke element reeds voldoende ver-tegenwoordigen. Het is bekend dat de Jongh voor al zijn medewerkers, hoog of laag, persoonlijke belangstelling toonde. Daarom is de Directeur van Gemeentewerken afgebeeld te midden van grondwerkers, kruiers, teekenaars, burgemeester en wethouders en andere autoriteiten.

De voorstellingen op de hekken zijn in twee groepen te scheiden:

1e. die, welke op de vlakke deelen aangebracht zijn, hebben betrekking op de stad en de haven, zooals die door de verwezenlijking van zijn plannen uitgegroeid zijn tot een complex

van internationale beteeckenis, een stad vol menschen, havens vol schepen.

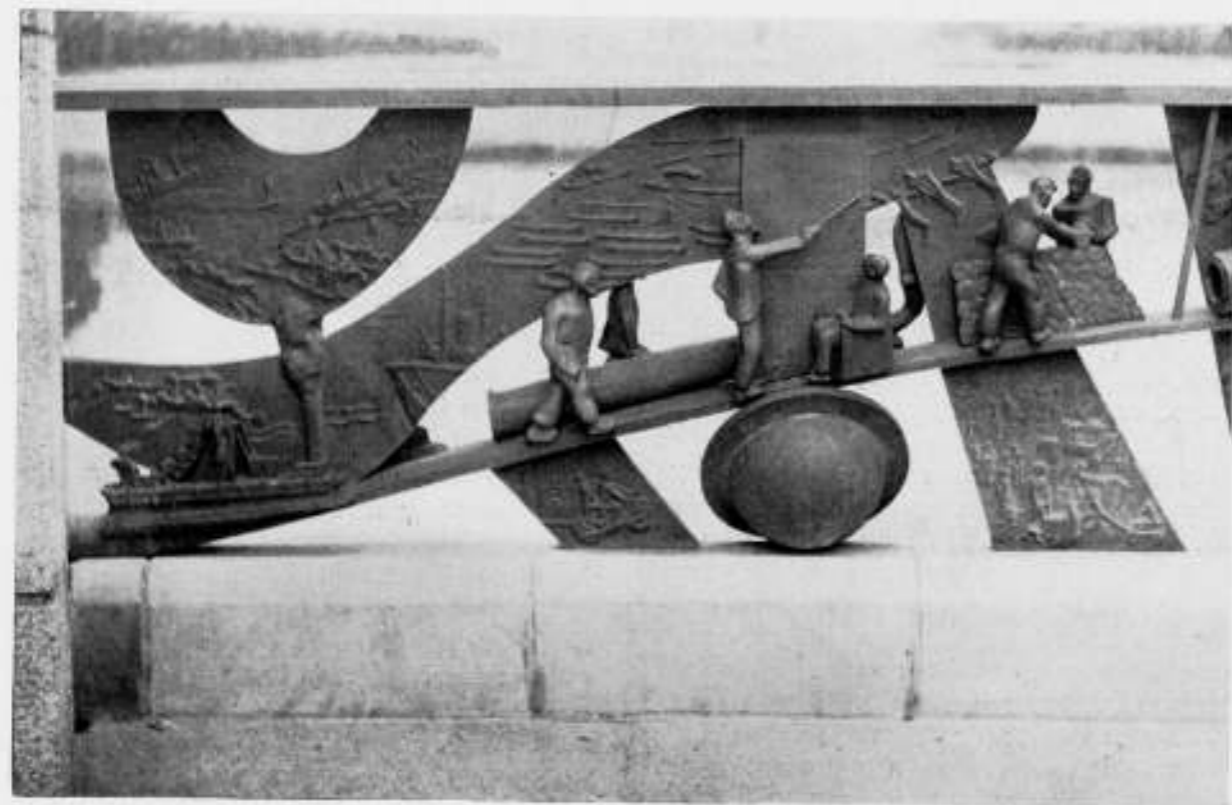
2e. De drie-dimensionale figuurtjes wekken herinneringen aan uitgevoerde werkzaamheden, waaraan de naam van G. J. de Jongh verbonden is.

Verder valt op te merken, dat de platte vlakken op het linker hek de golfbeweging van het rivierwater symboliseeren, terwijl die op het rechter hek duiden op het strakke straatverkeer. Links op de partijen in vlak reliëf ziet men vaartuigen van allerlei aard, van zeilschepen tot graanzuigers toe, rechts eveneens schepen, los- en laadbruggen, loodsens, spoortreinen, fa-

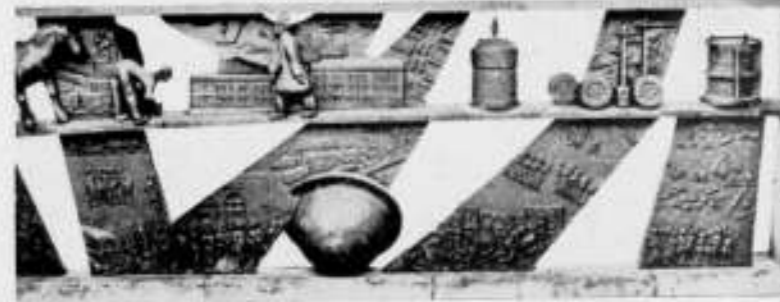
brieken en drijvende dokken; voorts kooplieden bij het aan- der Beurs, bootwerkers, druk straatverkeer met trams en motorfietsen, twee politieke optochten, beoefenaars van verschillende takken van sport en de jeugd.

De figuurtjes op het linker hek stellen voor:

- 1e. G. J. de Jongh verklaart ter plaatse zijn eerste project aan B. en W.
- 2e. De plannen worden uitgewerkt.
- 3e. De Gemeenteraad neemt de plannen aan.
- 4e. Opmetingen worden verricht.
- 5e. Piketten worden geslagen.

BRONZEN HEKKEN AAN HET MONUMENT DE JONGH TE ROTTERDAM. L. BOLLE, BEELDHOUWER.

- 6e. Het graafwerk is begonnen.
- 7e. G. J. de Jongh confereert.
- 8e. De grond wordt verkruid.
- 9e. „Klein Spoor“.
- 10e. Men laat in tegenwoordigheid van G. J. de Jongh en den Burgemeester de gegraven haven volloopen.

De figuurtjes op het rechter hek stellen voor:

- 1e. De baggermachine brengt de haven op diepte.
- 2e. Buizen voor opspuiten worden gelegd.
- 3e. G. J. de Jongh in gesprek bij het uitgeven van grond.
- 4e. Kaaimuren worden gemetseld.

- 5e. Rioleering wordt gemaakt.
- 6e. Bestrating wordt gelegd.
- 7e. G. J. de Jongh vertrekt van het Stadsstimmerhuis voor inspectie.
- 8e. Het Stadsstimmerhuis.
- 9e. Waterleiding, electriciteit, telefoon en gas, waar De Jongh's naam aan verbonden is.

Op de vier aardbollen ten slotte ziet men achtereenvolgens Amerika; Indië, Japan en Australië; Afrika; Europa. De hekken zijn in brons gegoten in Van der Kolf en Molijns fabriek van brons- en koperwerken te Rotterdam.

BRONZEN HEKKEN AAN HET MONUMENT DE JONGH TE ROTTERDAM. L. BOLLE, BEELDHOUWER.

BRONZEN HEKKEN AAN HET MONUMENT DE JONGH TE ROTTERDAM.

L. BOLLE BEELDHOUWER.

BRONZEN HEKKEN AAN HET MONUMENT DE JONGH TE ROTTERDAM.

L. BOLLE, BEELDHOUWER.

WESTERPIJP TE LEEUWARDEN.

VROUWENPOORTSBRUG TE LEEUWARDEN.
BEDRIJF DER GEMEENTEWERKEN EN J. ZUIDEMA, ARCH. B.N.A.
210

BRUGGEN TE LEEUWARDEN.

De zeer omvangrijke uitbreiding der bebouwing en de hedendaagsche verkeerseischen hebben de laatste jaren tal van belangrijke wegverbeteringen en brugvernieuwingen noodig gemaakt. Getracht is de bruggen zooveel mogelijk aan het stadsbeeld aan te passen. In de oude stad werd daarom meermalen de historische boogvorm (pijp) aangehouden, o.a. bij de Westerpijp. Andere bruggen daarentegen werden in de architectuur geheel modern opgevat, b.v. de Vrouwenpoortsbrug. De ontwerpen zijn gemaakt en uitgevoerd door het Bedrijf der Gemeentewerken. De architectonische verzorging geschiedde door den architect van het bedrijf, den heer J. Zuidema, architect B.N.A.

Ir. CH. C. VAN DER VLIS
Directeur der Gemeentewerken.

JEUGDHERINNERINGEN.

Eenige weken geleden trok een advertentie in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 11 April mijn aandacht, waarin de openbare verkoop werd aangekondigd van de Meesterswoning, genaamd „Den Passer”, in de Tolstraat No 85 te Antwerpen.

In die advertentie werd de te verkoopen woning omschreven als: „Zijnde groot 206 M². Met een gevelbreedte van 8 M., gebouwd in Vlaamschen Renaissansen stijl, met rijk versierde „bevloeringen, muurbekleedingen en plafonds, monumentale „en historische marmeren schouwen, hof en prachtig achtergebouw in Vlaamschen stijl. Onmiddellijke ingentreding.”

Over den inhoud dezer advertentie nadenkende, kwam ik tot de conclusie, dat het hier de verkoop betrof van het indertijd door iedereen bewonderde huis van den Antwepischen architect Jean Jacques Winders, vermoedelijk gebouwd in de jaren 1885—1890.

Winders behoorde tot de groep van kunstenaars, die met groot enthousiasme en talent de Vlaamsche Renaissance voorstonden en hij deed dit op een wijze, dat men moeilijk van copieeren, maar wel van verrijken, van nieuw leven inblazen, mocht spreken. Waar vindt men in België een gevel uit de 16e of 17e eeuw, die als voorbeeld heeft kunnen dienen voor dien van Winders' woonhuis, hiernevens afgebeeld? Waar heerscht zulk een harmonie tusschen het goede materiaal, de geestige details, de versiering en de bewerking?

Er waren in de jaren na 1875 in België, speciaal in Brussel en in Antwerpen, vele bekwame architecten, die deels onder Franschen, deels onder Vlaamschen invloed werkten, waarbij het verschil tusschen beide steden goed merkbaar was.

In Brussel waren het de architecten Poelaert, Suys le Jeune, Beyart, Janlet en Van Ysendyck; in Antwerpen Dens, Schadde, Baeckelmans, Blomme frères, Van Dijk, Winders e.m.a.

In het Bouwkundig Weekblad van Aug. 1892 — dus lang geleden — gaf ik reeds een korte mededeeling omtrent het belangrijk werk van den architect J. J. Winders, die met zijn collega F. van Dijk het Koninklijke Museum van Schoone Kunsten te Antwerpen bouwde. Hoofdzakelijk naar de plannen van Van Dijk met inlassing in den hoofdgevel van een gedeelte van het ontwerp van Winders kwam dat omvangrijke bouwwerk tot stand.

Van beide bouwmeesters, toen nog betrekkelijk jong en reeds zeer gezocht, was Van Dijk de eenvoudigste en de ernstigste, terwijl Winders meer man van de wereld en ook van de reclame was.

In het tijdperk, dat Winders zijn huis bouwde, maakten wij studenten in het toen zoo bekende „zaaltje van Prof. Gugel” Hoogleraar in de Schoone Bouwkunst aan de Polytechnische School te Delft, meermalen een snoeprise naar Antwerpen, om daar te profiteeren en te genieten van de toen zoo hoog aangeschreven Antwepische school, die ons — zoo meenden wij — in hare Vlaamsche bouwkundige uitingen meer karakteristiek te zien gaf, dan de richting, die algemeen in Holland gevolgd werd.

Winders had toen juist zijn woonhuis in de Tolstraat 85 (Rue du Fage) voltooid, waaraan hij met tussenpoozen 4 jaar gewerkt had om het op hoogst interessante en rijke wijze in te richten met allerlei mooie, oude bouwfragmenten en kunstvoorwerpen, welke hij als goed kenner in den loop der jaren verzameld had en ook met verschillende door hem ontworpen nieuwe kunstwerken. Het was, toen hij er introk, een waar museum.

Winders had zijn woonhuis moeten bouwen op een betrekkelijk smal en diep terrein, dat aan de achterzijde sterk geerde. Hij loste dat geeren op geniale wijze op, door den schuinen hoek te vullen met een alleraardigst achtergebouwtje, voorzien van een open galerij met open trap naar de verdieping en van een bekronend geestig torentje, natuurlijk van baksteen en bergsteen in Vlaamschen stijl opgetrokken.

Hij gebruikte dit gebouwtje als bewaarplaats van allerlei bouwfragmenten, hoofdzakelijk gipsafgietsels van oude kunstwerken en ook wel als teekbureau.

Dit achtergebouwtje was van het eigenlijke woonhuis gescheiden door een kleinen, mooi aangelegden hof, waarin een antieke pomp geplaatst was.

De fraaie voorgevel van het in baksteen en natuursteen opgetrokken woonhuis zat vol met origineele details en aan versiering was de plaats gegeven, die haar toekomt. De passer was als embleem boven de voordeur, attributen van schilderen en bouwkunst waren als vullingen aangebracht, medaillons met portretten van vroegere bouwmeesters waren toegepast en mooi gebrand-schilderd glas volmaakte het geheel.

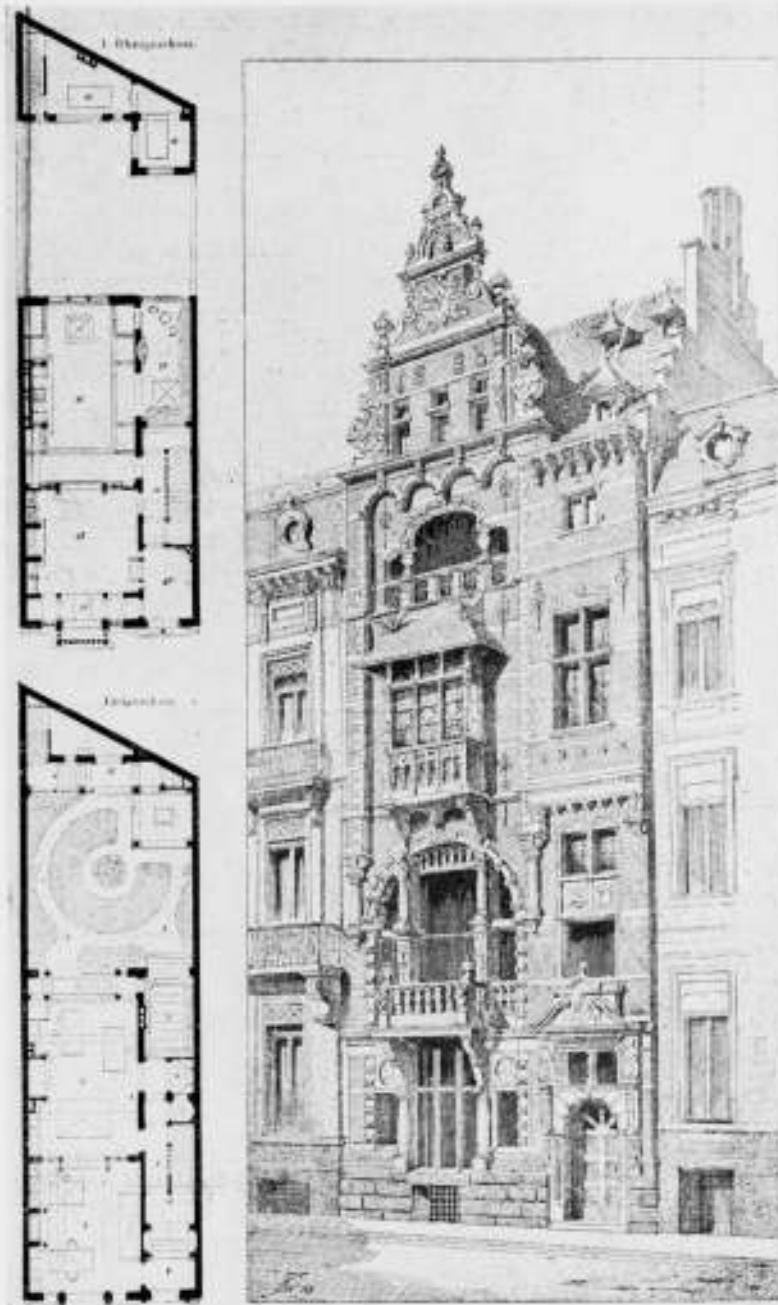
Het huis was betrekkelijk hoog; het bestond uit beganegrond, eerste, tweede en derde verdieping en had een forschen topgevel voor een hoog zadeldak, dat aan de zijkanten door trapgevels was afgesloten.

Het ongeveer 16 M. diepe woonhuis diende op den beganegrond voor bureau van den meester en voor werkkamer van zijn groot personeel; op de eerste verdieping voor bibliotheek, eetkamer, dienkamer en wintertuin; op de tweede verdieping voor slaapgelegenheden en badkamer voor den toen nog ongehuwden bouwmeester, terwijl de bovenste verdieping voor den huisbewaarder was ingericht.

Dikwijls zijn wij, Jurriaan Kok, Mulock Houwer, Knuttel, Kerkhof, Gardenier en ondergeteekende, allen deel uitmakende van het genoemde zaaltje van Prof. Gugel, te Antwerpen geweest om ons te verkwikken aan daar bereikte resultaten van de jongere generatie van dien tijd. Begeleid door een vriend, teekenaar bij den architect Jos. Schadde, kregen wij toegang tot het huis van Winders, dat toen voor ons een openbaring was. Wij werden allervriendelijkst door den meester ontvangen, die ons alles liet zien en er veel van vertelde; zijn groote collectie teekeningen toonde van de gebouwen, die hij toen reeds had uitgevoerd en ons ten slotte met beleefdheden overlaadde. Ongetogen gingen wij naar Delft terug.

Later bezocht ik Winders meermalen en ik heb ook menig jong beoefenaar der bouwkunst naar Antwerpen verwezen om hem te doen genieten van het vele schoons, dat er toen te Antwerpen werd gesticht, waaronder de prachtige Bank van Beyart, de kerken van Baeckelmans, de bouwwerken van Van Dijk en van Winders het merkwaardigst waren.

Na ruim een halve eeuw, is dat veel besproken huis

HET WOONHUIS VAN JAN JACOB WINDERS TE ANTWERPEN.

van Jan Jacob Winders onder den hamer gekomen en ik ben benieuwd, eerstdaags te vernemen, wat dit, destijds van bouw en inrichting zoo kostbaar, huis bij publieken verkoop heeft opgebracht.

De tijden zijn intusschen sterk veranderd en al ben ik thans geen bewonderaar van de m.i. ver doorgevoerde zakelijkheid in de bouwkunst, onttrekken kan ik mij niet aan de waardeering voor den ernst en het resultaat, waarmede werkelijke artisten den weg voorbereiden tot eene nieuwe richting. Men neme echter niet ieder product, wanneer daaruit onmacht, eentonigheid en verveling spreekt, als voorbeeld. Al is het huis van Winders tot stand gebracht in een tijd van navolging van een z.g. uitgediende richting in de bouwkunst, het stak als goed werk van een waar kunstenaar zoo ver boven andere bouwwerken uit, dat het als iets bijzonders naar voren kwam, wat het, wisselende inzichten ten spijt, tot aan den huidigen dag is gebleven.

Rotterdam, Mei 1937.

J. VERHEUL Dzn.
211

„NEUZEITLICHE FLUGZEUGHALLEN“ van Oberregierungs-
baurat Dr. Ing. Mehmel. Zentralblatt der Bauverwaltung Heft 9
van 1937.

De schrijver bespreekt den theoretisch gunstigsten vorm voor
een vliegtuighal, waarin vliegtuigen van een bepaald type moeten
worden geborgen; hij geeft voor verschillende grondvormen
verhoudingscijfers tusschen het oppervlak van de hal en van
de erin te bergen vliegtuigen en komt zoo tot een nuttigheids-
coëfficiënt. Hierbij blijkt, dat de rechthoekige plattegrond,
welke uit constructief oogpunt voordeelen biedt, een zeer goede
nuttigheidscoëfficiënt bezit. Het inbrengen der vliegtuigen ge-
schiedt het gemakkelijkst wanneer beide lange zijden uit deuren
bestaan, een bouwwijze die echter voor het Noord-Euro-
peesche klimaat bezwaren meebrengt. Men komt dan tot den
rechthoekigen plattegrond waarvan één lange zijde als deur-
opening is uitgevoerd.

De nuttigheidscoëfficiënt wordt gunstiger naarmate de hal
grooter wordt; in verband met brandgevaar worden echter de
afmetingen van hallen zonder brandmuren gelimiteerd tot
± 4000 M².

De dakconstructie bestaat veelal uit een hoofdligger, die de
deuropening overspant, waarin de spanten, die geplaatst zijn
in de richting van de kleinste overspanning, dragen. Wanneer
de hoofdligger eenigszins binnenwaarts wordt verplaatst en de

spanten uitkragen, kunnen deze laatste als gevolg van de klein-
nere overspanning en het uitkragingsmoment belangrijk lichter
worden. Hiertegenover staat een toename van de belasting op
den hoofdligger, welke de hoogte van het gebouw bepaalt.
Aangezien toename van de hoogte een vermeerdering van de
bouwkosten alsmede van de kosten voor verwarming en een
grooteren hinder voor de inzwervende vliegtuigen beteekent,
wordt op verschillende wijze gestreefd naar verlaging van den
hoofdligger en wel:

- door het plaatsen van een middensteunpunt in de deur-
opening. Er wordt echter vermeld dat dientengevolge de be-
zettingmogelijkheid zoodanig zou verminderen, dat het
voordeel van den lageren prijs hiertegen niet opweegt.
- door meerdere hoofdliggers te maken in de richting van de
grootste overspanning. Ter beperking van de constructie-
hoogte wordt dan tevens inplaats van den vakwerkligger
een volwandligger toegepast en zelfs worden zeer vaak por-
taalliggers uitgevoerd. Deze gedecentraliseerde bouwwijze
wordt geacht meer veiligheid te bieden tegen luchtgevaar.
Tenslotte wordt aan de hand van een groot aantal afbeel-
dingen een uitvoerig overzicht gegeven van dakconstructie in
staal of beton, waarbij het dakvlak een onderdeel van de draag-
constructie is en in het algemeen gebogen daken ontstaan.

P. C. TIRION.

PRIJSVRAAG VOOR EEN RECLAMEBILJET.

De Nederlandsche Vereeniging „Arti et Industriae“ gevestigd te
's-Gravenhage schrijft in samenwerking met het Comité „Den
Haag werkt weer“ een openbare prijsvraag uit ter verkrijging
van een reclamebiljet, dat tegen de ramen en in openbare ge-
bouwen, kantoren, magazijnen, winkels etc., kan worden opge-
hangen. Het gevraagde biljet moet het doel van den arbeid van
het Comité „Den Haag werkt weer“ uitbeelden. Dit doel is de
werkloosheid te bestrijden door het instellen van een „meer-
werk-actie“ in deze gemeente.

Op het biljet moet de volgende tekst voorkomen:

Comité „Den Haag werkt weer“
Steunt Ons Streven,
Door werk te geven.
Honderden handen wachten Uw werk!

De afmetingen van het biljet zijn: hoogte 70 cm, breedte 50 cm.
De teekening moet geschikt zijn voor vlakdruk in twee kleuren.
Het ontwerp moet op ware grootte en in kleur worden inge-
zonden.

De inzender moet in Nederland woonachtig zijn.

Termijn van inzending: vóór 10 Juni 1937 aan het
adres Noordwal 62 te 's-Gravenhage.

Beoordeeling.

De Jury is als volgt samengesteld:

L. Buurman, wethouder van Sociale Zaken, voorzitter van het
Comité „Den Haag werkt weer“.

212

O. L. Eschauzier, directeur van de Boek- en Kunstdrukkerij
Mouton & Co., te 's-Gravenhage.

Jac. Jongert, sierkunstenaar te Rotterdam.

J. D. Ros, voorzitter „Arti et Industriae“, sierkunstenaar te
's-Gravenhage.

Prof. H. Rosse, sierkunstenaar te Rijswijk.

Prijzen, Honorarium.

Uitgelooft worden: een eerste prijs van f 100.— en een tweede
prijs van f 50.—.

Ingeval de kunstenaar zelf de drukplaten gereed maakt, ont-
vangt hij hiervoor een honorarium van f 75.— uit te betalen in
twee termijnen, de laatste f 50.— na goedkeuring van de druk-
proeven van deze platen door het Comité.

Inlichtingen.

Vragen om nadere verklaring van programmapunten kan men
tot 31 Mei 1937 schriftelijk zenden aan J. D. Ros, de Ruyter-
straat 67a, Den Haag. Op het adres vermelden: „Betreft Prijs-
vraag“. Antwoorden op vragen, die de Jury daarvoor van vol-
doende belang acht, worden opgenomen in het tijdschrift
„Kunst en Nijverheid“, of bekend gemaakt aan de inzenders via
hun correspondentie-adres.

Voor zoover dit niet reeds uit bovenstaande bepalingen blijkt,
zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Nederlan-
sche Prijsvraagregelen.

Het volledige programma is kosteloos verkrijgbaar aan het
Secretariaat van de Ned. Ver. „Arti et Industriae“, Valkenbos-
laan no. 71, Den Haag.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 22 MEI 1937

NR 21

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

JEZUS STERFT AAN HET KRUIS.

EEN KRUISWEG IN DE R.K. KERK TE SCHIJNDEL DOOR CHARLES EYCK.

Eenigen tijd geleden vestigde de Heer Jan Beerends de aandacht
van de lezers van het R.K. Bouwblad op een Kruiswegstatie van
Charles Eyck.

Hij schreef daarbij o.m.:

„Bij werk van lagere orde voelen wij onze aandacht en bewogen-
heid onmiddellijk gesplitst. Wij waardeeren hiér de kleur, dáár
de compositie, grinds de psychologische verdienste der voorstel-
lin. enz. Alleen groot werk eischt ons geheel op, overmunt ons
geheel, laat geen splitsing in onze gevoelens toe.
Van zulk een formaat is dit werk van Charles Eyck.

Wanneer zich achteraf rekenschap wil geven van zijn bewogenheid,
kan hij zich met ieder onderdeel confronteeren, hij zal dan de

schoonheid van menige partij, het afgewogene der compositie,
de verscheidenheid der tinten en hun beschaafden toon, het
beeldende van een gebaar, van een stand, van een licht- en
donkerwerking, afzonderlijk in zich kunnen opnemen en daar-
van genieten, maar het beeld als geheel zal hem toch niet los-
laten, het zal hem telkens weer overmeesteren.”

De Heer Eyck was zoo vriendelijk, toen wij hem vroegen ook
voor het B.W.A. enkele staties uit dezen Kruisweg af te staan,
ons de foto's te doen toekomen van de 12e, 13e en 14e statie,
welke hij persoonlijk het meest geslaagd acht.

De staties zijn uitgevoerd in opaline-techniek, in matte tinten
en hun nuanceeringen.

213

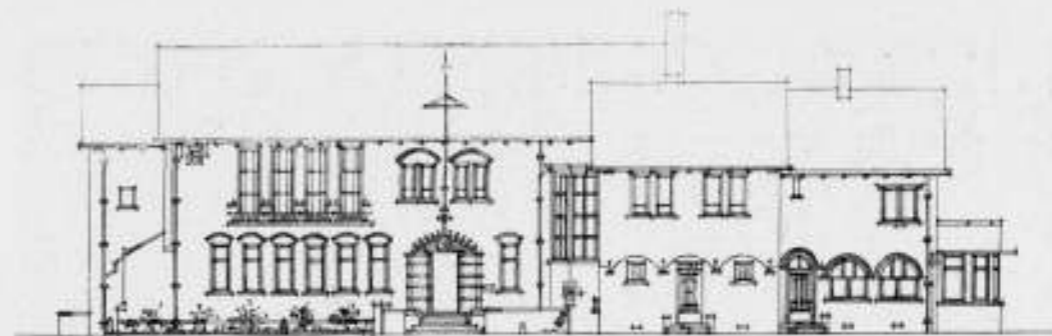

JEZUS WORDT ONTKLEED EN MET GAL EN EDIK GELAADF.

HET LICHAAM VAN JEZUS WORDT VAN HET KRUIS GENOMEN.

TWEE KRUISWEGSTATIES IN DE R.K. KERK TE SCHIJNDEL DOOR CHARLES EYCK.

NOORDGEVEL.

HET NIEUWE RAADHUIS TE UITHOORN.

Architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok.

Tot 1913 was de gemeentelijke administratie ondergebracht in de bovenverdieping van hotel „Het Rechthuis“. Toen de ruimte te klein werd, is gebouwd een eigen gemeentehuis op den hoek Dorpsstraat—Raadhuisstraat. Dit gebouw zou zeker nog vele jaren dienst hebben moeten doen, indien niet op een goeden dag ware uitgemaakt, dat het gebouw juist in het tracé van den provincialen weg Heemstede—Hilversum viel, met het gevolg dat het door de Provincie werd aangekocht ter afbraak, voor de som van f 54000.—

Het was een groote moeilijkheid om in deze gemeente een gunstig terrein voor den bouw van een nieuw raadhuis te vinden, doch tenslotte kon de hand worden gelegd op een oude woning met tuin, uitstekend gelegen aan het Marktplaatsplein en den Amstel. Ofschoon op zich zelf niet groot genoeg, werd het bouwterrein geschikt gemaakt door het raadhuis eenige meters in den Amstel uit te bouwen en verder een deel der kade bij het terrein te betrekken. Dit leverde weer op zijn beurt een dankbaar gegeven voor de situatie van het gebouw aan het eind der kade, waar deze in de hoofdstraat van het dorp overgaat, en tegelijk aan, zelfs even in den Amstel. Vanuit de door de provincie te bouwen nieuwe brug zal het raadhuis zich in zijn volle lengte in de bocht van den Amstel voordoen. Een dankbaarder gegeven en meer passend in het karakter van de plaats is wel niet denkbaar. Nog een ander gelukkig samentreffen heeft den bouw gemakkelijk gemaakt. De voor de wenschen uiterst beperkte middelen dwongen tot groote soberheid. En dit paste geheel bij onze opvatting. Wij hebben in onzen geheelen opzet, den eenvoud als hoofdmotief aanvaard en doorgevoerd. Zoo is bijv. het elementaire der samenstellende deelen niet alleen aangehouden maar zelfs geaccentueerd. Het hoofdgebouw bestaat uit begane grond en verdieping, heeft slechts één reeks vertrekken aan den voorgevel naast een gang aan den noordelijken gevel, den achtergevel. Hierdoor zijn alle kunstmiddelen voor lucht- en licht-treding overbodig en biedt de orientatie geen moeilijkheden. Het gebouw krijgt daardoor een geringe diepte, maar groote domineerende lengte.

Men wordt deze reeds eenvoudige distributie zelfs letterlijk

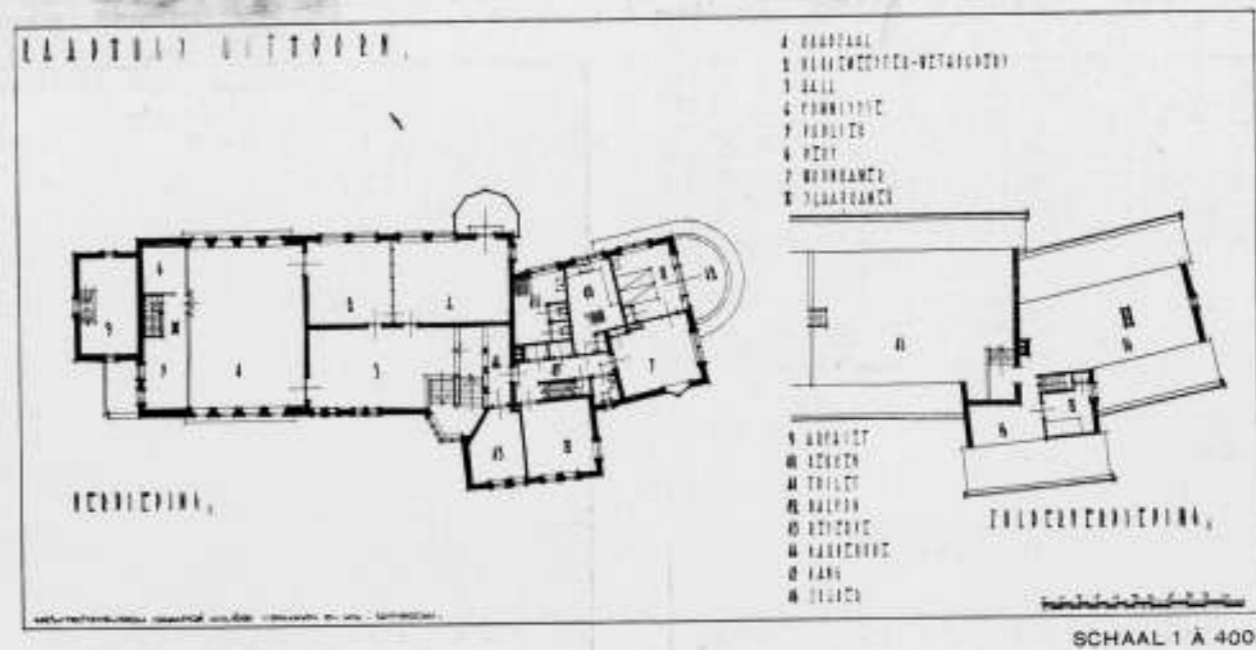
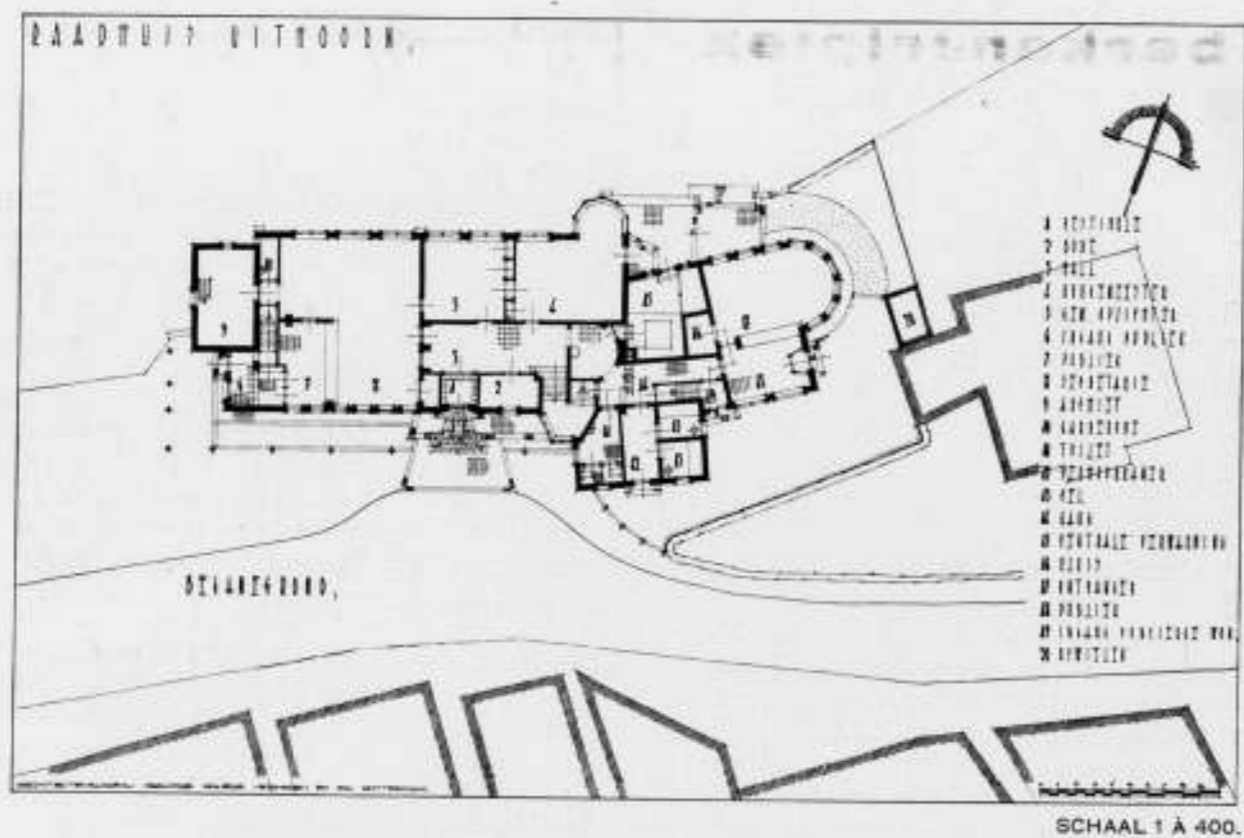
enkelvoudig; namelijk in de raadzaal, de secretarie en in den rechtervleugel, waar de lokalen van den voorgevel tot den achtergevel doorloopen en de gang dus ontbreekt. Maar op een ander punt, rechts van het even uitgebouwde trappenhuis is de eenvoud verloren gegaan door een voorgeschoven uitbouw, waarin eenige meer ondergeschikte lokalen zijn gelegen. Deze is echter niet speciaal architectonisch samengesmolten met het hoofdgebouw, maar blijft als element op zich zelf even spreken. De bouwsom bedroeg f 48500.— waarin begrepen kosten centrale verwarming, hon. architecten en toezicht, meubilair enz. Bij de opening op 15 April was het gebouw compleet ingericht. De zorg daarvoor heeft voornamelijk berust bij den Burgemeester, die daarbij weer werd gesteund door een rijken toevloed van geschenken van burgers en oud-burgers. Veelal werd daarover overleg met de architecten gepleegd.

Hier en daar is de eenvoud van den opzet door de mildheid waarmede zoovele geschenken zijn toegevloeid in gevaar gebracht. Al deze geschenken tezamen verhoogden niet den luister in het gebouw, maar brengen er ook een prettige stemming. Rondom het gebouw geeft een eenvoudige groenbeplanting een prettigen overgang naar het Marktplaatsplein en de straat.

Aan den achtergevel bevindt zich een aanlegsteiger, welke via een terras toegang geeft tot de kamer van den Burgemeester. De bouw is begonnen 20 Augustus 1936 en werd 16 Januari 1937 voltooid. De buitenwanden zijn van waalvormbaksteen uit het Maasdal; de dakvlakken zijn gedekt met blauwe Romaansche pannen. Het inwendige is eenvoudig afgewerkt. Friesche wandtegels in de hal, met een vloer van gele tegels 30 X 30. Riftvloeren en eenvoudig parket in de vertrekken. In de hal en de Raadzaal zijn de balken in het gezicht gebleven. De trap is van blank eikenhout.

Aannemer was de firma Kryvli, te Rotterdam, welke een woord van lof toekomt voor den goeden gang van de uitvoering en de prompte oplevering.

ARCHITECTENBUREAU
GRANPRE MOLIERE, VERHAGEN EN KOK.

RAADZAAL.

TERRAS EN SERRE BURGEMEESTERSKAMER.

HOOFDINGANG.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR HET ONDERZOEK VAN DE VERWERING VAN METSELWERK

Verspreiden is als Mededeeling No. 14, van de Stichting voor Materiaalonderzoek het bovengenoemde verslag. De Commissie, welke het onderzoek heeft ingesteld, bestond uit de Heeren: Ir. P. F. van der Wallen, Voorzitter, Dr. Ir. P. Joosting, Prof. Dr. W. F. Linders, Dr. Ir. A. L. W. E. van der Veen, Prof. Ir. Chr. K. Visser, Dr. K. Zimmermann en Ir. W. A. Slinkers als Secretaris. Na de voorige uiteenzettingen geeft de Commissie de volgende samenvatting:

„Van wij de resultaten van de voorgaande hoofdstukken samen, dat kan het volgende worden gezegd.

Allererst wordt er op gewezen, dat men onderscheid moet maken tussen uitslag en verwerking.

Uitslag ontsiert de muur doch doet op zichzelf niet altijd kwaad en verdwijnt meestal langzamerhand onder invloed van de regen; een dergelijke uitslag blijft verder buiten beschouwing. Van belang is welke zouten door kristallisatie of rekristallisatie verwerking kunnen veroorzaken. Voor deze verwerking is natriumsulfaat het meest gevaarlijke zout.

Wat het mechanisme van deze verwerking betreft tonen de proeven aan, dat een eenvoudige kristallisatie van Na_2SO_4 0 aq of van Na_2SO_4 10 aq waarschijnlijk geen verwerking veroorzaakt, doch dat de overgang van Na_2SO_4 0 aq in Na_2SO_4 10 aq daarvoor in hoofdzaak aansprakelijk zal zijn.

Daarna is de vraag onder het oog gezien bij welke hoeveelheid natriumsulfaat in een steen men verweringsverschijnselen moet vrezen. Zelfs bij het voor verweringsverschijnselen meest ongunstige type stenen zijn deze verschijnselen nooit opgemerkt als het SO_3 -gehalte, afkomstig van Na_2SO_4 , in het voor verwerking vatbare gedeelte minder dan 0.1 %, afkomstig uit Na_2SO_4 bedroeg. Men behoeft dus ook bij hardere stenen niet te vrezen, dat bij concentraties beneden 0.1 % SO_3 verwerking zal optreden. Het zal echter veilig zijn stenen, die van nature reeds meer dan 0.1 % SO_3 uit Na_2SO_4 bevatten, af te keuren, alhoewel dit hoger gehalte niet altijd tot verwerking behoeft te leiden.

Of een muur uit stenen met minder Na_2SO_4 niet ook plaatselijk verweringsverschijnselen zal kunnen vertonen, doordat de zouten door water verplaatst en daarbij ergens geconcentreerd worden, hangt van allerlei omstandigheden af. Een samenhang in deze met eigenschappen van de stenen, als capillaire opzuijing en waterdoorlaatbaarheid, kon niet worden aangetoond.

Wel is gebleken, dat door waterverplaatsing in de muur concentratieverhoging op bepaalde punten kan plaats hebben, maar tevens dat bij een dergelijke water- en zoutverplaatsing een flink gedeelte van het zout weggewassen en afgespoeld wordt. Het gevaar, dat stenen met geringer Na_2SO_4 -gehalte op de genoemde wijze toch verwerking kunnen veroorzaken, is dus niet al te groot, al mag ook niet gezegd worden, dat het in het geheel niet bestaat.

Teneinde na te gaan in hoever stenen met een Na_2SO_4 -gehalte, groter dan de genoemde grens van 0.1 % SO_3 , in ons land voorkomen, zijn 21 verschillende steensoorten onderzocht; de resultaten hiervan zijn aangegeven in een tabel. In de laatste kolom van deze tabel zijn nog opgenomen de cijfers voor het SO_3 -

gehalte, die verkregen zijn bij een onderzoek met HCl, op de wijze als omschreven in Normaalblad N 521.

Het blijkt uit de tabel, dat bij de door de commissie onderzochte stenen de grens van 0.1 % SO_3 uit Na_2SO_4 wel eens wordt bereikt maar niet overschreden.

Men zou hieruit dus de conclusie kunnen trekken, dat het gevaar voor verwerking bij Nederlandse steensoorten niet in de eerste plaats in het Na_2SO_4 -gehalte van de stenen moet worden gezocht doch elders. Er is toch bij metselwerken nog een bron van Na_2SO_4 aanwezig, nl. de mortel en de wisselwerking tussen mortel en steen. Welke hoeveelheden Na_2SO_4 in de verschillende mortels gevaar kunnen opleveren is niet nader onderzocht. Men zou ook bij een mortel aan een grens van 0.1 % SO_3 uit Na_2SO_4 kunnen denken; van belang is deze vraag echter alleen bij mortels met portlandcement, aangezien het Na_2SO_4 -gehalte in de overige bestanddelen van mortels (kalk en zand) meestal zeer gering is. Alleen portlandcement zou men dus feitelijk in dit opzicht moeten keuren.

Belangrijker is de wisselwerking tussen oplosbare alkali in de mortel en CaSO_4 in de stenen, waardoor Na_2SO_4 kan worden gevormd.

Het is niet mogelijk gebleken door proeven deze wisselwerking in cijfers vast te leggen. Wel is gebleken, dat de wisselwerking plaats heeft, aangezien bij metselwerk in CaSO_4 -rijke stenen in sterke mate uitslag voorkwam, terwijl sulfaatarme stenen zelfs met mortels, die vrij veel alkali bevatten, haast geen uitslag gaven.

Wat de verwerking betreft is de indruk gekregen, dat de genoemde wisselwerking bij mortels met een niet overdreven gehalte aan oplosbare alkali en stenen met een niet te hoog gehalte aan calciumsulfaat niet al te gevaarlijk is, omdat nl. het ontstaan van Na_2SO_4 hierbij vrij langzaam gaat en daardoor de kans groot is, dat het ontstane Na_2SO_4 door regen afgewassen wordt vóór de concentratie groot genoeg wordt voor verwerking. Indien echter stenen met hoog CaSO_4 -gehalte worden gemetseld in mortel met veel oplosbare alkali, is er grote kans op verwerking. Deze combinatie moet dus vermeden worden.

In overeenstemming daarmee is ook hier weer gebleken, dat mortels, die tras bevatten, grote neiging hebben om uitslag en verwerking te verwekken, zodat de toepassing van deze mortels voor het bouwen in de lucht geheel ontraden moet worden.

Men zou ook nog kunnen denken aan de vorming van Na_2SO_4 uit een mortel, die veel CaSO_4 bevat, en steen met een hoog gehalte aan oplosbare Na_2O , in andere vorm dan Na_2SO_4 . Dergelijke stenen zijn de commissie echter niet bekend.

De verwerking door MgSO_4 is niet nader onderzocht omdat dit zout in de Nederlandse kleisoorten zelden voorkomt. Er moet echter op gewezen worden, dat het in Belgische stenen en, zoals uit een recente publicatie (Transactions of the Ceramic Society 1936, blz. 105—122) blijkt, ook in Engeland veelvuldig voorkomt en een grote rol bij de verwerking speelt.

Met het oog op het feit, dat in Nederland een niet onbelangrijke hoeveelheid Belgische steen wordt verwerkt, zou een nader onderzoek omtrent de verwerking door MgSO_4 wel gewenst zijn.

PRIJSVRAAG VOOR EEN AFFICHE.

De Nederlandsche Vereeniging voor Volks- en Schoolbaden, gevestigd te 's-Gravenhage, schrijft een prijsvraag uit voor een affiche. Gevraagd wordt het ontwerp voor een affiche.

Het affiche moet ook geschikt zijn om te worden opgehangen in lokalen van openbare gebouwen enz.

De vormgeving, de voorstelling of de compositie moeten bevatelijk zijn en afgestemd op de mentaliteit van den gemiddelden beschouwer en dus ook zijn aandacht kunnen boeien. De kleur moet frisch zijn en opvallend. Ingewikkelde symbolische gedachten en technische figuren zijn daarom niet gewenst. De

VAN HEUTSZ-MONUMENT TE BATAVIA, UITGEVOERD IN TRACHIET VAN BOBOS.
ARCHITECT W. M. DUDOK, ARCH. B.N.A. TE HILVERSUM EN BEELDHOUWER H. A. VAN DEN EIJNDE TE HEEMSTEDE.

ontwerper is overigens geheel vrij in de wijze, waarop hij zijn ontwerp wil voordragen en zijn doel wil bereiken, mits hij rekening houdt met de hier volgende voorwaarden.

Het papierformaat moet zijn 0.72 X 0.42 cm.

De volgende tekst moet in het ontwerp worden opgenomen:

„Ned. Ver. voor Volks- en Schoolbad. Gevestigd te Scheveningen, Nieuwe Parklaan 117.

Wordt lid! Contributie min. Gld. 2,50 per jaar, waaronder is begrepen gratis toezending van het maandblad”.

Het biljet wordt in kleurendruk uitgevoerd, waarbij niet meer dan drie kleuren mogen worden gebruikt.

De mededingers moeten hun ontwerpen inzenden vóór 26 Juni 1937. Adres: Ned. Vereen. v. Volks- en Schoolbad. p.a. Haagse Kunstkring, Houtstraat 8, den Haag.

Beoordeeling.

De Jury is als volgt samengesteld:

W. F. Gouwe, Dir. Inst. S. en N. Kunst.

J. Franken, Kunstschilder.

W. v. Boven, architect, bestuurslid N. V. C. en S.

Prijzen.

Uitgelooft worden:

Een eerste prijs van f 200,—.

Een tweede prijs van f 100,—.

Een derde prijs van f 50,—.

Uitvoering.

De prijsvraaguitschrijver (Het Bestuur) heeft besloten, het

220

met den eersten prijs bekroonde ontwerp te doen uitvoeren. Voor het toezicht op de uitvoering ontvangt de ontwerper een bedrag van f 50,— zoodra de reproductie is goedgekeurd.

Inlichtingen.

Vragen om nadere verklaring van programmapunten kan men tot 1 Juni schriftelijk zenden aan W. van Boven, Houtrustweg 24, den Haag. Op het adres: „betreft prijsvraag”. Antwoorden op vragen, die de Jury van voldoende belang acht daarvoor, worden bekend gemaakt aan de inzenders via hun correspondentie-adres.

Voorzover dit niet reeds uit bovenstaande bepalingen blijkt, zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Nederlandse Prijsvraagregelen.

Het uitvoerige programma is kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris J. de Waal, Surinamestraat 10, den Haag.

Het Bestuur der Vereeniging V. en S.E.

Dr. H. K. OFFERHAUS, Voorzitter.

J. DE WAAL, Secretaris.

De Jury:

W. F. GOUWE.

H. FRANKEN.

W. VAN BOVEN.

Dit programma is samengesteld met inachtneming van de Algemeene Nederl. Prijsvraagregelen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 22

29 MEI 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

ENTREE VAN DE TENTOONSTELLING.

DE DEENSCHЕ TENTOONSTELLING IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM.

In ons land is men in het algemeen goed bekend met de Deutsche of Oostenrijksche „Kleinkunst”; beide landen hebben inderdaad hun sporen op dit gebied verdiend. Vooral het laatstgenoemde land is onder leiding van den zoo bekenden kunstenaar Josef Hoffmann toonaangevend geweest voor het moderne streven. De Scandinavische landen zijn hier minder bekend, terwijl hun kunstuitingen toch zeker belangrijk genoeg zijn om onder een groter kring bekend te worden in ons land, dan tot heden het geval is.

Op architectonisch gebied zijn vooral Zweden, Denemarken en Finland van belang, terwijl op het gebied van de toegepaste kunsten Denemarken en Zweden voorgaan. Finland is op dit gebied — met uitzondering van de oude traditioneele weefkunst — nog in opkomst, terwijl ook Noorwegen wel interessant is, maar geen belangrijke eigen plaats tot heden heeft kunnen veroveren.

Zweden is van de Scandinavische landen het meest spontaan en grootsch in zijn diverse kunstuitingen, waartegenover Dene-

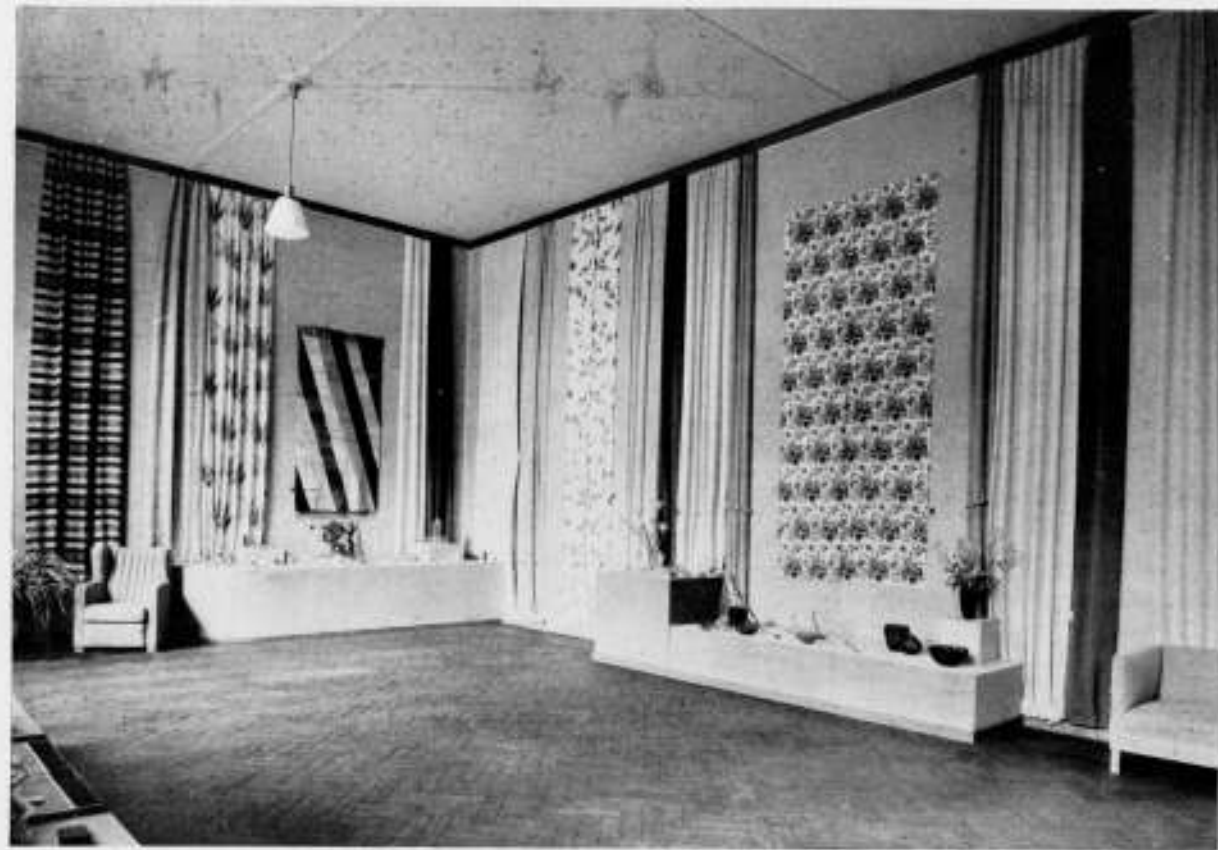
221

DOORGANG NAAR DE ZALEN.

TWEEDE ZAAL.

EERSTE ZAAL.

TWEEDE ZAAL.

marken met een meer voorzichtige en klassieke traditie minder opvallend, doch daarom niet minder belangrijk is te beschouwen. Denemarken is klein gelijk ons land, doch heeft door zijn ligging meer afzijdig van het intensieve wereldverkeer en zijn weinig belangrijke koloniën een bescheidener plaats ingenomen. De kunstuitingen vertoonen deze bescheidenheid in haar ingetogenheid en verfijning. Het is geen rijk land, maar een land van oude cultuur en beschaving, waardoor al datgene wat er gemaakt wordt, den toets van een serieuze critiek glansrijk kan doorstaan.

Het ambacht wordt er nog ernstig beoefend en een groote mate van vakkennis is bij ontwerper en uitvoerder, die niet altijd in één persoon vereenigd zijn, steeds aanwezig. Ook in ons land hebben wij voortbrengselen, waar wij trotsch op kunnen zijn.

Waarom dan deze Deensche tentoonstelling kan men vragen? Ten eerste, omdat een kennismaken van het streven van andere landen altijd de moeite waard is, wanneer dit streven resultaten heeft bereikt die op een hoog peil staan. Ten tweede, omdat de Deensche en Hollandsche kunsten principieel verschillend zijn en het goede van de één vaak juist ontbreekt bij de ander.

De Hollandsche kunstenaar heeft veelal een loffelike fantasie en tracht steeds een eigen taal te spreken, waarbij de traditie voor hem niet levend meer is.

De voordeelen van het spontane en nieuwe worden dikwijls getemperd door onervarenheid in materialenkennis en behandeling, zoowel bij ontwerper als bij uitvoerder. De band tusschen kunstenaar en ambachtsman is dikwijls zwak, ze verstaan elkaar slecht en de kunstenaar-ambachtsman is een uitzondering, vooral wanneer we aan beide deelen van deze twee-eenheid hoge eischen stellen.

In Denemarken is een groote reserve merkbaar ten opzichte van het nieuwe. De traditie is er veel levender dan bij ons, de belangstelling voor wat de vroegere geslachten in binnen- en buitenland (Italië) vervaardigden, groot. Niet in den zin van nabootsing, wel in den zin van beleving, van diepere bestudeering en kennis van den aard van de materialen en van de wijze waarop ze als voorwerp en als gevoelsuiting tot stand zijn gekomen.

Men zal daarom op de Deensche tentoonstelling het frappante nieuwe niet aantreffen en voor hen, die nieuwe impressies zoeken, zal er vermoedelijk weinig te beleven zijn; voor hen, die gevoel hebben voor een zuivere materiaalbehandeling en voor fijne afweging van proporties, evenwel des te meer.

Bij de keuze van de tentoon te stellen voorwerpen zijn de meer internationaal bekende uitingen van Deensche kunst achterwege gelaten. Wel zijn bv. de zoo bekende zilversmid Georg Jensen en de keramische fabrieken als de Koninklijke Porcelain-fabriek en Bing & Gröndahl aanwezig, doch met andere kunstuitingen dan de reeds lang bekenden, die — in verband met den tijd waarin ze ontstaan zijn zeker niet te laag mogen worden aangeslagen, doch niet meer de belangstelling kunnen blijven boeien, ook in het land zelf reeds lang door betere uitingen van dezen tijd zijn vervangen en slechts worden vervaardigd voor den internationalen handel. De keramische producten van de familie Kaehler te Naestved, van Gerhard Nielsen, Salto e.a. toonen zoowel eigen werk als voortbrengselen van samenwerking tusschen kunstenaar en ambachtsman of fabriek.

Dit laatste is ook te bestudeeren bij het zilverwerk van de fa. Michelsen, die de laatste jaren met vooruitstrevende kunstenaars samenwerkt, waarvan interessante proeven te zien zijn. Van de meubelindustrie zijn zoowel de massameubelen, als die van de kleinere bedrijven aanwezig, waarbij de laatste in het bijzonder van een superieure vakbekwaamheid getuigen, zooals

de meubels van Kjaer, Kaare Klint of de door den meubelmaker Iversen naar door hem zelf of anderen ontworpen meubelstukken.

Het engrosbedrijf is vertegenwoordigd door de fa. Hansen; deze toont hoe men de gebruikelijke type meubelen met fijnen smaak zoo kan verbeteren, dat zoowel technisch als aesthetisch een hoogstaand product tot stand komt. Zooals altijd, geldt ook hierbij, dat het betere meer kost dan het minder goede en wanneer de concurrentie met den internationalen handel van massa-voorwerpen — welke ook — moet worden aangevochten alleen door vergelijking van den prijs, dan zal het Deensche product zijn weg niet vinden; maar wanneer de combinatie prijs en kwaliteit gezamenlijk wordt beschouwd, is er zeker een goede plaats voor weggelegd, zooals de praktijk reeds heeft bevestigd.

Voorts is er de oude glasfabriek Holmgaard met enkele selen van haar fabricatie om te toonen dat deze nog steeds voortaan gaat met haar product.

De textiel is vertegenwoordigd door een collectie van de vereeniging „Haandarbejdets Fremme", welke vereeniging onder de energieke leiding van Mevrouw G. Wandel op verzoek van het Hollandsche comité de organisatie van de geheele tentoonstelling op zich heeft genomen, daarbij zich richtend naar wenschen, die van hier uit naar voren werden gebracht. De vereeniging is een typisch voorbeeld voor de Deensche cultuur. Een vereeniging, die zich als doel stelt „het handwerk vooruit te brengen." Dit geschiedt op velerlei wijzen, die hier niet alle naar voren gebracht kunnen worden. Op één zal hier nader worden ingegaan, omdat deze demonstreert hoe de traditie levend gehouden wordt. Er is een „leeskring" over het geheele land voor handwerken. In het fraaie kunstnijverheidsmuseum te Kopenhagen — voortreffelijk geleid door den directeur Vilh. Slomann — is een uitgebreide collectie van de fraaiste voorbeelden van allerlei handwerk aanwezig. Deze worden tusschen cellofaan verpakt, zoodat aanraken onmogelijk is, doch bezien aan beide zijden wel en dóórzien eveneens. Een aantal hiervan gaat in gestandariseerde linnen doozen en wordt dan door het gansche land verzonden, naar hen, die hierop geabonneerd zijn. Ze blijven eenige maanden in het bezit om te worden nagewerkt; hierdoor worden de oude technieken weer geleerd om dan later op eigen wijze te worden toegepast.

Naast de afdeeling voor nieuwe weefwerken is er een inzending van de Farøer met volkskunst. Hier wordt de wol van drie verschillende kleuren schapen ongeverfd, met simpele doch krachtige motieven, tot truien e.d. verwerkt.

Tenslotte zijn er enkele beeldhouwers uitgenoodigd om mee te komen. Wat in Holland de schilderkunst voor het volk beteekent, beteekent voor Denemarken de beeldhouwkunst. Het interieur wordt met plastiek verlevendigd, zooals bij ons door het schilderij. De Deensche schilderkunst is natuurlijk ook voor het interieur van belang; deze is door de tentoonstelling van eenige jaren geleden evenwel hier bekend. De combinatie beeldhouwkunst en interieur echter minder. Door een groote liefde ook voor het kleine beeldhouwwerk, de z.g. statuette is hier een mooi terrein voor den beeldhouwer geopend. De kleine fraaie bronzen en de kleinere beelden van ander materiaal (keramiek, gegoten kunststeen) doen zien hoe fraai ze staan bij het fijne meubilair. Ook bij de beeldhouwkunst zien we een aansluiting bij de klassieke voorbeelden, vooral bij de mooie collectie van Prof. Utzon Frank.

Max Meden ondergaat meer invloed van de nieuwere strooming en is in zijn kleine werk merkwaardig groot van houding.

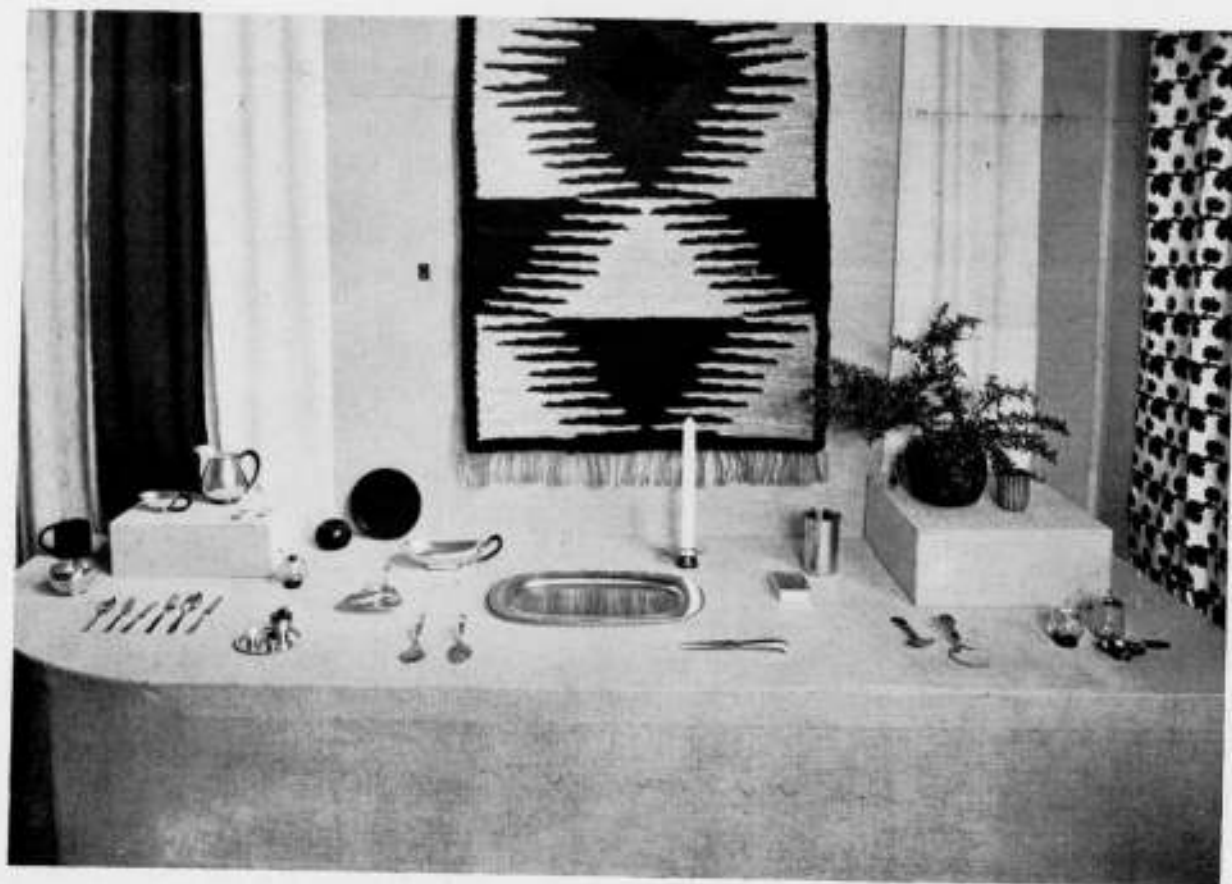
HOEKZAAL.

VIERDE ZAAL. INZENDING „HAANDARBEJDETS FREMME".

INZENDING VAN DE FIRMA A. MICHELSEN TE KOPENHAGEN.

INZENDING VAN DE FIRMA HINGELBERG TE AARHUS.

Van beiden zijn afbeeldingen destijds opgenomen in het B.W.A. van 10 Maart 1934.

De opstelling van de tentoonstelling is geheel door de dames van de vereeniging Haandarbejdet Fremme geschied, waarbij de hoofdleiding berustte bij Mevr. K. Falck-Rasmussen, die hiermede getoond heeft een bijzonder verfijnden smaak te bezitten. Zonder kunstmiddelen is hier met de tentoongestelde voorwerpen een verrassend eenvoudig en bijzonder kleurgevoelig geheel gemaakt, waarbij de fraaie stoffen de zalen een zonnig en vrolijk effect geven. Wanneer we hier zien wat een kleine natie toont op een ten-

toonstelling van vrij groote afmetingen, terwijl dit land gelijktijdig te Parijs een groote expositie inricht en we dan bedenken dat voor deze tentoonstelling meer thuis gelaten moest worden dan meegenomen kon worden, dan krijgen we respect voor het land dat zooiets kan voortbrengen en kunnen we daar in velerlei opzicht ons voordeel mee doen. De beschaving die uit alles spreekt, zoowel uit de voortbrengselen zelf als uit de mogelijkheden, welke daar blijken te bestaan, imponeert en stemt tot nadenken.

De Tentoonstelling blijft geopend tot en met 6 Junias.

G. FRIEDHOFF.

FRANSCH ARCHITECTENBUREAUX.

In het Maart-nummer van l'Architecture d'Aujourd'hui, komt een belangrijk artikel voor dat betrekking heeft op de uitoefening van het architectenberoep. Het is geschreven door den Heer J. P. Sabatou. De schrijver wijst op de verandering die het al oude architectenberoep ondergaat. Zal de architect met de „clientèle bourgeoise" zich kunnen handhaven? Moet er geen organisatie komen, waarbij het tobben van de architecten, om elk voor zich rond te komen, een einde neemt? Moet er niet gecentraliseerd worden?

Hij laat architect Laprade aan het woord, die beweert dat de 10.000 architecten die momenteel in Frankrijk gevestigd zijn, vervangen zouden kunnen worden door ± 1000 architecten, die met een staf van 3 à 4000 employés hetzelfde zouden kunnen presteeren.

Er is een tendenz te komen tot grootere organisaties, „agences d'architectes", waaronder verstaan moeten worden architecten-

bureaux, waar niet alleen het architectonisch en bouwtechnisch gedeelte van het bouwwerk worden behandeld, maar ook het gewapend beton, de verwarming, de ventilatie, de verlichting, etc. door de daarvoor bestemde krachten.

Er is in ons land wel eens getracht te komen tot een methode, waarbij de uitvoering primair werd en de architect en de ingenieur in dienst van de „uitvoering". In Frankrijk stelt men de zaak zeer terecht juist, door een scheiding te maken tusschen het ontwerp (in al zijn uitgebreidheid) en de uitvoering.

Sommige architecten spreken reeds van hun „agence". Het artikel, waarin de meeningen van vooraanstaande personen zijn opgenomen (o.a. van Le Corbusier, Mallet Stevens, Albert Laprade) is zeer lezenswaardig.

Enkele afbeeldingen van Fransche architectenbureaux, die het artikel begeleiden, nemen wij hier over.

J. P. M.

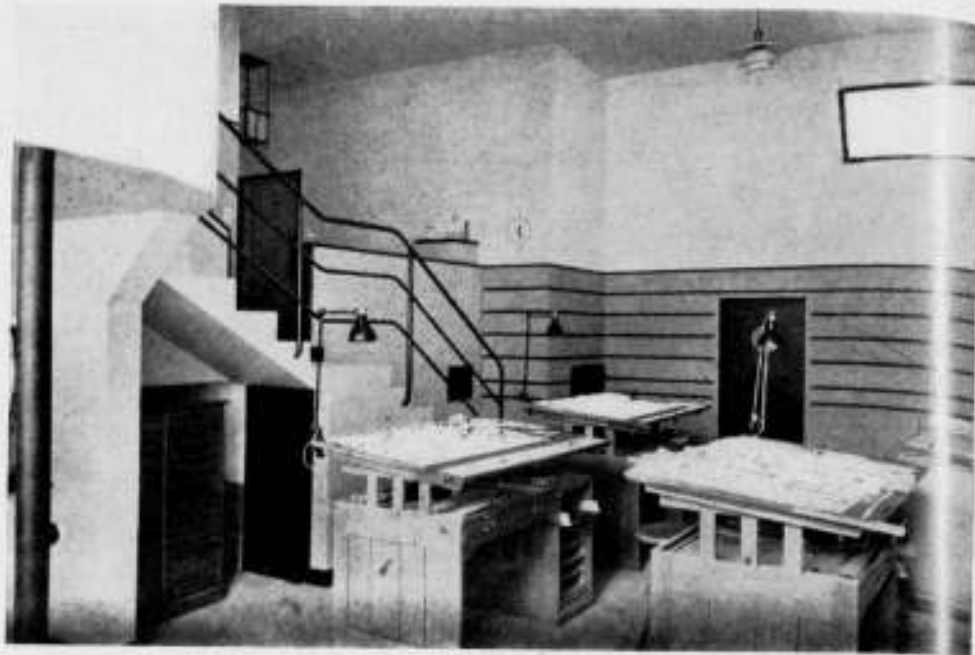

BUREAU VAN DEN ARCHITECT CHARLES MOREUX.

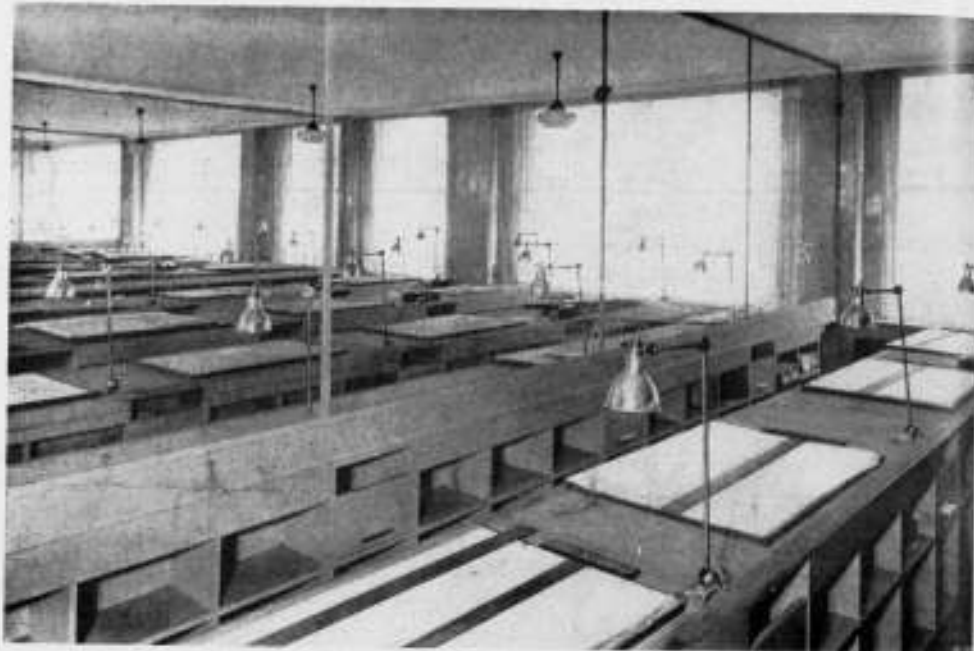

BUREAU VAN DEN ARCHITECT LOUIS FAURE-DUJARRIC.

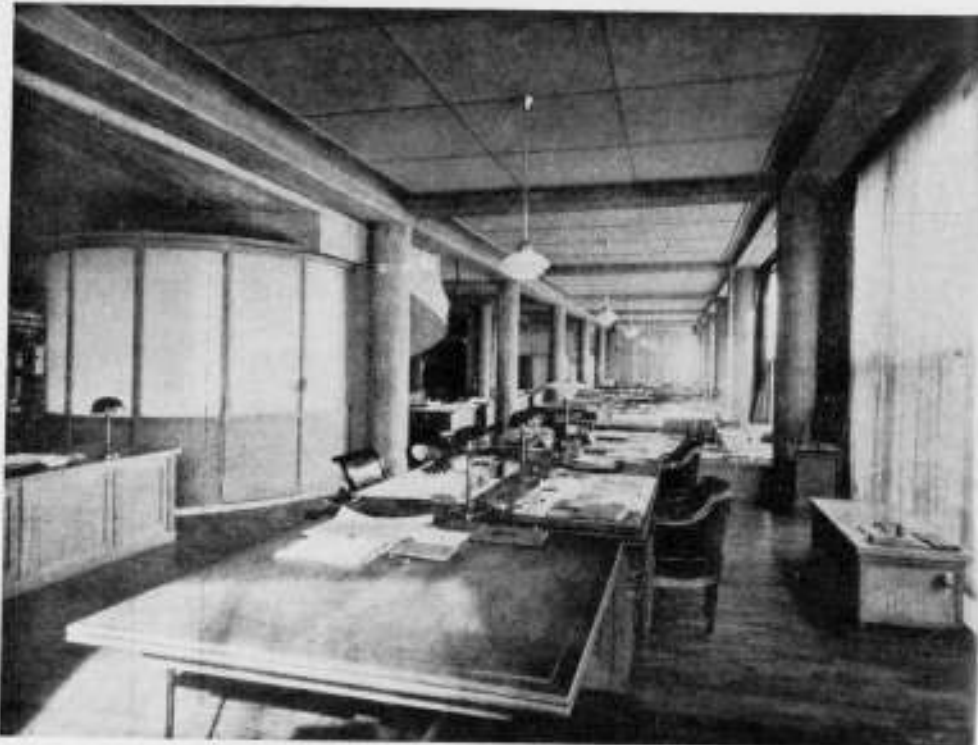
BUREAU VAN ARCHITECT
ROBERT MALLET-STEVENS.

BUREAU VAN ARCHITECT
MICHEL ROUX-SPITZ.

BUREAU VAN DE ARCHITECTEN
A. EN G. PERRET.

ARCHITECTENBUREAUX IN FRANKRIJK
UIT „L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI".

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, A. EIBINK, IR. H. F. MERTENS, FR. HAUSBRAND, NR 23
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 5 JUNI 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NATIONALE RECLASSEERINGS-DAG VAN DE INSTELLINGEN VAN ALLE GEZINDTEN

AFFICHE DOOR AART VAN DOBBENBURGH

DOOR ING. B. J. MAX.

Inleiding.

Nu allengs klimaatregeling ook in de zomer zijn intrede gaat doen, voorafgegaan door een enorme aufschwung van dit „summer-airconditioning” in de Verenigde Staten, gaat de zonnestraling een belangrijke rol spelen bij de projectering van installaties voor het handhaven van een behagelijke luchttoestand binnen fabrieks-, kantoor- en woongebouwen. Zolang men er zich slechts mede bemoeide om in de winter de luchttemperatuur binnen te verhogen, kon de zonstraling verwaarloosd worden, daar deze immers de werking van de installatie slechts ten goede kwam. Maar in de zomer, wanneer de behagelijke omgevingstemperatuur door koeling teweeg moet worden gebracht, verhoogt de warmte, die door de zonnestraling het gebouw binnendringt door vensters en muren, de koelbelasting, zodat in dit geval bij het ontwerp de zonnestraling, die een gebouw opvangt, een factor van meer of minder belang wordt, die het project zeer wezenlijk beïnvloeden kan. In het algemeen is het dan ook van groot economisch belang (in verband met de aanschaffings- en de exploitatiekosten van de koelinstallatie), dat bij gekoelde gebouwen de volle aandacht aan de zonnestraling gegeven wordt en aan de middelen, om de invloed van de zonnestraling op de koelbelasting zo gering mogelijk te doen zijn. Het spreekt vanzelf, dat dit laatste ook voor niet-gekoelde gebouwen van belang is, immers door een goede zonbescherming is in vele gevallen het binnenklimaat ook zonder kunstmatige koeling wel binnen redelijke grenzen te houden.

Achtereenvolgens willen wij bezien:

- 1e. de grootte van de stralingsintensiteit van de zon, afhankelijk van uur en maand, die op een loodrecht op de zonnestraalrichting gericht vlak valt;
- 2e. de grootte van de stralingsintensiteit van de zon, afhankelijk van uur en maand, die op verticale en horizontale vlakken (wanden en daken) valt;
- 3e. de grootte van de percentages van de stralingsintensiteiten, die door muren en daken van verschillende constructie en afwerking doorgelaten worden;
- 4e. de grootte van de percentages, die door vensters en bovenlichten doorgelaten worden;
- 5e. de middelen om de warmtedoorlating tengevolge van zonnestraling te beperken.

I. De energie, die door eenstralend lichaam uitgezonden wordt, is volgens de wet van Stefan Boltzmann voor een absoluut zwart lichaam afhankelijk van de absolute temperatuur van dat lichaam en wel evenredig met de vierde macht van die absolute temperatuur.

Voor elk ander lichaam geldt deze zelfde wet, echter met inschakeling van een factor, de emissiecoëfficiënt, die aangeeft de verhouding tussen de emissie van het betreffende lichaam en die van een absoluut zwart lichaam. Deze emissiecoëfficiënt is b.v. voor gepolijst koper 0.16, zilver 0.03, aluminiumlak 0.39, glas 0.94 en voor de meeste bouwmaterialen tussen 60 en 90%. Wanneer de van de zon uitgaande straling beschouwd wordt als uitgaande van een absoluut zwart lichaam, kan uit de intensiteitsmetingen van de straling de temperatuur van de zon bepaald worden (ca. 6000 °C).

De wet van Stefan Boltzmann geeft echter niet aan, hoe de energie verdeeld is over de verschillende golflengten, want elke stralingsbron zendt stralen van verschillende golflengten uit.

Een andere wet, de verdelingswet van Planck, geeft aan hoe groot de energie voor elke golflengte is, afhankelijk van de golflengte en van de temperatuur. De temperatuursafhankelijkheid van de verdelingswet van Planck brengt mede, dat de top van de kromme, d.w.z. de golflengte, waarvoor de stralingsintensiteit maximaal is, zich verplaatst (zie fig. 1) en voor de hoge temperaturen hoe langer hoe kleiner wordt. Hieruit volgt, dat bij een bepaalde temperatuur stralende voorwerpen stralen van een zodanige golflengte in een zodanige mate gaan uitzenden, dat we de straling gaan zien. De voorwerpen „gloeien”. Immers voor stralen, die een golflengte hebben tussen 0.4 en 0.8 μ is ons oog gevoelig. Hieruit wordt direct duidelijk — en hiervan wordt in de techniek veelvuldig gebruik gemaakt — dat aan de kleur van de gloeiing de temperatuur van het gloeiende lichaam beoordeeld kan worden. Het onderzoek naar het maximum van de straling, afhankelijk van de temperatuur, heeft geleid tot de wet van Wien, die zegt, dat het product van golflengte en absolute temperatuur constant is ($\lambda T = C = 2880$). Voor de zon ligt dus het maximum bij ca. 0.4 — 0.5 μ (zie fig. 2).

Wanneer we nu echter de zonnestraling, zoals we die waarnemen, onderzoeken op haar intensiteit en op de verdeling der intensiteit over de verschillende golflengten (zie fig. 3), dan blijkt ons, dat de intensiteit heel wat geringer is en dat de lijn der intensiteiten, afhankelijk van de golflengte, heel wat onregelmatiger is.

De oorzaak hiervan is allereerst de absorptie door de fotosfeer van de zon zelf, maar ook de aardatmosfeer absorbeert een deel. Algemeen wordt door de meteorologen aangenomen, dat de zonnestralingsenergie ter hoogte van het zeepil op aarde ca. 1160 kcal/m² hr. bedragen zou, indien er geen aardatmosfeer was. De absorptie en verstrooiing in de aardatmosfeer moet er voor verantwoordelijk gesteld worden, dat de stralingsintensiteit in werkelijkheid niet hoger is dan maximaal 800—900 kcal/m² hr, terwijl alleen voor het hooggebergte grotere maximale waarden gevonden worden.

Nu is echter de werkelijke stralingsintensiteit niet alleen afhankelijk van de hoogte ten opzichte van zeepil, maar mede van tal van andere factoren, die gedeeltelijk te berekenen zijn, echter ook gedeeltelijk uitsluitend experimenteel gevonden kunnen worden. Een van de factoren, waarvan de atmosferische absorptie afhankelijk is, is b.v. de weg, die door de stralen in de aardatmosfeer afgelegd moet worden, welke weer afhankelijk is van de hoogte van de zon boven de horizon. De aardatmosfeer heeft n.l. een diffuserende invloed op de zonnestraling en deze is afhankelijk van de weg door de atmosfeer. Deze atmosferische diffusie is de oorzaak van het gewone daglicht en ontstaat door reflectie van de straling op de de lucht samenstellende moleculen en de allerkleinste stofjes.

De diffuse reflectie werkt op alle golflengten in vrijwel gelijke mate. Dit is daarentegen niet het geval met de waterdampabsorptie. De atmosferische waterdamp heeft n.l. slechts op bepaalde golflengten een absorberende invloed. Evenzo de atmosferische koolzuur, zuurstof en stikstof laten vrijwel alle stralen ongehinderd door.

De waterdampabsorptie is niet alleen afhankelijk van de weg door de atmosfeer, die de stralen moeten afleggen, maar ook van het waterdampgehalte van de atmosfeer. Dit waterdampgehalte is voor een bepaalde plaats op aarde niet over het hele jaar gelijk, maar varieert met de jaargetijden, terwijl ook

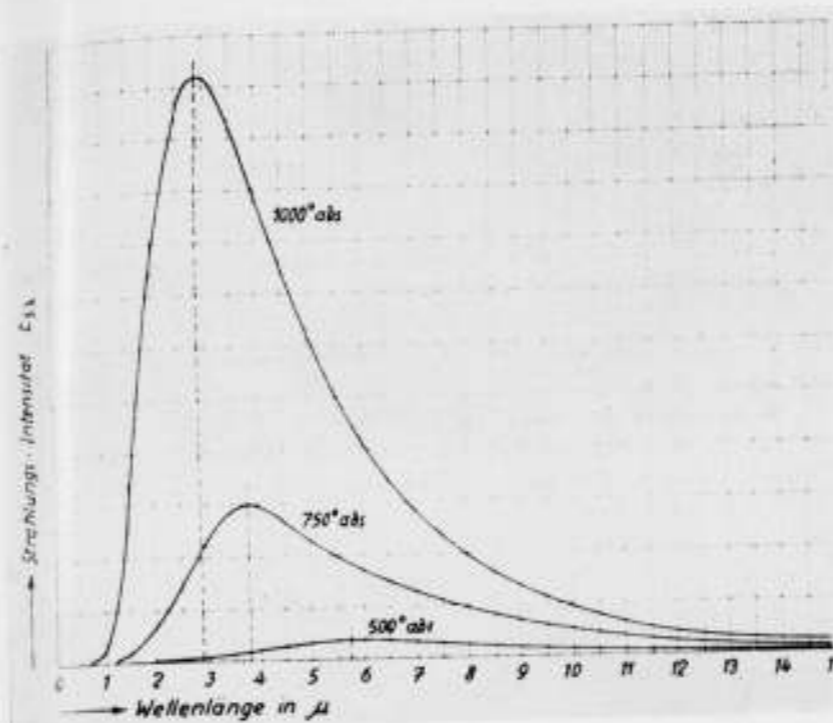

FIG. 1. AFHANKELIJKHEID VAN DE STRALINGSINTENSITEIT VAN DE GOLFLENGTE EN VAN DE ABSOLUTE TEMPERAATUUR

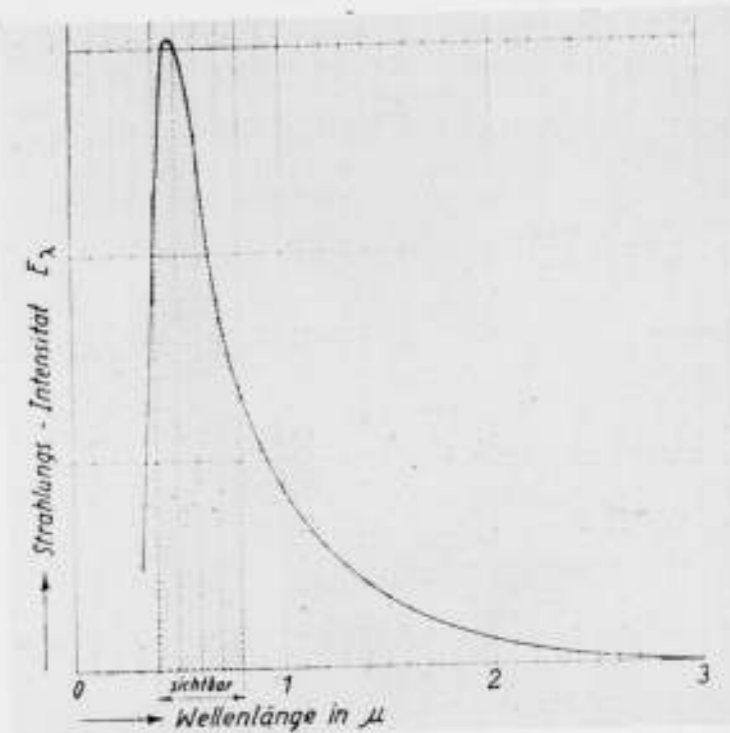

FIG. 2. STRALINGSINTENSITEIT VAN DE ZON AFHANKELIJK VAN DE GOLFLENGTE

een dagelijkse variatie in het waterdampgehalte waar te nemen is, die dan ook veroorzaakt, dat de zonnestraling in het algemeen in de voormiddag intensiever is dan in de namiddag. Door een Amerikaans onderzoek wordt als oorzaak van het laatste verschijnsel ook opgegeven (naast dus de verhoging van het waterdampgehalte) een sterkere ozonisering van de hogere luchtlagen.

De variatie van het waterdampgehalte over het jaar is voor Aken en voor de Bilt in fig. 4 in beeld gebracht.

Een derde factor voor de atmosferische absorptie is de troebelheid van de atmosfeer tengevolge van nevelvormingen, terwijl ook de stofabsorptie in bepaalde streken (fabriekssteden) een betrekkelijk grote rol kan spelen.

Daar in Nederland nog betrekkelijk weinig metingen van de stralingsintensiteit van de zon ondernomen zijn, willen we ons voor de afleiding van de zonnestralingsintensiteiten baseren op de onderzoekingen van Dr. Hoelper, Directeur van het Meteorologisch Observatorium te Aken, die in een uitgebreide studie ¹⁾ de resultaten van zijn metingen gepubliceerd heeft. Deze intensiteiten (zie tabel I en II) ²⁾ zijn alle gemeten loodrecht op de richting van de zonnestralen ³⁾. Uit tabel II blijkt duidelijk, dat de stralingsintensiteit bij gelijke zonnehoogte, d.w.z. bij gelijke weg door de atmosfeer, het grootste is in het voorjaar, het laagste in de nazomer. Uit de grafiek van de variatie van het waterdampgehalte weten we, dat het waterdampgehalte in het voorjaar het laagste is en in de zomer het hoogste; het waterdampgehalte is dan ook de sterkste oorzaak voor de diepe inzinking in de zomermaanden.

Doordat echter in de zomer de zon hoger komt te staan, is de stralingsintensiteit om 12 uur des middags in de zomer toch het hoogste, al valt wel op te merken de snelle val van de 12 uur-intensiteit na Juli, terwijl alle voorjaarsmaanden een grotere intensiteit te zien geven dan de overeenkomende najaarsmaanden.

In tabel III zijn de aandelen van de verschillende factoren aan

¹⁾ Dr. Otto Hoelper, Untersuchungen über Sonnen- und Himmelstrahlung, Aken 1932.

²⁾ De tabellen I—V zijn achter het artikel opgenomen.

³⁾ In verband daarmee, dat de metingen v.n.l. des namiddags verricht zijn, is het verschil tussen voor- en namiddag in deze tabellen niet tot uitdrukking gebracht. Volgens Amerikaanse onderzoekers kan het verschil tussen voormiddag- en namiddagintensiteit tot 16 pct. bedragen.

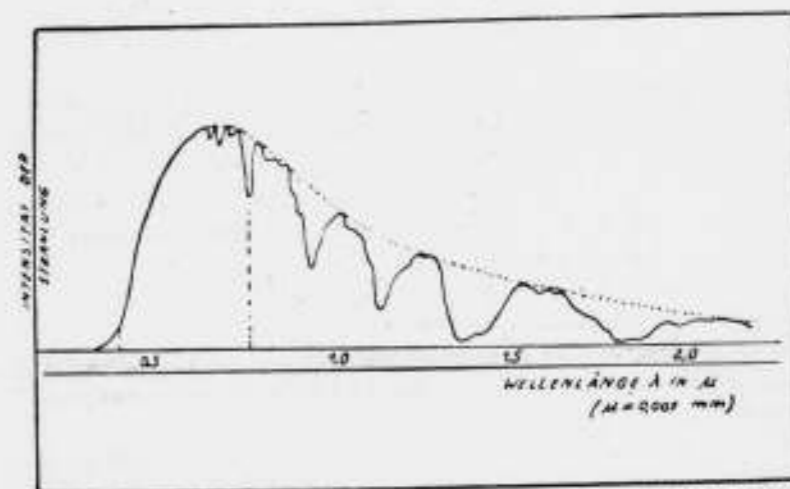

FIG. 3. VERZWAKKING VAN DE STRALINGSINTENSITEIT VAN DE ZON DOOR ABSORPTIE IN FOTOSFEER EN AARDATMOSFEER

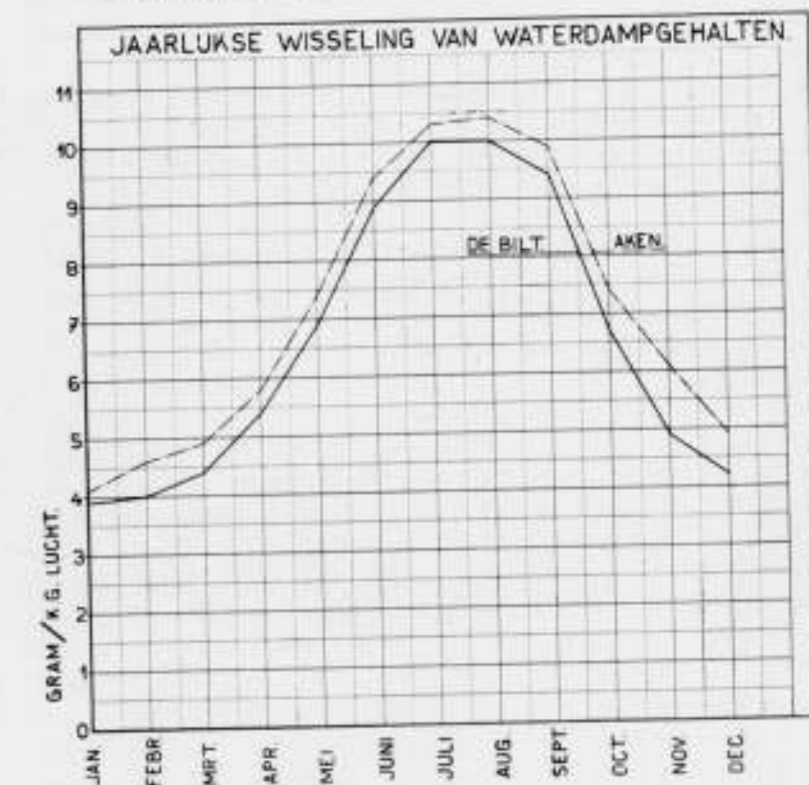

FIG. 4.

de totale stralingsverzwakking, afhankelijk van de weg door de atmosfeer (in atmosferedikten) nog afzonderlijk aangegeven.

II. De stralingsintensiteit loodrecht op de stralingsrichting kunnen we echter niet rechtstreeks gebruiken bij de oplossing van onze warmtetechnische vraagstukken. Ons immers interesseert veel meer de stralingsintensiteit op verticale vlakken (wanden) en op horizontale vlakken (daken). Om deze te kunnen bepalen, moet echter niet alleen de stralingsintensiteit loodrecht op de straalrichting bekend zijn, maar ook de zonhoogte en het azimuth van de zon, d.w.z. de hoek tussen de zonstraling en de meridiaan.

Voor de gegevens uit Aken heeft P. Linden de stralingsintensiteiten op wanden en daken berekend en hierbij gebruik gemaakt van de volgende uit de driehoeksmeting afgeleide formules: voor de west- of oostwandintensiteit:

$$Y = I (\cos \delta \cdot \sin t)$$

voor de zuidwandintensiteit:

$$X = I (-\sin \delta \cos \varphi + \sin \varphi \cdot \cos \delta \cdot \cos t)$$

voor de horizontaalintensiteit:

$$Z = I (\sin \delta \cdot \sin \varphi + \cos \varphi \cdot \cos \delta \cdot \cos t)$$

waarin:

δ = declinatie van de zon

φ = geographische breedte (voor Aken 50° 47')

t = uurhoek

I = stralingsintensiteit, loodrecht op de straalrichting gemeten.

In tabel IV zijn de resultaten van deze afleiding samengevat. Wat ons direct opvalt, is, dat in de tijden, dat buitentemperatuur het hoogste is, en de factoren, die de behagelijkheid binnen beïnvloeden, dus het ongunstigste (de zomer), dat in die tijd niet de Zuidwand, maar de Oost- en Westwand de felste straling ontvangen, en dat de straling op de Zuidwand het hoogste is in de maanden, dat de buitentemperatuur laag is en we wel een zonnetje kunnen velen. Terwijl verder de felle zonstraling op de Oostwand in de vroege uren plaats heeft, wanneer de luchttemperatuur nog aan de lage kant is, valt het maximum van de straling op de Westwand in de middagen, wanneer ook de luchttemperatuur hoog is. Ten aanzien van de zonstraling is dan ook de Westwand de meest ongunstige zijde.

III. Vervolgens komen we tot de vraag, welke hoeveelheden van de toegestraalde warmte door muren en vensters doorgelaten worden, om de temperatuur in onze kamers te verhogen, warmte met zoveel vreugde begroet in de winter en het voorjaar, en zo gevreesd in de zomer. We willen weten, met hoeveel zonwarmte we rekening moeten houden bij het ontwerpen van de installaties voor luchtbehandeling, zonder welke immers in de tegenwoordige tijd geen modern gebouw meer uitgevoerd wordt. In verschillende gevallen heeft het verzuimen van de bepaling van de zonnwarmte geleid tot een te kleine koelinstallatie, met alle gevolgen van dien.

De bepaling van de warmtehoeveelheden, die het gebouw binnendringen onder invloed van de straling van de zon, valt uiteen in twee afzonderlijke problemen, n.l. enerzijds voor muren en anderzijds voor vensters, daar glas de voor een vast lichaam bijzondere eigenschap vertoont, stralen van bepaalde golflengten sterk door te laten. Van de straling, die op een muur valt, wordt een gedeelte geabsorbeerd en een gedeelte teruggekaatst. Voor normale bouwmaterialen is de reflectie betrekkelijk gering. Door witschilderen b.v. kan echter een sterke verhoging van de reflectie bereikt worden. De geabsorbeerde warmte wordt gedeeltelijk in de vorm van convectie en secundaire straling naar buiten afgegeven en gedeeltelijk naar binnen geleid en aan de binnenzijde van de wand door convectie en straling afgegeven.

Welk percentage naar binnen en welk percentage naar buiten

afgegeven wordt, is afhankelijk van binnen- en buitentemperatuur, warmtetransmissiecoëfficiënten, enz. Daarbij speelt echter ook nog een belangrijke rol, dat de warmte, die opgevangen wordt, niet direct aan de binnenzijde afgegeven wordt, doch allereerst de muur zelf op een hogere temperatuur doet komen. Voordat een stabiele toestand bereikt wordt, duurt veelal lang (zie fig. 5). In het algemeen is dan ook de warmte, die onder invloed van de zonnestraling de ruimten binnenkomt door de muren, van weinig belang, daar de duur van de bestraling meestal niet groot is. Voor daken e.d. direct boven arbeid- of woonruimten gelegen, is de bestraling echter zeker niet te verwaarlozen.

Daar een nauwkeurige berekening van de door de muren binnekomende warmte zeer ingewikkeld is, v.n.l. in verband met de bovengenoemde traagheid bij de warmteoverdracht, bestaan er enige experimenteel gevonden benaderingsmethoden. De ASHVE-Guide, het groote Amerikaanse handboek voor verwarming, ventilatie en luchtbehandeling, geeft aan, dat om de zonnwarmte door muren en daken te waarden, de transmissie door deze muren en daken berekend moet worden, alsof de buitentemperatuur 30, 20 en 10 °F. voor resp. daken, oost- of westwanden, en zuidwanden, hoger ware dan ze in werkelijkheid is. Dit voor de normale bouwmaterialen. Voor een absoluut zwart oppervlak zouden resp. 45, 30 of 15 °F. opgeteld moeten worden bij de buitentemperatuur, en voor met aluminiumverf beschilderde oppervlakken resp. 15, 10 of 5 °F. Voor andere oppervlakken kunnen naar gelang van de aard van het oppervlak tussengelegene waarden gekozen worden.

Een andere wijze van bepaling van de warmte tengevolge van zonstraling op muren en daken is: het door de zonstraling getroffen oppervlak (F) te vermenigvuldigen met de intensiteit van de straling op het betreffende vlak (I), met het percentage van I , dat geabsorbeerd wordt (b) en met het percentage van b , dat doorgelaten wordt naar binnen (g), dus

$$W = F \cdot I \cdot b \cdot g$$

Voor de waarden van b , is een uitgebreide tabel opgesteld (Heating and Ventilating, August 1936), waarvan fig. 6 een uittreksel geeft, terwijl g , aangenomen kan worden op ca. 1/23 van de transmissiecoëfficiënt k van de betreffende muur.

De formule, die in de stabiele toestand de warmteoverdracht juist weergeeft, is:

$$W = m \cdot \left(I \cdot \frac{(1-R)}{c} + c \cdot (A-T) \right)$$

waarin: W = binnekomende warmte

I = stralingsintensiteit op het betreffende vlak

R = reflectiecoëfficiënt

$1 - R$ = absorptiecoëfficiënt (b), zie Fig. 6

A = buitentemperatuur

T = binnentemperatuur

m = transmissiecoëfficiënt tussen buitenoppervlak en binnenlucht

c = overdrachtscoëfficiënt tussen buitenoppervlak en buitenlucht

De door de ASHVE-Guide aangegeven methode is natuurlijk verreweg de eenvoudigste, maar wij geven er de voorkeur aan in deze methode een afhankelijkheid van de absorptiecoëfficiënt op te nemen en hem dan dus als volgt te lezen:

Om de zonnestraling op muren en daken te waarden, moet bij de bepaling van de transmissie door zonbestraalde oppervlakken de buitentemperatuur verhoogd worden met een aantal graden (°C), dat gelijk is aan ca. 24 maal de absorptiecoëfficiënt (b) van het betreffende oppervlak voor platte daken, 16 maal voor Oost- en Westwanden, of 8 maal voor Zuidwanden.

IV. Mettemin is in normale gevallen de warmte tengevolge van de bestraling van de muren bijna te verwaarlozen ten opzichte van de warmte, die door de vensters (en bovenlichten) binnekomt en de binnentemperatuur in het gebouw verhoogt. Uitzonderingen hierop vormen gebouwen met een zeer gering oppervlak ten opzichte van het muuroppervlak, koelvensters b.v. Maar in het algemeen zijn het de vensters, al dan niet van zonweringen voorzien, die het grootste deel leveren van de koelbelasting en wel om deze eenvoudige reden, dat glas de eigenschap heeft, stralen van korte golflengte voor een belangrijk deel rechtstreeks door te laten. Wanneer zonnestralen — of welke andere stralen dan ook — op hun weg een heldere glasplaat passeren, worden ze op drieërlei wijze verzwakt. Allereerst wordt bij het treffen van het glas een gedeelte van de straling teruggekaatst (R_1). Vervolgens wordt een ander deel van de straling (A) door het glas geabsorbeerd, terwijl bij de uitrede uit het glas de achterzijde van de glasplaat nog een deel terugkaatst (R_2). Wanneer we de doorgelaten straling D noemen en de opvallende straling E_0 , dan is dus:

$$E_0 = R_1 + A + R_2 + D$$

De reflectie (R_1 en R_2) is afhankelijk van de aard van het oppervlak van de glasplaat, van de hoek waaronder de stralen het glas treffen en van de brekingsindex van de betreffende glassoort. Dr. Ing. Erk geeft aan, dat de reflectie bij gewoon glas 4% van de opvallende straling bedraagt, dus: $R_1 = 4\%$ van E_0 , en $R_2 = 4\%$ van $E_0 - R_1 - A$. Waar voor gewoon glas A zeer klein is, kan de totale reflectie op ca. 8% gesteld worden. Dit geldt echter alleen voor loodrecht opvallende straling. Fresnel geeft, naar de Tsjechische glasspecialist Dr. J. Polivka ons mededeelde, voor de reflectie en de invalshoek de afhankelijkheid, die door ons in tabel V is weergegeven. Voor diffuus licht geeft Fresnel 18,4% aan.

De absorptie van het glas (A) is afhankelijk van de door het glas af te leggen weg (dus van glasdikte en invalshoek), van de aard van het glas en van de golflengte van de stralen.

— $dE = \delta \cdot E \cdot ds$, hetgeen geïntegreerd geeft: — $\delta \cdot s = \ln E - \ln C$. Voor $s = 0$, wordt $C = E_0 - R_1 = E_1$, zodat volgt: $A = E_2 - E_1 = E_1 (1 - e^{-\delta \cdot s})$.

Voor de weg s moet hierin dus niet de glasdikte d ingevuld worden, maar $\frac{d}{\cos \alpha}$, waarin α de hoek is tussen de zonstraling en de normaal op de glasplaat.

De absorptiecoëfficiënt δ is afhankelijk van de glassoort en fig. 7 geeft voor normaal kalk-natronglas het verband tussen golflengte en absorptie aan.

Hieruit zien we, dat in het zichtbare gedeelte van het spectrum, tussen 0,4 en 0,8 μ , de doorlaatbaarheid van glas buitengewoon groot is. Daarentegen worden stralen met een golflengte kleiner dan 0,3 μ (ultraviolette stralen) praktisch geheel geabsorbeerd, terwijl in het gebied van de infrarode warmtestralen de absorptiecoëfficiënt eerst langzaam stijgt, vanaf ca. 2,5 μ echter steeds sneller, terwijl stralen met een golflengte groter dan 5 μ niet meer doorgelaten worden.

Bezien we in verband hiermede fig. 2 nog eens, dan zien we direct, dat de straling van de zon slechts zeer weinig verzwakt door de vensters wordt doorgelaten, omdat de grootste stralingsintensiteiten van de zonnestraling gelegen zijn in het gebied waarvoor het gewone glas praktisch volkomen doorlaatbaar is. Eventuele terugstraling van voorwerpen binnen naar buiten wordt echter door de vensters niet doorgelaten, omdat (zie ook fig. 1) deze terugstraling een grotere golflengte heeft, daar de temperatuur van de terugstralende lichamen zo laag is. De vensters werken dus als een sluis, die slechts in één richting de warmtestraling doorlaat.

Terwijl dit b.v. voor broeikassen ongetwijfeld een groot voordeel van het glas genoemd moet worden, is het voor gebouwen,

TIJDVERLOOP BIJ OVERDRACHT VAN ZONNEWARMTE DOOR MUREN EN DAKEN

SOORT MUUR OF DAK	TIJDVERLOOP IN UREN
5cm. HOUT	1½
15cm. BETON	3-
10cm. GIPS	2½
7½cm. BETON + 2½cm. KURK	2-
55cm. BAKSTEEN + TEGEL	10-

FIG. 5.

ABSORPTIEFAKTOREN VOOR VERSCHILLENDE MATERIALEN

BAKSTEEN,		DAKBEDEKINGEN,	
VERGLAASD WIT	0,26	ASBEST-CEMENT,	
" IVORKLEURIG	0,35	NIEUW	0,42
NORMAAL LICHTROOD	0,55	NA 6 MAANDEN	0,61
ROOD	0,68	NA 12 MAANDEN	0,71
BLAUW	0,89	NA 6 JAAR	0,83
MARMER, WIT	0,44	ASFALT,	
GRANIET, ROODACHTIG	0,55	NIEUW	0,91
GEGALVANISEERD IJZER,		VERWEERD	0,82
NIEUW	0,64	RUBERROID,	
OUD	0,92	BRUN	0,87
KOPER,		GRON	0,86
GERPULST	0,18	LEI	0,79-0,90
MAT	0,64		
LOODPLAAT, OUD	0,79	IN HET ALGEMEEN VOOR	
SCHILDERWERK,		WITTE GLADDE OPPERVLAKKEN	
ALUMINIUMVERF	0,54		0,25-0,40
CELLULOSEVERF WIT	0,18	GRIS TOT DONKERGRIS	0,40-0,50
" ORANJE	0,41	GRON ROOD EN BRUN	0,50-0,70
" BRUN	0,79	DONKERBRUN TOT BLAUW	0,70-0,80
" ZWART	0,94	DONKERBLAUW TOT ZWART	0,80-0,90

FIG. 6.

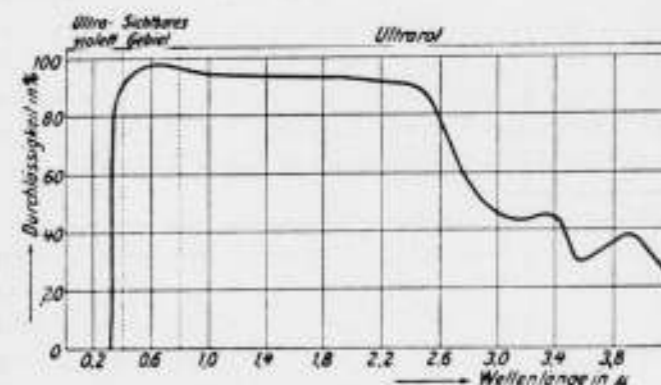

FIG. 7. ABSORPTIESPECTRUM VAN KALK-NATRONGLAS

die in de zomer hinder van de felle zonstraling ondervinden, een nadeel. Voor normale glasdikten en normale glassoorten bedraagt de som van reflectie en absorptie bij loodrecht of onder een geringe afwijking van de normaal opvallende straling niet meer dan 10 tot 12%.

Het spreekt wel vanzelf, dat bij de berekening van de zonne-straling door vensters rekening gehouden moet worden met de diepte van de daggen, die immers veroorzaken, dat niet het gehele vensteroppervlak door de stralen getroffen wordt.

Ook met de beschaduwing door andere percelen e.d.

Tenslotte moet er ook mede rekening gehouden worden, dat buiten de rechtstreekse zonnestraling ook de diffuse hemelstraling en de door belendende percelen en de aardoppervlakte teruggekaatste straling aan de bestraling van muren en vensters medewerken. Hendrickson & Walker geven hiervoor aan 5—6% van de loodrechte stralingsintensiteit voor wanden e.d. en 10—15% voor platte daken en bovenlichten.

V. Om de hinderlijke warmtedoorlating van vensters te beperken, staan ons verschillende middelen ten dienste.

Het spreekt vanzelf, dat wel als eerste genoemd moet worden het gebruik van glasoorten, die een ander absorptiespectrum geven dan het gewone vensterglas. De glasindustrie heeft een groot aantal van deze glasoorten ontwikkeld, welke meestal hun speciale eigenschappen hebben verkregen door toevoeging van bepaalde zouten aan het silicatenmengsel. Hiertoe behoort b.v. „Calorex”, waarvan de fabrikant aangeeft, dat het slechts 20% van de totale opvallende zonnewarmte doorlaat en 61% van het licht, terwijl een speciale tropensoort (Tropical-Calorex) slechts 8½% van de warmte doorlaat bij 30% van het licht. Hoewel de kleur van dit glas niet zeer sympathiek aandoet (het is n.l. blauwgroen), wordt deze glasoort voor slachthuizen, ziekenhuizen e.d. wel gebruikt. L. A. Harding geeft in „Heating, Piping and Air-Conditioning” nog cijfers over een in Engeland gefabriceerd warmtewerende glasoort, die bij een dikte van 3/8" slechts 23% van de opvallende warmte doorlaat, terwijl 60% van het licht doorgelaten werd. Echter moet niet uit het oog verloren worden, dat het onjuist zou zijn, de conclusie te trekken, dat slechts 23% van de zonnewarmte de temperatuur van het vertrek zou verhogen en dat 77% van de warmte uit het vertrek geweerd zou worden. Immers als de reflectie bij deze glasoort ook op 4% aangenomen wordt, dan treedt 96% van de zonnewarmte het glas binnen, 23% wordt rechtstreeks doorgelaten, zodat de tweede reflectie $\frac{4}{96}$ van 23% is of ca. 1%.

Het achteroppervlak van het glas werd dus getroffen door 24%, zodat de absorptie bedroeg $\frac{72}{96}$ of 75%. Van de door het

achtervlak teruggekaatste straling wordt dus ook nog 75% door het glas geabsorbeerd, alvorens deze aan de voorzijde van de glasplaat uittreedt. De totaal in het glas geabsorbeerde hoeveelheid warmte is dus $72 + 0.75 \times 1 = \text{ca. } 73\%$. Wanneer de temperaturen aan beide zijden gelijk zijn en ook de warmteoverdrachtscoëfficiënten, dan wordt van deze geabsorbeerde warmte, die het glas in temperatuur doet stijgen, de helft naar binnen en de helft naar buiten geleid in de vorm van convectiewarmte en secundaire straling. En in totaal wordt dus $23\% + \frac{73}{2} = 59\frac{1}{2}\%$ naar binnen gevoerd.

In een inleiding op de halfjaarlijkse bijeenkomst van de ASHVE in Juni 1935 werd door W. Shaver, de natuurkundige van de Corning Glass Works, een overzicht gegeven van door hem genomen proeven met een warmteabsorberende en warmtebestendige glasoort (borium-silicaat-glas). Een warmteabsorberende glasoort stijgt immers onder zonbestraling sterk in temperatuur en bij gedeeltelijke bestraling, wanneer b.v. een deel van het glas in de schaduw van de daggen of van belendende percelen blijft, kunnen niet onbelangrijke warmtespanningen ontstaan. Daarom is een onderzoek naar de hittebestendigheid niet overbodig. Deze laatste proeven werden genomen

met 4 warmteabsorberende glasoorten, die elk voor de helft aan de straling van de zon blootgesteld werden. Alleen het speciale warmtebestendige glas, dat een uitzettingscoëfficiënt heeft, die slechts weinig meer dan de helft van die van de normale warmteabsorberende glasoort is, kon deze proeven tot het einde toe doorstaan zonder te barsten.

De betreffende glasoort, die een zeer lichte blauw-groene tint heeft, zo licht, dat van binnen uit de kleur nauwelijks te onderscheiden is (dit alles nog steeds volgens de mededelingen van Shaver), laat 42% van de stralende zonnewarmte rechtstreeks door en reflecteert 5%, zodat de absorptie 53% bedraagt bij gelijke temperaturen en luchtsnelheden binnen en buiten de

totale warmtedoorlating dus $42 + \frac{53}{2} = 68\frac{1}{2}\%$ bedraagt. Door

het gebruik van dubbele vensters, waarbij het buitenste glas van een warmteabsorberende glasoort is en het binnenste van gewoon glas, kan een belangrijk grotere besparing verkregen worden, daar de secundaire straling, die door de temperatuurverhoging van het warmteabsorberende glas ontstaat, door de binnenglasplaat niet doorgelaten wordt. Door de ruimte tussen beide glasplaten ventilerend te maken, door deze onder en boven te voorzien van openingen, die met de buitenlucht in verbinding staan, kan de besparing nog meer opgevoerd worden, daar dan ook de geleidingswarmte vanaf de absorberende glasplaat naar binnen nog sterk beperkt wordt. Ook de chemische en fysieke eigenschappen van het borium-silicaat-glas zijn gebleken eerder beter dan minder goed dan gewoon glas te zijn, terwijl ook het behoud van zijn speciale eigenschappen op de duur gewaarborgd schijnt.

Ook de Italiaanse vinding van het „Thermolux-glas” geldt als een warmtewerende glasoort. Het is een beglazingsmateriaal, dat bestaat uit twee platen van gewoon glas, elk ter dikte van ca. 2 mm, waartussen gesponnen glas („Glasgespinst”) in lagen is gerangschikt, gespannen en aan de zijden van de glasplaat met de beide dunne platen tot één geheel is samengekit. De dikte van de tussenlaag kan naar believen gekozen worden. Proeven met dit glas door The National Physical Research Station in Teddington in Engeland genomen, tonen echter aan, dat Thermolux met 1.5 mm. tussenlaag 68.7% en met 2 mm. tussenlaag 54.8% van de zonnewarmte rechtstreeks doorlaat, zodat de in het vertrek komende warmte voor Thermolux met 1.5 mm. tussenlaag ca. 82% en met 2 mm. tussenlaag ca. 75% bedraagt, zodat van een behoorlijke warmtewering eigenlijk niet gesproken kan worden. Daarbij komt nog, dat het Thermolux-glas de eigenaardige eigenschap moet bezitten, de lichtstraling op een dusdanige wijze te breken, dat het invallende licht over de gehele diepte van het vertrek wordt verdeeld en niet de verstaafgelegen punten in het duister blijven. Wanneer Thermolux deze eigenschap ten aanzien van de lichtstraling vertoont, zal het deze ook ten aanzien van de warmtestraling vertonen, zodat hierbij ook de zonnewarmte niet beperkt blijft tot felle straling op de vloer in het dichtst bij het venster gelegen gedeelte van het vertrek, maar over het gehele vertrek regelmatig verdeeld wordt. Wat echter voor het licht zeer gunstig moet heten, is voor de zonnewarmte zeer nadelig. Immers, indien de felle zonnestraling op de vloer vlak bij de vensters valt en die vloer een goede warmtegeleider en een lichaam met grote warmtecapaciteit is (b.v. beton), dan zal, zoals proeven in een Amerikaans kantoorgebouw (Grant Building, Pittsburgh) hebben aangetoond, een belangrijk deel van de zonnewarmte (ca. 50%) door de vloer worden geabsorbeerd en pas na een betrekkelijk lange tijd weer worden afgegeven. De vloer dient als reservoir voor zonnewarmte. Doordat de zonnewarmte door het Thermolux-glas over het gehele vertrek verdeeld wordt, kan de vloer deze gunstige werking niet uitoefenen, zodat het niet

onmogelijk is, dat een vertrek, beglaasd met Thermolux en voorzien van een vloer uit een materiaal met een grote warmtegeleidingscoëfficiënt en een groote soortelijke warmte, hogere temperaturen geeft dan hetzelfde vertrek, beglaasd met gewoon glas.

Het bekleeden van de vloer met warmteïsoleerende materialen doet deze opslorpende werking van de vloer natuurlijk voor een belangrijk deel te niet. Het spreekt vanzelf, dat de opslorpende werking ook ophoudt, indien de bestraling zeer lang zou duren, daar dan de vloer geen warmte meer kan opnemen. De diffuserende werking van Thermolux, die de hinder der directe zonnestraling wegneemt en de warmte over het gehele vertrek verdeelt, is wel van belang in grote ruimten, waar een gelijkmatige verlichting van belang is, waar de binnenkomende zonnewarmte niet een hinderlijke verhoging van temperatuur geeft en waar om een of andere reden andere zonweringen niet mogelijk of niet wenselijk zijn.

Een nadeel van de warmtewerende glasoorten is ongetwijfeld, dat ze, wanneer ze werkelijk goed zijn, ook des winters de dan zeer in vraag zijnde zonnewarmte tegenhouden, — hetgeen volgens Shaver een verhoging van het brandstoffenverbruik van ca. 8% zou veroorzaken, welk cijfer natuurlijk sterk afhankelijk is van de verhouding tussen venster- en muuroppervlakte en van de constructie van het gebouw in het algemeen —, tenzij men de ramen dusdanig construeert, dat de warmtewerende ruiten opzijde geschoven kunnen worden of weggedraaid als een soort blinden.

Een natuurlijke en automatisch regelende zonwering vormen loofbomen, die des zomers door hun bladerdak de hinderlijke zonstraling tegenhouden, terwijl des winters de naakte takken de zon niet belangrijk hinderen op haar weg naar onze vertrekken.

Behalve door het wijzigen van het absorptiespectrum van het glas is het mogelijk de hinderlijke zonstraling te beperken, door vóór of achter het raam geplaatste zonweringen. Deze kunnen vast (b.v. luifels) of beweeglijk (zonnescermen, jalouzieën, gordijnen) zijn, terwijl de beide laatste typen zoowel binnen- als buitenliggend kunnen worden uitgevoerd.

„Vaste zonbescherming”, zo schrijft Ir. van Tijen in zijn praeadvis voor het Ned. Instituut voor Efficiency, „is op zijn plaats boven een op het Zuiden gelegen raam, omdat een dergelijke bescherming de hoge, hete zomerzon weert en de lage winterzon toelaat. Beweeglijke bescherming is op zijn plaats aan Oost- en Westgevels, omdat ook de lage zon in de zomermaanden nog zeer hinderlijk kan zijn. Bij doelmatige woningbouw behoort zowel op vaste als op beweeglijke beschermingen van te voren te worden gerekend.”

In verband hiermede zouden wij nog de nadruk willen leggen op de proeven, die door de American Society of Heating and Ventilating Engineers in 1933 te Pittsburgh genomen zijn en waarbij de doorlatingspercentages ten opzichte van de opvallende warmte voor verschillende typen van zonweringen bepaald zijn.

Ten behoeve van dit onderzoek werd een proefhuisje (zie fig. 9) gebouwd op een hooggelegen terrein, bestaande uit twee kamers en een controlekamer, die achter deze beide gelegen was. De wanden bestonden uit isolatieplaten aan de buitenzijde, waartegen aan de binnenzijde isolatiematten bevestigd waren, om de transmissiecoëfficiënt zo laag mogelijk te houden. De naden waren aangesmeerd, om infiltratie van buitenlucht te voorkomen. De Oost- en Westwanden en het dak werden afgeschermd door aluminium-geverfde zeildoeken schermen, die op een afstand van 30 cm. geplaatst werden. Wanden, zoldering en vloer werden aan de binnenzijde geheel grijs geverfd, terwijl

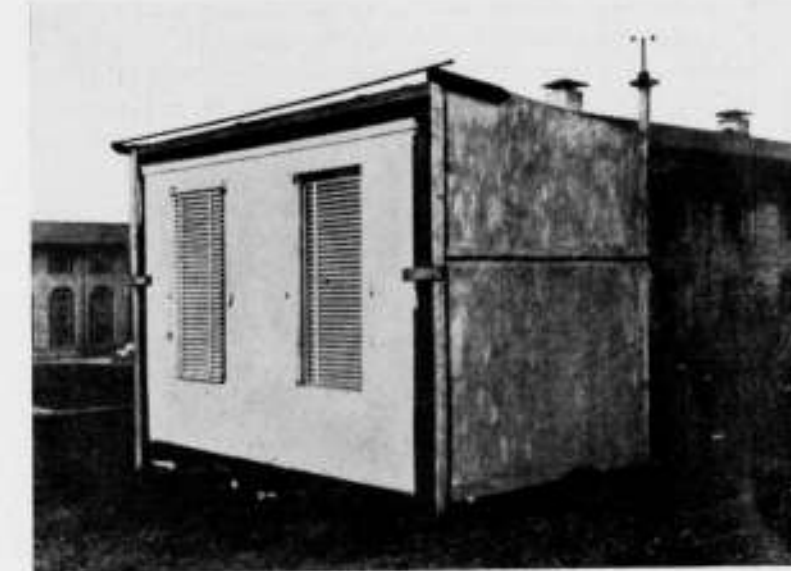

FIG. 8. PROEFHUISJE VOOR PROEVEN MET BEWEEGLIJKE ZONWERINGEN. AANZICHT

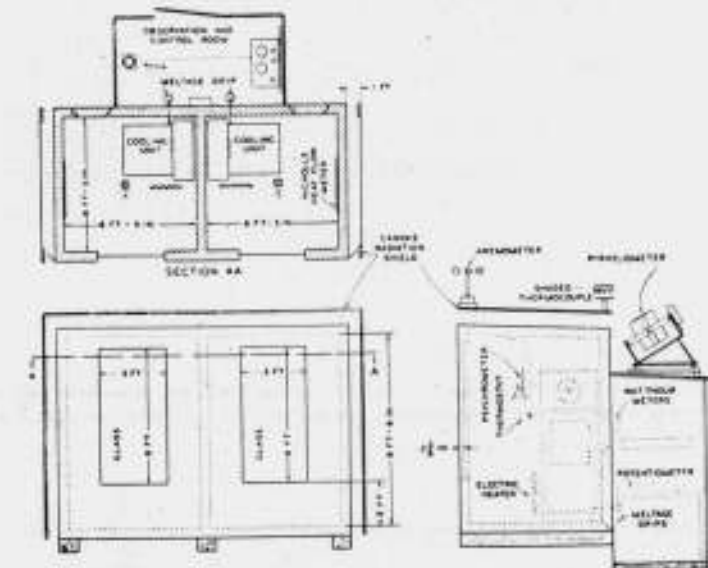

FIG. 9. PROEFHUISJE VOOR PROEVEN MET BEWEEGLIJKE ZONWERINGEN. PLATTE GROND EN AANZICHTEN

in de kamers gordijnen uit grijs kaasdoek gehangen waren, om alle directe straling van de zon door de ramen op te vangen en te verhinderen, dat deze straling zou worden geabsorbeerd door wanden, vloeren, enz. en daardoor de temperatuur daarvan zou verhogen. Elke kamer had op het Zuiden een raam met een oppervlak van ca. 1.6 m².

In elke kamer was een koeler geplaatst met blokken ijs en een electrisch verwarmingslichaam, verder de benodigde instrumenten en een ventilator, die de lucht in de kamer in circulatie hield. De temperatuur in de kamer werd gehandhaafd door het instellen van kleppen van de koeler, waardoor meer of minder lucht door de koeler passeerde. De aan de kamer onttrokken warmte kon worden bepaald uit hoeveelheid en temperatuur van het smeltwater, dat opgevangen werd, terwijl het krachtverbruik van de ventilator natuurlijk in rekening gesteld moest worden. Het electrische verwarmingslichaam diende ervoor, om in die tijd, dat de binnentemperatuur eventueel te laag zou dreigen te worden, deze toch op de gewenste waarde te handhaven.

De op de ramen vallende stralingsintensiteit werd gemeten met de pyrheliometer, die voor alle stralingsintensiteitsmetingen

gebruikt werd en die door de Research-afdeling van de ASHVE in de loop der jaren ontwikkeld is (zie fig. 10 en 11).

De meter werd steeds nauwkeurig op de zon gericht gehouden door middel van een klok. Deze meter bestaat uit een absoluut zwarte gevoelige schijf, waarin de warme lassen van 31 thermoelementen opgenomen zijn. De koude lassen worden in een waterbad met groote capaciteit op constante temperatuur gehouden. De keel van het instrument is zodanig, dat uitsluitend de zwarte schijf met de thermo-elementen bestraald wordt. De schermen E dienen om luchtstromingen en verstrooide straling verre te houden van de zwarte schijf.

Het resultaat van deze en andere proeven is neergelegd in een tabel (zie fig. 12), die dus voor verschillende typen zonweringen aangeeft het percentage van de opvallende zonnewarmte, dat werkelijk in het vertrek wordt binnengelaten.

Binnenliggende zonweringen blijken niet zo goed te zijn als buitenliggende, wat niet verwonderlijk is, daar ze immers de zonnestralen pas onderscheppen, nadat ze het glas gepasseerd zijn en de in de zonwering geabsorbeerde warmte niet weer door het glas naar buiten toe doorgelaten wordt, daar dit stralen met lange golflengte zijn.

Doordat een deel van de door de grond teruggekaatste warmte rechtstreeks doorgelaten wordt, zijn zonnenschermen op de begane grond niet zo effectief als op hogere verdiepingen.

Buitenliggende jalouzieën en zonnenschermen zijn de meest effectieve zonweringen, terwijl aluminium-kleur sterk meehelpt de zon te weren.

Van een Hollandse weverij hebben wij reeds doeksoorten gezien, die met aluminiumdraad geweven zijn en die zeker even goed zullen reflecteren, doch niet het nadeel van groot onderhoud hebben, dat met verf bestreken doeken zouden hebben.

Voor de moderne zonnenschermen, die onder de naam markiezolet in de handel gebracht worden en die bestaan uit een verticaal deel en een naar buiten uitstekend deel, waarbij het ver-

ticale deel ca. $\frac{2}{3}$ van de vensteropening beslaat en het schuine deel $\frac{1}{3}$, zou een doorlatingscijfer bepaald kunnen worden van 18%, daar voor het bovenste deel de cijfers voor buitenliggend gordijn zouden kunnen gelden (= 16%) en voor het benedenste, schuine deel die voor zonnenschermen (= 22%). Dus: $\frac{2}{3} \times 16 + \frac{1}{3} \times 22 = 18\%$.

Aan de tabel zijn toegevoegd enkele waarden voor beschaduwing door bomen.

Tenslotte willen wij aan een voorbeeld tonen, van hoe groot belang de keuze van het type zonweringen is op het project van ventilatieinstallaties.

Voor een groot kantoorgebouw, gelegen op het Westen en aan een zeer drukke verkeersweg, werd besloten, dat een installatie voor koeling zal worden aangebracht, opdat in de zomer de ramen niet zullen behoeven te worden geopend en daarmee het straatlawaai binnengehaald. Als eis wordt aan de koelinstallatie gesteld, dat de temperatuur binnen enige graden lager zal zijn dan buiten.

De kantoren, alle eenheden van 6 m. breed en ca. 8 m. diep, hebben een glasoppervlakte van ca. 14 m² over de volle breedte van elk vertrek en ter hoogte van 2.35 m.

Op hygiënische gronden kan de in te voeren luchthoeveelheid voor de koeling van de kantoorvertrekken niet onbegrensd worden opgevoerd, terwijl ook het temperatuurverschil tussen de binnenkomende lucht en de lucht in het vertrek aan grenzen gebonden is. Deze grenzen zijn afhankelijk van inhoud en vooral van de hoogte van het vertrek. Voor lage vertrekken is het niet mogelijk, tocht te voorkomen bij b.v. grotere temperatuurverschillen dan ca. 8° C. en een luchthoeveelheid van 10 maal de lokaalinhoud.

Bij de berekening bleek, dat het met binnenliggende gordijnen of warmteabsorberende glassoorten niet mogelijk was, voldoende de warmte te weren, opdat de koelinstallatie bij haar

hygiënisch maximale capaciteit in staat zou kunnen zijn bij gesloten ramen de temperatuur binnen lager dan buiten te houden. Node moest de architect er toe over gaan, buitenliggende zonweringen te aanvaarden. Niet altijd zijn natuurlijk de hygiënische eisen zo onverbiddelijk als het boven geschetste geval. Maar steeds is het een exploitatie-technisch voordeel, de eventuele zonwering warmtetechnisch

nisch zo goed mogelijk te laten zijn, wanneer een luchtbehandelingsinstallatie aangebracht zal worden, om de binnentemperatuur zo behaaglijk mogelijk te krijgen. Terwijl in gebouwen, waar geen luchtbehandeling wordt toegepast, een goede zonwering de temperaturen binnen bepaalde grenzen zal kunnen houden en te sterke oververwarming in de zomer voorkomen, met de gevolgen van dien: daling der arbeidsprestaties, e.d.

DOORLATING VAN ZONNESTRALING VOOR VERSCHILLENDE ZONWERINGEN	%	%
JALOUZIËN.		
BUITENLIGGEND ALUMINIUM, GROEN	15	
BINNENLIGGEND ALUMINIUM	58	45-55
ROLGORDIJNEN.		
BUITENLIGGEND, VASTGESPUKERD OP KOZIJN, ALUMINIUM	16	
BUITENLIGGEND, LOSHANGEND, GEELBRUIN	30	
BINNENLIGGEND, VASTGESPUKERD OP KOZIJN, ALUMINIUM OF GEELBRUIN	36	
BINNENLIGGEND, LOSHANGEND, ALUMINIUM OF GEELBRUIN	45	45-55
BINNENLIGGEND, OP 4 cm AFSTAND HANGEND	53	
ZONNESCHERMEN.		
ALUMINIUM GELAKT	22	
NORMAAL ZEILDOEK, BEGANE GROND	28	25-30
NORMAAL ZEILDOEK, VERDIEPINGEN		15-20
BOMEN.		
LICHTE BESCHADUWING		50-60
ZWARE BESCHADUWING		20-25

FIG. 12. DE EERSTE KOLOM GEEFT DE RESULTATEN VAN DE METINGEN TE PITTSBURGH, DE TWEDE KOLOM OPGAVEN VAN ANDERE ONDERZOEKERS

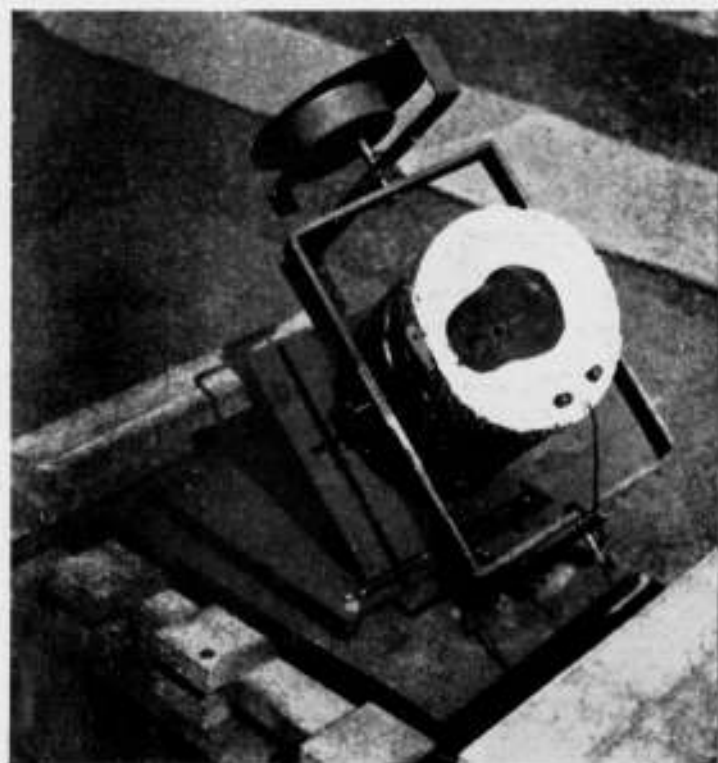
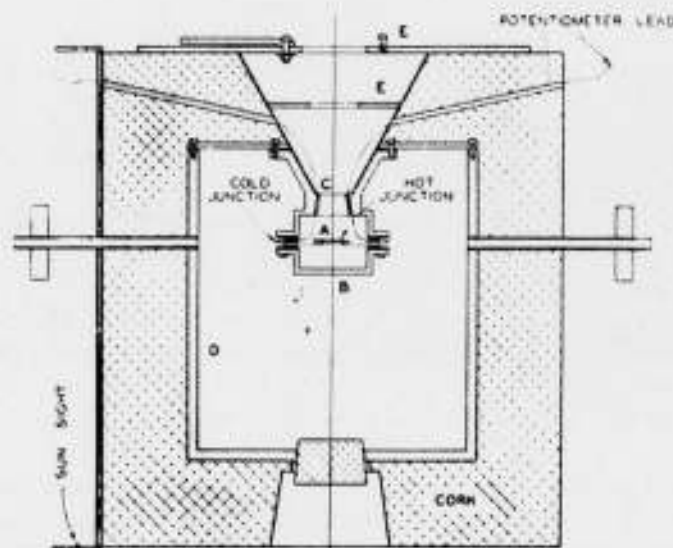

FIG. 10. PYRHELIOMETER VAN HET RESEARCH-LABORATORY VAN DE ASHVE TE PITTSBURGH

FIG. 11. DOORSNEDEN VAN DE PYRHELIOMETER VAN FIG. 10

TABELLEN

Uur:	5 19	6 18	7 17	8 16	9 15	10 14	11 13	12
Maand:								
Januari .					204	384	504	564
Februari .				372	498	606	690	714
Maart . .			354	546	618	672	720	732
April . .		282	462	564	630	660	678	684
Mai . . .	186	342	420	576	654	684	714	714
Juni . . .	222	366	528	600	666	714	732	744
Juli . . .	156	366	498	594	660	696	714	732
Augustus .		246	420	534	606	684	714	732
September			306	492	588	648	696	702
October .			120	372	516	624	672	690
November				66	282	480	534	558
December					144	330	456	456

Tabel I. Dagelijks en jaarlijks verloop van de zonnestralsingsintensiteit loodrecht op de straalrichting in kcal/m² hr. voor alle hele uren.

Zonnehoogte:	5°	10°	15°	20°	25°	30°	35°	40°	45°	50°	55°	60°
Maand:												
Januari .	192	318	482	552								
Februari .	324	420	504	600	708							
Maart . .	288	396	510	582	660	672	726					
April . .	228	324	426	498	552	594	630	654	672	690		
Mai . . .	174	264	354	426	492	546	594	636	666	684	702	
Juni . . .	156	240	336	414	504	546	582	636	666	690	702	732
Juli . . .	120	234	330	420	498	546	588	630	666	690	702	732
Augustus .	108	252	324	420	492	546	588	630	666	684	702	
September	132	294	402	480	552	612	642	690	720			
October .	138	342	450	546	630							
November	120	258	438	540								
December	156	288	438									

Tabel II. Dagelijks en jaarlijks verloop van de zonnestralsingsintensiteit loodrecht op de straalrichting in kcal/m² hr. geordend naar de zonnehoogte.

	1,25	1,5	2,0	2,5	3,0	4,0	6,0	8,0
Januari					26,2	31,8	40,2	47,3
Februari			23,3	26,8	32,4	41,6	48,5	
Maart		20,4	24,2	27,2	33,3	42,4	49,0	
April		17,5	21,6	25,2	28,4	34,6	43,8	52,2
Mei	16,1	18,5	22,6	26,5	29,6	35,9	45,4	51,8
Juni	17,4	20,0	24,1	28,3	31,4	38,3	48,6	56,8
Juli	18,0	20,5	24,8	29,1	32,4	38,9	49,6	57,9
Augustus		20,3	24,7	29,0	32,5	38,2	49,8	58,2
September			24,3	28,3	31,7	37,8	48,6	56,8
October				26,1	29,6	35,6	45,4	53,2
November					28,3	34,1	43,7	50,9
December						32,8	41,8	49,1

A. Verliezen door atmosferische diffusie.

	1,25	1,5	2,0	2,5	3,0	4,0	6,0	8,0
Januari					10,8	11,2	13,0	14,1
Februari				11,0	11,1	11,6	13,3	14,6
Maart			10,6	10,8	11,2	11,7	13,4	14,5
April		10,9	11,0	11,6	11,8	12,3	14,1	14,8
Mei	10,8	11,2	11,6	12,4	12,9	13,4	15,1	15,6
Juni	11,4	11,8	12,5	13,1	13,5	13,6	15,1	15,6
Juli	11,5	12,2	12,4	13,3	13,5	13,9	15,3	15,4
Augustus		12,1	12,4	13,3	13,6	13,9	15,4	15,5
September			12,3	13,0	13,2	14,0	15,1	15,3
October				12,3	12,5	13,2	14,6	15,2
November					11,8	12,4	14,6	14,8
December						11,5	13,2	14,2

B. Verliezen door waterdampabsorptie.

	1,25	1,5	2,0	2,5	3,0	4,0	6,0	8,0
Januari					19,2	21,7	18,9	18,3
Februari				8,2	13,0	14,7	11,5	7,1
Maart			11,9	12,4	13,1	13,9	12,0	8,6
April		14,7	16,3	17,6	18,7	17,7	15,3	10,9
Mei	11,6	12,2	17,2	19,7	21,1	20,9	17,8	18,4
Juni	9,7	10,7	14,9	16,3	19,9	20,3	16,1	12,5
Juli	8,4	10,5	14,4	15,5	17,7	18,4	16,0	12,9
Augustus		10,2	15,1	16,4	17,6	16,6	14,5	18,0
September			10,1	12,5	14,5	14,3	12,8	11,7
October				10,2	12,5	14,3	13,4	14,1
November					16,2	20,6	21,8	30,2
December						21,1	20,8	28,7

C. Verliezen door troebeling.

Tabel III. Verzwakking van de zonnestraling in procenten van intensiteit buiten de atmosfeer, afhankelijk van de weg door de atmosfeer in atmosferedikten.

Uur:	4-5 19-20	5-6 18-19	6-7 17-18	7-8 16-17	8-9 15-16	9-10 14-15	10-11 13-14	11-12 12-13
Maand:								
Januari					6	50	112	130
Februari				11	94	175	259	313
Maart			8	96	203	303	383	443
April		4	80	189	303	405	473	516
Mei		42	132	251	374	477	560	600
Juni	10	69	175	314	420	528	606	648
Juli	4	54	159	273	400	503	588	646
Augustus		15	90	192	315	432	538	616
September			18	111	230	326	412	470
October				24	110	208	306	370
November					22	89	160	191
December					18	30	82	108

A. Op horizontaal vlak.

Uur:	5-6 18-19	6-7 17-18	7-8 16-17	8-9 15-16	9-10 14-15	10-11 13-14	11-12 12-13	Oost- resp. Westwand
Maand:								
Januari					157	150	61	
Februari				329	319	235	87	
Maart			407	454	386	261	93	
April		361	463	461	383	250	88	
Mei	248	358	429	456	382	249	88	
Juni	267	403	483	455	380	251	87	
Juli	247	394	463	456	379	248	86	
Augustus		316	421	431	373	257	92	
September			361	421	369	253	91	
October			213	340	335	241	86	
November				122	209	180	66	
December					167	130	55	

B. Op Oost- resp. Westwand.

Uur:	5-6 18-19	6-7 17-18	7-8 16-17	8-9 15-16	9-10 14-15	10-11 13-14	11-12 12-13
Maand:							
Januari					241	397	502
Februari				265	409	543	623
Maart			158	299	423	527	580
April		8	101	216	322	402	443
Mei			65	151	252	329	370
Juni			41	116	217	293	332
Juli			25	127	225	300	341
Augustus			65	173	340	369	418
September			122	246	351	448	508
October			104	250	397	513	574
November				119	300	441	502
December					197	357	434

C. Op Zuidwand.

Tabel IV. Uurlijkse warmtesommen door zonnestraling op verschillend gerichte vlakken in kcal/m².

Afwijking van de normaal in	Percentage van de straling, dat gereflecteerd wordt bij gewoon glas
0	8 %
10	8,3 %
20	8,6 %
30	8,9 %
45	10,2 %
60	18,2 %

Tabel V. Reflectie bij glas afhankelijk van de invalshoek.

BOEKBESPREKING.

FUNDAMENTAL PRINCIPLES FOR THE ILLUMINATION OF A PICTURE GALLERY, together with their application to the illumination of the Municipal Museum at The Hague, by J. G. Eymers. ('s-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1936).

Op 2 December 1935 is Mevrouw J. G. Eymers op bovengenoemd proefschrift te Utrecht gepromoveerd. Haar onderzoekingen, die in het aangekondigde boekje ten deele zijn neergelegd, werden onder leiding van Prof. L. S. Ornstein verricht, in samenwerking met Dr. E. F. M. van der Held en Dr. D. Vermeulen.

Aanleiding tot het onderzoek vormde een verzoek van Dr. H. P. Berlage om advies over de verlichting van het Haagsche Museum, een vraag die in November 1932 werd gesteld. Op dat tijdstip was de bouw van het museum al flink aan den gang. Dit is te betreuren, omdat het onmogelijk was, nog wijzigingen in de lengte- en breedtematen der geprojecteerde museumzalen aan te brengen. Beter ware het natuurlijk geweest, als de hulp der lichttechnische physici reeds van den aanvang af had plaats gevonden. Hoe dit zij, de verlichting door middel van afgeschermd bovenlichten en de keuze der toegepaste glassoorten zijn een resultaat geweest van genoemd diepgaand wetenschappelijk onderzoek.

Het geschrift bestaat uit een vijftal hoofdstukken, waarin allereerst besproken wordt, aan welke algemeene voorwaarden de verlichting van een schilderijenzaal moet voldoen. Voorts wordt een onderzoek ingesteld naar de kleur en de intensiteit van het daglicht, en naar de optische eigenschappen van verschillende glassoorten. Daarop volgt een meer uitvoerige behandeling van de voorwaarden waaraan de schilderijenzaal zal hebben te voldoen. Dan komen de verschillende zaaltypen aan de beurt. En tenslotte wordt de verlichting door middel van kunstlicht besproken. Een aanhangsel geeft nog nadere wetenschappelijke gegevens ten aan-

zien van de spectrale eigenschappen van het daglicht, van de optische eigenschappen van eenige glassoorten, en over de weerkaatsing van het oppervlak der schilderijen.

Het theoretisch fysisch onderzoek van de kleurensamenstelling van het zonlicht, van het daglicht bij bewolkt en bij onbewolkt hemel, en van het verschil in intensiteit van het daglicht, heeft richtlijnen verschaft voor de oplossing van de gestelde vragen. Grote moeilijkheden doen zich voor doordat de intensiteit van het daglicht gedurende de uren waarop musea in den regel geopend zijn, ontzettend kan varieren, verschillen die gelegen zijn tusschen 112.000 en 1.780 Lux. Ook wisselt de kleur van het invallend licht sterk naarmate de bewolking zich wijzigt. Dan komen de optische eigenschappen der glassoorten die voor bovenlichten toepassing vinden (melkglas, opaalglas, ijsglas) deze lichtsterkte en kleurverhoudingen nog weer wijzigen.

Met alle waardeering voor het verrichte wetenschappelijke werk vraagt men zich toch wel eens af, waartoe de zoo uitvoerige metingen der lichtintensiteiten dienen als het in de praktijk om zulke groote verschillen gaat als hierboven aangehaald, verschillen in intensiteit van 50 op 1, waarbij m.i. de nauwkeurigheid der waarnemingen niet in overeenstemming is. Bij de bespreking van de optische eigenschappen der glassoorten miste ik het onderzoek over het draadglas, terwijl ik ook geen gegevens kon vinden over het z.g. Thermoluxglas, een glassoort die samengesteld is uit twee glasplaten, waartusschen glaswol is aangebracht, een materiaal met bijzondere diffundeerende eigenschappen.

Als conclusie schijnt het mij voor den architect wel van belang, zich bij dergelijke moeilijke vraagstukken zeer tijdig door lichttechnische physici te laten voorlichten.

Een hinderlijk teveel aan drukfouten ontaiert helaas dit boekje. H. G. J. S.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL, No. 2204 (15.4.'37).

Het Amerikaansche paviljoen op de Parijsche tentoonstelling wordt afgebeeld. Het is niet bepaald het resultaat van ongebreidelde individualisme; er worden genoemd: één ontwerper, één architect, één raadgevend architect en drie fransche consulenteerende architecten.

Artikel over Sir Raymond Unwin als Royal Gold Medallist 1937.

Plaatje van het (Parijsche) Italiaansche paviljoen.

Friske stoel van Marcel Breuer, stalen stoel in hout.

IDM, No. 2205 (22.4.'37).

Lovell House, een door Joseph Hill ontworpen modern utiliteitsgebouw te Londen (zuivelfabriek), met buitenbekleding van verglaasde tegels.

Thomas Shepard vertoont een aardige villa te Virginia Water.

Burmet, Tait en Lorne geven een blok van vier woonhuizen tegenover Hyde Park (Rutland Gate, S.W.) Goed werk.

IDM, No. 2206 (29.4.'37).

Impressant tankstation te Sheldon (arch. Harry W. Weedon). Zie afbeelding hiernaast.

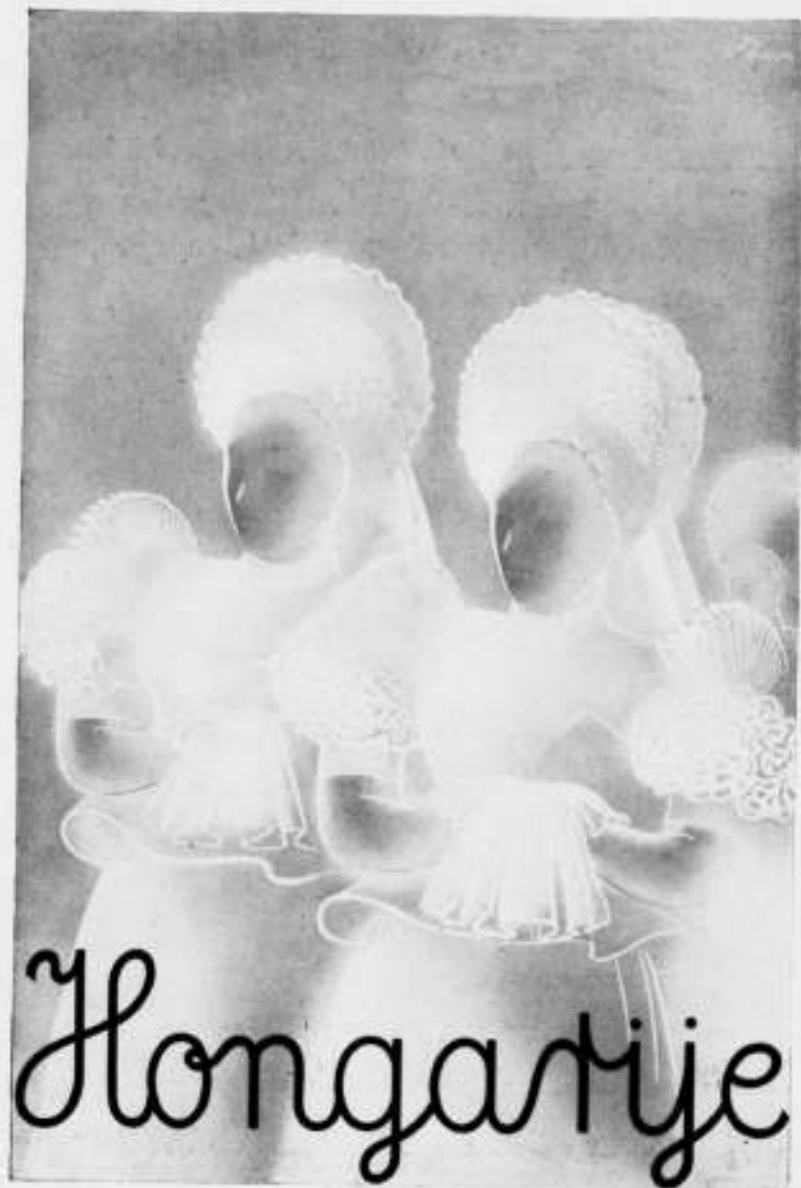
BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR, SECRETARIS: J. P. MIERAS. 12 JUNI 1937

NR 24

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

KONECNI. FEC.

AFFICHE VAN HET HONGAARSCHE VREEMDELINGENVERKEER

UHER. FEC.

VACANTIELEERGANG VOOR VERLICHTINGSKUNDE.

De vacantieleergang voor verlichtingskunde, onder de auspiciën van het Curatorium van den Leerstoel voor Verlichtingskunde aan de Utrechtsche Universiteit in 1936 georganiseerd, zal dit jaar, gelet op het succes van het vorige jaar, op dezelfde wijze worden voortgezet en wel in de week van 30 Augustus tot 4 September.

Ook thans blijft het hoofddoel van dezen leergang, om „den menschen in de praktijk”, die vroeger tijdens hun universitaire opleiding betrekkelijk weinig over deze onderwerpen hoorden, het gebied van zien en verlichten nader bij te brengen.

Zoodra de onderwerpen, de medewerkers en de data definitief bekend zijn, zal wederom een prospectus verschijnen, dat men kan aanvragen bij de Administratie van het Fysisch Laboratorium, Bijhouwerstraat, Utrecht. Reeds thans kan men zich aan dit zelfde adres als deelnemer opgeven. De kosten voor deelname bedragen f 2,50, te storten op girorekening 90381 van G. B. v. d. Werfhorst te Vught.

De voordrachten van den leergang 1936 zullen binnenkort in gebundelden vorm verschijnen bij de N.V. Martinus Nijhoff te den Haag, tegen den prijs van ongeveer f 1,60.

DE TENTOONSTELLING VOOR DEENSCH KUNSTNIJVERHEID TE AMSTERDAM.

Hiermee berichten wij, dat de tentoonstelling voor Deensche Kunstnijverheid in het Stedelijk Museum te Amsterdam geopend zal blijven tot en met 10 Juni a.s.

HET NIEUWE GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM.

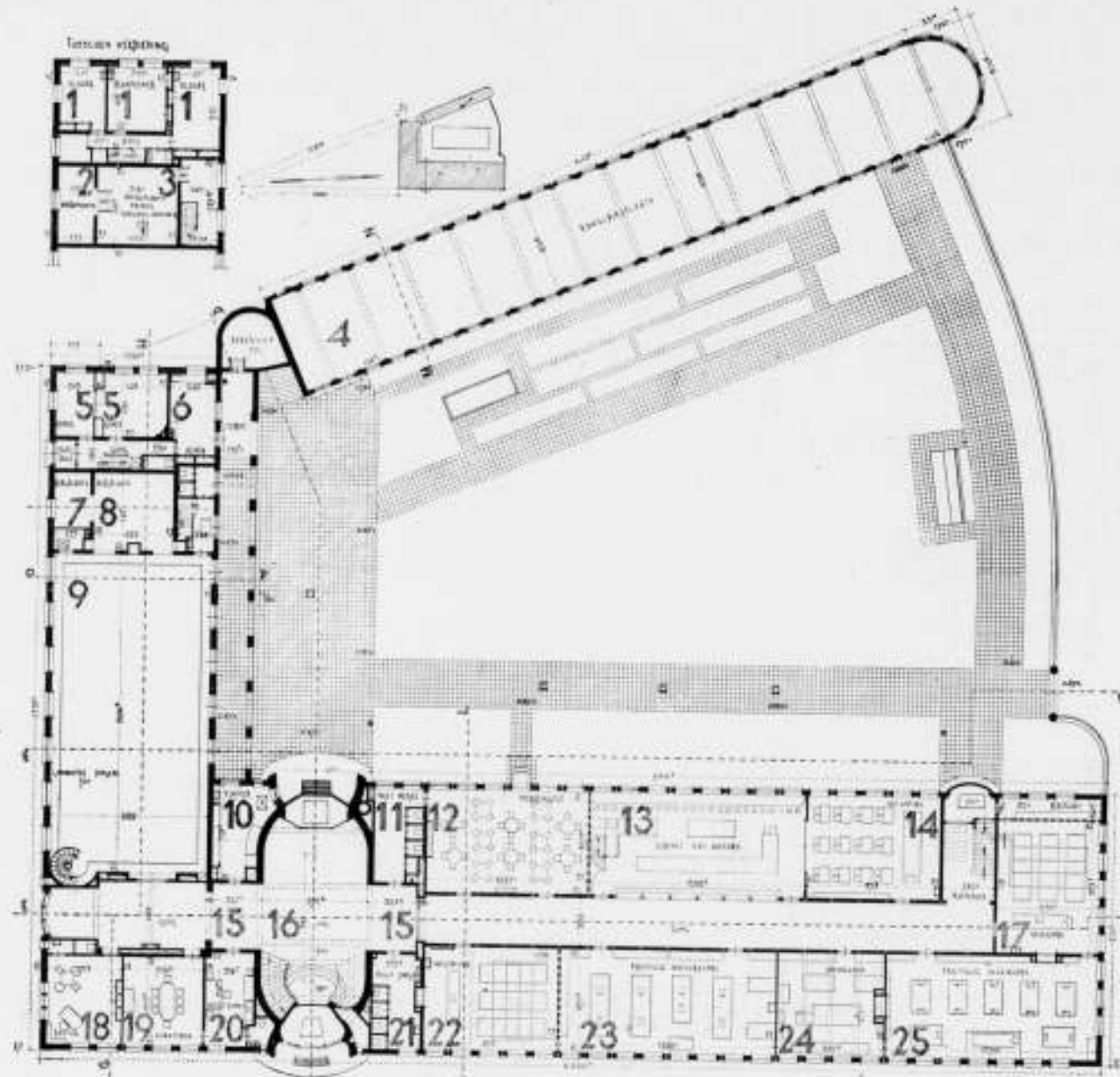
Het is alweer eenige maanden geleden, den dag waarop door Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen het nieuwe Gymnasium Erasmianum te Rotterdam geopend werd. Het nieuwe gebouw is gelegen aan den Wijtemaweg, in het uitbreidingsplan Dijkzigt en vormt de N.W. besluiting der groote gazons, die in dit plan werden ontworpen. Stedebouwkundig gezien, is dit schoolgebouw dus een voortzetting van het kantoorgebouw der Unilever, waarvan de lange zijgevel zich ook langs den Wijtemaweg uitstrekt.

Wat de bouwhoogte en schaal betreft moest dus met dit bouwwerk rekening worden gehouden, al is niet getracht het gymnasium een voortzetting van dit kantoorgebouw te doen zijn. Door de stichting van dit gymnasium ging voor veel Rotterdammers een lang gekoesterde wensch in vervulling en het is niet genoeg te waardeeren, dat het Gemeentebestuur niet moede werd, aan de zich steeds opnieuw ophoepende moeilijkheden hoofd te bieden. Zeven jaar heeft de voorbereiding geduurd te gevolge van moeilijkheden, eerst met de situatie van het gebouw, later met de financiën. Voor ons is dat een lange

tijd, — maar tegenover den eerbiedwaardigen leeftijd van 609 jaren, dien deze instelling dit jaar zal bereiken, is het een onbelangrijk getal.

Vele malen moest op de plannen bezuinigd worden, doch dank zij een schenking van een bedrag van f 40.000,— kon veel behouden blijven.

Uit genoemd bedrag zijn bekostigd de bovengymnastiekzaal, tevens Aula, de Curatorenkamer, de Docentenbibliotheek, de ruime gangen, het groote kabinet voor Natuurkunde. De waarde van dit geschenk is geaccentueerd in de Aula, boven het tooneel door een eenvoudige opdracht — „dootori agnoostool” — „aan den onbekenden gever”. Bij den opzet van het plan werd er in de eerste plaats vanuit gegaan, dat een ruime tuin aan drie zijden ombouwd moest worden, vervolgens is er veel aandacht geschonken aan het verkrijgen van een scheiding tusschen de leslokalen en het gedeelte voor gymnastiek en voor het beheer van de school. Ik heb hierbij het oog op de kamer voor de curatoren, voor den rector en voor de docenten. Uit oeconomische overwegingen werd het hoofdtrappenhuis aan beide groepen

GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM. ARCHITECT IR. A. v. d. STEUR.
PLAN BEGANE GROND SCHAAL 1 A 400.

1-6 WONING CLAVIGER; 4. RIJWIELBERGPLAATS; 7-9. GYMNASIEKLOKAAL JONGENS; 10. CLAVIGER; 11. TOILET;
12. MEISJESKAMER; 13. KABINET NAT. HIST.; 14. LESLOKAAL NAT. HIST.; 15-16. GANG-HAL; 17. LESLOKAAL
SCHEIKUNDE; 18. RECTOR; 19. CURATOREN; 20. WACHTKAMER; 21. TOILET; 22-25. NATUUR- EN SCHEIKUNDE.

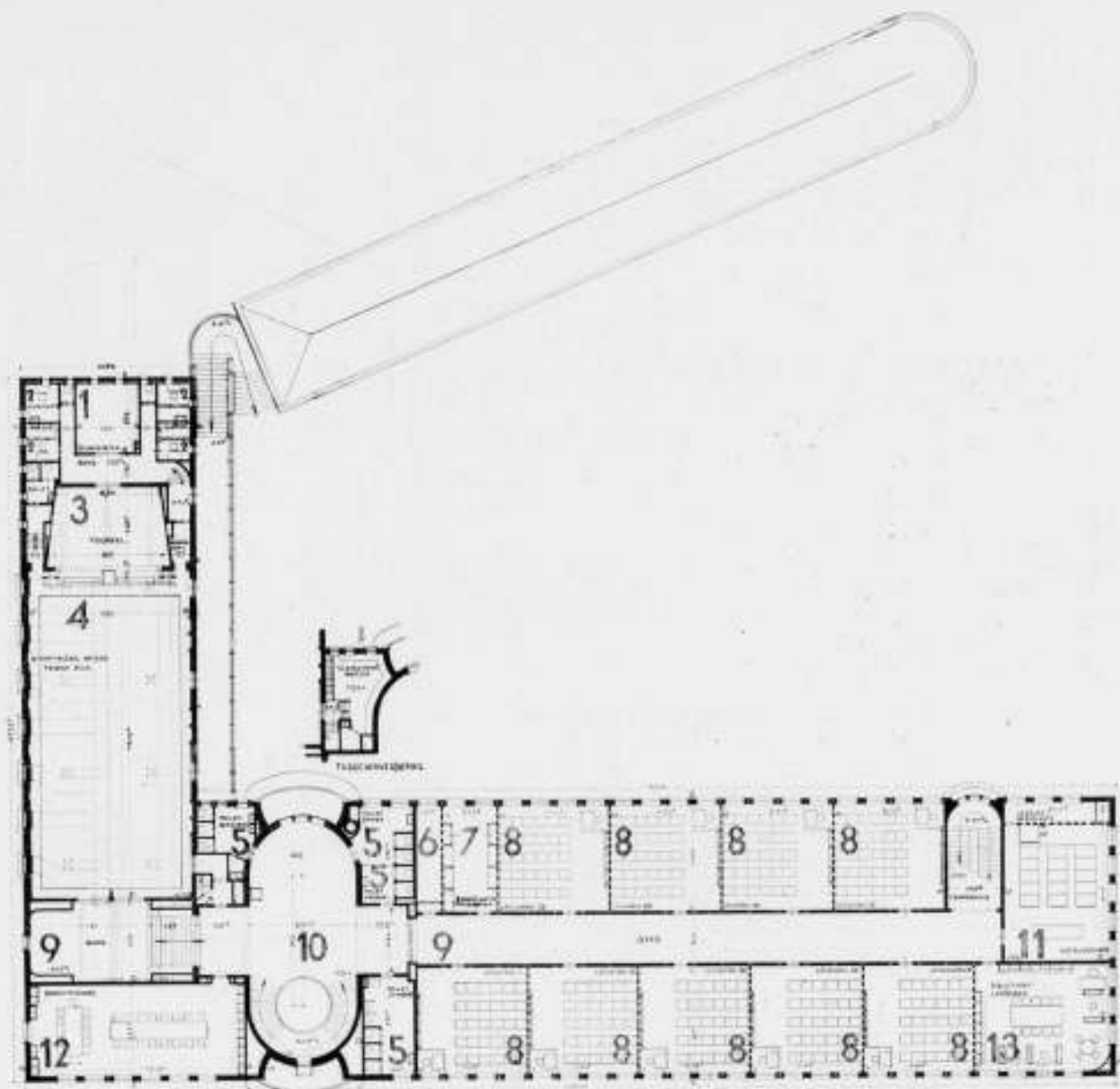
dienstbaar gemaakt — het ligt dus tussen deze groepen in — terwijl om dezelfde reden voor den schoolvleugel het type werd verkozen met een middengang. Om een eenvoudige afzuig-inrichting in de lokalen voor natuurkunde en scheikunde te verkrijgen, werden deze op den beganegrond gelegd. Het was toen logisch, de geheele natuurwetenschappelijke afdeling, dus ook de lokalen voor de natuurlijke historie, op den beganegrond te projecteeren. De beroemde verzameling van biologie werd in een groot kabinet opgesteld, tevens werkruimte voor de leerlingen. Een deel der vitrines is vanuit de gang te bezichtigen en wordt voor wisselende expositie gebruikt. Ten slotte werd op den beganegrond een meisjeskamer, tevens overblijfkamer, ontworpen. Ik moet er nog op wijzen, dat in deze school, behalve een practicum voor scheikunde, ook een practicum voor natuurkunde werd opgenomen.

In den schoolvleugel vindt men verder op de eerste en tweede

verdieping 18 gewone leslokalen, 1 lokaal voor aardrijkskunde, 1 lokaal voor handteekenen en ten slotte een bibliotheek voor de docenten, die, in verband met het verspreide toezicht, in de school niet nabij de docentenkamer werd gelegd, doch bij het tweede kleinere trappenhuis, dat aan het eind van den schoolvleugel werd gemaakt.

De hoofdtoegang voert de leerlingen door den tuin, eventueel door de daaraan gelegen fietsenbergruimte naar de hoofdhal, tevens hoofdtrappenhuis, terwijl voor de bezoekers de toegang aan den Wijtemaweg eveneens rechtstreeks naar de hal leidt. Boven het hoofdtrappenhuis bevindt zich een reserve-lokaal, dat groot genoeg is om twee klassen te combineren, hetgeen onder bepaalde omstandigheden noodig kan zijn.

In den tweeden vleugel van het gebouw liggen op den beganegrond de kamers voor de curatoren en voor den rector, verder een kamer voor den claviger en een wachtkamer, de gym-

GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM. ARCHITECT IR. A. v. d. STEUR.
PLAN 1e VERDIEPING: SCHAAL 1 A 400.

1. REQUISieten. 2. TOILETTEN. 3. TOONEEL. 4. GYMNASIEKLOKAAL MEISJES, TEVENS AULA. 5. TOILETTEN.
6. GARDEROBE. 7. BERGPLAATS. 8. LESLOKALEN. 9-10. GANG EN HAL. 11. LESLOKAAL AARDRIJKSKUNDE.
12. DOCENTENKAMER. 13. BIBLIOTHEEK LEERAREN

nastiekzaal voor jongens en een kleedkamer, terwijl de woning van den claviger in het uiteinde van dezen vleugel wordt aangetroffen.

Op de eerste verdieping vindt men in dit gedeelte van het gebouw de kamer voor de Docenten en ± 1.50 m. omhooggaande, de voorruimte voor de Aula, tevens gymnastiekzaal voor meisjes. Deze zaal is voorzien van een tooneel, met een viertal kleedkamers en bergruimte. Een balkon, dat van de tweede verdieping af toegankelijk is, vergroot de capaciteit van de zaal met ongeveer 25%, zoodat de zaal in totaal voor 360 leerlingen zitplaats biedt. Op de tweede verdieping vindt men verder in dit gedeelte van het gebouw een nog niet ingerichte cabine en een bibliotheek voor de leerlingen, die op moderne wijze als studieruimte is opgevat.

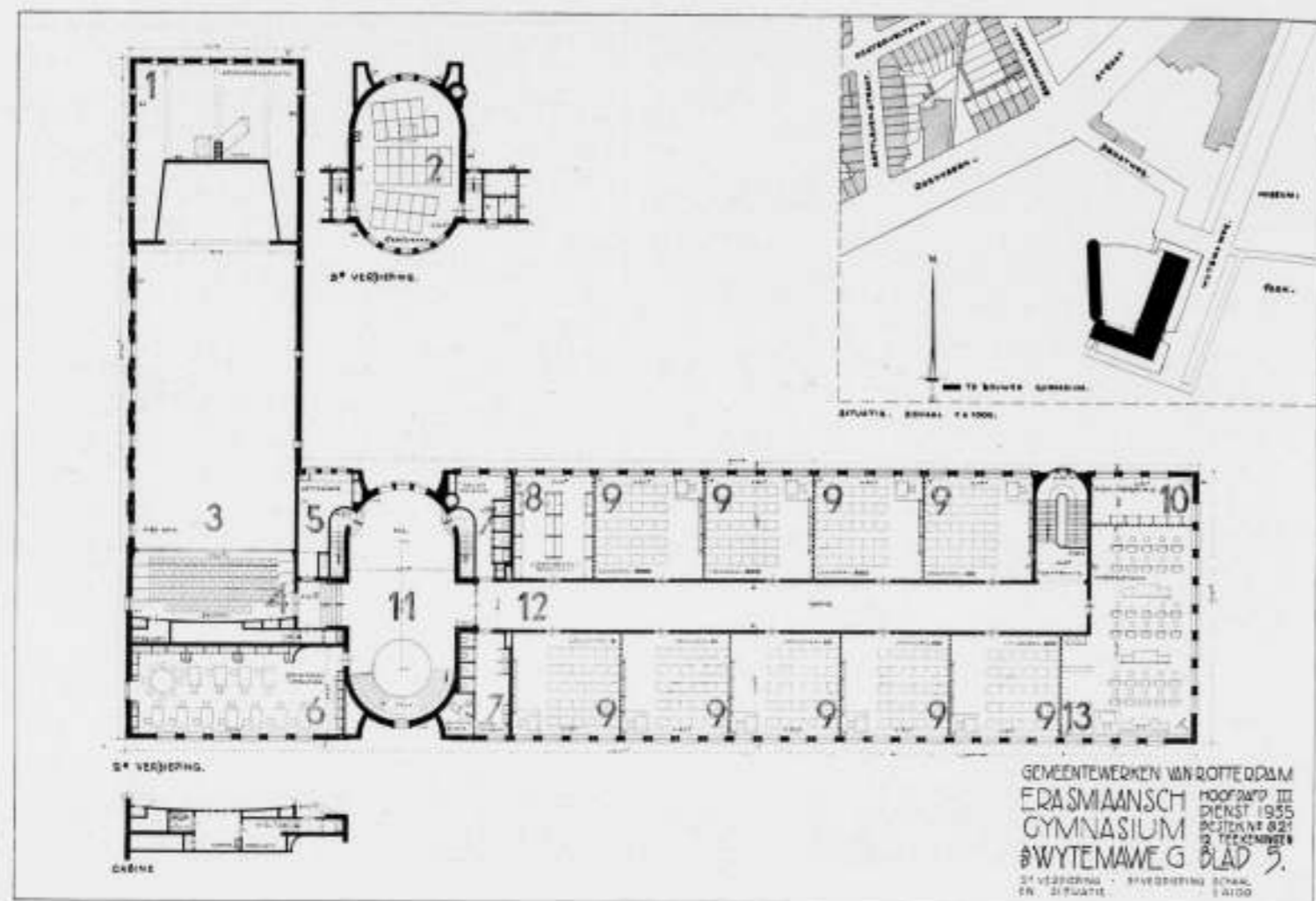
Voral in het interieur is, binnens de oeconomische mogelijkheden, gezocht naar een sfeer, welke past bij een beschouwende

levenshouding. Het geheel tracht te zijn in de eerste plaats een samenstel van ruimte, geschikt voor studie, en al moge de geest van onzen tijd zich in het bouwwerk manifesteren, zoo is anderszits gezocht, zooveel mogelijk vrij te blijven van mode-invloeden, omdat deze, op een instelling als het Gymnasium Erasmianum, allerminst zouden passen.

Een rustig rythme, speling van licht en hier en daar eenige kleur, zijn naast enkele versierende geschenken, de belangrijke elementen van dit bouwwerk.

Ik noem daar geschenken. Er zijn er vele. In de eerste plaats een wit metalen klok in de hal, ontworpen door Ringlever en geschonken door Curatoren. Dan een gebrandschilderd „Erasmus raam“ gebrand in het atelier Van Geldermalsen te Rotterdam volgens ontwerp van Jaap Gidding, en geschonken door de ouders van leerlingen en oud-leerlingen.

Voorts een muurschildering van Lode Sengers, aangeboden

GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM. ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR.

PLAN 2^e EN 3^e VERDIEPING SCHAAL 1 Å 400. SITUATIE 1 Å 4000.

1. BERGPLAATS, 2. RESERVE, 3. VIDE-AULA, 4. BALCON AULA, 5. KOFFIEKAMER, 6. BIBLIOTHEEK LEERLINGEN, 7. TOILET
8. LEERMIDDELEN 9. LESLOKALEN, 10. MODELLENBERGPLAATS, 11. HAL, 12. GANG, 13. HANDTEKENZAAL.

door het Kunstverbond afd. Rotterdam. Aangeboden is nog door de stichting „Erasmus“ een schildering in het hoofdtrappenhuis. Voor het ontwerp is een prijsvraag voor Rotterdamsche schilders uitgeschreven. De eerste prijs voor het ontwerp werd verleend aan P. C. van der Wildt te Rotterdam. Deze schildering is nog in uitvoering. Ten slotte werd door de leerlingen in de bibliotheek een eenvoudige, doch smaakvolle elektrische klok geschonken, terwijl de docenten een bank in den tuin aanboden. Met inbegrip van het reeds genoemde geschenk van f 40.000.—, heeft dit gymnasium f 340.000.— gekost, een en ander inclusief installaties en meubilair, doch zonder kosten van den grond. Naar den omvang van de gestelde opgave, moet dit bedrag zeer laag geacht worden, vandaar de groote soberheid, vooral aan de buitenszijde. Slechts een betrekkelijk klein stuk beeldhouwwerk, voorstellend Erasmus, afgebeeld tegen een achtergrond van „strijd“ en „geloof“, ontworpen en uitgevoerd door den Rotterdamschen beeldhouwer Bolle, versiert de gevels. De beplanting van den tuin en eenige begroeiing van het gebouw, zullen naar ik vertrouw in de toekomst, in dezen groenen hoek van Rotterdam, juist voor die aanvulling zorgen, die wij thans nog noodig achten.

Het werk werd goed uitgevoerd door de aannemersfirma Mosselman en Korteweg, te Rotterdam en Ooltgensplaat.

Gebruikte materialen:

Fundering: Houten palen waarover betonkespen.

Gangvloeren: Beton met Solenhofnertegel.

Lokaalvloeren: Houten balklaag met vurenhouten onder-vloer en Rift dekvloer.

Trappen: Hoofdtrap: vrijdragend comblanchien.

Andere trappen: beton met dektreden van comblanchien.

Wanden: In de gangen: Fortolietbespuiting tot 2.25 m. hoog, daarboven wit gepleisterd.

In de lokalen: Geschuurd en met waterverf afgewerkt.

Plafonds: Rietmat waarover gaas, daarna wit gepleisterd.

Toiletten: Tegelvloeren.

Urinoirs: vrijstaande potten.

W.C.'s: met drukknop reservoir.

Gevels: Plint: graniet (Scandinavië).

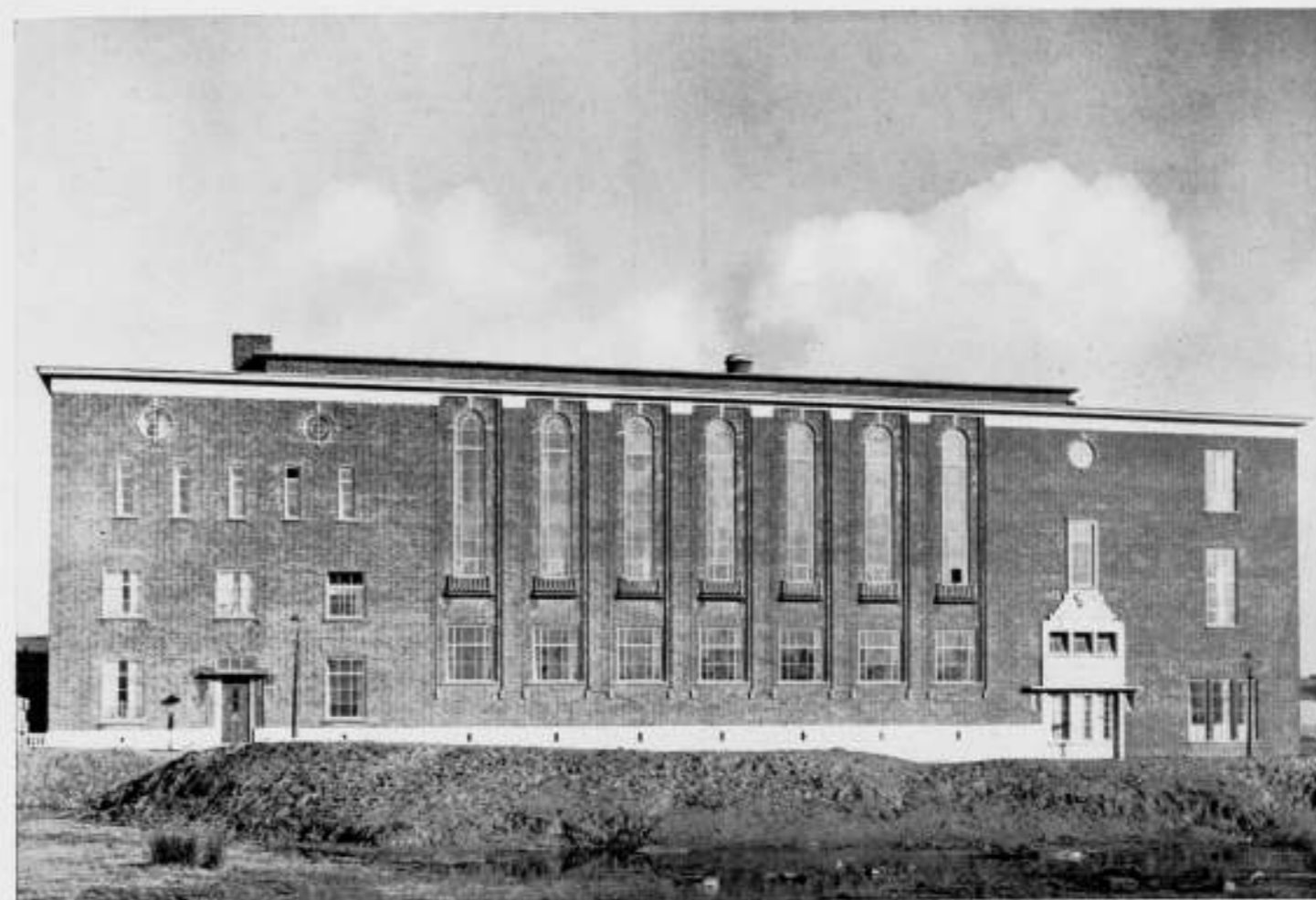
Handvormbaksteen (diep rood).

Raamdorpels: zandsteen.

Ramen: staal.

Dakbedekking: Ruberoid.

Arch. Ir. A. v. d. STEUR

ZIJGEVEL

PORTAAL OP DE 1^e VERDIEPING

GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM.

ARCHITECT Ir. A. v. d. STEUR

HOOFDINGANG

HOOFDTRAP

MUURSCHILDING DOOR LODE SENGERS.

GANG BEGANE GROND

KOP VAN ERASMUS, DOOR L. BOLLE, BEELDHOUWER

GYMNASIUM ERASMIANUM TE ROTTERDAM, ARCHITECT Dr. A. v. d. STEUR.

BOEKBESPREKING

SCHWEIZER HOLZBAU, herausgegeben von C. A. Schmidt.

Inhoud: vakwerkbouw in Zwitserland — hout in 't steenen huis — het houten huis in onze steden — hout in de moderne stedegebouw — waarom wij graag in een houten huis wonen — industriegebouwen in hout — hedendaagsche ingenieursgebouwen in hout — Zwitsersche houtvesterij, terugblik en vooruitgezien — bosch, hout en economie — enz. — verder enkele technische artikelen en tien geboden en grapjes voor het bouwen met hout. Kortom: eet meer hout, steunt de nationale, in dit geval Zwitsersche, industrie. Kleurreproducties van aandoenlijke 19e-eeuwsche prenten van houten huizen. Vele foto's van houten huizen, zelfs uit de 15e eeuw (de huizen natuurlijk) tot op heden. De chalets van 1900—1930 zijn uitgesproken leelijk, de houten huizen in z.g. zakelijke vormgeving ook. De houten spanten voor industriehallen e.d. maakten de Duitschers grooter en fraaier. Aardig en genoeglijk zijn de oude vakwerkhuisen, blz. 41—46 en de theekoepel op blz. 62; niet storend in het landschap het vacatiehuis op blz. 71; één met het land en schoon de oude huizen op blz. 76 en 78; mooi het vacatiehuis op blz. 84 en de skihut op blz. 86. B.

WASSENAAR ALS VACANTIEOORD EN WOONPLAATS. Officieele gids van de Wassenaarsche Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer (W. V. V.).

Deze vereeniging, die in 1936 is opgericht en zich zelf in gouden initialen op den omslag van deze, waarschijnlijk haar eerste publicatie, heeft doen prijken, heeft het klaar gespeeld, een gids te doen verschijnen, die regelrecht aansluit aan de zoo sympathieke oude gidsjes die er bij tientallen tusschen 1890 en 1900 verschenen zijn. Acht en negentig pagina's lang wordt op de gezelligste manier doorgekeuveld over dat heerlijke Wassenaar, met zijn bosschen en duinen, met zijn uitstekende verbindingen, per tram en bus, zijn waterleiding, gasleiding en electriciteit, zijn kerken voor vele gezindten, zijn bijzondere en openbare scholen op elk gebied, zijn winkels en bedrijven in alle branches, zijn te huur en te koop staande groote en kleine buitenplaatsen, landhuizen, voor elke beurs, zijn gemeubileerde kamers, met en zonder alles wat je ergert, met zijn Nutspaarsbank en de Coöperatieve Boerenleenbank, zijn uitspanningen, zijn fiets, zijn wandeltochten, langs de routes 1 tot en met zooveel, zijn rusthuizen, herstellingswonen, met tarief of nader overeen te komen, alles doorspekt met aantrekkelijke plaatjes, van de Nederlandsche Middenstandsbank, van de Vijverweg en brug, van eeuwenoud geboomte op „Duinrell", dagenlang slecht weer „in de duinen", van eenige groepjes van de excursies georganiseerd door de W.V.V. (wat staat die Bob d'r nou weer mal bij) en een stramelnkleurig intekenbiljet om lid of begunstiger (het niet verlangde voorhalen) van W.V.V. te worden, op pag. 10-11 een uittreksel uit de Statuten (Leden, a. gewone leden (manl. en vrouwl.), b. leden organisaties (vereeningen), c. leden begunstigers, d. eereleden (dat word ik niet) (trouwens c. ook niet), en ten slotte een kaartje, waar een glas bij noodig is.

Ik heb deze gids met veel genoegen gelezen. Ik hoop dat W.V.V. succesvolle hebben. De plaatjes zijn heel slecht en het heele werkje is bepaald benullig. Toch verheugen wij ons over de activiteit van de W.V.V. Het is een verbaasd aardig gidsje. Er zijn gidsjes die aardig zijn, maar het gidsje is bepaald verbaasd aardig. Nogmaals: succes hoor. J. P. M.

CORNELIS FLORIS EN DE BOUW VAN HET STADHUIS VAN ANTWERPEN door August Corbet. Uitg. „De Sikkel" Antwerpen 1937.

(Overdruk uit de Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art. 1936. Fasc. 3.)

Bovengenoemd werk betreft voornamelijk een onderzoek naar het werkzaam aandeel van Cornelis Floris of Cornelia de Vriendt in plan en uitvoering van dan bouw van het Antwerpsche raadhuis.

De schrijver begint met een genealogisch overzicht. Hij toont ons Cornelis Floris (1544—1575) als telg uit een begaafde familie. Zoo is vermoedelijk Floris de Vriendt, genoemd in de lijst der Brusselsche „steenbikkeleeren" (1406) een voorvader. Deze voorzaat wordt als beeldhouwer genoemd in Antwerpen (1454—1459).

Een zoon van dezen Floris de Vriendt, Jan, was „stadswerckman" en gezworen landmeter, in 1476 gezworene en onderdeken van het Ambacht der „Vier Gekroonden" te Antwerpen. (Mogelijk ook dezelfde als in 1424 bij de Brusselsche steenbikkeleeren genoemd). Van 1469 tot 1491 werkt hij aan de Cathedral en andere bouwwerken te Antwerpen.

Deze Jan Floris overlijdt in 1500 en laat na Cornelis I en Claudius, respectievelijk steen- en beeldhouwer. Cornelis I is tenslotte de vader van Cornelis II, Cornelis Floris. De broers van Cornelis Floris waren Frans, de schilder, Jan, de „faience-vervaardiger" en Jacob, glasschilder van beroep.

Na een beeld van den stamboom der Florissen wijdt de schrijver nog eenige bladzijden aan de biografie van den kunstenaar. Hij laat daarop een chronologische lijst der werken volgen, waarin hij tusschen „1556 versiering Gulden Vliesfeesten Antwerpen (onzeker)" en „1560 Epitaf te Keulen (onzeker)" niet noemt twee ontwerpen voor het stadhuisportaal te Keulen (1557 l.).

De schrijver geeft vervolgens een beeld van den bouw van het stadhuis, grotendeels steunend op de bouwtekeningen, waaruit de betekenis van Cornelis Floris als artistiek leider bij de uitvoering duidelijk naar voren komt. Hij acht het evenwel uitgesloten, dat Cornelis de ontwerper van het gebouw is.

Aan het besluitend hoofdstuk ontleen ik de volgende opmerkingen.

„De bouwplannen voor het Stadhuis van Antwerpen zijn zeer waarschijnlijk een product van samenwerking. Het aandeel van elk bijgeroepen kunstenaar daarbij afmeten is onbegonnen werk."

„Wat nu den opbouw betreft, die werd alleen maar meegemaakt door Cornelis Floris. Niet als aannemer der werken, want wij kennen de namen der aannemers."

„Zou Cornelis Floris alleen de decoratie verzorgd hebben? Deze mogelijkheid heeft kans op waarheid, maar dan is ook zijn invloed op heel de oprichting (ten minste op de artistieke zijde ervan) waarschijnlijk nog vrij groot geweest, vermits hij de eenige kunstenaar was die bij de werken aanwezig bleef (en die waarschijnlijk ook zijn aandeel heeft gehad in het ontwerpen van het bouwplan).

Klaarblijkelijk berustte in zijn hand de opperleiding over de uitvoering en heeft hij daarop, zooals het aan een kunstenaar van zijn faam en zijn gehalte past, zijn invloed uitgeoefend.

Deze veronderstelling sluit trouwens zeer goed aan bij de constatacie van dr. Prins, dat Cornelis Floris nergens in enig oud document vermeld wordt als „de" architect van het Stadhuis. Inderdaad zou hij enkel een der „architecten" geweest zijn, maar ongetwijfeld een der (zoo niet de) voornaamste!

Het Stadhuis van Antwerpen is dus o.i. zeer waarschijnlijk een product van een (bijzonder gelukkige) samenwerking, waarin Cornelis Floris ongetwijfeld een zeer groote, vermoedelijk zelfs een leidende rol heeft gespeeld." De schrijver eindigt met eenige navolgingen van het Antwerpsche stadhuis, waarbij hij tevens eenige opmerkingen van Dr. G. C. Labouchere betreffende het Utrechtsche stadhuis in herinnering brengt, dat, reeds dateerend van 1547 (Willem van Noort), een symmetrisch bouwwerk had zullen worden, en mogelijk invloed op het Antwerpsche plan heeft gehad. Het werkje eindigt met een literatuuroppgave. De omvang van deze studie is 46 bladzijden, waarin de kennis omtrent de Nederlandsche Bouwkunst op voortreffelijke wijze wordt gediend. De schrij-

ver ontvouwt een tafereel der belangrijke Renaissance periode in de Nederlanden, welke aan de meer uitgesproken Noord-Nederlandsche Gouden Eeuw vooraf is gegaan. TH. HAAKMA WAGENAAR

1) Dr. Hans Vögts, Die Kunstdenkmäler der Stadt Köln, dl. 2, IV, 190. De ontwerpen zijn gesigneerd C.F.: 1557 en zijn naar mijn meening typische ontwerpen van Cornelis Floris. (Hist. Mus. Keulen, cat. A. I. 3/730, 31), „Elf eeuwen bouwkundig teekenen" afb. 8.
2) Vermeulen, Handboek Gesch. der Ned. Bouwkunst deel II plaat 432. Elf eeuwen Bouwkundig teekenen" afb. 9a.

MUTATIE IN DE COMMISSIE VAN REDACTIE.

Het hoofd van het blad is weer eens veranderd. De Heer F. Hausbrand, die vier en een half jaar lid is geweest van de Redactie-commissie, aangewezen door het Genootschap A. et A., is volgens rooster afgetreden. Met hem gaat een lid, dat veel voor het B.W.A. heeft gedaan, heen. In zijn plaats is gekozen de Heer J. F. Berghoef te Aalsmeer.

Het lid Ir. H. F. Mertens, aangewezen door den B.N.A., moest wegens drukke werkzaamheden bedanken. In zijn plaats komt de Heer J. P. L. Hendriks de gewaardeerde tradities van Rotterdam voortzetten. Aan de vertrekkenden onzen hartelijken dank, aan de nieuw-gekozenen een woord van welkom.

DE CATALOGUS VOOR DE BOUWERELD.

De opmerking is gemaakt, dat den Catalogus voor de Bouwwereld, hoeveel nut hij reeds moge stichten, toch altijd nog het bezwaar aankleeft, dat zoo veel fabrikanten van bouwmaterialen, of hunne vertegenwoordigingen, erin ontbreken. Inderdaad, zoolang er nog firma's zijn, die de gegevens over haar bouwmaterialen niet in den Catalogus laten opnemen, omdat zij zich in haar isolement blijkbaar sterker achten, moet haar de overtuiging worden bijgebracht, dat dit isolement voor den den Catalogus raadplegenden

architect of ingenieur, weinig welkom is. Het zou daarom aan te bevelen zijn, om in de gevallen, dat men zich als architect of ingenieur speciaal tot firma's om inlichtingen moet wenden, omdat deze in den Catalogus ontbreken, deze firma's hierop te wijzen. Een kleine vingerwijzing van de zijde van den gebruiker heeft vaak meer effect dan ellenlange betoogen van de redactie van den Catalogus.

J. P. M.

14e CONGRÈS INTERNATIONAL DES ARCHITECTES 19—25 JULI 1937.

Op het Bureau van den B.N.A., Weteringschans 102, is, zoolang de voorraad strekt, verkrijgbaar het definitieve programma van het op 19 tot 25 Juli a.s. te Parijs te houden congres van het C.P.I.A. Zoals reeds medegedeeld, zijn aan dit congres, waarop een 4-tal thema's

zullen worden behandeld, tal van excursies en feestelijke bijeenkomsten verbonden.

In het programma is bijgesloten een formulier voor deelname.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 19 JUNI 1937

NR 25

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NEDERLANDSCH PAVILJOEN. INTERIEUR VAN DE ZAAL VAN KUNST EN INDUSTRIE, ZIENDE NAAR DE ZAAL VAN RELIGIEUSE KUNST ARCHITECT I. H. VAN DEN BROEK B.N.A.

EXPO-1937. EERSTE INDRUKKEN VAN DE PARIJSCHЕ TENTOONSTELLING.

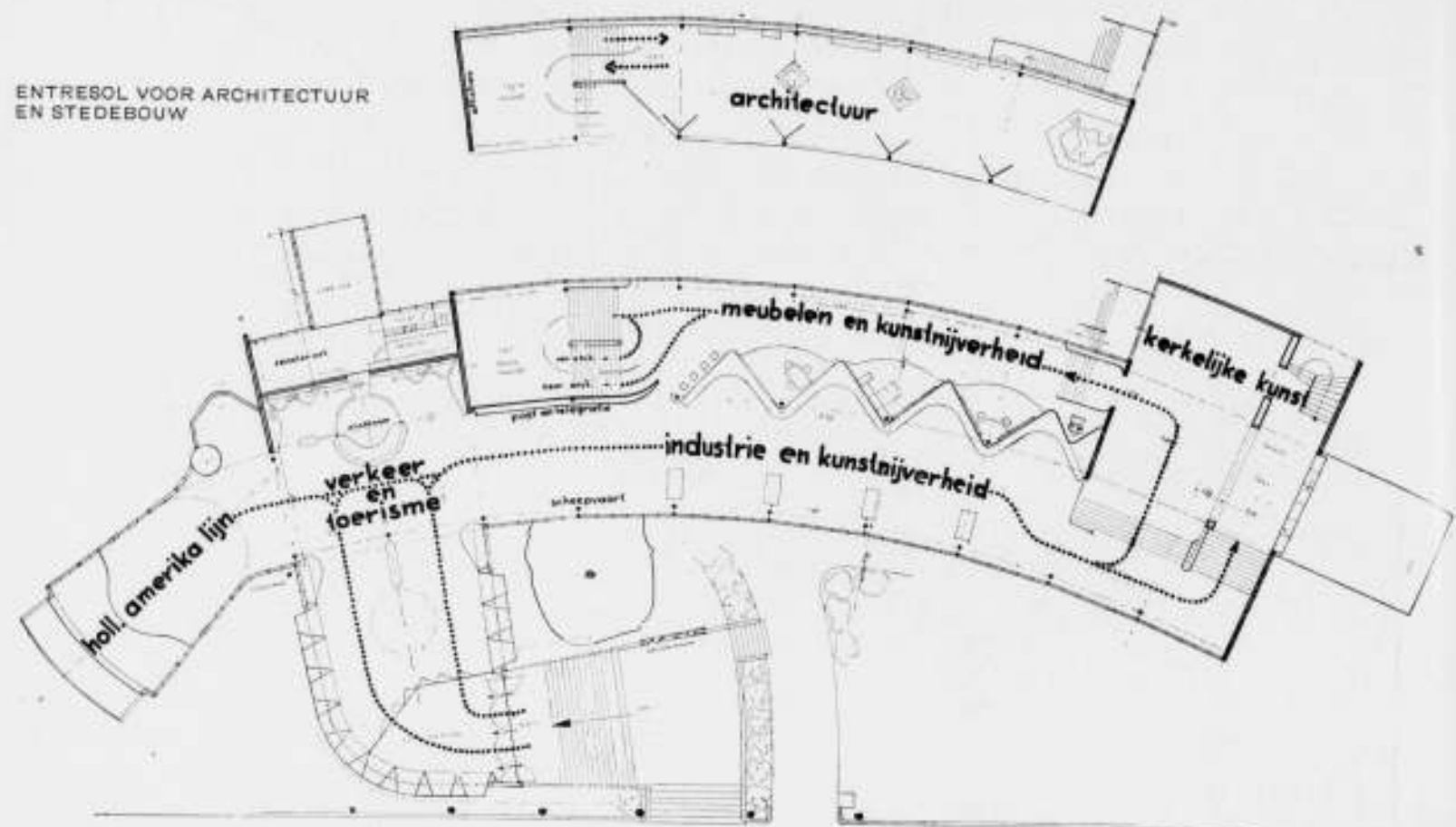
De Parijsche tentoonstelling is geopend op 24 Mei 1937. Dat wil zeggen, dat een officieele stoet, die veel weg had van een eenigszins onordelijke begrafenis, na een ontvangst in het Nieuwe (en onvoltooide) museum voor moderne kunst optrok naar het (onvoltooide) Trocadéro, aldaar de trappen aan den Seinekant afdaalde en zoo terecht kwam op het grandiose hoofdplein tusschen Trocadéro en Eiffeltoren (dit plein was met behulp van een waar leger van werklieden in een paar dagen van een volkomen chaos in toonbaren staat gebracht), zich vervolgens bij de Pont d'Iéna onder de schaduw van de (voltooide) paviljoens van Rusland, Duitschland, België, Italië en Zwitserland inscheepte op een motorboot, die de Seine opwier naar de Pont Alexandre, en daar, in het Grand Palais,

had een aantal, naar men zegt, langdurige en vervelende redevoeringen plaats, waarna de President van de Republiek de tentoonstelling voor geopend verklaarde.

Veel meer dan een symbolische betekenis heeft deze openingsplechtigheid inderdaad niet gehad. Want wie naar Parijs gaat met de gedachte, een eenigszins volledigen indruk van de tentoonstelling te kunnen krijgen, komt bedrogen uit. Het is niet de eerste keer, dat een groote internationale tentoonstelling onvoltooid geopend wordt, maar het zal waarschijnlijk wél de eerste keer zijn, dat er één geopend wordt, die zoo ver van de voltooiing afstaat als deze. In dit opzicht houdt de Expo-1937 een nu niet zoo heel vroolijk en eervol record.

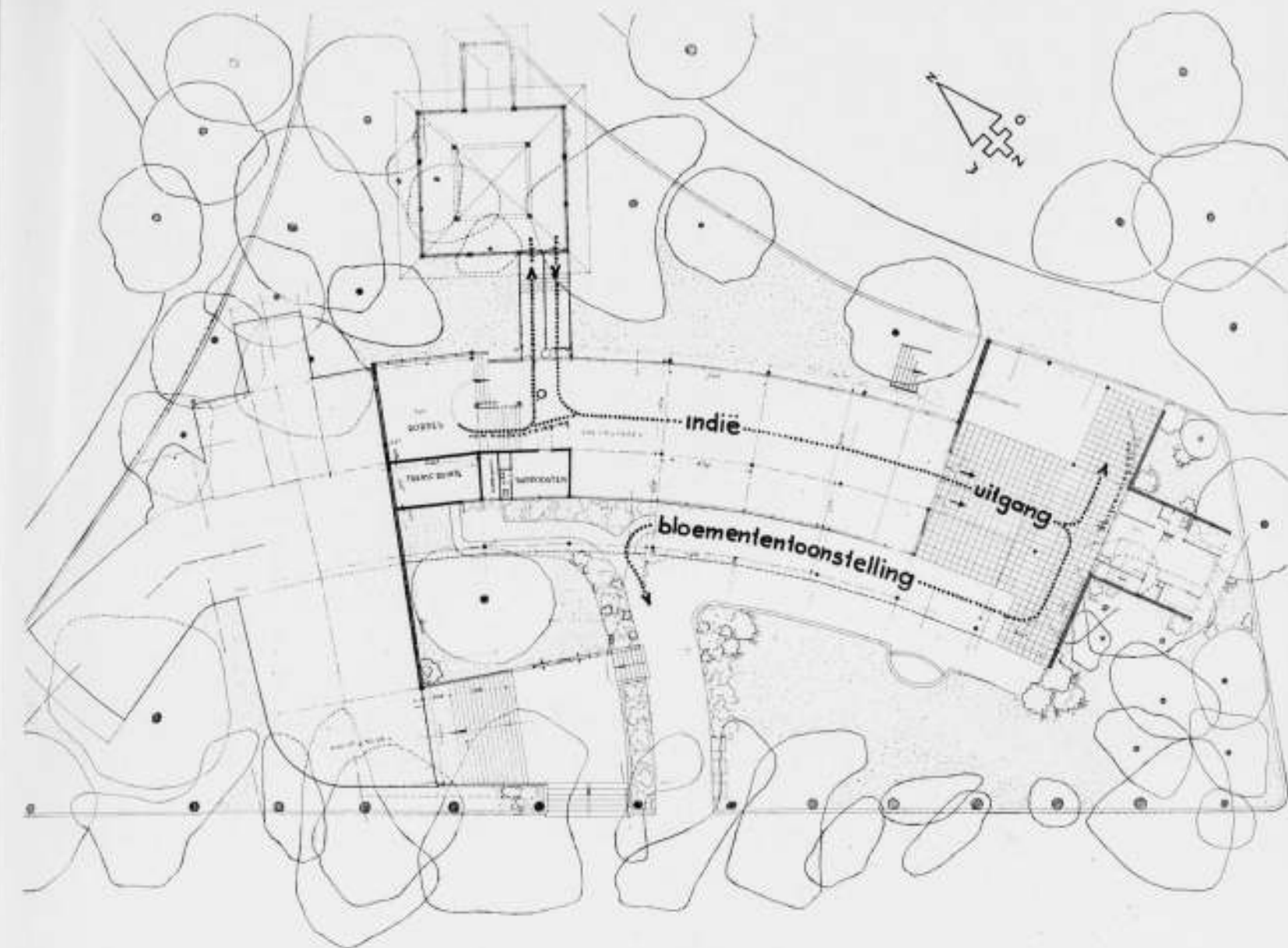
Men moet zeggen, dat de onderneming reusachtig was. Zij was

ENTRESOL VOOR ARCHITECTUUR
EN STEDEBOUW

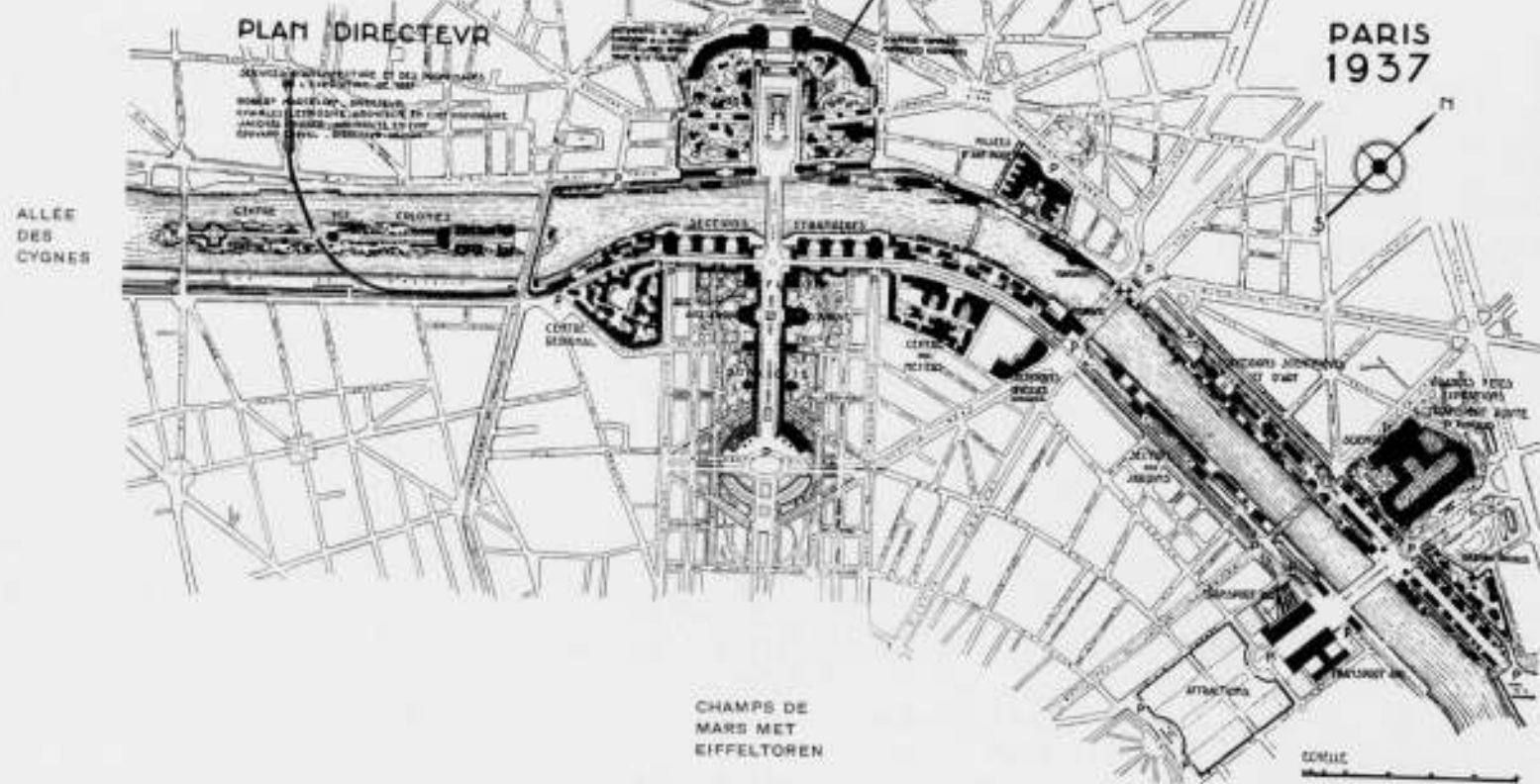
HOOFDVERDIEPING SCHAAL 1 : 400

ARCHITECT Ir. J. H. VAN DEN BROEK B.N.A.

EXPOSITION INTERNATIONALE DES ARTS ET DES TECHNIQUES
APPLIQUES A LA VIE MODERNE

PARIS
1937

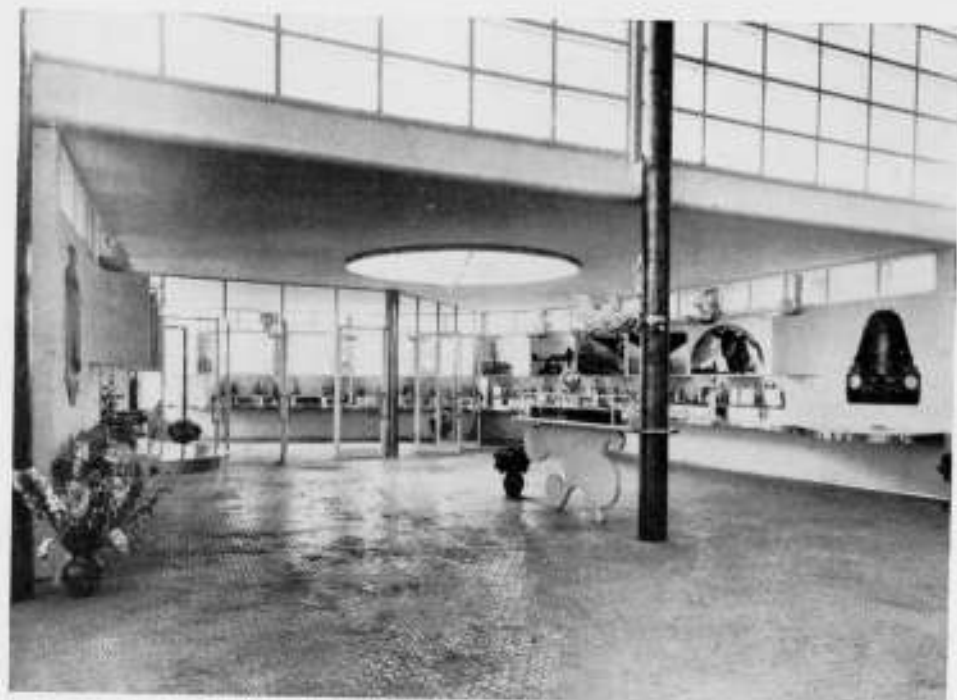
OVERZICHT VAN HET TENTOONSTELLINGSTERREIN EN DE PLATTEGRONDEN VAN HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN

zoo reusachtig, dat zelfs in rustige tijden, die niet als de huidige een land geschokt en verscheurd zien door heftige sociale moeilijkheden, een vast, energiek, rustig en zeer doortastend beleid zou zijn noodig geweest om een dergelijk complex in korten tijd tot stand te brengen. Dat dit mislukt is, nu de regering op niemand kan rekenen, de aannemers in gedurig vernieuwde series van conflicten en stakingen liggen met de recalcitrante arbeidersvakverenigingen, de werklust is gedaald tot het denkbaar laagste minimum (men moet de lijntrekkerij hebben gezien om het te gelooven!), zoodat niemand, noch bij de tentoonstellingsleiding, noch daarbuiten, zelfs maar een termijn durft te noemen, waarop men zal kunnen zeggen, dat de tentoonstelling gereed zal zijn, behoeft nauwelijks te verbazen. Het valt te betreuren, dat het zoo is; de opzet van deze grandiose tentoonstelling had beter verdiend.

Wat is er bij het begin van de tentoonstelling klaar? Bij den eersten hoofdingang vanuit het centrum van de stad: bij de Place de la Concorde, zien wij al van verre vier hemelhooge, verkleurige decoratieve masten, versierd met emblemen van Frankrijk, Parijs, de kunst en de techniek, de lucht insteken. Bij avond staan zij in sterk „floodlight“ tegen den zwarten nachthemel; het effect is goed, het blijft bij. Zoo iets gaat den Franschen nog steeds goed af. Maar als men door dezen ingang de Cours la Reine betreedt, alles onvoltooid, wat men ziet. Men doet het beste, dan maar

direct zich aan boord te begeven van een van de nieuwe en zeer comfortabele en snelle motorboten, die den dienst op de Seine stroomopwaarts langs de geheele tentoonstelling waarlijk voortreffelijk verzorgen voor een paar francs. Als men daar zoo gemakkelijk over het water glijdt, hindert het niet, dat het enorme nieuwe museumgebouw aan den rechter Seineoever nog niet voltooid is; uitwendig mankeert er niet veel aan en dus is het bedoelde effect van het enorme complex, van een afstand van de rivier af gezien, wel zoo ongeveer het bedoelde. De architectuur van het gebouw is eenvoudig, van goede proportie, maar ook zonder groote kwaliteiten; blijkbaar is, zooals het trouwens bij een museum behoort, het accent inwendig te zoeken. Helaas duurt het nog wel even, vóór wij daarover zullen kunnen oordeelen.

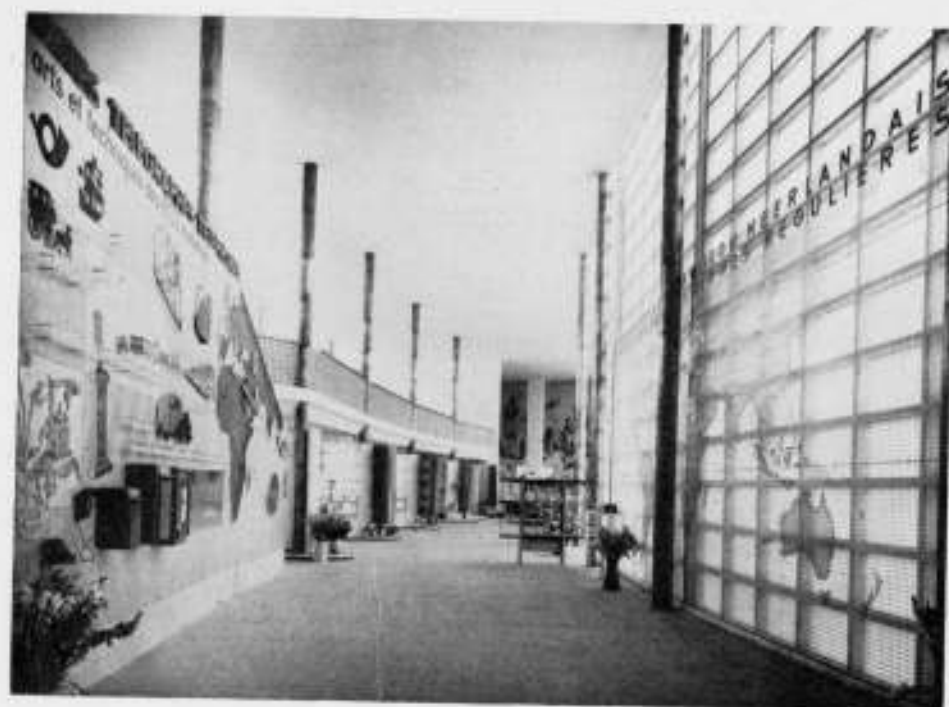
De tocht langs de Seine doet bij tijden denken aan den beroemden tocht, waaraan de naam van Potemkin verbonden is. Er staat een heele rij van onvoltooid gebouwen, die ter gelegenheid van de officieele opening zoo'n beetje opgedoofd waren aan de zijde, waar de officieele stoet zou moeten passeeren, met inderhaast in een kleurtje gesausde triplex schotten, en gespannen lappen. De indruk is daar een beetje jammerlijk, maar gelukkig wordt het spoedig een beetje beter, als wij de pont d'Iéna naderen, waar aan de Zuidzijde drie voltooide paviljoens van buitenlandsche mogendheden de eer van de tentoonstelling ophouden: Italië, Zwitserland en België, en aan de Noordzijde twee enorme paviljoens van Rusland en van Duitschland elkaar van

ZAAL VAN VERKEER EN TOERISME
ARCHITECT I^r. S. VAN RAVESTEYN B.N.A.

ACHTERWAND VAN DE ZAAL VAN VERKEER EN TOERISME: WANDSCHILDING OP HET MIDDENVAK: J. B. LAMBERT SIMON OP DE ZIJVAKKEN: M^r. J. S. SJOLLEMA

ZAAL VAN KUNST EN INDUSTRIE
ARCHITECT I^r. J. H. VAN DEN BROEK B.N.A.

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

NUANCE-AFFERDEN (L)

Telefoon: Afferden (L). 3 - Nijmegen 503

PAARS, ROOD-PAARS, BLAUW,
GENUANCEERD
HANDVORM, MACHINAAL.

„TEO” Mascotte-Prijsvraag

de N.V. Vernis- en Verwarentfabriek v/h J. WAGEMAKERS & ZONEN te Breda schrijft uit:

een prijsvraag voor een mascotte, waarvan de deelname open staat voor ontwerpers woonachtig in Nederland, en voor Nederlandsche ontwerpers, wonende binnen Europa. Gevraagd wordt een mascotte, die den naam TEO zal dragen, bestemd als symbool van het fabriekat in zooveel mogelijk reclame-uitingen der fabriek verwerkt te worden.
Dus b.v. voor producten zooals:

Teolin lakverven,
Teollux autolakken,
Teocote muurverven,
Teoloid meubellakken,
Teoferro roestwerende
verven, enz. enz.

ALS PRIJZEN
WORDEN UITGELOOFD

een eerste prijs van f 250.-
een tweede prijs van f 100.-
een derde prijs van f 75.-
drie premies elk van f 25.-

De Jury bestaat uit: Den Heer Ph. Van Allen, Dir. van het Adviesbureau Van Allen; Den Heer H. F. C. T. Jacometti, Dir. van de N.V. Vernis- en Verwarentfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen; Mej. E. Schrijver, Reclame-chef van de N.V. Vernis- en Verwarentfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen; Jhr. W. J. H. B. Sandberg, Bestuurslid van het Genootschap voor Reclame en Ir. H. J. W. Thunnissen, Arch. B.N.A.

Het programma, dat is samengesteld met inachtneming van de Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen, is gratis op aanvraag verkrijgbaar bij de

N.V. Vernis- en Verwarentfabriek v/h
J. WAGEMAKERS & ZONEN te BREDA

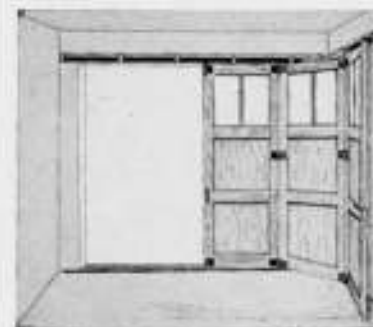

Voor een vertrouwensartikel als
DAKLEIEN

het
oudst en vertrouwdst adres:

N.V. HILARIUS-HAARLEM

Postbus 65   Telefoon 15479

JUMBO (systeem-Coburn) om den hoek- en harmonicadeurbeslag, prijs voor 3-deelige om-den-hoek deur, breed 2,50 m, gewicht maximaal 200 kg, f 48,-.

HERCULES om-den-hoek deurbeslag, prijs voor dezelfde maat deur, maximaal gewicht 140 kg, f 22,50.

STROBANDS OVERHEAD-, OVER THE TOP-DOOR EN ZAALAFSCHEIDINGEN
Nwe Teertuinen 22-23 AMSTERDAMC. TEL. 47139

ACBOMA

Verzekert goede acoustiek en rust
Decoratief, onbrandbaar.

VOBOMA

vocht- en condenswerend pleisterwerk

IBOMA

thermisch-isoleerend

Producten der N.V. Ivoac te Utrecht

Alleenverkoopkantoor voor Nederland:
N.V. DORDRECHTSCHER ASPHALTFABRIEK
DEN HAAG - Oranjestreet 11 - Telefoon 137352

„Zwitsersche Doek“ als Wand- en Plafondbekleding.

Sedert ongeveer 1½ jaar kan men ook in Nederland vaak een soort wand- en plafondbekleding waarnemen, die den Hollandschen architect tot nu toe eigenlijk slechts bij zijn verblijf in Zwitserland opgevallen was; deze soort wand- en plafondbekleding ontstaat door het beplakken van gestukadoorde vlakken met dunne, doch zeer breede katoenen stoffen zonder eenigerlei naad, die dan na het opplakken geschilderd zijn.

Men kan gerust zeggen dat deze nieuwe wijze van wand- en plafondbekleding zich bij goede oude Nederlandsche tradities in den woningbouw aansluit; immers, het beplakken van plafonds met „kaasdoek“ of geprepareerd linnen is hier te lande een aloude gewoonte, en het overtrekken (opspannen en opplakken) van kamerwanden met alle mogelijke soorten stoffen is hier een ingeburgerd en zelfs typisch Nederlandsch gebruik. Maar voor de nieuwe, naadloze wijze van bekleding met doek moeten wij naar Zwitserland zien als het land van oorsprong; daar kan men zulke naadloze, met stoffen beplakte wanden bijna in elk nieuw of oud gebouw waarnemen, daar heeft zich de techniek der verwerking van het materiaal verder ontwikkeld en daar heeft zich de weverij-industrie in de laatste decennia intensief op dezen tak van de bouwwereld toegelegd.

De uitgesproken en toenemende voorliefde van de Zwitsersche bouwwereld voor „bespannen“ (zooals men het beplakken van wanden en plafonds hier eenigszins ten onrechte noemt) heeft traditioneele en technische redenen. Men heeft in Zwitserland van oudsher in de binnenarchitectuur het uniforme, geschilderde vlak geprefereerd; de geverfde wand is daar om zoo te zeggen een nationaal verschijnsel. Hij bergt echter, zooals bekend, het eene groote gevaar in zich, dat hij vroeger of later door scheuren in de pleisterlaag ontstond, waardoor men, hetzij voor kostbare vernieuwingen, of wel voor niet altijd voldoende reparaties komt te staan.

Deze scheuren kunnen ontstaan door krimp, zetting of trillingen. Door krimp b.v. als gevolg van de verwerking van te vette mortel of door het werken van houtdeelen, in het bijzonder van de plafondbekleding. Ze zijn gewoonlijk fijn, niet lang, loopen kris en kras, en vormen vaak door hun aantal een zeer onwelkome storing in het geschilderde vlak. De tweede soort scheuren is, ook bij goede fundeering, in Zwitserland vaak het gevolg van tectonische verschijnselen. In ons land komen scheuren, tengevolge van zetting, zeer veel voor; de oorzaak daarvan is veelal de slechte bouwgrond, onvoldoende fundeering of wijziging in den grondwaterstand. De derde groep, de door trillingen ontstane scheuren, daarentegen heeft beslist een internationaal verbreide oorzaak: het toenemende verkeer met zware vrachtauto's en autobussen langs de straatwegen. Deze verkeerstrillingen kunnen door doelmatige isolatie der gebouwen beduidend worden beperkt; hieraan wordt echter gewoonlijk te weinig aandacht besteed. Scheuren veroorzaakt door trillingen verlopen meestal in de richting van de balklaag, zelden kris en kras, zijn ook grooter, en doen zich vooral voor bij de verbindingsplaatsen tusschen de scheidsmuren en het zwaardere metselwerk, zoo ook bij deuren, ramen en schoorsteenen.

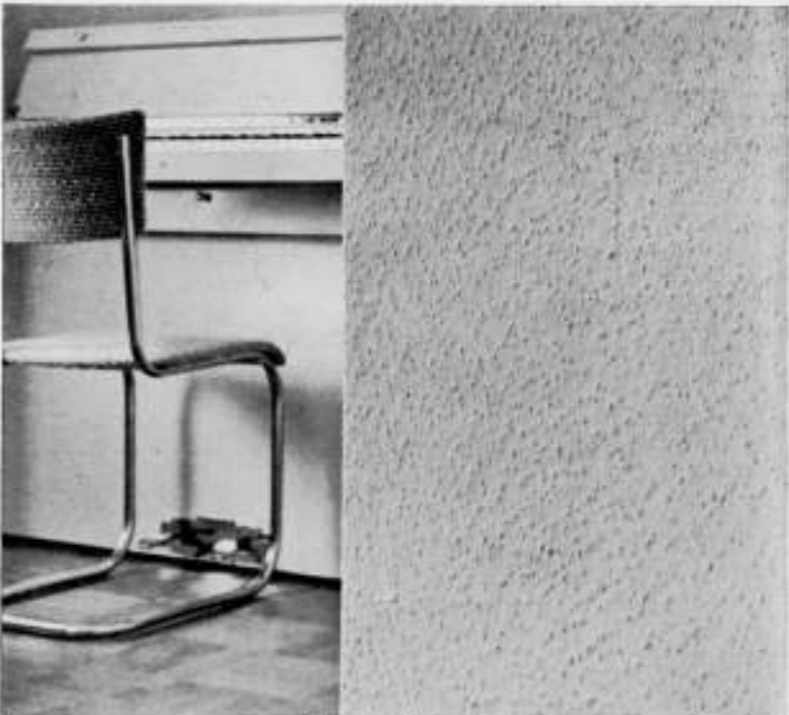
De dikwijls zigzag verloopende scheuren boven de hoeken van deurkozijnen zijn gewoonlijk een gevolg van trillingen, ontstaan door het slaan der deuren.

Onder de mogelijke maatregelen tot verbetering, voorzover zij niet van constructieven aard zijn, heeft men nu in Zwitserland aan die de voorkeur gegeven, welke een instandhouden van het gaarne geziene geverfde vlak toelieten. Weliswaar kiest men aldaar in bepaalde gevallen een bekleding met bouw- of triplexplaten, doch dit blijven uitzonderingen. Reeds in het midden van de vorige eeuw kwamen er schilders op het denkbeeld, het gestukadoorde vlak vóór het schilderen, met CALICOT, een dun maar sterk en elastisch katoenweefsel, te beplakken; daarbij tot de verrassende ontdekking komende, dat hiermede dikwijls het gevaar van zichtbare scheuren gedurende tientallen van jaren voorkomende was. Er kwam echter nog iets anders bij. De schilders hadden het geluk, dat bijna van stonde af aan, een Zwitsersche katoenweverij zich op dit gebied ging specialiseren.

In den loop der jaren bemerkten de textiel vakmensen, welke van de talrijke katoensoorten voor deze beplakkingsstoffen het meest geschikt waren. Maar hier bleef het niet bij. Zij zetten zich ook aan de oplossing van een vraagstuk, dat zich feitelijk alleen op dit terrein opdroeg: de groote breedte. Want naden in het geschilderde vlak, ook al zijn ze nog zoo goed dicht geplamuurd, beïnvloeden niet alleen de aesthetische werking, maar ook het technische doel van de scheurvastheid. Tegenwoordig bezit de bekendste speciaalweverij op dit gebied, Emil Spoerri in Hittnau (Kanton Zürich), een gepatenteerde werkwijze, die haar in staat stelt CALITEX op één weefstoel in één baan naadloos tot 12 m breedte, bij onbepaalde lengte, te weven.

Met deze breede stoffen, welke in alle courante breedten tot de genoemde maximum breedte, in voorraad gehouden worden, beplakken de schilders in Zwitserland nu zoo goed als alle plafonds — ook wel bij nieuwbouw, als bij reparaties in oude huizen. Smalle stoffen worden voor het beoogde doel niet meer verwerkt. Opdrachtgevers en huiseigenaren weten, dat de éénmaal te maken kosten, zij het dat die hooger zijn, hen jarenlang waarborgen voor het eeuwige weten en het steeds terugkeerende repareren van scheuren. Op den duur wordt dit witten en repareren niet alleen kostbaar, doch eener ander brengt tevens veel ongerief voor de bewoners mee.

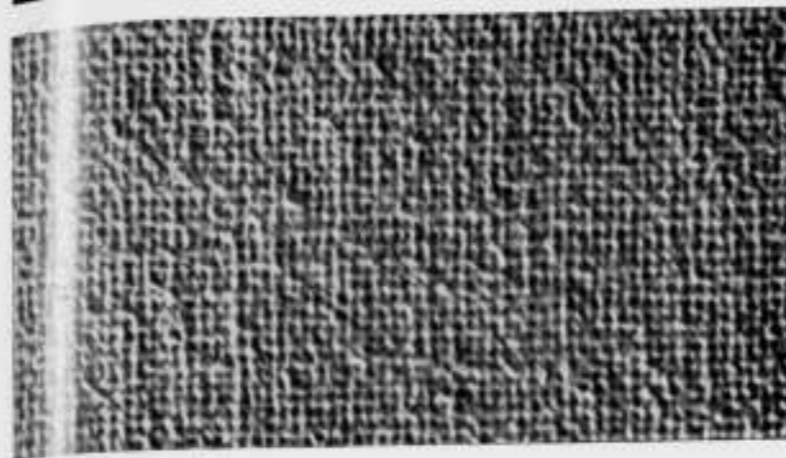
Terwijl het dunne Calicot-weefsel onder de verf verdwijnt, en dus slechts een technisch doel dient, n.l. het voorkomen van zichtbare scheuren, bezitten de dickere stramienweefsels, welke men in de laatste twintig jaar creëerde, ook zelve een aesthetische beteekenis. Een textielweefsel oefent op het wandvlak eener menselijke bewoning een aparte kunstzinnige bekoring uit, een bekoring, die sinds de vroegste tijden gevoeld werd, en thans nog verhoogd wordt, nu geen naad meer het effen vak komt onderbreken. Er gaat iets warmes van uit, het geeft een gevoel van geborgenheid. In zijn regelmaat, die in detail toch weer afwijkingen geeft, onderstreep en beleeft het weefsel het groote vlak. Waarom dus dit als technisch doelmatig erkende bestanddeel van het geschilderde vlak niet naar voren gebracht en als aesthetisch element benut, in stede van het te verbergen? Met magere olieverf of met muurverf getamponneerd beschilderd, ontstaat zoodoende een afwaschbaar levendig muurvlak, dat wij in de moderne architectuur niet meer gaarne zouden missen. En ook dit vlak is naadloos, doordien het stramien speciaal voor dit doel tot 6 meter wordt geweven, wat met een naadloze bekleding van een wand van 6 meter hoogte overeenkomt, terwijl ook een groote keuze tusschenbreedten uit voorraad verkrijgbaar is. Het mooist en meest gebruikt zijn STRAMITEX UNI en GRANULÉ (met onregelmatige nopjes). Granulé-stof wordt in den laatsten tijd ook veel voor plafonds verwerkt.

Stramitex Granulé

De moeilijkheid van geschikte kleefstoffen is in de langdurige praktijk waaraan eigenlijk de geheele Zwitsersche schildersstand geholpen heeft, opgelost. Ook onder de Nederlandsche schilders vindt de techniek van stofplakken meer en meer ingang en vervolmaking. De plakmethodes hebben zich in Holland, onder medewerking van de kundige en veelzijdig ontwikkelde Hollandsche verf- en plakmiddelen-industrie, aan onze bijzondere omstandigheden, met het oog op ons wisselend klimaat, aangepast.

Met dickere stramienweefsels bekleede plafonds en wanden hebben een grootere geluidsabsorptie dan hard gestukadoorde plafonds en wanden; dientengevolge verkrijgt men met een dergelijke bekleding minder geluidsreflectie, met als eindresultaat een meer rustige omgeving. Verder werken deze naadloze bekledingen als een soort wapening in de mortel, waardoor, zooals reeds werd aangehaald, scheurvorming wordt belemmerd. Zooals bekend is, laten zelfs kleine scheuren veel geluid door, zoodat door toepassing van genoemde bekledingsmaterialen een betere geluidsisolatie kan worden verkregen,

Stramitex Uni

voorzover het optreden van scheuren daarmee wordt voorkomen. Wij drukken hiernevens een drietal foto's af, waarvan de eene een detail-opname van Stramitex Uni is, de andere (met den stoel) een

Joannisramen en Deuren.

Het is bekend dat indien ijzer in beton of metselwerk niet voldoende van de lucht is afgesloten, roestvorming ontstaat, waarvan gewoonlijk de gevolgen zijn, dat er scheuren in de constructie optreden, vanwege de volumevermeerdering, welke met het roesten gepaard gaat. De oppervlakte van gewalst ijzer is bezet met de z.g. walshuid, welke, indien dit ijzer aan de buitenlucht wordt blootgesteld, loslaat en afvalt. Hiermede is echter geruime tijd gemoed. Ook indien over de walshuid heen wordt geverfd zal deze op den duur loslaten en afvallen, waarmede de beschuttende werking der verflaag teloor is gegaan.

Dit euvel kan worden voorkomen, door de walshuid tijdig te verwijderen, hetzij langs mechanischen weg door zandstralen, hetzij langs chemischen weg door afbijten.

Indien vervolgens ijzer goed met verf wordt behandeld en onderhouden, of indien een beschuttende laag door galvaniseeren, metaalbespuiting e.d. wordt aangebracht, zal men over 't algemeen beduidend minder hinder van het roesten ondervinden.

Helaas worden nog maar al te dikwijls bovenaangegeven maatregelen niet genomen of verwaarloosd en ziet men in zeer veel gevallen het roestvormingsproces voortwoekeren.

Men kan dit euvel geheel voorkomen door inplaats van stalen profielen, profielen van roestvrij materiaal toe te passen, waartegen echter weer het bezwaar bestaat, dat dit materiaal aanzienlijk duurder is dan gewoon ijzer.

Een middenweg is bewandeld door den constructeur der z.g. Joannisramen en -deuren, door deze te vervaardigen van holle profielen van zeer dunne bronzen platen, waarop bereids octrooi is aangevraagd. Hierdoor wordt beduidend op het gewicht bespaard, zoodat tegen een hooger prijs van het materiaal een veel geringer gewicht staat. De voor het beoogde doel gebezigde profielen zijn zoodanig gekozen; dat de daarvan gemaakte deuren en ramen een forsich aanzien verkrijgen, terwijl daarbij tevens de mogelijkheid werd geschapen tot het aanbrengen van een flexibel afdichtingsmateriaal. Hierdoor kan niet alleen waterdichtheid worden verkregen, doch zijn dergelijke constructies ook beter geluidsisoleerend en meer tochtvrij, terwijl de aanslag grootendeels geruischloos werkt.

De bedoelde profielen worden versterkt, door op bepaalde afstanden inwendige ruggen aan te brengen, wat vooral voor zwaardere ramen, benevens deuren, van veel beteekenis is.

Fig. 1, een doorsnede over een stijl met aanslag van een naar buiten draaiend raam voorstellende, toont ons, op welke wijze het standaardprofiel is gevormd en hoe door het afschuiven van de gekruiste gearde strippen van elastisch materiaal, een flexibele aanslag is verkregen.

Men ziet men hier, op welke wijze het glas door ruitveeren kan worden vastgezet, zonder dat hiervoor geboorde gaten noodig zijn. Als flexibel afdichtingsmateriaal komen in aanmerking:

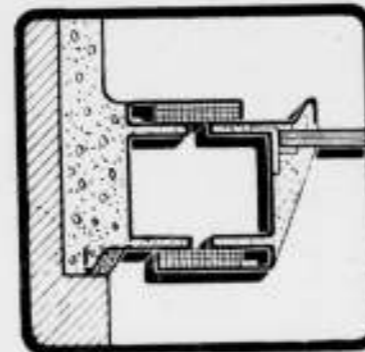
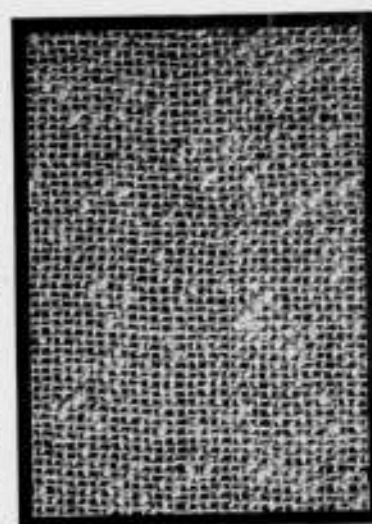

fig. 1

interieur-opname met Stramitex Granulé en de derde een afbeelding van de stof Stramitex Granulé. De met bovenomschreven bekledingsstoffen verkregen resultaten zijn gunstig te noemen. Indien de aandacht van bouwheeren wordt gevestigd op het feit, dat tegenover een bescheiden extra prijs, niet alleen een aardiger effect, doch tevens een besparing op latere reparatiekosten kan worden verkregen, terwijl de ongemakken, verband houdende met reparaties, worden voorkomen en bovendien een meer rustige sfeer wordt geschapen, zijn wij er van overtuigd, dat dit materiaal ook in ons land steeds meer toepassing zal vinden.

Stramitex Granulé.

eerste soort para- of mosrubber, eventueel voor de tropen geprepareerd, phosphorbronzen strip, haarvilt, wolviit, lindenhout, enz. Dit afdichtingsmateriaal wordt door den fabrikant der Joannisramen en -deuren bijgeleverd. Het kan eventueel in combinatie toepassing vinden, b.v. door den binnenaanslag van lindenhout en den buiten-aanslag van wolviit te maken.

Dientengevolge verkrijgt men een stevigen, buigvasten, dubbelen aanslag, waarbij een geluidloze, benevens absolute tocht- en waterdichte afsluiting is gewaarborgd.

Betreffende het viltmateriaal zij opgemerkt dat dit speciaal is geprepareerd, zoodat het weerbestendig en onbrandbaar is; bovendien blijft het steeds elastisch, werkt derhalve geluiddempend en kan tevens als een goed water-isoleerend materiaal worden beschouwd. Dit viltmateriaal komt ook in aanmerking als paneelvulling voor de geluids- en warmte-isolatie der Joannisdeuren.

Ook phosphorbronzen dunne strippen voldoen aan de eischen betreffende weerbestendigheid, onbrandbaarheid en elasticiteit, doch ze hebben een beduidend kleiner warmte-isoleerend vermogen dan viltmateriaal.

Het afdichtingsmateriaal is gemakkelijk uitneembaar; het vervangen daarvan door ander of nieuw materiaal kan steeds op de meest eenvoudige wijze plaats vinden.

fig. 2

In fig. 2 wordt een foto van een Joannis-drielichtstraam benevens van een enkel raam gegeven. Duidelijk blijkt hieruit, welk een forsich indruk de stijlen, dorpels en het kalf geven. Daar Joannis-bronzen ramen en -deuren aan zeer hoge eischen voldoen en vanwege de lichte economische constructie voor een redelijk prijs te leveren zijn, kan men verwachten, dat goede resultaten met deze producten worden verkregen.

BESTAND TEGEN BORSTEL EN ZEEP
P. C. SMIT & Co., KEIZERSGRACHT 194, AMSTERDAM - TEL. 42766

Ingeweven linnen
Jaloezie-band
en
Rolluik-band
voorzien van nevensband
Fabrieksmerk worden onder
VOLLE GARANTIE verkocht.
Wettig gedeponeerd. **Overal verkrijgbaar.**

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

Wiener & Co.

Amsterdam

Arch. Piet Kramer B.N.A. Bruglevning Vijzelstraat-Keizersgracht, Amsterdam

siersmeedwerken

N.V. JOH. HICKENDORFF's

OPGERICHT 1904

FABRIEK VOOR

**MARKIEZEN
ZONSCHERMEN
ROLLUIKEN**

DEN HAAG
WALD.PYRM.KADE 73
TELEFOON 331105

n.v. aannemersbedrijf v.h.:
boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 + den haag

beton-bouw en waterbouwkundige werken.

ZAAL VAN RELIGIEUSE KUNST
ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER B.N.A.

ZAAL VAN RELIGIEUSE KUNST MET DOORGANG NAAR
DE AFDEELING INTERIEURS EN KUNSTNIJVERHEID
ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER B.N.A.

ZAAL VAN RELIGIEUSE KUNST
ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER B.N.A.
GEBRANDSCHILDERD RAAM VAN JOEP NICOLAS

ZAAL VAN RELIGIEUZE KUNST
WANDSCHILDERING VAN CHARLES EYCK

ARCHITECT F. A. ESCHAUZIER B.N.A.

de overzijde van het groote middenplein bedreigen. Wij zijn hier in de groote hoofd-dwarsas van de tentoonstelling aangeland: Trocadéro-Champ de Mars-Eiffeltoren. De oude Eiffeltoren, van eenige van zijn oude tierelantijntjes ontdaan, beheerscht voor den zooveelsten keer in zijn leven opnieuw een tentoonstellingssterrein, en men kan niet zeggen, dat hij het verleerd is of dat het hem slecht afgaat. De merkwaardige frisheid van deze echt-Fransche elegante conceptie gaat met de jaren niet verloren; hij past in dit complex van paviljoens, dat onder zijn wijdgespreide pooten wordt opgesteld, zoo goed, als ware hij gisteren gebouwd.

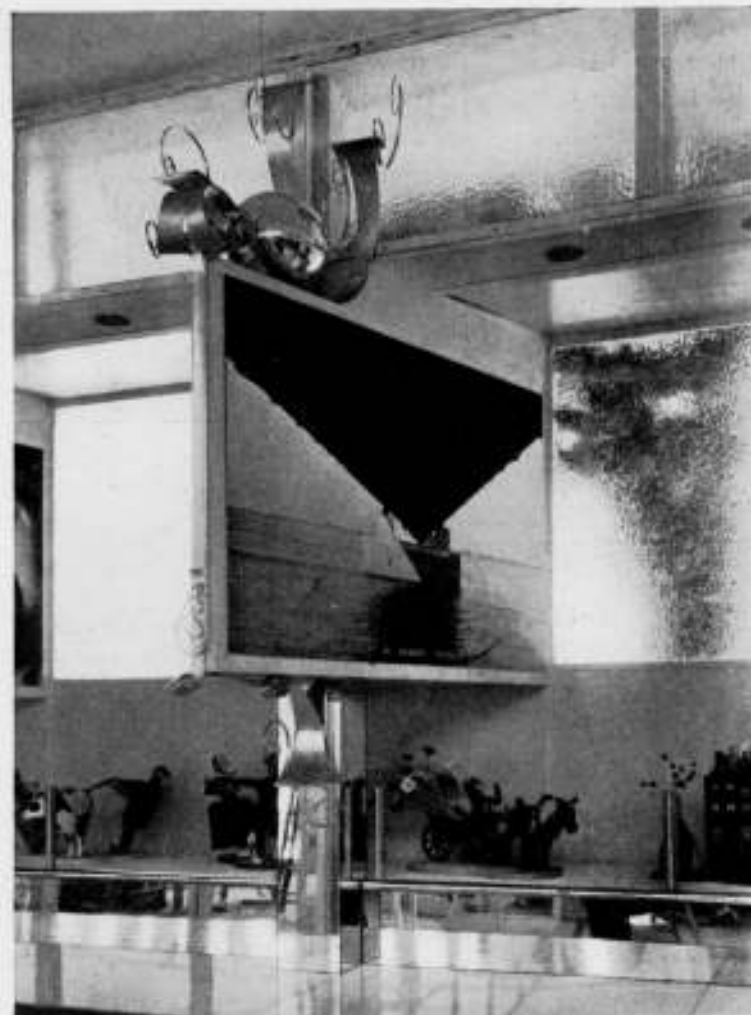
Het onherkenbaar gemetamorfoseerde Trocadéro is uitwendig bijna voltooid. Inwendig lijkt het ook hier nog nergens op. Wat men kan zien en beoordeelen, is de uitwendige architectonische conceptie, die, evenals het nieuwe museum, beschaafd is en van goede proportie, in een lichtelijk gemoderniseerde en naar het detail vereenvoudigde klassicistische vormgeving, die het in de Parijsche omgeving wel doet, en naar de schaal past in het milieu, niettegenstaande de afmetingen zeer groot zijn. Dit was buitengewoon goed te constateeren op den Zaterdagavond, die aan de opening voorafging, toen een leger van arbeiders bij het licht van schijnwerpers bezig was, in koortsachtige haast de steigers af te breken, die nog om het gebouw stonden. Tegen de hooge witte muren van de museumgebouwen deden de ontelbare zwarte figuurtjes der arbeiders als mieren aan. Toch zijn de gebouwen — en dat is een architectonische kwaliteit, die wel typisch Fransch is — niet uit de menselijke schaal gemaakt. De afmetingen van het museumcomplex en de daarvoor gelegen trappen- en terrassenaanleg, die aan weerszijden van een geheel nieuwe waterpartij naar de Seine afdaalt, zijn geweldig groot en berekend op de enorme menschenmassa's, die een wereldstad als Parijs op een dergelijke tentoonstelling in elk

geval naar binnen stuurt, zelfs al zijn de vreemdelingen voorschans nog een beetje weggebleven.

(Op den eersten Zondag na de opening waren er meer dan 100 000 bezoekers.)

Van het terras bij het Trocadéro overziet men het heele middenplein van de tentoonstelling, dat aan weerszijden omzoomd is met buitenlandsche paviljoens: verderop, op de Champ de Mars, komt een aantal Fransche gebouwen, waarvan alleen het paviljoen van de pers nagenoeg gereed is. Beheerschend in het beeld zijn de twee paviljoens van Rusland en van Duitschland. Ik heb zooveel gezegd, dat zij elkaar van den overkant van het plein „bedreigen”. Inderdaad is dat het effect, dat zij maken. Het Russische is niet veel anders dan een groot voetstuk voor een enorme zilverkleurige beeldgroep: een man en een vrouw, die zij aan zij voortstormen, de hamer en de sikkel omhoogheffend. Het mist ongeveer alles, wat een dergelijk gebouw, hetzij als architectonische, hetzij als sculpturale conceptie, kunstwaarde zou kunnen verleenen. Of men dit bedoeld heeft, is niet uit te maken; waarschijnlijk bedoelt het meer een grootsche, overweldigende politieke demonstratie te zijn in het land, waar het Volksfront de macht in handen heeft. Als zodanig is het voor de massa, die het communistische ideaal aanhangt, waarschijnlijk doeltreffend en meeslepend. Men kan dit erkennen, zonder te vergeten te constateeren, dat het geen enkele kunstwaarde bezit, dat de sculptuur hard, ruw en brutaal is, en de architectuur van het paviljoen zelfs in hooge mate stuntelig.

De overbuurman: Duitschland, geeft zijn tegenstander van de overzijde aan afmetingen, overweldigende en overdonderende afmetingen, en propagandistische bedoelingen weinig toe. Het paviljoen is één enorme zaal, met een zeer hoogen voorbouw van gecanneleerde pilasters, gekroond door een adelaar. Het

DETAIL VAN DE ZAAL VAN VERKEER EN TOERISME
ARCHITECT I. S. VAN RAVESTEYN B.N.A.

had zeer goed kunnen zijn, als de menselijke schaal erin bewaard was gebleven. Deze is echter, zowel in- als uitwendig, volkomen zoek. In dit gebouw keert de traditioneele pompositiet van het vooroorlogsche Duitschland vollediger terug dan ooit. Er is inwendig een zóó volkomen gemis aan schaal, aan menselijke sfeer, aan goeden smaak, dat men er onmiddellijk geërgerd weer uitloopt, hetgeen ongetwijfeld jammer is van vele interessante zaken, die er met echt-Duitsche Gründlichkeit vertoond worden.

Aan de andere zijde van de brug zien wij ter linker zijde het geheel voltooide, zeer royale Belgische paviljoen, uitgevoerd in roode baksteen in een architectonische opvatting, die sterke Hollandsche invloeden van gisteren verraadt. Het gebouw is niet heel belangrijk als architectonische uiting; inwendig is het dat evenmin: er is een zeer groote ontvanghal, geheel in Belgische marmersoorten uitgevoerd, waarin weinig geslaagde wandtapijten hangen; in het aangrenzende trappenhuis zijn goede wandschilderingen. De Belgische inzending is zeer omvangrijk en veelzijdig met een sterk accent op de meubelindustrie, die veel interieurs vertoont, echter in hoofdzaak duur, maar met weinig distinctie. De inzending van de Antwerpse diamantindustrie is imposant en goed representeerd.

Het Engelsche paviljoen, dat aan de andere zijde van de brug ligt, is nog in opbouw. Wat men ervan zien kan, is nog niet veel, maar schijnt te duiden op een voor Engeland zeer sterke zwenking naar het continentale: men wil blijkbaar laten zien, dat Engeland toch ook mee doet aan de moderne architectuur. Lat ons afwachten, wat het resultaat zal blijken te zijn.

Grenzend aan het Belgische paviljoen vinden wij aan den Seine-oever vervolgens Zwitserland en Italië. Zwitserland komt zeer goed voor den dag met een zeer eenvoudig, licht en rank

wit gebouw: een hal met een segmentvormig gebogen dak, van uitnemende proporties, goed geplaatste lichtopeningen en een lichte, fijne toets in de zeer smaakvolle uitwendige beschildering, die aan dit paviljoen een geheel eigen cachet verleent. In deze hal zijn op enkele niveaus, die langs goed ontworpen trappen verbonden zijn (de verkeersregeling in dit paviljoen is uitnemend) uitsluitend goede dingen te zien, van vreemdelingenverkeer tot Schwerindustrie, alles voortreffelijk, zoowel het geëxposeerde als de wijze van opdienen.

Ik noteer het grappige groene suikerbrood, waarop de heele flora, fauna, levensomstandigheden en producten van het land in zijn verschillende hoogtezones geestig en fijn zijn verbeeld, de voortreffelijke collectie affiches en de bepaald charmante afdeling van de textielnijverheid, die zoowel stoffen in natura vertoont als verwerkt in japonnen, die op draadmodellen gedemonstreerd worden, die een welkome en kunstzinnige variatie beloven op de bekende wassenbeelden, die wij kennen als de griezelige obsessie van al onze modemagazijnen.

Aan den uitgang van het paviljoen is een gezellig restaurant met aan drie zijden omsloten terras aan den Seine-oever.

Voor het Italiaansche paviljoen ontbrak mij de tijd voor inwendige bezichtiging. Men vertelde mij, dat er niet zoo veel te zien is, niettegenstaande het gebouw vijf verdiepingen hoog is, hetgeen mij voor een tentoonstellingspaviljoen, dat drommen menschen moet kunnen verwerken, nu niet bepaald de oplossing lijkt. Het gebouw heeft een kleine binnencour, waar de tentoonstellingsruimten op uitkomen. Een technische merkwaardigheid, die meer schijnt ingegeven te zijn door de behoefte om „épater le bourgeois”, dan wel door zuiver en juist inzicht, zijn de toegangsdeuren, die bestaan uit zware platen spiegelglas zonder eenige omlijsting of raamwerk. Voor wie de tentoonstel-

GEZICHT OP HET NIEUWE TROCADERO VANAF DE PONT D'IENA
RECHTS HET PAVILJOEN VAN DUITSLAND

VOORTERRAIN VAN HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN. DE
TUINAANLEG NOG NIET VOLTOOID

ling aanziet met nog een laatste rest aan redelijk technisch denken en gevoel, wekt dit détail, op zijn minst genomen, verbazing . . . . .

Tenslotte nog een enkel woord over ons eigen, Nederlandsche paviljoen. Het ligt vlak onder het Trocadero, nogal erg achter de boomen verscholen en het heeft daardoor aan het totale beeld van het groote plein betrekkelijk weinig deel. Van den Broek is in dit opzicht zichzelf gelijk gebleven; de architectonische verschijning behoort van binnen uit bepaald te worden, en parade-architectuur, die niet is de zuivere afgrenzing van de binnenruimte, is hem uit den boeze. Ik meen niet, dat het aan mij is, om over dit paviljoen, aan welks totstandkoming ik zelf mede aandeel had, veel te zeggen. Ik meen te kunnen volstaan met het geven van een aantal afbeeldingen, die, naar ik hoop, den aanschouwer een beeld zullen kunnen geven van wat ons land hier tot stand bracht. Ik wil alleen dit ervan zeggen, dat de vrijwel eenstemmige meening van alle deskundige bezoekers, met wie ik sprak, was, dat het paviljoen, in het bijzonder in het inwendige, een verrassing was; dat men zich goed en gemakkelijk bewoog door afwisselende ruimten in goede opeenvolging en variatie, en dat door deze goed afgewogen opeenvolging de vermoeienis vermeden werd en de aandacht geboeid. Voor het overige laat ik de beoordeeling over aan anderen.

De week van zwaar werk, die voor alle leden van de Tentoon-

TENTONSTELLING ONTWERPEN VERSIERINGEN STAD AMSTERDAM.

De ingekomen ontwerpen van ontwerpstudie no. 9, betreffende de stadsversiering, benevens de ontwerpen van de uitgevoerde versieringen, uitgeschreven door het Genootschap Architectura

HET VOORBORDES VAN HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN. DE-
POLYCHROMEERDE HOUTEN PLASTIEK VAN ALBERT TERMITE
(BEELDHOUWER)

LANGS DE SEINE. VAN LINKS NAAR RECHTS DE PAVILJOENS
VAN ITALIË, ZWITSERLAND EN BELGIE

stellingscommissie aan de voltooiing en opening van ons paviljoen voorafging, heeft mij niet den tijd gelaten om meer van de tentoonstelling te zien dan ik hier heb vermeld. Het is inderdaad zoo ongeveer het gedeelte, dat als voltooid of ongeveer voltooid kan worden beschouwd, als ik daarbij uitzonder het ook vrijwel voltooide Deensche paviljoen, dat ik niet zag, en het naast het onze gelegen Noorsche paviljoen, dat in zeer onvoltooiden staat geopend werd en daarvan vele sporen draagt. Het is architectonisch ietwat geforceerd uitgevallen, inwendig veel te nauw voor de menschenmassa's die de tentoonstelling bezoeken. Men heeft er het gevoel, door een worstmachine geperst te worden; dat is niet prettig, en het bevordert niet bepaald de rustige kennisname van het tentoongestelde. Ik herinner mij ski's en aardig gekleurde rugzakken, en groote foto's van oude houtbouw en van moderne bouwkunst, en foto's van zee met lachende meisjes . . . . . Een soort openluchtdiorama van een Noorsch landschap op veel te kleine schaal bij het restaurant was bepaald niet geslaagd . . . . .

Hiermede moet ik mijn eerste indrukken van de Expo-1937 beëindigen. Het is een geval, waar te zijner tijd meer over te zeggen en te vertoonen zal zijn. Waarschijnlijk zal de gelegenheid daartoe zich aan onze Redactie nog wel bieden. v. d. S.

(De foto's bij dit artikel, behalve bovenstaande, zijn van „Photo Waroline“, Parijs).

et Amicitia, zullen op Donderdagavond 24 Juni a.s. van 7 uur af ter bezichtiging worden gesteld in Gebouw „Heystee“, Heerengracht 545-549, Amsterdam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, NR 26
IR. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 26 JUNI 1937
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

HET HERZIENE UITBREIDINGSPLAN DER GEMEENTE ZEIST.

In het nummer van 27 Februari i.l. (No. 9) van het Bouwkundig Weekblad Architectura is onder het opschrift „Waarom heeft Zeist geen Schoonheidscommissie?“ een en ander te berde gebracht over het herziene uitbreidingsplan der gemeente Zeist. Nu gebleken is, dat enkele van de daarin medegedeelde feiten ten deele op niet geheel volledige gegevens berusten, is het noodig, op deze materie nog eens terug te komen. Aanleiding daartoe bestaat des te meer, nu het Gemeentebestuur van Zeist aan de vakpers een uitnoodiging zond, de plannen in het Raadhuis in oogenschouw te komen nemen, aan welke bezichtiging een toelichting door den Burgemeester en door den ontwerper van het plan, hoofdopzichter Nieman van den dienst van Gemeentewerken, voorafging. De bezichtiging en de nadere bestudeering van het plan en de toelichtende memorie geven aanleiding tot de volgende beschouwingen.

Vooropgesteld zij, dat aan de beoordeeling van een uitbreidingsplan veel grooter moeilijkheden in den weg staan dan aan de beoordeeling van een bouwplan. Een uitbreidingsplan beoordeelen vereischt op vele punten een nauwkeurige en langdurige terreinkennis; alleen diegenen, die met de kaart geheel vertrouwd zijn, kunnen zich ten volle van het plan rekenschap geven. Dit is de reden, waarom de opmerkingen van algemeenen aard moeten blijven.

Op het eerste gezicht stelden de teekeningen van het uitbreidingsplan teleur. Men had mogen verwachten, dat daaruit ten duidelijkste en in de eerste plaats zou zijn gebleken, wat Zeist thans nog aan natuurschoon bezit. Behalve het uitgestrekte Zeisterbosch had er al het bestaande hout, ieder mooi stukje heide, iedere fraaie laan, op aangegeven moeten zijn. Want Zeist is niet zooals Amsterdam een gemeente die er mee volstaan kan, voor bepaalde terreinen bepaalde bestemmingen aan te wijzen. Dit moet er wel bij komen, maar primair is hier: het natuurschoon te „reserveeren“, en er in het uitbreidingsplan zoo veel mogelijk van te profiteeren.

Dat overigens van gemeentewege aan dit zoo uiterst kostbare bezit niet steeds de volle waarde wordt gehecht, bleek bij een vraag die gesteld werd over een prachtige ten doode opgeschreven beukenlaan. Men was van meening, dat men in vijf jaar tijds wel een nieuwe beukenlaan had . . . . .

Een tweede opmerking geldt den opzet van het gemaakte plan. Men kan niet aan den indruk ontkomen, dat het niet van een centrale, organische gedachte uitgaat. Men vraagt zich af of het plan niet te ontwikkelen geweest was vanuit de sterk dominerende Slotlaan als as, met haar fraaie monumentalen

kasteelaanleg. Dit punt is inderdaad prachtig in zijn gaven aanleg. Had men vóór het Slot langs niet een weg haaks op de Slotlaan kunnen projecteeren, en zodoende meer van het zoo buitengewoon fraaie hart van Zeist kunnen maken? Nu komt het op den duur in een omgeving van vrij vervelende middenstandswoninkjes te liggen, zooals de weinig fraaie bebouwing bij den Koppelweg nu al te zien geeft.

Ook de intercommunale verbinding met den grooten verkeersweg No. 12 via de Koelaan lijkt mij geen gelukkige keuze; mijns inziens is die prachtige laan er veel te goed voor, en ligt doortrekken van den Karpervijver misschien veel meer voor de hand.

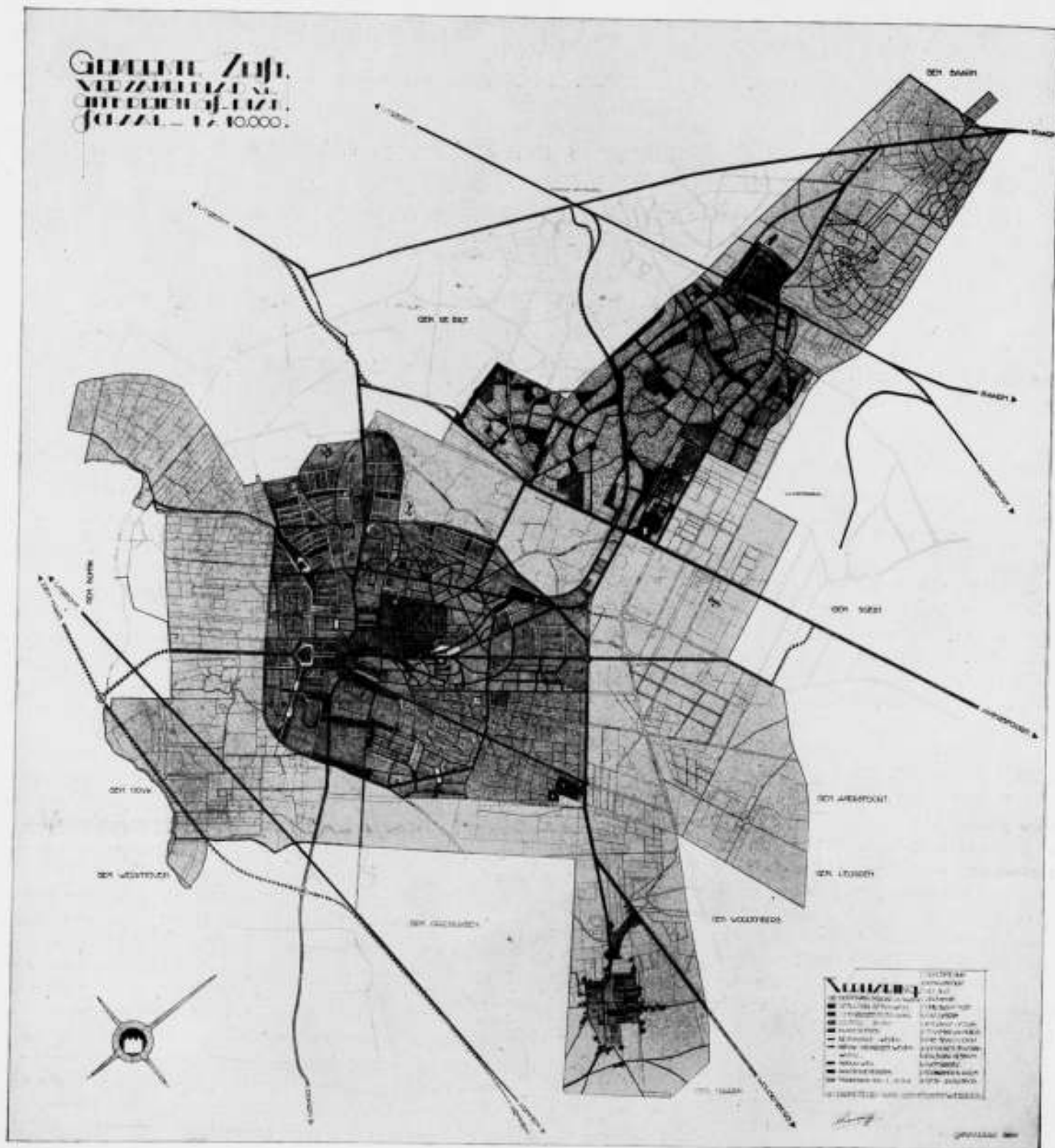
De nieuw ontworpen verbinding in de richting Baarn kan ik niet bewonderen. Thans geschiedt deze verbinding langs den Prins Alexanderweg en den Dolderschen Weg. Deze Doldersche Weg schijnt mij voor een verre toekomst volkomen voldoende om het daarlangs loopend verkeer te kunnen opnemen, terwijl aan zijn verbreding (die op den duur wel niet zal kunnen uitblijven) geen hinderpalen in den weg staan, indien tijdig maatregelen worden genomen. De kruising met den spoorweg Utrecht-Amersfoort zal te zijner tijd wel een onderdoorgang vereischen, maar ook dit kunstwerk kan mijns inziens zonder ernstige bezwaren gebouwd worden als men tijdig plannen daarvoor vaststelt.

Het herziene uitbreidingsplan stelt een verbinding voor via de Tolhuislaan en de z.g. Zwarte Heuvels, een tracee dat eenige terreinen doorkruist die rijk zijn aan natuurschoon. Niet alleen is dit plan zeer kostbaar, mede door de omstandigheid dat twee spoorwegovergangen elk een onderdoorgang zullen vragen, maar het zoeven genoemde bezwaar van de doorkruising van een gedeelte van het natuurpark „De Pan“, een doorsnijding van een fraaie begroeiing aan den Paltzerweg, en vooral de aantasting van het mooie heigebied De Zwarte Heuvels, zal onherstelbaar verlies opleveren.

De verbinding Zeist-Bilthoven, die men zich voorstelt eerlang over de eenmaal verlaten spoorbaan te leiden, zal zeker belangrijke veranderingen moeten ondergaan, vóórdat deze baan een aesthetisch aanvaardbare weg zal kunnen heeten.

De rondweg in het plan, die in nagenoeg vierkanten vorm de bebouwing van Zeist omsluit, schijnt mij een gezochte en onnoodige oplossing, waarvan de zin mij niet duidelijk is. Ook hier wordt een prachtig terrein als het Sanatoriumbosch zonder bezwaar aan een dergelijk idee opgeofferd, terwijl men voor dit stuk rondweg (als men nu bepaald zoiets wil maken)

AFBEELDING VAN HET UITBREIDINGSPLAN VAN ZEIST. DE DONKERSTE PLEKKEN OP DEZE REPRODUCTIE ZIJN DE IN DEN TEKST BESPROKEN „GROENSTROOKEN“.

een tracee langs en niet dwars door het bosch had kunnen kiezen.

De bestemmingen van verschillende terreinen, speciaal die voor de arbeiderswoningen, schijnen mij niet in alle opzichten gelukkig gekozen. Of het juist is deze arbeiderswijken te projecteeren achter de mooie buitenplaatsen aan den Utrechtschen Weg en ook daar den kleinen middenstand te vestigen, blijft een open vraag. Concentratie in den omtrek van Panweg en Bergweg ware m.i. aanbevelenswaardiger geweest.

Bij dit onderdeel treft ook een zekere toevalligheid in de verkaveling der terreinen, waarbij de stratenaanleg niet berust op een bepaalde voorkeur voor b.v. Noord-Zuid-ligging der

woonstraten; men ziet hier geen leidende gedachte. Evenmin heeft men rekening gehouden met de mogelijkheid, een of ander fraai of monumentaal bouwwerk in het straten- of wegenplan op te nemen. De R.K. Kweekschool St. Jozef van architect Maas is weggeborgen achter arbeidershuisjes, die hun beurt grenzen aan de nieuwe aschvaalt.

En ten slotte de kwestie van de zogenaamde „groenstrooken“. De ontwerper van het plan heeft in zijn toelichting gezegd, dat „hierbij het besef heeft voorgezeten, dat in de toekomstige wijken dit groen niet in een menigte parken en plantsoentjes van grooten of kleinen omvang en met stadsallure mag worden opgelost, doch, zooveel mogelijk tot strooken aaneenge-

sloten zodoende niet alleen de openheid van het toekomstige dorp al helpen bevorderen, maar ook de gelegenheid tot lichamelijke ontspanning in den ruimsten zin moet bieden.“ Zonder rekening te houden met bestaande begroeiing heeft de ontwerper deze „groenstrooken“ achteloos over de woonkernen verdoord, en is er een effect op papier bereikt, dat volkomen theoretisch is. De „groenstrooken“ loopen namelijk dwars over de perceelgrenzen heen, die in 't algemeen in particuliere handen zijn. Men bereikt er dus alleen mede, dat op die als groen op het plan aangegeven deelen geen huizen worden opgericht, maar men kan geen enkelen eigenaar verbieden het — eventueel — op deze terreinen staande hout met den grond gelijk te maken. Het ligt blijkbaar niet in de bedoeling van de Gemeente om deze strooken aan te koopen, daarvoor liggen zij ook wel te grillig over de eenmaal bestaande perceelgrenzen. Het is dus m.i. niet anders dan een schoone misleiding.

De Burgemeester van Zeist, de Heer Jhr. Mr. M. L. van Holthe tot Echten, kennis genomen hebbende van het bovenstaande stuk, heeft daarop den schrijver enkele bemerkingsen kenbaar gemaakt, welke wij hier laten volgen.

1. Behoud van natuurschoon.

Onbesproken laat U het systeem van kernvorming waarvan U blijkbaar de juridische beteekenis is ontgaan. Ware zulks wel het geval geweest, dan zou het U duidelijk zijn geworden, dat juist daardoor op de meest efficiënte wijze het natuurschoon beschermd wordt. Bovendien lijkt de door U aangegeven wijze in strijd met de huidige jurisprudentie van de Kroon.

2. Centrale gedachte.

De door U ontwikkelde gedachte is jarenlang een strijdpunt te Zeist geweest, waarbij het juist ging om de vraag: het Slot en omgeving al of niet getrokken in de verkeersdrukte. De thans gedane keuze — welbewust gedaan — komt overeen met hetgeen over het algemeen alhier gewenscht wordt en lijkt mij persoonlijk de juiste.

3. Intercommunale verbinding.

Deze behoeft in geenen deele gepaard te gaan met opoffering van de Koelaan. De gekozen oplossing is veel logischer en harmonischer dan een doortrekking van den Karpervijver, gelijk een blik op de kaart doet zien. Bovendien zou van doortrekking van den Karpervijver vernietiging van het natuurschoon van Wulperhorst het gevolg zijn.

4. Verbinding Baarn-Soest.

Een onderdoorgang van den spoorweg in het dorp Den Dolder is zeer kostbaar. De keuze van den anderen weg werd door dit motief beheerscht. Ik verschil met U van meening dat daar-

Naschrift.

Bestaande aantekeningen laten op verschillende punten van mijn betoog wel eenig nieuw licht vallen. Over vernietigen of ontsluiten van natuurschoon zou nog veel te zeggen zijn. Inderdaad wordt door zoo'n nieuwen weg natuurschoon beter toegankelijk. Het belangrijkste is naar mijne meening: aan zoo'n nieuwen weg, waar die in de kern komt te liggen, een bebouwing te scheppen, die zich harmonisch bij dat natuurschoon

Nadere bestudeering van de afstanden der rooilijnen, die op vele plaatsen te klein zijn, en waardoor het onmogelijk wordt, ook bij terreinen waarop weinig huizen komen, de gebouwen verder van den weg te plaatsen, schijnt mij voorts hoog noodig.

Het is mogelijk dat dit plan aan de wettelijk gestelde eischen als bestemmingsplan voldoet, de aesthetische mérites acht ik niet hoog genoeg voor een zoo belangrijke gemeente als Zeist. In de laatste jaren is de bebouwing van Zeist er niet op vooruit gegaan. Moge een nieuwe, krachtige streaming ontstaan die paal en perk stelt aan alle in aesthetisch opzicht onvoldoende bouwplannen. En moge een herziening van het nieuwe uitbreidingsplan meer waarborgen scheppen voor een betere ontwikkeling van het nog in vele opzichten zoo prachtige Zeist.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

door natuurschoon zou worden vernietigd, integendeel, natuurschoon wordt daardoor ontsloten.

5. De rondweg Sanatoriumbosch.

Blijkbaar kent U het Sanatoriumbosch niet. Vandaar dat U spreekt dat een prachtig terrein wordt opgeofferd. Onderzoek ter plaatse zal U doen zien dat het gedeelte, hetwelk „opgeofferd“ wordt in geenen deele op de qualificatie „prachtig terrein“ kan aanspraak maken.

6. Ligging arbeiderswoningen.

De door U aangegeven oplossing demonstreert hoe Uw oordeel niet gebaseerd is op plaatselijke kennis van zaken. Immers de benodigde hoeveelheid terrein is zonder opoffering van werkelijk natuurschoon (Dijnselburg en Vollenhoven) niet aanwezig. Bovendien verdient het aanbeveling arbeiderswoningen zoo mogelijk op betere grond te projecteeren. De „mooie buitenplaatsen“ aan die zijde van den Utrechtschenweg bestaan helaas grootendeels nog slechts in de geschiedenis. Het Noord-Zuid principe is grootendeels gevolgd.

7. De groenstrooken.

Terwijl U in den aanvang aangeeft dat men wel een heel goed kenner moet zijn van het terrein om het uitbreidingsplan te beoordeelen, laat U zich hierbij verleiden tot de qualificatie „achteloos heenstrooken der groenstrooken“. Het blijkt reeds thans dat het zeer wel mogelijk zal zijn de groenstrooken t.z.t. gemeentelijk eigendom te doen worden — waarop Uw tegenovergestelde meening berust meent U niet nader te behoeven aan te toonen —. Derhalve acht ik het zacht uitgedrukt opzettelijk onvriendelijk om de groenstrooken te qualificeeren met den term „schoone misleiding“.

aansluit. Die harmonie is in het tegenwoordige Zeist lang niet overal bereikt.

Doortrekken van den Karpervijver(weg) behoeft aan Wulperhorst maar zeer weinig terrein te kosten. De verbinding Wouderbergsche straatweg via de in de toelichting genoemde doorbraak aan de tweede Dorpsstraat naar Weg No. 12 wordt er stellig beter van.

Ir. H. G. J. SCHELLING.

De evolutie der techniek op allerlei gebied maakt zich ook kenbaar door een gestadige ontwikkeling van de methoden van verwarmen van woonhuizen en gebouwen van allerlei aard en voor allerlei verblijfs- en gebruiksdoeleinden; het is dientengevolge geheel daarmee in strijd en dus uit den tijd wanneer men niet reeds van den aanvang af de bewerking van het bouwplan doet samengaan met bestudeering van de wijze van verwarmen benevens van al hetgeen daaraan annex is en met het projecteren van de verwarmingsinrichting.

Onder de verschillende factoren, waarmee men daarbij vooral tegenwoordig rekening moet houden, komt een tweetal voor, dat een bijzondere beteekenis heeft, zoodat ik daarop hier nader de aandacht vestig.

De eerste is de zgn. thermische uitvoering van den bouw, een eisch, die de aandacht verdient te hebben bij het vaststellen van de constructieve hoofdtrikken en de details van het bouwplan, omdat bedoelde uitvoering o.a. zeer veel bijdraagt tot het verkrijgen van een gunstigen warmtetoestand in de verblijfsruimten. Eigenlijk is deze eisch altijd van belang geweest sinds men in het verwarmen van een gebouw een probleem is gaan zien, dat een wel overwogen oplossing vraagt. Dit inzicht dateert derhalve uit den tijd van invoering der centrale verwarming, doch heeft pas praktisch beteekenis verworven, nadat men door studie en onderzoek meer en meer kennis begon te verkrijgen van het thermisch gedrag der bouwmaterialen en constructies en van de overige aangelegenheden, die van beteekenis zijn voor het brengen en onderhouden van den gewenschten warmtetoestand in een bouwwerk en men ging beschikken over de noodige gegevens.

De andere factor is van jongeren datum en meer in het bijzonder op den voorgrond gekomen in den laatsten ontwikkelings-tijd van de techniek. Hij duidt op het streven zich vrij te maken van de gewoonte om de verwarmingstoestellen te plaatsen in de te verwarmen ruimten zelve en daarover te verdeelen, en in stede daarvan een of meer van de omsluitingswanden dier ruimten inwendig te verwarmen. Laatstgenoemde oplossing van het probleem grijpt n.l. veel meer in den opzet en ontwikkeling van het bouwplan in dan de eerste methode. Het is om die reden, dat ik het voor de lezers van dit blad van belang acht hen op de hoogte te brengen met verschillende eigenschappen van een, althans hier te lande, nieuw systeem van huisverwarming, berustend op bovenbedoeld principe en wel met de vloerverwarming volgens de methode van den Zwitser Deriaz. Een aantal bijzonderheden van thermischen en bouwkundigen aard mag derhalve hier volgen, benevens een mededeeling over de uitvoeringswijze, zooals die tot dusver wordt gevolgd.

De gedachte om warmte aan een vertrek via den vloer toe te voeren en zodoende de stationaire warmteuitwisseling tusschen de daarin verblijvende personen en hun omgeving binnen de juiste grenzen van evenwicht te houden, zoodat deze geen gewaarwordingen van onbehaaglijkheid krijgen, is niet nieuw, doch reeds meermalen in den loop van den tijd tot uitvoering gekomen en zulks op verschillende wijzen. Vooral in de periode van de laatste twintig tot vijf en twintig jaar zijn diverse methoden uitgedacht en uitgevoerd en daarbij is gebruik gemaakt van allerlei verwarmingsmiddelen, o.a. dikwijls van electriciteit.

Echter is vloerverwarming niet zoo oud als vrijwel algemeen wordt aangenomen, n.l. dat zij reeds zou dateeren uit den tijd der Romeinen. Wel zijn huizen van patriciers uit dat tijdperk aangetroffen, waarin zich onder den beganegrond een ruimte bevond, welker inrichting blijkbaar ten doel had aan de boven-

gelegene vertrekken warmte toe te voeren. Doch dit geschiedde dan niet via den scheidingsvloer, althans praktisch gesproken niet, deze was te dik, n.l. twintig tot vijftig centimeter, om binnen redelijke temperatuurgrenzen de hoeveelheid warmte door te kunnen laten, noodig voor het op temperatuur brengen en houden van de verblijfsruimten er boven; bovendien maakte men dien vloer zoo isoleerend mogelijk door er holle vulstukken in aan te breneen.

Bedoelde kelderruimten waren evenwel omgeven door zware stenen wanden, terwijl er tevens een aantal stenen kolommen in was geplaatst, eensdeels dienende om den er boven gelegen vloer te ondersteunen, anderdeels om te zamen met de wanden en de onderste vloerlaag een zoo groot mogelijke hoeveelheid warmte in zich te verzamelen. De verwarming van het bovengelige vertrek geschiedde dan met lucht, die, van buiten toestroomend, door de vooraf heet gestookte kelderruimte werd gevoerd, terwijl de verbinding van deze laatste met de eigenlijke stookplaats zoolang was afgesloten. Het systeem kenmerkt zich dus eigenlijk als een soort luchtverwarming, waarbij de calorifere afwisselend werd warm gestookt en gekoeld.

Heeft vloerverwarming als zoodanig dus niets gemeen met de Oud-Romeinsche lokaalverwarming door „Hypokausten“, zoo onderscheidt zich het moderne Zwitschersche systeem, waarover hier eenige mededeelingen volgen, als vloerverwarming bovendien principieel van zijn verschillende gelijknamige voorgangers en wel omdat hierbij, al strevende naar een waardeerende interpretatie van onze kennis der physische en physiologische beginselen op het onderhavige gebied, een vinding is toegepast, die een gelijkmatige en tevens milde oppervlaktemperatuur van den vloer waarborgt en daaraan bovendien verschillende gunstige eigenschappen paart. Hiermede is de moeilijk te verkrijgen bevredigende oplossing van het probleem der lokaalverwarming, en in het bijzonder die van de vloerverwarming, niet alleen thermotechnisch en bouwkundig, doch ook economisch en voor het gebruik ten zeerste gediend.

Wat verlangen n.l. in ons land, met zijn, zij het niet snel, doch wel zeer afwisselende weersgesteldheid, de occupanten van een goed verwarmd vertrek? Men bedenke bij deze vraag, dat zij in hoofdzaak van belang is voor de verwarming van vertrekken waarin men woont en werkt en als regel rustige bezigheden verricht.

In het algemeen zal een (modern) lokaalverwarmingssysteem op ideale wijze aan de warmtebehoefte van de occupanten dier verblijfsruimten voldoen, indien deze noch de werking, noch de aanwezigheid daarvan in eenigerlei opzicht bemerken; m.a.w. het zal een inrichting zijn, die, door haar aanleg, zowat als door haar onmerkbaar functioneeren, geheel aan onze waarneming is onttrokken.

Reeds eerder heb ik er in dit blad op gewezen, dat lokaalverwarming in haar direct en indirect effect den mensch des te merkbaarder gewaarwordingen van onbehaaglijkheid geeft, naarmate m.b.t. het betreffend vertrek bepaalde toestandsgrenzen worden overschreden en dat dus, thermisch gesproken, de kwaliteit van de verwarmingswijze daardoor wordt bepaald. Het is dan ook noodig lokaalverwarming door het geheele complex van warmtetoestanden, welke ons van thermische onbehaaglijkheid vrijwaren en niet alleen door luchttemperaturen en dergelijke te kwalificeeren.

Is dus de warmtetoestand in een vertrek goed en als zoodanig tevens stationair, dan wordt men zich daarvan door geenerlei gewaarwording bewust en denkt men niet aan het al of niet behaaglijke daarvan. Bij overgang echter uit het vertrek in een andere verblijfsruimte met een niet goed ingestelden warmte-

toestand dringt zich door het contrast met den goeden, op zich zelf onmerkbaar toestand, een gewaarwording van onbehaaglijkheid aan ons op en doet ons omgekeerd de overgang uit de laatste in het eerste behaaglijk aan.

Tot op zekere hoogte houdt evenwel de waardeering van den warmtetoestand door een occupant verband met diens persoonlijke geaardheid en thermische behoefte, o.a. voortvloeiende uit verschil in leeftijd en gestel, maar hoe meer de verwarmingswijze de ideale nadert, hoe minder zich dergelijke verschillen zullen doen gelden. In dit opzicht bestaat dan ook tegenwoordig de mogelijkheid, dat de kunstmatige verwarming van onze verblijfsruimten het door de voortschrijdende ontwikkeling van de techniek in duurzame bevrediging gaat winnen van de vrije natuur. Deze telt in ons klimaat o.a. tijdens voor- en najaar wel eens perioden, gedurende welke voor vrijwel een ieder, jong en oud, sterk en zwak, onbehaaglijke sensaties als bovenbedoeld uitblijven. Doch dergelijke weersomstandigheden doen zich weinig voor. Door haar evolutie in allerlei opzicht maakt de moderne lokaalverwarming, gepaard aan een juiste thermische bouwwijze en beheersching van de interne luchtgesteldheid, het praktisch mogelijk ons vrijwel te allen tijde een dergelijken idealen warmtetoestand te verschaffen. Daarmede wordt het uitzicht geopend op het verkrijgen van lokaalverwarming, vrij van bezwaren voortvloeiende uit persoonlijke verschillen in warmtebehoefte der occupanten; een probleem dat tot dusver, en niet het minst bij centrale verwarming, onopgelost bleef.

Kort samengevat is dus het beginsel, dat door een goed verwarmingssystemen in combinatie met een goede thermische bouwwijze verwezenlijkt kan worden:

HET VRIJWAREN VAN DE OCCUPANTEN VAN EEN VERWARMD VERTREK VOOR GEWAARWORDINGEN VAN THERMISCHE ONBEHAAGLIJKHEID.

Na aldus in het algemeen het beginsel van goede lokaalverwarming te hebben toegelicht, moge nu voor juist verstand van zaken een overzicht volgen van de grondslagen, waarop dat beginsel berust en daarna zal worden aangeduid hoe vloerverwarming, volgens het systeem Deriaz, de mogelijkheid biedt daaraan te voldoen.

1. Overdracht (afvoer) van de lichaamswarmte aan de omgeving.

Zooals men bij eenig nadenken inziet, heeft het lichaam geen toevoer noodig van warmte van buiten af, doch afvoer naar buiten van de inwendig door het levensproces ontwikkelde calorieën en onderhouden van het evenwicht tusschen die productie en afvoer, o.a. remming van den laatste indien hij een bepaalde grens overschrijdt. In zekere mate kan het lichaam het behoud van dit evenwicht zelf bewerkstelligen zonder gewaarwording van onbehaaglijkheid en schade voor de gezondheid, bij overschrijding echter van de onder- en bovengrens moeten kunstmiddelen te baat worden genomen om verdere afwijkingen tegen te gaan.

Het is de remming van den te grooten afvoer van lichaamswarmte, welke wij beoogen met kunstmatige verwarming van onze verblijfsruimten en wij ondervinden daarvan geen hinderlijke sensatie, indien de resulterende warmteoverdracht aan de omgeving blijft binnen het kader van evenwicht tusschen lichaamsproductie en -afvoer en geschiedt met de daarvoor door de natuur bepaalde intensiteitsverdeling over het geheele lichaamsoppervlak, zoodat wij geen plaatselijk te sterke of te zwakke afkoeling ervaren. In het kort vermeld ik hier nu het

een en ander omtrent de samenstellende elementen van deze warmteoverdracht.

A. Lichaamswarmte-overdracht door geleiding.

Zonder in te gaan op bijzonderheden van de reguleering van de warmteafgifte van het lichaam mag als algemeene ervaring worden vastgesteld, dat wij bijzonder gevoelig zijn voor te sterke warmteoverdracht door het contact van onze voeten met den vloer en dat, zoo deze overdracht in de juiste mate geschiedt, wij minder reageeren op een eenigszins te koude omgeving, iets wat ons anders een onaangename sensatie bezorgt. Men denke maar aan het van ouds bekende gebruik van voetstoven.

Te sterke afkoeling van de voeten ondervindt de mensch niet alleen als onaangenaam doch tevens schuilt daarin voor hem een ziekteverwekkende invloed. Vandaar dat een thermisch systeem, berustend op rationeele verwarming van den vloer, mede uit een oogpunt van hygiëne van belang kan zijn, omdat het bedoeld gevaar tegen gaat. In dit verband kan ik vermelden hoe destijds bij twee geheel gelijkvormige en gelijkgesitueerde scholen, bezet door leerlingen van onderling gelijken maatschappelijken stand en leeftijd en waarvan een school met electriche vloerwarmteverwarming, de andere met gewone kachelverwarming was uitgerust, de ervaring werd opgedaan, dat na invoering van genoemde vloerwarmteverwarming het aantal absentes in de desbetreffende school geregeld minder bedroeg dan in de andere.

Hoewel het dus voor de hand ligt te trachten de verwarming van een vertrek door middel van den vloer te bewerkstelligen, zoo blijven toch aan de uitvoering van deze gedachte moeilijkheden verbonden, die de techniek eerst in den tegenwoordigen tijd heeft weten weg te nemen.

Het behouden van voldoende warme voeten vormt wel is waar een hoofdeisch voor elke lokaalverwarmingssysteem, doch is bezwaarlijk algemeen bevredigend te verwezenlijken, iets wat ook geldt voor vloerverwarming. Met dit laatste bedoel ik, dat bij de tot dusver uitgevoerde vloerverwarmingssystemen het verschil in persoonlijke geaardheid van de occupanten van het verwarmde vertrek van bijzonderen invloed was, o.a. omdat zich merkbare plaatselijke ongelijkmatigheden in den warmtetoestand van het vertrek evenals bij andere gebruikelijke verwarmingswijzen bleven voordoen.

Aan bedoelde voorwaarden kan dan ook alleen bevredigend worden beantwoord door een matigen, voldoende onder lichaams-temperatuur liggenden warmtegraad van het vloeroppervlak en een praktisch onderling gelijke temperatuur van alle plaatsen van dit oppervlak. Met het systeem Deriaz kan men dit bereiken. Ik constateerde bijv. bij voorloopige proefnemingen met een houten vloer, verwarmd volgens het Deriazprincipe, een grootste afwijking van 1,5° C van de gemiddelde temperatuur van het warme vloeroppervlak tijdens om en bij vorsttemperatuur liggend, guur winterweer.

Ter toelichting van het systeem diene het volgende.

In principe bestaat het uit buizen waar doorheen een verwarmd medium circuleert. Fig. 1. Deze buizen, verbonden tot registers en rustende op ondersteuning op den vloer van het te verwarmen vertrek, welke in dit geval als ondervloer dienst doet, worden voorzien van zoogenaamde spreiders, zijnde platte metalen vleugels, met het middengedeelte op de verwarmingsbuis geklemd en met hun eindvlakken inwendig aanliggend tegen den bovenkant van vierhoekige kanalen in plaatvormige steenen van zachtgebakken klei (terracottamateriaal) Fig. 2. In de holten van deze steenen, welke werkzaam zijn als vloerconductors voor de warmte, worden de spreiders geschoven en daarna de steenen op den ondervloer neergevlid, terwijl zij

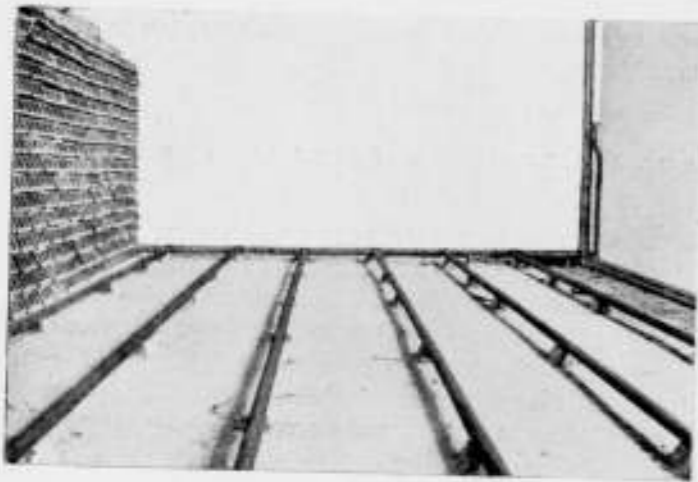

FIG. 1.

FIG. 4.

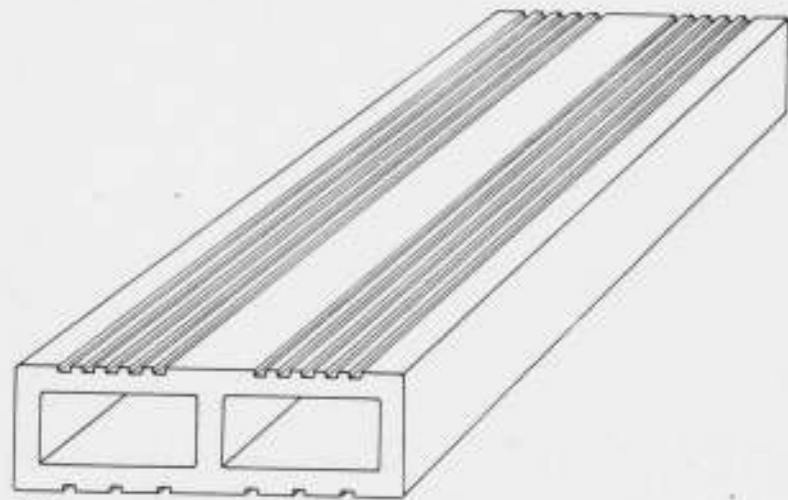

FIG. 2.

FIG. 5.

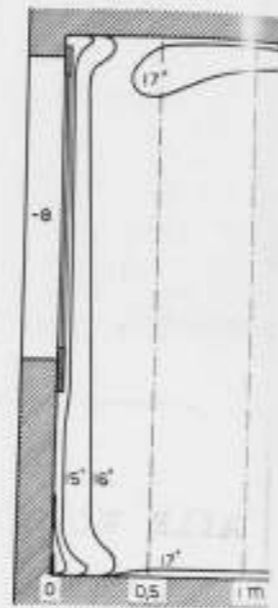

FIG. 6.

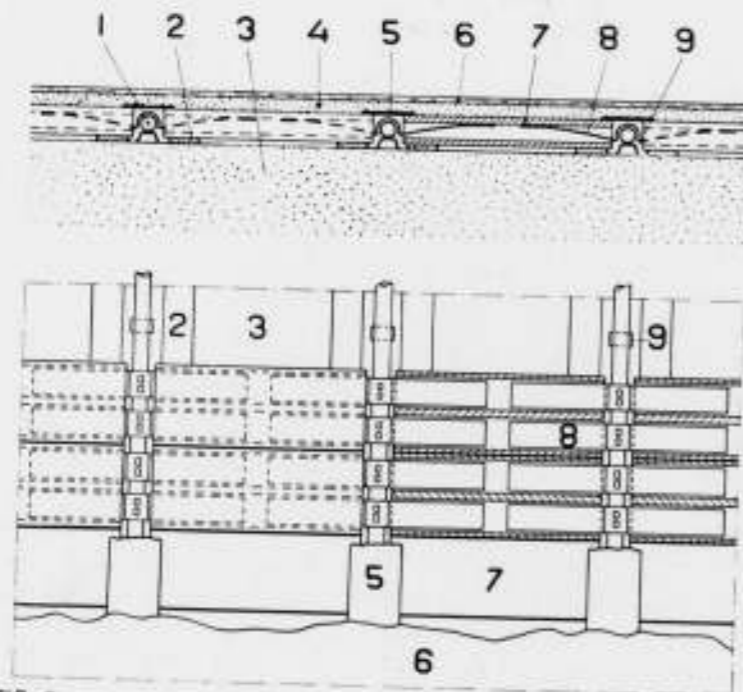

FIG. 3.
1. Verwarmingsbuis, 2. Cementstrook, 3. Beton, 4. Beton, 5. Bedekking van de buis, 6. Vloerbedekking, 7. Vormsteen, 8. Verspreiders, 9. Voetje, voor ondersteuning en afschotregeling.

de spreiders buigen en, deze omlaag drukkend, op de pijpen klemmen, Fig. 3. Op deze wijze komt elke verwarmingsbuis in een smalle sleuf te liggen, gevormd door de zich ter zijde van de bevindende kanaalsteenen, welke sleuf daarna wordt afgedekt met een smalle strook plaatijzer. Hierna kan de bovenzijde van het geheel overdekkend, worden aangebracht en afgewerkt, Fig. 4.

De warmteoverdracht van de buizen op den vloer vindt een deel plaats door straling en luchtconvectie van de buizen, anderdeels op gelijke wijze door de metalen spreiders, doch bovendien door het contact daarvan met de kanaalsteenen. Het (afnemend) temperatuurverloop van af de buis naar de uiteinden der spreiders, gepaard aan de allengs in denzelfden zin veranderende dikte van de luchtlaag tusschen het bovenvlak van de spreiders en de holten in de afdekkende kanaalsteenen, maakt dat de warmteoverdracht op de bovengelegen vloerlaag zich zoodanig verdeelt, dat praktisch het loopvlak een gelijkmatige temperatuur verkrijgt en hoogstens omstreeks vijf en twintig graad Celsius bedraagt.

B. Lichaamswarmte-overdracht door luchtconvectie.

Veelal meent men, dat het, om tegen alle gewaarwording van koude beschermd te zijn, voldoende is de lucht, die ons omgeeft op temperatuur te houden, doch dit is niet zonder meer het geval. Wij behoeven wel is waar, o.a. in verband met onze kleding, een zekere minimale temperatuur van de ons omgevende lucht, echter hangt het ook af van den verderen warmtetoestand in het vertrek, op welk niveau die temperatuur moet worden gehouden en dit houdt weer in het bijzonder verband met het verwarmingssysteem. In ieder geval is het echter gewenscht, dat dit temperatuurniveau van de lucht zoowel in tijdelijken als plaatselijken zin zoo gelijkmatig zal zijn, dat wij door eventueele verschillen in die temperatuur geen onaangename sensaties ervaren en dat de luchttemperatuur mede uit hoofde van brandstofeconomie, buiten de eigenlijke verblijfszone in het vertrek zoo laag mogelijk zij. Wat dit betreft kan er veel verschil bestaan tusschen de eene verwarmingswijze en de andere en evenzeer tusschen de eene bouwwijze en de andere. Op dit laatste kom ik straks nog terug.

Uit de tot dusver met betrekking tot het vloerverwarmingssysteem Deriaz gepubliceerde waarnemingen van de luchttemperatuurverdeling in de verblijfszone mag men concluderen, dat deze een zeer gunstige is. Fig. 5 is hiervan een voorbeeld. Ik constateerde bij bovenbedoelde proefnemingen in hoofdzaak een bevestiging van het temperatuurverloop als in de figuur weergegeven.

Het is van belang, dat het verwarmingssysteem van Deriaz er toe meewerkt, dat meer in het bijzonder de aandacht van het publiek wordt gevestigd op de noodzakelijkheid van een juiste luchttemperatuurverdeling in een verwarmd vertrek.

C. Lichaamswarmte-overdracht door straling.

Zoals bekend wisselen oppervlakken van ongelijke temperatuur warmte uit door straling van het warme naar het koude oppervlak. Dit doet ook het oppervlak van ons lichaam m.b.t. de omringende wanden en andere oppervlakken; de meeste daarvan plegen lager in temperatuur te zijn dan het lichaamsoppervlak. Op deze wijze wordt dus eveneens een deel van onze lichamelijke warmteproductie afgevoerd en het geeft ons een aangename sensatie wanneer die afvoer te veel geremd wordt of te sterk is. Daalt bijv. in een vertrek gedurende den nacht de temperatuur belangrijk, hetgeen zich o.a. kan voordoen in een vertrek met het groote raamoppervlakken heeft, die niet door gordijnen of anderszins zijn afgesloten, dan koelen ook de wanden aan

de vertrekzijde sterk af en krijgen een lage oppervlaktemperatuur. Bij het op temperatuur brengen van het lokaal kan het dan voorkomen, dat wel de lucht spoedig voldoende warm wordt, ook daar waar de occupanten verblijven, bijv. in een schoollokaal ter plaatse van de banken, doch dat de muuroppervlakken eerst later de vereischte temperatuur bereiken. Het blijft dan aanvankelijk min of meer kil in het lokaal.

De verwarming moet nu zoo zijn, dat een dergelijk verschijnsel zich niet kan voordoen of althans tot een praktisch niet hinderlijk minimum wordt beperkt.

Bij vloerverwarming volgens Deriaz doet zich de gunstige omstandigheid voor, dat de warmte over het geheele vloeroppervlak, dus ook nabij de wanden en wel tot aan den voet daarvan kan worden ontwikkeld, zoodat de wandoppervlakken haar direct kunnen opnemen, terwijl voorts het gedeelte van de ruimte waarin wij ons ophouden, dus de eigenlijke verblijfszone, het eerste op temperatuur komt.

D. Lichaamswarmte-afvoer door overdracht aan koude luchtstromen, niet opgewekt door eigen luchtconvectie van het lichaam.

Terwijl luchtconvectie de warmte van ons lichaam afvoert, doordien de lucht zich daaraan verwarmt, dientengevolge stijgkracht verkrijgt en omhoog gaat, zoodoende dus haar beweegkracht ontleenend aan de warmteopname, is het anders gesteld met lucht, die als tocht door retsen en kieren het vertrek binnen treedt of van de koude raam- en muuroppervlakken omlaag stroomt en haar weg over den kouden vloer naar meer naar binnen gelegen gedeelten van het vertrek zoekt. De eerstgenoemde tocht, veroorzaakt door de binnentredende lucht, blijft uit den aard der zaak ook bij vloerverwarming bestaan, de afvallende koude lucht van ramen en muuroppervlakken daarentegen kan haar weg omlaag en over den warmen vloer niet ver vervolgen, daar zij zich verwarmt en zodoende haar stroomgebied beperkt vindt tot een rayon in de onmiddellijke nabijheid van ramen en wanden en wel tot een strook gronds van slechts enkele decimeters breedte. In Fig. 6 is dit voorgesteld op grond van waarnemingen ontleend aan de praktijk.

Bedoelde verbetering van den warmtetoestand in een vertrek, verkrijgbaar met een betrekkelijk lage vloeroppervlaktemperatuur van, zooals gezegd, ca. 25° C bij vriesweer, is van bijzonder belang, daar juist de stroomingszone van koude lucht onmiddellijk boven den vloer zich voor menigen occupant als zeer hinderlijk doet gevoelen.

Bij de hier gegeven beschouwingen neme men ook de tegenwoordige hervorming in onze kleding in aanmerking; deze wijkt meer af van de zware lichaamsbedekking, welke de mensch bij de vroegere gebrekkige lokaalverwarming van noode had.

II. Hygiëne.

Heb ik met het voorafgaande de beteekenis van de vloerverwarming voor den warmtetoestand in een vertrek geschetst en daarmede tevens voor een deel ook haar belang voor de hygiëne, een factor, die bij lokaalverwarming in den regel nog te weinig in het oog wordt gevat, zoo dien ik, wat de hygiëne betreft, er ook op te wijzen, dat zich met betrekking tot deze laatste nog een paar andere eigenschappen van de vloerverwarming volgens Deriaz voegen bij de reeds genoemde, n.l. het achterwege blijven van verschroeiing van stofdeeltjes, zwevende in de lucht en de mindere uitdroging van de vertrekatmosfera. Dat bij de betrekkelijk lage temperatuur van het vloeroppervlak, dus van het verwarmend oppervlak van dit lokaalverwarmingssysteem, stofverschroeiing uitgesloten is, behoeft wel geen nader betoog. Terloops zij opgemerkt, dat er vanwege

FIG. 7.
A = Aanvoerleiding. T = Terugvoerleiding.

deze lage temperatuur ook geen vrees behoeft te bestaan voor opwarren van stof, dat zich op den vloer heeft gedeponêerd, zooals door onderzoek van deze aangelegenheid is geconstateerd.

Een typische en uit een oogpunt van hygiëne zeer belangrijke eigenschap van vloerverwarming, en deze heeft zij o.a. met plafondverwarming gemeen, is voorts, dat de lokaallucht daarbij minder warmte opneemt en zodoende meer in rust blijft dan bij radiatorverwarming en dergelijke. Dit moet tot gevolg hebben beperking van het warmteverbruik, doordien de lucht minder warmte aan de ramen en wanden geeft. Ook mag men als gevolg van de geringe circulatie aannemen, en ook dit is belangrijk uit een oogpunt van hygiëne, dat er, zooals gezegd, weinig stof met de lucht rondwarrelt, althans minder dan bij verwarmingstoestellen met hoge oppervlaktemperatuur, waarbij men zoo dikwijls duidelijk de vervuiling kan constateeren door stof, dat zich in de nabijheid daarvan tegen wanden en zoldering afzet.

Wat voorts de verlaging van den vochtigheidsgraad van de lucht aanbelangt en welke dikwijls bij centrale verwarming als hinderlijk wordt ondervonden, zoo zij er op gewezen, dat bij het onderhavige systeem de kamerlucht tijdens haar aanraking met het verwarmend oppervlak egaal en tevens betrekkelijk weinig in temperatuur stijgt, zoodat zij praktisch over de geheele ruimte, dus eveneens in de hoogterichting van het vertrek denzelfden warmtegraad behoudt en niet veel daalt in relatieve vochtigheid. Ook in dit opzicht wijkt dus de vloerverwarming volgens Deriaz van de meeste andere verwarmingssystemen merkbaar af. Ik constateerde o.a. gelijktijdig een relatieve vochtigheid van 50% in een volgens Deriaz verwarmd lokaal, tegenover 45% in enkele op dezelfde warmtebron aangesloten, doch met waterradiatoren verwarmde vertrekken. Het is ook voor de meubels, planten en dergelijke in een

vertrek van groot belang, dat de verwarming niet uitdrogend werkt.

Voorts zij opgemerkt, dat de matige en tevens gelijkmatige luchttemperatuur bij deze vloerverwarming ten gevolge heeft dat zich kleinere drukverschillen van de lucht onder en boven de zgn. neutrale zône vertoonen. Hierdoor vermindert ook de stuwkracht en dus de mate der (overigens in welhaast alle gevallen volkomen onbepaalde) natuurlijke ventilatie. Dit beteekent behalve verminderde uitdrogende werking tevens verhoogde brandstofeconomie.

Dat overigens het scheppen van een matig verwarmde verblijfszône in een vertrek, afgedekt door een zwak bestraalde en daardoor een getemperde oppervlaktemperatuur verkrijgende zoldering, het beste beantwoordt aan den warmte-evenwichtstoestand van ons lichaam, behoeft noch voor ons intuïtief gevoel, noch ter toelichting van de hier voorafgegane uiteenzetting een nader betoog.

III. Punten van beteekenis voor het project en de uitvoering van den aanleg.

Om bij radiatorenverwarming en dergelijke een gunstige warmtewerking te verkrijgen, plaatst men deze toestellen bij voorkeur onder de ramen en tegen buitenmuren. Dit brengt met zich mede, dat ook het leidingnet voor den aan- en afvoer van stoom en water naar en van deze toestellen in den regel aan de peripherie van het bouwwerk moet komen te liggen, hetgeen weinig aantrekkelijke consequenties met zich meebrengt, als daar zijn het onderbrengen van de spruitleidingen tegen de buitenmuren of in sleuven in die muren, de groot ontwikkelde lengte van het verdeelleidingnet en dergelijke. Voor aan- en afvoer van het verwarmend medium naar de verwarmingsbuizenstelsels in de vloeren kan bij het onder-

havige systeem het distributieleidingnet in het centrum van het gebouw worden ondergebracht, zooals uit Fig. 7 is te zien. Dit leidt tot een eenvoudig plan van uitvoering en beperkte montage.

IV. Beteekenis voor bouwtechniek, binnenarchitectuur en dergelijke.

Het is nu eenmaal geen eigenschap van moderne verwarmingstoestellen en installaties, dat zij den schepper van een bouwwerk een welkom element zijn voor de aesthetische werking van zijn ontwerp, zooals bijv. de kunstverlichting dit is. Hoewel genoemde kwestie eigenlijk buiten de lijn van deze verhandeling ligt, zoo meen ik er toch op te moeten wijzen, dat elk verwarmingssysteem, hetwelk de ruimte in het verwarmde vertrek geheel vrij laat, een groote aantrekkelijkheid voor bouwmeester en bewoner bezit, aangezien het in geenerlei wijze beslag legt op plaatsen, die in aanmerking komen voor meubilering van het vertrek, noch hinderlijk kan zijn door onaesthetisch effect. Dergelijke systemen besparen zodoende den architect een van de lastigste problemen, met welker oplossing hij heeft te kampen bij het ontwerpen van zijn plannen en de detaillering daarvan.

Bij de vloerverwarming volgens Deriaz moet de ontwerper van het bouwwerk uit den aard der zaak nog wel rekening houden met de eischen, die een dergelijke installatie voor haar aanleg en goede werking stelt, doch overigens grijpt zij praktisch weinig of niet in de bouwkundig-constructieve uitvoering van het gebouw in.

Zoo zal men bij de Deriazverwarming in het bijzonder rekening moeten houden met het buizensysteem en toebehooren, dat in de vloeren wordt ondergebracht, doch dit behoeft niet van hinderlijken invloed te zijn op de uitvoering van den vloer als dragend en verbindend element van de bouwconstructie.

Het systeem verlangt slechts dat de vloer ruimte en gelegenheid biedt om het buisleidingstelsel met de warmteverspreiders als een op zichzelf blijvend geheel, dat volkomen vrij van de eigenlijke bouwconstructie is, in zich op te nemen. Fig. 8 doet zien hoe dit o.a. bij een betonvloer verwezenlijkt wordt.

Natuurlijk moet men er op bedacht zijn, dat al naar den aard van het gebouw, resp. gebruiksdoel van het vertrek, ook buizen enz. voor andere doeleinden een plaats moeten kunnen krijgen, zonder in conflict te komen met het Deriazsysteem en omgekeerd.

In de keuze van de vloerbedekking laat het Deriazsysteem groote vrijheid en de ervaring schijnt te leeren, dat een van de voor warmte meest gevoelige soorten van vaste vloerbedekking, n.l. parket, geenerlei last van de verwarming volgens Deriaz ondervindt, niettegenstaande daarbij de parketdeelen in directe aanraking met de spreiders zijn, aangezien de vormsteenen hier niet worden gebruikt.

Het onderhavige punt, i.c. de vaste en losse vloerbedekking, vraagt natuurlijk de bijzondere aandacht van den gebruiker en is voor hem van groot belang, zoodat wat dit betreft de ervaring ons een zoo volledig mogelijk inzicht zal moeten geven, mede in combinatie met het probleem der geluiddemping.

V. Economiefactoren.

Hoewel elk verwarmingssysteem er in de eerste plaats op moet zijn gericht een alleszins bevredigenden warmtetoestand in een woon- of werkvertrek te scheppen en voorts zoo weinig mogelijk besommeringen te veroorzaken, dus comfortabel te wezen, zoo stelt de praktijk onvermijdelijk de vraag binnen welke Grenzen daarbij de kosten van aanleg, gebruik en onderhoud komen te liggen, m.a.w. hoe de verhoudingen zijn t.o.v. andere systemen, beschouwd uit een oogpunt van economie.

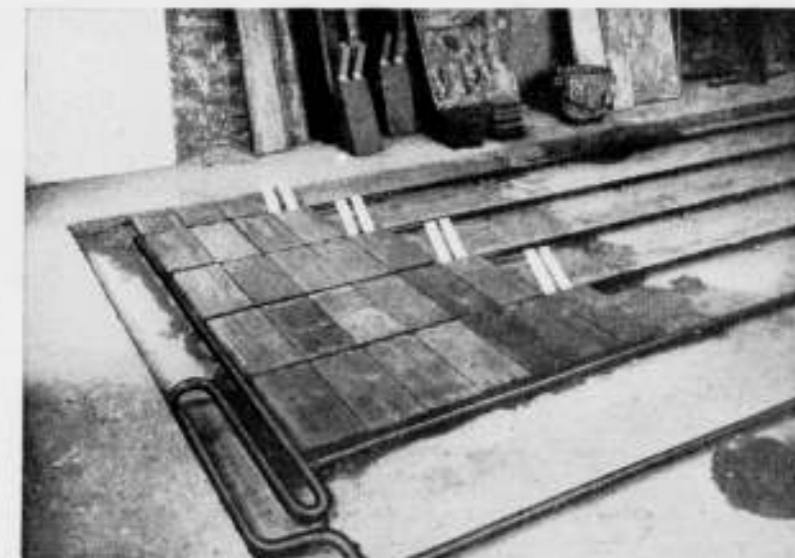

FIG. 8

Natuurlijk kan men van een dergelijke aangelegenheid geen rekensom zonder meer maken, daar naast de geldelijke waardeering ook die van de verschillende imponderabele voor- en nadelen komt, evenwel blijft het van belang deze met overleg en zoo zorgvuldig mogelijk tegen elkaar af te wegen.

Wat den aanleg van een verwarmingsinstallatie volgens systeem Deriaz betreft, zij er bijv. op gewezen, dat hierbij o.a. de kosten voor de afwerking minimaal zijn, daar het geheel door den bouw aan het oog wordt onttrokken, zoodat die voor schilderen en ommantelen van verwarmingstoestellen en dergelijke geheel vervallen.

Ook mag men beperking van de gebruiksuitgaven verwachten. Het contact van de voeten met den zacht verwarmden vloer beperkt de behoefte aan een hoogen warmtegraad van de omgeving, zoodat het geheele vertrek op matige temperatuur kan blijven. Bovendien is de luchttemperatuur zeer gelijkmatig en mist men de uitgebreide warme zône nabij de zoldering, terwijl de thermisch zoo veel verlies veroorzakende, in gestadige strooming zich tegen ramen en buitenmuren afkoelende luchtlaag, van veel minder beteekenis is. Als gevolg hiervan verkrijgt men een spaarzaam warmteverbruik. Bedenkt men voorts dat het geheele verwarmingsstelsel onzichtbaar is weggewerkt en buiten het bereik ligt van onbevoegden, dan is het duidelijk dat ook de kans op beschadiging en defecten heel gering wordt.

Doordien vloerverwarming volgens Deriaz werkt met een betrekkelijk hooge temperatuur van het verwarmend medium, doch met een lage temperatuur van het verwarmend oppervlak in de vertrekken zelf, zoo is het systeem zoowel wat den aanleg der eigenlijke verwarmingsinstallatie als het gebruik betreft in principe zeer economisch.

VI. Diverse thermotechnische factoren.

Heb ik bij de beschouwingen van het Deriaz-verwarmingssysteem voor wat betreft haar beteekenis voor de overdracht van de lichaamswarmte aan de omgeving reeds licht doen vallen op bepaalde thermische bijzonderheden, zoo zijn er toch enkele punten overgebleven van wel is waar thermischen doch tevens meer technischen aard, die nog nader de aandacht vragen. Voor het bepalen van de capaciteit van een verwarmingsinrichting zijn twee factoren van beteekenis en wel, ten eerste het onderhouden van een stationaire toestand bij extreme weersomstandigheden, ten tweede het tijdig bereiken van dien stationaire toestand na rusttijden en bedrijfsonderbrekingen. Hoewel de vloer, dus het bij Deriazverwarming warmte aan het vertrek afgevend element, een in vergelijking met andere verwarmingssystemen zeer matige oppervlaktemperatuur be-

zit, zoo is hij, dank zij de groote uitgebreidheid van zijn oppervlak en de efficiënte warmteafgifte desondanks in staat zoolwel het maximale warmteverbruik van den stationairen toestand te dekken, als de noodige warmte voor het op temperatuur brengen binnen het normale tijdsverloop te leveren.

Evenzoo is, vanwege de lage oppervlaktemperatuur, de intensiteit van de warmteuitstraling in vergelijking met die bij andere systemen zeer gering, hetgeen mede brengt, dat noch bij het betreden van een volgens Deriaz verwarmd vertrek, noch tijdens een lang verblijf daarin de stralende warmte merkbaar op ons inwerkt. In de meeste omstandigheden zal dit als een voordeel worden aangemerkt, omdat de vloerzone zorgt voor verwarming van de voeten door contact en luchtconvectie en daarmee onze belangrijkste warmtebehoefte bevredigt. Echter zal men het ook wel eens als een gemis aanmerken wanneer men koud en verkleumd binnentreedt en een krachtige warmte-inwerking van de omgeving achterwege blijft. Daar de lucht in een volgens Deriaz verwarmd vertrek slechts een matige temperatuur behoeft aan te nemen om een normalen en tevens gelijkmatigen warmtetoestand te verkrijgen, terwijl het warmte afgevend vloeroppervlak op een laag, weinig van de luchttemperatuur verschillend temperatuurniveau wordt gehouden en het gedeelte van den vloer, dat de warmte overdraagt, zoodanig kan worden uitgevoerd, dat het betrekkelijk weinig traagheid bezit, zoo mag men verwachten dat, althans bij oordeelkundige constructie van den bouw, ook uit een verwarmingsoogpunt, een volgens Deriaz verwarmd vertrek niet alleen snel op temperatuur kan worden gebracht, doch tevens dat het geheel zich op voldoende soepele wijze aan de wisselende weersomstandigheden aanpast. In dit opzicht kan het onderhavige verwarmingssysteem, oordeelkundige toepassing op den voorgrond gesteld, naar de tot dusver opgedane ervaringen te oordeelen, ook zelfs onder abnormale omstandigheden voldoen.

Hier kan dus met goed gevolg een thermische bouwfactor in aanmerking worden genomen, waarmee in den regel zeer slecht rekening gehouden werd en wordt en waardoor meermalen onoverkomelijke moeilijkheden zijn veroorzaakt. Dit is van belang, omdat de ontwikkeling van de verwarmingstechniek in de laatste jaren in het bijzonder gericht is op automatische regeling, zoodat een zich goed aanpassend verwarmingssysteem daarvoor een gunstig regelobject biedt. Om deze en andere redenen is men dan ook niet verantwoord met het toepassen van moderne lokaalverwarmingssystemen, zonder daarbij zorgvuldig de thermische gesteldheid van het bouwontwerp in aanmerking te nemen. Bestaande gebouwen vormen in dit opzicht natuurlijk een probleem op zich zelf. In een zestal winterseizoenen heeft thans de verwarming volgens het systeem Deriaz gefunctioneerd in velerlei gebouwen,

blootgesteld aan allerlei klimaat en daarbij, voor zoover mij bekend, goed voldaan. Ook met een te mijner beschikking staande proefinstallatie, welke ik projecteerde en ter nadere oriëntatie deed uitvoeren volgens het principe van Deriaz, was de algemeene ervaring in dezen winter bevredigend en de voorloopig verkregen gegevens doen belangrijke uitkomsten van allerlei aard verwachten bij nader onderzoek. Uit dit laatste kunnen dan omtrent de toepassingsmogelijkheid van het systeem voor verschillende gevallen en klimaatverhoudingen, m.b.t. de daarbij in aanmerking te nemen voorwaarden de noodige gefundeerde conclusies worden getrokken.

VII. Bijzonderheden van den aanleg.

Het Deriazverwarmingssysteem beteekent een wijziging en verbetering van de diverse tot dusver gebruikelijke systemen voor wat betreft de gunstige warmteverspreiding in de vertrekken. Men kan dit voorts bereiken met de gebruikelijke media, d.i. stoom en water en wel zonder meer in combinatie met andere verwarmingswijzen, indien deze bijv. voor bepaalde vertrekken de voorkeur hebben. Deze combinatie kan zeer eenvoudig zijn, aangezien voor Deriazverwarming de temperatuur dier media op hetzelfde niveau ligt als voor radiatoren en dergelijke. Een medium van hooge temperatuur in de huizen van een volgens Deriaz verwarmden vloer schaaft laatstgenoemde niet, omdat het buizensysteem er geheel vrij liggend in is ondergebracht en ongehinderd naar alle richtingen kan uitzetten en inkrimpen. Zoodanig reeds door mij werd medegeedeeld bestaan de eigenlijke verwarmingstoestellen uit buiselementen, zgn. pijpregisters, die vlak liggend, met gering, doch gelijkmatig afschot op den ondervloer worden neergevlid, hier en daar ondersteund door stutten van gebogen platijzer, zoodat de buizen buiten aanraking met den ondervloer blijven.

De registers zijn eenerzijds aangesloten op het aanvoerdistributenet, anderzijds op het afvoernet. In de keuze van plaats en aantal der regelorganen is men praktisch geheel vrij.

Op deze wijze is een thermisch goed doordacht, volkomen ingebouwd geheel verkregen, dat echter noch door zijn aanleg, noch door zijn werking een hinderlijken of schadelijken invloed behoeft uit te oefenen op de bouwconstructie.

Door deze verhandeling meende ik de aandacht te moeten vestigen op een nieuwe oplossing voor het probleem van de verwarming van woon- en werkruimten en te wijzen op het belang om voor elk bepaald geval het meest aangewezen verwarmingssysteem benevens de juiste wijze van toepassen te kennen. Slechts door dit in aanmerking te nemen kan men komen tot een volledig succes.

Amersfoort.

Ir. F. G. UNGER.

MEUBELEXPOSITIE „DE NIEUWE WONING" BIJ METZ & Co.

Een modern apostel verkondigde de gelukzaligheid van een wereld, waarin de menselijke goedheid zou zegevieren: men zou elkaar geen kwaad meer doen en leven in de gemoedsrust die smetteloos blanke zielen ten deel valt. Een der aanwezigen veroorloofde zich de opmerking dat het in die wereld een saai boel zou worden, wat onvriendelijk gezegd, doch waar is. Toch gelooven er velen in een wereld zonder tegenstellingen, waarin men slechts fluistert, glimlacht en op de teenen loopt. Waar een krachtige vorm en een plezierige kleur taboe zijn. Van Mondriaan vertelt men dat hij uiteindelijk kwam tot het volkomen witte vlak als zijnde de meest sublieme schildering. In zoo'n sfeer hooren veel van de meubels die Liberty ten-

toonstelt: bij Penaat's wit gematlakte meubels, waar geen enkele concessie aan een genoeglijk detail gedaan werd, past de glimlach van wien al het aardsche ontheven is; de business smile staat beter bij Berkovich's schakelkasten, eveneens wit gematlakt, zonder kop of staart, naar believen op z'n kant ondersteboven op of tegen elkaar te zetten. Zijn stoelen zullen het uitstekend doen in een ivoor-en-teergrijs-boudoir met bijpassenden glimlach.

Rietveld richtte een woning in voor een minimum-existenz met zeildoeken fauteuils, uitklapbare eetkast met berging en stopcontact voor broodrooster, en uiteraard een divanbed. De verlichting geschiedt via de imitatie draadglaswanden van de

badkamer (in het minimum begrepen) en de overige wanden zijn blauwgrijs; 't geheel is 'n prachtdecor voor een cynischen Hamlet in plusfours.

Wouda's meubelen geven wat men noemt stevig houvast; ze zijn goed afgewerkt, maar wat zwaar op de hand, vooral als men ze vergelijkt met die van Boeken. De laatste speelde met verchroomd staal, berkentriplex en -latten als een jongen met z'n mecano; zijn meubels krijgen daardoor iets van plezierig knutselwerk, maar doen rickety, als de mecano-machinerieën. En dat is er de Fin, Alvar Aalto. Z'n patent van het overlans ingeslagde, daarna gebogen en gelijmde hout is vernuftig, doch daarom nog geen eerzaam meubelmakerswerk, vooral niet als hij er op die wijze gebogen poot met een paar gemeene hout-schroeven onder een tafelblad vast zet.

Men vraagt zich af waarom alle meubels van het lichtste hout en de bekleding van de lichtste stof moeten zijn, dat na kort gebruik beschadigd raakt en groezelig wordt. Er was één leun-

RE-ORGANISATIE VAN HET ARCHITECTEN-BEROEP.

Het korte artikel over Franse Architecten-bureaux in het nummer van 29 Mei l.l. heeft een lang in mij gekoesterde gedachte nieuwe hoop gegeven, dat in de richting, zoals die door den heer Sabatou wordt aangeduid, een juistere oplossing wordt gevonden voor de verdeling van de architecten-arbeid dan thans in alle landen ter wereld het geval is. Het is een onomstotelijk feit, dat er overal een teveel aan architecten is. Een van de bewijzen daarvan is, dat de inkomsten van velen onder ons lager zijn dan voor een redelijk menselijk bestaan geeist kan worden. In de jaren, dat ik penningmeester was van de B.N.A. kwam ik tot de volgende ontstellende resultaten: ongeveer 60 % der leden verdienden nog geen f 3000.—, 30 % hadden een inkomen van f 3000—10.000.— en slechts 10 % kwamen daar boven uit.

Ik zou willen geraken tot een drastische vermindering van de beoefenaren van het beroep van architect, dat wil zeggen van de leiders van de voorbereiding en de uitvoering van bouwkundige werken; het spreekt van zelf, dat de staf van medewerkers op de verschillende bureaux veel groter zou worden dan nu doorgaans het geval is.

Om tot die vermindering te komen zal van Staatswege de uitoefening van het beroep beschermd moeten worden en helaas

stoel door Liberty met aardig donkerblauw linnen bekleed, die samen met een prachtig bloeiende cactus de eenige vaste noot vormde in het overigens al te lichte en luchtige paviljoen boven de Leidsche straat. Het licht is toch het schoonst in contrast met het donker.

Waarom ook moet een kast een beter afgewerkte pakkist zijn, willekeurig op z'n kop te stellen of op z'n kant, terwijl zoo'n meubel, uit het feit reeds dat het staat, in zijn vorm redelijkerwijs onder en boven behoort te krijgen.

Geeft men den dingen een vorm die redelijk en natuurlijk is, die daarbij hun karakter toelicht, dan zullen die dingen leven met ons.

Spruit de vorm alleen uit een technische vondst, een constructieve mogelijkheid, dan is aan de natuur te kort gedaan.

En is de vorm modieus zonder meer, dan zal het ding zonder inhoud wezen en snel verouderen.

B.

ziet het er niet naar uit, dat daarin in de naaste toekomst eenig resultaat te verwachten is.

Maar met die bescherming is het vraagstuk nog maar ten dele opgelost; al zal het aantal geroepenen verminderen in vergelijking met de thans bestaande toestand, het geval laat zich zeer goed indenken, dat er toch nog veel meer gegadigden zijn dan de architectenmarkt nodig heeft en ik verwijs daarbij naar de overproductie aan dokters en meesters in de rechten, beroepen die reeds lang de wettelijke bescherming genieten.

Er zal een verdere beperking van gegadigden noodzakelijk zijn en deze zie ik in een regeling, die naar mijn weten slechts in één beroep wordt toegepast en voor zover mij bekend daar volkomen naar wens werkt: het notariaat.

Hier is het aantal notarissen beperkt door de wettelijke bepaling, dat niet meer dan één notariaat mag worden ingesteld in een arrondissement van ten hoogste 4000 inwoners.

Mijn bedoeling zou dan ook zijn om naast de bescherming van het beroep, welke een primaire eis is, een grens te stellen aan het aantal der beoefenaren, een grens, die zich verplaatst naar gelang het aantal inwoners van een land verandert.

Ir. A. BROESE VAN GROENOU.

UITSLAG VAN HET EXAMEN TER VERKRIJGING VAN HET DIPLOMA VAN BOUWK. OPZICHTER B.N.A. 1937.

Aan bovengenoemd examen hebben dit jaar 23 kandidaten deelgenomen, waarvan door 12 kandidaten het diploma van „Bouwkundig Opzichter B.N.A. 1937" werd behaald. Deze kandidaten zijn de Heeren:

- no. 300 T. den Boer te Hilversum.
- „ 302 E. M. J. Bouman te Hilversum.
- „ 304 J. Breedveld te Den Haag.
- „ 306 B. Burger te Loosduinen.
- „ 307 A. M. Dekker te Boskoop.
- „ 308 J. J. C. van Dijk te Helmond.
- „ 310 P. J. van Dijk te Eijgelshoven L.
- „ 312 Adr. Hensen te Bodegraven.
- „ 318 W. Rosier Czn. te Den Haag.

- no. 320 J. J. Snoek te Bergen op Zoom.
- „ 321 J. van Straten te Hardenberg.
- „ 324 A. C. van de Wetering te Amersfoort.

Voorbereidend Examen.

Aan het eerste gedeelte van het Voorbereidend Examen namen deel 195 kandidaten, waarvan 67 kandidaten tot het tweede gedeelte daarvan konden worden toegelaten.

Aan 37 kandidaten van deze laatste groep kon worden medegeedeeld, dat zij, behoudens verdere bepalingen, vermeld in het programma van eischen, toegelaten zijn tot het afleggen van het Definitief Examen.

Amsterdam, Juni 1937.

CORSETTENFABRIEK TE SLOUGH. (ARCH. SIR BROWN EN HENSON ARCHITECT'S JOURNAL).

STATIONSGBOUW TE VIAREGGIO. HOOFDGEBOUW EN PERRONS.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

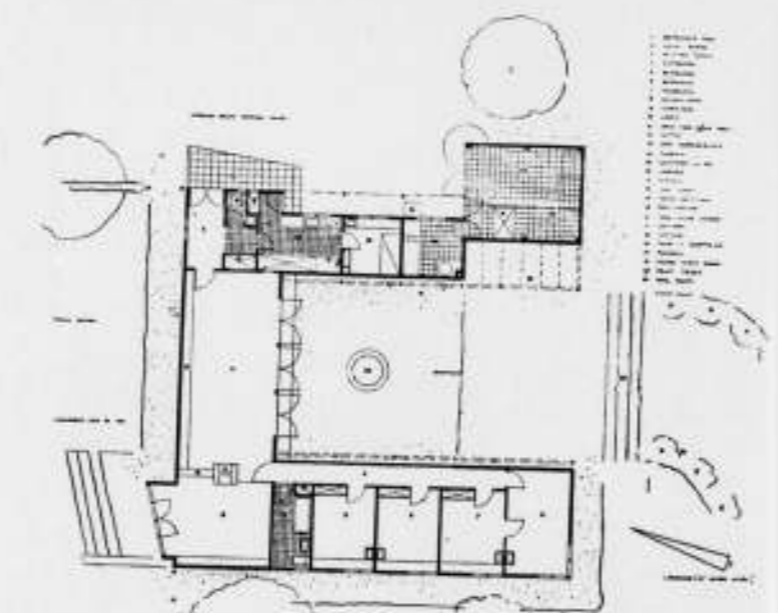
- THE ARCHITECTS' JOURNAL, No. 2207 (6.5.37).
In een bespreking over het boekje „Modern Architecture in England“ blijkt de schrijver verwonderd over zóóveel moderns dat zij zelf nauwelijks in hun eigen land ontdekten hadden.
- IDEM, No. 2208 (13.5.37).
Uitvoerige gegevens over prijsvragen voor een krankzinnigengesticht te Ormskirk.
- IDEM, No. 2209 (20.5.37).
Astragal, de geestige Kroniekschrijver, is in Holland geweest. Hij heeft in Hilversum 't Raadhuis nog eens bewonderd, en daarna de A.V.R.O.-studio. Hij vindt, dat het geheele gebouw een welhaast Helleensche klaarheid van gedachte vertoont, een bouwwerk, dat een Griek als hij uit zijn graf opstond, buitengewoon zou interesseeren. Hij is er alleraardigst ontvangen, en heeft daarna gegeten in een geheel glazen restaurant. En denzelfden avond zag hij „the Konig and Konigen Krooned in Westminster Abbeje“, zoodat 't niets hinderde dat hij niet in Engeland was gebleven. Een serie artikelen over het vraagstuk van de industrie in de omgeving van Londen, waarbij de nieuwere fabrieken niet zoo heel mooi zijn.
- IDEM, No. 2210 (27.5.37).
Astragal spreekt nu zelfs over de Oxford groep. Een corsettenfabriek te Slough (Sir John Brown en Henson) wordt geanalyseerd. Op de foto zijn de glazen bouwstenen boven den hoofdingang niet verantwoord.
- JOURNAL R.I.B.A. No. 11 (10.4.37) vermeldt wetenswaardigheden over Rome in verband met den Prix de Rome.
- No. 12 (24.4.37). Huldiging van Sir Raymond Unwin. Rapporten R.I.B.A. '36-'37.
- No. 13 (6.5.37). H. S. Goodhart-Rendel over Moderne Fransche architectuur, met eenige interessante afbeeldingen.
- No. 14 (22.5.37). In een artikel over Architectuur in de Krant wordt aangedrongen op het verstrekken van goede gegevens aan de pers, door de architecten zelf, omdat er anders niet veel van terecht komt.
- JOURNAL A.A. No. 602 (April '37). Percy Thomas, O. B. E., P. R. I. B. A. geeft indrukken uit Amerika.
- No. 603 (Mei '37). Over houten huizen, artikel van R. Furneaux Jordan (zie afb.: Huis van Chitty en Tecton).
- L'ARCHITETTURA ITALIANA No. 3 (Maart '37). Wolkenkrabber te Genua van arch. Giuseppe Rosso.
- No. 4 (April '37). Prijsvraaguitslag ziekenhuis te Chicti. Uitvoerige reproductie van Gooland te Hilversum uit B.W.A.
- RASSEGNA DI ARCHITETTURA No. 3 (Mrt '37). Bij goede afbeeldingen worden drie nieuwe stations beschreven: Reggio Emilia, Siena en Viareggio. 268

STATION TE REGGIO EMILIA. (RAS. DI ARCH.)

STATION TE SIENA. (RAS. DI ARCH.)

HUISTE CHURT. CHITTY EN TECTON ARCHITECTEN (JOURNAL A.A.)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, NR 27
IR. H. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 3 JULI 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

FEESTWEEK.

De hoofdstad heeft een feestweek achter den rug, en tijdens die feestweek is de stad min of meer versierd geweest. Het is wellicht goed, dat ons blad eenige van de aspecten van die versiering, tijdelijk en voorbijgaand uit den aard der zaak, maar niettemin symptoom van het kunnen en de decoratieve fantasie van onze architecten van heden, aan de vergetelheid ontrukkt.

De vraag rijst aanstonds, of dergelijk vluchtig werk, maar dat in zijn beste uitingen, hoe vluchtig ook, over een stad een sfeer kan brengen van feestelijkheid, waarin de volksvreugde boven het platte en alledaagsche kan worden opgeheven, den rechtgeaarden Hollander wel ligt. Wij zijn nu eenmaal, in het algemeen genomen, zwaar-op-de-hand: wij zijn gauw met ons figuur verlegen, de uitbundigheid ligt ons ver, en als wij de grens van het feestelijke, laat ons zeggen het frivole, naderen, ontbreekt ons, door ons gebrek aan zekerer toets op dit gebied, veelal de distinctie. Als de Hollander gaat feesten, overschrijdt hij gemakkelijk de grenzen van den goeden smaak — en wie zich van dit gevaar al te zeer bewust is, schiet aan den anderen kant tekort door angstvalligheid, gebrek aan durf, gemis aan spontaniteit. Wie dit alles (de tegenkant van aan de andere zijde veelal achtenswaardige eigenschappen van ons volkskarakter) weet, ziet de resultaten van een Nederlandsche stadsversiering op groote schaal met een zekerer angst tegemoet, een angst, die nauwelijks minder wordt, als hij verneemt, dat de heele zaak onder de hoofdleiding en supervisie van een architectencommissie zal worden gesteld, die zal moeten zorgen dat er een geheel ontstaat, dat „aan redelijke eischen van welstand voldoet“.

Men kan de vraag stellen, waar de „redelijke eischen van welstand“ bij een stadsversiering beginnen. Als er in de Jordaan ergens in de Goudsbloemdwardsstraat, of in een achterstraat op de Eilanden een gouden bruidspaar is, dan wordt de straat versierd met papieren slingers in bleek-rose en giftig groen, een beetje dennengroen en schilden met „Leve het Bruidspaar“ in glimmend sits- en goudpapier. Daar komt geen aesthetiek bij te pas, en geen architect en geen commissie, maar de bevolking van de straat beleeft er haar intens genoeg aan: voor haar is deze straatversiering het symbool van haar feestvreugde. En het grappige is, dat zoiets inderdaad voldoet aan den eisch, dien men in eerste en in laatste instantie aan een stadsversiering stellen moet: dat zij de feestvreugde verhoogt. Of zij „mooi“ is, komt er weinig op aan; zij is het evenmin als het piëcément, dat net zoo goed als de „versiering“ een onafscheidelijk element is van de feestvreugde, die het volk vereenigt.

Als men dit overweegt, en even terugziet op de Amsterdamsche feestweek en daarvan, bij het eraan terugdenken, de stemming proeft, zal men moeten erkennen — hoè ook zijn politieke of andere overtuiging moge zijn — dat de feeststemming er was. En dat, speciaal in de avonduren, als boven de dichte drommen van feestgangers de verlichtingen aangloeiden, die stemming

feestelijker, goedgehumeurder, eenvoudig-blijer was, dan wij die in jaren in ons land bij dergelijke gelegenheden hebben gekend. Maar — laat ons eerlijk zijn — dáárvoor zijn andere redenen aan te wijzen dan een geslaagde versiering...

Ik meen zelfs, dat in het algemeen de opinie van vele van onze vakbroeders over deze versiering verre van gunstig was. Ik heb er nogal veel harde en bittere kritiek over hooren uiten. Kritiek, die ik echter maar ten deele onderschrijf: op sommige punten zelfs in het geheel niet deel. Waarschijnlijk omdat er omtrent doel en effect van een stadsversiering tusschen die onmeedogende critici en mij verschil bestaat van inzicht, maar waarmee ik niet zeggen wil, dat het nu allemaal mooi en goed is geweest. Dát niet!

Daar heb je om te beginnen het piëcè-de-résistance: het Damrak en de Dam. Dezen keer geen pompeuse lichtzuilen, zooals bij de Edison-lichtweek, of Japansche oranje-venen als bij den 50sten verjaardag van H.M. de Koningin in 1930. Dezen keer waren het ijle stalen staketsels, gespannen met oranje- en andere venen. Als je het Damrak in lengterichting afkeek, deed het het wel, maar als je het Damrak ging langswandelen, ging het effect totaal verloren: in de eerste plaats stonden de decoratieve elementen dan veel te ver uiteen, en bovendien bleken zij maar twee dimensies te hebben: dwars op de straatrichting was er niets. En dit was op den Dam nog het hinderlijkste, want als je dergelijke gevallen in een kringetje zet, kun je er zeker van zijn, dat je ongeveer de helft ervan in een zoodanige richting ziet, dat ze geen werking hebben. Is het met die twee dimensies op een langen weg als het Damrak nog tot daar aan toe (degenen, voor wie de huldiging bestemd was, hebben hem tenminste vrij behoorlijk op zijn gunstigst te aanschouwen gekregen, omdat zij midden op den weg reden) op den Dam was een dergelijke oplossing van een versierend element een fout in de conceptie.

De twee op den Dam uitkomende hoofdwinkelstraten: Nieuwendijk en Kalverstraat, waren versierd volgens het beproefde systeem van de decoratieve tunnel, dat het nog steeds wel doet, al zou men misschien liever eens wat nieuws geprobeerd zien. De Heiligeweg was een frissche variatie op dat oudere schema: de strak getrokken vlaggen in rood, geel en oranje deden lossen, vlotter aan. Hier waren de middelen eenvoudig, uiterst eenvoudig zelfs: de werking was zeer goed.

Langs den geheelen weg via Koningsplein tot Leidscheplein was m.i. veel te waardeeren: de Leidsche straat met niet anders dan een strakke opeenvolging van gelijk- en gelijkvormige, recht afhangende oranje-blauw-geel-vlaggen, was wellicht geen overdonderende vondst, maar zeker niet zonder werking. Wij hebben er helaas geen goede foto van.

Op het Koningsplein en het Leidscheplein hadden we witte masten met smalle oranjewimpels, die op het Koningsplein strak gespannen waren en bekroond met ietwat starre boeketten van

DE VERSIERDE DAM

DAMVERSIERING

DE VERLICHTE DAM

HET VERSIERDE DAMRAK

VERSIERING IN ZIJAAZICHT

HET DAMRAK VERLICHT

DE NIEUWENDIJK

DE KALVERSTRAAT

DE HEILIGEWEG

HET KONINGSPLEIN

BRUG PRINSENGRACHT LEIDSCHESTRAAT

HET LEIDSCHEPLEIN VERSIERD

HET REMBRANDTSPLEIN . . . .

ALS TUIN VAN AMOR

RÊVE D'AMOUR

ZEEDIJK MET VLAGGETJES

DE FERDINAND BOLSTRAAT

ONDER (???) ARCHITECTUUR (!!!)

gekleurde houten schijven: op het Leidscheplein waren de wimpers en fleuriger dan op het Koningsplein. Over de zeer sierende versiering van het perceel van Nieuw-Engeland op het Koningsplein: een den heelen gevel bedekkend, zacht naar uitbuigend wit latwerk met groote oranje rozetten, heb ik een door mij zeer gewaardeerd collega bijna ruzie gehad. Dit neemt niet weg, dat ik hier neerschrijf, dat ik Nieuw-Engeland aardig vond.

De ruggen in de Leidschestraat waren m.i. mislukt. Ik heb een klein vermoeden, dat het ontwerp van deze uit twee geknoopte netten, waarin gekleurde harten, sterren, ringen en veelhoeken waren opgehangen, er op papier alleraardigst heeft uitgezien. Maar de uitvoering was m.i. een teleurstelling. Een net van touw is onderhevig aan de invloeden van het vochtgehalte van de atmosfeer: een paar fiksche donderbuien in de avonduren, die wij tijdens de feestweek hebben gehad, deden op het touwwerk hun invloed gelden, waardoor het geheel er al gauw min of meer slofberig bij stond. Onze foto, die genomen werd in het einde van de feestweek, toont dit m.i. duidelijk aan.

De Munttoren, waarvan het ondergedeelte met een wit latwerk omgeven was, versierd met kindervlaggetjes, deed het heelemaal niet. Dit was bepaald armelijk.

Het Rembrandtsplein, herschapen in een „tuin van Amor“, met een klassiek tempeltje met een zwevendend Amor, die, zeer grondig geblancket, met zwaar bijgeteekende wenkbrauwen, zwart-zijden wimpers en een paarsrood, ongezond blosje op de wangen, zijn pijlen afschoot op groote harten, waarmee het gazon rondom

Rembrandts standbeeld bezaaid was, en dat alles gevat in een doorzichtige omheining, ook al met harten versierd, kon je, als je er 's morgens om 10 uur langs kwam, alleen maar dwaas vinden. In den avond, verlicht, vond ik dat anders. Dan accepteerde je het zooals je een revue-scène accepteert, en ik heb het, in de typische sfeer van het Rembrandtsplein, zooals die 's avonds na elf uur nu eenmaal is, zelfs hoogelijk gewaardeerd. Het geval had iets smeugigs, zooals wij dat bij ons in Holland niet gewend zijn. Er zijn ook hier weer hooggewaardeerde collega's, die dit met mij heelemaal niet eens zijn. 't Spijt mij voor ze!

Moet ik na deze hoofdpunten vermelden, dat er andere straten waren, die totaal mislukt waren, omdat ze klaarblijkelijk op een al te goedkoop koopje aan de versiering hadden willen meedoen? Het is waarschijnlijk beter, er niet over te spreken. Laat ik eindigen met een grapje, dat wij aantreffen in de Reguliersdwarsstraat, aan den achterkant van Tuschinski, waar een particulier één raam versierd had met 8 vlaggetjes en vijf bloempotjes en een monogram: JB, met een vlaggetje bekrond, en onder dit geheel een bordje had gehangen met de aanbeveling: Onder??? Architectuur!!!

Ik laat in het midden, wie zich dit moet aantrekken. v. d. S.

NAAMLIJST VAN DE ONTWERPERS DER VERSIERINGEN.
 Damrak en Dam, de Heer F. Lensvelt; Nieuwendijk, Kalverstraat en Heiligenweg, de Heeren Heineke en Kuipers; Koningsplein en Leidscheplein, de Heer C. Feltkamp; Gebouw Nieuw Engeland Koningsplein, de Heer A. Komter; de bruggen in de Leidschestraat en de Ferdinand Bolstraat, de Heer J. W. H. C. Pot; het Rembrandtsplein, de Heeren Joh. H. Groenewegen en A. Elzas; de Zeedijk, de buurtbewoners.

GENOOTSCHAPSPRIJSVRAAG ONTWERPSTUDIE No. 9. ONDERWERP: FEESTVERSIERING VAN EEN WINKELSTRAAT.

Rapport van de Commissie van Beoordeeling. Op deze prijsvraag, waarvan het programma werd gepubliceerd in No. 13 van het B.W.A. van 27 Maart j.l., zijn 8 geldige antwoorden ingekomen onder de kencijfers: 29980, 23120, 35237, 78740, 13579, 72248, 55555 en 54312.

Overeenkomstig de bepalingen van het programma is de uitslag bekend gemaakt in het B.W.A. van 24 April, No. 17.

Uit de omstandigheid dat slechts 8 antwoorden zijn ingekomen, moet de Commissie tot haar leedwezen afleiden dat de animo voor dit onderwerp niet groot is, dan wel — en het leedwezen wordt dan gaarne teruggenomen — dat de belangstelling voor het bescheiden onderwerp door die voor een grootere opgaaf verduisterd is. De Commissie gelooft in het laatste en troost zich overigens met de procentueel goede kwaliteit der inzendingen.

De hieronder volgende beoordeeling is in volgorde van toenemende kwaliteit gerangschikt.

29980. Straatversiering met aandoenlijk naïve eerepoorten aan de einden en daartusschen wat gedoe van palen met traditionele guirlandes, het geheel van dorpsche allure, slecht van verhouding en uit verkeers oogpunt ontoelaatbaar. Begroting ontbreekt. Teekenwerk matig.

23120. Opzet in beginsel wel goed doch in uitwerking minder geslaagd. Het tegen de straatwanden opgehangen netwerk is lastig te maken en aan te brengen. In de uitvoering in hoogte mate afhankelijk van de toestemming van eigenaren en de bereidheid van dezen noodzakelijke beschadigingen op den koop toe te nemen.

En begroting bijgevoegd. Teekenwerk goed.

237. Het ontwerp is gebaseerd op de origineele gedachte tot de passie van stalen steigermateriaal. Versiering met verspanning van doekbanen en houten elementen. Het geheel is echter wat bedarm en spichtig van aanzien waardoor het effect van ritme en lijn niet tot uitdrukking komt. Technisch goed uit-

voerbaar en voor het verkeer niet hinderlijk. Verzorgd teekenwerk. Geen begroting.

78740. De zeer lange en breede, verticaal tegen de straatwanden gespannen doekbanen geven aan het straatbeeld een frapant en groot, doch eenigszins eentonig effect. Een bezwaar van technischen aard is ook hier weer dat de constructie tegen de gevels moet worden bevestigd. Door de variatie in hoogte der panden zijn voor lage huizen bewerkelijke ophoogingsconstructies noodig. Deze zullen voorts door wind en krimp bij vochtig worden der banen aan tamelijke spanningen onderhevig zijn. Wijze van voordracht zeer goed.

13579. De ontwerper is er niet in geslaagd zijn opvatting dat „het vrolijk ongebondene de eigenschap van ieder(e) feest(versiering) behoort te zijn“ tot uitdrukking te brengen. Het geheel doet daartoe te mager en armelijk aan. De ongedwongenheid is niet verder gekomen dan een wat willekeurig lijnenspel dat tegen straatwand en lucht verloren gaat. Toch waardeerbaar om het pogen tot iets bijzonders te komen. Teekenwerk goed.

72248. Een luchtig, speelsch en inderdaad feestelijk straatbeeld is in dit ontwerp bereikt. Iets carnavalachtigs gaat er van uit.

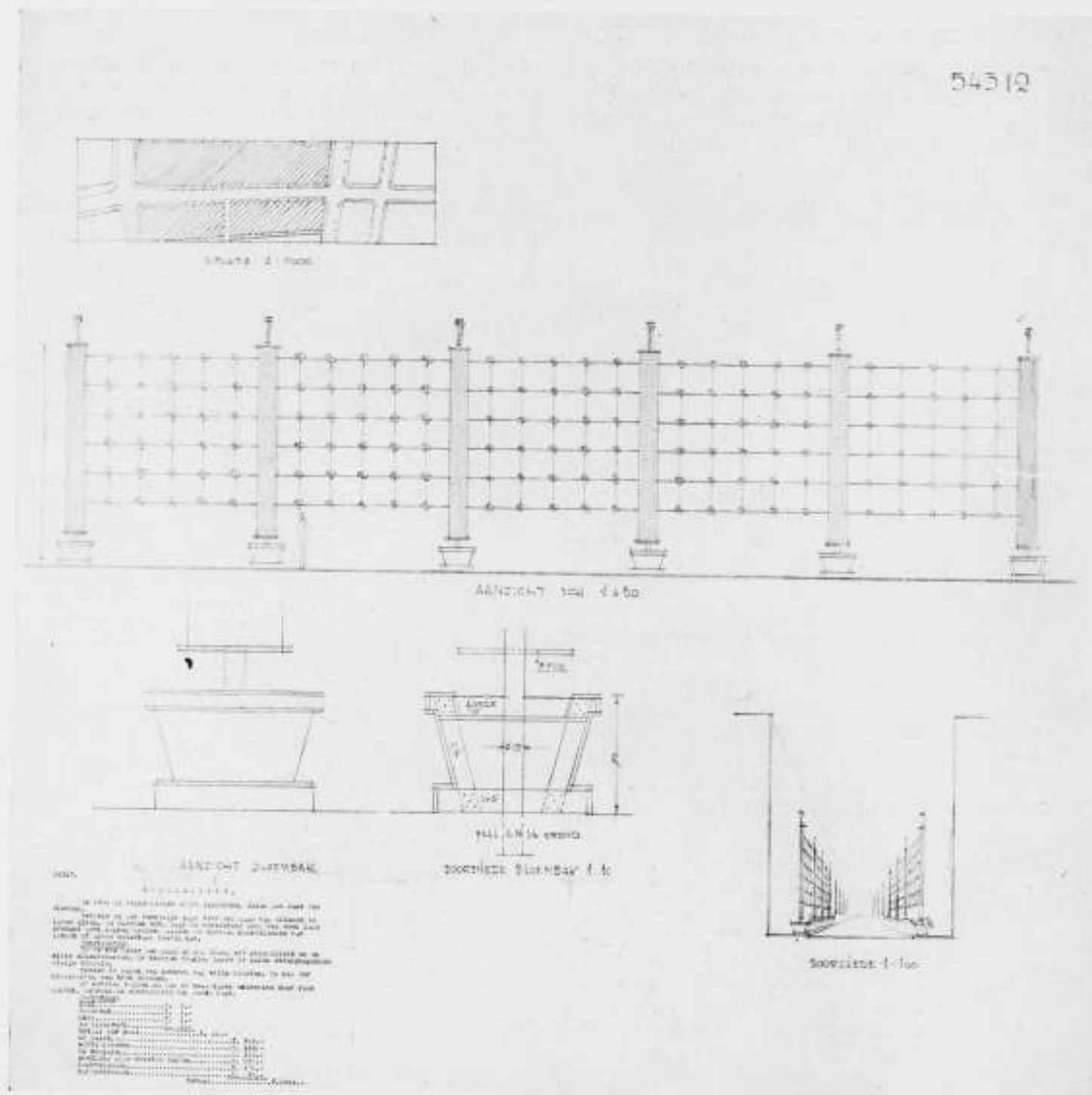
Gedurende de feestweek moet echter volstrekte windstille heerschen op straffe van een ruïneuze ravage in de hooge bollenkosmos. Het idee is daarom meer geschikt voor een tuinfeest of groote zaal.

De verticale zesbladige objecten welke ter weerszijden van de straat aan den hemel van bollen zijn opgehangen, zouden zeer zeker goed verspannen moeten worden.

Ook hier geldt — zij het in mindere mate — ten aanzien van bevestiging en bewerkelijkheid bij het aanbrengen, wat daaromtrent bij 23120 en 78740 is opgemerkt. Teekenwerk goed.

55555. Geslaagd ontwerp voor een straatversiering, in opzet en detaillering getuigend van versierend talent. Smakelijk voor-

FEESTVERSIERING VAN EEN WINKELSTRAAT

ONTWERPER: K. J. AANSTOOT

gedragen. Goed uitvoerbaar en voor het verkeer op de voetpaden niet hinderlijk. Het witte rasterwerk aan de palen en de in vorm en kleur gevarieerde figuren op het netwerk zullen, naar de Commissie meent, in de werkelijkheid niet dat effect opleveren dat de flatteuze teekening suggereert.

54312. Zeer goed ontwerp. Evenals het voorgaande bestaande uit palen met een netwerk van koorden daartusschen. Op de kruispunten witte bloemen (kunstbloem van groote afmeting) en langs de palen gespannen doekbanen die de straatwanden met een verticaal rythme begeleiden. Aan den voet der palen bloembakken. Een bezwaar in een drukke winkelstraat is de groote afmeting, waardoor het verkeer op de voetpaden te zeer belemmerd wordt. Versmalling in het straatprofiel zou het bezwaar voor een deel opheffen. Bezetting der bakken met groen en bloemen zou in een drukke straat in het Centrum der stad teleurstelling kunnen geven. Overigens zou het weglaten der

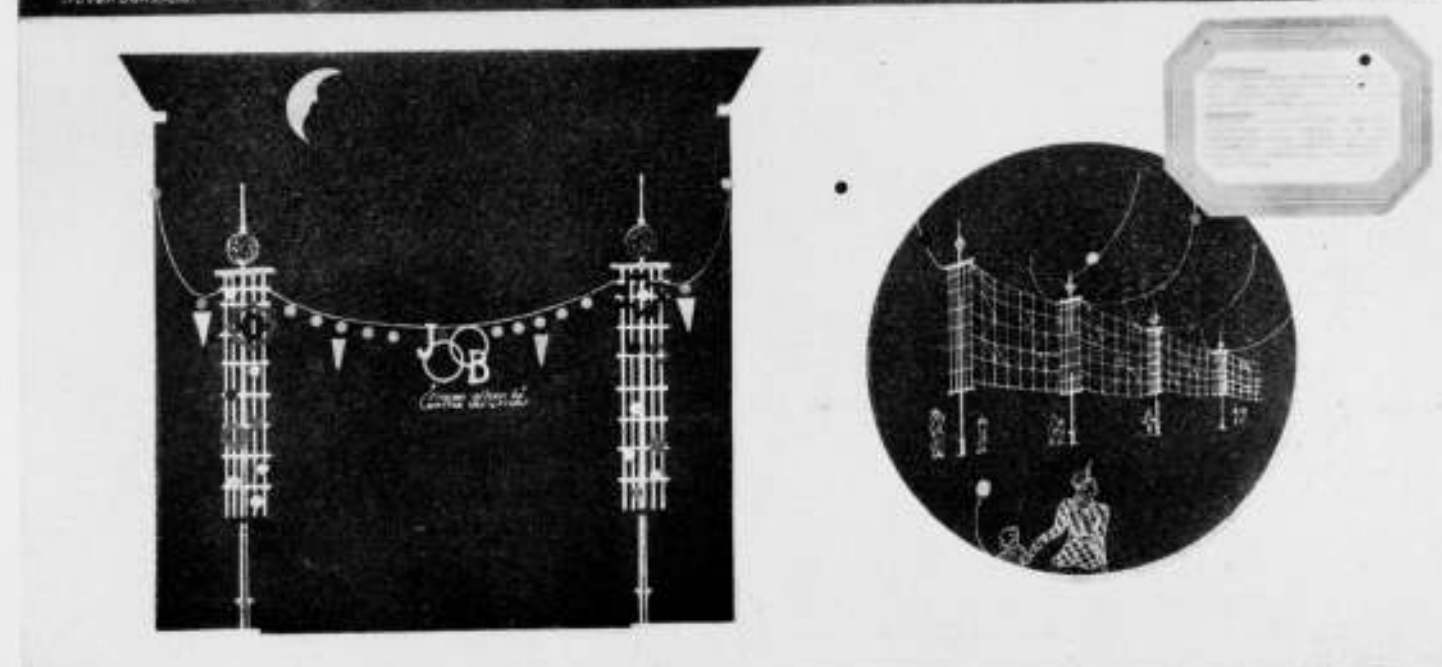
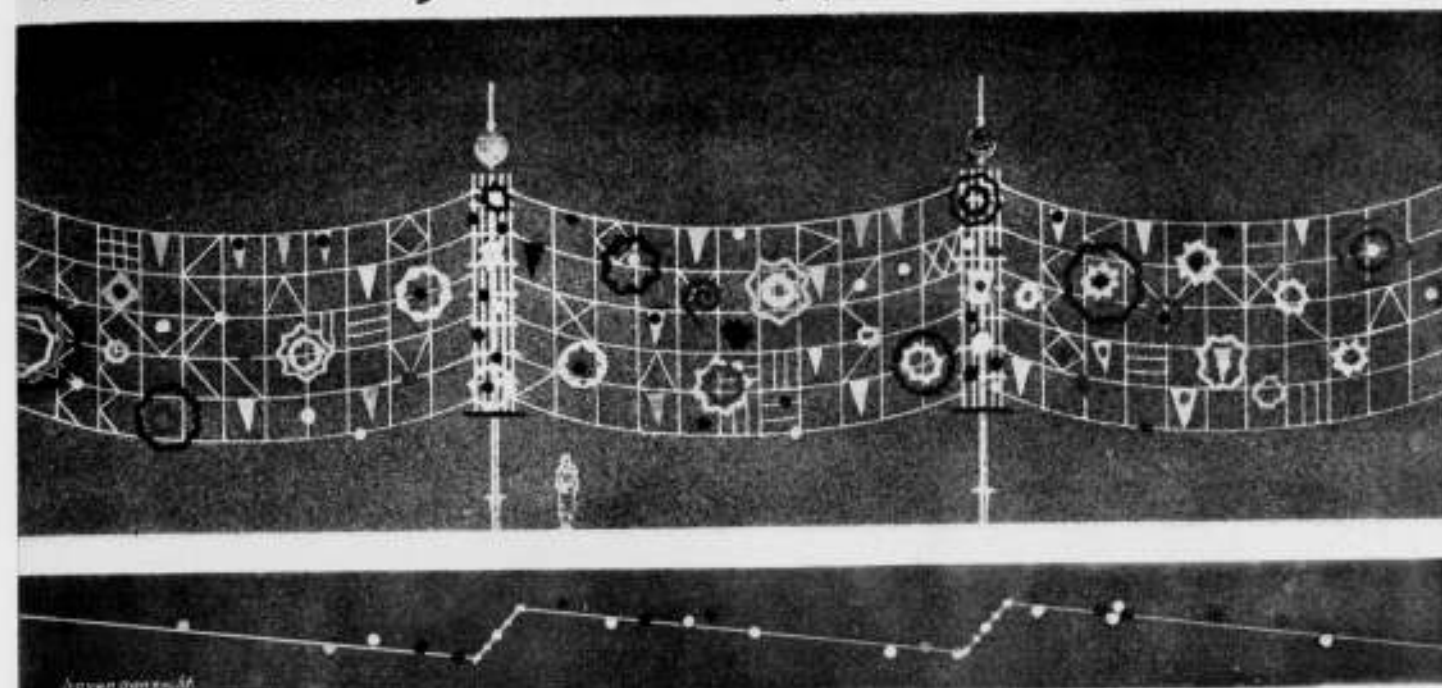
bakken aan het ontwerp geen noemenswaardige afbreuk doen. Als beste ontwerp is door de Commissie van beoordeeling aangewezen de inzending onder No. 54312, de tweede plaats werd toegekend aan de inzending onder No. 55555.

De inzender van het eerstgenoemde bleek te zijn de Heer K. J. Aanstoot te Heemstede, het tweede van Mej. J. F. Keegstra en den Heer J. W. H. C. Pot te Amsterdam.

De Commissie van Beoordeeling: Voor het Bestuur A. et A. Ir. J. H. MULDER, B.N.A. WIEGER BRUIN, Voorz. FR. HAUSBRAND. A. EIBINK, Secr. J. ZIETSMA.

De ontwerpen op de bovenstaande ontwerpstudie ingezonden kunnen worden afgehaald aan het gebouw Heystee, Heeren gracht 545-549, Amsterdam.

feestversiering amsterdam 1937 schaal 1:50 no. 55555

FEESTVERSIERING VAN EEN WINKELSTRAAT

ONTWERPERS: MEJ. J. F. KEEGSTRA EN J. W. H. C. POT

EEN KLEURENONTWERP VOOR HET BINNENHUIS.

De voorschriften en aanwijzingen, welke betrekking hebben op de toepassing van kleuren in de architectuur, zijn zeer talrijk. In het bijzonder is de kleurenharmonie een onderwerp geweest van diepgaande studie. Volgen wij al deze beginselen, teneinde tot een schoonen samenklank van kleuren in het binnenhuis te komen, dan is de kans toch nog groot, dat het resultaat onze bemoeiingen ten slotte tegenvalt. Deze teleurstelling is niet te voorkomen, indien men de gewoonte volgt om bij de aankleding van het inwendige der woning de verschillende delen, zooals de wanden, de vloer, het plafond en het houtwerk hun recht te doen komen. Het ligt voor de hand deze deelen

door verschillende kleuren te onderscheiden, maar aangezien wij met groote oppervlakken te doen hebben, zijn wij niet geheel vrij met de samenstelling der kleuren. Zuivere of bijkans zuivere, bonte kleuren komen hiervoor niet in aanmerking. Zooals bekend, toont de spectraalanalyse van het zonnelicht ons volkomen zuivere, bonte kleuren. Maar ziet ons oog een groot oppervlak van een zuivere, bonte kleur, dan wordt het zintuig van ons gezicht zoo sterk geprikkeld, dat wij deze gewaarwording als een onaangename aandoening ondervinden. Het is daarom noodig de kleuren, welke bestemd zijn voor groote vlakken, met veel wit of zwart te temperen. Beperken

wij evenwel onze kleurencompositie tot zeer lichte of troebele tinten, dan zal het geheel weinig indruk maken en ons onvoldaan laten wegens gebrek aan spanning.

Teneinde dit euvel te verhelpen, kan men voor een kleiner vak, zooals een gelakt meubel, een overgordijn of een patroon van het tapijt, een zuiverder kleur kiezen, die meer naar voren treedt en in staat is den totalen indruk te verlevendigen. Of anders kan men het hoogtepunt van de kleurenharmonie vinden in een klein, zuiver gekleurd voorwerp, bijvoorbeeld een roode vaas of een blauw kussen. Soms verschaft het schilderwerk der betimmering of het lakwerk van het meubilair ons de gelegenheid kleine hoeveelheden van een zuivere, bonte kleur over het vertrek te verspreiden en inderdaad moet toegegeven worden, dat zelfs smalle, fel gekleurde strepen het vermogen hebben om de vale, gebroken tinten der omgeving kracht bij te zetten: de onderlinge tegenstelling der kleuren schijnt groter te worden, zoodat een vroolijk en luisterrijk kleurenspeel ontstaat.

Toch moet het betwijfeld worden of wij den juiste weg hebben bewandeld om de schoone kleurenharmonie, die ons oorspronkelijk voor oogen zweefde, tot volle geldigheid te brengen. Immers wij hadden — gelijk gezegd — ons bij voorbaat gebonden aan de architectuur. Hadden wij ons niet laten leiden door het beginsel, dat een verschil van kleur tusschen de onderdeelen van den bouw voorschrijft, en ons alleen afgevraagd onder welke omstandigheden de kleuren in onze ruimte het best tot hun recht komen, dan zouden wij misschien tot andere gevolgtrekkingen zijn gekomen.

De kunstenaar B. van der Leek, heeft, geleid door zijn ervaringen met het palet, ingezien, dat heldere, bonte kleuren elkander veel beter kunnen verdragen, indien zij op een afstand van elkander tegen een neutralen achtergrond worden aangebracht. Teneinde deze waarneming ten nutte te kunnen maken in het binnenhuis, gaf hij het gebruikelijke verband tusschen de architectuur en de kleuren op en voorzag hij het interieur van eenige bont gekleurde vakken, die met de noodige tusschenruimte werden aangebracht. Voor de verdere aankleding van het vertrek bediende hij zich uitsluitend van het onpartijdige wit, zwart en grijs.

De kleuren van de vakken vormen gezamenlijk een harmonie en ofschoon wij met tamelijk groote, duidelijk uitgesproken kleurmassa's te doen hebben, is het wel merkwaardig, dat er geen sprake is van onrust of onverdraagzaamheid, zoodat het samenspel der kleuren tegen dezen om zoo te zeggen kleurlozen achtergrond zich tot volle pracht kan ontwikkelen.

Een uitslagteekening van een vertrek, ontworpen door B. van der Leek, geven wij hier weer, gezamenlijk met een foto, die de linkerzijde van het vertrek toont. Het is een kamer, die de functies van een woon- en eetvertrek vereenigt. Het vloerkleed is lichtgrijs met een rood vak bij het raam, waar het zitje: de bank, het tafeltje en de drie fauteuils, zich bevindt, zooals de teekening aangeeft. Ter rechterzijde is een donkergrijs vak, waarop de eettafel met zes stoelen staan. De meubelen zijn wit gelakt; de tafel en het dressoir zijn met wit rubber bekleed. De gordijnen, de wanden en het schilderwerk van deuren en kozijnen zijn lichtgrijs en het plafond is wit. Bovendien zijn de wanden en het plafond van rechthoekige vakken voorzien, die met een uitdagend geel, blauw of rood prijken. Elk dezer drie kleuren is door drie vakken vertegenwoordigd, die diagonaalsgewijze tegenover elkander zijn opgesteld, zoodat telkens een geel, een blauw en een rood vak bij elkaar kunnen komen te liggen.

Zooals reeds opgemerkt, vormen deze drie kleuren, geel, blauw en rood te zamen een harmonie. Om de beteekenis dezer overeenstemming te verklaren moet men aannemen, dat ons gezicht een meetbaar verschil tusschen de kleuren kan onderscheiden. Op deze veronderstelling berust de zoogenaamde kleurencirkel,

INTERIEUR

ONTWERP B. VAN DER LECK

die een aantal zuivere kleuren in de volgorde van het spectrum toont zoodanig, dat het verschil tusschen elke twee opeenvolgende kleuren op ons oog den indruk maakt gelijk te zijn. Kiezen wij uit dezen kleurencirkel een evenredige reeks van drie kleuren, dan hebben wij een harmonie, omdat volgens onze visuele waarneming het verschil of de onderlinge afstand tusschen deze kleuren gelijk is. Men kan zeggen, dat een dergelijk kleurenaccorde het zintuig van ons gezicht aangenaam streelt op de wijze zooals een samenklank van overeenstemmende tonen ons gehoor weet te behagen.

Er is ongetwijfeld veel overeenkomst tusschen de harmonie-leer der kleuren en de harmonie-leer der tonen. Om van de schoonheid van muziek te kunnen genieten, mag onze aandacht niet afgeleid worden door de ongebondenheid van lawaai. Hetzelfde principe geldt voor kleurenharmonieën. Bij het zo juist besproken ontwerp voor een woonkamer mogen wij den achtergrond van wit en grijs vergelijken met de doodse stilte, die noodig is om de muziek der bonte kleuren ongereit op onze zinnen te laten inwerken.

Misschien is het beter er nog even op te wijzen, dat het kleurenontwerp geen geestelijke strekking heeft. Deze kunst richt zich rechtstreeks tot een primair schoonheidsgevoel van den mensch, tot zijn bewondering voor orde in het rijk der kleuren.

D. BIERENS DE HAAN

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 28
10 JULI 1937

IN MEMORIAM ALBERT KOOL

ARCHITECT B.N.A.

OVERLEDEN 3 JULI 1937

Albert Kool was een wees. Hij kwam, toen hij de daarvoor vereischte leeftijd bereikt had, op het in die dagen in de Noordelijke provinciën zeer bekende bureau van architect Kramer te Leeuwarden. Kramer was, hoewel even ouder — ook in zijn werk — een tijdgenoot van Berlage, en evenals deze, een sterke persoonlijkheid. Deze opleiding is voor het latere leven van den jongen Kool beslissend geweest. Er wordt wel eens gezegd, geef mij de jeugd en ik heb den man. Hier was dat het geval. Het werk van Kool, ook in de latere jaren, toen het tot rijpheid kwam, is van een gedegene behoudendheid gebleven. Kool heeft, onder de sterk wisselende invloeden en de nieuwere inzichten in de na-oorlogsperiode, nimmer zich zelf uit het oog verloren.

Een andere belangrijke karaktertrek, waaraan zijn Friesche afkomst waarschijnlijk niet vreemd was, betreft zijn sterk ontwikkeld gemeenschapsgevoel. Reeds spoedig gaf Kool zich op voor het lidmaatschap van de toenmalige Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, wat voor een jong architect in die

dagen — toen de leden van de Mij. tot de gezeten architecten behoorden — een heele stap was.

Daar is het niet bij gebleven. Kool heeft actief deelgenomen aan het verenigingsleven en ook daarbuiten blijkt gegeven voor de opvatting, dat de bouwkunst ook nog op andere wijze gediend kan worden, dan door persoonlijk werk alleen.

Na zijn vestiging in de latere jaren te Utrecht werd hij al spoedig kringsecretaris, nam een werkzaam aandeel in de examens van de Vereniging tot Veredeling van het Ambacht, was voorzitter van het Christelijk Nijverheidsonderwijs, en stelde zich bij herhaling beschikbaar voor het lidmaatschap van de Utrechtsche Schoonheidscommissie. En liet niet na ook op andere wijze voor het werk van den architect op de bres te staan.

Albert Kool is in de kracht van zijn werk heengegaan. Het kan tot troost stemmen dat men ondanks dat, hier toch spreken mag van een welbestede leven.

Utrecht, 5 Juli 1937.

G. VAN DER GAAST.

ST. PAULUSKERK TE UTRECHT.

ARCHITECT IR. G. C. STUYT.

DE NIEUWE ST. PAULUSKERK TE UTRECHT VAN IR. G. C. STUYT.

Gezeten in de herberg onder de cathedraal van Amiens werd mij door den waard een lijvig boekwerk ter hand gesteld, hetwelk ik welwillend doorbladerde. Rood omslag, vergulde letters en verguld op snee. Naam en adres des schrijvers zijn mij ontgaan. Het behandelde alle cathedraalen van den aardbol met nauwkeurige vermelding van den kubieken inhoud.

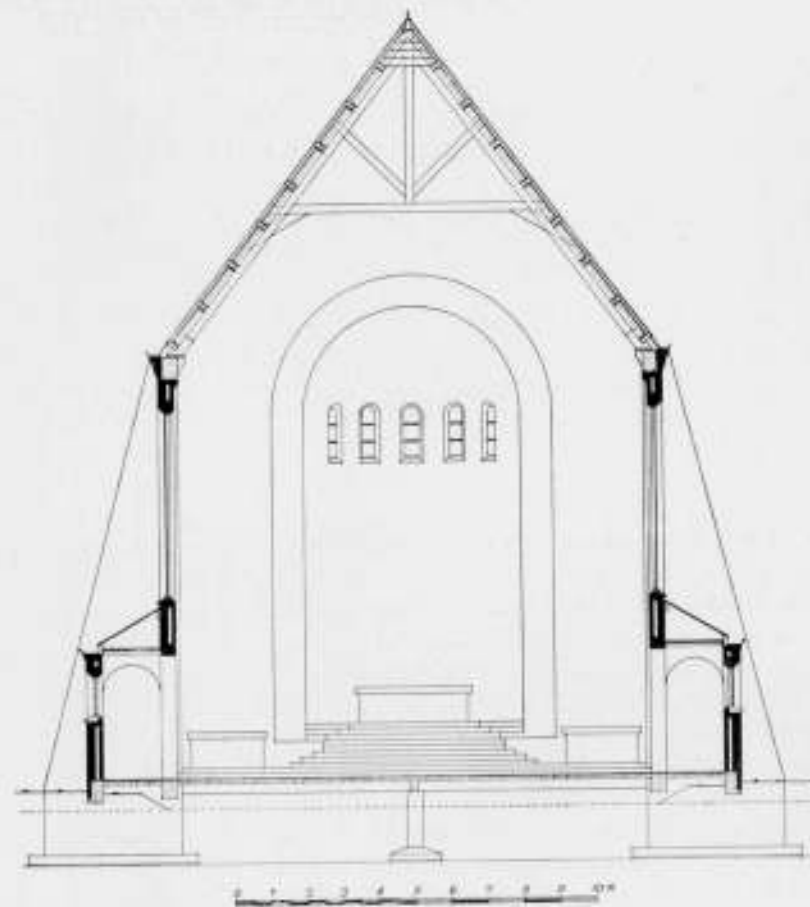
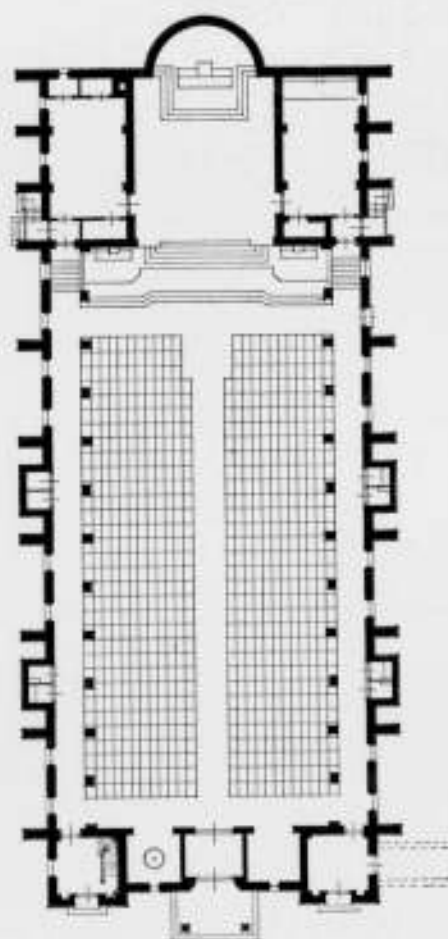
Ik zou deze uitwisseling van burgerlijke beleefdheid tusschen dien waard en mij niet openbaar maken, ware het niet dat mij thans één zin uit het woord van dat wereldboek te binnen valt. De schrijver stelde vast, dat alle beroemde middeleeuwsche hoofdkerken door katholieken werden gebouwd en dat sinds de Hervorming in de uitgesproken protestantsche landen, met uitzondering van de St. Paul's cathedraal te Londen, nimmer meer een kerk van eenigerlei bouwkunstige betekenis is verrezen.

De opvatting is mij uit den mond gegrepen, doch verdient in dezen vorm ongetwijfeld aanvulling. Immers hieruit wordt een onjuiste tegenstelling ingebeeld tusschen katholiek en protestant. Na de instorting van de middeleeuwen hebben katholiek noch protestant in hun kerken het peil van een middeleeuwsche Cathedraal bereikt. Ook de St. Peter te Rome en de St. Paul's te Londen zijn geen van Godsvrucht doordrenkte bedehuizen, zooals een Gothische cathedraal. Die monumenten verschillen nauwelijks van een Romeinsch utiliteitsgebouw.

Na de middeleeuwen, dus na de kerkhervorming, heeft de Kerk, katholiek of protestant, een andere plaats in het dagelijksch leven ingenomen dan voordien, en daarin is voornamelijk de oorzaak gelegen van den onmiskenbaren terugslag in de kerkelijke kunst.

ST. PAULUSKERK TE UTRECHT. ARCHITECT IR. G. C. STUYT.

ST. PAULUSKERK TE UTRECHT. PLATTEGROND SCHAAL 1 Å 400 EN DOORSNEDE SCHAAL 1 Å 200.

ARCHITECT IR. G. C. STUYT.

Aanschouwt men het ernstigste werk van het thans levende geslacht, dan staat het vast, dat de zuiver technische bouwkunst het peil van vormelijke volmaaktheid weet te bereiken. De voorbeelden zijn reeds afgezaagd, station, spoorbrug, hoogoven, kantoorgebouw, automobiel, telefoontoestel. De kracht, de trots van deze eeuw — men kan het betreuren maar niet ontkennen — is de techniek, dus waar zij de bouwkunst beheerscht, kenmerkt zij deze kunst louter door haar macht, gelijk de macht van het geloof en de Kerk in de middeleeuwen de bouwwerken kenschetste. Op het oogenblik kan de bouwkunst zich dan ook nimmer in een kerkgebouw als typisch hedendaagsch voordoen. De bouwkunst, zoo wil de 20e-eeuwse architect het terecht, moet de bestemming van het bouwwerk vertolken door „zakelijke” dus beter redelijke uitbeelding, met weglating van oneerlijke en onbeteekenende siervormen. (Weer een waarheid als een verouderde koe.) Welnu, dat valt bij het ontwerpen van het station en de spoorbrug niet moeilijk.

Waarlijk moeilijk wordt het voor den hedendaagschen bouwmeester, wanneer hem gevraagd wordt een werk te scheppen, waarvan de bestemming in de eerste plaats een onzakelijke, een onstoffelijke is. En is dat niet zeker het geval bij een kerk? Utrecht was in de middeleeuwen een kerkenbolwerk, van waaruit, ik zeide het reeds vroeger, de kerstening van ons volk begon. De XVIIde-eeuwse afteekening van de stad toont tegen den gezichtseinder nog een tuil van torenspitsen en dakruiters. Het tempeest van 1674 maade vele torens en kerken weg uit de vermaarde bisschopsstad. Houweelslagen uit latere eeuwen zetten de afbraak van den ouden stedebouw voort. De ongezonde en onstelselmatige uitbreiding van de stad in de XIXde en XXste eeuw maakte den bouw van vele nieuwe kerken noodig, katholieke zoowel als protestante.

Al die kerkgebouwen wedijverden met elkander in onbeteekenendheid. Slechts de nieuw-Gothische St. Willebrorduskerk van den architect A. Tepe, de St. Antoniuskerk van Jos. Cuypers en Jan Stuyt en de Oranjekerk van Prof. Dr. Ir. Slothouwer gluren boven de middelmaat uit. Het meerendeel der nieuwe bedehuizen en vooral die van de laatste vijftien jaar, bezegelen de karakterlooze woonwijk, te midden waarvan en waaruit zij plotseling overkookten (meestal in een zomervacantie,) door hun onoogelijkheid.

En nu is de stad Utrecht, het Tuindorp (gemeente Maartensdijk) verrijkt met de St. Pauluskerk van den architect Ir. C. C. Stuyt.

Wanneer ik mij geroepen voel dit kerkgebouw te signaleeren, dan vraag ik hier niet de aandacht voor een bouwkunstig hoogtij, of voor iets nieuws onder de zon.

Mijn meening is, dat in het beginsel van „het nieuwe bouwen”

de eenige toegang tot een gezonde nieuwe bouwkunst, een uitgesproken Nederlandsche bouwkunst is gelegen. Ik wil dat beginsel evenwel niet uitsluitend in zijn eenzijdige toepassing, namelijk het station en de spoorbrug, uitgebeeld zien. Ook al mogen de uiterlijke vormen van deze kerk oogenschijnlijk in geen enkel opzicht de verwantschap van den zoogenoemd nieuwtijdgenoot weergeven, toch ligt dezelfde bouwkunstige doelstelling ook aan dit bedehuis ten grondslag. En wel in dien zin, dat de architect naar een eerlijke uitbeelding van de bestemming heeft gezocht en niet door zelfbedachte plechtigheid, maar door erkenning van de door geen tijden of toestanden veranderde waarden. Want zonder dat hier van overgenomen stijlvormen kan worden gesproken, heeft de ontwerper menig van oudsher gegroeid gebruik geëerlijk in eere hersteld.

De beide fronttorens, de triomfboog, de koorsluiting, de blanke wanden, de zwaar beslagen portaaldeuren, het zijn vormen onder eenige toevoeging zoo „redelijk” en in het volk geworven, dat zij onafhankelijk van stijltijdperken het wezen van een eenvoudige parochiekerk kenmerken. En zulks heden op dezelfde wijze als voor vijftien eeuwen, zooals ook de bestemming door alle tijden heen dezelfde is gebleven.

Ongetwijfeld zal wel iedere lezer bij het beoordeelen van de hierbijgaande afbeeldingen verschillende onderdeelen toetsen aan een persoonlijk voorgestane bouwkunstige vormgeving. Ook ik tref hier bouwdeelen aan, die ik anders zou verkiezen. Doch ik acht mij niet gerechtigd en het is onnoodig mijn eveneens „eigen” bedenkingen neer te schrijven. Ik zou mij schuldig maken aan het te zeer ontaarde gebruik van kunstbeoordeelen, een gebruik, dat niets anders meer is dan kaatsen met de meest persoonlijke beschouwingen met miskenning van de betekenis ten opzichte van den onherroepelijken ontwikkelingsgang in verleden en toekomst.

Laat mij daarom in het kort samenvatten, Utrecht heeft er een kerk bij gekregen, die ook waarlijk een kerk genoemd mag worden. De architect Stuyt heeft zich op de eenig juiste wijze van zijn opdracht gekwet. Het resultaat daarvan beteekent hierdoor meer dan een opgangmakend pronkend bouwwerk in een „moderne stijl”, welke na twee jaar elkeen hinderlijk verveelt.

Ook de verschillende voor den eeredienst bestemde kunstwerken in het interieur getuigen van een toewijding van de ontwerpers in den zin als ik boven bedoelde. Een orgel en glas in lood zullen te zijner tijd tot den geleidelijken groei en bloei van dit eenvoudige en gezonde kerkgebouw bijdragen.

TH. HAAKMA WAGENAAR.

HET GEBOUW „ELSDONCK” TE ANTWERPEN ARCHITECT: LÉON STIJNEN (K.M.B.A.)

De heer Léon Stijnen gaf in een publicatie van dit bouwwerk in het Maandschrift „K.M.B.A.” de volgende toelichting.

„Het terrein ligt op de nieuwe baan Antwerpen-Brussel aan het eind der Prins Boudewijnlaan. Het gebouw met staalskelet, is opgericht op een radier in gewapend beton. Het staalskelet bestaat hoofdzakelijk uit 9 dwarse portieken met 6 verdiepen en met 4 stijlen van ongeveer 12 m. spanwijdte. Deze portieken zijn op ieder verdiep verenigd met sterke balken die een horizontale ketting uitmaken zich verspreidend over het gehele ge-

bouw. Tussen deze bijzondere bestanddelen zijn nog dwarse tussenbalken, steun vindend op kleinere palen. Het skelet bestaat uit balken met brede flenzen. Aan de achtergevel is de metalieke ossatuur verbreed op de 2e, 3e en 4e verdiepen met balkons van 2,50 m. sprong op een lengte van 20 meter. Een dezer balkons op de zuidhoek van het gebouw is beëindigd met een half rond. De ligger die haar draagt, is een met flenzen van 160 mm. Op de voorgevel is het skelet der 2 trappenhuisen geheel buiten het gebouw. De horizontale liggers hiervan zijn met

RESIDENCE „ELSDONCK” TE ANTWERPEN.

ARCH. LÉON STIJNEN.

flenzen van 200 mm. Deze halfronde liggers werden in de werkplaats gecentreerd en gereed tot plaatsen op het werk gebracht. Zij nemen steun, langs ene zijde op 2 ondergeschikte palen staande in de lijnrichting van het gebouw en langs de andere zijde op 2 bijzondere palen, die dienen tot stijlen der inkomdeur op het gelijkvloers en één meter buiten de lijnrichting staan.

Op de voorgevel zijn er op ieder verdiep 4 halfronde liggers, die balkons aan de verschillende keukens uitmaken. De sprong is 1 meter, de ligger heeft flenzen van 140 mm.

De horizontale scheidingen op ieder verdiep zijn dalles in beton, de verticale in de buitengevels met konzolen die de samenhang met stijlen en horizontale balken verstevigen. Van binnen zijn geheel blindgewerkte in St.-André-kruis geplaatste trekkers. De vloeren, bestaande uit balken in bimsbeton dragende op dwarsbalken in metaal, waarop parket op latten. Het plafond is in plaasterplaten op latten die in de betonbalken laag gegroefd geplaatst zijn om de balken in metaal geheel te omvatten. Deze plaatsing is belangrijk voor de geluidsdemping, daar alsof de luchtkussens gevormd zijn. De omsluiting der verticale staalkolommen is in steengas. Binnenmuren en scheidsmuren zijn in baksteen. De buitenmuren zijn dubbel waartussen een

luchtkussen en omsluiten alle bestanddelen van het skelet in metaal. Het gebouw is in vier delen, de 4 appartementen uitmakend, met dubbele scheidingen van een halve steen, waartussen een luchtkussen. Het gewicht van het staalskelet is 300 ton en werd vervaardigd door de Werkplaatsen van Mortsel en Geerts-van Aalst. Het oprichten van het metalen skelet duurde ongeveer 3 maanden.

De voorgevel is 50 meter lang met twee trapkasten, die 3,50 m. uitsteken en 16 kleine balkons der keukens. De twee trapkasten zijn geheel in glas. De achtergevel is bijna geheel in glas en heeft 8 balkons van 2,50 m. breed. Op het gelijkvloers zijn twee inkomhallen in glas, twee kleine bergplaatsen voor fietsen en kinderwagens, twee loges voor portiers en zes winkels met brede uitstalramen en waarvan de woning bestaat uit 3 plaatsen, met keuken en badkamer.

Op het eerste verdiep is een op het zuiden gelegen bodega met grote terras, waartoe een buitenwaartse metalen trap leidt. De 2 trappen zijn in metaal, leuning in buizen, alleen de treden zijn in hout en omkleed met caoutchouc. De gesloten liften in de as der trapkasten, iedere trap leidt tot de 2 appartementen per verdiep. De buitenste appartementen hebben een woonkamer van 10 op 5 m., die gemakkelijk kan onderverdeeld wor-

RESIDENCE ELSDONCK

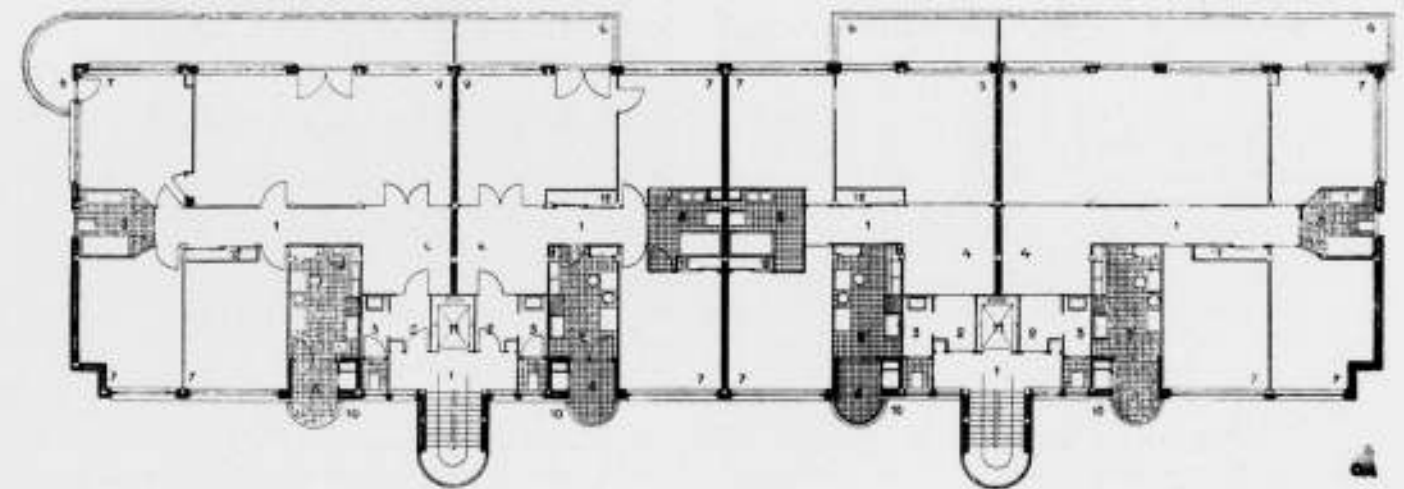
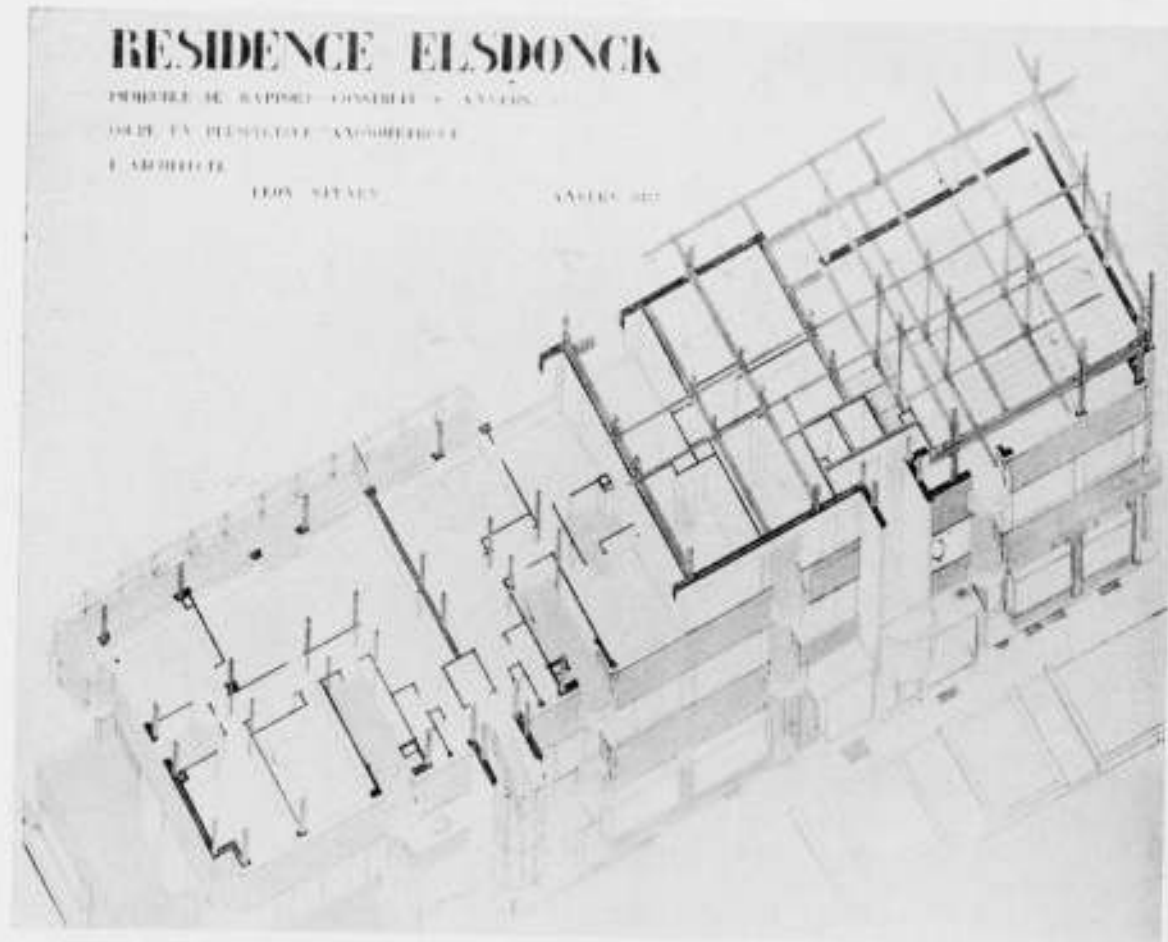
PROF. DR. R. W. VAN DER VLIET & ASSOCIÉS

DR. J. VAN DER VLIET & ASSOCIÉS

L'ARCHITECTE

LEON STIJNEN

ANTWERP 1952

RESIDENCE „ELSDONCK“ TE ANTWERPEN

ARCH. LEON STIJNEN K. M. B. A.

de drie kamers, een keuken en geheel ingestelde toilet kamers. Hall en gang maken deze plaatsen afzonderlijk bereikbaar. In de gang zijn ingemaakte kasten. De kleinere middenste appartementen bestaan uit een woonkamer en 2 tweekamers; de andere kamers zijn dezelfde der grote appartementen. De woonkamers kunnen vergroot worden met de balkons van 2.50 m. breedte. In het middengedeelte van de vijfde verdieping boven de kleine appartementen zijn de dienstbodenkamers met twee badkamers.

Een telefoon naast de brievenbussen is in aansluiting met de hall. Iedere trapkast heeft een lift en monte-charge. In de kelders is de centrale verwarming, die ook de badkamers en keukens van warm water voorziet. De radiatoren zijn in plaatijzer. Alle keukens hebben een ijskast en een kleine ophaalbak op het terras voor de vuilnis. Op ieder verdiep nevens de inkom zijn toegankelijke kasten voor meters en verdeelborden."

L. S.

PRIJSVRAAG „TEO" MASCOTTE

De N.V. Vernis- en Verfwarenfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen, te Breda, zendt ons het programma voor een prijsvraag, welke zij uitschrijft voor een mascotte.

Deze mascotte, die in kleur zoowel als in zwart-wit moet worden ingezonden, is bestemd als symbool van het fabriekaat in zooveel mogelijk reclame-uitingen der fabriek te worden verwerkt. Dus b.v. voor producten zooals Teolin lakverven, Teoflux autolakken, Teocote muurverven, Teoloid meubellakken, Teoferro roestwerende verven, enz., enz.

Het ligt dan ook voor de hand, dat deze nieuwe reclame-figuur den naam Teo zal dragen.

Als prijzen voor de beste ontwerpen worden uitgelooft: een eerste prijs van f 250.—, een tweede prijs van f 100.—, een derde prijs van f 75.— en drie premies elk van f 25.—.

De Jury bestaat uit den Heer Ph. Van Affer, Dir. van het Adviesbureau Van Affer; den Heer H. F. C. T. Jacometti, Dir. van de N.V. Vernis- en Verfwarenfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen; Mej. E. Schrijver, Reclamechef van de N.V. Vernis- en Verfwarenfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen; Jhr. W. J. H. B. Sandberg, Bestuurslid van het Genootschap voor Reclame en Ir. H. J. W. Thunissen, Arch. B.N.A.

Het programma, dat is samengesteld met inachtneming van de Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen, is gratis op aanvraag verkrijgbaar bij de N.V. Vernis- en Verfwarenfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen te Breda. De prijsvraag staat open voor ontwerpers, woonachtig in Nederland, en voor Nederlandsche ontwerpers, wonende binnen Europa. De termijn voor inzending sluit op 31 Augustus e.k.

PRIJSVRAAG MODELLENBOEKJE

Door de Commissie inzake Huishoudelijke Voorlichting en Gezinsleiding wordt, daartoe in staat gesteld door de Vereeniging Quellinus te Amsterdam, een prijsvraag uitgeschreven om te komen tot goede modellen voor eenvoudige gebruiksvoorwerpen, welke in de woning toepassing kunnen vinden. Daarbij heeft zij gedacht aan de uitgaaf van een modellenboekje, dat aan werklozen en andere personen zal worden verstrekt, om hen te helpen bij het verrichten van nuttigen huisarbeid, welke dus uiteraard niet altijd door vaklieden wordt verricht.

Het ligt in de bedoeling dit boekje beschikbaar te stellen voor leiders van werklozen-cursussen en corporaties, welke zich op dit gebied bewegen. De deelneming aan deze prijsvraag staat voor alle ontwerpers in Nederland open. Er wordt uitgelooft een eerste prijs van f 500.— en een tweede prijs van f 300.—. De Jury bestaat uit de Heeren M. M. Tak, W. F. Gouwe en F. Spanjaard. Prijsvraagprogramma's, samengesteld met inachtneming van de Algemeene Nederlandsche Prijsvraagregelen, zijn op aanvraag kosteloos verkrijgbaar bij het secretariaat der commissie, p/a Roelofstr. 111, Den Haag.

VEREENIGING VOOR LUCHTBEHANDELING

De nieuwe techniek voor het regelen van de voornaamste eigenschappen van de lucht, als temperatuur, vochtgehalte, snelheid, samenstelling en reinheid, heeft onder de naam air-conditioning in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika groote successen behaald.

Oorspronkelijk vond men de luchtbehandeling alleen in de industrie. In vele fabrieken heeft vooral het vochtgehalte van de lucht groote invloed op de producten en de halfproducten. De meest bekende toepassingen vindt men in de textielindustrie, de tabaksindustrie en de drukkerijbedrijven. Er zijn echter zeer veel andere industrieën, waarin de luchtbehandeling haar intrede heeft gedaan. De nieuwe toepassingen vindt men vooral in de meest uiteenlopende voedingsindustrieën.

De grootste ontwikkeling kwam echter, toen men de luchtbehandeling ging toepassen met het oog op het scheppen van een behaaglijke en gezonde atmosfeer voor den mensch. In de eerste plaats kwamen de ruimten aan

de beurt, waar vele personen samen zijn, zooals, theaters, bioscopen, concertzalen, dancings, hotels, restaurants, kerken, ziekenhuizen, postkantoren, banken en andere groote kantoorgebouwen. Tegenwoordig worden in Amerika echter ook vele installaties gemaakt voor kleinere gebouwen. Daar in Nederland ook een toeneming van het aantal toepassingen te verwachten is, werd eenige weken geleden door een aantal personen uit verschillende vakgebieden, die belangstelling hebben voor luchtbehandeling, de Vereeniging voor Luchtbehandeling opgericht. De Vereeniging stelt zich ten doel de bevordering van de luchtbehandeling in den meest uitgebreiden zin. Het bestuur werd samengesteld als volgt:

H. L. Teves, voorzitter; A. C. Metselaar, vice-voorzitter; Ir. H. H. W. van Eyk, secretaris-penningmeester; Prof. P. C. Flu en B. Merkelbach. Voor algemeene inlichtingen en opgave voor het lidmaatschap kan men zich wenden tot het secretariaat, dat gevestigd is Ceintuurbaan 405 te Deventer.

VACANTIEDAGEN IN HET BOUWVAK

De Samenwerkende Patroonsverenigingen in de Bouwbedrijven te Amsterdam berichten, dat de 5 contractuele VACANTIE-DAGEN voor het BOUWBEDRIJF te Amsterdam zijn bepaald op: Maandag, Dinsdag, Woensdag, Donderdag en Vrijdag, resp. 2, 3, 4, 5 en 6 AUGUSTUS 1937.

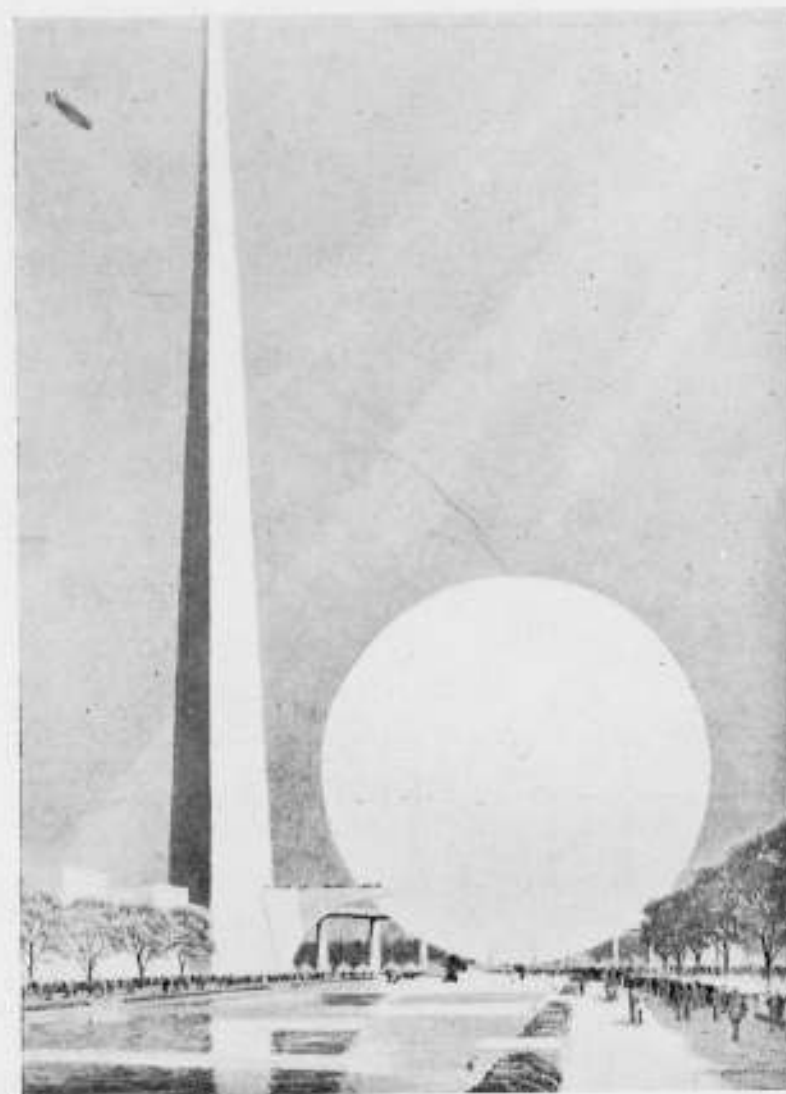
De vereenigingen voornoemd verzoeken, bij aanbesteding en uitvoering van bouwwerken met deze vacantis-data rekening te houden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORIGINEEL AAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. F. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 29
17 JULI 1937

DE ARCHITECTUUR OP DE TENTOONSTELLING TE NEW-YORK IN 1939.

Er komt weer een Wereldtentoonstelling. Ditmaal in New-York in 1939. Zij zal heeten „New-York World's Fair". Aangezien iedere tentoonstelling een architectonisch dominant moet hebben, zal de New-Yorksche tentoonstelling er ook een krijgen. Het zal een tweeledige dominant zijn, bestaande uit een bol van 200 voet diameter, die op een ring van fontainen komt te balanceren en een 700 voet hooge drizijdige obelisk, waarvoor de naam van Trylon is uitgedacht. De bol zal de „Perisphere" genoemd worden.

De ontwerpen voor de Perisphere en de Trylon zijn gemaakt door de architecten Harrison en Fouilhoux. De beide constructies zullen 1.200.000 dollar kosten.

In de Perisphere, waar een behoorlijk stadswoningblok makkelijk in zou kunnen ronddraaien, zal een overzicht worden gegeven van de Toekomstige Wereld (waarschijnlijk zooals men

die zich in 1939 denkt). Door middel van roltrappen komt men op een bewegelijk platform, vanwaaruit men dan de allesoverheersende rol van de samenwerking in de moderne maatschappij kan gadeslaan, die de betere wereld der toekomst richting geven zal.

De bezoekers gaan uit de Perisphere over een brug naar de Trylon, om van daar langs een in een halven cirkel rond de fontainen gebogen helling naar de normale regionen van het tentoonstellingsterrein weer te keeren. Dit heele zaakje wordt 's avonds in kleuren verlicht. Geweldige lantaarns zullen dan bewegende wolken en geometrische figuren op de perisphere projecteeren, hetgeen tot effect zal hebben dat de bol gaat draaien. De Trylon echter zal niet verlicht worden. In het schijnsel van zijn draaienden buurman gaan de drie zijvlakken de duisternis in, met het optisch effect dat je zweren zou dat het ding niet eindigt. Over-

gens zal de Trylon dienst doen voor den omroep over de tentoonstelling.

De Perisphere zal, naar schatting, 5.760.000 pond wegen en gedragen worden door 8 kolommen, welke door de reeds bovenvermelde fonteinen aan het gezicht zullen worden onttrokken, d.w.z. de kolommen worden met glas bekleed en uit gaten in de boveninden, waar de bol op de kolommen rust, spuit het water in het bassin. Sterk als je dan nog een kolom ziet.

Aangezien de winddruk op den bol tot gevolg kan hebben dat hij New-York inrolt en met de heele betere Wereld der Toekomst de Hudson afdrijft, is aan dit punt, d.w.z. aan den winddruk, bijzondere aandacht besteed.

Aangezien de wind onder den bol een luchtledig kan doen ontstaan, waardoor al het water van het bassin in één golfslag

weggeblazen zou worden, heeft men ook daarvoor bijzondere voorzieningen getroffen.

De waarheid gebiedt mij te zeggen dat het bovenstaande allemaal waar is. Een zeer degelijk geschrift heeft het mij allemaal uiteengezet en er worden pogingen aangewend om Nederland op deze tentoonstelling waardig te doen vertegenwoordigen. Het past mij niet hierop invloed uit te oefenen, maar als we straks van de Pier te Scheveningen in den westelijken avondhemel de flauw glanzende punt van de oneindig hoge Trylon in den Melkweg zien prikken, dan zal het aangenaam zijn te weten dat dáár ons land zijn boter en kaas zal laten zien. Tenminste, indien deze in de betere Wereld der Toekomst ook nog wat waard zijn.

J. P. M.

STUDIEPRIJSVRAGEN UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP“ TE ROTTERDAM IN 1936.

Aan het Juryrapport ontleenen wij het volgende:

Met genoegen heeft de jury zich ook nu weer van haar taak gekweten. Iederen keer blijkt weer hoe aantrekkelijk het is de oplossingen bij prijsvragen te vergelijken en tegen elkaar af te wegen.

Bij een eerste aanschouwing van het ingekomen werk trof het al dadelijk, dat er geen bijzonder opvallende ontwerpen bij waren en hoewel toch bij nauwkeuriger bestudeering veel te waardeeren viel en geconstateerd kon worden dat men zich in 't algemeen wel goed in de diverse materies had ingewerkt, was het resultaat toch eenigszins teleurstellend. Sommige ontwerpers hadden zich ongetwijfeld zeer nauwgezet op de hoogte gesteld van b.v. de bijzondere eischen die een bedrijf als het eerste onderwerp stelt, hetgeen dan ook tenslotte het verkregen resultaat niet onbelangrijk ten goede had beïnvloed.

Schreef het bestuur in zijn voorwoord voor deze prijsvragen „Het is zich zeer zeker bewust, met het eerste ontwerp een zeer moeilijke opgave te hebben verstrekt; ...“, de resultaten bevestigden deze veronderstelling. Ook het tweede onderwerp had eigenaardige moeilijkheden, waarvoor vele ontwerpers geen goede oplossing hebben weten te geven.

Waarom eigenlijk — over het geheel genomen — het eenigszins teleurstellend resultaat te wijten is, is moeilijk na te gaan en zal wel steeds een onbeantwoorde vraag blijven; al kan men wel zeggen dat onderwerpen die een gedetailleerde bestudeering eischen en een niet alledaagsch geval betreffen, de kans op minder goede resultaten zeker verhoogen.

286

Het aantal inzendingen was 95, over de drie onderwerpen als volgt verdeeld:

48 voor het courantengebouw;
35 voor de concert- tevens tentoonstellingszaal;
12 voor den boekband.
In totaal waren 234 teekeningen ingezonden.

Gebouw voor een courantenbedrijf van middelmatigen omvang.

Om tot een behoorlijken maatstaf voor de beoordeling te komen, laat de jury hieronder in enkele punten volgen, aan welke voorwaarden en eischen het meeste gewicht moet worden toegekend en wat in de eerste plaats in een ontwerp goed verwerkt moet zijn.

1e. Een logische en gemakkelijke verbinding van redactie-zetterij-opmakerij-stereotypie, persenzaal en expeditie; terwijl voor deze ruimten afzonderlijk nog de hieronder volgende speciale eischen gelden.

Een rustige ligging voor de redactie, terwijl van daaruit de zetters gemakkelijk moet kunnen worden bereikt, een zeer goed verlichting voor de zetters en opmakerij, de stereotypie liefst direct grenzende aan de persenzaal, met dus een zeer gemakkelijke verbinding van de stereotypie met de persenzaal en van de zetters met de stereotypie, een liefst zoo gemakkelijk mogelijke verbinding van persenzaal met expeditie. Voor de verbinding stereotypie-zetters zijn kleine voor geen ander doel te gebruiken matrijzenliftjes zeer aan te bevelen. In dit verband moet

ook gewezen worden op de bij vele plannen tot uiting gekomene fouten van slechte verbinding van de administratie en de voor het publiek bestemde loketten, die dikwijls door het niet voldoen aan bovengenoemde eischen zijn ontstaan. Bij velen ontleeft een goede communicatite ten eenen male.

2e. Het moet het oog o.a. op het geraas, enz. een goede scheiding tussen kantoor- en bedrijfsruimten gewenscht.

3e. Zijn de papierbergplaatsen meestal veel te klein genomen, terwijl men er zich dikwijls geen rekenschap van heeft gegeven, dat men in de fundatieblokken van de persen geen papier kan bergen. Bovendien moet men steeds ruimte beschikbaar houden voor het verrollen en transporteren van papier in deze kelders.

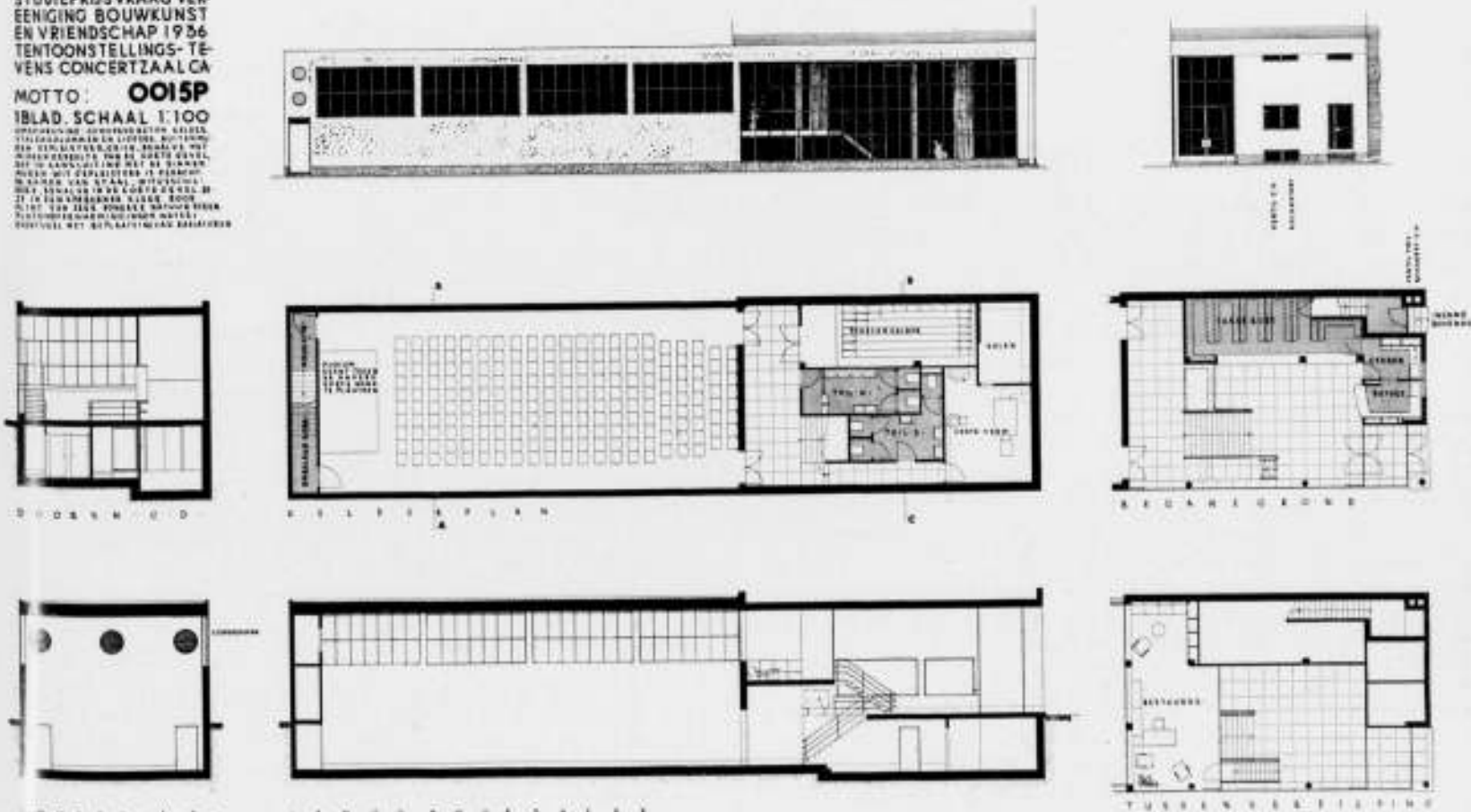
4e. Het is in onze groote steden onmogelijk en zeker ongewenscht een in- en uitgang zoodaals hier van een binnenplaats naar een hoofdverkeersweg te projecteeren. Hierbij valt op te merken dat meerdere ontwerpers dezen ingang bovendien veel te smal hebben gemaakt.

5e. De rijwielpgplaatsen voor het publiek en het personeel zijn bij vele ontwerpen slechts door smalle gangen en eerst na het passeeren van vele deuren bereikbaar, ook dit is natuurlijk verkeerd.

6e. Een transformatorruimte moet niet alleen direct vanaf de openbare straat bereikbaar worden geprojecteerd, maar bovendien zoo gesitueerd zijn, dat de zich daarin bevindende transformatoren er ook in- en uit kunnen.

7e. Bij vele inzendingen is in het geheel geen rekening gehouden met de mogelijkheid tot het inbrengen — in de daarvoor bestemde ruimten — van machines en machine-onderdeelen. Hierna volgt een beoordeling van iedere inzending afzonderlijk. Na zeer zorgvuldig overwegen is de jury tot de conclusie gekomen, dat geen enkel ontwerp op een zoodanige hoogte stond, dat het toekennen van een eerste en zelfs van een tweede prijs verantwoord was.

STUDIEPRIJSVRAAG VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP 1936 TENTOONSTELLINGS- TEvens CONCERTZAALCA
MOTTO: OOI5P
IBLAD, SCHAAAL 1:100
OPDRAG: BEHOORLIJKE AANLEG
VAN EEN CONCERT- EN TENTOONSTELLINGS- ZAAL, DIE EEN AANTREKKELIJKE UZICHTS- EN VERKEERS- PUNT IN DE STAD ROTTERDAM MOET VORMEN. DE ZAAL MOET IN EEN VAN DE GEBOUWEN VAN DE STAD ROTTERDAM WORDEN GEBOUWEN. HET OORSPRONGELIJKE PLAN IS VAN DE ARCHITECTEN C. WEGENER HEESWIJK ROTTERDAM.

1. PRIJS. ONTWERP VOOR EEN CONCERT-TENTOONSTELLINGSZAAL. SCHAAAL 1 A 300.

ONTWERPER: H. C. WEGENER HEESWIJK

287

Zij heeft ten slotte uit de laatste groep een keuze gedaan van drie ontwerpen en deze nog eens extra getoetst 1e. op de architectuur van de gevels, 2e. op de ruimtelijke ontwikkeling en de architecturale kwaliteit van den plattegrond en 3e. op de technische kwaliteit.

Het gevolg hiervan was dat deze drie ontwerpen als gelijkwaardig beschouwd moesten worden, al wil dit niet zeggen dat de kwaliteiten volgens punt 1, 2 of 3 gelijk zouden zijn; integendeel bij het eene ontwerp staat de technische kwaliteit ver boven de aesthetische, terwijl bij een ander het omgekeerde het geval is. Vervolgens bleken nog drie inzendingen in aanmerking te komen voor een eervolle vermelding.

De jury stelt daarom het bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap“ voor drie derde prijzen toe te kennen en wel aan de inzendingen onder de motto's 't Musketennest, 4371 en L L elk met f 20.— bronzen medaille en getuigschrift, en drie eervolle vermeldingen aan de inzendingen onder de motto's 999, a.b.c. en „neutraal“, bestaande uit een getuigschrift.

Concert-tentoonstellingszaal.

In het algemeen kan worden opgemerkt, dat men deze opgave beter beheerscht heeft, dan de eerste. Bij een nauwkeuriger bestudeering blijken echter toch weinig inzenders het gevraagde tot een alleszins bevredigende oplossing te hebben gebracht.

Vele ontwerpers hebben er b.v. niet aan gedacht, dat er zich in pauzes bij concerten en bij openingen van exposities 200 à 250 personen in het complex bevinden, die (althans voor een belangrijk deel) tegelijk (denk aan pauzes) en wel in korten tijd gebruik moeten kunnen maken van de buffetten. (Men komt in een dergelijke gelegenheid dikwijls zelf voor het buffet). Zoo is er ook vaak niet voldoende aandacht besteed aan de garderobe en de wijze waarop b.v. de 200 concertbezoekers in den kortst mogelijken tijd hun kleding weer terug kunnen krijgen. Bij dit

alles spelen dan nog de ligging van de toegangen en trappen een zeer belangrijke rol; verkeersbelemmeringen moesten dan ook zooveel mogelijk vermeden worden.

Op het verlichtingsvraagstuk van de tentoonstellingsruimte zal afzonderlijk bij de bespreking van de verschillende ontwerpen worden teruggekomen en gewezen; nochtans kan hierbij opgemerkt worden dat ook hieraan bij verscheidene ontwerpers veel mankeert. Ook hebben weinig inzenders er aan gedacht, dat hagel en regen op een glasdak bij concerten zeer hinderlijk kunnen zijn en bijna niemand heeft hier een oplossing voor gegeven.

Hierna volgt een beoordeeling van iedere inzending afzonderlijk. Na zorgvuldige overweging was de jury van oordeel dat aan de drie het laatst besproken projecten de voorkeur moet gegeven worden boven de andere. Toch wil zij hier uitdrukkelijk vastleggen dat geen dezer ontwerpen haar ten volle kon bevredigen, hetgeen uit de gemaakte opmerkingen eveneens blijkt. Zij stelt het bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap” toch voor de prijzen als volgt te verdeelen en toe te kennen, vooral omdat deze prijsvragen geheel als studieprijzen bedoeld zijn en diensgevolge de eischen eenigszins anders gesteld kunnen worden:

Een eersten prijs aan de inzending onder motto 0015 P f 30.— en bronzen medaille met getuigschrift;

Een tweeden prijs aan de inzending onder motto 1310 f 15.— en bronzen medaille met getuigschrift;

Een derden prijs aan de inzending onder motto „ojo y oreja” een bronzen medaille met getuigschrift.

Boekband.

Behalve een paar uitzonderingen blijft de uit twaalf ontwerpen bestaande inzending beneden het middelmatige.

Uit de meeste inzendingen blijkt, dat de ontwerpers of het epos van den Vos Reinaerde niet kennen, of er zich niet de minste moeite voor hebben gegeven de gedachte ervan in het ontwerp voor een band vast te leggen. Dit gebrek aan begripen van het doel gaat bij diverse inzenders parallel met gebrek aan uitbeeldend vermogen.

Uit het ingezonden werk blijkt hoe lastig het voor de inzenders is geweest het karakter van den Vos in enkele lijnen weer te geven, niemand heeft het wezen van den vos zuiver gestyleerd weten uit te beelden.

Hierna volgt de bespreking van iedere inzending afzonderlijk. Hoewel het resultaat beneden de verwachting van de jury is gebleven, heeft zij toch besloten aan het bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap” te adviseeren de uitgeloopte prijzen toe te kennen, en wel aan motto „List” een eersten prijs groot

KAART VAN AMSTERDAM 1:10.000. DIENST DER PUBLIEKE WERKEN. 1936.

Wij vestigen de aandacht op de prachtige nieuwe uitgave van de Kaart van Amsterdam, die kort geleden verschenen is. Deze kaart bestaat uit vier bladen van 80 bij 105 cm, is bewerkt op de schaal 1 : 10.000, en is in tien kleuren gedrukt. Het groote formaat geeft de mogelijkheid een groot stuk van de omgeving van Amsterdam op de kaart te kunnen afbeelden: Landsmeer, Halfweg, Bovenkerk en Weesp komen er nog op voor. De goed gekozen kleuren maken de kaart tot een fraai decoratief geheel. Tegen het fond van zacht groen staat het frissche rood van de bebouwing en het blauw der waterpartijen bijzonder fris, terwijl de heldergele sportvelden om de stad heen het geheel nog sterk verlevendigen.

Aan deze nauwkeurige weergave is natuurlijk geen moeite gespaard. De

f 30.— en bronzen medaille; aan motto „Foxtrot” een tweeden prijs groot f 15.— en bronzen medaille; en aan motto „Diplomaat” een derden prijs bestaande uit een bronzen medaille.

Winnaars.

Courantengebouw.

1e prijs, niet toegekend.

2e prijs, niet toegekend.

3e prijs, motto 't Muskietennest, Nic. Hulsbosch, Leeuwijk, laan 9, den Haag.

3e prijs, motto 4371, P. H. Dingemans, Spruytenboschstraat 7, Haarlem.

3e prijs, motto L L, W. P. M. Vintges, Paul Gabriëlstraat 10, Den Haag.

Eervolle vermelding, motto 999, H. E. Schulte, Krugerstraat 2bis, Utrecht.

Eervolle vermelding, motto a.b.c., ir. J. H. Piets, Lange Houtstraat 15B, Den Haag.

Eervolle vermelding motto „neutraal”, P. Kokke, 2e de Riemstraat 158, Den Haag.

Tentoonstellings-concertzaal.

1e prijs, motto 0015 P, ir. C. Wegener Heeswijk, Deurloostraat 48bis, Amsterdam-Zuid.

2e prijs, motto 1310, C. J. M. van der Veken, Keizersgracht 26, Amsterdam-C.

3e prijs, motto „ojo y oreja”, J. Schipper, Emmastraat 3, Zaandam.

Boekband.

1e prijs, motto „List”, George Notenboom, van Vlooswijkstraat 18B, Rotterdam.

2e prijs, motto „Foxtrot”, L. de Miranda, Amstelkade 126 I, Amsterdam-Zuid.

3e prijs, motto „Diplomaat”, A. Langeberg, de la Reystraat 106B, Rotterdam-Zuid.

De Jury voor deze prijsvragen bestond uit de Heeren:

Pieter den Besten, sierkunstenaar te Rotterdam,

J. F. Berghoef, architect te Aalsmeer,

Ir. J. W. E. Buys, architect te 's-Gravenhage,

Ir. M. C. A. Meischke, architect te Rotterdam,

J. Mooij, directeur van de drukkerij van de N.V. van den Bergh's Fabrieken te Rotterdam,

J. Poot, architect te Rotterdam,

W. C. Pouderooyen, architect te Rotterdam, tevens secretaris.

bijchriften laten aan duidelijkheid niets te wenschen over. Het tekenwerk dat op dezelfde schaal als de kaart is uitgevoerd, is bewonderenswaardig. Amsterdam geeft hiermede weer een uitstekend en navolgenswaardig voorbeeld.

De kaart bestaat, behalve in deze gekleurde uitgaaf, nog in de volgende uitvoeringen:

1. in zwart.

2. in zwart, met het water blauw gekleurd.

3. in grijs, met het water blauw gekleurd.

Wij beelden op dezelfde schaal een fragment van de kaart af om een indruk te geven van de voortreffelijke uitvoering.

H. G. J. I.

FRAGMENT VAN DE KAART VAN AMSTERDAM 1:10,000

DIENST PUBLIEKE WERKEN

HET FONTAINEHOFJE

UIT „BRUGGE DIE SCHOONE“

GODSHUISJES IN DE BOEVERIESTRAAT

BOEKBESPREKING

BRUGGE DIE SCHOONE. Uitgave „de Zeesmeuw“, te Brugge.

Een korte inleiding door E. Kuipers bij foto's van M. Plate en J. P. Mieras. Brugge is niet grootsch, misschien is het dat alleen in zijn Hallen, maar in Brugge is de innigheid van de dingen die met toewijding gemaakt werden. Brugge heeft het gelaat van een oude, wien de herinnering aan 's levens volheid een stille vreugd is. Daarvan getuigt elk straatje, elke hof en elke gevel en daarvan getuigen op hun beurt deze foto's, door archi-

HANS BEBLO. HANDSWERKSMOEBEL. Heft 1 Tische. Verlag Julius Hoffmann, Stuttgart.

Uit een serie van vijf cahiers met teekeningen en foto's van handgemaakte meubelen verschijnt als eerste dit deel over tafels. Op beknopte wijze worden achtereenvolgens behandeld: het meubelhout, de gewone en juiste houtverbindingen, profileringen, samenstelling van het meubel, alles toe-

ISOLATIE naar het Hongaarsch van Dr. K. MÖLLER, voor Nederland bewerkt door Ir. Ceiszar (A. W. Sijthoff's Uitg. Mij., Leiden 1937).

Voor het verschijnsel, de centrale verwarming, somtijds aangelegd in gebouwen die ietwat aan de lichte kant geconstrueerd zijn, noodzaak ons te zoeken naar middelen om te voorkomen dat de betrekkelijk kostbare warmte-eenheden, sneller dan ons lief was, het gebouw verlaten.

Met de vermeerdering van het geproduceerde geluid, schijnt onze gevoeligheid ten aanzien van zulke invloeden te zijn toegenomen. Tenminste te oordeelen naar de soorten isolatiematerialen, die aan de markt gebracht worden, zou men zelfs zeggen dat die gevoeligheid is vergroot met het kwadraat der geluidsvermeerdering.

De verandering in de bouwwijze, waarbij de ouderwetsche degelijke muren en trastramen zijn afgeschaft, heeft vele koppen aan het denken gebracht om het vraagstuk der „vochtwering“ onder de knie te krijgen.

Tenslotte iets nieuws: de luchtdoorlaat, waarbij we kennis nemen van het feit dat alle berekeningen van transmissiecoëfficiënten falen, als een ge-

teeten gemaakt. Dit boekje verschilt wel zeer van de gebruikelijke verzamelingen van pittoresque hoekjes, doordat het specifiek bouwkunstige, massa-ruimte, materiaal en structuur, maat en verhouding, hier duidelijk tot uiting komt. Wie Brugge niet gezien heeft, zal in dit boekje een opwekking vinden er heen te gaan; wie er was zal het, ter betere herinnering aan architectonisch schoon, gaarne doorbladeren. En de architect bestuurde het rythme aan de Godshuisjes in de Boeveriestraat!

B.

gelicht door duidelijke teekeningen. Daarna uitvoeriger de verschillende soorten van tafels: korte, heldere onderschriften bij teekeningen en foto's van schraagtafels, wangentafels, tafels uit planken saamgesteld, tafels met drie en vier pooten, klaptafels, enz. (de Hollandsche schuiftafel ontbreekt). Van ieder voorbeeld wordt de constructie door uitstekende teekeningen verduidelijkt. Wie eenvoudige, deugdlijke meubels te maken of te ontwerpen heeft, zal aan deze cahiers een goed en beknopt handboek hebben.

B.

bouw niet met de pijnlijkste nauwgezetheid is uitgevoerd. Het is n.l. bijna vermakelijk als we lezen dat door een sleutelgat (in Hongaarsch?) bij een normaal drukverschil, niet minder dan 6000 en door een kier onder een deur 27000 liter lucht per uur ontwijkt en daarmee de dure warmte-calorieën.

Intusschen behoeft men de moed, een goede isolatie te maken, niet op te geven, want Dr. Möller behandelt in 4 hoofdstukken het geheele probleem zóó grondig en uitvoerig dat, als we de 220 bladz. hebben doorgewerkt, we er heel wat van kunnen weten.

De meeste materialen, vanaf de oudste tot aan de nieuwste worden behandeld. Enkele hier te lande in gebruik zijnde ontbreken en anderszins verschillende hier niet gebruikte zijn genoteerd.

Verder heel wat constructies en wetenswaardigheden, ook hoe we het niet moeten doen, maken dit werk belangrijk, vooral voor diegenen die zich moeite willen getroosten zich in deze omvangrijke materie in te werke-

B.

ZUIVERING VAN AFVALWATER. Methoden en Installaties voor de zuivering van Riolwater en Industrieel afvalwater door P. Nauta, Hoofddirecteur bij den Dienst van P.W. te Amsterdam, Uitgave: N.V. Wed. J. Ahrens en Zoon.

In de inleiding tot dit boek schrijft Prof. Dr. J. Smit:

„Het is met de studie en de beoefening van de techniek der afvalwaterzuivering in Nederland een eigenaardig geval: de betrekkelijke waterrijkdom in ons land en de niet hoog gestegen industriële ontwikkeling (ook al andere redenen) hebben ten gevolge gehad, dat het afvalwaterstuk veel later dan in naburige landen indruk op ons gemaakt heeft, en toen eindelijk het besef tot ons doordrong, dat er inderdaad een dergelijk stuk bestond, toen waren vele steden zoo gebouwd, dat aanleg van effectieve rioleeringen niet dan met groote moeite en kosten kon geschieden en dat de meeste fabrieken op plaatsen waren gebouwd, waar wel de aanvoer van grondstoffen en het verkrijgen van fabriekswater goed verzorgd waren, maar waar de mogelijkheden tot loozing van het afvalwater geheel buiten beschouwing waren gelaten.

Men kan echter den bouwers dezer bedrijven hun euvelheden in dit opzicht niet al te kwalijk nemen; immers zij beseften de voor het openbare water te gevolgen van hun handelwijze niet en er was niemand, die er hun op tijd gewezen, noch iemand, die hen uit de moeilijkheden kon helpen, toen de wakker geworden openbare meening hen voor de gevolgen begon verantwoordelijk te stellen. Zij tot wie ze zich wendden om advies kenden het vraagstuk en zijn moeilijkheden heelemaal niet of slechts uit de buitenlandse literatuur en meenden te goeder trouw, de daar verkregen oplossingen nu maar ongewijzigd naar Nederland te kunnen overplanten. Menige volkomen ondoeltreffende reinigingsinstallatie en veel financieel nadeel zijn er het gevolg van geweest.

De schrijver zelf zegt in zijn voorwoord, dat zijn boek slechts beoogen kan een leidraad te zijn voor dengene, die zich op het gebied van zuiveren van rioolwater inzicht wil verschaffen. Het zou optimistisch zijn te meenen, met de verstrekte gegevens zonder meer in staat te zijn zelf zuiveringsinstallaties te bouwen. Het zuiveren van afvalwater is niet een zoo voor de hand liggend werk, dat dit zoo maar kan worden uitgevoerd.

Het boekwerk van 176 pag. bevat een 18-tal hoofdstukken, met een uitvoerig literatuuroverzicht en 126 illustraties.

J. P. M.

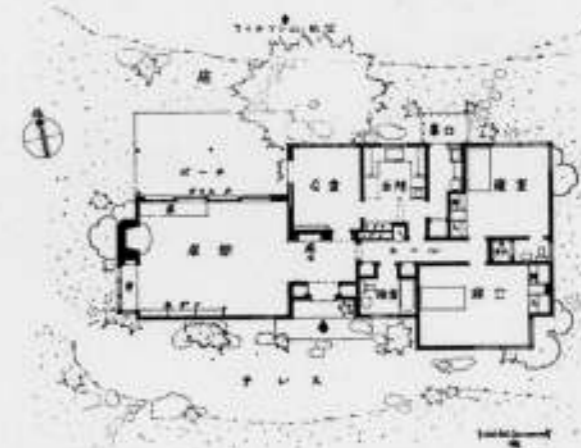
DIE PUTZARBEITEN, DIE STUCKARBEITEN, DIE RABITZARBEITEN, door K. Lade en A. Winkler. Verlag Julius Hoffmann Stuttgart.

Deze drie werkjes vormen de afleveringen 1—3 van een serie „Architect und Bauhandwerk“.

Men krijgt bij het doorlezen van deze boeken wel zeer den indruk van degelijkheid van behandeling van de stof. Men ontkomt niet aan het gevoel dat Putzarbeit en Stuckarbeit, heele omvangrijke technische wetenschappen zijn, die heel wat studie en kennis vereischen, voordat men weet, wat er allemaal in te koop is. En ik vrees dat menig architect er wel tegen op zal zien deze onderdeelen zóó grondig te bestudeeren. De boeken kunnen echter ongetwijfeld van groot nut zijn om op de hoogte te komen van de verschillende systemen, en al of niet gepatenteerde uitvoeringswijzen, die er mogelijk zijn. In dit opzicht zijn deze werken na-slagwerken, die van praktisch nut zijn. In ieder boekwerk een groot aantal illustraties, die voor het merendeel de technische uitvoeringswijzen doen kennen.

In het deel over Rabitzarbeiten wordt zeer uitvoerig geschreven over gepleisterde gewelven en over gewelfbouw en gewelfvormen in het algemeen. Een eeuw geleden begon ten onzent Dr. Cuypers den strijd aan te binden tegen het vervaardigen van gepleisterde gewelven. Thans komen er weer mooie hoeken over.

J. P. M.

LANDHUIS. ARCHITECTEN EDGAR BISSANTZ EN MASAO NISIMOTO (UIT „NIPPON“)

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

In „Kentiku Sekai“ 1937, nummer 5 komt het hierbij gereproduceerde huis voor, gebouwd in Californië door een Amerikaansch en een Japansch architect. De fraaie wijze waarop de tuin met zijn grillige plantenarabesken bij het huis aansluit en de manier waarop het geheel zich in het landschap zullen wel van den Japanner afkomstig zijn. De plattegrond is bekend, de plaatsing der lichtopeningen doet vermoeden dat elk vertrek een eigen karakter heeft. In het exterieur behoort de tegenstelling tusschen de lichte dakoverstek bij de loggia en de plastiek van de steenen wanden en de schoorsteen.

B.

MODERNE BAUFORMEN, Mei 1937.

Deze aflevering opent met een geïllustreerde beschrijving van de Adolf Hitler Jugendherberg in Berchtesgaden in Oberbayern. Zoo'n ding is wat gewild volkstümlich. Lois Welzenbacher te München laat daarna schetsen zien van een huis voor een tooneelspeler in een landschap. „Der Zauber mancher, ja eigentlich jeder Landschaft liegt für mich in der Offenbarung, in welcher Form der Mensch hier seinen Lebenskamp aufnimmt, seine Wohn- und Arbeitsstätten schafft, aus dem Leben der Landschaft bodständige Kultur bildend“, schrijft hij en ik dacht bij die openbaring en

dien levensstrijd aan ons Zeistnummer. Hoe ik daarop kwam, weet ik eigenlijk niet. Dan gaan we weer naar de bergen en tusschen besneeuwde gletschers zien we het Frans-Josef-Haus, een toeristenhotel, architect Heinz Rollig. Van dezen architect voorts nog een Heim voor zweefvliegers op den Spitzerberg. Verder het sporthotel ifen bij Hirschegg, van buiten nogal leelijk, en van binnen nogal landelijk. Met een gymnastieklokaal te Stuttgart en landhuisje aan het Bodenmeer van Arch. Weber is dit nummer gevuld.

MODERNE BAUFORMEN, Juni 1937.

Een belangrijke bijdrage is een beknopte samenvatting in het Duitsch van de Studie, welke Prof. Kay Fisker het vorig jaar in „Arkitekten“ deed verschijnen over de woningtypen te Kopenhagen van 1914—1936 en waarover in deze rubriek reeds een en ander werd meegedeeld. Een groote hoeveelheid uitnemende afbeeldingen en teekeningen vergezelt den tekst. Vervolgens de nieuwe verkeersvlieghaven te Keulen, naar het ontwerp van Prof. Mehrrens te Aken, interieurs van het Motorschip „Hammerhus“ door Prof. Kay Fisher en C. F. Moeller. Dan verschillende winkels in Weenen. Ik moet eerlijk zeggen: de dames zijn geëxcuseerd. Tenslotte wat landhuizen.

MODERNE BAUFORMEN, Juli 1937.

Het hoofdnummer van deze aflevering is een met 50 illustraties toegelichte beschrijving van de tentoonstelling „Schaffendes Volk“ te Düsseldorf. Deze tentoonstelling is opgericht op een 8 K.M. van het stadscentrum aan den rechteroever van den Rijn gelegen terrein. De hallen zullen voor het grootste deel weer verdwijnen. Aan deze hallen sluit zich een Siedlung aan met scholen, een H. J. Heim, enz. In het zuidoosten zet de tentoon-

stelling zich Rijnopwaarts voort in een nederzetting, waar, onder een aethische hoofdleiding, een 60-tal eenfamiliehuizen voor private opgeveers zijn gebouwd naar ontwerpen van particuliere architecten. In het midden ligt een gebouw met woonateliers. De aethische hoofdleiding beruiste bij Prof. Peter Grund. Prof. E. Fahrenkamp maakte de park- en tuinaanleg. Prof. Fritz Becker verzorgde met den Tuinarchitect Tapp te Düsseldorf Tafels, stoelen, lichtkronen en spiegels van de Deutsche Werkstätten te München vullen de rest.

DER BAUMEISTER, Mei 1937.

Dit nummer geeft werken te zien van den architect Hanns Ostler, te Garmisch-Partenkirchen. Eigenlijk heeft deze architect al heel wat gebouwd. Volgt een artikel over „Der gedeckte Tisch“ en dan speciaal wat het Deutsche aardewerk (Porzellan) daarop beteekent. Hoog boven de stad Bitolj (vroeger Monastir), Joegoslavië, is een graf-gedenkteeken geplaatst ter eere van de Deutsche soldaten, die in den wereldoorlog sneuvelde. Het ontwerp is van architect Robert Tischler. Over de drie, nog niet geheel vlak gehakte, tegen elkaar geplaatste granieren platen zijn, vlak naast en tegen elkaar, de honderden namen uitgehouwen in fijne letters en daaroverheen de Deutsche adelaar.

DER BAUMEISTER, Juli 1937.

Haus der Jugend in Tübingen. Architect Ernst Breiting. Een weelderig landhuizen van Hanns Ostler, te Garmisch-Partenkirchen. Een bundel van treffelijke werkteekeningen op schaal voltooit dit nummer. J. P. M.

NED. GEDELEGEERDE OP HET XIVe INTERNATIONALE ARCHITECTEN CONGRES.

Tot gedelegeerde van de Nederlandsche Regeering op het XIVe Congres Internationale des Architectes te Parijs is benoemd de Heer Prof. Dr.

Ir. D. F. Slothouwer, Hoogleraar aan de Technische Hoogeschool te Delft. Het Congres neemt een aanvang op 19 Juli a.s. en duurt tot 25 Juli.

VACANTIE-LEERGANG VOOR VERWARMINGSTECHNIEK.

De Warmte-Stichting stelt zich voor op Donderdag 26 en Vrijdag 27 Augustus een vacantie-cursus te organiseren, waarop verschillende onderwerpen, die in het brandpunt der belangstelling staan van allen, die met verwarming en verwarmings-installaties en -apparaten te maken hebben, zullen worden behandeld. De voordrachten zullen worden gehouden in de groote college-zaal van het Physisch Laboratorium der Rijksuniversiteit te Utrecht, Bijhouwerstraat 6.

Het doel van deze cursus is het algemeen inzicht in de bij verwarming en de werking van verwarmings-installaties en -apparaten een rol spelende factoren van hen, die in de praktijk hiermede voortdurend in contact komen, te verdiepen aan de hand van de in den laatsten tijd op dit gebied verkregen resultaten van onderzoekingen en studies. De cursus zal om-

vatten eenige onderwerpen betreffende de werking en het onderzoek van haarden en centrale verwarmingsinstallaties.

Een prospectus, waarin o.m. een nauwkeurige opgave der te behandelen onderwerpen en de betreffende docenten worden vermeld, zal binnenkort verschijnen en is op aanvraag te verkrijgen.

De kosten voor deelname bedragen f 1.— per cursusdag en dienen van tevoren te worden gestort op postgirorekening No. 31035 van den Leider van den Thermotechnischen Dienst der Warmte-Stichting. Voor de aangesloten leden der Warmte-Stichting zijn uit hoofde van hun contributie geen kosten verbonden aan deelname aan dezen cursus. Reeds thans kan men zich als deelnemer opgeven aan het Laboratorium der Warmte-Stichting, Bijhouwerstraat 6, Utrecht.

EXAMENS VEREENIGING TER VEREDELING VAN HET AMBACHT.

Voor de examens, welke vanwege bovengenoemde vereeniging (voor wat het vak automonteeren betreft in samenwerking met de Centrale Commissie voor Autobestuurder) zullen worden gehouden in de week van 26 tot en met 31 Juli 1937 in de Ambachtsschool, Schoolplein te Utrecht, hebben zich laten inschrijven 188 candidaten, w.o. 45 timmerlieden, 13 meubelmakers, 6 smeden, 75 schilders, 3 metselaars, 20 machinebankwerkers, 5 machinedraaiers, 4 lood- en zinkwerkers en 17 automonteurs.

292

Gelegenheid tot bezoek aan deze examens bestaat op Woensdag, 28 Juli van 14-17 uur en op Donderdag, 29 Juli van 13-17 uur.

Voor de examens, welke zullen worden gehouden in de week van 9 tot en met 14 Augustus in de werkplaatsen van Staatsmijn Emma te Treebeek (L.), hebben zich aangemeld 85 metaalbewerkers.

Gelegenheid tot bezoek aan deze examens bestaat op Donderdag, 12 Augustus van 15 tot 18 uur.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 24 JULI 1937

NR 30

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

VERKEERSBRUG OVER DEN RIJN TE ARNHEM

NIEUWE VERKEERSBRUGGEN TE ARNHEM, NIJMEGEN, MOERDIJK EN VIANEN.

Nederland wordt als Rijn- en Maas-delta doorsneden door menigen riviervak. Elders kunnen rivieren natuurlijke grenzen vormen tusschen volkeren, het Nederlandsche volk is ondanks de groote rivieren, die zijn grondgebied zoo grillig doorsnijden, één volk gebleven met één karakter en taal. Het onmiskenbare verschil tusschen Nederland onder en boven den Moerdijk blijft hierbij slechts een schakeering.

Het volk heeft zich om die riviermonden gevestigd en ontwikkeld. Het heeft zijn gebied aan die stroomen te danken en aan die stroomen ontnomen. Het heeft de rivieren benut voor zijn landbouw en handel en het heeft de zoo woest ontspruitende water-aderen sinds eeuwen volkomen getemd en in zijn macht gegrepen en weet hen zelfs aan zijn landsverdediging dienstbaar te maken.

Nederland is een land van groote rivieren, dus ook van bruggen. Wie de reis van Utrecht naar 's-Hertogenbosch of van Rotterdam naar Lage Zwaluwe maakt, ervaart dit telkens weer met voldoening. Van wanneer het gezegde dateert, doet minder ter zake, doch dikwijls hoort men „de Nederlanders zijn bruggenbouwers“. Daartegenover staat als schrille vermaning het feit, dat nog gedurende den jongsten strengen winter bij zwaren

ijsgang het wegverkeer tusschen Noord en Zuid vrijwel stilgelegd moest worden. En met verbazing herinnerde men zich die uitspraak over „bruggenbouwers“, toen Rotterdam boven een trotsch en zeer oorspronkelijk bruggenplan de voorkeur gaf aan het „sluip door kruip door“.

In de XIXde eeuw waren het de spoorwegen, welke den bouw der eerste groote bruggen noodzakelijk maakten. Deze bruggenbouw bracht onbekende problemen met zich mede, welke niet alleen werden opgelost, doch bovendien glansrijk werden „overbrugd“. Zoo kon de spoorbrug van Culemborg, gebouwd in 1868, tientallen van jaren de grootste overspanning in Europa worden genoemd (105 m). Meer spoorbruggen hebben zich in korten tijd als een haast onmisbare stoffeering van riviergezichten een plaats verworven, die te vergelijken is met die van den molen te Wijk bij Duurstede, of het machtig restant van Loevesteyn bij Maas en Waal.

De ontwikkeling van het wegverkeer deed een gemis aan vaste verbindingen nijpender gevoelen. Binnen luttele jaren kon zelfs van een achterstand op dit gebied worden gesproken. Deze achterstand wordt nu gedurende het laatste decennium ingehaald. Behalve de verbouwingen van eenige draaibruggen rond-

293

om het eiland IJselmonde, tot hefbrug (1 spoorbrug, 2 verkeersbruggen), werden eenige nieuwe bruggen gebouwd over de groote rivieren. Andere zijn in wording. Met den bouw van de overige zal binnen korten tijd een aanvang worden gemaakt. Een viertal dezer nieuwe bruggen geeft hier stof voor een nadere beschouwing.

Er heeft zich gedurende de laatste eeuw in de wereld van bouwkunst en geneeskunst een zelfde verschijnsel voorgedaan. Door de mateloze ontwikkeling van de wetenschap ontstond meer dan voorheen een onderscheid tusschen kunst en kunde. Was voordien sprake van bouwkunst en geneeskunst, thans is het in de eerste plaats bouwkunde en geneeskunde. En als een koekje in de thee vergroot zich de wetenschap en steeds wordt weer een gebied afgepaald, dat omvangrijk genoeg is om door een specialist te worden ontgonnen. Door de microscoop ziet men den patiënt niet meer, door de boomen het bosch niet, door het koekje de thee niet.

Zal het architectenberoep verdwijnen, zooals dat van livrei-koetsier, of stoffageroeder verdwijnt? De jonge architect waardeert meer dan zijn oudere collega de betekenis van het ingenieurswerk, niet alleen uit bouwkundig maar ook uit bouwkundig oogpunt. En het is dan ook die waardeering, waaruit bovengestelde vraag voortkomt: zal de ingenieur den architect verdringen?

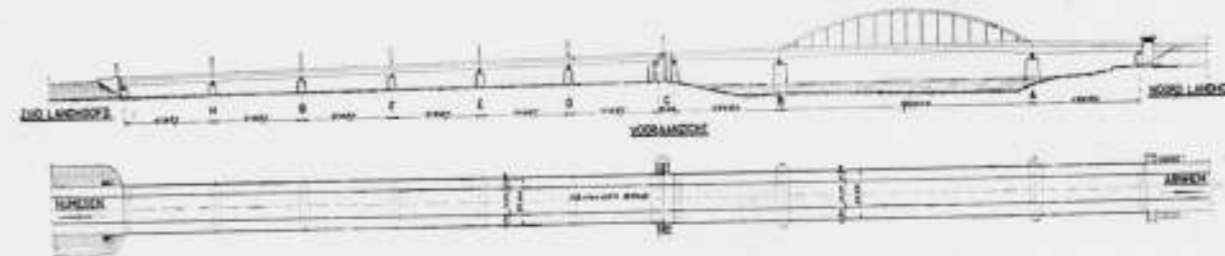
Een merkwaardige tegenstelling tusschen loten van eenzelfden stam.

Gewis, de groote architecten der wedergeboorte noemden zich ingenieur, doch de ingenieur in den tegenwoordigen zin van het woord is een figuur, die zich als gezegd in de vorige eeuw van het ouderlijke architectenhuis heeft verwijderd. Het onderscheid of de tegenstelling is in het kort deze, dat de ingenieur in een gouden eeuw leeft en de architect zijn beroep op welhaast ontmoedigende wijze in belangrijkheid ziet dalen. Daarbij

denk ik niet aan de „ontstellende resultaten” door Ir. E. van Groenou terloops vermeld in de aflevering No. 26 van de 48ste jaargang, doch aan hetgeen door Jan de Meyer ten aanzien van een aanverwant vak eens is aangeduid met „vakverrotting”. Er bestaat een wezenlijk verschil tusschen den strikt zakelijken bouwer en den bouwmeester-poëet. Laatstgenoemde benaming wordt niet door een hedendaagsche bouwkunst gerechtvaardigd. Zij steunt op de aanschouwing, welke zelfs de meest eenzellige architect heeft van zijn werk, zooals dat in de wereld voor hem ligt afgebakend. De bouwkunst sluimert, de bouwkunde waakt. Een ontwaken uit zulk een sluimering zal zeker komen, doch het hoe en wanneer te bepalen ligt buiten het mensschelijk kunnen. Menschelijke arbeid in zijn ontelbare scheppingen is ten allen tijde een weerspiegeling van de schepping, hoe klein het facet ook moge zijn, dat zijn persoonlijke wereld-aanschouwing terugkaatst. Bij den ingenieur weerklinkt de eeuwige en onverbiddelijke wetmatigheid der schepping. De architect streeft er naar door zijn arbeid een vertolker te zijn, hetzij van persoonlijke overpeinzing, hetzij meer ten dienste van de gemeenschap. Niet in de resultaten, doch in dit streven ligt het kenmerk van zijn beroep ter onderscheiding van dat van den ingenieur.

Ik vergrijp mij hier in verband met een beschouwing over bruggen aan algemeenheden en stel inzonderheid de belangrijkheid van den civiel-ingenieur in de hedendaagsche samenleving tegenover die van den architect. Ik teeken niet die tegenstelling omdat aan de nieuwe bruggen niet, gelijk een halve eeuw geleden, aan vele spoor- en verkeersbruggen de stadspoort of triomfboog verrees. Bovengeschreven ontboezemingen moesten mij van het hart, omdat ik het een treffend verschijnsel acht, dat een uitgesproken architectenblad zich op deze ingenieursstof werpt.

VERKEERSBRUG OVER DEN RIJN TE ARNHEM

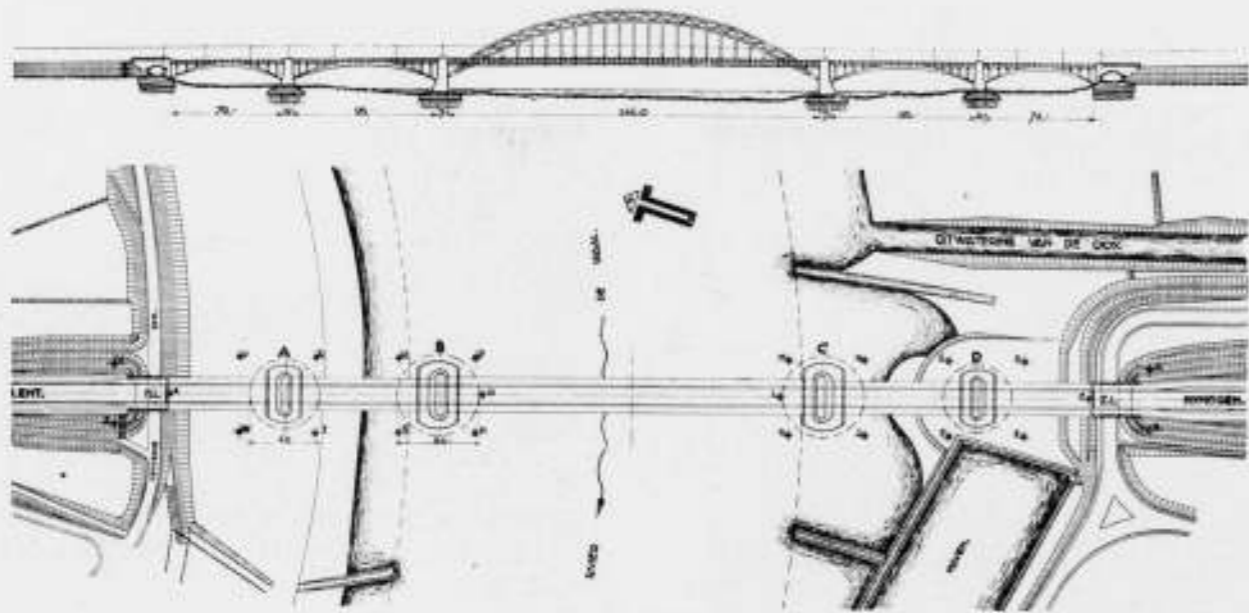
Ik had er de voorkeur aan gegeven om ook de verschillende fotografieën van de montage aan deze afbeeldingen toe te voegen — een hoogst belangrijke zijde van deze bruggen in haar totstandkoming. De omvang van dit artikel laat zulks evenwel niet toe. Volgen hier eenige zakelijke bijzonderheden. Voor een uitvoeriger technische beschrijving en toegelicht door fotografieën van de montage en door talloze teekeningen, verwijs ik naar

het weekblad „de Ingenieur” 48ste jaargang, no. 34, bruggen van Arnhem en Nijmegen; 50ste jaargang, nos. 30 en 40, montage van de brug te Nijmegen; 50ste jaargang, no. 26, brug bij den Moerdijk; 49ste jaargang no. 38, brug te Vianen, aan welke afleveringen onderstaande gegevens zijn ontleend, en waaruit wij de technische figuren overnamen. Over de brug in Arnhem heeft in het B.W.A. een uitvoerige beschrijving gestaan in No. 40, jaargang 1933.

BRUG TE ARNHEM.

De totale lengte van de brug tusschen de landhoofden bedraagt 100 m, te weten een betonviaduct van 120 m lengte tusschen Marktstraat en de Rijnkade aan de Noordzijde, een viaduct over het winterbed van de rivier aan de Zuidzijde ter lengte van 42 m en daartusschen drie overspanningen van 50, 120 en 42 m over twee in het zomerbed der rivier staande pijlers. De overspanningen geschieden door doorgaande plaatijzeren liggers, in het winterbed doorgaande over zeven steunpunten,

in het zomerbad over vier, terwijl de betonligger over het noordelijke viaduct doorgaat over zes steunpunten, met een aparte overspanning van de Marktstraat. De middenoverspanning wordt verstijfd door een staafboog. De doorgaande liggers steken ongeveer 90 cm boven het brugdek uit en vormen de afscheiding tusschen den rijweg (van 12 m breedte) en de voet- en rijwielpaden (ter breedte van 4 m), links en rechts.

VERKEERSBRUG OVER DE WAAL TE NIJMEGEN

Brug te Nijmegen.

Totale lengte zonder landhoofd-viaducten 604.10 m, onderverdeeld in 5 twee-scharnierbogen, achtereenvolgens van 72 m, 95 m, 244.10 m, 95 m en 72 m.

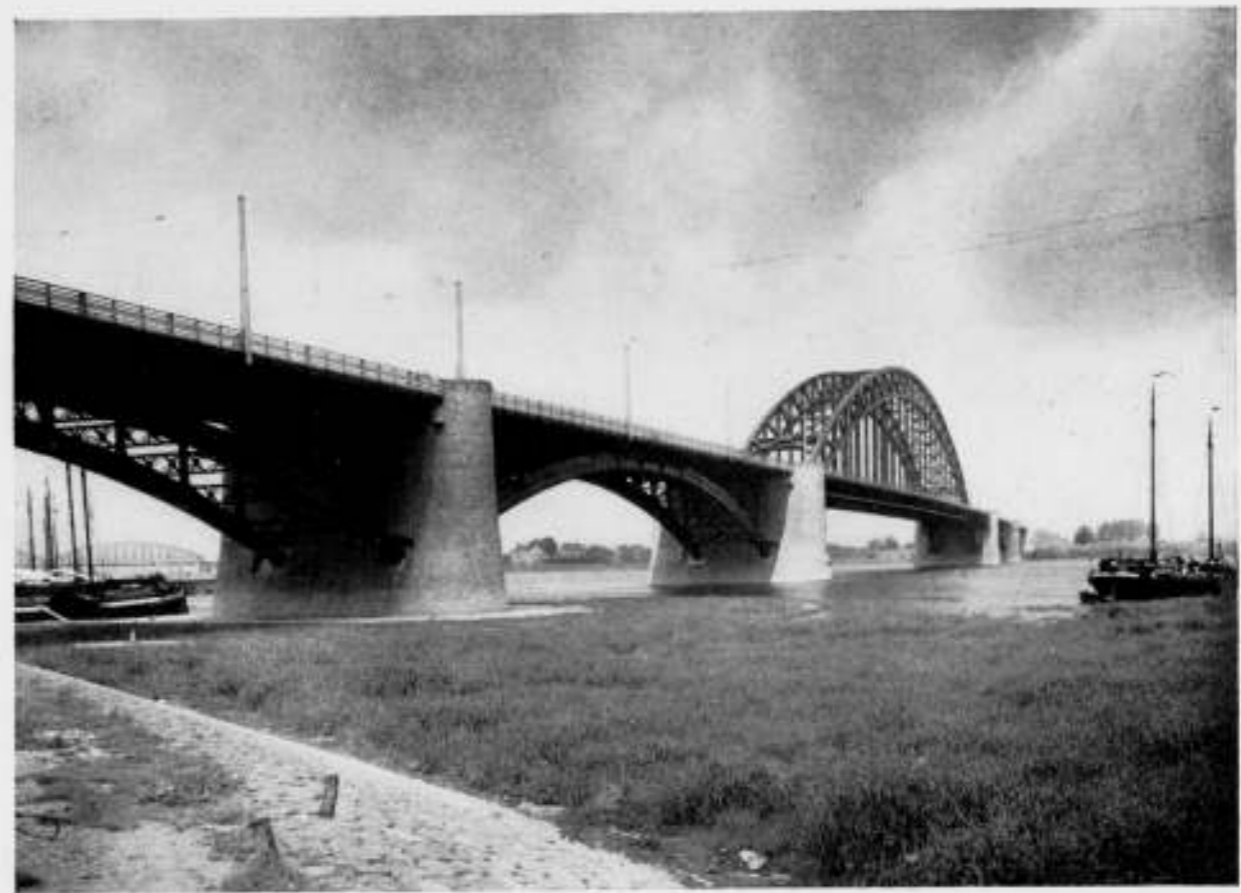
De pijl van den hoofdboog is 41.75 m, die van de 95 m overspanning 10.72 m en die van de 72 m overspanning 9 m.

296

De scharnieren der bogen liggen 0.55 m boven den hoogsten waterstand.

De groote horizontale krachten, welke de bogen op den onderbouw overbrengen, gepaard met de groote afmetingen der bogen, hebben het noodig gemaakt, bij deze brug, bijzondere aandacht te schenken aan de fundeeringen.

Door het Bruggenbureau werden uitgebreide proeven genomen

VERKEERSBRUG OVER DE WAAL TE NIJMEGEN

om uit te maken welk systeem de voorkeur verdiende. De uitkomsten hadden tot gevolg dat aan Franki-palen de voorkeur werd gegeven, doch bij de besteding werden de aannemers vrij gelaten in het te kiezen paalsysteem. Het werk werd opgedragen aan een aannemingsmaatschappij, die het werk zou uitvoeren met toepassing van gewone palen van gewapend beton. Alleen het noordelijk landhoofd werd volgens dit systeem uitgevoerd.

Na vele moeilijkheden werden bij het Zuidelijk landhoofd Franki-palen toegepast.

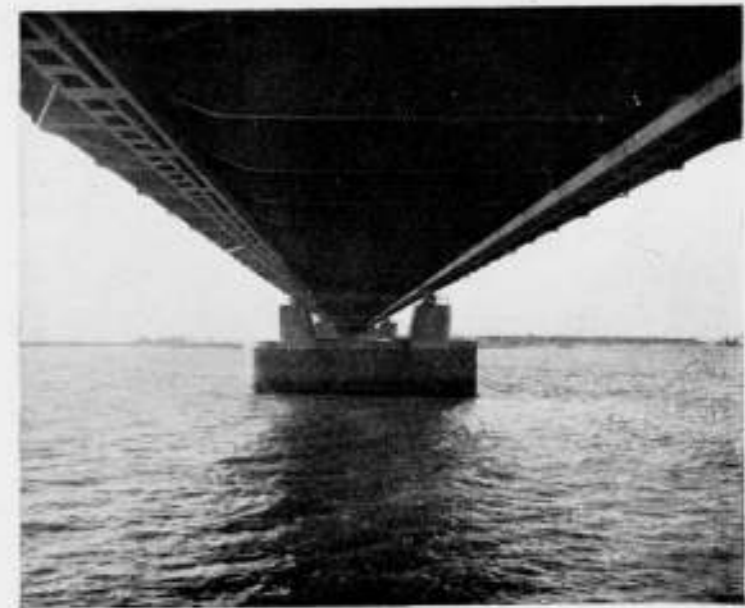
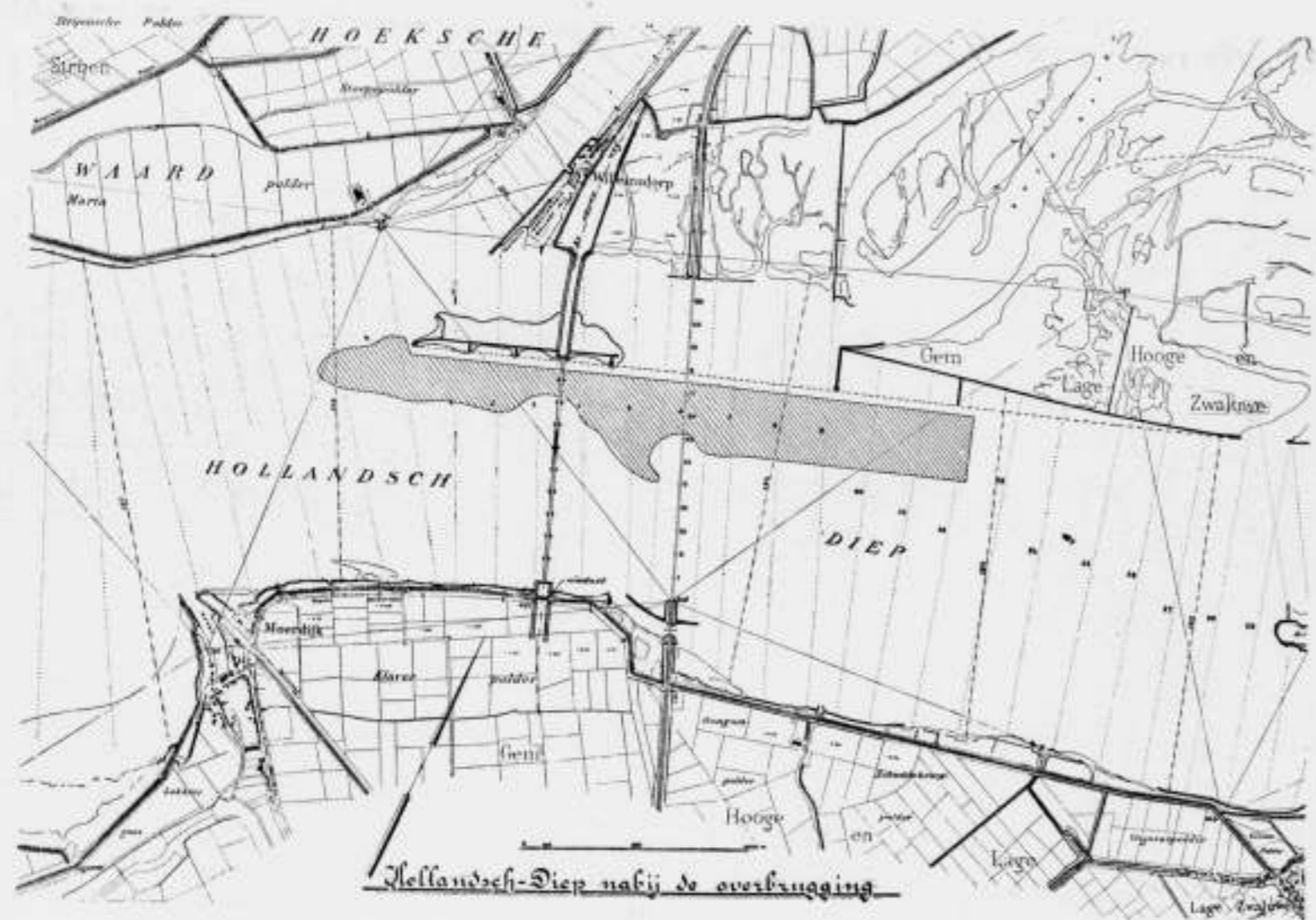
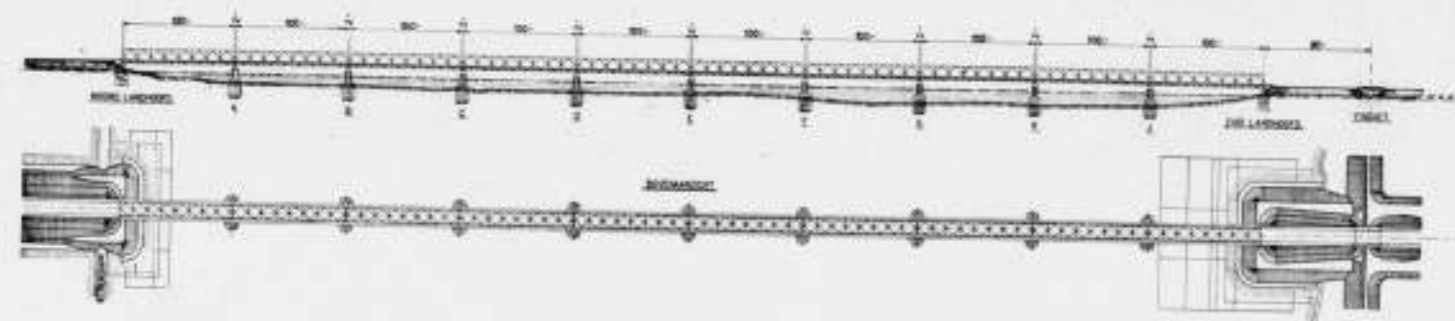
Hartafstand tusschen de boogbalken in de kleine overspanningen 11.88 m, in de hoofdoverspanning 14.28 m.

Totale breedte 21 m.

Breedte rijweg 12 m.

2 voet- en rijwielpaden ter breedte van 4 m.

297

VERKEERSBRUG OVER HET HOLLANDSCH DIEP BIJ MOERDIJK

Brug te Moerdijk.

Totale lengte 1018 m en verdeeld in tien vakwerkbruggen van 100 m.
 Partafstand der hoofdliggers 12.80 m; zijdehoogte der vakwerkliggers 12.50 m.
 Totale breedte 18.60 m.
 Breedte rijweg 11 m.

2 voet- en rijwielpaden van 2.50 m breedte.
 Het ruitvakwerk, dat hier voor de hoofdliggers is gekozen, kan bij de berekening niet op de gewone wijze van een vakwerk beschouwd worden, waarbij voor de berekening der primaire staafkrachten wordt uitgegaan van wrijvingslooze scharnieren in de knooppunten. Het ruitvakwerk in dezen vorm blijkt dan niet stabiel te zijn. Het moet dan ook beschouwd worden zonder scharnieren als een meervoudig statisch onbepaald raamwerk.

VERKEERSBRUG OVER DE LEK BIJ VIANEN

Brug te Vianen.

De in het Rijkswegenplan opgenomen hoofdverbinding in het midden des lands wordt bewesten Vianen met een vaste brug over de Lek gevoerd. Zie de situatie.

Totale lengte 505,82 m, onderverdeeld in een doorgaande plaatijzeren ligger op 5 steunpunten ($4 \times 42,60$ m), een hoofdover-

spanning over het zomerbed uitgevoerd als boogbrug met trekband, 160,10 m en een tweede brug op 5 steunpunten, geheel als boven.

De pijl van den cirkelvormigen boog is 28,80 m. Hartafstand der liggers ruim 17,20 m in de groote overspanning uiterwaardbruggen 9,78 m.

Totale breedte wegdek 16 m.

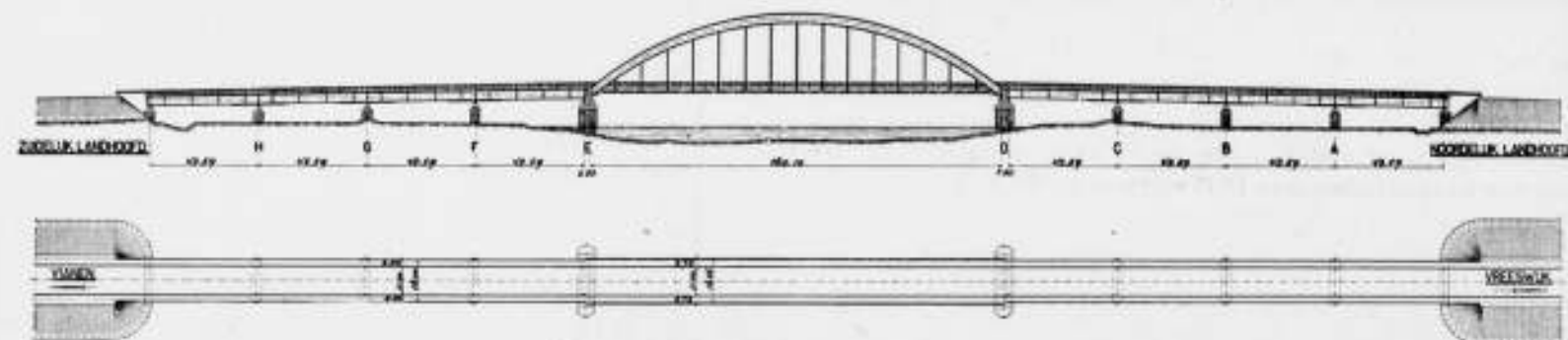
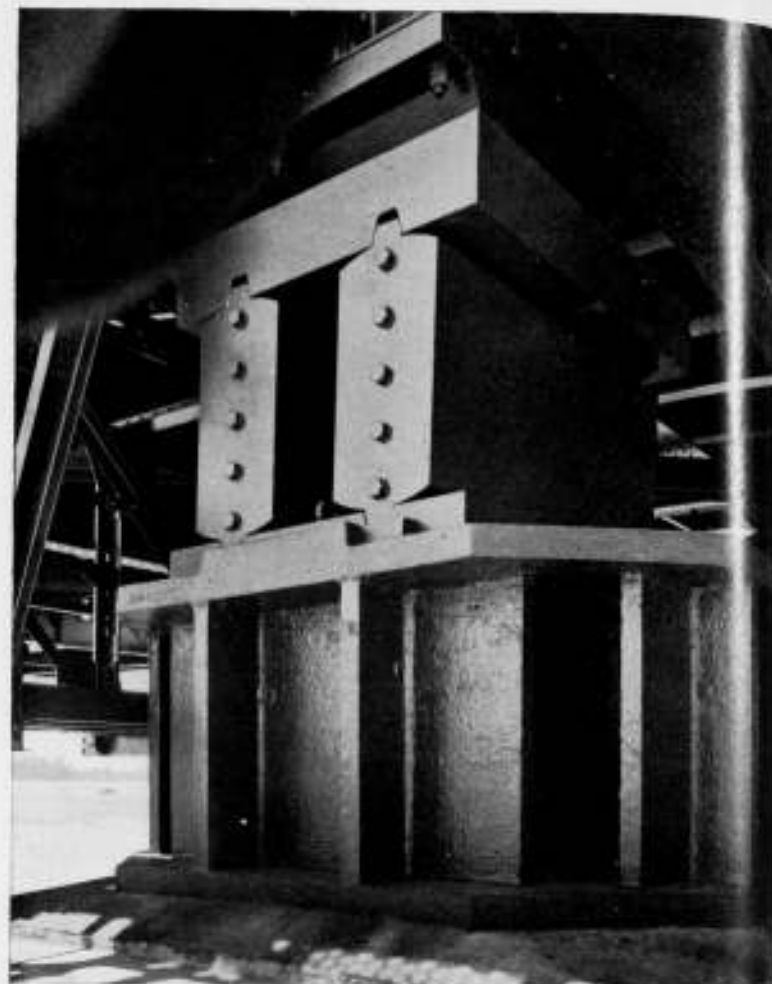

VERKEERSBRUG OVER DE LEK BIJ VIANEN

Breedte rijweg 11 m.
2 voet- en rijwielpaden van 2,50 m.

De brug is geheel symmetrisch, zoodat alle aandacht gevestigd wordt op de hoofdoverspanning. Voor deze hoofdoverspanning is gekozen een stalen boogbrug met trekband, waarvan de boogbalken volwandig zijn. De zijoverspanningen worden aan

elke zijde gevormd door volwandige stalen balkbruggen, doorgaande over 5 steunpunten. De 3,40 m hoge enkelwandige hoofdliggers van die zijoverspanningen liggen op 9,78 m hart op hart uit elkaar, zoodat daarbuiten het 16 m breede brugdek aan weerszijden 3,11 m op consoles overspringt. De hoofdliggers van de middenoverspanning liggen aan de buitenzijde van het dek.

VERKEERSBRUG OVER DE LEK BIJ VIANEN

Van de brug in Arnhem wordt de aantrekkelijke vorm beheerscht door de toepassing van den doorgaanden ligger. Dit geldt zoowel voor de overbrugging van het winterbed aan de zuidzijde, als voor de eigenlijke rivieroverbrugging. De constructie verkrijgt hierdoor voor het oog iets veerkrachtigs. De aandacht wordt er door gevestigd op den verkeersweg. Men ziet hier het niets onziende snelverkeer evenals een sneltrein de rivier kruisen zonder zelfs aandacht aan haar oevers te schenken. Slechts over de groote spanning in den middenligger komt, ondanks de groote afmetingen, toch op bescheiden wijze de boog te hulp. Doordat ook in den middenligger de voet- en rijwiel-paden naar buiten zijn gebouwd, blijft deze boog een tegemoet-koming, hij bepaalt nauwelijks den vorm van Arnhems brug en is daarom haast niet vermeldenswaard. Het is opmerkelijk, dat deze boog, in tegenstelling met de oudere spoorbruggen rondom Arnhem, zoo weinig opvalt in het landschap.

Het eenige wat aan deze overbrugging niet geslaagd kan worden genoemd, doch dit maakt slechts een onderdeel uit, is de veel te grove en bovendien leelijke vorm van de lichtmasten.

De brug te Nijmegen is door haar buitengewoon groote afmetingen veel indrukwekkender. Zij overtreft in dien zin niet alleen

verre de brug te Arnhem, doch kan stellig als de meest ontzagwekkende onder alle nieuwe oeververbindingen worden gemaakt. De vorm is, vooral wat de kleine overspanningen betreft, een verbeterde uitgave van de verkeersbrug bij Katerveer over den IJssel. In tegenstelling met de brug te Arnhem is het hier de constructieve vorm van de kleine en groote overspanningen, gevestigd op haar steunpunten, welke het aanzien beheerscht. De verkeersweg blijft hier slechts wegdek, waarbij de snelle automobiel den wandelaar in beteekenis niet overtreft. Het is een brug in den ouderwetschen zin, doch een brug, die machtig boven het Betuwsche landschap troont. Hoe groot ook haar afmetingen zijn, zij verstoren geenszins het fijnbesneden profiel en den aanblik van de oude stad Nijmegen, welke juist aan een opeenstapeling van kleinigheden hun bekoring danken.

Dit elkander verdragen van stedenbouwkundige uitersten vindt zijn oorzaak in de zich tusschen beide bevindende boombeplanting rond het voormalige Valkhof; den berg van loof, welke een herinnering overlevert aan den waardigen keizerszetel. Zonder het als een gebrek te willen aanmerken, wil ik toch opmerking maken, dat de totale aanblik van de brug niet te

kenend Hollandsch is. Men kan zich dit bouwwerk evengoed in Londen of Parijs of Japan voorstellen. Maar ontegenzeggelijk is het een monumentaal meesterstuk, waarop met gerechtigheid trots gewezen mag worden. Menig buitenlander, die per trein over Nijmegen het land binnenkomt, zal door het brug-silhouet op waardige wijze verwelkomd worden.

Het is niet onaardig hier nog eens de zeer wetenswaardige wijze van monteeren der hoofdoverspanning in het geheugen te roepen. Als montagebrug kon de eveneens in uitvoering zijnde vakwerkbrug over de Oude Maas bij Dordrecht worden gebruikt. Met deze werkwijze, welke aan een zeer toevalligen samenloop van omstandigheden te danken, kon een aanzienlijke kostenbesparing worden verkregen, aangezien de bouw van een geheel nieuwe hulpbrug thans achterwege kon worden gelaten. De brug voor Dordrecht werd op een van de oevers gebouwd, daarna op de tijdelijke huppelijers geijzeld, na in het midden van de rivier gevaren te zijn. Om de Dordrechtsche vakwerkliggers voor dit doel pasklaar te maken, werden eenige tijdelijke voorzieningen in hun samenstelling aangebracht. Hierbij werden o.a., ter ontlasting van de velden van die brug, tusschen de knooppunten in den bovenrand, langsdragers bestemd voor de brug te Moerdijk gebezigd.

In aanmerking genomen, dat het scheepvaartverkeer tijdens de montage onder de groote overspanning werd doorgeleid, kan het plan voor het samenstellen van de Nijmeegsche brug op zich zelf reeds een ontzagwekkend ingenieurswerk worden genoemd.

Als een reuzen duimstok lijkt de stalen kilometer bij den Moerdijk den afstand tusschen Holland en Brabant te meten, zonder acht te slaan op het weidsche water. Zeker, ook deze brug overweldigt. Doch zakelijk in den ijselijken zin van het woord ligt zij daar toevallig over een trotsche rivier, evenzeer pasklaar voor een polder of een rangeerterrein. Het is domweg brug per strekkenden meter en hier is 1000 meter ingeslagen. De oude spoorbrug, die met haar bogen tenminste nog adem haalt om den overkant te halen, was 1400 meter lang. Bij de verkeersbrug is het noordelijk landhoofd als een dam, 400 meter lang, in de rivier geschoven. Hierdoor ligt de oude „veertienboog" naast de nieuwe brug, met vier bogen te veel voor gek.

Het is wellicht juist om deze overbrugging met het oog van den passeerenden autorijder te bekijken. Dan wordt het een horizontale liftkoker, die door zijn luchtigen modernen vorm het oog vrij spel laat voor een blik op de rivier en dan sluit dit gevaarte geheel aan bij de strakke oevers en de iepenlanen, welke voor de Zuidhollandsche eilanden zoo karakteristiek zijn. Strak Hollandsch landschap, dijken, lanen, wilgen, sloten, met hier en daar een sobere kerktoeren aan den gezichtseinder. Hier is geen stad of heuvelrug en zoo bezien is het zelfs een gelukkige gedachte geweest, om de overbrugging van het Hollandsch Diep zoo zakelijk mogelijk van vorm te doen zijn.

De brug te Vianen noem ik met opzet het laatst. Zij spant onberoeplijk de kroon. Alle goede eigenschappen in de voorafgaande drie bruggen zijn hier vereenigd.

Zie, daar bestaat toch meer dan één onderscheid tusschen archi-

LIGGING VAN DEN NIEUWEN VERKEERSWEG OVER DE LEK BIJ VIANEN

tect en ingenieur. Van een nieuw huisje, al is het nog zoo'n lor, weet ieder voorbijganger, die bij zijn tijd niet wil achterblijven, den naam van den architect te vertellen. Van de brug in Vianen, die toch een stuk XXste-eeuwsche bouwkunst is, al moge zij niet bewust als zoodanig geschapen zijn, is de ontwerper onbekend. Laat alle bewoners van Vreeswijk en Vianen in rustigen tred (uit den pas) de brug heen en terug bewandelen, vraag hun op kalmeerenden toon naar den naam van den ontwerper, en als er twee zijn, die U het antwoord kunnen geven, zijn het net de burgemeesters.

Wanneer men de brug van verre over den verkeersweg nadert, doet haar rijzige slanke constructie denken aan de Parijsche triomfpoort. Dichterbij komend ontvouwt zich de perspectief, tot men zich plotseling onder de steeds hoger huivende stalen regenbogen bevindt. De tijd, waarin zoo'n grootsch gedacht bouwwerk tot stand komt, moet, trots de maatschappelijke inzinking, groot zijn. Kinds-kinderen zullen dit eerst recht kunnen zien aan dit adellijk bouwwerk. Een land, dat zoo'n kunstwerk tot uitvoering brengt, kan meer, omdat een land, dat in benarde omstandigheden het vertrouwen in de toekomst in zulk een daadwerkelijken vorm weet te verwezenlijken, reeds op weg is die toekomst voor zich te veroveren.

Th. HAAKMA WAGENAAR.

BOEKBESPREKING

WAAR WARMER WONINGEN. Door Koen Limperg. Uitgave: Holkema en Warendorf.

De schrijver deelt in het eerste punt van zijn „program" mede, dat „het ontstaan van nieuwe bouwmaterialen en de toepassing van nieuwe bouw-systemen vereischt, dat men meer dan vroeger aandacht zal gaan schenken aan een doeltreffende warmte-isolatie van gebouwen". Hij erkent in zijn tweede punt, dat de warmte-isoleerende eigenschappen van traditionele bouw-samenstellingen in 't algemeen uit praktische ervaring bekend zijn, doch

voor de nieuwe constructies dient men de eischen nog na te gaan volgens wetenschappelijk onderzoek. Aangezien met de traditionele bouwsamenstellingen — mits goed verzorgd, maar dat geldt voor de nieuwe even goed — behoorlijk warme woningen kunnen gemaakt worden, is de titel van dit boekwerk in zoover onvolledig, waar het hier gaat om warmer woningen, samengesteld uit nieuwe bouwmaterialen, waarvan de warmte-isoleerende eigenschappen nog niet of niet voldoende bekend zijn. En eigenlijk gaat het in het boek ook niet eens over warmer woningen, maar over

het warmte-isoleerend vermogen van nieuwe bouwmaterialen en bouw-samenstellingen. Met de kennis hiervan zullen we eenmaal naar warmer woningen etc. etc. Het klinkt als „Vers une architecture“, dat „Naar warmer woningen“.

De schrijver somt in een lijst van merkwaardigheden, allerlei vreeselijkenheden op die het gevolg zijn van slecht verwarmde woningen en verblijfruimten: zoals hoog brandstoffenverbruik, reumatiek, betonzieke varkens. Maar die vreeselijkenheden zijn direct te voorkomen door voor de slachtoffers goede woningen te bouwen in traditionele bouwsamenstellingen. Het lijkt mij zeer de vraag of iemand, die bepaaldelijk gesteld is op een warme woning, zich zal wagen aan een woning, die zal uitgevoerd worden in bouwconstructies, waarvan het warmte-isoleerend vermogen nog met ingewikkelde formules moet worden berekend. Voor mij zelf zou ik de voorkeur geven aan een woning, in hemelsnaam dan maar uitgevoerd in traditionele bouwsamenstellingen, waarmede op grond van praktische ervaring, de warmte is verzekerd.

Met het bovenstaande wil ik niets te kort doen aan de betekenis van nieuwe bouwmaterialen, nieuwe bouwconstructies en technieken, en het wetenschappelijk onderzoek dat de schrijver voorstaat. Dit zal ontwifelbaar op een of andere wijze zijn nut opleveren.

Maar de schrijver doet aan de nieuwe bouwtechniek en het wetenschappelijk onderzoek geen goed, door te tendentieuze te gebruiken. Dat tendentieuze is lijnrecht in strijd met dat wetenschappelijke, waar de schrijver zoo op aandringt.

Het is eigenlijk in hoge mate te betreuren dat deze schrijver, die zich voor dit moeilijke onderwerp interesseert en het tracht te bestudeeren op een wijze die zeer zeker respect afdwingt, gevallen is over het struikelblok voor zoo menig schrijver over een exact onderwerp: gebrek aan objectiviteit. Voortdurend stulten we in deze studie op stekeligheden op technische opvattingen, die blijkbaar niet in schrijvers straatje passen. De warmte-verliezen door vocht geven bijv. schrijver aanleiding een en ander aan te toonen met illustraties van bouwwerken. Hij dwaalt daarbij méér in architectonische richting af, dan voor een wetenschappelijk onderzoek van dit belangrijke technische vraagstuk wenschelijk is. Vaak ook begeeft de schrijver zich op zijpaden, waarmede hij tot een ander onderwerp komt, om dan dáarover terloops even zijn opmerkingen te maken.

Zoo lezen wij op pag. 25: „Wij zagen hierboven reeds dat de zon hoofdzakelijk warmte-stralen van korte golfengte uitzendt, waarbij voor de terugstraling de kleur een rol speelt. Witte oppervlakken slorpen slechts weinig zonnestralen op. Op soortgelijke wijze gedraagt zich volgens gedane onderzoeken het materiaal glas. Hierop berust het effect dat men in broeikas ondervindt. De kort-golvige zonne-stralen dringen door het glas heen, stuiten dan in de broeikas op verschillende oppervlakken, waardoor zij gedeeltelijk in langgolvlige warmte-stralen veranderen. Het materiaal glas heeft echter de eigenschap om langgolvlige warmte-stralen te absorberen en slechts door geleiding en heruitstraling door te geven. Een gedeelte van de langgolvlige zonnestrallen wordt dus door het glas opgeslorpt, vervolgens door het glas geleid waarna ze weer naar het inwendige van de broeikas worden uitgestraald. Er wordt dus warmte in de broeikas opgezameld. Door deze eigenschap van glas kan worden verklaard hoe gebouwen met grote glasoppervlakken op winterdagen van de zonnestralen kunnen profiteren, zodat het soms mogelijk is, de verwarming tijdelijk te temperen. Deze eigenschap kan echter in de zomer soms een ernstig nadeel betekenen. Dit bezwaar wordt bij de beoordeling van moderne bouwwerken vaak naar voren gebracht. Men dient echter te bedenken dat een eventueel profijt van zonne-straling in de winter, voor de architecten geen uitgangspunt is om grote vensters te maken. Van overwegend belang bij de hedendaagse bouwwijzen zijn de factoren van hygiënische (goede verlichting) en bouwtechnische (skeletbouw) aard.“

Deze tirade wordt nog geïllustreerd door een afbeelding van een in aanbouw zijnd staal skelet. Nu, of het een of het ander; is het bedoelde bezwaar, dat bij de beoordeling naar voren wordt gebracht, juist of niet juist. Is het bezwaar juist, dan veroordeelt het op dit punt groote glasoppervlakken, afgescheiden van al het andere wat van overwegend belang kan zijn bij hedendaagse bouwwijzen. Vordert dit overwegend belang desniettemin groote glasoppervlakken, dan blijven deze op het bedoelde punt een bezwaar, onafhankelijk of het moderne of andere bouwwerken zijn, welk beoordeeld worden en onafhankelijk van beoordeling überhaupt.

Is het bezwaar niet juist, dan hebben factoren van hygiënischen en bouwtechnischen aard er in dit verband niets mee uit te staan. Meermaals ook krijgen we den indruk dat de schrijver onderzoek en geleerdheid naar voren heeft willen brengen om de wetenschappelijke basis van zijn studie te verstevigen, maar de uitwerking daarvan is wel eens tegengesteld, als we in het hoofdstuk over warmteverliezen door wind en winddoorlatting leren dat spietten en kieren oorzaak zijn van belangrijke warmteverliezen en dat het E. Settele op grond van onderzoeken is gebleken dat pannenedekkingen in dit opzicht zeer ongunstige resultaten opleverden!

De kern van het boek is gelegen in het hoofdstuk over het warmte-doorlatingsgetal K, zijnde de hoeveelheid warmte, die in één uur, door 1 m² van

een uit meerdere lagen samengesteld (vlak) bouwdeel stroomt, onder een temperatuurverschil van 1°C. der aan beide zijden grenzende lucht (K wordt dan uitgedrukt in Kilo, calorieën, per m², per uur, per grad Celsius, dus K Cal./m²h°C.)

Volgens den schrijver is het warmte-doorlatingsgetal K maatgevend bij de beoordeling van het warmte-isoleerend vermogen van een constructie en het is z.i. daarom van veel belang dat men in het bouwvak de betekenis van deze eenheid kent. De schrijver geeft dan zelf eenige rekenvoorbeelden aan de hand van verschillende nieuwe constructies.

Hij schrijft daarbij in een noot: „N.B. Berekeningen als boven, geven slechts ten dele een indruk betreffende de warmte-isolerende eigenschappen van bouwsamenstellingen. De invloeden die ontstaan door al of niet goede uitvoering (handwerk) kunnen niet in juiste cijfers worden uitgedrukt. Toch zijn juist de warmte-technische eigenschappen van bijna alle bouwsamenstellingen in hoge mate afhankelijk van de kwaliteit der uitvoering (ondichtheden, waardoor warmteverliezen). Voor het verkrijgen van een beeld moet daarom de voorkeur worden gegeven aan praktische metingen aan proefconstructies, of aan uitgevoerde bouwwerken! Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat de uitkomsten van vooraf berekende K-waarden belangrijk konden afwijken van de uitkomsten die door proefondervindelijke metingen verkregen werden.“

Deze opmerking, die de schrijver trouwens in het begin van zijn boek ook reeds plaatst, is wel zeer belangrijk. Wie zich het artikeltje, getiteld: „Cijfers“ van den Heer A. Eibink van kortgeleden, herinneren, zullen begrijpen, waarop wij hier doelen.

Aan het slot van zijn boek geeft de schrijver een uitgebreide verzameling gegevens over de K-waarden van wanden, daken, vloeren, opgemeten aan proefconstructies of naar uitgevoerde bouwwerken, waaraan nog een staat van de warmtegeleidings-getallen van materialen is toegevoegd.

Vreest de schrijver onduidelijk te zijn geweest in zijn natuurkundige uitszettingen, als hij bij dezen staat de aanwijzing geeft: „hoe lager het warmtegeleidings-getal, hoe gunstiger het warmte-isolerend vermogen?“ Wij kunnen eerlijk verklaren, dat deze vrees niet gegrond was. De natuurkundige uitszettingen, waarbij de schrijver de voorlichting heeft genomen van den physicus van den Thermotechnischen Dienst van de Warmtestichting, den Heer Ing. H. J. Hamaker, zijn zeer duidelijk en overzichtelijk. Hier en daar konden physieke berekeningen wel worden gemist, zoals de berekening van den opwarmtijd van een vertrek op pag. 43 en we zullen begripsbepalingen als „warmtestraling = vibraties van electromagnetischen aard“ maar laten voor wat ze zijn.

Het deel van het boek, dat handelt over de K-waarden is het beste deel. Hier waardeert men den schrijver om zijn zakelijke uiteenzettingen, waarin men hem in vertrouwen zou kunnen volgen. In hetzelfde boek wordt dit vertrouwen echter geschokt als we het volgende lezen:

„Aangenomen mag worden dat baksteenmuren bij nieuwbouw na ongeveer een jaar de normale vochtigheidstoestand hebben bereikt. Dit is een reden waarom in de hedendaagse bouwtechniek gestreefd wordt naar een z.g.n. „droge bouw“, d.w.z. het bouwen zonder vocht in te brengen, hetwelk neerkomt op vermindering van metselwerk of stucadoorwerk. Dit kan worden bereikt door een bouw zodanig te ontwerpen dat ze geheel wordt samengesteld van onderdelen die vooraf op een werkplaats worden gefabriceerd, waarna deze direct van de werkplaats droog in de bouw worden gesteld. In de bouwtechniek wordt reeds veelvuldig gebruik gemaakt van droog platen-materiaal voor plafonds of voor wand-bekleding, in plaats van stucadoor- of pleisterwerk. Ook buitenwanden kunnen van plaatelementen worden samengesteld. Dit sluit een toepassing van steenachtige materialen voor buitenmuren niet uit.“

Geloof de schrijver nu werkelijk in deze droog-platenbouwerij? Wil hij nu werkelijk zijn lezers hun warmere woning met droogplaten laten optrekken onder een Sarrasani-tent. Of neemt hij ons droog-platonisch in 't ootje? Maar zoo'n gultigheidje verwachten we niet van den schrijver, die beweert: „Het ontstaan van condensatiewater kan worden vermeden door goede warmte-isolerende constructies. Vochtigheid aan de binnenzijde van baksteenmuren wordt niet altijd veroorzaakt door vochttopzuiging of „doorslaan“, maar heel vaak door onvoldoend isoleerend vermogen, waardoor aan de binnenzijde van de muur waterdamp door condensatie wordt afgescheiden. Het is van groot belang, dat men in de bouwpraktijk aandacht aan dit onderwerp schenkt.“

Inderdaad, dat is vóór de Heer Koen Limperg in de bouwpraktijk nog nooit gebeurd. Het wordt tijd! Het eindoordeel over dit boek kan het volgende zijn: De Heer Limperg heeft zich verdienstelijk gemaakt een onderwerp te behandelen, waarvoor de belangstelling zeker blijvend moet worden gevoeld, wel degelijk ook onder de architecten. Hij heeft zich in het onderwerp verdiept en gegevens verzameld, die voor verdere studie nuttig kunnen zijn. De zwakke zijde van het boek is, dat het een boek is. De studies van den Heer Limperg zijn geschikt voor vaktijdschriftartikelen. Maar toen ze een boek moesten worden met een suggestieven titel, is de betekenis van zijn arbeid schuil gegaan achter veel, dat, naar de belofte van den titel, op de keper beschouwd nu niet zoo heel veel beteekent. J. P. N.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

OPGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. I. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 31 JULI 1937

NR 31

REACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

2e BIJDRAGE TOT DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DEN DOM TE UTRECHT.

DE BRANDVEILIGHEID IN DE KAP OP HET KRUISWERK.

In het volgende artikel breng ik een gedachte tot uiting, welke mij al jaren vervolgt. Niet dan na tweestrijd ga ik tot publicatie over, aangezien het allerminst in mijn bedoeling ligt alarm te blazen.

Het betreft hier een ongewenschten toestand in een bouwwerk, en wel een toestand, welke reeds vier eeuwen bestaat. Dringend is het vraagstuk dus niet, ik vestig daar uitdrukkelijk de aandacht op. Ik acht mij evenwel, gedreven door liefde voor het schoone gebouw, verplicht dezen toestand eens bekend te maken, omdat, hoe glashelder hij ook moge zijn, er nog nimmer op is gewezen.

Bliksemslag en loodgieters zijn natuurverschijnselen, welke tot in lengte van dagen een bedreiging van oude gebouwen zullen blijven vormen. Brand in de kap van een goed overwelfde kerk zal, indien niet die kap op zich zelf een bijzonder monument uitmaakt, slechts materiele schade beteekenen; niettemin verlies van waarde, doch een noodwendige werkverschaffing. Menige bekapping van een oud kerkelijk of burgerlijk gebouw draagt evenwel een houten siertoren of vormt een onmiddellijke belending van een grooten toren, zoodat de schade bij een voorkomenden brand zich ver buiten het materiele uitstrekt. De kansrekening leert, dat er waarschijnlijk geen brand komt en deze overweging is het, waardoor iedere goed uitgeruste brandweer haar ontstaan dankt aan een ramp.

Men vindt in de Fransche cathedraalen verschillende onbrandbare constructies, welke natuurlijk ook tot stand kwamen, nadat de oorspronkelijke houten kap door het vuur was verwoerd. De cathedraal van Amiens heeft nog een middeleeuwsche houten kap, doch in de viering zijn vier brandmuren opgetrokken. Bij verschillende restauraties in Nederland zijn gedurende de laatste jaren beton-constructies met het oog op brandgevaar aangebracht.

Het vraagstuk is, voor zoover het de brandbaarheid of de ontvambaarheid van de kap op den Utrechtschen Dom betreft, nog al eenvoudig. Het koor en het dwarschip zijn door houten kappen gedekt, welke onderling niet door een brandvrijen muur worden gescheiden. Het koor is door een degelijk gewelf overluisd, dat in staat is het inwendige van de kerk te beschermen, in geval het dak door vuur vernield mocht worden. 1) Het dwars-

schip is gedekt door een schijngewelf van hout met linnen beplakt. Boven dit schijngewelf bevindt zich nog de houten zoldering, welke gedurende drie eeuwen het dwarschip dekte. Tusschen deze zoldering en het houten gewelf ligt het grenen gebint, dat den oost- en westwand van het transept koppelt. Indien in deze afgesloten ruimte, waarin de houtconstructie zich bevindt, een vuurtong mocht doordringen, zou het dwarschip verloren zijn, aangezien het zeer moeilijk zou zijn tot dezen verborgen vuurhaard door te dringen. Brand in de kap op het dwarspand zou onherroepelijk instorting van de houtconstructie ten gevolge hebben, zoodat het brandende dak in zijn val het orgel zou vernielen en het kerkmeubilair zou verpletteren en aantasten, terwijl bovendien de Roland Holst-ramen verloren zouden gaan. Niet alleen een brand in het dwarschip, ook een ongeluk op het koor zou door het ontbreken van een scheidingswand zich op bovengenoemde wijze uitbreiden.

Behalve een keukenemmer met klappand (alleen voor Domkenners vindbaar), zijn er geen blusmiddelen in de kap aanwezig. Er is geen waterkuip voor het smoren van een beginnenden brand en een brandleiding, zooals tegenwoordig op den toren aanwezig is, ontbreekt eveneens. De basis van de kerkkap ligt op 32 meter hoogte, de nok op $\pm 41\frac{1}{2}$ meter boven de straat. Bij den brand, welke in Februari 1917 in de zich op 42 meter hoogte bevindende berchvrede van den toren plaats vond, bleek hoe moeilijk het is het bluschwater in voldoende hoeveelheid tot een dergelijke hoogte op te voeren, hoewel de Utrechtsche brandweer toen al lang over groot materieel beschikte.

Ik verdiep mij nu in de noodlottige situatie, waarbij inderdaad het houten gewelf en het dak op het dwarschip in brand geraakt naar beneden is gestort. Wat gebeurt er dan met den grooten westelijken gevel, die sinds de instorting in 1674 grootendeels ongeschoord staat?

Laat mij daarom in zeer beknopten vorm de bouwgeschiedenis van het dwarschip nagaan. Het kan in den hier verkozen vorm niet anders dan zeer beknopt worden genoemd, omdat juist betreffende den bouw van dit kerkgedeelte door bewaard gebleven rekeningen het werk haast van uur tot uur is te volgen. In de XIIIde-eeuwsche ontwerpen voor den Utrechtschen Dom was zonder twijfel een dwarspand met zijbeuken bedoeld en een langschip van drie beuken. Ook de bouwmeester, die omstreeks 1300 den zuidwand van den koorbeuk begon te bouwen

1) Voorbeelden waarbij een gewelf den brand tot de kap beperkte, zijn er te veel, ik noem slechts Reims 1481, Chartres 1835, Rhenen 1896, Reims 1914, en Reims 1934.

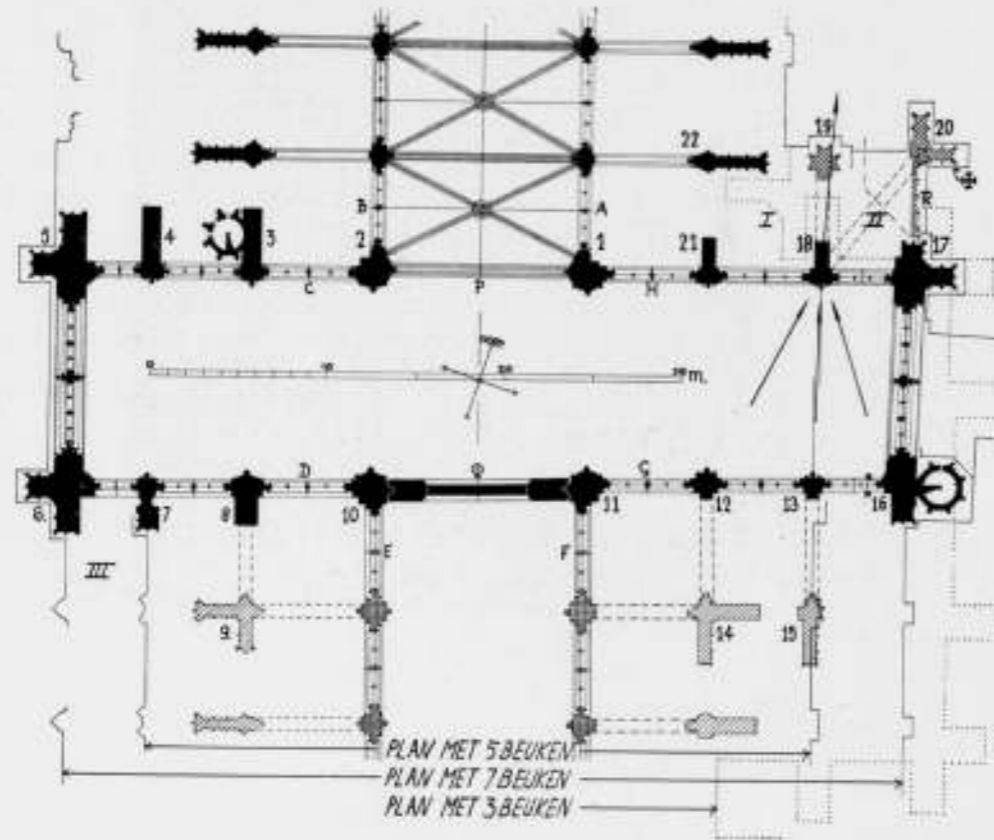

FIG. 1. HET KRUISWERK VAN DEN DOM TE UTRECHT TER LENGTE VAN DEN LICHTBEUK, SCHAAL 1 OP 400.

I. Kapel van Rudolf [van Diepholt], II. Domproosten kapel of kapel-Slaghek.
 III. Kapel van de Vecht van Taets.
 Horizontaal geruit gearceerd - ingestorte lichtbeuk.
 Overhoeks geruit gearceerd - afgebroken lichtbeeren.
 Schuin gearceerd - ten deele uitgevoerde later afgebroken lichtbeeren.

Gestippeld ... nimmer uitgevoerde lichtbogen.
 Fijn gestippeld - het plan van ± 1300 met een driebeukig schip en - dwarschip.
 (De horizontale doorsnede over pijler 20 en muur R is ter hoogte van het triforium genomen, aangezien deze lichtbeer lager was dan de overige.)

FIG. 2. DE KAPEL VAN RUDOLF VAN DIEPHOLT IN HAAR OORSPRONKELIJKEN TOESTAND MET DEN ONVOLTOOIDEN LICHTBEER EN GESTIPPELD DEN ONTWERPEN LICHTBOOG.

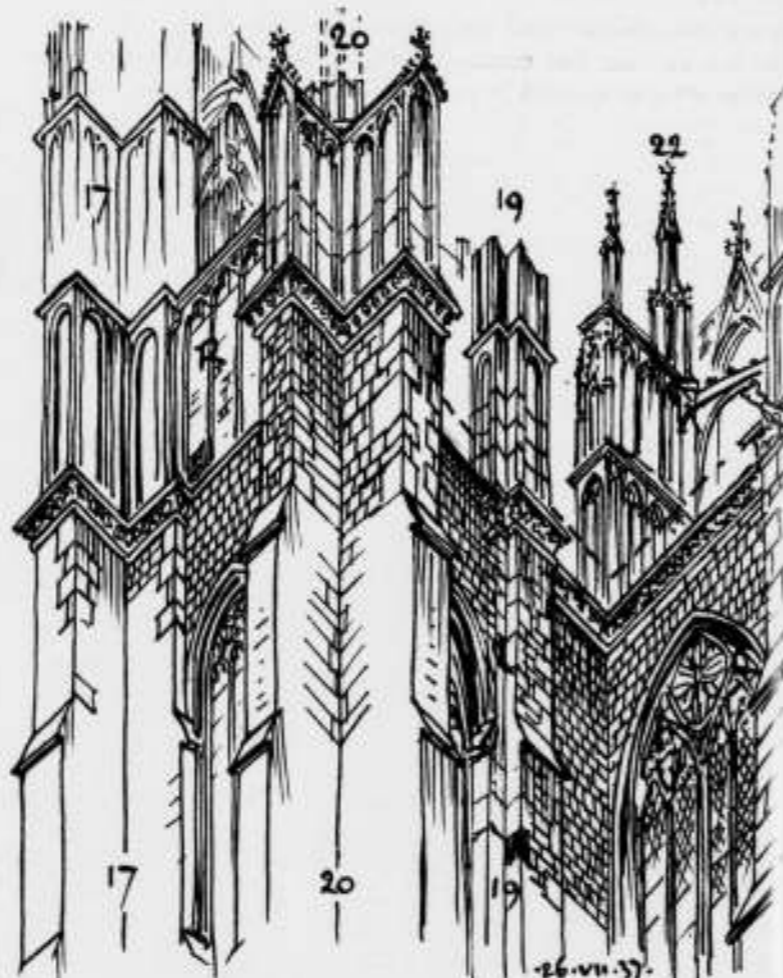

FIG. 3. DE KAPEL-SLAGHEK IN HAAR OORSPRONKELIJKEN TOESTAND MET DEN LATER AFGEBOKEN LICHTBEER EN DEN LOOZE GEVEL (R).

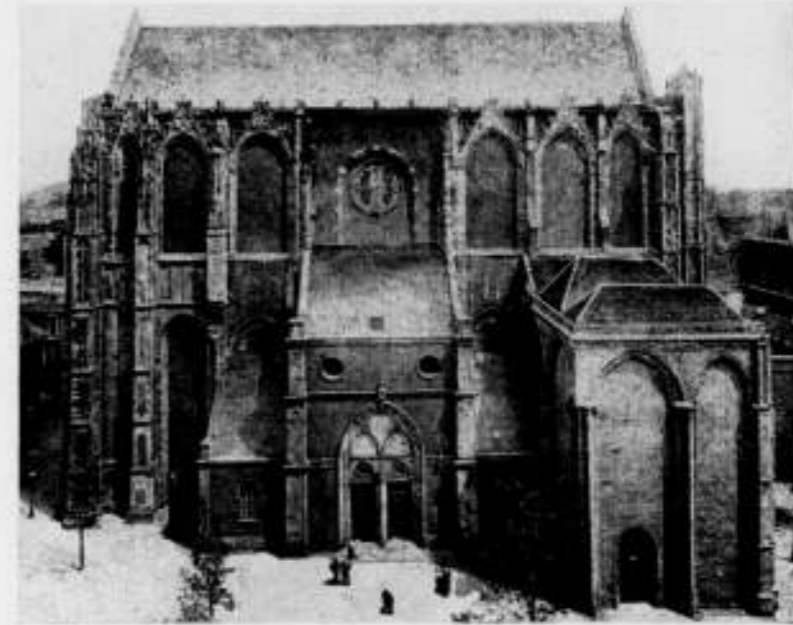

FIG. 4. GEZICHT OP DEN WESTWAND VAN HET DWARSSCHIP ± 1900. Van den darden pijler van links, no 8, is de zwakke toestand duidelijk te zien. In het midden het voorgebouw van ± 1830, rechts de twee nog bestaande zuidelijke schipkapellen.

met den oostwand van het transept, dacht nog aan een dwarspand met zijbeuken, zooals ik in de nos. 1 en 2 van den jaargang 1935 van dit blad heb aangetoond.

In het begin van de XVde eeuw is dit voornemen prijsgegeven en toen aan de noordzijde de buitenmuur van het koor en de transeptarm werden aangelegd, is van gronds op begonnen met zware steunbeeren voor een éénbeukig dwarspand, dat nu dus één travee naar het oosten opschoof. De zuidzijde werd, voor zoover dit nog doenlijk was, aangepast bij het nieuwe systeem. Maar deze verandering zou men kunnen noemen den slag aan de Marne in den Dombouw. Met het loslaten van het plan voor een driebeukig dwarspand tijdens de uitvoering van dit ontwerp, is de kiem gelegd voor alle bouwkundige problemen, welke zich in de XVde en XVIde eeuw bij den Dom zouden voordoen, al was naar mijn meening deze verandering grootendeels een teruggrijpen naar een ouder plan. En zelfs het hier aangestipte probleem van de brandveiligheid wortelt in bedoelde wijziging. De XIVde eeuw werd bijna geheel door den torenbouw in beslag genomen. Na voltooiing van den toren volgde de bouw van twee vleugels van de kruisgang. Ongeveer tegelijkertijd werd de lichtbeuk van het koor opgetrokken. Voortgang zat er geenszins in den bouw. Eerst bisschop David van Bourgondië wist omstreeks 1455 den bouwlust weer aan te wakkeren, hetgeen tot uiting kwam door een demonstratief loslaten van de strenge hoog-Gothische vormen in het koor. Geheel in een nieuw kleed gehuld openbaarde zich nog eenmaal de Gothiek, welke, in tegenstelling met de verschillende deelen van het koor, van eiken uitheemschen invloed gespeend bleef.

In het grondplan van den kooromgang kan de invloed van de school van Reims worden herkend, in den opbouw der kapellen die van Amiens-Keulen, in de zuidelijke kapellen de gelijkenis met Keulen en in den noordgevel en sacristie de verwantschap met Amiens. Weliswaar is het slechts een overeenkomst, die leidt op een vertaling in het Utrechtsch van elders tot bloei gekomen vormen. Zelfs de koorlantaarn is niet denkbaar zonder voorbeelden van de kerken te Amiens en Keulen en de Sainte-Chapelle te Parijs. Doch met het dwarspand en het middenschip leedt aan de kerk een door en door Nederlandsche Gothiek op, die aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam en de Leidsche kerken,

en zelfs in de rijke bouwhut van 's-Hertogenbosch nog school maakte in een tijd, dat de Gothiek in Frankrijk reeds tot verwording, om niet te zeggen verdwazing, begon te komen.

Toen het dwarspand werd opgetrokken in de tweede helft van de XVde eeuw, was het inmiddels de bedoeling om het lange schip vijfbeukig aan te leggen. Een dergelijke verbrede aanleg was reeds in de XIVde eeuw algemeen gebruikelijk. ¹⁾ Bij dit plan voor het dwarspand is men, vermoedelijk gewaarschuwd door de ervaring bij Fransche cathedraalen, afgeweken van het stelsel van drie gelijke traveeën in elken transeptarm. ²⁾ Men heeft de buitenste travee niet versmald, omdat men daartoe gedwongen was door moeilijkheden met het kapittel van St. Salvator over bouwterrein, zooals ik in het eerdergenoemd artikel van 1935 veronderstelde.

Het is een bouwkundige verbetering in het ontwerp geweest. Want het is mij opgevallen, dat bij vele Fransche kerken een schrikbarende zetting in deze buitenste travee valt waar te nemen, doordat de transeptgevels tijdens den bouw naar buiten zijn uitgeweken. Door nu het buitenste vak te versmallen wordt een hechter verband verkregen, zoodat zich in Utrecht slechts een niet noemenswaardige scheur voordoet in de buitenste traveeën van het transept.

Ik moet mij hier beperken in deze interessante en volledig reconstrueerbare bouwgeschiedenis van het dwarspand. Eerst werden de noord- en zuidgevel gebouwd tot de hoogte van het triforium. Vervolgens is de noorder transeptarm voltooid, grootendeels nog volgens den stijl van het koor. Met dezen

¹⁾ Amiens XIV.A, Keulen ± 1300, 's-Hertogenbosch 1350, Laon XIV.B, en anderen. Bij de Notre Dame van Parijs en de cathedraal te Meaux vindt men den vijfbeukigen aanleg reeds in de XIIIde eeuw. Ik bedien mij hier letterlijk beschouwd van een verkeerden term, aangezien men het vijfbeukige plan evenals te Amiens kan beschouwen als een driebeukig systeem met aangebouwde kapellen. Ook het zevenbeukige plan betreft in dien zin eigenlijk een vijfbeukig stelsel met kapellen. Ik geef de voorkeur aan de verkeerde sprekwijze in dit verband, ten eerste omdat zij tot nu toe over den Dom sprekend altoos is gevolgd, ten tweede omdat zij de architectonische breedte van het uitwendige schip duidelijk voor den geest roept.

²⁾ Dit lag omstreeks 1300 nog in de bedoeling, zooals aan den zuid-oostwand van het transept valt waar te nemen. Zie eerdergenoemd artikel 1935 nos. 1 en 2.

transeptvleugel heeft men naar alle waarschijnlijkheid één travee van den binnensten noordelijken zijbeuk tot triforiumhoogte opgetrokken, welke als steun dienst deed voor den noord-westelijken vieringpijler. Er zijn aanwijzingen, die op deze logische werkwijze duiden. Vervolgens werd het zuider transept afgebouwd. Tijdens het bouwen van den lichtbeuk aan deze zijde ontstond het overmoedige plan om het lange schip aan weerskanten met een rij kapellen te verrijken, of, zoo deze kapellen reeds in het vijfbeukige plan waren bedoeld, twee beuken aan het grondplan toe te voegen. De noorder vleugel, van gronds op als een hooge lichtbeuk gebouwd, was ontegenzeggelijk hechter dan de zuidelijke arm. Stellig heeft men dan ook uit constructieve overwegingen aan den oostwand de kapel van Rudolf van Diepholt opgetrokken. Het was immers overbodig om louter ter wille van die kapel den ouden traptoren aldaar af te breken, wanneer men tegelijkertijd den bouw van het schip onder handen nam, waarbij ruimschoots gelegenheid was om direct een kapel in gebruik te nemen.

Met den bouw van de Diepholt-kapel werd beoogd een luchtboog te bouwen ter versterking van den pijler tusschen de eerste en tweede travee van het zuiden uit gerekend (figuur 1 no. 18 en 19). Deze beer 19 is, om het prachtige venster van de kapel van Guy van Avesnes niet te bedekken, zoo klein mogelijk aangelegd. Inwendig werd hij daarom met een trekanker weer gekoppeld aan pijler 18 ter hoogte van de geboorte der zijbeukvensters. Klaarblijkelijk heeft men ook toen den toestand van het zuider transept niet vertrouwd en is een zeer hecht bedoelde versterking tegen den zuid-oosthoek van het zuider transept opgetrokken in den vorm van de kapel Slaghek (no. 20). De bedoeling van deze leelijke uitbreiding was kennelijk een technische voorziening. Den luchtbeer (no. 19) heeft men tenslotte toch niet voldoende geacht.

Er is terwille van een symmetrischen aanleg van het zevenbeukige schip een verschil in breedte tusschen de traveeën in den oostwand en den westwand van den zuider transeptarm. Hierdoor zou een gordelboog tusschen de pijlers 18 en 13 niet in het verlengde van den geprojecteerden luchtboog tusschen 18 en 19 komen te liggen. Doordat de travee ten noorden van genoemden gordelboog breder is dan de buitenste travee van het zuider transept, zou de resultante van de krachten, welke optreden in de kruisribben en den scheeven gordelboog, ten zuiden van pijler 19 vallen, hetgeen in fig. 1 met pijlen is aangegeven. Een overhoeks gerichte steunboog uit het zuid-oosten, dus van den hoekpijler 20 der kapel Slaghek uit, is dus geheel verklaarbaar. Of men ook nog ter verstijving een diagonalen boog tusschen den ouden luchtbeer 22 en pijler 18 heeft willen aanbrengen, is niet na te gaan. Evenmin blijkt of men tusschen dezen beer 22 en pijler 21 een boog had willen slaan.

Om dezen leelijken diagonalen luchtboog aan het gezicht te onttrekken, werd tusschen de beeren 17 en 20 een hooge looze gevel opgetrokken.¹⁾ De kapel zelf was met het oog hierop buitengewoon zwaar aangelegd en bedoelde tevens den zuider transeptgevel te schragen. Want tijdens de jongste restauratie (April 1937) kon men, van de zogenaamde kloostergang uit, zien hoe na verwijdering van de oude tufsteenen gevelbekleding boven het zuidelijke raam van de kapel Slaghek in de muurkern een steunboog, boven dit venster gemetseld, het dwarsschip schraagde, terwijl de natuursteen blokken in den zuidelijken beer van de kapel Slaghek onderling in verticale richting waren verankerd.²⁾

Het is dus zaak den toestand van het dwarsschip na te gaan

waarin het verkeerde op het moment waarop men het schip begon te bouwen, dus ± 1480.

De oostelijke vieringpijlers 1 en 2 zijn zeer solide en worden in den rug gesteund door de gevelvelden A en B, welke door den bouwmeester van de koorlantaarn reeds iets zwaarder werden uitgevoerd dan de overige koortraveeën, door de toelating van een peerprofiel in de vensternebben.¹⁾ Zijdelings zijn zij geschoord door de muurvelden C en H van den lichtbeuk op het transept en den scheimuur boven den triomfboog P, welke iets jonger is dan de gevelvelden A en B. Gevelveld C is iets zwaarder dan H.

De pijlers 3, 4, 5 en 6 zijn bijzonder zwaar en als gezegd van het fundament uit opgetrokken. Ook de muurvelden tusschen 4 en 5, en 6 en 7 zijn ten gevolge van het daarin voorkomende smalle venster zeer sterk.

De pijler 7, berekend op een aansluiting van een vijfbeukig schip, is, hoewel lichter dan pijler 4, in den tijd waarin ik in gedachten een rondgang maak, voldoende van afmeting.

Pijler 8 begint eerst ter hoogte van het triforium en steunt op een vermoedelijk reeds aanwezigen scheelboog tusschen de pijlers 8 en 9. Het is de bedoeling daar bij voltooiing van het schip bovendien een luchtboog (van 9 naar 8) aan te brengen. Den aanzet van den ontworpen boog ziet men aan den pijler en een gedeelte van den luchtbeer 9 is op een van de teekeningen van Saffleven, gemaakt na de instorting van het schip, te zien.²⁾ De gevelvelden E en F ontbreken evenwel, waardoor het ook niet mogelijk is een verbindingsboog tusschen de pijlers 2 en 10, en 1 en 11 te slaan. Zijdelings zijn zij gesteund door de velden D en G en den vieringboog Q.

De pijlers 12 en 13 behooren reeds tot het zevenbeukige plan voor het schip en zijn derhalve licht ontworpen om later op de luchtbeeren 14 en 15 te kunnen steunen door middel van luchtbogen, waarvan de aanzetten te zien zijn.

Pijler 12 is als eerste pijler naast de viering iets breder dan 13. Pijler 16 en de daaraan gekoppelde zuidelijke traptoren behooren nog tot het vijfbeukige plan. Zij vormen een hecht geheel, al heeft zich een kleine zetting ter plaatse van de bouwpauze (beide kruisjes) voorgedaan.

Hoekpijler 17 is eveneens zeer degelijk.

Pijler 18 heeft men onvoldoende geacht en willen versterken met het ijle luchtbeertje 19 (kapel Rudolf van Diepholt), een versterking, welke pas dienst zou doen bij de overwelling van het dwarspand en die men als gezegd door luchtbogen naar de beeren 20 en misschien 22 te zijner tijd had willen verstijven. Pijler 21 is weer iets zwaarder dan 18.

Het kan niet worden ontkend, dat de toestand, zooals hij uit dezen rondgang valt af te leiden, bouwkundig verre van ideaal is te noemen. Wanneer nu de bouwgeschiedenis wordt gevolgd, blijkt dat deze toestand er weinig op vooruit is gegaan in den loop der eeuwen.

Toen de noordelijke transeptvleugel voor het zevenbeukige schip werd pasklaar gemaakt, heeft men den pijler 7 aanzien-

¹⁾ Bedoelde verandering in het vensterprofiel werd door F. J. Nieuwenhuis verklaard door een bouwpauze in de koorlantaarn tusschen de eerste en tweede travee van het westen uit gerekend. Deze bouwpauze heeft evenwel nimmer bestaan. De „voorloopig“ bedoelde westelijke afsluiting, welke op het driehoek van ± 1465 is afgebeeld (Centr. Mus. Utrecht Schilderijen cat. no. 18) en die door Nieuwenhuis werd aangezien voor een tijdelijken gevel tusschen genoemde traveeën van het koor, is nog gedeeltelijk in de kap aanwezig, doch zoo bleek mij, boven den triomfboog P. Zelfs zijn nog overblijfselen van de leibedekking tegen dien topgevel bewaard. Het is onbegrijpelijk dat Nieuwenhuis, dien ik meer en meer tot de bekwaamste restaurateurs reken, welk ons land ooit gekend heeft, dit over het hoofd heeft gezien. Ter plaatse van den vermeenden topgevel heb ik in de kap niets gevonden, dat op een dergelijke afsluiting zou wijzen.

²⁾ Top. atl. der Gem. Utr. no. 573, tekening 4 en 7, niet te verwarren met den eenigen voltooiden beer van het schip, welke op eenige teekeningen van Saffleven uit deze serie is vastgelegd.

lijk verzwakt, door ter wille van een verbinding met de kapel van de Vecht van Taets op den beganen grond het grootste gedeelte van de middenschip steunde pijler 7 deels op een scheelboog, deels op de pijlers 8, 10, 11, 12 en 13.

Het schip bleef onvoltooid, gewelven en luchtbogen bleven achtergelaten. Eenzelfde lot was voor het dwarsschip weggelegd. De Utrechtsche Dom is er weer een karakteristiek voorbeeld van, die Gothiek altijd boven haar krachten greep. Vrijwel geen der Fransche cathedraal, of de torens ontbreken. De cathedraal van Beauvais kwam, na herhaalde instorting, slechts tot stand met behulp van tonnen ijzer voor trekankers en beugels. Van den Dom te Keulen kon de onzinnig groote westbouw slechts met behulp van moderne hulpmiddelen in de XIXde eeuw worden voltooid.

De Utrechtsche Dom bleef onvoltooid, niet alleen uit geldgebreke, want men ontzag zich toch niet de overrijke versieringen aan te brengen, en na de voorloopige voltooiing begon men het achtkant en den toren te restaureren (1516) en bracht daarna zelfs op grootsche wijze nieuwe balustrades, lijsten en sierleuningingen aan in het massale onderste vierkant van den toren, evenals kantwerk in de bogen.

Dr. Labouchere ziet in die ongewone verbreding van het middenschip een XVde-eeuwschen drang naar den hallenbouw, waarbij men den hoogen bouw moe was.

De steenen Dom was niet in steen te volmaken. Het ontwerp was onuitvoerbaar geworden. Bovendien aanvaardde men de houten zolders in de cathedraal ter vervanging van het steenen uitspannel. Men was hier met het hout opgevoed en niet met de steen en vond de beschilderde zoldering niet leelijk.

Het noodlot wil, o ironie, dat ook de houtconstructie niet deugde. Ik zei het reeds in mijn artikel naar aanleiding van de instortingsramp te Rhenen (1936 no. 20), men heeft in de XVde eeuw meer dan eens minder solide gebouwd dan doorgaans wordt aangenomen. Toen ik den vieringtoren van den Dom reconstrueerde, bleek mij bij het onderzoeken van de kap op het kruiswerk, dat de vroegere dakruiter tijdens zijn korte bestaan niet minder dan 40 cm is gezakt. Een zwaar sleutelstuk met middeleeuwsche versiering is onder het houten diagonalenkruis in de viering gelegd ter versterking.¹⁾ De pronktoren op de viering was na ruim een eeuw reeds zoozeer in verval, dat de klok naar de berchvrede in den grooten toren moest worden overgebracht (1625). In 1630 knapte het torentje in letterlijken zin af. Het overblijfsel is kort nadien afgebroken (1633).

Had niet de noodlottige orkaan in Augustus 1674 de stad Utrecht geteisterd, stellig zou de schepping uit den tijd van bisschop David van Bourgondië nog overeind staan, zooals het dwarsschip in stand is gebleven.

De middenbeuk en de noordelijke zijbeuken waren nu bezweken, zoodat de pijlers 7, 8, 10 en 11 geheel ongeschoord kwamen te staan. Tusschen de pijlers 10 en 11 kwam een meer dan 30 meter hooge afsluitmuur van een enorme zwaarte. Aanvankelijk was daarin een groot Renaissance-raam. Later is ook dit dichtgezet. In de XVIIIde eeuw zijn buitengewoon sterke grenenhouten koppelingen tusschen de oostelijke en westelijke dwarsschipsmuren gelegd en tegelijk daarmee is het schijngewelf aangebracht, waardoor de oude zolder uit het gezicht verdween.

Omstreeks 1830 werd het groote orgel tegen de toemetseling van 1677 aangebracht. De architect Suys heeft als bekwaam bouwkundige den onzuiveren toestand van het dwarsschip begrepen en den westwand met een voorgebouw versterkt, waardoor de zijmuren der middenpartij tot boven het triforium reiken

¹⁾ Op het model van 1830 (Centr. Mus. cat. der Stad no. 1195, Schaal op 50), is deze angstwekkende toestand te zien.

²⁾ Op de tekening van Saenredam (1636) komt evenwel deze versterking, welke van binnen uit in de kerk zichtbaar was, niet voor.

en zoodoende de vieringpijlers schragen. Ook pijler 8 werd door dit gebouw geschoord, zulks ter vervanging van den tot 1827 bewaard gebleven scheelboog onder 8. Men koesterde den wensch in die dagen om ter wille van de symmetrie het laatste overblijfsel van het schip, de drie kapellen aan de zuidzijde, af te breken. Het houten model van 1830 laat dien wensch zien. Dat tenslotte twee van de drie kapellen behouden bleven, moet niet worden verklaard als XIXde-eeuwsche piëteit, want dan was de derde kapel ook wel blijven staan. Bovendien werden de kapellen inwendig van de kerk afgescheiden en aan een fabrikant verhuurd. De beide panden zijn blijven staan, omdat men terecht de gevolgen van een dergelijke afbraak niet heeft durven aanvaarden.

Integendeel, men heeft in 1856 den pijler 7 zijn ouden vorm hergeven en hopelijk is dit op technisch verantwoorde wijze geschied. (Te lood staat deze opmetseling niet, terwijl in de hogere geledingen ook zettingen voorkomen.)

Bij de restauraties in 1857 en 1858 heeft de architect Kamperdijk de van 1703 en 1728 dateerende dichtmetselingen in de lichtbeukvensters aan de westzijde niet door glasvensters vervangen.

Enige weken geleden publiceerde het Utrechtsch Dagblad een mededeeling over de laatste „etappe“ in de restauratie van den Dom, waarbij verzuimd werd de ontzaglijke technische vraagstukken aan te stippen. Allereerst werd de schijn gewekt, als zou het eerder genoemde voorgebouw van den architect Suys niet alleen worden afgebroken, doch bovendien niet door een constructieve voorziening worden vervangen. Na mijn uiteenzetting behoef ik er maar aan te herinneren dat het schip juist langs de pijlers 10 en 11 is afgekraakt. Die pijlers hebben daarbij een fiksche rammeling ondervonden. Sinds 1831 zijn zij ook nog gedeeltelijk belast door het orgel.

Als men dat krantenbericht zou willen gelooven, zou de westelijke muur bovendien nog belast worden door een steenen topgevel en zou op de aldus veranderde viering, let wel, ook nog een moderne dakruiter verrijzen.

Inderdaad is het een en ander technisch wel uitvoerbaar, doch deze nieuwe belastingen zouden in de ongeschoorde viering zulke ingrijpende constructieve voorzieningen met zich medebrengen, dat een aldus voorgespiegeld plan redelijkerwijs gesproken moeilijk de bedoeling van den leider der restauratie kan zijn. Dat een dergelijke topgevel, in metselwerk uitgevoerd, architectonisch ongelukkig en historisch zelfs misleidend zou zijn, behoeft na mijn overzicht van de bouwgeschiedenis geen betoog.

Ik kom dan eindelijk bij mijn uitgangspunt: het brandgevaar. Indien dus de kap op het dwarsschip mocht verbranden, zou zij met houten gewelf en al instorten. Na het voorgaande is het duidelijk, dat de geheel vrijstaande westgevel, zonder topgevel reeds 32 meter hoog, waarschijnlijk die tweede rammeling niet zou weerstaan en op zijn minst zelf gevaar voor instorting zou opleveren, in aanmerking genomen dat pijler 7 ontzet is, pijler 8 een belasting in plaats van een steun vormt en de pijlers 12 en 13 zeer licht zijn.

Het wekt verbazing dat, nu een restauratie, die bijna 20 jaar heeft geduurd, weldra ten einde loopt, omtrent maatregelen ter beperking of bestrijding van brandgevaar in den Dom nimmer eenige mededeeling is verschenen. Deze kwestie is toch ook voor het publiek belangrijker dan berichten over een nieuwbetachten vieringtoren en een heuschen steenen topgevel. Bepaald bevreemdend is het, dat met eerder genoemde veiligheidsmaatregelen niet twintig jaar geleden een aanvang is gemaakt.

Th. HAAKMA WAGENAAR.

¹⁾ Dit luchtbeerenstelsel, in fig. 2 en 3 aangegeven, is in de XIXde eeuw, na nimmer dienst te hebben gedaan, afgebroken. Bedoelde gevel is in de figuren 1 en 3 met een R aangeduid.

²⁾ In figuur 1 aangegeven met kruis.

UITBLAASTRECHTERS VAN HET VENTILATOREN-
GEBOUW

VAN DE LUCHTSCHACHT OP STAATSMIJN „HENDRIK“.

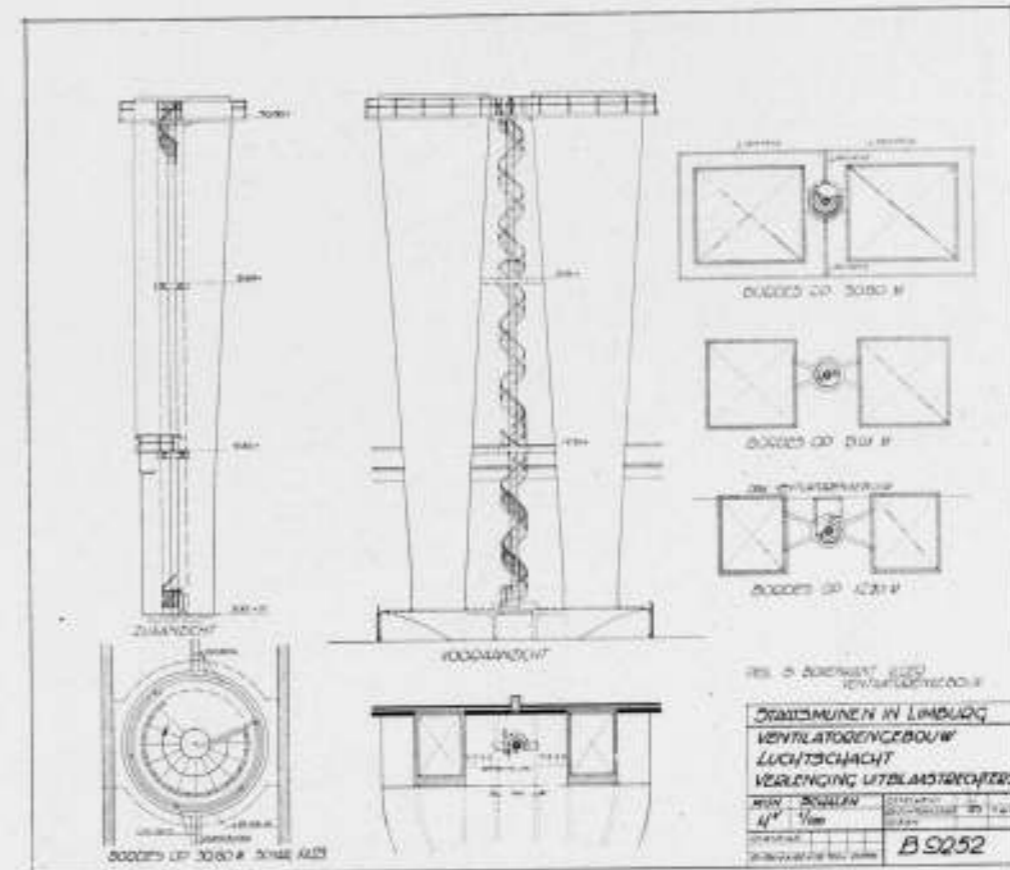
De uitblaastrechters maken een deel uit van een ventilatoren-
gebouw en dienen tot het afvoeren van de door de ventilatoren
afgezogen lucht uit de mijngangen.

Oorspronkelijk slechts ± 17 M. hoog, moesten deze later wor-
den gebracht op een hoogte van ± 28 M.

Daar de trechters in gewapend beton waren uitgevoerd, bracht
deze verlenging geen groote moeilijkheden mede. De contrôle op
het uitgeblazen lucht- en gasmengsel maakte het wenschelijk
een bordes aan de bovenzijde aan te brengen tot het nemen van

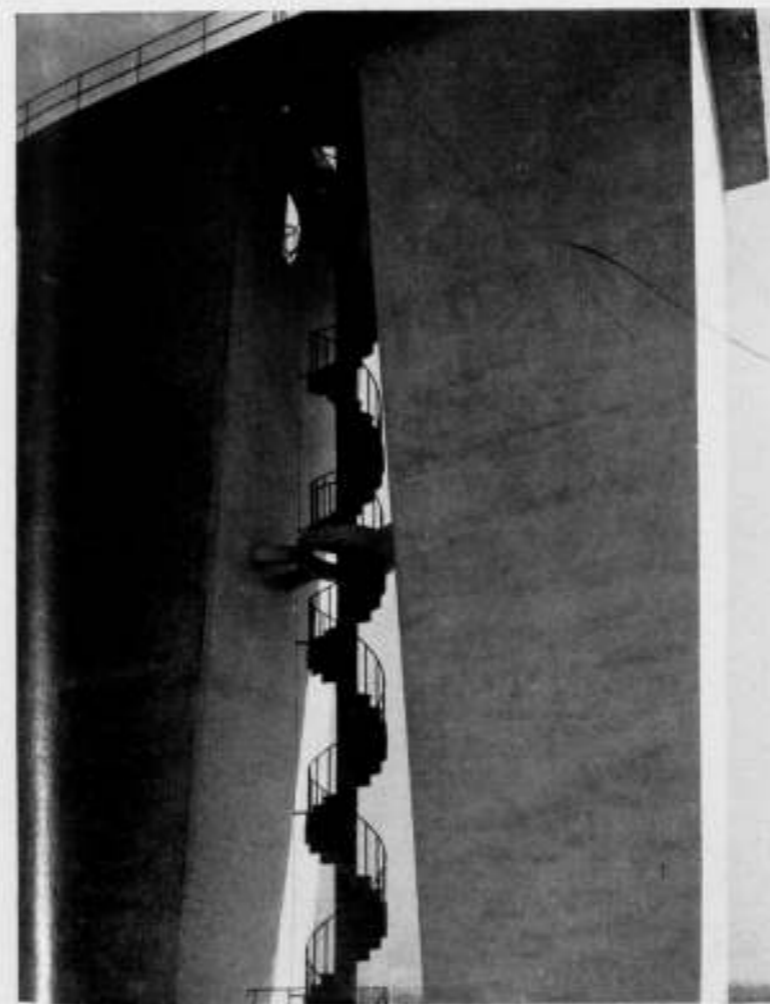
310

luchtmonsters en het verrichten van luchtsnelheidsmetingen.
De mogelijkheid bleek tusschen de trechters op eenvoudige
wijze een spiltrap aan te brengen, welke werd uitgevoerd met
losse treden en een doorgaande spil; alles van gewapend beton.
De vorm van de trechters is geheel bepaald door de aerodyn-
mische eischen. De oorspronkelijke vorm, waarbij één der
wanden loodrecht was, is op dezelfde wijze voortgezet, daar
voor het verkrijgen van een symmetrisch geheel de kosten be-
duidend zouden zijn verhoogd.

UITBLAASTRECHTERS STAATSMIJN „HENDRIK“

SCHAAL 1 Å 400

SPILTRAP TUSSEN DE UITBLAASTRECHTERS BIJ DE STAATSMIJN „HENDRIK“

311

HEDENDAAGSCHE ARCHITECTUUR IN NEDERLAND

Architecture hollandaise d'aujourd'hui
Holländische Baukunst von heute
Dutch architecture of today

225 Afbeeldingen onder auspiciën van den
Bond van Nederlandsche Architecten:

B. N. A.

Verzameld door A. Eibink, W. J. Gerretsen &
J. P. L. Hendriks
„Kosmos“ Amsterdam

STOFOMSLAG-ONTWERP G. V. A. RÖLING.

Bij de N.V. Uitgevers-Maatschappij „Kosmos“ te Amsterdam is verechenen „Hedendaagsche Architectuur in Nederland“, waarvan wij hierboven den stofomslag rondten linnen stempelband, beide volgens het ontwerp van den Heer G. V. A. Röling uitgevoerd, weergeven.

BOEKBESPREKING

BEREKENING EN CONSTRUCTIE VAN GEWAPEND BETON DOOR
F. H. MEYLING. UITGAAF C. MISSET, DOETINCHEM.

Het is opvallend, hoe talrijk de boekwerken zijn, die de bedoeling hebben, on- of mingeschoolden in het bouwvak op de been te helpen en te houden. Met ware edelmoedigheid schieten aan alle kanten de schrijvers de onbevoegden te hulp, niet om ze in de gelegenheid te stellen bevoegder te trachten te worden, maar om ze met te grooter gemak in staat te stellen hun vak te „beoefenen“. Het behoeft geen betoog dat de schrijvers van dergelijke boeken van de zijde van dit blad geen erkentelijkheid jegens hun arbeid kunnen verwachten.

Den Heer Meyling kennen wij door zijn goed leerboek over trapconstructies. Thans behandelt hij de berekening en de constructie van gewapend beton voor de bouwkundigen, „die geen studie van algebra, statica en sterkteleer hebben gemaakt.“

„Het zal blijken“, zoo lezen we, „dat voor een juist begrip van een en ander niet zooveel theorie vereischt wordt als sommige leerboeken aangeven.“ Inderdaad vervangt de schrijver op ingenieuze wijze de algebra, de statica en de sterkteleer door een redeneer- en rekenmethode, maar of hij daarmee hùn, die zijn boek zullen bestudeeren, een juist begrip van de berekening en de constructie van het gewapend beton bijbrengt, is een groote vraag. In ieder geval zullen ze, wat betreft het berekenen en het construeeren van gewapend beton, het met dit kookboek in de praktijk niet verder brengen dan tot een armzalig stumperen, waarbij het bouwtoezicht, enz., de rest zal moeten opknappen.

Het boekje is ook voor onderwijsinrichtingen. Maar daar leert men toch algebra en zoo. Met September a.s. wordt er Fröbel-hoogere wiskunde ingevoerd.

In een apart deeltje 250 vraagstukken.

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL No. 2211 (3.6.'37) beeldt een drietal ontwerpen af voor een nieuw Crystal Palace, waarvoor Maxwell Fry, Oliver P. Bernard en Raymond McGrath gevraagd zijn. — Goed gedocumenteerd artikel over het materiaal asbest-cement (door Colin Penn).

ID. No. 2212 (10.6.'37). Weinig belangwekkende prijsvraaguitslagen.

ID. No. 2213 (17.6.'37) geeft een beschrijving van een woningbouw te Leeds, waarbij een staalskelet is toegepast. (2500 flats).

ID. 2214 (24.6.'37) is geheel gewijd aan ziekenhuizen, met veel belangwekkende gegevens. Voor den ontwerper zijn in dit nummer goede inlichtingen overzichtelijk bijeen gebracht over algemeene situatie, paviljoens, „lopende patiënten“ (outpatients), operatiekamers, keukeninrichtingen. Bij de afgebeelde ziekenhuizen treft het Palmio Sanatorium in Finland (Alvar Aalto) door uitstekende vormgeving, en een uit Berlijn-Wilmersdorf afgebeelde ziekeninrichting van Otto Bartning.

ID. No. 2215 (1.7.'37) biedt geen nieuws.

ID. No. 2216 (8.7.'37). Een atelier en een gebouwtje voor ververschingen voor den Londenschen dierentuin, architect „Tecton“, trekken in dit nummer de aandacht.

312

JOURNAL R.I.S.A. No. 15 (5.6.'37) bericht zeer uitvoerig over de groote woning-plannen van Leeds.

ID. No. 16 (26.6.'37). J. D. Bernal schrijft over architectuur en wetenschap. Als lector in de Kristallografie spreekt hij o.a. over de symmetrie, en geeft hij de geruststellende mededeeling, dat een bepaald ornament op niet meer dan 17 manieren symmetrisch op een vlak kan worden herhaald. Het begint pas hopeloos te worden als de derde dimensie er bij komt, dan zijn er plotseling 230 mogelijkheden.....

Hij deelt ook mede, dat het gelukt schijnt te zijn, bewegende lucht, op de juiste wijze aerodynamisch gericht, inplaats van glas te gebruiken, wat voor proeven zijn genomen op locomotieven. Deze lucht geeft een onbehoord hinderd uitzicht en volledige beschutting tegen regen, sneeuw en vuil. Hij ziet hier perspectieven voor den woningbouw: open ramen, geen tocht in bovendien beschutting tegen ieder weer.

L'ARCHITETTURA ITALIANA No. 5 (Mei 1937). Melsjesschool te Stockholm, arch. Ahrbom en Zimdahl. Prijsvraag voor een kerk in Parma, voor een triomfboog in Milaan. Werk van den Duitschen architect Weizsacker.

RASSEGNA DI ARCHITETTURA No. 4 (April '37) is min of meer verwerkt over het B.W.A. Rietveld-nummer (No. 5 1937).

H. G. J.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 7 AUGUSTUS 1937

NR 32

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

FIGURALE GLASSCHILDERKUNST IN ONZEN TIJD.

Was aber spiegelt mit den tausend Scheiben
das Kirchenfenster in den Hof hinein,
darin sich Schweigen, Schein und Widerschein
vermischen, trinken, trüben, übertreiben,
phantastisch alternd wie ein alter Wein?

R. M. Rilke.

„Wer den Dichter will verstehn, musz in Dichters Lande gehn“. In gewijzigden zin zouden Goethes woorden van toepassing kunnen zijn op de „bemalte Fensterscheiben“, waarmee hij in een ander, in den volkston gehouden lied de dichtkunst vergeleek. Immers glasmazaïeken zijn geen roerend goed, al slaagt men er wel eens in een monumentaal glas-in-loodvenster naar een expositie te slepen. Het zijn geen bergen, die tot Mohammed komen; de profeet zelf zal den staf ter hand moeten nemen en ter bedevaart gaan. De beste uitingen onzer moderne glasschilderkunst vindt men niet aan den grooten weg; het komt ons voor, dat menig een innerlijk meer verrijkt uit stille stadjes en afgelegen grensplaatsen zal weerkeren, dan van een bezoek aan het koor der Nieuwe Kerk te Delft, dat te kwader ure de permanente toonkamer van onze nationale glasschilderkunst is geworden.

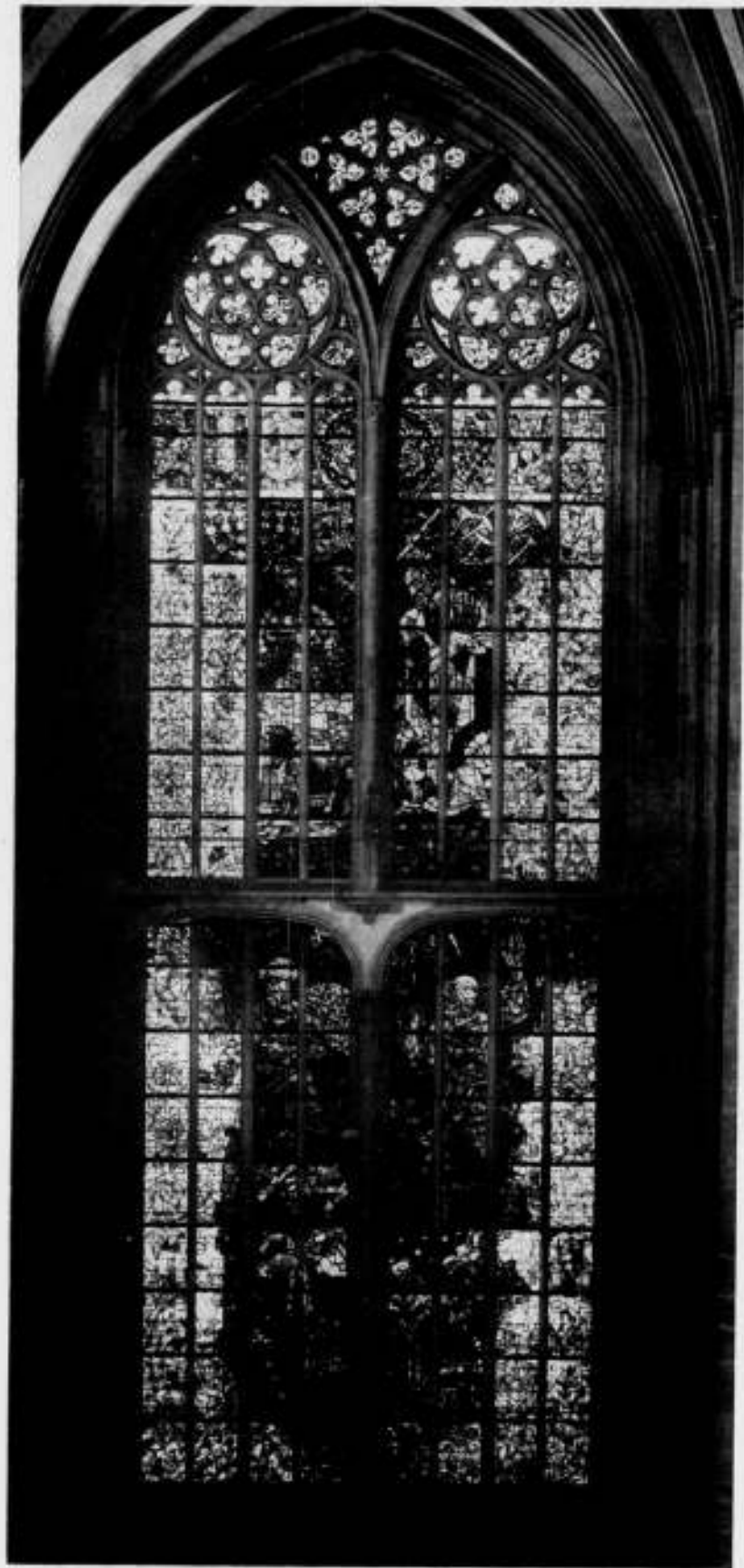
Zoo vaak we van glasschilderkunst spreken is er in ons het verlangen naar een woord, dat onze taal niet rijk is en waarmee het wezen van deze kunst beter en zuiverder zou kunnen worden weergegeven. De gangbare uitdrukking herinnert al te zeer aan een periode van ambachtelijk verval, toen men slechts „schilderde“ op glas, zooals men het sinds onheuglijke tijden op hout, op ivoor, op aardewerk heeft gedaan. Ze miskent ten eenen male de essentiële functie, die van de vroege Middeleeuwen af aan het veelkleurig glas zelf was toebedeeld. Naar zijn waren aard is het mozaïek van scherven, waaruit de glas-in-loodcompositie wordt opgebouwd, geen indifferent tafereel, maar het kleurbrengend element zelve, wisselend van timbre naar den zonnestand, naar de helderheid van den hemel. Het zonlicht kan de in lood gevatte schijven tot felle kleurenweelde doen oplaaien, de avondschemer deze tot de teerste schakeringen doen vervloeiën. De zon, die in onze vensters een kleurenhymne ontvonkt, is in laatste instantie de schoonheidverwaker, welks suprematie ook de meest eigenwillige glazenier erkennen zal. Thorn Prikker bracht het wezen der glasschilderkunst wel treffend juist onder woorden toen hij van „mit der Sonne selbst malen“ sprak.

Er is een tijd geweest, waarin beglazing met door lood saamgehouden glasschijven een technische vooruitgang beduidde ten opzichte van nog primitiever middelen ter afsluiting van de vensteropeningen van vroeg-romaansche kerkjes. De onregelmatige, bonte scherven brachten ten minste eenig licht in bijkans duistere bidruimten; gaandeweg bleek het fragiele glas-in-lood, met brugijzers verstijfd, zich ter beglazing van wijdere openingen te leenen, tot uiteindelijk de buitenwand der gotische

kathedraal zich in een ijl stramen van pijlers, stijlen en traceeringen had opgelost en een bijna ongebroken glasveld de binnenruimte omsloot. Sindsdien heeft de glas-in-loodtechniek haar utilitaire waarde steeds meer ingeboet. De zeventiende eeuw bracht de mogelijkheid van beglazing met vlakke, geheel doorzichtige spiegelruiten, en de moderne glasindustrie kan aan het verlangen van den huidige mensch naar een overmaat van helderheid binnenshuis bijna ongelimiteerd voldoen. Als organisch deel van moderne architectuur is het glas-in-lood een zeer aanvechtbaar object, functioneel onaanvaardbaar, hoogstens te tolereeren in zuiver representatieve ruimten, waar de helderheidseisch secundair kan zijn, of in het kerkinterieur, waar sterke tradities aan het verleden binden. Meer dan menige andere tak van kunstnijverheid, die in onzen gestroomlijnden tijd nog als handwerk wordt beoefend, wordt de glasschilderkunst door velen als eerbiedwaardig „survival“ beschouwd. „De l'absurde et du superflu“, zooals Joep Nicolas in zijn Brusselsch referaat haar ironisch kenschetste. Men behoeft daarom nog niet onontvankelijk te zijn voor de schoonheid van oude kerkglazen; men kan er zich bijwijken in verdiepen, zooals men ook wel eens den modernen vleugel sluit, om den ijlen klank van een clavecimbel te beluisteren. Ook wanneer ons schoonheidsverlangen minder van nieuwe zakelijkheid is doortrokken, kan er twijfel in ons opkomen, of de bestending eener kunstbeoefening, waarin de Middeleeuwen naar menschenlijken maatstaf reeds het hoogste bereikten, wel te rechtvaardigen is, of de school van Chartres niet als een looden last op de werkzaamheid der huidige glasschilders zal blijven drukken. „Hoe moet ik ooit mijn tijd weer in ernst nemen, als ik mij Chartres herinner?“ vraagt Just Havelaar. „Is het verleden onze vloek? Zeker is dit wel de tragedie van onzen tijd, dat wij weten van een leven en van een schoonheid, die wij noch vergeten, noch verwerklijken kunnen.“

De opbloei der glasschilderkunst ten onzent en in het naburige Rijnland ware niet denkbaar zonder dat er een beter begrip en een diepere waardeering voor de schoonheid der Middeleeuwsche kunst voorafging, dan in de compilaties der neo-romantici van het eind der vorige eeuw tot uiting kwam. Geen moderne glasschilder zal gering achten, hetgeen de Middeleeuwsche kathedralen hem hebben geleerd. Doch naast het verlangen de geheimenis der Chartrijsche glazen te doorgronden, is er bij velen de neiging zich aan den ban van Chartres te onttrekken. Niet in dien zin, dat in de glasschilderkunst van tweeërlei richting zou kunnen worden gesproken, integendeel: stroom en

313

NOORDER TRANSEPTRAAM IN DEN DOM TE UTRECHT
314

PROF. R. N. ROLAND HOLST, FECIT

DETAILSUIT HET NOORDER TRANSEPTRAAM IN DEN DOM TE UTRECHT

„AAN DE STILLE STRIJDEERS DER KUNST“ DICK BROOS, FECIT

tegenstroom vallen in het werk van vrijwel elke op den voorgrond tredende figuur te onderkennen en het is soms verrassend te bemerken, hoezeer ook bij hen, die van geen Chartrijsche beïnvloeding willen weten, de zuurdeem der oude Noord-Fransche glas-in-loodkunst heeft doorgewerkt.

Toch is er groot en diepgaand verschil. Een tijdsafstand van zeven eeuwen verloochent zich niet. Men kan geen „Gothiker” zijn „und zugleich einer der ganz Modernen”, zooals een Duitsch publicist het ons van Thorn Prikker wil doen gelooven. De kunst van den Gothischen gildemeester werd gedragen door een religieus en cultureel gemeenschapsleven, dat onze tijd nauwelijks kent. Sinds de Renaissance haar „blijde incomste” in de Nederlanden deed, is het gebrandschilderd raam al spoedig het werkvlak voor den vrijen kunstenaar geworden. Ook de figurale glasschilderingen van onzen tijd zijn in de eerste plaats een persoonlijke uiting van scheppend vermogen en daarnaast, veelal slechts in geringe mate, gemeenschapskunst. Men moge dit betreuren, maar toch wijst de praktijk dit uit. Recente gevallen hebben bewezen, hoe bezwaarlijk het is aan eenige moderne glasschilders in collectief verband de polychrome beglazing van eenzelfde kerkinterieur op te dragen. Er is te weinig wat samenbindt, te meer omdat de glasschilders in ons land zelfs geen gesloten groep vormen. Een rijke verscheidenheid van sierkunstenaars, wandschilders en portrettisten treft men aan onder de incidenteele ontwerpers van glas-in-loodramen en ieder zal, al naar de kunst, die hij in den regel pleegt te beoefenen, het stug en weerbarstig schervenmateriaal anders aanvoelen. Veel bleef er door de eeuwen heen in de glas-in-loodtechniek ongewijzigd. Geleidelijk echter hebben enkele methodes, die reeds eerder bij de bewerking van het sierglas toepassing vonden, in de glasschilderkunst haar intrede gedaan, terwijl de schier onbegrensde verscheidenheid in kleur en nuance van het industrieel vervaardigd ruitglas den modernen glazenier van toevalligheden in zijn materiaal vrijwel onafhankelijk maakt. Daartegenover staat, dat hij niet ongestraft de krachtigste en diepste kleuren kan aanwenden, en vaak aan den gerechtvaardigden eisch van een althans betrekkelijke helderheid van de achtergelegen ruimten moet worden voldaan. Dit heeft geleid tot de in de moderne glasschilderkunst veelvuldig voorkomende beglazingen met figuuraal kernmotief, waarvan de kleuren zacht vervloeien in een ornamentaal veld, zooals we het o.m. aantreffen bij de Lyceumramen van Roland Holst en bij het groote trappenhuisraam van Philips' kantoorgebouw, door Joep Nicolas ontworpen. Vooral bij sterk picturaal georiënteerden als Nicolas wordt de figurengroep dan al te zeer een zwevend element in het glasveld zonder organischen samenhang met den venstervorm. Anderen hebben onder vermindering van een beeldende kern hoogst opmerkelijke figurale glasmozaïeken gecreëerd in heldere maar ondoorzichtige tonen, waarin paarlemoer en zalmkleurige tinten domineeren, meest onder uiterst spaarzame toepassing van grisaille. Een helder coloriet heeft het gevolg, dat de tekening der loodnerven sterker aan den dag treedt, meer kan zijn dan enkel het middel ter onderlinge binding van de glasscherven. Zulks is in het recente werk van Roland Holst in sterke mate het geval; daar wordt het loodstramien als rytmisch weefsel over de vensters doorgevoerd, blijft dus niet alleen structureel, maar wordt ook compositair het bindend element, vooral wanneer, zooals dit bij het Noorder-Transeptraam van den Dom te Utrecht het geval is, de veelvoudig herhaalde melodische figuur van het loodnet is afgeleid van de mathematische, die de proporties van het Gothisch venster in dit geval beheerscht. Meermalen werd in moderne glasschilderingen aan de belooding een richtinggevend functie toebedeeld, die ten doel had de symbolische betekenis van de voorstelling te accentueeren. Reeds in Toorops Hemelvaartvenster te Nijmegen wordt het opwaartzien der apostelen gesteund door de verticale tendens der loodlijnen,

die de gewaden omranden. Wij denken ook aan een der laatste werken van Thorn Prikker in de Auferstehungskirche te Essen, een symbolisatie van het evangelisch verhaal der wonderlijke spijziging: een veelheid van visschen en van brood, uitgaande van den noodenden Christus, waarbij de kunstenaar de uitgaande beweging met een sterk horizontaal gerichte belooding accentueert. Een overeenkomstig effect, nu radiaal gericht, heeft den beschouwer van het Geboorte-raam van Eugene Yoon te Heverlee, terwijl hetzelfde minder geprononceerd in evenwichtigen zin aanwezig is in het hier gereproduceerde paneel van Dick Broos.

Nog op andere wijze laat zich het netwerk der loodnerven benutten, om de expressie van het uitgebeelde te verhogen. Roland Holst weet in bepaalde partijen van zijn Lyceum-raam, van het trapvenster in het Amsterdamsche stadhuis en van het Noordertranseptraam in den Dom te Utrecht door aanwending van kleine, kantige scherven en een overmaat van lood een haast onstuimige bewegelijkheid te verwekken, die men in de stroeve materie nauwelijks denkbaar zou achten. Het zou ons niet verwonderen, indien volgende generaties het verwekken van deze onstuimigheid in de voordien zoo statisch gebleven glasschilderkunst het meest kenmerkend zou achten voor hetgeen onze tijd tot haar ontwikkeling heeft bijgedragen. Holst weet deze bewegelijkheid echter binnen ambachtelijke grenzen te houden, terwijl anderen niet schromen hierin, maar ook in ander opzicht, de vaktradities ter wille van picturale effecten te veronachtzamen.

Dat niet enkel onbedrevenheid in de glas-in-loodtechniek tot zulk een veronachtzaming behoeft te leiden leert ons Joep Nicolas. Deze Roermondsche kunstenaar is een geroutineerd en bekwaam glazenier als weinigen in den lande en volgens zijn eigen zeggen, al spelende tusschen de glas-in-loodramen in het atelier van zijn vader, van jongsaf met de technische zijde van het vak vertrouwd geraakt. Al moge het bij menigeen wrevel wekken, dat juist hij de geijkte tradities van het vak naar willekeur verkiest te negeren, het staat hem ten slotte vrij dit te doen, even goed als een ander, die het glazeniersvak minder beheerscht. Vaak genoeg waren het immers de best geschoolden, die in de kunst rebelleerden. „Wollt Ihr nach Regeln messen, was nicht nach eurer Regeln Lauf?” vraagt Hans Sachs als Walther von Stolzing proefgezongen heeft.

Intusschen ontmoeten we in Nicolas den impulsieven kunstenaar, snel reageerend op alles, wat zich in de moderne schilderkunst als vernieuwing manifesteert, meer dan den volhardenden strijder voor eenig nieuw beginsel. Expressionisme en surrealisme hebben hem sterk beïnvloed, terwijl merkwaardigerwijze renaissanceistische opvattingen als ondertoon in zijn schilderijen te onderkennen zijn. Opvallend is altijd weer de veelheid der figuren, die hij in kleine velden tesamenbrengt, opeengedrongen stoeten van krijgsvolk en burgers, als bij de Vlaamsche primitieven een bergpad volgend, dalend in het Baronieraam te Delft, stijgend in het kruisdragingstafereel te Oud-Zevenaar. Soms kan hij zich als de meesters van den Baroktijd verlustigen in mythologische allegorieën, dan weer luchtig en speelsch als een Rococco-artist een glazen scheidingswand enkel in grisaille met attributen sieren, elders met Breugheliaanschen zin voor alledaagsche werkelijkheid volkstafereelen in z'n vensters brengen. Doch altijd weer bekoort en boeit het rijke sprankelende coloriet van Nicolas' ramen, hoeveel bezwaren men ook tegen z'n teruggrijpen naar de perspectivische acrobatiek der 16e eeuwse glazeniers, z'n irrationeele belooding en zooveel ander bedenkelijks moge hebben. Hij beijvert zich met een veelheid van verluchting z'n onderwerp getrouwelijk uit te beelden terwijl het hem zelden gelukt den zin ervan in eenvoud symbolisch weer te geven. Ook zijn kerkelijke kunst is episch georiënteerd, verhalend, niet beschouwend; dit is ook het geval met de vijf vensters van het kleine kerkje te Oud-Zevenaar

DRIE RAMEN IN EEN PRIVÉ-HUIS TE UTRECHT. TRILOGIE VAN DEN DROOM (LEVEN EN LIEFDE)

JOEP NICOLAS, FECIT

waarin het passieverhaal aangrijpend schoon is weergegeven. Echter ontbreekt naar ons gevoel, ook in het laatste bijna kleurloze kruisigingstafereel, huiveringwekkend van dramatische bewegelijkheid, het contemplatieve, dat de gewijde voorstellingen van zoovele anderen beheerscht.

Een nog sterker neiging naar het zuiver picturale treedt naar voren in de meeste glasschilderingen van Charles Eyck, die eigenlijk een haast onmiddellijk transposeeren van monumentale wandschilderingen op het glasveld zijn. In de schoolkapel der Franciskaner-paters te Heerlen golft de reeks tafereelen uit het leven van den H. Franciscus met breeden slag over het maaswerk van vierkante ruiten. Ook jonger werk draagt eenzelfde illustratief karakter; we behoeven slechts te wijzen op het onlangs voltooide raam in het nieuwe raadhuis te Vught met als kernmotief een naturalistische uitbeelding van ambachten en bedrijven, omlijst door een sterk renaissanceistisch aandoende vegetatie, waarin heraldische motieven zijn verwerkt. In de kerkglazen van Eyck blijft het schilderlijke eveneens primair, maar toch voegt in z'n jongste scheppingen het loodstramien zich gedweeë naar de contouren der figuratie, ook al blijft de ruitmaat groot en de belooding op zichzelf weinig expressief. Zulks is o.a. het geval in de vensters van de parochiekerk te Achterveld en in die van een kleine kapel te Utrecht. Deze compositie sluit zich aan bij den venstervorm en het stemmige coloriet verstillt het pathetisch gebaar der uitgebeelde figuren. Van een verdere ontwikkeling in deze richting hebben wij goede verwachtingen.

Evenals Nicolas is Eyck van nature uitgesproken picturaal aangelegd. Zijn werk is nietforsch van teekening, niet lineair in de grisailleering. Veeleer tracht hij met grissaille kleurcontrasten te temperen, te „greinen” zooals, naar wij meenen, een oude vakterm luidt. Het karakter van glasmozaïek gaat ermee verloren en het glas krijgt een fluweelachtig karakter. Ook Ninaber van Eijben voelt zich tot deze werkwijze aangetrokken, terwijl hij reeds in de kleurenkeuze felle contrasten mijd. Maar in de techniek is hij in 't algemeen ambachtelijker en rationeeler, soms in de wijze van uitbeelding naar het naïef-primitieve overhelend, in kleine paneelen van profaan karakter het gemoedelijke van oude volkskunst benaderend. Een ander maal echter schept hij er behagen in zuiver illustratief te blijven, in het rechtlijnig stramien van een stalen venster de planten- en dierenwereld uit te beelden, zooals bij het instructieve raam voor een school te Nijmegen, maar dan in zoo verrijnden vorm, dat we even aan Oost-Aziatische schilderkunst worden herinnerd.

In feller kleur gloeien de vensters der koorkapellen in de nieuwe St. Bavo te Haarlem, door Bijvoet ontworpen, forsk van toon, sprankelend van leven, zonder dat de minutieuse ambachtelijke verzorging er afbreuk aan doet. Echter zijn de afzonderlijke tafereelen niet ten volle tot een organisch geheel saamgegroeid en is er, naar ons voorkomt, een niet geheel te verklaren tweeslachtigheid: enkele paneelen zijn zeer decoratief en zuiver in glas gedacht, andere wekken den ruimtelijken indruk van zestiende-eeuwse miniaturen.

Eenigszins verwant aan Bijvoets werk achten we de onlangs

ST. FRANCISCUS. DRIEDEELIG
RAAM ST. BAVO TE HAARLEM

H. A. BIJVOET. FECIT

H. HIERONYMUS VAN WEERT
RAMEN IN DE R.K. KERK TE GORCUM

H. WILHADUS DE DEEN
H. RANDAG O.F.M. FECIT

HEILIGE ANNA. RAAM IN DE R.K.
KERK TE BLEIJERHEIDE
HENRI JONAS. FECIT

FRAGMENT UIT HET RAAM „DE BEKEERING VAN
SAULUS" IN DE R.K. KERK TE ACHTERVELD
CHARLES EYCK. FECIT

CHRISTUSFIGUUR IN DE R.K.
KERK TE BLEIJERHEIDE
HENRI JONAS. FECIT

voltooid vensters van H. Randag O.F.M. in de R.K. kerk te Gorinchem, waarvan het warmgestemde coloriet in een weidschere en van kleur neutralere ruimte zeker meer tot z'n recht zou komen. Compositair zijn deze ramen zeer interessant; men schenke er zijn aandacht eens aan hoe prachtig de rustige, uit groote scherven opgebouwde figuur van den martelaar de hevig bewogen menschengroep in de ronding draagt en hoe natuurlijk deze bewogenheid weer vervloeit in den ornamentalen top. Daarbij geve men zich een oogenblik rekenschap, hoe weinig de aanwezige venster-indeeling en de onbestemde proportie van het raam zelve zich voor zulke monumentale composities lenen.

Een zeer uitzonderlijke persoonlijkheid voelt men achter het werk van Henri Jonas, den stillen in zich zelf gekeerden Limburger, die moeizaam en onder voortdurende zelftucht de glas-schilderkunst slechts weinige jaren heeft beoefend. Diens geheele ontwikkelingsgang is in de ramen van de H. Hart kerk te Maastricht te volgen. Het in 1925 ontworpen H. Hart venster boven het hoogaltaar is nog zeer traditioneel en getuigt van weinig persoonlijke visie; eerst geleidelijk raakt de kunstenaar met de eigenaardigheden van het glas-in-lood vertrouwd, gaat

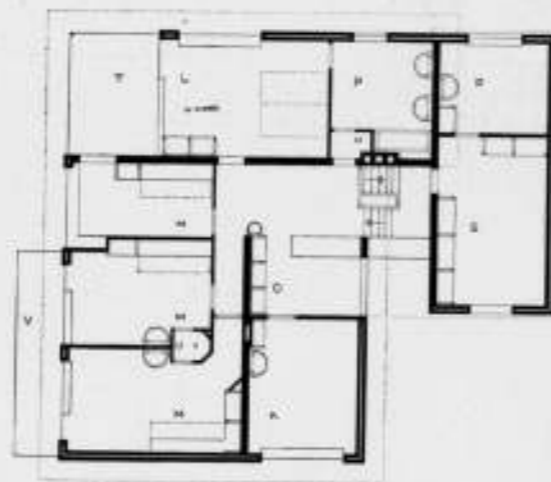
over tot een krachtiger grissailleering en een zwaarder coloriet. De feestelijke gloed van het Maria- en het Josefsraam wordt weldra in een volgend ontwikkelings-stadium getemperd tot ineenvloeiende halftonen, die Rembrandtiek aandoen. Zijn hoogtepunt bereikte Jonas in de in 1931 uitgevoerde vensterreeks te Bleyerheide, als de rijkdom van zijn palet zich reeds heeft versoberd tot een wonderschoone schakeering van bruin en blauw, waarin een enkele roode scherf flonkert. Uit dit werk spreekt ontroerende teederheid en een warm, kinderlijk geloof. In de rijzige spitsboogramen van de architectonisch zoo sober gehouden Franciscanerkerk rijen zich de gestalten der heiligen, die den eenvoudigen dorpelingen vertrouwd zijn. Met fijne intuïtie zijn in de vensters motieven uit het volksleven, uit het beroep van den mijnwerker verwerkt, zonder echter het verhevene te schaden. Het schoonst zijn de vijf vensters achter het hoogaltaar, waar de grooten der Franciscaner-orde den tronenden Christus omringen. In het halfduister van den smallen omgang is 't, alsof die kleine vensters met wonderbaarlijk licht overstraald zijn, of uit de gelaatstrekken die blijde extase spreekt, die aan de persoonlijkheid van Franciscus voor alle tijden verbonden is.

(Wordt vervolgd).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 14 AUGUSTUS 1937 NR 33
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

WOONHUIS TE HILVERSUM. ARCHITECT P. ELLING.

Inhoud 905 m³. Bouwprijs met inbegrip van alle installaties f 12900.—.

Materialen: metselwerk, boven het plint gewit; stalen ramen met spiegelglas. De begane grondvloer is belegd met porfier tegels op beton, met uitzondering van de woonkamer, waar een eiken dekvloer is aangebracht. De trap en de vloer van de verdieping zijn belegd met rubber, op een onderlaag van triplex over den houten vloer. De kleuren van het in- en exterieur zijn aangegeven door den schilder B. van der Leek. Hierbij kan verwezen worden naar het artikel in No. 27 van het B.W.A. '37, 320

van den heer D. Bierens de Haan, getiteld: Een kleurenontwerp voor het binnenhuis. De daarbij afgebeelde woonkamer is de woonkamer van dit huis. Het huis is in 1936 gebouwd.

A. WOONKAMER	K. WERKKAMER
B. EETKAMER	L. SLAAPKAMER OUDERS
C. OVERDEKT TERRAS	M. SLAAPKAMER KINDEREN
D. HALL	N. LOGEERKAMER
E. KEUKEN	O. NAAIKAMER
F. WASCHKEUKEN	P. BADKAMER
G. GARAGE	R. DIENSTBODE
H. W.C.	S. BERGING

FIGURALE GLASSCHILDERKUNST IN ONZEN TIJD.

(vervolg van pag. 319).

In tegenstelling met de symbolische glasschilderkunst van het naburige Rijnland bleef de Nederlandsche over het algemeen meer realistisch van aard met de reeds aangeduide neiging tot het illustratieve, zij het ook, dat deze niet steeds in zuiver naturalistische weergave ontaardde. Toch dragen vele kerkglazen van Katholieke kunstenaars hier te lande al te zeer het karakter van een armenbijbel voor de ongeletterden, van een verlichting van het leven der heiligen; te zelden zijn het monumentale glas-mozaïeken, die het geloof der Kerk in zinlijk waarneembaren vorm tot uiting brengen. Is dit echter niet het geval, dan schiet de kundige glazenier al te vaak in scheppend vermogen te kort, vervalt in koel-abstracte compilatie van kerkelijke symboliek of in allegorieën, die dieperen religieusen zin missen. Gelukkig zijn er symptomen, die op kentering wijzen; we herinneren slechts aan de roosvensters in de St. Jozefskerk te Zwolle van ten Horn en aan de veelomstreden medaillons in den Westelijken wand van de Nieuwe St. Bavo te Haarlem. In het laatste geval heeft de ontwerper, A. C. van der Meij, O.B. een voor onze glasschilderkunst ongewone verpuring in het mozaïek betracht, maar symbolisch en coloristisch in subtielen nuancen van blauw en rood iets zeer uitzonderlijks bereikt. Ook in de in omvang zooveel bescheidener glasschilderkunst, die in de protestantsche kerkgebouwen beoefend wordt, overheerscht nog steeds de naturalistische opvatting, worden in de vensterkunst het bijbelsch verhaal en de vaderlandsche historie soms op vreemde wijze naar oud-Hollandsche opvatting vermengd. Toch gaat het verlangen der jongere generatie wel naar symbolische kunst in reformatorischen zin uit. De opdrachten zijn echter schaars en bescheiden. In dit verband ware de symbolisatie van het Hemelsche Jerusalem door Jaap Weyand voor de gerestaureerde kerk te Ginneken te noemen. Omvangrijker is de reeks symbolische vensters in de Zuiderkerk te Rotterdam van Richters, warm van kleur, waarvan de opeenvolgende geleidelijk strakker en beheerschter van opzet worden, maar die ondanks veel, dat van het talent van den kunstenaar getuigt, compositair nog te heterogeen zijn gebleven.

Van de grootmeesters onder de symbolisten uit het laatst der vorige eeuw, die de pioniers onzer monumentale schilderkunst zijn geweest, hebben Toorop, Derkinderen en van Konijnenburg slechts zeer enkele vensters ontworpen. Niet slechts wat Toorop Rangaat moet men dit betreuren. Hoeveel ware van van Konijnenburg te verwachten geweest, indien hem een reeks monumentale opdrachten zou zijn verleend en hem een even begrip, uitvoerend kunstenaar ter zijde had gestaan als Roland Holst in Bogtman ontmoette. Konijnenburgs Koninginneraam, dat van velerlei kleur zoo overrijke kunstwerk, coloristisch behoorend tot het meest voortreffelijke, dat in ons land tot uitvoering kwam, heeft niet altijd een even gunstige beoordeeling gehad. Heeft de heterogene koorbeglazing van de grafkapel der Cranjes de critici te zeer ontstemd of, wat aannemelijker blijft,

heeft men inderdaad van van Konijnenburg als glasschilder grooter verwachting gehad, iets in den geest van diens visionaire weergave der Zacharia-prophetie en niet dit tapijtwerk van zorgvuldig op elkaar afgestemde miniaturen?

Een reeks belangrijke vensters mocht prof. Roland Holst ontwerpen en ter uitvoering brengen. In zijn persoonlijkheid paart zich een impulsief temperament aan een schouwenden geest. Overtuigd van het dienend karakter der glasschilderkunst aanvaardt hij elke gebondenheid aan de architectuur, elke noodzakelijkheid der ambachtelijke bewerking. Geleidelijk komen actieve en contemplatieve elementen in zijn kunstenaarschap tot een merkwaardige synthese.

De beide helften van het Parijsche tentoonstellingsraam gaven nog gelegenheid tot een tweeledige compositie; in het traplicht van het Amsterdamsche stadhuis zijn dynamische en statische affecten tot 'n machtig geheel verweven. De zwoegende polderwerkers, de zwalkende visschersboten worden gedragen door de martiale Gijbsbrecht-figuur, vloeien uit in de rustige sfeer der verbeeldingen van stadsbestuur en weldadigheid. Dit venster, van opzet misschien het meest voldragene onzer nationale schilderkunst en zoo bij uitstek Hollandsch in het uitgebeelde, is tevens van kleur het rijkste, dat we van Holst kennen. De uitbundigheid van het in de hoogte staag wisselend coloriet, zou wellicht te overweldigend zijn, als het mogelijk ware het venster in z'n geheel te overzien, doch blijft in dit geval aanvaardbaar. De beide Domramen te Utrecht zijn de omvangrijkste glas-mozaïeken, die ten onzent als figurale compositie tot uitvoering kwamen. In het Zuider-raam, in 1926 voltooid, vormt de saamgedrongen groep der evangelisten nog een kernmotief, geplaatst in een lichter veld. In het tien jaren later uitgevoerde Noorder-raam blijkt dit stadium in den ontwikkelingsgang van den kunstenaar overwonnen, wordt de verticale geleiding van het Gothisch venster het uitgangspunt der compositie, stijgen de uitbeeldingen der Oud-Testamentische grooten langs den zwaren middelstijl; onder die van Mozes en Elia, de Wetgever en de Profeet en in hooger plan, die van den Hoogepriester Aäron en van David, den Koning. Onder dus de getuigende godsgezanten, door den kunstenaar dynamisch aangevoeld, daarboven de contemplatieve representaties van priesterlijke bediening en van Koninklijk gezag, beide statisch opgevat. De rijkdom van kleur, die het overliggend evangelisten-raam kenmerkt, is in deze symbolisatie van het Oude Testament getemperd tot een mild en vredig kleurenspeel, waarin de brune en blauwe tinten domineeren en dat slechts heel even in jubelenden gloed opvlamt in de Koningsfiguur. Daarboven vloeit de compositie in priesterlijke en koninklijke attributen breed uit, overgaand in het klare blauw der Christus-emblemen, zich verliezend in de ijle ornamentiek van de traceering.

Terwijl Roland Holst zich eerst omstreeks 1920 op het glasschilderen kon toelleggen, zijn de eerste werken van Thorn Prik-

VENSTERS IN DE ZUIDERKERK TE ROTTERDAM

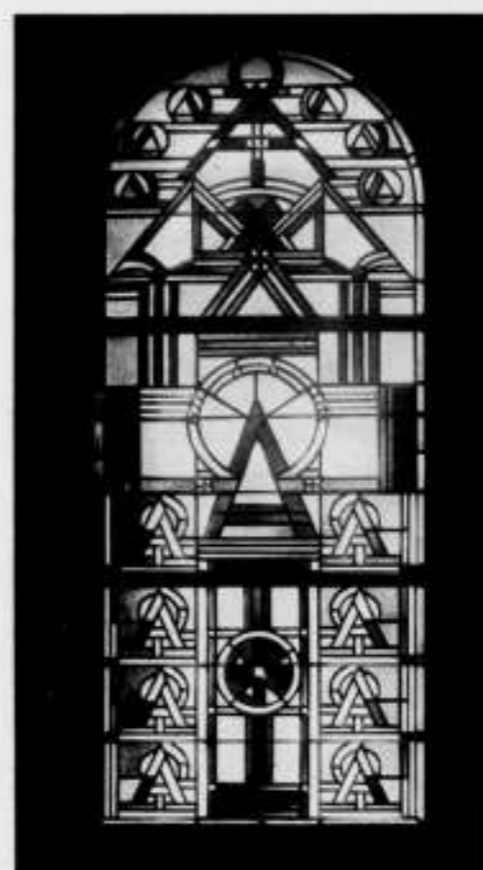
M. RICHTERS, FECIT.

DE DIERENWERELD. RAAM IN EEN WOONHUIS TE BILTHOVEN
NINABER VAN EIJBEN, FECIT.

ICH BIN DAS BRÖT DES LEBENS
RAAM IN DE OPSTANDINGSKERK TE ESSEN

TWEE RAMEN IN DE ST. GEORGEKERK TE KEULEN
GEBRANDSCHILDERDE RAMEN DOOR THORN PRIKKER

„CHRISTOPHORUS" MUSEUM UTRECHT
NINABER VAN EIJBEN, FECIT.

ker tien jaar vroeger ontstaan. De zeven koorramen van Neusz werden het groote evenement van de Werkbund-tentoonstelling (1913) te Keulen. Ze verrasten door een ongetemperden gloed van primaire kleuren, door een schoonheid zóó intens en zóó zuiver, als men ze sinds eeuwen in de vensterkunst niet meer had gekend. Na den wereldoorlog, toen Prikker den invloed van het expressionisme had ondergaan, werden zijn glasschilderingen stiller, dieper, ingetogener van kleur, de voorstelling immaterieeler, de vorm verstrakt. De bewogenheid van zijn wand-schilderingen en cartons, die in de vensters van Neusz zich nog sterk doen gelden, vertraagt. Welk een stuwing zit in het vischenpaar op de bekende teekening uit 1907, die zich in het Museum te Krefeld bevindt en hoe roerloos schijnen daartegenover de vischmotieven op de laatste symbolische vensters van de St. Georg te Keulen. Juist deze symboliek uit Prikkers laatste jaren, waaruit alle leven schijnt gevlogen en waardoor slechts

324

de wiekslag der eeuwigheid ruischt, doet ons stil zijn, voert onzen geest ver boven het tijdelijke uit. Wij denken aan de hooggeplaatste vensters in de Westkapel van de St. Georg, waarin men eerst na lange en aandachtige beschouwing de figuren der schutpatronen van stad en kerk ontwaart. Deze bijna kleurlooze mozaïeken, waarin de rijkste schakeeringen van paarlmoertinten ineenvloeien, stammen evenals dat verstilde raam in de protestantsche Auferstehungskirche te Essen, uit Prikkers laatste jaren, toen hij in bijna kloosterlijke afzondering werken schiep, die eeuwigheidswaarde bezitten. Onder verzaking van alle uiterlijk effect in vorm en kleur ontstond een kunst, waarin naar het woord van Augustinus zelfs de stemmen der engelen zwijgen en God alleen spreekt, waarin, om het met Goethes taal te zeggen, al het vergankelijke tot een symbool, „das Unzulängliche" „Ereignis" wordt.

Utrecht, Juli 1937.

Ir. DAAN JANSEN.

LUCHTBESCHERMING.

Nu het kleine boekje „Luftschutz durch Stahl" op de redactietafel verscheen, en wij reeds de beschikking hadden over het boek van Dipl. Ing. Hans Schoszberger: Bautechnischer Luftschutz, leek het ons wel tijd worden, ook eens het een en ander over de luchtbescherming ter kennis van onze lezers te brengen. Wij vonden bovendien in de Engelsche vakbladen een verslag van een door den architect Eric L. Bird, A.R.I.B.A. in de vorige maand gehouden lezing over passieve verdediging tegen luchtaanvallen, waardoor de overtuiging, dat wij als architecten ons zeker met deze vraagstukken zullen moeten bemoeien, veel won.

De brochure Luftschutz durch Stahl, in 1936 uitgegeven door de Beratungsstelle für Stahlverwendung, Düsseldorf-Stahlhof, geeft een goede en beknopte inleiding in de vraagstukken, die zich op dit gebied voordoen. Maar het boekje onderzoekt blijkens den titel uitsluitend de wijze waarop staal gebruikt kan worden voor de oplossing der gestelde vragen. Het is duidelijk, dat hout en beton, al of niet gewapend, even goed met succes kunnen worden toegepast.

Dat neemt niet weg, dat het doorwerken van dit kleine boekje aan ieder architect alvast kan worden aanbevolen. En dat zal wel met eenigen nadruk moeten geschieden, omdat wij van nature geneigd zijn, ons met deze materie niet te willen inlaten, het onderwerp trekt ons niet in het minst aan, alles wat met oorlog of de gedachte daaraan samenhangt, zetten wij maar liever van ons af.

Toch kan men zich niet buiten dit gebied houden. Immers moet de architect als vertrouwensman van den opdrachtgever een volkomen begrijpelijke vraag van een bouwheer, die een vlucht-kelder gebouwd wil hebben, met juist begrip kunnen waardeeren.

Sinds 23 April 1936 bestaat hier te lande een wet tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen. Onder meer bepaalt deze wet, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken bij het bouwen of verbouwen van woningen of andere gebouwen bijzondere voorzieningen zal kunnen eischen met het oog op de beperking van de gevaren, die voor de bevolking uit luchtaanvallen kunnen voortvloeien. Deze geëischte bijzondere voorzieningen kunnen dan als voorwaarde aan de door Burgemeester en Wethouders te verleenen bouwvergunning worden verbonden.

Een gevolg van deze wet is o.a., dat het gemeentebestuur een exemplaar van het met verzoek om vergunning ingediende plan aan het Ministerie moet zenden, die dan omtrent de te eischen voorzieningen uitspraak doet.

De hieruit voortvloeiende kosten komen in dat geval ten laste van het Rijk.

Litteratuur over de luchtbescherming bestaat er nog maar weinig. Behalve het reeds genoemde boek van Schoszberger is er nog een ander Duitsch boek, getiteld: Der Zivile Luftschutz. Schrijvers zijn Dr. Ing. Knipfer en Erich Hampe. Uitgever is O. Stollberg te Berlijn, 1937. De vraagstukken die bij de luchtbescherming aan de orde komen, vindt men voornamelijk behandeld in tijdschriftartikelen, waarvan de genoemde Schoszberger achter in zijn boek een uitvoerige opgave verstrekt.

Luchtbescherming is een technisch vraagstuk. En het is duidelijk, dat wij ons alleen met de passieve zijde van dit vraagstuk zullen hebben te bemoeien, de actieve zijde is een kwestie van militairen aard. Wij zullen ons moeten voorstellen, dat in een mogelijken toekomstigen oorlog bommenwerpers zich boven het vijandelijke gebied zullen kunnen begeven, en overdag of 's nachts met hunne wapens schade zullen aanrichten. Die

schade zooveel mogelijk te beperken, is de opgave van de luchtbescherming.

Bij het hierna volgende zal ik in hoofdzaak de gegevens volgen van onzen Engelschen collega Bird, die gedurende een tweetal jaren adviseur was van de Regeering, en het zoo uiterst gecompliceerde vraagstuk in de bovengenoemde lezing m.i. zeer duidelijk heeft gesteld.

In het algemeen kan als doel van den aanval worden gekozen:

1. Militaire instellingen, munitiedepôts, marine instellingen, vliegvelden;

2. Munitiefabrieken, havencentra, spoorwegen, regeeringsgebouwen en andere voor den modernen oorlog gebruikte bureaux. Beide genoemde doelstellingen moeten als geoorloofd worden beschouwd. Het doel van den aanval heeft daarbij namelijk rechtstreeks invloed op de oorlogvoering.

Helaas komt daar een derde doelstelling bij: de aanval op groote dichtbevolkte wooncentra, weliswaar algemeen als ongeoorloofd aangezien, maar naar veler meening zal in den modernen oorlog hiermede zeker moeten worden gerekend. Immers deze aanvallen op de burgerbevolking zullen van het grootste belang zijn voor den aanval, omdat zij tot de overgave kunnen dwingen.

Men schijnt het er wel over eens te zijn, dat modern uitgeruste legers elkaar niet meer kunnen verslaan, en daardoor de oorlogvoerende staten wel op den aanval op het achterland zijn aangewezen; hiervoor is het vliegtuig het moderne aanvalsmiddel. Dit inzicht leidt tot de noodzakelijkheid om middelen te bepalen, de burgerbevolking zoo doeltreffend mogelijk te beschermen tegen aanvallen uit de lucht.

Bij bombardementen van uit de lucht zijn drie middelen te onderscheiden: 1. brisantbommen; 2. brandbommen; 3. gas. Brisantbommen door vliegtuigen meegevoerd wegen tot 250 kg per stuk; zelfs 500 en 1000 kg zware bommen zijn bekend. De ontploffing kan bij het neerkomen geschieden of met een bepaalde vertraging. Men moet aannemen, dat zoo'n bom door een gebouw van 24 meter hoogte heen valt en in het souterrain tot ontploffing komt.

Bij de ontploffing berust het effect op het wegvliegen van de scherven, op den ontstane luchtdruk, en op de door het treffen optredende verwoesting.

Brandbommen zijn gewoonlijk klein en hebben een gewicht, dat tusschen 1 en 25 kg ligt. Vooral de kleinere zullen toepassing vinden. Er bestaan 2 typen: de fosfor- en de thermietbom. Hun effect ligt in het feit, dat zij bij het treffen in brand geraken en door hun zuurstofvormenden inhoud fel opbranden. Men heeft nog geen middel gevonden om ze te blusschen, alleen bedekken met zand schijnt te helpen. De kleinere kilobom schijnt door een persoon, die gewapend is met een zonnebril, een schop met lange steel en een speciale emmer met zand, nog wel verwijderd te kunnen worden. De brandduur is ongeveer tien minuten.

Het resultaat van de brandbom is in het begin een kleine plaatselijke brand. Spoedig verweer is daarom noodzakelijk.

Gasbommen kunnen tot 250 kg zwaar zijn, maar meestal zullen kleinere worden toegepast. Hier komen zoowel gasvormige als vloeibare giften in aanmerking. Door toepassing van gasmaskers en van gasdichte vlucht-kelders kan het gevaar worden bestreden.

Bombardementsvliegtuigen schijnen zonder bezwaar een lading

325

van 1500 kg te kunnen meevoeren. De vliegsnelheid is zoo groot, dat voor een stad als Londen slechts gerekend mag worden op 7 à 10 minuten tijds na de waarschuwing. Men moet dus snel de vluchtplaatsen kunnen bereiken.

Door de groote snelheid der vliegtuigen vallen de bommen niet vertikaal naar beneden. Bij vliegen op groote hoogte schijnt de afwijking ongeveer 20° van de vertikaal te kunnen zijn, bij geringe hoogte zelfs bijna 60° van de vertikaal, zoodat zij zelfs door geopende ramen kunnen binnenkomen.

Een en ander stemt weinig hoopvol. Men zou zeggen, dat geen afdoende maatregelen tegen deze onmenselijke wapens mogelijk zouden zijn.

Toch zijn wel enkele maatregelen te nemen, en is het zelfs mogelijk maatregelen te bedenken, die de moeite van het nemen waard zijn.

Langzamerhand zullen deze maatregelen op onze bouwinzichten hun invloed gaan uitoefenen, al is alles hier nog in een beginstadium.

Men moet op den duur de gebouwen zoo gaan construeeren, dat de kans op beschadiging voor het gebouw tot een minimum wordt beperkt en de veiligheid voor de bewoners tot een maximum wordt opgevoerd.

Intusschen zal dit alles moeten geschieden binnen volstrekt redelijke financieele grenzen. Aan zware gewapend betondaken op onze gebouwen kan in geen geval worden gedacht.

Nagegaan moet worden, op welke wijze de steden gebouwd zouden kunnen worden, opdat zij de minste trefkans bieden. Daarvoor is, zooals vanzelf spreekt, een ruime bebouwing een eerste voorwaarde.

Bescherming zal zich eensdeels moeten bepalen tot bescherming van personen, anderdeels tot bescherming van gebouwen. Voor het eerste is een vluchtkelder de aangewezen oplossing, voor het laatste zullen eenige richtlijnen voor de constructie gevonden moeten worden.

Wat de constructieve eischen aangaat, zal eerst moeten worden nagegaan, wat de invloed kan zijn van een brandbom. De kleine kilobom kan door een plaat van 12½ cm gewapend beton worden geweerd, indien deze van dubbele wapening is voorzien. De 12½ kg bom vereischt reeds een plaatdikte van 45 cm.

Men zou inplaats van deze 45 cm-plaat ook bij meerverdiepingenbouw eenige vloeren van 12½ cm kunnen toepassen, die dan door de brandbom worden doorgeslagen, maar waardoor de brand tot de bovenste verdiepingen kan worden beperkt.

In het algemeen moet natuurlijk aan een brandveilige constructie in alle opzichten de voorkeur worden gegeven, en moet het ontvlambaar materiaal in de hooger gelegen verdiepingen tot een minimum beperkt worden.

In bestaande gebouwen kan een laag zand van vijf centimeter dikte op den zolder al een goede maatregel genoemd worden om een eventueelen brand door lichte brandbommen te localiseren.

Zwaardere bommen te verhinderen door gebouwen heen te gaan, is een onbegonnen werk. Voor de 250 kg bom is dan reeds een gewapende plaat van 4,50 meter nodig. De hiervoor te nemen maatregelen zullen zich daarom wel moeten bepalen tot een poging om de gevolgen van de explosie te verminderen. Indien een goede vluchtkelder aanwezig is, is voor die vermindering van de gevolgen der explosie het gebruik van groote glasoppervlakken een voordeel, omdat zij den grooten plaatselijken luchtdruk door het verbrijzelen der ruiten kunnen neutraliseren. Aan den anderen kant zullen zwaardere constructies weer het voordeel bieden van grooter weerstand tegen de verwoestingen door scherven. Dit onderwerp is nog lang niet voldoende bestudeerd. Men schijnt het er echter wel over eens te zijn, dat

het staal- of betonskelet verkieselijker is dan massieve bouw, ten deele omdat het skelet beter weerstand biedt, en ten deele omdat de vullingen gemakkelijker zich begeven.

Het effect van scherven is buitengewoon groot, weerstand biedende constructies moeten in gewapend beton al minstens 30 cm dik zijn, in staalplaat 20 mm, overeenkomend met een laag zand van 75 cm!

In verband met gasaanvallen moet aan goed afwaschbare constructies de voorkeur gegeven worden. Hier doet zich ten aanzien van het mosterdgas een speciale moeilijkheid voor, omdat dit gas bitumineuze constructies aantast, wat voor platte daken en voor wegen nog een onopgelost vraagstuk beteekent. Voor platte daken schijnt een bedekking met cementtegels wel aanbevelenswaardig te zijn.

Het probleem der vluchtelders is eveneens omvangrijk en gecompliceerd. Ieder gebouw stelt ook in dit opzicht zijn eigen eischen. Maar men kan hier eenige goede algemeen geldende principes aangeven.

Volledige veiligheid kan ook hier niet geëischt worden, immers hiervoor zou een aardlaag van 18 meter, of een plaat van 6 meter gewapend beton wellicht noodig zijn. Deze zouden kan een 500 kg zware bom weerstand kunnen bieden.

Bij gewone gebouwen zal men echter genoegen moeten nemen met kelders, die tegen een 12½ kg zware bom kunnen beveiligen.

Zulke kelders make men liefst onder den grond, waardoor geen bezwaar bestaat voor de gevolgen van grooten luchtdruk of de gevolgen van scherven.

Door Bird wordt voor de constructie gewapend beton of gewapend metselwerk aanbevolen. Voor de wanden kan dit metselwerk ook ongewapend worden toegepast, mits voldoende zwaar. De bovenvloer liefst van gewapend beton met dubbele wapening en zoo geconstrueerd, dat plaatselijke toevallige belastingen van eventueel vallend materiaal kunnen worden opgenomen. Het is duidelijk, dat vloeren van stalen balken met betonvulling ook zeer goed te gebruiken zijn.

In het algemeen moet een aantal van 50 personen als maximum aantal voor één schuilplaats beschouwd worden. Per persoon rekene men 0,5 m² benodigd vloeroppervlak, indien mechanische ventilatie aanwezig is.

Kleine schuilplaatsen, ingericht voor niet meer dan 10 personen, kunnen zonder ventilatie blijven bij normaal gebruik, men kan er 4 uren zonder bezwaar in verblijven. Als eisch moet dan gesteld worden, dat wanden, vloer en plafond een voldoende absorberend oppervlak bezitten, dat niet kleiner is dan 7,5 m² per persoon. Het is namelijk zoo, dat men niet van de ontwikkeling van CO₂ last krijgt, maar van de overmaat van waterdamp in de kelderruimte. Daarom zijn goed absorberende materialen noodig. Het schijnt aanbeveling te verdienen, het beton van de wanden tegen een of ander „board“ te storten, dit is dan tevens de afwerking van den muur. Pleisterwerk wordt met het oog op de te verwachten trillingen ontraden. Een elektrische ventilator schijnt in dergelijke niet-geventileerde ruimten een groote behaaglijkheid te suggereren.

Met mechanische ventilatie wordt een capaciteit van ruim 4 m³ gezuiverde verse lucht per persoon en per uur vereischt. De inlaat moet liefst niet lager dan 10 m boven de straat liggen (zuiverder lucht en minder gevaar van met gas vermengde lucht). De inlaat moet met het oog op gevaar voor beschadiging door scherven of kleine bommen, liefst in gewapend beton uitgevoerd zijn. Een kleine overdruk in de schuilplaats is gewenscht met het oog op eventueel binnendringen van gas doorspleten of scheuren.

De schuilplaats moet twee ingangen hebben, die beide van een

stel gasdichte deuren moeten worden voorzien bij wijze van gas-sluis. Voor deze gasdichte deuren hebben de Duitschers reeds een tweetal deurgrootten genormaliseerd, n.l. 90 × 190 en 75 × 175 cm dagmaat (zie Luftschutz durch Stahl). Verder moet de schuilplaats van een toiletinrichting, drinkwater, brandblusmiddelen en een radiotoestel voorzien zijn. Het verdient aanbeveling, schuilplaatsen die niet onder den grond aangelegd worden, een bepaalde bestemming voor den vredetijd te geven: berggruimte, rijwielen-bergplaats. Het is van belang om met geringe middelen te trachten aan een bouwplan

BOEKBESPREEKING

HOUSING. A European Survey by the Building Centre Committee. 1936. Volume 1: England, France, Holland, Sweden, Denmark, Spain. Published for the Building Centre by the Rolls House Publ. Co. Ltd. 2 Breems Bldg. London, E.C. 4. — Prijs 30 sh.

Dit eerste deel zal eerlang door het tweede worden gevolgd. Daarmede zal dit overzicht van het Europeesche woningvraagstuk, zooals het zich na den grooten oorlog heeft voorgedaan, compleet zijn.

Dit boek getuigt van wetenschappelijk zin. De stof is op een zeer overzichtelijke wijze gegeven en gemakkelijk vergelijkbaar. Het doet niet anders dan feiten geven, waaruit men zelf zijn conclusies kan trekken.

Behalve Barcelona heeft de commissie die dit boek samenstelde, alle bouw-blokken die achtereenvolgens de revue passeeren, zelf bezocht, waarbij zij zooals vanzelf spreekt, hebben getracht, het beste wat bereikt was, te reproduceeren.

Met behulp van de origineele teekeningen zijn voor het boek alle afbeeldingen opnieuw geteekend en op een loffelijke wijze, die gemakkelijk vergelijkbaar mogelijk maakt.

Voor de teekeningen zijn 4 schalen gebruikt:

1. Voor de omgeving de schaal 1 : 8000 (met aanduiding van verkeersmogelijkheden, parken, enz.)
2. Voor de woninggroep de schaal 1 : 2000 (met aanduiding van openbare gebouwen, recreatieterrein, tramlijnen, busverbindingen)
3. Voor het typeerende woningblok de schaal 1 : 400 (met aanduiding van standaardtypen)
4. Voor de woningtypen de schaal 1 : 200 (zoo veel mogelijk met aanduiding van meubelen, sanitair, enz.)

Alle situaties zijn geteekend met de noordpijl vertikaal, hetgeen ook het vergelijken weer zeer gemakkelijk maakt.

Bij ieder land zijn algemeene gegevens over de bevolking en bevolkingstoename, het klimaat, de algemeene ligging, de industrie, loonen, recreatie-gebieden, verkeersmiddelen tusschen de woningblokken en het werkgebied, en de in het land gebruikelijke materialen in het kort aangeduid. Uitvoeriger wordt het woningvraagstuk behandeld in verband met het bouwen door overheidsinstanties, door verenigingen of door persoonlijk initiatief. Op zeer systematische wijze is ieder woningcentrum beschreven naar zijn constructie: opbouw (hout, skeletbouw, e.d.), buitenmuren, scheidingsmu-

schuilplaatsen te verbinden. Voor nieuwbouw zal dat gemakkelijker zijn dan bij bestaande gebouwen. Toch kan bij juist inzicht ook hier wel het een en ander bereikt worden.

Op den duur zal men er toe moeten komen, dat straat voor straat, streek bij streek, haar eigen schuilplaats krijgt. Het is van het meeste belang, dat iedereen de overtuiging bezit, dat er voor hem of haar vluchtruimte beschikbaar is; dit is het sterkste wapen tegen de paniek die de vijand wil veroorzaken.
H. G. J. SCHELLING.

ren, afwerking muren, daken, vloeren, trappen, balkons, ramen, enz. Dan volgen gegevens over verwarming, keukens, bad en W.C., wasruimte, vuilverwijdering, bergruimten, radio.

Van ieder district volgt het oppervlak (in acres en in hectare), het percentage woning-, openbare gebouwen- en openruimte, kortom alle gegevens over de dichtheid der bebouwing.

Enkele foto's verduidelijken het geheel.

In het algemeen zijn op alle situaties eenige dwarsprofielen aangegeven, en zijn de hoeken van lichtinval tusschen de verschillende blokken ingeschreven.

De schalen zijn in Engelsche en in internationale maat geteekend. De plattegronden 1 : 200 hebben alleen ingeschreven Engelsche maten. Nederland is vertegenwoordigd door 3 woningbouwen te Amsterdam (Afrikaansche Buurt, Buiksloterham, Het Blauwe Zand), en 2 te Rotterdam (Bergpolder flats, Hoek van Holland).

Engeland geeft woningen te Londen, Birmingham, Liverpool en Leeds; Frankrijk: Parijs en Villeurbanne; Zweden: Stockholm; Denemarken: Kopenhagen; Spanje: Barcelona.

Door het prachtige cijfermateriaal kan men een bepaalde kwestie waarvoor men zich speciaal interesseert, spoedig nagaan. Neem b.v. de kwestie van de verhouding van het lichtoppervlak tot het vloeroppervlak. Voor alle woningblokken is die verhouding gegeven. Het blijkt, dat het cijfer varieert van 1 : 3,1 (Kent House, Londen) tot 1 : 11,0 (China Walk, Londen). De nieuwere blokken vertoonen wel een grooter lichtoppervlak dan de oudere. China Walk (Londen) is b.v. van 1924, Kent House (Londen) van 1935.

In Frankrijk gaan de cijfers nadrukkelijk naar een grooter raamoppervlak, Cité de la Muette heeft 1 : 3,7; het minste raamoppervlak is nog 1 : 0,6 (Maisons Alfort, Parijs).

Nederland varieert van 1 : 4,0 (Bergpolder R'dam, 1934) tot 1 : 8,2 (Buiksloterham, Amsterdam 1927-1929).

Het boek geeft een schat van gegevens voor een diepgaande studie van dit zoo uiterst belangrijke vraagstuk. De verzorging is in alle opzichten superieur. Wij wenschen den Heer F. R. Verbury, Hon. A.R.I.B.A., als algemeen redacteur van dit werk, geluk met zijn zoo uitstekend geslaagden arbeid.
H. G. J. S.

PRIJSVRAAG

Zoals eenigen tijd geleden in No. 28 B.W.A. 1937 is vermeld, heeft de Commissie inzake Huishoudelijke Voorlichting, daartoe in staat gesteld door de Vereniging Quellinus te Amsterdam, een prijsvraag afgeschreven om te komen tot goede modellen voor eenvoudige

gebruiksvoorwerpen, welke in de woning toepassing kunnen vinden. In verband met vele tot haar gerichte verzoeken heeft de Commissie, in overleg met de Jury, besloten den termijn van inzending te verlengen van 15 Augustus tot 1 September 1937.

LIJST VAN INZENDINGEN VOOR DE PRIJSVRAAG VOOR HET NIEUWE RAADHUIS VAN AMSTERDAM.

No.	Motto	No.	Motto	No.	Motto	No.	Motto
1	3538	50	Ammestelledamme	100	Iris	149	V. en K.
2	R.A.P.	51	M.M.	101	5 en 3	150	Zon
3	R.A. 37	52	Elf	102	Comitia	151	Cocon
4	Peter	53	Omega	103	Vexata questio	152	Ministrare
5	X X X	54	Alpha	104	Stut	153	X
6	Aan d'Amstel en aan 't IJ	55	Sies	105	Badeloch	154	Pax
7	Stadsschoon	56	„Utrechtsepoort“	106	999	155	W 30
8	Raadhuis-Monument	57	Je maintiendrai	107	Oude dag	156	Spanning
9	Joan	58	Dus toch	108	Trilogie	157	Apxeiron
10	Kogge	59	Rex	109	Amsterdam A° 37	158	A.R.P.
11	Africopa	60	Pion	110	Pulsatio	159	Meron
12	Eitidart	61	Kriskras	111	A	160	M.E.R.
13	Groot-Amsterdam	62	3	112	Z (a)	161	Z (b)
14	Aan het Water	63	Dixi	113	A 5	162	Sij die als keiserin de kroon draagt van Europe-Vondel
15	Juno	64	Avenir	114	X ¹⁰	163	Klok en kroon.
16	Bruikbaarheid	65	206	115	B.M.K.	164	Amsterdam la Cité
17	After all	66	Groot-Amsterdam (a)	116	4 e 11	165	't Stehuis
18	d.w.k.	67	Pimpernel	117	Rood-Wit-Zwart	166	Onder de Zon
19	De Dam	68	3.6.9.	118	A 37	167	Twee
20	Justus	69	Ave	119	Inge	168	Roemah-Besar
21	De hoeksteen worde wel gesteld	70	Nu	120	7086	169	10 - 8 - 37
22	Burcht	71	0 111 0	121	Moderniteit — eerbied voor traditie	170	Harmonia
23	Maria Theresia	72	13659	122	Urbi	171	Oase
24	M	73	⁷⁷⁷ 777	123	Steenen spreken	172	7 A Q U A 17
25	Rudiment	74	Huys 't Aemstel	124	Het Wapen	173	Isli
26	Z	75	17	125	Paal	174	Aan straat en plein
27	Wereldstad	76	A.T.	126	Burgerhal	175	0 3
28	Stedekroon	77	G.v.A.	127	Nu (b)	176	24-6-'37
29	Urbi et orbi - omnia cum Deo	78	Altijden goed	128	Chil	177	Huibertjan
30	X X X (a)	79	Kruispunt	129	Plein	178	500 plus
31	Graniet	80	A.R.L.	130	Amstel	179	P.A.C. 24-27
32	Thelma	81	't Koggeschip	131	R.R. 37	180	Tangent radiaal
33	47	82	Soli Deo gloria	132	Vogel op 't nest	181	Mens
34	In Holland staat een huis	83	Concordia	133	88	182	„Studie“
35	„Peelvède“	84	O jeugd	134	S.n.d.	183	Ter spille
36	Rechtuit	85	3 (a)	135	Na 289 jaar	184	Royalty
37	Ombu	86	3 P X	136	L L	185	„Waarom niet“
38	Hoofdstad	87	Magistrate	137	Phoenix	186	X X X (c)
39	X X X (b)	88	Kracht	138	10 - 10 - 31	187	„Aan Rembrandt“
40	Holland	89	Consule	139	S P Q A ad maiorem Dei gloriam	188	Atrium
41	Simplex sigillum veri	90	Runutas	140	In Holland staat een huis (a)	189	A N A F K H
42	P.K.M.	91	Stad aan het IJ	141	N Z	190	Politiëia
43	Praeludium	92	Perseverant travail à succes	142	D.H.B.	191	Helios
44	Signatura temporis	93	Nu (a)	143	Embryo	192	Sonate
45	R.A. 5	94	Organiek	144	03330	193	Adam
46	„Steeds hooger“	95	Arjuna	145	M 10 M	194	Eta est
47	d'Amstelstad	96	Een idee	146	A.R. 37	195	S P Q A
48	„Carillon“	97	't Oud end' vlucht	147	Soem Kin	196	D. K.
49	Coda	98	Licla	148	M.L.H.	197	S. P. Q. A. (a)
		99	2445				

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

OPGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, NR 34
 IR. I. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 21 AUGUSTUS 1937
 REACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

DE EXPO 1937.

DOOR J. P. MIERAS.

I.

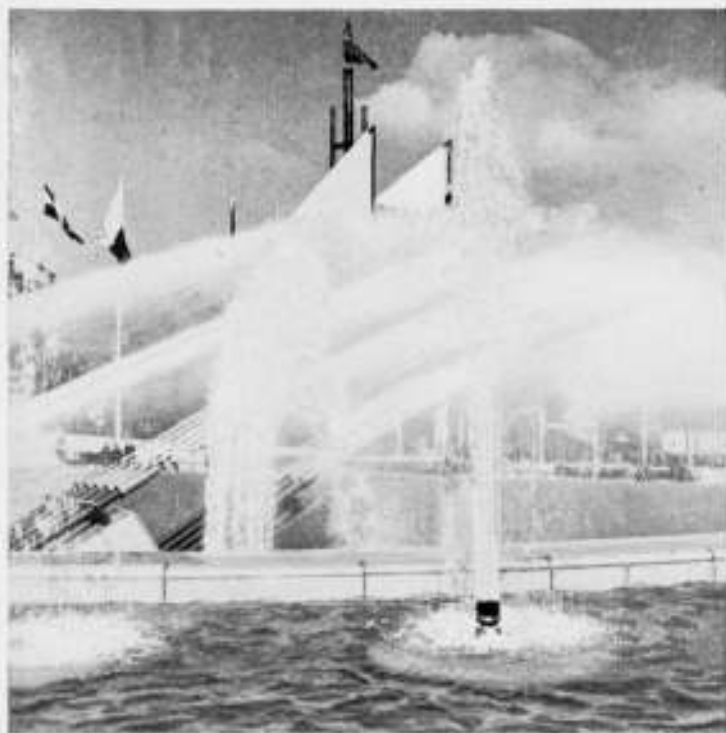
Een wereldtentoonstelling heeft verschillende aspecten. Afhankelijk van de wijze waarop men zich instelt, treden die aspecten domineerend naar voren. Het Fransche tijdschrift „Plaisirs de France“, dat op een elegante wijze de kunst aan de genoegens des levens, sport en parfum weet te paren, heeft dan ook de tentoonstelling in haar verschillende aspecten laten zien, opgevangen op een Promenade d'une Femme, op een Promenade d'un Gastronom, d'un Urbaniste, d'un Psychologue, en verder nog wat algemeener op een Promenade jovial, nocturne, enz.

Laten wij — in 't kort — deze tentoonstelling zien van den architectonischen kant. Laten we een Promenade architecturale maken.

Hiërlijk is dat. Allerlei vragen en kwesties, die de gemoederen bezig houden, zetten we opzij. Of deze tentoonstelling reden van bestaan heeft. Eénige reden. Of een dergelijke geconcentreerde demonstratie van alles wat de menschen hebben weten te maken of tot stand te brengen, nog wel zin heeft in onzen tijd, met zijn veelvuldige publiciteitsmogelijkheden. Of het felachtige bedrag, dat in deze tentoonstelling is gestoken, ten slotte de menschheid wel één centime gewin opleveren zal. Of de weidsche titel „l'Exposition Internationale Paris 1937 Arts

et Techniques dans la vie moderne“ werkelijk het parool is geweest, waarop allen hier zijn aangetreden, of dat de naam een gloriose titel was, die, nadat de geesten opgeroepen en zoo goed en zoo kwaad als 't ging weer bezworen waren, alles op deze tentoonstelling op een geschikte wijze kon dekken. Hoe of die zin uit den officieelen catalogus: „Ici vous est présentée une image claire et profonde du présent“, moet worden verstaan. De duizenden die door de paviljoens worden gedrongen en van uit de donkere uitgangshallen half wezenloos tegen de felle blauwe lucht staren, moe, met brandende voeten en een droge keel, getuigen niet dat die clarté en profondeur van de wereld van 1937, hen fysiek fit heeft gehouden. Maar geestelijk kan zoo'n Tentoonstelling, waarvan de duur van een normale bezichtiging, op zes dagen is gesteld, wonderen doen. Dat doen trouwens alle zes-daagschen vaak.

De Expo 1937 is — wederom — in het hart van Parijs gebouwd. Ze beslaat een oppervlak van 100 hectare. De omtrek der terreinen bedraagt 7 km. Ze bevat, behalve het Grand Palais, het nieuwe Palais du Trocadéro en de nieuwe Musées d'Art Moderne, ongeveer 300 paviljoens. Ze strekt zich uit over een afstand van 3 km langs de beide oevers van de Seine, vanaf de

FONTEIN VOOR HET TROCADERO

LOOPBRUG OP DE QUAI D'ORSAY

VOIE TRIUMPHALE DE LA LUMIÈRE OP DE PONT D'ALEXANDRE

HET TROCADERO NA DE VERANDERING
IN HET MIDDEN HET „MONUMENT DE LA PAIX“

Place de la Concorde, over de Esplanade des Invalides, het Champ de Mars, om op een eiland in de Seine, de Cité des Cygnes een enigszins roemloos einde te vinden. Enkele delen van de tentoonstelling met tien of twintig paviljoens, zijn op aparte terreinen buiten het centrale tentoonstellingsterrein ondergebracht. Het zijn ook weer tentoonstellinkjes op zich zelf geworden.

Zoo ligt deze tentoonstelling als een uitgetornd kleedingstuk over Parijs, met hier en daar een paar heel gebleven panden en voor de rest uitgerafelde stukken.

Een grootsche, compositaire opzet was bij voorbaat onmogelijk en alleen de groote panden, als de Esplanade des Invalides en het Champ de Mars beschoren. Daartusschen werd getracht, in Semper-stijl, van de naden, deugden te maken. De Seinekaden zijn voor de helft bij de tentoonstelling ingelijfd. Daarbuiten gaat het normale stadsverkeer door, evenals over de Pont d'Alma en het Champ de Mars, waar enorme loopbruggen de delen der tentoonstelling aan elkaar verbinden.

Alles trap op, trap af. Daarbij komt, dat overal op het effect van hoogteverschil is gewerkt. Aanleiding daartoe was er zeker. De paviljoens langs de Seine liggen over de hoge en lage Seinekade heen, de buitenlandsche paviljoens bij het Trocadéro op de natuurlijke hellingen hier.

Deze tentoonstelling is een aaneenrijging van trappen. Overal trappen en bordessen en terrassen, globaal geteld tippelt een bezoeker aan deze Tentoonstelling per dag een trap op zoo hoog als de Eiffeltoren. Deze vele trappen zijn een ongemak. Met wat minder zucht naar effect, had men het het publiek gemakkelijker gemaakt. Langzamerhand gaat men op dergelijke tentoonstellingen niet meer alleen in torens, maar ook in de trappen tegen elkaar opwerken. Dat vooraf zien van trappen bij het maken van een project, is weinig zakelijk en zeker niet menschevriend. Esprit d'escalier behoort achteraan te komen. Het is te begrijpen, dat een dergelijke tentoonstelling midden in een stad als Parijs, een geweldige belemmering is voor het normale verkeer. De hoofdarchitect van de Tentoonstelling, de bekende Jacques Greber, had dan ook niet alleen zijn zorgen voor de Tentoonstelling zelf, maar ook voor de vraagstukken, die de Tentoonstelling en de stad Parijs elkaar wederkeurig stelden.

Het is ook begrijpelijk, dat enkele veranderingen, die tijdelijk noodig waren, definitief zullen worden gelaten. Een der voornaamste daarvan is de transformatie van het Trocadéro. Er zijn uit de kringen der stedenbouwkundigen en architecten destijds heftige protesten opgegaan tegen de manier om de geweldige stedenbouwkundige vraagstukken, die met een transformatie van het Trocadéro samenhangen, bij de voorbereiding van een Tentoonstelling „en passant“ op te lossen. Men heeft zich daaraan echter niet gestoord en den knoop maar doorgehakt. Er werd een prijsvraag uitgeschreven en de transformatie van het Trocadéro werd naar de plannen van de architecten Carlu, Boileau en Azéma, uitgevoerd. Het oude Trocadéro is thans verdwenen. Het paleis van ijzer en glas, en glazuur en terra cotta, met zijn ronde boogcolonade en zijn fameux Chateau d'eau. Het is alles ten offer gevallen aan de Esprit moderne. Als een winkelpui zoo is het Trocadéro gemoderniseerd. Het is te betreuren. Het was een architectonisch verschijnsel, dat met den Eiffeltoren een geheel vormde. Wat er voor in de plaats is gekomen, is eigenlijk een confectiepakje, van niet eens het laatste model. Maar voor een definitief oordeel zal gewacht moeten worden tot na de Expo, tot de buitenlandsche paviljoens verdwenen zijn.

Verder zal de Stad Parijs erfgenaam worden van het nieuwe Musée d'Art Moderne, aan de Avenue de Tokio gebouwd, waarin, na de Expositie, de verzamelingen uit het Luxemburg en het Petit Palais zullen worden ondergebracht.

Het Nieuwe Museumgebouw is het werk van de jonge architecten Dondel, Aubert, Viard en Dastugue, die den 1sten prijs wonnen in de prijsvraag, welke voor dit gebouw werd uitgeschreven.

Het bestaat uit 2 vleugels, die een aan de Seine-zijde gelegen hof met vijver omsluiten en die aan de zijde van de Avenue Président Wilson verbonden zijn door een peristyle.

Wat de buitenarchitectuur betreft, zien we hier een kleurloos, ietwat stijf en traditioneel bouwwerk, waartusschen en waaromheen ten deele een collectie hoge zuilen is geplaatst, van onder koud op den vloer, van boven met een platte abacus tegen het plafond. De zuilen zijn zuiver decoratief. Het doet enigszins zonderling aan, waar de „constructie“ op deze tentoonstelling met veel bombarie tot het levenbeheerschende

element van dezen tijd wordt verheven, dat in dit belangrijke „echte“ bouwwerk dit principe kalmweg wordt genegeerd. De architecten hebben waarschijnlijk over die constructie-tyrannie andere ideeën gehad. Was het niet bij ons Lauweriks die eens fijntjes schreef: „Constructie is burgerlijk.“ Maar met dat al, vind ik dit museum nog geen bouwwerk met een hoog aristocratische allure. De wijze waarop de gevels aan den hof „voorzien“ zijn van beeldhouwwerk, — als een taart met crème de beurre bespoten — getuigt m.i. niet van fijnen smaak. Dit beeldhouwwerk van Janniot is ± 15 m hoog en stelt legenden voor van de aarde en de zee.

Het heeft steeds als een criterium voor goed bouwen gegolden, dat de architect in de middelen voor de stoffelijke verwerking van de opgaaf, de goede harmonie beheerscht. Nooit een teveel, nergens een te weinig, geldend voor den stillen eenvoud van een Romaansch kerkje, als voor de uitbundige praal van de Escalier d'Honneur van de Opéra. Decoratief beeldhouwwerk is geen strooisel. De vraag naar de plaats en de hoeveelheid sculpturale versiering is een vraag van uiterst kunstzinnig inzicht en gevoel. Bij de architecten van dit gebouw is dit inzicht en gevoel nog niet vol ontwikkeld. De sculpturale versiering schaadt hun eigen gebouw. En wat de vrije sculptuur rond den vijver betreft, er staan en liggen hier gedeelde te veel figuren. Maar ik hoorde dat Perret, Maillol en Matisse van het geheel verrukt zijn. Dat is dus ook mogelijk.

Het museum is natuurlijk naar de nieuwste muséographische beginselen gebouwd. Dit veronderstellende — en dat is toch niet zoo gek — is het een tegenvaller de meesterwerken der Fransche primitieven, die hier op een unieke expositie van 4 eeuwen Fransche kunst zijn tentoongesteld, zooals de Kroning van Maria van Charenton, het Brandend Braambosch van Froment, zonder de minste straling, sufferig in een troebel diffuus licht te vinden. Maar ik geloof, dat men hier niet moet verdeelen, alvorens de definitieve collecties definitief zijn opgesteld en wat de belichting betreft „bijgeaccordeerd“ zijn.

Het spreekt vanzelf, dat op de Expo 1937 overdag de noodige fontein spuiten, dat 's avonds de noodige verlichting straalt, dat 's ochtends, 's middags en 's avonds de noodige loudspeakers lawaaien.

De fontein is geconcentreerd op de ruimte voor het Trocadéro en de Seine ter weerszijden van de Pont d'Iéna, deels vanaf drijvende pontons, die naar dáár kunnen worden gesleept, waar gespoten moet worden. Het licht vindt zijn triomf in de Voie triumpnale de la Lumière op de Pont d'Alexandre.

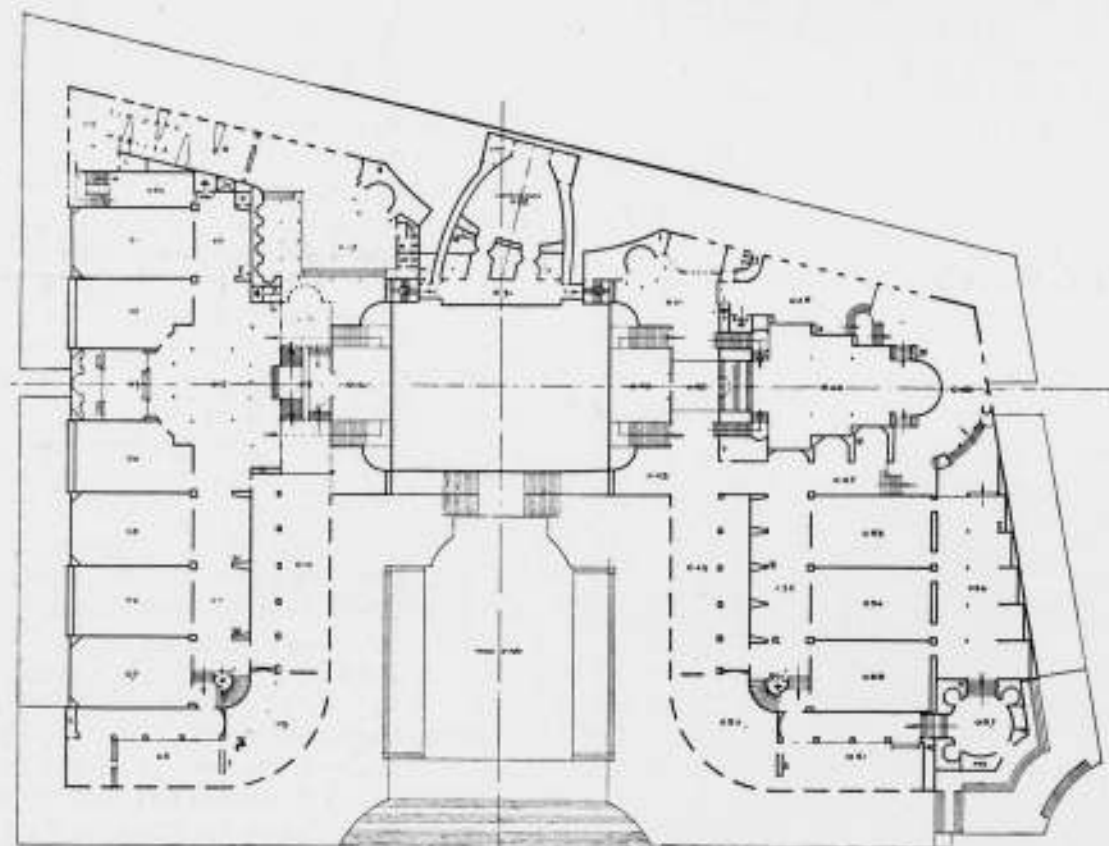
Over die fontein, of liever over die waterspuiters, zullen we maar zwijgen. Dat waterkanon voor het Trocadéro met 3 batterijen van 5 straalpijpen, die het water tientallen meters naar voren spuiten, het is allemaal wat erg „construction“, en wat erg „mécanique“ en een fontein moet dat maar zoo'n heel klein, onzichtbaar beetje zijn, achter wat rotsblokjes weggestopt bijv. En 's avonds straalt het licht. En spuit het water. En schetteren de loudspeakers. Men wordt nat van het licht en verblind van het water! Alleen van de loudspeakers zelf wordt men versuft. Arts et Techniques dans la vie moderne!

II.

Het Fransche gedeelte van de Expo 1937 bestaat uit enkele bepaalde kernen en ritsen van paviljoens langs de Seine. Zoo bevindt zich op de Esplanade des Invalides een Centre des Transports met een Palais des Chemins de Fer en een Palais de L'Aéronautique.

Ten Oosten van den Eiffeltoren is het Centre des Arts et Métiers, ten Westen het Centre Régional (een jolie France régionale) met-net-alles-echt, op het Ile des Cygnes het Centre des Colonies, met Tunis, Marokko, Algiers, Cameroun, Indo-China, Bedouinen-tenten, Senegalezen, met, volgens kenners, wonderlijk geslaagde nabootsing van de echt Afrikaansche sfeer, een Centre Artisanale en een Centre Rural op een apart terrein bij de Porte Maillot.

Om de beteekenis van dit alles enigszins te doen begrijpen, herinneren we hier aan het commentaar dat de Heer Edmond Labbé, Commissaris Général van de Expo, op den officieelen titel gaf: „Elle s'efforcera de montrer que le souci de l'art dans le

DE NIEUWE MUSÉES D'ART MODERNE. ARCHITECTEN: DONDEL, AUBERT, VIARD EN DASTUGUE (PLAN, OVERGENOMEN UIT L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI)

détail de l'existence journalière peut procurer à chacun, quelle que soit sa condition sociale, une vie plus douce qu'aucune incomptabilité n'existe entre le Beau et l'Utile, que l'Art et les Techniques doivent être indissolublement liés."

Daarom kan men op deze tentoonstelling het handwerk zien beoefenen, de resultaten ervan zien en bevinden dat het leven

daarvan opbloeit, in Lorraine, in Lyonnais, in Languedoc, in Limousin, letterlijk overal.

En dan: „Parce qu'elle a été conçue sur ce plan élevé, l'Exposition est tout ensemble une entreprise éphémère et une oeuvre durable qui, après avoir disparu, se prolongera en vous nourrissant de son vaste enseignement."

Met eenige gêne tegenover dit heerlijk optimisme, moet ik bekennen geen al te sterk geloof te hebben in mezelf, wat dien blijenden indruk betreft over de onscheidbare verbinding van het schoone en het nuttige, als resultaat van mijn bezoek aan deze tentoonstelling. Ik heb bovendien het gevoel, dat nog wel andere overtuigingen bij de menschen zullen moeten postvatten om hen, in zekere sociale omstandigheden, quand-même de zandheid van dit leven te doen waardeeren, dan een bezoek aan de Expo, hen bijbrengen kan. Maar de Expo zij hartelijk en druk bezoek gegund aan haar Centre Régional en Centre des Métiers. Deze „image claire et profonde du présent" kan het tenslotte zonder entrées ook niet klaarspelen.

In de groote verscheidenheid der paviljoens, hoe bont die ook zijn, zijn toch vrij makkelijk groepen te onderkennen van paviljoens, die verwantschap hebben. Het zijn de bekende groepen waarin tentoonstellingspaviljoens kunnen worden onderverdeeld. Daar is ten eerste de groep, waarin door nabootsing herinneringen en suggesties aan bepaalde uitingen van bouwkunst worden opgeroepen. Stijl Vieux dit of dat. Vervolgens hebben we de groep normale, flinke, tentoonstellingsarchitectuur, in den trant dien de mode vraagt. Veel aluminiumverf. Veel koperen banden, veel aluminium, wit metaal. Er gaan van deze paviljoens twaalf in een dozijn, maar men zou verkeerd doen, de betekenis van deze echte tentoonstellingsarchitectuur te onderschatten. Ze spreekt meer tot het publiek dan de fijner ingestelde opvattingen en alles wat ze aan goede kwaliteiten bezitten, is dus van positieve waarden. Want het is maar een kleine groep, die de paviljoens vormen, met een architectonisch en decoratief fijner en beschaafder sentiment. Hun houding is bijna tegennatuurlijk. Het gaat op een tentoonstelling om de schreeuw, om de krachtige suggestie, om de attractie.

En op deze uitgestrekte Tentoonstelling zijn dan ook de waarlijk superieure paviljoens, exquis in hooger zinn, sporadisch te vinden. Wel is er weer een grootere groep, die brutaal doet alsof, maar die vervallen is in extravagance, in overdrevenheden, die een kunstuiting pretendeeren te zijn. Uit den aard zijn dit veelal paviljoens, die op een of andere wijze met de Kunst of Kunstnijverheid te maken hebben, zooals het Palais des Mobiliers, het Palais de l'Élégance, ook wel Pavillon de la Parure genaamd.

Al de dichtbebouwde „centres" zijn voor de Tentoonstelling nog niet voldoende geweest. Tusschen de „officieele" paleizen en paviljoens zijn nog paviljoens gezaaid, die onvindbaar zijn in den officieelen catalogus. Het zijn blijkbaar paviljoens van collectieve inzendingen van firma's. Hun interieur doet sterk aan een Jaarbeurs denken. Toch behooren verschillende van deze paviljoens zeker niet tot de slechtste en staan nog mijlen boven de kermistinten, waarmede deze Tentoonstelling op haar leegte plekken, nog rijkelijk gestoffeerd is. Van een dezer collectieve stands, het „Pavillon des Articles de Voyage" geven wij hier een afbeelding. Ook het „Pavillon du Louvre" hoort tot deze groep. Het is elegant en wat oververfijnd van bedoeling en wat onderverfijnd van verwezenlijking. Dat komt meer voor, behalve dan bij het Louvre van Lescot.

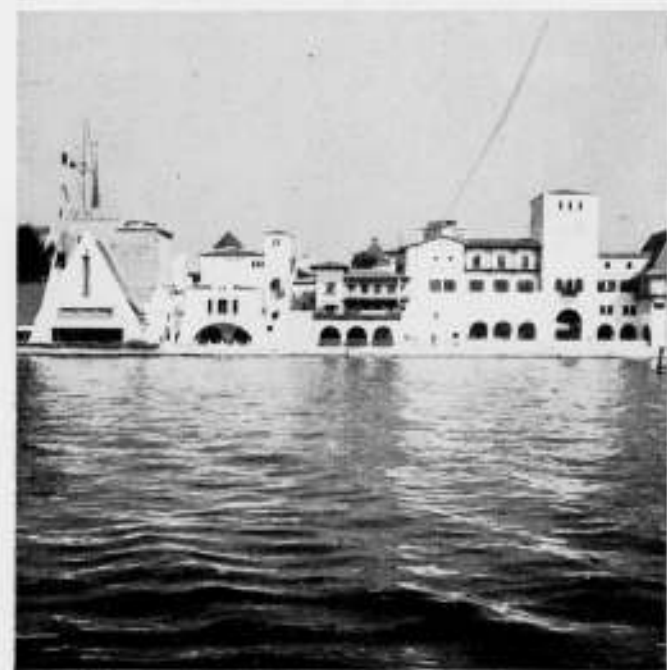
Gunnen wij op onze „Promenade Architectorique" enkele Fransche paviljoens een blik.

Het Palais (een paviljoen van een beetje burgerlijk fatsoen noemt zich blijkbaar een palais) de l'Aéronautique is een lichtig glazen geval, verbonden met een hal van uitnemende verhoudingen, die de verdienste heeft groot gehouden te zijn. Enorme kaarten van gepolijst uitgezaagd plaatkoper geven een fraai decoratief effect.

In het Palais des Beaux Arts, ter hoogte van de Pont d'Alma, beleven we de griezigheden van massa demonstraties van kunstwerken. De zaal voor de beeldhouwkunst is vooral merkwaardig. Het publiek ziet haar, in eerste instantie, vanaf een balkon op de eerste étage beneden zich liggen. En alle kunst-

HET CENTRE RÉGIONAL

HET CENTRE RÉGIONAL

HET CENTRE DES COLONIES

PAVILLON DE L'ARCHITECTURE PRIVÉ

PAVILLON DE L'ARCHITECTURE PRIVÉ
ARCHITECTEN: LOPEZ, MERLET EN CHARPENTIER

PAVILLON „LA RÉGIE FRANÇAISE DES TABACS
ARCHITECT R. MALLET STEVENS

werken maken hun reverentie naar de bezoekers toe. Zelfs de liggende figuren betrachten de burgerlijke beleefdheid en liggen — decent — naar U toe. Hoe eenig zou het zijn in deze stramme gymnastiekzaal eens het bevel „rechtsomkeert" opgevolgd te kunnen zien. Zou de Techniek de Kunst dit kunstje niet kunnen leveren?

Van het Centre des Métiers is nog lang niet alles klaar. Het grote Palais des Artistes décorateurs is nog niet geopend. Dat van de Architecture privé (d.i. van de binnenhuiskunst) wel. Hier zijn enkele exquisite Fransche meubelen te bewonderen, bestemd voor een min of meer bevoorrechte klasse. Vormen een beetje exotisch, kleuren een beetje erotisch en het vrouwelijk element een beetje despotisch.

Als een voorbeeld van flinke geschikte tentoonstellingsarchitectuur noemen wij het Palais van de Radio, met zijn massalen ingang met zilverkleurige ornamenten, betrekking hebbende op radio-onderdelen. Weliswaar ontspruit dit ontwerp niet uit een fijnen geest, maar de architect begrijpt wat een tentoonstellingspaviljoen moet zijn.

Bij den ingang aan de Place de la Concorde het Paviljoen van de Régie du Tabac, naar project van Mallet Stevens, bekleed met donkerbruine Oregon Pine platen van 60 cm. vierkant, met afzettingen en banden van geel koper. Mallet Stevens blijft zich zelf gelijk, zooals ook te constateeren valt in het Palais de l'Electricité, dat als afsluiting van het Champ de Mars is opgericht en waarvan de ingangen in den massalen gevel zoo ver-

PAVILLON DE L'ELECTRICITÉ
ARCHITECT R. MALLET STEVENS

borgen zijn, dat ze met een pijl worden aangegeven, wil men niet de kans hebben, dat de bezoekers beginnen door den uitgang weg te loopen.

Het bezoek aan deze paviljoens vestigt heel sterk den indruk, dat de techniek van het tentoonstellen een geweldige evolutie doormaakt. Het „uitstallen", zooals men dat vroeger voldoende vond, is maar een klein onderdeel van alles wat men nastreeft. Men krijgt het gevoel, dat men zóóveel wil, dat men niet goed weet wat men wil. Voor psychologen zal hier veel te observeren zijn. Maar ook voor architecten die zich interesseeren voor het tentoonstellingsvraagstuk en voor de tentoonstellingsopdracht. Ongetwijfeld wordt deze langzamerhand wel een geheel van een normale „bouwopdracht" afwijkende opdracht. De architect krijgt nauwelijks een programma; veel eerder een zekere tendenz om zich in te stellen. Men wil het publiek leiden, maar ook in zekere mate geleid worden door het publiek.

En zoolwat het leiden van het publiek als het leiden door het publiek zijn aan wisselende en voortdurend veranderende inzichten onderhevig. Op deze bewegende schijf raak te schieten, het is voor den architect min of meer een tref. En bij de vele critiek op deze tentoonstelling mag niet worden vergeten dat het slagen in een architectonische opdracht meer een gevolg is van een gelukkige intuïtie, dan van beheerschte technische kennis van zaken.

In een slotartikel nog een en ander over de buitenlandsche paviljoens, waartoe ook het onze behoort.

PAVILLON DE L'UNION DES ARTISTES MODERNES
ARCHITECTEN: PINGUSSON, JOURDAIN EN LOUIS

PAVILLON DES ARTICLES DE VOYAGE

PALAIS DE L'AÉRONAUTIQUE
ARCHITECTEN: AUDOUL, HARTWIG EN GÉRODIAZ

PAVILLON DE LA RADIO
ARCHITECTEN: MATHON, CHOLLET EN SORS

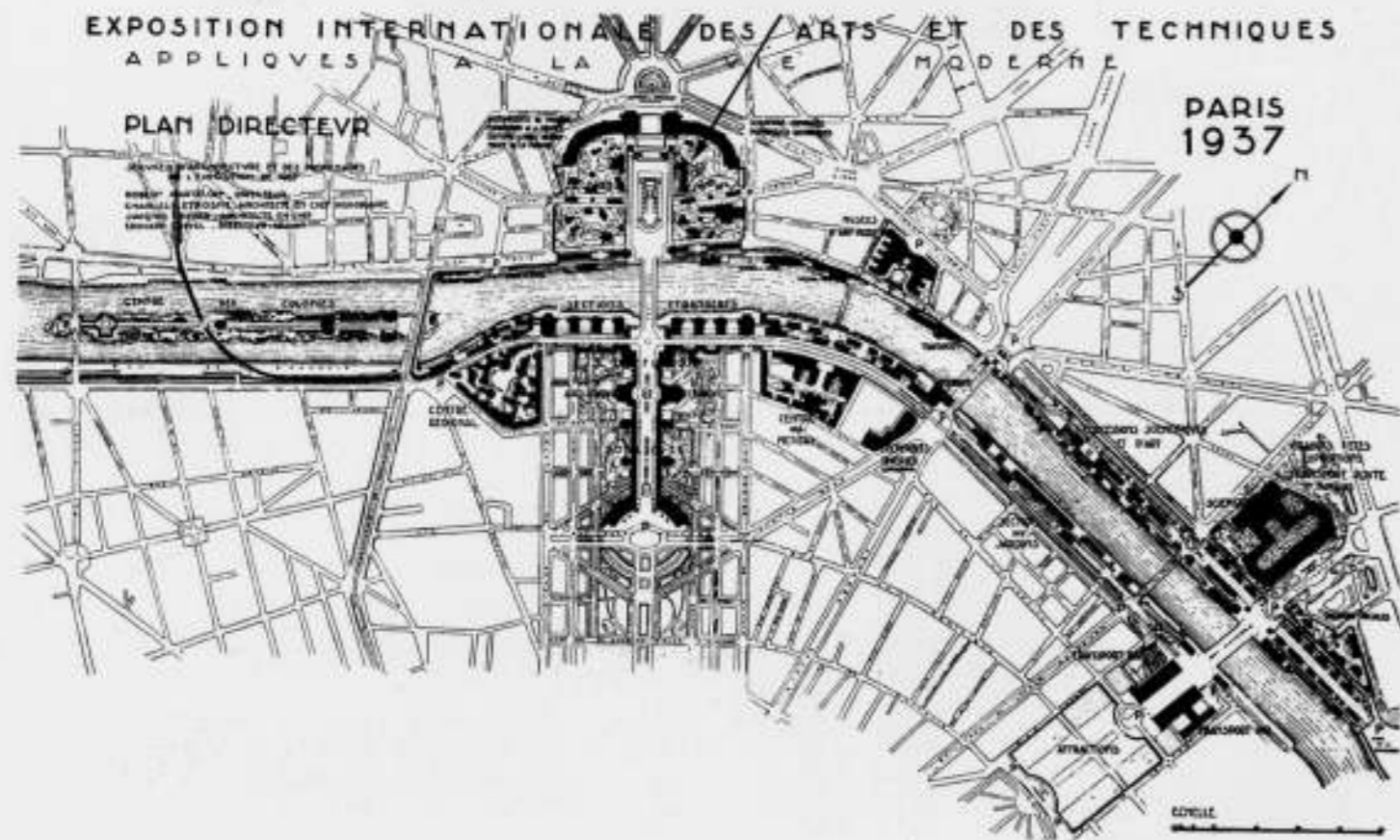
PAVILLON DE LA PUBLICITÉ
ARCHITECTEN: GRANGE, LE ROY, VANDENBEUSCH EN VAZEILLE

PAVILLON DE LA PARURE
ARCHITECTEN: AILLAUD, KOHLMANN EN VENTRE

PAVILLON DES MOBILIERS ARCHITECT CHAPPEY

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

DOEL: GAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.
REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NR 35
28 AUGUSTUS 1937

PAVILJOEN VAN ZWITSERLAND

PAVILJOEN VAN BELGIË

DE EXPO 1937 DOOR J. P. MIERAS.

III

Het grootste deel van de buitenlandse paviljoens is op het voorplein van het Trocadero samengedrongen. Enkele hebben een bevoorrechte plaats aan de Seine bedongen of veroverd en landen als Brazilië, Zuid-Afrika en zoo, liggen uitgezaaid, ver weg bij de Ecole Militaire.

Men kan niet zeggen dat de vreemde staten elkaar op deze tentoonstelling — zooals zij op de Jamboree deden —, elkaar bepaald de hand reiken. De groote mogendheden staan uitgesproken uitdagend tegenover elkaar. Wanneer wij het paviljoen van Duitschland, met zijn 65 m hoogen, door den adelaar bekroonden toren, tegenover dat van Sowjet-Rusland zien liggen, met zijn architectonisch en decoratief verre van geslaagd, doch overigens zeer provocceerend, beeld-motief hoog voorop, en we zien Italië aan den overkant van de Seine, met zijn hoogen machtigen romp, met het uitgestrekte paviljoen van Engeland in splendid isolation aan de andere zijde van de Pont d'Jéna, hebben we neiging het buitenlandsch overzicht in onze krant op te slaan, om ons ervan te vergewissen dat de toestand geen reden tot bijzondere bezorgdheid geeft.

Maar deze promenade zou een promenade architectorique zijn. Dus geen politiek.

Architectonisch geven deze vier paviljoens precies wat men er alleen van verwachten kan: manifestatie van macht. Zonder één atoom van iets anders meer.

En wat nu de overige buitenlandse paviljoens betreft, ook deze geven wat men er van verwachten kan — doch gelukkig in een anderen zin —, indien men maar het juiste verwacht. Maar men verwacht doorgaans heel iets anders, dan men verwachten kan en mag.

Er is geen grooter vijand van den kunstenaar dan de verwachtingen, die men van hem koestert. De reden daarvan is dat de kunstenaar zich licht verleiden laat een fractie méér te willen geven dan zijn eigen innerlijke kracht geven kan. Hij vergeet te vlug het verbazingwekkende feit dat bijv. Mozart nooit iets meer heeft gegeven dan hij kon en daardoor Mozart is gebleven.

Het gevaar is grooter dan de moreele steun die een verwachting kan geven. Het heeft meermalen het einde van een kunstenaarsloopbaan betekend, toen de kunstenaar ging werken op de verwachtingen van hem.

De menschen komen vaak in een volkomen onjuiste verhouding te staan tot een kunstwerk, alleen door de vele en hooge verwachtingen die ze ervan koesteren. Vele kunstwerken vallen

PAVILJOEN VAN DUITSLAND. ARCH. PROF. A. SPEER

PAVILJOEN VAN DE U.R.S.S. ARCHITECT B. M. JOFAN

PAVILJOEN VAN ITALIË. ARCHITECT M. PIACENTINI

tegen door alles wat men er van verwacht heeft. Hoeveel decanties heeft de Venus van Milo op haar geweten.

De kunst in den tegenwoordigen tijd wordt gedragen door verwachtingen. Wat men verwacht is volkomen onbepaald, en toch heeft dit onbepaalde een enorm invloed op het genieten en het waardeeren van kunstwerken. De kunstenaars zelf werken onder den funesten druk van dat onbepaalde, dat men van hen verwacht. Ze willen de in hen gestelde verwachtingen niet beschaamen, immers hun naam en heele positie staan op het spel. En uit een sfeer die verre van onverstoorde is, en zonder de alledaagse aflatende overgave aan het werk, komen de kunstwerken tot stand, waarop de reputatie van een kunstenaar moet gevestigd blijven.

Het is mijn overtuiging, dat zoolang men aan de kunstenaars de eisch stelt, te voldoen aan bepaalde verwachtingen, en zoolang de kunstenaars van zich zelf eischen aan bepaalde verwachtingen te moeten voldoen die buiten hun eigen emotioneel scheppend innerlijk vallen, de waarde van het gemaakte kunstwerk in 't algemeen op een gemiddeld niveau zal moeten worden gezocht. Verwachtingen sturen in de richting van prestatie en niets is zoo onkunstvol als de kunstprestatie.

Een vertegenwoordiging van een land op een buitenlandsche tentoonstelling op kunstgebied, geschiedt in den tegenwoordigen vorm volgens het systeem verwachting-kunstprestatie. Verschillende kunstenaars worden „uitverkoren" aan het paviljoen mede te werken. De niet-uitverkorenen zijn boos, hoewel het de vraag is, of artistiek de uitverkorenen geen bittere smaak kan hebben. De uitverkorenen krijgen opdrachten, binnen zoo-veel tijd te volvoeren. De architect een paviljoen, de schilder een wand, de glazenier een raam, de beeldhouwer een kraagsteen. De kunstprestatie begint.

Heeft men, vraag ik, onder deze omstandigheden, eenig recht den kunstenaar iets te verwijten als hij beneden zijn werkelijke begaafdheden blijft? Heeft men eenig recht, enkele der uitverkorenen lof toe te zwaaien, als ze — toevallig — slagen?

De lof en de blaam over de kunstenaars, die aan het Nederlandsche paviljoen gewerkt hebben, wil mij voorkomen in het kader van de representatie van ons land misplaatst te zijn.

Deze representatie vormt één geheel en ik wacht mij ervoor, hier één kunstenaar naar voren te brengen.

Er zijn stemmen opgegaan om de verleenings van opdrachten voor dergelijke tentoonstellingspaviljoens te veranderen, door andere groepen, andere machtigingen en bevoegdheden. Ik verwacht hiervan niet het minste heil, in dien zin, dat daaruit iets beters geboren wordt. Alléén iets anders. Iets beters zal heel, héél moeilijk zijn, want in de vertegenwoordiging zelf ligt de moeilijkheid. Pascal schreef in zijn Pensées: „La vertu d'un homme ne doit pas se mesurer par ses efforts, mais parce qu'il fait d'ordinaire".

Een vertegenwoordiging op een tentoonstelling wordt echter helaas steeds opgevat als een „mesure des efforts". Over de ware kunstbegaafdheid van een volk, zooals zulk een vertegenwoordiging pretendeert te geven, worden wij echter zeer onnauwkeurig ingelicht. Men doet verstandig, uit hetgeen men ziet, geen al te stellige conclusies te trekken, zoo men conclusies trekken wil, hetgeen trouwens niet eens hoeft. Maar men doet het nog al eens.

Men beschouwt dergelijke tentoonstellingen als gelegenheden die geschikt zijn zich „even" op de hoogte te stellen van den stand van zaken bij de verschillende landen, in casu van hun kunst en techniek. Wellicht is dit mogelijk op velerlei gebied, op kunstgebied is het volgens mij gedeceideerd onmogelijk.

Het is ook opvallend hoe op een dergelijke tentoonstelling al die te Parijs, de waarde van een zekere buitenlandsche vertegenwoordiging in haar geheel wordt afgemeten naar die van een ander land en daarop wordt geoordeeld, alsof de geldelijke offers

voor zulk een vertegenwoordiging ook geen rol zouden spelen. Er zijn landen, die in vergelijking tot andere landen kennelijk niet zoo veel geld hebben kunnen ter beschikking stellen, zoodat hun inzending een eenvoudiger indruk maakt. Zoo'n paviljoen is direct tweede-rangs. Er is op de Expo 1937 een paviljoen van een nog jongen staat, die heel schraal voor den dag komt. Toch heb ik het gevoel dat het volkstümliche goed, dat in het paviljoen is uitgesteld voor de cultuur van het eigen volk méér waarde heeft dan de enkele exquisite précieux die in andere paviljoens, ook in het Nederlandsche, wel naar voren zijn gebracht.

De opeenhooping van deze paviljoens is eigenlijk een wedstrijd met volkomen ongelijke kansen. Maar het publiek kijkt alleen naar den overwinnaar. Het publiek is nog dommer, dan de heele tentoonstelling dom is. Om overwinnaar te worden, daarvoor worden steeds sterkere krachttoeren uitgedacht. De architectuur van verschillende buitenlandsche paviljoens is daardoor geforceerd en bizar geworden.

Het Nederlandsche paviljoen is dit in geenendeel. Integendeel, het is ingetogen. Men zou dezen trek van beschaving eerder als een verwijt kunnen laten gelden dan de bewering dat het niet-Hollandsch zou zijn. Deze bewering is, eerlijk gezegd, wel wat onbegrijpelijk. Bouwkundige schoonheid is toch universeel, met een nationale tint. Ons paviljoen is toch niet Hollandsch door zijn uiterlijke verschijning, maar door zijn architectonische schoonheid. Wanneer Nederland te Parijs was uitgekomen met een paviljoen in z.g. internationalen stijl, maar in zijn conceptie en uitvoering van een zoo overweldigende architectonische schoonheid dat het alles op deze tentoonstelling achter zich liet, dan was toch Nederland, Nederland gebleven in deze uiting, en was de triomf daarvan een Nederlandsche triomf.

Rembrandt is een Nederlandsche triomf, al behoort er heel wat toe om zijn werk kunstcritisch in de groep van Hollandische 17e eeuwse schilders te determineren.

Te zeggen dat ons paviljoen te Parijs niet Hollandsch is, is zeer gemakkelijk. Moeilijk is het te bewijzen dat het inderdaad Hollandsch is, maar nog veel zwaarder dat het niet-Hollandsch zou zijn.

Als representatie mag m.i. ons land met zijn paviljoen op de Expo 1937 tevreden zijn. Er valt veel te waardeeren. Met bijzonder veel tact is het Jaarbeurselement geheel vermeden. In vele paviljoens heeft men dit niet kunnen bereiken. Men bezoeken na het Hollandsche paviljoen, eens het Deensche, en men zal ervaren hoeveel meer standing ons eigen paviljoen heeft.

De diepste indruk, die bij mijn bezoek aan de buitenlandsche paviljoens op de Expo 1937 de enorme verscheidenheid van moderne kunstnijverheid van alle landen mij gegeven heeft, is die van de wonderlijk zachte matheid die over onze eigen kunstproductie ligt in vergelijking met die van andere landen. Overal zag ik méér gloed, zonder nog de brandende felheid in ceramiek van Hongarije en de woeste ongetemdheid in textiel van Finland, de veelvuldige schittering in glaswerk van Bohemen. Dat alles lijkt zoo veel rijker en dieper. Want inderdaad zoeken wij schoonheid, dan zoeken wij gloed, dan zoeken wij harteklop, leven. „Mon art et mon métier, c'est vivre", zei Montaigne.

De n k e n wij, Hollanders, bij alles wat er gemaakt wordt, het eerst te veel aan . . . kunst, waarbij wij ons zelf uit het oog verliezen? Of is ons leven werkelijk dat van de zacht-uitvloeiende rivieren, die ver van de kust, in andere landen, bruisende stroom- en varen? Gelukkig dat het Groot Heiligenland een tweede paviljoen is, dat Nederland vertegenwoordigt.

Een kleine vraag: Zouden ook de andere landen thuis nog aanvullende representaties hebben? Misschien moeten we niet te lang op de Expo 1937 staren om er conclusies uit te trekken. Ik heb dit op mijn Promenade Architectorique alreeds gezegd. Ik zou in herhalingen vervallen en dat is alleen vergeeflijk . . . voor een Tentoonstelling.

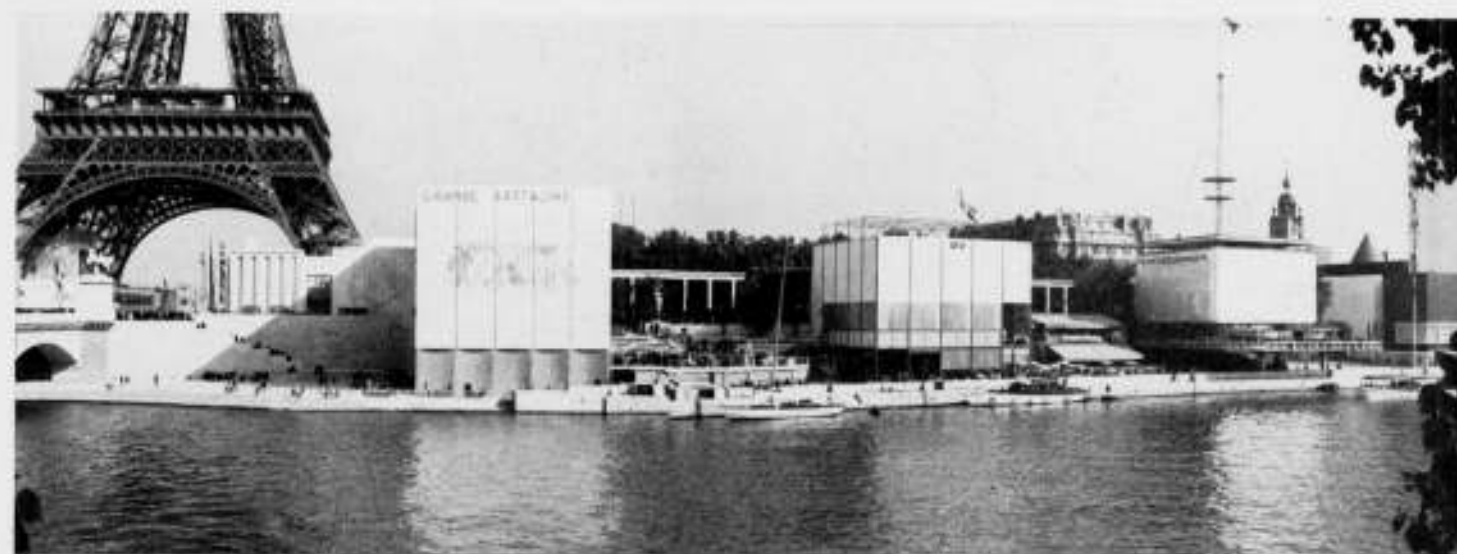
PAVILJOEN VAN ENGELAND. ARCHITECT O. HILL

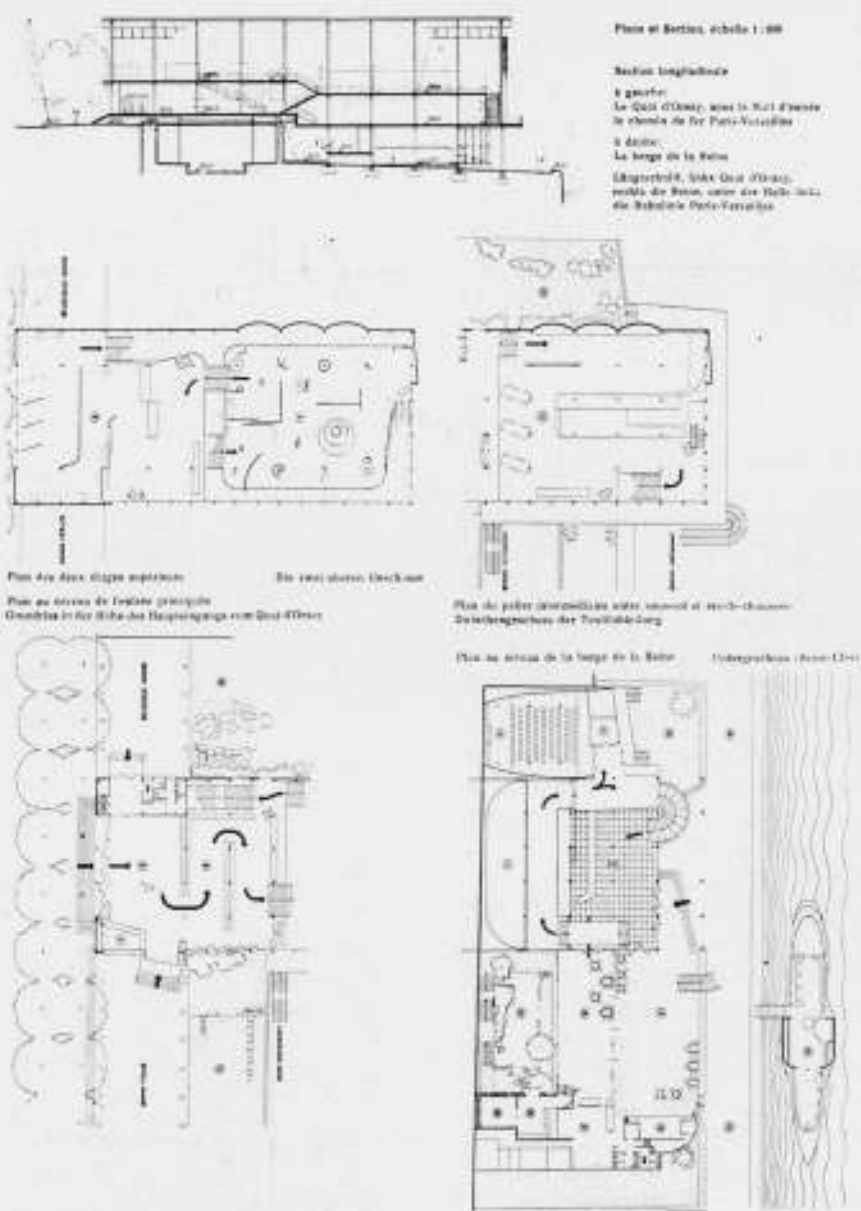
PAVILJOEN VAN BELGIË. ARCHITECTEN CELIS, EGGERICH, VERWILGHEN, SCHMITZ, VANDEVELDE

PAVILJOEN VAN OOSTENRIJK. ARCH. PROF. O. HAERDEL

PAVILJOEN VAN ENGELAND, ZWEDEN (ARCHITECT S.VEN (VAR LIND) EN TCHECO SLOWAKIJE, ARCHITECT KREJCAR

PAVILJOEN VAN ZWITSERLAND. ARCHITECTEN BRAUNING, LEU EN DÜRJA
AFBEELDINGEN UIT „DAS WERK“

ZIJGEVEL PAVILJOEN VAN ZWITSERLAND

PAVILJOEN VAN DENEMARKE. ARCHITECT HVASS

PAVILJOEN VAN POLEN. ARCH. PROF. PNIEWSKI EN BOHDAM

MARIABEELDE AAN HET PAVILJOEN VAN HONGARIJE

NEDERLANDSCH PAVILJOEN.

EXTERIEUR

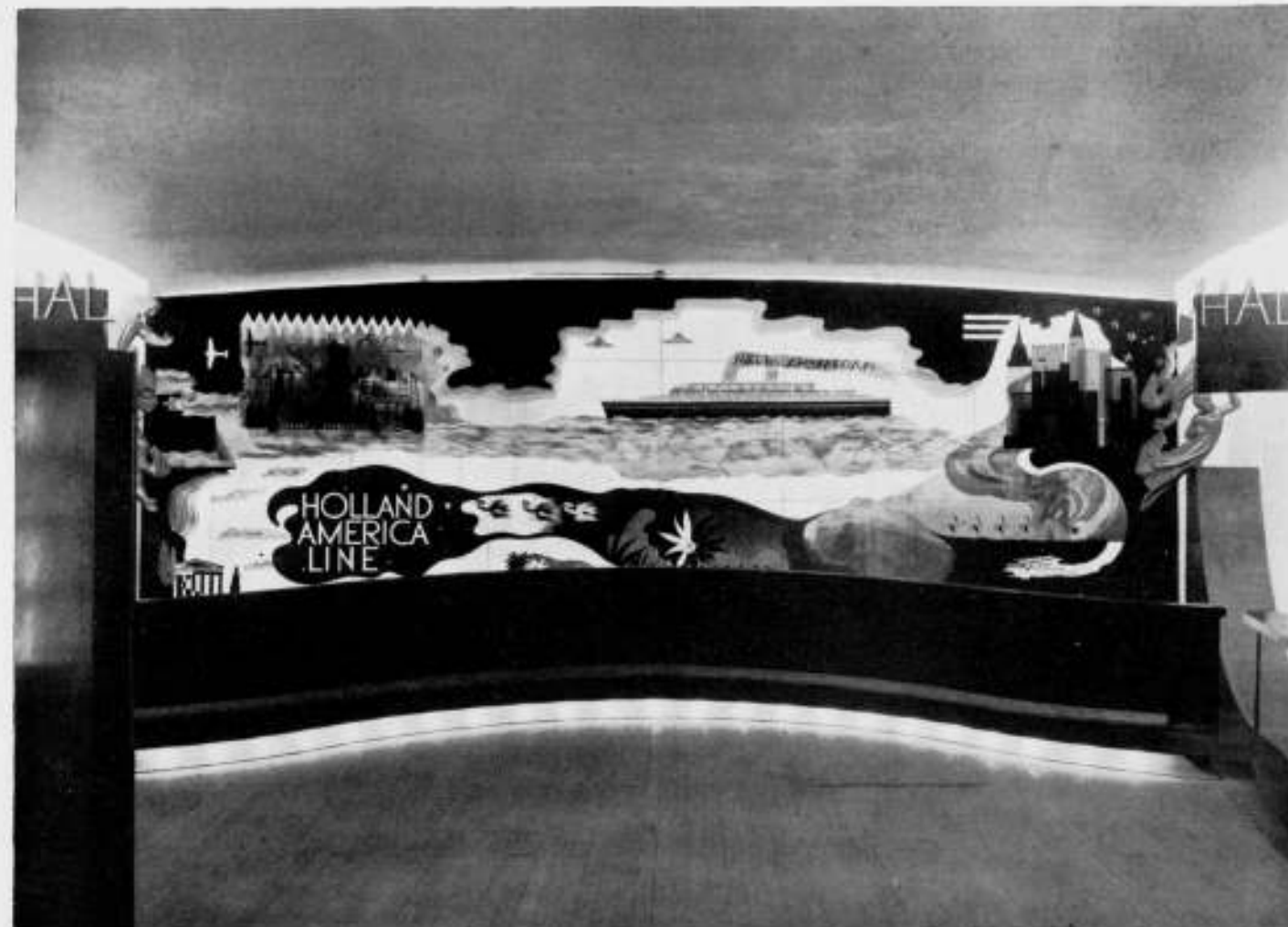
ARCH. Ir. J. H. v. d. BROEK. B.N.A.

NEDERLANDSCH PAVILJOEN

AFDEELING INTERIEURKUNST

ARCH. Ir. J. H. v. d. BROEK. B.N.A.

NEDERLANDSCH PAVILJOEN.

DECORATIEF RAAM IN DE AFDEELING H.A.L.

H. Th. WIJDEVELD. B.N.A. FECIT

NEDERLANDSCH PAVILJOEN.

KOFFIEBUFFET

ARCH. Ir. J. H. v. d. BROEK. B.N.A.

BOEKBESPREKING

„ELENDSVIERTELSANIERUNG / SLUM CLEARANCE / SUPPRESSION DES TAUDIS". Uitgave Julius Hoffmann Stuttgart, 1935.

Door het „International Verband für Wohnungswesen" werd mede ter voorbereiding van het woningcongres te Praag dit drietalig uitgegeven werk samengesteld, dat aan betekenis ook thans, na dit congres, nog geenszins heeft ingeboet. De uitgave bevat een zeer sober ingeleide, doch verder zeer zorgvuldig verzorgde documentatie van uitgevoerde en voorgenomen plannen tot verbetering van slechte woonwijken, die door de aan de samenstelling der uitgave medewerkende staten, steden en diensten zelve is verzorgd, aan de hand van een zeer doeltreffende uniforme vragenlijst. Deze lijst is helaas niet immer systematisch op den voet gevolgd bij de beantwoording der gestelde vragen.

Het werk bestaat uit een afzonderlijk tekstgedeelte en een deel met reproducties van teekeningen enz. De tekst omvat en licht toe: wettelijke bepalingen die aan de sanering ten grondslag liggen, financiële regelingen en uitkomsten, verwerving van eigendommen en waardebeoordeling bij ont-eigening, organisatie en uitvoering, stedenbouwkundige en bouwkundige gezichtspunten, sociale-, woning- en hygiënische problemen, eventueel een samenvatting en kritische opmerkingen.

Deze opzet in den vorm van grotendeels zuivere documentair verstrekte gegevens, heeft er toe geleid, dat de uitgave inderdaad een groote hoeveelheid ruw feitelijk materiaal bevat, die voornamelijk in den tekst is neergelegd. In de teekeningen zijn uiteraard meer typische en representatieve voorbeelden vervaardigd.

De eerste en de sterkste indruk bij de bestudeering van een en ander is wel deze, dat ondanks de uniforme vragenlijst, de beantwoordingen uiterst bezwaarlijk vergelijkbaar zijn. Niet alleen voor ieder land, maar zelfs voor verschillende steden in één land, blijken zoowel vraagstukken als plannen op het gebied van woonwijkverbetering buitengewoon uiteen te loopen. In woningtoestanden, wetgeving, onteigeningsregelingen en in de praktijk van wet en regelingen zijn steeds beduidende verschillen gelegen. Stad voor stad loopen de opgaven en omstandigheden ten zeerste uiteen. Ook de eischen, die aan nieuw te verkrijgen toestanden worden gesteld, varieeren uiteraard. Bandoeng en Barcelona, Kassel en Sydney toonen natuurlijk de grootst mogelijke verschillen.

Bij architecten zullen in de eerste plaats de eindvormen, waartoe de geboden oplossingen leiden, belangstelling wekken. Doch zij zullen meestal onvoldoende begrepen kunnen worden indien niet dieper op opgaven, omstandigheden, sociale en wettelijke middelen en mogelijkheden wordt ingegaan. Uit de geheele uitgave blijkt, hoever het onderwerp van dit werk een grensgebied van tot het uiterste gebonden bouwkundige en stedenbouwkundige opgaven betreft. Het behoort niet te verbazen, dat, ook in verband met de betrekkelijke zeldzaamheid van de aangevatte objecten, in deze materie weinig voorbeelden van volkomen geslaagde, tot het plan der kunst verheven projecten vallen aan te wijzen. Realiseert men zich echter, dat in de nabije toekomst meerdere opgaven op dit gebied om oplossing zullen vragen, dan moet men, in verband met de bijzondere moeilijkheden, die aan de woonwijkverbetering verbonden zijn, de uitgave in dezen vorm — als een collectie voorbeelden die soms, kritisch, ook als tegenbeelden gezien mogen worden, ten zeerste toejuichen.

Om een indruk te geven van de mate, waarin de opgaven uiteenloopen en onvergelykbaar zijn, kan reeds dienen dat zij in principe in drie groepen uiteen vallen: sanering van slechte woonwijken tot goede, sanering samengaan met niet alleen voor de betrokken wijk van betekenis zijnde verkeersverbeteringen (doorbraken) en sanering van woonwijken onder gedeeltelijke verandering van bestemming, bv. door uitgifte van terrein voor doeleinden van openbaar nut of openbare bebouwing. Het behoort weinig betoog, dat alleen in het eerste geval van een zuiver interne woonwijkverbetering zou mogen worden gesproken, terwijl in de twee andere gevallen kapitaal kan worden aangewend dat uit anderen hoofde dan voor de sanering in engeren zin gevoteerd wordt, bv. voor verkeerdoorbraken, terrein voor openbare gebouwen enz. In het eerste geval is de opgave het

zuiverst — en het moeilijkst. Als regel geldt zij wijken, die te dicht bevolkt zijn, als regel is deze overbevolking slechts met belangrijke bijdragen uit openbare kassen te verhelpen, als regel worden zelfs de eischen, aan de nieuw te scheppen toestanden gesteld, lager gesteld dan voor nieuwe wijken toelaatbaar wordt geacht. Iedere sanering, vooral eene van de eerste soort, is een der mooiste uitingen van volkskracht die denkbaar zijn. De oplossingen inzake de zuivere woonwijkverbetering zijn als regel twee typen: het type van sloop en wederopbouw van wijken of fragmenten van wijken in hun geheel, en het type volgens „uitdunnen" van woonwijken. In het laatste geval worden bv. binnenterreinen opengelegd door verdere verdere van achter- en hofbebouwingen, worden alleen zeer slechte plaatsen door nieuwe vervangen en andere verbeterd. De opzet van de wijk ligt dus in het tweede geval ongewijzigd. De toestand van een woonwijk is voor de keuze tusschen beide methoden — tusschen welke nog overgangsvormen mogelijk zijn — doorslaggevend. De eerste methode heeft het voordeel, dat daarbij de opgave meer principiële stedenbouwkundig kan worden gezien uit dezen gezichtshoek: aan welke bestemming heeft de stad op deze als slechte woonwijk aangelegde terreinen het meest behoefte, en hoe hoerverre is daarin te voorzien. Architectonisch loopen de oplossingen volgens beide typen sterk uiteen, doch zij kunnen, blijkens de geboden voorbeelden, beide op eigen wijze uiterst interessant zijn.

Als voorbeelden van de eerste methode verdienen de te houden uitgevoerde verbeteringen in de eerste plaats vermelding. De meandervormige plattegronden van de hoge nieuwe woongebouwen mogen hun bezwaren hebben, de blijkbaar in Engeland welhaast onvermijdelijke symmetrie moge ons storen, maar Londen kan althans wijzen op belangrijke, voor analoge toepassingen elders in aanmerking komende resultaten. Berlijn geeft een zeer beachtenswaardig maar onberispelijk voorbeeld volgens dezelfde methode. Ook biedt de fraaiste projecten (Redelükken).

Karakteristieke voorbeelden van „uitdunnen" van bouwblokken toonen Cheb-Eger, Kassel en Stockholm. Frankfurt toont een zeer groot en goed project volgens gemengde methode. Voor Nederland komt 's-Gravenhage met de sanering van Scheveningen het meest gaaf voor den dag, al is deze architectonisch minder belangrijk. Sanering in verband met openbare bebouwing en cityvorming vertoont Brno en Praag, sanering in verband met verkeersverbetering Kopenhagen en Praag.

Uit het tekstgedeelte komen vooral aanwijzingen van wettelijke en organisatorische aard naar voren. Het refereert van Parijs is in dien zin belangrijk. De gelegenheid tot aanwijzing van „verbeteringsgebieden" volgens de Engelsche wetgeving, tot onteigening naar de opbrengstwaarde en de reële waarde, zonder acht te slaan op potentiële waarde, die o.m. ook in de Duitse wetgeving is geopend, en tot onteigening van opstallessen zonder den bodem volgens de Zweedsche wetgeving verdienen vermelding, evenals de plicht van den Australischen, resp. den Poolsechen grondeigenaar, om achadelijke woningen na aanschrijving te sloopen en zelfs door nieuwe, elders, te vervangen. Het verdient voor ons land vooral de aandacht, dat in meerdere landen, zooals bv. in Noorwegen en Italië, de publiekrechtelijke zeggenschap der overheid over gronden, in de bebouwde kom gelegen, beduidend doeltreffender geregeld is dan hier, in den vorm van het „stadsplan", dat met ons uitbreidingsplan parallel gaat, doch ook op die gronden betrekking kan hebben. Dit is in wezen moeler dan de manke regeling, die onze woningwet in den vorm van gecombineerde voorschriften volgens de artikelen 2, 2e lid, 35 en 43 nog biedt.

Alles bijeen genomen is het voorliggende werk voor allen, die met de materie der sanering in aanmerking komen, uiterst belangrijk. Het mag als zodanig met warmte worden aanbevolen. De niet geringe moeite, die een zorgvuldige lezing vergt, wordt stellig beloond. Wellicht zal deze verzameling, al of niet aangevuld, aanleiding kunnen zijn tot een meer overzichtelijke, systematische behandeling van saneringswijzen en saneringsmogelijkheden, ten behoeve van hen, die woonwijkverbetering nastreven of daaraan medewerken. Het is te hopen, dat zij een prikkel mag zijn tot het aanvatten van meer en meer doeltreffend werk op dit gebied.

P. K. v. MEURS.

RECTIFICATIE.

De redactie van het Utrechtsch Dagblad maakt mij er op attent, dat de mededeelingen betreffende de restauratie van den Dom te Utrecht, door haar gedaan in het avondblad van 22 Mei 1937, aangevuld met een foto in het ochtendblad van 25 Mei j.l., ontleend zijn aan de officiële voorstellen, door Gedeputeerde Staten van Utrecht aan de Provinciale Staten gedaan.

In mijn 2e bijdrage tot de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht (no. 31

van dezen jaargang) doelde ik op dit verslag, schrijvende: „Als men dat krantenbericht zou willen gelooven, zou de westelijke muur bovendien nog belast worden door een steenen topevel en zou op de aldus veranderde viering, het wel, ook nog een moderne dakruiter verrijzen." Dit zijn dan, aldus meldt mij de redactie van het Utrechtsch Dagblad, geen fantasieën van haar, maar als gezegd de voorstellen van Gedeputeerde n. TH. HAAKMA WAGENAAR.

SLUITING TEO MASCOTTE PRIJSVRAAG.

Teekenaars en ontwerpers, die bezig zijn aan ontwerpen voor de Teo Mascotte Prijsvraag, herinneren wij er nog even aan, dat de prijsvraag sluit op 31 Augustus a.s. om 12 uur 's middags. Dat beteekent, dat alle inzendingen uiterlijk op dien dag en dat uur in het bezit moeten zijn van de

N.V. Vernis- en Verfwarenfabriek v/h J. Wagemakers & Zonen te Breda. Tevens herinneren wij er inzendens aan, dat het motto en het correspondentie-adres aan de buitenzijde van het pak vermeld moeten worden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EN HET GENootSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 36

4 SEPTEMBER 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

INSTITUUT VOOR WETENSCHAPPEN.

ARCH. PROF. E. SAARINEN

CRANBROOK

Saarinen heeft een grooten naam. Dien kreeg hij al jong door zijn inzending op de internationale prijsvraag voor het Vredespaleis in 1905. Zijn werk in Finland is bekend, o.a. het stationsgebouw van Helsingfors en stedenbouwkundig werk, door wijlen Boterenbrood onder onze aandacht gebracht. Dan gaat zijn naam weer over de wereld door zijn prijsvraag-project voor het Chicago-Tribunegebouw van 1922. Naar aanleiding van het resultaat dezer prijsvraag gaat hij naar Amerika, naar Chicago. Wij hooren en zien daarna echter niets meer van uitgevoerd werk.

Een bezoek van Saarinen met twee studenten aan ons land in den vorigen zomer was aanleiding een artikel uit te lokken over zijn Amerikaansche bouwwerken en over de merkwaardige instelling, waaraan hij de laatste jaren als docent en als architect zijn krachten geeft.

De schrijver, George Hutchinson, afgestudeerd architect, is een van zijn enthousiaste stedenbouwkundige studenten.

Cranbrook.

Cranbrook dankt zijn ontstaan aan de diepe belangstelling van den heer en mevrouw George G. Booth voor kunst en onderwijs in den ruimsten zin en aan hun philanthropie. De heer Booth, een dagbladuitgever uit Detroit, heeft van die belangstelling al langen tijd daadwerkelijk blij gegeven. Begonnen met een verdundergebouwtje, gebruikt voor fröbelklasjes en voor godsdienstige bijeenkomsten, hebben de Booth's op hun landgoed bij Detroit — aanvankelijk onder den naam Brookside — geleidelijk een centrum voor opvoeding en cultuur gesticht.

Uitbreiding van het werkprogramma, het arbeidsveld, en de

toeloop van leerlingen deden het eerste gebouw ontoreikend worden. Het werd vergroot en in 1929 werd een fraai, goed uitgerust, nieuw gebouw gezet naar ontwerp van Henry S. Booth, zoon van den stichter. Gedurende deze periode der ontwikkeling van Brookside werd ook een gebouw geconcepieerd, dat beter het religieuze leven zou kunnen dienen, en in 1928 werd een grootsche kerk in gemoderniseerde Engelsche Gotiek ingewijd.

Mr. Booth zag nog andere instellingen onder de oogen om in een voortzetting te kunnen voorzien van de studiën op het gebied van de opvoedkundige idealen en doeleinden van Brookside. Prof. Eliël Saarinen gaf zijn positie op als lid van de faculteit van de architectuur-afdeeling der universiteit van Michigan (in Chicago) om deze nieuwe gebouwen te ontwerpen. Er bestaan nu een voorbereidende school voor jongens, Cranbrook School genaamd (voltooid in 1927), de Cranbrook Kunstacademie, het Cranbrook Instituut van Wetenschappen — een nieuw gebouw heeft voor kort het provisorische vervangen — en een voortreffelijke voorbereidende school voor meisjes, Kingswood School, ingewijd in 1931.

Deze gebouwen van Cranbrook zijn de eenige uitgevoerde werken van Prof. Saarinen in de Vereenigde Staten; zij zijn echter op zichzelf voldoende om zijn onbegrensde plooibaarheid te bewijzen, zijn vermogen zichzelf en zijn architectuur te voegen naar den geest van Amerika. Het is moeilijk zijn gebouwen in woorden te waardeeren; ook zeggen bijgaande foto's niet alles, want de kleur speelt in zijn werk een belangrijke rol. Het wezen van elk gebouw komt klaar tot uiting: de jongensschool van

OVERZICHT VAN HET TERREIN VAN CRANBROOK

CRANBROOK SCHOOL VOOR JONGENS MET SPORTVELD

EETZAAL IN DE KINGSWOOD-SCHOOL
346

CRANBROOK GEBOUWEN.

ARCH. PROF. E. SAARINEN

MEISJESSCHOOL KINGSWOOD

KUNSTACADEMIE CRANBROOK

KUNSTACADEMIE CRANBROOK

CRANBROOK'GEBOUWEN.

ARCH. PROF. E. SAARINEN

BROOKSIDE-SCHOOL TE CRANBROOK

EETZAAL IN DE CRANBROOK-SCHOOL

ARCH. PROF. E. SAARINEN

roode baksteen met een pannendak is kennelijk mannelijk van aard; de beige baksteen, het koperen dak en de fijnere groepeer-
ing der massa's, kenmerken van de meisjesschool, geven haar iets positief vrouwelijks. In elk der gebouwen vindt men een verscheidenheid van decoratieve details, die Prof. Saarinen's ongekunsteldheid, zijn vrij-zijn van traditionele vormen en zijn humor doen uitkomen. Het nieuwe Instituut van Wetenschappen, praktisch gesproken ontbloot van detail, doet krachtig aan door zijn simpele, klare massa's en ongebroken gevelvlakken; het is ongetwijfeld expressief voor zijn bestemming: een plaats voor wetenschappelijk onderzoek.

In de interieurs van Kingswood is kleur gebruikt als een belangrijk integraal element van het ontwerp; kleurige wand- en vloertegels, linoleum vloerbedekking en eenvoudige, vlakke wanden vormen een achtergrond voor uitgezochte weefsels, alle ontworpen door mevrouw Saarinen en uitgevoerd in het atelier der Academie. De meubelen zijn speciaal ontworpen door Prof. Saarinen's zoon. Als gevolg van het samenwerken van de leden van een gezin is Kingswood van een gaafheid en een verfrischende schoonheid, die bij uitstek geschikt zijn om zoo hoge idealen als die van Cranbrook te huisvesten. Hetzelfde kan trouwens gezegd worden van alle overige gebouwen van Prof. Saarinen op Cranbrook.

In een schoonen parkaanleg met gazons en vijvers, bloemen en boomen zijn de gebouwen op gelukkige wijze opgenomen. Het geheel wordt nog verrijkt door vele bronzen van Carl Milles, den grooten Zweedschen beeldhouwer, die in Cranbrook werkt en er directeur is van de afdeling voor beeldhouwkunst.

Hierin komt een opvoedkundig ideaal van Cranbrook uit: dat beoogt te doen werken in een inspireerend milieu in nauw contact met meesters en hun werk.

De verschillende instellingen van Cranbrook worden geleid met dit als grondbeginsel. Wil opvoeding compleet zijn, dan dient zij het nader treden tot de kunst in haar verschillende vormen en haar geestelijke waarden in te sluiten. In dien zin neemt in Cranbrook de Kunstacademie een centrale positie in.

De Academie heeft nog niet haar uiteindelijke ontwikkelingsstadium bereikt. Momenteel omvat het onderwijs: bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst, ceramiek, zilversmeedkunst, weefkunst en grafische kunst. Het gebouw bevat teekenzalen, ateliers, een zeer fraaie bibliotheek, een museum van toegepaste kunst en woongelegenheden met clubzalen en een eetzaal voor veertig interne en vijftig externe studenten. Bovendien zijn er de woningen en ateliers der aan Cranbrook verbonden kunstenaars. Ontworpen zijn nog collegezalen, een aula, een theater, een muziekzaal en talrijke bijkomende ateliers.

Voor kort is er aan de Academie een Voorbereidende school verbonden met een afzonderlijk onderwijzend personeel. De studenten gebruiken in sommige gevallen voor hen groepsgewijs bestemde ateliers, maar kunnen in het algemeen ten volle gebruik maken van de Academie. Op bepaalde tijden zijn de leeraren aanwezig tot het geven van critiek, maar — als in de Academie — de ateliers staan voortdurend ter beschikking der leerlingen.

Er zijn geen geregelde cursussen voor de studenten der eigenlijke Academie en voor beide groepen zijn er geen vastgestelde vacaties; alle studenten zijn te allen tijde vrij te gaan zoo lang zij noodig achten. De verantwoordelijkheid voor hun werk rust dus op hun eigen schouders en — wat zeer belangrijk is — de keuze van onderwerp en uitvoering van hun werk staat hun geheel vrij, want men gaat uit van het besef, dat scheppende

OVERZICHTSPLAN DER GEBOUWEN VAN CRANBROOK

kunst niet onderwezen kan worden door anderen, ieder moet zichzelf zijn problemen stellen en zichzelf leeren hoe ze het best op te lossen. De studenten kunnen echter profiteren van het inspireerend voorbeeld en het op ervaring gegronde advies der kunstenaars van Cranbrook en kunnen zich ontwikkelen in discussie met hen. Hieruit blijkt voldoende, dat de Academie niet een gewone kunstschool is, maar een werkplaats voor scheppende kunst.

De bouwkunst-afdeeling is het best te kenschetsen als „een laboratorium voor bouwkundig onderzoek”. Prof. Saarinen houdt zijn studenten steeds deze waarheden voor: — dat geen huis of gebouw of complex zelfstandig kan worden aangefat, maar steeds dient te worden beschouwd als een organisme in verband met zijn omgeving, natuurlijk of door menschenhand gevormd, — dat echter evenzeer zijn eigendommeligheid ten volle gerealiseerd dient te worden, — en dat altijd gezorgd dient te worden voor een soepelheid, die toekomstige uitbreiding, verandering van bestemming en toepassing van den vooruitgang der techniek toelaat.

Als dus een student een kerk wil ontwerpen, een spoorwegstation of een school, heeft hij deze grondslagen te erkennen, die hem zullen brengen tot een onderzoek van waar de menschen wonen en hoe zij vervoerd worden, van de topografie van de streek, enz., dus van den stedenbouwkundigen ondergrond.

In de teekenzaal, waar alle bouwkunst-studenten samen werken aan hun vraagstukken in verschillende stadia, is volop gelegenheid tot uitwisseling van gedachten, tot discussies over elkanders werk en tot het profiteren van de ervaring der verstevorderden. Er wordt samengewerkt aan methodes van organisatie, ontwerp en uitvoering, en materiaal wordt verzameld ten bate van onderzoekingen door toekomstige studenten.

Dit alles blijft geen theorie, want er is reëel, praktisch werk onderhanden. Twee studenten hebben opdracht van de stad Flint in Michigan tot een voorbereidend onderzoek en het ontwerp van een uitbreidingsplan in hoofdzaak en een ander, afgestudeerd, heeft een deel van zijn bureau in de teekenzaal ten behoeve van stedenbouwkundig werk voor Pontiac in Michigan. Prof. Saarinen brengt een groot deel van zijn tijd in de teekenzaal door, critiseerend en adviseerend, maar is ook te vinden voor besprekingen in zijn eigen, aangrenzend atelier. Hij geeft daaraan de voorkeur, omdat hij in de teekenzaal een student

niet altijd te juister tijd bezoekt, wanneer deze aan zijn critiek behoefte heeft. Het is veel beter dat de student een probleem alleen aanvat en zoo mogelijk oplost en zich tot Prof. Saarinen wendt, wanneer hij iets bepaalds heeft om te bespreken.

Buiten deze teekenzaal-verhouding zijn er avonden, meestal een per week, voor „ronde-tafel-discussies” van onderwerpen van stedenbouwkundigen aard zooals volkshuisvesting, krot-opruiming, industriegebieden e.d. Als een student een zekeren tijd de problemen van zijn stad heeft bestudeerd, fundamentele onderzoekingen heeft gedaan en eenige conclusies heeft geformuleerd voor mogelijke oplossingen, dan legt hij dit materiaal zijn groep voor. Het is duidelijk dat dit de beste voorbereiding is voor de practijk, voor de eventuele taak een plan aan te bieden aan een overheids-college of een groep geïnteresseerde burgers.

Anderen leden der Academie — schilders, beeldhouwers, enz. — staat het vrij aan deze discussie-avonden deel te nemen, waardoor zij kunnen nagaan wat de architecten bezig houdt en hun eigen inzicht kunnen verruimen.

Vanzelfsprekend blijven de besprekingen niet beperkt tot architectonische en stedenbouwkundige onderwerpen; er zijn ook dikwijls niet-officieele bijeenkomsten met Mr. Milles en met Mr. Sepeshy, directeur van de afdeling voor schilderkunst, waarin andere aspecten der hedendaagsche kunst worden beschouwd. En daarbij komt natuurlijk nog het normale studentenleven, dat de studenten samenbindt.

In deze korte beschrijving van Cranbrook is de nadruk gelegd op de Academie en in het bijzonder op de Bouwkunst-afdeeling, omdat in dit deel van het geheel de lezers van een architectonisch tijdschrift het meest belang zullen stellen. Echter zijn de andere instellingen — Brookside, Cranbrook's Jongensschool, Kingswood's Meisjesschool en het Instituut van Wetenschappen — van nagenoeg evenveel belang. De Academie dient hen, die artistiek het meest begaafd en geïnteresseerd zijn, de andere instellingen geven hun met minder talent een opleiding in een atmosfeer, die hen zal doen beseffen, dat kunst voor iedereen een behoefte van-alles-dag is. Zij zullen begrijpen, dat cultuur zonder begrip van en belangstelling voor kunst geen cultuur is. Boven een der toegangspoorten van Cranbrook staat in steen gebeiteld:

„Zonder schoonheid wordt het leven half geleefd”.

GEORGE A. HUTCHINSON Jr.

10.000 VOLT SCHAKELHUIS VOOR DE PROVINCIALE GELDERSCH E ELECTRICITEITS MAATSCHAPPIJ AAN DEN KEPPELSCHIEWEG TE DOETINCHEM.

De genoemde Maatschappij heeft ongeveer 10 jaar geleden een terrein gekocht onder Doetinchem, bestemd voor den bouw van een transformatiegebouw voor den geheelen Achterhoek van Gelderland. Door allerlei omstandigheden en mede door het uitblijven van de toen verwachte snelle uitbreiding van het elektriciteitsverbruik op het platteland, zijn de plannen zoolang blijven liggen en heeft men zich zoolang beholpen met een nood-gebouwtje van gegolfd plaatijzer.

In 1935 evenwel kreeg ik de opdracht plannen te maken voor een definitief gebouw, waarbij rekening moest worden gehouden met een dubbele capaciteit. Tot goed begrip diene het volgende:

De stroom komt met een spanning van 50.000 Volt via een hoogspanningsleiding met masten op het terrein in Doetinchem aan, wordt op het terrein en in het gebouw omgetransformeerd en geregeld tot een spanning van 10.000 Volt, om het terrein via ondergrondse kabels weer te verlaten naar de overal in den Achterhoek geplaatste transformatorgebouwtjes, waar de stroom nogmaals wordt omgetransformeerd in een van de normale verbruiksspanning van 220 Volt.

Onder het gebouw bevindt zich een groote manshooft kabelkelder, waar de inkomende en uitgaande kabels zich bevinden. Deze kabelkelder is in direct contact met de toestellenzaal daarboven. Tusschen beganegrond en verdieping bevindt zich een leiding van circa 1 meter hoogte (kruiphooft), teneinde hier weer volop de gelegenheid te hebben de leidingen kris en kras over en door elkaar heen zoodanig te leiden, dat zij op de verdieping juist daar kunnen bovenkomen, waar zij worden gewenscht.

Op de bedieningszaal bevinden zich de hoofdschakelborden en in de toekomst een schakellessenaar. Van deze zaal heeft men tevens door middel van groote ramen uitzicht op het geheele achterterrein met het openluchtgedeelte van de installaties. De hijschtoeren met 20 tons-kraan dient om groote stukken uit

de tramwagens te lichten en op eigen lorrie's te plaatsen voor vervoer naar elders op het terrein, en tevens als werkplaats, waar deze groote onderdeelen kunnen worden nagezien en zoo noodig gerepareerd of gedemonteerd worden.

De regelruimten bevatten ieder een met olie gekoelden regelaar, waar tevens een voortdurende natuurlijke ventilatie door middel van schoorsteenen voor een steeds frissche temperatuur moet zorgen.

De accuimte bevat een accubatterij voor de noodverlichting en de elektrisch uit te voeren schakelingen, wanneer de hoofdstroom bij storingen is uitgevallen.

Voorts is er een eigen hydrophoor-installatie met daarmede verbonden een eigen brandblusch-installatie (Doetinchem heeft nu nog geen waterleiding).

De uitbreiding van de toestellenzaal, het lagere gedeelte rechts van den voorgevel, is voorloopig achterwege gebleven.

De gevels zijn van genuanceerde bruingele waalklinker, platvol gevoegd. De topgevelafdekkingen, stoepen en buitentrappen zijn van graniet, de overige natuursteen is zandsteen.

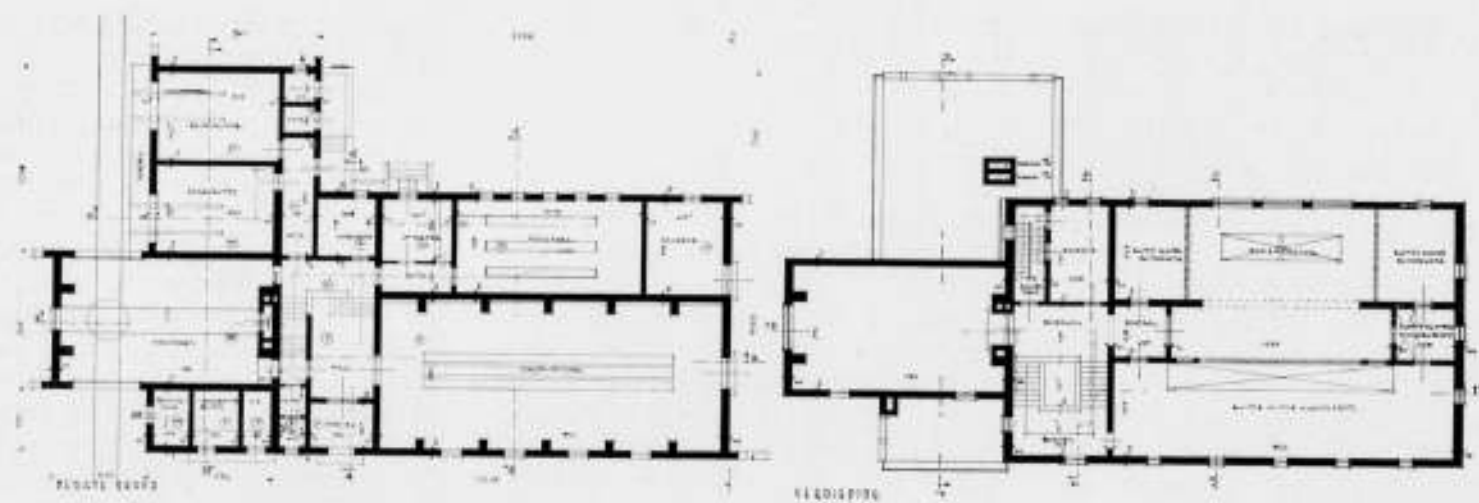
De dakvlakken zijn gedekt met roode Romaansche pannen, de afdekking van schoorsteen en ventilatiekanalen is van roodkoper, evenals de regenwaterafvoerpijpen.

De met zink geschoopeerde en gebroken wit geschilderde ramen en deuren zitten door middel van ankers en leesteenstrooken voor het doorslaan zoo in de gevels; de deurpaneelen en rolluiken in den hijschtoeren zijn donkergroen.

Het hekwerk op steenen muur langs het voorterrein is door mij verzorgd. Om het achterterrein zijn eenvoudige afrasteringen gekomen, die echter hier en daar eigenaardig en minder fraai tegen het gebouw aansluiten.

Voor de twee monteurs en hun gezinnen is een dubbel woonhuis gebouwd in stijl met het hoofdgebouw.

ir. G. L. VAN STRAATEN b.i.
Arnhem.

SCHAKELHUIS VOOR DE P.G.E.M. TE DOETINCHEM.

ARCH. IR. G. L. VAN STRAATEN, B.N.A.

SCHAKELHUIS VOOR DE P.G.E.M. TE DOETINCHEM

ARCH. IR. G. L. VAN STRAATEN, B.N.A.

BOEKBESPREKING

J. VERHEUL DZN. DE ROTTE MET DE BLEISWIJKSCHE MEREN HILLIGERSBERG, BERGSCHENHOEK, BLEISWIJK, MOERCAPELLE EN ZEVENHUIZEN. Uitgave: Stemerding en Co., R'dam.

De omstandigheid, dat de Heer Verheul er op attent is gemaakt, dat de noordelijke omgeving van Rotterdam in zijn serie boekjes met wandelingen in de omgeving van de Rottestad, niet voldoende was behandeld, heeft dezen verdienstelijken schrijver aanstonds aanleiding gegeven, zijn reeds voltooid beschouwde taak te hervatten.

Als resultaat daarvan ligt thans voor ons een boekwerkje, gewijd aan de Rotte met de Bleiswijkse Meren, en de omliggende gemeenten Hilligersberg, Bergschenhoek, Bleiswijk, Moercapele en Zevenhuizen. In architectonische belangrijkheid kan deze streek zich zeker niet meten met verschillende andere streken, waarvan de Heer Verheul beschrijvingen heeft gegeven. We zijn hier in een waterrijk polderland, waar, in kleine bedrijfjes, de veeteelt en tuinbouw werd uitgeoefend. Van groote welvarende hofsteden is hier vrijwel geen sprake. Alles behoort tot de zeer bescheiden bouwkunst, zoowel de boerderijen en hofsteden, als de kerken en de raadhuisjes.

Toch leert men juist uit dit boekdeeltje de oprechte liefde van den schrijver voor landelijke schoonheid eerst recht kennen en bewonderen. Want we zijn allemaal gauw getroffen door opvallende, direct imponerende schoonheid, zooals deze ons tegemoet straalt uit die gaaf gebleven prachtboerderijen, die de weelde van het landschap uitmaken, maar met onzen gejaagden blik loopen we te gauw al die gebouwtes voorbij, die tot de stille mooiheid van het landschap behooren, die meestal een zekere droevige bekoring hebben in overblijfselen van grootendeels vergane glorie.

En te sneller zien we deze schoonheid voorbij, nu ze verstrooid is geraakt tusschen de wel heel gemeene producten van de 19e eeuwse bouwerij, die ruw weg, zonder eenig gevoel of verantwoordelijkheid, langs de velden en wegen zijn verzezen. Zoo ergens dan verfoeit men de slechte bouwerij der 19e eeuw hier, waar men, opmerkelijk gemaakt door den Heer Verheul, zoo sterk voelt, hoe, in de 60er jaren, deze streek er een was van ongevenaarde bekoorlijkheid. Het was er de wereld die Gabriël, in zijn te weinig meer gezprezen doeken, zoo juist heeft weergegeven. Terecht schrijft de Heer Verheul:

„Het zuidelijk deel onzer gemeente op het eiland Yaelmonde verschilt echter veel van de nu te bespreken noordelijke omgeving. Deze bezit een bijzondere sfeer, iets apart, iets speciaal kenmerkends. Het is juist daarom, dat ook die omgeving van Rotterdam aanspraak op bescherming noodig heeft." Inderdaad zal dit noodig zijn. Maar het zullen er weinigen zijn, die dit ten volle zullen beseffen. Het bouwkunstige schoon is zoo erg overwoekerd door

wanproducten en het landschap is hier en daar zoo erg bedorven. Daarom heeft dit boekje van den Heer Verheul zoo'n groote beteekenis, omdat het allen, die serieus de schoonheid van hun land willen behouden zien, doet hoe het ten slotte om factoren gaat, die vrijwel buiten de gebruikelijke aesthetica liggen. De Heer Verheul bijv. vestigt in dit werkje de aandacht op een paar oude huisjes in de Dorpstraat te Bergschenhoek naast het Postkantoor (hij geeft er ook een afbeelding van). Hij schrijft:

„... nu nog kan men aan dit eenvoudige gebouwtje wel iets bijzonders opmerken, dat andere woningen missen."

Ik zou niet weten, waaruit dat „iets bijzonders" bestaat, maar de andere woningen missen het inderdaad. Misschien kan men het ook om draaien en zeggen dat het juist mist, wat de andere woningen hebben. Het zelfde kan men ook zeggen van de hofstede „Acht is meer dan Duizend" ten noorden van Bleiswijk, door den Heer Verheul ook vermeld. Het is pretentielooze schoonheid, maar dat pretentielooze is ten slotte toch iets. Wie dit alles aan de hand van de zoo goede beschrijvingen van den Heer Verheul in de werkelijkheid ervaart, zal tot het besef komen, dat er in het bouwkundig onderwijs nog heel wat afgeleerd zal moeten worden, eer we niet eenigen waarborg weer goede landelijke bouwkunst verwachten mogen.

Om al de bovengenoemde redenen vind ik dit laatste werkje van den Heer Verheul feitelijk het meest waardevolle.

Ik verheul echter niet dat de schrijver wel véél van zijn lezers eischt, en dat de uitvoerigheid, waarmede alles is beschreven, — een uitvoerigheid, welke ten slotte toch onmisbaar is om de essentieele dingen te belichten — een beletsel kan zijn om het geheele werkje door te lezen. Ik wil daarom met nadruk aanraden dit wél te doen.

Nu de Heer Verheul zijn taak om een beschrijving te geven van alles wat Rotterdam om zich heen aan dorps- en landschapsschoon bezat, en nog bezit, beëindigd heeft, blijkt zijn werk niet slechts van locale beteekenis te zijn. Schakelen wij zijn historische toelichtingen uit — anderen hebben daarover met waardeering geoordeeld — dan resteert de studie, die de Heer Verheul als architect gaf. En al zal door jongere vakgenooten de persoonlijke waardeering van den architect Verheul voor sommige bouwwerken niet of kwajlik gedeeld worden, in zijn onderscheidingsvermogen, zijn „feeling" voor architectonische factoren, zelfs daar waar deze ternaauwernood herkenbaar of aanwijsbaar zijn, is deze nestor onder de architecten een ervaren en betrouwbare mentor gebleken. In dit opzicht heeft zijn werk diepere beteekenis dan buiten Rotterdam wellicht gedacht wordt. Daarom heeft de Heer Verheul met dit werk „bien mérité de la patrie".

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCRIFTEN.

DER BAUMEISTER, Augustus 1937.

Dit nummer bevat een zeer uitvoerige bespreking van het nieuwe Kunstmuseum te Bazel van de architecten R. Christ te Bazel en Paul Bonatz te Stuttgart. De voorgeschiedenis van deze stichting is nogal bewogen geweest, maar het resultaat, zooals we dat hier kunnen nagaan, is zeker niet onbelangrijk. Otto Riedrich behandelt: „Grundlagen neuer Deutscher Bauernkultur".

IDEM September 1937.

Gewijd aan de Tentoonstelling te Parijs, aan de tentoonstellingen „Schaffendes Volk" te Düsseldorf en „Garten und Heim" te Dresden. Verder eenige landhuisjes en de uitslag van een prijsvraag voor een spaarbank te Düsseldorf, waar alleen een 3e prijs werd toegekend. Tenslotte een publicatie over een nieuwe Luftschuttschule te Nürnberg.

MODERNE BAUFORMEN, Aug. 1937.

De studie over tuinaanleg en beplanting, begonnen in het Novembernummer 1936, en Februarinummer 1937, wordt voortgezet. Verder een en ander uit het nieuwe boek „Ferienhäuser" dat de uitgave dezer dagen liet verschijnen en dat we afzonderlijk zullen bespreken. Voorts eenige mooie landhuizen van architect Conrad Furrer en talrijke interieurs en meubelen, waaronder ook in gekleurde afbeeldingen.

352

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. G. J. SCHELLING, T. HAACKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. NR 37
11 SEPTEMBER 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

SCHOUWBURG TE ROTTERDAM

EIGENHANDIGE TEEKENING VAN ARCH. J. VERHEUL DZN.

EEN ZELDZAAM JUBILEUM IN EEN ARCHITECTENLOOPBAAN

Dat een architect 50 jaren genoeg beleeft aan een bouwwerk, dat door grootte en beteekenis voor menig vakgenoot een levenswerk of een zijner levenswerken mag heeten, is een zelden voorkomend feit. Het kan slechts voorkomen wanneer men aan het begin van zijn loopbaan zulk een groot werk te bouwen krijgt en wanneer men den leeftijd der sterken dan bovendien nog met een behoorlijk aantal jaren mag overschrijden.

Dit geluk is architect J. Verheul Dzn. ten deel gevallen, wiens Schouwburgplan aan de Aert van Nesstraat te Rotterdam in de jaren 1884—1887 werd uitgevoerd. Op 15 September 1887 werd de Schouwburg feestelijk geopend. Architect Verheul was toen 26 jaren.

Voor den schouwburg was in 1882 een prijsvraag uitgeschreven. Op deze besloten, internationale prijsvraag kwamen 8 ontwerpen in. Geen dier acht plannen evenwel achtte de Jury voor volledige bekroning vatbaar, doch zij adviseerde om het plan „Thalia" van de Heeren Gieser en Weidner te Dresden en „Apollo" van Jan Verheul Dzn. aan te koop en voor de uitvoering of tot het noodige omwerken, nader met één der beide of met beide ontwerpers in onderhandeling te treden. Aangezien het lang vóór de Volkenbondsprijsvraag was, besloot het Bestuur der Vereeniging „Rotterdamsche Schouwburg" maar met

één plan verder in zee te gaan, en het geluk — of de superioriteit van zijn plan of beide te samen — wees den Heer Verheul aan. De bouw verliep niet vlot. D.w.z. er was geen geld. Geen geld voor het inrichten van het gebouw, van het tooneel, voor alles wat het gebouw, dat in September uiterlijk vrijwel voltooid was, tot een te gebruiken Schouwburg moest maken. Het Gemeentebestuur wilde subsidieeren, maar de Raad ketste het af. Eindelijk kon geld gekregen worden door een hypothecaire leening, zoodat de bouw voltooid kon worden. Eind goed, al goed. De inwijding was feestelijk. Den architect werd in een zwaar gedicht (de Mannen van 80 bestonden pas 7 jaar) lof toegezwaaid. En aan het einde der voorstelling werd hij door het van zijn plaatsen opgestaan publiek op het Tooneel geroepen en daverend gehuldigd.

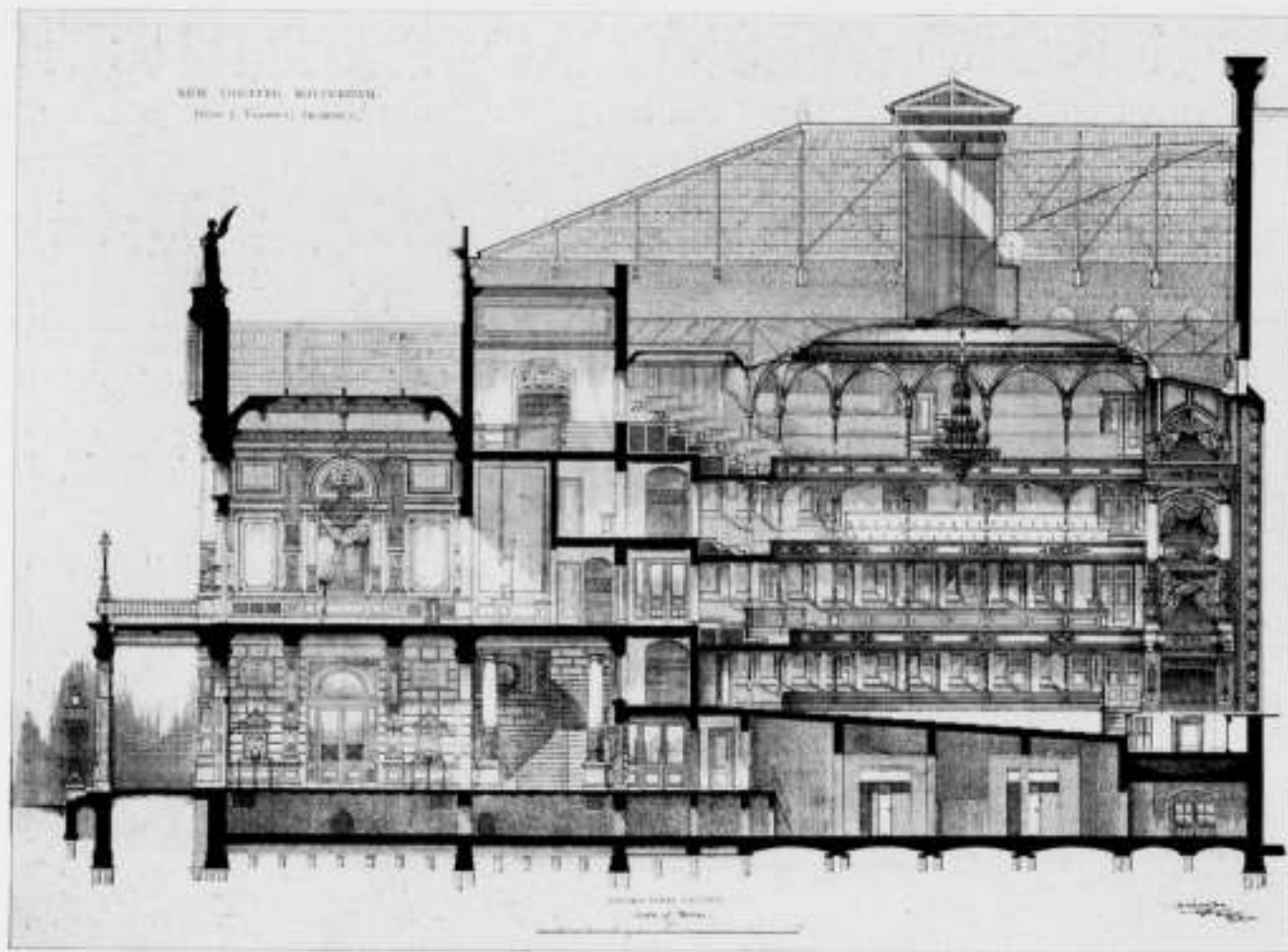
Het zal zeker voor den Heer Verheul op den 15en September a.s. een oprecht genoeg zijn aan dezen dag vóór 50 jaren terug te denken. En van harte wenscht de redactie hem geluk met dit jubileum dat zóó weinig architecten beschoren is.

Maar, zullen de Rotterdammers zeggen, daar moet je ook voor bij ons in Rotterdam komen. Inderdaad! En voor deze gelegenheid: gaarne, sans rancune!

J. P. M.

353

DOORSNEDE OVER EEN GEDEELTE V. D. SCHOUWBURG. EIGENHANDIGE TEEKENING VAN ARCH. J. VERHEUL DZN.

WENSCHELIJKHEDEN, NAAR AANLEIDING VAN DE BEHANDELING DER THEMA'S, UITGESPROKEN OP HET XIVE INTERNATIONALE ARCHITECTEN CONGRES TE PARIJS. JULI 1937.

THEMA I.

Betreft de voorwaarden waaronder architecten en aannemers een gemeenschappelijke taak kunnen hebben.

Overwegende, dat de architect, volgens de regels van zijn kunst, een vrij beroep uitoefent, dat hem verplicht, in alle billijkheid en onpartijdigheid, de belangen te verdedigen die hem zijn toevertrouwd, of die met zijn werkzaamheden samenhangen, overwegende, van den anderen kant, dat de aannemer een commercieel bedrijf uitoefent en dat aldus het finantieele resultaat van zijn onderneming geheel natuurlijk een van zijn voornaamste oogmerken uitmaakt,

acht het Congres, dat de architect en de aannemer geen gemeenschappelijke taak kunnen hebben, die voortvloeit uit een contract dat betrekking heeft op het tot stand komen van bouwwerken en het spreekt de volgende wenschen uit:

- I. Dat de taak van de architecten en die van den aannemer duidelijk zullen worden omschreven door de beroepsorganisaties, en zoo mogelijk zullen worden vastgelegd in reglementen.
- II. Dat tusschen architect en aannemer geen enkele overeenkomst kan komen, die dubbelzinnige situaties zou kunnen scheppen, welke zouden belemmeren, wat ze samen zouden kunnen bereiken, door ieder de vrije uitoefening van hun beroeps-taak te bewaren, ter bereiking van een zoo goed mogelijke verwezenlijking van het gemeenschappelijke werk.

THEMA II.

De invloed van het gebruik van inheemsche bouwmaterialen op den vorm en het aspect van bouwwerken en het voordeel dat men er mee kan bereiken.

Het Congres nam kennis van de talrijke en belangrijke rapporten, die over dit vraagstuk waren binnengekomen; maar aangezien dit thema slechts bestudeerd was „à titre d'information", was er geen gelegenheid er wenschelijkheden over uit te spreken.

Intusschen meent het Congres, als conclusie naar aanleiding van de besprekingen, het zoo veelvuldig mogelijke gebruik van inheemsche materialen te moeten aanbevelen, omdat zij beter geschikt zijn dan geïmporteerde materialen om in de bouwwerken het landelijke en nationale karakter te bewaren.

THEMA III.

Betreft de opleiding.

a. Vooropleiding. Graad van algemeene ontwikkeling, vereischt voor leerlingen bij het bouwkundig onderwijs.

b. Vakopleiding. Stages en technische studies, die in het bijzonder noodig zijn voor een normale uitoefening van het architectenberoep.

Ten aanzien van a: overwegende dat een algemeene voorontwikkeling onmisbaar is voor de uitoefening van ieder vrij beroep en speciaal van het architectenberoep,

overwegende dat deze algemeene ontwikkeling moet gericht zijn op factoren, die voor de vakopleiding nuttig zijn,

overwegende, dat de graad van deze ontwikkeling op de wijze noodig geacht, slechts bepaald kan worden door een onderzoek naar de gelijkwaardigheid tusschen de examens,

in de verschillende landen ten aanzien van de algemeene ontwikkeling afgenomen.

WOONKAMER IN HET LANDHUIS AAN DE BODENSEE (UIT MODERNE BAUFORMEN AUGUSTUS 1937) ARCHITECT CONRAD FURRER

Ten aanzien van punt b: overwegende dat de uitoefening van het architectenberoep onderworpen is aan zekere praktische kennis, die niet anders dan door een tijdelijke werkzaamheid op het bureau van een bevoegd architect kan worden verkregen,

spreekt het Congres de volgende wenschelijkheid uit: I. alvorens toegelaten te worden tot de opleidingsscholen voor bouwkunst, moeten de kandidaten bewijzen afleggen van hun algemeene ontwikkeling (gelijk te stellen aan het eindexamen Gymnasium), waarin reeds eenige onderwerpen zijn behandeld, die speciaal gericht zijn op het beroep van architect.

II. dat de afgestudeerden niet bevoegd zullen zijn het beroep uit te oefenen, zonder de bewijzen te hebben geleverd, dat zij ten minste gedurende twee jaren hebben gewerkt bij een bevoegd architect, zoowel op diens bureaux als op diens bouwwerken.

THEMA IV.

Betreft de saneering van oude steden, en de ruilverkaveling. Overwegende dat de saneering van oude steden slechts onder het oog kan worden gezien in overeenstemming met de stedenbouwkundige plannen daartoe en in het kader van de algemeene uitbreidingsplannen,

overwegende dat het van het hoogste belang is, in de oude buurten zooveel mogelijk alles te bewaren, van kunst- of historische waarde of dat waarmede het karakter dier buurten kan worden behouden, door verordeningen, die op alle afzonderlijke gevallen slaan,

overwegende, dat een van de meest praktische en vlugst werkende middelen schijnt gevonden te moeten worden in de ruilverkaveling, of bij gebrek aan een regeling daarvoor, door voor bepaalde bouwblokken verenigingen van eigenaren te vormen, die verplicht zouden worden de vernieuwing van hun

bouwblok volgens de beginselen en de projecten van de saneering en het uitbreidingsplan door te voeren,

overwegende dat, om de ontwikkeling van den stedenbouw en een vlugge en praktische toepassing van de ruilverkaveling te bevorderen, het noodzakelijk is naar een billijke overeenkomst te zoeken van de belangen van de overheid en de particulieren, welke hier in het spel zijn, en door wetten en verordeningen, evenals bij iedere zaak waar schadevergoeding noodig is, te voorkomen dat de saneering rechtmatige belangen zou schaden of gelegenheid zou bieden zich onrechtmatig te verrijken, waardoor de saneering voor de gemeenschap een drukender last zou worden,

heeft het Congres de volgende wenschelijkheden uitgesproken.

I. Dat er op korten termijn, voor iedere stad een richtlijnen plan ten algemeenen nutte wordt vastgesteld, met een besluit tot uitvoering.

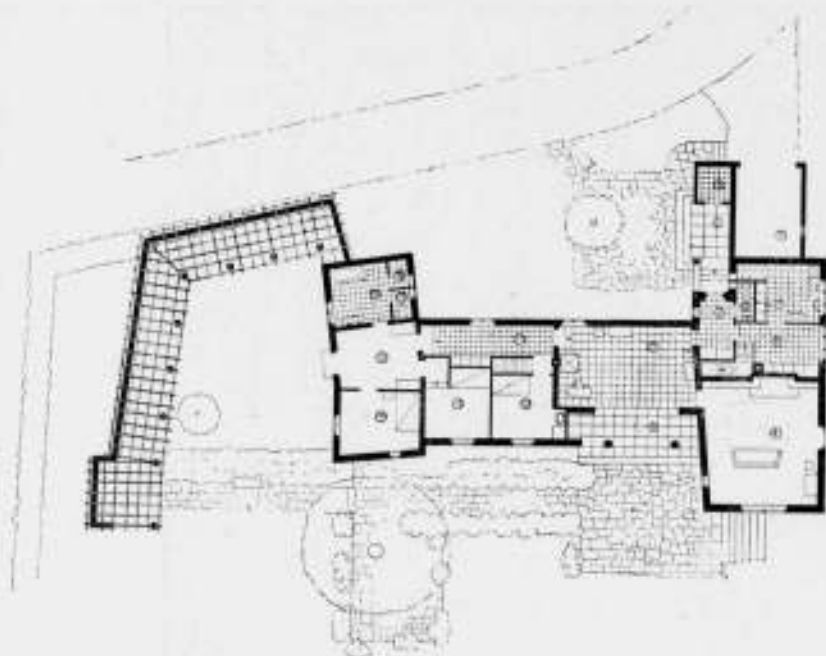
II. Dat de maatregelen voor de bescherming van de schoonheid, evenals het saneeringsplan voortdurend bestudeerd zullen blijven, en hun uitvoering zal worden gecontroleerd door bevoegde architecten op het gebied van de bouwkunst en den stedenbouw.

III. Dat men zich zoo spoedig mogelijk, ten dienste van de uitvoering van saneerings- en uitbreidingsplannen, en in het bijzonder voor de bouwblokken, waar saneering urgent is, wendt tot de belanghebbende eigenaren, en deze in verenigingen indeelt,

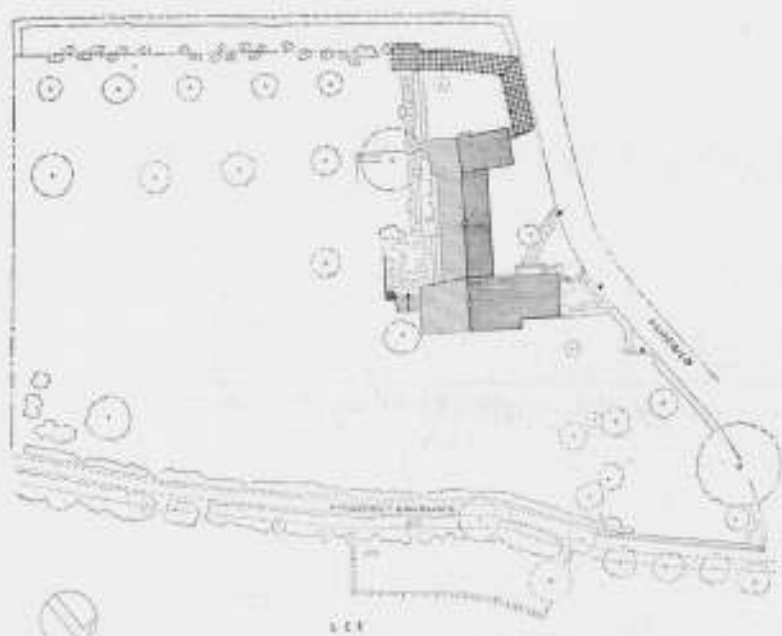
dat, met het oog op een gunstige ontwikkeling van den stedenbouw, zoo spoedig mogelijk de wettelijke maatregelen zullen worden bestudeerd en tot stand worden gebracht, welke noodig zijn, opdat de uitvoering van stedenbouwkundige plannen geen particuliere belangen schaden zal, noch belemmeringen ontmoeten zal die tegengesteld zijn aan het algemeen belang.

LANDHUIS AAN DE BODENSEE

Legende: 1. vestibule, 2. garderobe, 3. hall, 4. woonkamer, 5. loggia, 6. dienkamer, 7. keuken, 8. W.C., 9. garage, 10. gereedschapsruimte, 11. gang, 12. logeerkamer, 13. heeren slaapkamer, 14. dames slaapkamer, 15. kleedkamer, 16. badkamer, 17. W.C., 18. waschhok.

PLAN SCHAAL 1 : 400

SITUATIE

LANDHUIS AAN DE BODENSEE ARCH. CONRAD FURRER
(AFB. UIT MODERNE BAUFORMEN AUGUSTUS 1937)

Moderne Bauformen maakt ons opmerkzaam op een landhuis, door architect Conrad Furrer aan de Bodensee gemaakt. Het is een voorbeeld — zoo lezen wij, — van een gelukkige samenwerking tusschen architect en den opdrachtgever. De architect werd geraadpleegd bij de keuze van het bouwterrein, zoodat dit zoodanig kon worden gekozen, dat daarop de mogelijkheden, welke het bouwprogramma gaf, van den eersten opzet af zoo gunstig mogelijk konden worden uitgewerkt. Voor het bouwterrein werd een flauw naar het meer afdalende weide gevonden, die in haar bovenste deel bijna vlak en met vruchtboomen beplant was. Langs den oever vindt men elzenboschjes en hazelaarstruiken.

Op het situatieplan zijn de drie groote deelen van den tuin te zien, die bij het huis hooren, deze zijn niet „gemaakt”, maar uit de natuur verder ontwikkeld, te weten, het voorpleintje bij den ingang, de tuin voor de woonvertrekken en de door de pergola omsloten tuin in het Zuid-Westen.

Het huis heeft maar één verdieping, voorzover de hoofdvertrekken op hetzelfde peil liggen. In de hooger opgetrokken dwarsvleugels liggen dakkamers. Het bouwwerk is in eenvoudige materialen uitgevoerd; deze zijn echter met zorg gekozen.

Nadrukkelijk deelt de Heer H. H. in het begeleidende stukje mede dat het huis niet aan het meer geprojecteerd is, (zooals te doen gebruikelijk is).

In de eerste plaats heeft men dit niet gedaan wegens de koude Noordoosten winden, maar vooral, en zeer bewust, om door de breedte der woonvertrekken wél van het meer en de lucht te kunnen genieten, maar niet direct van het breedste vergezicht. Dat ontsluit zich eerst als men eenige schreden naar buiten treedt. De fraaie afbeeldingen zijn overgenomen uit „Moderne Bauformen”.

LANDHUIS AAN DE BODENSEE

ARCHITECT CONRAD FURRER

DE KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT, NAAR EEN SCHILDERIJ UIT HET JAAR 1817

DE KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT

Twee maal ter dood veroordeeld. Thans in eere hersteld. Architect Ir. C. B. v. d. Tak, B.N.A., Dir.-Stadsarchitect, schreef over het plan, zooals hij zich de Poort hersteld dacht, in het B.W.A. 1930, pag. 81. Thans is de Poort gereed en geven wij daarvan eenige afbeeldingen.

In het aangehaalde nummer schreef Ir. v. d. Tak o.m.: „In hoeverre eischt het „verkeer“ een opruiming van de Poort? Het plaatselijk verkeer is gering, het „doorgaand“ verkeer neemt steeds toe, maar zal binnen zeer afzienbaren tijd, na voltooiing van den Rijksweg voor Snelverkeer om de oude stadskern geleid worden.

Op redelijke gronden is dus rekening te houden met een afneming van de verkeersfrequentie ter plaatse. De doorgangsbreedte van 3,20 m in de Poort, welke zoowel dient

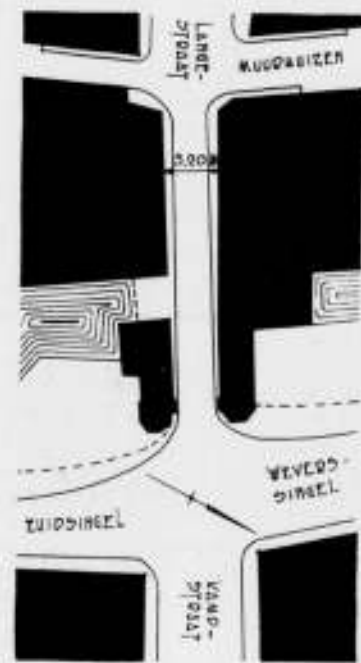
voor het rij- als voetgangersverkeer, is voor het rijverkeer als voldoende te beschouwen, waarbij niet uit het oog mag worden verloren, dat de plaatselijke vernauwing het zich met groote snelheid voortbewogen der mechanisch voortbewogen vervoermiddelen belet en zich wellicht daardoor ongelukken ter plaatse weinig of niet voordoet.

Een en ander gaf mij aanleiding te overwegen:

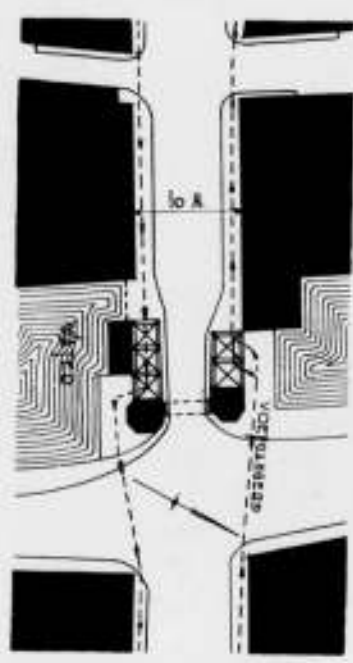
1. welke verbeteringen verkeertechnisch noodzakelijk geacht moeten worden.

2. of deze verbeteringen uitvoerbaar geacht moeten worden bij instandhouding van Poort en belendende bebouwing.

Ik meen, dat het onder 2 genoemde zeker bevestigend moet worden beantwoord.

SITUATIE KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT

NIEUWE TOESTAND

DE KAMPERBINNENPOORT IN 1925

GEZIEN UIT DE LANGESTRAAT

GEZIEN VAN DEN ZUIDSINGEL

De eigenlijke „onhoudbare“ toestand is tot zijn ware proportie teruggebracht, door te constateeren, dat in de Poort en rijverkeer, en voetgangersverkeer van denzelfden doorgang gebruik moeten maken.

De bestuurders van voertuigen ondervinden last van de onberekenbare manoeuvres van den voetganger, terwijl de laatste zich voortdurend bedreigd gevoelt, omdat geen trottoirs hem veiligheid waarborgen.

Een scheiding van rij- en voetgangersverkeer is uitvoerbaar. De wijze, waarop dit gedacht is, is aangegeven op bijgaand plan — toegelicht met eenige perspectivische schetsjes.

De beganegrondverdiepingen der z.g. „Poorthuisjes“ zijn omgebouwd tot galerijtjes, terwijl de architectonisch onbeduidende

gevels der aan de stadszijde vóórgelegen perceelen, zijn teruggebracht in de rooilijnen van de Langestraat, waardoor voldoende breede trottoirs zijn verkregen, welke zich voortzetten in de overwelfde poortgangen om de „torentjes“.

De nieuwe gevels van bovengenoemde perceelen stel ik mij voor uit te voeren één geheel vormend met de architectonische massawerking van de Poort, zonder te trachten deze een „middeleeuwsch cachet“ te geven. Wordt een en ander volgens deze plannen uitgevoerd, en gaat een en ander gepaard met een restauratie van de eigenlijke Poort, dan meen ik, dat en de verkeerspuzzel is opgelost, en Amersfoort in het bezit blijft van een schitterend stukje herboren stedenbouwkundig schoon.

Ir. C. B. VAN DER TAK, Arch. B.N.A.

GEZIEN VAN DEN ZUIDSINGEL

GEZIEN VAN DE KAMP

GEZIEN VAN DEN WEVERSINGEL

DE KAMPERBINNENPOORT TE AMERSFOORT IN 1937

BOEKBESPREKING.

FERIENHAUSER FÜR GARTEN, GEBIRGE UND SEE. Verlag Julius Hoffmann, Stuttgart.

Dit is het vierde deel in de serie Haus und Raum, gewijd aan weekend- en zomerhuisjes en bevat plannen en foto's van hutjes tot en met complete landhuizen.

Hoe verder de stedeling van de natuur verwijderd raakt, des te groter wordt de drang om op vrije dagen het opgerepte land op te zoeken, zoo mogelijk er te wonen in tenten, of liever nog, in huisjes of landhuizen. Eerlijk gezegd zijn de tenten voor het landschap het minst schadelijk; ze verdwijnen met enkele dagen weer. Met de weekendhuisjes en landhuizen is het anders; waar een huis komt, gaat een stukje natuur verloren. Nu is 't zoo, dat een goed gebouw, dat dus een brokje cultuur vertegenwoordigt, juist door z'n tegenstelling met de natuur, het landschapsbeeld verrijken kan, tenminste als beide tot een hooger harmonisch geheel samengevoegd

worden. En daar het landschap er eerder was dan het huis, dient het laatste zich naar 't eerste te schikken, wat zeggen wil dat het huis natuurlijk dient te zijn. Waar hem de kneep veelal zit!

Want het genre houten weekendhuisjes en charmante of riante villa's bezit gemeenlijk geen cultuur en zeker geen natuur. Daarbij komt de overdaad die schaaft, want zoo een landschap al een enkel huis verdraagt, dan zal het door dichter bebouwing toch grondig bedorven raken.

Het advies voor weekend- en vakantiehuizen zij dus: zoo gering mogelijk in aantal en elk voor zich afgestemd op het landschap, in inheemse materialen gebouwd en sober van vorm.

Aan de laatste voorwaarden voldoen vele van de hier afgebeelde optrekken en huizen. Wie met vakantiehuizen te doen krijgt bestudeere dit boek; enkele minder geslaagden doen dienst als tegenvoorbeelden, overigens van heuge men 't hart aan de blz. 13, 15, 25, 26, 58, 60 en 65.

JAARVERSLAG VAN DE PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE OVER 1936.

De P.P.C. was dit jaar als volgt samengesteld:

W. F. Gouwe, Voorzitter, H. Thunnissen, Secretaris, C. J. Blaauw, J. Havermans, W. C. Pouderey, leden.

Gedurende het jaar 1936 werden de volgende prijsvragen behandeld:

1. BOUWKUNST.

Haarlem. De uitbreiding van het Raadhuis.

Nadat aan een aantal architecten een meervoudige opdracht was verstrekt voor de uitbreiding van het Raadhuis, stelden B. en W. nog de gelegenheid open voor ontwerpers om ontwerpen in te zenden, welke eventueel nog buiten die van de uitgenoodigde architecten zouden kunnen worden beoordeeld.

De P.P.C. heeft tegen deze, haars inziens verkapt Prijsvraag geprotesteerd in de Pers.

Amsterdam. De prijsvraag voor het Raadhuis.

De P.P.C. heeft inlichtingen verstrekt aan de opstellers van het Programma, besprekingen gevoerd met de Besturen van de Constituerende Vereenigen en de vertegenwoordigers van de Gemeente en heeft zich met het opgestelde programma kunnen vereenigen.

Verder zijn inlichtingen verstrekt voor een Prijsvraag voor een Gebouw ter herdenking van de Mobilisatie 1914 en voor een eventuele Prijsvraag voor een Raadhuis te Steenbergen.

2. ANDERE PRIJSVRAGEN.

Prijsvraag voor een Vaandel voor de Haagsche Aeroclub. Hiervoor zijn inlichtingen verstrekt aangaande prijzen, een conceptprogramma werd opgesteld en verder gecorrespondeerd over de mogelijkheid om tot een prijsvraag te komen.

Het spijt de P.P.C. te moeten vermelden dat verschillende prijsvragen ondanks de daaraan gegeven moeiten, niet tot een publicatie leidden, soms bleken de financiële bezwaren te groot, dan weer was de beperkte tijd de oorzaak.

Af en toe kwam de P.P.C. door persberichten op de hoogte van een plan om een prijsvraag te houden, waarvan te voren niets aan de P.P.C. bekend was. Door bij den prijsvraaguitschrijver aan te dringen op toepassing van de Algemeene Regelen gelukte het in een paar gevallen deze toegepast te krijgen waardoor een goed geregelde Prijsvraag met toestemming van de P.P.C. kon worden gepubliceerd.

De P.P.C. meent dat hier met nadruk een beroep moet worden gedaan op de leden van de aangesloten Organisaties, om de P.P.C. zoo spoedig mogelijk in te lichten als er in ons land een Prijsvraag in voorbereiding is, daar het herhaaldelijk gebeurde dat de P.P.C. te laat kennis kreeg van een uitgeschreven Prijsvraag, en daardoor zich moest beperken tot het protesteeren en het afraden om aan een of andere niet goedgekeurde Prijsvraag mede te doen.

De P.P.C. strekt hare bemoeiingen ook uit tot Prijsvragen, welke in andere landen worden uitgeschreven, schoon dit gedurende het afgelopen jaar niet voorkwam.

Amsterdam. Prijsvraag voor een Houtsnede, uitgeschreven door Roeloffsen en Hübner.

Inlichtingen werden verstrekt en over de voorwaarden gecorrespondeerd, waarna de P.P.C. zich uiteindelijk met het gewijzigde programma heeft kunnen vereenigen.

Amsterdam. Prijsvraag voor een ontwerp voor een Katheder, een Electricche wandklok en voor een vloer en wandkleed, uitgeschreven door de Vereeniging Quellinus.

Nadat een concept-programma door de P.P.C. was opgemaakt, is dit programma na wijziging met instemming van de P.P.C. gepubliceerd.

Amsterdam. Prijsvraag voor een Mascotte, uitgeschreven door de Vlietfabrieken.

Nadat een concept-programma door de P.P.C. was opgemaakt, is dit programma na wijziging met instemming van de P.P.C. gepubliceerd.

Rotterdam. Prijsvraag Molineerwedstrijd, uitgeschreven door de N.V. Molyn en Co. Dit programma is gepubliceerd met instemming van de P.P.C.

Rotterdam. Prijsvraag voor een Muurschildering, uitgeschreven door het Bestuur van de Stichting Erasmus te Rotterdam.

Nadat een concept-programma door de P.P.C. was opgemaakt is dit programma na wijziging en bespreking gepubliceerd met instemming van de P.P.C.

Verder zijn inlichtingen verstrekt en tevens ontwerpen gemaakt voor prijsvraagprogramma's in de volgende gevallen, waarvan de publicatie van het programma om verschillende redenen, meestal wegens het niet doorgaan van de voorgenomen prijsvraag, achterwege bleef.

Een Prijsvraag voor Reclameplaten voor de Residentieweek in Den Haag.

Een Prijsvraag voor Modellen van Werkstukken van Handgeweven stoffen voor de N.V. Kunst en Textiel Industrie Kati te Enschede.

Een Prijsvraag voor een Gedenkteeken voor H. M. de Koningin-Moeder te Soest.

Een Prijsvraag voor een Vredeskalendar voor de Alg. Ned. Vrouwenbeweging te Blaricum.

Door de P.P.C. is voorts nog getracht verschillende Prijsvragen welke buiten haar om waren gepubliceerd in overeenstemming te brengen met de A.N.P. Toen dit niet gelukte heeft de P.P.C. zich ofwel genoodzaakt gezien er tegen te protesteeren, ofwel moest zij, wegens het veegevoerde stadium waarin deze, meestal slecht opgezette prijsvragen verkeerden, zich noodgedwongen erbij neerleggen. Deze betroffen:

Een Prijsvraag voor een reclameplaat van het Comité tot exploitatie van het Openlucht-theater te Arnhem.

Een Prijsvraag voor een vaandelontwerp voor de Koninklijke Zangvereeniging te Roermond.

Een Prijsvraag voor een Monument voor de Moerdijkbrug voor de Kamer van Koophandel te Rotterdam en een voor de Kamer van Koophandel te Rotterdam en een voor een Herinneringsspeeldje (id.).

De Secretaris,
H. THUNNISSEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

OGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN
EHET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 18 SEPTEMBER 1937

NR 38

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

STADSGEZICHTEN TE MAASTRICHT.

IMPRESSIES VAN EEN REIS DOOR ZUID-LIMBURG.

Landschappen, die door de wisselwerking van de natuur en de reeksen van generaties gedurende eeuwen hun gestalte kregen, raken opeens vervormd en al te dikwijls vernield door de werken van een nieuwen tijd. Steden, die meer dan duizend jaren geleidelijk groeiden, in overeenstemming met de zich ontwikkelende cultuur, breiden zich plotseling onmatig uit, raken overwoekerd en tot in het hart verwond tengevolge van een nieuwen geest, die over de wereld gaat.

Die geest is oud als de mensch zelf, maar hij werd gebannen en vervloekt, tot latere tijden hem vrij spel lieten en tenslotte sanctioneerden. Hij is in 't kort aan te duiden door het „elk voor zich, ad infinitum". Hij werkt ten koste van het algemeen goed en draagt als kenmerken de onmatigheid, de niets ontziende manier van doen en au fond de leelijkheid. Want de schoonheid berust op de waarheid, die boven het persoonlijke en zelfzuchtige uitgaat.

Die geest kan ook collectief beleden worden; men verwarre hem dan niet met de naastenliefde, want hij blijft gericht op het materiele welzijn en zijn kenmerken blijken dezelfde.

De sociale en ethische problemen, die hieruit voortgekomen zijn, blijven buiten beschouwing. Voor ons is van belang, dat de ontwikkeling van dezen geest parallel ging met dien van techniek en industrie. Voor vele steden en dorpen beteekende dit een groei buiten alle proporties; zij verveelvoudigden hun omgeving, aanvankelijk zonder dat er sprake was van eenige leiding of doelstelling, tenzij men de winst van enkele ondernemers als doel accepteert. Het platteland werd tweeledig belaagd: door de vestiging van industriële ondernemingen en door de fenssen.

In ons land zijn de gevolgen danig merkbaar. Groote gebieden zijn door industrieën en bebouwingen totaal overwoekerd; een restantje natuur valt er met moeite te vinden. Slechts in enkele provincies heerscht over grootere oppervlakte evenwicht tusschen natuur en cultuur, in de verhouding van stad tot land en binnen het landelijk bedrijf zelf.

Zuid-Limburg nu vertoont twee gezichten. Men treft er naast elkaar de onopvallende orde, die uit een eeuwenlange volmaking van het natuurgegevene gegroeid is en het chaotische aspect van een hedendaagsch industriegebied.

Wie van de Maas trekt naar het Oosten, gaat door groene valleien en bosschen, langs heuvels en korenvelden om plotseling te staan voor de kale gruisbergen der mijnbedrijven.

Eerst staan er langs de wegen gesloten boerderijen met schilderachtige binnenhoven en landelijk royale behuizingen, wat achteloos soms, steeds gebonden door heggen, boomgaarden, tuinen of hoog hout, die de onderlinge relatie nog versterken. In 't Oosten daarentegen staan de huizen schots en bots in het land, de meesten zijn karakterloos of ze trachten elkaar in brutaliteit de loef af te steken. Het arcadische landschap van zoeven is veranderd in een ordeloze wirwar van open en gesloten bebouwing, fabriekshallen, ijzeren karkassen, vreemdsoortige bouwsels en gruisbergen.

Maastricht in 't Westen, bijna tweeduizend jaren oud, treft door karakter en beslotenheid; het stad-zijn verlangt concentratie in geest, gemeenschap en vorm. In 't Oosten groeide Heerlen in omvang van een dorp tot een stad, maar de bebouwing ligt aan flarden over 't land.

KERK TE BROEKHEM.
GEBRANDSCHILDERD RAAM DOOR H. SCHOONBROOD.

In Maastricht zijn er genoeglijke winkelstraten; in Heerlen staat er een rare glazen kooi, waarin van alles te koop is. Karakteristiek voor Maastricht is het Vrijthof in de schaduw van St. Servaas, de bebouwing stamt uit verschillende eeuwen en vormt toch een geheel, waar de fonteinbak van Charles Vos een schoone noot aan toevoegt. Die fontein werd kort geleden gemaakt; in Heerlen slaat het warenhuis, ook nog maar enkele jaren oud, het plein dood en onttrekt het oude kerkje aan 't gezicht.

Maar ook in 't Westen demonstreert zich de nieuwe geest; de Romeinsche Maasoverbrugging werd zonder pardon gedeeltelijk gesloopt en het restant bedorven door op- en aanbouwen van veel te groote schaal en grof van detail. Het ware piëteit-voller geweest om de oude brug dan maar geheel te vervangen door een goede moderne brug.

Een plaats als Valkenburg heeft haar naam van toeristencentrum duur betaald door een kwalijke bebouwing met pensions en villa's.

Erger is 't dat in het overigens gave gebied veel nieuwe kerkjes

gebouwd werden, die in buitenissigheid tegen elkaar opbieden. Zoo ergens, dan was hier de plaats geweest om op waardige en waarachtige wijze te bouwen. Maar op enkele goede uitzonderingen na, zijn de nieuwe Zuid-Limburgsche kerkjes gewild van vorm en van détail en ergerlijk banaal.

En nu het wonder.

In deze kerkjes zijn glas-in-lood ramen en schilderingen aangebracht, beelden en smeedwerk geplaatst, die tot het beste behooren wat onze tijd oplevert. In alle stilte en bescheidenheid zijn hier werken gemaakt, ik denk aan Jonas' statige vensterreeks te Blijerheide en de bewogen kruiswegstaties van Charles Vos in een kerkje bij Heerlen, die boven het tijdelijke en persoonlijke uitgaan en die de schoonheid in zich dragen.

Bij sommige werken heeft de architectonische vorm den sierenden kunstenaar gehinderd, maar zelfs in die gevallen werd vaak een verrassend resultaat bereikt.

Tot het schoonste behooren ongetwijfeld de zoeven genoemde heiligen-ramen van Henri Jonas te Blijerheide, krachtig van

compositie, zeer groot gehouden, verstillend in een gamma van blauw, groen en bruin met enkele fonkelingen. Zij zijn van een grooten ernst en men voelt zich schuchter voor hun overtuiging, als bij de middeleeuwsche fransche ramen.

Een zeer gaaf geheel werd bereikt in de kerk bij de Huskenskolonie, buiten Heerlen. Peutz bouwde de kerk, een goed stuk werk (al heb ik bedenkingen tegen de nuchtere ijzeren spanten, hun opgeknikten vorm en hun oplegging!), in een warmkleurige baksteen gemetseld; Charles Eyck maakte de vensters in het schip, een ruischende reeks geconcentreerde figuurgroepen op lichte fonds, en schilderde den goeden Herder achter het altaar; in de kinderkerk werden ramen geplaatst van verschillende glazeniers; Charles Vos maakte de aangrijpende kruiswegstaties in geglazuurd aardewerk, enkele zeer schoone beelden en de prachtige doopvont. Ook de verschillende gebruiksvoorwerpen in deze kerk werden goed verzorgd. 't Is een vreugd een dergelijk gaaf en doorwerkt gebouw te beleven en men moet den principaal dankbaar zijn voor de vorstelijke opdrachten die hier gegeven werden en voor de zorgvuldigheid waarmede

gekozen werd. Men kan de kunstenaars gelukkig prijzen die op deze manier konden samenwerken en elkaar aanvullen. Deze kerk staat in ons geheugen als het beste blijk van het collectief kunnen der Zuid-Limburgsche kunstenaars.

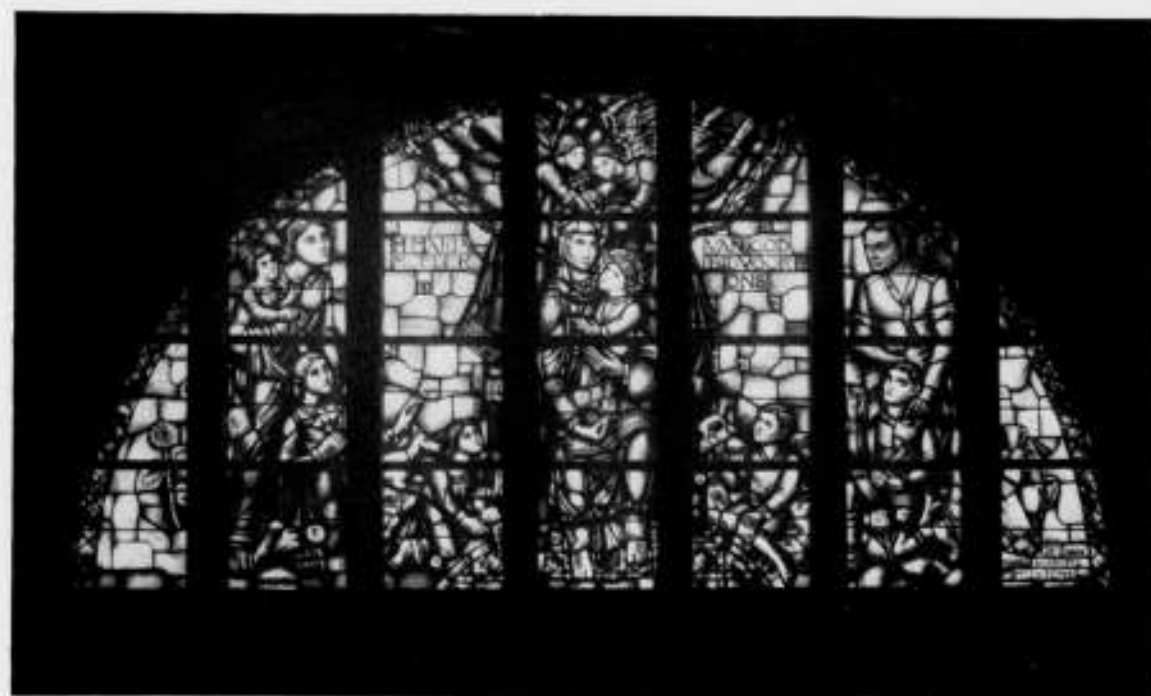
Alle schilders en beeldhouwers, waarvan wij op onze reis werk zagen, te noemen, heeft weinig zin; men trekke zelf naar 't Zuiden. En vergeet daarbij niet om in de kerk te Broekhem bij Valkenburg de ramen te gaan zien van Schoonbrood, waarvan de halfronde venstertjes in de gangen wel het beste zijn. In deze kerk schilderde Dom. van der Mey de ingetogen kruiswegstaties in een moeilijke wastechniek. Ze zijn sober van opzet, in hoofdzaak in diepbruin, grijzen en bruinen geschilderd, stijlvol, devoot, doch wat weinig bewogen.

Bij het huiswaarts gaan namen we een schoone herinnering mee van 't Zuidelijkste deel van ons land, voorzoover dat onbedorven gebleven is. En aan zijn glazeniers, schilders en beeldhouwers, die in volledige overgave hun taak verrichtten en in hun werken zichzelf en de tijdgeest overwinnen.

J. F. BERGHOEF.

KERK TE BROEKHEM.
GEBRANDSCHILDERD RAAM DOOR H. SCHOONBROOD.

KERK TE MARGRATEN. GEBRANDSCHILDERD RAAM

DOOR H. SCHOONBROOD.

KERK TE MARGRATEN. GEBRANDSCHILDERD RAAM DOOR H. SCHOONBROOD.

GEBRANDSCHILDERD RAAM
DOOR H. SCHOONBROOD.

BEELOJE IN DE KERK TE BROEKHEM.

KERK TE BROEKHEM

KRUISWEGSTATIE IN DE R. K. KERK TE BROEKHEM.

DOM. JAC. v. d. MEY, O. S. B. FECIT.

WANDSCHILDERING IN HET KOOR VAN DE R. K. KERK TE REYMERSTOK. JOAN COLLETTE FECIT.

DETAIL DER WANDSCHILDERING. JOAN COLLETTE FECIT.

R.K. KERK. HUSKENSKOLONIE BIJ HEERLEN.

MUURSCHILDING VAN CHARLES EYCK.

ARCH. IR. F. P. J. PEUTZ.

STEDEBOUWKUNDIGE LEERGANG AAN DE TECHNISCHE HOOGESCHOOL TE DELFT.

Aan de Technische Hoogeschool te Delft, afdeling Bouwkunde, bestaat het voornemen om, in samenwerking met het Instituut voor volkshuisvesting en stedenbouw, den 28en, 29en en 30en October een Stedenbouwkundigen leergang te organiseren over „De karakteristiek van den Nederlandschen Stedenbouw”. Het programma luidt:

28 October 1937.

10.30 uur: Inleiding Rector Magnificus.

11 uur: Het nationale en internationale element in de kunst (Prof. Granpré Molière).

2 uur: Het eigene in de Nederlandsche kunst (Dr. F. H. Fischer).

8 uur: De ontwikkeling van den Nederlandschen stadsvorm (Dr. J. P. Fockema Andreae).

29 October 1937.

10.30 uur: De uitbreiding van Amsterdam; vergelijking tusschen 1600 en 1900 (Prof. Josephus Jitta).

2 uur: Hedendaagsche Nederlandsche Stedenbouw: plaatselijk, gewestelijk en landelijk (Jhr. M. J. I. de Jonge van Ellemeet).

3.30 uur: De ontwikkeling van het bedrijfsleven in beteeckenis voor den stedenbouw (Prof. Boerman).

6 uur: Gezamenlijk middagmaal, waaronder de voorzitter der Bouwkunde-afdeeling een tafelrede zal houden.

8 uur: Gedachtenwisseling over de behandelde onderwerpen.

366

30 October 1937.

10.30 uur: Voorbeeld van een hedendaagsch uitbreidingsplan (W. M. Dudok).

12 uur: Sluiting.

Bij den leergang zal een tentoonstelling gehouden worden van stadsplattegronden en luchtfoto's.

De Commissie bestaat uit:

Prof. Dr. Ir. C. B. Bierens.

Prof. Dr. Ir. D. F. Slothouwer.

Prof. Ir. M. J. Granpré Molière.

Prof. N. Lansdorp.

Prof. Ir. W. Schermerhorn.

Prof. Mr. A. C. Josephus Jitta.

Jhr. M. J. I. de Jonge van Ellemeet.

W. M. Dudok.

J. B. van Asbeck.

F. H. Klokke.

M. P. J. Manifarges.

F. J. Hulshoff Pol.

Belangstellenden hebben vrijen toegang.

Namens de Commissie:

M. P. J. MANIFARGES.

R.K. KERK. HUSKENSKOLONIE BIJ HEERLEN GEBRANDSCHILDWERDE RAMEN DOOR CHARLES EYCK.

HEILIGE ANNA. RAAM IN DE R.K. KERK TE BLEIJERHEIDE. HENRI JONAS. FECIT.

LEZING PROF. GEORG SCHMIDT.

In afwijking van het aanvankelijke bericht zal Prof. Georg Schmidt uit Bazel niet op 24, doch op Zaterdagavond 18 September a.s. om 20.15, op uitnodiging van de Fototentoonstelling

„Foto '37" in samenwerking met de V.A.N.K. en „de 8", een lezing houden in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

LIJST VAN INZENDINGEN VOOR DE PRIJSVRAAG VOOR HET NIEUWE RAADHUIS VAN AMSTERDAM.

VERVOLG OPGAAF.

Motto's No. 198 Vijf voor twaalf; 199 O.P.R.A.; 200 Mon panache; 201 Belfort; 202 Een grotere Dam voor Groot-Amsterdam; 203 H.T.H.; 204 Phoenix (a); 205 Een krabbeltje; 206 A.G.R.; 207 Vroedschap; 208 Anti-Lichthof; 209 Ne Jupiter Guidem Omnibus; 210 Salduhess; 211 't Koggeschip (a); 212 't Koggeschip (b); 213 Prelude; 214 K.; 215 Het Brandpunt; 216 Feniko; 217 S.J.B.; 218 Op den goeden weg?; 219 Iem-368

hotep; 220 A.G.M.; 221 Wijsheid en kracht; 222 „Synthése"; 223 R.D. 15; 224 A. (a); 225 Strijd.

RECTIFICATIE:

Motto's No. 113 gepubliceerd A 5, m. z. A S; 116 gepubliceerd 4 e 11, m. z. L. e. 11; 142 gepubliceerd D.H.B., m. z. H.D.B. 190 gepubliceerd Politieia, m. z. Politeia.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 25 SEPTEMBER 1937

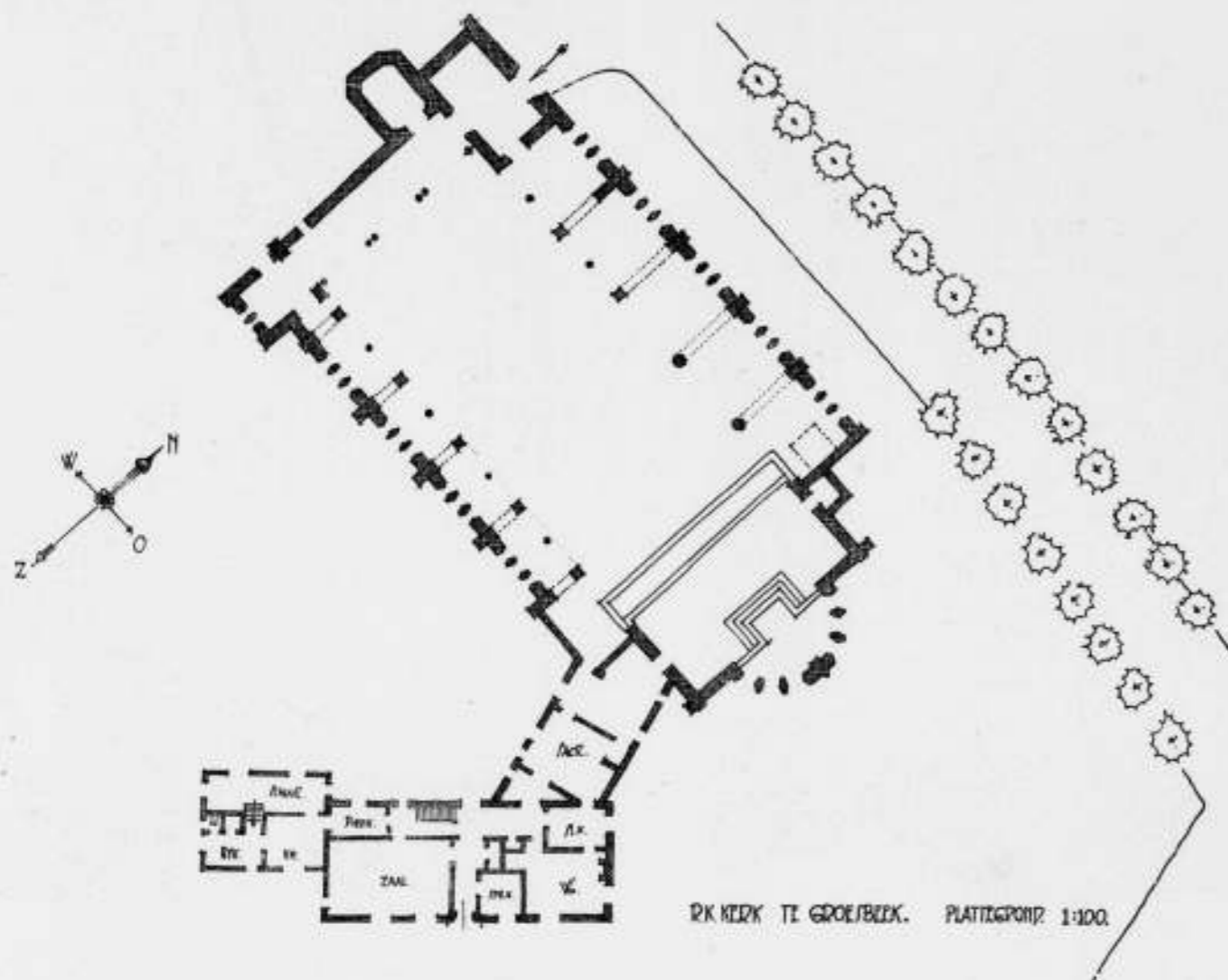
NR 39

KERK VAN DEN H. ANTONIUS TE GROESBEEK.

ARCHITECT Peor. Ia. M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE B.N.A.

RK KERK TE GROESBEEK. PLATTEGROND 1:100.

KERK VAN DEN H. ANTONIUS TE GROESBEEK.

PLATTEGROND SCHAAL 1 A 400.

Op een tocht voor de redactie, welke de nieuwe verkeersbruggen tot doel had en waarbij op één dag de bruggen van Arnhem, Nijmegen en de Moerdijk bezichtigd en vanuit verschillende standpunten gefotografeerd werden, zijn we ook nog „even” naar Groesbeek gegaan om „en passant” dit kerkje te bezichtigen.

Zich 360 K.M. op één dag verplaatsen en daarbij betrekkelijk rustig en doelbewust de dingen doen die men zich voorgenomen heeft en nog in staat te zijn de schoonheid van het landschap en van menselijke voortbrengselen te ondergaan, ziedaar het wonderlijke aanpassingsvermogen van de mens dat hem op den duur in staat zal stellen, ondanks opgevoerde snelheid van voortbewegen en handelen, de innerlijke rust te vinden die nodig is om schone dingen voort te brengen en schoonheid te ondergaan.

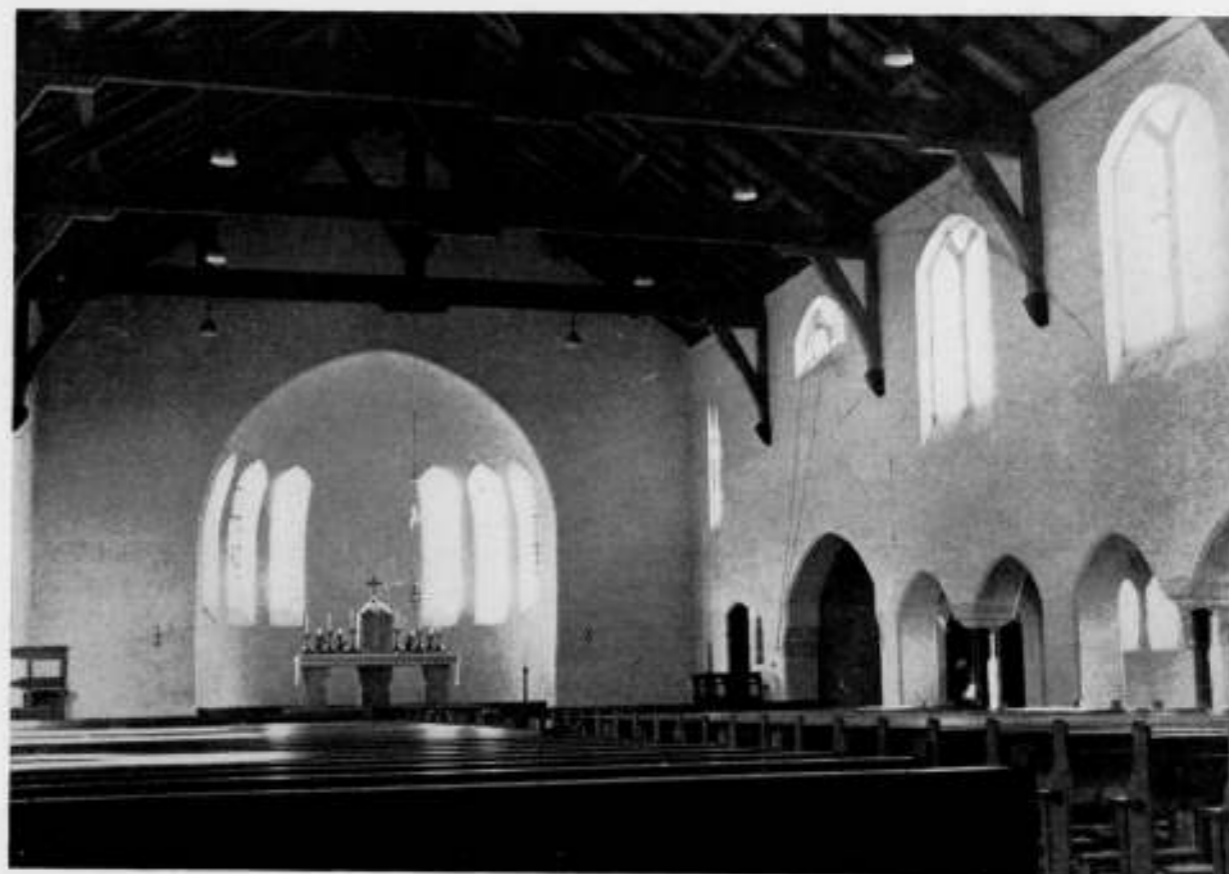
Hadden we een tot het leven teruggeroepen middeleeuwer mee kunnen nemen, voor hem zou deze tocht een krankzinnig makende sensatie zijn geweest, met als enig rustpunt dit kerkje.

Trouwens dit gebouw zou meen ik geen enkele mens uit de ons voorafgegane geslachten kunnen verontrusten zo deze plotseling daarin of daarvoor geplaatst kon worden. Het geeft de indruk zonder enige hevigheid van willen of werken, op dromerige wijze, tot stand gebracht te zijn. Van buiten gezien heeft het iets gedruks dat de indruk van dromerigheid nog versterkt.

PASTORIE VAN DE H. ANTONIUSKERK.

Kerk en pastorie liggen thans nog eenzaam in het open veld. Het is te hopen dat de toekomstige bebouwing van de omliggende terreinen een zelfde eenvoudigheid en rust zal tonen. Hetgeen thans in de naaste omgeving te zien is geeft daarop echter weinig hoop, terwijl met de plaatsing van het stomme opdringerige transformatorhuis al een zeer slecht begin gemaakt is.

KERK VAN DEN H. ANTONIUS TE GROESBEEK.

ARCHITECT P^{ro}f. Ir. M. J. GRANPRÉ MOLIERE B.N.A.

HOEVE TE HOUTHEN-ST. GERLACH.
372

KERK EN HOEVE TE HOUTHEN-ST. GERLACH.

Even van den hoofdweg af ligt in Houthem een merkwaardig kerkje, gewijd aan den Heiligen Gerlacus. Om de kerk te bereiken, moet men over het kerkhof. Een breed grintpad tot aan den ingang van de kerk en aan weerszijden van het pad de graven met staande zerkjes en kruisen. R.I.P. staat er overal op. Veelvuldig wordt de vredige zielrust afgesmeekt in dit stammige hoekje. Er heerscht hier een zekere mate van vertrouwelijkheid met het hiernamaals. Er is een direct contact met de dingen waarom het gaat. Geen verheven symboliek, aan machtig gebogen portalen, geen mysterieuze donkerte, die wij, bij een groote kathedraal, moeten binnentreden. Met het „Rust in vrede”, afgelezen van de kruisjes boven de graven van onze dooden, heel begrijpelijk en toch aandoenlijk, komen we in de kerk. Door de hooge ramen beschijnt een koel licht de wanden, die in al te uitvoerige en al te kleurige schilderijen de geschiedenis van St. Gerlacus uitbeelden. Maar midden in de kerk ligt de Heilige zelf op een tombe, in hout gesneden. Niet in de krypt ligt hij of in de nabijheid van het altaar, maar gewoon midden in de kerk. Hier weer diezelfde vertrouwelijkheid als buiten op het kerkhofje. Als de kerkgangers knielen, knielen ze met hun Heilige in hun midden, en als de priester hun zegen afsmeekt, zijn ze rond hun Heilige geschaard. Je zoudt je hand in gemoede zacht op zijn been kunnen leggen, dat zoo stijf onder de pij uitgestrekt ligt. Maar dat doe je niet, want er is eerbied voor den Heilige, vooral nu hij zoo bij je is. Ja, dit kerkje van Houthem is een rustig kerkje, al is het niet een oogpunt van kunst wat druk en zoo. Maar er gaat hier iets belangrijker boven de kunst uit.

Aan de kerk ligt de hoeve. De toren van de kerk bekroont de hoeve. Dat is geen toeval, geen speling van het lot. Want vijf zijn hier op den gewijden grond van het oude kloosterkasteel St. Gerlach en de kerk was van het opgeheven adellijk vrom-

wenstift St. Gerlach. Het kasteel St. Gerlach ligt ten Zuiden van de kerk, tusschen de kerk en wat wij hier nu maar huiselijk weg de hoeve noemen. Maar deze is eigenlijk de westvleugel van het kasteel en thans als pachterswoning en stallen in gebruik. Daar zal indertijd dan wel een meester van het gilde aan te pas gekomen zijn, maar de rest, de stallen, de schuren, de hokken, het is alles gegroeid. Een gewone Zuid-Limburgsche hoeve groeit. Men strooit zaad en er groeit een hoeve uit. Hier een nederig schamel behuizinkje, eng tusschen zijn omsluitenden vestingachtigen muur in, ginds op rijkere manier, met zoowaar een speelschen topgevel, met sierlijke accolades uit de mergel gesneden en met een bandje met krullen omkransd. Maar hier, in Houthem, opgegroeid in vijf, zes gebouwen, met een poort van asjeblijf, een Romeinsch forum waardig. Dat is je iets, op zoo'n hoeve kip te zijn en te midden van zulke aristocratische mesthoopen graantjes te pikken. Onze hoeve is trouwens heelemaal van een vorstelijke allure. Naar haar grootte en aanleg. Toch lijkt het me toe dat men hier niet van een eigenlijke chateau ferme kan spreken, waarvan het kasteel Wijnandsrade een prachtig voorbeeld is. Dat heeft een echte slotgracht en een poortgebouw, met adellijke wapens er in gevat. Tot voor 20 jaren was de chateau ferme nog in zijn tweeledig gebruik behouden, maar zijn beide deelen van het kasteel in verschillende handen overgegaan. Het hoeve-deel is hoeve gebleven. Het heeft niet het eigenvormelijke van de Zuid-Limburgsche hoeve, naar gezegd wordt het Romeinsche type, met de poort en de mestvaalt op de binnenplaats. De groote afmetingen hebben dit eigenvormelijke verloren doen gaan, maar daarvoor heb je nu op Wijnandsrade een binnenplein, dat toch wel heel charmant is met die beide torentjes.

Het chateau ferme type vindt men ook nog in de Puthof te Reymerstok, een genoeglijk geval, dat vroeger wel rijkere lagen heeft gekend. In een der vleugels is een steen ingemetseld met „In der C. Bock 1734”. Nu, zooiets wijst op goeie doen. Dus een eigenlijke chateau-ferme is onze Houthemsche Hoeve

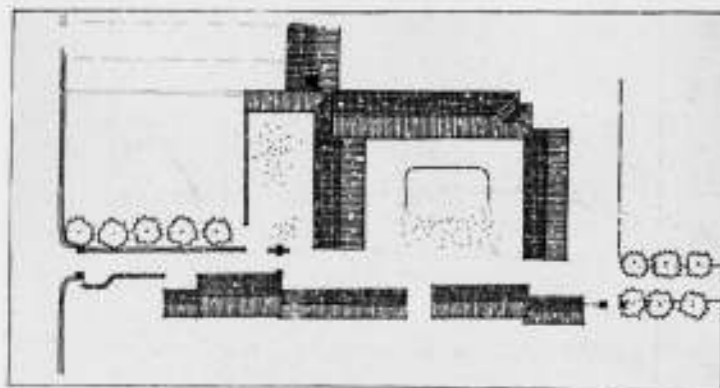
ONDERSTE TWEE: KASTEEL WIJNANDSRADÉ.
373

HOEVE TE KLIMMEN.

HOEVE TE HOUTHEN.

SITUATIE VAN DE HOEVE TE HOUTHEN ST. GERLACH.

HOEVE „DE PUTHOF“ TE REIMERSTOK.

niet, als zij het al mocht zijn. Zij is eigenlijk een fantasie op verschillende speelsche wijsjes.

Het hoofdgebouw heeft steenen muren. Deze zijn een mozaik van baksteen, met speklagen, deelen in pleister en de ramen er in hebben vroeger overal elders gezeten. Het ziet er niet naar uit dat er nog een raam of deur op zijn oorspronkelijke plaats zit. De vleugels en de schuren rondom zijn van baksteen of opgetrokken in vakwerkbouw.

En achter de binnenplaats liggen nog weer schuren en dan nog weer en die heele bouwerij eindigt bij een monumentaal hek, dat toegang geeft tot een weide. Dat dit hek mooi is, kan men zelfs op de foto al zien, waar er maar één pijler op staat. In werkelijkheid zijn er twee. Zoo'n hek is een merkwaardig ding. Het gaat boven middelbaar en hooger onderwijs uit. Het is uitgesloten, dat de opgaaf voor ingenieursexamen zal luiden: „Te ontwerpen een hek tusschen een erf en een weide“. Het is ook uitgesloten dat een jongeman de stapele ingeving krijgt op zijn kolom zoo'n deftig half boeddhistisch, half oud-mexikaansch behakt stuk steen te zetten.

Neen, dat is hier gegroeid. Dat heb ik eerder al verteld. Het zou ook wel wat eigenaardig zijn, wanneer de hoogleeraar met zijn vijfde-jaars studenten slechts naar Houthem ging, mijn vorstelijke hoeve op en met zijn rug geleund tegen het lamoen van een bemodderde boerenkar, naar het gesjilp van de vogel ging luisteren, met de hoop dat de jongelui, die van woonkultuur en opklapbedden droomden, zouden begrijpen, dat dat hek muziek is, onaangeleerde muziek, zomaar muziek. Do-re-mi... mi-re-do. Dus, dat is hier gegroeid.

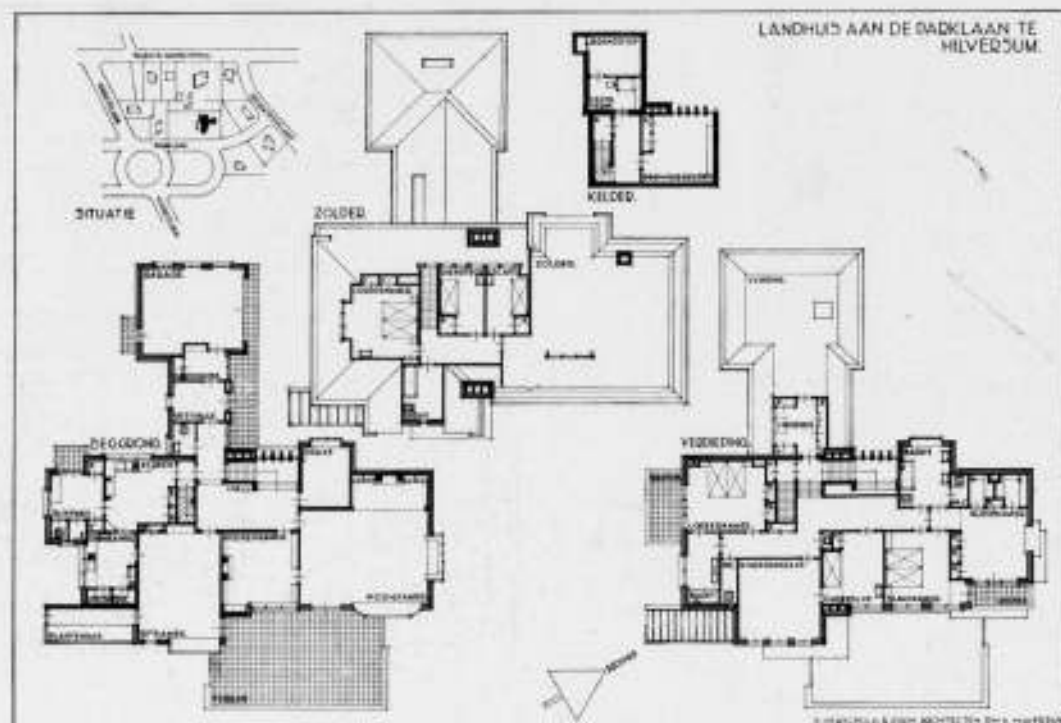
Terwijl ik door de overmatige hoeveelheid slik stappend, de foto's nam, zat vriend Berghoef op een droog plekje de situatie te schetsen, die hierbij gaat. Maar hoewel het niet prettig is critiek uit te oefenen, geloof ik dat de verhoudingen er wat uit geraakt zijn. Die eene vleugel is te kort en het dak van den andere is te breed. En ik zei het nog! Maar hij heeft het niet gehoord. Gelukkig mensch.

J. P. M.

LANDHUIS AAN DE PARKLAAN TE HILVERSUM

ONTWERP P. J. VERSCHUYL JR., B.N.A.

PLATTEGROND LANDHUIS TE HILVERSUM. SCHAAL 1 : 400.

LANDHUIS AAN DE PARKLAAN TE HILVERSUM.

ONTW. P. J. VERSCHUYL Jr.

De gevels, oorspronkelijk gedacht in dunne licht grijze steen, werden op speciaal verzoek van den bouwheer, uitgevoerd in dunne genuanceerd roode Utrechtsche handvormsteen, met een plint van donkerpaarse klinkers. De dakbedekking is van roode leipannen. Alle buitendeuren en raamkozijnen met deuren en ramen zijn van staal; de voordeur en de beide indirecte zijlichten ter weerszijden daarvan zijn van brons.

De stalen kozijnen met ramen en deuren, de gootlijsten enz. zijn lichtgeel geschilderd, de garagedeuren zijn groen geschilderd. De centrale verwarming met warmwaterinstallatie is uitgerust met vol automatische oliebrander. Aannemer J. Schoustra Hilversum. Centr. verwarming Wolter & Dros Amersfoort. Stalen ramen Dr. de Kok Hilversum.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DAS WERK 7.
Dit nummer opent met een uitstekend kantoorgebouw te Bazel van Prof. Salvisberg. Het plan is uiterst klaar, situatie, toegangen en vooral de verkeersruimten zijn fraai, de gevels daarentegen vlak. Vervolgens een blok etagewoningen boven winkels, houtsneden en een opmerkelijke kritiek op de kunstgeschiedenis van Zwitserland, die Dr. Joseph Gautner schreef. Die geschiedenis blijkt in dit door drie verschillende cultuurlanden beïnvloed en verdeeld gebied een netelig onderwerp.

IDEM 8.
Dit nummer vol luisterrijke foto's is geheel gewijd aan het Zwitsersche paviljoen op de Parijsche tentoonstelling. Stellig is dit paviljoen zoo'n fraai nummer waard. B.

DAS WERK (9 September 1937).
Dit nummer opent met portretkoppen van den beeldhouwer Max Fueter, fijnzinnig gemodelleerde karakterkoppen. Verder schilderijen, landhuizen en reisindrukken van Hans Bernoulli naar aanleiding van een bezoek aan Stockholm, zeer lezenwaard. B.

RASSEGNA DI ARCHITETTURA, No. 4. (April 1937.)
Het sportcentrum van Angora, regeeringsgebouwen in Sondrio, en een huis in Milaan kunnen ons weinig bekoren. Interessanter is het oude stadje Portovenere, prachtig gelegen aan het water.

IDEM, No. 5. (Mei 1937.)
Het nieuwe station te Trento, architect A. Mazzoni, wordt met talrijke foto's afgebeeld. Wat erg zwaar alles. Algemeen plan voor de internationale tentoonstelling in Rome. Een klein stationnetje (Conversano): monster van monumentaliteit.

IDEM, No. 6. (Juni 1937.): Speciaal nummer, gewijd aan het glas in de architectuur, groote serie artikelen, met enkele mooie en veel afschrikwekkende afbeeldingen. H. G. J. S.

L'ARCHITETTURA ITALIANA No. 6 (Juni 1937) Komt terug op het artikel van J. P. Sabatou in L'Architecture d'aujourd'hui over de architectenbureaux van de Fransche avant-garde. Vreemd ontwerp voor een kerkje te Dessi.

IDEM, No. 7. (Juli 1937.) Twee villa's van arch. G. Levi Montalcini. Prijsvraag voor een kerkje te Parma. Uitvoerig technisch artikel over linoleum laat ook een deurbekleding in wit linoleum zien. Toepassingen op meubelen in de keuken, en als lambrizeering in een schoollokaal. Aan het slot van het artikel volgt een groot aantal wetenschappelijke cijfers: dikte, gewicht, warmtegeleidingscoëfficiënt, afslijting, acoustische cijfers, samendrukbaarheid, waterdichtheid, trekvastheid, buigbaarheid, doorslagspanning. Voor de buigbaarheid wordt de formule $d = 10 (s + 1)$ als limiet gesteld, hierin is d de diameter waarom het materiaal kan worden omgebogen, s de dikte in millimeters. H. G. J. S.

TEO MASCOTTE PRIJSVRAAG

De uitschrijfter van de Teo Mascotte Prijsvraag, de firma Wagemakers uit Breda, verzoekt ons mede te deelen, dat de uitspraak der Jury enkele wel of verschoven moet worden. Deze vertraging staat in verband met het onderzoek naar de al of niet deponeerbaarheid van de ontwerpen, die voor de prijs in aanmerking komen. Waarschijnlijk zal de uitspraak van de Jury in de tweede helft van October bekend gemaakt worden.

RECTIFICATIE.

De heer L. F. P. J. Peutz deelt ons mede dat de doopvont in de Kerk in de Huskenskolonie niet van de hand is van den beeldhouwer Charles Vos, zooals geschreven werd. Alleen de knop van het deksel is van dezen beeldhouwer.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

DOEL: GAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 2 OCTOBER 1937

NR 40

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

JEZUS WORDT TER DOOD VEROORDEELD

KRUISWEGSTATIE DOOR CHARLES VOS

WERKEN VAN CHARLES VOS, LIMBURGSCH BEELDHOEWER.

In een vorig artikel noemden wij de bron op het Vrijthof te Maastricht en de kruiswegstaties, die in een kerkje onder Heerthuis aangebracht werden. Beide zijn werken van Charles Vos, die hier thans nader getoond worden. In de streek het midden van de 4e eeuw verkondigde Servatius, bisschop van Tongeren, het evangelie in Maastricht, vestigde daar het bisdom en kerstende het omliggende land. Op reis naar Rome overleed hij; zijn relikwieën werden overgebracht naar zijn geboortestad en bijgezet in de kerk die naar hem vernoemd

werd: St. Servaas. Achter het koor van die kerk staat nu een fonteinbak, bekroond door het beeld van den heilige, Schutspatroon van de stad Maastricht. Als ge op het Vrijthof komt moet ge er wat naar zoeken, want eigenlijk valt de fontein niet op. De kleuren van de steen, de bronzen bak en het beeld stemmen overeen met het groen van 't gebladerde, het grijs van de stammen en de grauwe steen van de kerken erachter. Totdat ge opeens het gebaar ervaart van den verkondigenden bisschop. Dan ziet ge nader den simplen

JEZUS WORDT TER DOOD VEROORDEELD

JEZUS NEEMT HET KRUIS OP ZIJN SCHOUDER

vorm van den bak, de trage treden en de reliefs op de wanden. En weer valt uw oog op den heilige, ge bemerkt het heftige van zijn gang, het liefdevolle van zijn gebaar, de kracht van zijn bezielde gelaat. Ge bespeurt het subtiële spel dat hier gespeeld wordt, een spel van tegenstellingen, rust en beweging, plastiek en ruimte. De plastiek van de fontein in de ruimte van den hof, het gaan op de treden tegenover het staan van den bak, de rust van het gebouwde deel naast het bewegene van de figuur. En de figuur die, zelf plastisch, de ruimte weer vangt in de spreiding der armen, de plooiën van den mantel. Tot in de kleine reliefs op de wanden wordt het spel der tegenstellingen gespeeld. Heel anders is 't met de staties in de kerk bij de Huskenskolonie, waar 't gebeuren van den lijdensweg vertolkt wordt. Hier gaat het minder om 't spel, dan om 't volks verhalen van de tragedie der tijden. Wel keeren de tegenstellingen weer, maar nu om 't drama vorm te geven.

Komt ge in de kerk dan bemerkt ge langs de wanden vagelijk de beeldgroepen, overstraald door 't licht uit de vensters erboven. Eén blanke figuur keert telkens weer. Treedt ge nader, in 't zijpad, dan staat ge voor de tafreelen van Christus' lijden. Ze werden zoo geplaatst, dat ze vlak voor den beschouwer zijn, iets boven ooghoogte, en werken daardoor en door hun betrekkelijke grootte haast beklemmend. Het materiaal is gebakken aarde, geglazuurd met bruin, zwart en violet, wat dofrood en blauw, de Christusfiguur vrijwel ivoor. De glimlichten op de glazuur accentueeren de gebaren en de bewegeneheid der groepen. Haast beklemmend, zeker aangrijpend werd hier 't lijdensverhaal verbeeld. Fel is Pontius Pilatus' veroordeeling, deerniswekkend de gemartelde Christus, die door de hoonende Joden bespuwd wordt. In deze staties ervaart ge stap voor stap heel de bewegeneheid van het drama: de ontmoeting van Christus met

JEZUS VALT DE EERSTE MAAL ONDER HET KRUIS
KRUISWEGSTATIE IN DE R. K. KERK IN DE HUSKENSKOLONIE TE HEERLEN, DOOR CHARLES VOS

JEZUS ONTMOET ZIJNE HEILIGE MOEDER
KRUISWEGSTATIE IN DE R. K. KERK IN DE HUSKENSKOLONIE TE HEERLEN, DOOR CHARLES VOS

SIMON VAN CYRENE GEDWONGEN JEZUS TE HELPEN

JEZUS NEEMT DEN ZWETDOEK VAN VERONICA

Zijne Moeder, het driemaal vallen onder het kruis, de marteling aan het kruis, de afname van het schamele lichaam en de graflegging. Ontroerend is de figuur van de Moeder bij haar stervenden Zoon. Uiteraard zijn niet alle staties even voldragen, het ware haast onmogelijk de spanning in alle gelijkelijk op te voeren. Tot de schoonsten behooren die waarin de actie geheel door de tegenstelling gevormd wordt, zooals in het eerste tafreel met den fellen Pontius Pilatus en den veroordeelden Christus, en ook die waarin een enkel gebeuren of een enkele figuur het geheel beheerscht, zooals daar waar Veronica Christus' gelaat wischt, daar waar Maria haar stervenden Zoon aanraakt, en de 11e statie met de getourmenteerde corpus, die is als van een laatgotische crucifix.

Wie uit Holland komt, wrijft zich even de oogen uit als hij in-

plaats van de vage symbolische, diepzinnige of gestyleerde figuren plotseling deze levensechte kunst voorgezet krijgt. Hij ervaart hoe een levenshouding hier wezenlijk verband legt tusschen het gebeuren van voor bijna 2000 jaren, de heiligenlevens erna en het heden. Zoo is 't met het beeldhouwwerk en ook met de glasvensters en schilderijen. 't Is alles zeer reëel, men is er vertrouwd met heilige zaken, zoo vertrouwd soms dat de afstand, door den eerbied vereischt, te klein wordt. Maar anderzijds doet die vertrouwdheid in het heden het eeuwige erkennen, waardoor het leven en de dingen van alledag glans krijgen en boven zichzelf kunnen uitstijgen.

En de kunstenaar wint daarbij, want het bovenzinlijke is hem vertrouwd; hij kent den onzichtbaren draad die door het leven van de menschen gaat en hij kan hem vatten waar hij wil. Waardoor zijn werk tegelijk levenswarm en boventijdelijk wordt.

J. F. BERGHOEF.

JEZUS VALT DE TWEEDE MAAL ONDER HET KRUIS
KRUISWEGSTATIE IN DE R. K. KERK IN DE HUSKENSKOLONIE TE HEERLEN, DOOR CHARLES VOS

JEZUS VERMAANT DE WEENENDE VROUWEN
KRUISWEGSTATIE IN DE R. K. KERK IN DE HUSKENSKOLONIE TE HEERLEN, DOOR CHARLES VOS

JEZUS VALT DE DERDE MAAL ONDER HET KRUIS

JEZUS WORDT ONTKLEED

JEZUS VAN HET KRUIS AFGENOMEN

JEZUS WORDT IN HET GRAF GELEGD

NASCHRIFT.

Met deze publicatie beëindigen wij de bespreking van enkele werken op het gebied van toegepaste kunst in kerkgebouwen in Zuid-Limburg. Inmiddels heeft de heer H. Schoonbrood ons erop opmerkzaam gemaakt, dat de gebrandschilderde ramen op pag. 362 en 363 bovenaan, en dat op pag. 364 bovenaan links, niet

door hem, maar door den heer H. Jonas zijn vervaardigd. Tenslotte kregen wij van den heer Jan de Meyer nog een schets van het poortje tot het kerkhofje bij de kerk te Houthem-St. Gerlach, waarover in ons vorig nummer gerept werd. Dit schetsje reproduceeren wij nog op pag. 382.

JEZUS WORDT AAN HET KRUIS GENAGELD

JEZUS STERFT AAN HET KRUIS

JEZUS WORDT AAN HET KRUIS GENAGELD

SCHETSTEKENING VAN HET TOEGANGSPOORTJE TOT HET KERKHOFJE VOOR DE KERK TE HOUTHEN - ST. GERLACH, DOOR JAN DE MEYER B.N.

ST. SERVATIUSBRON OP HET VRIJTHOF TE MAASTRICHT, DOOR CHARLES VOS

VERSLAG VAN DE INTERNATIONALE CONFERENTIE VOOR AKOESTIEK TE PARIJS VAN 30 JUNI—3 JULI '37.

MEDEDELING VAN DE GELUIDSTICHTING, UITGEBRACHT DOOR PROF. DR. A. D. FOKKER.

Op initiatief van het Internationaal Electrotechnisch Comité is in Parijs bijeengekomen een congres van de afvaardigingen van de centra van akoestische onderzoekingen in de verschillende landen. Vertegenwoordigd waren: Amerika, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië, België, Noorwegen, Tsjecho-Slowakije en Nederland. De Geluidstichting was op de openingsdag vertegenwoordigd door Prof. Dr. C. Zwicker, secretaris, en prof. Dr. A. D. Fokker. De eerste was door ambtsbezheden verhinderd langer dan dien dag te blijven.

Avankelijk was de bedoeling om te geraken tot de organisatie van een afzonderlijk, internationaal akoestisch comité, hetwelk de comités van de verschillende landen tot samenwerking zou brengen. De werkzaamheden van dit comité zouden verdeeld worden over 5 subcomités, te weten: No. 1, woordenlijst van technische termen, definities, eenheden, symbolen, No. 2, fundamentele eenheden, meetmethoden en meettoestellen, No. 3, electro-akoestiek, vastlegging, overbrenging en weergave van geluid, No. 4, bouwkundige akoestiek, No. 5, lawaai-bestrijding.

In de openingszitting bleek al aanstonds, dat hiervan moest worden afgezien. In een bespreking tussen het Internationaal Electrotechnisch Comité (I. E. C.) en de International Standard Association (I. S. A.) was overeen gekomen voor te stellen, dat de comités No. 1, No. 4 en No. 5 zouden werken onder de vleugels van de I. S. A., comité No. 2 en No. 3 onder de vleugels van de I. E. C. Met dit voorstel gingen Groot-Brittannië, Amerika, Frankrijk en Duitsland akkoord, en niemand verzette er zich tegen, zodat zultus besloten werd.

Hoewel men in zekere zin dit kan betreuren, valt toch niet te ontkennen dat de vraag naar het verkrijgen van de voor een organisatie benodigde geldmiddelen een onoverkomelijke moeilijkheid betekende, om aanstonds tot een internationaal akoestisch comité te geraken. De I. E. C. en de I. S. A. beschikken over organisaties, die reeds lange tijd werkzaam zijn geweest. Op Woensdag 30 Juni kwam in de namiddag het subcomité No. 2 bijeen, onder praesidium van Dr. Fletcher uit Amerika. Aan de orde werd gesteld, welke kwantitatieve schaal gekozen zou worden om intensiteiten van geluid te omschrijven. Men kwam overeen, dat alle vergelijkingen van geluidsterkten zouden geschieden met betrekking tot een standaardtoon, met een frequentie van 1000 per seconde. Het zullen lopende geluiden zijn. Men zal met beide oren tegelijk luisteren en daarbij de geluidsbron aanzien.

Het nulpunt van de intensiteitsschaal zal zijn de energiestroom van 10^{-10} watt per cm^2 , dan wel een geluidsdruk van 2.10^{-4} Barye (dynes per cm^2). In beide gevallen wordt een logarithmische schaal gebruikt, met 10-talige logarithmen, berekend volgens de intensiteit. De schaal eenheid zal heten de decibel, d.i.: $1/10 \log 10$. In deze overeenkomst zijn de Duitsers zoveel als mogelijk was tegemoetgekomen aan het gebruik in de andere landen, zowel door de aanvaarding van de decibels als door de verschuiving van hun nulpunt. Strikt genomen heeft een energiestroom van 10^{-10} watt per sec. een geluidsdruk bij 20° Celsius van $2.04.10^{-4}$ Barye. Het vasthouden aan een rond getal van 2.10^{-4} Barye betekent geen noemenswaardige afwijking van de Amerikaanse keuze van een nulniveau.

Het bleek in de vergadering, dat de Barye de naam is, tegelijkertijd met de dyne in 1879 vastgesteld voor de drukeenheid van een dyne per cm^2 .

Bij de vergelijking van de sterkte van geluiden van verschillende hoogte met de standaardtoon zal met beide oren tegelijk geluisterd worden, afwisselend naar het ene en naar het andere geluid, voorzover mogelijk met gelijke intervallen. De standaardtoon zal daarbij niet korter dan 1 seconde worden aangehouden. Indien de even luid bevonden standaardtoon een intensiteitsniveau van n decibel heeft, zal men zeggen dat het vergeleken geluid een „intensité acoustique subjective“ (luidte-peil) heeft van n phoen. Op een opmerking van Dr. Fletcher was men het eens, dat studies over de isophonen, en over het verband tussen subjectieve luidheid en luidte-niveau tot het programma van deze commissie behoorden.

In deze vergadering werd een ondercomité gevormd onder leiding van Dr. Davis (Engeland) ter bestudering van de vraag of de tijd rijp was om de eisen te formuleren, waaraan een objectieve lawaaimeter heeft te voldoen. Deze ondercommissie kwam tot de conclusie, dat het mogelijk is een reproduceerbaar toestel aan te geven, welke aanwijzing voldoende betrouwbaar de sterkte van continue geluiden geeft, met name toestellen, welke werking berust op het gebruik van quadratische versterkers. Deze toestellen echter schieten tekort, waar het geldt geluiden van korte duur te meten. Voor klik-aanwijzingen is het nodig om te werken met een instrument met een topaanwijzer (indiquateur de crête, leaky peak meter). Dergelijke instrumenten hebben goede resultaten gegeven, echter zijn zij nog niet voldoende reproduceerbaar voor fabricatie in het groot. De conclusie is dat men niet in staat is een objectief meetinstrument aan te geven, dat voor alle soorten van geluiden bruikbaar is. Elke soort geluidsmeter moet gebruikt worden voor de soort van geluid waarop hij gemaakt is. Deze slotzin werd aanvaard door het subcomité No. 2 in een zitting op Vrijdagmiddag, om 11.30 uur.

Subcomité no. 3 vergaderde Donderdag 1 Juli, te 9.30 uur, onder voorzitterschap van Dr. Grützmaier, Duitsland. Als programmapunten voor deze commissie werden geformuleerd 4 vragen:

1. Er zijn verschillende methoden om geluid vast te leggen (grammofonplaat, film, staaldraad). Hierbij doen zich vragen voor omtrent de mogelijke duur van de opname, over controle van de opname, hetzij door directe reproductie gedurende de opname, hetzij erna, over de kosten van het procédé, over de vertekeningen, over het achtergrondgeruis. Op welke wijze kan men komen tot een beoordelingschema voor dergelijke procédés?

2. Op welke eigenschappen moet geteld bij de kenschetsing van microfonen?

3. Op welke eigenschappen heeft men te letten bij de kenschetsing van luidsprekers?

4. Als punt van muzikale akoestiek: welke toon zal als stemtoon genomen worden? Er zijn landen, die gebruiken 435 per sec., 440, 444, 446 per sec. Militaire muziekcorpsen gebruiken wel 452, of zelfs 461 per sec. Men acht deze vraag zeer urgent. De laatste afspraak is in 1885 in Weenen gemaakt. Voorlopig stelt men voor om plm. over een half jaar wederom in Weenen een conferentie te beleggen, om hierin een internationale regeling te treffen. Subcomité no. 1 vergaderde op Donderdag 1 Juli, 14.30 uur, onder voorzitterschap van Léon Brillouin, Frankrijk. Onderwerp van discussie was het eerste gedeelte van een door het franse comité opgestelde ontwerp „vocabulary d'acoustique“, en daarvan de afdeling A: Acoustique Physique.

In de loop dezer zitting, en een zitting op Vrijdag 2 Juli te 9.30 uur, werd dit gedeelte doorgenomen. De bedoeling is, dat de nationale comités een vertaling zullen geven van de termen en van de definities.

Subcomité no. 4 vergaderde Vrijdag 2 Juli 14.30 uur, onder voorzitterschap van Dr. Kaye, Engeland. Het onderwerp was: gedachtewisseling over de methoden ter bepaling van absorptie en doorlating van het geluid. Dr. Meyer (Duitsland), J. Brillouin (Frankrijk), Dr. Fletcher (Amerika), Dr. Davis (Engeland), Prof. Fokker (Nederland), Gigli (Italië), van Dungen (België) rapporteerden over absorptiemeting. Algemeen worden gebruikt monsters van 10—12 m^2 , in galmkamers van 150—300 m^3 . Dr. Davis meldde dat het niet veel verschil bleek te maken of de galmkamer rechthoekig of schieffoekig was.

J. Brillouin stelde voor, om met behulp van geperforeerde metalen platen reproduceerbare absorptie eenheden te vervaardigen, die in verschillende laboratoria zouden kunnen worden beproefd, ten einde een vergelijking tussen de verschillende methoden en hun uitkomsten mogelijk te maken. Aangaande de doorlating rapporteerde Dr. Davis, dat men in Engeland twee grooten van scheidingwand kon gebruiken: 5 bij 4 voet, en 10 bij 8 voet. De eerste scheidingwand is in de muur tussen twee akoestisch vrijwel dode kamers. In de ene daarvan wordt geluid gereproduceerd. In beide kamers wordt op verschillende plaatsen het luidte-peil gemeten, zowel met tussenplaatsing als met weglating van de te meten wand. Voor frequenties tussen de 250 en 4000 per sec. kan hieruit het doorlatend vermogen bepaald. De grote scheidingwand van 10 bij 8 voet² wordt gesteld tussen twee ruime, sterk galmende kamers; tegelijkertijd wordt zowel in de zend- als in de ontvangkamer de nagalmtijd gemeten, en zulks met tussengeplaatste en met verwijderde wand.

Aangaande vloerisolatie tegen voetstappen rapporteerde Davis, dat met hamertjes 40 tikken per seconde werden gemaakt, en dat in een kamer beneden die vloer door twaalf waarnemers met een subjectieve lawaaimeter het luidte-peil werd vastgesteld. De bovenkamer is akoestisch tamelijk dood. Men maakt altijd een vergelijking tussen twee vloeren, op aanvraag, zonder voor een enkele vloer een absoluut getal te geven.

Dr. Meyer rapporteerde, dat in Duitsland vrijwel volgens dezelfde methode werd gewerkt.

Het subcomité no. 5 vergaderde Vrijdag 2 Juli te 16 uur, onder voorzitterschap van Ir. Gigli (Italië). De voorzitter stelde de vraag of het mogelijk is reeds nu toelaatbare grenzen aan straatlawaai aan te geven. Dr. Grützmaier acht van meer belang de vraag, hoe men het lawaai kan verminderen. H. Thivet (Frankrijk) zegt, dat men medische getuigenissen moet verzamelen aangaande de schade, door lawaai aangericht. Dokters moeten klinische proeven nemen over de draagkracht van de menselijke machine in dezen. Dr. Fletcher wijst op een studie, in de Amerikaanse Otological Society voorgedragen, over de schadelijkheid van geluid. Men zal het publiek moeten opvoeden. Besloten wordt in de eerste plaats de beschikbare gegevens over de wettelijke bepalingen aangaande het straatlawaai in de verschillende landen te verzamelen, en eveneens de nationale gegevens te verzamelen aangaande audio-meters.

3 Juli te 9.30 uur gaf Dr. Fletcher een voordracht over metingen, tot onderzoek van de luidheidsgewaarwordingen van de mens. Om 11 uur volgde de slotzitting van het congres, waarin werd afgesproken, dat de verschillende nationale comités rechtstreeks zouden corresponderen met de secretariaten van de subcomités, terwijl zij afschriften van die correspondentie zouden doen toekomen aan het algemeen secretariaat van de I. S. A., met bijvoeging van het verzamelnnummer 43, onder hetwelk de akoestische werkzaamheid van de I. S. A. gecatalogiseerd is.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

JOURNAL ARCHITECTURAL ASSOCIATION. No. 605. (Juli 1937.)
Eric L. Bird's artikel over luchtbescherming, met discussie.
Een lezing van V. Kostka over Tsjecho-Slowakije en zijn architectuur.

IDEM. No. 606. (Augustus 1937.)
Werk van de A. A. architectuur school.
Mogden Isolation Hospital te Isleworth, met goede teekeningen van de diverse paviljoens. Naar onzen smaak niet erg mooi om te zien. H. G. J. S.

IDEM. No. 607. (September 1937.)
G. S. Inglefield schrijft over oude Engelsche muziekkalen. Verner O. Rees laat een nieuwe bibliotheek te Swansea zien.

THE ARCHITECTS' JOURNAL. No. 2217. (15 Juli 1937.)
Astragal meent dat hoewel het Engelsche paviljoen te Parijs nu niet heelemaal gelukt is, het toch het beste is, waarmee Engeland tot nu toe op tentoonstellingen voor den dag is gekomen.
Goed kantoorgebouw van Serge Chermayeff voor W. & A. Gilbey (Camden Town.), voorbeeldig beschreven.
Zwembad te Bournville (Stanley Hall & Easton and Robertson).

IDEM. No. 2218. (22 Juli 1937.)
Het nieuwe politiebureau te Manchester (Noel Hill), en het hoofdkwartier van de Londensche brandweer (E. P. Wheeler).

IDEM. No. 2219. (29 Juli 1937.)
Huizen uit het tuindorp Welwyn van Geoffrey Barnsley, en een tooneelschool (Islington) van Marcel Breuer en F. R. S. Yorke.

IDEM. No. 2220. (5 Augustus 1937.)
Arbeidersflats in Stepney en in Stoke Newington.
In de advertenties treft een impressie van het station Arnhem, met merkwaardigen dieseltrein. H. G. J. S.

IDEM. No. 2221. (12 Augustus 1937.)
Grote bibliotheek van Wales te Aberystwyth (arch. Sidney K. Greenslade and Adams, Holden & Pearson).

IDEM. No. 2222. (19 Augustus 1937.)
Model van een museum voor moderne Kunst te New York. Bekleding aan de voorzijde: wit marmer en zwarte natuursteen. De achterkant is van glas- en glasplaten opgebouwd.
E. Mayorcas laat een huis in Surrey zien.

IDEM. No. 2223. (26 Augustus 1937.)
Howard Robertson geeft een overzicht van de Parijsche tentoonstelling, met 24 mooie foto's, waarbij aan het slot ook Nederland verschijnt. Het paviljoen schijnt weinig indruk gemaakt te hebben, in het overzicht komt het niet voor.
Radio politie-station te West Wickham, arch. G. Mackenzie French.

IDEM. No. 2224. (2 Sept. 1937.)
Opvallend mooie advertentie van een Siemens tafel-telefoonstel. Waar zijn de architecten die aan grafisch werk nog aandacht schenken?
Verder in dit nummer weinig nieuws. H. G. J. S.

IDEM. No. 2225. (9 September 1937.)
Edward D. Mills geeft een gebouw voor de zending, dat als kerk, zondagschool, clubgebouw, enz. dienst doet. Wij reproduceeren het aardige kerk-interieur. H. G. J. S.

PRIJSVRAAG COMMISSIE INZAKE HUISHOUDELIJKE VOORLICHTING EN GEZINSLEIDING.

Zooals reeds eerder is gemeld, heeft de Commissie inzake Huishoudelijke Voorlichting en Gezinsleiding, welke zich ten doel stelt door voorlichting in verschillende vorm den toestand in gezinnen met kleine inkomsten zooveel mogelijk te verbeteren, een prijsvraag uitgeschreven voor een boekje met werkteekeningen, dat aan werklozen en andere personen zal worden verstrekt, om hen te helpen bij het verrichten van nuttigen huisarbeid. Zij werd daartoe in staat gesteld door een belangrijke financiële bijdrage van de Vereeniging „Quellinus“ te Amsterdam.
De Jury was als volgt samengesteld: Mevrouw M. M. Tak, Directrice van de 3de Industrieschool voor Meisjes te Rotterdam; de Heer W. F. Gouwe, 384

THE ARCHITECTS' JOURNAL. No. 2226 (16 Sept. 1937.)
Merkwaardig artikel over een plan voor het bouwen van honderd nieuwe steden in Engeland. Men heeft uitgemaakt, dat het noodig zou zijn, om 100 miljoen menschen, die thans in de steden slecht behuist zijn, onder te brengen in nieuwe wooncentra met gezonde en prettige levensomstandigheden. Bouw daar dus 100 nieuwe steden voor, elk met ten hoogste 50000 inwoners. Het plan houdt rekening met een juiste verdeling van de steden over Engeland, Schotland en Wales. Aan de verdere uitbreiding van Londen moet paal en perk gesteld worden. Een vijftiental centra aan zee ontworpen voor ontspanning. Met verkeersmogelijkheden door middel van vliegtuigen en zelfs spoorwegen houdt het plan voldoende rekening.
„Tecton“ laten een gemoderniseerd achttiende-eeuwshuis te Mill Hill zien.

JOURNAL OF THE ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS. No. 17. (17 Juli 1937.)
Verslag van de architecten-conferentie te Leeds, waarop de president H. J. Goodhart-Rendel heeft gesproken over den hedendaagschen architect. „Soms tijds is hij de man, die niet beweert dat hij zijn eigen ontwerpen gemaakt heeft, somtijds de man die beweert dat hij ze gemaakt heeft, somtijds de man die ze werkelijk gemaakt heeft.“ Hoofdzak van zijn betoog is het axioma: de architect moet in de allereerste plaats een man zijn met gezond verstand. Bij goede afbeeldingen een artikel over huizen van gewapend beton van de architecten Connell, Ward en Lucas.
Ontboezeming over de Parijsche tentoonstelling. Na goedkeurende woorden over de paviljoens van Denemarken, Oostenrijk, Finland, Polen, Japan en Zwitserland, komt het eigen Britsche paviljoen er slecht af. Een van de mooiste bouwterreinen, heet het, en een van de slechtste exposities . . . . . Evenmin is hij te spreken over den Engelschen catalogus, octavo-formaat en vijf centimeter dik . . . . .

IDEM. No. 18. (14 Aug. 1937.)
I. M. Williams schrijft over boerderijen.
Verder geen nieuws. H. G. J. S.

IDEM. No. 19. (11 September 1937.)
H. Russell Hitchcock bespreekt de Engelsche architectuur uit de jaren 1837-51.
John Dower beschrijft een in Londen opgericht experimenteel flatgebouw, waarin vier flats tijdelijk zijn ondergebracht. Het doel is proeven te nemen met verschillende materialen en hun eigenschappen na te gaan in een werkelijk gebouwd complex. Samenwerking van het Building Research Station en het National Physical Laboratory. Het gedrag van nieuwe constructies en nieuwe materiaal-samenstellingen met de beperking dat alleen reeds beproefde (dus geen volkomen nieuwe) materialen gebruikt zijn, en dan alleen diegene, die gemakkelijk verkrijgbaar zijn.
Het plan is gebaseerd op genormaliseerde afmetingen en op staalskelet-constructie. Vloeren van geen bekisting vereischende ijzeren platen waarop beton wordt gestort, trappen van ijzer, stalen ramen (waarvan het onderste gedeelte vast is, en alleen daar boven beweegbaar), bitumineuze dakbedekking, spouwmuuren met baksteen buiten (minimum onderhoud, goedkoop, gemakkelijk verkrijgbaar), stalen deuren in vergelijking met houten en met plymax bekleede deuren, linoleum vloerbedekkingen geplakt op de betonvloeren, ziedaar enkele bijzonderheden. H. G. J. S.

Directeur van het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst te 's-Gravenhage; de Heer F. Spanjaard, binnenhuisarchitect te 's-Gravenhage.
Laatstgenoemde was evenwel door ziekte verhinderd aan de beraadslaging deel te nemen. In zijn plaats trad Jhr. W. J. H. B. Sandberg, bestuurslid van de vereeniging Quellinus te Amsterdam, terwijl de Heer N. P. de Koning, binnenhuisarchitect te Rotterdam, de Jury van advies diende.
De Jury besloot de 2 beschikbare prijzen als volgt toe te wijzen: Eerste prijs (f 500,—): den Heer Rijk v. d. Pol te 's-Gravenhage; tweede prijs (f 300,—): den Heer Izak H. van Schelven te Schiedam.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 9 OCTOBER 1937 NR 41

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

NIEUWS UIT DEN WIERINGERMEERPOLDER.

Wanneer Goethe de drooglegging van de Zuiderzee had mogen beleven, hij had, hoe oud ook, van uit Weimar de reis aanvaard, om de werken van de Wieringermeer in oogenschouw te nemen. Hooren we toch in het gesprek tusschen Mephistopheles en Faust, deze laatste, met zijn gedachten aan het strand, waar het hem verdroot de golven machteloos terug te zien vloeien, de woorden spreken:

Da herrschet Well' auf Welle kraftbegeistert
Zieht sich zurück, und es ist nichts geleistet,
Was zur Verzweiffung mich beängstigen könnte!
Zwecklose Kraft unbändiger Elemente!
Da wagt mein Geist, sich selbst zu überfliegen;
Hier möcht' ich kämpfen, dies möcht' ich besiegen.
Und es ist möglich!
Da faszt' ich schnell im Geiste Plan auf Plan:
Erlange dir das köstliche Genieszen,
Das herrische Meer vom Ufer auszuschlieszen.
Der feuchten Breite Grenzen zu verengen
Und, weit hinein, sie in sich selbst zu drängen.

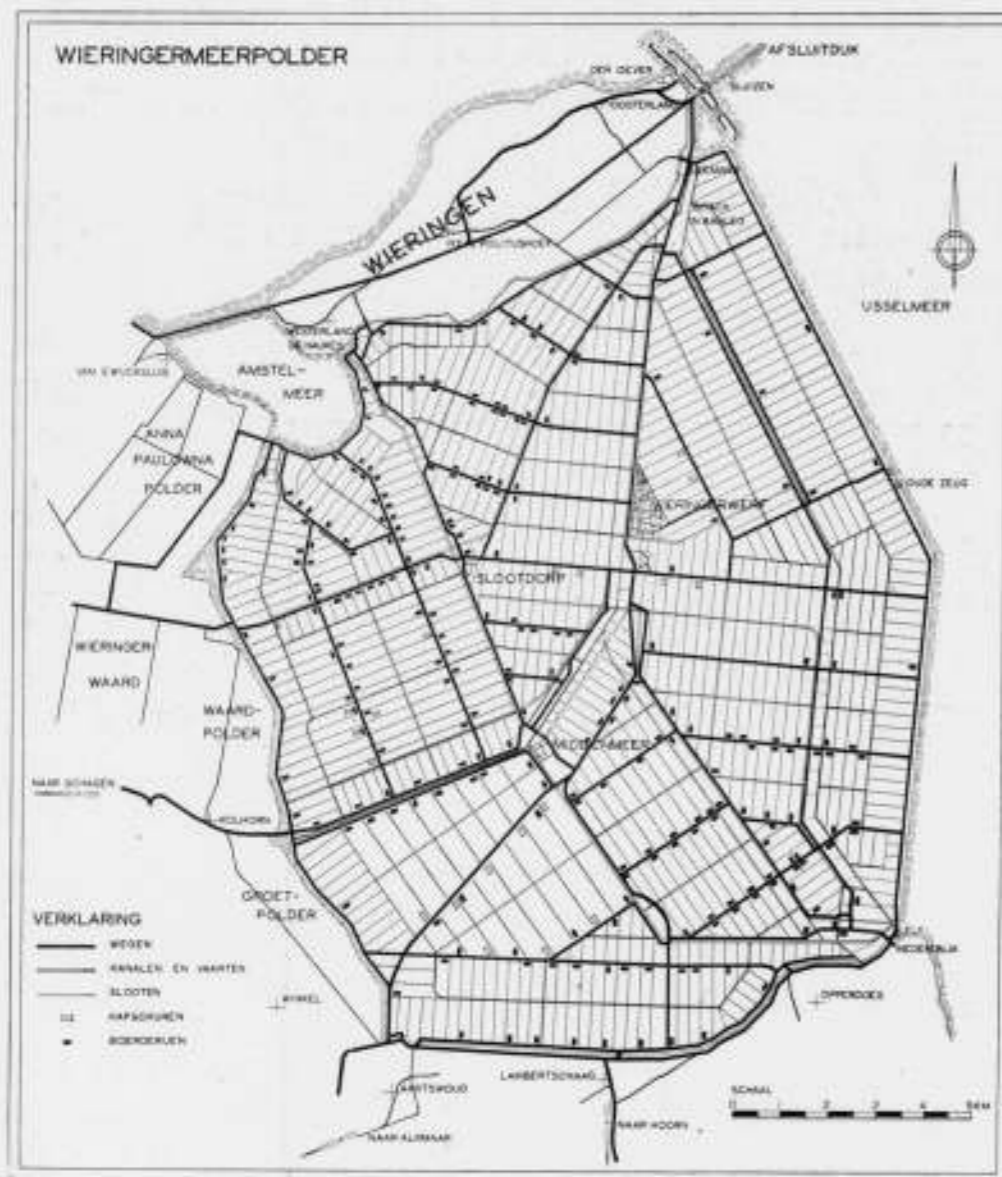
De op het praktisch mogelijke gerichte schepingsdrang, dien Goethe zijn Faust hier zoo geestdriftig laat uiten, is schepingsdrang geworden van onze ingenieurs.

Faust wilde daden, zelfs zonder roem.
Herrschaft gewinn ich, Eigentum!
Die Tat ist alles, nichts der Ruhm.

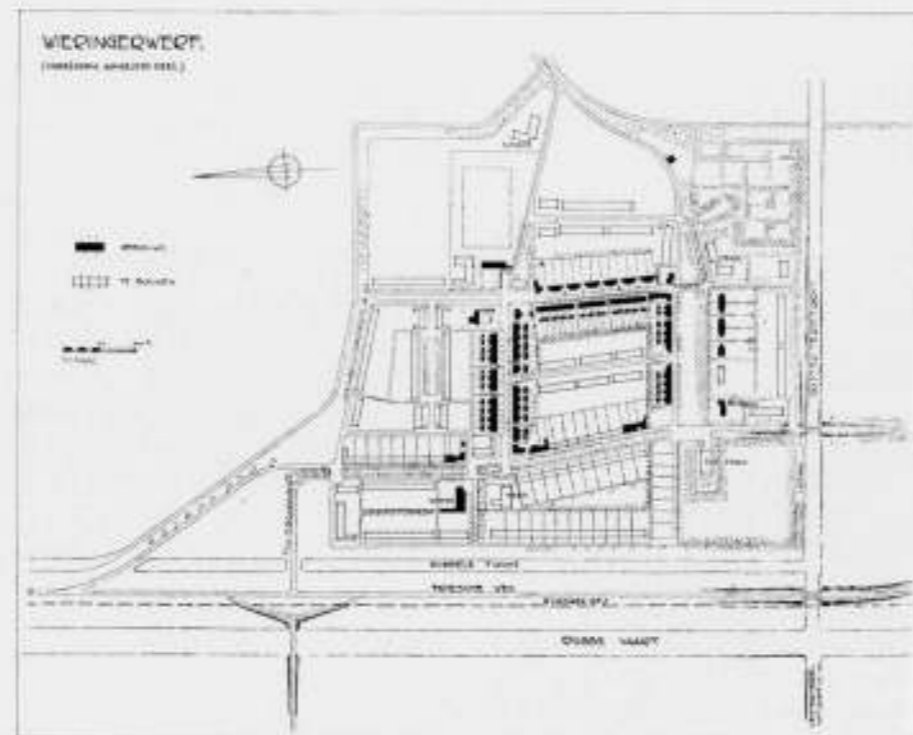
Maar de ingenieurs van de Zuiderzeewerken hebben toch ook wel roem geoogst, en bewondering.
Intusschen is de bewondering ook weer wat aan het luwen. Men wordt aan het droogleggen wat gewoon. Er schijnt alweer een dijk van 55 km in zee aangelegd te worden! Voor wie eenmaal den Wieringermeerpolder heeft gezien, is de belangstelling er een beetje af. Toch blijft deze polder in een bepaald opzicht de meest interessante streek van ons land. Want het landschap groeit er. Het gemaakte, ijselijk serieus langs linialen uitgeteekende landschap moet opgroeien tot een levendige landbouwstreek. Dat gaat langzaam, maar het aspect verandert, hoe langzaam, toch gestaag. Het is steeds de moeite waard op regelde tijden het stadium van ontwikkeling te volgen; hoe de sprieterige bebouwing van eenige jaren terug, hier en daar al aardig is ingegroeid en hoe het op deze wijde open vlakte al lang niet meer leeg is. Wij zullen zoo nu en dan nog eens wat laten zien van het nieuwe land. De laatste plaatjes gaven wij eind 1933. Wieringerwerf was er nog niet. Nu is er al een en ander van klaar, hoofdzakelijk werk van het Bouwbureau van den Wieringermeerpolder. Ook van verschillende particuliere architecten is er werk te vinden in den polder. Een en ander publiceeren wij hier met korte toelichtingen van de architecten.

J. P. M.
385

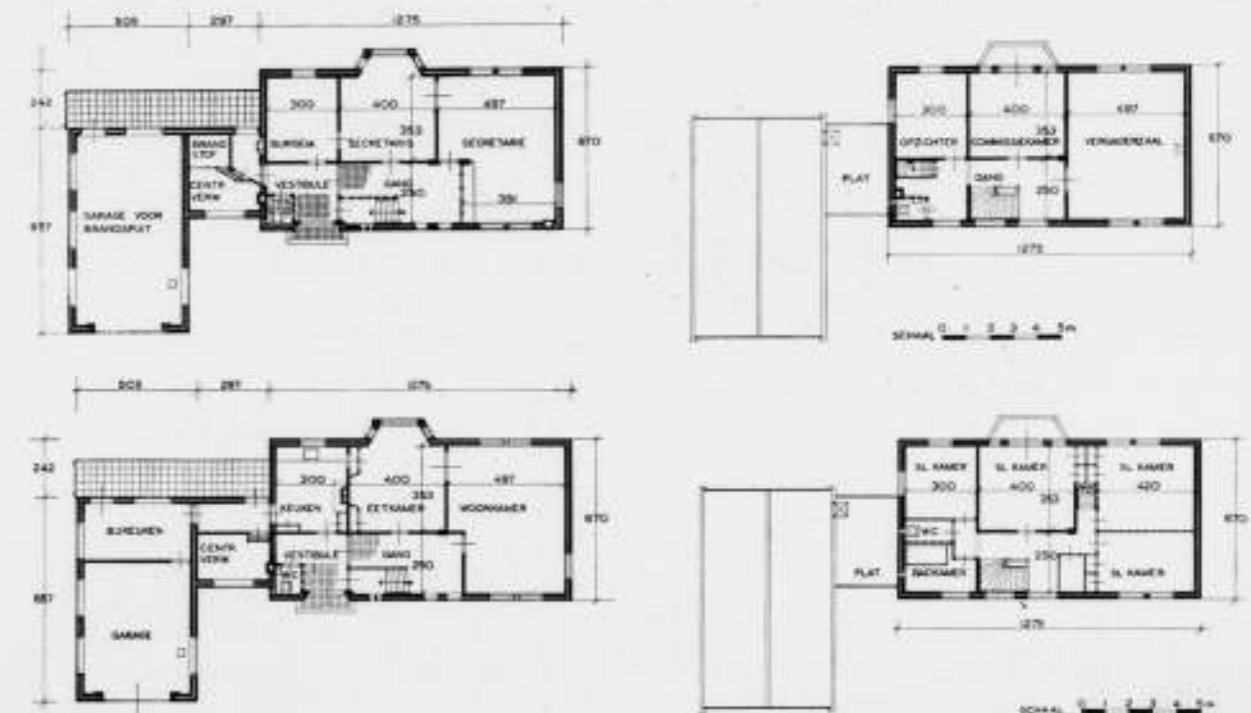

POLDERKAART VAN DEN WIERINGERMEERPOLDER OP SCHAAL 1 A 150.000, WAAROP ALLE GEBOUWEN EN MOMENTEEL IN AANBOUW ZIJNDE BOERENRIJEN EN KAPSCHUREN ZIJN AANGEGEVEN.

PLAN VAN WIERINGERWERF VOOR ZOOVER HET THANS IS GEBOUWD. SCHAAL 1 A 10.000.

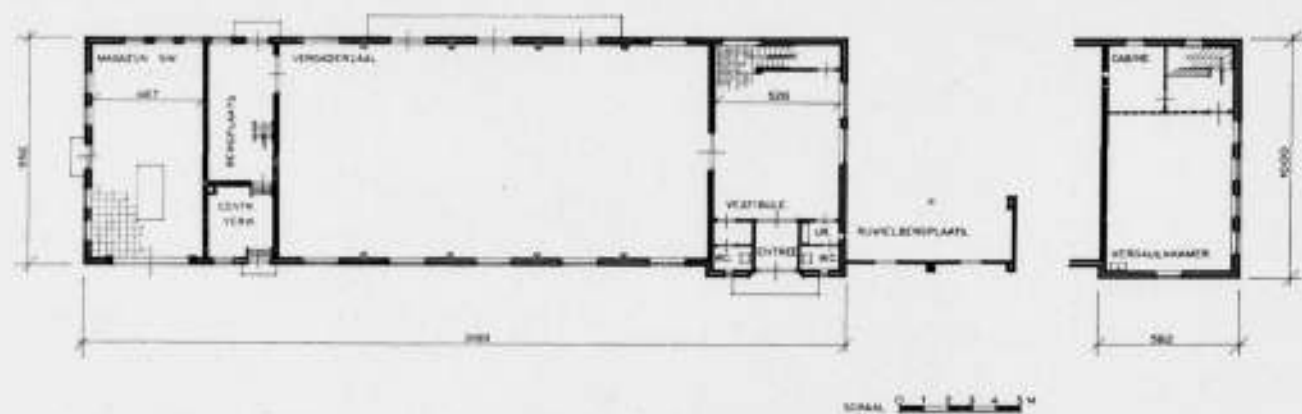

TIJDELIJK RAADHUIS TE WIERINGERWERF. LATER IN TE RICHTEN TOT BURGEMEESTERSWONING. BOVENSTE PLATTEGROND TIJDELIJKE INDEELING. ONDERSTE PLATTEGROND DEFINITIEVE INDEELING.

TOELICHTING BIJ DE FOTO'S EN TEEKENINGEN OP PAG. 387-389

Tijdelijk raadhuisje. Later bestemd voor burgemeesterswoning.
 gevelsteenen: gele mondklinker.
 pannen: mat zwart geglaz., verb. Holl. pannen.
 ramen: stalen ramen in houten kozijnen.
 schilderwerk: wit.
 deuren: blauw.
 Vergadergebouw (later gymnastieklokaal) met brandveerkazerne.
 Deze combinatie is ontstaan uit de wenschelijkheid de groote automobiel-motorspuit in een centraal verwarmd gebouw onder te brengen.
 gevelsteenen: gele mondklinker.
 pannen: gesmoorde verb. Holl. pannen.
 ramen: stalen ramen in houten kozijnen.

schilderwerk: stalen ramen bruin.
 houten kozijnen wit; goten wit.
 Hoofdingangsdeuren: groen.
 andere deuren: bruin.
 Woningen.
 gevelsteenen: miskleurig geel.
 pannen: roode verb. Holl. pannen.
 kozijnen en goten: crème.
 ramen: wit.
 deuren: groen.
 Open kapschuren.
 dakbedekking: grijze asbestcementgolflaten.
 topgevels: hout, geel gecarbolineerd.
 ijzerconstructie: groen-grijs geschilderd.

VERGADERGEBOUW TE WIERINGERWERF. PLAN SCHAAL 1:300. ARCHITECT A. D. VAN ECK.

BOERDERIJ TYPE G. ARCHITECT A. D. VAN ECK.

STRAAT TE WIERINGERWERF.

BRUG BIJ SLOOTDORP.

OPEN KAPSHUUR GEVULD.

OPEN KAPSHUUR LEEG.

ARCHITECT A. D. VAN ECK.

WOONHUIZEN TE WIERINGERWERF EN MIDDENMEER.

Het is een typerend, doch bij nader inzien vanzelfsprekend verschijnsel, dat de toekomstige bewoners van het nieuwe land allen, zonder uitzondering, hun te stichten gebouwen en bedrijven zo eenvoudig mogelijk trachten te bouwen en in te richten, men weet immers nog niets af van de rentabiliteit der te vestigen zaken of bedrijven!

Dit wordt dan ook den architect bij de eerste kennismaking met nadruk bijgebracht.

De beide woonhuizen te Wieringerwerf en Middenmeer zijn de stille getuigen van enkele dezer kennismakingen, en spreken voor zichzelf.

Het woonhuis te Wieringerwerf staat voorlopig als enkeling op het industrieterrein, op behoorlijke afstand van het eigenlijke dorp, ten Oosten ligt de Rijksweg Amsterdam—Leeuwarden, ten Westen parallel een secundaire weg ten behoeve der industrie.

Aan de overzijde van deze weg is de bijbehorende werkplaats voor het repareren enz. van landbouwmachines gebouwd, waarvoor voor de bewoners de Westgevel de functie van voorgevel heeft gekregen, het kantoor is echter op het N.O. geprojecteerd en toezicht te kunnen houden op een aan de Rijksweg geplaatst benzinstation.

De ramen zijn op het Oosten en Westen geprojecteerd, op het

Zuiden werd geen glas gewenst, alleen een bloemenerker werd getolereerd.

De grondslag eiste een fundering op palen, met beton-oplagers, de gevels zijn van gele, sterk genuanceerde klinkers op zwart geteerd plint met witte band, nodig om de gevels wat lager te doen lijken, daar de vloer 1 m boven maaiveld ligt en het geheel door de vlakke omgeving vrij hoog kwam te staan; pannen dof-zwart verglaasd.

De woning te Middenmeer staat aan de hoofdweg in het midden van het dorp, juist in een bocht, waardoor men de weg afkomend vooral de zijgevel ziet.

In tegenstelling tot de overige bebouwing, waarvan de nokken alle evenwijdig aan de weg lopen (bouwvoorschrift), is de nok loodrecht op de weg geplaatst, waardoor een goede afsluiting van het bouwblok ontstond.

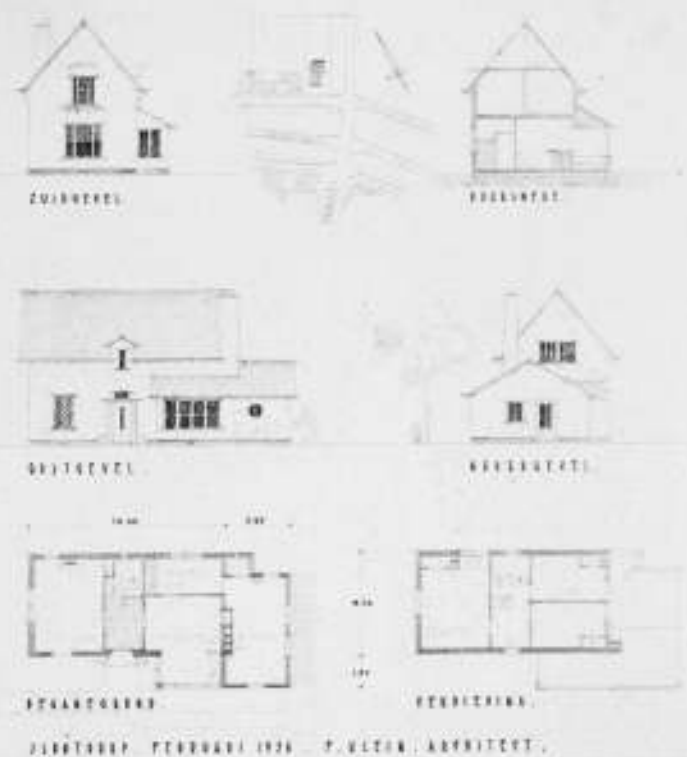
Fundering van gew. beton op staal, gevels geel genuanceerd, pannen dof-zwart verglaasd.

De verdere afwerking is eenvoudig, in de kamers licht behang, gang en trapwanden fijn schuurwerk, wit gesausd.

De bouwsommen zijn respectievelijk f 4600.— en f 3700.—, inclusief schilderwerk, elektrisch licht enz.

F. KLEIN, Arch., Slootdorp.

WOONHUIS TE MIDDENMEER. WINDINGSMODELLEN. SCHAAL 1:400.

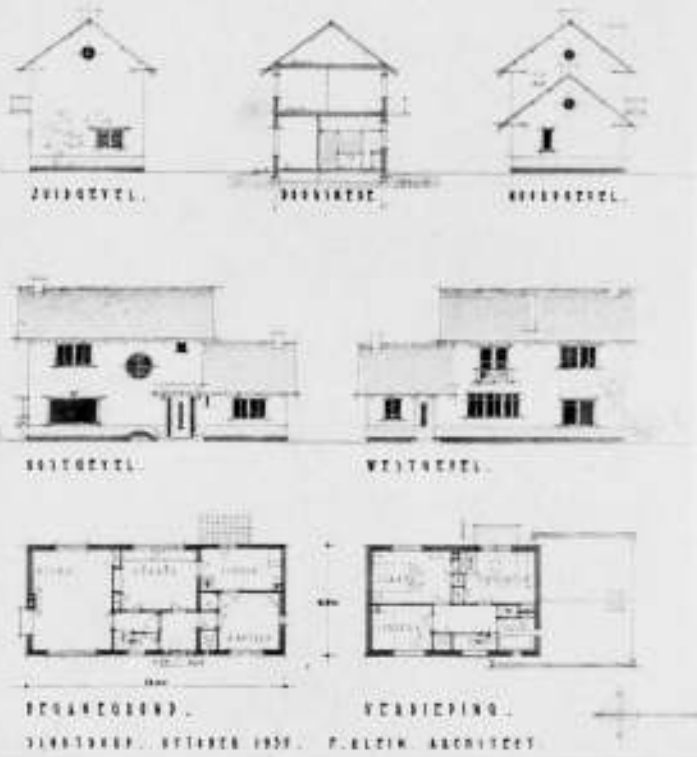

SCHAAL 1 À 400.

WOONHUIS TE MIDDENMEER.

WOONHUIS TE WIERINGERWERF. WINDINGSMODELLEN. SCHAAL 1:400.

SCHAAL 1 À 400.

WOONHUIS TE WIERINGERWERF.

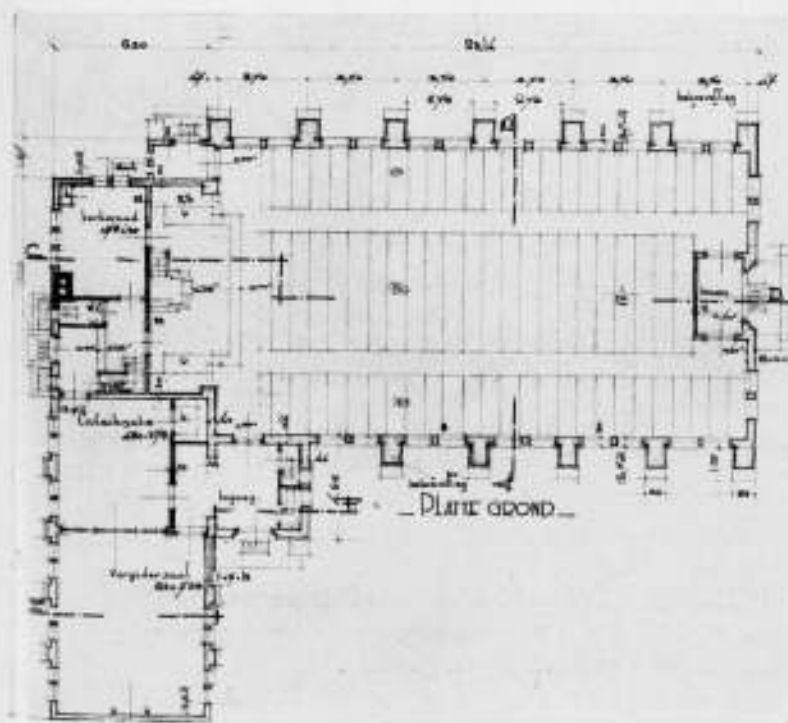
KERKJE TE MIDDENMEER.

Het Kerkje is opgetrokken van moppen groot 30 X 12½ X 9 cm, met zeer spaarzame toepassing van enkele stukken zandsteen en gedekt met zwart verglaasde pannen. Het torenspitsje is gedekt met rood koper. De raamopeningen zijn gedicht met

eenvoudig glas in lood, terwijl de toegangsdeuren gemaakt zijn van eikenhout. Inwendig is het Kerkje geheel uitgevoerd in schoon metselwerk van gele steen, waarin een ameublement van eikenhout.

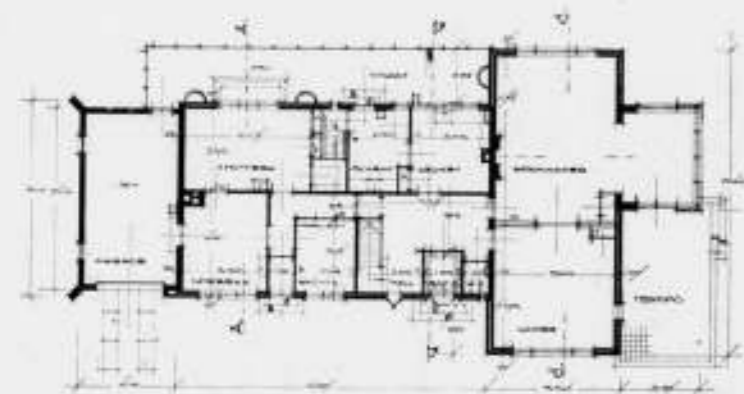
G. VAN HOOGEVEST, Architect B.N.A.

KERK TE MIDDENMEER. ARCHITECT G. VAN HOOGEVEST B.N.A. PLATTEGROND SCHAAL 1 A 300.

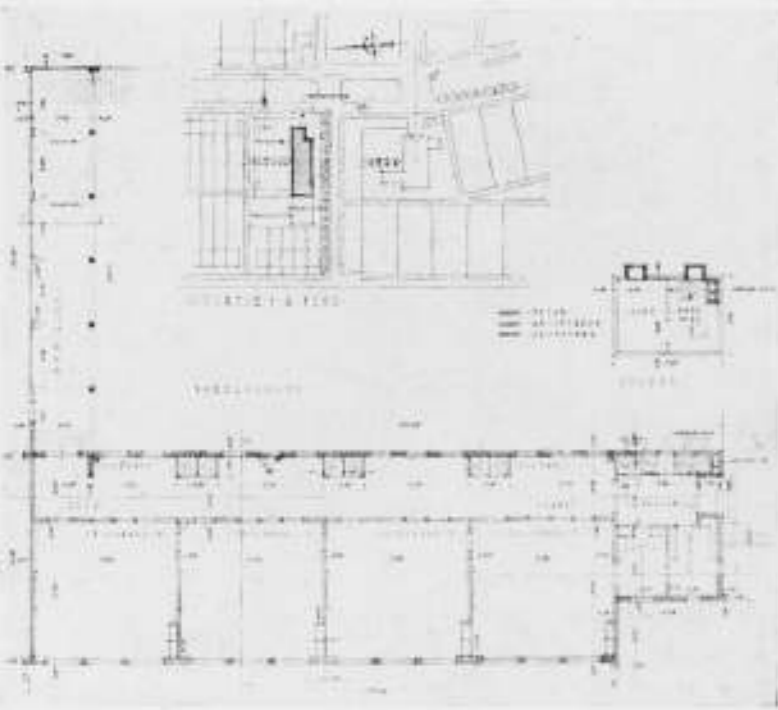

DOKTERSWONING TE MIDDENMEER.

PLATTEGROND DOKTERSWONING TE MIDDENMEER.
SCHAAL 1 A 300.
ARCHITECTENBUREAU GRANPRÉ MOLIÈRE, VERHAGEN EN KOK.

PLATTEGROND. SCHAAL 1 A 400. SCHOOL TE WIERINGERWERF.
ARCHITECT B. J. J. M. STEVENS B.N.A.
392

BESCHRIJVING DOKTERSWONING TE MIDDENMEER

In October 1933 werd een aanvang gemaakt met den bouw van een dokterswoning te Middenmeer.

De gevels zijn gemetseld van geelkleurige klinkers op een donker gesinteld plint. De gevels op de verdieping bestaan uit een buitenbeschieting van gerabatte deelen met een binnenbekleding van heraklith.

De kap is gedekt met riet, de nok bekleed met rietvorsten.

De kleur van kozijnen en ramen is wit, deuren groen, de gerabatte deelen zijn bestreken met bruin gekleurde solignum, de kneplatten onder het rieten dak wit geverfd.

De woning is voorzien van een centrale verwarming.

Het werk is uitgevoerd door den aannemer J. B. Wassink te Middenmeer.

De architecten,
GRANPRÉ MOLIÈRE,
VERHAGEN en KOK.

SCHOOL TE WIERINGERWERF.

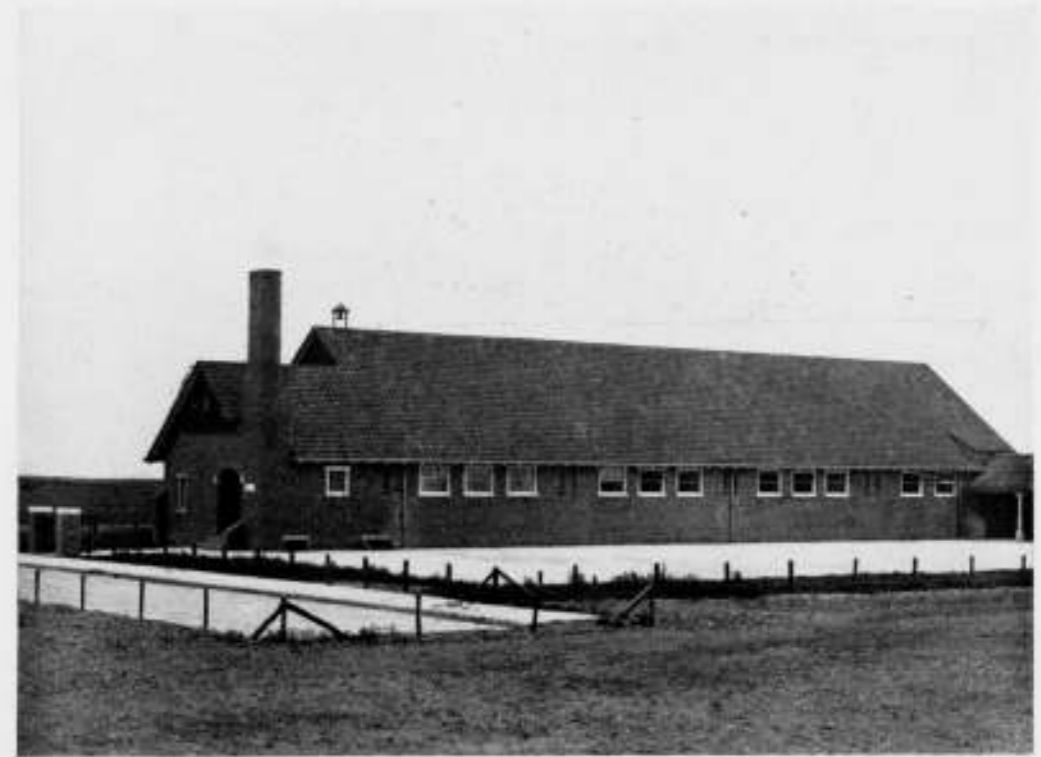
In het dorpsplan, ontworpen door de Wieringermeerdirectie werd de school met zorg opgenomen.

De buitenmuren zijn gemetseld in sterk genuanceerde geelgrijs steen en terugliggend gevoegd.

De daken gedekt met blauwe hollandse pannen.

Kozijnen, waarin stalen ramen, en de houten goten gebroken wit, deuren en ramen groen geverfd.

B. J. J. M. STEVENS,
Architect B.N.A.

SCHOOL TE WIERINGERWERF.

ARCHITECT B. J. J. M. STEVENS B.N.A.

BOEKBESPREKING

V. J. Retera Wzn. — „Het Moderne Interieur” — N.V. Uitgevers Maatschappij „Kosmos”, Amsterdam.

In een onafgebroken reeks dalen over ons goede landje de architectenprentenboeken, fotoverzamelingen van stadshuizen, van landhuizen, van weekendhuizen, van kerken, van scholen, van openbare, semi- en geheel officieele gebouwen, van zakelijke en onzakelijke architectuur, van interieurs, van exterieurs, van tuinen, van nieuwe bouwkunst, gevolgd door reeksen van nieuwe bouwkunst, op hun beurt gevolgd door series van nog oudere bouwkunst, in Nederland en daarbuiten, een niet te helpen vloed.

In sommige van die boeken staan wel eens plattegronden, een doorsnee is een bijzonderheid; wel beginnen ze allemaal met een inleiding. Die diepzinnig, luchtig of verkondigend ons het wezen van de kunst wil verklaren, of zakelijk het onderwerp toelicht. De samensteller van bovengenoemd werk nu schenkt ons van alles wat. De inleiding gaat over het wezen van de woning, die dan vervat zou zijn in de begrippen: licht, lucht en water en de rest dient tot completeering. (Aardig is dat de schrijver tegen slagwoorden en leuzen fulmineert). Dan komen er een goede vijftig bladzijden met nuttige wenken voor de woninginrichting.

alles toegelicht door duidelijke teekeningen en daarna pas verschijnen de 195 foto's.

Men kan zich afvragen voor wie deze met vlijt en toewijding verzamelde nuttigheden bestemd zijn. De architect dient de hier besproken snuffjes qualitate qua te kennen ('t is te hopen, dat hij ze ook op hun juiste waarde weet te schatten); voor den beunhaas is deze materie niet weggelegd, die zweert toch bij z'n suitetype, verrijkt met doorgeefluikje, glas-in-lood in de bovenlichten en ingebouwd bad. Voor aspirant-architecten dan? Die worden wijzer van Muthesius' „Wie baue ich mein Haus" en Neufert's Entwurfslehre. Blijft over de leek. De aspirant-principaal (pale) kan hier naspeuren wat er allemaal aan en in het nieuwe huis moet zitten. Die kan er een heel programma van eischen uit distilleeren, en hobbies!

Eigenlijk gaat een groot deel van den tekst over de zorgvuldigheden des levens en dan nog vrijwel alleen over de nuttige; de aangename komen nauwelijks aan de beurt. Zoo bijv. zijn er aan de keuken en derzelve efficiëntie 7 pagina's gewijd (aan de woonkamer 5). Over 't doel, nl. het smakelijk te bereiden maal, is dan nog met geen woord gerept. Over de badkamers leest men 3½ bladzijde en over kasten 10 pagina's lang; waarna men beseft hoe moeilijk de mensch het zich maakt om het makkelijke te hebben. Als dan „de nieuwe tijd (nog komt) met nieuwe eischen van „de zes dokters": zon, lucht, water, rust, beweging, voedsel", dan is 't geen wonder dat men 't voldoen aan hygiënische wenschelijkheden en het bedrijven van alle denkbare zorg-

Architectonische details. I. Ramen en deuren, door Prof. Ir. J. G. Wattjes B.I. Hoogleraar aan de Technische Hoogeschool te Delft. Amsterdam (Holland) N.V. Uitgevers Mij. „Kosmos". In de inleiding van dit boek schrijft Prof. Wattjes:

„De waarde van de buiten- en binnenarchitectuur hangt af van den hoofdvorm en van de detailvormen van het gebouw en van de verschillende daarin aanwezige ruimten.

De hoofdvormen worden bepaald door de voor ieder gebouw zeer uiteenloopende eischen. De detailvormen daarentegen, afhankelijk van de steeds gelijke of weinig gevarieerde functies en constructies der verschillende gebouw-onderdeelen, toonen veel meer standvastige typen.

Om nu de gevels en het interieur van een gebouw te kunnen ontwerpen moet men als het ware beschikken over deze typische vormen van de verschillende onderdeelen van gebouwen: ramen, deuren, balcons, erkers, loggia's, veranda's, serres, voortrappen, goten, dakvensters, schoorsteenen, enz. Het heeft geen zin, dat ieder ontwerper bij ieder gebouw weer van voren af aan, alsof dat nog nooit gedaan zou zijn, de vormtypen van deze details op oorspronkelijke wijze zou gaan ontwerpen.

Bekwame en geoefende ontwerpers zijn vertrouwd met een groote verscheidenheid van oudere en nieuwere detailvormen zooals deze door het werk van voorgelacht en tijdgenooten tot ons gekomen zijn. Beginners en leerlingen daarentegen hebben slechts een vage voorstelling van enkele detailvormen, die zij toevalligerwijze gezien hebben.

Deze uitgaaf beoogt nu aan beginnende ontwerpers een verscheidenheid van goede architectonische detailvormen ter beschikking te stellen."

Ik zou de bespreking van dit boekwerk willen aanvangen met er op te wijzen, dat het inderdaad een feit is dat bij het ontwerpen vaak — laten we het ook maar „als het ware" noemen — wordt beschikt over vormen, al of niet standvastig of typisch, zooals die door het werk van voorgelacht en tijdgenoot (vooral van den laatste) tot ons gekomen zijn.

vuldigheden vereenzelvigt met de „wooncultuur" van onzen tijd. En 't valt ook niet te verwonderen dat men dan tot uitspraken komt als „wat tusschen 1880—1920 aangeduid werd als rationeel, bleek achteraf niets anders te zijn dan het product van aesthetiseerende burgerlijkheid" (arme Berlage met z'n Beurs!).

De foto's in dit boek zijn meerendeels voortreffelijk. De weer-gegeven interieurs lijken wat abstract en doen aan showrooms denken, maar dat is niet te verwonderen, wij trekken ook een net pakje aan, wat glad en ongemakkelijk, als we ons laten kijken en blijven in den vorm, zooals dat heet. De ware Jacob treedt evenwel aan 't licht als je uit den vorm raakt en dan blijkt er soms in een keurig pak een aardige kerel te steken. Wij kunnen ons voordoen, doen alsof dus, wat een voordeel is. Meubels kunnen dat niet, die zijn zooals ze zijn. En nu moet me van 't hart, dat onze moderne hollandsche meubels en interieurs toch te veel in den vorm zijn, wat glad, wat net, wat onpersoonlijk en koel; onze meubels zijn niet aardig.

Misschien schuilt het aantrekkelijke van oude meubels in een modern interieur juist daarin, dat er wat plezierigs en milieus huist in een koele omgeving (blz. 137, 142 en 143).

Samenvattend kan men van dit boek zeggen, dat het royaal en verzorgd is uitgevoerd, dat de interieurfoto's een fraaie collectie vormen en dat de tekst tot op de allerlaatste snuffjes en handigheidjes, die ons het wonen heeten te vergemakkelijken, bij is.

B.

Iedereen, in het architectenvak, weet dat wel. En iedereen, die ontwerpt, weet ook dat hij niet „enkel maar" naar standvastige vormtypen zoekt, omdat het geen zin heeft, deze weer eens op oorspronkelijke wijze te gaan ontwerpen, maar dat als hij zoekt, zoekt wat hij weten wil. Tout savoir, c'est tout pardonner. Dit alles is niets erg. Het behoort tot de praktijk van het vak en verder praat men daar niet over.

In 's hemelsnaam, geen ethiek, als we het in de kunst over het ontstaan van kunstwerken hebben. Het zijn de petits accommodements avec le ciel, die binnenskamers blijven.

Nu gaat echter Prof. Wattjes de methode om als het ware te beschikken over verschillende vormen van onderdeelen van gebouwen, d.w.z. zooals die vormen door verschillende architecten zijn gekozen (hetgeen nog lang niet een type-vorm behoeft te zijn) als behoorende tot het essentiële van het architectonische ontwerpen verklaren.

Mij dunkt, dat we ons hiertegen met klem en ernst verzetten moeten, vooral nu Prof. Wattjes aan die methode een schijn van logica tracht te geven, door het als zinloos voor te stellen, als ieder ontwerper weer van voren af aan, de vormtypen van de details op oorspronkelijke wijze zou gaan ontwerpen.

Want, integendeel, het heeft juist geen zin, de details van anderen te verwerken, maar het ontwerpen heeft alleen zin, wanneer de ontwerper de vormen op oorspronkelijke wijze zoekt, d.w.z. niet uit de zucht om oorspronkelijk te willen zijn (de groote fout!) maar om uit eigen denken, eigen voelen en eigen zoeken, de architectonische vormen te vinden. Waarschijnlijk zal dan het type, waartoe hij ten slotte komt, als bestaand blijken, want er is niet veel nieuws onder de zon, maar zijn vondst is nu vol zin, want hij heeft voor een moment zich zelf gevonden, het rijkste en beste wat een ontwerper bereiken kan. Ik acht het te betreuren dat Prof. Wattjes van het ontwerpen de boven aangehaalde voorstelling heeft gegeven, te meer waar het hier niet alleen gaat om de praktijk, maar ook om een onderwijskwestie. In het architectuuronderwijs is het aanleeren van het ontwerpen

een der moeilijkste vraagstukken, waarover de beste der besten na lange ervaring aarzelend hun meening durven uiten.

Prof. Wattjes weet er echter raad op, en stelt, om nu de gevels en het interieur van een gebouw te kunnen ontwerpen, aan de beginnende ontwerpers een verscheidenheid van architectonische details „ter beschikking". Klaar.

Laten we eens nagaan wat de methode van Prof. Wattjes, toegepast op zijn eigen boek, beteekent. Aangezien te beschikken over het werk van anderen methode is en het geen zin heeft, details, alsof dat nog nooit is gedaan, op oorspronkelijke wijze te gaan ontwerpen, mogen we wel aannemen dat Prof. Wattjes geen voorkeur zal hebben gegeven aan het werk van architecten, die zoo zinloos zijn geweest, hun details op oorspronkelijke wijze te gaan ontwerpen. Wanneer dus op pag. 59 een architectonisch vormtype van een deur van Prof. Martin Elsässer te München ten voorbeeld wordt verstrekt, moeten we wel aannemen dat de architect Elsässer als architect zijn goede details ter beschikking heeft gekregen van anderen, waarvan wij de hoop moeten koesteren, dat zij op hun beurt, zoo zinrijk zijn geweest, hun details niet op oorspronkelijke wijze te gaan ontwerpen, maar het geluk zullen hebben gehad te kunnen beschikken over vormtypen van details van nog anderen, die . . .

Nu lezen we bovendien nog het volgende:

„Het uitwendig en ieder inwendig aanzicht van een gebouw is een compositie van elementen. Deze verzameling geeft slechts typen voor deze te componeren elementen. Deze moeten niet alleen harmonisch uit de gegeven verscheidenheid bijeengezocht, doch ook harmonisch aaneengevoegd en daartoe bijna steeds verwerkt, vervormd worden."

We moeten dus ten overvloede wel aannemen, dat de uitwendige en inwendige aanzichten in dit boek opgenomen, uit vroegere bloemlezingen harmonisch aaneengevoegde, verwerkte en vervormde typen zijn, die in een weer vroegere incarnatie ook reeds deze harmonische aaneenvoeging, verwerking en vervorming hebben doorstaan. Ik beken, dat deze keurcollectie mij langzamerhand respect afdwingt.

Maar bovendien is Prof. Wattjes in strijd met zich zelf, want als men een type vervormt, krijgt men een ander type. Hoe zit het nu eigenlijk met die typen? De geheele architectuur, voor wat betreft de detailvormen, bestaat dus uit vervormde typen, van typen, die weer zelf vervormd waren. Hoe staat het nu toch eigenlijk met die standvastige typen?

Die geheele typengeschiedenis is, op deze manier, zoo fundamenteel niet. De typenindeeling is in het boek dan ook maar eenvoudig weggelaten, en het wordt aan den ontwerper bijaldien maar overgelaten te zien of hij de typen vindt.

Het wil mij voorkomen dat Prof. Wattjes in deze inleiding wat al te gemakkelijk een rechtvaardiging van zijn boekwerk heeft willen geven. Van een zin als „Conflicten tusschen doelmatigheid en schoonheid kunnen grootendeels vermeden worden, door zich reeds bij het ontwerpen der plattegronden het gebouw uit- en inwendig ruimtelijk voor te stellen", kan ik niet begrijpen, hoe een ernstig denkend mensch als Prof. Wattjes hem kan herschrijven. Het is zoo iets als: om een goed gelijkend portret te schilderen, moet men zich het gezicht van den geportretteerde goed voorstellen.

Thans komen wij van de opvoedkundige zijde van het boek tot het gebruik dat van dit boek in de praktijk zal worden gemaakt. Prof. Wattjes schrijft: „Het behoeft welhaast geen betoog, dat deze verzameling architectonische details niet dienen kan, om, bij wijze van een handig receptenboek, aan ieder ongeoeffende

mogelijk te maken, architectonisch goede ontwerpen te maken. Trouwens ook het receptenboek kan niet de geschoolde ervaring van kok of keukenmeisje vervangen. Tegen het misbruik, dat in dit opzicht van dit werk gemaakt kan en ook wel zal worden, kan niet worden gewaakt. Doch het straft zich zelf.

Het klakkeloos en zonder aangeboren en door oefening ontwikkeld vormgevoel aaneenrijgen van uit de afbeeldingen gecalqueerde of precies vergrootte details zal nimmer tot goede resultaten leiden."

Hieruit blijkt dat Prof. Wattjes in zijn boek wel eenig gevaar ziet en inderdaad, hij geeft den beunhaas weer een extra goede kans. Want het kwaad door van dit boek misbruik te maken, straft niet zich zelf, maar moet gestraft worden door de architecten die in de Schoonheidscommissie zitten, zelf van werken gespeend zijn, maar de ontwerpen van al die bouwkundigen, die ondanks hun gebrek aan aangeboren vormgevoel hier het noodige van hun gading vinden, tot het blijve einde van de bouwvergunning moeten voeren.

Er is geen instantie welke uitmaakt, wie wegens zijn ongeoeffendheid, geen gebruik mag maken van dit boek en er zullen zich allicht ten deze meer ongeoeffenden tot geoeffenden dan geoeffenden tot ongeoeffenden verklaren.

Prof. Wattjes zegt, dat tegen het misbruik niet kan worden gewaakt. Ik zou zoo zeggen, dat er wel tegen kan worden gewaakt door zulke boeken niet te geven en ik stipuleer hier dan ook de opvatting van de heele Redactie van dit blad, dat een dergelijk boek af te keuren is, omdat het de beunhazerij in ons land in de hand werkt.

Nu zou het mogelijk zijn, ondanks het feit dat wij de beginselen waarop dit boek steunt niet kunnen deelen, voor de uitwerking ervan waardeering te kunnen hebben. Doch tot onze groote spijt hebben wij moeten constateeren, dat dit boekwerk van Prof. Wattjes krioelt van de onnauwkeurigheden en slordigheden. Er is bijna geen pagina zonder fouten. Het is een allegaartje van foto's, plattegronden en gevels en gevelfragmenten op grootere schaal, waartusschen details van ramen en deuren zwemmen, alle met dezelfde ongevoelige hand geteekend. Ook van de bestemming der gebouwen is niets te vinden; die moet men maar raden. De wijze van teekenen is voor een soortgelijk boek van essentieele beteekenis. Zoo ergens, dan zou het hier noodzakelijk zijn geweest den persoonlijke teekentrant van de architecten in het oorspronkelijk of in copie weer te geven, omdat die oorspronkelijke teekentrant het beste nog het karakteristieke van het detail kan benaderen. In deze lijntekeningen is alles dood en dor.

Bovendien correspondeeren de geteekende details slecht met de foto's, zoodat een vergelijking van het geteekende detail met de foto ervan, op de meeste pagina's niet mogelijk is.

Wij gaan natuurlijk niet in op de waardeering van de bouwwerken, die Prof. Wattjes blijkens zijn keuze architectonisch geslaagd vindt, en op grond waarvan hij in zijn inleiding spreekt van „goede" architectonische details.

Wij willen gaarne erkennen dat een dergelijk werk enorme eischen aan uitvoering en uitwerken van de zijde van den samensteller vraagt, doch daarom wil het ons voorkomen, dat het iemand, wiens werkzaamheden het blijkbaar niet veroorloven om een dergelijk werk zelfstandig en rustig als een deel van zijn levenswerk uit te voeren, weerhouden moet deze taak op zich te nemen. Het resultaat is niet alleen te betreuren voor de moeite er desondanks aan besteed, maar ook voor de kostbare uitgave, waaraan van de zijde van den uitgever veel zorg is gegeven.

J. P. M.

395

Het volgende stuk nemen wij over uit „Stemmen uit de Coöperatieve Vereeniging voor Lijkbezorging“:

In de inleiding bij het programma van de prijsvraag, uitgeschreven door het Centraal Genootschap voor Lijkbezorging, tot het verkrijgen van karaktervolle Begraafplaatsen, grafaanduidingen en hare groepeerings, werd door Architect Jan de Meijer het volgende geschreven:

„Zoo zijn de factoren, welke bijdragen aan de begraafplaatsen de onmisbare stemming van wijding en rust te geven, veelal afwezig. Het Centraal Genootschap voor Lijkbezorging weet ook, dat het ontbreken van die stemming nog een diepere oorzaak heeft n.l. een sociale. Want, in plaats van de sfeer van „opgenomen te zijn in het groote geheel“, viert dat, wat den eenen mensch van den anderen in materieel opzicht in het leven onderscheidt, door de gelijkmakende aarde nog hoogtij. Doodsch, zij aan zij, liggen daar, wat eens menschen waren, in „klassen“ gerangschikt. De beter gesitueerde koopt een stuk van behoorlijke grootte, de arme heeft van ons aller bezit nog geen plekje voor zich alleen om te rusten.“

De actie van het Centraal Genootschap moet dus in de allereerste plaats hierop zijn gericht, doch het ziet in de naaste toekomst nog geen verandering in de maatschappelijke constellatie. Noodgedwongen laat het daarom de primaire behandeling dezer kwestie rusten.

Het Centraal Genootschap meent onder de gegeven omstandigheden praktisch te doen, deze kwestie van de andere zijde aan te grijpen, dus van de grafaanduidingen uit te gaan; temeer waar op dit gebied veel banaals wordt vertoond.

Het lijkt ons nuttig voor een uitgebreider kring deze inleiding te herhalen, omdat bijv. de Oosterbegraafplaats toch wel duidelijk de waarheid van de hierboven aangehaalde woorden onderstreept.

Deze ontsierende uitbreiding vormt wel een sterk contrast met de prachtige majestueuse entree, het fraaie goed onderhouden grafperk voor de ontvanggebouwen en de statige laan geflankeerd met populieren daar achter. Kijkt men links en rechts op de velden achter deze populieren, dan wordt het al minder fraai, oude houten borden en, wat ons opviel, weinig steenen op de daar gelegen oude algemeene graven, — dit laatste kwam den algemeenen aanblik ten goede en de natuur heeft hier veel goed gemaakt — hier en daar een enkel met zorg onderhouden graf en dan verder soms verwilderde rozenstruiken, welker schoone bloemenpracht veel van het leelijke doet vergeten.

Aan het einde van de laan eenigszins rechtsaf staan we plotseeling voor een groot grafveld, een massagraf, steenen, steenen en nog eens steenen. Verbaasd en verwonderd staren wij naar dat groote zielloze massagraf, dat herinneringen oproept aan oorlogskerkhoven in Vlaanderen, en weer klinkt in onze ooren

het betoog van een ouden begrafenis-ondernemer, die zijn hoge tarieven verdedigde met het motief, dat als hij niet het grootste deel van de verzekeringspenningen nam, het geld dan toch maar naar den steenhouwer ging.

Heeft deze man gelijk gehad, heeft de tariefsverlaging, welke onze vereeniging in Amsterdam heeft bewerkstelligd, mede dit resultaat gehad, haast zouden wij dan dit resultaat vloeken. Hebben de nabestaanden van hen, die daar rusten, schuld aan dezen chaos. Wij zouden zeggen ten deele, de overheid had regeland dienen in te grijpen, dat dit niet is geschied is een verzuim, een ernstig verzuim.

Men kan niet verwachten, dat wanneer tientallen verschillende steenhouders losgelaten worden op een betrekkelijk klein terrein, een dragelijk geheel zal ontstaan, hier zal leiding dienen te worden gegeven, en wij kunnen constateeren, dat deze leiding hier heeft ontbroken.

Wij vragen ons af hoe het oordeel van den ontwerper, van deze in eersten aanleg toch schoone begraafplaats, zou zijn. Het is ons niet bekend welke tuin-architect de uitbreiding van het laatste gedeelte der Oosterbegraafplaats heeft „verzorgd“, maar bewondering er voor hebben wij allerminst.

Het wordt hoog tijd, dat aan dezen chaos een einde komt en dat een bevoegd tuin-architect regeland optreedt.

Waardeering verdient het streven van de Gemeente Nieuwer-Amstel op de begraafplaats „Zorgvlied“, welke kleine Gemeente met het bouwen van een aula „Amsterdam“ een beschamend voorbeeld gaf, terwijl ook thans bij de nieuwe uitbreiding van deze begraafplaats door den tuin-architect C. P. Broerse nieuwe denkbeelden in toepassing zullen worden gebracht. Vermelding verdient voorts, dat de begraafplaats „Zorgvlied“ een niet onbelangrijke bron van inkomsten voor deze Gemeente oplevert, terwijl het zelfde niet het geval schijnt te zijn voor de begraafplaatsen van de Gemeente Amsterdam, gezien ten minste de noodzaak der laatste verhoogingen van tarieven.

De resultaten van de Gemeente Nieuwer-Amstel zijn te opmerkelijk om zonder meer voorbij te gaan en gevraagd mag worden, of de organisatie-vorm, waarbij de begraafplaatsen en de plantsoenen onder de eenhoofdige Directie van een tuin-architect gebracht zijn, niet meerdere voordeelen oplevert dan de organisatie-vorm van de Gemeente Amsterdam, waarbij de begraafplaatsen ressorteeren onder een administratieven Dienst, n.l. den Burgerlijken Stand.

Wij bevelen dit denkbeeld ter overweging aan Burgemeester en Wethouders aan, opdat de Gemeente Begraafplaatsen een voorbeeld mogen worden voor de andere begraafplaatsen in onze Gemeente en in ons land; thans levert de nieuwe uitbreiding zeer zeker ook een voorbeeld op, maar dan een voorbeeld hoe het niet moet.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

L'ARCHITETTURA ITALIANA No. 8 (Augustus 1937).
Prijsvraag voor een schoolgebouw in Napels. Drie bekroonde ontwerpen.

RASSEGNA DI ARCHITETTURA No. 7/8 (Juli-Augustus 1937).
Het paviljoen van Italië op de Parijsche tentoonstelling, arch. Agnoldo Mengoni Pica.

Arena in Merano.
Projecten voor een monument voor de overwinning, voor Milaan: eenigszins houtenige gevaarten.
Naar aanleiding van de eerste tentoonstelling van uitbreidingsplannen, een uitvoerig artikel met veel plaatjes.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 42

16 OCTOBER 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

RESTAURATIE VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT.

Het is thans bijna vijftien jaar geleden dat met de restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft een begin werd gemaakt. Door een comité dat zich ten doel stelde het koor van dit historisch monument in een behoorlijken toestand te brengen, werd mij 20 Januari 1923 opdracht gegeven tot deze belangrijke restauratie. Op 1 Februari daarop volgend, werd met de voorbereidende werkzaamheden begonnen.

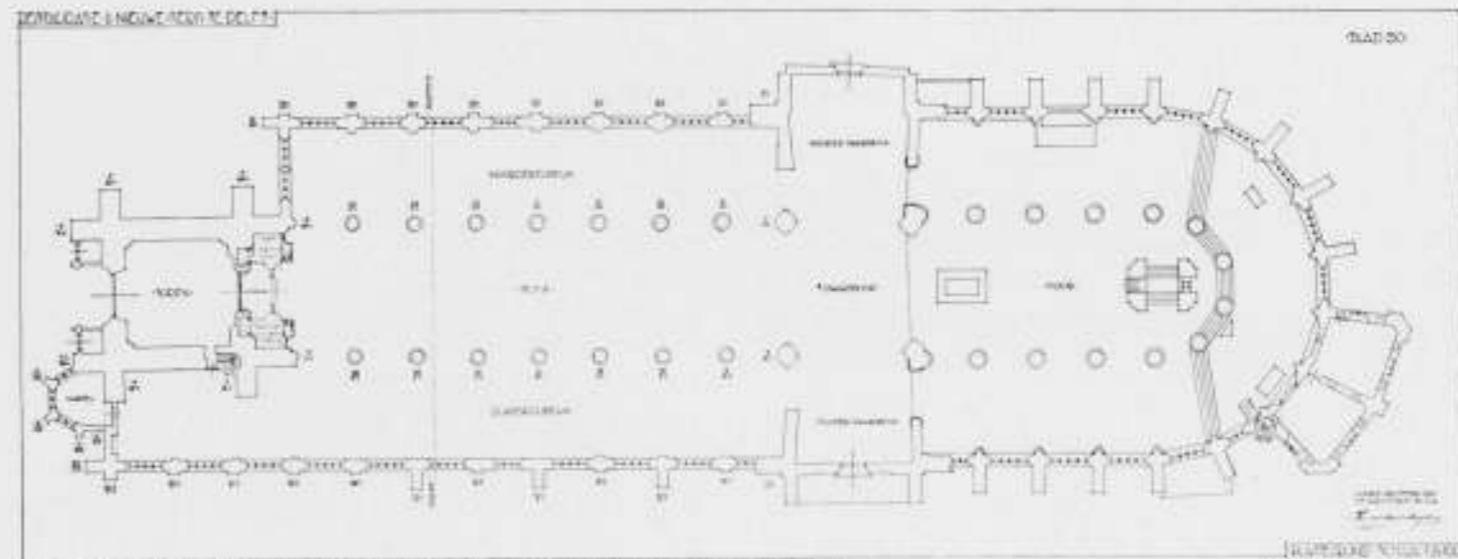
Deze werkzaamheden hebben een grooten omvang genomen, grooter dan aanvankelijk kon worden voorzien. Toen in het koor een steigerwerk was geplaatst en kolommen en muren konden worden schoongemaakt, bleek alras dat de brand die in 1536 het kerkgebouw teisterde, groote schade had aangericht. Vooral de natuursteenen kolommen hadden veel geleden zoodat ingrijpende herstellingen moesten worden uitgevoerd. Het bleek noodig de kolommen in het koor voor $\frac{3}{4}$ deel opnieuw te ontmantelen; bovendien werden zij van nieuwe basementen en grootendeels nieuwe kapiteelen voorzien. Ook aan de bogen en gewelven, balustrade en lijstwerken, moest veel worden vernieuwd terwijl de muren en ramen alsmede de kappen, voorziening behoeften.

Constructieve moeilijkheden deden zich bij de restauratie van het koor niet voor, evenmin als bij de restauratie van het dwars-schip. Deze kwamen eerst naar voren toen de restauratie van het schip werd ter hand genomen. Het bleek dat de hoge Zuidgevel van het middenschip die sterk naar buiten overhelde, slechts werd vastgehouden door een stelsel van kruisbalken die waren aangebracht over de zware koppelbalken, welke met hun sleutelstukken, muurstijlen en korbels, de muren aan elkaar verbonden. Om deze minder fraaie hulpconstructie aan het gezicht te onttrekken was in de geheele kerk tegen de koppelbalken een houten schijngewelf aangebracht waardoor de ruimte-werking echter ten zeerste werd benadeeld.

De bedoeling was dit schijngewelf en de hulpconstructie te verwijderen opdat de oorspronkelijke ton-vormige overwelling, zoo karakteristiek voor onze Hollandsche gothische kerkgebouwen, weer in eere kon worden hersteld. Tijdens een nauwkeurig onderzoek bleek dat die hulpconstructie in den loop der jaren heel veel aan deugdelijkheid had ingeboet: de uiteinden der balken waren nagenoeg allen verrot of verteerd zoodat ook de pooten der kassanten, de muurplaten en gootbodems, zoodat het onderling verband en de samenhang was verbroken en het gevaar niet denkbeeldig was dat de ongeveer 70 cm overhellende Zuidmuur van het schip zou kunnen omvallen. Hoe ernstig deze hoge schipmuur is ontzet blijkt wel als men in het koor staande, kijkt in de richting van het orgel. Dan ziet men dat deze muur niet alleen overhelt, doch ook sterk is gebogen.

Voor schraging van dezen muur, alsmede voor de kap, is boven den Zuider zijbeuk een schoorconstructie aangebracht van gewapend beton. Deze constructie is echter niet meer zichtbaar en verraadt zich alleen door de drie zware steunberen tegen den buitengevel van den Zuider zijbeuk. In deze steunberen bevindt zich een kern van gewapend beton die rust op een drietal betonpalen welke reiken tot den vasten bodem op een diepte van ongeveer 20 meter onder den bovenkant van het terrein. Uit deze gewapend beton kernen ontwikkelen zich bogen die in hun vorm en doel den Gothischen lichtboog benaderen, doch onzichtbaar zijn omdat zij tusschen de buitenbeschieting van de kap en de binnenbeschieting, het tongewelf, konden worden weg-gewerkt. Deze drie schoorbogen steunen tegen stijlen en liggers, eveneens van gewapend beton, die in den Zuidmuur van het middenschip zijn opgenomen.

Een tweede constructieve moeilijkheid leverden de kolommen van het middenschip. Deze bleken zoo zwaar beschadigd te zijn dat een nieuwe ommanteling zooals bij het koor, niet mogelijk

PLATTEGROND VAN DE NIEUWE KERK TE DELFT NA DE RESTAURATIE.

SCHAAL 1 A 600.

NIEUWE KERK TE DELFT. GEZICHT VAN UIT HET KOOR IN HET SCHIP NA DE RESTAURATIE.

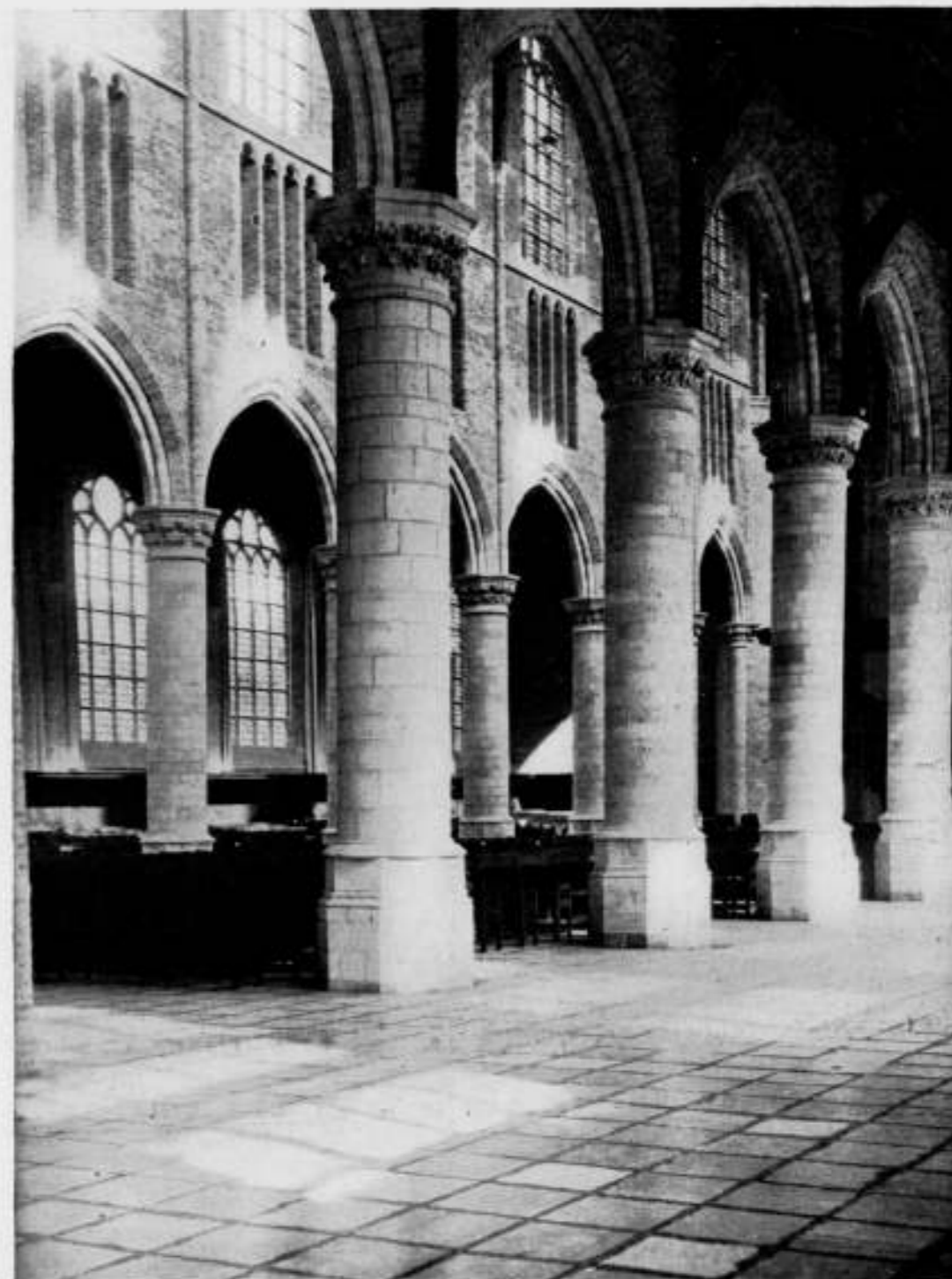
was. Een algeheele vernieuwing kon niet uitblijven. Om den zwaren bovenbouw te schragen werd in de boogopening ter weerszijden van een kolom een ijzeren hulpconstructie geplaatst die het gewicht van den bovenbouw kon overnemen. Daarna werd de kolom afgebroken en vernieuwd. Dit sloopen vereischte niet veel inspanning: enkele mokerslagen en de kolom viel als puin uiteen! Niet alleen was de natuursteen ommanteling geweldig gehavend doch ook de baksteen kern was verbrijzeld en bezat niet den minsten samenhang.

Afgezien van deze twee constructieve problemen leverde de restauratie geen bijzondere moeilijkheden op. De muren werden waar nodig ingeboet, alle ramen vernieuwd waarbij de groote dichtgemetselde Westramen wederom werden geopend, de kappen werden grondig nagezien en versterkt en een nieuwe beschieting met genuanceerde leibedekking en een geheel nieuwe

gewelfbeschieting van eikenhout, werden aangebracht. Door het atelier van den heer Kerling werden de ramen in het schip en zijbeuken voorzien van nieuw glas-in-lood van een glassoort die voor dit doel werd vervaardigd.

Een belangrijke verbetering in de ruimte-werking werd verkregen doordat de in den Zuider zijbeuk naast den toren ingebouwde kerkeraadskamer met kosterkamer, bergzolder en berghoek konden worden verwijderd. In plaats daarvan zal aan de Noord zijde van den toren een dienstgebouwtje worden opgetrokken.

Nog een tweede belangrijke verbetering van denzelfden aard dient te worden vermeld. De galerij die met de daaronder aangebrachte afscheidingen den geheelen Noorder zijbeuk vulde, werd weggebroken. Door een gewijzigde indeeling der banken kon niettemin hetzelfde aantal zitplaatsen worden verkregen. De zitplaatsen zijn alle gericht op den kansel die evenwel niet al-

NIEUWE KERK TE DELFT. GEZICHT VAN UIT DEN ZUIDERBEUK NA DE RESTAURATIE.

vroeger tegen een kolom is bevestigd, doch tusschen twee kolommen is geplaatst. Mede in verband met de eischen der acoustiek is achter den ouden kansel een schotwerk opgericht. Aan beide zijden zijn banken geplaatst voor de kerkelijke colleges die de doopruijme begrenzen. Deze betimmeringen, evenals de banken, zijn in blank eikenhout uitgevoerd. Het steekwerk aan de palen van het ingangshekje voor de doopruijme en de hoofdbaluster van het trapje naar den kansel is van de hand van den beeldhouwer Altorf. De kraagsteentjes in de eveneens gerestaureerde sacristy en de doopkapel werden ontworpen en gehakt door den beeldhouwer Beisterveld, terwijl de ruim 10 jaar geleden gemaakte beelden in den koor-veelhoek door van Lunteren werden vervaardigd.

Het kerkgebouw is voorzien van een luchtverwarming waartoe

in den Noorderarm van den dwarsbeuk een kelder is gemaakt. De schoorsteen is met de beide hoeksteunberen tot een geheel gebracht, zoodat deze zoo min mogelijk stoort. Voor den ingang van den kelder is tusschen twee steunberen een klein gebouwtje opgericht ter plaatse van het voormalige stovenhok. De verwarmingsinstallatie, die werd uitgevoerd naar de plannen van Ir. Neyenhuis, is een vol-automatische oliestookinrichting bestaande uit 3 luchtverwarmingsovens, ieder voorzien van een Chalmers-oliebrander. In het transept monden twee kanalen uit door roosters afgedekt, één voor het onttrekken van koude lucht aan de kerkruimte en één voor het invoeren van warme lucht. Door in de kerk opgehangen thermostaten wordt het in bedrijf stellen of uitschakelen van één, twee of drie ovens volkomen automatisch naar de temperatuur geregeld.

Voor de electriche installatie werd de medewerking verkregen

GEZICHT NAAR HET KOOR.

NIEUWE KERK TE DELFT NA DE RESTAURATIE.

GEZICHT DOOR DE GEHEELE KERK.

van den raadgevend ingenieur G. Sax en van de firma Philips voor de geluidversterkingsinstallatie.

De wijze waarop een elektrische avondverlichting in de Kerk zou moeten worden aangebracht, was een moeilijk op te lossen probleem.

Hoe de Kerk in de middeleeuwen verlicht werd, kon niet meer worden nagegaan. Hoogstwaarschijnlijk geschiedde dit door middel van Oud-Hollandsche kaarsenkronen of door candelabres met vetkaarsen bevestigd aan de kerkbanken, doch deze zijn in den loop der tijden verloren gegaan.

Bij den aanvang der restauratie waren minder fraaie gesmeed ijzeren gaskronen aanwezig, die in geen enkel opzicht voor behoud, restauratie of electrisch inrichten in aanmerking konden komen.

Als richtsnoer voor het systeem der verlichting werd de voorwaarde gesteld, dat het licht op de zitplaatsen in het Schip voldoende behoorde te zijn om gedrukt schrift duidelijk te kunnen lezen, terwijl de verlichtingssterkte naar boven toe geleidelijk diende af te nemen, de lichtbronnen moesten zoo min mogelijk opvallen en een warm licht verspreiden.

Na verschillende proefnemingen werd in overleg met de Rijks-Commissie voor de Monumentenzorg besloten tot het doen aanbrengen van een „directe” verlichting bestaande uit pendellampen, opgehangen aan het gewelf in de lengte-as van de Kerk. Het is gelukt daarvoor een eenvoudig verlichtingsornament met licht geel getint glaswerk, uit normale fabrieks-productie te verkrijgen hetwelk, na een kleine verandering, in hoofdzaak aan de gestelde eischen voldeed.

Behalve de hierboven omschreven hoofdverlichting, en een

noodverlichting, is tevens nog in de Kerk een z.g.n. „loopverlichting” aangebracht bestaande uit kleine lampen, gemonteerd op de kapitelen van eenige kolommen.

Hierdoor is men in staat om des avonds, gaande van den hoofdingang naar de Consistorie of naar den ingang van den verwarmingskelder, de Kerk voldoende te verlichten zonder daarvoor de hoofdverlichting te ontsteken.

Behalve een installatie voor hardhoorenden en een aansluiting voor radio-uitzending, werden op verschillende plaatsen in de Kerk luidsprekers aangebracht, waardoor het gesprokene vanaf den kansel overal duidelijk kan worden verstaan.

Tegen mogelijk brandgevaar zijn maatregelen getroffen. In de kap van het schip, het dwarsschip en het koor, is een waterleiding, een z.g. Spreukler-inrichting, aangebracht die wordt bediend vanuit een put op de Markt. Ingeval van brand kan hier de brandspuit worden aangekoppeld waardoor, naar gelang van behoefte, enkele gedeelten of zelfs de geheele kap, onder water kan worden gezet. Deze brandleiding voert namelijk het water tusschen de buiten- en binnenbeschietsing en dus naar plaatsen, die, gezien de groote hoogte en afgeslotenheid, voor gewone waterstralen niet of althans onvoldoende te bereiken zijn.

Ten slotte kan hieraan nog worden toegevoegd dat de begroting voor deze omvangrijke restauratie niet is overschreden. Integendeel; de uitgaven blijven nog vrij aanzienlijk onder het toegestane bedrag.

De architect over de restauratie,
HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG

's-Gravenhage, September 1937.

IN DEN KOOROMGANG.

NIEUWE KERK TE DELFT NA DE RESTAURATIE.

NOORDWAND VAN HET KOOR.

DE DAG- EN AVONDVERLICHTING VAN HET HAAGSCHE GEMEENTEMUSEUM DOOR PROF. DR. L. S. ORNSTEIN.

Voordracht gehouden op de 2de leergang voor verlichtingskunde uitgaande van het Curatorium van de bijzondere leerstoel voor Verlichtingskunde.

Probleemstelling.

Het is evident, dat de eerste voorwaarde voor de oplossing van een verlichtingsprobleem, de kennis der eischen is, die uithoofde van het gebruik der te verlichten ruimten gesteld moeten worden. Hieruit volgt onmiddellijk, dat men niet kan spreken van een goede verlichting van een ruimte als zoodanig, doch dat een verlichting beoordeeld moet worden naar de mate waarin zij aan de gestelde eischen voldoet. Een kamer van bepaalde grootte kan als huiskamer of als werkplaats ingericht worden. In beide gevallen zal de verlichting een andere moeten zijn. Welke zij zijn moet, moet op grond van door onderzoek vast te stellen eischen worden vastgelegd. Dat daarbij de werkplaats niet, de huiskamer wel aan meer psychologische eischen van artisticeit en gezelligheid moet voldoen, maakt hoogstens in het laatste geval het probleem gecompliceerder en onbepalder, daar nu eenmaal over smaak niet te twisten valt.

Toen mij en mijn medewerkers dus het probleem der verlichting van het Haagsche Gemeentemuseum werd voorgelegd, was het eerste wat wij te doen hadden de bijzondere eischen te overwegen welke een als museum te verlichten ruimte stelt. Deze eischen hangen samen met het feit dat schilderijen en voorwerpen in massa tentoongesteld worden, dat er niet dan in bijzondere gevallen naar gestreefd kan worden voor één schilderij of voorwerp de beste verlichting te krijgen.

Heeft een museum — gelijk ons Rijks Museum de Nachtwacht — over bijzondere stukken, zoo kan men voor zulk een stuk, bijzon-

dere, naar den aard van het stuk, verlichtingsmethoden toepassen. Het probleem der museumverlichting in het algemeen vraagt een oplossing die ik minder eerbiedig een confectie oplossing zou willen noemen.

De algemeene eischen die gesteld moeten worden zijn:

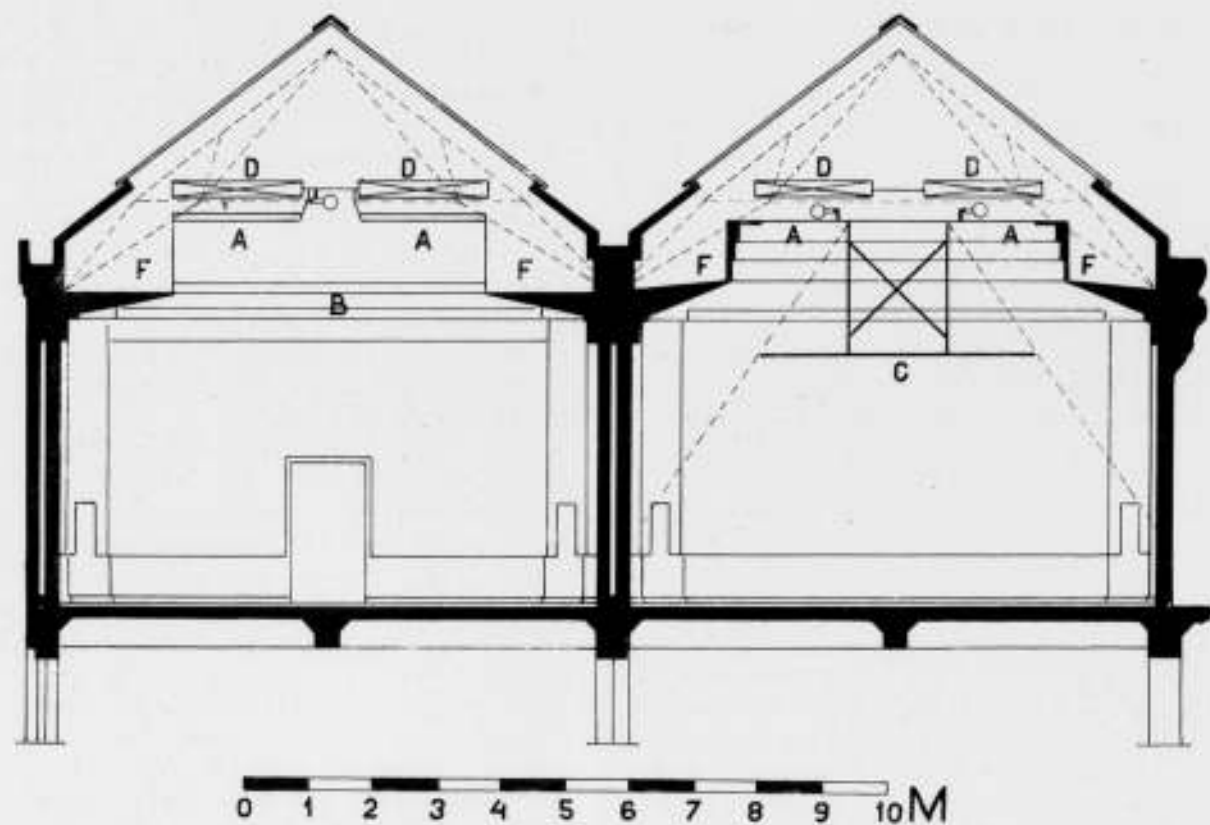
- 1°. Dat er voldoende wandruimte voor schilderijen is, waar deze een geschikte verlichting krijgen.
- 2°. Dat er voldoende vitrine en opstelruimte is voor voorwerpen en beelden, waar de verlichting vorm en kleur der voorwerpen doet uitkomen.
- 3°. Dat de verlichting den beschouwer nergens hinderlijk treft en zoo weinig mogelijk storend werkt.

Wij willen thans op deze eischen nader ingaan.

Wat de eerste eisch betreft willen wij opmerken, dat een bepaalde verlichtingssterkte, een gegeven kleur der verlichting en een geschikt gekozen bestraling bereikt moeten worden. Voor de avondverlichting heeft men deze zaken volkomen in de hand. Bij de dagverlichting echter moet men zich onafhankelijk weten te maken van alle oorzaken, die het daglicht veranderen als daar zijn zonnestand en bewolking. Wat de richting van de lichtinval betreft moet men zich aanpassen aan de aard der schilderijen, die of door hun gladde oppervlak hinderlijke reflecties of door hun gekorreldeheid hinderlijke schaduwen kunnen veroorzaken, d.w.z. men moet een voldoende diffuse verlichting kiezen.

Wij zullen hieronder nader toelichten in welke mate de omstan-

digheden veranderlijk zijn en welke hulpmiddelen wij gebruikt hebben om de veranderlijkheden te elimineren en voldoende diffusiteit te bereiken.

Wat het tweede punt betreft zoo stelt het opstellen van beeldhouwwerken de bijzondere eisch dat het modelé der beelden duidelijk tevoorschijn treedt, terwijl van vitrines de schadelijke schaduwen van boven elkaar staande voorwerpen en reflexen vermeden moeten worden.

Het derde punt heeft in de kringen der museumdirecteuren ten eerste de aandacht getrokken. De vermoeidheid, die bij bezoek aan musea bestaat, wordt door hen voor een belangrijk deel toegeschreven aan groote hoeveelheden licht, die het oog treffen, welke niet van de schilderijen afkomstig zijn en dus gevoelig schadelijk licht genoemd kunnen worden. Ongetwijfeld oefent het licht dat het netvlies indirect verlicht een sterke physiologische en psychologische werking uit. Reeds Fechner toonde aan dat bestraling van het oog de kleurwaardeering geheel verandert. In het kortgeleden verschenen zeer belangrijke proefschrift van Dr. J. F. Schouten¹⁾ is dit verschijnsel en vooral het verschijnsel der gevoeligheidsverandering bij directe en indirecte bestraling uitvoerig onderzocht en zijn resultaten toonen aan dat inderdaad een objectieve basis aanwezig is voor de eisch, dat de museumbezoeker weinig licht mag ontvangen. Men heeft als oplossing van de genoemde moeilijkheid het aanbrengen van een niet of zeer weinig doorlaatbaar velum aanbevolen. Deze oplossing heeft het technische bezwaar dat het moeilijk is de lichtinval op de schilderijen aan de te stellen eischen te laten voldoen. Zij heeft echter ook een physiologisch-psychologisch bezwaar n.l. dat voor een persoon, die zich in het donker bevindt en verlichte gekleurde voorwerpen beziet, de kleuren vertekend zijn. Wil men dus een velumoplossing dan moet men zorgen dat het zijdelingsche licht, dat de persoon treft, voldoende is. Op twee in het Haagsche Museum uitgevoerde velumconstructies komen wij terug.

Naast de velum-oplossing is in het Haagsche Gemeentemuseum een andere constructie aangebracht die naast voldoende diffuse verlichting der muren, personen die zich in de zalen bevinden met voldoende weinig schadelijk licht bestraalt om zoowel

museumvermoeidheid te vermijden als normale kleurappreciatie te behouden.

Daar een museum toch nog steeds in hoofdzaak bij voldoende daglicht bezichtigd zal worden, was het noodig de intensiteit en kleurverdeling van het daglicht op verschillende tijdstippen van het jaar en bij verschillende bewolking te kennen. Toen de plannen voor het Museum ontworpen moesten worden waren hieromtrent geen voldoende gegevens aanwezig. Wij hebben toen een voorlooppig onderzoek gedaan naar de intensiteit van het daglicht in verschillende kleuren en kwamen tot het resultaat eener verrassende veranderlijkheid, waardoor wij aanstonds wisten dat wij een factor 20 in intensiteit overbruggen moesten. Verder verandert door de verandering van de zonnestand de kleur van het invallend licht op de muur. De door direct zonlicht getroffen muren worden veel geler belicht dan de andere. Door deze wetenschap lagen twee constructieve noodzakelijkheden vast. In de eerste plaats moet al het licht dat de zaal bereikt gemengd worden, opdat de verlichting onafhankelijk worde van directe zoninval of bestraling door groote stukken blauwe hemel, zoodat onder alle omstandigheden de bestraling dezelfde als die eener niet te sterke witte bewolking is. In de tweede plaats moet het verkregen diffuse licht in de verhouding 1 : 20 verzwakt kunnen worden en wel zoodanig dat op de donkerste dag waarop men zonder bijverlichting het museum bezichtbaar wenschte de verlichtingssterkte op de muren voldoende is. Als technisch middel voor diffusie wordt een legroom van opalineglas gebruikt. Boven dit opalineglas werden schermen aangebracht, die om horizontale assen kunnen draaien en die bij verticale stand maximaal licht doorlaten. Deze schermen bieden tevens het groote voordeel, dat de zalen gedurende de tijd, dat deze niet voor bezichtiging opengesteld zijn, verduisterd kunnen worden, waardoor verkleuren door het licht tot een minimum beperkt kan worden en een betere conservering der schilderijen gewaarborgd is. Teneinde het geschikte opalineglas te vinden werden uitvoerige optische onderzoeken over de aard van het in de handel te verkrijgen opalineglas verricht. Er bleken glassoorten te bestaan die bij voldoende diffusie 70% van het licht doorlaten. De groote kwaliteitsverschillen die in dit opzicht tusschen opalineglazen bestaan waren noch aan fabrikant noch aan leverancier bekend. Slechts door een nauw

keurige controle van het geleverde materiaal was het mogelijk de leveranties aan de te stellen eischen te laten voldoen. Ons voorlooppig onderzoek van het daglicht heeft opgeleverd dat de kleurverandering aanmerkelijk was en de intensiteit van de verlichting door de hemel hemisfeer van een horizontaal vlak tot 13.000 lux bedragen kan. Het scheen ons belangrijk gedurende de constructie het daglicht nauwkeuriger te onderzoeken. De verkregen resultaten kunnen voor ieder belangrijk zijn; zij zijn gepubliceerd in de Verhandelingen Koninklijke Academie.¹⁾ Het licht dat door het legroom van opalineglas wordt binnengebracht moet thans op de muren gebracht worden. Zowel de totale hoeveelheid als de wijze van verdeling eischen thans het vaststellen der verlichtingssterkte om een schilderij goed en op aangename wijze te zien. Wij hebben deze verlichtingssterkte statistisch vastgesteld door een groep deskundigen en leken schilderijen van verschillend type voor te leggen en hun bij verschillende verlichtingssterkten de vraag te stellen wanneer zij de verlichting voldoende vonden om het schilderij te bezichtigen. Zó werd als een geschikte verlichtingssterkte één waarde vastgesteld, welke gelegen is tusschen 80—150 lux.

Daar de schilderijen van ongeveer 1 m van de vloer af tot 4.5 m geplaatst moeten kunnen worden, is het noodig dat geen of slechts een gering verval van de verlichtingssterkte in de hoogte-richting bestaat, terwijl deze homogeniteit tevens ook in de lengterichting noodzakelijk is.

In de figuur is een doorsnede door het museum voorgesteld. De zaal aan de linkerzijde vertoont in A het uit opalineglas bestaande legroom, dat gelijk de fig. aangeeft smaller en korter is dan het bodemoppervlak van de zaal. De homogeniteit wordt bereikt door de koof welke door F is aangeduid. Deze koof bewerkt dat het bovenste deel der zaal door een kleiner deel van het opaline legroom bestraald wordt dan de lager gelegen deelen, waardoor het feit, dat de verlichtingssterkte dichtbij het legroom grooter is, gecompenseerd wordt. Boven het opaline bevinden zich de schermen D terwijl een loopplank in de lengterichting der zalen even boven het opaline is aangebracht.

In het type zaal dat wij thans behandelen bevindt zich een tweede legroom B uit gefigureerd glas bestaand. Dit is aanvankelijk bedoeld om het onaangename effect dat het star-witte opaline maakt weg te nemen. Het doet echter tevens dienst om een geschikte avondverlichting mogelijk te maken gelijk hieronder nader uiteengezet zal worden. De keuze van het gefigureerd glas geschiedde wederom na uitvoerige metingen aan verschillende monsters.

De wensch der Museumdirectie om de verlichtingssterkte in het midden der zaal geringer te maken dan die der wanden voerde tot twee typen van constructies, waarvan het ééne slechts in enkele, het andere in meer zalen is uitgevoerd.

Bij het eerste type werd gebruik gemaakt van de lichttechnische eigenschappen van prismaglas dat een sterk lichtrichtende werking heeft, welke verschillend is al naar gelang de prisma's symmetrisch, asymmetrisch naar het invallende licht toe of ervan afgekeerd zijn. Door nu in het tweede legroom B prismaglas van geschikt gekozen oriëntatie en prismavorm aan te brengen kan men bereiken dat de wanden homogeen verlicht worden en tevens in het midden der zaal het effect ontstaat dat een velum teweeg zou brengen, d.i. een verminderde verlichtingssterkte.

Naar hetzelfde principe is het legroom geconstrueerd waar beeldhouwwerken tentoongesteld worden, terwijl tevens prismaglas is aangebracht in de ramen van zeer diepe zalen, zoodanig dat het hemellicht gebruikt is om met indirecte verlichting via plafond de achterzijde der zaal te verlichten.

De tweede oplossing, waardoor in het midden der zaal een geringere verlichtingssterkte als op de wanden verkregen werd,

¹⁾ L. S. Ornstein, J. G. Eymers, D. Vermeulen en G. W. Postma: Verh. Kon. Acad. Amsterdam, VI, XVI, blz. 1, 1936.

rust op de directe velum constructie. Het bij tijdelijke opstellingen onder een legroom aanwezige doek wordt hier door een vaste constructie vervangen. Het rechter zaaltje op de figuur vertoont het opaline legroom A, de schermen D en de koof F. In C is een opgehangen raam van weinig doorlaatbaar melkglas.

De hoogte waarop C wordt aangebracht en de vormgeving der koof moeten nauwkeurig zoo bepaald worden dat de wanden homogeen verlicht worden. De grenzen van het velum moeten binnen de in de figuur gestippelde lijnen liggen. De hoogte kan dan zoo gekozen worden dat het velum niet hinderlijk laag hangt en een effect van gedrukteid maakt. Zelfs bij zorgvuldige uitvoering is voor enkele schilderijen de licht-inval te weinig diffuus. Wanneer men, gelijk in het Haagsche Museum het geval is, groepen wordt de verlichtingsconstructie aan te brengen als de vorm reeds vast staat, kan de gegeven constructie tot moeilijkheden voeren. Deze zijn overwonnen door behalve het opalineglas ook nog prismaglas aan te brengen. Het aanbrengen van een ondoorzichtig velum leidt steeds tot de groote helderheidscontrasten tusschen schilderijen en het midden der zaal, waardoor de bezoeker een onrustig gevoel krijgt, dat aan de bovengenoemde psychologische oorzaken is toe te schrijven.

Naast de legroomzalen bevinden zich kabinetten; deze hebben zijwaartsche bovenlichten die van opalineglas voorzien zijn, waardoor in de geheele ruimte een voldoende diffuse verlichting ontstaat.

Op de constructie der vitrinekasten willen wij zoover ingaan, dat wij vermelden dat door een geschikt gekozen combinatie van opalineglas en prismaglas aan de daar gestelde eischen is te voldoen.

Avondverlichting.

Teneinde ook het Museum 's avonds toegankelijk te kunnen stellen en in den winter niet tot vervroegde sluitingen te behoeven over te gaan, werd in het Haagsche Museum een kunstverlichting ontworpen. De eerste eisch die voor bij verlichting te stellen is, is dat zij in kleur zooveel mogelijk met daglicht overeenstemt daar anders hinderlijke kleurcontrasten zullen optreden. Daar het onmogelijk geacht moet worden de straling voldoende identiek te maken, werd door ons als ideaal gesteld lampen in het Museum aan te brengen waarvan de spectrale samenstelling met die van gemengd hemel- en zonlicht zou overeenstemmen. De in de handel voorkomende lampen voldoen niet aan deze eischen. Het is mogelijk door combinatie van gasdamlampen licht te maken dat de kleur van zonlicht nabij komt. Een uitvoerig onderzoek van de kleur van een aantal moderne en antieke schilderijen leerde ons echter dat in vele gevallen zoodanig selectieve reflecties voorkomen dat lichtbronnen, waarin spectraallijnen overwegen, voor Museumverlichting verworpen moeten worden. Het gelukte ons geschikte lakken op glasplaten aan te brengen die voor 500 Watt lampen geplaatst, licht doorlieten, waarvan de samenstelling nauwkeurig met die van het daglicht overeenkomt. De lakken bleken voldoende lichtecht te zijn om ver boven de brandduur der lampen on vervangen gebruikt te kunnen worden. Het eenige bezwaar dat de gevonden oplossing heeft is dat zij slechts 50% van het licht der lampen nuttig gebruikt, hetgeen de kosten voor de avondverlichting met een factor 2 verhoogt. In verband met bezuiniging zijn daarom de filters slechts in een enkele zaal aangebracht. Wat nu de eigenlijke avondverlichting betreft, werden lampen van zoo hoog mogelijke kleurtemperatuur gekozen (500 Watt lampen) waardoor 's avonds de verlichting aanzienlijk naar het geel verschoven is. Daardoor zijn ongetwijfeld voor een aantal schilderijen de kleuren in ongunstige zin vertekend en doen zij zich van een ander timbre voor dan zij door den kunstenaar bedoeld zijn. Wij hadden echter deze noodzaak van de zuinigheid der tijden te aanvaarden. De Museumdirectie meende, dat de bezuiniging

¹⁾ J. F. Schouten, dissertatie Utrecht, 1937.

niging niet in een verminderd aantal avonden dat het Museum opengesteld zal worden gevonden mocht worden.

Als artistieke troost kunnen wij daar tegenover stellen dat er inderdaad schilderijen zijn die het in het gele licht beter doen dan in het witte daglicht zoo b.v. landschappen in zonlicht, schilderijen in geel timbre geschilderd en dezulken waarvan de maker geel anomaal is.

Wat de stralingsrichting van het licht betreft zijn de oplossingen die voor dubbel legzaam en velumzaal gekozen werden, verschillend. In de velumzaal worden lampen boven het opalineglas aangebracht. Sluit men nu de wit-geverfde schermen D (zie figuur) zoo ontstaat boven het opaline een lichtkooi waaruit slechts door A licht diffundeert op een wijze, die analoog aan die van het daglicht is. De licht-inval der avondverlichting in de velumzaal baart op deze wijze geen enkele moeilijkheid. Het verlichtingssysteem van de zaal met 2 legzamen is aangepast aan het feit dat het legzaam B aanwezig is. Voor het verlichtingssysteem is op de volgende wijze van de loopplank gebruik gemaakt. Aan de loopplank is een lichtbak bevestigd bestaande uit een combinatie van opaline en geschikt gekozen prismaglas, dat het licht der lampen die zich in de bak bevinden in de gewenschte richting diffundeert. Teneinde de economie te verhoogen zijn de niet doorlatende deelen van de bak wit geverfd.

Het legzaam B is dan verder mede gebruikt om het uit de bak tredende licht op de gewenschte wijze over de muren te verdeelen. Ook bij deze constructie wordt een lichtverdeling verkregen die vrijwel identiek met die der dagverlichting is.

Ten slotte zij opgemerkt dat voor de verlichting der cabinetten speciale armaturen geconstrueerd werden. Die bestonden uit een combinatie van opalineglas ten einde lichtdiffusie te krijgen gecombineerd met prismaglas welke het gediffundeerde licht naar de gewenschte deelen der wanden richt.

Het in deze voordracht beschreven werk werd uitgevoerd tezamen met Mej. Dr. J. G. Eymers, Dr. E. F. M. van der Held en Dr. D. Vermeulen, namens wie de voordracht mede gehouden werd.

BOEKBESPREKING

ARS BELGICA. VI. DE ST. MARTENSKERK TE HALLE, door Dr. Andrée Louis met een Inleiding van Prof. Dr. Ir. Stan Leurs. „De Sikkel”, Antwerpen.

Wie van Brussel naar Mons spoort, kan halverwege vluchtig den fraaien toren zien van het belangrijke bouwwerk, dat den geheelen inhoud vult van het rijke 6e deel van Ars Belgica. Het is de St. Martenskerk te Halle, volgens den redacteur van Ars Belgica, Prof. Dr. Ir. Stan Leurs het meesterwerk van de Brabantse Hooggothiek, niet alleen om de architectuur van het gebouw, maar ook om de schitterende stoffeering.

Omtrent de bouwgeschiedenis van deze kerk beschikt men over schaarsche bronnen en de kunstgeleerden zijn het in de conclusies van hun stijl-critisch onderzoek niet allen met elkaar eens. Vaast staat dat de toren het oudste gedeelte is en dagteekent uit het begin der 14e eeuw. De bouw loopt tot het einde der 15e eeuw toe, toen de achtkantige doopkapel werd voltooid. De sierlijke kapel is bekroond door een enormen bol, die er wel oolijk, maar niet elegant opstaat.

De kerk zelf heeft een nogal beknopt plan. Een transept bestaat er eigenlijk niet, alleen is aan het Zuiden tegen de meest westelijke travee van het koor een ietwat naar buiten vooruitspringende zijbeuktravee aangebracht. Een eigenlijke kooromgang is er niet. Er is een doorgang onder de centerforten door, maar niettemin is de architect er toch wel in geslaagd zoowel in- als uitwendig de illusie te geven van een koor met omgang. Het koor zelf is rijker en voornamer dan het schip.

De kerk is in de 19e eeuw gerestaureerd op een wijze, die de beschrijver van het werk, Dr. Andrée Louis, ten zeerste roemt. De restauratie geschiedde onder leiding van de architecten Decurte, Van Assche Van Ysendyck vader en zoon en den beeldhouwer Van Uytvanck.

De kerk is zeer rijk gestoffeerd en uit dien hoofde zeker een mooie monografie als deze waard. Een ongelooflijk aantal sculpturen in steen en hout, kopergietwerk, smeedwerk, maakt deze kerk tot een bron van kunstgenot en studie voor den liefhebber van middeleeuwsche kerkelijke kunst. De zeer uitvoerige toelichtingen van Dr. Louis zijn aangenaam te lezen, al heeft de schrijver wat veel de neiging de uitdrukking van alles wat in deze kerk iets uitdrukt (en dat is nog al wat) te willen beschrijven.

Al met al, Ars Belgica VI is een prachtig deel van de serie. J. P. M.

KOOR EN SCHIP.

DETAIL VAN HET DOOPVONT.

AFBEELDINGEN UIT: ARS BELGICA VI. DE ST. MARTENSKERK TE HALLE, DOOR DR. ANDRÉE LOUIS, MET EEN INLEIDING DOOR PROF. DR. IR. STAN LEURS.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

23 OCTOBER 1937

NR 43

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

„100 JAHRE S.I.A.”

HET HONDERDJARIG BESTAAN VAN DE „SCHWEIZERISCHER INGENIEUR & ARCHITECTEN VEREIN, S.I.A.”

4-7 SEPT. 1937 TE BERN EN ZÜRICH.

Het oprichten van een vereniging die thans haar honderdjarig bestaan viert, moet een gunstig moment geweest zijn in den maar zelden genoeg geprezen vroegeren tijd.

Wat de honderd-jarige jubilea van verschillende ingenieurs- en architectenverenigingen in Europa elkander thans snel opvolgen, is een uitgestelde attentie die het voorgeslacht op die oogenblikken voor onze generatie heeft weggelegd en die we moeten aanvaarden en op passende wijze vieren.

Was het in 1934 het Royal Institute of British Architects, in den loop van dit jaar herdachten, kort na elkander, het Nederlandsche „Kon. Inst. van Ingenieurs” zijn negentigjarig bestaan en de „Schweizerische Ingenieur- und Architekten Verein” op luisterrijke wijze zijn eeuw feit en de B.N.A. bereidt zich vóór op de viering van zijn honderdjarig bestaan in 1942.

Iedere jubilaris voelt op zulk een moment behoefte om in een ruimen kring van vrienden zijn eeuw geschiedenis te overzien en samen te vatten wat er essentieel gegroeid is op zijn terrein. En waar het leven van een vereniging van werkers die midden in het maatschappelijke leven staan niet gegroeid kan zijn, los van de factoren die ook op alle andere gebieden vormend hebben gewerkt, wordt zulk een honderd jaar verenigingsgeschiedenis vanzelf een stukje geschiedenis in algemeenen zin maar dan gezien door den bril van „het vak”.

De herdenkingsrede, breed opgezet, magistraal van toon met enkele glissando's van statistische cijfers, pleegt de kern van de officieele herdenking te zijn. Het programma verder gevuld met variaties op het hoofdthema, alle plechtig en liefst uitgevoerd door Bombenschwere executanten uit het naastverwante officieele gebied.

Daarna breekt dan vanzelf de feestvreugde los met de kracht van een 100-jarige compressie.

Hoe plechtiger de plechtigheid hoe vroolijker het feest! De Schweizerische Ing. & Arch. Verein heeft dat eenvoudig grondbeginsel bij het vieren van haar honderdjarig bestaan knap toegepast. Vóór de officieele middagzitting werd de S.I.A. 's morgens om 9 uur onderworpen aan een „Délegierten Versammlung”, vergadering van bestuursafgevaardigden van de 11 secties waaruit de vereniging bestaat en om 11 uur aan een ledenvergadering waaraan naar schatting een 500 van de 2400 leden deelnamen.

De sympathieke Paul Vischer, architect te Zürich, werd met algemeene en hartelijke instemming tot eerelid van de S.I.A. benoemd en René Neesser, Ing. Dir. te Genève tot zijn opvolger als Voorzitter aangewezen.

Hoewel niet bestemd voor de buitenlandsche afgevaardigden, heb ik mij veroorloofd deze vergaderingen mee te maken.

Het beeld was me zeer vertrouwd.

Ze waren er allen, onze gebeeldhouwde koppen. De lakkigen, de baardigen, de manen en de maanen, de mannen van den droom en de mannen van de daad. Ook de mannen van het woord, het overvloedige woord.

Zelfs . . . . was er! In eigen persoon. De voorzitter had het niet gezien dat hij spreken wou en het besluit viel.

Maar toen sprak hij zijn doorwerkte rede nádat het besluit gevallen was. „Want historisch kon deze schakel toch niet gemist worden in de keten van overwegingen die tot dit besluit geleid hadden”.

Meer eereleden werden er benoemd: de redacteur van het verenigingsorgaan, de „Schweiz. Bauzeitung”, Werner Jeger, ingenieur te Zürich en Max Chucan, architect te Zürich, bij de voltooiing van het 30-deelige werk dat op initiatief van de S.I.A. tot stand kwam. „Das Bürgerwohnhaus in der Schweiz”, (3377 platen, 7821 teekeningen, 6549 fotografieën en circa 1560 bladzijden tekst.)

Voor de officieele herdenking van het 100-jarig bestaan van de S.I.A. was een eerecomité gevormd waarin een aantal Bonds-, Kantonale- en Gemeentelijke overheidspersonen, met hunne dames hadden zitting genomen.

Behalve een 5-tal Zwitsersche autoriteiten op het gebied van Spoorwegen, Openbare Werken en Post en Telegrafie, waren vertegenwoordigers uitgenoodigd van ingenieurs- of architectenverenigingen en de technische pers in Amerika, Egypte, Argentinië, België, Denemarken, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Griekenland, Nederland, Britsch-Indië, Italië, Iran, Joegoslavië, Luxemburg, Noorwegen, Oostenrijk, Palestina, Polen en Roemenië.

Voorts waren een 50-tal afgevaardigden genoodigd van het Zwitsersche Technisch Hooger Onderwijs, Vereenigingen van Ingenieurs op speciale gebieden, fabrikanten, Vak- en Dagbladders, de Technische Bonds- en Kantonale Departementen, de Universiteit Bern, enz.

Zoo verzamelden zich, 's middags om 3 uur, een 1200 leden en genoodigden in de Münsterkerk te Bern. De hoofdingang was eenvoudig versierd met groen en het interieur had door enkele strooken rood-wit doek een feestelijk aanzien gekregen.

Midden in de kerk, voor het spreekgestoelte, was plaats gereserveerd voor de buitenlandsche vertegenwoordigers en de eere-gasten. De „Pfarrer am Münster” sprak een ernstig woord ter

KRAFTWERKE OBERHASLI-GRIMSELSEE MET SEEUFEREGERG EN DE SPITALLAMMSPERRE

DE DIESEL ELECTRICHE TREIN „DER ROTE PFEIL“

inleiding; dr. W. Bösiger, Kant. Bau- & Eisenbahndirector, sprak in kwaliteit van Regierungsrat van het Kanton Bern de welkomstrede; Paul Vischer, de president van de S.I.A., gaf de 100 jaar verenigingsgeschiedenis en schilderde het beeld van het Zwitsersch economisch leven en het stempel dat 100 jaren techniek en bouwkunst daarop hebben gedrukt, gevolgd door een

rede van Bundesrat Dr. Ph. Etter, Vorsteher des Eidg. Dept. des Innern.

Deze redevoeringen werden afgewisseld door orgelspel, strijkkwartet en zang met orgelbegeleiding met muziek van Baci Arc. Corelli en Cés. Frank.

Te ongeveer half zes was deze plechtige vergadering geëindigd.

HET NIEUWE GRIMSELHOSPIZ BOVEN EN HET VERDWIJNENDE BENEDEN

GLETSCH MET LINKS GRIMSEL, RECHTS FURKASTRASSE, OP DEN ACHTERGROND DE RHONEGLETSCHER

Slechts de harde eikenhouten kerkbanken waren in staat deze, overigens volmaakt harmonische en schoone zitting eenigszins te verstoren. Het stoelen op een schoon verleden heeft ook zijn bezwaren!

Een boekwerk, „100 Jahre S.I.A.“, werd aan allen als blijvende herinnering aan deze herdenking aangeboden.

Des avonds om 8 uur waren alle deelnemers, ten getale van ongeveer 1100, de gasten van de S.I.A. aan een feestbanket in de groote zaal van het „Kasino Bern“.

Daar zich slechts circa 800 tijdig hadden aangemeld, moesten nog te elfder ure de aangrenzende zalen die voor récréatie en dans waren gereserveerd, als eetzaal in gebruik worden genomen. Deze 300 laatkomers verstoorden evenwel de goede gang van zaken niet in het minst, dank zij de Zwitsersche routine op dit gebied.

Als bewijs van de uitstekende voorbereiding, ook van dit banket, zij vermeld dat in de vestibule van het Kasino een groote plattegrond van de eetzaal was opgehangen waarop de tafels en de genummerde plaatsen waren aangegeven. Daarnaast hingen, eveneens groot en duidelijk, alfabetische lijsten met de namen van alle deelnemers met het nummer van de hun toegewezen plaatsen. Ieder vond gemakkelijk zijn weg.

Aan dit banket werden slechts enkele redevoeringen gehouden. Een welkomstwoord van den president van de sectie Bern, Ir. M. O. Gfeller; een rede van het lid van het eerecomité, Bundesrat Dr. M. Pilez-Golaz, Vorsteher des Post- und Eisenbahndepartements en door drie buitenlandsche afgevaardigden die in de drie Zwitsersche landstalen, Fransch, Duitsch en Italiaansch de gelukwensen van het buitenland vertolkten.

Na het diner gaven verschillende secties op het tooneel nog blijk van niet geringe talenten op kleinkunstgebied. Tessin kwam met een, in landscostuum, veelstemmig gezongen herbergscène van bewonderenswaardige muzikaliteit. Bern met een knappe, op de film geïnspireerde enscèneering van een spoorwegrevue met een geslaagde, synthetische aanduiding van locomotief, wagens, reizigers en spoorwegpersoneel en een confrencier in lamdsmouwen met zonneklep en megafoon. Ook andere secties gaven goede nummers ten beste.

Een blaasorkest droeg het zijne bij tot het gezellige rumoer en begeleidde den gemeenschappelijken zang van nationale liederen waarvan de gedrukte teksten aan ieder waren ter hand gesteld.

Den volgenden dag, Zondag 5 September, des morgens om half tien, verzamelden allen zich op de Bundesplatz waar niet minder dan 36 autobussen gereed stonden voor de ruim duizend

deelnemers aan den tocht naar het uitzichtpunt Selibühl en het hotel Gurnigelbad, ten zuiden van Bern.

Allen waren in het bezit gesteld van een overzichtskaart van dit gebied, een feestgave van de Eidg. Landestopografie.

Voor de organisators van dezen tocht bleek het al weer geen bezwaar om in de vrije natuur, des morgens om 12 uur, 1000 gasten een warm kaasbroodje, een witte Chardonne, een roode Schaffiser a.a. aan te bieden hoewel eerst enkele uren tevoren bericht gegeven was dat deze genoegens buiten en niet op een uur afstand binnenshuis gesmaakt zouden worden.

Omstreeks 1 uur stonden gedekte lunchtafels gereed op het terras van hotel Gurnigelbad, een gebouw van nog niet ten volle de afmetingen van het Rijksmuseum. Niettemin bleek het terras voor één vleugel groot genoeg om aan alle tafels, een orkestje en een wippenden dansvloer plaats te bieden.

Een bijzondere attentie aan het adres van de S.I.A. was de ingebruikstelling op dit oogenblik van de nieuwste aanwinst van het Post- & Telegrafienamt, n.l. het reizende postkantoor dat voortaan steeds dáár zal zijn waar zich prentbriefkaart-verzendinge menschenmassa's zullen bevinden. Er werd een zeer druk gebruik van gemaakt. Het feit had ook nog philatelistische beteekenis.

Onze 36 autobussen bleken, op de smalle bergwegen, voor onze tegenliggers een niet bepaald aangename verrassing. Met tusschenpoozen van anderhalve minuut rijdende beteekende dit een optocht die in één uur voorbijtrok. De herhaalde aanspraak van onzen chauffeur, „'s Kommen noch fünf a driessik Wagge“, veroorzaakte slechts bedroefde gezichten maar de afstand moest, in verband met stof en veiligheid, bewaard blijven.

Deze tocht, die door mooi helder weer werd begunstigd, was 's middags om 6 uur in Bern geëindigd en daarmee was tevens een einde gekomen aan de feestelijkheden voor de leden van de S.I.A.

Voor de beide volgende dagen was een programma samengesteld, speciaal en uitsluitend voor de buitenlandsche gasten.

Op Maandag 6 September vereenigden zich gastheeren en buitenlandsche gasten des morgens om 7 uur op de Bundesplatz bij vier autobussen.

De bagage kon men achterlaten in zijn Berner hotel. De Zwitsersche mejufvrouw Kleine zorgde ervoor dat men deze 's avonds in Zürich, in een gereserveerde hotelkamer, weer terug vond. Een vergeten koffersleuteltje werd mij 's avonds te Zürich zelfs prompt weer ter hand gesteld.

De tocht ging van Bern, over Thun en Interlaken, naar Meirin-

gen met kort oponthoud voor het bezichtigen van de oude Pfarrkirche met Romaansche crypt en mooien vrijstaanden toren. Verder een wandeling door de Aeschlucht, 3 kwartier als de kippen achter elkander en de autobussen wachtten ons weer op voor den verderen tocht door het Aaredal naar het eerste doel: het Kraftwerk Handeck van de Oberhasli Kraftwerke.

Deze electrische centrale werd gebouwd tusschen de jaren 1925 en '32 en levert thans, door middel van 4 waterturbines van elk 30.000 pk, 223 miljoen k.W.h. electricische energie.

Het duizelt iemand te hooren dat hier gewerkt wordt met een bijna loodrechte waterdruk van 545 m, door een watertunnel van 2.70 tot 2.10 diam. afkomstig van de Gelmersee waarin het water gestuwd wordt door een stuwdam van 370 m lengte en 35 m hoogte en dat deze weer het water ontvangt uit de Grimselsee waarvan de waterspiegel 37 m gestuwd wordt door de 104 m hooge Spitalammperre en de kleinere Seeufereggsperre van 42 m hoogte.

De directie van de Oberhasli Kraftwerke bood ons gezelschap een lunch aan in het nieuwe Grimselhospiz, gebouwd ter vervanging van het oude dat thans onder den waterspiegel van de gestuwde Grimselsee is verdwenen.

Een gevoelige en zeer instructieve rede van Oberingenieur A. Kaech, ontwerper en leider van den bouw van de gezamenlijke Oberhasli Kraftwerke en thans directeur van de maatschappij, maakte deze lunch tot een even nuttige als aangename onderbreking van de reis.

De tocht werd voortgezet over Grimsel- en Furkapass, langs den Rhône-gletscher, naar Göschenen waar in de feestelijk versierde wachtkamer van het S.B.B.station een uitvoerige thee gereserveerd werd. De spoorwegdirectie bood hier tevens aan allen een exemplaar aan van het rijk geïllustreerde „50 Jahre Gothard 1882—1932" waarna eveneens de S.B.B.directie de deelnemers met 2 extra Diesel-Electrische treinen, „Der Rote Pfeil", met 125 km snelheid naar Zürich bracht en in de ontvangzalen van het station aan een verzorgd diner verwelkomde.

De Truite du Lac poché doen naar een volgend jubilé oprecht verlangen.

Na tien uur 's avonds kreeg de internationale verbroedering een goede kans, maar het sluitingsuur van twaalfen belette de definitieve oplossing van enkele nog hangende kwesties.

De laatste dag, Dinsdag 7 September, zou in Zürich worden doorgebracht. Des morgens ontving Prof. Dr. A. Rohn, Präsident des Eidg. Schulrates, ons gezelschap in de aula van de Eidg. Techn. Hochschule en gaf, mede aan de hand van kaarten, een uiteenzetting over de ontwikkeling van deze instelling.

De buitenlandsche architecten ontvingen hier een publicatie over het nieuwe „Machinenlaboratorium und Fernheizkraftwerk" van de E.T.H., ontworpen door Prof. O. Salvisberg.

Het gezelschap werd gesplitst in een Fransch en een Duitsch sprekende groep en kreeg, bij zijn rondgang door de gebouwen, voorlichting in die taal. In de verschillende afdelingen, met name in het waterbouwkundig laboratorium en in het „Photogrammetrisches Institut", beijverden de assistenten zich om in den kortst mogelijken tijd een belangrijk proefstuk of instrument te demonstreeren en een indruk te geven van de verkregen resultaten. Zoo een model tot bestudeering van een profilverandering van den Rijn onder Schaffhausen en een instrument om met gebruikmaking van daartoe vervaardigde stereoscopische opnamen uit de lucht, hoogtelijnen op een kaart in te teekenen. Dat dit een resultaat geeft met een nauwkeurigheid tot max. 20 cm afwijking, dwingt respect af.

Speciaal de architecten toonden veel belangstelling voor het „Machinenlaboratorium und Fernheizkraftwerk" dat door zijn ondergrondschen brandstofaanvoer door een tunnel, 42 m onder de straat gelegen en direct aangesloten aan de spoorwegen, den indruk geeft dat het graven van tunnels den Zwitsers tot een tweede natuur is geworden.

Na de lunch, evenals den vorigen dag in de stationszalen aangeboden door de spoorwegdirectie, stonden autobussen of taxi gereed voor een bezoek aan eenig technisch bedrijf (Escher-Wyss A.G. Zürich; Gebr. Sulzer, Winterthur; Brown Boveri, Baden.) of voor een rondgang door Zürich.

De architecten Moser en Kopp waren zoo vriendelijk om bij deze laatste de noodige verklaringen te geven. Deze middag eindigde met een thee in hotel Dolder boven Zürich met schoon uitzicht over de Zürich See.

Den avond om 8 uur ontvingen Regierungsrat des Kantons Zürich en Stadtrat von Zürich, het bestuur der jubileerende vereeniging, de feestcommissie van de Section Bern en de buitenlandse gasten aan een banket in de zalen van Hotel Bau au Lac.

Aan tafel zou den buitenlandschen gedélegeerden gelegenheid gegeven worden hun gelukwenschen aan te bieden. Het groot aantal dier feestredenaars was echter aanleiding hun te verzoeken zich ten deze zoo veel mogelijk te beperken of te combineren.

Ondergeteekende maakte gaarne gebruik van het aanbod van Prof. L. A. van Royen die met Ir. Wouter Cool het Koninklijk Inst. van Ingenieurs vertegenwoordigde, om mede namens den B.N.A. te spreken. Zoo ook hield Prof. Dr. Ing. Sagebiel een lange, tot in de bouwkundige geloofsleer afdalende rede namens de aanwezige Duitschers; Schotland namens de Engelsch sprekende landen. Frankrijk sprak, Palestina, Italië en nog meer.

Na afloop van dit feestmaal bleven verschillende gasten nog eenigen tijd bijeen. België, Denemarken, Duitschland, Holland, Luxemburg en Zwitserland dronken eendrachtig, telkens weer, het Zürcher bier omdat het toch zoo moeilijk was, zelfs steeds moeilijker werd om te bedenken dat deze mooie dagen nu werkelijk voorbij waren.

Den belangstellende moge ik verwijzen naar het „Festschrift 100 Jahre S.I.A. 1937—1937" waarin, naast de vereenigings-geschiedenis, hoofdstukken zijn gewijd aan de ontwikkeling van techniek en architectuur in Zwitserland in de laatste 100 jaar.

De vier dagen, doorgebracht temidden van onze Zwitsersche colléga's gaven ruimschoots gelegenheid tot gedachtenwisseling. Mijn algemeene indruk is dat men ook daar de eerste symptomen van een zich herstellend economisch leven met vreugde begroet. Het, voor het eerst sedert jaren, weer bereikte evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven bij de spoorwegen dat op rekening van de ontelbare massa's Hollandsche vacatiegangers wordt gesteld, geeft een zekere ontspanning. Maar dit neemt niet weg dat men met eenige bezorgdheid de verdere toekomst voor de ingenieurs en architecten tegemoet ziet.

Terwijl in het begin van de vorige eeuw van een achterstand in technisch opzicht bij het overige Europa kon worden gesproken, is thans het tegendeel het geval.

In betrekkelijk korten tijd is het land op groote schaal voorzien geworden van wegen, spoorwegen, bruggen en electriciteitswerken. De industriele ontwikkeling liep gaarne parallel. Gedurende de allerlaatste jaren gaf de electricificatie van de spoorwegen nog een ruime werkgelegenheid maar voor de naaste toekomst wordt een belangrijke uitbreiding op geen enkel gebied meer verwacht.

Zwitserland is klaar, af, volkomen af.

Dit houdt een hulde in voor de mannen, die dit tot stand brachten in de jaren tusschen 1837 en 1937 maar tevens een rede tot ernstige bezorgdheid over de vraag waaraan de vele bekwame krachten zich in de volgende jaren zullen kunnen wijden. Wij van onzen kant kunnen niet meer en niet beter doen dan het tot ons vaste vakantieoord te maken. Er is immers geen beter!

Arnhem, September '37.

W. J. GERRETSEN, B.N.A.

UIT HET JAARVERSLAG OVER 1936 VAN DE VEREENIGING „HENDRICK DE KEYSER".

NIJEUWE AANWINSTEN.

De aanhef van dit onderdeel van ons verslag is eigenlijk te weidich. Immers er mocht in 1936 slechts één aanwinst worden geboekt. Niettemin bestaat er reden tot blijdschap, dat het afgelopen jaar in tegenstelling met 1935, toen het bezit stationnair bleef, aan de eigendommen van de Vereeniging althans één belangrijk pand mocht worden toegevoegd. Op 1 October j.l. werd de koopacte verleden volgens welke het perceel C. de Delft 49 te Delft aan de Vereeniging werd verkocht.

RESTAURATIES EN ONDERHOUDSWERK.

In 1936 zijn geen groote restauraties uitgevoerd. Wel werd ten langen leste in 1936 overeenstemming bereikt over het te volgen project met betrekking tot de restauratie van het Gotisch Huis te Goes. Thans is met deze restauratie een aanvang gemaakt. Gewoon onderhoudswerk werd ook in 1936 aan een groot aantal, te weten ruim dertig van onze perceelen, ten uitvoer gelegd.

Aan het perceel Zuidersgijl 4 te Enkhuizen, dat leeg stond, werden onder leiding van den Heer C. Visser, den adviseur der Vereeniging omvangrijke onderhoudswerken uitgevoerd, teneinde het weer in verhuurbaren toestand te brengen. Het perceel is thans gelukkig weer verhuurd.

ANDERE WERKZAAMHEDEN.

Werd in het verslag over 1934 van een 20-tal huurverlagingen gewag gemaakt en in het verslag over 1935 van een 16-tal zoodanige verzoeken, in 1936 werd een 25-tal verzoeken tot huurverlaging geheel of gedeeltelijk ingewilligd waardoor de huuropbrengst weer met ongeveer f 2000.— per jaar werd verminderd.

Een 4-tal verzoeken werd afgewezen.

Verschillende perceelen of gedeelten van perceelen werden het vorig jaar opnieuw verhuurd, echter tegen lagere huren.

Het eenige lichtpunt bij dit alles is, dat de meeste verzoeken tot huurvermindering uit de eerste helft van 1936 dateeren en dat in 1937 nog wel enkele verlagingen zijn verzocht en verleend, doch dat het den schijn heeft, alsof het dieptepunt ten deze bereikt is.

Wij willen niet nalaten te vermelden, dat in één geval in 't afgelopen jaar een huis, waarvan de huurder, na eerst een belangrijke huurreductie te hebben verkregen, zich tenslotte gedwongen zag ontslag uit de huur te vragen, welk ontslag hem verleend werd, opnieuw werd verhuurd tegen een huurprijs, die hooger was dan die, welke het laatst van dat huis verkregen werd.

En al maakt één zwaluw geen zomer en al draagt één verhoogde huur nog weinig bij tot het algemeene peil der huren, als symtroom is het vermeldenswaard.

Het aantal leegstaande huizen wan en bleef betrekkelijk gering.

In 1936 verscheen de Memorie van Antwoord op het nadien door de Tweede Kamer verworpen Wetsontwerp tot het nemen van bijzondere maatregelen ter verkrijging van verlaging van sommige vaste lasten en huren. De automatische huurverlaging bleek uit het ontwerp te zijn gelicht. Intusschen had het Bestuur zelf reeds besloten aan de Trustees der 5% en 4½% Obligatieleningen voor te stellen de vergaderingen van obligatiehouders bijeen te roepen en die vergaderingen te doen besluiten de rente der 5% en 4½% obligatieleningen voor den tijd van 5 jaren, met ingang van 1 October 1935, te verlagen tot 4%, voorts de jaarlijkse aflossing te doen geschieden door inkoop van obligaties of, indien niet voldoende obligaties onder pari ingekocht zouden kunnen worden, door uitloting, in beide gevallen tot een aantal, dat volgens de leeningsvoorwaarden als minimum per jaar moet worden uitgeloot.

In het vorige Jaarverslag is melding gemaakt van het rapport van een door het Dagelijksch Bestuur ingestelde Commissie ad hoc over de kosten, verbonden aan een algeheele restauratie van alle nog niet volledig herstelde panden van de Vereeniging. Tevens werd medegedeeld, dat uit dit rapport en z.g. urgentieplan wan gelicht, volgens welk plan de restauratie van 13 van onze huizen, welke een herstel zeer dringend noodig hebben, ruim 100.000.— zou vorderen. Met de Regeering is ook over dit urgentieplan gesproken. De hoop werd gekoesterd, dat een weg gevonden zou kunnen worden, welke zou leiden tot een spoedige restauratie van deze 13 huizen. helaas is deze hoop niet vervuld, het tempo van de uitvoering der nog godzakelijke restauraties zal dus voorsz. nog niet worden versneld.

Het Dagelijksch Bestuur heeft het ontwerp van het aanbrengen van herkenningsteekenen aan onze huizen in studie genomen. Het is gebleken, dat het vinden van een bevredigende oplossing niet zoo eenvoudig is.

een Commissie werd benoemd, die tot taak heeft het Bestuur te rapporteeren over de vraag of het gewenscht is, dat onze Vereeniging een standpunt inneemt met betrekking tot de gemeentelijke monumentenverordeningen. Deze Commissie heeft haar werkzaamheden nog niet aangevangen.

In 1936 werd een twaalfstal van onze Amsterdamsche huizen geplaatst op de Gemeentelijke Monumentenlijst. Tegen de plaatsing van een der perceelen werd op 15 April 1936 een bezwaarschrift bij B. & W. van Amsterdam ingediend, op welk bezwaarschrift nog steeds niet is beschrift.

De bovengevel van ons huis Voorstraat 134 te Dordrecht werd op de Dordtsche monumentenlijst geplaatst.

Een drietal propagandisten werd benoemd, waarvan een tweetal spoedig bleek gaf geen geschiktheid voor dezen niet gemakkelijken arbeid te bezitten. De derde, de Heer H. E. Jans is eigenlijk pas in 1937 met zijn werkzaamheden aangevangen. Hij heeft reeds successen mogen bereiken, waarop het volgend jaar nader zal worden teruggekomen.

Ook in 1936 werd een tweetal voordrachten gehouden. Sprak op 13 Maart Prof. W. A. E. van der Pluym over „Het huis en de woontraditie door de eeuwen", op 27 Maart voerde Prof. Dr. F. W. Hudig het woord over „De Stad Alkmaar". Ook voor deze voordrachten bestond weer groote belangstelling.

Op 26 September werd een tocht met touringcars ondernomen door Noord-Holland, waaraan ongeveer een veertigtal leden en belangstellenden deelnamen. Onze huizen in Purmerend, Alkmaar, Schoorl en Enkhuizen werden in oogenschouw genomen. De Heeren Gratama, Kok en Visser dienden het gezelschap van voorlichting. De deelnemers waren zeer enthousiast en dankbaar voor het genotene.

Het Dagelijksch Bestuur was over het welzijn van deze excursie zeer verheugd omdat daardoor gebleken was, dat er onder de leden een verlangen bestaat, nader met het bezit der Vereeniging in aanraking te komen en het beter te leeren kennen. De in Maart van dit jaar gehouden rondwandeling door Amsterdam, waarop in het volgend jaarverslag wordt teruggekomen, bevestigde zulke.

Het vorig jaar heeft het Dagelijksch Bestuur contact gezocht met plaatselijke Vereenigingen, die een zelfde of nagenoeg een zelfde doel als onze Vereeniging nastreven.

Met de Vereeniging „Oud Hoorn" werd reeds een bespreking hieromtrent gevoerd. Daarnaast heeft het Dagelijksch Bestuur de mogelijkheid van het oprichten van plaatselijke Vereenigingen met een gelijk doel als de Vereeniging „Hendrick de Keyser" in die Gemeenten of in die streken van ons land, waar zulke Vereenigingen nog niet bestaan, doch waar ze een arbeidsveld zouden kunnen vinden, in studie genomen.

Op deze wijze kan de arbeid worden gedecentraliseerd.

Natuurlijk heeft een en ander tijd nodig, doch op den duur kan op deze wijze worden bereikt, dat meer huizen dan thans voor het nageslacht bewaard blijven, maar ook, dat een grooter aantal personen zich actief zal gaan bezighouden met de bescherming en de instandhouding van de overblijfselen van oude bouwkunst.

Op 12 Juni werd in Leeuwarden de elfde Monumentendag gehouden, alwaar de Heer Dr. Jan Kalf refereerde over „Friesche Monumenten". De Heer Kalf liet tijdens die rede lichtbeelden zien van onze Friesche eigendommen. Het fedental vertoonde in 1936 nog een lichte daling.

ANDERE PERCEELEN.

Gelijk zulks ook in de vorige jaren het geval was, werden voor het herstel van verschillende, der Vereeniging niet toebehorende huizen, door Gemeentebesturen, corporaties of particulieren aan onze Vereeniging subsidies gevraagd. Die verzoeken moesten worden afgewezen. Onze Vereeniging kan voor huizen, die niet haar eigendom zijn, geen middelen ter beschikking stellen. Zelve moet zij bij Overheden aankloppen om steun voor de restauraties van haar eigen huizen, zoodat zij onmogelijk op haar beurt derden steun kan verlenen, hoe gaarne zij dit dikwerf ook zou doen.

Een Gemeentebestuur ging zoover, dat ze onze Vereeniging steun verzocht om zelf een reeds gerestaureerd huis ter plaatse te kunnen huren.

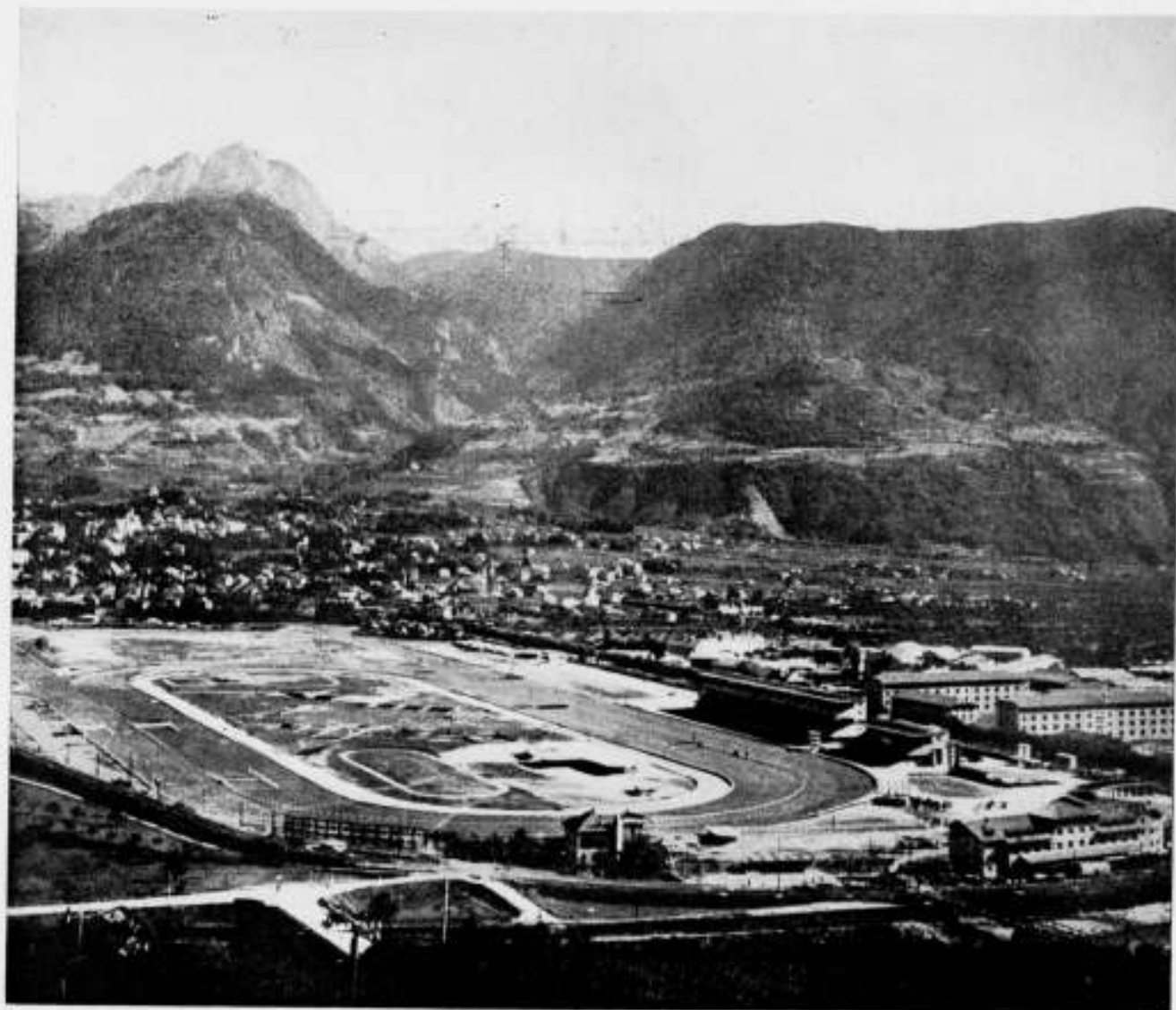
Verder werd een aantal gebouwen in verschillende gemeenten van ons land aan de Vereeniging te koop aangeboden.

Tot aankoop werd echter om verschillende redenen niet overgegaan. De huizen, die ter sprake kwamen, hetzij dat ze der Vereeniging te koop werden aangeboden, hetzij dat men voor hun herstel een subsidie verzocht, hetzij dat men zich om andere redenen te dier zake tot ons Dagelijksch Bestuur wendde, waren de navolgende: het z.g. Kapelhuis aan de Krankeledenstraat hoek O.L.V. Kerkhof en het huis „Groot Tynnenburch", Muurhuizen 25, beide te Amerfoort; Bakkerstraat 19 te Arnhem; Singel 145 te Amsterdam; Oude Vest 18—19a te Breda; Nieuwstraat 74 te Deventer; Kalfstraat 23 te Dordrecht; Pakhuizen aan den Kuipersdijk en huizen op den hoek van de Waagstraat en de Peperstraat te Enkhuizen; Voorstraat 19 te Franeker; Huis „Berg en Vaart" te 's-Graveland; Gedempte Oude Gracht 42 te Haarlem; Groote Markt C. 88 te Hulst; Huis aan het Weezenland te Monnikendam; Spinolahuys te Rotterdam; Huis genaamd „s Gravensteen" te Zierikzee; Groenmarkt 7—9 en Zaadmarkt 109, alle te Zutphen; Karel V huis te Zwolle.

IPPODROMO DI MERANO

PLATTEGROND VAN HET NIEUWE HIPPODROME TE MERANO

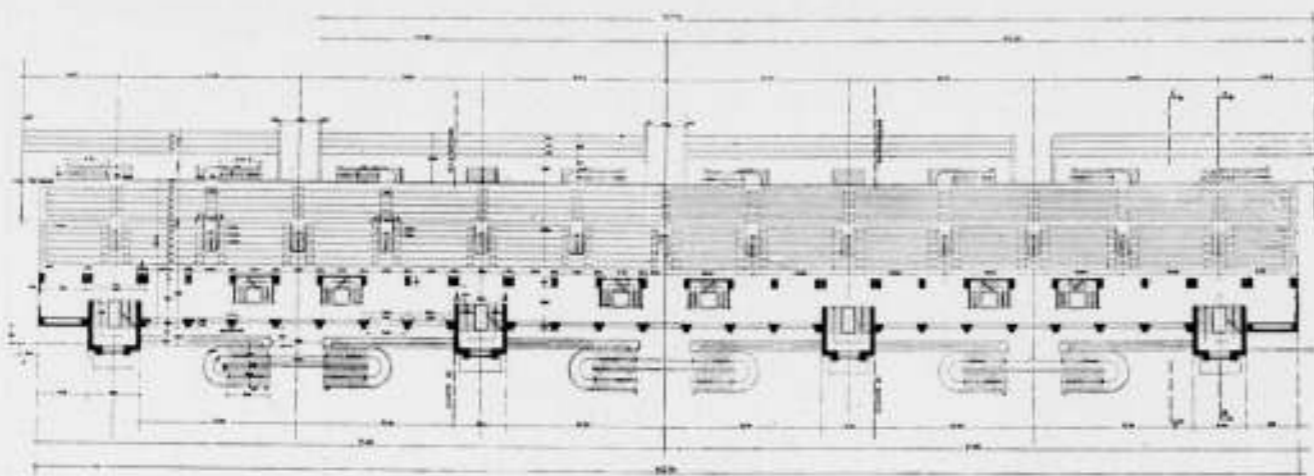
GEZICHT OP HET NIEUWE HIPPODROME TE MERANO.
(UIT „RASSEGNA DI ARCHITETTURA“)

ARCH. P. VIETTI-VIOLI

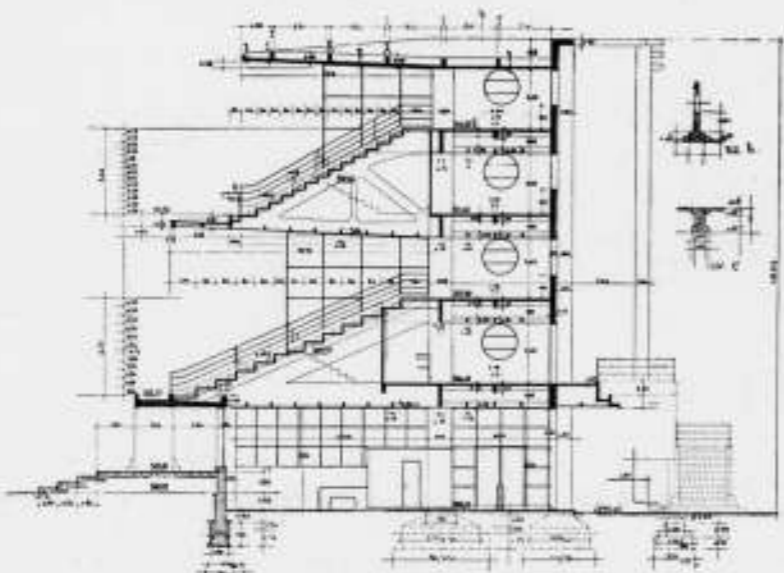
DE TRIBUNES VAN HET NIEUWE HIPPODROME TE MERANO.
(UIT „RASSEGNA DI ARCHITETTURA“)

ARCH. P. VIETTI-VIOLI

PLATTEGROND VAN DE TRIBUNE IN HET NIEUWE HIPPODROME TE MERANO.

ARCH. P. VIETTI-VIOLI

DOORSNEDE OVER DE TRIBUNE VAN HET NIEUWE HIPPODROME TE MERANO. (UIT „RASSEGNA DI ARCHITETTURA“)

LEERGANG OVER „DE KARAKTERISTIEK VAN DEN NEDERLANDSCHEN STEDEBOUW“

De afdeling der Bouwkunde van de Technische Hoogeschool heeft het voornemen, in samenwerking met het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, en van den Bond van Nederlandsche Stedebouwkundigen, op 28, 29 en 30 October a.s. in het gebouw der afdeling, Oude Delft 39, een leergang te organiseren over

DE KARAKTERISTIEK VAN DEN NEDERLANDSCHEN STEDEBOUW.
Het bijwonen dezer voordrachten is kosteloos. Schriftelijke opgave van deelname aan het secretariaat der Commissie, adres: afd. bouwkunde der T. H., Oude Delft 39 te Delft, is noodzakelijk.

PROGRAMMA DER VOORDRACHTEN

Donderdag 28 October

- 10.30 uur Inleiding, door den Rector Magnificus Prof. Dr. Ir. C. B. Biezeno.
- 11.— uur Het nationale en internationale element in de Kunst, door Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool.
- 2.— uur Het eigene in de Nederlandsche Kunst, door Dr. F. H. Fischer, privaot docent aan de Gem. Universiteit te Amsterdam.
- 8.— uur De ontwikkeling van de Nederlandsche Stadsvorm, door Dr. J. P. Fockema Andreae, oud commissaris der Koningin in de provincie Groningen.

Vrijdag 29 October

- 10.30 uur De uitbreiding van Amsterdam omstreeks 1600 en 1900, door Prof. Mr. A. C. Josephus Jitta, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool.
- 2.— uur Hedendaagsche Stedebouw, plaatselijk, gewestelijk en landelijk, door Jhr. M. J. J. de Jonge van Ellemeet, voorzitter van het Nederlandsche Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw.
- 3.30 uur De ontwikkeling van het bedrijfsleven in haar beteekenis voor de Stedebouw, door Prof. W. E. Boerman, hoogleeraar aan de Handels-hoogeschool te Rotterdam.
- 8.— uur Gedachtenwisseling over de behandelde onderwerpen.

Zaterdag 30 October

- 10.30 uur Een voorbeeld van een hedendaagsch uitbreidingsplan, door de heer W. M. Dudok, architect B.N.A.
- 12.— uur Slotwoord, door Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool.
- 12.30 uur Gezamenlijke koffietafel in de groote zaal van de afd. der Bouwkunde waaraan de voorzitter dezer afdeling, Prof. H. M. Lur, een tafelrede zal houden.

Bij den leergang zal een tentoonstelling gehouden worden van stadsplattegronden en luchtphoto's.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

30 OCTOBER 1937

NR 44

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

HET PRINSENJACHT PIET HEIN.

Het motorjacht, geschikt voor gebruik in de Nederlandsche binnenwateren, kwam tot stand door de zorgen der Technische Commissie belast met den bouw van het prinselijk jacht, benoemd door het Algemeen Comité tot aanbidding van een nationaal huwelijksgevenk. Zij maakte een voorloopig plan en stelde de noodige gegevens vast, die aan het technisch bureau H. W. de Voogt te Haarlem werden voorgelegd, dat de gegevens verder uitwerkte, het bestek maakte en het lijnen- en inrichtingsplan ontwierp. Volgens dit bestek werd het jacht vervolgens door de Amsterdamsche Scheepswerf G. de Vries Lentsch Jr. gebouwd. Op 25 Maart 1937 had de officieele kiellegging plaats, de stapelloop geschiedde 14 Augustus daaropvolgend, de overdracht aan het Prinselijk Paar op 28 Augustus 1937 aan boord van het jacht, dat dien middag voer langs de revue van pleziervaartuigen, in twee rijen opgesteld ten Oosten van de Oranje Sluizen, op het IJsselmeer.

Het exterieur van het jacht en de planin-deeling zijn geheel van de hand van den heer de Voogt en de Technische Commissie; het maken der interieurs werd bovendeks toevertrouwd aan ondergeteekende — dus: salon, hal, stuurhut en eetkamer, en benedendeks aan den interieurarchitect H. P. Mutters, tevens leider van de Kon. Nederl. Meubelfabrieken H. P. Mutters en Zn. te 's-Gravenhage, die dus de slaapkamer van het Prinselijk Paar en de drie hutten voor de logé's verzorgde. Door een samenloop van omstandigheden werd de uitvoering van de ruimte bovendeks opgedragen aan de firma Mutters en werd het ontwerp van den architect Mutters uitgevoerd, wat de slaapkamer van het Prinselijk Paar betreft, als geschenk, door de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij en voor wat de drie hutten voor logé's betreft — één voor twee, en twee voor één persoon — door de scheepswerf die het jacht bouwde.

De voornaamste zorg bij het inrichten van dergelijke interieurs op een jacht is het woekeren met de ruimte, die andere afmetingen bezit dan te land. Vooral de geringe hoogte, in dit geval slechts 2 m, eischt groote omzichtigheid. Dat de zijwanden niet vertikaal staan en dat dwars- en langsscheeps de vloer resp. bol en hol in doorsnede is, is slechts voor het teekenwerk een belemmering. Vanzelfsprekend wordt een maximum aan bergruimte geëischt en moeten bovenzijden van lage kastmeubelen van vanden worden voorzien met het oog op het afglijden bij slingeren aan het schip.

De salon is 5.50 m lang; de breedte is aan de achterzijde 3 m, aan de voorzijde 3.50 m. Drie der vijf ramen in de beide langsslevens werden samengetrokken en slechts gescheiden door 6 cm

breede, voor het scheepsverband noodzakelijke, kolommetjes, aan de binnenzijde bekleed met halfronde marmeren zuiltjes, waarlangs de blik dus gemakkelijk glijdt. Op deze wijze werd het onbelemmerd uitzicht verkregen dat te land het groote venstervlak biedt. De wanden werden betimmerd met triplex, gefineerd met eschdoorn, met blanke lak bespoten. Het plafond is gevormd door triplexplaten, in ivoorkleur gelakt in eierschaalg-lans; hierdoor krijgt men een eenigszins spiegelend effect dat de hoogtewerking van de ruimte vergroot, iets dat zeer noodzakelijk is. Op den vloer ligt een tapijt, eveneens in donkere ivoorkleur; de stalen meubelen zijn, wat de rugleuningen betreft, bekleed met ivoorkleurig leer, de zittingen zijn bekleed met grijs-groen trijp. Er is voorts een schrijfbureau, zonder pooten, vast aan den wand bevestigd en daarnaast een kastmeubel tegen den wand, waarin een gramfoon is ondergebracht en voorts het theegerei wordt geborgen. In den wand boven dit meubel bevindt zich het radiotoestel, dat in de hal uitgebouwd is, hetgeen op de afbeelding van de hal zichtbaar is.

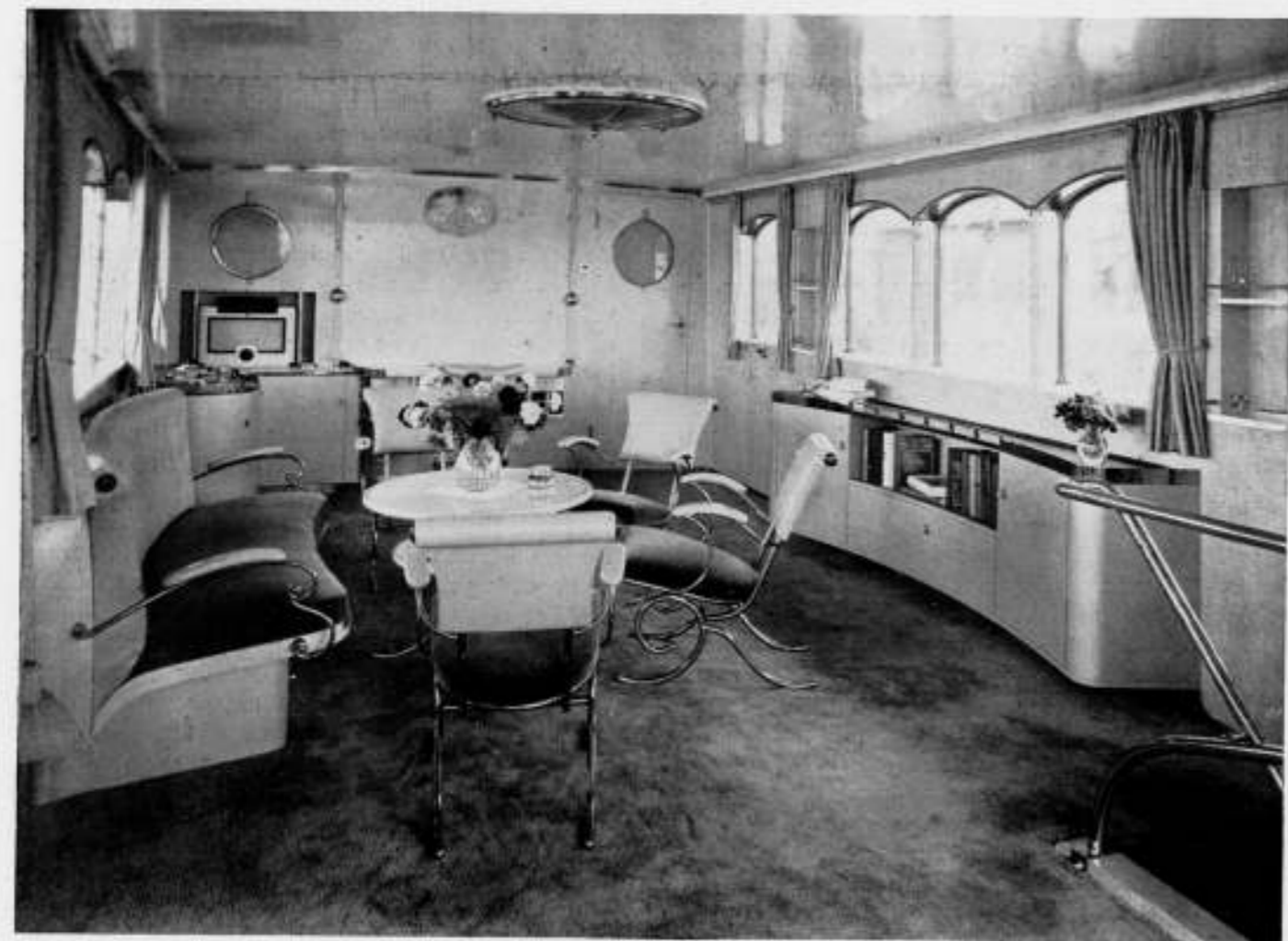
De eetkamer is uitgevoerd in dezelfde materialen en kleuren als de salon; alleen zijn de fauteuils — om de uittrekbare ronde tafel, middellijn 1.05 m, waaromheen zes personen kunnen plaats nemen — zoowel wat rugleuning als zitting betreft bekleed met kersrood trijp.

De vloer van de eetkamer ligt lager dan het omringende dek, vandaar wordt de borstwering onder de ramen hooger dan bij de salon, waar vloer en omringend dek op één niveau gelegen zijn.

De hal is bedekt met rubber, evenals de stuurhut en de gang. De wanden van de hal zijn betimmerd met berkentriplex; de stuurhut is geheel uitgevoerd in het, voor het schip, klassieke teakhout.

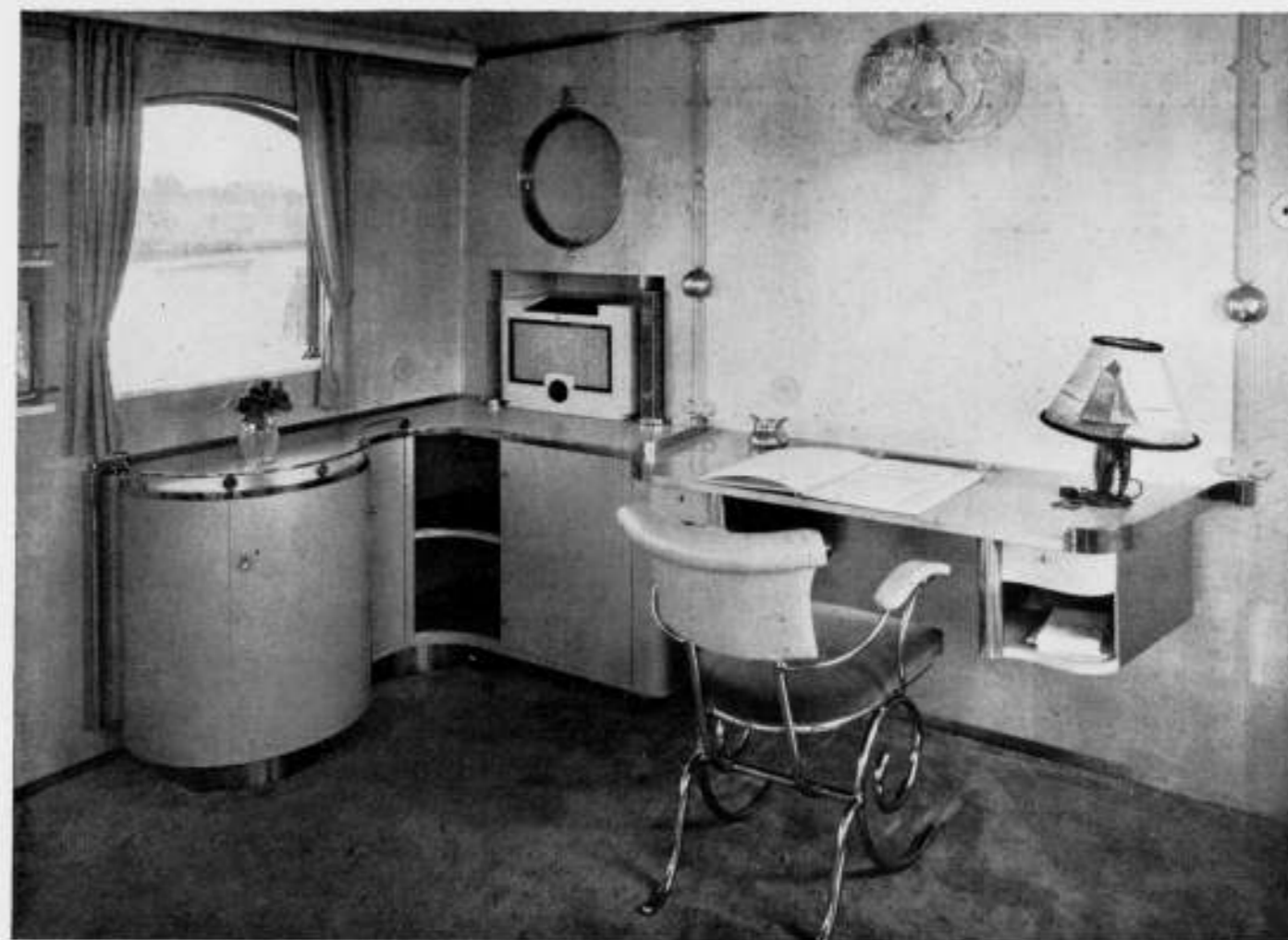
Tenslotte worden nog genoemd de fraaie plaquette in de salon tegen den wand bevestigd boven het schrijfbureau, vervaardigd in albast, aan de achterzijde afgesloten met een matgouden metalen plaat met de beeltenis van Piet Hein, een schip in den mond van de haven van Delfshaven, een werk van den beeldhouwer F. J. van Hall en aangeboden door een comité uit de burgerij van Delfshaven. En voorts een gastenboek, eveneens een geschenk, ontworpen door N. P. de Koo en geplaatst in een gleuf in den wand terzijde van het radiotoestel. Het werd door H.K.H. Prinses Juliana bij de eerste vaart op 28 Augustus aanstonds in dienst gesteld.

Ir. S. VAN RAVESTEYN B.N.A.

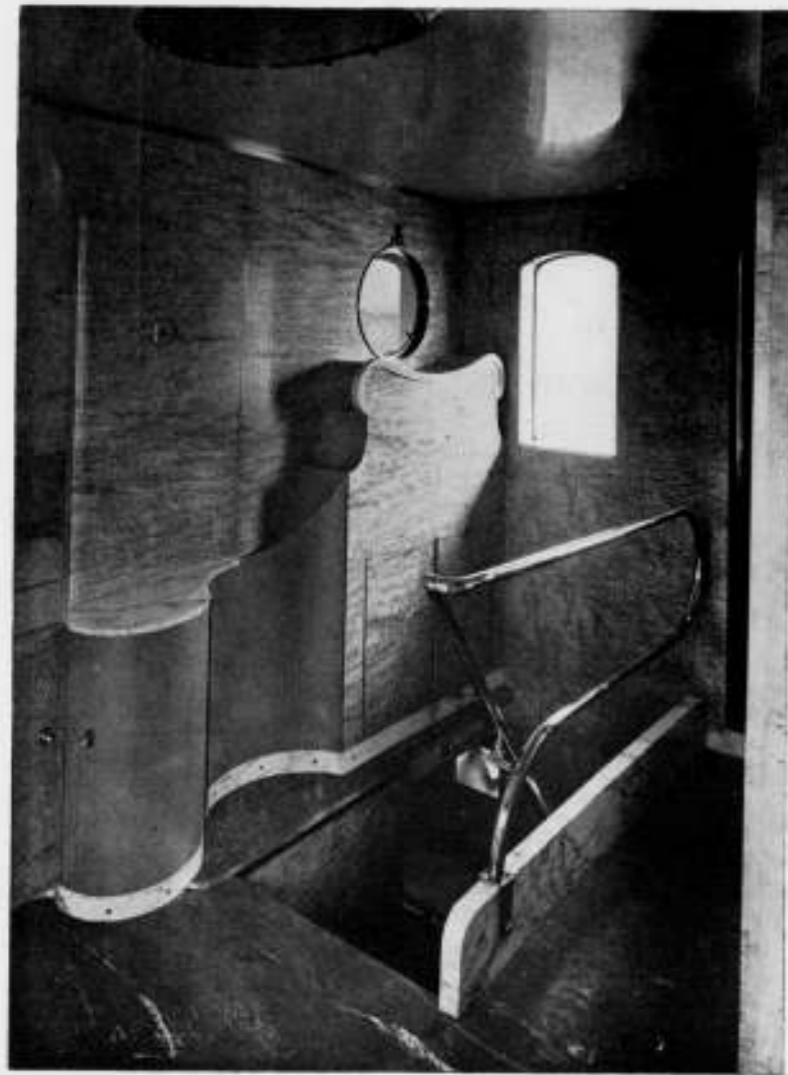

PRINSENJACHT „PIET HEIN“. INTERIEUR DEKSALON.

ONTWERP I. S. VAN RAVESTEYN, ARCH. B.N.A.

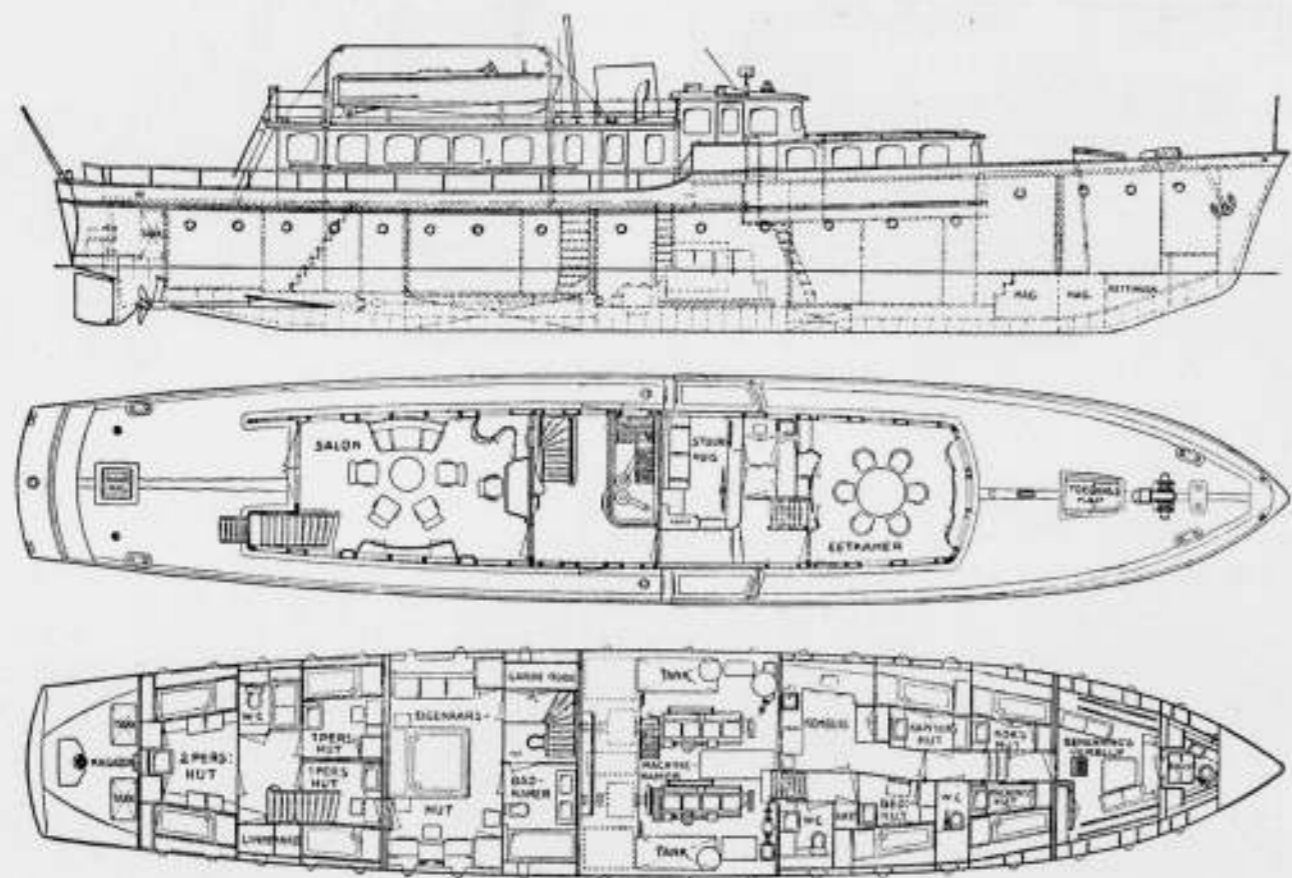
PRINSENJACHT „PIET HEIN“. BOVEN DETAIL SALON. ONDER EETKAMER. ONTWERP I. S. VAN RAVESTEYN, ARCH. B.N.A.

TRAP IN DEKSALON

WAND EETKAMER

PRINSENZACHT „PIËT HEIN“, ZIJ-AANZICHT, PLATTEGROND HOOFDDEK EN INDEELINGSPLAN
(ONDERSTE 3 CLICHÉ'S OVERGEGEVEN UIT HET PRINSENZACHT „PIËT HEIN“, UITGAVE H. A. M. ROELANTS, SCHIEDAM.)

NAAR AANLEIDING VAN EEN LEZING.

Op Zaterdag 9 October j.l. heeft de heer Ir. J. F. Tillema, Directeur van het Bouwtoezicht te Leeuwarden, te 's-Gravenhage een voordracht gehouden over den Stadhuisbouw aldaar. Van deze voordracht lazen wij een verslag in verschillende bladen. Blijkens deze verslagen nu is vrijwel de heele voordracht van Ir. Tillema er op neergekomen het plan van den architect A. J. Kropholler naar voren te brengen.

Men herinnert zich, dat voor het Haagsche Stadhuis een meervoudige opdracht werd verleend voor het maken van een schetsontwerp. Over deze schetsontwerpen heeft de Commissie van Advies het hare gezegd en op grond daarvan heeft de Gemeenteraad besloten, den heer Kropholler evenals 4 andere inzenders, te bedanken voor hun moeite en toewijding. Eén architect werd uitgenoodigd zijn plannen voor een volgende beslissing nader uit te werken.

Wij luist lazen we dezer dagen dat de architect, die een serieus man is, zeer veel moeite aan dit nadere uitwerken ten koste legt, maar hoopt binnenkort daarmede gereed te zijn.

Een ieder zou nu, zoo dunkt ons, in dit stadium de resultaten hebben afgewacht van het werk van den gekozen architect, alvorens in het openbaar weer over de Stadhuiszaak te beginnen. Immers het is geenszins onmogelijk, dat na zulk een „uitwerking“, in het plan aanvankelijke bezwaren weggenomen kunnen zijn. Niet aldus de heer Tillema, die net heeft gedaan, alsof men nog vrijelijk over de plannen moet beslissen. Hij negeerde het feit dat er tusschen den architect, wiens werk werd gekozen en het Gemeentebestuur een verhouding bestaat, dat deze architect in het huidige stadium nu eenmaal als eerste persoon bij den Haagschen Stadhuisbouw betrokken is. Tegenover zijn collega's is deze architect het ook, krachtens het rapport van

het College van Advies. Maar de heer Tillema volgt blijkbaar de methode om een ieder die het niet met zijn inzichten eens is, gebrek aan deugden, overvloed van ondeugden te verwijten. De Commissie van Advies komt er dan ook jammerlijk slecht af. Dit alles echter doet de heer Tillema ter wille van de bouwkunst. Het beteekent volgens hem de ondergang van onze cultuur, wanneer het gevaar, dat het gekozen stadhuisplan zal worden uitgevoerd, niet te elfder ure wordt afgewend, enz., enz.

Gaarne aannemend, dat de heer Tillema een uitzonderlijke bezorgdheid koestert ten aanzien van onze bouwkunst en onze cultuur, meenen wij toch dat deze gevoelens de collegiale verhoudingen niet behoeven te schaden, hetgeen ze in dit geval o.i. wel hebben gedaan. Maar erger is nog, dat door deze lezing wederom een meening wordt versterkt, die helaas meer gehuldigd wordt dan „cultureel“ wel wenschelijk is. Namelijk de meening, dat wanneer na een bouwkunstigen wedstrijd — hetzij in den vorm van een prijsvraag of van een meervoudige opdracht — de definitieve beslissing aangehouden wordt tot nader order, de kansen van de uitgeschakelden nog niet heelemaal „verkeken“ zijn, hetgeen de gelegenheid geeft nog voor de plannen van dezulken te gaan „werken“.

Deze heele manier van doen is niet sympathiek. Het prijsvraagstelsel is een wedstrijdstelsel dat als iedere wedstrijd in zijn oer-gedachte edele karaktertrekken vooronderstelt en poogt te versterken. Het Nederlandsche stelsel voor bouwkundige prijsvragen, dat in ons land door behoorlijke regelen hooger ontwikkeld is dan in de meeste andere landen, zal, naar het mij lijkt, schade ondervinden wanneer het, buiten de begrenzingen van de veredelende grondgedachten, wordt uitgebuit.

J. P. M.

RESTAURATIE VAN HET RAADHUIS TE NAALDWIJK, ARCHITECT A. A. KOK, B.N.A.

Uit een in het maandblad „Heemschut“ opgenomen uitvoerige toelichting op deze restauratie, van de hand van den architect A. A. Kok, nemen we hier een en ander over. Na de bronnen, waarop de geschiedkundige kennis van het bouwwerk berust, besproken te hebben, schetst de heer Kok de bouwgeschiedenis als volgt:

Ongeveer 1250 tot ongeveer 1600. Op de plek staat een bouwwerk van groot formaat baksteen, waarvan niets over is dan eenig puin in den grond.

Ongeveer in 't jaar 1600 wordt een nieuw gebouw gemaakt, met buitenmuren van slechts 18 cm dik van gele IJsselsteentjes. Dit gebouw had een rood pannendak, ter hoogte van de vlechtingfragmenten in den achtergevel. Van dit gebouw zijn bewaard gebleven de zijgevel, de achtergevel, de linker zijmuur en eenige binnenmuren.

1631. Prins Frederik Hendrik, die sedert 1612 de Heerlijkheid Naaldwijk verwierf, zegt een bijdrage van 400 gulden toe voor de verbetering van het Ambachtshuis.

1632. Aan den steenhouwer J. G. v. Lier wordt het ontwerp en de levering van het steenhouwwerk voor een nieuwen gevel opgedragen voor 600 gulden. Wegens het uitblijven van de toezegging van den Prins wordt echter niet aan den nieuwen gevel begonnen. De steenhouwer voltooit zijn levering die te Naaldwijk wordt opgeborgen. Tot de levering behooren vier leeuwenmaskers, drie accoladen, de geheele top met klauwstukken en frontspice. Het poortje is met een cartouche erboven zonder wapen of kroon. In het frontspice is een kleine cartouche zonder wapen. De nis in den top draagt het wapen van Frederik Hendrik met een Prinsenkroon. De geheele gevel is ontworpen op een verhoudingsstelsel waarvan de eenheidsmaat de halve Rijnlandsche voet is. De levering werd uitgevoerd in besten hardsen steen, geen Belgische hardsteen, doch Duitsche zandsteen, Obernkirchner steen. De jaarsteenen die het bouwjaar

zouden aangeven waren de één voorzien van Anno, de ander van 16, flink diep ingehakt in letter- en cijfervormen zooals die in 1632 gebruikelijk waren. De volgende cijfers 32 liet men voorloopig achterwege.

1688. Prins Willem III vervult de belofte 57 jaar geleden door zijn voorvader gedaan en verstrekt een bijdrage van 400 Gulden voor verbetering van het Ambachtshuis te Naaldwijk. Het ontwerp van J. G. van Lier wordt voor den dag gehaald, kozijnen worden gemaakt en het gebouw wordt voorzien van een nieuwen voorgevel, nieuwe vensters in den ouden zijgevel, verhooging van den ouden achtergevel, een nieuw dak met zwart verglaasde pannen en op de nok een dakruitertje met loodbekleding met een kleine luidklok en een windvaan.

In de cartouche boven de deur werd uit dankbaarheid aan den milden schenker het wapen gehakt van Prins Willem III en uit beleefdheid tegenover het groote wapen van Prins Hendrik, dat een kroon droeg, eveneens een Prinsenkroon aangebracht op een daarvoor aangebracht stuk zandsteen boven de cartouche. De onvoltooide jaarsteen werd aangevuld met 88; wat minder diep ingehakt en door minder vaardige hand dan de reeds aanwezige cijfers 16. De houten kozijnen, kruisvensters, die in 1632 ongetwijfeld van glas in lood voorzien zouden zijn geweest, waren naar de gevorderde techniek van grootere ruiten en naar de mode van den tijd voorzien van glasroeden met groenige ruitjes. Zulk een venster in kleiner afmeting werd ook aangebracht in den top van den achtergevel, van waar uit men op den zolder een heel mooi vergezicht op den omtrek had, welk venster en uitzicht tot nu bewaard is gebleven.

Voor het verhoogde dak maakte men gebruik van de aanwezige kapsantten van het in ongeveer 1600 vervaardigde bouwwerk; zij waren wel niet fraai doch deugdelijk en van eikenhout, zoodat zij tot nu hebben stand gehouden.

De nieuwe gevel werd gemetseld van baksteen welke in dien tijd,

RAADHUIS TE NAALDWIJK, NA DE RESTAURATIE

1688, in gebruik was, goed doorbakken roodbruine baksteen, keurig netjes verwerkt in staand verband. Van den overgang van den nieuwen voorgevel op den ouden zijgevel maakte men zich gemakkelijk af met rechte inkassingen. Op den hoek, voor straatverlichting, werd een blokje steen aangebracht met een gat voor een lantaarnarm. Dit blokje werd naar het gebruik van den tijd gemaakt van hardsteen in tegenstelling met de oude natuursteenlevering van 1632 die van zandsteen was.

In 1775 ongeveer oordeelde men het Ambachtshuis verouderd. Het werd binnen ingrijpend gemoderniseerd. In den zijgevel werd een breede dubbele deur aangebracht met daarachter een gang, een corridor naar Fransch voorbeeld. Het voorhuis achter den voorgevel werd tot linker zijvertrek, zoodat de oorspronkelijke buitendeur buiten gebruik raakte. Rechts werd een vergaderzaal gemaakt en in de gang een houten trap naar boven ter vervanging van de spiltrap die vroeger in het voorhuis stond. Dit alles werd uitgevoerd in vormen style Louis XV. De kruisvensters die verouderd waren werden van de middenstijlen en kalven ontdaan en de luiken verwijderd; in het overblijvende randhout werden schuiframen aangebracht met kleine ruiten en buitenluiken over de geheele hoogte aan de benedenvensters. In 1800 ongeveer werden tijdens de Bataafsche Republiek de wapens van Frederik Hendrik in de nis boven in den gevel en van Willem III boven de deur vlakgehakt. Inwendig werden hier en daar verbeteringen aangebracht voor de nieuwe bestemming: raadhuis.

In 1910 ongeveer werd eene restauratie van overheidswege ter hand genomen. Het dak, dat altijd zwartverglaste pannen had gedragen, werd vervangen door beschot met leien, maasdak in

ijzeren haken. Dit dak werd „ogesierd” met 4 dakvensters in namaak gothiek en draaiende ramen met geel glas in lood. In het gebouw bleef een teekening achter hoe men zich toen voorstelde het geheele bouwwerk onderhanden te nemen. Verder dan het dak kwam men echter gelukkig niet. De zes prachtige oude schilderstukken op hout, portretten, vijf van de Heeren en een van een Vrouwe van Naaldwijk werden aan het Rijksmuseum te Amsterdam in bruikleen gegeven voor 40 jaar. In denzelfden tijd of iets later werden in de Burgemeesterskamer — boven op den hoek — gebrandschilderde glas-in-lood paneelen aangebracht, van twijfelachtige kunstwaarde, in de bovenlichten der schuiframen en van den ingang in den zijgevel.

Met deze gegevens en gissingen toegerust zou dan de restauratie beginnen. Het genot werd verfijnd door de mededeeling dat de dienst van het Gemeentehuis in het gebouw moest blijven. Het Gemeentebestuur van Naaldwijk was aanvankelijk van plan geweest een nieuw raadhuis te bouwen, een groot bouwwerk buiten de kom en dan het oude te ontruimen, te doen restaureren en in te richten voor de politie. Om geldelijke redenen ging de totstandkoming van het nieuwe raadhuis niet door. Het oude moest dus van buiten gerestaureerd worden terwijl binnen de ambtenaar ter secretarie rustig zijn werk kon doen. Daar was de boodschap bij dat deskundigen het gebouw zoo slecht oordeelden dat eene restauratie niet meer mogelijk zou zijn. Een en ander gaf aanleiding den gevel buiten en binnen krachtadig te stutten dat, al mocht ook een deel neiging vertoonen tot vallen, het overige in de stutten zou blijven hangen. Want de ervaring leert dat bij plaats gehad hebbende instortingen verzuimd

was te stutten. En oude bouwwerken zijn onbetrouwbaar. Zij blijven in rust tot men eraan gaat rommelen en breken; dan overschrijdt wat nog net bleef hangen de grens van evenwicht. De voorgevel bleek boven geheel ontwricht, verzakt, stukgevoeren doch voornamelijk ontzet door ijzer. Een der meest doeltreffende middelen om bouwwerken te doen ten ondergaan is fink wat ijzer erin te doen; dat gaat later roesten, wordt dikker en maakt alles kapot met een kracht waartegen niets bestand is. De natuur helpt dan mede met bevriezend water dat op dergelijke wijze zijn taak vervult van de vernietiging.

De gevel werd voor het bovengedeelte en den hoek afgebroken en met de oude materialen weder opgebouwd. Een moeilijkheid was de vensters. De oude schuiframen van ongeveer 1775 waren verteerd. Bij losnemen van velerlei opgespijkerde latten kwamen de overblijfselen van kruisvensters voor den dag. Deze waren achter te slecht om ze te behouden. Bij de een was een stijl, bij de ander een boven- of onderdrempel oorspronkelijk. Geholpen door het bewaard gebleven zoldervenster in den achtergevel kon tot in kleine onderdeelen en profielen vastgesteld worden hoe de kozijnen van 1688 geweest waren. Zij werden geheel nieuw gemaakt, met vaste roeden in de bovenlichten, met binnendraaiende raampjes onder en met buitenluiken. Door deze bewerking kreeg de gevel vanzelf een geduchte schoonmaakbeurt.

De zijgevel, die heel dun was en door vroeger plaats gehad hebbend afhakken van een harde cementbepleistering geleden had, werd netjes vlak gehakt en op de slechtste plekken losgenomen en nieuw gemetseld en toen geheel nieuw gevoegd in zoodanige mortel dat deze hard wordt en toch wit blijft.

Het leidendak van de restauratie van 1910 was nog te goed om te vervangen door een pannendak. Wel konden twee der leelijke dakvensters verdwijnen en van de twee die overbleven de mis-

lukte glas-in-lood paneelen vervangen worden door gewone ruitverdeling. Het dakruitertje bleef onveranderd, werd slechts iets hersteld en de luidklok weer bruikbaar gemaakt. Dit wordt uitdrukkelijk vermeld omdat het Jaarverslag 1934 van de Provinciale Zuid-Hollandsche archeologische Commissie—blz. 12—er spijt over uitspreekt dat dit „luikloktorentje” niet hooger werd gemaakt, de eenige opmerking die dit verslag over de restauratie ten beste geeft.

Over dit dakruitertje is nog iets mede te delen. Het is in zijn samenstelling nog al oud, evenals de kaspanten van de geheele kap, van behakt eikenhout. Het zal daarom afkomstig zijn van het oudere gebouw en bij de verhooging van de kap in 1688 wederom gebruikt zijn. De koperen windvaan droeg het wapen van de Gemeente Naaldwijk; dat is zoo gebleven. In den dakruiter is een kleine luidklok die tot randschrift heeft HENRKVS WEGE ME FECIT ANNO 1607. Dit jaartal kan een aanwijzing zijn voor den ouderdom van het oudste gedeelte van het gebouw, waarvan de dunne muren van gelen baksteen over zijn en waarvan de bouwtijd te schatten is op ongeveer 1600.

Wegé zal een afkorting zijn van Wegewart. Er zijn verschillende klokkegieters van dien naam. Van Hendrik Wegewart is een klok van 1605 in de Kerk te Gouda, een van 1603 in een ander bouwwerk te Gouda. Het zal derhalve deze Hendrik Wegewart zijn, wiens klokken over geheel Nederland verspreid zijn. Waar hij woonde wordt beantwoord door de klok in den toren te Hedikhuizen Gem. Heusden N.-Br. waar op staat Hendrik Wegewart te Kampen en die gegoten is in 1612.

Alles bijeen werd 't oude raadhuis weder tot een deugdelijk bouwwerk van belangrijke bouwkundige waarde dat alleen wat verweeren moet om weer iets te krijgen van de schilderachtige schoonheid van weleer. De materialen van de gevels waarborgen

RAADHUIS TE NAALDWIJK. DE VOORGEVEL AAN HET MARKTPLEIN, VÓÓR EN NA DE RESTAURATIE

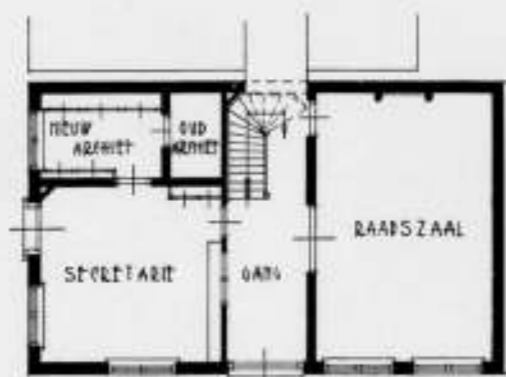

RAADHUIS TE NAALDWIJK. DE GEVELSTEEN UIT HET BALJUWHUIS MET DE GERECHTIGHEID

dit, zullen vanzelf en binnen eenige jaren de al te groote reinheid verliezen en bijkleuren. Zoo staat dan nu de voorgevel van 't oude raadhuis weer overeind en ziet er niet zoo zonderling meer uit als voor den aanvang der herstelling. Niettemin blijft het een merkwaardig staal der Nederlandsche bouwkunst. Eerst al door den bouw in 1688 van een ontwerp en met de natuursteenlevering van 1632. Doch vooral door de gevelverdeling. Wanneer men scherp let op de voortbrengselen van de bouwkunst rond 1630 krijgt men daar toch wel gezicht op. Het begin der 17e eeuw was nog volop de renaissance kunst, van trapgevels, van 't werk van De Keyser. Daarna komt het klassicisme met als eerste de Coymanshuizen aan de Keizersgracht te Amsterdam, een jeugdwerk van Jacob van Campen van 1624, zoo uit Italië medegebracht met hoofdstellen van pilasters en kroonlijsten. Kort daarop ziet men Vingboons invloed, met toepassing der orden doch ook van de klauwstukken in de trappen der gevelbeëindigingen. Het Naaldwijksche ambachtshuis is een gemengd voorbeeld uit dezen overgangstijd van renaissance naar klassicisme. Men ziet eraan de friessteenen met leeuwenmaskers en de accoladen van de renaissance, de aanloopers van den top, zooals men die later aan de verhoogde halsgevels zal vinden, de klauwstuk-

ken met krullen van de laat-renaissance en daarbij het klassieke frontispice. Men moet veel langs de Hollandsche straten en grachten gewandeld en gekeken hebben om dit uit te rafelen. Men kan voor elk onderdeel een geval aanwijzen waar dit in voorkomt doch nergens ziet men een dusdanige samenvoeging. Ten slotte iets over den gevelsteen. De gevelsteen was van vrij zachten steen met bladders verf erop. Het was geraden hier niet met bijmiddelen aan den gang te gaan en den steen weder te voorzien van een beschermende verflaag temeer omdat hij zich bevindt in een muurvlak dat op het weer staat, vrij dicht bij zee. De losse verschuiven werden afgenomen en de geheele steen in een matte kleur geverfd, waarna de Vrouwe Gerechtigheid in toepasselijke kleuren geschilderd werd, waardoor ze tenslotte als een struische deern naar voren kwam. De spreuk die er oudtijds onder gestaan zou hebben kwam er weder op: gerechtigheid verhoogt een volk. De afdeklijst er boven zal vroeger wel een andere bestemming gehad hebben, denkkelijk een afdeksteen van een trapgevel. Ze was echter deugdelijk, niet leelijk en beschermde den gevelsteen goed, zoodat er geen reden was hier iets te wijzigen.

PLATTEGROND RAADHUIS TE NAALDWIJK. SCHAALE 1 A 200

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, R. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 6 NOVEMBER 1937

NR 45

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

ILUSTRATIE K.L.M.

BESCHRIJVING VAN HET NIEUWE TEHUIS VOOR BEHOEFTEIGE OUDE ZEELIEDEN DER PRINS HENDRIK-STICHTING TE EGMOND AAN ZEE. ARCHITECT CORN. ELFFERS B.N.A.

Het Terrain.

Op hetzelfde terrein, waar sedert ca. 40 jaar het oude gebouw van de Prins Hendrik-Stichting te Egmond aan Zee stond, is thans het nieuwe Tehuis van deze bekende Stichting verrezen. Omdat tijdens den bouw het oude huis intact moest blijven, heeft het nieuwe gebouw zijn plaats gevonden achter het oude. Direct na het gereedkomen zijn de bewoners overgegaan naar hun nieuw tehuis, waarna het oude gebouw werd gesloopt en het geheele terrein als tuin werd ingericht.

Het terrein der Stichting bestaat uit duingronden en heeft een oppervlakte van ca. 45.000 M². Het eene gedeelte is vrijwel vlak, het andere vrij sterk heuvelachtig met twee scherpe duinkoppen. Het bestuur heeft overwogen het tehuis op deze duinen te doen bouwen, waarvoor eveneens een plan was ontworpen. Na ernstig beraad heeft het er echter de voorkeur aan gegeven het gebouw op het vlakke gedeelte te plaatsen, dat een grootte heeft van ca. 150 x 170 M. Dit terrein wordt begrensd door de Voorstraat aan de Noord-zijde, de Prins Hendrikstraat aan de West-zijde en de Stationsstraat aan de Oost-zijde.

Ligging van het gebouw.

Mede, omdat het oude gebouw nog moest dienst doen, totdat het nieuwe was gereedgekomen, heeft de architect voor het gebouw een vorm gekozen, die in hoofdzaak met dien van een dubbel hoefijzer overeenkomt, oftewel den I-vorm. De beide beenen daarvan (de vleugels) zijn Noord-Zuid georiënteerd, terwijl het lijf van de I (het middengebouw) Oost-West ligt. De lengte van dit laatste gedeelte is zoodanig bepaald, dat de vleugels links en rechts van het oude gebouw gemakkelijk konden worden opgetrokken. Het middengebouw staat vrijwel in het midden van het terrein; de vleugels zijn zoowel ten Noorden als ten Zuiden daarvan uitgebouwd.

De wensch van het bestuur: de beschikking te krijgen over een gebouw van een begaenen grond met één verdieping, was voor den architect mede aanleiding dezen vorm te kiezen.

De totale omtrek van het gebouw is nagenoeg een K.M., wat eenigszins een indruk kan geven van de afmetingen van het nieuwe Tehuis.

VOORGEVEL.

ZIEKENAFDEELING ZUIDZIJDE.

BESTUURSKAMER.
NIEUWE TEHUIS DER PRINS-HENDRIKSTICHTING TE EGMOND AAN ZEE.
ARCHITECT CORN. ELFFERS B.N.A.

Indeeling van het gebouw.

In de lange Noord- en Zuid-vleugels zijn op één begane grond en op de 1e verdieping de zit-slaap-kamertjes van de verpleegden ondergebracht, n.l. 45 voor één persoon en 23 voor twee personen (de laatste voor gehuwden).

In den korten Noord- en Zuidvleugel zijn respectievelijk gelegen: het keukencomplex en de afdeling voor hulpbehoevenden. Aan dezen Zuidvleugel is nog een korte arm gebouwd, geheel georiënteerd op het Zuiden, waar de zieken-afdeling, de woning der verpleegsters en de rouwkapel een plaats hebben gevonden.

In het middengebouw in het souterrain bevinden zich: de ruimten voor de technische installaties, de werkplaatsen, de badinrichting en de bergplaatsen voor meubilair. Op den begane grond van dit bouwgedeelte vindt men de conversatiezalen, biljartzalen, garderobes, directeurskamer, bibliotheek en op de 1e etage: het museum, de bestuurskamer met bijvertrekken en een 11-tal zit-slaapkamertjes voor gezagvoerders, stuurlieden en machinisten. Op de 2e etage, die zich slechts over een gedeelte van het middengebouw uitstrekt, ligt de linnen-afdeling met de kleedmagazijnen.

In het verlengde van het middengebouw, aan de Oostzijde, alzoo grenzend aan het keuken-complex, is de groote eetzaal gelegen. De woningen van den onderdirecteur, den bootsman en den machinist, zijn aan het einde der lange vleugels gebouwd. De directeurswoning is nagenoeg vrij aan de Oostzijde van het gebouw geprojecteerd en slechts met een gang aan de serre van de groote eetzaal verbonden.

Door de vleugels N.-Z. te leggen, werd bereikt, dat de hier geprojecteerde kamertjes alle, gedurende een gedeelte van den dag, zon ontvangen. De vorm van het gebouw verzekert voorts een zeer ruim uitzicht over de vóór- en achtertuinen vanuit de kamertjes der verpleegden.

Constructie en materialen.

Voor het gebouw werd een constructie van gewapend beton-skelet toegepast met gewapend beton-vloeren en -daken.

Op de vloeren is een isolatielaag van gasbeton aangebracht.

De gevels zijn van baksteen, de separatiemuren van gasbeton, de ramen, puien en kozijnen van staal, zoowel binnen als buiten. De daken zijn afgedekt met een viltlaag, z.g. „Compo”, welke met granietslag is bestrooid.

De gevels zijn met Keimsche mineraalverf wit gesausd, evenwel uitgezonderd het plint, dat de kleur van den donkerpaarsen baksteen heeft behouden. Behalve de hallen en de gangen van het hoofdgebouw, waar Solnhöfener tegels zijn gelegd, zijn nagenoeg alle vloeren met linoleum bedekt.

Bijna alle wanden en plafonds zijn fijn geschuurd en met Keimsche mineraalverf behandeld.

Installaties.

In het souterrain vindt men behalve de reeds genoemde ruimten, het ketelhuis en de pompkamer, behorende bij de centraleverwarming, en de stook- en warmwater-installaties. De stoominstallatie doet haar werk voor het koken in de keuken. Drie ketels produceeren de energie voor de verwarming en twee

voor warm water en stoom. Uiteraard is mede een kleine kolenberging aanwezig.

Het tehuis betreft het benodigde drinkwater van de gemeentelijke drinkwaterleiding te Egmond aan Zee, terwijl het schrob- en sproeiwater door een eigen installatie wordt geleverd, die is ondergebracht in een pompgebouwtje, dat, vrij van het Tehuis, met de hoogspanningsruimten van het Provinciaal Electriciteitsbedrijf Noord-Holland, een geheel vormt.

Een groote septictank zorgt voor de zuivering van rioolwater; deze tank ligt aan den voet van het duin. Uit een overstorttank wordt het rioolwater opgepompt en boven op het duin, in een daar aanwezige ruinkom, gestort.

In het gebouw is, naast de gewone verlichting, een noodverlichtingsinstallatie op batterijen aangebracht. Een z.g. oproepinstallatie is mede aanwezig.

Op etenstijden en bij bijzondere gelegenheden wordt de groote luidbel in dienst gesteld, welke langs electrischen weg in beweging wordt gebracht. Voorts worden om het half uur „glazen” geslagen, zulks volgens scheepsgebruik, hoorbaar in het geheele gebouw en ver daar buiten. Deze klok is een meer dan honderd jaar oude scheepsbel, die in de hal is opgehangen, een geschenk van Mevrouw Jonas van 's Heer Arendskerke—le Fèvre de Montigny.

In de conversatiezalen, de eetzaal en de ziekenafdeling is een luidsprekers-installatie aangebracht, die in verbinding staat met een versterkte radioinstallatie. Op dit toestel kunnen ook eigen platen worden gedraaid.

Een personenlift, voor communicatie van het souterrain met de verdiepingen is aanwezig.

Inrichting van de kamertjes.

De zit-slaapkamertjes voor één persoon hebben een oppervlakte van 2.90 x 2.90 m. De meubilering bestaat hier uit een vast dressoirtje, waarin een wastafel is gebouwd, ingericht voor stroomend warm en koud water, een ledikant, een tafel, een leuningstoel en een gewone stoel. De tafel en de stoelen zijn van gebogen hout (type Thonet). Voorts is een vaste kleerenkast aanwezig.

De stoffeering bestaat uit een naturel kokos vloerkleed, een zandkleurig tafelkleedje, een dito bedsprei en overgordijnen van een licht-terra tint.

De wanden en plafonds zijn geel gesausd; de vloer is bedekt met blauw-groen linoleum.

De twee-persoonskamers (de kamers voor gehuwden) hebben een oppervlakte van 2.90 x 4.35 m. De meubilering komt overeen met die der één-persoonskamers.

Inrichting van de conversatiezalen e.d. Bij alle conversatiezalen zijn breede terrassen aangelegd op het Zuiden, waarmede ruime gelegenheid wordt gegeven van de zon te genieten. Ook bij elken vleugel bevinden zich terrassen voor het luchten van beddegoed enz.

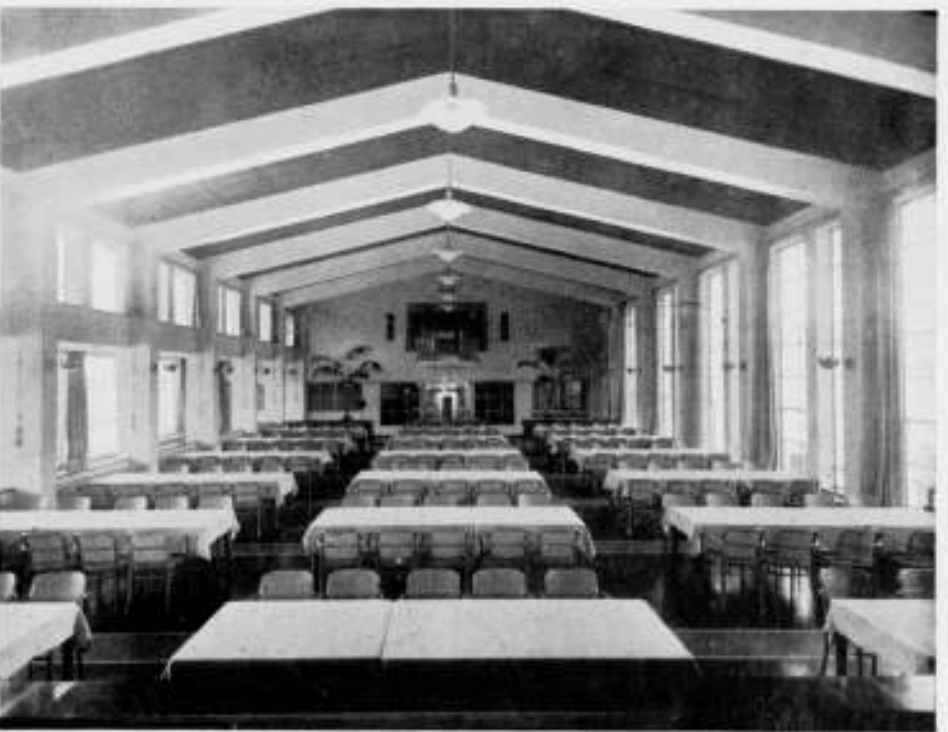
De conversatiezalen zijn met gebogen houten meubelen ingericht. Het plafond en de wanden zijn in lichte zandkleur gehouden, het linoleum heeft een beige kleur en alles geeft een lichten, vroolijken aanblik. De groote eetzaal, die tevens als feestzaal kan dienst doen, heeft een podium van vrij groote afmetingen, zodat hier ten behoeve van de bewoners voorstellingen kunnen worden gegeven. Deze zaal heeft een capaciteit van ca. 250 plaatsen.

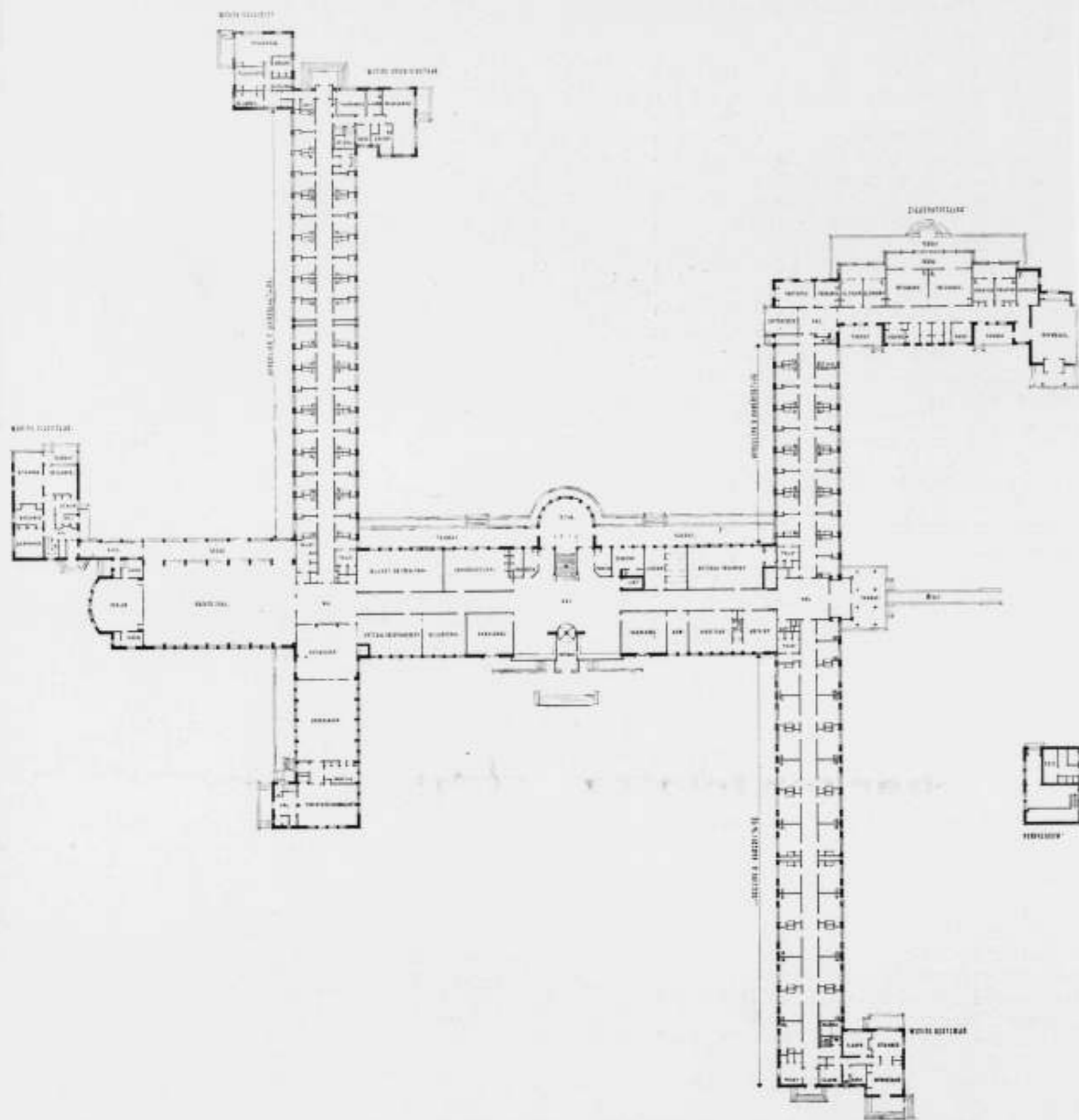
VOORPLEIN.

WESTZIJDE (ZIJ-INGANG).

EETZAAL.
NIEUW TEHUIS DER PRINS HENDRIK-STICHTING TE EGMOND AAN ZEE.
ARCHITECT CORN. ELFFERS B.N.A.

BEGANE GROND. NIEUW TEHUIS DER PRINS HENDRIK-STICHTING TE EGMOND AAN ZEE. ARCH. CORN. ELFFERS B.N.A. SCHAAL 1 A 350.

De zieken-afdeeling.

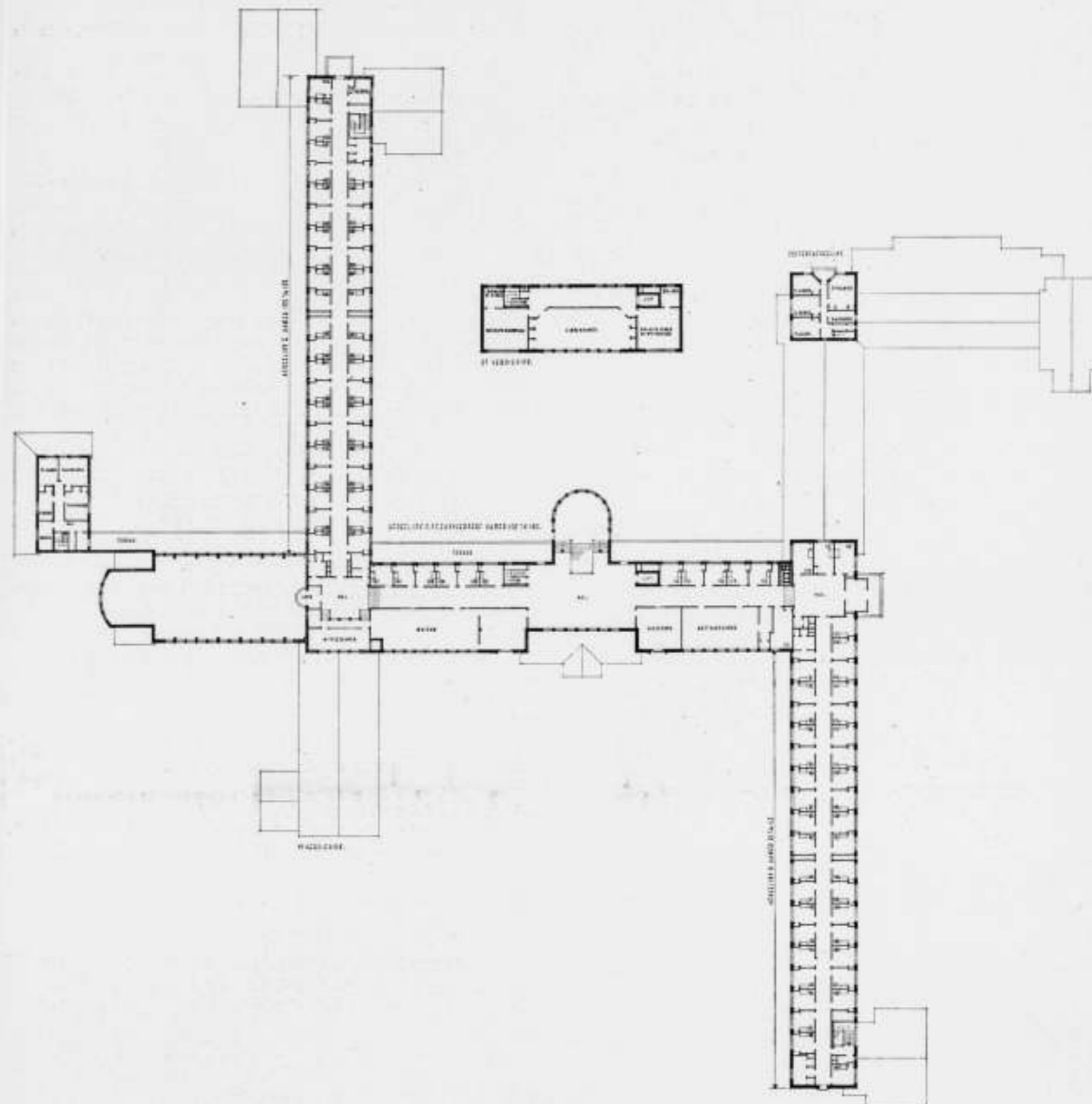
Deze geeft in normale omstandigheden plaats voor 12 bedden. Hier liggen twee een-persoons-, twee vier-persoons- en twee isolatievertrekken, welke laatste ook als een-persoons-ziekenvertrekken kunnen worden ingericht. Overigens liggen hier een dokters-, een verpleegsters- en een verbandkamer, alsmede een dienkeuken, een hospitaalkeuken, een badkamer en toiletten. De zieken-afdeeling, met de afdeeling voor hulpbehoevenden, draagt den naam „Wertheim-vleugel”, naar wijlen den heer A. C. Wertheim, die zulk een belangrijke plaats inneemt in de geschiedenis der Prins Hendrik-Stichting.

De hallen.

Deze beteekenen geen doode plekken in het gebouw, want zij zijn zoodanig ingericht, dat zij als conversatievertrekken kunnen dienst doen, waartoe tafels, stoelen en banken zijn aangebracht. Ook het bordes van het trappenhuis, dat rond is uitgebouwd, biedt ruime gelegenheid aan hen, die een rustig zit zoeken.

Het museum.

In den loop der jaren hebben de verpleegden allerhande attributen, betrekking hebbende op de scheepvaart, gemaakt, als

VERDIEPINGSPLAN. NIEUW TEHUIS DER PRINS HENDRIK-STICHTING TE EGMOND AAN ZEE. ARCH. CORN. ELFFERS B.N.A. SCHAAL 1 A 350.

scheepsmodellen enz. Deze hebben in het museum een behoorlijke plaats gevonden.

De bestuurskamer.

Deze is ongeveer 6 x 12 m. groot.

De wanden zijn tot een hoogte van 0.60 M. uit den grond met eikenhout betimmerd, terwijl het overige gedeelte der wanden bekleed is met houtvezelplaten, die geverfd werden. Het plafond is gestuct.

In deze kamer is een tafel geplaatst van eenigszins gebogen vorm, aan de eene zijde waarvan de stoelen voor den Voorzitter

en den Secretaris van het College van Regenten zijn geplaatst en aan de andere zijde die der overige leden van dit College.

Deze gebogen vorm werd gekozen, opdat elk bestuurslid van af zijn plaats de geheele tafel kan overzien.

De vloer-, de stoel- en tafelbekleding is in effen terra tint gehouden; de gordijnen zijn van lichtbeige stof gemaakt. De lichtornamenten werden uitgevoerd in geel koper met opaline schalen.

De oude schilderijen, die reeds indertijd een plaats hadden in de bestuurskamer van het oude gebouw, werden voorzien van vlakke eiken lijsten, waardoor zij geheel in dit milieu passen.

INGANG ROUWKAPEL.

DIRECTEURSWONING.
NIEUWTEHUIS DER PRINS HENDRIK-STICHTING TE EGMOND AAN ZEE.
ARCH. CORN. ELFFERS B.N.A.

Badinrichting voor de verpleegden.

Teneinde het toezicht op het baden te vereenvoudigen, zijn de badkamers in één complex ondergebracht. Tusschen twee groepen van badkamers is een wachtruimte gelegen, waar ook de badmeester zijn loge heeft. Het baden, dat voor de verpleegden verplichtend is gesteld, kan voor allen op één dag plaats vinden.

Knutselzaal.

Deze ligt eveneens in het souterrain, een ruime en goed ingerichte gelegenheid, waar de verpleegden allerlei knutselkarweitjes kunnen verrichten. Het is begrijpelijk, dat van deze mogelijkheid een veelvuldig gebruik wordt gemaakt.

Inmakerij.

De levensmiddelenvoorziening van een tehuis als dit is een belangrijke zaak. Deze vraagt o.m. de mogelijkheid in ruime mate eetwaren op te slaan en te conserveren. Ook de inmakerij heeft hierbij een taak. In den zomer worden deze werkzaamheden verricht, waarvoor hier een werkplaats en een opslagplaats aanwezig zijn.

Het keuken-complex en de dienkamers.

De keuken is uitgerust met een alleszins moderne kookinstallatie, terwijl ook een koelkast, snijmachines enz. enz. niet ontbreken.

Daar, zooals reeds vermeld werd, de groote eetzaal aan de dienkeuken grenst, kan het transport van de gereedgemaakte eetwaren tot een minimum beperkt blijven. Op de daarvoor bestemde uren wordt koffie en thee in keteltjes gereed gezet en aan het loket bij de dienkeuken uitgegeven, op den beganen grond voor hen die daar hun kamer hebben en op de verdieping voor hen, die daar wonen. Een dienlift zorgt voor het noodzakelijke contact tusschen de beide dienkeukens.

Verpleegden assisteren in de keuken bij het schoonmaken van groenten, schillen van aardappelen enz. enz.

Linnenafdeeling.

Dit is een groote ruimte op de 2e etage, bestaande uit een naai-kamer en twee groote kleedingbergplaatsen. Alleen het schoone goed wordt hier behandeld. Het vuile linnengoed wordt in een daarvoor bestemde ruimte in het souterrain gesorteerd.

Tuin.

In den tuin van het oude gebouw stonden eenige boomen, die bij den bouw gelukkig gespaard konden blijven, waardoor het nieuwe tehuis het niet geheel zonder natuurlijke omlijsting behoeft te doen.

De tuin beslaat een groote oppervlakte, n.l. ca. 20.000 M². en het onderhoud daarvan moet noodzakelijk hooge kosten met zich medebrengen. Teneinde deze te beperken, werd bij de in-deeling van den beschikbaren grond rekening gehouden met den aanleg van groote grasoppervlakken. Hiertusschen komt het witte gebouw goed tot zijn recht. De schelpwegen vormen een prettige onderbreking van de vele gazons en voorkomen eentonigheid. Hier en daar zijn enkele perken met bloeiende struiken aangelegd.

In den voortuin ligt een vijver, die behalve een aesthetische, ook een praktische functie heeft; deze is n.l. op de regenwaterrioleering aangesloten, waardoor weer voor een automatische versanding van het vijverwater wordt gezorgd. Deze taak wordt in den zomer, bij geringen regenval, door de eigen watervoorziening overgenomen.

Glas-in-lood.

In het hoofdtrappenhuis zijn door de firma Schrier & de Ru te Haarlem gebrandschilderde ramen aangebracht, die het leven van den zeeman voorstellen. Deze ramen zijn een geschenk van

HAL EERSTE VERDIEPING.

HAL BEGANE GROND.

den Voorzitter van het College van Regenten van de Stichting, den Heer W. G. Wendelaar, bij zijn 50-jarig jubileum als Regent, welk feit tijdens den bouw werd herdacht.

In de ramen van de hal op de verdieping heeft dezelfde firma gebrandschilderd glas aangebracht, waarin motieven zijn verwerkt, ontleend aan zeeplanten en visschen.

Ook in de rouwkapel werden door deze firma enkele eenvoudige glas-in-lood paneelen met toepasselijke emblemen geplaatst.

Beschilderingen.

Door den Rotterdamschen kunstschilder Marius Richters zijn in de hal op den begane grond twee groote muurschilderingen aangebracht, de scheepvaart in de 17e en 18e eeuw voorstellende. Ook schilderde hij in de rouwkapel twee paneelen, die den zaaier en den maaier uitbeelden.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTS' JOURNAL No. 2227 (23 Sept. '37).

De architecten Sutcliffe, Taylor and Farmer publiceerden twee gebouwen uit Southampton, het kantoorgebouw van de General Electric Company en een groote bouwmaterialenhandel, beide gebouwen tegenover elkander ontworpen op de beide hoeken van een nieuwe straat, en van overeenkomstige opvatting. Opmerkelijk goed werk.

IDEM No. 2228 (30 Sept. '37).

De architect Frank Waddington laat een merkwaardig onconventioneel huisje zien, gebouwd te Hoghton bij Preston.

IDEM No. 2229 (7 Oct. '37).

Interessante afbeeldingen van het S.S. „Orcaades", waarvan de binnenarchitectuur van de hand van Brian O'Rourke is. Heel brengt tafels in den handel, die met minimum ruimteverlies opstapelbaar zijn. Het vrij ver overstekend blad strookt in de lengte met den binnenkant van de pooten, zoodat de tafel die daar op komt te staan met de vier pooten om dat blad grijpt. Er is een tweede plank op geringen afstand onder het blad aangebracht.

IDEM No. 2230 (14 Oct. '37).

Aardige oplossingen voor schuifplaatsen en aanwispalen voor het Londen-sche busverkeer. Draadglas, stalen buis, met terrazzo bekleed gewapend beton. Bij alleabri's duidelijke stadplattegronden. Brandweerkazerne met dienstwoningen te Epsom, arch. William A. Pite, Son en Fairweather.

JOURNAL R.I.B.A. No. 20 (16 Oct. '37).

De nieuwe wet op het architectenberoep, die in dit voorjaar in de „House of Lords" is behandeld en door tijdsgebrek niet aan behandeling in de „House of Commons" is toegekomen, zal bij de opening van het nieuwe

Bouwtijd.

Op 12 Augustus 1935 werd met den bouw een aanvang gemaakt. Op 15 Februari 1937 kon het oude gebouw worden verlaten en het nieuwe worden betrokken.

Op 15 Juli 1937 kon het geheele werk worden afgeleverd.

Bouwdirectie.

De directie van den bouw werd gevoerd door den Heer Cornelis Eijffers, Architect B.N.A. te Rotterdam, die de plannen voor het gebouw ontwierp.

Uitvoering.

Het gebouw werd uitgevoerd door de firma Gebr. van Rijswijk te Haarlem.

zittingsjaar in behandeling komen. Er schijnt zeer weinig oppositie tegen te bestaan. De bedoeling van de wet is den titel „architect" alleen te beperken tot daartoe ingeschreven architecten. Wanneer zullen wij in Nederland eens zoo ver komen?

Bij gelegenheid van de tentoonstelling „Moderne scholen" geeft het blad eenige interessante plaatjes.

Percy J. Waldram schrijft over moderne methoden voor het meten van het daglicht.

Architect Arthur W. Kenyon publiceert een kerk te North Harrow (Saint Alban's Church), een m.l. opmerkelijk goed en gegrond werk. Merkwaardig is de toepassing daarbij van Nederlandsche baksteen.

JOURNAL ARCHITECTURAL ASSOCIATION No. 608 (Oct. '37).

Minder zwaar op de hand zijn de bijdragen over een tocht door negen voor architect studeerenden door Europa en een analogoos verhaal over een reis door Europa, Klein-Azië en Noord-Afrika. Erger nog is een in dit nummer gepubliceerde brief van een architect in Oeganda, die 's morgens naar zijn werk gaat per motorfiets, met een met twee revolvers gewapend metgezel op de duu. Hyena's en leeuwen! Bij het werk gekomen blijkt het staalkelet ernstig beschadigd door een nachtelijk bezoek van olifanten. Leeuwen verbergen zich in cementvaten, apen en bavianen zitten in de steigers, luipaarden hangen om tusschen de balklagen. Cum grano salis...

RASSEGNA DI ARCHITETTURA No. 9 (Sept. '37).

Artikel van Aldous Huxley uit „Antic Hay", met aardige plaatjes van het oude Londen.

Postkantoor in Belluno.

Studie voor een vlieghaven voor de stad Milaan (arch. R. Campanini).

Uitslag van een prijsvraag voor een ziekenhuis voor zuigelingen.

H. G. J. S.

EXAMENS V.V.A.

De Vereeniging ter Veredeling van het Ambacht brengt ter kennis van de toekomstige kandidaten, dat in verband met de invoering in 1938 van machinale bewerking, eischen omtrent veiligheid en verfspuittechniek, de programma's van eischen voor gezelschap timmeren, meester meubelmaken, gezelschap machinebankwerken, meester machinebankwerken, gezelschap machinedraaien, meester machinedraaien, gezelschap plaat- en smidsbankwerken, meester smid, gezelschap lood- en zinkwerken, gezelschap koperbewerken en meester huisschilderen een belangrijke wijziging hebben ondergaan. Hoewel in steeds mindere mate, blijkt toch op de examens nog dikwijls,

dat de theoretische vakken te licht worden opgevat. Het wordt daarom den toekomstigen kandidaten in hun eigen belang aanbevolen zich reeds nu op de hoogte te stellen van de eischen, die voor de verschillende ambachten gesteld worden, opdat men zich in de komende wintermaanden ernstig voorbereide, waardoor teleurstellingen voorkomen kunnen worden. De programma's zijn tegen inzending van 25 ct aan postzegels (duidelijk vak vermelden) verkrijgbaar bij den secretaris-penningmeester: Jhr. Ir. E. van Heemskerck van Beest, Raadhuis, kamer 150, Amsterdam C, terwijl aan belangstellenden, op verzoek, gaarne gratis een jaarverslag wordt toegezonden.

LEZINGEN VAN DE V.A.N.K. (vakgroep voor boekbinden en leerbewerking).

De Vakgroep kondigt de volgende lezingen met lichtbeelden aan:

te Amsterdam in het Stedelijk Museum te 8 uur:

Maandagavond 15 November:

C. A. Lion Cachet: De ontwikkeling van den boekband.

Maandagavond 13 December:

Joh. B. Smits: Vak-eerlijkheid.

428

te Rotterdam in de Gemeente Bibliotheek, Nieuwe Markt 1, te 8 uur:

Woensdagavond 27 October:

Dr. B. Kruitwagen O.F.M.: Oude boekdrukkunst.

Toegang vrij tot deze lezingen voor alle belangstellenden.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, R. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

13 NOVEMBER 1937

NR 46

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

DE DELFTSCHE MARKT.

Delft is een torenstad.

Wie in een wijde boog om de oude Princenstad gaat zal telkens geboeid worden door haar silhouet, dat hoewel geschaad door de industriegebouwen ten Noorden en Zuiden, toch beheerscht blijft door de drie torens.

De drie torens: de rijzige en fiere van de Nieuwe Kerk, de kor-date van 't stadhuis en de wondere van de Oude Kerk.

Om de laatste zult ge Delft het meeste liefhebben; hij is de oudste en de waardigste, wat zwaarmoedig als ge hem van dichtbij beziet. Hij hangt over naar 't grachtewater, om er zich peinzend in te spiegelen. Maar ge moet hem zien boven de daken uit. Daar heerscht hij met vijf steenen spitsen, ontzagwekkend en barsch. Daar wordt de oude zoowaar nog jolig met zijn ijzeren krullen, zijn verweerd verguld en zijn barokke wijzerplaten als verschoten kokardes.

Er zijn nog veel meer torens in Delft: dat dwaze ding van 't Gemeentelandshuis met z'n vergulde meermin, de slanke juffers van de Oostpoort met haar al maar hooger en dunner wordende spitsen, ook nog wat nieuwe torens, waar 'k geen kwaad van zeg.

Boven Delft zijn de luchten, Hollandsche luchten, donzig vaak en matglanzend, de luchten van Vermeer.

In Delft komt het daglicht aarzelend langs de boomen, glijdt langs de gevels van de grachtenhuizen en verliest zich in een lichte nevel. Toch kunt ge er alles duidelijk waarnemen, de vormen, de tinten en het materiaal, nog net zoo als Vermeer de dingen in zijn stad waarnam: klaar en mild.

Zoo is ook 't stadsplan van Delft: klaar zijn de regelmatigheid en de orde, mild de lichte buigingen der anders te lange grachten, de wijze waarop die samenvloeien en eigenlijk alle punten waar werkzame geslachten op het stramien verder doorduiden. Dit stramien vormden de rechthoekige kavels met hun slooten, waar de stad simpelweg op aangelegd en uitgebreid werd en waarin het onregelmatige beloop van het Oosteinde, de oude vaart naar Delfgauw, eenvoudig aanvaard werd.

De orde in het Delftsche stadsplan is het doorgaan van de wegen van Noord naar Zuid en het strekken van 't verkeer, dat van Oost en West komt. Dat is zoo van 't begin af aan geweest.

Langs de „Oude Delf" liep de weg van 's Gravenhage naar de Maas en ongeveer halverwege stond er een rij behuizingen, wat boerenhutten en zoo. In 985 werd door den Keizer een graaf over de boeren aangesteld, die voor de moeite van 't regeeren een groot veld, op eenige afstand oostelijk van de landweg, ontving.

Een opvolger van dien graaf, Godfried met den Bult genaamd, bouwde op dat veld in 1071 een kasteel, denkelijk niet veel meer dan een versterkte hoeve, want eenig restant werd er nooit van gevonden. Het groote veld, dat dus bij de hoeve behoort, was door slooten omgeven en vormt de oorsprong van de huidige markt. Het mat en meet ongeveer 75 bij 275 m. Het oostelijk deel was de Justitieplaats met de galg, de rest werd aan de stad verpacht als markt, ten bate van den graaf natuurlijk.

Wij schrijven stad, want er waren inmiddels heel wat bewoners bij gekomen en genoemde Godfried omwalde het bebouwde gebied tusschen Oude Delft, Kolk, Verwersdijk en Burgwal en omgaf het geheel met grachten.

Op de Delftsche Markt brachten de Midden-Zuidhollanders en de Westlanders hun waren en deden er hun inkoop. Overigens hadden ze met elkaar niets van doen en na de markt ging ieder naar eigen haardstee terug. Verkeer van Oost naar West en omgekeerd was er dus niet en voor de stad zelfs ongewenscht, vandaar 't ontbreken van doorgaande straten in die richting.

Het reizigersverkeer van Noord naar Zuid leverde allicht iets op en zoo richtten de hoofdwegen zich daarnaar. De handelswaar kwam in hoofdzaak via de Schie binnen, dus in 't Zuiden van de stad en daar voegen de grachten zich dan ook samen.

In 1436 gaf Philips, terecht de Goede genaamd, de stad Delft het recht van vrije markt op het groote veld. De galg was in 1381 reeds verdwenen en de Justitieplaats afgestaan voor den bouw van de tweede parochiekerk, gewijd aan St. Ursula. Aanvankelijk was dit een houten gebouw, dat later vervangen werd door een steenen kerk, in 1474 voltooid. Dat is de tegenwoordige Nieuwe Kerk.

Inmiddels had een der graven in 't begin der 14e eeuw de stad reeds toegestaan om op het westelijk deel van de markt het Stedehuis te bouwen; het belfort bleef ten deele bewaard in de romp van de huidige stadhuistoren.

Toen nu de markt in het bezit van de stad was gekomen werd hij langs de randen allengs bebouwd met koopmans- en bedrijfs-huizen en om het marktveld zoo groot mogelijk te houden kwamen die huizen tot vlak aan de omringende grachten te staan. Zoo ontstond de karakteristieke begrenzing van de Delftsche markt, waarbinnen het plein 56 bij 176 m groot bleef.

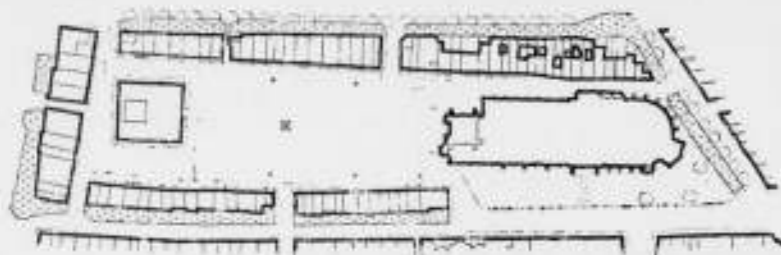
Voor de kerk lag een kerkhof en toen dit te klein werd, sloopte men tusschen 1493 en 1504 een 21-tal huizen aan de Zuidzijde. Dit nieuwe kerkhof tusschen kerk en Nieuwe Langendijk bleef tot heden onbebouwd.

In 1536 legde een groote brand tweederde van de stad in asch en het stadhuis geraakte mede beschadigd. In 1618 werd het oude Stedehuis nogmaals door brand geteisterd, waarop men besloot om een nieuw raadhuis te bouwen. Hendrick de Keyzer, die toen juist in de Nieuwe Kerk bezig was aan het grafmonument voor Willem de Zwijger, kreeg de vereerende opdracht het nieuwe gebouw te ontwerpen. Aan hem dankt Delft zijn klassieke raadhuisplattegrond, de eerste van dien aard in de Noordelijke Nederlanden. Het oude belfort werd in het nieuwe raadhuis opgenomen en van een spits voorzien.

Zoo is het ontstaan van de Delftsche Markt en de ontwikkeling van haar bebouwing.

„Het beste deel van iedere stad, zooals van ieder mensch, is haar hart. Delft heeft een hart. En het is er beroemd om. Wie voor het eerst op de Groote Markt van Delft komt, houdt den adem in van bewondering. In zijn markt bezit Delft een onbetaalbaren schat. Het marktplein is Middeleeuwsch van ontstaan en klassiek van vorm: het is een gaaf afgerond geheel. Het is eerbiedwaardig en om zijn aanleg en om zijn bestemming. Het is levend, want het is noch verlaten, noch overspoeld door het

429

PLATTEGROND VAN DE GROOTE MARKT TE DELFT VOLGENS DEN HUIDIGEN TOESTAND.

verkeer, maar het middelpunt van de stedelijke, soms van de nationale samenleving. Maar ondanks dit alles is de Delftsche markt toch in verval. Het is een schoon geheel uit vroeger tijden, maar in den loop der eeuwen, vooral ook in de laatste eeuw, zijn de veranderingen geen verbeteringen geweest." (Prof. Granpré Molière.)

Inderdaad, de Delftsche markt is er niet op vooruitgegaan. De verhouding tusschen het verkeer Noord-Zuid en Oost-West is in de loop der jaren vrijwel onveranderd gebleven, alleen is het enorm geïntensiveerd. Delfts doorgaande grachten konden de vrijwel onafgebroken verkeersfile niet meer verwerken, daarom leidt men het Noord-Zuidverkeer thans langs de stad, straks zelfs geheel buitenom. Het doorgaand verkeer in Oost-Westelijke richting, aanvankelijk nihil, is tenslotte toch van belang geworden en het ligt voor de hand dat dit, de weg van de geringste weerstand volgend, de gedempte Oude Langendijk en de Markt verkoos tot verkeersader.

Maar hiermede werd de verblijfsruimte, die een plein behoort te zijn, verstoord; het element van rust, dat de Grote Markt in het stadsorganisme van Delft beteekent, ging verloren.

Het dempen van het gedeelte oude Langendijk ten Zuiden van de kerk gaf niet alleen het verkeer vrij baan, doch verbrak tevens de watergordel om het Marktterrein, accentueerde het gat in de Zuid-Oosthoek van de Markt, leverde ter plaatse een tweede plein, terwijl de Nieuwe Kerk en het koor van de nabije R.K. kerk elkaar aan dit plein beconcurreren. De ligging van twee ruimten met eenzelfde hoofdrichting en diagonaalsgewijs aansluitend, werkt trouwens ongunstig.

Op het eind van de vorige eeuw eerde de stad Delft één van haar grootste zonen door voor hem een kolossaal standbeeld op te richten, midden op de Markt. Door zijn geweldige schaal schaadt dit beeld de ruimte en de bebouwing.

Dan nog werd het marktterrein in de loop der eeuwen eenige malen opgehoogd, zoodat het bolvormig geworden is. De ruimte lijkt daardoor klein en de bebouwing weggezakt, terwijl de kerk gelijkvloers kwam te liggen met de markt.

De oorspronkelijke pleinwanden bestonden uit eenvoudige winkel- en bedrijfshuizen, klein van schaal en niet te hoog, die aldus het plein, de kerk en het raadhuis in hun grootte tot recht deden komen. Thans zijn de meeste van die huizen verbouwd of vervangen door nieuwe, waarbij de schaal veelal te groot werd. De pleinwanden zijn nu vrijwel zonder karakter, erg rommelig.

Zoo was de toestand tot voor enkele jaren. De Nieuwe Kerk, het mausoleum van ons Vorstenhuis, was in restauratie, maar het plein, het hart van Delft, lag daar prijsgegeven aan de sloopende invloeden van de tijd en een geest van ontkenning. Tot Prof. Granpré Molière het plan opvatte om de Delftsche Markt in vollen luister te herstellen. Op initiatief van het instituut „Stad en Landschap van Zuid-Holland" werd opgericht het Comité „de Delftsche Markt", waarin verschillende particulieren zitting namen.

Onder leiding van den auctor intellectualis werden de plannen voor het herstel van de Markt uitgewerkt door Ir. J. Kuiper, na grondige bestudeering uiteraard van de verschillende problemen. Deze kwamen in Mei 1934 gereed en werden toen geëxposeerd in de tentoonstellingszaal van de Afdeling Bouwkunde der T. H.

Doel was de geheele Markt met bebouwing te bewaren, om verder verval, te herstellen waar vroegere schoonheid onnodig verminkt of verloren gegaan was en te hervormen, waar de noodig zou zijn om de Grote Markt een levend element te doen blijven in de stad Delft en in geheel Nederland.

Het eerst noodige blijkt de verlegging van 't verkeer te zijn. De markt mag geen onderdeel blijven van een doorgaande verkeersader. Van Oost naar West zal men door Delft voortaan deze route moeten volgen: Nieuwe Langendijk, Burgwal, doorbraak bij de Kromstraatsteeg, dus van de Brabantsche Turfmarkt naar de Peperstraat, die te verbreedt is, Binnenwatersloot. Deze doorbraak en verbreding doen geen specifiek Delftsch schoon verloren gaan en zij zullen op zichzelf niet storend werken in het stadsbeeld. De markt met omringende grachten en kaden kan dan geheel intact gelaten worden. Zeker zal een en ander kosten meebrengen, doch men vergeet niet, dat ook het verkeer over of langs de Markt aan de Westzijde vastloopt en dat daar in de toekomst evenzoo kostbare doorbraken noodzakelijk worden, die dan bovendien Delft in 't hart kwetsen.

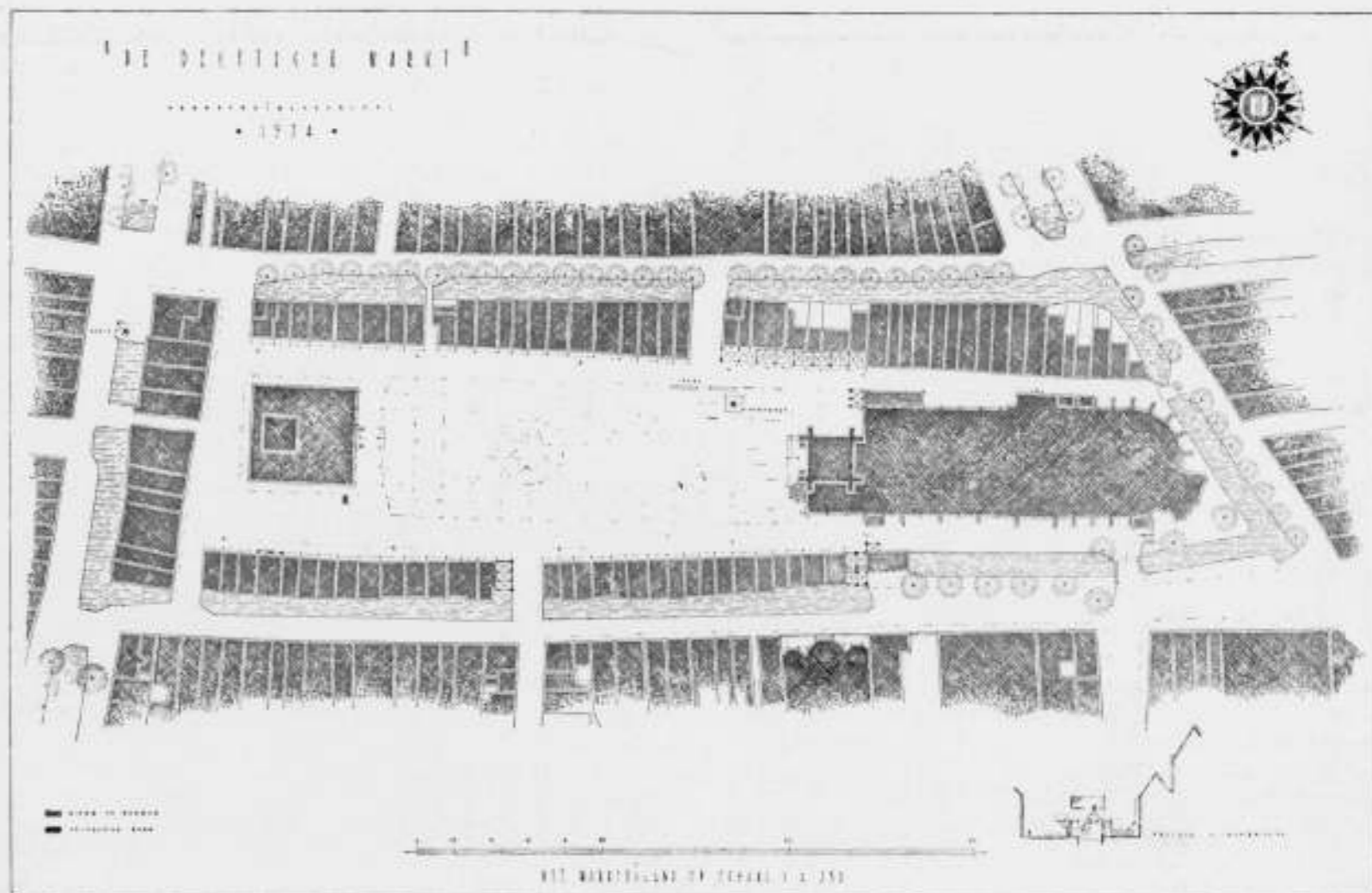
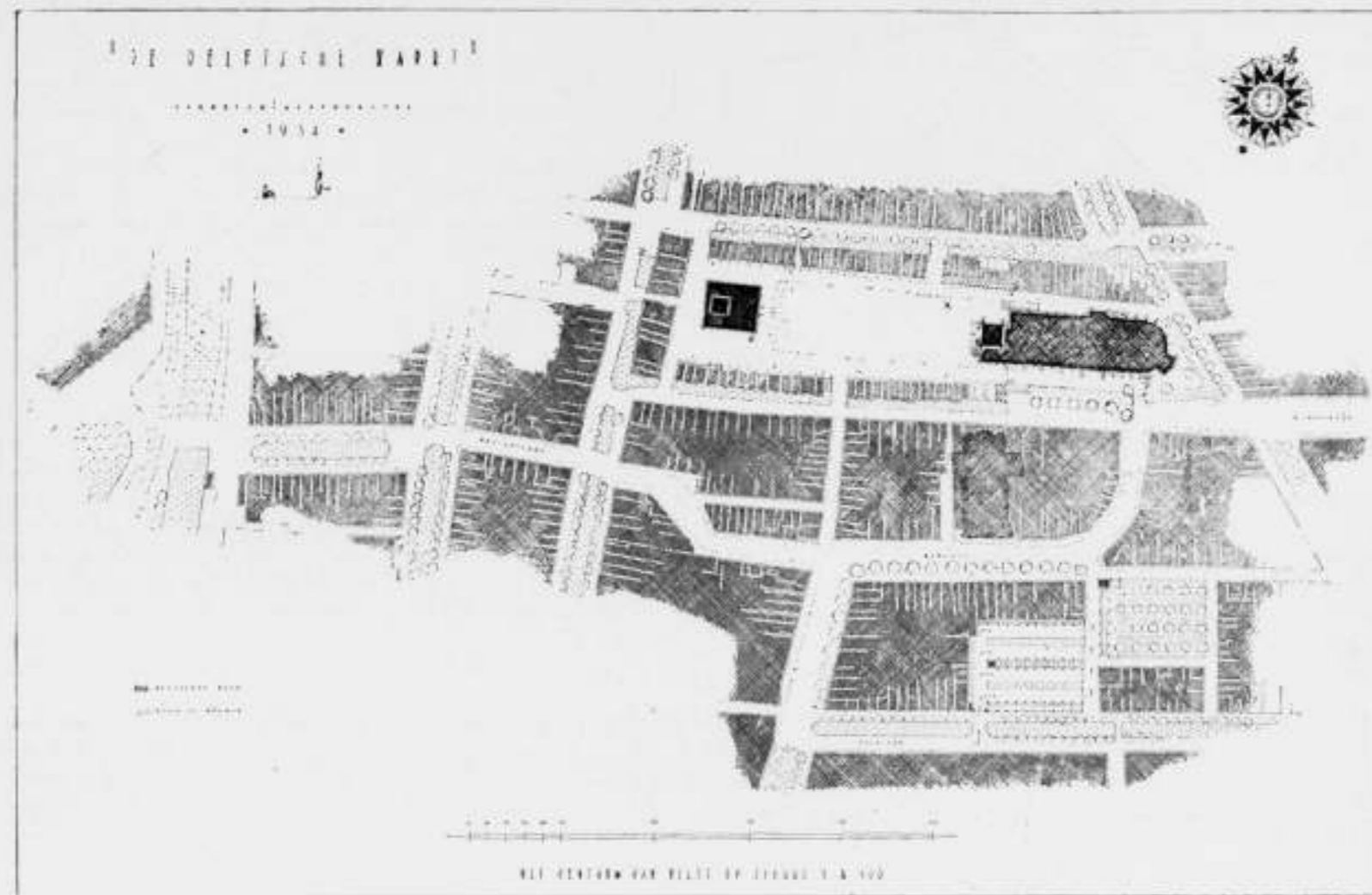
Een volgende noodzakelijkheid is het hergraven van de Oude Langendijk en het doortrekken van de pleinwanden ten Zuiden van de toren. Daarmee zal ten eerste het historische markt-eiland weer hersteld zijn, de schoone ligging van de Nieuwe Kerk achter de grachten zal weer volledig tot haar recht komen, de beide kerken in de nabijheid van de Oude Langendijk komen aan verschillende ruimten te liggen, zullen minder in één blik te vatten zijn en dus elkaar niet langer hinderen. De onbevredigende ligging van twee pleinen, grenzend aan elkaar, is opgeheven en het gat in de Noord-Oosthoek van de Markt wordt gesloten. Voor fietsers en voetgangers blijft er een overkluisde doorgang, maar de auto's kunnen eerst midden in de lange zijde op de Markt komen.

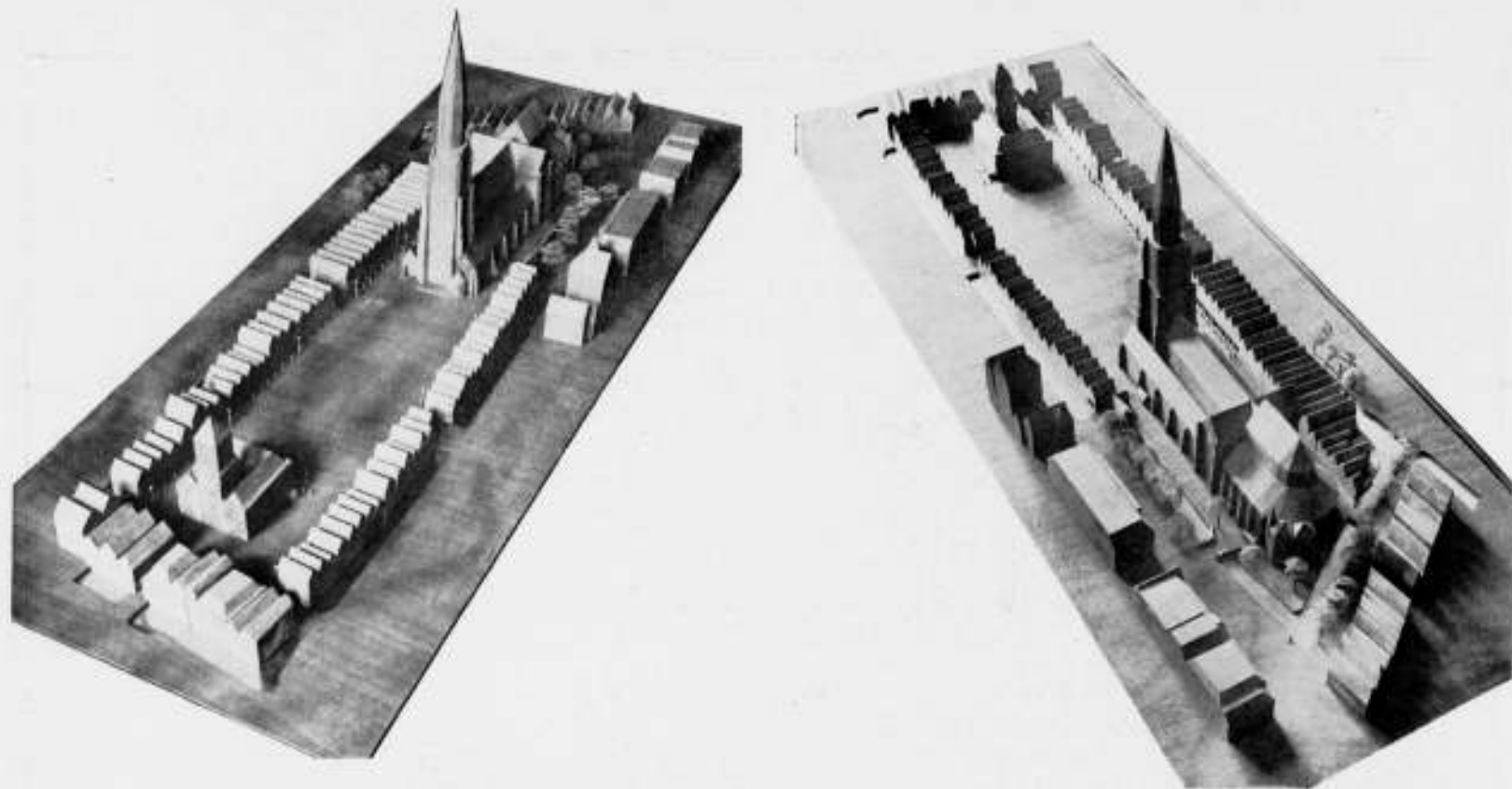
Een belangrijke schrede zal het afgraven van de Markt beteken, waardoor deze van bol hof gemaakt wordt. Optisch zal dit een zeer gunstig effect geven: de Markt lijkt groter en bovendien kunnen voor de kerk en het raadhuis eenige treden aangebracht worden, wat de waardigheid van die gebouwen ten goede komt.

Een schaalement vormt het nieuwe plaveisel, dat voor de grootte en de overzichtelijkheid van het plein van belang is. Aanvankelijk zou Hugo de Groot verhuizen naar het Noord-Oostelijk gedeelte van de Markt, maar toch geheel vrij blijven staan. De gelukkige omstandigheid doet zich thans voor, dat de leegte hoek ten Noorden van de toren gevuld zal worden met een nieuwe consistoriekamer. De architect van der Kloot Meyburg maakte hiervoor de plannen, die binnenkort uitgevoerd zullen worden. Naar de Marktzijde zal deze kerk-aanbouw een vrijwel gesloten topgevel vertoonen, waarvoor het standbeeld nu geplaatst wordt. Huigs oninteressante rug is dan meteen uit het gezicht.

Een der moeilijkste onderdelen van het restauratieplan vormt de verbetering van de markt wanden. Uiterst geleidelijk zullen de bestaande winkelhuizen door nieuwe vervangen worden en de grootste moeilijkheid zal daarbij wezen om een zekere eenheid en gaafheid te bereiken.

In geen geval ligt het in de bedoeling van de ontwerpers dat de Delftsche Markt met min of meer Archaische geveltjes „hersteld" zou worden. Slechts een eigentijdsche bebouwing kan bijdragen tot een plein, dat wezenlijk en organisch het middelpunt van de stad vormt.

MAQUETTE VAN DE GROOTE MARKT TE DELFT, VOLGENS DE DENKBEELDEN VAN DE STICHTING „DE GROOTE MARKT TE DELFT“.

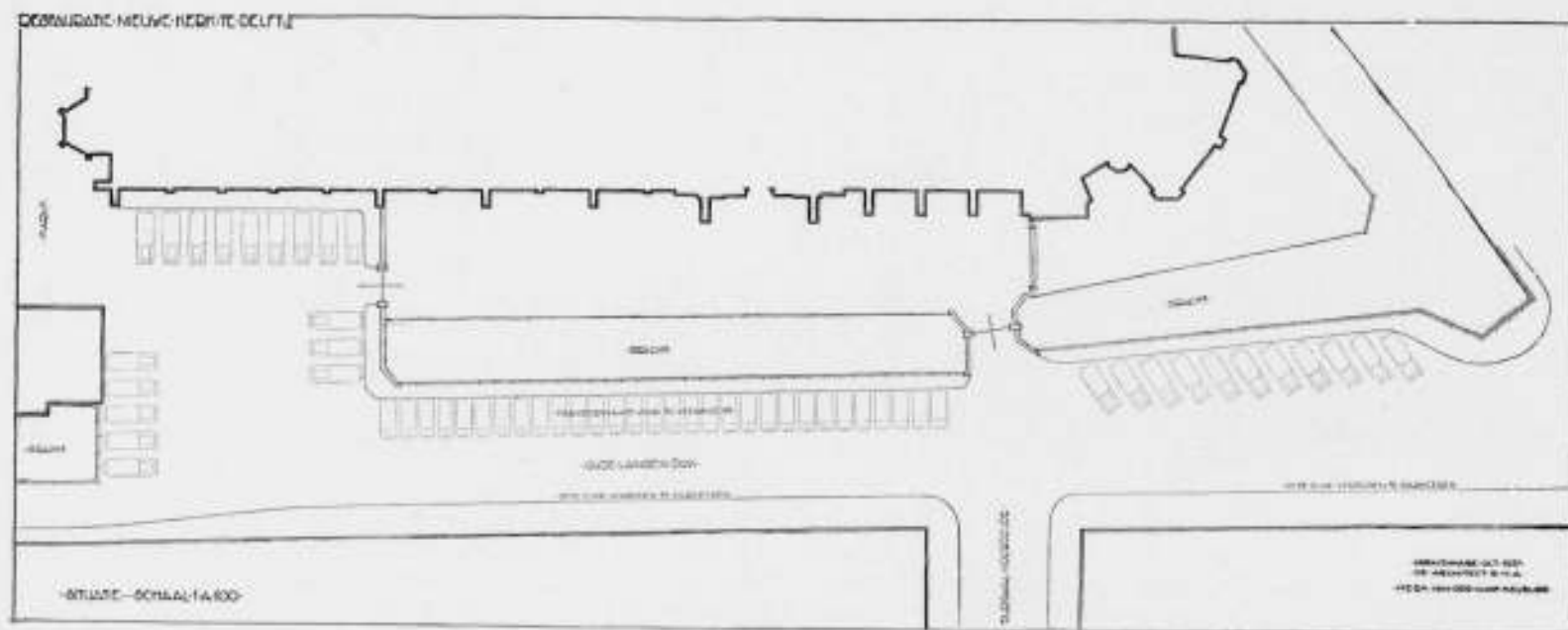
Het Comité werd inmiddels veranderd in een stichting „De Groote Markt te Delft“, die eventueel financiële bijstand zou kunnen verlenen om een zorgvuldige behandeling van de bebouwing te bereiken.

Toch vraagt men zich af of, juist met het oog op eventuele verrassingen, die er schuilen in het feit dat de huizen langs de Markt particulier eigendom zijn, het geen overweging verdient om het geheele Markteiland tot monument te verklaren, waardoor verdere ontsiering voorkomen en voorwaarden gesteld kunnen worden aan nieuwe bouwwerken en verbouwingen. Inmiddels moet men de Stichting „De Groote Markt te Delft“ dankbaar zijn voor hetgeen bereikt is en dat wat binnenkort uitgevoerd zal worden; zij had daarin zeker een belangrijk aandeel.

Veel van het vervallene en geschondene is reeds hersteld of vernieuwd. De Nieuwe Kerk werd geheel gerestaureerd, een schoone, sobere baksteenbouw; het Raadhuis werd onderhanden genomen en zal spoedig opgeknapt zijn; Hugo de Groots standbeeld wordt binnenkort verplaatst; het herstellen van het vrije erf ten Zuiden van de kerk is in voorbereiding en zoo vordert de restauratie van de Delftsche Markt stap voor stap.

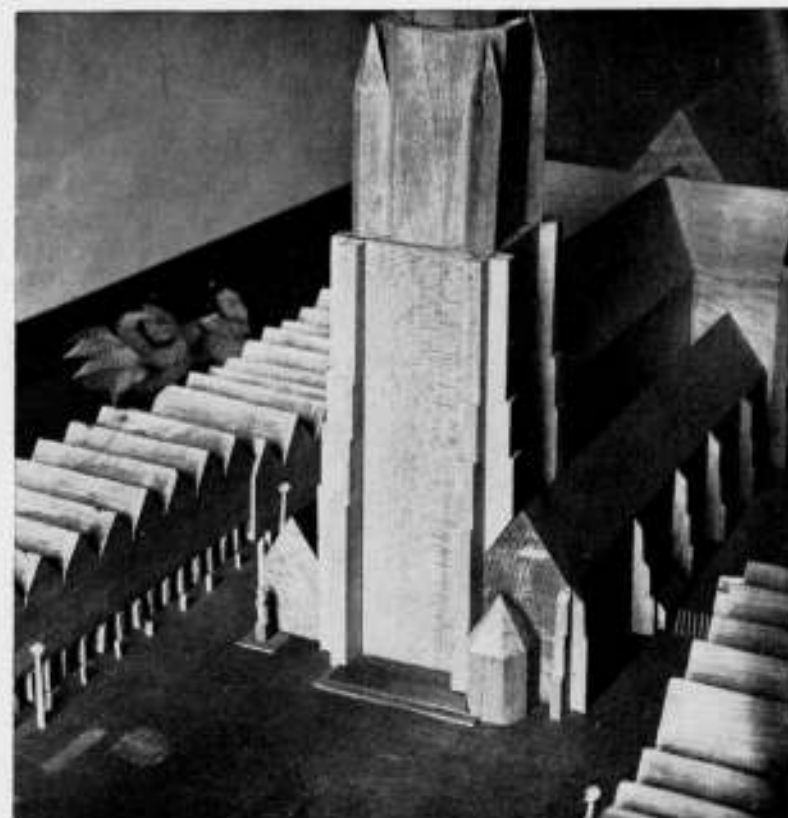
Wie eens bij het Raadhuis de Groote Markt plotseling overzag, het wijde plein, waaruit hoog de triomfantelijke toren rijst, zal die indruk niet licht vergeten.

Wie er op marktdagen het levendig gedoe gadesloeg, in vreugde of rouw de bevolking er zag samenstromen, of er het feestelijk gebeuren van een lustrumspel beleefde, die weet dat de

PLAN VOOR HET HERSTELLEN VAN DE GRACHT LANGS DE OUDE LANGENDIJK TE DELFT.

ARCH. H. VAN DER KLOOTMEYBURG B.N.A.

FRAGMENT UIT DE MAQUETTE: DE PLAATSIING VAN HET STANDBEELD VAN HUGO DE GROOT TEGEN DE NIEUWE KERK.

Groote Markt nog steeds het levend centrum vormt van de stad. En wie er slenterde op een stille dag dat de zon de geveltoppen op 't plaveisel teekende, de duiven daarboven wiekten in het heldere licht, de stemmen van rap spelende kinderen ver weg schalden, tot dan de beiaart alles overstemde met zijn klaterend lied, die zal het Hollandsche hart begrijpen, dat stil is en rustig, verlangend dikwijls naar de wijde en klaarte, maar opeens uit-

laat en aanzet tot een grootsche daad — als de toren op de Delftsche Markt.

Moge aan dit kostelijk geheel van plein en torens, van Raadhuis en Kerk, van huizen, bruggen en grachten, door een spoedige restauratie de oude luister volledig hergeven worden.

J. F. BERGHOEF.

ARIËL, OF DE KUNST GAAT OP LICHTE VOETEN.

TAFELREDE UITGESPROKEN DOOR PROF. H. M. LUNS BIJ DE SLUITING VAN DEN STEDEBOUWKUNDIGEN LEERGANG AAN DE TECHNISCHE HOOGESCHOOL OP 30 OCTOBER 1937.

Ik vrees, mijne heeren, hen te leur te stellen, die op dit oogenblik van mij verwachten, „een geestig woord aan tafel“. Ik heb het verzoek hier te spreken vooral aanvaard, omdat ik meen, dat de tafel voor ernstige woorden bij uitstek geschikt is; de geschiedenis, ook de gewijde geschiedenis, zou dit kunnen bewijzen.

De zwaarwichtigheid, die de karikatuur van den ernst is, glijdt aan tafel gemaklijker van ons af dan op het spreekgestoelte, en aan tafel behoeft de persoonlijk niet schuil te gaan achter de functie.

Als ik dan ook als voorzitter van de Afdeeling Bouwkunde van de Technische Hoogeschool het woord neem, dan wil ik eraan blijven denken dat ik schilder ben, kunstenaar hoop te zijn en juist als zoodanig U reeds nu een ernstige gedachte in overweging wil geven: Hoe onbegrijpelijk het bij eenige nadenken ook moge zijn: Men schijnt de medewerking van den Hollandschen schilder bij den stedenbouw niet bijzonder op prijs te stellen.

Bij de jongste hervorming van de Amsterdamsche Schoonheidscommissie werd de schilder, vertegenwoordiger van Arti et Amicitiae, geëlimineerd!

Ik kom hierop terug.

Maar — om de teleurstelling van hen die een geestig tafelwoord verwachten, van een overgang te voorzien: het volgende grapje ter inleiding.

Als jongen van 20 jaar werkte ik in het atelier van den beeldhouwer Charles van der Stappen te Brussel. Deze was toen op het hoogtepunt van zijn vermaardheid en had juist een groep voltooid, die in brons in het Parc du Cinquantenaire zou worden opgesteld: twee Meunier-achtige werklieden liggen languit te slapen bij monumentaal geördende steenhoopen. Van der Stappen noemde zijn groep: bâtisseurs de villes.

Ik kon toen niet nalaten hem 'n beetje ironisch te vragen: Maitre est ce que vous croyez vraiment que les villes se bâtissent comme cela? En dormant? Waarop ik ten antwoord kreeg: Si, si, mon ami, les villes — cela se bâtit tout seul.

Dit was, zoo omstreeks 1900, de eerste maal, dat ik het woord stedenbouwers en stedenbouw hoorde; en de boutade van Van der Stappen bleef mij bij.

En ook nu nog geloof ik, dat de waarlijk schoone steden ontstonden op een wijze, die ze verbindt aan de bijenkorf en de mierenhoop en dat het werk der stedenbouwers vergelijkbaar is met het werk der termieten en der bevers, en daardoor wordt dit werk verbonden aan de natuur, die lacht om onze affec-

taties, onze valsche regels, onze vooroordeelen, onze pretenties en onze ijdelheden. Maar ook de natuur heeft een architectuur, en „een zin”, als de menschelijke ziel gaat zij ergens heen en komt zij ergens vandaan. De natuur, wie durft het nog volhouden, is niet het gevolg van een belanglooze en toevallige doelmatigheid. Augustinus heeft het Plato en Aristoteles nagedacht: Van alle dingen is het Eerste — het Beste. Het mindere is niet in staat het meerdere voort te brengen en het is niet de materie, die de vorm vindt. De vorm is er vóór de materie.

„Voor” genomen als: eerder, maar ook in den zin, dat zij den voorrang heeft.

Ik behoorde onder de weinigen mijner generatie, die in het rationalisme nooit iets anders hebben kunnen zien dan een dwaling, een bijwagen van het historisch materialisme. Daarom is het een mijner vreugden, dat ik ze beide langs een helling in een diepte heb zien glijden, van waaruit voorloopig de Europeesche intelligentie ze niet meer naar boven zal trekken. De vorm is er vóór de materie!

Het land en de stad zijn er voor de menschen, die vorm krijgen van stad en land.

Het revolutionaire instinct, dat monumenten verbrandt en steden verwoest, is juist, want zolang de steden ongerept blijven en de monumenten in stand worden gehouden, vormt de geest dezer steden en monumenten steeds weer nieuwe generaties in wezen niet ongelijk aan de geslachten, die de steden gebouwd en de monumenten hebben opgericht.

't Is een feit, dat na den 100-jarigen oorlog Frankrijk bijna ontvolkt was. Een nieuwe generatie van Vlamingen, Duitschers, Italianen, Spanjaarden en ook Engelschen werd door het Fransche land, door de Fransche architectuur tot Franschen gemaakt.

De natuur van een streek en haar voortzetting in het werk van bouwmeesters, groot en klein, is de vorm waarin steeds nieuwe generaties gegoten kunnen worden.

In een oud cultuurland als het onze, mijne Heeren, hoe belangrijk is Uw opgave, als gij den vorm wilt behouden om den eigen aard der vaders te handhaven, indien gij de taak van ons volk in de Europeesche beschaving nog een toekomst geeft. Hoe moeilijk is Uw werk, als gij U rekenschap geeft van de diepe verwantschap van vorm en inhoud, van schijn en wezen.

En is het dan te veel gevraagd, als wij van U verwachten, dat gij geen enkele samenwerking zult afwijzen en zeker niet die met den Hollandschen schilder?

Ik durf het U in gemoede vragen: noemt mij de namen van architecten, die voor het behoud van het Amsterdamsche stadschoon zooveel hebben gedaan, zooveel invloed hebben gehad op de publieke opinie, als de schilders Breitner en Witsen? Heeft de pen van een Weissman meer bereikt dan die van Jan Veth?

Als men nu met enig succes Hollandsche molens redt, hebben dan Jacob Maris en Gabriël niet de oogen geopend van duizenden voor de schoonheid van den molen?

Is het noodig er op te wijzen dat U zich in Delft bevindt, waar in het schoonste stadsgezicht, dat ooit geschilderd werd, Vermeer den vorm heeft vereeuwigd, dien Hollanders vormde van den zuiversten snit?

De steden hebben zich zelf gebouwd?

Maar dan in tijden, waarin de schoonheid levend en bloeiend was te midden van menschen, die oneindig meer natuurlijk be- gaafd waren voor de harmonie dan wij.

't Is zeker niet voor Uw plezier en het moet zelfs met een zekere vernedering gepaard gaan, mijne Heeren, dat U een leer van de stadsschoonheid tracht op te stellen, in stede van het leven dezer schoonheid eenvoudig te ondergaan en, er door beziel, aan het werk te gaan.

't Is nu eenmaal niet anders! Maar uithoofde van het opge-

merkte zult ge veel gemak'lijker oude schoonheid bederven dan nieuwe voortbrengen.

Maar eenmaal een leer, dan zal die leer nooit sterk genoeg gefundeerd, nooit breed genoeg kunnen worden uitgebouwd. Het materialisme van edelen huize van een Viollet-le-Duc, maar aangevuld met het idealisme zooals het spreekt uit „la cité antique” van Fustel de Coulange.

Nooit vast genoeg gegrondvest!

Etnografie en sociologie, geografische en statistische gegevens, studie van alles wat de moderne techniek ter beschikking stelt, het verkeer, ook onder, ook boven den grond . . . .

En toch is Uw plaats tusschen den schilder en den dichter! De schilder, die U het verleden en het heden voor oogen stelt en de dichter, die U zegt wat worden kan. Dichter, ziener, profeet — zijn synoniemen.

La cité future! Van het dichterlijke Utopia dat Erasmus vriend, de edele Thomas Morus in den aanvang der 16de eeuw schreef — tot op den dag van heden is er geen gebrek geweest aan hen, die meenden van ons „tranendal” een succursale van het „aardsche Paradijs” te kunnen maken. De 19de eeuw, vooral in Frankrijk, was in het bezit van een reeks, laten wij aannemen, goedwillende dwazen die ons de stad der toekomst hebben voorgehouden, van Cracchus Baboeuf over Fourier en Saint-Simon naar Louise Michel. De zotste van allen was misschien de nu geheel vergeten Etienne Cabet die in 1840 op 52-jarigen leeftijd Icara, de ideale stad, zoo duidelijk beschreef, dat eenige honderden dwazen naar Amerika overstaken om haar te zoeken. Natuurlijk kwamen zij er door gebrek en door geweld om het leven.

Ik durf U aan te raden bij wijze van tijdverdrijf den lieflijken onzin te lezen, dien Cabet over de stad der toekomst heeft neergeschreven. Te Icara kreeg ieder gelijkelijc de heerlijkheden van het leven thuis, zelfs: „des parfums suaves, des huiles, des essences et des pommades, ce qui est non seulement un agrément pour soi, mais un devoir envers les autres”.

Door dit alles voel ik mij weinig aangemoedigd U de stad der toekomst voor te houden in de visie van een dichter. Als ik dit tenslotte toch durf te doen, vrees dan niet dat ik bij 'n soort Cabet terecht kom.

Maar ik vraag Uwe aandacht voor een hoofdstukje van Paul Claudel in zijn bundel „Conversations dans le Loir-et-Cher”, omdat ik reden heb te veronderstellen, dat dit hoofdstuk aan de aandacht van de meesten Uwer is ontsnapt en dat het zooal niet voor architecten geschreven is, hen boeien kan.

Dit hoofdstuk is getiteld „Mardi” en het geeft verslag van een gesprek tusschen zeer begaafde en scherpe jongelui rond een „auto en détresse” tusschen Chaumont en Amboise aan de Loire.

En het gesprek komt op de architectuur der kasteelen en een der vrienden spreekt over „la sécurité dans nos campagnes” en wordt gehoord als Monsieur le Préfet de l'Indre-et-Loire, maar betoogt, dat de roofdieren, die in de dagen der kasteelen het land uitzogen, behoefte hadden aan helen. Zij gebruikten daartoe die schoone witte zandsteen, die een fransche glorie is en waarop een leien dak 't zoo goed doet.

En het wordt een onderwerp van gesprek, hoe die groote fransche bouwwerken van burch tot lustverblijf zich ontwikkelden. Een hunner zegt het scherp „De architectuur doet als de natuur, zij werkt een denkbeeld geheel uit. Ziet naar Indië en Japan, wat zij daar deed met de Stoupa en de cylinder in verdiepingen, dat misschien de laatste herinnering is aan den toren van Babel. De bouwkunst werkt hier aan een gegeven zooals de natuur het doet met het thema van den palmboom”. En in verband hiermede wordt verwondering uitgesproken, dat de spiraal, die zoo bij uitstek geschikt lijkt verdiepingen te binden, toch zoo

weinig is toegepast (zulks ook in verband met een gebrek aan organische verbondenheid, dat het interieur van vele groote gebouwen te zien geeft) en de veel geopperde vraag komt in behandeling, waarom het gewapend beton geen meer origineele toepassing vond, vooral in verband met de mogelijkheid van „surplomb”. Het moet immers mogelijk zijn te denken in gewapend beton, zoo goed als men gedacht heeft in natuur- of baksteen?

Maar de architecten dezer dagen denken niet in steen en cement, nog minder in volume. Zij denken in plannen en lijnen, in papier en waterverf, en in „kant-en klare” berekeningen. Het denkbeeld van de diepte is hun vreemd. Volume is voor hen slechts wat er door de ontmoeting van de plannen ontstaat.

Een ander zet het gesprek voort: De bouwmeester zou het gewapend beton moeten behandelen als een modiste de tule van een hoed; zegt men niet, dat zij een hoed bouwt? Beton is geen stijf materiaal, het is een soepel weefsel, een dik vilt, een loopende materie, een pâte, een deeg waarin men knedend diep de armen steekt, en dat tot porcelein of marmer verhardt.

Stel je voor: ik moet een villa bouwen. Dan zou ik niet uitgaan van muren en plannen, die elkander met scherpe hoeken ontmoeten, maar ik zou denken aan een doos en een „moule”. 't Moet ineens van binnenuit gemaakt worden: „estamper d'un seul coup de balancier de l'imagination”.

Natuurlijk gaat het gesprek langzaam naar het verre Westen. Een der sprekers neemt het op voor het Oosten en noemt ze triest de z.g. beschaafde landen, waar wij van alle zijden gevangen zitten tusschen het kunstmatige en het gemaakte, waar men niet komt uit de materie en los van het nuttige, en men de gecastreerde gast is van de hygiëne en de moraal en de vier standaardbehoeften.

„De aantrekkelijkheid van het Oosten is, dat men er geen stap doet zonder een tempel, een altaar, een beeld of een inschrift te ontmoeten dat, naar men meent, vorm kreeg uit de vingers der Natuur. De mensch heeft er behoefte aan zich vrij te voelen van de opsluiting op een binnenplaats. Il sait que sur la terre il est l'hôte d'un grand Roi”.

Maar we zijn al in Amerika en staan voor de skyscrapers van Nieuw Amsterdam.

Men tracht zich er voor in begeestering te brengen. Maar die hooge gebouwen zijn zoo onwezenlijk en fragmentarisch. 't Is alles van papier, van albumine, als van geklopt eiwit. 't Gaat op en af, 't gaat open, 't wordt afgebroken en bijgebouwd. Zij veranderen steeds, men voelt, dat zij niet gebouwd zijn om te blijven. Men behoeft er slechts op te blazen, zij zijn niet vaster dan wolkenbanken. Zij zijn een met de damp-accumulaties, die ons aan de andere zijde van den Oceaan opwachten.

Een der meisjes merkt 't geringschattend op: „ik zie niet in wat er belangrijks is in het oopen stapelen van steeds nieuwe laden”. Ja, maar dan hebt ge de nieuwste skyscrapers van New-York niet gezien, het soort waartoe de cathedraal der Wetenschap te Pittsburgh en de goederenbeurs van Chicago behoort.

Want, let op, er is iets belangrijks gebeurd. Men heeft het denkbeeld verwezenlijkt meerdere dezer gebouwen aaneen te kluiten, te verbinden tot een bundel, tot iets wat men een sociaal prisma zou kunnen noemen. 't Oog vindt hechtingen. Het wordt naar den hemel getrokken niet door een suizelende rechte, zooals als een omgekeerde val, maar 't gaat in een steiging, die afgemeten is als langs een trap. 't Valt niet meer, maar het steigt. Ja, 't begint waarlijk te steigen. Zoomin als de voet steigen kan zonder sporten, kan het oog dat zonder proportie en rythme.

In een der vrienden komt terug op het gewapend beton, dat de architectuur verlost heeft uit haar kubieke gevangenis. Relief, overhangend lijstwerk, golvingen en hangende gangen, doorboringen omlijst door parabolen — 't werd alles mogelijk.

In welk een skelet bracht het voor ceramiek en kleur! Een der

jongste torenhuizen te New-York kreeg een beëindiging in groen en goud. Maar 't zou ook een helmversiering kunnen dragen in glas met fialen van kristal, 't gebouw zou zich in den hemel kunnen gaan verliezen met een droomkiosk als een slede voor de Wolkenkoningin of een hardos van muziek!

De spreker wordt in de rede gevallen door een der jongens, die in ernst volhoudt, dat hij zijn leven lang (of moet hij zeggen: kort) heeft nagedacht over: de stad!

Hij vraagt zich af of er toch niet een dag zal komen, waarop al het geld der naties en al de belangstelling der volkeren niet meer uitsluitend gericht zal zijn op processen en oorlog en of dan niet de tijd zal zijn aangebroken, waarop men een stad zal willen bouwen, zooals men een huis bouwt: non pas en utilisant du mieux qu'on peut, chacun de son côté, des circonstances étroites et difformes, mais en pourvoyant d'une manière belle, large et intelligente à des besoins généraux comme on pourvoit aujourd'hui aux besoins particuliers.

Noodig is het immers de industriele anarchie binnen perken te houden en voor zekere bedrijven de plaatsen aan te wijzen die zij behoeven. De levensorganen van een stad zouden er bij winnen bijeengebracht te worden. 't Is minder vuil beenderenzwart te maken op één plaats dan op honderd. Er zullen moeten komen industriele centra waar hoogoven en chemisch bedrijf geconcentreerd zijn, maar waar niemand woont.

Wat waar is voor de industrie is niet minder juist voor den handel. Zijn onze groote warenhuizen niet een bestendiging van markten, die op de wegwruising ontstonden?

Een der meisjes onderbreekt den spreker met de opmerking, dat zij zoo'n stad kende: Turijn.

Ik heb geen bemerkingen op Turijn, zegt een ander. Wat in Turijn, en wel in den vervelendsten tijd van het classicisme, werd ondernomen is verre van mislukt.

Maar toch: Turijn werd eerder opgezet als een decor dan als een stad.

Ja, zegt een ander, je hebt gelijk, 'n stad is iets anders dan een decor, een stad is ook: le séjour des âmes. En de religieuse schrijvers hebben het toekomstig verblijf der gelukkige of schuldige zielen steeds gezien als een stad. 't Is Sion of Henokhia, 't is „de stad Gods” van Augustinus. 't Is het Florence der Quattrocentisten, waarvan de roze muren en de gulden klokketorens uitstaan tegen een ultramarijnen fond . . . 't Schoone vers van Petrus Dominicanus wordt geciteerd: Agnus est felix Urbis lumen inoccidium.

Ik zie, mijne Heeren, geen kans U een duidelijk beeld te geven van Claudel's geestdoortrild proza, en van den wiekslag waarmede hij van Turijn naar Genua, van de Rue Royale en het dubbele paleis van Gabriël vliegt naar de Boulevard Sébastopol, om tenslotte weer te roeien door een soort verrukt New-York, waar optochten zich ontplooiën op luchtwegen, die over allerlei bruggen en trappen geslagen zijn. Want zal 't niet in de rede liggen, dat men die torenhuizen verbinden gaat met viaducten. Leonardo da Vinci wist het immers reeds, dat er geen sprake van kon zijn, dat op den duur het verkeer tot het gelijkvloersche beperkt kon blijven.

En Claudel ziet niet alleen in allerlei soort bruggen en wegen de fraaiste bouwkundige constructies, waar langs in de lucht het verkeer van menschen en dingen tot stand komt, maar hij ziet tusschen twee zustergebouwen een immens roosvenster, zooals dat van Saint Jean des Vignes te Soissons. De zon werpt haar stralen er door heen als door heel „ce grand madrépore, ce fouillis de tours et de ponts, faisant briller cà et là des monstres céramiques et des morves de verre, des grappes d'améthyste et de rubis, anatomisant sur un socle de bitume des cathédrales de corail rose . . . .

Waarom ik meende U even te mogen medenemen naar het do-

mein van Ariël, Uw aandacht op deze poëzie te mogen vestigen? Tourguenev heeft eens aan Flaubert schrijvend van Zola gezegd: ik geloof dat hij, Zola, Shakespeare niet gelezen heeft, dat is een onafwaschbare smet, een aanvangszonde (péché originel), waarvoor geen kwijting is. Welke zonde? de zonde van het proza, de dorheid, de zonde tegen den Heiligen Geest.

Studie van de materie, behoeft den Hollander nauwelijks te worden voorgehouden. In dit land van westerstormen vond Caliban uit Shakespeare's ultieme schepping „The Tempest” steeds ontzag, Caliban is ons omschreven als het instinct, de hartstocht, de chaos van bloed en materie in vorming en beweging. Voor de materie diep ontzag, maar alleen in onze beste tijden heeft Ariël de genius, het demonische in den zin van Plato, het goddelijke, het poëtische deel der schepping vruchtbare vereering gevonden in de Lage Landen.

Als er nu gedronken moet worden om een tafelrede te beëindigen, waarom zou ik U dan niet uitnodigen te drinken op Ariël, op dien lichten, luchten god?

Een Rector Magnificus van deze Hoogeschool, de chemicus Ter Meulen, heeft het ons eens voorgehouden: We bestaan wat ons lichaam betreft voor 75% uit dezelfde stof als waar de lucht uit bestaat — en die 75% is zeker niet het slechtste deel. En ik denk aan Prospero, eveneens uit „The Tempest”, en zijn omschrijving van de stof waaruit ons heele wezen is opgebouwd: „We are such stuff

As dreams are made on, and our little life
Is rounded with a sleep.”

Mijne Heeren, Ariël, de lichte, lichte god zij U in Uwe studie genadig.

Moge Uwe studie als de Poëzie, als „de Schoonheid”, steeds gaan „op lichte voeten”.

BEHOUD VAN STADSSCHOON.

Links het hoekje van de Grootte Markt te Brouwershaven, zooals het vóór de restauratie van het Raadhuis was.

Rechts, zooals het nà de restauratie is geworden.

De vraag is, wat hebben we aan dergelijke restauraties. Op zichzelf natuurlijk goed en mooi, maar het effect ervan is op deze manier geheel bedorven.

Noblesse oblige.

De noblesse om een oud historisch gebouw te restaureeren en voor het nageslacht te behouden, verplicht ook er voor te zorgen, dat de omgeving van zulk een gerestaureerd gebouw mede

helpt, het op zijn waarde te kunnen blijven schatten. Zooals het Raadhuis van Brouwershaven thans tusschen zijn paranimphen staat, is het bijna... een paskwil.

Er is behalve geld voor de restauratie, nog heel wat anders en meer noodig geweest om het Raadhuis werkelijk te „behouden”. Moge de overheid en de gemeenschap er eens indachtig aan zijn, dat dat andere en meer-noodige misschien nog belangrijker is dan het geld, om oud stadsschoon werkelijk te kunnen bewaren.

J. P. M.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, R. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

NR 47

20 NOVEMBER 1937

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

AULA OP DE NIEUWE ALGEMEENE BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM. ARCH. IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.

DE AULA OP DE NIEUWE ALGEMEENE BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM. ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.

Op de nieuwe algemeene begraafplaats van de gemeente Haarlem aan den Vergierdeweg moest een Aula worden ontworpen. De plaats is zoo gekozen, dat men dit gebouw aan het einde van de oprijlaan van den ingang af ziet liggen. Wanneer het hout wat verder opgegroeid zal zijn, wordt de achtergrond van de Aula gevormd door een boomrij.

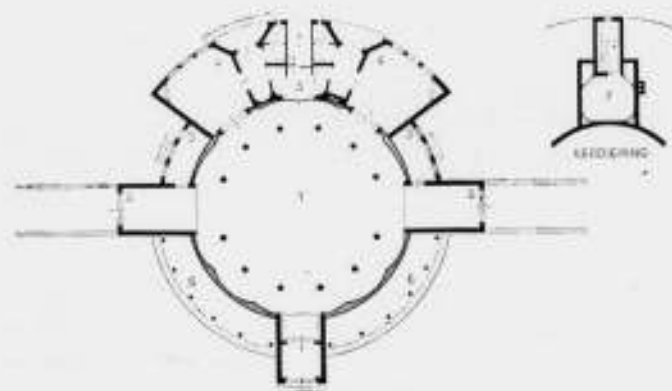
De begraafplaats heeft twee assen. De eerste is in de kortste richting en loopt van den hoofdingang naar de Aula; de tweede loopt in de lange richting van de begraafplaats voor de Aula langs. Beide zijn door gazons aangeduid en zijn omrand door boombeplanting. De Aula zal dus in de toekomst aan groote gazons gelegen zijn, die door hoog-opgaand geboomte worden begrensd en het gebouw omvatten.

Twee vijvers verlevendigen deze gazons, waarvan er één in verband is gebracht met de Aula en daarom een meer architectonische afwerking heeft gekregen; de tweede vijver ligt ter zijde en heeft een afwerking in strakke lijnen van grasgazon. De ligging van de Aula bracht den eisch mede, dat men van dit gebouw uit op twee tegenover elkaar liggende gedeelten van de begraafplaats moet kunnen komen. Naar gelang het graf ten Zuiden of ten Noorden van de Aula ligt, wordt van den Zuid- of Noorduitgang gebruik gemaakt. Deze wensch van twee richtingen met daaruit volgende symmetrie voor bijbehorende vertrekken is het uitgangspunt geworden van de planinndeeling, welke door deze opgave logisch naar het ronde plan heeft gevoerd.

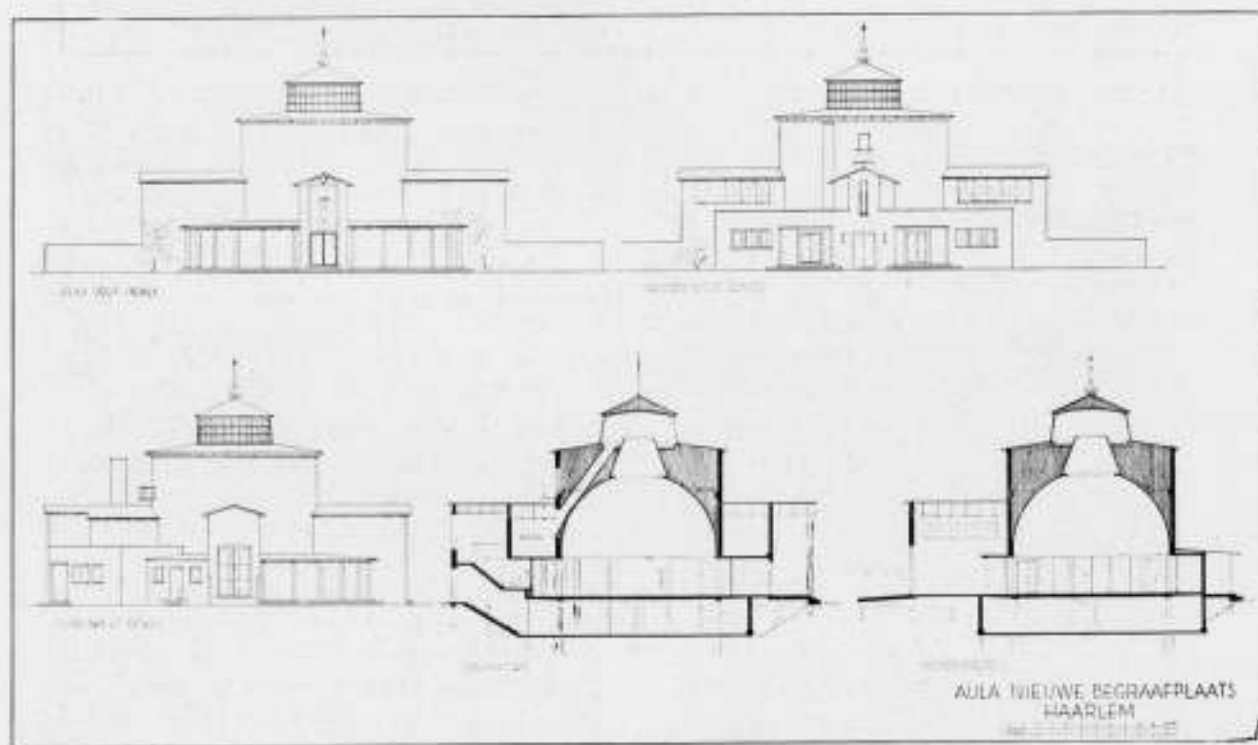

DETAIL INGANGSPARTIJ VAN DE AULA.

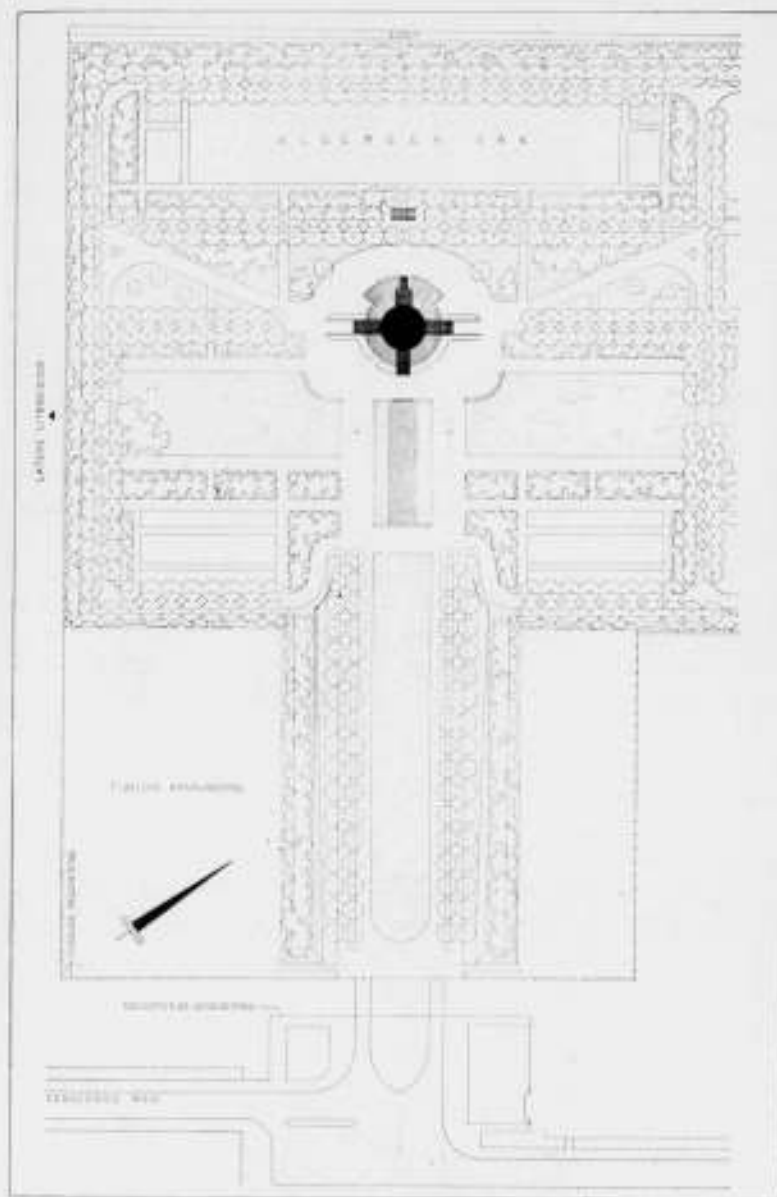
Het gebouw bevat een centrale hal, ter weerszijden zijn hier de baarruimten aangebouwd. De centrale hal is voor verwanten, vrienden en belangstellenden, terwijl de baar niet in deze ruimte wordt geplaatst, doch hierbuiten blijft en in de z.g. baarruimte wordt opgesteld. Bij de Zuider baarruimte behoort een wachtkamer met ingang en dragerskamertje, hetzelfde vinden we terug aan de Noordzijde. Het gebruik is nu als volgt te regelen: Door — afhankelijk van de te gebruiken baarruimte — het oprijden rechts of links om de aula te doen geschieden, kunnen de volgwagens stilhouden voor den ingang van de wachtkamers om de verwanten en vrienden hier toe te laten, terwijl de lijkwagen doorrijdt tot voor de buitendeuren van de baarruimte. De kist wordt hierin opgesteld, waarbij de gordijnen tusschen baarruimte en centrale hal gesloten blijven. Belangstellenden, die eigener beweging naar de begraafplaats gekomen zijn, kunnen door den centralen ingang de hal bereiken. Ze kunnen hier ook binnentreden, wanneer de stoet nog niet is aangekomen. Eveneens is er buiten gelegenheid om den stoet af te wachten: bij goed weer zijn er eenige banken in de open lucht, bij regenachtig weer kan men in een paar overdekte abris wachten, of vast in de centrale hal binnengaan. Wanneer de baar opgesteld is en de wachtenden naar binnen zijn gekomen,

PLATTEGROND AULA NIEUWE ALG. BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM

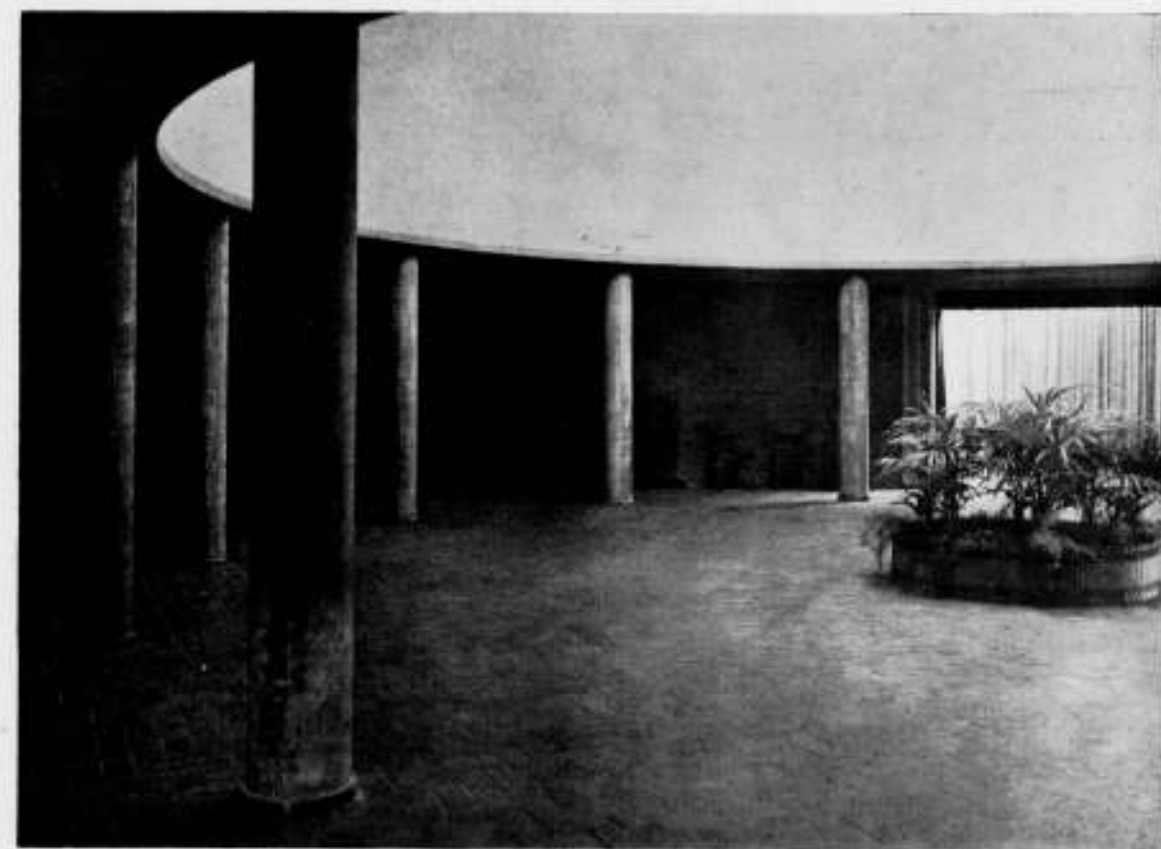
GEVELS EN DOORSNEDEN VAN DE AULA OP DE NIEUWE ALG. BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM.
 AULA OP DE NIEUWE ALG. BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM.
 ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.
 438

SITUATIE NIEUWE ALG. BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM.

INTERIEUR AULA.

AULA OP DE NIEUWE ALG. BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM.

ARCHITECT IR. G. FRIEDHOFF B.N.A.
 439

BEELD „DE HERINNERING“ BOVEN DEN INGANG VAN DE AULA OP DE NIEUWE ALG. BEGRAAFPLAATS TE HAARLEM.

DETAIL VAN HET BEELDHOUWERK „DE HERINNERING“, BEELDHOUWER THEO VAN REIJCK.

wordt de familie uit de wachtkamer naar de hal gebracht, waar voor hen een aantal stoelen is opgesteld; daarna worden de gordijnen tusschen hal en baarruimte geopend en kan men gelegenheid geven tot het uitspreken van herdenkingsredenen. Wanneer deze zijn geëindigd, worden de groote deuren van de baarruimte weer geopend en schrijdt men achter de baar aan, naar de plaats waar begraven zal worden.

De moeilijke zijde van deze opgave is om een ruimte te maken, die voor groot en klein bezoek geschikt moet zijn. De oplossing is hier gezocht in een koepelruimte, die door een gaanderij omgeven is. De zuilen, die den koepel dragen, verkleinen de ruimte voor het oog en nemen praktisch geen plaats in. Door de radiakoplossing zijn verder bij zeer groote belangstelling de wachtkamer en de baarruimte van de andere zijde, dan die, welke voor het oogenblik in gebruik zijn, te benutten om nog belangstellenden te bergen. Wel zal dit aan de lichtverdeling schaden, daar bij den opzet van de gedachte is uitgegaan, dat de centrale hal slechts matig verlicht mag zijn, terwijl de baarruimte daarentegen sterker verlicht wordt dan de hal. Deze ruimte is dus het lichtste punt en deze tegenstelling zou natuurlijk geschaard worden, wanneer de andere baarruimte en eventueel de wachtkamer mede bij de plechtigheid wordt betrokken. De lichttegenstelling is zoo afgestemd, dat ze niet te belangrijk is, daar anders een theatraal effect zou ontstaan, wat natuurlijk vermeden moest worden. Het „diesseits“ en „jenseits“ wordt hier gesymboliseerd; de centrale koepelruimte symboliseert de eenheid van de achtergeblevenen, die in den geest met de afgestorvenen hier samen zijn, terwijl het stoffelijk overschot in een lichtere ruimte is opgesteld.

Het is de bedoeling geweest om alle „effect“ achterwege te laten, daar men in de ruimte niet samenkomt om architectonische oplossingen te waardeeren; de meest primaire vormen en materialen zijn zoo natuurlijk mogelijk samengevoegd, in de hoop, dat een zoodanige natuurlijke sfeer zal ontstaan, dat men zich geheel aan zijn eigen gedachten kan overgeven, zonder te worden afgeleid door opvallende materialen, vormgeving of kleur. Dit bracht mede, dat het niet mogelijk was om een orgelfront aan te brengen, daar dat den rustigen koepelwand op storende wijze zou onderbreken. Het orgel is dan ook onzichtbaar opgesteld en een kanaal voert het geluid van de orgelkamer naar den lichtkoepel boven in het gebouw, vanwaar het geluid zich over de centrale hal verspreidt.

Boven den middeningang is een beeld van den beeldhouwer Theo van Reyjck geplaatst, dat een zwevende vrouwenfiguur voorstelt; uit de eene hand ontglipt een vogel, de andere bedekt het hart, terwijl de oogen in concentratie gesloten zijn.

In den vijver voor de Aula is een eenvoudig fonteintje aangebracht; door het druppelende water wordt de stilte nog verhoogd.

De volgende materialen zijn toegepast: geelgrijze gevelsteen met okergekleurde, geborstelde volgezette voegen; beeldhouwwerk in hardsteen; dakbekroning van gedreven koper met verguld stermotief; dakbedekking van dakleer met groengrijze steenslag (voor koperbedekking ontbraken helaas de middelen). De kolommen in de hal zijn van gecentrifugeerde beton (Arkel); de wanden van de gaanderij van kleine roode handvormsteenen (Ouderzorg). Uit acoustische overwegingen is deze wand geschulpt. De koepel van acoustisch pleisterwerk volgens een procédé van de Prof. Fokker, Zwikker en Visser. De vloer is van doorgezaagde baksteenen (waardoor een gladde oppervlakte ontstaat dan met gewone baksteen) in de was gezet.

Een elektrische verlichting is onzichtbaar aangelegd; bij somber weer kan deze de dagverlichting ondersteunen. De gordijnen in de baarruimten zijn van lichtgrijze velours, die welke de centrale hal afsluiten van ingang en baarruimten van donkerbruine velours.

De tijd zal het gebouw in zijn omgeving moeten vast maken, b.v. door begroeiing van de abris met rozen; een enkele andere klimplant is tegen het gebouw aangebracht en de boombeplanting is door den dienst der plantsoenen met zorg gekozen, zoodat na jaren een harmonisch geheel tot stand kan komen.

Ir. G. FRIEDHOFF.

BEVEILIGING TEGEN BLIKSEMGEVAAR.

Een drietal jaren geleden heeft de Hoofdkommissie voor de Normalisatie in Nederland de Commissie AC geïnstalleerd, aan welke commissie werd opgedragen technische voorschriften samen te stellen voor den aanleg van bliksemafleider-installaties. Men gevoelde de nadelen van de velerlei persoonlijke en ten deele verkeerde meeningen, die op dit terrein bestaan, en zocht naar een zekere dwingende kracht, die in het algemeen alleen van vastgestelde voorschriften kan worden verwacht. Daar de aard van het onderwerp het terrein van bouwkunde, electrotechniek en meteorologie bestrijkt, vereenigde de commissie deskundigen van zeer verschillende opleiding. Haar arbeid heeft twee en een half jaar gevorderd en is neergelegd in het Ontwerp Voorschriften voor Bliksemafleider-installaties (V. 1014), dat in Juli 1937 is verschenen, en waarop tot 1 Februari 1938 critiek kan worden uitgebracht.

In een algemeene vergadering van leden van de Stichting „Fonds voor de Normalisatie in Nederland“, op Vrijdag 29 October 1937 gehouden, is dit Ontwerp behandeld door een tweetal toelichtende voordrachten, over den omvang en over de bestrijding van het bliksemgevaar respectievelijk uitgesproken door Prof. Dr. E. van Everdingen, Hoofddirecteur van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut te De Bilt, en door Prof. Ir. J. C. van Staveren, Directeur van het Centraal Bureau der Vereeniging van Directeuren van Electriciteits-bedrijven in Nederland, Directeur der N.V. tot Keuring van Electrotechnische Materialen te Arnhem (K.E.M.A.).

Wij achten het van groot belang voor onze lezers, een en ander over den inhoud dier voordrachten en den opzet der voorgestelde Voorschriften mede te deelen. Zij vormen door de serieuze wetenschappelijke behandeling een goede en betrouwbare basis. Het archief van het K.N.M.I. droeg veel bij voor de kennis van het bliksemverschijnsel, de K.E.M.A. beschikte over cijfers van belangrijke proefnemingen. En door de uitgebreide ervaringen der commissieleden is een respectabele arbeid in deze ontwerpvoorschriften vastgelegd.

De voorschriften worden voorafgegaan door uitvoerige Algemeene Beschouwingen. Het is dienstig, hierop, mede aan de hand van de door Prof. Van Everdingen uitgesproken voordracht, nader in te gaan.

Wat is de omvang van het bliksemgevaar? In het geschrift V. 1014 komt een kaartje voor, dat een indruk geeft van de frequentie van de onweders in Nederland. Een 200-tal vaste waarnemingsposten verstrekken hierover geregeld aan het K.N.M.I. gegevens. Uit die waarnemingen blijkt, dat de onweders in Nederland zeer ongelijk voorkomen, de minste aan de Noordzeekust, de meeste op een drietal plekken: Zuid-Friesland, Noordelijk Groningen, Midden-Limburg, elk met een maximum van 36 onweersdagen per jaar. Alleen deze gegevens al moeten den architect die in die landstrekken te bouwen heeft, een aansporing te meer zijn, om bliksembeveiliging van zijn bouwwerk te overwegen.

Het is wel zeer merkwaardig, kennis te nemen van het tweede kaartje uit het genoemde boekje, waarop het jaarlijksche aantal dagen met onweer op verschillende plaatsen in West-Europa is aangegeven, en waaruit blijkt, dat in geheel West-Europa geen gebied voorkomt, dat sterker door onweders wordt bezocht dan ons land. Engeland komt niet hooger dan 20 dagen, Ierland niet hooger dan 8, Noorwegen vertoont hetzelfde cijfer 8, Noord-Frankrijk en West-Duitsland komen tot 24. In dit geheele gebied zijn de drie genoemde streken met 36 jaarlijksche onweersdagen uniek. Het is dus geen wonder, wanneer in ons land van de gevolgen dier onweders meer aandacht wordt gewijd.

Nu zijn onweders en trefgevallen nog weer twee verschillende zaken. Het trefgevaar is uit den aard der zaak relatief niet hoog.

Men heeft gemiddeld één trefgeval per jaar op honderd vierkante kilometer. Ook is het trefgevaar niet geheel overeenkomende met de plaatsen die de bovengeschetste onweersmaxima vertoonen. Men heeft dit tot nu toe niet kunnen verklaren; men zoekt in de richting van de radio-activiteit der geologische formaties. Ook is het mogelijk, dat de geheimzinnige invloed der wateraders hierbij een rol speelt. Als plaatsen met de hoogste trefkans gelden in Nederland Staats-Vlaanderen en een gedeelte van den Achterhoek.

Het geringe absolute trefgevaar maakt, dat men tegenover dit vraagstuk een min of meer „optimistische“ houding aanneemt, die wel blijkt uit het feit, dat uit een enquête bleek, dat van een groep van 30.000 boerderijen er slechts 600 tegen blikseminslag waren beveiligd.

Sommige risico's wil echter niemand nemen. En het is met het oog daarop, dat de Voorschriften beveiliging noodig achten van de volgende 3 groepen van gebouwen:

1. Gebouwen, waarin veel personen samenkomen, zooals kerken, ziekenhuizen, schouwburgen, fabrieken, hotels, kantoren, scholen.
2. Gebouwen, waarvan de vernieling sterk zou ingrijpen in het publieke leven, zooals centrales, gasfabrieken, pompstations voor waterleidingen.
3. Gebouwen, welke al of niet met inhoud, een hooge, moeilijk te vervangen waarde vertegenwoordigen, zooals musea, bibliotheken, archieven, monumenten.

Het beschermen tegen blikseminslag beteekent een vrij aanzienlijk economisch belang als men bedenkt, dat de jaarlijksche schade in Nederland uit dezen hoofde ongeveer 500.000 gulden bedraagt.

Het aantal afleiders neemt wel toe, maar hun aantal bereikt nog niet dat van sommige streken van Amerika, waar men de helft der gebouwen beveiligd heeft.

Interessant is de tabel, die een overzicht geeft van het aantal bekend geworden gevallen, waarbij al of geen brand veroorzaakt werd ten gevolge van blikseminslag in gebouwen. Daaruit blijkt, dat zelfs metalen daken geen volkomen beveiliging beteekenen.

Bij rieten of strooien daken was gedurende de jaren 1924-'33 de verhouding brand — geen brand bij gebouwen zonder afleider als 6 : 1, bij gebouwen met afleider echter als 1 : 1,5.

Bij pannen- of leien daken waren in die zelfde periode de verhoudingen bij gebouwen zonder afleider als 1 : 3, bij gebouwen met afleider als 1 : 31.

Daarbij is dus een enorme vermindering van het gevaar te constateeren.

Vergelijkt men de cijfers van latere met die van vroegere jaren, dan is ook daarin een merkbare vooruitgang te bespeuren.

Ook bij molens, waarbij men vroeger bliksembeveiliging met het oog op de wieken een bezwaar achtte, is gebleken, dat beveiliging ten aanzien van het ontstaan van brand nagenoeg volkomen zekerheid verschafte. In de periode 1887-1916 was bij molens met afleiders de verhouding brand — geen brand als 3 : 19, in de periode 1917-1934 als 0 : 13.

Nu is een afleider natuurlijk geen absolute beveiliging. Het gebouw kan toch getroffen worden. Men is dan wel eens geneigd, de fout aan den bliksemafleider toe te schrijven. In den regel is die fout in een dergelijk geval moeilijk aan te toonen.

De voorschriften geven een compromis, zij bepleiten een redelijke beveiliging, zonder dat deze onnoodig kostbaar is.

Wat weet men nu van het ontstaan van den bliksem? Omtrent het verloop van den bliksem in de lucht zijn de gegevens uitsluitend

tend langs fotografischen weg verkregen. Waren de oudere opnamen met stilstaande camera's nog onvoldoende om een goed inzicht in het verloop van de ontleding te verkrijgen, latere opnamen met behulp van roteerende toestellen (camera van Walter) brachten aan het licht, dat het verschijnsel, dat ons oog als een enkele bliksemontlading waarneemt, bestaat uit een aantal elkaar snel opvolgende ontledingen. Gemiddeld bestaat een bliksemslag uit een zestal deel-ontledingen, soms meer.

De resultaten werden later nog belangrijk overtroffen door de opnamen met de camera van Boys gemaakt. Hierbij werden 2 bewegende lenzen toegepast, die zich in tegengestelde richting bewegen en gelijktijdig een opname van den bliksem maken. Daardoor wordt het eene beeld naar links, het andere naar rechts verschoven. Door combinatie van beide beelden konden conclusies worden gevormd over de voortplantingsrichting en voortplantingssnelheid van den bliksem.

Men stelt zich het verschijnsel nu aldus voor. De bliksemontlading wordt in den regel ingeleid door een zwakke voorontlading, die groeit van wolk naar aarde. Merkwaardig daarbij is, dat de voorontlading die de eerste deel-ontlading inleidt, zich niet geleidelijk naar aarde begeeft, maar met rukken in étappes van circa 50 meter. Die voorontlading bereikt daardoor niet zoo heel snel de aarde, de duur die bij het geheele bliksemverschijnsel in het algemeen in microseconden (miljoenste seconden) wordt uitgedrukt, is hier soms zelfs meer dan een honderdste seconde. Heeft de voorontlading de aarde bereikt, en is er om zoo te zeggen een kanaal als doorgang gevormd, dan volgt een buitengewoon krachtige ontleding, die met een helder licht gepaard gaat. Deze ontleding groeit van de aarde naar de wolk. Deze zoogenaamde hoofdontlading dooft na verloop van tijd, waarmede de eerste deelontlading haar beslag heeft gekregen. Daarna volgen met tusschenpoelen in den regel meer deelontledingen, die elk voor zich weer voorafgegaan worden door lichtzwakke voorontledingen van de wolk naar de aarde, die zoodra zij de aarde bereikt hebben, weer gevolgd worden door een krachtige hoofdontlading, die groeit van de aarde naar de wolk. Beweegt de eerste voorontlading zich discontinu in étappes van 50 meter, de voorontledingen van daarop volgende deelontledingen gaan met vrijwel eenparige snelheid (ongeveer 10.000 km per seconde) van wolk naar aarde. De tijd tusschen twee deelontledingen is niet constant en wisselt van enkele duizendste seconden tot twee- à drietiende seconde.

Thans een en ander over de verschijnselen, die de bliksem op aarde teweegbrengt. Een tweetal vragen is hierbij van belang. Ten eerste de sterkte van het veld, dat de onweerswolk aan het aardoppervlak veroorzaakt. En ten tweede de stroom die door den bliksem naar de aarde wordt gevoerd: polariteit, grootte en verloop.

Onweerswolken geven in het algemeen aan het aardoppervlak een negatief veld. De meeste onderzoekers komen tot de conclusie, dat bij bliksemontledingen de wolk in den regel overwegend positief geladen is. In de wolk gaat het echter nogal gecompliceerd toe en wisselen positieve en negatieve ladingen sterk.

De veldsterkte bleek bij meting in normale gevallen voor het optreden van de ontleding ongeveer 10 kV per meter te bedragen, een matige waarde, waaruit men de conclusie heeft getrokken, dat men de bliksemontlading niet kan vergelijken met een ontleding tusschen een paar elektroden, waartusschen een spanningsverschil van voldoende grootte is ontstaan. Het veld krijgt in de lucht plaatselijk een veel grootere waarde, en de daar ingeleide ontleding wordt zelf de oorzaak van het verder zich ontwikkelen van de ontledingsbaan.

Gegevens over het verloop van den bliksemstroom (de tijd, de

grootte, de polariteit) zijn in hoofdzaak verkregen door waarnemingen aan hoogspanningsleidingen en hoogspanningsmasten, waarover Prof. Van Staveren interessante mededeelingen deed. Het belangrijkste hulpmiddel daarbij is de kathodestraal-oscillograaf, waarmede het gelukt is de zeer snel verlopende bliksemverschijnselen in oscillogrammen vast te leggen, en daarbij een inzicht te verkrijgen in den tijdsduur van het verschijnsel.

Deze metingen hebben tot het inzicht geleid, dat de stroomsterkte van den bliksem zeer snel stijgt tot een maximale waarde, en daarna weer langzamerhand afneemt. Die maximale waarde wordt in 1 à 10 microseconden bereikt. Men noemt dit de nominale koplengte.

Het gedeelte dat daarop volgt noemt men den rug van het verschijnsel. Kop en rug samen duren tusschen 10 en 100 microseconden.

De metingen met de kathodestraal-oscillograaf hebben met zekerheid het aperiodische karakter van den bliksemstroom aangetoond.

Over de maximale stroomsterkte bij inslag van den bliksem heeft de oscillograaf geen gegevens verschaft, omdat bij inslag op de hoogspanningsleiding verreweg het grootste gedeelte van den bliksemstroom langs den hoogspanningsmast een weg naar de aarde zoekt, en slechts een klein gedeelte de leiding volgt en bij aansluiting op deze leiding geregistreerd kon worden door de oscillograaf.

Voor het onderzoek naar de grootte van den bliksemstroom is een zeer eenvoudig hulpmiddel gevonden in stalen staafjes, die op de hoogspanningsmasten werden bevestigd. Gaat nu bij blikseminslag in den mast een bliksemstroom door den mast naar de aarde, dan heeft magnetisatie van de stalen staafjes plaats, die door den bliksemstroom in een magnetisch veld komen. Na de onweersbui wordt het staafje verwijderd en in het laboratorium wordt de magnetisatie gemeten. Hieruit kan men de stroomsterkte berekenen, die door den mast is gevloeid. Gebleken is, dat stroomen van 50.000 Ampère veelvuldig voorkomen, en zelfs bij uitzondering stroomen van 120.000 Ampère. Bij bestrijding van het bliksemgevaar zal men dus met stroomen van 50 kA rekening moeten houden, en zoo men voor alle bliksemslagen veilig wil zijn, met 120 kA.

Ook ten aanzien van de polariteit van de lading, die door den bliksem naar de aarde wordt afgevoerd, hebben de staafjes gegevens verschaft. Bij het merendeel der ontledingen bleek, dat daarbij negatieve electriciteit van de wolk naar de aarde stroomt.

De kennis van de waarde van de maximale stroomsterkte (50 tot 120 kA) is van de grootste beteekenis voor de vaststelling van den weerstand van de bliksemafleiders. Wordt een afleider getroffen, dan zal de geleider een zekere spanning aannemen. Deze spanning wordt veroorzaakt door de omstandigheid, dat tusschen geleider en aarde altijd nog een zekere overgangswaerstand bestaat, de z.g. aardingsweerstand van den afleider. Wanneer deze aardingsweerstand 20 ohm bedraagt, en de bliksemstroom 50.000 Ampère, dan volgt daaruit, dat de afleider een spanning zal aannemen van 20×50.000 Volt of 1.000.000 Volt. Bij deze buitengewoon hoge spanning zal er uiteraard kans zijn, dat van den afleider uit vonken zich zullen gaan ontwikkelen naar metalen deelen, die zich in de nabijheid van den bliksemafleider bevinden. Dit verschijnsel noemt men het afslaan van den bliksem.

Vroeger heeft men gemeend, dat dit afslaan veroorzaakt werd door de zelfinductie van den geleider, het is echter zoo, dat men op den afleider eenvoudig de Wet van Ohm kan toepassen. Wanneer de aardingsweerstand 10 ohm zou bedragen en de

bliksemstroom 50 kA, dan zou een spanning van 50.000 Volt optreden. Neemt men de doorslagspanning van lucht aan op 60.000 Volt per meter, dan moet men dus met metalen deelen van 77½ cm uit de buurt blijven om afslag te voorkomen.

Men ziet hieruit, hoe belangrijk het is, den aardingsweerstand zoo klein mogelijk te maken, omdat daarmede de kans op afslaan (en dus de kans op brand) aanzienlijk kan worden vermindert.

De voorschriften geven daarom uitvoerige bepalingen ten opzichte van de toelaatbare aardingsweerstand, die bij meer afgaande leidingen niet meer dan 30 ohm mogen bedragen, en bij installaties met één afgaande leiding niet meer dan 10 ohm.

De wijze waarop de aardverbinding wordt gemaakt is natuurlijk ook van het grootste belang. Aarding op de netten der waterleidingen is weinig kostbaar en zeer doeltreffend.

Ten aanzien van den bliksemafleider zelf moet nog opgemerkt worden, dat een rechte vorm aanbevelenswaardig is. Bochten moeten een straal van minstens 20 cm verkrijgen. Zijn de bochten korter, dan treedt zelfinductie in den afleider op, die oorzaak is, dat weer hoge spanningen worden opgewekt, en de kans op afslaan dus weer wordt vergroot.

Dit alles geldt voor afleiders, die niet hoger zijn dan 25 meter, zoogenaamde lage afleiders.

Bij zeer hoge bliksemafleiders (voor torens) doen zich soms nog complicaties voor, die er toe kunnen leiden, dat ondanks lagen aardingsweerstand, toch afslaan van den bliksem kan voorkomen.

Wanneer men te maken heeft met een blikseminslag met zeer kleine koplengte, een zeer steile inslag dus, dan is de maximale spanning die de afleider aanneemt niet meer gelijk aan het product van aardingsweerstand en maximale bliksemstroom. In dat geval treden z.g. loopende golven op, en moet een andere berekening worden gevolgd. De golven zullen zich in dat geval met lichtsnelheid langs den afleider voortplanten. De spanning op den afleider is daarbij gelijk aan de stroomsterkte vermenigvuldigd met den zoogenaamden golfweerstand van den afleider. Deze golfweerstand heeft met den Ohmschen weerstand niets te maken, de waarde ervan is gelijk aan den wortel uit de verhouding tusschen de zelfinductie en de capaciteit van den afleider. Men kan voor dien golfweerstand een waarde van ongeveer 100 ohm aannemen. Dat wil dus zeggen, dat bij een zeer hoogten bliksemafleider, rekening houdende met een bliksemstroom-

JAAERVERSLAG OVER 1936 VAN DE VEREENIGING VOOR VOORTGEZET EN HOGER BOUWKUNSTONDERRICHT.

Uit dit verslag nemen wij het volgende over:

Het diploma van den Cursus kon aan 3 deelnemers worden toegekend, n.l. aan de Heeren A. W. Gmelig Meyling, S. Nijkerk en J. W. H. C. Pot.

Aan het einde van het Cursusjaar 1935—1936 werden bevorderd:

van het 1e naar het 2e leerjaar	7 deelnemers
" " 2e " " 3e " " 7 "	
" " 3e " " 4e " " 6 "	

De Cursus 1936—1937 begon met in totaal 33 deelnemers; hiervan waren in het 1e leerjaar 8, in het 2e 9, in het 3e 7 en in het 4e 9 deelnemers. Een van de deelnemers in het vierde jaar heeft zich dadelijk na den aanvang van den Cursus teruggetrokken.

Voor den Cursus 1936—1937 is dan ook getracht, om de colleges zooveel mogelijk in de Academie, en zoo weinig mogelijk in de Electrotechnische School te doen plaatsvinden. Dit is voor een groot deel wel gelukt, maar toch zijn er in den loop van den Cursus nog een 25-tal colleges in de E. S. gegeven. Het Bestuur zal trachten, om met ingang van den nieuwen Cursus ten andere en betere localiteit voor deze colleges te vinden.

Ook in andere opzichten deed zich het gemis aan een eigen pied à terre der Vereeniging voelen. Zoo moest bijv. in Juli 1936 de beoordeeling der ingezonden ontwerpen geschieden in de door de Gemeente beschikbaar gestelde Dufayschool, die voor dit doel zeer ongeschikt bleek te zijn. In een langzamer omgeving werd (op 30 September 1936) de vergadering gehouden, waar over de toekenning van het einddiploma werd beslist; door de vriendelijkheid van den Directeur van het Stedelijk Museum had het Bestuur n.l. de beschikking over een van de van Gogh-zalen, waar de ruimte

sterkte van 50 kA, een spanning op den afleider van 100×50.000 Volt = 5.000.000 Volt kan optreden.

In verband daarmede zal het bij zeer hoge afleiders dus noodzakelijk zijn, de metalen deelen die zich in de nabijheid van den afleider bevinden, met den afleider in verbinding te brengen.

Nadrukkelijk moet nog het denkbeeld van den z.g. beschermingskegel, waarmede vroeger wel gerekend werd, bestreden worden. Men verstond onder dien beschermingskegel een kegel die den bliksemafleider als as had en een grondcirkel met de hoogte van den afleider als straal. Alles wat binnen dien kegel lag, meende men, dat door den afleider beschermd werd. Het is evenwel gebleken, dat op een zoodanige bescherming in het geheel niet mag worden gerekend.

Aangezien van opvangers die in sterke mate van radio-actieve stoffen zijn voorzien en die voor den bliksem mogelijk sterker aantrekkingskracht bezitten nog weinig praktische ervaring bestaat, zijn de voorschriften uitgegaan van het z.g. kooisysteem als het voorloopig eenig betrouwbare.

Door middel van een z.g. stootgenerator is het gelukt een bliksemstroom na te bootsen met een spanning tot 1.500.000 Volt. Door twee evenwijdige rails met condensatoren in serie te schakelen kon de spanning trapsgewijze met 150.000 Volt worden opgevoerd. De controle met de kathodestraal-oscillograaf klopte met de bij bliksemstroom gevonden waarnemingen.

Ten slotte moet nog worden vermeld, dat bij den aanleg van bliksemafleiders de grootste aandacht moet worden geschonken aan de onderlinge verbindingen. Zijn deze slecht geconstrueerd, dan kunnen zich onder afstootende werking der onderdeelen contact-lichtbogen gaan vormen, die de geleidingen tot smelting brengen.

Art. 30 geeft voor deze verbindingen uitvoerige voorschriften.

Aan het slot van het geschrift V. 1014 komen nog aanvullende bepalingen voor betreffende fabrieksschoorsteenen, watertorens en silo's, molens, gebouwen met brandbaren of ontplofbaren inhoud, gashouders en tanks, en voor schepen. Daarna volgen eenige voorbeelden van uitvoering, met details van opvangers, verbindingen, bevestigingen en koppelingen.

Aan de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland moet hulde gebracht worden voor de uitstekende behandeling van dit moeilijke onderwerp. Ir. H. G. J. SCHELLING.

voldoende, en de entourage alleszins bevredigend was. De diploma-uitreiking (15 Februari 1936) vond als gewoonlijk in de Rijksacademie plaats, terwijl voor de verschillende Docenten- en Ledenvergaderingen door den B.N.A. op zeer welwillende wijze gastvrijheid werd en wordt verleend. De Bestuursvergaderingen worden als regel ten huize van den Secretaris gehouden.

Hoewel het Bestuur er dus nog steeds in geslaagd is, om voor al deze bijeenkomsten een ruimte te vinden, zou het toch een vooruitgang zijn, indien de Vereeniging een eigen centrum bezat, en niet voor al haar handelingen van de medewerking van anderen, op hoe vriendelijke wijze ook verleend, afhankelijk was.

Over den gang van zaken op den Cursus kan het volgende worden medegedeeld. Er waren negen kandidaten voor het eerste jaar, van wie er acht werden toegelaten. Al was dus het aantal der nieuwe aanmeldingen klein, het percentage der toegelatenen was zeer groot. Beide feiten zijn waarschijnlijk een uitloei van het in wijder kring bekend worden van de hogere toelatingseisen. Ook heeft zich nog een civiel-ingenieur aangemeld, die tot het tweede studiejaar werd toegelaten.

Het aantal der verzuimde colleges was betrekkelijk gering; toch is het Bestuur van oordeel, dat er nog teveel absenties zijn, en het zal trachten, nieuwe maatregelen ter bestrijding van dit euvel te vinden. De colleges zijn volgens den rooster afgewerkt, behoudens een paar verschuivingen wegens ziekte, en een enkel misverstand, dat zich, dank zij nieuw getroffen maatregelen, niet meer zal kunnen voordoen.

Bij de benoeming der Docenten werd voor het eerst ernst gemaakt met de

reglementaire bepaling, dat deze benoeming slechts van tijdelijken aard is. Het is immers van eminent belang voor den Cursus dat, voorzover zulks onder handhaving van de noodzakelijke continuïteit mogelijk is, het corps van Docenten voortdurend met nieuwe krachten wordt uitgebreid. En daar opvoering van het aantal der colleges onder de huidige omstandigheden zeer bezwaarlijk is, moet men wel overgaan tot mutaties onder de Docenten. Het was om deze reden, dat een aantal Docenten bij den aanvang van den nieuwen Cursus niet terugkeerde. Aan deze Docenten, de Heeren Ir. A. Keppler, C. van Eesteren, Ir. J. W. Clerx, Ir. M. F. H. Gebhard en M. Monnickendam, wenscht het Bestuur nogmaals zijn groote erkentelijkheid te betuigen voor het vele, dat zij aan den Cursus hebben geschonken.

Bij den aanvang van den Cursus 1936—1937 werd als regel ingesteld, dat de Docenten vóór den aanvang van hun colleges een programma moesten indienen van de door hen te behandelen leerstof. Alle Heeren hebben hieraan voldaan. Deze programma's zijn later samengevat in een overzicht van den geheelen Cursus, dat aan de Leden, Cursisten en verdere belangstellenden, benevens aan de groote Pers en een aantal daarvoor in aanmerking komende vooraanstaande personen is toegezonden. Werd met dit laatste beoogd het geven van grotere bekendheid aan den Cursus, ook voor het interne Cursuswerk heeft zulk een programma groot nut.

Indien het voor den aanvang van den Cursus gereed is, wat dit jaar in de bedoeling ligt, dan kunnen de Cursisten zich alvast voor hun eerste colleges voorbereiden, wat vooral voor de Architectuurvakken van groot belang is. De Docenten kunnen kennis nemen van elkanders opgaven en methoden, wat onmisbaar is, wil de Cursus worden tot een afgerond en harmonisch geheel. En dit is toch een doel, dat steeds voor oogen moet gehouden worden.

Resumeerend kan men zeggen, dat de uitgave van het programma goed heeft voldaan, en dat de resultaten aan de verwachtingen hebben beantwoord. Een belangrijke verbetering zou nog zijn het opnemen van literaturopgaven, die als handleiding voor zelfstudie van zoo groot belang zullen kunnen zijn.

Om redenen, analoog aan die, welke tot de uitgifte van het programma hebben geleid, worden door het Bestuur ook de bijeenkomsten met de Docenten, waarvan er eenige zijn gehouden, op hoogen prijs gesteld. Zij bieden niet alleen een mogelijkheid voor persoonlijk contact van het Bestuur met de Docenten, doch vormen bovendien een uitstekende gelegenheid om te komen tot een uitwisseling van op den Cursus opgedane ervaringen, die van het allerhoogste belang moet worden geacht. Dat ook door Heeren Docenten deze vergaderingen worden gewaardeerd, is wel gebleken uit de groote opkomst. Trouwens, ook in alle andere opzichten is gebleken, dat het Bestuur op de medewerking en steun der Docenten steeds kan rekenen. Een woord van oprechten dank tot Heeren Docenten, die ook dit jaar wederom den Cursus met trouw en toewijding hebben gediend, mag hier dan ook niet ontbreken. Het eerste gedeelte van dit jaarverslag

moge worden besloten met een zeer bijzonder woord van dank tot de Heeren Jan de Meyer en Prof. W. van der Pluym, die beiden vele jaren den Cursus hebben gediend met voorbeeldige toewijding, en zelfs in zeer moeilijke jaren het bestaan van den Cursus hebben weten te handhaven. Daarbij moet wel worden bedacht, dat de algemeene belangstelling die onze Vereniging in de laatste jaren weder ontmoet, zeer langen tijd ver te zoeken was. Vergaderingen werden meestal door weinigen bezocht of konden wegens onvoltooidheid niet doorgaan. Maar dit belette de twee genoemde Heeren niet, om zich altijd ten volle aan het werk te blijven geven. Hiervoor wenscht het nieuwe Bestuur hun hulde te brengen.

Voor de wijziging der Statuten, die in verband met de voorgenomen reorganisatie noodig zou zijn, werd door den Heer Kromhout een concept opgesteld. Aan de hand van dit concept kon de commissie van zes reeds aan de ledenvergadering van 25 Juli 1936 het definitieve voorstel tot wijziging der Statuten voorleggen. Dit voorstel werd door deze vergadering aangenomen. Echter had deze aanvaarding nog geen rechtsgeldigheid, daar het vereischte aantal leden niet aanwezig was. (Inmiddels is de Statutenwijziging ook door een tweede vergadering, op 5 Januari 1937, goedgekeurd, zoodat deze wijziging nu definitief door de Vereniging is aangenomen. Tevens werd op de vergadering van 25 Juli 1936 een nieuw Bestuur gekozen. Dit nieuwe Bestuur was, nadat zich nog enkele mutaties in de Vertegenwoordiging der Beschermende Vereenigingen hadden voorgedaan, bij het begin van den Cursus 1936—1937 aldus samengesteld:

Algemeen Voorzitter: W. Kromhout Czn.
Dagelijksch Bestuur: Ir. A. J. van der Steur, Voorzitter; B. T. Boeyinga, Secretaris; K. van der Wilk, Penningmeester.

Vertegenwoordigers der Beschermende Vereenigingen: G. Westerhout (vert. B.N.A.); A. Eibink (vert. A. et A.); K. J. Mijnders (vert. Club v. Gedipl.). De reorganisatie, die aldus tot stand is gekomen, omvat in hoofdzaak de volgende punten:

- Het is onder de nieuwe regeling onmogelijk, dat een docent aan den Cursus een bestuursfunctie in de Vereniging vervult.
- Het dagelijksch Bestuur, en meer in het bijzonder zijn Voorzitter, is belast met de leiding van den Cursus.
- De Raad van Toezicht wordt opgeheven.

Het ledental der Vereniging is sterk toegenomen. Dit is in de eerste plaats te danken aan het feit, dat de leden van de Club der Gediplomeerden besloten hebben, allen als lid tot de Vereniging voor V. & H.B.O. toe te treden. Verder hebben ook alle Docenten zich als lid aangesloten, terwijl bovendien nog een twintigtal andere personen zich voor het lidmaatschap hebben opgegeven. De Vereniging stelt het zeer op prijs, dat zij ook de Heeren oud-leden van den Raad van Toezicht, Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk en Prof. R. N. Roland Holst, onder haar leden mag rekenen.

BOEKBESPREKING.

WEG- EN WATERBOUWKUNDE, Deel I onder redactie van Ir. A. P. Potma c.i. Uitgave „Kosmos" A'dam.

Ons werd ter recensie toegezonden: Deel I van „Weg- en Waterbouwkunde", onder redactie van Ir. A. P. Potma c.i., adj. dir. van de M.T.S. te Haarlem, samengesteld door C. J. Colijn, leeraar aan de M.T.S. te Utrecht en Ir. J. Potma c.i., Chef van de Buitendienst bij het Gen. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.

Het boek maakt deel uit van een werk over Weg- en Waterbouwkunde, dat in vijf deelen compleet zal zijn en dat in de eerste plaats bedoeld is ten gebruik bij het onderwijs aan de M.T.S.'en in Nederland.

Als zoodanig zal het werk — en verdient! — zijn bestemming zeker vinden. Er is momenteel geen boek, dat de weg- en waterbouwkunde in zijn geheel omvat en voldoende up to date is. Het zal velen — en niet alleen onderwijsgeevenden en -nemenden — welkom zijn!

Deel I is zeer omvangrijk: het bevat niet minder dan 411 bladz. tekst, waarin opgenomen 522 teekeningen en foto's. Het behandelt in negentien hoofdstukken: grondmechanica, grondwerken, funderingen, bemalingen, beschoelingen en keermuren.

Reeds onmiddellijk bij het doorbladeren vallen de systematische indeling van de stof en de duidelijkheid der figuren op, terwijl veel fotomateriaal, waaronder zeer recent op groote werken opgenomen, het geschrevene verduidelijkt.

Bij nauwkeurige kennisneming vraagt men zich af, of onze M.T.S.'ers dit alles nu werkelijk onder de knie zullen hebben, wanneer ze de school hebben doorlopen en onwillekeurig dringt zich de gedachte op: of dit zelfs bereikbaar is, gelet op het uitgebreide en zwaar belaste leerplan.

Maar niet weg te cijferen is het voordeel, dat — al moge de stof dan wellicht wat te uitgebreid zijn om dit alles in de betrekkelijk korte studietijd aan de M.T.S. te leeren beheerschen en hanteeren — het boek een prachtige vraagbaak zal kunnen zijn en dat niet alleen voor oud-M.T.S.'ers, maar ook voor vele anderen, die de waterbouwkunde in de praktijk beoefenen. De schrijvers zelf deelen trouwens in hun voorwoord mede, dat het boek aanmerkelijk grooter in omvang is geworden, dan oorspronkelijk in de bedoeling lag en dat de stof ook h.i. voor het Middelbaar Technisch Onderwijs

hier en daar wel wat uitgebreid is. In ieder geval zijn zij er echter in geslaagd een fraai, afgerond geheel te maken.

Na de algemeene inleiding, waarin mede is opgenomen een opgave van in Nederland beschikbare kaarten, die voor den waterbouwkundige van belang kunnen zijn, worden in het eerste gedeelte A behandeld de onderwerpen: grond, water en grondwater, o.m. omvattend: de grondsoorten, de uitvoering van grondboringen, bijzonderheden over waterstanden, waterbeweging, regenval, verdamping enz., theorie over grondwater, grondwaterbeweging, kwel enz.

In het volgende gedeelte B wordt theorie over grondmechanica gegeven en aan de hand van deze theorie worden berekeningen betreffende beschoelingen, damwanden, verankeringen daarvan, draagvermogen van het staal en van funderingen afgeleid.

De deelen A en B bevatten dus nogal wat theorie. De daarop volgende deelen roeren meer praktische punten aan.

Naast een beschrijving van oude en weinig meer toegepaste constructies, vindt men hierin vele bijzonderheden over de modernste constructiemethoden en hulpmiddelen bij de uitvoering van waterbouwkundige werken, zooals: stalen damwanden, gewapend betonpalen, opzetters van verschillende systemen, heilwerktuigen, bron- en andere bemalingen, funderingsconstructies, den aanleg van beschoelingen, keermuren, walmuren en kademuren. Op ondergeschikte punten kunnen wij het niet steeds met de schrijvers geheel eens zijn, doch dergelijke meningsverschillen zullen altijd blijven bestaan.

Verder betreuren wij het, dat bij zóo breedvoerige behandeling van de stof, aan het onderwerp „negatieve kleef" zoo weinig plaatsruimte is gegeven. Nog veel te weinig verbreed is de kennis van dit onderwerp en hoe funest zijn niet zelden de gevolgen van het optreden van dit verschijnsel voor de duurzaamheid van onze bouwwerken!

Wanneer we echter de hoofdzaken in het oog houden, dan moeten we volmondig erkennen, dat de Nederlandsche technische literatuur een belangrijke aanvulling heeft verkregen door de verschijning van de reeds uitgekomen deelen van het werk „Weg- en Waterbouwkunde" en zeker niet het minst door Deel I.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 27 NOVEMBER 1937

NR 48

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

DE INWIJDING VAN DE CATHEDRAAL TE REIMS OP 18 OCTOBER 1937.

„La cathédrale de Reims a été consacrée en présence des représentants du gouvernement, des personnalités civiles et militaires de la cité et d'une immense multitude de fidèles." Le Nord-Est, 19-X-37.

18 October 862 werd de eerste cathedraal te Reims gesticht, 6 Mei 1211 de eerste steen gelegd voor de Gothische kerk, 24 Juli 1481 verbrandde de kap met haar verscheidene dakruiters tengevolge van de onvoorzichtigheid eens loodgieters, 4 September 1914 tot November 1918 bombardement.

Op een bericht van den architect van den wederopbouw der cathedraal, M. Deneux, begeef ik mij naar Reims om de inwijdingsplechtigheid bij te wonen.

Na een onbehagelijke nachtreis verlaat ik in den vroege ochtend het station Reims met zijn interessante betonkap. Ik neem een tram, die op straatsteenen schijnt te loopen en daarbij het geluid van eenige juichende tambourijnen voortbrengt. In het voorbalcon een deuk, niet van het bombardement, maar van voor den oorlog, want de kuil is overgeschilderd en de trams in

Reims worden net als middeleeuwsche muurschilderingen behandeld, en zijn dus onzes bedunkens sinds hun in dienst stelling nooit meer opgeverfd. Een ongeuniform wagenbestuurder tje „bestuurt" met één hand. De andere hand in den zak. Hij eet noten en kaatst onder het rijden met een notedop; even zijn dus beide handen los. Ik hoor een spaak tusschen wel veertig wielen steken, of liever, de tram stopt; het heele noordelijk half rond voor een dot poetskatoen, want ik moet uitstappen met de linkerhand aan den linkerhandgreep. Daar staat de cathedraal. En dan ontvouwt zich het tafereel, dat ik slechts uit middeleeuwsche mededeelingen kende. De geestelijkheid verschijnt voor de onmetelijk groote portalen in langen kleurrijken stoet. Kardinalen en bisschoppen volgen met hun hooge mijters het gedragen crucifix, reliquieën worden meegevoerd. Na de consacra-

cratie van de buitenmuren wordt de middenste ingang gewijd, waartoe in den dagkant aan weerszijden nieuwe wijkruisen zijn gehouwen. De huizenhooge deuren zijn opengerold. Langzaam trekt de plechtige stoet het groote Godshuis binnen, waaruit orgeltonen en zangstemmen naar buiten doordringen.

Daarna treedt het publiek naar binnen en neemt de wijding van de altaren en van de pijlers een aanvang. De kardinaal Suhard (van Eyck of van Scorel heeft hem reeds geschilderd), thans geheel in het rood, bestijgt de kansel in het aardsche gedeelte van de kerk, het schip, en teekent de gebeurtenis in een gloedvolle preek.

Een pontificale hoogmis besluit de plechtigheid, welke, uitgevoerd volgens Roomsche-Katholieken ritus, ook buiten kerkelijk verband een gebeuren is van Europeesche beteekenis.

Het schip van de kerk was reeds meer dan tien jaar weer in gebruik genomen met een gedeelte van het sanctuarium. Dit sanctuarium, dat gemeenlijk in het koor besloten is, strekt zich te Reims ook na de ingebruikneming van het koor tusschen de vieringpijlers en de drie oostelijke traveeën van het schip uit. Voorloopige ondersteuning en afdekkingen werden reeds geleidelijk door definitieve werken vervangen.

De bekapping, met de verhoogde viering en het kleine klokken-spel, en de dakruiter op de absis, werd ruim een jaar geleden voltooid. Op de nokken werd de oorspronkelijke van na 1481 dateerende versiering van vergulde leliën en klaverbladen aangebracht.

De luchtbogen en balustrades op het schip en een gedeelte van den zuidelijken toren kwamen gedurende het afgeloopen jaar tot stand.

In het koor werd de bevoering hersteld, glas aangebracht en de meeste altaren werden weer opgericht. Bovendien werd een nieuwe verlichting en een warmelucht-verwarming aangebracht. Deze bevoering werd in den vooroorlogschen — d.i. XVIIIde-eeuwschen — toestand hersteld met gebruikmaking van alle gebroken tegels, waardoor een eigenaardig craquelé, want ook de nog gave exemplaren zijn nu gebroken, de herinnering aan de trieste jaren bewaart.

Het verlichtingsprobleem is even eenvoudig als origineel opgelost. In elk der sluitsteenen bevindt zich een opening, waardoor in vroeger jaren een kroon was gehangen. In die openingen nu zijn kleine schijnwerpers aangebracht, welke dus overdag onzichtbaar zijn en 's avonds een fantastisch firmament aan het gewelf vertoonen. Prachtig komt de architectuur bij die verlichting tot haar recht. Bij gedeeltelijk ontsteken der verlichting is het effect evenwel wat kil. Maar de schoonheid van de cathedraal te Reims heeft haar zwaartepunt in het uitwendige. Het interieur is vergeleken bij Beauvais, Amiens of Utrecht op de grens van te eenvoudig en dit komt naar mijn meening door het zeer sobere triforium.

Over eenige architectonische en bouwkundige bijzonderheden van dezen wederopbouw, waaromtrent ik mij in den zomer van 1936, dank zij de groote bereidwilligheid van den architect Deneux, op de hoogte kon stellen, hoop ik binnenkort nader uit te weiden.

De geschiedenis van de verwoesting is bekend. 4 September 1914 werd Reims door een Saksisch legercorps bezet. Denselven dag werd de stad door Pruisische artillerie gebombardeerd. „De kogel was door de kerk“. De vernieling, welke vier jaar zou duren, was begonnen. Reeds waren enkele vensters verbrijzeld. In de stad was menig huis vernield, op het plein lagen fragmenten van beelden en glassplinters, de glimlachende engel onder anderen was reeds beschadigd. De Duitschers moesten tengevolge van hun terugtocht op het front van de Ourcq en de Marne Reims weer verlaten.

Den 17den September werd de cathedraal zelf door een drietal granaten getroffen, den volgenden dag vielen er dertien op de 446

kerk, welke inmiddels als hospitaal voor de Duitsche slachtoffers van het bombardement was ingericht.

Den 19en September werd de groote steiger, welke voor den noordelijken toren was gebouwd, in brand geschoten; kort daarop werd de dakruiter, welke op de absis stond, door een brandbom getroffen. De kerk brandde nu aan beide zijden. Ook in het midden van de kap volgden dra eenige voltreffers, zoodat dezelve geheel in vlammen opging. In de kerk brandde het opgeslagen strooleger voor de gewonden. Ettelijke achtergebleven Duitsche zwaargewonden kwamen daarin jammerlijk om. De gevelvelden, inwendig ter weerszijden van de westelijke ingangen, de rijk gebeeldhouwde zoogenaamde „revers“, waren gecalcineerd. De beeldenschat aan de buitenzijde voor het noordelijk portaal was zwaar gehavend. De klokken waren verloren. Doch het sterk gewelf was nog intact en het had daardoor het bouwwerk van binnen nog grootendeels beschermd tegen het vuur. Vijf en twintig granaten waren dien dag op de kerk geworpen.

Doch de vernieling was niet ten einde. Nog 21 granaten volgden dat jaar. In 1915 waren het er 32, in 1916 7 stuks; in 1917 meer dan 50; in 1918 werden er 134 genoteerd. Maar den 24sten April van dat jaar en de dagen na 17 October werd de cathedraal door zóóveel granaten getroffen, dat tellen onmogelijk was. In de onmiddellijke omgeving van de kerk vielen zes tot zevenhonderd projectielen.

Ten gevolge van al die bombardementen waren de meeste gewelven bezweken, luchtbogen, vensters en balustrades, torenflanken en trappen waren verdwenen, of verkeerden in verbrijzelden toestand. In Reims was het de Duitsche artillerie die haar kunstvernielende projectielen uitwierp. In Laon was het Engelsch geschut, Yperen bijvoorbeeld is door beide partijen vernield.

Het middeleeuwsche glas-in-lood in Reims is grootendeels verloren, en aan de portalen zijn onherstelbare beschadigingen toegebracht. Doch de beschieting van de cathedraal heeft dit gunstige gevolg gehad, dat de kerk, dank zij de voortreffelijke leiding van den deskundigen architect, Monsieur H. Deneux, ééns zoo schoon herboren is. Alle onzinnige Gothiek-fantasieën van een vorige generatie hebben plaats gemaakt voor de historisch juiste vormen. Geen onderdeel is herplaatst, of de vorm is verantwoord, omdat hij het resultaat is van een uiterst nauwkeurige studie van het monument door den architect persoonlijk. M. Deneux kampeert dan ook naast de cathedraal in het voormalig aartsbisschoppelijk paleis, dat bij een van de eerste bombardementen reeds in vlammen opging.

Zonder geïmproviseerde hoogdravendheden of wazig kunstgesidder weet hij als knap constructeur en Gothiek-kenner alle problemen kort en duidelijk toe te lichten, waarbij het een lust is waar te nemen, hoe zeer hij het werk beheerscht: „prestigieux guérisseur de la grande blessée“ en „grand français“ hoorde ik hem noemen.

Een groot Franschman inderdaad, die er in is geslaagd de sluimerende kwaliteiten van zijn volk duidelijker te verwezenlijken dan in de schiettenten bij het Trocadéro is geschied. Geniaal noem ik zijn betonkap (reeds besproken in no. 31 jaarg. 1927 van dit blad). Deze kap is er het tastbaar bewijs van, dat de mogelijkheden van de Gothiek onuitputtelijk zijn en dat, trots het verschil in vorm en materiaal, de „geest der Gothiek“ in de betonkap op dezelfde wijze tot uiting komt als in de Middeleeuwsche houten dakstoelen. Dat het Deneux was, die zulk een meesterlijke oplossing vond voor de bekapping, verwondert niet, indien men weet dat hij een studie van kapvormen heeft gemaakt, met de bedoeling ook het type van kapconstructie als uitgangspunt voor de dateering van een monument te kunnen aanwenden. Een 500-tal oude kappen zijn door hem bestudeerd.¹⁾ M. Deneux is ook degene, die voor het eerst het raadsel van de steenhoudersmerken voor een groot deel heeft opgelost. Bekend

¹⁾ L'Évolution des charpentes du XIe au XVIIIe siècle, par H. Deneux, architecte en chef des Monuments Historiques, in "L'Architecte" 1927.

is ook zijn publicatie over de voormalige abdijkerk van Saint-Nicaise te Reims. Een van de kostelijkste scheppingen der Gothiek, die met zoovele andere kerkgebouwen werd vernield in een periode van vandalisme, welke op het gebied van cultuurvernietiging die van den wereldoorlog verre overtrof, de Fransche revolutie. Ik haal deze publicatie aan, omdat hij daarin ten deele tot dezelfde gevolgtrekking komt ten aanzien van gebedzige maatsystemen als de heer J. Flentge te Utrecht afleidde uit den Dom en toetste aan talloze andere monumenten.

Bij het vervaardigen van steen- en beeldhouwwerk wordt in Reims de oude steenslag zorgvuldig nagevolgd. Den beeldhouwers is een vaardigheid en een inzicht bijgebracht, die ten gevolge heeft, dat het nieuwe werk van het oorspronkelijke niet valt te onderscheiden.

Deze zuivere gedragslijn is, juist wat de vrijere beeldgroepen betreft, wellicht niet artistiek te noemen en in bepaalde gevallen niet eens consequent door te voeren. Dit is voor sommige kunstzinnige wildebrassen al reden genoeg geweest om de beteekenis van dezen enormen herbouw en restauratie te miskennen en critiek uit te oefenen op het werk van den restaurateur, die aan het nageslacht uit een schijnbaar onherstelbaren bouwval een gave cathedraal heeft herschapen. Het is weer de invloed van den naaktkenner Rodin, die toen eens hardop gedroomd heeft over de cathedraal, welke denzulken parten speelt. Die invloed, welke den restaurateur titulair vrij spel laat in het coquetteeren met zijn artistiek en hooggeprezen gemis aan inzicht van vormen, die gegroeid zijn uit Christelijk geloof, in het volk wortelende traditie en oude wijsheid. „Pierres de France“ is de titel van een totaal ter zake onkundig betoog, waarin zelfs buitengemeen slechte XVIIIde eeuwse herstellingen voor oorspronkelijk werk worden aangezien.

Zie eens: restaureeren is een noodzakelijk kwaad. Wanneer de glazenwasscher of de huisschilder tegenwoordig bij een koster aanbelt, spreekt hij ook al over „de restauratie“, maar dat bedoel ik niet zoozeer. Alle beschouwingen over, voor of tegen de restauratie, zoowel als de restauratie zelf, vloeien voort uit het menscheeljk gehecht zijn aan den status quo. Omdat een gebouw door weer en wind een ruïne dreigt te worden en men aan het gebouw gehecht is, restaureert men het. Als het van achter de steigers te voorschijn komt in zijn herborene oorspronkelijken vorm, dus wanneer men gehecht aan den waren vorm dezen in eere heeft hersteld, volgt critiek van de zijde dergenen, die gehecht waren aan de ruïne.

Ik heb in Frankrijk ook restauraties aangetroffen van pinakels en balustrades, waarbij elk gehouwen bloemmotief vervangen was door een vierkant blokje. Men hoeft voor dergelijk „eerlijk“ werk niet eens naar Frankrijk te gaan. Een jaar of zes geleden juichte ik zelf dit principe toe, het zij hier ter zijde medegedeeld. Hoe zou een rijke cathedraal er uit zien, indien de blokkendoos zich als een sneeuwbus boven het geheele gebouw zou ledigen! Jan Mosmans noemt in zijn werk (blz. 516) over den St. Jan te 's-Hertogenbosch twee met aangezichten versierde kraagsteenen, welke indertijd niet door nieuwe exemplaren werden vervangen, uit pieteit voor hun oorspronkelijkheid. Eén ervan is nu verloren, de andere is aan het verschilferen. Dit is slechts één voorbeeld.

Al vaker heb ik het gezegd, wat zich als hedendaagsche kunst aanprijst is de laatste stuip-trekking van de Renaissance. Vandaar juist in onze dagen die ziekelijke aanbidding van alles wat aan een oud gebouw ruïne is. Toen de Renaissance-schilder Herman Saftleven in 1674 de ruïnes van den Utrechtschen Dom in beeld bracht, een luttel aantal weken na de instorting, teekende hij weliswaar architectonisch vrij betrouwbaar. Niet ter wille van de documentatie, maar omdat het ruïnes waren. De oude wereld kende men ook uit bouwvallen. Zijn bewondering voor het verval ging zoover, dat hij bossen woekerend onkruid uit alle retsen te zien geeft, let wel eenige weken na de ramp.

Vandaar tegenwoordig de goedwillig bouwvallige zoogenaamde „levende“ lijn. Vandaar het haast rustieke steenhoudwerk, waarvoor een behoorlijk ambachtsman zich schaamt het te moeten afleveren. Vandaar de afzichtelijk geforceerde handvormsteen, waarvoor de vervaardiger nog geen halve eeuw geleden van den steenoven zou zijn weggejaagd.

„Vervalschers“ brandmerkt Le Corbusier de restaurateurs en velen zeggen dit met hem. Inderdaad een restaurateur is een vervalscher, doch ik denk niet dat al diezelfde, die zoo hun tanden laten zien, geheel vrij van valsche tanden zijn. Waarom geen valsche tanden in het aangezicht van een cathedraal, die het edelst lichaamsdeel van de levende stad vormt? En het zijn juist de eerlijkheidsmaniakken, die nog geen Biedermeier krol van Gothiek kunnen onderscheiden. Hun kwaadheid gaat zoover, dat zij in den glimlachenden engel van Reims na de restauratie alleen maar een kille grijns kunnen zien, terwijl de engelkop in werkelijkheid niet door een nieuwe is vervangen! Nog steeds glimlacht de oorspronkelijke engel. Zorgvuldig is de Goddelijke kop samengesteld uit vier en twintig teruggevonden scherven. Weer onwaarachtig werk, zal men zeggen? Vindt men dan bij oorspronkelijke stukken ook niet met schellak gelijmde brokken? Heeft men niet in de middeleeuwen baksteen in tufsteenkleur gesaust? Heeft men niet in de XIVde en XVde eeuw slecht geworden tufsteenbekleedingen gepleisterd en daarop een voegverdeling geschilderd? Zijn niet baksteenen muurvelden in de XVIde eeuw gepleisterd en van een gesneden voegverdeling voorzien? Zijn niet in de XIIIde eeuw op baksteenmuren voegen geschilderd, die niet met de werkelijke steenverdeling strooken?

Men heeft in de middeleeuwen zeer strenge regels voorgeschreven en bij het ontwerpen in acht genomen. Doch bij de verwezenlijking van de plannen heeft men zich nimmer in regels verstrikt als de gang van zaken een afwijking vorderde.

Ook bij het uitvoeren van een restauratie kan men geen regels in acht blijven nemen tot het bittere einde. Het eene bouwwerk zal inderdaad als ruïne slechts beteekenis hebben, een ander gebouw dient in zijn oudsten toestand te worden teruggebracht en een derde heeft beteekenis door latere verbouwingen. Aan één restauratiewerk zelf kan men niet consequent eenzelfde gedragslijn volgen.

Ten aanzien van het zorgvuldig „vervalschen“ van verweerde onderdeelen betoont men zich een Puriteïn, plus royalist que le roi. De geschiedenis kent toch meer dan één voorbeeld, waarbij een Romaansch bouwwerk in den „Gothischen tijd“ in Romaanschen stijl werd afgemaakt of uitgebreid. Een van die voorbeelden is juist in Reims te vinden aan de voormalige kloostergang. Dezelfde Puriteïnen zijn evenwel met een intellectueel anarchisme behept, als men op grond van ervaring meetkundige ervarenheid aan de middeleeuwsche meesters toeschrijft, daar wil men niet van weten, dat past niet bij het mos op de ruïnes. En als men dan zelf eens de wonderbaarlijke kennis der middeleeuwen zonder begrip ervaart, spreekt men weer van zwarte kunst.

Deneux heeft in Reims de wijd gevleugelde engelen herplaatst, die onder de open tabernakelen tronen op de streefpijlers van de luchtbogen. Men heeft eenige nieuwe koningen in hun til gezet op de koningsgalerij aan den zuidelijken toren. Het vorige jaar had men dat werk onder handen en ik heb zelf van nabij kunnen constateeren, dat de kwaliteit van al die oorspronkelijke hooggeplaatste beelden ver ten achter staat bij die van de portalen. Die beiden vormen slechts een halssnoer van poppen met een symbolische en versierende beteekenis. Hetzelfde geldt voor de profeten op den transeptgevel. Was het niet goed gezien om nu die poppen getrouw te copieeren, voordat zij, weer en wind ten offer gevallen, verloren zouden zijn? En waarom zou men zoo'n weggeschoten decoratie niet aan de hand van een fotografie herplaatsen?

Moelijker wordt inderdaad de herstelling van beeldgroepen in

de portalen. Vandaar ook dat men onder anderen de scherven van den engel vergaarde, in stede van den kop na te bootsen. Het hoofd van de koningin van Saba is geheel gaaf teruggevonden. En wat verloren beeldgroepen betreft, men is in Frankrijk goed gedocumenteerd door opmetingen en gipsafgietsels. M. Deneux heeft reeds lang voor den wereldoorlog belangrijke opmetingen aan de cathedraal verricht. De dakruiter kon, dank zij zijn persoonlijke opmetingen, op den millimeter nauwkeurig worden herplaatst, de looden kariathyden inclusief.

De tentdaken op de vier nimmer voltooide transeptgeveltorens zijn door M. Deneux terecht van een nieuwe beëindiging voorzien, in den vorm van een modern kruis.

Ik houd deze in Reims toegepaste manier van restaureren voor de eenig juiste. Niet alleen Frankrijk, iedereen, die de Europeesche beschaving in eere wenscht te houden, is dank verschuldigd aan den onverstoorbaren werker en meester, Monsieur Henri Deneux.

En wanneer hier nog een andere naam genoemd mag worden is het die van den architect Sainsaulieu, die gedurende den oorlog met het toezicht op de kerk was belast en als een held te midden van de ruïnes voortdurend nieuwe maatregelen tegen verdere instorting trof.

Van mijn terugreis het volgende:

Een aansluiting, zoo zegt het spoorboekje, wordt niet geacht te bestaan — minder dan acht of zes minuten — enz. Mijn aansluiting in St. Quentin was niet twijfelachtig, ik had er den tijd van 's avonds 9 tot 's nachts 3 uur. Dus maar eens naar de cathedraal, welke zich door een breede volle maan liet verchromen.

De enorme cathedraal van St. Quentin (eigenlijk een Nederlandsche kerk in een Vlaamsche stad) is in den oorlog geheel aan flarden geschoten. Tot 1917 zetelden er de vijanden. Voo hun vertrek hebben zij alle pijlers gemineerd. In alle kolommen komt op ooghoogte een vierkant gehouwen gat voor van ruïne een kubieke halven meter. Een overhaast vertrek heeft hun verhinderd de ladingen aan te brengen, zoodat niet alles met den grond gelijk gemaakt werd.

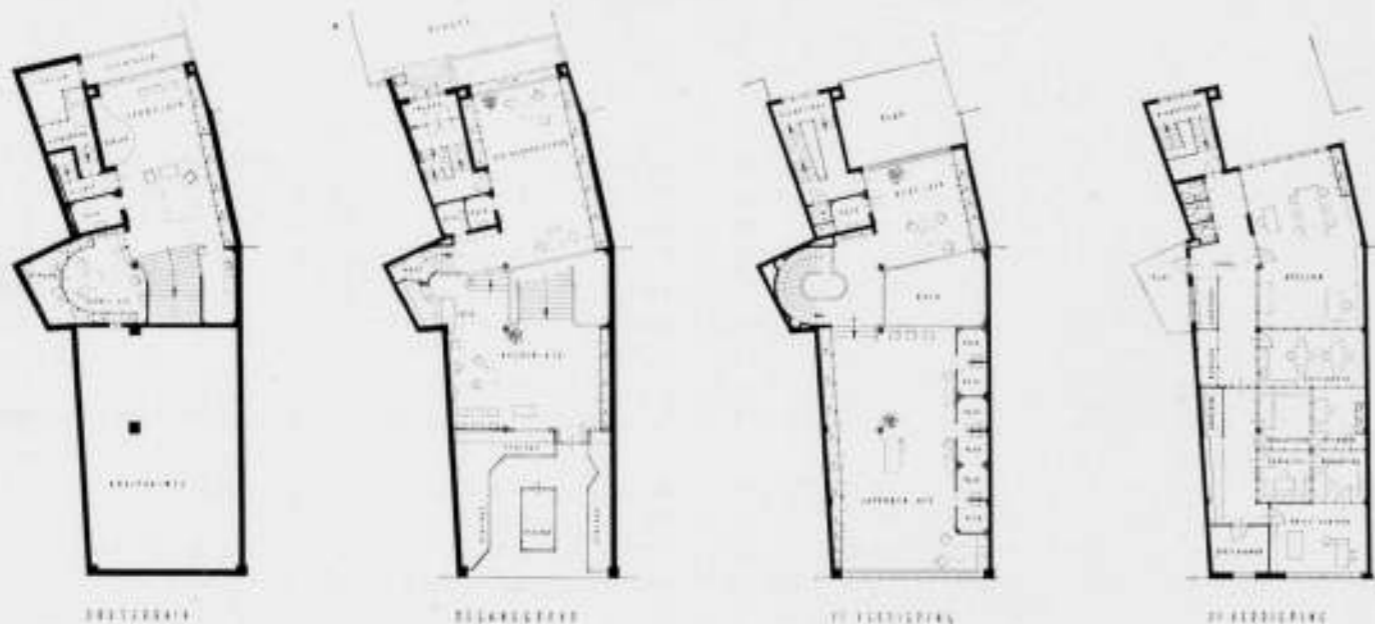
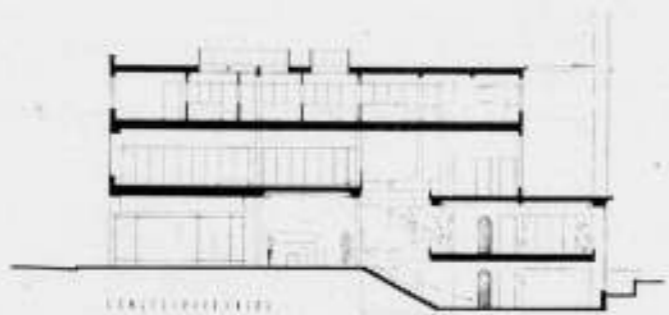
Staande bij diezelfde cathedraal van St. Quentin, eveneens bijna herbouwd, passeert mij een gezelschap, waarvan de leider, op de groote kerk wijzend, zegt: „Die Kirchen haben sie immer gespahrt“!

Den volgenden morgen om 8 uur was ik weer terug in ons propre vaderland.

27 October 1937.

TH. HAAKMA WAGENAAR.

MODEMAGAZIJN „AMBASSADE“ TE DEN HAAG. ARCHITECT JAN WILS B.N.A.

PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE MODEMAGAZIJN „AMBASSADE“ TE DEN HAAG

ARCHITECT JAN WILS B.N.A.

MODEMAGAZIJN „AMBASSADE“ TE DEN HAAG. ARCH. JAN WILS B.N.A.

„AMBASSADE“ DEN HAAG.

„Ambassade“ is een nieuw modehuis aan de Hoogstraat in Den Haag.

De eigenaar wenschte een verkoopgelegenheid, welke niet den indruk van een „winkel“ zou maken, maar meer een representatief milieu waar de mode-artikelen, van klein tot groot, op een aantrekkelijke wijze konden worden tentoongesteld voor den verkoop.

Het interieur is dus in zekeren zin de voortzetting van de étalage aan de straat.

De oplossing is gevonden door het huis te doorbreken met een lichte hof, waardoor men, na het binnenkomen, onmiddellijk het gezicht heeft op drie verkoopafdeelingen in de achterste helft van het huis n.l. in het souterrain, op den iets verhoogden begane grond en op de iets verlaagde eerste verdieping.

Deze indeeling doet het geheel ook veel grooter schijnen dan het in werkelijkheid is en de gezichten door het huis zijn afwisselend en overzichtelijk.

De voorraden zijn in kasten opgeborgen.

De kleedspiegels in de verkoopruimten schuiven in de kasten. De vloeren rusten op ijzeren balken en kolommen, waardoor de afmetingen tot een minimum beperkt konden blijven.

De begane grondvloer is van gewapend beton, de overige vloeren van hout op houten balklagen, de plafonds, met koven voor indirecte verlichting, zijn gemaakt met steengaas.

De vloeren en de trappen zijn belegd met licht zandkleurig tapijt; de kastdeuren zijn dof zwart geslepen, in een omlijsting van zilvergrijs; de wanden in heel licht-geel hasco, de plafonds gebroken wit.

De meubels zijn van ahorn met witte en helder gekleurde bekleding (blauw en rood).

De gordijnen van de kleedkamers zijn van een prachtige roode stof (Liberty).

De tweede verdieping is ingericht voor atelier, uitpakkamer, kantoor en privé-kantoor.

De bouwtijd, inclusief het sloopen, duurde 4 maanden.

ARCHITECT JAN WILS, B.N.A.

INTÉRIEURS MODEMAGAZIJN „AMBASSADE“ TE DEN HAAG
450

ARCHITECT JAN WILS B.N.A.

ARCHITECT H.B.O. ?

De cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-onderwijs is een volledige architecten-opleiding. Daarom meent het bestuur van den cursus, dat het onjuist is, als gediplomeerden zich betitelen met „architect H.B.O.“.

Nu is het heel goed te begrijpen, dat in onzen tijd, die overladen is met examens, bevoegdheidsnormen en titels, de gediplomeerde cursisten ook aanspraak willen maken op eenig kenmerk, dat voor hen van praktische waarde kan zijn. Zij hebben toch aan den cursus vier jaren lang hard gewerkt, onder leiding van de meest bekwame docenten. Het diploma werd hun ook niet gemakkelijk toegekend. Slechts een gering aantal deelnemers bevaalde dit. De Inspecteur van het Nijverheids-onderwijs, onder wien de cursus ressorteert, was daarom zelfs van meening, dat alleen de „sterren“ gediplomeerd worden.

Evenwel, deze behoefte van den tijd mag niet leiden tot iets, waardoor onjuiste meningen worden gevormd of verkeerde conclusies worden getrokken. Noblesse oblige.

Het zich noemen van architect H.B.O. houdt in, dat de cursus tot architect oploide. Voor degenen die weten wat er op den cursus geschiedt, moet het zonder meer duidelijk zijn, dat dit niet het geval is. Hierop uitvoerig ingaan zou te veel plaatsruimte vergen. Ik moge daarom volstaan met er op te wijzen:

1e. Dat tusschen de voor een architect vereischte kennis en de op den cursus behandelde leerstof, groote gapingen zijn.
2e. Dat de toetsing voor verkregen kennis niet of zeer gebrekkig bestaat. (In de laatste jaren wordt wat meer werk gemaakt van verwerken en inleveren der dictaten, dat is alles).
3e. Dat voor overgangen en diploma-toekenning slechts het kunnen wordt beoordeeld aan de hand van ingeleverde teekeningen; kennis van constructie en materiaalgebruik komt hierbij niet op den voorgrond.

Bij de cursusopleiding wordt dan ook vóór-ondersteld, dat de deelnemers „in de praktijk werkzaam zijn“. De cursus is slechts „aanvulling“. Dit is (en moet ook blijven) het karakteristieke van de cursus-opleiding. Die aanvulling kan en moet voornamelijk en van groote beteekenis zijn, doch kan nimmer een op zich zelf staande geheel volledige architecten-opleiding worden. We komen hierop straks nader terug.

Als avond-cursus kan deze opleiding ook nimmer uitgroeien tot een zelfstandig, wetenschappelijk instituut, ook niet tot een (wetenschappelijke) kop op de M.T.S.-opleiding. En als, volgens het bekende rapport van den B.N.A. in de toekomst de opleiding tot architect uitsluitend de wetenschappelijke zal zijn, dan is de cursus gedoemd om te verdwijnen.

Maar zoover zijn we nog niet. Zelfs met de erkenning dat de toekomst zeker groote verandering zal brengen, zullen wij moeten aannemen, dat nog langen tijd de in de praktijk opgeleide architecten, hun plaats hebben met en naast degenen, die hun loopbaan begonnen aan de Hoogeschool. Deze gedachte vormt ook den grondslag van de laatste aanvullende bepaling in de statuten van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger bouwkunst-onderwijs. Artikel 2 luidde:

„De vereeniging stelt zich ten doel, het verstrekken van Voortgezet en Hooger Bouwkunst-onderwijs aan bouwkundigen, die „naast algemeene en technisch-theoretische ontwikkeling, „ruime praktische ervaring in het bouwvak hebben, ten einde „hun architectonische vakkennis, noodig voor de uitoefening „van het architectenberoep, nader te ontwikkelen. Daartoe „wordt door haar een Cursus in stand gehouden.“

Nu is hier met medewerking van het tegenwoordige bestuur aan toegevoegd: „De vereeniging streeft er naar, dezen Cursus te „ontwikkelen tot een volledige en officieel erkende architecten-opleiding.“

Deze statutaire bepaling legt het bestuur de verplichting op, om actief werkzaam te zijn tot het bereiken van dien toestand. En

de vraag komt naar voren, langs welke lijnen die ontwikkeling zal moeten gaan.

Bij die ontwikkeling zal het karakter van den cursus dienen te worden gehandhaafd. De cursusopleiding zal daarom moeten blijven een aanvulling, een studiegelegenheid voor hen, die in de praktijk werkzaam zijn. De studie dus aanvulling van de praktijk. Voor de opleiding hebben we dus deze twee zelfstandige maar bij elkaar behoorende deelen, de studie aan den cursus en de scholing in de praktijk. Zoals het tot heden was. In zooverre gediplomeerden van den cursus met recht ook den titel van architect voeren, ontleenen ze dat recht aan die twee deelen hunner opleiding, de cursusstudie en hun praktische scholing.

Dit dubbel-systeem kan als opleiding alleen waardevol en effectief zijn, als er verband is tusschen die twee deelen.

In dezen zeer logischen gedachtengang moeten we dus bij het zoeken naar „ontwikkeling van den cursus“ deze drie zaken in het oog houden: a. de cursusstudie, b. de cursisten-praktijk, c. het verband tusschen studie en praktijk. Hierover kan nu in 't kort reeds het volgende worden meegedeeld:

a. De cursusstudie.

Het bestuur is er van overtuigd, dat het leerplan van den cursus vollediger zal moeten worden gemaakt (zonder hierbij dan ook maar in het minst te denken aan een volledig hoogeschool programma). Belangrijke onderwerpen zullen echter uitgebreider en grondiger moeten worden behandeld en er zullen nog onderwerpen aan het leerplan moeten worden toegevoegd. Hierop kunnen we in dit artikel ook niet nader ingaan.

In verband met die noodzakelijke vermeerdering der leerstof, zal de cursusduur zeker moeten worden verlengd, om te beginnen met een vijfde leerjaar. Dit laatste liefst zoo spoedig mogelijk. Dan moet er een waarborg worden geschapen, dat de leerstof door de cursisten volledig doorwerkt is, m.a.w. er zullen examens voor alle belangrijke vakken moeten worden ingesteld.

b. De cursisten-praktijk.

Behalve de toelatingseisen van drie jaren praktijk bij architecten, na verkregen theoretische kennis, bestaat vanaf de instelling van den cursus reeds de regel, dat de cursisten tijdens hun cursusloopbaan, in de praktijk werkzaam moeten blijven. Nu behoeft niet nader te worden betoogd, dat deze regel alleen belangrijk is, als de cursisten niet alleen maar in de praktijk ergens werkzaam zijn, doch dat dit dan ook een goede praktijk moet zijn. De cursisten die in een goede praktijk werkzaam zijn, ondervinden daarvan veel steun bij hun cursuswerk. Bij een ingesteld onderzoek kwam zeer duidelijk naar voren, dat de beste prestaties werden gezien van cursisten, die een goede plaats hebben bij een goeden architect.

Nu zal het wel zeer moeilijk zijn, om een weg te vinden, waarop voor alle cursisten een goede plaats in de praktijk wordt verkregen. Het bestuur zal er echter niet aan kunnen ontkomen, om wil het aan de nieuwe statutaire bepaling voldoen, hieraan ook zeer in het bijzonder zijn aandacht te schenken.

Het allereerste begin is echter reeds gemaakt. Met zeer gewaardeerde medewerking onzer Docenten voor architectonisch ontwerpen, krijgt het bestuur regelmatig van elken cursusavond een kort rapport, omtrent het werk van iederen cursist persoonlijk. Het bestuur wil nog verdere gegevens hebben van de cursisten. Op geregelde tijden zullen zij aan het bestuur moeten opgeven, waar zij werken en welk werk zij verrichten (voorzoover dit met medeweten van hun patroon of chef kan worden meegedeeld). Na aldus op de hoogte gebracht te zijn met de prestaties der cursisten, wil het bestuur de medewerking vragen van architecten en architecten-bureaux, om bij vacatures, via het bestuur, een cursist voor die vacature in aanmerking te doen komen. In de allereerste plaats zal daarbij een beroep worden gedaan op

de architecten B.N.A. en de architecten die lid zijn van onze vereniging. Voor de B.N.A.-architecten is hier een mooie gelegenheid om den cursus, die onder bescherming staat van hun Bond, te steunen; de leden onzer vereniging krijgen gelegenheid om hun gewaardeerde belangstelling om te zetten in daadwerkelijke steun. Trouwens, als het bestuur op deze wijze zijn steun verleent voor het vervullen van vacatures, waarbij het de geschiktheid der kandidaten vrij nauwkeurig kan beoordeelen, dan zijn ook de architecten daarmee gebaat. Dit is mede de reden, waarom het bestuur goede verwachtingen mag hebben van het slagen dezer pogingen. Tevens verwacht het bestuur, met dezen maatregel op den goeden weg te zijn voor het bereiken van het doel: „alle cursisten in een goede praktijk”.

c. Verband tusschen studie en praktijk. Dit laatste deel is wel het moeilijkste. De wensch om verband te leggen tusschen studie en praktijk, tusschen school en werkplaats, roept herinneringen op uit het verleden. En, — hoewel opgekomen uit de ervaring bij het leiden van den cursus, die goede oude tijd kan nog altijd als voorbeeld dienen, dat, aangepast bij de omstandigheden van nu, in niet geringe mate zou kunnen bijdragen tot verheffing van het peil der architectuur als „vak”.

Dit derde deel zal het bestuur echter voorloopig slechts in studie kunnen nemen. Niemand onzer weet nog, hoe dit gewenschte verband tot stand zal kunnen worden gebracht.

Er zal moeten worden gezocht naar bepaalde regelen, die praktisch uitvoerbaar zijn.

Dit verband zal in onzen tijd met zijn vele, uiteenlopende meningen, nimmer van te veel persoonlijke aard mogen zijn. Hierdoor zou een verkeerde geest kunnen ontstaan.

Het allereerste begin zou ook weer gemakkelijk kunnen ont-

staan, als door bemiddeling van het bestuur, cursisten plaat bij architecten verkrijgen. Ongemerkt kan in die gevallen het aanvankelijk contact worden bewaard. Daaruit kunnen wellicht worden aangenomen.

Dit is, zeer in het kort, wat voor het bestuur van de vereniging V. en H.B.O. aanvankelijk de richtlijnen zijn, om aan de in de statuten aan hen opgelegde verplichting te voldoen. Omdat het bestuur zelf medewerking heeft verleend, voor het vaststellen van die statutaire aanvulling, is het te begrijpen dat het dit niet alleen als een opgelegde plicht beschouwt, maar ook overtuigd is van de groote belangen, die met een ontwikkeling van den cursus V. en H.B.O. in deze richting, zijn gediend.

De desiderata zijn nog vele. Met ernstig willen en actief werken is echter veel te bereiken. Mocht het zoover komen, dat aan de gediplomeerden van den cursus het predicaat „architect” kan worden verleend, dan zal de juiste betiteling ook nog een vraagpunt zijn. Er is echter nog tijd genoeg om ons daarop te bezinnen.

In elk geval krijgen we geen architecten H.B.O. evenmin als er zijn architecten T.H. De in Delft opgeleide heet ingenieur (verkort Ir.) en de bouwkundig-ingenieur krijgt achter zijn naam de toevoeging b.i. en deze b.i. voegt aan dien titel, als hij in de praktijk een plaats als architect krijgt, daaraan toe: „architect”.

Voorloopig geeft het bestuur den gediplomeerden den raad, op bescheiden wijze achter hun naam te zetten: dipl. H.B.O. Dit is ook door de club van gediplomeerden kort geleden als regel aangenomen.

Amsterdam, November 1937.

B. T. BOEYINGA,

Secretaris van de Vereniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkundonderricht.

BOEKBESPREKING

„QUAND LES CATHÉDRALES ÉTAIENT BLANCHES, VOYAGE AU PAYS DES TIMIDES.”

Een nieuw werk van Le Corbusier, zeer lezenswaard, eenzijdig, materialistisch, grotendeels onweerlegbaar juist van opvatting, voor onwillige Nederlanders ongeschikt. Quand les cathédrales étaient blanches, dat is niets voor een Nederlander. Dat er een tijd is geweest, waarin de cathedrales als geslepen diamanten krijt wit met een onverbiddelijke strakheid nauwkeurig te lood en op haar plaats stonden, past niet bij de „moderne” opvatting.

Met zou er soms toe komen om te zeggen: er bestaat geen deskundigheid; op geen enkel gebied. Er zijn slechts menschen met een goed verstand, en anderen, die het nooit leeren. Dit blijkt alweer uit het simpele voorbeeld, dat Le Corbusier als titel voor zijn boek bezigde. Geldt Le Corbusier als een cathedralendeskundige, neen toch? Maar waar is de deskundige, die het waagt zich op zoo klare wijze terloops uit te laten over den tijd, toen de cathedrales nieuw waren!

Le Corbusier behoort tot die radicale figuren, waarbij men dezelfde gezonde levenshouding bespeurt, die de „Gothische” bouwmeesters eigen was, wanneer een rijk aangekleede Romaansche cathedraal werd omgehakt ter wille van een nieuwe Gothiche. „Leugenaars en vervalschers” noemt hij restaurateurs, zooals ik in voorgaand artikel over Reims reeds ter sprake bracht.

„Décadence de l'esprit”. In een stadion, zoo vertelt hij bij voorbeeld, met geregeld 40000 toeschouwers, bevindt zich een wijzerplaat, waarvan de wijzers zijn blijven staan op half een. 15½ Francs kost de reparatie, doch men heeft, de 40000 bezoekers ten spijt, dit bedrag niet bijeen kunnen brengen en daarom is de klok tenslotte bedekt door een reclame voor chocola. Een groot bord sieraat het stadion. Van de vijf reclamevlakken zijn nog twee vacant, de andere vakken bepleiten de voortreffelijke eigenschappen van schoensmeer. De cijfers, waarmee de stand van het spel voor het publiek wordt aangegeven, zijn onleesbaar door vervuiling. In dit stadion heeft Frankrijk dan ook verloren tegen Zwitserland, Italië, Spanje en Tjechoslowakije. De schrijver stelt daartegenover de sportbeoefening in Amerika, welke, in handen van studeerende jeugd, met haar geheele technische uitrusting op hooger peil staat. In de Amerikaansche sportarena's vindt men niet die smakeloze reclame en dan te bedenken, dat van Amerika de uitspraak komt „make big money”.

Le Corbusier beschrijft de vaait, die bekend is onder den naam Bordeaux — „grande ville de France, qui eut sa cathédrale blanche”, — bespreekt taf-

looze Fransche wantoestanden en de droeve voorgeschiedenis van de droeve Expo '37. Aangezien dit niet de belangrijkste hoofdstukken zijn, welke de schrijver naar voren brengt en omdat door wie het platteland van Frankrijk heeft bezocht, de voorbeelden met tientallen kunnen worden aangevuld, vestig ik de aandacht op het tweede deel, getiteld „U.S.A.”.

„I am an American” luidt de titel en ondertitel van een der hoofdstukken in het tweede gedeelte. Een zeer belangrijke mededeeling van Le Corbusier ligt in dit zinnetje besloten. Amerika, gebied zonder verleden, met een bevolking in plaats van een volk. Gelukzoekers, avonturiers, pioniers, misdadigers, die allen om duizend redenen de oude wereld ontvluchtten, bevrijdde slaven en kransen van technici en zakenlieden, zie daar de verschillende typen van Amerikanen. Geidealiseerd: de mensch, die zich van de bekrompenheid en de sleur der oude cultuur heeft bevrijd, de mensch van de nieuwe wereld, met als levenselsch zakelijkheid en geriefelijkheid, werk en ontspanning. (Tot die ontspanning behoort kinderexploitatie in de film, negergehuil, het beoefenen van bijgeloof, kauwgum, schoonheidswedstrijden zoo wel voor wie wil, als voor met lippenstift opgepoetst en met bebroekte uiers getooid rundvee, kortom O. K.; doch „ter zake”).

De eenzijdigheid, welke ik aan het begin noemde, treft men bij vele enthousiaste voorvechters voor het Nieuwe Bouwen. Men verdiept zich in het leven van den stadsmensch, eigenlijk in dat van den kantoormensch, en het geheele platteland, dat groote land, waarvan de stad slechts een orgaan is, wordt beschouwd als ontspanningsgebied voor dien kantoormensch. Er schijnt maar aan één natuur gedacht te worden, die van het „natuurbad”. Le Corbusier sleept zijn lezers in korte vurige bewoordingen door en langs alle technische tooverwerken van de nieuwe wereld, welteverstaan niet Amerika, maar New-York.

Nieuws heeft Le Corbusier niet te zeggen, geen woord, tenzij men zijn teekeningen als zoodanig wil zien, omdat zij rottiger zijn dan ooit. Iedereen, die nog eens de verrassende beginperiode van de nieuwe zakelijkheid wil doorleven, leze dit zeer aantrekkelijke vlotte stuk reislectuur, geschreven door den grootsten romanticus onder de onzakelijke architecten. Le Corbusier, hoezeer verouderd, is te zeer pionier geweest in den strijd voor een goede architectuur, een strijd waarvan eerst een volgende generatie de overwinning zal beleven, dan dat men zijn ideeën, in een anderen vorm gegoten, niet gaarne weer eens doorleest.

TH. HAAKMA WAGENAAR.

AANVULLING.

De opgaaf van de constructies en materialen van het Nieuwe Tehuis der Prins Hendrik-stichting, arch. Corn. Eiffers, B.N.A. op pag. 422, dient nog 452

aangevuld te worden met de mededeeling dat in dit bouwwerk „Multiplex-deuren” zijn toegepast.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

4 DECEMBER 1937

NR 49

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

FIG. 1

HET ZIERIKZEE-NUMMER.

In 't vorige jaar maakte een aantal bouwkundige studenten, onder leiding van de Delftsche professoren Luns en Lansdorp, een driedaagsche schetsexkursie naar Zierikzee.

Een kleine groep wijdde daarbij speciale aandacht aan de stedenbouwkundige kwaliteiten van de stad, bekeek het verloop van de straten, bestudeerde de schaal der bebouwing, terwijl verschillende situaties en bouwwerken werden opgemeten.

Na afloop der excursie werden alle schetsen, zooals te doen gebruikelijk is, in de tentoonstellingszaal van de Afdeling Bouwkunde der T. H. tentoongesteld, waarbij de collectieve intending van de werkgroep de aandacht trok door de eigen manier waarop die het wezen van stad en bebouwing trachtte te betraden en weer te geven.

De redactie, die van dit werk kennis nam, vond hierin aanleiding den aanvoerders van de groep te verzoeken, om het

werk ter publicatie af te staan. Deze, de heeren W. de Bruyn en C. Pouderooyen, zetten inmiddels hun studie over de stad Zierikzee voort en vulden de tekeningencollectie aan door overname van de opmetingen van toren, raadhuis en Noordhavenpoort. De origineele opmetingen zijn bereidwillig door het Rijks Bureau voor de Monumentenzorg beschikbaar gesteld, waarvan hier met dankbaarheid gewag gemaakt zij. Tevens zij de hulp van enkele autoriteiten te Zierikzee vermeld, die het mogelijk maakten om de nauwkeurige kaart van de stad in haar huidige vorm te kunnen teekenen.

Zoo toont in dit nummer, aan Zierikzee gewijd, de jonge Delftsche generatie (de heer de Bruyn studeerde inmiddels af) hoe zij de schoonheid van de Nederlandsche steden en de Nederlandsche architectuur waardeert en er de wezenlijke waarden uit puurt.

B.

FIG. 2

LUCHTFOTO K.L.M.

ZIERIKZEE.

MOTTO:

„Zierick-zee gefundeert Anno 849.
Ende den Toorn genaemt St-Lievens Monster is gefundeert
Ao. 1445 ende doer groot tempeesten en onweer onvolmaect
gebleven en maer ¼ part opgemaect is“.

Hoevelen zullen beseffen, welke de groote stedenbouwkundige waarde is van een normale Hollandsche stad? Want wel wordt er gelet op de vele architectonische kunstwerken die ze bevat, of op den inhoud harer musea, maar wanneer deze ontbreken dan heeft hiermede de stad, voor zoover hare kunstwaarde, voor een doorsnee-Hollander afgedaan.

Ten onrechte, want al mag er dan in de laatste honderd jaren aan haar opbouw, dus aan haar architectonische gestalte, veel afbreuk zijn gedaan, hiermede vervalt de rijkdom aan mogelijkheden, die in het stadsplan werd neergelegd, niet. Deze is in de meeste gevallen wel zoo groot, dat noch het suffig architectonisch gewaad der negentiende eeuw, noch de uitdagedend schreeuwerige bouwsels van onzen tijd, hieraan wezenlijk kunnen tekort doen. Zij kan alleen worden aangetast door wijzigingen van ingrijpenden aard in het stadsplan zelf, als daar zijn profielverandering (demping van grachten of vergroting van bebouwingshoogte), doorbraken e.a.

Het moet dan mogelijk zijn een stad te waardeeren met uitsluiting van de waarde harer bebouwing, of, beter, door ongerechtigheden op dit gebied met den mantel der liefde te bedekken. Want wel is een schoone bebouwing met nog zoovele andere zaken, als daar zijn goede bestrating, goede kleedij der inwoners, mooi gerij, enz. meer, voorwaarde voor een stad

als schoon geheel bekeken, het is niet noodzakelijk voor de stad, bekeken en gewaardeerd onder het opzicht van haar stedenbouwkundig schoon, dus onder het opzicht van datgene, wat nu juist de stad tot stad maakt, tot een geheel, en dit meer doet zijn dan de som der deelen.

Willen wij dat beoordeelen, dus eigenlijk alleen de mogelijkheid tot een goede bebouwing, een goede plaatsing van monumenten, of in het algemeen genomen, het organische leven eener menschengemeenschap binnen haar wallen, dan kunnen we het feitelijk aanwezig zijn van een al of niet geslaagde bebouwing, mits blijvende binnen de grenzen van hetgeen wezenlijk tot den stedenbouw behoorende is, gevelhoogte, dakhelling enz., rustiglijk buiten beschouwing laten.

Wij kunnen de leelijkheid, of liever het tekort aan schoonheid in latere bebouwing betreuen, maar tevens bedenken, dat dit toch eigenlijk een min of meer tijdelijk aspect is, dat aan deze schoone mogelijkheid gegeven werd en dat dit, zij het dan over langen tijd, weer te verbeteren valt. Laat dit ons een aansporing zijn tot het bestrijden en trachten op te heffen van de geestelijke armoede, waardoor deze leelijkheid werd, en waarin wij nog al te zeer deelen.

Hiertoe is noodig, dat wij niet blijven stilstaan bij het uiterlijk aspect der dingen, dus bij het visueel genieten en ondergaan.

ons erover te verheugen als het aangenaam, en te ergeren als het leelijk is, maar dat wij overgaan tot het inzien van de intrinsieke waarde van het aanschouwde. Pas dan zal het mogelijk zijn de armzalige leelijkheid van ons cultuurbeeld wezenlijk op te heffen, beter en meer afdoende dan door de schoonheid te verordenen, want zij die het fundamenteel schoone hebben ingezien, zullen het formeel schoone uit zichzelf voortbrengen, maar zij, wien het aan inzicht in het eerste ontbreekt, zullen tot het laatste niet in staat zijn, al wordt het hen honderd maal voorgedaan.

De bedoeling van dit artikel is dus, na te gaan, welke stedenbouwkundige waarde Zierikzee vertegenwoordigt, ook heden nog, alsmede welke de oorzaken zijn, die op den vorm en opbouw van dit stadsplan haar invloed hebben doen gelden.

Zierikzee verkeert in de benijdenswaardige positie van een stad, waar de schendende hand der laatste dertig jaren tot op heden vrijwel geheel aan is voorbij gegaan. Hier dus niet alleen een stad waar een schoone mogelijkheid tot schoone feitelijkheid werd, maar die het ook gebleven is. Weliswaar bevat Zierikzee niet louter kunstwerken, in den zin, dien kunsthistorici daar zoo gaarne aan toekennen, nl. meesterwerken uit de bloeiperioden, maar er zijn vele geveltjes, die aan redelijke architectonische normen voldoen en welke verdienste dáárin bestaat, en mede in het zich zoo perfect en dienend voegen in den stedenbouwkundigen opzet. Zoodat Zierikzee zich nog steeds kan beroepen op een evidente schoonheid.

Komen we de stad binnen door de Havenpoort, en strikt genomen is er maar één binnenkomen, nl. per schip, uit de wijde der Zeeuwsche stroomen door het vlakke land de haven in, en dan niet door het huidige kanaal, want dit is pas van later datum, maar langs den oorspronkelijken ouden waterweg recht op den toren aan, dan bevinden we ons in, wat we zouden kunnen noemen, hare hartader. Deze vervolgend komen we eerst aan het raadhuis en daarna aan de St. Lievens Monsterkerk, waarvan de vijftig meter hooge romp van den toren, welke tweehonderd meter hoog had moeten worden, reeds nu het stadsbeeld volledig beheerscht, naast het uitbundige eenigszins boersche feest van het stadhuisorentje, waar de klokken, als trossen vruchten aan een overvullen boom, aan den omtrek zichtbaar zijn.

Is dit de Oost-West gerichte hoofdas, welke het stadsplan voornamelijk markeert, zoo bevindt zich loodrecht hierop nog een minder belangrijke as, welke de hoofdas snijdt ter plaatse van het raadhuis en die naar het Noorden toe min of meer een voortzetting vormt van het water en dit eertijds tusschen de achterkanten van de huizen door in de gracht deed uitmonden, en die naar het Zuiden toe een directe verbinding vormt van raadhuis met bolwerk. Deze as valt tegenwoordig te minder op doordat het water gedempt werd.

Door deze beide assen nu is het stramien voor het stadsplan bepaald. Want op de hoofdas werd een rechthoekige structuur gecomponeerd, hoofdzakelijk bestaande uit een tweede, Zuidelijker gelegen, parallelstraat, die door eenige smalle dwarsverbindingen gekoppeld ligt tusschen deze en de Zuidelijke begrenzing der stad. De wateras bewerkstelligt door haar niet zuiver haaksche buiging een richtingverandering, die door een min of meer V-vormige verspreiding met beide hoofdrichtingen verzoend wordt.

Gaan wij nu over tot een nadere beschouwing van de hoofdas, dan is het opmerkelijk, welk een rijke afwisseling hier aan den langzaam voortschrijdenden bezoeker geboden wordt. Dit kan eigenlijk alleen ter plaatse in al zijn finesses ondergaan worden. Is het niet ongelooflijk mooi, na in de armen van den voorhof der Noorderhaven uit de wijde vlakte van land en water te zijn opgevangen, door een nauwen donkeren poortdoorgang in een breede havenruimte te komen, met aan weerskanten een

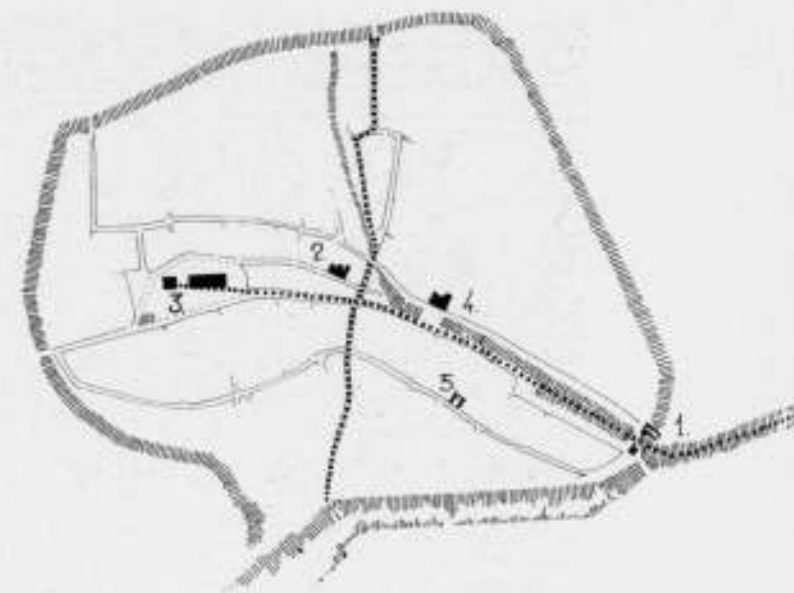

FIG. 3

statige achttiende-eeuwsche bebouwing, het water geflankeerd door een dubbele rij olmen, welke bladerdak het licht eerst zeeft en kleurt alvorens het binnen te laten door de hooge vensters der huizen, en dan de levendige bedoening der schepen daartusschenin met de wirwar hunner tuigages, die aan dit geheel eertijds zoo'n speelsch relief zullen hebben verleend; een ruimte met alle allures van een Amsterdamsche gracht, maar weidischer nog, minder bewoond en meer gebruikt, minder gracht en meer haven.

Daarna wordt het profiel eenzijdig versmald en komen we in een tweede langgerekte ruimte, meer gracht, nauwer en hooger. Helaas werd dit gedeelte in de negentiende eeuw gedempt en ook de beëindiging ervan is eensdeels door die demping, anderdeels door latere bebouwing eenigszins onduidelijk geworden. De bedoeling moet oorspronkelijk geweest zijn het raadhuis als het ware als een wig in het water te drijven, waardoor de beide grachtwegen zich daaromheen moeten buigen en waarbij een klein nauw straatje het afsluitende huizenfront doorbrak, teneinde rechtstreeks van af het water toegang te verleenen tot de straat waaraan het raadhuis gelegen is.

De Zuidelijke grachtweg zet zich nu voort in een zeer nauwe straat eveneens met tamelijk hooge bebouwing, welke zich geleidelijk aan verengt tot op het punt waar zij de dwarsas snijdt om zich daarna steeds meer te verwijden, waarbij de bebouwing steeds lager wordt, teneinde het gezicht op de groote kerk meer en meer vrij te laten.

Wanneer we dan bovendien hieraan toevoegen, dat deze geheele as een weinig gekromd is, dan zal men langzamerhand eenig idee krijgen hoe geraffineerd deze afwisseling tot stand komt. Door deze kromming wordt de blik eerst gericht op het raadhuis, vervolgens wordt ons in de engte der nauwe straat elk vergezicht ontnomen en is er alleen maar de verwachting, en ten slotte krijgen we het gezicht op de kathedraal, waarvan wij den grootschen opzet reeds van verre door den geweldigen torenromp hebben vermoed. Het is opmerkelijk, ondanks het feit, dat deze kathedraal in de vorige eeuw werd afgebroken om plaats te maken voor een bouwsel uit dien tijd, dat dit, hoewel op zich zelf leelijk, toch de verdienste heeft groot van schaal te zijn, waardoor het te verwachten aspect toch eenigermate intact bleef. Het spel van plastiek en ruimte wordt hier versterkt door tegenover de groote afmetingen van het plein en de enorme massa van kerkgebouw en toren een uiterst lage bebouwing te stellen.

Nadat wij eenigszins uitvoerig hebben stilgestaan bij vorm en verloop van de hoofdas, rest ons nu nog te vermelden op welke

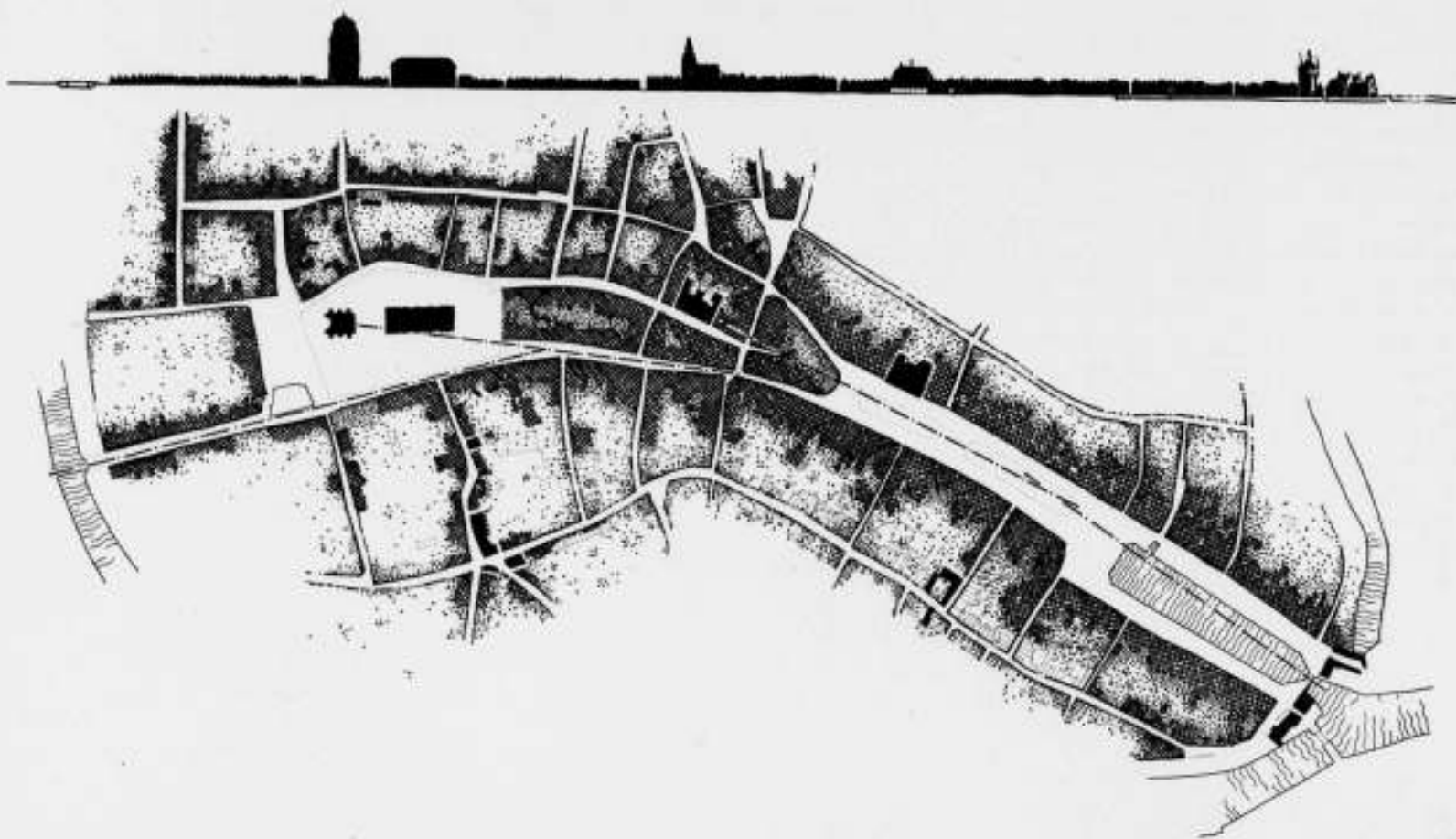

FIG. 4

FIG. 5

LUCHTFOTO K.L.M.

wijze de relatie van het omringende land met de stadskern tot stand wordt gebracht. Aan den Noordelijken grachtweg ontspruiten, ter plaatse van snijding met de dwarsas, dus de verbinding met het raadhuis, drie doorgaande straten, die de stad respectievelijk door poorten aan de Noordelijke en Noordwestelijke zijde verlaten. De Zuidelijke grachtweg zet zich, nadat de raadhuisstraat door een sterke buiging in den Noordelijken wand van het kerkplein om den toren heen aan hem is toegevoegd, in een kort breed straatje met een lage gemoedelijke bebouwing voort tot aan de Westelijke landpoort. De reeds genoemde Zuidelijk van de hoofdas gelegen parallelstraat sluit, na aanvankelijk recht op den toren te zijn gericht geweest en na het bereiken van de stadskern, met een groote zwenking eveneens op de Westpoort aan.

Het is onbegonnen werk te trachten verder te beschrijven hoe al deze straten een levende gestalte hebben gekregen, in dien zin, dat elke situatie architectonisch dankbaar werd aanvaard om iets op die speciale plaats te maken wat alleen maar daar en nergens anders mogelijk is. Hierin toont de Hollander een sterken zin voor het „einmalige” te bezitten zonder dat dit de redelijke grenzen overschrijdt, waardoor het straatbeeld zou gaan rammelen. Integendeel, er is een levendig besef voor het dienende zijn, ondergeschikt zijn, aan dat eene doel, gezamenlijk één geheel, de stad, te vormen, waarbij de in de juiste richting ontwikkelde persoonlijke zelfstandigheid ertegen waakt, aan een te starre discipline te worden opgeofferd. De voorschriften blijven slechts algemeen geldend en laten de mogelijkheid tot milde toepassing volledig open, waardoor aan de wisselvalligheden alle eer kan worden bewezen, die ze toekomt. Want dié zijn het, die aan een Hollandsche stad dat innig menschelijke en „wohnliche” aspect geven, dat wij zoozeer kunnen bewonderen.

Nogmaals, een sterk ontwikkeld continuïteitsbesef maakte dit alles mogelijk. Men aanvaardde hetgeen gegeven was en bouwde daarop organisch voort. Zonder dat zou het immers onmogelijk zijn een dergelijk stadsplan regelmatig en volgens een, als het ware van ouder op jonger overgedragen, idee uit te bouwen. Zooals Gantner zegt: „Ein Stadttypus ist nicht anderes als die organische Verbindungen äusserer materieller Gegebenheiten und Umstände mit einer bestimmten apriorischen, mehr noch immanenten Vorstellung von der Form und Würde der Städtischen Siedelung”. Juist het aanvaard blijven van deze „apriorischen und immanenten Vorstellung” is voorwaarde bij dezen, wat men zou kunnen noemen, teleologische stadsaanleg. Ontbreekt continuïteitsgevoel, dan moet men gaan schematiseren en gaat een uit zichzelf aanvaarde discipline over in een van buitenaf opgelegden dwang, die de wisselvalligheid nivelleert en het leven doodt.

Hebben we ons tot nu toe bepaald tot het verzamelen van feitenmateriaal en aan de hand van dit materiaal nagegaan waardóór Zierikzee werd zooals het nu is, zoowel in hoofd- als in bijzaken, zoo blijft nu de belangrijke, zoo niet belangrijkste, taak te ontdekken waarom Zierikzee nu juist zoo en niet anders werd.

Want het is immers zonder meer duidelijk dat deze groote hoofdropzet, noch deze fraai uitgewerkte details, alleen door het toeval ontstaan zouden zijn. Dat heeft onze tijd toch wel overtuigend, en tot onze eigen schande en schande, aangetoond, dat door het toeval geen schoonheid wordt voortgebracht. Hier moet een allen en alles beheerschend doel voor oogen hebben gestaan van hen, die deze stad gemaakt hebben tot wat zij nu is, een juweel van stedenbouwkunst.

„Schoonheid is de schittering der orde” zegt Augustinus en is er wel een welluidender en plastischer definieering denkbaar dan deze? Zij is niet alleen definitie, zij is tevens verklaring, want hier beseffen wij als het ware in één greep de wezenlijke oorzaak te hebben gevat.

Deze stad is één grootsche, tot in de details uitgewerkte, manifestatie van de orde. Niet van een willekeurige orde maar van de „ordo”.

Want is niet de werkplaats toegevoegd aan de woning, het pakhuis aan de haven, en de haven aan de markt, en de markt weer aan het raadhuis en dit alles weer aan de kerk, de eenig en alles beheerschende?

Is er niet een voor en een achter, een links en een rechts, een boven en een onder en een hooger en een lager?

Is hier niet elk ding van het laagste tot het hoogste, van het kleinste tot het grootste, gericht op Hem, die van Zichzelf getuigen kan:

„Ik ben de alpha en de omega, het begin en het einde, de eerste en de laatste”.

En daarom is het de „ordo”.

De kerk staat letterlijk en figuurlijk aan het begin en het einde van dit cultuurbeeld. Zoodra ik de kerk verlaat begeef ik mij er wederom naar toe en daarom is de weg noodzakelijker wijze de weg naar, inleiding tot, de kerk. Alles wat hier gebeurt is een inleiding, alles wat hier staat is een inleiding, want voor den Schepper zijn begin en einde één, maar voor ons zijn ze in tijd en plaats gescheiden en daarom worden zij als twee afzonderlijke dingen gekend, het begin en het einde, en als twee afzonderlijke dingen gezien, het begin en het einde. En omdat we het laagste het eerste kennen, en daarna al abstraheerende het hoogere gaan inzien, zoo kennen we hetgeen later is eerder en hetgeen eerder is later. En daarom is de poort eerder dan de haven, en de haven eerder dan de straat, en de straat eerder dan het plein, en het plein eerder dan de geweldige plastiek der kerk, die haar kroont, maar déze is de eerste van al.

Aldus zou deze geheele orde tot in de perfecties te ontleden en aan te toonen zijn mits ons daartoe voldoende tijd voor studie en plaatsruimte beschoren was. We zullen ons echter moeten beperken tot het signaleeren van nog enkele der voornaamste kenmerken.

Een stad is een centrum. Waar is het begin en waar het einde? Nu is een stad inderdaad min of meer een centraal agglomeraat, waarop een heele streek geordend wordt. En dit komt ook in de hoofdvormen van den stedenbouw tot uiting, nl. het rond en het vierkant. Maar behalve dat die stad een heele streek op zich richt, moet zij op haar beurt gericht zijn op een belangrijker stad, bijvoorbeeld de hoofdstad van de provincie, en deze weer op de hoofdstad des lands enz. En het is de richting, waarin dit contact feitelijk wordt bewerkstelligd, die nu den centralen vorm tot voorkeur dwingt. Zoo wordt het rond in de meeste gevallen afgeplat tot een ellips en het vierkant gestrekt tot een rechthoek. Respectievelijk Dostinchem en Delft. Waren dit voorbeelden van voorkeur wél in richting, maar niét in voor en achter, omdat deze steden als het ware een dubbelszijdige positie innemen, doorgangplaatsen zijn tusschen twee belangrijke centra, zoo ontstaat, wanneer de stad aan het water gelegen is, een éénduidige positie waarbij begin en einde wel degelijk te onderscheiden zijn. En dit is begrijpelijk, want is niet de waterweg de Hollandsche weg bij uitstek, via welke het contact met de buitenwereld, zij het in of buiten het eigen land, wordt onderhouden? Zoo wordt de stadsvorm hier niet alleen tot ontwikkeling in een voorkeuring richting gadwongen, maar bovendien vindt hier een kernverschuiving, van het water af, plaats, welke mede den ronden, nu reeds elliptischen vorm, tot eivorm transformeert. ¹⁾

Dus is de Veer- of Havenpoort de voordeur van de aan het water gelegen Hollandsche stad, want kunnen wij de landpoorten niet met de achterdeur vergelijken? Dat is de deur voor

¹⁾ Andere voorbeelden zijn Schoonhoven, Vianen, Culemborg, Woudrichem, enz.

de buren en goede bekenden, die weten wat er „achter” de deur is. Zoo komen de bewoners van het eiland direct door de poort aan de kerk, maar de gasten moeten de geheele inleiding tot aan de kerk toe afschrijven, om zoo in éénen, maar achter-eenvolgens, de geheele stad te leeren kennen. Het raadhuis is de zetel van het bestuur der stad. Waar is zijn plaats?

Inderdaad is het raadhuis min of meer als eindpunt en kroon der stad te beschouwen, maar dan van de stad voor zoover zij een zelfstandig geheel is, want absoluut genomen is het einddoel van de stad niet de welvaart en de orde van de gemeenschap in haar geheel, maar van de leden afzonderlijk, opdat deze individueel hun eigen vervolmaking kunnen nastreven. En daarom neemt het raadhuis een sleutelpositie in, want de gemeenschap is wel voorwaarde voor de volmaaktheid van den enkeling maar niet het doel, weshalve de kerk aan het einde ligt maar het raadhuis op den weg erheen, in het midden en afzijds, opdat het den weg vrij late tot datgene, wat boven haar eigen doel uitgaat.

Dat deze plaatsing van raadhuis en kerk niet alleen bij Zierikzee valt aan te toonen, maar vrijwel bij elke oude Hollandsche stad, bewijst hoe algemeen of deze eeuwig geldende wetten werden ingezien, aanvaard, en met hoe fijnen zin zij in de stof werden gerealiseerd. Want juist het gebrek aan een zuiver onderscheid tusschen wat des Keizers en wat Godes is, is één van de voornaamste redenen voor het ontbreken van orde in de cultuur onzer dagen. Men mist het inzicht in dat wat gegeven wordt en dat wat gemaakt, in dat wat verspreid wordt en dat

wat saamgetrokken, in dat wat gedeeld wordt en dat wat opgeteld, in dat wat gedifferentieerd wordt en dat wat geagglomerereerd.

Die terugblik differentieert, die streeft agglomerereert, want wie de vruchten der deeling wil geworden, moet eerst opbouwen.

Met deze slotbeschouwing hebben wij getracht den wezenlijken inhoud te bepalen, welke onzes inziens niet alleen Zierikzee, maar elke in vroeger dagen gestichte stad, haar specifieke vorm verleende. Niet het waardóór dit of dat feit werd, interesseerde ons hier (causa efficiens), maar waarom werd het überhaupt (causa finalis). Twee oorzaken waarvan in onzen tijd de eerste veelal wordt geplaatst vóór de laatste, waarbij men denkt te kennen wanneer men déze heeft vastgesteld, en denkt te dienen wanneer men déze heeft verworven. Duidelijk is echter dat het nutteloos is een straat te richten op de verzwaarde hoekpartij van een bankgebouw, want niet het gericht zijn maakt de beteekenis uit, maar de wezenlijke inhoud waaróp en waarom gericht wordt. Zonder fundamenteel schoon is het formeel schoone niet mogelijk en dreigt het schoone, inplaats van het „blijkbaar” volmaakte te zijn, tot het „schijnbaar” volmaakte te verworden.

Inzicht in het fundamenteel schoone, dus in het volmaakte, moet onontbeerlijk geacht worden voor allen die op zich genomen hebben het schoone te dienen.

Hiertoe kan een diepgaande beschouwing van het erfgoed onzer cultuur wel in de eerste plaats bijdragen.

FIG. 7

FIG. 6 VAN KERK TOT POORT

FIG. 8

Na de hiervoorgaande uitéénzettingen over het Stedescloon van Zierikzee, blijft nog het een en ander mede te deelen over de bijgaande teekeningen.

Waar wij hier begonnen zijn met een beschouwing over de wezenlijke schoonheid der stad en eindigen met de weergave ervan in beelden, is het eigenaardig om op te merken, dat de heele rapportage juist in tegenovergestelde richting is tot stand gekomen. Onbevredigd toch, als wij waren, door het maken van min of meer naturalistische prentjes, zijn wij ertoe gekomen, bij ons bezoek aan Zierikzee te streven naar een weergave, die grooter nuttig effect had voor onze Architectuurstudies. In den aanvang niet wetende hoe dit te bereiken zou zijn, hebben wij den volgenden gedachtengang opgezet, om hiernaar handelende tot het hierneven gepubliceerde resultaat te komen.

Wij hebben ons dan de vraag gesteld: „Wat is een reisschets eigenlijk?”, en hierop meenen te moeten antwoorden, dat een reisschets dient om het geheugen te helpen, wanneer de Architect zich wil meten met anderen, uit het heden of uit vroeger jaren. Om dezen dienst te kunnen bewijzen dient de prent een waarneembare gelijkenis te zijn van het object waarmede wij ons werk willen vergelijken, niet zoozeer een gelijkenis van het uiterlijk aspect van dit of dat bouwwerk, maar in de eerste plaats van de Architectuur, zijnde het complex van middelen dat deze of gene inhoud klaar doet blijken. De schets wil dus niet iets anders zijn dan onze ontwerpteekening, die immers de overeenkomst is tusschen hetgeen wij in onze voorstelling hebben en hetgeen later gerealiseerd zal worden. Beide zijn eigenlijk Architectuurteekeningen zonder meer.

Een en ander houdt in, dat het voor ons zinloos werd grooter gelijkenis te treffen in onze teekeningen met het uiterlijk waargenomene, dan onze inzichten in den wezenlijken inhoud der objecten toelieten. Het aanbrengen van een grooter aantal overeenkomsten toch leidt tot een naturalisme met als uiterste „de verzamelaar zonder meer”.

Uit het feit, dat wij van meening waren niets anders dan Architectuurteekeningen te moeten maken, volgt, dat wij eerst moesten opstellen welke de architectuurmiddelen waren die wij moesten noteeren, op welke wijze deze notities het beste konden worden vervaardigd en welke beperkingen in acht moesten worden genomen in verband met een kort verblijf, de te gebruiken materialen en eventuele reproductiemogelijkheid. Wij kwamen toen tot het volgende:

De Architectuur voltrekt zich in de stof, waarom wij aan den eenen kant van materiaal en bewerking kunnen spreken en aan den anderen kant van vorm. Deze vorm is beheerschend ten opzichte van de stof die hem aanneemt en ten opzichte van de bewerking die dit aannemen bewerkstelligt. Waar wij ons moesten beperken, spreken wij verder alleen over den formeelen kant. De vormen der architectuur zijn nu drieërlei, nl. die der Meetkunde, figuur en getal, die der Mechanica, de massa en die der Physica, het licht, dus de kleuren. Deze drie staan onderling met elkander in verband, en wel zoodanig, dat een figuur massa kan hebben en massa weer kleur kan dragen, welke betrekkingen niet omkeerbaar zijn. Het spreekt vanzelf dat in de werkelijkheid deze splitsing niet bestaat, maar dat zij alleen het gevolg is van ons analyseerend verstand. Wij kunnen een object uitééndenken, differentieeren in deze drie zaken. Omgekeerd echter zijn wij bij het maken van onze teekeningen vrij, om op één van deze drie den nadruk te leggen, of liever gezegd enkele ervan min of meer weg te laten en dan volgens de bovengenoemde orde. Dit kan, omdat ons maken, in casu van een prent, niet differentieerend, maar integreerend is, de teekening toch is de samenvoeging, de optelling van penstreken, gekleurde om de kleuren weer te geven, figuurlooze krabbels om de massa aan te duiden.

Zoo hebben wij over het algemeen de kleuren weggelaten die

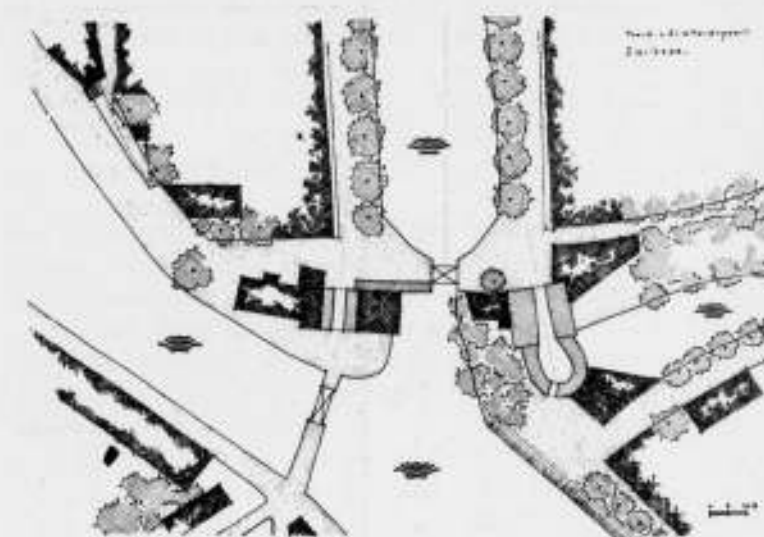

FIG. 9. PLAN HAVENPOORTCOMPLEX. SCHAAL 1 A 2000

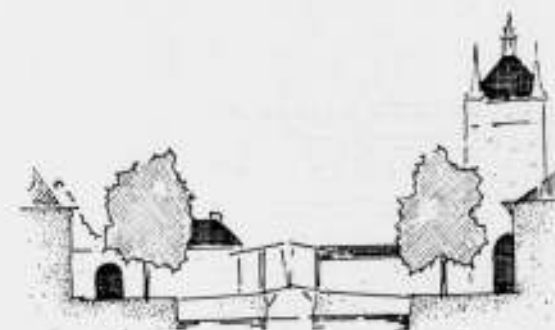

FIG. 10-11-12. HAVENPOORTCOMPLEX-OOSTZIJDE-NOORDZIJDE-WESTZIJDE. SCHAAL 1 A 1000

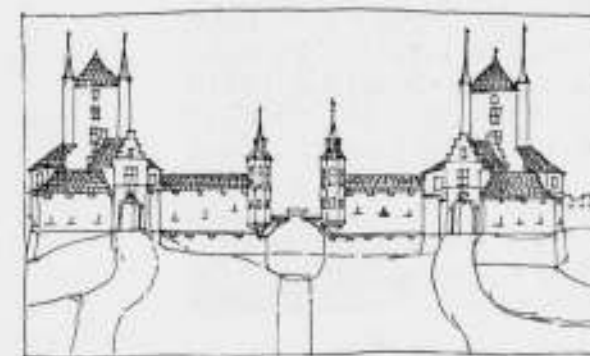

FIG. 13. HAVENPOORTCOMPLEX IN HET BEGIN VAN DE 17. EEUW (NAAR BRUGMANS EN PETERS)

FIG. 14

LUCHTFOTO K.L.M.

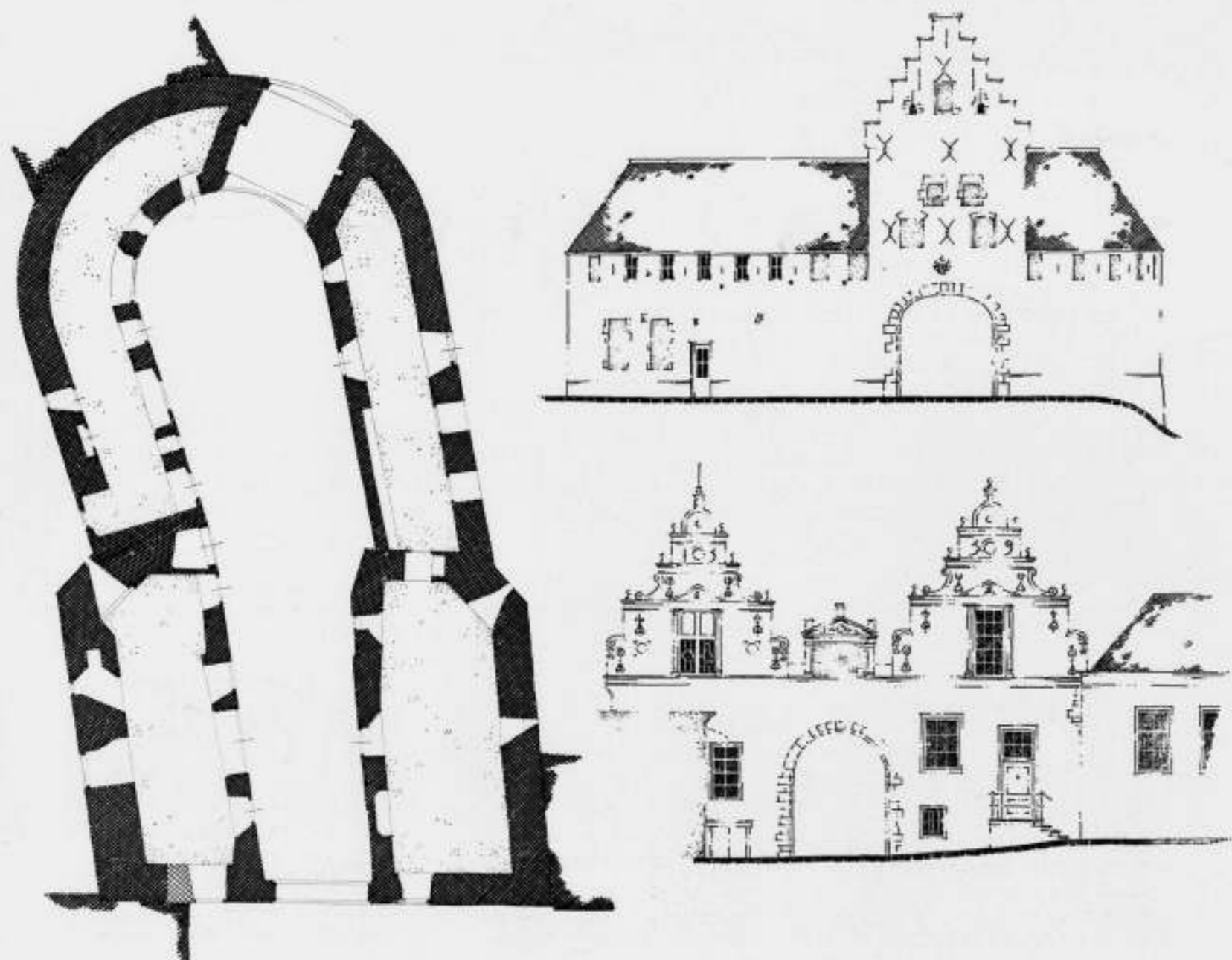

FIG. 15-16-17. NOORDERHAVENPOORT. PLAN, BUITENGEVEL LANDZIJDE, BUITENGEVEL STADSZIJDE. SCHAAL 1 À 200

aan bepaalde massa's toekwamen, en hier en daar de massa's weggelaten, die aan verschillende figuren toekwamen, al naar gelang het één of het ander het voornaamste uitdrukkingsmiddel was van het wezen. Evenzoo is binnen de orde der Meetkunde de beperking gemaakt ten opzichte van de dimensies. Alleen op de plaatsen waar het strikt noodzakelijk was zijn de drie dimensies gesuggereerd. Overigens bepaalden wij ons tot twee. Al deze beperkingen hebben weliswaar in den breedte een verenging teweeg gebracht, zij maakten het echter mogelijk de hoofdzaken duidelijker uit te drukken, ten einde het inzicht te verdiepen.

Ten slotte moeten wij nog een opmerking maken betreffende de maten. Ten einde een relatie tot stand te brengen tusschen het opgenomen object, de schets, het werk thuis en dat van

anderen, en onze eigen lichamelijke afmetingen, is een gemeenschappelijke lengte-eenheid aangebracht, waardoor onderlinge groottevergelijking mogelijk wordt. De verrassende resultaten van deze vergelijking te omschrijven, zou te veel voor dit artikel zijn, waarom wij willen volstaan met den lezer aan te sporen zelf de vergelijkingen te maken, vooral met werken uit onzen eigen tijd. Moge dan het resultaat van deze vergelijking niet beperkt blijven tot het constateeren van het feit of onze schaal groter of kleiner is dan die van Zierikzee.

Wij hopen dat de vergelijking ver zal uitgaan boven maten, figuren en massa's en die hoogte zal bereiken waartoe onze opmetingen de aanleg en ons geschrift het steigerwerk willen zijn, — dat zij niet blijve als Sint Lievens Monstertoren, die nog steeds moet worden afgemaakt.

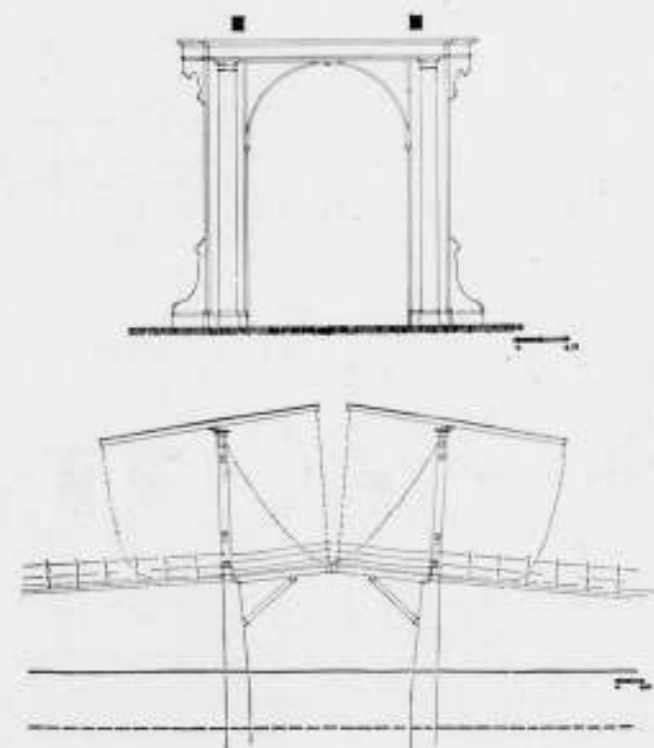

FIG. 18-19. OPHAALBRUG. SCHAAL 1 À 150 — SCHAAL 1 À 300

FIG. 20

FIG. 21

FIG. 22

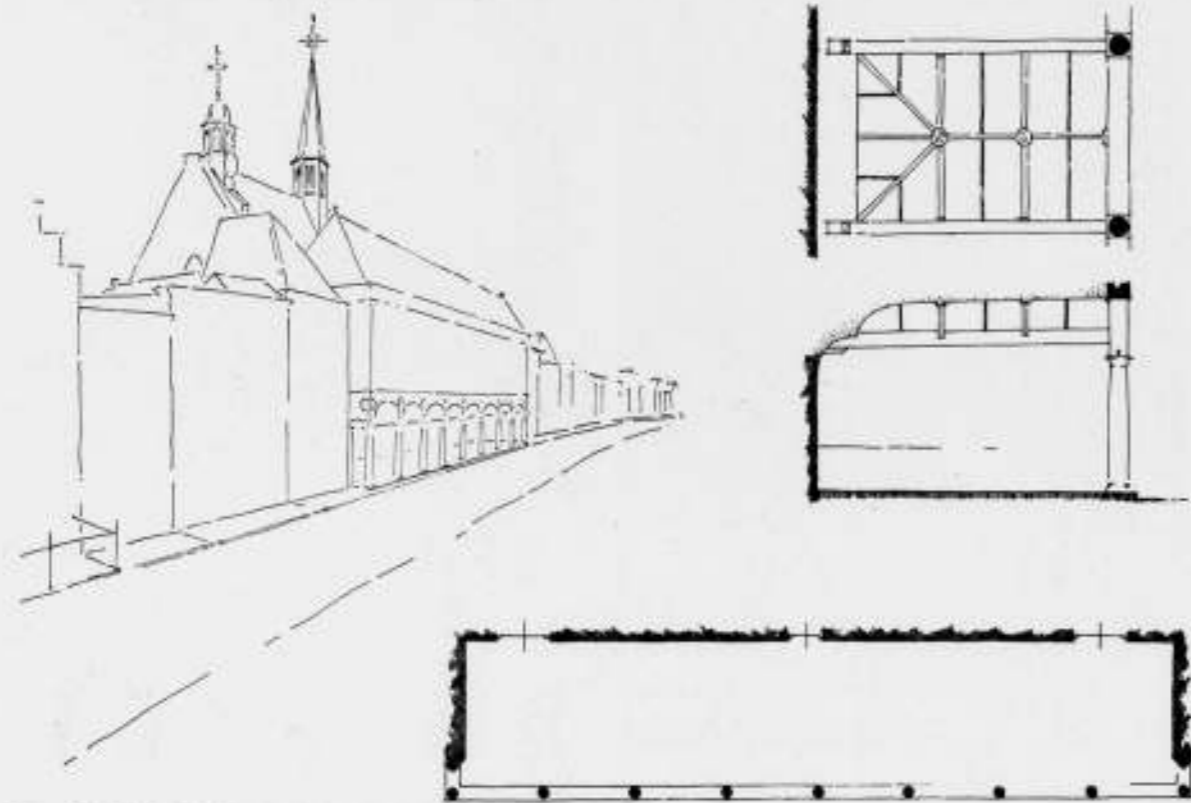

Fig. 23-24-25-26. Beurs. Oudtijds werd de markt gehouden op de overkluizing van de haven (zie schema van het stadsplan). De door het terugliggen der Gaathuiskerk ontstane ruimte werd gebruikt als Beurs, welke ruimte, na de uitbreiding van de kerk, met een galerij voor hetzelfde doel bewaard bleef.

FIG. 27

LUCHTFOTO K.L.M.

FIG. 28

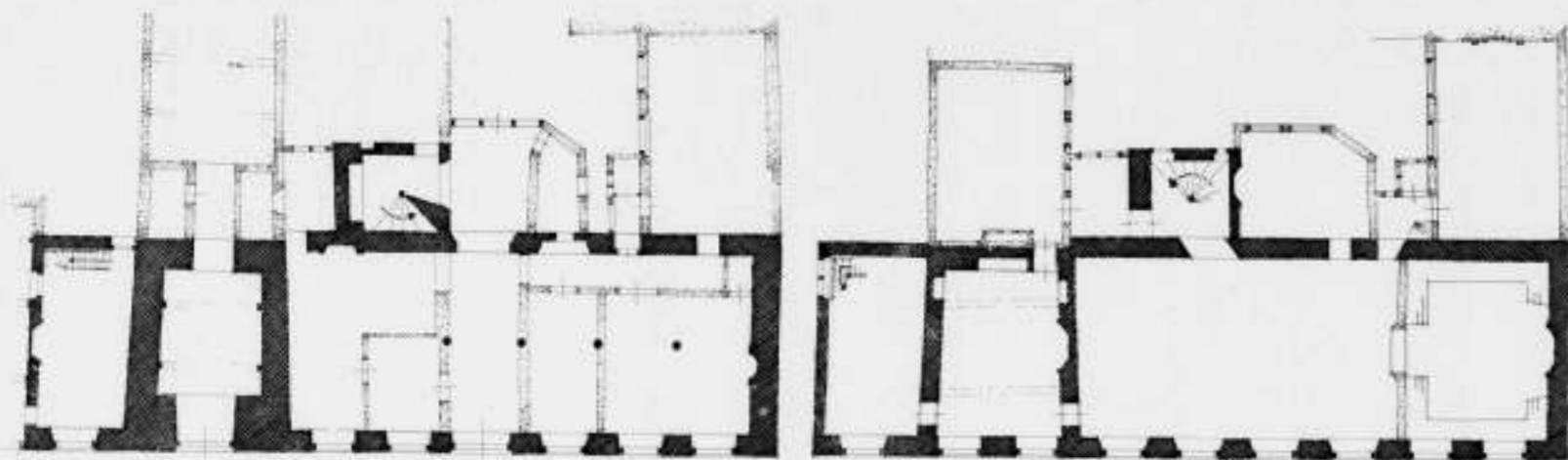

FIG. 29-30. STADHUIS. PLATTEGRONDEN BEGANE GROND EN HOOFDVERDIEPING. SCHAAL 1 À 300

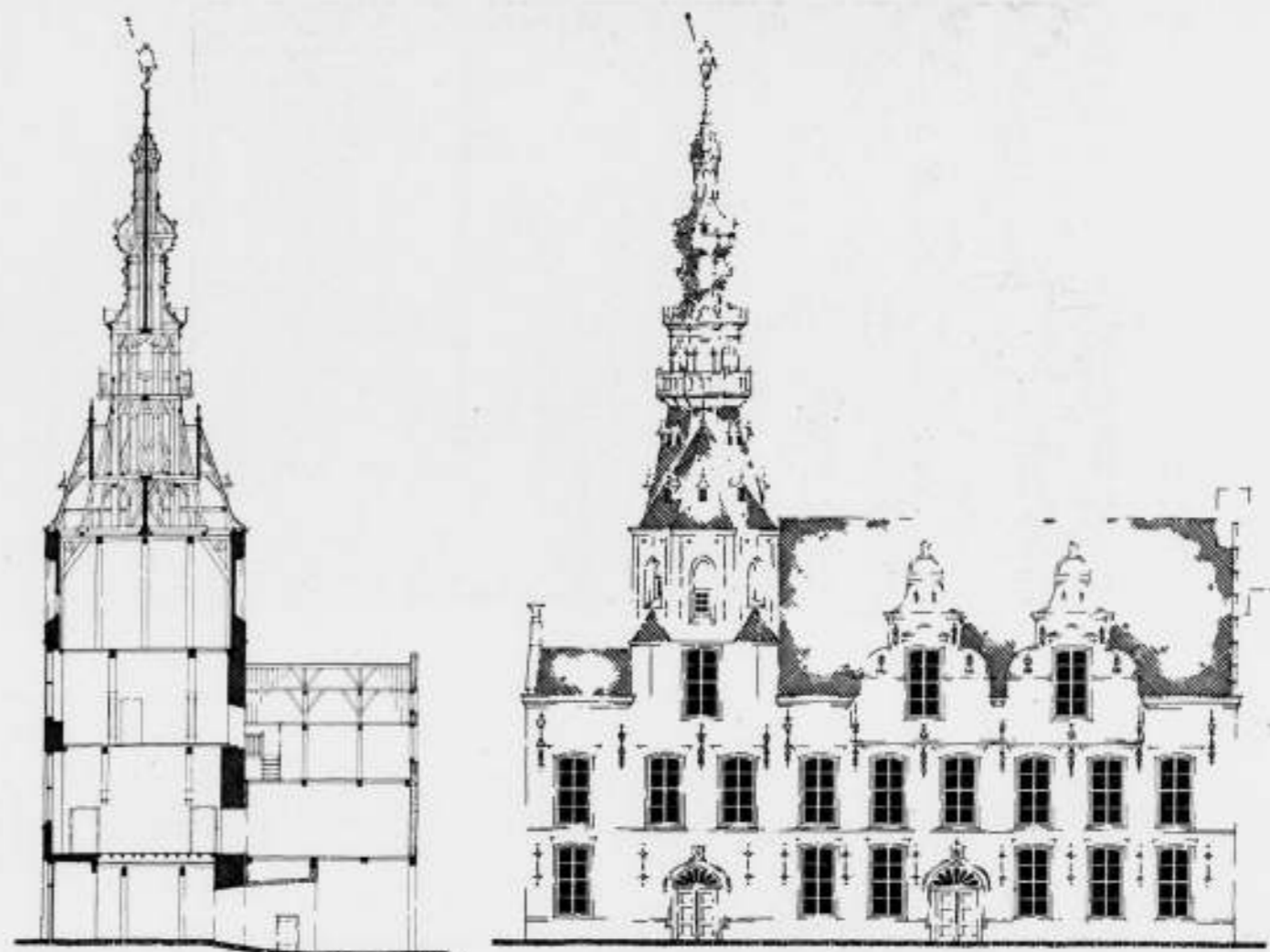

FIG. 31-32. STADHUIS. VOORGEVEL EN DOORSNEDE OVER DEN TOREN. SCHAAL 1 À 300

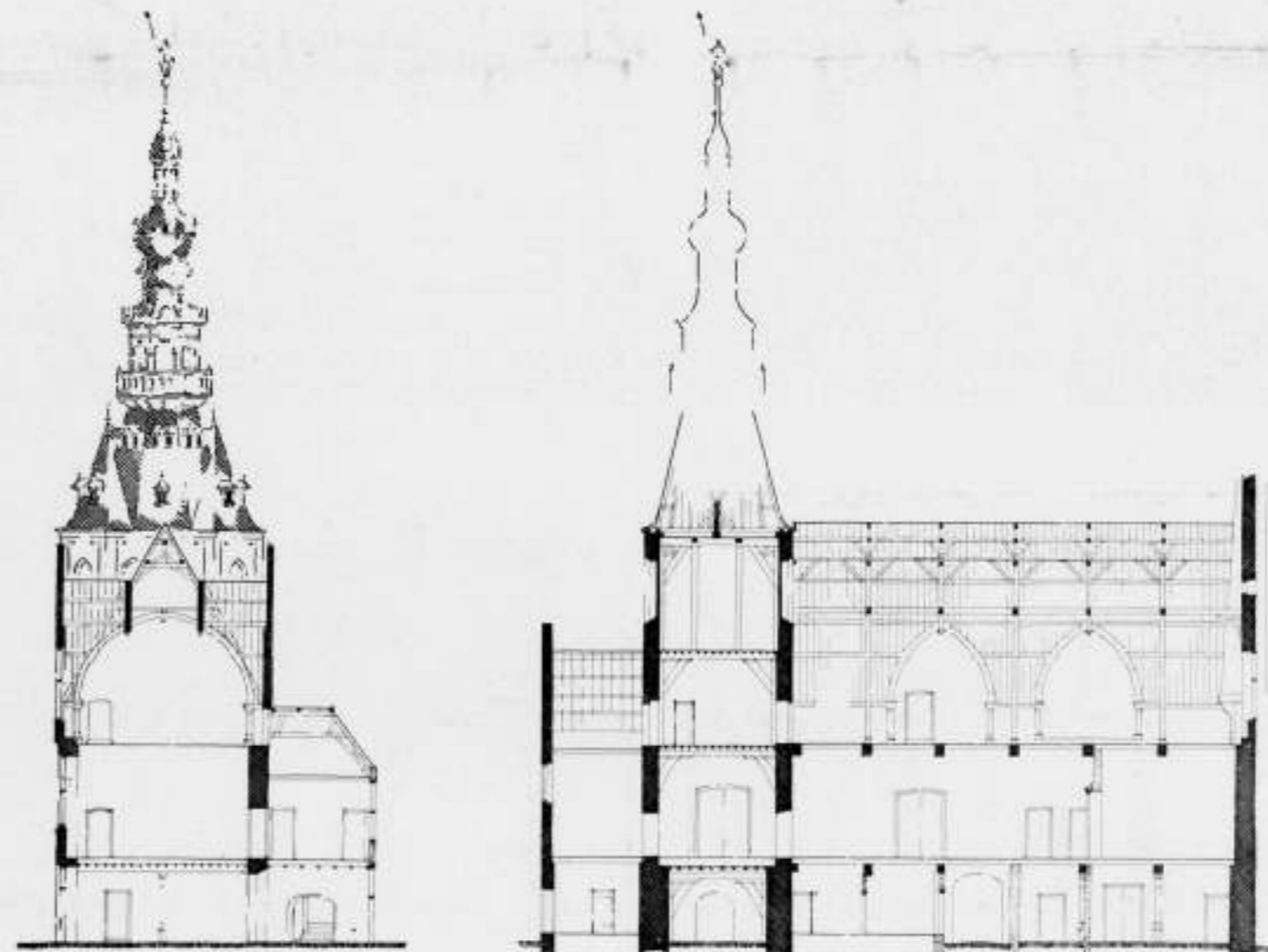

FIG. 33-34. STADHUIS. DOORSNEDE OVER DE ZAAL EN LANGSDOORSNEDE. SCHAAL 1 À 300

FIG. 35.

LUCHTFOTO K.L.M.

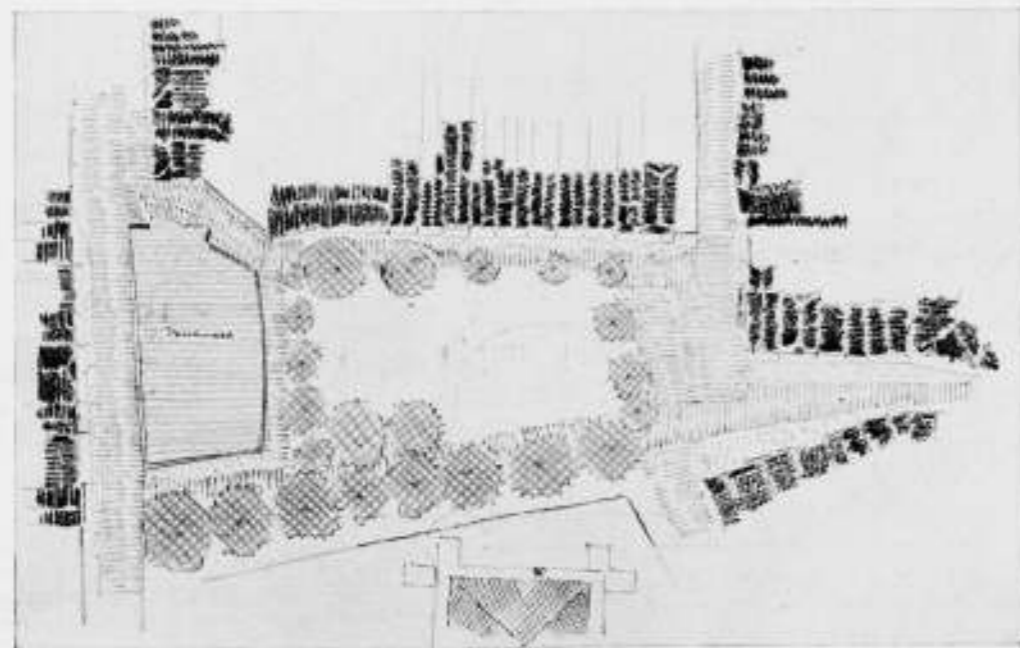

FIG. 36. VOORPLEIN GESCHETST VAN AF DEN TOREN, TENEINDE BESTRATING, LOOPPADEN, BEPLANTING EN PARCELLEERING ONGEVEER VAST TE LEGGEN

FIG. 37
464

LUCHTFOTO K.L.M.

FIG. 38

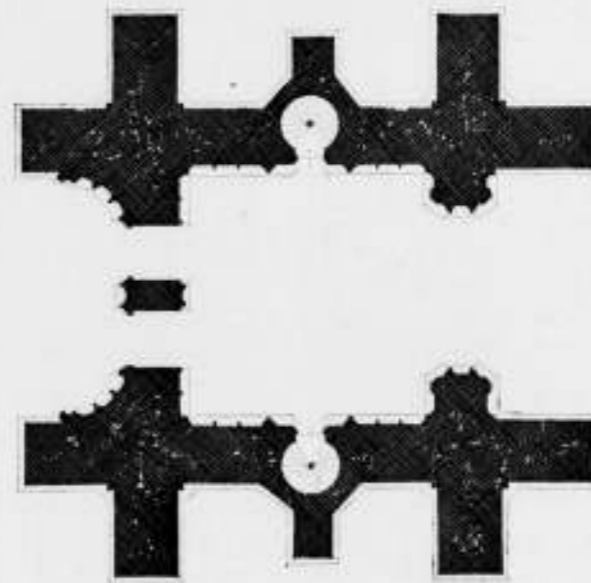
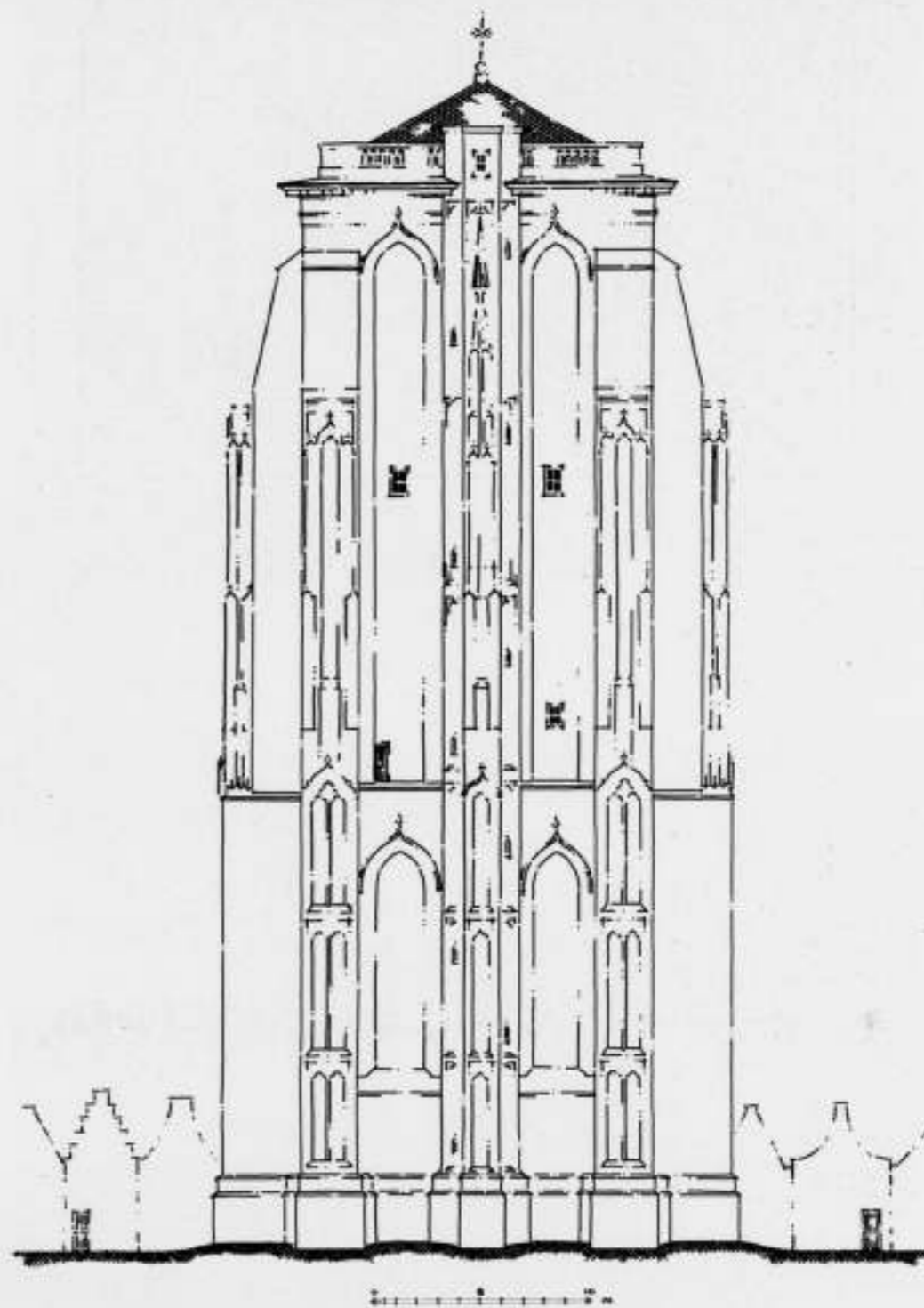

FIG. 39 EN FIG. 40. ST. LIEVENS MONSTERTOREN. PLAN EN AANZICHT ZUIDZIJDE. SCHAAL 1 À 300

FIG. 41

FIG. 42

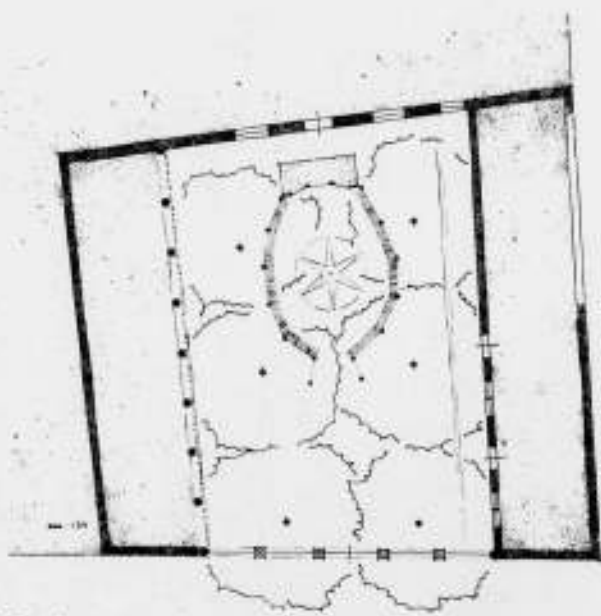

FIG. 43

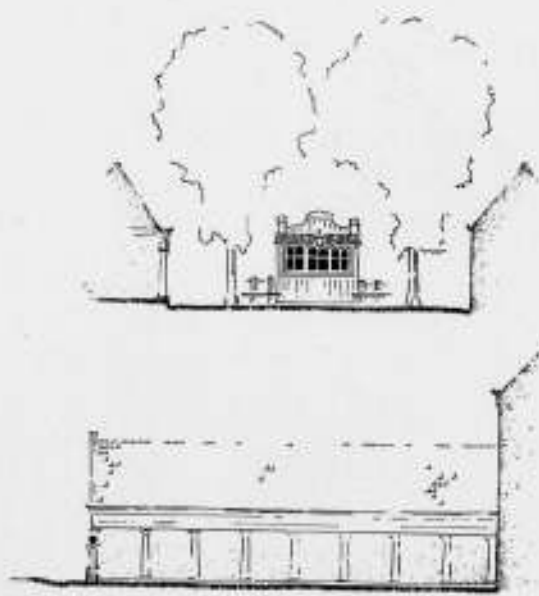

FIG. 44

Vischmarkt. In 1804 vernieuwd. Aanvankelijk met kolonnaden aan weerszijden. De scheefheid is door

de plaatsing der elementen optisch zoodanig gecorrigeerd, dat deze pas na opmeting bleek.

Fig. 41-45. Schaal 1 à 30

FIG. 45. WEVERSHOEK, VAN AF DEN TOREN GESCHETST

FIG. 47

FIG. 48

FIG. 49. 'T KRUIDENIERSWINKELTJE OP DEN HOEK

FIG. 50

FIG. 51

(ZIE FIG. 47)

FIG. 52

III

FIG. 53. DE ZILVERSMID
TEGENOVER DE BEURS

FIG. 54. „BOTER, MELK, KAAS”

FIG. 55. KOLENHANDELAAR AAN DE HAVEN

FIG. 56. BARBIER TEGENOVER
DE VISCHMARKT

FIG. 57. WOONHUIS
SCHAAL 1 A 200

FIG. 58. WOONHUIS

10' EEUW.
13' . . .
14' . . .

FIG. 59
HET AGGLOMERATIEPROCES
St. Lievens Monstertoren 1445-1477
Grote Kerk 1848
Raadhuis 1554
Gasthuiskerk met beurs eind 14e eeuw
vergroot 1651
Noordhavenpoort 1559
Vischmarkt 1804

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS,
IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

11 DECEMBER 1937

NR 50

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

LANDHUIS „DE WITTE RAAF” TE HATTEM. WESTGEVEL

ARCH. A. KOMTER

ZAKELIJKE GEGEVENS BETREFFENDE HET LANDHUIS „DE WITTE RAAF” TE HATTEM. ARCH. A. KOMTER.

Het huis is gelegen op een terrein aan den Veldweg, welke weg parallel met, westelijk van, en hooger dan de groote weg Apeldoorn-Hattem loopt. De maten van het terrein zijn 78 m diep en 28 m breed. Het helt ongeveer 4° in de lengterichting met den weg als hoogste punt.

Na rijp beraad werd besloten in verband met het terrein de oriëntatie hoofdzakelijk oost-west te doen zijn, zoodanig zelfs, dat de zuidgevel een gesloten karakter verkreeg. Hierbij werd overwogen, dat bij een landhuis niet dezelfde dwingende eischen in zake bezonning gelden als bij stadsbebouwing. Naar het oosten, dus in de lange richting van het terrein, is het ruime uitzicht. Door nu het gebouw tamelijk dicht aan den rustigen en zeer begroeiden Veldweg te leggen, het hiermee nog meer te verbinden door den voorbouw van de garage en ingang, welke dit terreingedeelte tevens naar het noorden afsluit, ontstond een indeeling van het terrein, welke met het karakter daarvan en met dat van de begroeiing het meest overeenstemde en welk

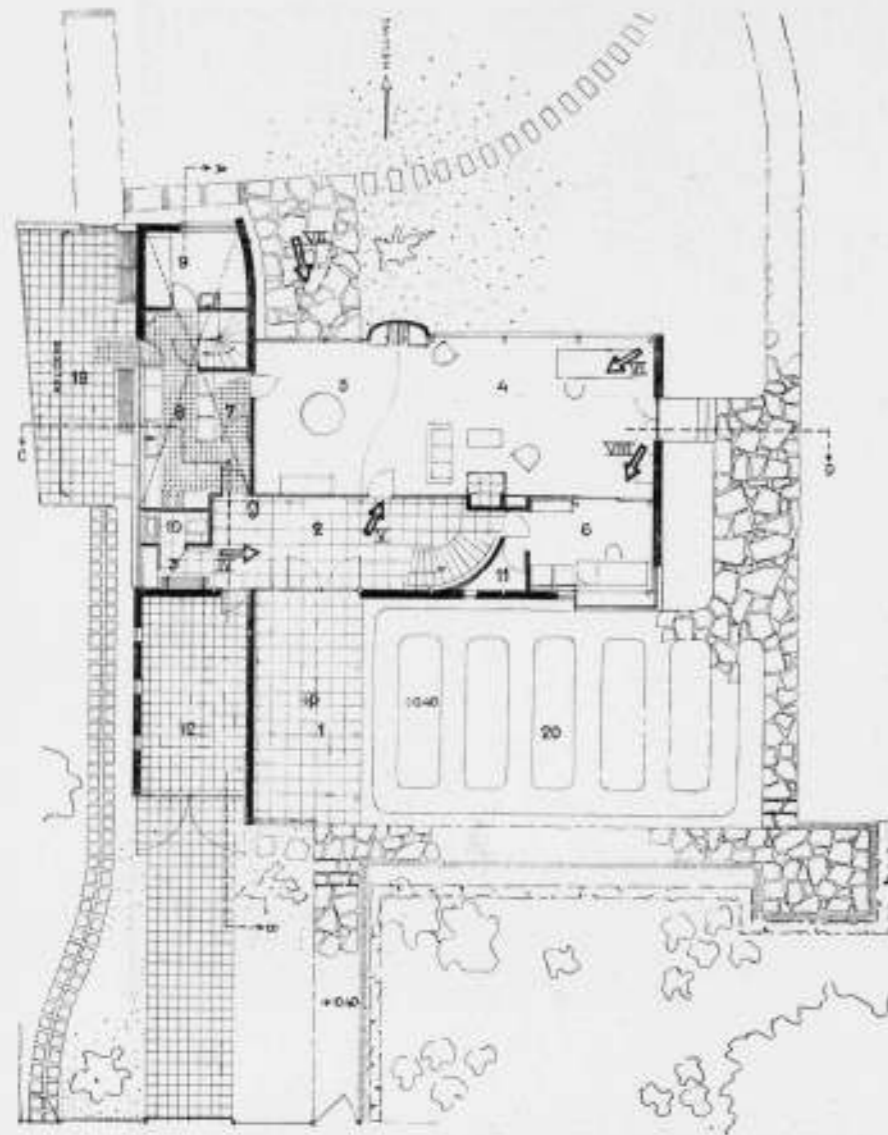
karakter getracht is nog nader te accentueeren in de lange gevels van het gebouw. Naar de ruime open oostzijde de tamelijk forsche en hoogere en naar de begroeide westzijde de fijnere en lage. Doordat toegestaan werd het peil 40 cm lager te leggen dan de kruin van den weg, is dit verschil in hoogtewerking nog versterkt.

De plan-indeeling is als volgt:

Op den beganegrond bevinden zich de hal met garderobe en toilet, alsmede de woonvertrekken, woonkamer, eetkamer en bibliotheek. Deze vertrekken kunnen als één ruimte gebruikt worden en naar behoefte ervan ieder afzonderlijk door uitvouw- en uitschuifbare wanden.

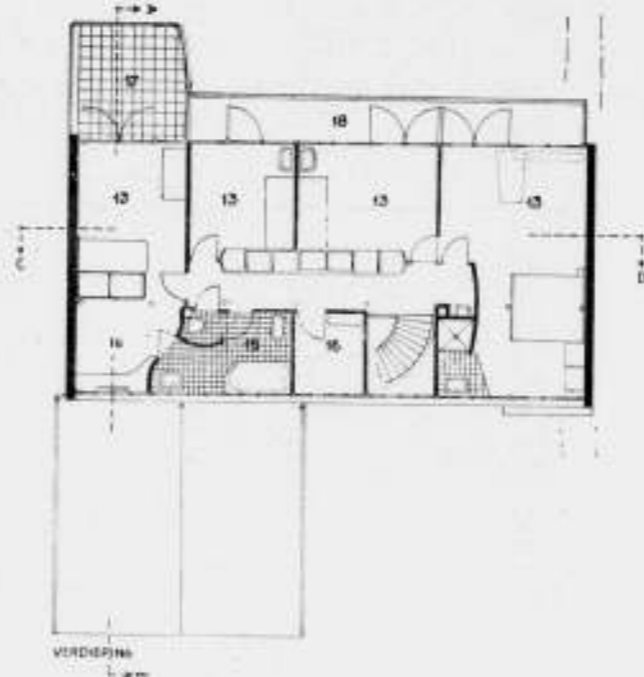
Verder keuken met serviesruimte en dienstbodenkamer. Onder deze laatste ruimten bevindt zich een verwarmings- en provisiekelder. De garage ligt naast den overdekten ingang.

Op de verdieping bevinden zich op de uiteinden respectievelijk slaapkamer met boudoirtje en badkamer, en logeerkamer met

PLATTEGRONDEN LANDHUIS „DE WITTE RAAF” TE HATTEM
SCHAAL 1:200

LÉGENDE:
1. Overdekte ingang; 2. Hal; 3. Garderobe; 4. Woonkamer; 5. Eetkamer; 6. Bibliotheek; 7. Servies; 8. Keuken; 9. Dienstbode; 10. W.C.; 11. Kast; 12. Garage; 13. Slaapkamer; 14. Boudoir; 15. Badkamer; 16. Bergruimte; 17. Terras; 18. Balcon; 19. Keukenplaats; 20. Verdiepte bloementuin.

VERDIEPING

zithoek en waschafdeeling. Hiertusschen nog twee slaapkamers en naast de badkamer een bergruimte.

De constructie bestaat uit een zeer licht staalskelet (kolommen 8 cm doorsnede).

Kelders, keldertrap, fundeering, begane grondvloer, terras- en balconvloeren zijn van gewapend beton.

De kolommen zijn ingebetonneerd.

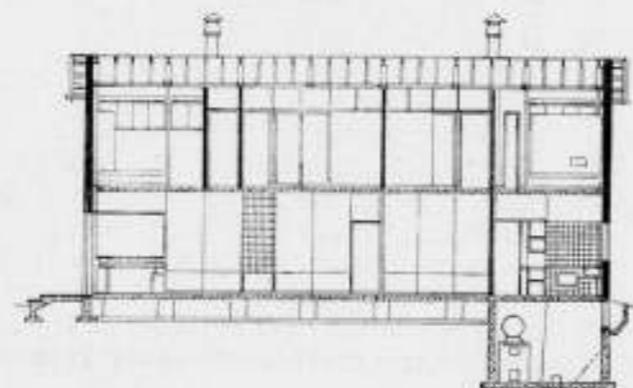
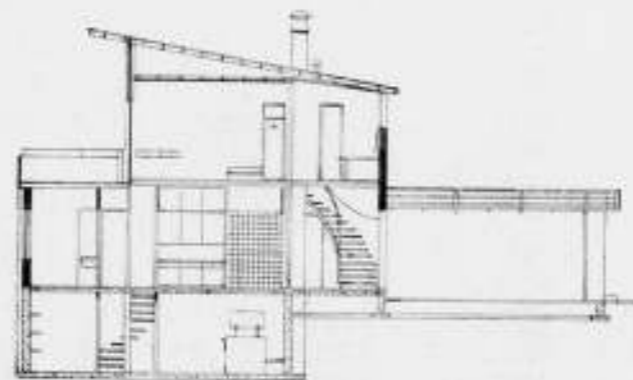
De verdiepingsvloer bestaat uit 9 cm aerocrete platen, waarop een 7 cm dikke bimsaag gestort is. Het dak is in houtconstructie uitgevoerd en afgedekt met Timeroïd. De stalen ramen en deuren zijn direct aan het staalskelet bevestigd.

De muren hebben nergens een dragende functie en zijn hoofdzakelijk uitgevoerd in bendorsteen voor de buitenmuren dik 23 cm, voor de binnenmuren dik 7 cm, aan beide zijden afgepleisterd en fijn afgeschuurd.

De borstwering onder de woonkamerramen in den oostgevel bestaat aan de buitenzijde uit 1/2 steen klinker metselwerk, aan beide zijden afgepleisterd, turfoumplaat en 2 mm staalplaat aan de binnenzijde.

De wand tussen woonkamer, eetkamer en hal wordt gevormd door een stijl- en regelwerk, aan de halzijde bekleed met sundealaplaten en aan de kamerzijde met goudberken triplex, waartusschen isolatie van glaswatten.

De vouwmuur is bekleed met wit kunstleer, bevestigd met geelkoperen nagels. Op de verdieping zijn de binnenste twee slaap-

DOORSNEDE A-B EN C-D (ZIE PLATTEGROND)SCHAAL 1:200

ZUID- EN WESTGEVEL MET VERDIEPTEN TUIN

LANDHUIS „DE WITTE RAAF” TE HATTEM

ZUID- EN OOSTGEVEL
ARCHITECT A. KOMTER

BIBLIOTHEEK

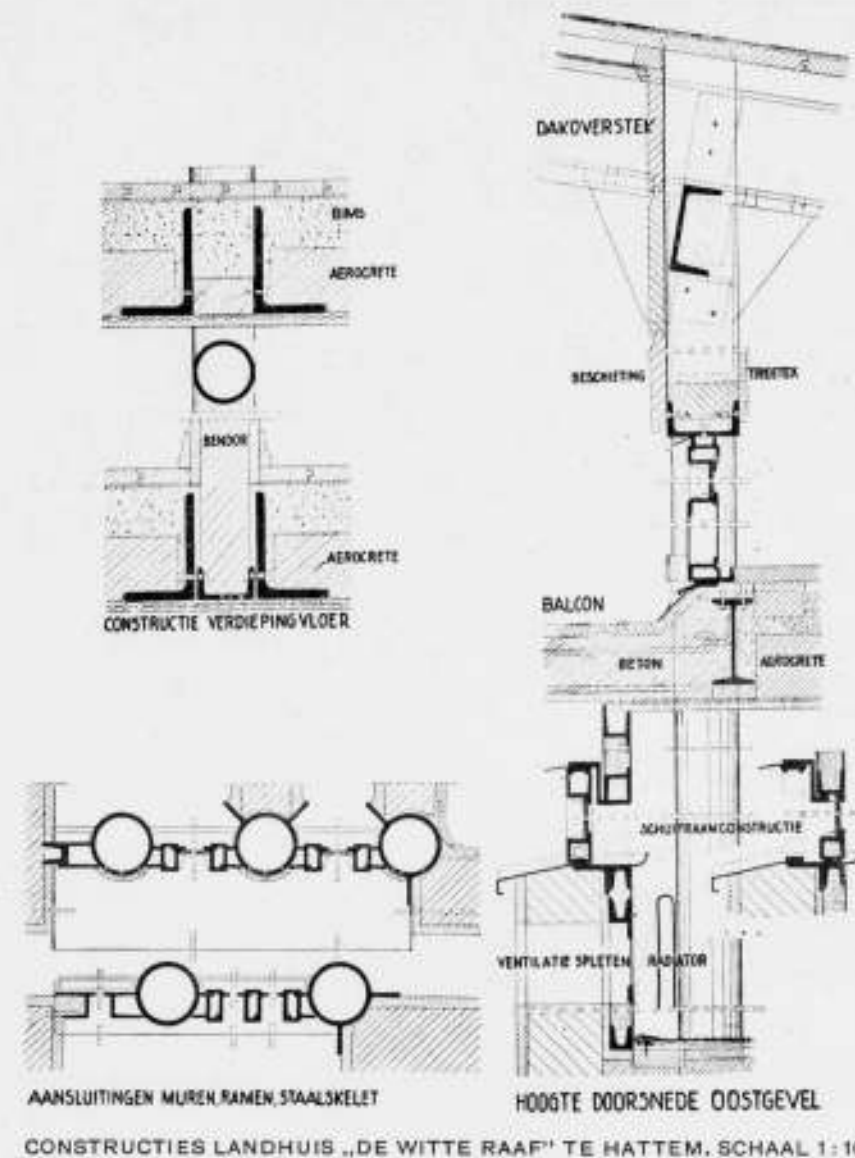
OOSTGEVEL, VERKORT

EETKAMER MET GEZICHT NAAR HAL

WOONKAMER GEZIEN NAAR EETKAMER BIJ HALFGEOPENDEN VOUWWAND

kamers gescheiden van de gang door een kastencombinatie in blank berkenhout tot deurhoogte, hierboven ondoorzichtig glas. De vloeren zijn hier van beukenstrooken en het plafond is van Star treetexplaten.

De vloer der woonvertrekken is belegd met roestbruine moquette. De hal en overdekte zit is belegd met Solnhofer. De centrale verwarming is met kolenkachel ingericht, welke 's winters ook den boiler verwarmt.

's Zomers zorgt een drukautomaat voor warm water. De aannemingsmaatschappij J. P. v. Eesteren te Rotterdam heeft het huis met groote toewijding en met uitstekend resultaat gebouwd.

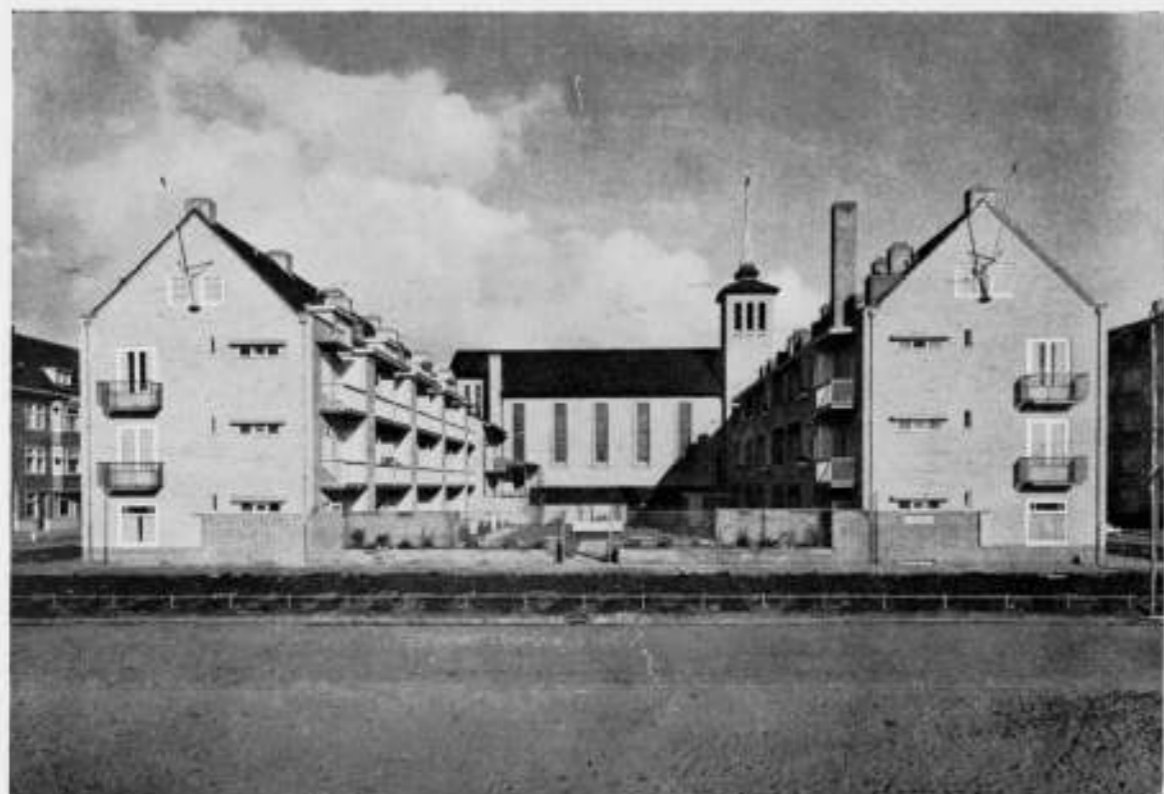
Vermeld dient hier te worden dat de bouwvergunning zeer weinig moeilijkheden opleverde en dat de houding der plaatselijke autoriteiten zeer welwillend was. De tuinaanleg werd door mij aangegeven.

A. KOMTER.

TENTONSTELLING VAN HET WERK DOOR ARTHUR STAAL
IN DE RIJKSACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN TE AMSTERDAM.

De waarnemend hoogleeraar-directeur der Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam brengt hiermede ter kennis van belangstellenden, dat van Zondag 12 December tot en met Zondag 19 December 1937 in het gebouw der Rijksacademie, Stadhouderskade 86, Amsterdam, een tentoonstelling zal worden gehouden van het werk, door Arthur Staal, bekroonde in

den wedstrijd in de Schoone Bouwkunst 1935, gedurende zijn tweede stipendiumjaar vervaardigd. De tentoonstelling is kosteloos toegankelijk van Zondag 12 December tot en met Zondag 19 December 1937 (op werkdagen van 10—3 uur, des Zondags van 1—3 uur).

TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN E.D. TE AMSTERDAM-ZUID. ARCHITECT TH. J. LAMMERS B.N.A.

**NIEUW GEBOUW VOOR DE REMONSTRANTSCHER STICHTING VOOR OUDEN VAN DAGEN E.D.
ARCHITECT TH. J. LAMMERS B.N.A.**

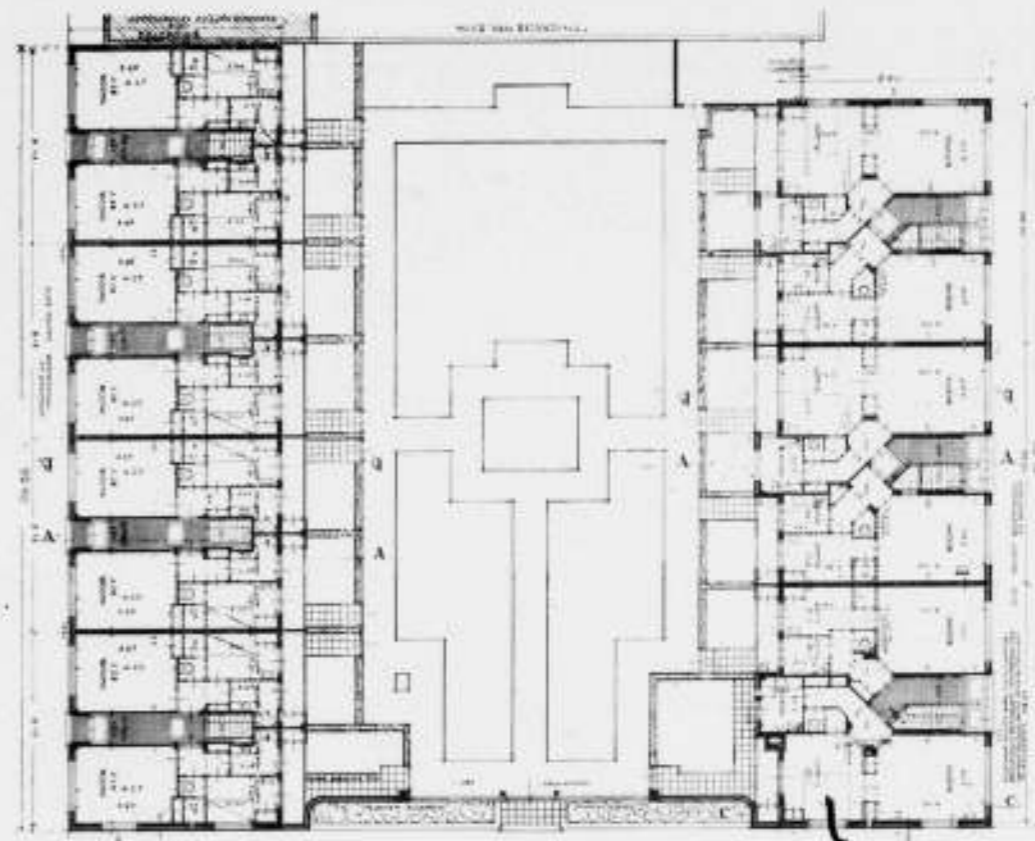
De Remonstrantsche Gemeente alhier heeft voor haar „Remonstrantsche Stichting” een nieuw tehuis gebouwd in Amsterdam-Zuid aan de Dintelstraat, Uiterwaardenstraat en Rivierenlaan. Hoewel bedoeld voor Remonstranten zijn andersgezinden geenszins uitgesloten.

De bedoeling van deze stichting is om aan Ouden van dagen (echtparen) en alleenwonenden een woning overeenkomstig hun behoeften te verstrekken welke hun zelfstandigheid geheel

vrij laat en toch de voordeelen biedt die een gemeenschappelijk tehuis kan geven.

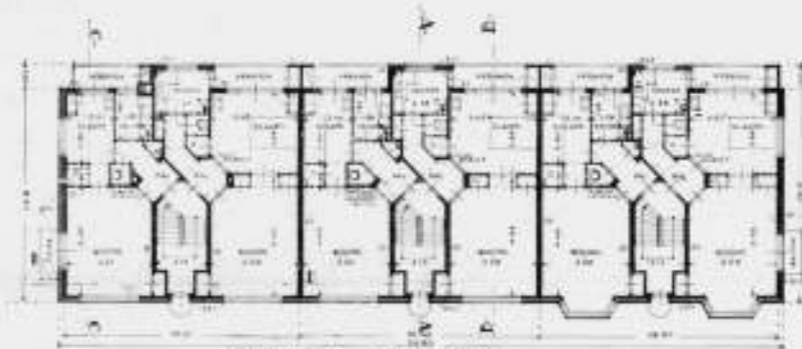
Van dit principe uitgaande zijn hier 42 beknopte vrije woningen gebouwd, elk bestaande uit woonkamer, slaapkamer, keuken, douche, veranda, W.C. en zolder. Alle woningen zijn aangesloten op een centrale verwarming en centrale warmwatervoorziening.

Het complex is als „open bebouwing” onworpen en bestaat uit

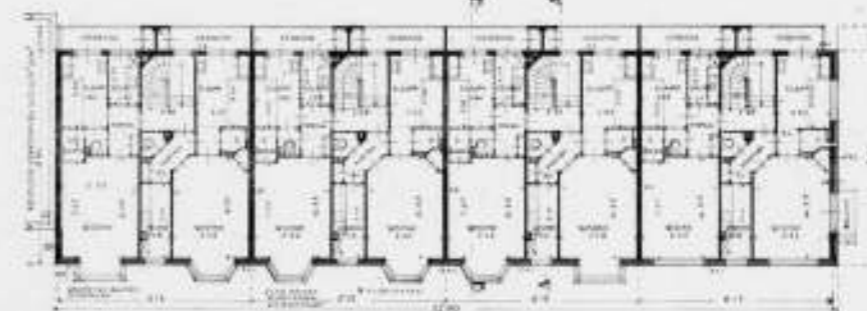
PLAN BEGANEGROND

SCHAAL 1:300

PLAN EERSTE VERDIEPING

SCHAAL 1:300

PLAN TWEEDE VERDIEPING

SCHAAL 1:300

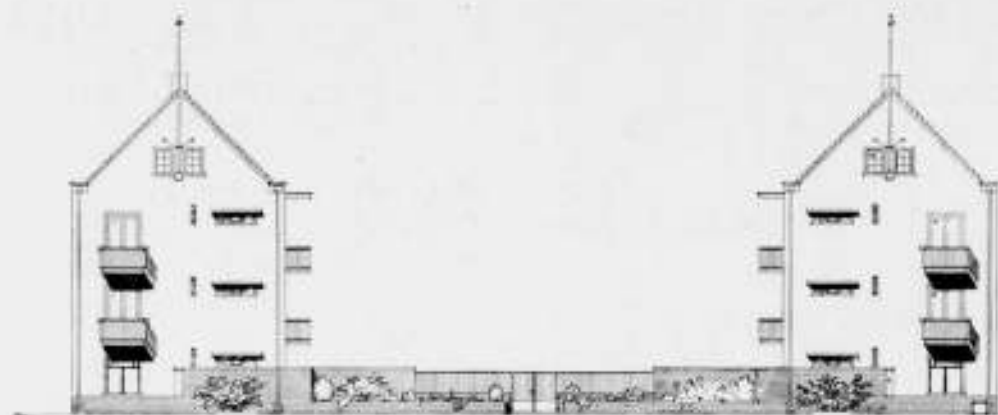
PLATTEGROND EN VERDIEPING VAN HET TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN E.D., TE AMSTERDAM-ZUID. ARCH. TH. J. LAMMERS B.N.A.

2 blokken resp. aan de Oost- en Westzijde van het bouwblok terwijl de zuidkant aan de Rivierenlaan geheel open is gehouden, zoodat hier de zon vrij kan toetreden in den tusschenliggenden tuin welke voor alle bewoners toegankelijk is en die het voordeel heeft aan de Noordzijde te zijn afgesloten door het nieuwe kerkgebouw van de Evang. Luthersche Gemeente van den architect Ferd. B. Jantzen B.N.A. De woningen beg. grond hebben tevens nog een eigen tuintje, afgescheiden door een haag en tuinhekje van den gemeenschappelijken tuin.

De in het complex wonende opzichter heeft het dagelijksche toezicht en verzorgt o.m. de centrale voorzieningen.

Het geheel is 1 September j.l. gereed gekomen en sindsdien verheugen de bewoners zich in het genot van hun „eigen home” voor hen gesticht met als achtergrond de gemeenschapsge-dachte.

Het ontwerp en de bouwleiding was in handen van architect Th. J. Lammers B.N.A. terwijl de aannemer J. H. W. Jansen het werk heeft uitgevoerd.

AANZICHT AAN DE RIVIERENLAAN VAN HET TEHUIS VOOR OUDEN VAN DAGEN E.D. TE AMSTERDAM-ZUID. ARCH. TH. J. LAMMERS B.N.A.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

ARKHITEHTI, 1937, 1 (Finland). Een school; een kinderkolonie; huis, school, kapel; prijsvraagontwerpen voor een kerk te Helsingfors.

IDEM 2. Kantoorgebouw, directeurswoning, verenigingsgebouw en doktershuis van de Enso-Gutzeit fabrieken in Oost-Finland.

IDEM 3. Een geïllustreerd artikel over Helsingfors' water, dat men geleidelijk aan wil gaan gebruiken voor verfraaiing van de stad en bestemmen voor recreatie. Een semi-permanent bazargebouw in Helsingfors, met winkels, bank, café, bioscoop. Plannen voor uitbreiding van een begraafplaats.

IDEM 4. Een fraai studentclubgebouw. Prijsvraag voor een kantoorgebouw.

IDEM 5. Een interessant ontwerp van Alvar Aalto voor een kunstmuseum te Tallinn (Estland). Bioscoop. Fabriek.

IDEM 6. School voor lichamelijke opvoeding. Prijsvraag voor een kazerne.

IDEM 7. Een interessant stationsgebouw te Tampere. Opmerkelijke prijsvraagobjecten voor een kleine kerk met bijgebouwen op een moeilijk terrein.

IDEM 8. Eigen huis van Alvar Aalto (zie afbeelding). Een complex te Tampere: winkels, restaurants, kantoren en flats. Een beknopt hotel. Een eigen week-end huis van de architectuur-studenten uit Helsingfors.

ARKITEKTEN, 1937, 1/2 (Denemarken). Een interessant nummer met afbeeldingen van en over grote en kleine theaters.

IDEM 3/4. Een historische studie van de Chinese bouwkunst, toegelicht met fraaie foto's en uitstekende teekeningen.

IDEM 5. Drancy bij Parijs en de openluchtschool te Suresnes.

IDEM 6. De elektrische keuken, zorgvuldige keukeninrichtingen. B.

ARCHITETTURA, April 1937. (No. 4.)

Dit nummer geeft een plan voor de in 1941/42 te Rome te houden wereldtentoonstelling met talrijke foto's van een overzichtsmaquette. Een prijsvraag voor een gouvernementsgebouw voor de provincie Torino, en voor een schoolgebouw te Aquila.

Artikel van P. Carbonara over de wereldsteden in Amerika, met fraaie foto's van de wolkenkrabbers van Chicago en van New York.

IDEM. Mei 1937. (No. 5.)

Italiaansch paviljoen op de tentoonstelling te Parijs. De architecten A. en L. Belgiojoso publiceeren een flatgebouw te Milaan. Staalskelet van tien verdiepingen. Bij een totale inhoud van het gebouw van 19200 m³ bedroeg het gewicht van het staalskelet (electr. gelascht) 330 Ton. Dit skelet werd in 70 werkdagen gereedgemaakt. Vloeren van Alpha-balken.

Voorts het reeds uit andere publicaties bekende interessante stationsgebouw van Viareggio.

Allerlei over het uitbreidingsplan van Belluno.

H. G. J. S.

Yläkerros 1:400

Alakerros 1:400

EIGEN HUIS VAN DEN ARCHITECT ALVAR AALTO UIT „ARKHITEHTI“

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS. 18 DECEMBER 1937

NR 51

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

COLLEGA TJEERD KUIPERS TE BUSSUM 80 JAAR.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van het Bestuur van den B.N.A. een stukje voor het Bouwkundig Weekblad te schrijven nu onze zoo krasse collega, de heer Tjeerd Kuipers, Architect-B.N.A., Dinsdag 21 December zijn 80-sten geboortedag viert.

Kuipers werd in 1857 geboren te Gorredijk, Gemeente Opsterland, bezocht de H.B.S. te Heerenveen, ontving tekenonderricht van den leeraar Bubberman, werd tewerk gesteld op een timmerwinkel, en werd uitgestuurd voor het afschrijven van bestekken, het overtrekken van teekeningen en het maken van berekeningen voor aanbestedingen waaronder veel waterbouwkundig werk. Vervolgens werkte hij als teekenaar bij architect de Rooy te Leeuwarden en bij den Directeur van Gemeentewerken v. d. Veen te Meppel. Toen de familie naar Holland vertrok, werkte hij voor zijn vader, die als aannemer boerderijen en burgerbouw maakte, maar ook veel werkte voor Waterstaat en Genie. O.a. voerde hij uit de droogmaking van den Middenpolder bij Ouderkerk, met bouw van een stoomgemaal.

In 1884 werd Kuipers bekroond met een 1en prijs op de Internationale Landbouwtentoonstelling te Amsterdam, en later te Leeuwarden, beide voor boerderij-bouw.

Zijn hart ging echter naar de architectuur uit, en hij veroverde een plaats op het bureau van Arch. Salm en daarna bij Sanders en Berlage. In 1890 ontvangt hij den 1en prijs voor een ontwerp voor een kerk voor de Doopsgezinde Gemeente te Deventer. Dit beteekent het begin van zijn vestiging als architect te Amsterdam. En spoedig komt een stroom van opdrachten. Meer dan 50 kerkgebouwen, in hoofdzaak voor de Geref. Kerken in Nederland, heeft de heer Kuipers gebouwd, behalve dat nog een twintigtal kerken door hem werd verbouwd of vergroot, en enkele oude kerken, als te Uitgeest, Oud-Beyerland en Rijssen werden gerestaureerd.

Door geheel Nederland vindt men zijn kerken en kerkjes, zoowel in de dorpen als in Amsterdam, den Haag, Leeuwarden, Rotterdam, Dordrecht, Delft en Groningen. In laatstgenoemde stad werd hem ook de bouw van de Hoofd-Synagoge opgedragen, waaraan hij zich met bijzondere interesse en toewijding heeft

gegeven. Zeker is deze Synagoge (1907) een van zijn beste werken. In Dordrecht werd de kerk gebouwd naar de gedachten door Dr. A. Kuyper in „Onze Eeredienst“ voor de Geref. Kerken uitgestippeld. Ook bouwde de heer Kuipers kerken te Medan en te Brussel. Hij bleef daarbij zich zelf, hoewel er wel ontwikkeling en een meegaan met de meer moderne opvattingen is te constateeren.

In Amsterdam bouwde hij de „Zeven Landen“ en villa's bij het Vondelpark (Roemer Visserstraat), de koekfabriek „de Lindeboom“, het voormalige Geref. Gymnasium, en verscheidene scholen. Ook had hij een belangrijk aandeel in den bouw van de Theologische School v. d. Geref. Kerken te Kampen. Verder groote woningblokken te Amsterdam, Zaandam, Haarlem, Utrecht en Bussum, sommige in samenwerking met andere collega's, in hoofdzaak voor Patrimonium.

Maar ook op het terrein van ziekenhuis- en gestichtsbouw heeft de heer Kuipers zijn sporen verdiend. Zoo bouwde hij het gebouw voor de Geref. Ziekenverpleging (Juliana-Ziekenhuis) aan de ter Haarstraat te Amsterdam, het keukengebouw met bakkerij en magazijnen voor het Krankzinnigengesticht Veldwijk te Ermelo, en de gebouwen voor de Johannes-Stichting te Huis ter Heide. En ten slotte (1934—36) kwam, in samenwerking met ondergeteekende, onder zijn leiding tot stand de restauratie, moderniseering en de belangrijke uitbreiding van de gebouwen van de Johannes Stichting te Nieuwveen. Wekelijks, soms meermalen werd daarbij het werk bezocht. Hoewel reeds achter in de zeventig toonde hij zich daarbij steeds frisch en onvermoeid.

De laatste jaren woonde hij te Bussum. Hij was een harde werker, geen publicist of man voor vergaderingen. Een stoere Fries, een oprecht Christen, een man met een sterk (voor hen die hem niet kenden, niet altijd gemakkelijk) karakter, maar rechtuit.

Wij feliciteeren den jubilaris van harte. Voorwaar een voorrecht op zulk een werkzaam en vruchtbaar leven te mogen terugzien. Amsterdam.

J. H. v. d. VEEN.

477

GEREF. KERK TE ROTTERDAM EN TE DELFT. ARCH. T.J. KUIPERS B.N.A.

GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA. ONTWERPSTUDIE No. 10.

Deelneming staat voor een ieder open.

Onderwerp: Verkeersbureau in een grote stad, speciaal bedoeld voor het toeristenverkeer met autobussen en kleine voertuigen. Van het bureau vertrekken autobussen voor één- of meerdaagse tochten door Nederland, voor reizen naar het buitenland en voor toeren, z.g. sight-seeing, in de stad. Tevens vertrekken hier bootjes voor rondvaarten door de stad en omgeving, terwijl het gebouwtje ook dienst moet doen als station voor watertaxi's.

In het gebouwtje is tevens gevestigd een informatiebureau voor vreemdelingen betreffende hotels, bezienswaardigheden, voorstellingen in schouwburgen, enz.

In het bureau vindt de kaartverkoop voor de verschillende auto- en boottochten plaats.

Situatie: Zie de tekening met bijschriften.

Er moet gebouwd worden binnen het op deze tekening gearceerde gedeelte, terwijl een steiger tot hoogstens 2 m buiten dit gedeelte in het water mag worden geplaatst.

De walkant is met talud onder 45° en met basaltblokken afgewerkt.

Aangegeven is de gemiddelde waterstand (P). De laagste waterstand is 0.20 m lager, de hoogste waterstand 0.20 hoger dan dit peil. Ingravingen in de oever zijn toegestaan. De hiervoor genoemde steiger moet gelegenheid bieden voor het gelijktijdig aanleggen van twee bootjes, en moet behalve van het gebouw uit ook direct van de openbare weg toegankelijk zijn.

Aan de straatzijde moeten twee autobussen kunnen worden op-

478

gesteld zonder dat deze, of de instappende passagiers, het normale straatverkeer hinderen.

Benodigde ruimten.

- Een hal voor het publiek, groot $\pm 25 \text{ m}^2$.
- Een kantoor voor 2 bedienden, groot $\pm 12 \text{ m}^2$. In het kantoor moet gelegenheid zijn voor de berging van prospecti, kaartjes, kleren van de bedienden, enz. Het kantoor moet door een balie van de hal gescheiden zijn.
- Een wachtruimte voor bus-passagiers, groot $\pm 25 \text{ m}^2$.
- Een wachtruimte voor rondvaart- of watertaxi-passagiers, groot $\pm 15 \text{ m}^2$.

De hier genoemde wachtruimten mogen tot één ruimte gecombineerd worden; zij moeten direct toegankelijk zijn, zowel uit de hal als van de openbare weg, doch moeten des avonds voldoende kunnen worden afgesloten. Passagiers moeten bussen en bootjes droog uit de wachtruimten kunnen bereiken. In de wachtruimten enige vaste zitplaatsen.

e. Ruimte voor de verkoop van sigaren, sigaretten, chocolade, enz.

f. Ruimte voor de verkoop van couranten, tijdschriften, boeken, enz.

Deze verkoopgelegenheden ook ten dienste van het straatpubliek.

g. 2 telefoonscellen.

h. Toilet dames (2 W.C.'s met wasgelegenheid).

- Toilet heren (1 W.C. en 1 urinoir met wasgelegenheid). Telefooncellen en toiletten uitsluitend voor bezoekers en personeel van het gebouwtje.
  - Een overdekte parkeerplaats voor 40 rijwielen uitsluitend voor bezoekers; hier is geen bewaking, de fietsen worden op slot gezet.
  - Een reeds onder „Situatie” genoemde steiger lang minstens 30 m voor het aanleggen van twee boten. Deze steiger voorzien van enige vaste zitplaatsen.
  - ruimte voor een centrale verwarmingsketel met kolenbergplaats.
- De ombouwde ruimte voor het verkeersbureau mag maximum $\pm 100 \text{ m}^2$ bedragen.
De maximum lengte van een autobus bedraagt 10 m, van een watertaxi 8 m en van een rondvaartboot 20 m.

Tekening: Gevraagd wordt een inkttekening of een witdruk van een inkttekening. De tekening moet bevatten een situatie op schaal 1:1000, waarop buiten de ligging van het gebouw met toebehoren, ook de toegangswegen, de wijze van opstellen der bussen en het meren van bootjes en watertaxi's moet zijn aangegeven, voorts plattegrond(en), gevels en doorsnede(n) op schaal 1:100. De constructie van het gebouw moet voldoende uit de tekening blijken. De toe te passen materialen en kleuren op de tekening bij te schrijven.
De tekening moet op karton geplakt zijn en van gaatjes of ringen zijn voorzien om op te hangen.
De afmeting van het karton moet zijn $0.60 \times 0.70 \text{ m}$.
Op de tekening mogen geen perspectieven, scheve projecties, kleuren of schaduwen voorkomen.

Inzending: De inzending geschiedt anoniem. Het handschrift van den inzender mag op de inzending niet voorkomen. Ongevraagde stukken of stukken van andere afmetingen dan de gevraagde, blijven buiten beoordeling. De tekeningen in de rechterbovenhoek te voorzien van een nummer van vier cijfers. Bij de inzending moeten twee gesloten enveloppen gevoegd worden, voorzien van datzelfde nummer. Op de ene te vermelden: „Naambrief”, in deze sluit de inzender zijn naam en adres,

op de andere „Correspondentie-adres”; in deze geeft de inzender een adres op, door middel waarvan de Commissie van beoordeling zich met hem in verbinding kan stellen.
Vragen zullen niet worden beantwoord.
Bovengenoemde stukken inleveren of verzenden aan het Genootschap Architectura et Amicitia p/a D. C. Egel, Agamemnonstraat 59^{II}, Amsterdam Z., uiterlijk Dinsdag 11 Januari 1938 met de laatste postbestelling.

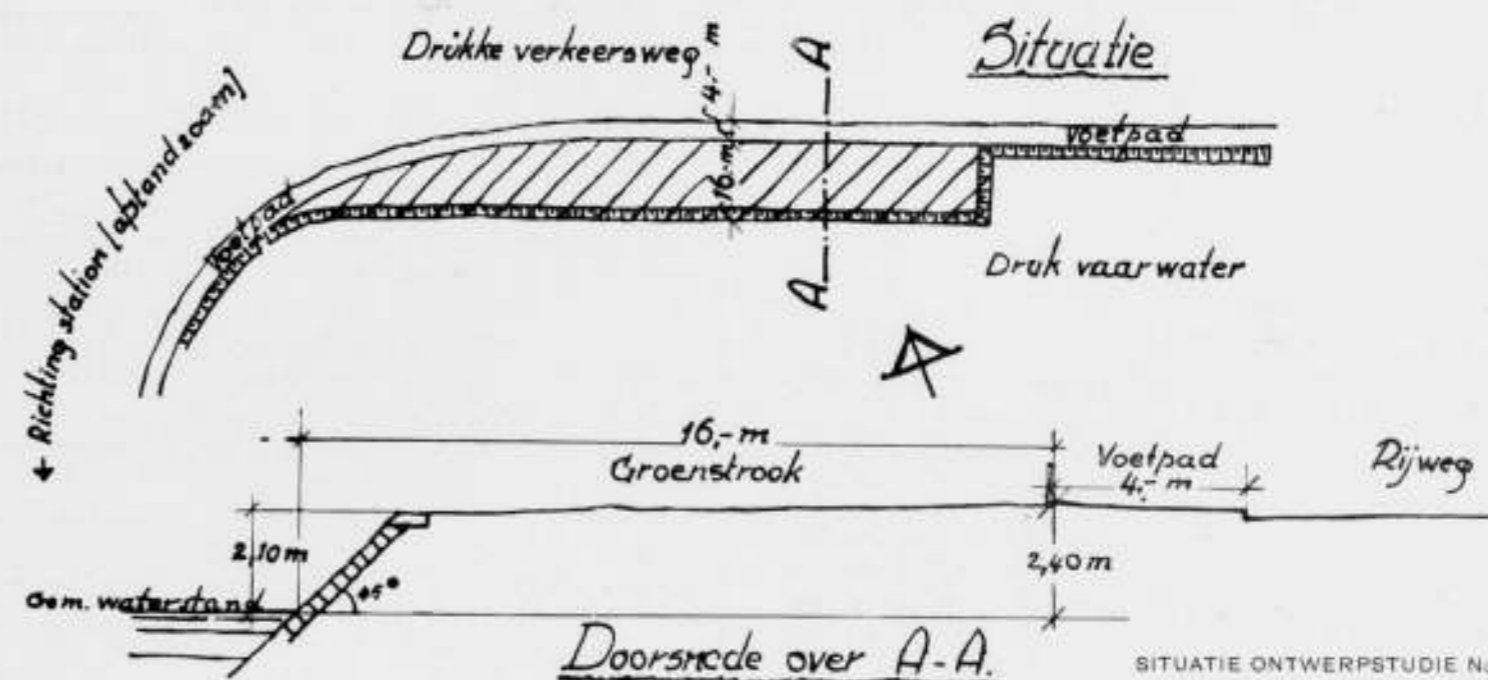
Beoordeling: De inzendingen, welke voldoen aan de bepalingen van dit programma, worden alle beoordeeld door de onderstaande Commissie van Beoordeling. Deze beoordeling wordt gepubliceerd in het B.W.A., eventueel voorzien van afbeeldingen van enige der ontwerpen. De Commissie heeft het recht de naambrieven van die inzendingen te openen, teneinde de namen der ontwerpers te kunnen publiceren. Ter beloning van de beste inzending wordt door het Genootschap een bedrag van f 25.— ter beschikking van de Commissie gesteld.
Aan de ontwerpers van wie de inzending gepubliceerd wordt in het B.W.A., zal een exemplaar van dat nummer gratis worden toegezonden.
Alle ontwerpen worden op een Genootschapsvergadering en zo mogelijk in het openbaar tentoongesteld.
In het B.W.A. zal medegedeeld worden wanneer en waar de inzendingen dan kunnen worden teruggehaald. De inzenders die hun inzending aan hun correspondentie-adres teruggezonden wensen, sluiten daartoe een adresstrook in de enveloppe met „Correspondentie-adres” plus de portokosten in postzegels.

De Commissie van Beoordeling:

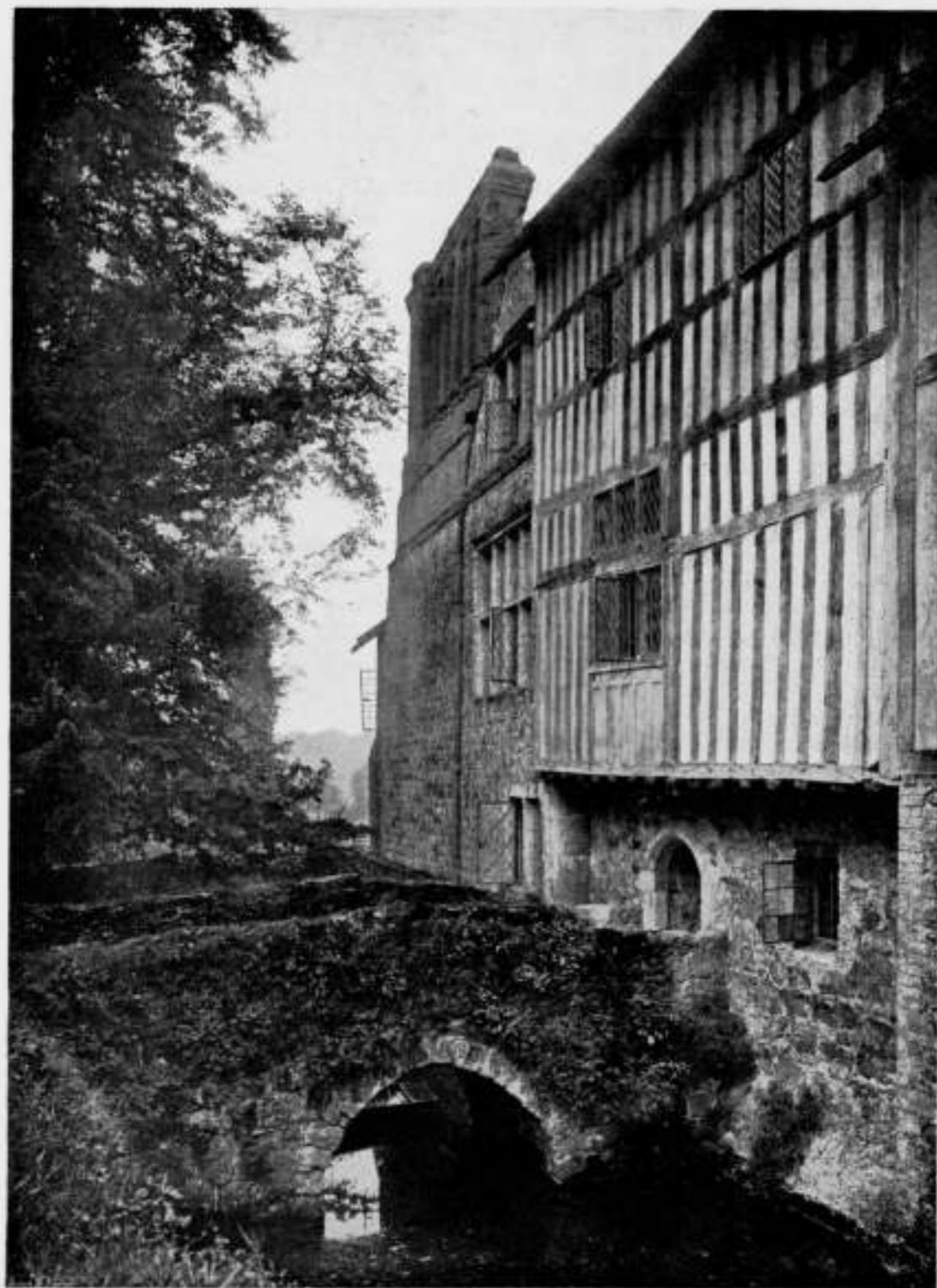
A. P. SMITS,
JOH. H. GROENEWEGEN,
D. C. ENGEL.

Voor het Bestuur:

WIEGER BRUIN, Voorzitter,
A. EIBINK, Secretaris.

SITUATIE ONTWERPSTUDIE No. 10

IGHTHAM MOTE IN KENT

EEN BOEK OVER EEN ANDERE WERELD. *)

We zijn hier wel in een andere wereld, dan die van onze landhuisjes, met hun pijnlijk berekend „bezonnings” maximum, hun tot het uiterste overwogen economie en gegarandeerde minimum onderhoudskosten. Niet alleen dat deze andere wereld er aristocratische schaduwpartijen op na houdt, en qua economische bouwwijze nog in het barbarendom verkeert, ook in het niet-materieele en zakelijke is deze wereld wat anders. Misschien vragen enkelen: „Behoort dit nu nog tot de architectuur?” Ze roeren daarmee een interessante vraag aan. Vooral als zij bijv. gekoppeld wordt aan Herstmonceux, waarvan ik vrees dat het vóór de restauratie uit niet veel meer dan nauwelijks

aan te wijzen muurbrokken bestond. Maar of ze behoren tot het centraal gebied of het grensgebied van de bouwkunst, we kunnen zonder hierover te piekeren, voor onze geestelijke spanningen soulaas vinden door deze bouwwerken, met alles waarmee ze in dit prachtige plaatwerk omringd zijn, te bekijken. En dan dwalen we door die rijk gestoffeerde manorhouses, waarvan zoo menig Engelschman het zich tot levenstaak stelde ze weer woonbaar te maken om er de prachtige traditie van de Engelse woonkunst in te belichamen. Het is geen zeldzaamheid wanneer een eigenaar er een kwart eeuw of meer aan besteedt om zijn interieur te scheppen, een bezigheid waar in een modernen

COTHAY, SOMERSET

stijl niet meer dan een kwart uur mee gemoed hoeft te zijn. Zoo treffen we in dit deel van het groote plaatwerk „Wardes” aan, een manorhouse in de buurt van Otham in Kent, waarin de vorige bezitter, wijlen Sir Louis Mallet, met oneindig geduld en smaak interieurs heeft weten te maken, die wellicht zuiverder dan elders ooit te vinden zal zijn het wonen — buiten alle stijlbegrip om — tot uitdrukking brengen, zonder gespannenheid en modieuze dwaasheden, of heftige beweging, maar uitgevloed tot een weldadige rust en schoonheid. „English Homes” is een serie plaatwerken, waaraan de Heer H. Avray Tipping gedurende 30 jaren voor de „Country Life” heeft gewerkt. In aansluiting op het 8-deelige werk, is het hier

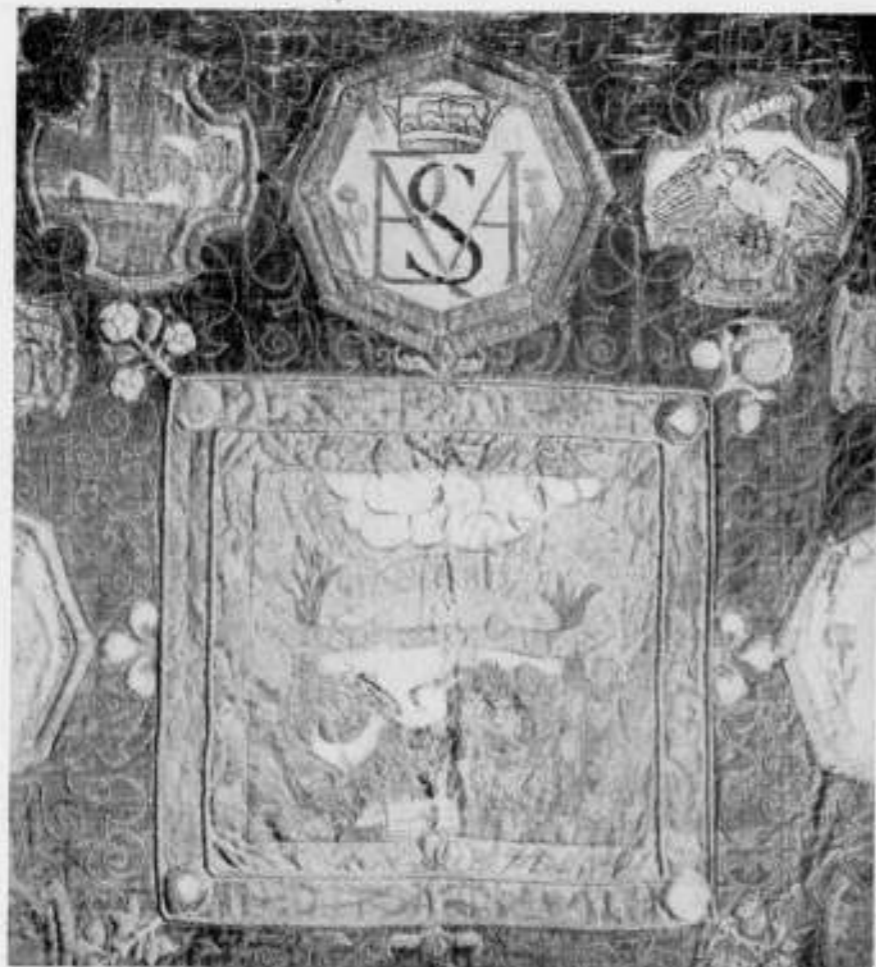
besproken deel als een suppletie te beschouwen, dat juist voltooid was vóór den dood van den bewerker. Het behandelt de middeleeuwsche en vroege Tudor architectuur van 1066—1558, en 27 bouwwerken (waaronder ook enkele bouwvallen) worden er historisch en kunsthistorisch in beschreven. En het zijn niet alleen halls en salons met hun wapens en kostelijke meubelen die wij afgebeeld vinden, zooals uit het borduurwerk blijkt, eigenhandig door Maria Stuart vervaardigd. Maar, zooals ik zei, men moet over dergelijke zaken niet gaan piekeren. Dat moet men trouwens toch nooit. J. P. M.

* H. Avray Tipping, English Homes. Mediaeval and early Tudor Period 1066—1558.

HERSTMONCEUX CASTLE IN SUSSEX

BORDUURWERK IN OXBURGH HALL, NORFOLK

ZIERIKZEE.

In aansluiting op de publicatie in het Bouwkundig Weekblad, no 49 van den loopenden jaargang, over het stadsschoon van Zierikzee moge de aandacht worden gevestigd op het feit, dat de schoonheid van dit typische stadje ernstig wordt bedreigd door de grove ondeskundigheid waarmede ter plaatse, ondanks de goed bedoelde pogingen van het bureau Gemeentewerken, wordt gebouwd en vernieuwd.

In een artikeltje, „Zierikzee” in het R.K. Bouwblad van 25 Januari 1934 heb ik dit feit reeds gesignaleerd, tot nu toe echter zonder tastbaar resultaat.

Ieder jaar opnieuw treft het mij pijnlijk te moeten constateeren, dat wederom een brokje stadsschoon aan de vernieuwzucht ten offer is gevallen.

Ook de Oude Haven met het aansluitende Havenplein, dat onvolprezen monument van stedenbouw, waar tot op heden vele fraaie patriciërshuizen zijn gespaard gebleven, dreigt meer en meer haar karakter te gaan verliezen.

Naar mij juist dezer dagen ter oore kwam, zijn momenteel plannen in voorbereiding tot verandering en moderniseering van de R.K. Pastorie en het Liefdehuis aan de Oude Haven.

Hierdoor dreigt wederom een karakteristiek stukje Zierikzee verloren te gaan.

Al is het complex Liefdehuis, Mosselpoortje en Pastorie door verbouwingen ernstig geschonden, tóch bevat het ensemble, zonder te kunnen bogen op groote architectonische waarde,

merkwaardige fragmenten die men noode zoude willen missen. Het komt mij derhalve voor, dat het dienstig kan zijn de aandacht van bevoegde instanties op dit geval te vestigen, waarbij tevens moge worden opgemerkt, dat Zierikzee geen doeltreffend welstandstoezicht kent, waarop ik reeds in de hierboven vermelde publicatie van mijn hand gewezen heb.

Het beunhazendom viert in Zierikzee hoogtij en wanneer niet spoedig zou worden ingegrepen, dreigt een onzer mooiste oude steden totaal verminkt te worden.

Reeds teveel stadsschoon is in den loop der laatste jaren verloren gegaan.

Het in den lande welhaast unieke stadssilhouet van Zierikzee is nog geen tiental jaren geleden onherstelbaar geschonden door een watertoren, welke, op het hoogste punt der oude stadswallen geplaatst zijnde, door zijn plumpe massa tracht te concurreren met den St. Lievenstoren.

Het is mij een raadsel, dat zulks in onze dagen mogelijk is gebleken!

Hoeveel schoons had nog gered kunnen worden, indien men bijtijds beseft had welke eeuwigheidswaarden ons in zoo'n oude stad door de voorouders zijn nagelaten.

Moge mede de schitterend verzorgde Zierikzee-publicatie er toe bijdragen, dat hier worde ingegrepen vóór het te laat is.

Ir. J. A. M. DEN BOER, b.i.
Vught.

PRIJSVRAAG STADHUISBOUW EINDHOVEN.

Door het Gemeentebestuur van Eindhoven zal binnenkort een openbare Prijsvraag voor den bouw van een nieuw Stadhuis worden uitgeschreven. De Jury is als volgt samengesteld:

A. Verdijk, Burgemeester van Eindhoven, Voorzitter.

A. J. Verhagen, Arts, Wethouder van Werken, Vice-Voorzitter.

Ir. G. Bolsius b.i., Inspecteur Volkshuisvesting Vught, Lid.

Ir. C. Geenen b.i., Architect te Eindhoven, Lid.

H. v. d. Kloot Meijburg, Architect te Scheveningen, Lid.

B. J. Koldewey, Architect te Voorburg, Lid.

Prof. Ir. J. A. G. v. d. Steur b.i., Oud Hoogleraar aan de Techn. Hoogeschool, Oosterbeek, Lid.

G. C. Koola, Dir. van Gemt. Werken Eindhoven, Adviseerend Lid.

Ir. G. A. P. de Kort b.i., Ingenieur van Gemt. Werken, Eindhoven, Adviseerend Lid, tevens Secretaris.

De Jury werd op Maandag 22 November door den Burgemeester geïnstalleerd.

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND.

NIEUWE NORMAALBLADEN.

Door de Hoofdc commissie voor de Normalisatie in Nederland zijn vastgesteld de volgende normaalbladen:

N 117 (3e dr.) Technische teekeningen. Aanduiding op kaarten en teekeningen van situaties en grondwerken. Aanduidingen voor bruggen, sluizen, palen, wissels, e.d.

N 160 (3e dr.) Kabeltoebehoren. Montage van moffen, maximum 10.000 V. Omschrijving van de wijze waarop een kabelmof moet gemonteerd worden. Aarding. Behandeling van de vulmassa.

N 430, N 431, N 433 tot en met N 436. Ronde, rechthoekige en vierkante gietijzeren laschdozen voor elektrische installaties, 5/8" tot 2" schuifbuis

aansluiting. Uitvoeringsvormen en afmetingen van de meest courante soorten laschdozen.

N 792 (2e dr.) Technische grondslagen voor bouwvoorschriften. Doorbuigingen. Grootste toelaatbare doorbuiging van stalen en houten liggers. Berekening van de doorbuiging van stalen en houten liggers.

N 793, N 794 (2e dr.) Idem. Knik bij stalen en houten staven. Grootste toelaatbare drukspanning in enkelvoudige stalen en houten staven. Berekening op druk belaste samengestelde staven.

N 846 Gereedschappen. Benamingen van draaibetels.

Al deze uitgaven zijn na verschijning tegen geringe vergoeding verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie Bureau, Willem Witsenplein 6, 's-Gravenhage, ook door tusschenkomst van de Boekhandel.

VARIA.

Hier ligt Jan Overvoort,
die niet in „gas” geloofde,
toddát de tamste soort
zijn aardse leven doofde.

Hier ligt Wiersema Trip, Burgemeester.
't Is beroerd, maar hij is er geweest. Er
viel plots'ling een bom,
het raadhuis viel om...;
nu's hij mest voor een bloeienden heester.

Hier ligt Mijnsen, Zuidbroek's secretaris.
Hij is hartstikkedood, wat heel naar is.
Door een gasbom gegast,
door een brandbom verascht,
liet hij 't leven. ....

(De laatste regel van Redactie wege bekort).

Er was eens een gemeentebestuur, dat wat te bouwen had niet ver van militaire stellingen, en dat nam een architect in den arm, en die architect pleitte voor het maken van een vluchtelder — de beganegrond van het gebouw zou ruim 2 m boven het peil van de nabije sloot moeten komen: daardoor kon het zoo goed(koop)! — maar B. en W. vonden dat voorstel vrijwel malligheid, schoon niet eenstemmig.

Wethouder van Zanen zei: „Boeh, wanneer d'r zoo'n vliegmaschine komt, dan kruip ik in een droge sloot!”

Met eenige vrijmoedigheid zei de architect: „Past U maar op, dat niet op Uw graf komt te staan: Hier ligt O. J. van Zanen, gestorven aan zijn eigenwijsheid. Want in de buurt zijn geen droge slooten en overigens wippen gassen daar niet met een boogje overheen.”

Het leek hem gepast dat ongepaste opschrift te corrigeren en zoo ontwelden, al onderweg naar huis, de volgende grafinschriften zijn dichtertlijk gemoed.

Overneming en bewerking voor luchtbeschermings-propaganda-doeleinden vrij van auteursrechten.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

OUDE BOERENHOFSTEDEN IN ZUID-HOLLAND, door J. Verheul Dzn., Architect B.N.A. Tweede herziene en vermeerderde druk. Uitg.: N.V. Steimerding en Co.

In 1930 kwam de eerste uitgave van dit boek. We lezen nu in het voorbericht van den tweeden druk in Juli 1937:

„Daar van de eerste uitgave van dit boek geen exemplaren meer in den boekhandel verkrijgbaar waren en aan nog steeds inkomende aanvragen tot mijn spijt niet kon worden voldaan, heb ik gevolg gegeven aan het tot mij gerichte verzoek, een tweeden druk er van het licht te doen zien.

Bij dezen herdruk heb ik het aantal van 36 afbeeldingen met vier ver-

meerderd, waardoor het geheel nog met enkele karakteristieke typen van oude hofsteden werd aangevuld.

Bovendien heb ik bij iedere plaat een toelichting gegeven, enkele verbeteringen in den tekst aangebracht en daaraan nog een en ander toegevoegd. Inderdaad heeft het boek door deze kleine veranderingen gewonnen en de uitvoering kan zeer geprezen worden.

In een noot lezen wij dat de collectie groote waterverfteekeningen, in 1930 tweehonderdvijftig teekeningen groot, inmiddels is aangegroeid tot driehonderdvijftig.

We wenschen het boekwerk in veler handen.

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

L'ARCHITETTURA ITALIANA. September 1937. (No. 9.)

Een sanatorium in Vercelli.

Interessante nieuwe stadsbruggen in Verona.

THE ARCHITECTS' JOURNAL. No. 2231 (21-10-'37.)

Een klein baksteenen kerkje voor 150 personen te Hershams, Surrey, ontworpen door D. H. Beatty-Pownall.

Ph. Scholberg beschrijft de uitvinding van een schroef, die niet door onbevoegden kan worden losgedraaid. In de kop van de schroef zit een tweede schroef met gleufkop. Men kan de schroef door middel van die tweede schroef dus wel vastzetten, maar niet losdraaien. Een uitkomst voor de spoorwegen, waar uit verveling wel eens een bordje losgeschroefd wordt.

IDEM. No. 2232. (28-10-'37.)

Fraaie grafsteen van de hand van Eric Kennington.

George Fairweather schrijft zeer uitvoerig over gasverwarming.

IDEM. No. 2233. (4-11-'37.)

Een nieuwe serie artikelen zal verschijnen over scholen. In dit nummer het begin.

R. Gardner-Medwin publiceert een bijzonder aardige vergaderzaal voor het dorp Old Coulsdon.

Van Tecton zeer interessante gebouwen voor de dierenliefhebber te Dudley (Worcestershire). De pinguïn-vijver is m.i. te veel theaterdecor.

H. G. J. S.

MODERNE BAUFORMEN, Sept. 1937.

Prof. Salvisberg te Zürich is een van die gelukkige architecten, die zich in een uitgebreide en continue praktijk kunnen verheugen. Zijn werk bezit in hooge mate een aangename vlotheid, het is modieus. Maar deze gunstige eigenschappen hebben ook keerzijden. In de drie in dit nummer opgenomen recente werken (een groot kantoorgebouw, een kerkelijke vergaderzaal en een villa), treden de licht- en schaduwzijden van zoo'n rijk en speels talent als Prof. Salvisberg bezit, naar voren. Uitnemende detailteekeningen. Van arch. Oswald Haerdtl te Weenen eenig werk. O.a. de kamer van de dochter in de Wohnung A. Die mag er wezen!

Verder villa's en interieurs van arch. Ernst Dobler te Stuttgart.

IDEM, October 1937.

Gewijd aan het Deutsche Stadion te Nürnberg, de Expo 1937, en een stadion te Schweinfurt, met fraaie foto's en teekeningen.

IDEM, November 1937.

In dit nummer van alles wat. O.a. de nieuwe passage aan de Neumarkt te Keulen, door Riphahn, en Prinzenhof te Keulen, van arch. Lüttgen.

IDEM, December 1937.

Van Breuhaus het nieuwe gebouw van de Reichs-Kredit-Gesellschaft te Berlijn. Wat gaat het alles weer zwaar worden! Een fabriek te Bielefeld door Prof. Griesser en een kantoorgebouw van denzelfden architect. Dan plotseling interieurs en meubels van Gilbert Rohde te New-York, om met de Chalet-achtige bouwtrant bij 4 werken van arch. A. A. Kos te Beieren te eindigen. Een rijk geïllustreerd nummer.

DER BAUMEISTER, November 1937.

De Plannen voor het Deutsche Stadion te Nürnberg. Mooie illustraties bij een interessant artikel over de technische teekening in het verleden en het heden.

484

BOUWKUNDIG WEEKBLAD ARCHITECTURA

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: IR. A. J. VAN DER STEUR, VOORZITTER, J. F. BERGHOEF, A. EIBINK, J. P. L. HENDRIKS, IR. H. G. J. SCHELLING, T. HAAKMA WAGENAAR. SECRETARIS: J. P. MIERAS.

25 DECEMBER 1937

NR 52

REDACTIE-ADRES: WETERINGSCHANS 102, AMSTERDAM

HET OUDE AMSTERDAM VAN WENCKEBACH

Er is wel geen enkel boekje verschenen over het oude Amsterdam, dat zoo bij het publiek insloeg als de in 1907 verschenen premie-uitgave van „Het Nieuws van den Dag” met de 100 door L. W. R. Wenckebach geteekende stadsgezichten. Er zijn sindsdien nog vele en velerlei boeken over oud-Amsterdam verschenen, kleine aardige prentenboekjes en grootere, meer kostbare werken, zij alle hebben het in populariteit moeten afleggen tegenover „Wenckebach”.

Er is ook wel geen boekje verschenen over het oude stadsschoon van Amsterdam, dat zoo veel openbaringen gaf als juist dit. Het openbaarde niet alleen de schoonheid van Amsterdam aan een ruimen kring van menschen, lezers van een populair dagblad, het openbaarde aan velen, in een tijd toen de algemeene belangstelling daarvoor was gedaald, dank zij het bijzondere talent van den teekenaar Wenckebach, de charme en de kracht van de teekenkunst, de kunst bij uitnemendheid om „te spreken en te schrijven tegelijk”; het openbaarde, dank zij de voortreffelijke en pakkende bijschriften van wijlen den heer J. F. Gebhard Jr., de historie van menig stadsdeel of bouwwerk, waar men soms jaren en jaren onverschillig aan was voorbijgeloopen.

Het boekje van Wenckebach sloeg in. De belangstelling er voor was zóó groot, dat het nog tweemaal moest worden herdrukt, telkens in een oplage van tienduizend exemplaren!

Het „boekje van Wenckebach”, zooals het kortweg bekend staat, ging recht op het doel af. Geen theorie, geen vermoeiende beschouwingen. Honderd sprekende teekeningen met honderd beknopte notities over de historie. Nooit is de schoonheid van oud-Amsterdam gedurende een zekeren tijd bij een voornaam deel van het Amsterdamsche publiek zoo in gesprek geweest als in 1907. Tallozen ontdekten door dit eenvoudige boekje niet alleen een wereld van schoonheid, waar zij te voren langs heen waren geloopt, zij ontdekten tevens — en dat was minstens even belangrijk —, dat dat oude Amsterdam, zóó gezien, eigenlijk ook hún bewondering had. Wenckebach heeft velen, die wel geloofden dat Amsterdam zoo'n mooie stad was, er van overtuigd dat het inderdaad zoo was.

Dat het effect zoo gunstig was, het lag óók aan den tijd. Er was in 1907 al een krachtige strooming tegen de vandalistische wijze, waarop in de steden, en vooral in Amsterdam, werd huisgehouden. De slooper, eens door Weissman sarcastisch als den meest populairsten man van Amsterdam afgebeeld, was niet meer zoo in aanzien. In het Genootschap „Amstelodamum” verzamelden zich de bewonderaars van de stad, haar schoonheid en geschiedenis. Er was een lichaam dat voor de schoonheid direct op de bres stond, als er gevaar dreigde.

Daarbij kwam nog de omstandigheid, dat Amsterdam nog iden-

tiek was met oud-Amsterdam, in de uitgebreidheid waarin Wenckebach het teekende. De nieuwe buurten lagen tegen het oude Amsterdam aan, hadden er relatie mee. Door de vele enorm groote nieuwe wijken, die geen enkele relatie meer met de oude stad hebben (dan de tram), dekt het Amsterdam van heden niet meer datgene wat men onder oud-Amsterdam verstaat. Een mindere relatie heeft ook mindere belangstelling tengevolge. Het was dus in een gunstigen tijd dat Wenckebachs boekje verscheen.

Het merkwaardige was — eigenlijk is het niet merkwaardig, maar heel logisch en gewoon —, dat de teekeningen van Wenckebach met de bijschriften van Gebhard, al sinds jaren verschenen waren, om de andere week in het Zondagsblad van het Nieuws. Maar een bepaald effect had dat natuurlijk niet opgeleverd. Velen zullen wekelijks van het plaatje en het bijschrift hebben genoten, het effect van een openbaring kon men daar niet mee bereiken. Effect gaf dat gecompriëerde boekje met de honderd teekeningen.

Het boekje van Wenckebach gaf een uitnemend beeld van Amsterdam. De verzameling van honderd teekeningen, uitgezocht uit een veel grooter aantal, bevat weliswaar de beste teekeningen, maar kennelijk komt toch ook de bedoeling naar voren met die beste teekeningen den besten indruk van oud-Amsterdam te geven. Te waardeerden valt vooral de veelzijdigheid van den indruk, welke gegeven is. We zien van alles wat van oud-Amsterdam, en in de bijschriften lezen we van alles wat over oud-Amsterdam. Daardoor kan het boekje van Wenckebach zeker beschouwd worden een algemeen beeld te geven van het toenmalige oude-Amsterdam. We dwalen er mede van de Driehoekstraat in de meest westelijke punt van de Jordaan, naar het Rapenburg in het oosten, langs de deftige grachten, door volksbuurten en kronkelstraatjes.

De stadsgezichten van Wenckebach waren typische punten van het stadsschoon en de vraag komt in ons op wat er in de sindsdien verlopen dertig jaren van deze typische punten van oud-Amsterdam behouden is gebleven en wat er voor in de plaats is gekomen.

Hoe is na dertig jaren het oude Amsterdam van Wenckebach geworden? Het antwoord op deze vraag is neergelegd in nevensgaande platen, waarop naast een 61-tal teekeningen van Wenckebach, de foto's van het huidige stadsaspect zijn afgebeeld. ¹⁾

¹⁾ Het aanvankelijk voornemen om alle 100 teekeningen op te nemen, kon niet worden uitgevoerd, wilden we de prenten door een al te sterke verkleining niet te veel van haar bekoring berooven.

N.Z. VOORBURGWAL

OUDE-ZUID-VOORBURGWAL

OUDE KERKPLEIN

HET OUDE BEURSSPOORTJE

SINT PIETERSPOORT

ENGERKERSTEEG

BANK VAN LEENING

ST. ANNA DWARSSTRAAT

DAMRAK

DE BEURS

DAMRAK

WALENPLEINTJE

GROENE BUIKVAAL

KOLKSTEEG

BAGIJNSTEEG

MUSEUM - AMSTELKANAAL

MAKELAARSOCIETEIT

AMSTERDAMSE DIJK VAN DE DOELANSTRAAT

PETER'S HAL

ADRIJNSMUIZING

NIEUWE CRACHTJE

DE GELDESCHE KADE

BINNENKANT

DE MOETELBAANSTOEPEN

OUDE GEVELS & PEPERSTRAAT

PAARDEWEG & OUDE SCHANS

OUDE HUIZEN & WATERLOO PLEIN

STROO-MARKT

HET ARSCHAAL met HORTZ AMSTELSTRAAT

ENGELSCHE STEEG

OSSENPOORTLEG

DE BROUWERSGRACHT.

OUDE HUIZEN IN OUD.

OUDE ZIJDE VOORBURGWAL.

OUDE GEVEL A.D. O.Z. VOORBURGWAL.

SPINHUISSTEEG.

GRINNESSE SLUIS.

BLAUW-BURGWAL.

DE MOLEN DE GOOIER.

SINGELhoek LINBAANSTEEG.

SINGEL en APPELMARKT

SPIEGELGRACHT

REGULIERGRACHT en de ABTELEIJEN

SINGEL en de HILATECH

NORTE PRINSENGRACHT

KROONBOOSLOOT

HEERENGRACHT en LEIENGRACHT

KARKGRACHT

OUDE HUIZEN en KROONBOOSLOOT

NEIBERGGRACHT en WESTERMARKT

BRANCKERACHT en de ROZENSTRAAT

LINDBARTS GRACHT en de GELANTERSGRACHT

DRIEHOEK STRAAT

LOOFS-HOFJE

WILL 2 HOFJE

VVILE WESPAD

MARTUZZER HOFJE

BOIJES HOFJE

W. EGELANTERS DWARSSTRAAT

HOUTKOPERS HOFJE

BUSSEN SCHUT

Teneinde uit dit vergelijkingsmateriaal een bepaalde conclusie te kunnen trekken, dienen we er van uit te gaan, dat het behoud van het stadsschoon hoofdzakelijk afhankelijk is van den voortdurenden en onverdroten strijd, die daarvoor moet worden gestreden.

Wel is er een evidente kracht in het maatschappelijk leven, die ons buitenkansjes bezorgt en waardoor bepaalde stadsdeelen, niettegenstaande ze zeer trefbaar zijn, in een periode van 30 jaren volmaakt ongeschonden zijn gebleven, zonder dat er ooit iemand aan te pas kwam, maar in 't algemeen moet over het stadsschoon worden g e w a a k t. Zonder bewaking is het nu eenmaal niet veilig.

In de eerste plaats dient de overheid te waken en te doen wat met haar bevoegdheden mogelijk is. En de Amsterdamsche overheid waakt.

Het corps burgers, dat de waarde van oud stadsschoon en oude architectuur beseft en wil mede werken aan het hooge doel, is ongetwijfeld aanmerkelijk grooter dan een halve eeuw geleden. Het is aan de vereenigingen op dit gebied, dat wij in hoofdzaak het behoud van verschillende stadsdeelen en monumenten danken, die vaak nog een reeds uitgesproken doodvonnis in hooger beroep wisten te vernietigen. Het stadsschoon is dan ook slechts te behouden door een behoorlijk geoutilleerden veiligheidsdienst.

Bekijken we de veranderingen van de Amsterdamsche stadsgezichten in den loop van de 30 jaren, zooals zij uit de bijgaande afbeeldingen gemakkelijk na te gaan zijn, dan valt het wel op, dat al die veranderingen voor het groote meerendeel verminderingen van stadsschoon beteekenen. Voor hetgeen verdween kwam niet veel goeds in de plaats. En dit is het punt waaromheen het geheele behoud van het stadsschoon draait. Immers, waren op al de plaatsen, waar oude architectuur verdween (noodig of onnoodig), architectonisch goede bouwwerken gekomen, in den zin van wat men thans in vakkringen onder „het goede bouwen” verstaat — n.l. het bouwen van goed gehalte in technischen en aesthetischen zin —, dan was het stadsschoon door de veranderingen niet, althans in veel mindere mate, aangetast. Het vraagstuk van het behoud van stedschoon is in de eerste plaats een architectonisch vraagstuk (desgewenscht in den ruimeren zin van architectonisch-stedebouwkundig). En nu blijkt, dat in verreweg de meeste gevallen de verandering van de architectuur in de oude stad heeft plaats gevonden zonder den bevoegden architect. Het is een pijnlijk te constateeren feit, dat het oude Amsterdam, dus het beste historische goed aan stedschoon van ons land, bij zijn architectonische verandering in 't algemeen overgeleverd is aan den niet bekwamen architect. Natuurlijk zijn in 't algemeen de groote bouwwerken in handen van bevoegde architecten. Maar het stadsschoon van Amsterdam omvat zoo oneindig veel meer, dat architectonisch behandeld moet worden om het mooie stadsbeeld te bewaren en op dit terrein is helaas de onbevoegde de baas.

Maar een oude stad, zooals Amsterdam, zal eerst veilig zijn, wanneer zij in handen is van de deskundige architecten. Wil waarlijk de strijd tegen de verminking van het stadsschoon vruchten dragen, dan zullen ook de genootschappen en vereenigingen, welke zich bewegen op het gebied van de schoonheidsbescherming, dit indachtig moeten zijn. Het bezit van schilderijen en kostbaarheden vertrouwt men aan de meest vrouwen toe, aan degenen, van wie men verzekerd is, dat zij hun lot binden aan hun panden. Oud-Amsterdam is, wat zijn architectuur betreft, voor het grootste deel overgeleverd aan bouwkundige krachten, van wie wij hoogstens den wil tot het goede, maar niet de macht tot het goede kunnen verwachten. Des te minder, omdat bouwkunde opgaaf in een oude stad hogere eischen stellen dan die elders.

Het is genoegzaam bekend op welke verschillende manieren

men tracht van den nood een deugd te maken, maar de eenige deugd zou moeten zijn, dat de oude stad van Amsterdam in handen is van den bevoegden architect.

Nu weet ik wel, dat dit niet zoo eenvoudig te bereiken is. Maar er was al veel gewonnen, wanneer de genootschappen en vereenigingen, die zich het behouden van het stadsschoon tot taak stellen, ook de bevordering van het goede bouwen positief in hun programma opnemen, want het behouden van stadsschoon is tweeledig, n.l. zorgen voor het behoud van de oude architectuur, waar dit mogelijk is, en zorgen voor het in de plaats stellen van goede architectuur, waar het behouden van de oude niet meer mogelijk is. Dit laatste is even belangrijk als het eerste. Te veel echter moeten de genootschappen, welke taak toch al inderdaad omvangrijk is, het tweede deel laten rusten.

Het wren van den onbevoegden en het inschakelen van den bevoegden architect acht ik te behooren tot de taak van elk instituut, dat zich het behouden van stedschoon ten doel stelt. In de halve eeuw zorg voor het behoud van oud stadsschoon, welke achter ons ligt, is het aanvankelijk bestaande antagonisme tusschen het behouden van het oude schoon en de architecten die „nieuw” willen bouwen, wel uitgesleten. Van beide zijden is men elkaar genaderd. Maar nu de schoonheid van ons land steeds meer bedreigd wordt door het werk van de onbevoegden en zoo-goed-als-onbevoegden, zal ook de taak van den bevoegden architect moeten worden gesteund door allen die streven naar het behoud van die schoonheid.

Men zal de opmerking kunnen maken, dat sommige architecten ten aanzien van het behoud van oude schoonheid niet dien eerbied tegenover het bestaande hebben in acht genomen, die wenschelijk ware geweest. Inderdaad, maar men onderscheide wél de ernstige overtuiging van den bekwamen architect, met wiens werk men verantwoord kan zijn, van wanbegrip en eigenwaan, die met bekwaamheid niet te vereenigen zijn. Men ga op de afbeeldingen eens na hoeveel stadsschoon behouden had kunnen blijven, wanneer bij de veranderingen inderdaad bekwame architecten zouden zijn betrokken geweest.

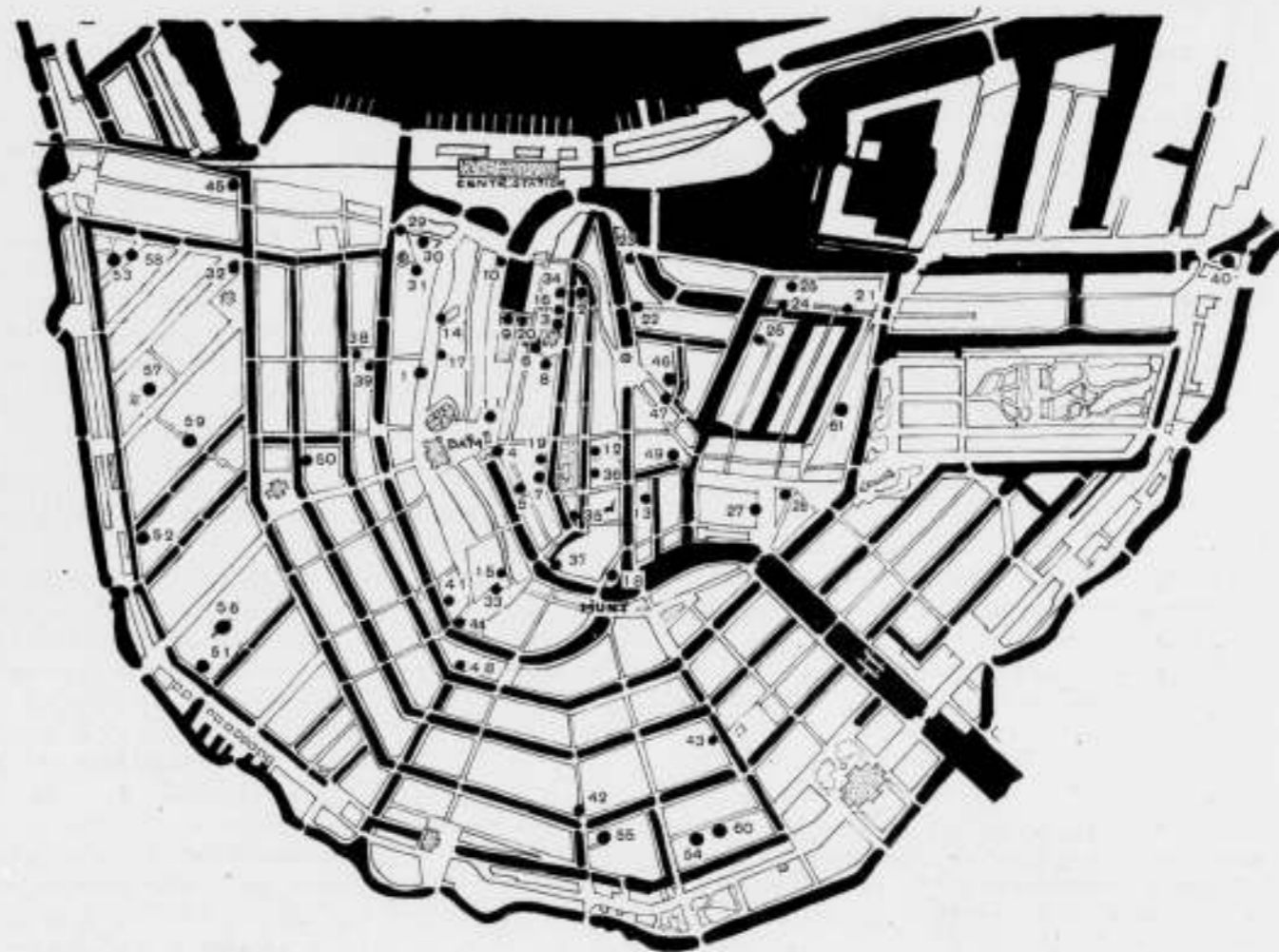
Terugkomende op het Amsterdam van Wenckebach, zien we dat er in de laatste dertig jaren veel van verloren is gegaan, maar dat toch ook, dank zij de zorg van de overheid, particulieren en vereenigingen, veel schoons intact is gebleven. Dit houdt de hoop in dat, daar het gevoel voor stadsschoonheid in vergelijking met dertig jaar geleden, groeiende is en de monumentenzorg op den duur ook een invloed ten goede heeft, in een volgende periode het prachtige oude Amsterdam ook voor volgende geslachten behouden kan blijven.

Afzonderlijk te vermelden valt de werkmethode van de Vereeniging Hendrick de Keyser, aan welke idealisme van de practijk wij zooveel verschuldigd zijn en die verschillende stadsgezichten van Wenckebach ongeschonden heeft weten te behouden.

Wie Amsterdam doorkruist, komt tot de ontdekking welk een wonderbaarlijke hoeveelheid stadsschoon deze stad vertegenwoordigt en hoeveel van de prachtigste staaltjes van gevelkunst en sierkunst ze bewaart.

Het feit dat een doorkruising aan de hand van het boekje van Wenckebach ook thans nog veel schoons openbaart, is een bewijs voor den juistten blik, dien Wenckebach, die vrijelijk zijn stadsgezichten zocht, op die schoonheid had. En met eerbied en bewondering herdenken wij hier de thans beide overleden heeren Wenckebach en Gebhard, beiden meester op hun wapens, die, de eerste met de tintelende charme van zijn teekeningen, de tweede met den directe belangstelling wekkenden toon van zijn historische notities, dat boekje maakten, dat voor de bewonderaars van het oude stadsschoon en de oude bouwkunst van Amsterdam de waarde heeft en behouden zal van een brevier.

J. P. MIERAS.

AANTEKENINGEN, VOORNAMELIJK BETREFFENDE DE VERANDERINGEN, DIE IN DE STADSGEZICHTEN VAN WENCKEBACH PLAATS VONDEN

Wij volgen hierbij de afbeeldingen in de volgorde van links naar rechts, van boven naar onder. Op het hierboven afgedrukte kaartje van de binnenstad van Amsterdam in 1907 zijn de nummers der stadsgezichten aangegeven, waardoor het mogelijk wordt zich omtrent de ligging een weinig te oriënteeren.

Pag. 486. Het gezicht op de Nieuwe Kerk vanaf de Nieuwe Zijds Voorburgwal (1) is ongeschonden gebleven, evenals dat op de St. Nicolaaskerk (2) vanaf de Oude Zijds-Voorburgwal. De Oude Kerk is nog niet aan restauratie toe kunnen komen. Misschien is het mogelijk dat het proefschrift van Dr. A. Noach, aan deze kerk gewijd, de belangstelling voor de restauratie aanmoedigt. Het lot van de genoegelijke aanbouwen aan deze kerk zal wel een ernstig vraagpunt zijn. De Heer Gebhard stond in zijn tijd op het standpunt der vrijlegging, welk standpunt niet meer in alle gevallen onverdeeld wordt ingenomen. Het stalletje dat Wenckebach teekende (3) is op een wel zeer onelegante wijze gesloten. Is het niet mogelijk deze storing in dit aardige stadsgezichtje „even” te verhelpen? Het oude Beurspoortje (4) leeft als herinnering voort in het huidige poortje onder het gebouw Industria. Het gebouw Industria (architect Foeke Kuipers, B.N.A.) dagteekent van 1915.

In de huidige St. Pieterspoort (5) is óók de herinnering behouden (herinneringen aan oude poortjes blijken gemakkelijk te behouden). De huidige St. Pieterspoort (van het Rokin naar de Nes) loopt onder de uitbreiding door, welke het gebouw van de Rotterdamsche Bank (arch. Gebr. v. Gendt) kort na den oorlog heeft ondergaan.

De Enge Kerksteeg (6) is volkomen intact gebleven, de bestrating uitgezonderd. Waarom in dergelijke straatjes en steegjes een asfaltdek gemaakt? (zie ook de St. Annawarestraat en de Bagijnsteeg). Ter wille van het gemak van de stadsreiniging? Een eenvoudige klinkerbestrating past toch veel beter in het karakter dan zoo'n afgepleisterd asfaltdek?

In de Enge Kerksteeg, rechts op de tekening, een trappeval van baksteen versierd met gehouwen steen, met jaartalsteen 1634. In 1918 aangekocht door de Vereeniging „Hendrick de Keyser”, die ook het hoekhuis aan het

Oudekerksplein, op zich zelf onbelangrijk, kocht om het karakteristieke stadsbeeld te behouden.

De Bank van Leening (7), waar Vondel heeft gewerkt, is als bouwwerk goed behouden gebleven.

De architectuur op de linker wand van de tekening der St. Anna Dwarsstraat (8) uitkomende op het Oude Kerksplein, is een 6-tal jaren geleden verloren gegaan. Voor de industriegebouwen, die er zijn gekomen, achtte men een architectonische verzorging blijkbaar niet noodig. De rechterwand bevat nog verschillende fraaie staaltjes van Amsterdamsche woonhuis- en winkelarchitectuur.

Het Damrak (9 en 10) heeft als haven van de groote koopstad wellicht het levendigste architectonische aspect van Amsterdam gehad. Wie de moeite neemt het bovenste deel van de huizen van het Damrak te bekijken, zal ontdekken hoe boven het moderne stadsgewoel en de moderne strenge en strakke winkelpanden, nog menig fraaie herinnering aan de sierlijke bouwtrant van de 18e eeuw voort leeft. Het is ook steeds de meest trefbare plek van Amsterdam geweest. De gevels aan de Oostzijde van het water zijn langen tijd gebruikt voor reclames, op een wijze, die de perken wel eenigszins te buiten ging. Thans gaat het weer beter.

En met het plaatje van de Beurs van Zocher (11) vervangen door de Bijenkorf van architect van Straaten (gebouwd ± 1910) zijn we op een plek van Amsterdam, waarvan de veranderingen bekend genoeg zijn. Gelukkig is de uitslag niet geweest. Misschien is het Damvraagstuk nog iets te vroeg aangepakt. (De Damprijvraag dateert van 1908). Door het bestaan van een ontwikkelingsperiode waarin bepaalde gedachten en ideeën rijper worden, kunnen zekere daden ontijdig plaats vinden, met name in den stedenbouw.

Pag. 488. Het Walenpleintje (12) is niet zoo héél erg bekend. Toch loont het de moeite het te bekijken. De kerk werd vóór 1907 gerestaureerd. Waarom op de Groene Burgwal dat leelijke dichte getimmerte in plaats van het genoegelijke, p a s s e n d e hekje? (13) Het maaksel dat er nu staat, verstoort de stemming van een groot deel van de Groenburgwal. In plaats

van het in een bescheiden kleur te schilderen, is het n.b. opvallend crème-wit geschilderd. De fraaie huizen zijn nog in uitnemende staat. Het Korenmeestershuisje op de N.Z. Kolk, (14) is enkele jaren voor 1907 gerestaureerd. Van het poortje, aan het eind van de Bagijnensteeg, (15) zooals Wenckebach het teekende, vindt men een foto in Noord-Hollandsche oudheden, van Weissman en v. Arkel. Het poortje is sindsdien vernieuwd. De historie van het Museum Amstelkring (16) „Onze Lieve Heer op zolder“, op den hoek van de Heintje Hoeksteeg en de O.Z. Voorburgwal is voldoende bekend. Het architectonisch behoud van dit merkwaardige pand zal wel verzekerd zijn. De Makelaarsociëteit op de N.Z. Voorburgwal (17) hoek Nieuwstraat wordt thans gerestaureerd door Jan de Meyer, B.N.A. Het genoegelijke rythme van den achterkant der huizen aan de Doelenstraat (18) is weg sinds Frederik Muller en Co. haar veilinglokalen vernieuwde (arch. Gebr. van Gendt). De St. Pietershal (19) is als gevel blijven staan tegen het nieuwe Gemeentelijke Giro gebouw. De restauratie geschiedde enkele jaren geleden door de Afd. Gebouwen van den Dienst der Publieke werken. De mooie gevel links is eenvoudig vernield. Weet men een anderen term? Het Accijnshuis (20) op den hoek van de Beursstraat en de Oudebrugsteeg is door Weissman toegeschreven aan Jacob van Campen. Terecht wordt wel eens beweerd dat de forsche beeldhouwde leeuwen naast de wapenschilden tot de beste 17e eeuwse sculptuur behooren van ons land. De bovenverdieping lijkt mij uitermate geschikt voor architectuurbureau. Wie gaat zich daar eens vestigen?

Pag. 490 is gewijd aan de oude handelsgebouwen van Amsterdam. Het is een buitenlandsche geweest, die getroffen door deze zeer eigendommelijken Amsterdamsche architectuur, spontaan daarover een mooi boek schreef. Ik bedoel „Die alten Lagerhäuser Amsterdams“ door Dr. M. Révész-Alexander. Zelf loopen wij te vaak langs deze stoere, prachtige gezonde architectuur heen, te weinig beseffend, wat een kostbaar bezit zij vertegenwoordigt.

Het Nieuwe Grachtje heeft nog zijn zelfde bekoring (21), op de Geldersche Kade staat (22) de Vischmarkt, een bouwwerk van 1865, te verdwijnen. Het besluit daartoe is dezen zomer genomen. Op den hoek van den Binnenkant en de Prins Hendrikkade (23) kwam in 1914 het Scheepvaarthuis tot stand (arch. J. M. v. d. Mey en Gebr. v. Gendt).

Het is de moeite waard de architecten te wijzen op de gevelwanden van den Binnenkant, door zijn buiging een der fraaiste grachten van Amsterdam. De Montelbaanstoren (24) uit het centrum der stad gelegen, is niet genoeg bekend in verhouding tot zijn bijzondere schoonheid. De pakhuizen aan de Peperstraat (25) en aan de Oude Schans (26) zijn ongeschonden gebleven, het schilderachtige hoekje op het Waterloopplein (27) (bij den speeltuin) is verloren gegaan. Het behoud van het Arsenaal (28) heeft heel veel strijd gekost. Of het veilig is gesteld, door het als lomp pakhuys te gebruiken, weet ik niet. Als Arsenaal was het er ook niet al te veilig, zal men zeggen. Bij de Stroommarkt (29) de Engelsche Steeg (30) en de Ossenspoeksteeg (31) zijn we in een handelsdeel in het westen der stad. Deze buurt heeft aanmerkelijke wijziging ondergaan door den bouw van het gebouw van „het Volk“ (1932, architecten Ir. Buys en Lürsen B.N.A.). De beide huisjes in de Ossenspoeksteeg zijn eigendom geworden van „Hendrick de Keyser“ en eenige jaren geleden gerestaureerd door A. A. Kok, arch. B.N.A. De Ossenspoeksteeg bestaat thans niet meer. De gerestaureerde huizen heeten thans te staan aan het Kattegat.

Pag. 492. Ook de restauratie van de door Hendrick de Keyser in 1918 reeds aangekochte panden op den hoek van de Brouwersgracht en de Prinsengracht (32) geschiedde door denzelfden architect.

De oude huizen aan het Spul zijn de achterkanten van de huizen van het Bagijnenhof (33). Uit deze teekening spreekt wel bijzonder de knapheid van Wenckebach. Het voornemen bestaat alle huizen van het Bagijnenhof (een architectonische keurcollectie!) op de monumentenlijst te plaatsen. Met het transformator-kasteel dat het gezicht op de hierbij gaande huizen belet, heeft de Dienst van P. W. geen gelukkige beurt gemaakt. Binnenkort zullen al dergelijke dingen bomvrij onder den grond moeten worden gemaakt. Dit geval kan dan dus tevens gemakkelijk weggenomen worden. Aan de veranderingen in het huizenrijtje aan de Oude Zijds Voorburgwal (34), onderkent men weer goed het gemis aan bekwaame architectonische leiding. Het fraaie pand links is eigendom van Hendrick de Keyser en zal door arch. Jan de Meyer worden gerestaureerd. De betoovering van een oud, Hollandsch Renaissancegebouw met zijn prachtige baksteen ondergaat men

het best, wanneer men op een zomerschen namiddag, 4—5 uur, langs de Grimburgwal, het bekende huis aan de drie Grachten, door arch. Jan de Meyer in 1909 gerestaureerd (uitvoerig beschreven in Bouwkunst Jaargang 1910) nadert (35).

En als we hooren, dat de ideale stad der toekomst, de stad van de gewapend-beton-architectuur zal zijn, kunnen we voor ons nageslacht alleen maar hopen dat deze toekomst nog lang op zich laat wachten. De Spinhuisteeg (36) is ingebouwd geworden, de Grimnessesluis (37) en de Blauwburgwal (38-39) bleven volmaakt ongeschonden, de eenige overgebleven molen binnen Amsterdam had een betere architectonische entourage verdiend, dan hem geworden is (40). De Heer Gebhard merkt bij het huis (39) het volgende op: „Singel hoek Lijnbaansteeg: juist gezegd, zou het moeten zijn: Lijnbaansteeg hoek Singel, want de hoofdgevel staat in de steeg, en wat wij hier op het Singel zien is eigenlijk de zijgevel. Het is volstrekt niet zonder voorbeeld, dat men in de 16e en 17e eeuw de grachten niet als hoofdwegen beschouwde en daarom den voorgevel naar de straat of steeg keerde, zelfs waar het tamelijk nauwe en ver van aanzienlijke stegen gold“.

Pag. 494. Gewijd aan de grachten. Het marktmeestershuisje aan de Walkant op de Appelmak (zooals de Singel heette tusschen de Heisteeg en de Raamsteeg) (41) moge daar ongeschonden tot in lengte van dagen blijven staan. Hoe de verandering van een enkel huis een stadsaspect kan bederven, toont het gezicht op den hoek van de Spiegelgracht (42). Om het behoud van de Reguliersgracht als gracht is eens een heftige strijd gestreden (43). Hoe de dwaasheid om deze gracht te dempen heeft kunnen bestaan, begrijpt men achteraf niet meer. De Singel bij de Heisteeg (44), de Korte Prinsengracht (45) en de prachtige bocht (niet de Bocht) van de Heerengracht (48) zijn ongerept gebleven. Anders verging het de Raamgracht (49) en de Kromboomsloot (46 en 47), waar Wenckebach eens zijn fraaiste teekeningen maakte. Hoe had dit unieke grachtje er nog kunnen uitzien, wanneer de noodzakelijk geworden verbouwingen waren toevertrouwd geweest aan bekwaame architecten. Waarom staat de Kromboomsloot bij de Heerengracht ten achter? Moet in het stedenschoon „ook de armoe wijken“? Aan de verbouwing van het hoekhuis Keizersgracht-Westermak kleven tragische herinneringen (50). De fraaie huizen, waar de Westertoren zo fier boven uit kwam, zijn vervangen door een architectonisch niet gelukkig en veel te hoog pand. Dit geval heeft echter den stoot gegeven tot de oprichting van de vereeniging „Hendrick de Keyser“. De verandering van den hoek Lijnbaansteeg en de Laurierstraat (Rozenstraat moet Laurierstraat zijn) zal kunsthistorisch geschat niet lang na 1907 zijn geschied (51). Dat het knusse huisje aan de Lijnbaansteeg (52) — gemakkelijk te bereiken van uit de kruising Marnixstraat-Rosengracht — ongeschonden is behouden, lijkt mij een der buitenkansjes, waar ik in de Inleiding op doelde.

Pag. 496. Ten slotte een blad met allerlei. De Driehoekstraat (53) in de meest N.-W. punt van de Jordaan, is thans nog zooals Wenckebach haar teekende. Maar voor hoe lang nog? Er moet in de Jordaan veel vallen. Van de hofjes van Amsterdam zijn er expresselijk een viertal opgenomen. Ze zijn aan niet-Amsterdammers zeer weinig bekend. In het algemeen zijn ze niet voor het publiek toegankelijk, maar een nieuwsgierig en belangstellend kijker wordt altijd vriendelijk toegelaten. Ze vertegenwoordigen een bepaald soort architectuur en zij hebben voor niet-hofjes-menschen altijd een stille bekoring.

Het Looiershofje is in de Nieuwe Looiersstraat, vlak bij de Vijzelgracht (54), het Grillhofje (55) ligt gedeeltelijk inpandig aan de 1e Weteringschansstraat, maar het deel aan de straat met de houten stoeptrappen is ook bezienswaardig. Het Bossche hofje (58) ligt aan de Palmgracht, in het Noordelijkste deel van de Jordaan. Het Karthuis- of Weduwenhof (57), ligt aan de Karthuiserstraat in de Jordaan. Ook de buitenarchitectuur is interessant. Het vuile Weepad (56) — even schoon als het schoone vuil — is volgens de officieele kaart het schoone. Alles is hier weg, slechts één dakvenster, recht in het midden, trotseerde de tijden. De 1e Egelantiersdwarsstraat (59) is een hartader van de Jordaan. Door het optrekken van het huis op den hoek van de Egelantiersgracht is het stadsbeeld bedorven. Het Houtkoopershofje (60) aan de Nieuwe Looiersstraat is verdwenen. Voor het oude kwam niet veel fraais in de plaats. Van het Bussenschut op Rapenburg (61), een deuroplijsting met gevelsteen, indertijd door Wenckebach min of meer ontdekt, is nog getracht iets te behouden. Het ziet er thans echter nogal onderkomen uit.

J. P. M.